Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 2 вторник № 206 (13206)

1925 чылда үнделип эгелээн. Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

«РСФСР-ниң Орук-харылзаа министерствозунуң болгаш Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң 1986—87 чылдың күскү-кышкы үезинге демир-орук транспортун, чурттаалга фондузун, инженерлиг четкилерин болгаш коммуникацияларын белеткеп турарының талазы-биле ажылының дугайында» айтырыгны СЭКП Төп Комитеди чугаалажып көрген.

1986—87 чылдың күскү-кышкы байдалдарынга ажылга белеткелди РСФСР-ниң Орук-харылзаа, Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерстволары чорудуп турарын хүлээп алган доктаалда демдеглээн. Демир-оруктар бердингиен хемчээлдерге оттулар чүүл сөөртүрүн хандырып, шимчээр составты болгаш орук ажыл-агыйын чогумчалыг техниктиг байдалга белеткеп турар. Россия Федерациязының хоорайларында болгаш суурларында одалга котелдарының, чылыг болгаш газ четкилериниң, суг дамчыдылгазының база канализацияның дериништиниериниң тудуушкунунуң хемчээлин улгаттырып турар. Чурттаалга черлериниң, коммунал ужур-дузалыг объектилерниң септелгезин боттандырып турар.

Оон-биле чергелештир, ол министерстволарның коллегиялары эртпен кыштарда бар болуп турган чедир кылдынмаан чүүлдерден болгаш частырыглардан эргежок чугула туннелдерин ам-даа кылбаан болуп турар.

Демир-орук транспортунуң чамдык будуруглелеринде ол харысалгалыг сезонга белеткелин четпес чорудуп турар. Мурнуу-Чөөн чүк оруунда тепловозтар септелгезиниң шынары куду, Азербайджан оруунда септеттинмээн чүък вагоннарының саны хөй, Кур чер оруунда хар хозар херекселдериниң белеткели оожум. Кемерово оруунда хар аштаар техниканы белеткээриниң графиги үстүп турар. Бо чылдың чеди айларының дургузунда оттулар чүүл сөөртүрүнүң планы ниитизи-биле күүседиттинген болза-жок, Донецк, Кузнецк, Караганда болгаш Канск-Ачинск бассейннеринде хөмүр-даштың састынган курлавыры доктааттынган нормативтерден дыка ажып турар. Соңгу чүк, Горький болгаш Октябрь демир-оруктарының хандырып турары будуруглелерден мышчудуруп чорударын чогуур үезинде кылбайн турар. Үлетпур будуруглелериниң баар хөй-хөй оруктарда кыш мурнуун белеткел ажылдарын хожудаашкын-биле чорудуп турар.

РСФСР-ниң Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозу, оон эргелелдери болгаш организациялары, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары чер-ле болгаш хоорайларны болгаш ажылчын суурларны кышка одан өзүгаар база комплекстиг белеткээрин хандырбайн турар. Дыка хөй кол угланышкыннар талазы-биле бадылаттынган хемчеглерни хожудаашкын-биле күүседип турар.

Владивосток, Горький, Казань, Калинин, Дона-Ростов, Хабаровск болгаш өске-даа чамдык хоорайларда одалга котелдарының, суг дамчыдылгазының база канализацияның дериништиниериниң, чер адаазының инженерлиг коммуникацияларының болгаш оруктарның тудуушкуну хожудап турар. Дагестан, Чечен-Ингуш болгаш Якут АССР-лерде, Алтай крайга, Астрахань, Киров, Пермь, Псков областарда чурттаалга фондузун, төп одалга база газ хандырылга объектилерин кышка кошкак белеткеп турар. Хоорайның электри транспортунуң шимчээр составының үштүң бир кезээ, трамвай оруктарының хөй-хөй участоктары республикада кышка ажыглалга белен эвес.

Мордва, Удмурт АССР-лерде, Оренбург, Пенза, Тюмень болгаш өске-даа элээн хөй областарда коммунал-чурттаалга будуруглелериниң база чоңга оттулар чүүлдү чедирип бээрин хожудаашкын-биле чорудуп турар. Ол ажылды ийиги чергениң кылдыр соңгаарладып турары ховар эвес, ол чорук-биле эптежип болбас. Элээн хөй черлерде коммунал ажыл-агыйның ажылдакчыларының талазындан сагылга-чурум чок, хоозун шуугаар, боттарының албан-хүлээлгелерин күүседирин ээмча чок көөр чоруктарның таварылгалары бар болуп турар.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели, ССРЭ-ниң Курлааны база ССРЭ-ниң Курхандырылгазы кыш мурнуун ажылдарын чогуур үезинде чорударын материалдар болгаш дериништиниер-биле хандырар талазы-биле чогуур хемчеглерни албаан.

1986—87 чылдың кыжы үезинде чурттуң улус ажыл-агыйының турум ажылдаарын хандырары-биле холбашкан ажылдарны дүргеш дооарын СЭКП ТК Орук-харылзаа министерствозундан негээн. Хөмүр-дашты, нефть продуктуларын, руда-металлургия чигзиниң, мыш материалдарны сөөртүрүнүн, Ыраккы Соңгу чүктүң болгаш Барыын Сибирьниң нефть-газ комплекизиниң херегледекчилеринге чүъктерни чогуур үезинде чедирериниң, электри станцияларынга, будуруглелерге база складтарга оттулар чүүлдүң, чигээтиң, материалдарның болгаш дериништиниериниң эргежок чугула кышкы курлавырын тургузарының талазы-биле доктааттынган онаалдаларны чугаа чокка күүседирин чедип алыр. Пассажирлерни хандырары-биле холбашкан вокзалдарның, олуртулга перроннарын база өске-даа дериништиниерин белеткээринче, чогуур объектилерни доктааткан хуусаалаларда ажыглалга киирериче, оруктарның, локомотивтерниң болгаш вагоннарның планныг бажы удур кылыр септелгезиниң шынарын бедидер талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни алырынче онза кичээнгейни угландырган.

Демир-оруктарның, салбырларның, заводтарның болгаш өске-даа адырларның коллективтериниң өвжениишкинниериң оттулар чүүлдү база электри энергиязын хумагалыг чарыгдаарынче, одалга-энергетика курлавырларын камнаар талазы-биле алган хүлээлгелериң боттандырарынче угландырарын министерствога саналдаан. Ажыл-агыйжы эвес болгаш тетчеглекчи чоруктарның фактыларын дээш бүгү-ле чергениң удуртукчуларындан негелдени күштелдирер. Коллективтерге бедик сагылга-чурумнуң байдалын тургузар, бодунуң ажылдап турар черин кышкы байдалдарга ажылдаарынга белен болдурары дээш харысалгалыг чоруктуң меделелинге ажыл-ниити будурзук чаңчыктырар. Кышкы байдалдарга бир-ле дугаар ажылдаар апаар демир-орукчуларның өөредиринин база сургаалда бээриниң чорудулгазын кошкап дивес контрольга алыр.

Албан черлериниң чурттаалга бажыңнарын, школаларны, школа назыны четпээн уругларның албан черлерин болгаш өске-даа коммунал-амыдырал объектилерин кышка чогуур үезинде белеткээрин кошкаш дивес контрольга алырын, ол чугула херекти чедир үнелевес чоруктуң кандыг-даа илерээшкиннери-биле эптежип болбазын демир-оруктарның, метрополитеннерниң, транспорт индустриязының заводтарының, үлетпур демир-орук транспортунуң каттыжыышкыннарының удуртукчуларынга дааскан.

Чурттаалга-коммунал ажыл-агыйның кышкы үеде турум ажылдаар чоруу будуруглелериниң болгаш организацияларның улус ажыл-агый пландарын күүседирин хандырарынга, чоңга чогумчалыг амыдырал байдалдарны тургузарынга эргежок чугула фактор болур дээрзин СЭКП ТК онзалап демдеглээн. Кышка белеткелдиң дооступ турар үезинде септелге ажылдарын бүрүн хемчээли-биле, бедик шынарлыг кылдыр боттандырарының чугулазы демдеглеттинген. Бүгү чурттаалга фондузун, социал-амыдырал ужур-дузалыг объектилерни чогуур байдалче киирер, оттулар чүүлдүң эргежок чугула курлавырын тургузар. Бо херекке бот-оожургаашкын, бот-тоглуунушкунун болгаш улуг-даа база биче-даа айтырыгларга тоомча чок чорук турбас ужурлуг.

Кышка белеткелде бар болуп турар улуг четпестерин чайладырының талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни алырын база кышкы байдалдарга коммунал ажыл-агыйның бүгү албаннарының ынанчыызын, магадылаттынган ажылын хандырарын СЭКП ТК РСФСР-ниң Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозундан, оон область, край болгаш республика эргелелдериниң, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарындан негээн. Энергетика, газ, суг дамчыдылга база канализация ажыл-агыйларын, хоорайның электри транспортун белеткээрин, будуруглелерге болгаш чоңга оттулар чүүл чедирип бээрин дүргеп-ле дооарынче кичээнгейни угландырган.

Ажылды ийи-үш ээлчегде организастаарын, күш-ажылды организастаарының мурнакчы аргаларын калбаа-биле ажыглаарын, ынаа туруушкуннар болгаш ажыл шагының чидирин-биле демиселди күштелдирерин сүмелээн. Ведомстволарга хамааржыры хамаанчокка бүгү-ле объектилерге кыш мурнунуң профилактиктиг болгаш септелге ажылдарынга доктаамал контрольду тургузар, ол соруглганы күүседири-биле депутаттар комиссияларын болгаш бөлүктерин, бажыңнар комитеттерин болгаш хөй-ниитини ажыглаар. Хоорайларны болгаш чурттакчылыг суурларны чагайжыдырынга, чурттаалга бажыңнарын чылыглаарынга чоңну улам идепкейлиг хаара тудар, амыдыралга ажыглаар оттулар чүүлдү, сугну, чылыг болгаш электри энергиязын камналгалыг чарыгдаар талазы-биле ниицативаны калбаа-биле деткиир болгаш вептередир.

Демир-орук транспортунуң ажы-дузазын көөрүн турар болгаш боттарының чурттаалга фондузу болгаш коммунал ажыл-агыйы бар министерстволарга болгаш ведомстволарга үнер-кирер оруктарын, чудурер-дүжүрер чепсектерин септээрин ынап-ла күүседир, доңар чүъктерни чылыдар черлерин, вагон чүъгү дүжүрер черлерин ажыглалга киирерин дүргедедир, склад бажыңнарын болгаш вагоннар чудуруп-дүжүрер ажылдарының хемчээлин калбартыр талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни алырын сүмелээн. Чурттаалга бажыңнарының, котельнаяларның, одалга системаларының болгаш коммунал-амыдырал хандырылгазының өске-даа объектилериниң кышкы байдалдарда ажылдаарынга белеткээр талазы-биле хемчеглерниң күүсеттиниң турарын көөр болгаш болдунган хожудаашкынны чайладыр.

Чурттаалга-коммунал ажыл-агыйның херегжээр приборларын, автоматчыдылга чепсектерин, машиналарны болгаш дериглелерин ажылдап кылырының болгаш будуриининиң хуусааларын Прибор министерствозу болгаш Тудуг-орук машина тудуушкунунуң министерствозу үскенниериң Төп Комитет айыткаан, ол министерстволарның удуртукчуларынга болдунган четпестерни үзүткаарын, ол техниканы доктааттынган хемчээлдерин өзүгаар чорудуп бээрин хандырарын дааскан. Ведомствога хамааржыр ажыл-агыйларны кышка белеткээр талазы-биле аппараттың коммунист ажылдакчыларының харысалгазын бедидер, кыштың нарын байдалдарында ол адырларның бүгү будуруглелериниң ажыл-чорудулгазы эвижидеринге оларның салдарын күштелдирери чедиң алырын РСФСР-ниң Орук-харылзаа болгаш Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерстволарының парткомнарынга сүмелээн.

Кижиниң ажык агаар адаанга ажылдаар кижилерге таарымчалыг байдалдарны тургузарынга, оларны чылыг тускай идик-хептер, изиг чем, чылыглар черлер-биле хандырарынга контрольду тургузарын демир-орук транспортунуң болгаш транспорт тудуушкунунуң, чурт үлетпуруңун болгаш коммунал-хандырылга будуруглелериниң ажылчыннарының профэвилелиниң Төп Комитеттеринге сүмелээн.

Транспорттуң, чурттаалга-коммунал ажыл-агыйының будуруглелериниң, социал-хандырылганың өске-даа объектилериниң келир күскү-кышкы үеге чогуур үезинде болгаш шынарлыг белеткээрин хандырар талазы-биле организакчы болгаш политиктиг ажылдың деңнелин бедидерин эвилелдежиккен республикаларның Компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга, хоорком нарынга болгаш райкомнарынга сүмелээн. Чоңну кышкы үеде хандырарының эвижидери-биле холбашкан ажылчы чоңнуң дилеглерин чогуур үезинде көөрү болгаш хандырары дээш ажыл-агыйның удуртукчуларының харысалгазын бедидер, тоомча чок чоруктарның фактыларын эң-не чидиг-биле буруу шаар. Эргежок чугула апарган таварылгаларда хоорайлар магистральдарында, станцияларның оруктарында болгаш чүък шөлдеринде дужуп, чыылгак херекчилер бригадаларын ажыдар кижилерни болгаш техниканы удуруп бээринге идиг кылып дузалаар.

Келир кышка будуруглелерниң болгаш организацияларны белеткеп турарының чорун тургузар шынарлыг, четпестерни принципиалдыг илередирин, өзү-барымдаалаар, бо чугула херекке харысалга чок чоруктуң шыңгыы-биле буруун шаарын төп болгаш чер-черниң солуннарының редакцияларынга, ССРЭ-ниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күрүне комитединге дааскан. Одалга-энергия курлавырларын камнаар талазы-биле мурнакчы коллективтерниң дуржулгазын, эртем-техниктиг дептишкиннерин калбаа-биле пропагандалаар.

СЕНТЯБРЬ БИРДЕ «ТАЙБЫҢНЫҢ КИЧЭЭЛИН» ЭРТТИРГЕНИНГЕ ХОЛБАШТЫР СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ ӨӨРЕНИКЧИЛЕРИНГЕ КНО-НУҢ ЧИҢГИНЕ СЕКРЕТАРЫНЫҢ ЧАГААЗЫ

Эргим, аныяк өңнүктер!

Совет школаларга өөредилге чылы «Тайбыңның кичээли»-биле чаңчыл болуп эгелээри-биле холбаштыр Совет Эвилелиниң аныяк салгалынга — Силерге бо чаганы чорударымны улуг сеткил ханышкынын болдурду. Тайбыңга негелде — ол дээрге, бүгү кижилерниң шиңгээзин алза чогуур кичээли-дир. «Тайбыңның кичээли» сентябрь бирде, кажан делегейниң ийиги дайыны эгелээн хүнүнде, эрттирип турары-биле улуг ужур-дузалыг боор турар. Шак мынчыг дайыннарны баш удур болдурбас сорулга-биле 41 чыл бурунгаар Каттышкан Нациялар Организациязын тургускан. Агрессияны ойтур шавары ажык улуг чиидиригилерге таварышкан Совет Эвилели КНО-нуң үндезилекчилериниң бирээзи болган.

Ам 159 кирүне КНО-нуң кежигүнү болуп турар. Делегейниң айыыл чок чоруун быжыглаарының болгаш тайбыңны камгалаарының херээнге бүгү чурттарның чалактарының болгаш улустарының күжениишкинин каттыштырар сорулга-биле 1986 чылды делегейге Тайбыңның чылы кылдыр чарлаарынга олар шупту чаңгыс эп-сеткилдиг болганнар. Совет Эвилелиниң болгаш өске-даа чурттарның аныяктарынга оларның дээп, салган алыры келир үези оон дыка хамааржыр болганда, ол хүлээлгелериниң чедиишкиннииг болуру онза ужур-дузалыг болуп турар.

«Тайбыңның кичээли»-биле холбаштыр совет өөреникчилерге байыр чедирип тура, найыралдыг болгаш бот-боттарын билчир чоруктуң доңнарын быжыглаарынче бүгү делегейниң аныяктарын кыйгырарын күзеп тур мен. Эрткен үелерден бээр салгал дамчып келген эмин эртир бүзүрелдигениң болгаш идегелнезиниң чоруктарын ажып эртер талазы-биле чаа өдүп олурар салгал хөй чүвени кылып болур. Бо салгалдың төлээлекчилери, оларның кайда-даа чурттап турары хамаанчокка, оларның эрге-ажыктарын каттыштырып турар национал кызыгаарларын дамчыштыр оңу көрүп, билип алыр ужурлуг. Келир үеже улуг идегел мында салдынган. Өскээр чугаалаарга, делегейниң Тайбың чылының кыйгырыында демдеглээн ышкаш, «Тайбыңның болгаш кижи төрелгетенниң келир үезин камгалаар» дээр болза, бүгү кижилер каттыжып алыр ужурлуг.

Хавьер Перес де Куэльяр.

ТАЙБЫҢ ТИИЛЭЭР

Эртенгиниң 10 шак. Кудумчуунуң ол-бо чүгүнден пизы-бүр, айырал-кызыл лаауң, плакаттар тудуулаан чоң Таали суурда тыва эки турачыларның турасаалының чоогунга чыглып келгилээн. Оларның холдарында «Бомбуркттиг чоңу! Ядролуг чепсекти шенээрин шуут соксадырын чедип алыңар!», «Космосту милитаризастаарын болдурбаалы!» дээн кыйгырыглыг лозуннар киискип турган. Бо дээрге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң совет телевидениезе дамчыштыр Медегделинге тураскаатпан митингиге районнуң чоңунуң массалыг-биле чыглып турганнары бо.

Митингиге ВЛКСМ Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары Салбан Ондар состулган. Ол Медегделдиң аңа уткалын болгаш оон бөмбүрзектиң бүгү кижилеринге эргежок чугулалының дугайын демдеглээн. Медегделди районнуң бүгү комсомолчулары, аныяктары, ажыл-ниити чоңу бир ун-биле деткип, аңаа харын кылдыр кижи бүрүзү эки ажылдаарын сапал бергеннер чугаалаан. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери Алексей Сайынович Адыгбай, Бичыр Делгерович Салчак база Таали ортумак школазының башкызы, он бир уругнуң иези Анай Салчаковна Шыырап олар митингиге чүве чугаалааннар. Б. Д. Салчак: «Олум-чидим, үе-човуур, хайныг-халапты караам-биле көрген болгаш билир мен. Ынчангаш кижи бүрүзү тайбыңны быжыглаар апаар. Аңаа харын — чүгле тээлетиг күш-ажыл болур. Медегделде олурут бүрүзү тайбың дээш сагыш човаашкын-биле сиципкениң билдивис. Ону сеткилимниң ханызындан деткип тур мен. Дайынның кажан-даа херээ чок! Делегейге быжыг тайбың делгерезин!» — деп, чугаалаан.

Районга шак мындыг митингилер болгаш хуралдар сал кылдынып, куржамгалал инспекциязынга, албан черлеринге болгаш организацияларга, совхозтарга база түс-түс коллективтерге эрткилээн.

С. САРЫГ-ООЛ.
Бай-Тайга району.

ОНААЛДАЗЫН КҮҮСЕТКЕН

Кызылдың үлетпүр будуруглелериниң, организацияларының, албан черлериниң коллективтери Кызыл, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем районнарының совхозтарынга 2500 тонна кире сигенни белеткеп берген.

Хоорайның чеден хире будуруглелери, организациялары, албан черлери планныг онаалдаларын күүсеткен. Аңаа геология шинчилел экспедициязының, Тываның электри четкилериниң, суг ажыл-агый министерствозунуң, аъш-чем садызының, ДОСААФ обкомунуң, башкы институдунуң, садыг министерствозунуң, кедээ ажыл-агый техникумунуң коллективтери болгаш өскелер-даа хамааржыр. Олар үжендеп чеден тонна чедир сигенни хамаарыштан ажыл-агыйларынга белеткеп берген.

Бистиң корр.

ХЫНАЛДАНЫ КҮШТЕЛДИРЕР

⊙ Демдек чок сараатгар ⊙
⊙ Изээн тараа ⊙
⊙ Арбайда инектер ⊙

Чөөн-Хемчиктиң девискээринде хайнышкыннынг үе эгелээн: ниитиниң малынга быжыг чем-суурну тургузары-биле чергелештир күскү ажаап алышкынның хүнлери кансырлашкан. Мында хүн бүрүзү, шак бүрүзү үнелиг. Чүге дээрге бо ажылдарны чедиишкинниг боттандырарындан Аъш-чем программазының күүселдези дорт хамаарылгалыг.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң конторазында сиген, силос ажылында киржип турар коллективтерниң аттарын, нергүүлерин мал чеми белеткээриниң шалыпчы айыын экранында тодарган айтып каан. Ында 6 бригада, 5 звено Улуг-Хову, Көк-Тал, Оңгар-Буга, Борбак-Тал, Кара-Суг, Дагыр-Шеми дээн өске-даа черлерде сигенни кезип, бөлүп, сараатттаарын үргүлчүлевишаан.

Көскү агитация социалистиг чарыштың чарлыын дээштиниң совхоз төвүнде стенддерде билдингир чугаалап, тайылбырлап турар-даа болза, кол салбырның хову турлаа Улуг-Ховуда лозунг, плакаттар астынмаан.

Улуг-Ховуда сараатгарны долгандыр ... каан. Салдынган сарааттарның топ калын тын, хемчээлиин чорудар дээш, оларның кайызындан-даа демдектер тыппадывыс. Дугаарлар билдинмес. Ол аразында оруктар душкалывыс мал чеми белеткээриниң талазы-биле улуг агрономнуң оралакчызы Доржу Монгуш чедип келгеш, биске дузалажып кирипти.

Тургустунган сараатгарга демдектерни дүрүм өзүгаар оң талакы эптинге бир метр бедикке сиген аразынга арттырып каар. Ону кылыр ужурлуг учетчик Хавакчап Монгуш сарааттарны дугаарлаваан, оларның хемчээлин айыткан демдектер кылбаан болган.

Сараат бүрүзүн салчын кезеен К. Т. Монгуштуң демдеглели-биле чамдык сарааттарның тонназын хемчээп турган, санаарывыска, сараат бүрүзүнден 200—300 килограмм кире четпес болгулаан. Сигенчиниң демдеглелинде бижиттинген сай-тун чоорту үредилээнип эгеларге, санаашкынывыс база будалган, буураашкынга дүштүвүс.

К. Монгуш биле Д. Монгуштуң ылап бадыткап турары, кол экономистиң хүлээп алыр актызында 11 тонна кылдыр бижиттинген Элдиг-Хем кадыкшылга школазының совхозка дужааган сараатының хемчээлин кылыывыска, ийи чартык тонна сиген чедир салдынмааны илерээн. Ооң чылдагааны чаа сарааттар хүлээдирде, кырын үлгүрээртир бедиткен, оңу тантай баспайн, ооң шынарын барымдаалаваайн барган.

Хире. Ук сараат чаңгыс ай дургузунда үш метр чедир шамдан, чогуур дензиизи чидирген. Мында кым буруу турул? Агаарга «сети берген» сигенниң кочаралы акшаны кымга төлеттиреринл? Бо айтырыгларны дорт харыылаар ужурлуг К. биле Д. Монгуштар кайызы-даа бот-боттарынче удур-дедир көрүпкеш, ужурун тыппаан улус боор, биликовеңнеп эрттирип каан.

Совхозта улусчу контролерлар болуу сигенчилерниң, гаражжыларының ортузунга хыналданы ей-шаанда кылып, четпестерин илередип, оларның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш чоглалыкчы дилээшкиниер кылбайн, бот-идепкей четпес ажылдап турар.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң топ шаныпн девискээри. Тараа курттадыр чаңгыс машина үрелииникиге таварышкан. Шөлдүң кыдынында кургадыр дээш чадып каан кылыл-тас илиц, үрелип чыдар. Эң хөй чидирипге чиңге-тараа таварышкан.

Шаң эргелекчизи М. Л. Куулар-биле чугаалажы бо... даандырган үүле херек дээш сагыш аарып, дүрген чоруур механизаторларның бирээзи болду.

— Бо, шаа долу чиңге-тарааны арыплаан, ажаап четтикпейн тур бис — деп, Марган-оол Лудаевич чугаазын уламчылай-дыр:— Чиңге-тараа чиг турда, кестирерге дүрген үрелип..., шалыпкын кургатпас болза, ... тараа болгай. Кезиишкинниң ам-даа биттии мандар-дыр деп удуртур даргаларга сүмелеп чалаштым. 30—40 тонна тараа ам үрелип изиири ол-дур.

Шынап-ла, ажыл-агыйжы эвес, харысалга чок чоруктуң уржуундан хөй тараа шыгжамырже кирбейн турда, ооң кырынче чаа тарааны немей сөөртүп турар. Чедир бышпаан ..., чиңге-тарааны дүжүрерге белин машина куурунга чыпшынып калган бооруп хараалашкын-биле ..., көөр ужурга таварыштывыс.

Шаң эргелекчизиниң дүрүм... кол агроном Т. С. Монгушка дамчыдарывыска, ол ону кичээнгейге албайн барган.

— 20 га черден ажааган кылыл-тас ловурак кызыл каалкаа тараа түве — дээш, ол тайылбырлап-дыр: — 100 га чиңге-тараа чашпан-биле холуй үнген. Шаңда ажыл шуудадыры-биле шеңелдени кылып турарывыс ол.

Кестинген, ажааттынган тарааның медээзин хүн санында районнуң статистика инспектуразынга дамчыдар ужурлуг турбуже, ону дыңнатпааны база илерээн.

Чыргакы суурнуң кедээ-ңинде Бора-Тал ховузунда чааган үнген арбайны мал чип турар.

Совхоз 3720 га шөлдүң тараазын ажаап алырынга бар техниканы моонуплап. РАУК-түң кол агроному С. Н. Болдохонов биле «Чыраа-Бажы» совхозтуң кол агроному Т. С. Монгуш ажаалданың доостур хуусааларын ийи аңгы адаар болдулар. Совхоз агрономунун ажыг үе дургузунда белин ажаан четтигеринге чигзилип орар. Район төвүнге кылган санаашкыннар 20—21 хонукта ажаалданы доозарын айтып турар.

«Искра» совхоз 2000 тонна сиген белеткээр планныг. Оон иштинден 900 тонна чайгаар үнген сигенниң кезип, сарааттаарын 1448 тонна кылдыр күүсеткен. 4100 тонна силос салырын 6000 тонна чедире берген, ам-даа үргүлчүлеп турар.

А Иргитке удурткан 22 кижилиг механизастаттынган звено Чодарда үш оңгарны силос-биле долдурган. Ам фермада 3000 тонна кирер оңгарны тарымал тоорук хаанда-биле долдур тырыпынның кырында келген.

Кайы-даа совхозтарның бригадаларынга баарывыска, механизаторлар суг-биле хандыртынмаан. Огурец, помидорну чемге ховар херегле турар.

Рейдиге киришкеннер:
Х. МОНГУШ, районда статистика инспектуразының ажылдакчызы;
И. МОНГУШ, «Чыраа-Бажы» совхозтуң улуг экономизи;
Д. САЛЧАК, «Шынның» корр.

ЧАА ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫ ЭГЕЛЭЭН

Билиглер хүнү сентябрь 1 — кижи бүрүзүнүң байырлалы. Ада-иелер, кырган-авалар, кырган-ачалар бирги классчыларны үдеп, школага ол хүн келдирлер. Өөредилге чылының баштайгы хүнүнде кым-даа төрээн школазын сактыр. Республиканың бүгү школаларынга ол хүн «Тайбыңның кичээлдери» эрткен.

41 чыл бурунгаар дайыннарны болдурбазы-биле Каттышкан Нациялар Организациязын тургускан. Оон үндезилекчилериниң бирээзи — совет улус. Оларның кыйгырызы чаңгыс: дайыннар соксазын, тайбың херээ тиилезин! Чанчыл ёзугаар сентябрь 1-де эртип турар «Тайбыңның кичээлдеринге» республиканың бүгү школалары киришкен.

Кызылдың № 2 школазында бо өөредилге чылында муң ийи чүс кижи өөренип киргеш. Өөреникчилер, башкылар СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Медеглелин ныыл-биле деткиир, оон өөредилге-биле, быжыг сагылга-чурум-биле эки харылаар сорулгалыглар. Ядролуг дайынның халавын болдурбас дээш демиселге олар боттарының үнүн кадып, школа реформазын амыдыралга боттандырар херекке шиитпирлиг илергейлээр.

ЧУРУКТА: Кызылдың № 2 школазының өөреникчилери «Тайбыңның кичээлинче» бар чор.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Эде тургустунуушкуннуң оруу-биле

ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШТҮР

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш ТК-ның ооң дараазындагы Пленумнарының база «1986—2000 чылдарда чоннуң херегцээл бараанңарын бүдүрери болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң Комплекстиг программазының» негелделерин ёзугаар республиканың Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелери ажыл-агыйын чорударының чаа байдалдарынга дүүштүр ажылдап эгелээн. Ол чорук бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер арганы берген. Бо чылдың эгезинден бээр шиңгээдип алганывыс чаа аргалар көскү түңнелдерни берип эгелээн дээрзин демдеглээри чугула. Чоннга ачы-дуза чедирериниң планы ай санында күүсеттинип келген, эрткен сес айда чоннга ачы-дуза чедирериниң планындан ажыр ийи чүс муң ажыт рубльдиң дузазын көргүскен бис. Өзүлде темпизиниң планы база ажыр күүсеттинген, карылга кошкаан, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн.

Бо бүгү түңнелдерни ажылдакчыларның саны немевейн тургаш чедип алганывысты демдеглээр ужурлуг бис.

Бистиң бүдүрүлгелеривисте амгы үеде шиитпирлеп турар кол айтырыгларның бирээзи болза, күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээр бригада хевирин шиңгээдип алыры болур. Ол дээрге алыс түңнел дээш ажылдаар, шалың хуваалдазының үезинде күш-ажылчы киржилгениң коэффициентизин (ККК-ни) барымдаалаар хевир болур. Ниитизи-биле министерствода бригада хевиринче коллективтериң 44,7 хуузу хаара туттунган, оларның чартыындан хөй кезии ККК-ни ажыглавышаан, чаңгыс ажыл наряд-биле ажылдап турар.

«Тувашвейбыт» каттыжышкынның Туранда филиалының даараныкга цегиниң дуржулгазындан алгаш көөрге, ККК-ни ажыглавышаан, чаңгыс ажыл наряд-биле ажылдаарга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерини, социалистиг сагылга-чурумну быжыглаарының курлавырлары тургустунар, ооң түңнелинде күрүне планы чедиишкинниг күүсеттинер дээрзин бадыткаан. Амгы үеде Бии-Хем филиалында бүгү бригадалар кижилер саны эвээш-даа болза, планын дыка ажыр күүсеткен.

Чагыгны хуусаазында, шынарлыг кылдыр кылыр дээш сонуургал амыдырал хандырылгада ажылдакчыларында улгаткан. Ол чүл дээрге, шалыңны чагыгны күүсеткенин барымдаалап төлээр арганы ажыглап турарывыс болур. Чижээ, «Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжышкынының бүдүрүлгелеринде быжыкчылар, даараныкчылар, хүлээп алыкчылар шалыңны чагыг күүсеттингенин соонда ап турар.

Партияның XXVII съездизинге ажылдаар черлерин база кадрларны аттестастаарының чугулазын демдеглээн. Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелери ол ажылды базаа чорудуп турар. Сөөлгү үеде кылган аттестастаашкынывыстың түңнелинде даараныкга цехтеринге бичии механизацияны нептередири, амыдыралдың шарын техниказын база радио, телевизор септээр черлерни контроль-хымалда приборлары-биле хандырары чугула дээрзин көргүскен.

Экономиктиг чаа байдалдар үезинде ачы-дуза чедирилгениң чаа хевирлери улуг рольдуг. Чагыгны дарый күүседири, ону бажыңнарга барып кылыры дээн ышкаш хевирлер элээн нептерен бар чылдар. Ону «Рембыттехника», «Тувирадиотелебыттехника» каттыжышкыннар баштай эгелээн. Ол бүгү-биле чергелештир «Рембыттехника» ачы-дузаның чаа хевири — хеп чуур машиналарның шимчедикчилерин катап ораар хевирин шиңгээдип алган. Ооң ачызында бо чылдың эрткен чеди айында 5 муң рубльдиң ачы-дузазын чоннга чедирген. Чүгле ол эвес, ук бүдүрүлге чурттакчыларга бо бедүүн-даа болза, чугула дузаны чедирип турары өөрүнчүг.

Кодээниң чурттакчы чонунуң амыдырал хандырылгазын үндезини-биле экижидерин үе негеп келген. Комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларының амгы үеде ажылы ам эвээш апарган. Ынчангаш, суур бүрүзүнге амыдырал хандырылга бажыңын ажыдары эргежок чугула. Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң төвүнге ажыткаанывыс мындыг бажың өске черлерге ол айтырыгны чогумчалыг шиитпирлеп болурунуң аргазы бар дээрзин бадыткаан. Чоорту мындыг бажыңнарны суур бүрүзүнге ажыдар бис, ол чорук кодээниң чурттакчыларының амыдырал хандырылгазын экижидерин ёзугаар базым болуру чугаажок.

СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленуму бистиң адырның ажылдакчыларының мурнунга улуг сорулгаларны салган. Ол сорулгаларга дүүштүр ачы-дуза чедирилгезин амдаа көвүдедир ужурлуг бис. Бо беш чылда чурттакчы чонга көргүзер ачы-дузаның хемчээли эрткен беш чылдазындан 1,4 катап хөй болур.

Бо бүгү сорулгаларны бүрүн боттандырары-биле Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу организас-техниктиг хемчеглерниң системазын ажылдап кылган. Ылаңгыя республиканың Агропромышленниг комитединиң ажылдакчыларының амыдырал хандырылгазын экижидер талазы-биле доктааалы ук комитет-биле кады хүлээп алган бис. Чаа беш чылда кодээде комплекстиг он үш пунктуну ажыдып, септээр, баш дүгү таарар ажылдарын доктаамал күүседир сорулгалыг бис. Ол ажылче пенсионерлерни, Агропромнуң ажылдакчыларын, кодээ интеллигенциязындагы дакпырлап ажылдаарынче хаара бис. «Тиилелге» болгаш «Шекпээр» совхозтарының дуржулгазын ёзугаар амыдырал хандырылга бажыңнарын тускайлаарын азы тудуп аарын республиканың дыка хөй совхозтары планнап турар.

Кодээниң чурттакчыларынга автотранспорттуң ужур-дузазының улуу кымга-даа билдингир. Ол айтырыгны база чогумчалыг шиитпирлээрин оралдажып бис. Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң чагыгларын ёзугаар совхоз болгаш кодээ ажыл-агый ажылдакчыларынга транспортту тускайлап берип турарын ажыл-агыйларга даскан. Ооң хөлезини дээш телевизорну амыдырал хандырылга бүдүрүлгезинге эргелелиниң азы комбинаттың хүлээп алыышкын пунктуларының кассазынче төлээр. Ындыг хемчеглерден транспорт аймаан хуу сорулгаларга халас ажыглаар чоруктар кызырлыр.

Ачы-дузаның культуразын болгаш шынарын он ийиги беш чылда бедидери көрдүнүп турар. Амгы үеде бисте бедик разрядтыг бүдүрүлгелер чок. Чүгле даараныкга адырында II разрядтың ательезин бар, а районнар төптеринде чүгле мастерскаялар ажылдап турар. Разрядтыг фотографиялар база чок, 26 парикмахерскаяның чүгле чаңгызынга дээди разрядты тывыскан.

Амыдырал хандырылга адырында четпестер чок деп болбас. Чурттакчылардан хомудалдар болгаш саналдар ам-даа министерствоже, үстүкү албан черлеринче болгаш солуннар редакцияларынче барып турар. Ол четпестерниң хевирлери аңгы-аңгы. Оларны чайладыр дээш хемчеглерни ап турар бис. Маңаа инженер-техниктиг ажылдакчыларның, албан-хаакчыларның чогаадыкчы чоруу негеттинип турар. Ону күштелдирер ужурлуг бис.

Ынчаарга, бистиң чамдык чаа хевирлеривис шиңгээттинзе-даа, чамдык бергелерге база таваржып турар дээрзин маңаа чугаалаар херек. Ооң чижээнге чагыгны күүсеткен соонда шалың төлээр ажылды көрзөлицер. Чамдык кижилер кылдыртып каан чагыын ай-шаанда албайн баргылаар, а продукция шак мынчаар сайгарылга чок чыдып бээр таварылгалар бар. Шак мындыг байдалга таваржып турган «Чечек» ательезинге чүгле июльда безин 45 чагыгны кылган кижилер албаан. Ооң түңнелинде ону күүсеткен бригада план күүсеттээшкиниң санынга кирген. Ол ышкаш чурук тырттырар черлерге база чамдык кижилер фото-чуруктарын албайн баргылаар.

Бистиң адырның чугула сорулгазы эртем-техниктиг депшилгениң дүргедедириинге салымышкынны киирери. Он ийиги беш чылда технологтуг чаа чорудулгаларны 16-ны шиңгээдип алыр ужурлуг бис, амгы үениң дериг-херекселдериниң 93 единицазын шиңгээдири көрдүнген.

С. БУЯНДЫ,
Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылга министри.

ПРОДУКЦИЯНЫҢ ШЫНАРЫН ЭКИЖИДЕР

— Кызылдың 4 дугаар микрорайону чыл келген тудум-на каракка көзүлдүр хөгжүп орарын ооң чоок-кавызында болгаш аңаа барып турар аалчылар дораан эскерер. Бо чылдың январь айдан эгелээш мында 133 аал чурттаар чурталга бажыңының тудуу эгелээн. Ооң төвээн 14 дугаар механизация эргелели салыры билек «Кызыл тудуг» эргелелиниң Анатолий Дмитриевич Воронинниң дашчылар бригадазы ук бажыңнын тудуун эгелээн. Бригаданың бо чылгы планы 357 муң рубльдиң тудуун шиңгээдип алыры болур.

Эртенгиниң сес шак четкелек турда, чаа эгелээн тудугнуң чанында вагончугашка чеде бердим. Оон-моон келген кижилер вагоннуң бир эрээлинче кирген, идик-хевин солуй кеттиниш алгаш, ажылдаарынга белеткени берген. Ортумак дурт-сынныг, шевергин кончуг кеттинип алган аныяк кижи кирип келгеш, олурган улус-биле мендилешкеш, бөгүнгү ажылдың байдалы-биле таныштыргаш, ажылдаары-биле бригаданың кежигүннерин чорудупту. Үш кижи артывыс. Чугаа эгелээн.

Участок начальниги Виктор Лукич Зверев ажылдың организастаашкынының дугайында мынчаар чугаалаар болду.

— Бисте ажылдан озалдаар, прогулдаар улус чок. Эртенниң-не хүнде кылыр ажылды планнааш, ажылдан кириптер бис. Чамдык таварылгаларда ажыл шагының соонда-даа кыла шаап алыр бис. Ам дээрезинде ажылывыста туруушкун болбайн турар. Туйбуну четчир санныг кылдыр эккеп каан. Элезин болгаш цемент дүжүртүнген. Эштиг кылыр дериг-херексел үрелиишкин чок ажылдап турар. Бир ай чартык бурунгаар кран доктаамал үрелип турган. Ону сентябрь-биле 14 дугаарлыг механизация эргелелинден мастерлер келгеш кылырга-даа үрелип каар. Кранның шимчедикчизи эргн. Оон аңгыда кран башкарыкчылары база солчу бээр турган. Сөөлгү үеде ажылдың организастаашкынында шаптыктап турар чүве чок.

Участок начальнигиниң чугаазы кончуг шын. Ажылдың организастаашкыны эки болган тудум, аңаа кандыг-даа туруушкун турбас ужурлуг. Ажыл шагы эгелээн дораан-на дашчылар туйбуларын чанынга чыскаай каап ап турар үезинде, хоюткуну Тимур Куулар биле Владислав Донгак белеткей каапкан. Ол аразында кран башкарыкчызы хоюткуну кедүрткен, дашчыларга чедирип берди. Дашчылар ону десиилерге кудуп алгаш, туйбунуң чыдар черинге, ийи ужунга база чаггаш бажыңның ханазын салып, улам бедидип турлар. Дашчыларның ажызы чорупт турда, кран башкарыкчызы бир шарыг туйбуну база үндүрүп берген. Ол үениң дургузунда эжидириг база белен болган. Ниити ажылдың чорупт турары ындыг.

Бригада бот-орулга-чарылгалыг керээ ёзугаар ажылдап турар. Кайы хире кылганыл, ол хирени алыр. Ындыг принципти шупту билир. Ынчангаш оларның аразында ажыл шагы үзүп, прогул кылыр кижи чок. Боттарының болгаш бригадалар аразында социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турарлар. Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга СЭКП Төп Комитединиң Кыйгырыы-биле танышкаш, 1986 чылдың июль 10-да ниити хуралга бедик социалистиг хүлээлгени алган. Тудугну материал-биле хандырылгазын экижидер болгаш технологии ёзугаар ажылды шынарлыг чорутпушаан, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 3 хуу бедидер, 6 муң рубльдиң ажылын шиңгээдип алыр деп мында айытпкан.

Бот-орулга-чарылгалыг тудугжуларның бо бригадазы чеди айларның планын 111,6 хуу, а ажылдың бүдүрүкчүлүүн база 111,6 кылдыр күүсеткен. Ажылынга бердинген, аныяктарга үлегер-чижектиг хоочуннар оларның аразында хөй. Он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткени дээш «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медаль-биле шаңнаткан Н. Т. Сюр-оолду, дашчылар А. Д. Игошинни, А. Б. Семис-оолду адап болур. Ол хоочуннар ук бригадада он чыл ажыр ажылдап турар. Олар тудугга чаа келген аныяктарны тудугжунуң янзы-бүрү мергежилдеринге өөредип турар. Ылаңгыя оларның өөреникчилери К. Т. Сюр-оол, В. Т. Ооржак, Г. И. Монгуш, М. Л. Монгуш дашчы мергежилин эки шиңгээдип алганы-биле «Мергежилиниң тергиини» деп Кызыл хоорайның тудугжуларының аразынга болган конкурска киришкеш, шаңналдыг черлерни ап, «Кызыл тудуг» эргелелиниң хүндүлел бижиктери-биле шаңнатканнар.

Дашчылар хана салырда ийи туйбунуң аразын бир сантиметрден ыратпас болбас. Эштиригиниң кылыын база оон эрттирбес. Туйбуларның аразынга киирилдени чорударда туйбуну ойлеп бузуп алыр. Бо бүгүну сагыыр болза ынчан шынар эки болур. Аныяк дашчылар ону черле хажытпайн турар.

Бригада кежигүннериниң тудуг кылып турар черинде тур чурттаар вагонунуң ишти арыг-силиг, чылыы одап каан. Ооң ишти янзы-бүрү плакаттар, ажыл планы, доскааар-биле чараштыр дерээн. Ол ышкаш «Шынар будуңу», «Техникага айыыл чок чорукту болдурбас талазы-биле будуңну» тускай черде дерип каан. Бир хүнде кымның канчаар ажылдааны база көрүп ап болур. Хостуг шактарда ойнаар херекселдер база бар. Оон аңгыда бригада кежигүннериниң кымның кажан ажылдап келгенин, кандыг бажыңда чурттап турарын тускай дептерден билип ап болур.

Мындыг байдалды тургускан турда, канчап аңаа ажылдавас боор. Ынчангаш ол бригададан сөөлгү үш чылда чаңгыс-даа кижи үнүп, кирип көрбээн.

Бригадада экономиктиг өөредилгени доктаамал эрттирип турар. Ону участок начальниги В. Л. Зверев удуртуп турар. Аңаа «Учет болгаш контрольду тургузар дугайында айтырыг», «План күүселдези», «Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер», «Ажыл-агыйжы эвес чорук-биле демиселди күштелдирер», «Курлавырларны шын ажыглаар» болгаш өске-даа темаларны кичээлге сайгарып көрген.

Чайгы үеде бригада кежигүннеринге партияның болгаш чазактың үндүрген чугула документилеринге, делегей байдалынга хамаарышкан айтырыгларга лекция, беседаны доктаамал чорудуп турар. Чоокта чаа СЭКП ТК-ның Чиндиге секретары М. С. Горбачевтуң совет телевидение дамчыштыр Медегелеи-биле таныштыркаш, ону чаңгыс үн-биле чүүлдүгзүнүп деткивишаан, аңаа харыы кылдыр бир суббота хүнүнде ажылдааш, ооң акшазын Тайбын фондузунче шилчидерин олар шиитпирлээннер.

Бот-орулга-чарылгалыг бригада чеди айларның түңнели-биле «Кызыл тудуг» эргелелиниң бригадалар аразынга социалистиг чарышка тиилекчи болган. Чаржып турары Сергей Осетровтуң бригадазы кандыг-даа көргүзүг талазы-биле четпейн барган.

Бригадада ажыл чеже-даа эки чорүп турар болза, тудуг материалдары-биле хандырып турар организациялар шынар чок материалдарны чорудуп турар таварылгалар бар. Элегес-Аксының керамиктиг хана материалдарының заводунуң чорудуп берген туйбулары кылыныг-чугалыг, ортузунда чедир өрттеттинмээн дой-доврамтыг. Бир эвес ол дой-доорашка суг дегиптер болза, эстип бады баар, туйбу бодуу чайгаар-ла буступ каар.

— Чамдык таварылгада эккелген туйбуларнын шынары дыка эки, чамдыкта аргажок болур-дур деп — мастер хомудап чугаалап олурар.

Ооң чылдагааны тывара дой ап турар ургайларга баргаш, ону тантыг хынап көөр болза, мыда база-ла ужур бар чадавас.

Кызылдың «Тудуг иезектер» комбинады ишкиниң хаваларны бүдүрүп үндүрүп турар. Ооң шынары база-ла кудуу деңнелде. Ханалар аңаа тургаш-ла дургаар тиглениш чорүп каар. Ону катап кымнар кылырыл? Шеверлекчилер бригадазы бе, азы дашчылар бригадазы бе?

Бо айтырыгны «Тудуг иезектер» комбинады чүү деп харыылаарыл?

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Тевелер мөгениери ышкаш, дагларлыг Эъжимге чеде бээрге, хемниң унунда бичии сууржуган бар. Бажыңнарның бирээзинде малчын Бурбу Сундуй-оол чурттап турар. Ол ооң эжи Тамара Шырапай-биле хөй чылдарда мал ажылынга кызымак үлүүн киирген. Ам хураганнарны кадарып турар.

Бо суур «Улуг-Хая» совхозтуң салбырының төвү. Суг дажыглаар машиналар болгаш оон өске-даа техника башкарган чолаачылар маңаа келир. Суг дажыыр машинага чеди чыл чедир ажылдап турар чолаачы Виктор Олчейбенни база маңаа чурукка тырттырып алган бис.

Эъжим суурда бичии клуб бар. Суурнуң аныяктары аңаа ойнап-хөглээр. Кинолар-даа үнүп турар. Клубтуң эргелекчизи Алла Бумба-Хуурак агиткультбригаданы тургузуп алган. Бот-тывынгыр талантылыг аныяктар дагын чер Эъжимниң малчыннарынга, мал чемнери белеткээн бригадаларга барып, оран талантызын каш-даа бараалгаткан. Кызылдың башкы училищезин дооскан алгаш, мында культура ажылын удуртуп турар Алла малчын ачазының тевезин мунуп алгаш, культура бригадазы-биле аалдарны эргип турар. Ол баянга ойнаар, ырлаар.

ЧУРУКТАРДА: Эъжимниң кадарчызы Бурбу Чоодуевич Сундуй-оол; клубтуң эргелекчизи Алла Бумба-Хуурак.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БИСТИН ЧУРТУВУСТА
СССР

ЛЕНИНГРАД. Соңгу-баарының пароход ажыл-агыйының хемчилери транспорт конвейериниң ажылын улам шапкынчыткан. Удуртуп-башкарылганың чаа байдалдары немелде курлавырларны сайгарар арганы оларга берген. Чүъкту орук аайы-биле чедирерин улам калбарган, теплоходтарны чаарты кылганы оларның чүък сөөргүр аргазын бедиткен. Карелия — Москва аразының шугумунда судиолар экипажтарының ажылын бригада керээзинче шилчиткен. Ооң түңнелинде хемчилер бо чылдың эгезинден бээр бир миллион тонна немелде чүъкту дажыглаан.

ОДЕССА. Хоорайның уруглар садтары болгаш комбинаттары ийи эъзчеглиг ажылче шилчээн. Боттарының ажыл чурумун олар коллективтери ийи-үш эъзчеглиг ажылдап турар үлетпүр бүдүрүлгелериниң чаа ажыл чуруму-биле дүгжүп турар кылдыр таарыштырып алганнар. Чаа график ёзугаар ажылдап турар уруглар садтарында болгаш яслилерде ам 9 муң хире бичии чаштар бар.

(СЭТА)

ОРУКТАР, ОРУКТАР...

Дүргенин бодаа, самолёт-биле ужар болгаш Торгалыг—Хандагайты аразының оруу-биле чоокта чорбаан кижи мен. Бо удаада аай-дедир ийи катап чордум. Чаңгыс чыл бурунгаар безин чүгээр орук чүве, ам черле хирелиг болду. Оруктуң септелге, дескедээшкинин шагдан бээр кылбааны илдең, демир-дес этке безин халалыы аттыг. Торгалыг хемниң адырларын кежир эрги бичии көвүрүглер хевээр турбушаан, та кажан чааартыр дээш турар. Чооза хемни кежир көвүрүгнү бойдус халавы — үер алгаш барган, ам чаа көвүрүг тудуп каан тур. Азы эрги көвүрүглерни үер апаарга аки—дораан солуур болуру ол бе?

Хандагайтының орук-септелге-тудуг участогунуң бо чылдың чеди айларында ажыл көргүзүглери эки эвес болган. План ниитизи-биле 87 хуу кылдыр күүсеттинген, ооң иштинде капитал тудуг ажылдарының — 16 хуу. Чүгле ортумак септелгениң планын 116 хуу кылдыр боттандырган. Эде тургустунуушкун дугайында ам дээрезинде шуут чугаалаан-даа херээ бар бе?

Хандагайтының ОСТУ-зунуң шак мынчаар кошкак ажылдап турары ажылдакчыларның боттарының дүвүрелин база тывылдырып эгелээн. Август 9-та эрткен коллективтиң партия организациязының ажык хуралы көргүскен. Күш-ажылдың сагылга-чурумунуң кошкааның, ажылды организастаарында четпестерниң, хандырылганың багайының дугайында коммунист ажылчыннар чугаалап турганнар. Бир эвес бо хуралга болган шыңгыы чугаалардан боттуг түңнел үндүрүп, удуртукчулар-даа, ажылчыннар-даа ажылын шугумчулап көөр болза эки-ле-дир. Удур-деңнээр шугумчулежири, бодуун шугумчулаари чүгле оон түңнел үндүрүп, четпестерни эдип ап турар болза ынчан ажыктыг болур болгай.

Ажылчыннарже сагыш саадышкын кошкак деп, ол хурал хөй чугаалап турган. Шалың акшазын озалдап бээр, шалаа акшазын шалаа эрте бээрге суг бээр. Ырак участоктарда ажылдап турарларже сагыш салбас дээн чижектиг бүрүүдадышкыннарны администрациязынга онааган. А өске талазында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы 50 хуу-ла хире күүсеттинип турар. Бо чылын сагылга-чурум үрээн дээш 16 кижиге администрастыг хемчег онааган, ол ышкаш ажылчыннар ээриктер сергедир черге кирген. Ынчангаш ажылга хамаарылгазын, бодун ап чорууруп кижи бүрүзү бодундан эгелеп эде көөр ужурлуг.

Орук-септелге-тудуг участогунуң начальниги Н. Өдекей-биле ужуражып, бо чылын ажыл көргүзүглериниң чүге баксыраанын айтырган мен. Чылдагааннар үр-даа манатпайн, чыскаалдыр турупулар. Олар чамдыкта кезээде чептүг болгаш «Тыва автооруку» эргелелде ниитиан-биле тургустунуп келген байдалды бодунуң чергези-биле көргүзүп турар болду.

Чеди айларның түңнели бичии эки болуп болур турган. Бо чайын хөй чаас-чайык болгаш хемнер үерлеп, артык ажылдарны тывылдырган. Ол ажылдарны дугаш кадында кылгыышкындан оларның саадашкынныы кылын четтикпээн. Үериң урмуун чайлаткан ажылдар планче санап кирер.

Ниитизи-биле «Тыва автооруку» эргелелде-даа, бо участокта-даа машина-техниканың чедишпези — бир чептүг болгу дег чылдагаан. Оруктарның ажылдаазын болгаш ортумак септелгезин кылыр техника чок, бар техника кол дүүнде капитал септелге биле тудугга хаара туттунган. Скреперлер, экскаваторлар чок, чүгле үш бульдозер бар, оларның биле аргалаап турар бис деп, Н. Өдекей хомудалын илеретпкен. Участокта ажылчыннарны ажылдаар черлеринче чедирер чаңгыс автомобиль бар. Ол автомобиль 5 бриганы чедир хандырып шыдавазы билдингир, ооң ужурунда ажылды эртежик эгелээри болдунмайн келген.

О. Шываа—Ак-Чыраа—Дүс-Даг аразының орук тудуунуң дугайында онаалап чугаалаар апаар. Ажылга улуг саадашкынарны көвүрүглер кылыр демир-бетон дээрбектериниң чогу болдуруп турар. 14 көвүрүгге 20 ажыг дээрбектер херек. Эргелелдиң кол инженери хүлээлгезин күүседип турар В. Тихонов ооң чылдагааны цемент чижектиг материалдар чогу-биле тайылбырлаан. Бо оруктуң дужаар хуусаазы — сентябрь 20. Бир эвес демир-бетон дээрбектерни эккелбес, көвүрүглерни дүрген туттас болза, ону дужаары бүтпес. Ынчангаш «Тыва автооруктуң» эргелел бодунуң курлавырларындан Хандагайтының ОСТУ-зунга дүрген дузалаар ужурлуг.

«Тыва автооруктуң» көвүрүг тудар эргелелиниң Хову-Аксы хемде демир-бетон көвүрүгнүң тудуун шынарлыг тудуп турарын демдеглевес аргажок. Борта база дарый хемчеглерни алыры чугула.

Участоктуң коллективинде эки ажылдыг кижилерни чок деп болбас. Саглы оруунуң капитал септелгезинде ажылдап турар А. Монгуштуң бригадазын, бульдозеристер С. Монгуш, Г. Монгуш, тудугжу Ш. Донгак, орук ажылчыны В. Меңге оларны демдеглеп болур.

Арткан дөрт айларда ажылды организастаарын, күш-ажылдың сагылга-чурумун экижидип тургаш, хожудаашкынын чайлаары-биле шыңгыы хемчеглерни алыры коллективтен негеттинип турар-дыр. Чылдагааннарже чүүй каггаш олурбайн, шимченгир херелерни үениң байдалы негеп турар. Эргелелдиң талазындан болдунар дузаны көргүзери база чугула. А эң кол чүүл — коллективтиң бодунуң эде тургустунары.

Н. КУУЛАР,
«Шынның» тускай корреспондентизи.

КЫРГЫЛДА СООНДА

ДҮРГЕДЭЭШКИН:
эргелеп башкарылга

Улуг-Хем районда «Ак-Туруг» совхоз — хөй ажылдыг ажыл-агый. Ооң төп салбырында хөй малдың 32 хуузу, а артканы — Кызыл-Даг салбырында.

Бо чылын Кызыл-Даг салбырынга хөй кыргылдазын июнь 7-де хураган кыргылдазы-биле эгелээн. 1066 хураганны хол хачызы-биле кыргып дооскаш, оон 465 кг дүкту алган. Хураганны электриктиг хачы-биле кыргыр арга чок болган. Чүге дээрге кыргылда пунктузунда 52 электриктиг хачы бар-даа болза, оларны ажыглаар дээрге белен эвес болган. Хачы бижээр херекселди, үзеп-чаар масловну удур тыттыныш алгаш, улуг хойну июнь 14-тен эгелеп кыргып эгелээн бис. Ынчалза-даа электриктиг хачылар эргижиравшаан-биле оларны ургулчу септээринге таваржып турган. Ол аразында электри база ажылдавайн баар. Ынчангаш хойнуң чартыын кезиин хол хачызы-биле кыргып, дүктү улуг чидириглиг кыргааны демдеглээр херек.

Салбырда 13 муң хойну бир ай дургузунда кыргааш, 28 тонна ажыг дүкту күрүнеге дужааган. Маңаа чаъстаашкынныг хүннер база шаптык болганы шын. Бичии-ле чаъс чаарга, хөй кыргыыр чер дандылаар болгаш хөй кыргыыр арга чок апаар. Бо бүгү шаптыктаашкыннарның кол чылдагааны чүдел дээрге, бистиң совхозтуң удуртукчулары хөй кыргыырын үттүн алгаш, аңаа белеткелдерни баш удур чорутпазындан-дыр. Чылдың-на чүгле хөй кыргыыр үе чеде бергенде дүвүрээрге, белеткелди каш хонукта кылып бүтер арга чок болур болгай. Ынчангаш ажылды база-да эрги чаңгыс-биле эгелээр, эде тургустунуушкун чок база-ла узамдыгылашкынга, чидириглерге таваржыр. Келир чылын бо четпестерни катаптавас дээш хемчеглерни амдан эгелеп алыр ужурлуг.

Бо чылын кыргылда эгелеп турда, малчыннарның хөй кезии кыштагда хевээр болду, кыштагдан кээп хөйн кыргыдып ап турган. Чамдык малчыннар хөй кыдынында аалдар хонар черлер бар турда-за, Аргалыктың арга чарыынга, суг чок черге, барып хонуп алганнар. Оон келген хойларны кыргыырга, дүгү коптарылбаан, чыпшынчак, курган, чиик, шынары багай болган. Салбыр ортумаа-биле бир хойдан 2 кг ажыг дүк ап турда, оларның хойнуң дүгү ортумаа-биле 1 кг 800 грамм болган.

Оон аңгыда хөй малдың баш санын кызырлып, оон продукталыг чорууунуң кудулаазын демдеглээр херек. Чижээ, 1977 чылда салбыр 25 муң хөй кыргаан, ортумаа-биле хөй дүгү 2 кг 400 граммдан кудулавайн турганын сактыр-дыр мен. А бо чылын чүгле 13 муң ажыг хөй кыргыткан, хойдан-на 2 кг 111 грам дүк алдынган. Бо хомуре малдың ажаалдазындан хол хамааржыр керзүгүглер чевег-ажыл. Ынчангаш амыы дүгү ап турарывыстың бир чылдагааны чалбың кыштагга азы суг чок черге хонуп алгаш, малды суг-биле чедир хандырбайн турарында-дыр. Доскаарта кудуг казып чыбай суг ишкеш, хөйнуң суксуну кайыы хавар. Мал холун сугга суп алгаш, суг ижерге суксуну хавар дээр-ле болгай.

Бистиң салбырының малчыннары хөй кыргылдазынга кирипкес. Хойну Булуң-Терек суурнуң чурттакчылары кыргып турар. Бир эвес бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригада аңаар болза, мынчан малчыннар боттары кыргыыр болгай. Ындыг талаазе малчыннарны хөй кыргыырынга өөредири чугула. Бисте хойну дүрген кыргыыр кижи чок. Херин, бистиңде чаа кежүп келген малчын К. Сүрүннуң оглу Сергей дүрген кыргыыр арганы билир болду. Бо чылын ол адашкыларының чанынга хөй кыргып турган школачы Кара-Кат Даазырының ол арганы өөренип алган, сөөлгү хүннерде ол 30 ажыг хойну кыргып турар апарган. Келир чылын оон эки кыргыкчы манаа болур.

Бистер куруг ваазашкын-наар кылыр, саазын шокарлаар, графиктер каастап кылыр чорукка чаңчыккан улус-тур бис. Чылдың-на тускай эртемниглер кыргылда пунктузунга дежурныйлаар кылдыр графиктер тургузар, а ол барып-ла күүсеттинмес. Социалистиг чарышты организастап турарывыс ажык эргенгей. Социалистиг чарышты неделя санында түңнээр кылдыр профкомитеттен комиссияны томуйлаан-на боор, ол комиссия ажылдавас, чарышты түңнээрде чүгле учётчиктиң аксы-сөзүн барымдаалаар, олар.

Кызыл-Даг салбырда хөй малдың 68 хуузу бар деп эгезинде чугаалаан болгай бис. Ону Булуң-Теректе кыргылда пунктузунга кыргааш, дүгүн төп кыргылда пунктузунга чедирип турар. Ол дакныр ажыл-дыр. Чамдыкта ону саалаар сава база тывылбайн баар. Ол ынчан турда, дүк үстүп-частып, шынары кудулаар болгаш артык ажылдар база болур. Кызыл-Даг салбырга чаа кыргылда пунктузун туткаш, аңаа дүк прессээр машинадан тургускаш, дүкту моон белеткел черинче дорт чорудары кувенчиг.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, ажылда бар четпестерни дүрген эдип, малдың баш саның көвүдедир, ооң продуктуг чорууун бедидер чорук малчыннарның болгаш мал ажылының тускай эртемниглериниң дорт хүлээлгези болур дээрзин утпазы чугула.

С. ДОКМИТ,
хоочун кыргыкчы.

ХОРЖОК БЕ?

Бо чылын «Бурунгаар» совхоз капуста, помидор, огурец, морковь болгаш өске-даа ногааны 53 гектар черге олурткан. Ногаазының үнгени аажок: дөртен ажыг кижи чып четтикпейн тур.

— Алдан ажыг тоннаны чүдүрүп чоруттувус. Ам-даа 300 тоннаны чорудар ужурлуг бис, ынчалза-даа мону көрүнерден — дээш, ногаа бригадазының удуртукчузу Нина Билзекти шелне айытты. А ында оваа-оваа ногаалар хорумналы берген. Чамдызы кижи чиир туржук, чүдүрер арга чок кылдыр үрелип калган.

— Садыг министерствозу биле Кызыл районнуң холушкак бараанның садыы бистен ногаа садып алыр керээ чарган чүве. Ол организацияларның төлээлери холумну-даа дыңнаг туткан, таңмаларын-даа документилерде баскылаан улус. А ам телефоннаарга-даа, чагаалаарга-даа сураг. Ийи-үш хонгаш-ла, чаңгыс бичии машина чорудуп бээр, кыскарып турган-даа ышкаш — деп, совхозтуң директору Борис Хертек хомудады.

Августуң 20-де совхоз бодунуң машиназынга үш тонна огурец чүдүргеш, Садыг министерствозунче чорутканы. «Ынангының бажын мт чиш...» дээшинг, министерство чүктү хүлээп албайн, дедир чорудупкан. Бараа элдеп! Шуут хоржок болган. А ногаа улуг.

Дуъш эртип чорда, министерстводан чаңгыс «ГАЗ-53» келди. Ооң чолаачызындан ногаа шыгжаар черинис долган деп сөглеткен болган. Ынчангаш садыг министри К. Шаврава биле Кызыл районнуң холушкак бараанныр садыының директору В. Соболевадан хоржок бе азы кандыгыл деп айтырыпта харыыны дыңнап көрээ!

А. КААДЫР-ООЛ.
Каа-Хем РАУК-туң улуг экономизи.

«ИРИК ДАЗЫЛДАРНЫ» УЗУТКААР

АТЕИЗМ ТЕМАЗЫНГА

Бистиң чуртувустуң Коммунистиг партиязы кижилелди улам чаарты тургузушаан, В. И. Лениннуң «...ындыг чаартылгага кижизиндиге, өөредилге болгаш бүгү талазы-биле дең-десии эртем-билиглиг кижилерни белеткээри, кандыг-даа сөс чокка, бактаан кирген турар ужурлуг...» — дээн өөредиини үдуртулга болдурган ажылдап турар. Революсту демиселдиң база чогаадыкчы тургузуушкунуң үезинде чаа үениң кижизин кижизидери — коммунизм тургузуушкунуңуң эң кол сорулгазы болгаш негелдези болур.

Ындыг турбуже, эртем-техниканың сайзыралы, кижиниң культурлуг амыдыралы, ииити билип бедээн бо чаагай өйде, эргиниң артышкыннарын сүрүксээр, «карак көрнүр, каргыш салыр» бис дижип чоруур, төлеп чок ийи-чаңгыс кижилерниң ам-даа бары чажыт эвес. Ындыгларының багай дажы-чадын үлегерлеп алган, оларны өттүнүп, шажынныг чамдык «өөредиглерни», ооң дугайында тоолчургу чугааларны, мифтерни ажы-төлүнге тоожуп берип, боттары безин эскербейн, чамдык хоралыг шажынчы идеяларны суртаалдап чоруур алапелер бо хүннерде бар болуп турар. Ындыг «үрезиннер» чамдыкта чаш, ам-даа бышпаан угаан-медерелге, аныяк чүректерге байлак «дүжүттү» берип турар. Оларның уржуундан аныяк өскенниң чуртталганың шынынга бүзүрели чидип, туугай (абстрактылыг) бодалдарының чогаадып алган хоозун илеларынга шынзыгып, боттарының мировоззрениезиниң шыны хоюндан одура шаан турарлар.

Калыг-берге, бүдүүлүк амыдыралдың негелдези-биле үе-дүптен тывылган үен-балай чүдүлгелер, төлгелээшкиннер, чарын салыры, хуваанактаары, көөр-биле төлгелээри, шивегей долгандырары улустуң угаан-бодалын, куюм балыг дег, иридип чораан.

«Карак көрнүр» кижилер кижи орнукшуткан черлерге баргаш, хамчыргы угун-төөгүзүн мактап, ону бадыткап көргүзер дээш мөчээн кижиниң чоок улустарынга, төрелдеринге ооң күзелдерин, чагыгларын, хомудалдарын дамчылар дээш, сценада артистер дег, кылбазы чок. Шак мындыг төлеп чок чамдык кижилерни хай дээр туржук, оларже удур чүве чугаалапкы дег улустуң чогу кандыг-даа кижини кайгатпас арга чок.

Болган бир таварылганы сактып олур мен. Орук аайы-биле чок болган бичии урут ажаан турган черге таварышкаш, «хам мен, ийи көрнүр кижи мен» дээр кадайны көрдүм. Илби-шидиге бүзүревес, чүдүлге чок кижи кылдыңдан көрүп турарга, бирде каттырынчыг-даа, ширин шырайлыг улуг улустуң бүзүрээчели дээш арын кызар, ындынчыг-даа болур чорду.

Үстүнде адаанывыс кадай улуг эвес от ужудуп алгаш, мизар арага ылгамнап чашкан, аъш-чем дээжизи октаан, хиңиренген, аажок бодангавыыг чай чок-ла тур. «Бо чурттал-гадан өске чурттал-гаже шилчий берген кижиниң» көргүзер дээш, ынай-бээр шыныракайный-ла тур. Өлген чаштың сүнезини-биле чугаалажып турганы ол дээрзин сеглүнде билген мен. Элээн болгаш «хам-кадай» (ону ооң ескээр адаа болбас) бырышкактар долган арнында дерин чотнушаан, кагыдаанинарның кулун суйган дашка арагазын ажырганы аарак ижипкеш, улуг херек бүдүрген ышкаш, улуг тыныгаш, мынча дей-дир: «Дириг чоруур шаанда урууларының сеткилин аажок хомудадып чораан-дыр силер, хөөкүй хая көрнү-көрнү күзел чок ыраан чорупту. Дону чоруур кужур-дур. Шыва тонум биле хөм идиим херек...»

— деп чагыды. Бо сөстерни соонда кандыг дүвүрээзин үн-гениң безин чугаалаары берге.

Чаңгыс, бичии суурда чурттап турар болганда, чурттакчылар бот-боттарын шупту таныыр, кандыг хептиг чорууруп билир болбайн аан. Ону кижи бүрүзү угаагы дег. Хамчыргы кадайның оптуг, кажар, алыксак-чиасек, ажырымчы чорууру ийин. Ынчалза-даа чымыганнар хам кадайның хамык чүвени арттырбайн өттүр көөрүнге бүзүреп, чүвениң ужурутказын хандыр угаап билбейн, мурнун былаажып, уругнуң дириг чораан кандыг деп кедин чорааның салаа базым санап турарларын көргеш, чаржынар-даа, кээргээр-даа болдум.

Ол-ла кежээ уругнуң күзелин боттандырып, барык чаа шыва тон биле хөм идиктерин суур кездээзинде мыйгаачараганнар арзынга аппарып каапнар. А эртен көөрге (ындыг боор деп билген-даа мен), ол бүгү чок болган. Өлген, читкен-даа болза ада-ие төлүнге чүгле эгиин күзээр-дир ийин деп кээргеп, бажымга эргиниң келген айтырыымны, күзел-бодалдарымны илередир дээш ара сөксап кагдым. Дегени идик-хепти, аанакайын, «хам кадай» дүже када аайлаан боор деп бодап арткан мен. Чилби кадай өскелериниң ажыт-шуугулунге сылдан, ажып-кончаа тыптымын, бөйын турарын бодап кээрге көргүнчүт-дүр. Бо кээрге-ле күш-ажылчы эвес арга-биле ажык-кончаа, оруга тывыкчыларынга удур Совет чазактың үндүрген хоойлузунга удур, совет кижиниң арыг арын-нүүрүнге удур бужар чорук-тур деп билип турар мен.

Бүдүүлүктерниң харааажыл-биле чүдүлге ваннинге алзып-каан чоруурларын хоозун илелерадан хостаары совет кижизидилгениң кол сорулгазы. Атеизм темазынга лекцияларны, беседаларны кылып, ол ажылдарны кинолекторийлер-биле холбап, «хамнар бис, төлгечилер бис» дижир кижилерниң мегезин тудуп, сойгалаар ужурлуг. Мындыг хемчеглерге чоокку үелерде республиканың экраннарынга үнүп турган «Сүвезиннерге туттуруушкун» («У призраков в плену») деп кинога диспут эртирери улуг дузалыг боор деп бодаар мен. Атеизм темазынга хамааржыр документалдыг-даа, уран-чечен-даа кинофильмнерни ажыглаан, тус-тус черлерге «Атеистиң клувун», школаларга «Аныяк атеистиң булуңун» чүге организастап тургузуп болбас деп.

Черле мынчаш бистиң республиказы атеизм темазынга хамааржыкаан ажылдарның кошкаан демдеглевес арга чок. Ооң уламы-биле эргиниң артыышкыныг сүрүксээр хөөннер чамдык аныяк кижилерде бар. Эъкеш, карак суу тыртарга, кулак алгырарга ниизы-бүрү холгааштырыглар чогаадыр база дүш-түлүн кандыг-бир шинниг болуушкун кылдыр билип алырлар аныяктар арызында бар болуп турар. Карышы күштерден, аас-кежик чок таварылгалардан камгалаарынга бүзүрээш, дадарык дагалар, адыг дыргаа, эрнилдерин хенчирге аас нарын шиирбеге баглаан мойнунда суп алган чоруурлар-даа бар болгай.

Бистиң амыдыралдың шапкын хөгжүлдезинге шаптыктап чоруур бүдүүлүк кижилер-биле кижизидилге ажылын чорудуп, херек апарза, шиитпирлиг хемчеглерни алыры, эргиниң артыышкыннарының ирик дазылдарын коңунга чедир узуткаары, аныяктар ортузунга шажын-чүдүлгениң хоралыы дугайында тайылбыр ажылдарын чорудары ак сеткилдиг совет хамаатызы кижи бүрүзүнүң, партия, комсомол, пионер кежигүннериниң хоорт хүлээлгези болур ужурлуг.

А. ХЕРТЕК.
Кызыл хоорай.

КӨЖҮП КЕЛГЕШ

Дээк-оол Айыы-Чүдүнович Күжүгет «Улуг Октябрь» совхозка он чеди чыл бурунгаар ажылчын чылда баутаар пүтеана-биле көжүп келген. Баштайгы ийи чылда мурунинге садар ирттер кадарган болгаш оларны семирткеш душаан турган. Соолгу он беш чыл иштинде ол төрүүр хой кадарып келген. Хүлээнген ажылынга кызымаан ол көргүскен. Малчын өг-бүле ажылынга багай эвес диртип турар болгаш эки ажылдар мурнакчыларының санында чоруп турар. Олар төрүүр 100 баш хойдан 95—105 хураганны ап келген, чемпион атка-даа төлептиг болуп турган. Бо чылын малчынның көргүзүү багай эвес болган, төрүүр 100 баш хойдан 104 хураганны мөңдү камгалап ап, хойдан-на 3,8 килограмм дүкту кыргып алган. Моолче туристээр путёвка-биле ол шаңнаткан, аңаа барып, моол малчыннарның ажыл-иштиби-ле таныжып келген.

Дээк-оол Айыы-Чүдүнович Күжүгет — Кок-Хаак кодээ Советтиң депутады. Депутат кижи ажыл-ишке өскелерге үлегерлиг болур дээрзин ол билир. Ынчангаш ол бодунуң негелделиг.

Күжүгеттер бо хүннерде белир кышка белеткелди кышкачалыг чорудуп турар. Ажылдың алыс түңнелин аңаа белеткелден база улуг хамааржыр дээрзин малчыннар эки билир. Ынчангаш кончуг хышамчалыг улус ол. Малынга сиген кезип белеткеп алыр планын өг-бүле ажыр күүседип алган.

Д. САЛЧАК.
Каа-Хем район.

ӨГ-БҮЛЕЗИ-БИЛЕ

«Чыраа-Бажы» суурга чеде бергеш, Ким-оол Сүмбүүевич Хомушкунуң кайда чурттап, ажылдап турарын сонуургап, айтырар болзуңарза, ону таныбас, билбес кижи-даа ховар-да боор.

К. С. Хомушку 30 чылдарның дургузунда мал малдан келген, амыр-дыш-даа сагынмас, кадарган малының кажаа-хоразын ой-шаанда септеп алыр, ажылынга бердинген кижилерниң бирээзи.

Ол соолгу 19 чылдарның дургузунда Шык-Бажы сүтбараан фермазынга бызаа ажаакчылап ажылдаан. Бо чылын 50 ажыг чаш бызааларны хүлээп алгаш, баштайгы айында бир башка оңаштыр 450-ден 500 грамм немелде деңзини бергени — малчынның кызымаккай ажыл-ишке херечилеп турар.

К. С. Хомушку чай дүжери билек бодунуң күжү-биле Кок-Тал деп черде 3 га шөлдү суггарып, оолдары Маадыр, Шораан, Орлан, Мерген суглар-биле өг-бүле звенозун тургузуп алгаш, шөлүнден баштайгы сиген кезилдезин кескеш, совхозунга 10 тонна сиген белеткээр хүлээлгезин 11 тонна кылдыр күүседип, баштайгы сараатты комиссияга хүлээдип, ажыл-ишке төлептиин бадыткаан.

К. С. Хомушку ол-ла шөлден ийиги кезилдени август ортан үезинде кылгаш, ооң 5 тонна сигенин немей белеткеп, дужааган.

В. ХОВАЛЫГ.

«ҮШ-БЕЛДИРДЕН» МЕДЭЭЛЕР

«Үш-Белдир» курорттуң соолгу сезонунда дыштанылга кежээзин организастап эрттирген. Бо удаада оларның аалчылары Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, хоочун фронтучулар болган.

Ол ужуражылгага дайынның берге чылдарында кайы, канчаар тулчуп турганын, немец-фашистиг эжелекчилер-биле кадыг-дошкун үеде хоорай, суурларны хостажыр дээш сегиржип алышкынның эки турачылар К. Норжун-биле Д. Беган-Хуурак дыштаныкчыларга чугаалап бергеннер.

Солун ужуражылга соонда дыштаныкчыларның арызында бот-тывынгыр артистер дайын үезиниң ырларын ырлап, шүлүктерин чугаалап, солун концертин бараалгатканнар.

«Үш-Белдир» курорттуң бо чылгы дыштаныылга сезонунуң байырлыг хаашкыны август айның соолгу хүннеринде болган. Каас, чараш хаданнар болгаш терektер-биле шиметтинген «Черлик» изиг аржаан довунуң девискээрин аалакка дыштаныкчылар чыдып келген.

Аас, пуску кежээ имиртинеп эгелээнде, аңаа белеткен улуг одагны кыпсыптарга, чоон-навыда турган чер шупту чырый берген.

Хүндүс болуп эрткен маргылдааларның тиилекчилеринге шаңналдарны одаг чырывышта тывыскылаан. Ол кежээ ыры-шоор, каткы-хөг куттулуп турган. Янзы-бүрү аттракционнар база болгулаан.

Дыштаныкчылар курорттуң ажылдакчыларынга өөрүп четтиргенин илередип, чылыг сөстерни чугаалааннар.

В. САГААН-ООЛ,
дыштаныкчы.

ТУДУГЖУЛАР ЭКИ АЖЫЛДААН

Чөөн-Хемчик районнуң тудуг организациялары он айынга беш чылдың баштайгы чылында бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган ажылдап турар. Чеди айларның түңнели-биле шупту тудуг организациялары планныг онаалдаларын ажыр күүсеткеннер. Районнуң бүдүрүлге коллективтерниң арызында социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда № 1, 2 КМК-ларның сиителге-тудуг участогунун коллективтери чоруп турар.

Ниитизи-биле районга келээлиг тудуг ажылдарының планы 125,0 хуу күүсеттинген. Чуртталга шөлүн ажыглалга кииреринин планы база ажыр күүсеттинген болгаш немелде бажыңнарны чурттакчылар алган.

Б. МОНГУШ.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ВАШИНГТОН ХАРЫЫЛААР УЖУРЛУГ

М. С. Горбачёвтуң Медегелелин уламчылап тайылбырлавышаан, ниизы-бүрү чурттарның политиктиг болгаш хоочинити ажылдакчылары, парлалга органнары кижи төрелгетенниң ырында диргелип келген ядролуг халапты чайладыры-биле тодаргай хемчеглерни ап чорударының эргежок чугулазын Совет Эвилелиниң онзалап айтып турарын демдеглеп турар. Ам Вашингтон харыылаар ужурлуг.

●**ПУР.** Совет мораторийни узатканы — тайбыңның болгаш бүгү кижи төрелгетенниң салым-чолу дээш ССРЭниң бедик харысалгалыг чорууну бадыткалы деп, ПУР-нуң сейм Маршалы, Тараачыннарының каттышкан партиязының Кол комитединиң даргазы Р. Малиновский демдеглээн. Делегейниң улустары социализмниң болгаш социалистиг дем каттыжылгазының чурттарының тайбың сорулгазын билир болгаш үнелеп турар. АКШ-тың чазааның совет эгелекчи саналга чогумчалыг харыызы амгы үеге чедир чок болганын барымдаалап көргеш, планетаның тайбынга ынакшылдыг бүгү күштериниң боо-чепсектиг эндере бүдүрерин соксадырынга идепкейлиг куженнишкинниң нери эргежок чугула.

«Тайбың дээш галыг чорук дээш» дээр хойнинти организациязының төлээлекчизи С. Лонде медеглээн. Ол дугайын АКШ-тың эрге-чагыргаларының 150 ажыг чер-чер органнары болгаш конгрессиң ийи палатазының ядролуг чазылдырышкыннарны соксадыры дээш туржуп турарын херечилеп турар деп, ол онзалап демдеглээн. Хыналда айтырыы шиитпирлээри берге айтырыг болур деп бадыткап тура, Рейганның администрациязы мегелеп турар. Рейганның администрациязының ойталап турарының бөзүлүг чылдагааны болза, америк шенелделериниң Совет Эвилелинден ядролуг артык күштүг болуруп чедип алырынче угланы бо-дур.

●**КАНАДА.** АКШ-тың администрациязы контроль дугайында чугаа боол турда, чүгле билдинмес сымыранып турар амгы ындыг байдалда Канада ядролуг чазылдырышкыннарны соксадырын деткип, болуушкуннар үнүп үндүрер ужурлуг деп, Канаданың эртемденнериниң «Эртем тайбың дээш» дээр ат-алдарлыг организациязы медеглээн. Ядролуг шенелделерни бүгү ниити хоруурунга орук кылдыр мораторийни ажыглаар дээш совет эгелекчи саналдың берген аргаларын эрттирип болбас ужурлуг бис.

●**ИТАЛИЯ.** Итали ажылчы чоннарның христиан ассоциациязының национал президентизи Д. Розати ядролуг чазылдырышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни Совет Эвилелиниң узатканы онза улуг ужур-дузалыг эгелекчи санал деп үнелеп көрген. Ол болза, Совет Эвилелиниң «пропагандазы» базымы-дыр дээр барымчүктүг парлалгазының бадыткаашкыннарын ол буруу шапкан. Боо-чепсекти кызырар сорулга-биле АКШ-биле чугаалажышкыннар кылырынче уттанган Совет Эвилелиниң ап чорутканы хемчеглерни пропагандистиг эгелекчи санал деп бодап болбас. Мораторий дугайында совет шиитпирге АКШ-тың харыызын Д. Розати шугумчулаан.

●**КИПР.** Кижи төрелгетенге ханы ынакшылы-биле болгаш марксизм-ленинизмниң өлүм чок эчис сорулгаларынга ынгыраар чок бердингени-биле Совет Эвилели делегейниң мурнунга ядролуг шенелделерниң хоруурунуң айтырыын салган деп, АКЭЛ-тиң Чиигине секретары Э. Папаиоанну медеглээн. Бүгү кижи төрелгетенниң эрге-ажыктарынга Совет Эвилелиниң эгелекчи саналынга АКШ харыылаар болгаш ядролуг чазылдырышкыннарны соксадыр база ону долузу-биле чок кылырынга чедир ядролуг чепсекти кызыраарынга оруктуг ажылдар ужурлуг.

●**ЯПОНИЯ.** ССРЭ-ниң кыйгырыынга чогумчалыг харыылаарындан хедере-биле ырап, ядролуг шенелделерни үргүлчүлеп турар Вашингтонунуң туружу килеңнезиннин болдурун турар деп, ядролуг чепсекти хоруурур дээш япон национал конгрессиң чиигине секретарының оралакчызы Х. Иноуэ чугаалаан. Тайбыңның япон талалакчылары АКШ-тан, Франциядан болгаш ядролуг чепсектиг өске-даа күрүнелерден Совет Эвилелиниң үлегерин эдерерин, ядролуг шенелделерни соксадырын, ядролуг чепсекти долузу-биле хоруурунуң дугайында дугуржулганы чарарын шиитпирлии-биле негеп турар.

●**ИНДИЯ.** Ядролуг бүгү чазылдырышкыннарны соксадырын эң-не эргежок чугула базым кылдыр санап турар бис деп, Индияның башкарып партиязы — Индий национал конгрессиниң (И) делегей департаментизиниң даргазы Р. Бхандари медеглээн. Ол орукка элээн буруңгаардааш кынны чедип ап болур кылдыр өске тала бодунуң туружун аде көөр дээрзинге ынанып турар бис.

●**МАДАГАСКАР.** Совет эгелекчи саналга харыы кылдыр америк таланың туружу чөгтээлиг шинчилиг дег, МДР-ниң культура болгаш революсчу уран чүүл айтырыгларының талазы-биле министри Ж. Рабесахала тодаргайлаан. Невадада полигоннарда ядролуг чазылдырышкыннарның чаңгызы чиктпейн турар. Бодунуң аймыңдыг пландарындан ойталаарын хедерлешин күзевейн, АКШ кол-негеге ынанып, совет тайбың эгелекчи саналдарны «пропаганда» кылдыр көргүзерин оралдажып турар. Ол хоозун бодалдарга удурланыштыр совет саналдар планетаның кырынын улустарының хөй кезииниң, ооң иштинде хөгжүп орар чурттарның долу билин алышкынын болгаш деткимчезин алган.

●**ПЕРУ.** Америк администрациязындан хоозун күзелдерин болгаш будалышкыннарны чайлаткаш, Черге амыдыралды камгалап алыры дээш Совет Эвилелиниң саналдап турары ак сеткилдиг дугуржулгаларның оруунче кирерин перу улус негеп турар деп, Перунуң Коммунистиг партиязының ТК-ның Политкомиссиязының кежигүнү, чөөн үезлиг күштериниң коалициязындан конгресске депутат Г. Эспиноса медеглээн.

(СЭТА)

ЭКИ ДҮЖҮТТҮ АП ТУРАР

БУДАПЕШТ. Вишонтала М. Торез аттыг хөмүр-даш разрезиниң специалистери ажык арга-биле казып турар карьерин эде чаартып кылыры эгелээн. Үнүш-дүжүткүрүн катап тургузар талазы-биле чогуур хемчеглерни ап чорутканының соонда виноград болгаш кунуруза өстүрер шөлдер аңаа тургустунар. Байлак ол черниң дагжыларынга ол районда бойдустуң деңдеңеңи чоруун камгалаар талазы-биле хемчеглерни бодунуң бүдүрүлге ажыл-чорудулгазының чугула кезээ кылдыр санап турар. Амгы үеде Вишонтаның чааганжыттынган муң гектар черинде кодээ ажыл-агый культураларының 80 хире хевирлерин өстүрүп, эки дүжүттү ап турарлар.

(СЭТА).

КАБУЛ. Афган найысылал — делегейниң эң бурунгу хоорайларының бирээзи. Афган болгаш санскрит чыл демдеглелдери ону бистиң эраның эгезинге хамааржыттырып турар. Амгы үеде ол — Афганистанның эң улуг үлетпүр төвү. Ында үлетпүрүн чиик, аъш-чем болгаш өске-даа адырларының бүдүрүлге черлери мөөңнеттинген.
ЧУРУКТА: Кабулдуң төп кудумчуларының бирээзинде.
Г. Надеждиниң фотозу. СЭТА-ның фотохроиказы.

ЧӨПТҮГ НЕГЕЛДЕ

БОНН. Нацизм үезинде истеп-сүрүүшкүнге таваржып турган кижилерниң каттыжышкыны — антифашистер эвилели Рейганның «сылдыстар дайынының» программазынга киржиринден ойталаарын ГФР-ниң чазаанзан негээн. Боо-чепсекти космос делгемынче үндүрер дээш АКШ-тың планы тайбың хоронге болгаш делегейниң аймыл чок чоруунга аймыраалы диргелдирип турар деп, ол организацияның медеглелинде айтып турар.

(СЭТА).

ОРТЕГАНЫҢ АЯН-ЧОРУУ

УАГАДУГУ. Революсчу Никарагуаның улузунга удур АКШ-тың администрациязы террор политиказын уламчылап турар деп, Буркина Фасода аян-чорук кылып чоруур ол чурттуң президентизи Даниэль Ортега медеглээн. Хөлезилекчилериниң холу-биле Вашингтон хамааты тудугларны, школаларны болгаш медицина албан черлерин үрегдеп турар деп аңаа болган массалыг митингиге ол чугаалаан.

Республикага удур хоралаачы хөделиишкиннер дээш харысалганы Никарагуаның президентизи АКШ-тың администрациязынга онаарган. Америк улустуң хөй кезии бодунуң чазаанның агрессчи политиказын деткивейн турар, ынчангаш ол бистиң өннүүвүс болуп артар деп, Д. Ортега онзалап демдеглээн. Ынчалза-даа Вашингтонунуң чазаа хөлезилекчилериниң херээженнерни болгаш чаш уругларны өлүрери-биле чорудуп турда, ол бистиң дайзынывыс болур. Ол сорулгаларга Ак бажың ам-даа 100 млн долларны үндүрген болгаш амгы үеде боо-чепсектиг халдаашкын-биле кыжанып. Никарагуаже шериг чөвүлекчилерин чорудар деп турар. АКШ-тың агрессчи чимзенишкиннеринге Никарагуа улус ойтур шавышкын бээринге долу шиитпирлиг деп, президент чугаалаан.

Хостаалгага болгаш хамаарышпас чорук дээш Вашингтоннуң кысыл үндүрген империалистиг агрессияга удур Никарагуаның чөптүг демиселинге бүгү делегейниң деткимчези калбартырынче Буркина Фасонуң президентизи Томас Санкара митингиге чүве чугаалааш кыйгырган.

(СЭТА)

ДҮШКҮҮРЛҮГ ЧОРУКТУ НАРЫЫДАТКАН

ВАШИНГТОН. Чер ортузу далайның мурнуу чүгүнде дүшкүүрлүг чорукту улам нарыыдадыры АКШ үргүлчүлеп турар. «Форрестол» дээр авианосецке болгаш өске үш шериг корабльдеринге ооң мурнунда планнап каан ышкаш, август 28-те Хайфа дээр израиль портче кирбейн Ливияның соңгу эриктеринге таныышта албаның катап эге дээр кылдыр дужааалды. Пентагон берип каан.

Вашингтон база бир чөңгээлекчи базымны кылыр бодап турар. Ак бажың Ливияга удур чаа «кезедикчи согуушкуну» кылыр күзелиндек ойталавайн турар. Шериг хөделиишкиннер болгаш чажыт хоралачы операциялар чорудуп, ол чуртка удур экономиктиг кызамдаашкыннарны хүлээп алыры ооң планнарында кирип турар.

Чаа дээрбечи халдаашкыннарга белеткенип тура, Рейганның администрациязы ону пропаганда материалдары-биле магадылап хандырап базымнарны баш удур көрген.

«Бистиң ажыл-чорудулгавысты «боо-чепсекти көөргедир кылдыр» адап болур» деп, администрацияның бир бедик эрге-дужаалдыг кижизиниң чугаазын АП агентилели катаптаан — Кандыг-даа үеде олче чедир эап кээр бис деп чүвени Ливия билип алзын дээш ынчап тур бис. Ливияның улузун коргуттуптар чүвени ам ажылдап, кылып турар бис».

Вашингтон төлээлекчизиниң Ливияже «эдир эап кээр бис» дээн сөстери ажык чөңгээ болуп, апрель айда америк самолёттарның Ливияның объектилеринче боо-чепсектиг согуушкунун катаптаарын кыжанып турары ышкаш боол турар.

(СЭТА)

АНЫЯКТАР КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентизи Максим Кильковтуң дамчытканы болза: Стоу деп америк хоорайда (Вермонт штат) америк-совет аныяктарының ийиги конференциязының киржикчилериниң киччээгейниң төвүнде тайбың дээш, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыры дээш ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аныяк оолдарының болгаш кыстарының демиселин идепкейжидеринин айтырыглары туруп турар. Боон турар калбак чугаалажышкыннарның үезинде ядролуг аймылдыг чайладырынга болгаш делегейниң амгы байдалын экижидеринге ядролуг чепсектиң шенелделерин соксадыры, улустар арызының харылзааларын калбартыры улуг арганы берип турар деп чаңгыс аай бодалды аныяк америкчилер болгаш Советтер чуртунуң төлээлекчилери илереткеннер.

Кандыг-даа ядролуг чазылдырышкыннарга чаңгыс талалыг совет мораторийни чарлаан СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң август 18-те кылган Медегели кончуг чугула документ болур деп, Филадельфиядан келген албан-хаакчы Ширли Додсон медеглээн. Ядролуг чазылдырышкыннарга кайызы-даа мораторий чарлаар болза, боо-чепсекке контрольду тургузар талазы-биле дээштиг дугуржулганы ССРЭ болгаш АКШ-тың арызынга чедип алырынга таарымчалыг үнделини тургузар. Ол совет эгелекчи саналды хүлээп албазынче АКШ-тың далашканы харааданчыг деп, Додсон чугаалаан.

Совет болгаш америк улустарының арызында харылзааларны калбартырының эргежок чугулазын Нью-Йорктан келген студент Том Уайт айыткан. «Билип алырынга өске чүүлдерниң чогуунда совет кижилер дугайын «Рэмбо» хевирлиг фильмнерден америкчилер даап болап билип ап турарлар. АКШ-та улам-на хөй-биле үндүрүп турар фильмнерде оруслары көргел чок, каржы-дошкун кижилер кылдыр көргүзүп турар. Ынчалза-даа бис бо конференцияга ол ындыг эвес дээрзин шуут бүзүреп көрдүвүс. ССРЭ дугайында шынны, ооң чедишкиннерин болгаш айтырыгларын америкчилер эки билип алзын дээш бистиң үргүлчү ужуражыывыс, делегациялар солчуушкуннар эргежок чугула. Бир эвес бис бот-боттарывысты эки билип болзувусса, боттарывыска карашыр болгаш бүзүрешпес чорукту чылдагааны чиде бээр» — деп, ол онзалап демдеглээн.

Тайбың дээш демиселге совет аныяктарының киржилгезиниң дугайын «Смена» журналдың кол редакторунуң оралакчызы, совет делегацияның кежигүнү М. Г. Кизилов чугаалаан. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аныяктарының арызында харылзааларны калбартыры улуг ужур-дузалыг. Ол чорук бот-боттарывыстың дугайында хөй чүүлдү билип алырынга, бистиң улустарывыстың арызында харылзааларга бүзүрежир чорукту быжыглаарынга арганы бээр деп, ол демдеглээн.

СПОРТ

Эрткен дыштаныр хүннерде парктың спорт шөлдеринге болгаш «Хүреш» стадионунга культура ажылдакчыларының III спартакиадазы болган. Аңаа 18 командадан 200 ажыг спортчулар киришкен. Спартакиаданы культура ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы Е. М. Захаринская ажыткан.

Спартакиада чадаг чарыштан эгелээн.

Эр улустан чүс метрниң чарыжынга Бии-Хемниң төлээзи Федор Ангензаров 13 секундада маңнап келгеш, бирги черни алган. Эдуард Күулар (Таңды), Арбын-оол Хертек (Бай-Тайга) ийиги, үшкү черлерге төлептиг болганнар.

Херээжен улустан Ирина Сундуй (Кызыл район) чемпионнаан. Ийиги черни Алёна Монгуш (Сүт-Хөл), үшкүзүн Аңгы-Чечек Кара-Сал (Чөөн-Хемчик) алганнар.

500 метрге чарышка база-ла Кызыл районнуң төлээзи Ирина Сундуй 1 минута 46 секунданы көргүзүп, кымга-даа аштырбаан. Ийиги черни Алена Монгуш (Сүт-Хөл), үшкүзүн Наталья Хүрең (Бай-Тайга) олар алган.

1000 метрге эр улус чарышкан. Аңаа 18 кижи киришкен. Олар дөрт ээлчег-биле маңнашкан. Бирги ээлчегде Тес-Хемниң төлээзи Олег Соян 3 минута 03 секунда көргүскеш, дараазында ийи ээлчег маңнашкыжеге чедир бирги черге чорун турган. Үшкү ээлчегде база-ла беш кижи маңнашкан. Чөөн-Хемчиктиң төлээзи Боралдай Ооржак 2 минута 55.5 секундада маңнап келгеш, чемпионнаан. Ийигизин Эртине Шолбан (Кызыл район), үшкүзүн Олег Соян алган.

Бо маргылдаа эр, херээжен улустуң аразынга болган. Эр улустан Кызыл хоорайның культура килдизинден Игорь Ярославцев чемпионнаан. Ийигизин Максим Дажываа (Кызыл район), үшкүзүн Борбак-оол Конгар (Бай-Тайга) алганнар.

Херээжен улустан филармонияның спортчузу Татьяна Кулаженкова тиилекчи болган. Ийиги, үшкү черлерге Ольга Иванова (уран чүүл училищези), Аңгыр-Чечек Кара-Сал (Чөөн-Хемчик) төлептиг болганнар.

Маңаа база эр, херээжен улус боттарының аразынга маргышкан. Эр улустан Тес-Хемниң төлээзи Алексей Хуурак гранатаны 47 метр ырады октааш, чемпионнаан. Ийигизинге болгаш үшкүзүнге Маадыр-оол Монгуш (Чөөн-Хемчик), Алексей Донгак (Бай-Тайга) төлептиг болганнар.

Херээжен улустан Наталья Хүрең (Бай-Тайга) бирги черни алган. Ийиги болгаш үшкү черлерни Ирина Сундуй (Кызыл район), Лариса Сарыглар (Барыын-Хемчик) олар үлешкеннер.

Турникке эр улус маргышкан. Кызыл районнуң спортчузу Максим Дажываа бирги черни алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Боралдай Ооржак (Чөөн-Хемчик), Артур Ондар (Сүт-Хөл) олар төлептиг болганнар.

Оон ангыда эр, херээжен улус киржикчилиг эстафета база болган. Аңаа Кызыл районнуң шайыралдыг командазы тиилээн. Барыын-Хемчик болгаш Бай-Тайганың төлээлери эки түңнелдерлиг болуп, шаңналдыг черлерни алганнар.

Маргылдаалар боодалгага болгаш хол бөмбүүнге база болуп эрткен.

Ийи хүн ургулчулээн маргылдааның түңнелинде командада айыы-биле бирги черни спартакиаданың эрткен чылгы чемпиону Кызыл районнуң культура ажылдакчылары база катап алган. Тиилекчи командага культура ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң кубогун болгаш вымпелди база хүндүлел бижикти тывыскан. Ийиги болгаш үшкү черлерни Бай-Тайга биле Чөөн-Хемчиктиң командалары алгылаан. Оларны вымпелдер-биле болгаш хүндүлел бижиктер-биле шаңнаан.

Шаңналдыг чер алган тус-тус кижилерге хүндүлел бижиктерни болгаш өртектиг белектерни тывыскылаан.

Маргылдаа организастыг байдалга эрткен. Ындаза-даа чамдык киржикчилерниң болгаш төлээлерниң кичээңгей чок болуп турганындан маргылдаадан озалдаар чоруктар база туругулаан. Изиг хүннерде спортчуларга соок суксун аймаан болгаш буфет органзаставааныңдан стадион даштынче үнүп, садыглаар чоруктар көвүдеп турган. Бо талазы-биле маргылдааны эрттирип турган организациялар түңнелин үндүрүп, чогуур хемчегни алыр турган.

Болуп эрткен маргылдаага Тожу районнуң культура ажылдакчылары келбээни элдеп. Эрткен чылын ол район шаңналдыг черни алган турган. Районнуң культура килдизи моон кандыг түңнел үндүрер ирги?

О. МОНГУШ,
маргылдааның судьязы.

Чуруктарда: маргылдаа үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИН фотолары.

Бойдус болгаш фантазия

ЧАҢЧЫЛ БОЛГАН ДЕЛГЕЛГЕ

Хоорайның 23-кү чечектер делгелгези Культураның болгаш дыштаныыштың Гастелло аттыг парыгынга ажыттынган. Хоорайның аңгы-аңгы албан организациязы, бүдүрүлге черлериниң ажылдакчылары делгелгеге садыр чечектерин, ногаа болгаш кат-чимис аймаан баш удур хуваап каан черлеринге эккеп, каастап алганнар.

Бичии чаштар, хоорайның чурттакчы чону, оон аалчылары паркче кирип, ында делгеттинген чаа-бүрү чечектерни болгаш ногаа аймаандан кылган хуулгаазын дириг-амытаннарны, кайы коллективтиң фантазиязы хөйүл деп чүвени сонуургап көрүп турганнар.

Бо чылгы делгелге эрткен чылгызындан хөй тематиктыг, чаа-бүрү утпаныышкыннарлыг болганы-биле ону кичээнгейлиг хаара тудкан.

Бойдустуң бүдүмелдерин кижиниң канчаар хуулдуруп турарын делгелгеден көрүп болур. Ында морковьтан диленниң дүрзүзүн, тыквадан хаваннар, арбузтан черепахалар, болгаш дириг амытаннарны чаа-бүрү хевирлерин дүрзүлеп кылгылаан болган. Эрткен чылын делгелгеге 50 коллектив киришкен болза, бо чылын 78 четкен. Чыл келген тудум коллективтерниң саны көвүдеп, боттарының девискээрин чаагайжыдарынче удурту кижилерниң кичээнгей салып турары безин моон илдең. Дыка хөй албан организация черлери хоорай чаагайжыдылгазынга идепкейлиг киржип, боттарының девискээрин арыг-силиг, культурлуг тудар дээш ажылдыг организастыг чорудуп турар. Оон бир тодаргай чижээ болза, бүдүрүлге коллективтериниң даштын чаа-бүрү чечектер-биле шимеп-каастаарынга эът комбинады, урутлар эмнелгезиниң ийиги салбыры, 3 дугаар школа, сайгарылга баазазы, сүт комбинады болгаш 25 дугаарлыг урутлар садиги боттарының девискээрин арыг-силиг тудуп, чаагайжыдылганы чорудганы болур.

Делгелгеге урутлар эмнелгезиниң кылганы «Тоолчургу хоорайжыгаш» улуг-даа, бичии-даа кижилерниң кичээнгейин хаара туткан. Ында делгеп каан тыкваларның деңзизи 3 килограммдан эгелээш, 31 килограмм 170 граммга чедир бар. Оон ангыда дилги, хаваннар, өдүректер, пагалар болгаш өске-даа дириг амытаннарның дүрзүзүн кылгаш, ында делгээн. Бичии чаштар көргеш, сонуургаан, аза-неэн чорууллу дээрге безин оон үнер хөңнү чок турган.

Кандыг-даа албан организация, бүдүрүлге болгаш урутлар албан черлериниң делгелгелеринче чеде бээрге тайбың, күш-ажыл, Аъш-чем программазынга дугжуп турар лозуңнар хөй болган. ИХМ-ниң делгелгезинде «Чериниң урутларынга бөмбүрзекти бериңер!» деп бижээш глобусту «ССРЭ» деп чечектер-биле каастап, бижээн. Бараан садыы делгелгезин «Чай чечек-биле, а күс чимис-биле бай» деп тематика-биле ажыткан. Урутлар бажыңының тематиказы тайбың дээш туржуруунче чаштарны кыйгырган. «Делгейде биддингир — Саманта Смитке, Катя Лычёвага», «Буянныг сеткил тиилээр!» деп лозуңнарны чогаадып кылгылаан.

Чечектер делгелгезинге киришкен организация бүрүзү боттарының бажыңнарының чанынга болгаш дачаларынга өстүрүлээн ногааларын, чечектерин эккеп делгээн. Организация бүрүзү бодунуң фантазиязын көргүскен. Оон түңнелин жюри тускай демдеглээн.

«Хөй тематикалыг каасталга дээш» сайгарылга баазазы, тываның электрочеткилери, хоорайның улус өөредилге килдизи, 6 дугаар школа, Тыва завод, бир дугаар АТБ шаңналдыг черлерни ап, хүндүлел бижиктерге болгаш акша шаңналдарынга төлептиг болганнар.

«Чаа-бүрү хевирлерлиг кылганы дээш» эмнелге профилактиктиг албан черн, «Юннаттар» станциязы, харылгаа черн, бараан садыы, «Тывавтотранс» паттыларышпыны шаңналдыг черлерни алгылаан.

«Уран-чечен каасталга дээш» аъш-чем садыынга, пассажирлер АТБ-зинге, ИХМ-ге, эът комбинадынга, 14 дугаар школага, урутлар эмнелгезинге хүндүлел бижиктерни болгаш акша шаңналдарын тывыскан.

Жюри кежигүннери столоваялар болгаш ресторанпар трезинге, хоорайның чаагайжыдылга комбинадынга тускай шаңналдарны тывыскылаан.

Ол ышкаш хоорайның чурттакчылары чурттап турар девискээринге чаагайжыдылганы эки чорудканы дээш чээрби хире өөрегениң тус-тус кижилеринге хүндүлел бижиктерни болгаш акша шаңналдарын тывыскан.

Болуп эрткен делгелгеге албан организация черлери хөй киришкен болза-даа, сад өстүрер ниитилелдериниң талазындан идепкейлиг чорууп көргүспээнин жюри айыткан. Ол талазы-биле четпестерни хоорайның күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы Н. Л. Верхотурова шүгүмчүлеп, келир чылын делгелгеге оон-даа хөй кижи киржирин күзээн.

Ө. МОНГУШ.

ТВ

СЕНТЯБРЬ

2. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Тура халышкының төөгүзү». Сес сериялыг уран-чечен фильм. 3-кү сериязы — «Кайгамчык улуг бодаа». 9.55 — Мультфильмнер. 10.25 — Политиктиг театр. «Саэн адың адаптар дээш чедип келдим». Телешин. 11.25 — Үстүкү классчыларга болгаш ПТУ-нуң сургуулдарынга. 12.40 — 12.45 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Совет кижиге». 15.35 — «Сиявуш дугайында тоолчургу чугаа». Уран-чечен фильм. А. Фирдоусиниң «Шах-Наме» шүлүглелинден. 1-ги сериязы — 17.10 — «Хо Ши Мин дугайында сактыышкын». Док. фильм. 18.00 — Эртем болгаш амыдырал. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Тоол соондан тоол». Мультфильм. 19.20 — «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези». 2-ги дамчыдылга. 19.50 — Сес сериялыг уран-чечен фильм. «Тура халышкының төөгүзү». 4-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Спортчу гимнастикага делегей кубогу. КҮР-дан дамчыдылга. 22.20 — «Ыры, романс, вальс».

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Бойдус-биле таныжып тур бис. 8.55 — «Теоретиктер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 13.25 — Француз дыл. 9.55 — Музыка. М. И. Глинка. 10.40; 11.40 — Информатиканың үндезиннери болгаш санаалга техниказы. 9 класс. 11.10 — Орус чугаа. 12.10 — «Бодун тып алыры». 12.40 — «Идепкейлиг будуктар». Совет чогаалчыларның тоолдары. 13.55 — «Амстердамдан бизаеж». Уран-чечен фильм. 15.20 — «Шилип алышкынның мурнунда». Эртем-тайылбырлыг фильм. 15.40 — Медээлер. 15.45 — «Шажын болгаш политика». Тележурнал. 16.50 — Уран чүүл мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Леонов. 18.00 — Медээлер. 18.20 — Б. Басангов. «Кенз байн» — «Озалдаан бай». Калмыкияның Басангов аттыг хөгжүм-шии театрының шиизи.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар».

КЫЗЫЛДАН

20.15 — Телемедээлер. 20.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Советтер болгаш амыдырал». Улус депутаттарының Эрзин район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы И. В. Чындыгыр дамчыдылгага киржир. «Шалынчы ийи ай чорун тур». СЭКП Тес-Хем райкомунуң ийиги секретары С. С. Ондар-биле интервью.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35 — «Капитан болгаш ооң душтуу». Уран-чечен фильм. «Вьетнам». 22.45 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 23.00—23.20 — В. А. Моцарт. Концерт.

3. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Тура халышкының төөгүзү». Сес сериялыг уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 9.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 10.55 — Коми АССР-ниң Күрүнениң ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 11.40 — 11.45 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Депо». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 15.00 — «Сиявуш дугайында тоолчургу чугаа». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 16.40 — «Автограф». Школачыларга литература викторинаазы. 18.10 — Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 18.15 — Бистиң садывыс. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Бичии уруг болгаш дельфин». Мультфильм. 19.10 — Делегей болгаш аныяктар. 19.55 — Сес сериялыг уран-чечен фильм. «Тура халышкының төөгүзү». 5-ки сериязы — «Август хүннери». 21.00 — «Үе». 21.35 — Спортчу гимнастикага делегей кубогу. КҮР-дан дамчыдылга. 22.05 — «Сцена көрүнчүү». Театр тайылбыры. 23.20 — 23.45 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Курлавыр». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Обществоведение. 9.05; 12.40 — Немец дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Астрономия. 3 курс. Астрономия болгаш космонавтика. 10.35; 11.35 — Ниити биология. 9 класс. Биология улус ажыл-агыйында. 11.05 — Суббота — ада-иелер хүнү. 12.10 — Башкыга экран. Информатиканың үндезиннери болгаш санаалга техниказы. 10 класс. 13.10 — «Билир болгаш кылып бил». Школачыларга эртем-өөредиглиг дамчыдылга. 13.40 — Төөгү. 4 класс. Кремльдиң болгаш денмекчилер. 14.10 — «Шенекчилер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.30 — А. Гайдарның амыдыралы болгаш номнары. 15.15 — Медээлер. 15.20 — Концерт. 16.20 — «Кино делгерезин». Эртем-тайылбырлыг фильм. 16.50 — «Капитан болгаш ооң душтуу». Уран-чечен фильм. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — Кызылдың уран-чүүл училищезиниң дирижер болгаш ниити ыр салбырының сургуулдарының концерти. 18.45 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.55 — Док. фильм. 19.10 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Техниктиг дешпилгениң оруктары». «Коммунист болгаш үе». Чуруманл. «Улусчу контроль». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Рекс — ерт шерин». Мультфильм. 20.15 — «Краснотурьинск». Док. фильм. 20.30 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионаду. Херээженнер. КҮР биле ГДР-ниң шилиндек командалары ойнаар. ЧССР-ден дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Авазынче күскү орук». Уран-чечен фильм. 22.15 — 23.50 — Бут бөмбүүнге ССРЭ чемпионаду. «Кайрат» — «Динамо» (Киев). Алма-Атадан репортаж.

4. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионаду. Улук негежирниң маргылдаазы. 9.00 — «Тура халышкының төөгүзү». Сес сериялыг уран-чечен фильм. 5-ки сериязы — «Август хүннери». 10.05 — «Дириг амытаннар дугайында». В. Песков чорудар. 11.05 — «Автограф». Школачыларга литература викторинаазы. 12.35 — 12.40 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Кодээ горизонтулар». 15.45 — Объектив. 16.20 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 16.50 — «Хем бөмбүктүн» шаңналы дээш. 17.35 — Концерт. 18.00 — «Он алды хар чедир болгаш оон улуг назы». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Сеглээн сес — кертиген ыяш». 19.25 — Док. фильм. 19.45 — Сес сериялыг уран-чечен фильм. «Тура халышкының төөгүзү». 6-гы сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Чогаалчы А. Калининниң чаңгыс чер-чурттугларыбиле ужуражылгазы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 23.25 — Шыдыраага делегей чемпионаду. Улук негежирниң маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Озалдаа черде бажың». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Музыка. 2 класс. 9.05; 12.30 — Испан дыл. 10.05 — И. Смеляковтуң поэзиязы. 10.35; 11.40 — Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Кинирлде дамчыдылга. 11.00 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.10 — Бистиң садывыс. 12.05 — Башкыга экран. Физика. 7 класс. Бойдуста болгаш техникада чылыг дамчыдылгазы. 13.00 — «Чаңгыс оптиг, хөй националдыг...». 13.45 — «5 «б» класстан келген хектүг оол». Уран-чечен фильм. 15.10 — Медээлер. 15.15 — А. Хачатурян. № 2 симфония ми минор. 16.15 — И. С. Тургенев. «Хову хааны Лир». Телешин. 17.50 — «Москваның эртени». Док. фильм. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильм. 18.35 — «Чогаадыкчы базым». Республика солуннарында ажылдап турар чогаадыкчы аныяктар-биле ужуражылга. 19.05 — Киножурнал. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «СЭКП ТК-ның июнь (1986 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга», «Коммунистерниң совхоз бүдүрүлгезинге авангардчы ролю». «Тиилелге» совхозта партком секретары П. О. Хертек-биле интервью. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Даңгына-пагажыгаш». Мультфильм. 1-ги дамчыдылга. 20.20 — Ритмиг гимнастика. 20.50 — «Якутияның графиказы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Барыын герман разведканың агентизин сойгалааныың дугайында дамчыдылга. Политиктиг тайылбырлакчы Д. Д. Бирюков чорудар. 22.35—23.50 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден.

5. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Тура халышкының төөгүзү». Сес сериялыг уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 10.00 — Нефть болгаш газ үлетирүгүнүң ажылдакчыларының хүнүнге. 10.30 — Делегей болгаш аныяктар. 11.10 — «Хем бөмбүктүн» шаңналы дээш. Түңнел оюн. 11.55 — 12.00 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — Док. фильмнер. 15.25 — Орус чугаа. 16.10 — Чуваш, ээлер. Чебоксарыдан дамчыдылга. 16.40 — Черде, дээрде болгаш далайда. 17.10 — «Орус музей». 1-ги фильм. 17.40 — «Чурттуң күш-ажылчы хвалы». Док. фильм. 18.00 — Жюль Верн. «Агаар хейинге беш неделя». Мультфильм (АКШ). 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Бо хүннерниң почтазы. «Калыпнар кандыг тыр, металлург?». 2-ги дамчыдылга. 19.30 — Улустуң акылгалары. 19.50 — Сес сериялыг уран-чечен фильм. «Тура халышкының төөгүзү». 7-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Тура халышкының төөгүзү» деп уран-чечен фильмниң сеске сериязы. 23.05 — «Сакты-дыр силер бе, маэстро». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Элбекшилдиг Дастархан». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Музыка. 3 класс. Орус улусчу инструментилер. 8.55 — «Хем транспортунда пассажирлерниң хандырылгазының дүржүлгазы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 12.40 — Англи дыл. Өөредириниң бирги чылы. 9.55 — «Шлюзаларга судволар эрттирилгезиниң автоматчыдылгазы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — КПТУ-нуң сургуулдарынга. Обществоведение. 10.35; 11.40 — Орус тоолчургу чугааларның маадырлары. 5 класс. 11.05 — Библиотекага аян-чорук. 12.10 — Башкыга экран. Төөгү. 6 класс. 13.10 — В. Астафьев. Чогаалдарының арыннары-биле. 13.55 — География. 7 класс. ССРЭ-ниң географтыг байдалы болгаш кызыгаарлары. 14.25 — Гете. «Фауст». Бирги фильм — «Дугуржулга». 15.20 — Медээлер. 15.25 — «Авазынче күскү орук». Уран-чечен фильм. 16.05 — Док. фильмнер. 17.15 — К. Чуковскийниң чогаадыкчы ажылы. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Чогаалчы болгаш үе». Сибирь улустарының аныяк чогаалчыларының девискээр аайы-биле семинарының киржикчилери — Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, шүлүкчү Юрий Кюнзегеш, аныяк автор Чүргүй-оол Доржу дамчыдылгага киржир. 18.55 — Док. фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Бригада кержээ: айтырыглар, дилээшкиннер». «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези». «Ажылы хөлчег соонда». Сарыг-Септе «Мерген — мастерица» клубтуң ажылының дугайында. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Даңгына-пагажыгаш». Мультфильм. 2-ги дамчыдылга. 20.15 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионаду. Херээженнер. ССРЭ биле КҮР-нуң шилиндек командалары ойнаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Оюн, тайбын! Оюн, оюн!». Таллинден эстрада дамчыдылгазы. 23.00—23.50 — «Театр дугайында сактыышкыннар».

6. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Үрер-хөгжүм оркестри ойнаар. Челябинск хоорайдан дамчыдылга. 9.05 — «Үүрден болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 9.35 — «Суббота — ада-ие хүнү». 10.05 — «Кадыкшыл». 10.30 — «Тура-халышкының төөгүзү». Сес сериялыг уран-чечен фильм. 7-ги, 8-ки сериялары. 13.25 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Ю. Башметтиң концерти. 14.25 — «Чаа ай». Мультфильм. 14.35 — Бөгүн делегейде. 14.50 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. «Чурт-талга тудуунуң шыңары». Москва — Львов — Саратов аразынга чугаалажышкын. 15.35 — Уругларга фильм. 16.45 — Билдингир-даа болдептиг. 17.45 — Поэзия. Сергей Островой. 18.05 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Политиктиг тайылбырлакчы В. Цветов чорудар. 19.50 — Сагыш-сеткилдиң хамызындан. Омск областың көдээ ажыл-агыйының ажылчынчылары-биле ужуражылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — Шыдыраага делегей чемпионаду. Улук негежирниң маргылдаазы. 21.50—23.20 — «Субботада кежээ». «Аргентинское танго» ансамбльның концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Кудук кылырының мастерлери». Док. фильм. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.45 — Нефть болгаш газ үлетирүгүнүң ажылдакчыларының хүнүнге. 10.35 — Черде, дээрде болгаш далайда. 11.05 — «Ында, тооллар тыптып турар черде». 11.50 — «Чүрээмде бар чүүлдерни чугаалап бээйн». 12.20 — «Истелгени мергежээннер чорудуп тур». «Харам сугу». Телешин. 1, 2 сериялары. 15.15 — Спидвейге делегей чемпионаду. Түңнел маргылдаалар. Польшадан дамчыдылга. 15.55 — «Камера делегейже көрүп тур». Чогаалчы Г. Боровик чорудар. 16.35 — «Москва». Кино тайылбыры. 16.45 — «Улуг оглу». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 17.45 — «Ригада чай». Музыкалыг тайылбыр. 18.25 — Реклама. 18.40 — «Катка бажы каткан эвес». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Даңгына-пагажыгаш». Мультфильм. 3-кү дамчыдылга. 20.20 — «Архитектураның турасаалдарында музыка». Бернард Ладыш ырлаар. ПУР-дан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35—23.05 — «Чукотканың начальниги». Уран-чечен фильм.

7. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Шуптузун билип алысап тур мен». Киножурнал. 9.25 — «Спортлотонуң» 36-гы тиражы. 9.35 — «Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен». 11.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.35 — «Музыка киоскузу». 13.05 — «Кедээниң шагы». 14.05 — Совет черге ужуражылгалар. 14.20 — Он үш сериялыг док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Чер кырында амыдырал». 12-ги сериязы. — «Ыяштар кырынга амыдырал». 15.15 — Чурукчулар дугайында чечен чугаалар. Янис Аншане. 15.45 — «Бистер канчаар дыштанып турар бис». 16.20 — Спортчу суда шимчээшкин. 16.25 — Концерт. 16.40 — «Тоолдарга аалдап барган». 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. «Сөөлгү инспекция». 1, 2 сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Россия оларның төрээн чурту апарган». 22.55—23.10 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Суга шимчээшкинче чыскаал!». 8.20 — «Бир эвес бөмбүрзекти көрүксезиңзе...». 8.45 — «Кижи якорьну салып бадырыышкан». Уран-чечен фильм. 10.00 — Алтай телевидение студиязының программазы. 10.55 — Авазының школазы. 11.25 — Уран-чечен кыска фильмнер. 12.30 — Орус чугаа. 13.00 — «Истелгени мергежээннер чорудуп тур». «Харам сугу». Телешин. 3-кү сериязы. 14.25 — Аът спортунга делегей маргылдаазы. ЧССР-ден дамчыдылга. 14.55 — «Цирк аренезында». 15.30 — «Улуг оглу». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 16.40 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. 17.30 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 18.00 — «Оперетта, оперетта». 19.20 — Делегей болгаш аныяктар. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Даңгына-пагажыгаш». Мультфильм. 4-кү дамчыдылга. 20.15 — Кижи. Чер. Октаргай. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Мээң хоорайым байырлалдары». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 22.00 — Бут бөмбүүнге ССРЭ чемпионаду. «Зенит» — «Спартак». 2-ги тайм. Ленинградтан дамчыдылга. 22.45 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионаду. Херээженнер. 23.15 — «Эргижирээн номнарның кадагалакчызы». 23.25—00.05 — ССРЭ-ниң улустарының чайгы спартакиадазы.

Редактор В. С. ШАРАВИН

КИНО

СЕНТЯБРЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Седьмая мишень» 18.40, «Сентиментальное путешествие на картошку» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Начни сначала» 15.00, 15.30, 17.40, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «В двух шагах от «рая» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мой дом на зеленых холмах» 9.40, 11.30, «Чиполлино» 13.20, «Зловредное воскресенье» 15.00, «Пропавшие славянки» 17.00, 18.50, 20.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Поручить генералу Нестерову» 18.00, 20.00 шактарда.

Агаар

Бөгүн республикага бүргег, агаар. Чамдык черлерге бичии чаъстаар, диңмирээр. Мурнуу-барыын чүктен хаттыг, дүргени секундазында 3—7 метр, үе-үеде күштелгенде хаттың дүргени 10—15 метр чедер.

Дүне 7—12 градус, чамдык черлерге 0—5 градус; хүндүс 22—27 градус, чамдык черлерге 15—20 градус чылыг болур.

Кызылда бүргег, агаар, дымырааш чаъстаар, диңмирээр. Мурнуу-барыын чүктен хаттыг, дүргени секундада 3—7 метр, күштелгенде 10—15 метр чедер.

Дүне 8—10 градус, хүндүс 24—26 градус чылыыр.

Тываның херегленкчилер ниитилели «Запорожец-968» М марканың 40 аът күштүг автомашиназын (өртээ 4017 рубль) болгаш «Запорожец-968М5» марканың 28 аът күштүг автомашиназын (өртээ 3580 рубль) хостуг садып турар.

Айтырыгларны чурттап турар черниң айыы-биле кооперативи организацияларының баштаар черлеринче болгаш Кызылдың херегленкчилер ниитилелинче чорудар. Адрези: Кызыл хоорай, Складская кудумчузу 1, телефону 2-37-24, а ол ышкаш республиканың херегленкчилер ниитилелиниң баштаар чери — телефону — 2-42-26.

«Шын» солун редакциязынга курьер дарый негеттинип турар.

ШЫН. Редакцияның адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетирүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3355.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС-00733.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 3 среда

№ 207 (13207)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

СОЛУННАР, СЕТКҮҮЛДЕР ЧАГЫДЫЛГАЗЫ

1987 чылдың солуннарының болгаш сеткүүлдерниң чагыдылгазы чоруп турар. Ноябрьга чедир уламчылаар улуг болгаш чугула бо ажылга партия, профэвилел, комсомол организациялары, «Союзпечать» болгаш почта коллективтери баш удур белеткенип алган. Чагыдылганы хүлээп алыр пункттарының эжиктери ажыттынган, парткомнарның, партбюроларның, партия эге организацияларының чанында тургустунган парлалга тарадырының чөвүлелдери боттарының ажыл-чорудулгазын идепкейжиткен. Парлалганың хөй-нийти тарадыкчылары солуннарның, сеткүүлдерниң чагыдылгазын чугула хөй-нийти хүлээлге кылдыр көрүп, ол ажылга эвээш эвес үе-шагын берип турар.

Кандыг солуннар болгаш сеткүүлдер өг-бүлеге херек болдур, ону сүмележип тургаш, кандызын-даа шилип ап болур. Төп солуннарның кандызын-даа чагыдып алырында кызыгаар чок. «Наука и жизнь», «Радио», «Техника — молодёжи» болгаш «Юность» сеткүүлдерни база бо чижектиг чагыдып болурунуң аргазы тургустунган. «Огонёк» сеткүүлдүң чагыдылгазының тиражы ийи катап өзер.

Эртем-техниктиг дептилге, амыдыралдың бурунгаар шапкын хөгжүлдези чаа-чаа солуннар болгаш сеткүүлдерни үндүрерин негеп турар. Ынаа дүүштүр «Информатика болгаш образование» сеткүүл үнүп эгелээн. Ортумак школаларга болгаш ортумак профтехөөредилге черлеринге «Саналга техниказының үндезиннери» эртемниң башкыларынга, ЭСМ-нерни ажыглап өөренип турарларга болгаш педагогиканың дээди өөредилгезиниң черлериниң үстүкү курстарының студентилеринге ажыглаар кылдыр оон материалдарын белеткеп турар. База ол ышкаш «Рабочая смена» сеткүүл бо чылдың майдан эгелээш үнүп эгелээн. Ол парлалганы 14—18 хар чедир оолдарга, уругларга үндүрүп турар.

Тываның хоорайларында, суурларында Төрээн чурттуң аңгы-аңгы булуңнарындан келгеш, ажылдап турар орус, украин, бурят болгаш өске-даа национальнарның төлээлери хөй. Олар боттарының төрээн дылында үнүп турар солуннарны, сеткүүлдерни чагыдып ап болур аргалыг.

Солуннар болгаш сеткүүлдерниң чагыдылгазының база бир эптиг талазын тургускан. Узун хуусаалыг командировка үезинде, шөлээ болгаш каникулдарда «Союзпечатьтың» каталогунуң негелделеринге дүүштүр чагыдылганы чамдык айларда уузуктелдирип ап болур. Коллективтиг чагыдылгаларның дараазында хевирлери эптиг болуп турар. Бөлүк эштери, кады ажылдап турар улустары база кожалары-биле нийти чагыдылганы кылып алыры. Эълчежип номчуур, ол чорук эптиг-даа, камналгалыг-даа.

1986 чылдың январь 1-де байдал-биле алырга, республикада солуннар болгаш сеткүүлдер чагыдылгазы өзүп турар. Төп солуннарның чагыдылгазының тиражы 53858, сеткүүлдерниң — 159563. «Тувинская правда» солуннуң тиражы — 27806, «Шынның»—21187. «Тываның аныяктарының» —13372, «Молодёжь Тувы» солуннуң — 3581. Районнар солуннуң нийти тиражы—10638. Нийтизи-биле алырга, солуннар болгаш сеткүүлдерниң тиражы 310 муң чедип турар. Муң чурттакчыга 1108 солун болгаш сеткүүл онаажып турар.

Келир чылдың чагыдылгазы бо дептелден кудулавас. Солуннар болгаш сеткүүлдер чагыдылгазы Кызыл хоорайда, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа районнарда организастыг чоруп турар. Бо чугула ажылды ылангыя Кызылдың садыг, тудуг организацияларында, аэропортта парторганизациялар доктаамал кичээнгейге ап турар. Пассажир автотранспортундан А. П. Климова, № 1 АТБ-ден В. С. Логинова болгаш хоорайда парлалга чагыдылгазының өске-даа хөй-нийти тарадыкчылары чагыдылга кампаниязынга идепкейлиг киржип турар.

Ынчалза-даа солуннар чагыдылгазының үезинде даа, солуннар, сеткүүлдер чедирилгезин-даа кылып чорудар ужурлуг айтырыгларны кичээнгейге албайн тургулаан. Таңды районунуң Сосновское суурнуң, Чөөн-Хемчик районунуң Бажын-Алаак суурнуң солун чагыдыкчылары боттарының солуннарын болгаш сеткүүлдерин озалдадышкын, харын-даа үзүктелиишкин-биле ап турар. Ылангыя малчыннарның почтазын чедирери үзүктелиишкинге таварыжып турар. Оон чижектерин Сүт-Хөл районнуң «Сүт-Хөл», Улуг-Хем районнуң «Найырал», Бии-Хем районнуң «Халын» совхозтарындан көрүп болур.

Совет парлалга массаларның идейлиг кижизидилгезиниң, хөй-нийтиниң санал-оналын хевирлээриниң күштүг чепсээ. Солуннарда, сеткүүлдерде парлаттынып турар чугула айтырыглар-биле ажылчы чоннарны таныштырары дээрге —чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, беш чылдың планнарын күүседиринге кижи бүрүзүнүң идепкейин бедидер дээни ол болур.

Солун чагылгазын организастыг чорударынга чер-черле партия, комсомол болгаш өске-даа хөй-нийтиниң организациялары идепкейлиг киржир ужурлуг.

ДҮЖҮТ АЖААЛДАЗЫН КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙНЫҢ АНАА-ЛА БИР КАМПАНИЯЗЫ ЭВЕС, А ОНУ ЧОГУМ-НА ХАЙНЫЫШКЫННЫГ ИШ КЫЛДЫР КӨӨР ХЕРЕК.

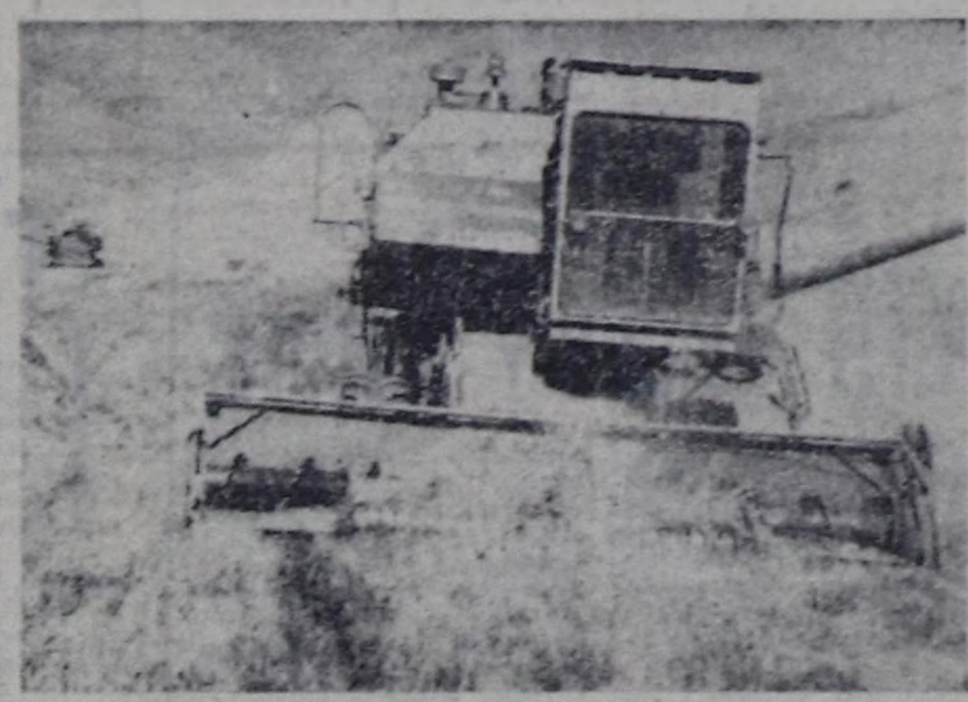

Бии-Хемде «Саян» совхозтуң шөлдеринде чаагай дүжүттүң кезериниче механизаторлар организастыг кирген. Баштай чыттыр кестирип кирген. Тараа кургай бээрге, комбайнерлер бастырарынче кирген. Комбайнерлерден Пётр Чолдак-оол дүжүттү чидириг чокка ажаар дээш кызымак ажылдап турар. Ол ийемдик дагаар эзинде кызыл-тасты кестирип, ажаап турар.

ЧУРУКТАРДА: «Саян» совхозтуң комбайнери Пётр Чолдак-оол чыттыр кезип каан кызыл-тасты ажаап турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

АЖААЛДАНЫ КЫСКА ХУУСААДА, ШЫНАРЛЫГ ЧОРУДАР

● Машина-техниканы, кижи күжүн чөп ажыглаар ●

Республикада тараа ажаалдазының кандыг байдалдыг чоруп турарының дугайын чугаалап бээрин Агроүлетпүрккомунуң даргазының оралакчызы Н. Г. Лавриненкодан бистиң корреспондентивис Л. Монгуш дилээн.

Бо чылын республика 161 муң гектар черниң тараа культураларының дүжүдүн ажаагаш, 30 муң тонна эки шынарлыг тарааны күрүнеге дужаар планныг. Бир гектардан-на ортумаа-биле 11,8 центнер дүжүттү алыры планда көрдүнген. Дүжүт ажаалдазынга республиканың ажыл-агыйларынга 1042 комбайн, 388 жатка болгаш 1140 автомашина ажылдаар.

Дүжүт ажаалдазын ам барык бүгү районнар чоруда берген. Ол хирезинде, эрткен неделяның медээзи-биле алырга, республикада комбайннарның 81 хуузу, а жаткалар 82 хуу белен болган. Ол ажылды Тес-Хем районнуң септекчилери шалыпкын чорудуп, ажаалдага чедир кайызын-даа чүс-чүс хуу септээш, белениниң шутумунга чыскааган. Ол ышкаш Кызыл, Барын-Хемчик, Каа-Хем, Эрзин районнарда база-ла барык шуптузу септеттинген. Ынчалза-даа тараалан районнар Бии-Хем, Улуг-Хем ол чугула ажылды озалдаткан. Оон уламындаа оларның ажыл-агыйларының хову-шөлдериниче техника аймаа четпес үнмээн.

Бо чылын дүжүт ажаалдазы элээн нарын болур, чүге дизе оон бышканы чер-черде дески эвес, чамдык районнарда тараа тыдыпкан, чамдызында хенчелеп үнген болгаш хамдыктарында орайтап бышкыя турар. Ынчалза-даа бо чылын хову-шөлдерде тарааның үнгени нийтизи-биле багай эвес. Сыгта тараа тараа эвес-тир, а шыгжамырже урдунган тараа тараа-дыр дижир болгай. Ынчангаш ону кыска хуусаада чидириг чок ажаап, шыгжамырының бүгү-ле хемчеглерин алыр херек.

Бо чылгы дүжүт ажаалдазы онзагай талалыг. Республиканың беш районунуң тарылаң совхозтары бир-ле дугаар интенсивтиг технология аргазы-биле тарып эстирген тараазының дүжүдүн алырлар. Ол шөлдериниң тараазы чаагай үнген. Эки дүжүттү алырының барымдаазы бар.

Ажаалда мурнунуң ыналдазындан алырга, тараа шөлдериниң 60 хире хуузун аңгылап кестирери илерээн. Республикага бир жатка-ла ортумаа-биле 265 гектар тарааны кестирери онаажып турар, а Таңды, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш Тес-Хем районнарга ол сан 300—400 гектар чеде бээр. Республика бо чылын 48 чаа жатканы алыр. Ынчангаш ам-даа кээр ужурлуг 20 жатканы ол районнарга колдады бээр.

Кол кичээнгейни тарааларның ийи дөлчег-биле ажылдаарын организастаарынче угландырары чугула. Ажылды эртенгиниң даң бажындан кежээки шалын дүжүже уламчылаар. Дүжүт ажаалдазын 20 хонук дургузунда сентябрь төнчүзүнге чедир доозар. Ажаалданы шынарын чер-черге улусту контролёрлар, депутаттар бөлүктери шыңгыы хайгаарап, ак сеткилдиг эвес ажылдың бичии-ле чүүлдерин эскерип, оларның хемчээн алыр ужурлуг.

Дүжүт соортуулгезиниң үезинде чидириг болдурбас дээш автомашиналарның кузовтарын сыскыырынга бо чылын бир-ле дугаар хамыктыг бүдүмел — пенополиуретанны ажыглаар. Дүжүт ажаалдазында совхозтарның боттарының 1000 ажыг автомашиназы база Агроүлетпүрккомунуң автобазазындан 300 ийитниниң 150 санныг транспорту ажылдап турар. Оруктарны баш удур септеп, дескилээн. Чижээ, Балгазын биле Дүрген аразының оруун грейдерлер-биле дескилээни эки.

Аңгы-аңгы өөредилге черлеринден, бүдүрүлгелерден, организациялардан 200 кижиниң комбайнер азы дузалакчы комбайнер кылдыр Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды, Кызыл районнарының ажыл-агыйларынче бо хүннерде чоруткан. Дүжүт ажаалдазынга киириштирери-биле 150 хире отрядты болгаш звенону белеткен тургускан. Оларның кежигүннери бо хүннерде чурттаар, дыштанырынга таарыштырган, аъш-чем-биле эки хандыртынган 103 хову турлаанда ажылдап, чурттап турарлар. Отрядтарда тарааны кестирер, саваң ажаар, ажааттынган шөлдерни удур чардырар болгаш техника септээр звеноларны тургускан. Ажаалда чорудар бүгү совхозтарда кывар-чаар чүүлдерни, бензинниң соортуп чедирген. Ажыл-агыйлар ол чүүлдерниң камныг, хумагалыг чарыгдаарынче кичээнгейни салыр ужурлуг.

Тараа арыгаар, кургадыр машиналарны, пунктуларны Кызыл, Барын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик районнарда ажыл-агыйлар ой-шаанда эки белеткээн. Бо хүннерде тараа арыгаар 52 пункт ажылдап кирипкен. Шаңнарда болгаш пунктуларда 10-дан 30 тонна чүък дензилээр 112 автомобиль дензизи бар.

Бо чылын тараа ажылдап кылыр болгаш шыгжаар элээн хөй чаа объектилерни ажыл-агыйларда тудуп турар. Оларның чамдызының тудуу бо хүннерде дооступ турар. Чижээлээрге, «Революцияның чалбыыжы» совхозта 30 тонна чүък дензилээр эки, «Кызыл тараачын» болгаш «Шамбалыгда» тараа кургадыр черлер болгаш өске-даа тудугаар ажылдаалга кирериниң кырында келген. Ынчалза-даа пландаттынган мындыг хевирлиг чаа тудугларны, ам-даа хөй чүүлдерни кылыры дүрген доозары негеттинип турар.

Эрткен неделяның төнчүзүнге чедир нийти шөлдүң 15 хуузунуң тараазын кескен. Оон иштинде 21 муң гектарның — чыттыр. 3337 гектарының дорт кестирген, бир гектардан 10,9 центнер дүжүт алдынган. Районнарда Сүт-Хөл болгаш Улуг-Хем түс-түзүнда бир гектардан 16,8 болгаш 15,5 центнерни ажаап алган. Ажаалданың киржикчилери сып-даа тараа арттырбас дээш ажылдаар херек.

Дүжүт ажаалдазы чүгле эгелеп турар. Республиканың Агроүлетпүрккому болгаш түс черлериниң көдээ ажыл-агый органнары он ийиги беш чылдың баштайгы дүжүдүнүң ажаалдазын организастыг, бедик деңнелге, шынарлыг чорудар, күрүнеге тараа дужаарының, келир чылдың дүжүдүнге магадылалдыг үрезинни үрүп алырының планнарын бүрүн күүседир дээш бүгү күштү олче угландырар, ам-даа хөй чүүлдерни кылыр болгаш күжениишкинниг ажылдаары негеттинип турар. Ам бүгү-ле чүүлдер ажаалданың киржикчилеринден болгаш ажылды шын организастаарындан хамааржыр.

СОҢГААРЛАТТЫНМАС СОРУЛГАЛАР

СЭКП обкомунга болган хурал

Дүүн СЭКП обкомунга болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелинге агроүлетпүр комплекизиниң ажылының айтырыгларының талазы-биле болган оперативтиг чөвүлел хурал үш хонук бурунгаар Новосибирскиге зона чөвүлел хуралынга болган шиңгыы чугааның уламчызы болган. Тараа ажаалдазы, күрүне курлавырларынга тараа дужаалдазы, мал чеминиң белеткели, мал кыштаглаашкынынга белеткел кичээнгейниң төвүнге болган. Чөвүлел хуралга кирүп тараа ажаалдазынга хамаарылгалыг партия, совет органнарның, республиканың Агроүлетпүрккомунуң ажыл-бүрүү албаннарының, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның удуртукчуларын чалаан.

Чөвүлел хуралды СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин чоруткан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, республиканың Агроүлетпүрккомунуң даргазы М. Е. Абрамов дыңнадыг кылган.

Бо чылын элээн каш чылдагааннарның ужурундан Сибирь болгаш Урал көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер талазы-биле Россия Федерациязында чугула рольду ойнап турар деп демдеглээн. Оларның үлүүнге күрүне курлавырларынга республиканың садар тараазының дөртен чедир хуузу онаажыр. Баштайгы саналашкыннар-биле алырга, өстүрүп алган дүжүттү долузу-биле ажаап алыр болгаш тарааны шыгжамырларже чидириг чок чедирер болза планныг онаалдаларны долу хемчээлдиг күүседип болур.

Сөөлгү медээлер-биле алырга, республикада 1000 комбайн ажылдаарынга белен, чөөнү үеде элээн-ле дээрге, оларның иштинден 900 комбайн тараа шөлдеринче үнер ужурлуг. Бүгү-ле черлерге дүжүт ажаалдазының технологиязын чаңгыс-даа операцияны кагбайн, долузу-биле ажыглаарының дугайында сагыш салыры эргежок чугула.

Чөвүлел хуралга Г. Ч. Ширшин чүве чугаалааш, баш чылдың бирги чылының дүжүт ажаалдазын анаа-ла көдээ ажыл-агый кампаниязы эвес, а өзүлүт-ла бачым ажыл-иш кылдыр көөрүн онзалап демдеглээн. Бүгү кижи болгаш материалдыг курлавырларны тургузар, ажыл-ишче кирер, кижи бүрүзү болун бачым ажылче мобилизастаттырган кылдыр бодаар шак ындыг байдалды тургузар херек. Бо ажыл-иш республиканың, хоорайның, районнарының партия-ажыл-агый активинге, специалистерге, ажылчыннарга, студентилерге, школачыларга хамааржыр. Ажылдаар черлерни кабинеттерден шуут шөлче шилчидер, комбайнның, тракторнуң штурвалынга херек кырында олуруптар кузедир бүгү талалыг деткиир херек.

Бистиң сорулгавыс — бо чылын 200 муң тоннадан эвээш эвес тарааны ажаап алыры, күрүне курлавырынче 40 муң тоннаны дужаары. Агаар-бойдустуң баш удур медээлерин саугаар алырга, республикага ол бак сыртап болур. Бис ындыг байдалга белен бис бе? Тараа ажаалдазын таарымча чок байдалдарга өскелерден эки белеткенгеннер мурнап доозуп шыдаар деп чүвени дүржулга көргүскен. Белеткенип алыр деп чүл ол? Чаңгыс-даа анс хүнну куруг эрттирбезиндир. Шөлдерниң 70 хуузун эки белеткенген мурнакчы 20—30 хуу механизаторлар ажаап турарын статистиканың сан-чурагайларындан көрүп болур. Оон артканнары халаш чок ажылдап, чамдыкта харын куруг туруп-даа турар. Оларже кичээнгейни-даа улуг салбас, чүге дээрге кол кичээнгей мурнакчыларже угланган турар болгай. Ындыг чаңчылдан адырлыр ужурлуг бис.

Дүжүт ажаалдазының илереттинмээн курлавырларының дугайында чугаалап тура, Г. Ч. Ширшин дүнеки ажаалданың база тараа соортуурунуң комбитрейлерниг аргазын ажыглап кирериниң, ажылдың шынарының болгаш чидириглерни эң эвээжедириниң айтырыгларынга тодаргай доктааган. Ол айтырыгларның кайызын-даа экономикага салдарының талазындан көрүп өөренир херек. Ынчан республиканың улус ажыл-агыйынга чүък чок курут рейстерниң кайы хире карылгалыы, автопоездилерниң, солуур кожугаарның, трактор тергелериниң дузазы-биле кайы хирени чедип ап болурувус илдең апаар. Тараа шөлдериниң шуут боттарынга дүжүрүп-тудурер шөлдерни организастаары дорт экономиктиг ажыктыг болгаш аймадарның хуусаазын дыка кызырар.

Хөй чыл уламчылап чоруткан хайгааралдардан алгаш көөрге, чүгле чаңгыс «Сосновское» дүржүлгага бүдүрүлгеге ажыл-агыйының шөлдеринге бункерлерин чедир сыскываанындан барык ийи муң тонна тараа тектүп каап турар. А нийти республикага чидиригдер чеже санныг болуру? Анаа чанчылчый берген ажыл-агыйжы эвес чоруктарны: тараалыг шөлдерде машиналар маңнаан, мал оъттаан чорууруп, шаңнардан соортуп чадааныныс, чиъсна, харга үрелип турарын кадыштарга чежел? Чидириглер-биле демисежиро дээрге-ле ажаалданың хуусааларын кызырары, тавычаларны аңдара каар херекселдерни ажыглаары, тодаргай тургустунган байдалдарга, агаар-бойдустуң байдалынга таарыштыр эде тургустунар-дыр.

Мал чемиframiниң белеткелин хожудадып турар районнарны чөвүлел хуралга шүгүмчүлээн. Мал чемнерин белеткээринге бо чылын таарымчалыг байдалдар турган, ынчалзажок ону чер болганта эки ажыглап шыдавайн келген. Чамдык ажыл-агыйларда кижениишкиннери сөөлгү үеде мырыңай кошкаткан. Мал ажылының мурнунда шыңгыы сорулга салдынган: мал чемнериниң шынарын экижидериниң күсели-биле мал ажылының продукциязын 20 хуудан эвээш эвес немей өүдеппин чедип алыр. Чоокку хүннерде-ле бүгү саар коданы тургузу алыраарынче шилчидер болгаш оон күсели-биле сүт саалдазының чедип алган деңнелин кудулатпас херек.

Чөвүлел хуралга ногаа ажаалдазының айтырыгларын база чугаалашкан. Картофельдиң болгаш ногааларның дүжүткүрү республиканың куду бооп турарын, оларны өстүрериинге болгаш ажаарынга хол-биле кылыр ажылдың хөйүн демдеглээн. Ындыгның хараазы-биле республиканың бодунуң совхозтарынга өстүрүп ап болур чүүлдерниче өскээртен киир соортуп ужурга таваржып турар. Республиканың Агроүлетпүрккомунуң удуртулгазы, районнарның партия, совет органнары мындыг байдал-биле эптешпишаан, ону эдер дээш дөштүг хемчеглер албайн келген. Элээн каш ажыл-агыйларны бо талазы-биле специализастаарының, оларны эргежок чугула техника-биле хандырарының айтырыын чоокку үеде бодап кылыры чугула.

Чөвүлел хуралга тараа ажылының турум болуруун бедидеринче, тараа болгаш мал чеми курлавырларын өстүреринче, мал ажылының продуктулуун бедидеринче, көдээ ажыл-агый продукциязын белеткээриниң болгаш садарының планнарын хажыкк чок доодур болгаш ажыр күүседиринче угланган чамдык хемчеглерни тевериглээн.

ХАР АДААНЧЕ КИРЕ БЕРБЕС БЕ?

Дүжүт ажаалдазынче чонну хаара тудар ажыл «Саян» совхозта багай тургустунган

«Саян» совхозтуң Суш салбырының механизастаттынган отряды дүжүт ажаалдазынга ажылдаа-ла бир неделя болган. Моон мурнунда ийи чүс гектар черниң тараазын кезип, бастыргаш төп шаңга аппарып чедиргеннер. Ынчан олар бир гектардан-на 17 центнер дүжүттү алган. Ам бо Мекешин шенээ деп черден оон-даа хөйнү алырын бодап турар. Бо черниң дүжүдүн экидир дей чүвени комбайнерлер боттары чугаалажыр болду.

— Тараа соортуп турар чолаачы Турандан келген кижи болду, а силер кайыын келгеш, каш чыл ажылдап тур силер, Роберт Григорьевич?— деп, комбайнерден айтырдым.

— Мен көдээ ажыл-агый-биле 1957 чылдан бээр тывыш кижи мен. Бо ажыл мээң хлебим-дир. Мында ажылдап турар комбайнерлер шупту Суштар бис. Бистиң удуртукчувус Амыш-оол Дондуп — дээш, ыракта турар комбайнерже айытты.

Комбайнерлер кезек тарааны бастырып чоруй, ыяш тудуп алгаш, комбайнындан дүже халааш-ла, мурнунда чыткан сыпта тарааларны тарады октагылап турар мындыг. Ол комбайнер бистиң чаавынсаа чоокшулаан келгеш база дүже халыды.

— Ону чүге тарадып турарың ол —деп айтырдым.

— Кестирип турган үезинде бо чамдык сыптар чаңгыс черге борбактажы бээр. Оон бастырарга, комбайнга тырлыр. Ынчангаш боттарывыс тарадып эжип ап турарывыс ол-дур ийин.

— Оон чылдагааны чүдел?

— Кажан тарааны кестирип турда, комбайнерлерниң бистери үрелип турганы чалазас. Азы ременьнери үстү бээрге база ындыг чүве.

Үйнук-оол Ондар чаа-ла ийи дугаар сезонда, тараа кестирип турар. Арга-дуржулганы хоочун акыларындан ап, олардан чыза калбас дээш харак кызыл ажылдап турар.

Ийи комбайн чаңгыс черде элээн үр туруп берген. Оларның чанында бир автомашина база тур. Үрелген-не хевирлиг.

Чанынга чеде бээримге, комбайнның дугуюн ужулгаш, тежек кырынче салып турлар.

— Дугуй чарылганы ол бе? — деп айтырдым.

— Дүжүт ажаалдазынче чоокта чаа кирипкисге-даа, техниканың үрелиишкени көвүг-дыр. Колдуукта дугуйлар чок. Эрги дугуйларны чежс чамап, хырбалаар боор. Совхозтуң кол инженери Николай Петрович Дубровскийге чагыгны чайладыр чугаалап келген бис. Мынчага чедир чаңгыс-даа чаа дугуй ап көрбээн бис. Оон ыңай каксаар аппараттың аккумуляторлу чок. Эртеянда-не бир-бир машиналарның аккумуляторлары-биле хөделдирип алыр улус-тыр бис — деп, механик Бодапай Дамбаевич Чомаа сеткилинден хомудаан чугаалады.

Мекешин шенээниң тараазының чаагайы аажок. Үжен хире минута дургузунда ийи машина дола берди. Чолаачылар-даа чүгле соортуп билир, комбайнерлер бастырып-ла турар. Агаар-бойдустуң эки хүннериндес олар дүнекиниң бир шакка чедир ажылдап, хүн нормазын ийи катап ажыр күүседип турарлар. Хоочун комбайнерлер Дондуп Сергеевич Агбаан, Роберт Григорьевич Гельрод болгаш өскелер-даа кускуу дүжүт ажаалдазынга киржип, доктаамал мурнакчылар болуп келген.

Суш салбырының кускуу дүжүт ажаакчылары мурнунда салдынган сорулгаларны күүседир дээш кызымаакай ажылдап турарлар. 360 гектар черниң тараазын бастыргаш, төп шаңче соортуулгезин чоокку хүннерде доосказ, совхозтуң төп болгаш Ленинка салбырларынга дузалажып кирипчер. Сушчуларның ажыл-кижи ам-даа орту безин кирбээн. Ынчалза-даа планныг онаалдаларын күүседилер дээрзинге бүзүрел улуг.

Совхозтуң төп шаңы. Дүжүргүзен тарааларны тарадып эшкен, кургаткан, машиналдан тараа дүжүрген кижилер-даа бар. Ынчалза-даа кижи саны шоолуг эвес. Тараа хүлээп алыр черде чолаачылар-ла хөй.

— Хөйтүгерни але?—дидим.

— Хөйүвүс ковнуг. Машиналардан тараа дүжүрерин манап тур бис. Ону дүжүрер кижилер чок. Үш-ле борбак чөрээжен кижи дүжүрүп турар көрбес силер бе—деп, чолаачы Виталий Афанасьевич Түлесов хыйланы-дыр.

Шынап-ла, шаңда келген тараалыг машиналар эмгежок. Ону дүжүрер кижилер эвээш. Суурнуң чонундан каш-ла кижи мында кестур.

Тараа дүжүргеш черлежген улус-биле чугаалаштывыс. Хүнзедир хол-биле дүжүрүп келирге, туруптайн каячаар. Оожуму ковнуг дүжүрүп турлар.

— Үүлелер кайы хире будуп тур?— деп айтырдым.

— Кускуу, часкы сезоннарда каш-ла кижи ажылдаар мындыг улус-тыр бис. Дүжүт ажаалдазы эгелээн. Ажылдаар кижилер эвээш. Мен бодум үжен чыл ажылдап келдим—деп, улгады берген угбай чугаалады. Оон адын Шири-Хуурак Мария дээр болду.

Дүжүт ажаалдазынче чонну эвилелдээр ажыл совхозта багай тургустунган. Ажылчын күш чедишпейн турда, мында партия, профэвилел, комсомол организациялары чүнү бодап олурар ирги?

Бүгү күштү дүжүт ажаалдазынче мөөңнеже болза, сарыг хонук эрте бүгү Тараа хар адаанче шымны бербес бе?

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ,
«Шынның» корр.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: отчёттар болгаш соңгулдалар

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЛЕРИНГЕ ДҮҮШТҮР

Чурттуң партия организацияларының амыдыралында чугула болгаш харысалгалыг үе — партбөлүктерде отчёт-соңгулдалыг хуралдар эртип турар. Хуралдар СЭКП-ниң Уставының негелделеринге дүүштүр ажыл-ишчи, шүгүмчүлекчи болгаш бот-шүгүмчүлекчи байдалдарга эртип, коллективтерниң мурнунга тургустунуп кээп турар айтырыгларны чогумчалыг болгаш дүрген шиитпирлээринче, сөс биле ажыл-ишти карышпас болдурарынче, боттарының ажылынга эде тургузуушкунну соңгаарладыышкын чок, дарый чорударынче коммунистерни угландырып турар.

Чер-черлерде болуп эртип турар хуралдар дугайында медээлер редакцияга кээп турар.

ЭРЗИН. Районга он ниш партбөлүкке отчёт-соңгулдалыг хуралдар болуп эрткен. Аңаа коммунистер идепкейлиг киришкен. Олар организастыг бедик деңнелге эрткен.

Ленин аттыг совхозтуң № 1 хойжу бригадазы эрткен чылын шиитиниң малын хүр кыштаглаткан, күрүнеге дүк садарының планын ооаалдазын чедиишкинниг күүсеткен. Бо хүннерде шиитиниң малынга чем белеткелиниң ооаалдазы ажыр күүсетсе-даа, ынчан белеткелин хойжулар уламчылавышаан. Ынчангаш келир кыжын малды хүр кыш ажырарының магадылалын тургузуп турар. Мурнакчы коллективтиң партия бөлүүнүң хуралынга коммунистер чедиишкиннерге доктаавайн, улам шудургу ажылдаарынче эш-өөрүн кыйгырган. Бригада күрүнеге хой ажылының продуктуларын садар талазы-биле чыл ооаалдаларын октябрь айга чедир күүседирин хүлээнген.

Хуралга санал берген хойжу Рада Куулуу, бригаданың удуртукчузу, СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү Маадыр Кыныраа болгаш өскелер-даа чедиишкиннер бардаг болза, чедир шиитпирлээр айтырыглар ам-даа эвээш эвес дээрзин айтып турганнар.

— Бригаданың кыштаглары колдуунда совхоз төвүнден ырак та, ынчангаш хандыргылга айтырыгларын чогумчалыг шиитпирлээри берге. Ону эки организастаар деп болзаар болза, ону чедиишкиннинг шиитпирлеп болур — деп, М. Кыныраа бодунун сагылынга чугаалаан. — Ынчалза-даа бистиң совхозувустуң, районувустуң удуртукчулары ону мыдыг-ла чугулалап көрбейн турар. Электри энергиязы-биле хандырылга дыка кошкак, бригаданың чүгле ниш-үш кодазын электрижиткен. Ынчангаш бистиң удуртукчуларывыс республиканың электри четкилери-биле харылзажып, бо айтырыгны дарый шиитпирлээрин дилеп тур бис. Районнуң херегжекчилер ниитилелинге автомагазиннерниң ажылын экижидер талазы-биле саналдар, дилеглер база хөй.

Хуралдың киржикчилери четпестерни чайладып, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш улам күженишкиннинг ажылдаарын хүлээнген.

А. ДАНЗЫН.
СЭКП Эрзин райкомунуң оргкилдизиниң инструктору.

* * *

АК-ДОВУРАК. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаал фабриказының бодуун рудадаа даг-дүгү арыглаар № 4 звенонуң партбөлүүнүң удуртукчузу, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң делегады Ч. Х. Өлзейниң илеткели узун эвес — он-на минута хире болган-даа болза, ону чугаалажып көөрү ниш ажыг шак үргүлчүлээн. Ол мыдыг болбас-даа аргажок, чоокка чедир-ле мурнакчыларның санынга кирип келген коллектив ам ажылының темпизин дыка кудулаткан. Ынчангаш коммунистер мыдыг байдал канчап тургустунуп келгенин, ону канчаар чайладып болуруп, ажылды организастаарын эмжидер талазы-биле чуну кылза эки дээрзин хынамчалыг чугаалажып турганы ол.

Чедиишкиннерге өөжүрган, коллективке партбөлүктүң салдарын кошкаткандан, чамдык коммунистерниң боттарының авангардчы родюн чедир үнелеп билбейн турарындан коллектив «өртүмактарның», харын-даа хожудап турарларның санында кирген деп хуралга санал бергеннер айтып турган. Партбөлүк коллективке социалистиг чарышты бодунун контролюндан үндүрген, кескү агитация база чедир ажыглаттынмайн турган. Комсомолчулар болгаш улусчу контролёрлар-биле харылзаа кошкаан. Ол бүгү хуралга ажыт-чажыт чок-биле сайгартынган, оларны эдип, ажылды ниитизи-биле эмжидер талазы-биле тодаргай сорулгалар салдынган. Чүгле ажылды эде тургускаш, ниити күш-биле, тодаргай ажыл-херектер-биле коллективтиң мурнунда турган ат-алдарын эгидип болур деп, хуралдың киржикчилери түңнээн.

И. САЛЧАК.

Кандыг-даа коллективтиң ажыл-ижиниң түңнелдери ооң удуртукчузундан улуг хамаарылгалыг. Бо чылын малга чем белеткеп эгелээриниң бүдүүзүнде «Тиилелге» совхозтуң парткому сөгелеткээр механизастаттынган звеноларының бирээзиниң удуртукчузунга дуржулгалыг механизатор Владимир Маадыевич Сундуйну сүмелээн. Ооң удуртканы звенонуң ажыл-агыйда сенгенчилер аразында чарышка шылгарап турары парткомнуң саналының шын болганын херечилеп турар. Кадрларны кижизидеринге, оларны шын таарыштыр хуваарынга бедик харысалгалыг «Тиилелге» совхозтуң ниити чедиишкиннериниң бир чажыды ол.

ЧУРУКТА: звено удуртукчузу В. Сундуй.
Н. БАЗЫРПЫН фотозу.

Дүргедедиишкинниң угланыышкыны-биле

ЧОГААДЫКЧЫЛАРНЫҢ ҮЛҮҮ-БИЛЕ

Республиканың улус ажыл-агыйының адыр бүрүзүнде, бүдүрүлге бүрүзүнде чүс-чүс чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ажылдап турар. Ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидери, дешпилгелиг техниканы болгаш технологияны тургузуп, нептередири, күш-ажыл курлавырларын улам чоо ажыглаары дээш чижектиг чугула айтырыгларны шиитпирлээри оларның чогаадыкчы ажылындан хамааржыр.

Ажылчы чоннарның чогаадыкчы бодалын, оларның арга-мергежилин болгаш талантызын бүгү талалыг сайзырадыр дээш бистиң республикада чамдык ажылды кылып турар. Бо чылдың бирги чартыында эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге чогаадыкчы санал берген авторларның саны 35 кижиже, экономиктиг ажык 47,6 муң рубльге өскен. Бо чылдың бирги чартыында Тываның электри четкилериниң чогаадыкчылары бедик көргүзүглерни чедип алган. Оларның чогаадыкчы саналының нептерешкениниден ооң экономиктиг ажыы 67 муң рубль болган. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың, «Тыва тудуг» трестиң чогаадыкчылары ажыктыг саналдарны хөй-ну киирген.

Барыын-Хемчик, Таңды, Чөөн-Хемчик районнарының чогаадыкчыларының киирген саналдарының экономиктиг ажыы улуг боол турар. Барыын-Хемчик районунуң чогаадыкчыларының киирген саналының экономиктиг ажыы 83,6 муң рубль болган. Республиканың бүдүрүлгелериниң болгаш совхозтарының социалистиг чарыжынга Тываның Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының, аянбүдүрүлгениң база Каа-Хем хөмүр-даш разрезиниң чогаадыкчылары болгаш чаартыкчылары эрткен чылын тиилекчи болган.

«Эң тергиин чогаадыкчы болгаш чаартыкчы» деп социалистиг чарышты чылдың-на эрттирери чаңчыл апарган. Тываның геология-шинчилел экспедициязында өрүмжээр цех начальниги С. Т. Дроздецкий, инженер-геолог А. И. Афанасьева экономиктиг ажыы улуг саналдарны киирген. «Эң тергиин чогаадыкчы болгаш чаартыкчы» деп атка олар төлептиг болган.

«Тыва кобальт» комбинаттың чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ниитилели 7 тергежен кижини чогаадыкчы ажылга хаара тудкан. Олар беш чогаадыкчы саналды киирген. Хыналда-хемчээшкин приборлар болгаш автоматика салбырыңда слесарь Нина Владимировна Николаева «ПТ-ТС-68» дээр хемчээшкин системазынга өскерилгелерни чогааткаш, ооң автору болган. «1985 чылдың эң эки херээжен чогаадыкчызы» деп атты алаа тывыскан.

Бөгүнде эртем-техниктиг дешпилгени дүргедедир дугайында чугаа чорур турда, чедиишкиннерни келир үеде салгалыыстан хамааржыр деп чүвени уттуп болбас ужурлуг бис. Анныяктарны техниктиг чогаадылгаже хандыкшытпышаан, келир үеде чогаадылганың болгаш чаартылганың быжыг үндезинин тургузуп ап болур. Ынчангаш анык чогаадыкчының баштайгы саналынга кичээнгейлиг болгаш сагыш-човаңгыр болур ужурлуг бис. Чогаадыкчы саналдарга дыңнангыр эвес чоруктардан дыка хөй үнелиг саналдар кандыг-даа деткимче чок, аңаа-ла «үүжелеттиниип» чыдып турары чажыт эвес. Шак мыдыг үнелиг саналдарны дүрген шиитпирлээри чугула. Чогаадыкчы болгаш чаартыкчы саналдарның боттаныышкыны база-ла моортан хамааржыр.

Чогаадыкчы болгаш чаартыкчы саналдарның массалыг чорууну кууду болуп турарының бир кол чылдагааны чүдел дээрге, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турар экономистерниң чогаадыкчы саналдарның экономиктиг ажыын санаар хоол чок боол турарында, кол специалистерниң хлагтын кол инженерлерниң холунга киргеш, ол саналдар үр үеде чыдып турарында.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-российаның ниитилелиниң эге организацияларының ажылының кол угланыышкыны — чогаадыкчы саналдарны көөрүн болгаш ону бүдүрүлгеге ажыглаарын дүргедедири. Бүдүрүлгелерде партия болгаш профэвилел организациялары оларга тодаргай дузаны чедирери эргежок чугула.

Чогаадыкчы болгаш чаартыкчы саналдарны нептередир ажыл кедээ ажыл-агый адырларында, өске адырларга көөрде, кууду деңнелде тургустунган. Чогаадыкчы саналдарны нептередир ажылга чүгле «Кызыл тараачын», «Сады» совхозтар киришкен. Эрткен чылын республиканың 22 совхозу болгаш Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының бөлүк авторларының чогаадып кылганы тараа арыглаар машиназын боттарынга ажыглап нептеретпеен. Ол чогаадылга дээш совхозтар болгаш Дуржулга станциязы 5,3 муң рубльди ниитилелди акшаландырарынче шилчидер ужурлуг. Ол өре ам-даа эгиттинмээн. Ону чогааткан бөлүк авторлар амгы үеде совхозтар кезип, оларның отчёдун чыып чорун турар. Авторлар шаңнал акшазын мынчага чедир албаан. Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр күркому шаңнал акшазын бодунуң бюджединден төлээринден ойталап турары канчап-даа таарышпас.

Бо чылдың бирги чартыының түңнелдеринден алгаш көөрге, «Кызылтастудут» аргелелинде, «Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводунда болгаш № 4 КМК-зында, Садыг министерствозунуң септелге-монтаж комбинадында, республика типографиязында, пассажир АТБ-зында, «Тыва коммунэнергода», Кызылдың болгаш Тураниың өрүк-септелге тудут участоктарында чогаадыкчы саналдарны нептередир ажылды кошкак чорудуп турар.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга чедиишкиннинг боттандырар дээш республиканың чогаадыкчылары болгаш чаартыкчылары материалдыг курлавырларны камнап алырынче угланган чогаадыкчы болгаш чаартыкчы саналдарны тургузар болгаш ажыглаар талазы-биле боттуг хемчеглерни ап чорудар ужурлуг.

Д. БЕГЗИ.
чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның тыва областъ чөвүлелиниң даргазы.

ТӨЛЕВИРДЕ ЧАА ХЕВИР

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде күш-ажылды эргелеп башкарарының дешпилгелиг аргаларын шиңгээдирин чугулалап айыткан. Ол айтыышкын амгы үеде амыдыралда боттанып турар. Мыңгын бот-орулга-чарылга болгаш бригада көрээн-биле ажылдаар арга бистиң чуртта калбаа-биле нептерээн. Ооң чижектерин чер бүрүзүнден, ажыл-агыйның адыр бүрүзүнден көрүп болур.

Бистиң Каа-Хем районнуң ажыл-агыйлары бо дешпилгелиг арганы база ажыглап турар. Амгы үеде мал болгаш чер ажылдарында тургустунган 124 бригадаларның болгаш звеноларның 109-зу ук арга-биле ажылдаарынче шилчээн. Олар ажыл төлевирин бүдүрүп турар продукциязының соолгу түңнелин барымдаалап алыр, ол түңнел үнгүжеге ай санында аванс алыр. Ажылчыннар төлевирни мынчаар ап турда, специалистер боттарының шалыңын ай санында ап турар. Ындыг чурумну өскертип болбас бе? Чүге ажыл-агый эки-даа, багай-даа түңнелдиг болурга, тускай эртемниг кижи ол-ла шалыңын албышаан орарыл? Ындыг кижилерге эки-даа ажылдаарының, багай-даа ажылдаарының ылгалы, оларның ажылга сонуургалы турар бе?

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Чурттуң агроүлетпүр комплекизинге ажыл-агый чорудулгазының экономиктиг механизмин улам мыңай сайзыраңгайжыдар дугайында» доктаалы үнген болгай. Ук доктаал бо чылдың июнь бирден эгелеп күштүг болган. Ону ёзугаар Кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери ажыл төлевирин күрүнеге саткан азы ниити бүдүрген продукциязының (акша-биле алырга) хемчээлин барымдаалап санап үндүрген расценка ёзугаар чыл түңнелинде үзе санажыр. Ооң бетинде ай санында шалыңының 80 хуузун аванс кылдап алыр. Бо доктаалды ёзугаар агроүлетпүр комплекизиниң тускай эртемниглери шалыңының 80 хуузун авансыга алыр болгаш база-ла чыл төнчүзүнде үзе санажыр.

Чаа чурумчуттунуп турар бо төлевирге айда шалыңы 130 рубльден эвээш эвес шалыңныг тускай эртемниглер кирер. Ооң эвээш шалыңныг кижилерни боттарының чөпшээрели-биле киирип болур.

Тускай эртемниглерге төлевирниң чаа хевирин тургузарда, дараазында ажылдарны кылып чорудар. Баштай саткан продукцияга 1000 рубльге дүүштүр расценка тургузар. Ону тургузарда ажыл-агыйның соолгу беш чылда, 1981—1985 чылдарда, күрүнеге саткан мал болгаш чер ажылының продукциязының ниити түңүн тып алыр. Баштайгы ниш чылдарда саткан продукцияны, күрүнениң садып алыр өртектерин өскерткени-биле холбаштыр, соолгу чылдарның өртек хемчээлинче шилчидер. Ооң беш чылдың бир чылынга оваштыр бүдүрген продукцияның ортумак хемчээлин тып алыр.

Беш чылдың бир чылынга оваштыр совхоз 1050 муң рубльдиң продукциязын бүдүрген дижик. Ажылдап турар 62 специалистиң 30-тунуң шалыңы айда 130 рубльден (район коэффициентинден чокка) өрү, оларның чылда шалыңы 82520 рубль. Ам тускай эртемниглерниң продукцияны күрүнеге саткан хемчээлин барымдаалап төлээр расценказы тодараттына бээр: оларның ниити шалыңын продукцияның ортумак хемчээлинге үлептер, бо удаада 78 рубль 59 копеек үнүп кээр. 1000 рубль (расценка) түннүт саткан продукция дээш ажыл төлевири ол болур. Ажылдың соолгу түңнелин барымдаалап төлээр деп чүве ол-дур. Чыл төнчүзүнде ниити саткан мал болгаш чер ажылының продукциязының өртээн (муң акша-биле) 78 рубль 59 копеекке көвүдедиптерге, тускай эртемниглерниң алза чогуур ниити төлевири тыптып кээр.

Продукцияның ниити саткан акша түңүн үндүрүп турар үеде күрүнениң өртек немелделерин (шыпары дээш, чавыс оруглалыг ажыл-агый дээш) киириштирбес. Совхоз 1986 чылдың түңнели-биле мал болгаш чер ажылының продукциязын 1155 муң рубльге саткан дижик. А тускай эртемниглерниң алган авансазы 68767 рубль болган. Чыл төнчүзүнде оларның шалың фондузун расценка ёзугаар санаарга, 90771 рубльге доктааган. Ооң авансыны казып кааптарга, 22004 рубль артар, ам-даа алыр акшазы ол. Кижи бүрүзүнүң ап турган бир рубль авансызынга оваштыр (22004: 68767) 35,2 копеек немей алыры моон илдеш. Чүге дээрге продукция садар түңүн 1,1 катап хөйну сатканы дыр.

Совхоз директору ай санында авансылап 200 рубль ап турган, а чылда 2400 рубль алган. Ол чыл төнчүзүнде немей (2400 көвүдедир 35,2 копеек) 844 рубль 80 копеекти алыр. Мындыг эде санаашкынны чүгле ай санында авансылап турган тускай эртемниглерге чорудар.

Продукцияны ажыр сатканы дээш расценка ёзугаар алыр акша кандыг-даа хемчээл-биле кызыгаарлаттынмас. Авансылап акша ап турган тускай эртемниг кижи чыл төнчүзүнде чылдагаан чок өскээр чорупканда, продукция дээш немелде төлевири албас. Аңаа немелде төлевирни чылда ап келген авансызын барымдаалап төлеп бээр.

Чыл төнчүзүнде немелде төлевирни бээрде, тускай эртемниг кижи бүрүзүнүң ажылынга харысалгазын көргүзер коэффициентини ажыглап болур. Ынчаар чорудар дүрүмну совхозтуң директиязы профэвилел комитеди-биле кады ажылдаан кылгаш, коллективке чугаалашкаш, парткомга бадылап алыр.

Тускай эртемниглерниң ажыл төлевирин санаарын эде көрген чорук оларның идепкейин көдүрер, ажылынга харысалгазын болгаш сонуургалын бедидер, ажыл-агыйның бурунгаар хөгжүүрүнге база дузалыг. Каа-Хем районнуң ажыл-агыйларының тускай эртемниглери ажыл төлевириниң бо чаа хевирин улуг чөпсүүрүшкүн-биле хүлээп алган ажылдап турар. Мен бодаарымга бо төлевир күш-ажылды эргелеп башкарарының дешпилгелиг аргаларының бирээзи. Ону чер болганта нептередири болгаш улам сайзыраңгайжыдары чугула.

А. КААДЫР-ООЛ.
Каа-Хем районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының улуг экономизи.

МАССАЛАРНЫҢ ПОЛИТИКТИГ БОЛГАШ ЭКОНОМИКТИГ ӨӨРЕДИЛГЕЗИН —

Бистиң ниитилелдиң бодунуң хөгжүлдезинде харысалгалыг үе-чаданы чурттап эртип турар. Партия, совет улус СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин удуртулга болдурбушаан, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедедириниң чиңгине шугумун боттандырар талазы-биле ажылдың калбак фронт-биле чорудуп турар. Амыдыралдың политиктиг, экономиктиг болгаш угаан-бодал талаларында улуг өскерилгелер болуп турар. Массаларның политиктиг медерелинге чаа күштүг немжээр күчүлүг сорук кириишкенин ниитилел хөгжүлдези алган. Негеделиг, шиитпирлиг, ынчы чоруктарның байдалдары практиктиг бүгү ажыл-херектерге мобилизастаакчы салдарны чедирген. Партияның ол-че ыйгырып турары эде тургустунушкунун чер болганга ажыл-херекчи байдалдыг болуун дээш, тыптып келген чаа чүүл деткимчеин дораан алыыр дээш коммунистер, совет улус шиитпирлии-биле туруп турар. Планнарны болгаш социалистиг хүлээлгелерни чедиишкиннинг күүседири дээш чарыш калбарган.

Ындыг-даа болза, чыл-чылы-биле медээлеттинген четпестерни бо хире кыска хугаазында чайладыптар, он ниишеги беш чылдың бүгү дургузунда чедиишкиннинг эртеринге четчир темпини алтар дээрге амыдыралда алек. Интенсивтиг экономикаже, шынарже, ажыктыг чорукче эргелеп башкарылганың болгаш ажыл-агыйны чорударының амгы үедеги методтарынче эргиидилир чаа чүүлдүн эрги чүүл-биле демиселинде чорун турар. Олутнай-шушпец чоруктуң күжү, атаар тырып турар эрги ажырааны аргаларын ам-даа салдарлыг болбушаан, шаккын шимчээшкинге шыңгыылам-биле шаптыктап турар. Болуп турар өскерилгелерниң алыс утказын чамдык кижилер ам-даа билбейн, партияның бодал тыпканы экономиктиг болгаш политиктиг шиитпирлиг өскерилиишкиниң манап орар ниикпезы аңаа бүзүревейн турар.

XXVII съездиниң ажылдап кылганы чиңгине шугумунуң амыдыралда канчаар боттанып турарын СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленуму чугаалажып көрген, съезд соолундагы ажылдың баштайгы түңнелдерин үндүрген, партияның зальчетлиг сорулгаларын тодараткан. Социал-экономиктиг болгаш угаан-бодал амыдыралының сорулгаларының чарыыдаажы-биле идеологтуг ажылга нетеде база угадыр дээрзин барымдаалаар херек деп, Пленумга демдеглээн. Идеология ажылының улам мыңай идепкейжиниге, ниити херек дээш миллион-миллион кижилерни сырый каттыштырып турар ынчы идеяларның организакчы күжүнге партия идегеп турар.

* * *

Ажылчы чоннарның бедик идейлиг чорукка болгаш коммунизмге бердингеп чорукка, совет патриотизмге болгаш пролетаржы, социалистиг интернационализмге, күш-ажылды болгаш ниитилелдиң байлактарын медереллиг ёзу-биле көрүүнге кижизидери, массаларны угаан-бодал культуразының туразының эртемнеринче хаара тудары, амыдыралдың социалистиг хевиринге удурланыышкак моол-шынарны чайладыры идеология ажылынга кол чүүл деп, СЭКП санап турар. Марксисчи-ленинчи мировоззрениени бүрүн хевирлээринге, совет кижилерниң политиктиг культуразын, күш-ажылчы болгаш социал идепкейин бедидеринге партия Программазының, СЭКП ТК-ның Политиктиг илеткелиниң, съездиниң шиитпирлериниң идейлиг байлаан партия комитеттери болгаш организациялары, идеологтуг албан черлери долузу-биле ажыглаар хүлээлгелиг.

Бо ажылга чугула роль массалыг хемчээлге эртип, амгы үеде 65 миллион коммунистерни, комсомолчуларны болгаш партия кежигүнү эвестерни хаара тудуп турар политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгеге онаажыр. Партияның XXVII съездизинге демдеглээн ышкаш, бистиң ниитилелиниң хөгжүлдезиниң шиитпирлиг өскерилгезиниң үезинде ооң сорулгазы — коммунистерни, ажылчы чоннарны политиктиг, быжырымчалыг бодал база ходелип билир кылдыр чепсеглээри, күш-ажылды болгаш бүдүрүлгени организастаарының мурнакчы хевирлерни нептередиринге болгаш бадыткаарынга идиг бээри.

«1986-87 өөредилге чылында ажылчы чоннарның политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин организастаар дугайында» доктаалды СЭКП ТК хүлээп алган. Чаа өөредилге чылының кол-кол сорулгаларын тодаратпышаан, партия Төп Комитеди партия организацияларының, пропагандистерниң, дыңнакчыларның кичээнгейин амгы ажылдың эң онзагай ниш чүүлүнче угландырып турар. Оларның бирээзи — бүгү өөредилгениң ужур-утказын СЭКП ТК-ның материалдарын чаны өөренипринче кииреры, дыка хөй чылдар бурунгаар бистиң кылыр ажылдарывыстың характерин тодарадып турар шиитпирлер сиңниккен, амгы үедеги марксисчи-ленинчи бодалдың канчаар-даа аажок улуг чедиишкиннери мыда хаара туттунган. Ол ёзулуг-ла үнелеп четтинмес идей-теоретиктиг болгаш политиктиг ынгжамыры бүгү совет кижилерге чедир тайылбырлаары, алыс шынының кичээндиригерин кижилерге долузу-биле дамчыдары, съездиден уктаглан чаартылганың чогаадыкчы улуг судалын оожумнатпазы — пропагандистерниң, өөредилге организакчыларының харысалгалыг хүлээлгези.

Чаа өөредилге чылында кол кичээнгей үндезин айтырыгже — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң стратегиязынче угланган турар. Бистиң бүгү чоокку болгаш перспективтиг, экономиктиг болгаш социал, политиктиг болгаш идеологтуг, ниитиге болгаш каштыкы айтырыгларывысты шиитпирлээриниистиң үндезини чогум-на мында, чүгле дүргедедиишкинниң оруунга совет ниитилелге шынар талазы-биле чаа деңнел чедип алдыр дээрзин дыңнакчы бүрүзү медерел билгеш турар ужурлуг.

Политиктиг чырыдыышкын системазынга өөредилгениң кол курузу «Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири — СЭКП-ниң стратегтиг шугуму» болур. Ону өөренирде, ажылчы чоннарның аңгы-аңгы категорияларының күш-ажылчы болгаш хөй-ниити ажыл-чорудулгазының байдалын, оларның политиктиг болгаш ниити билиг билеткелин, социал дуржулгазын барымдаалап, аңгы-аңгы кылдыр организастаары ажыктыг. Ажылдап кылдынган өөредилге программазын коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң, ажылчыннарның, колхозчуларның, удуртукчуларның, специалистерниң калбак кезектеринге, эртем-шинчилел болгаш төлевилел институттарының ажылдакчыларынга, дээди өөредилге черлериниң башкыларынга таарыштыр ажылдап кылган.

Дүргедедиишкин дээрге, хамыктың мурнунда экономиктиг өзүлдениң темпилерин бедидери-дир дээрзин өөредилге үезинде тайылбырлаары чугула. Чүгле ол эвес. Ооң алыс утказы — өзүлдениң чаа шынарында: эртем-техниктиг дешпилгеге, экономиканың структуразын эде тургузарынга, эргелеп башкарылганың, күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээриниң ажыктыг хевирлеринге үндезилээш, бүдүрүлгени бүгү талалыг интенсификастаарында.

Дүргедедиишкинниң оруу экономика айтырыгларында чаартылгаларга хамаарышпайн турар. Ол идепкейлиг социал политиканы, социалистиг чоптуг чоруктуң принципин чайгылбыш чок бадыткаарын көрүп турар. Дүргедедиишкинниң стратегиязы ниитилел харылзааларын сайзыраңгайжыдарын, политиктиг болгаш идеологтуг институттарның ажылының аргаларын болгаш методтарын чаартырын, социалистиг демократияны чаартырын, ниитилел дешпилгезинге шаптык болуп турар бүгү-ле чүүлдерни — чылыш чок олутпай, шушпен болгаш чаа чүвеге тура чок чоруктарны шиитпирлии-биле ажып эртерин негеп турар.

Партияның идей-кижизидилгелиг ажыл талазы-биле айтыышкыннары социал-экономиктиг дешпилгени дүргедедири-биле сырый холбаалыг. Кижи факторун идепкейжидериниң эртем мировоззрениезин хевирлээр күш-ажылчы, патриотчу, интернационалчы, атеисчи кижизидилге талазы-биле, буржуаа идеология-биле демисел талазы-биле ажылды күштеңдириринин тодаргай оруктары чогаадыкчы организацияларның болгаш звенолдерниң, улус өөредилгезиниң, культураның ажылдакчыларының, ниитилел эртемденнериниң школаларынга болгаш семинарларынга чугаалажыр кол чүүлдер болган турар ужурлуг.

Совет ниитилелдиң чугула айтырыглары эки-дугуй партияларның дуржулгазын ажыглавышаан, социализм чурттары-биле ССРЭ-ниң бүгү талалыг кады ажылдажылгазының чаа сорулгаларын болгаш аргалары-биле сырый холбап, делегейниң амгы байдалының, дешпилгелиг болгаш реакцияның күштериниң аразында демиселдиң чорун турарының болгаш перспективазының айтырыглары-биле холбаштыр өөредири чугула. Чаа политиктиг бодалдың, ядро-космос эразының боттуг чүүлдери хаңы медерен билириниң чергейдээшкинин болза, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң совет телевидение дамчыштыр август 18-те кылган Медегелин болур.

Ажылчы чоннарның экономиктиг өөредилге системазынга «Бүдүрүлгениң интенсификастаары» деп курсту сүмелеп турар. Интенсификацияның айтырыгларын улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырлары, дыңнакчыларның бүдүрүлгечи ажыл-чорудулгазын барымдаалап турган түс-түс өөренири ажыктыг. Өөредилге программазын ажылчыннарга, колхозчуларга, инженер-техниктиг ажылдакчыларга, специалистерге, коллективтер удуртукчуларынга таарыштыр ажылдап кылган.

Партия организациялары, пропагандистер СЭКП-ниң XXVII съездизиниң идиип үндүрген сорулгаларын практиктиг шиитпирлээри-биле, чыл планнарының болгаш хүлээлгелер күүседээни-биле, күш-ажылдың бүдүрүмчүзүнүң болгаш продукцияның шынарын бедидери дээш демисел-биле, ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларын шиңгээдири-биле өөредилгени сырый холбаштырар ужурлуг деп, СЭКП ТК-ның доктаалында демдеглээн. Өөредилгени бүдүрүлгениң кол фондуларын ажыктыг ажыглаар, курлавырларны камнаар, күш-ажылды болгаш бүдүрүлгени организастаарын эмжидер, бот-орулга-чарылгага үндезилээн коллективтерниң, бригадаларның, участоктарның, цехтерниң, фермаларның ажылын эде тургузар талазы-биле тодаргай саналдарның ажыглап кылыышкыны болгаш боттаныышкыны-биле кады чорудар херек.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң бүгү хевирлеринге баштайгы кичээлди «Он ниигн беш чыл — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге үндезин өскерилгениң беш чылы» деп темага тураскаадыр сүмелеп турар. Ону эрттирерде кол чүүл — чаа беш чыл планы — СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажылдап кылганы экономиктиг болгаш социал политиканы боттандырарынга улуг базым, адыр бүрүзүнүң, республика бүрүзүнүң, улус ажыл-агыйының бүгү комплекизиниң болгаш бүрүнү-биле ниитилелдиң ажыл-чорудулгазының программазы дээрзин билип алырынга дыңнакчы бүрүзүнге дузалаары болур.

Беш чылдың кол сорулгазы — бистиң экономикавысты эде тургузары, совет ниитилелдиң хөгжүлдезин дүргедедири, социал кончуг улуг программаны шиитпирлээриң, чурттуң бүзүрелдиг камгалалын хандырар амгы үениң материал-техниктиг баазазын тургузары. Ажыл-шиги

Дузалал ажыл-агыйы — ниитиге ажыктыг

ОНЗА ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ-ДЫР

Бо чылдың август 20-де үнген «Шынга» Мөңгүн-Тайга районнуң суурларынга дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дугайында «Курлавырларны түс чердин диләәр» деп чүүл үнген. Ону деткивес аргам чок. Ынчангаш аңаа хамаарыштыр бодумнуң хуу күзел-бодалымны илередип, өске эштерниң санал-оналын-даа дыңнаксадым.

Солунга онза чугула айтырыг көдүртүнген-дир. Аңаа хамаарыштыр улус депутаттарының Каргы, Мөген-Бүрен кожуун Советтериниң күүскомнары (даргалары А. С. Кара-оол, В. С. Саая), РАҮК-түң удуртукчулары хемчег алыр ужурлуг-дур деп санаадыг мен. Чоннуң дузалал ажыл-агыйы — социал айтырыг. Совет кижилерниң амыдырал деңнелин бедидер дээш партияның болгаш чазактың сагыш салыышкынының бир бирээзи мында — дузалал ажыл-агыйында.

Бодум алыс угунда Улуг-Хемниң Хайыракан чурттуг кижи мен. Бо районга чурттаа-ла чээрби чыл чоокшулап тур мен. Ынчангаш бо ийи районну деңнеп, дузалал ажыл-агыйы мурнунда кайызынга кандыг турганын-даа бодагылаар мен. Улуг-Хемге мурнунда бээр куштагааны тудуп, картофельди тарып, мал-маганны азырап келген, а дагаа тудар, хой саар ажылды бо районда утканы харын канчап-даа таарышпас. А бойдузу шириин-даа болза, Мөңгүн-Тайганың агаары арыг-чаагай, дамырак кара суглар чаржып баткан, назылмал байлактарлыг оран-дыр бо. Ол иежиктиң ээлери — мөңгүн-тайгажылар эвилең-ээлдек, ажылгыр, биче сеткилдиг улус.

СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң соонда районга теплица, парник ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле доктаал-шиитпир-даа хүлээп алдынган турган. Ол-ла айтырыглар Каргы, Мөген-Бүрен кожуун Советтериниң сессияларынга база көдүрлүп турган. Ол чүүлдер чүгле саазын кырынга арткан. Ынчангаш дузалал ажыл-агыйын бистиң районда чедир хөгжүтпейн турар деп авторнуң бижээни шын.

Бистиң чуртувустуң амыдыралынга төөгүлүг үелер эрткен. Ол дээрге СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму, СЭКП-ниң XXVII съездизи болгаш бо чылдың июнь Пленуму болур. Бо онза-чугула чыыштарга эде тургустунуушкунуң, дүргедедиишкинниң айтырыгларын чидиг тургускан. Советтерниң бүрүн эргелерин долу ажыглаар, оларның ролюн бедидер талазы-биле чаа-чаа сорулгалар-даа салдынган. Кымның-даа эрги ёзу-биле ажылдаар чоруун болдурбас, кижи бүрүзү эде тургустунар ужурлуг деп демдеглээн. А бир-тээ партияның болгаш чазактың чорудуп турар хемчеглери совет кижилерниң чаагай чоруун улам бедидеринче угланган болганда ук айтырыгже, тодаргайлаарга дузалал ажыл-агыйынче катап эглип көөрү, чаа-чаа хемчеглерни ажылдап кылыры болгаш боттандырары чугула деп бодалдыг мен. Кандыг-даа доктаал-шиитпир чүгле саазын кырынга артпас, ону ылап боттандырар херек.

Каш чыл мурнунда районнуң чамдык чурттакчылары Чөөн-Хемчик районнуң девискээринге картофельди тарып ап, оон багай эвес дүжүттү ап турганы чажыт эвес. Ону ам диргизип болбас бе? Машина-техника ажыглалының талазы-биле бергедээшкиннер туруп кээп болур, ынчалза-даа бо айтырыгны ханы өөренип көөр болза, бир арга черле тыптыр чадавас.

Оон туржук Мугур-Аксы ортумак школаның коллективи, ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыннары Чеди-Тейге база картофель тарып турган болгай. Ооң дүжүдү база багай эвес боор келген. Ол ажыл база өжүп баткан.

Мугур-Аксының чамдык чурттакчылары бора-тоолайны, хаванны азырап турар. Хомудангыг чүве чүл дээрге, оларны чемгерер чемниң тывылбазы болур. Хууда дузалал ажыл-агыйлыг хамаатыларга мурнуку чылдарда чарбаны болгаш өске-даа чемнерни садып турган, ам ол шуут читкен. Бо айтырыгны Мөңгүн-Тайганың херегленчилер ниитилели дарый шиитпирлээр ужурлуг.

А.-Т. БЕГЗИ.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ТАЙБЫҢ — НИИТИНИҢ САГЫШ САЛЫЫШКЫНЫ

Профэвилелдерниң Бүгү-делегей федерациязы: ядролут болгаш массалыг узуткаашкынның өске-даа боо-чепсектерни 2000 чылга чедир долузу-биле чок кылырынче угланган Совет Эвилелиниң тайбын инициативалары бүгү чурттарның ажылчы чоннарын, тайбын талалакчыларының массалыг делегей организацияларын хей-аът киирип, миллион-миллион ышкы кижилерниң чүректеринге чырыткылыг келир үеже бүзүрелди болдуруп турар деп, Профэвилелдерниң Бүгү-делегей федерациязының чиңгине секретары И. Закария медеглээн. Шериг херээнге мунгараанчыг улуг чарыгдалдарны кызырары — үениң шиитпирлиг негелдези болуп турар. Ол дугайны ажылчы чоннарның бүгү хуралдарында болгаш митингилеринде чаңгыланып турар. Чогум-на ынчангаш Берлинге сентябрь айда болуп эртер Профэвилелдерниң XI Бүгү-делегей конгрезиниң кол документизиниң төлевилелинде мынчаар айтып турар: шериг бюджеттерниң өзүлдези капиталистиг чурттарга ажылчы чоннарны дарлаарын улгаттырынга чедирер, хөгжүп орар чурттарның ажылчы чоннарын долузу-биле ядарадырын болдурар. Совет Эвилелиниң идип үндүргени төлевилели-биле делегейниң айыыл чок чоруунуң системазын тургузуп алыры ону амыдыралга боттандырары дээш демиселге мобилизастаарын делегейниң бүгү профэвилелдеринден негеп турар.

Делегейниң херээженнериниң демократтыг федерациязы: ядролут чазылдырыышкыннарга мораторийни Совет Эвилелиниң чаңгыс талалыг узадып алганы, Москваның өске-даа хей сааныг тайбын инициативалары бүгү ядролут шенелделерин шуут хоруурунуң болгаш чепсеглениишкинниң дүжүрер талазы-биле тодаргай хемчеглерни алырының дугайында делегейниң хей-ниитизиниң негелделерин дыка идепкейжиткен. Ол дугайын Делегейниң херээженнериниң демократтыг федерациязының чиңгине секретары, «Улустар аразынга тайбынны быжыглаары дээш» делегейниң Ленинчи шаңналының лауреады М. Вире-Туоминен медеглээн. Бүгү ядролут чазылдырыышкыннарны шуут хоруурунуң дугайында делегей дугуржулгазын чарып алырының чаңгыс талалыг хемчеглер четпес боон турар. Бо бүгү кижи төрелгетенге амыдыралчы ужур-дузалыг херекке бүгү ядролут боо-чепсектиг күрүнелерниң, чүнүң-даа мурнунда АКШ-тың, аңаа идепкейлиг киржилгези эргежок чугула.

Кана-даа каттышпазының шимчээшкини: Москваның идип үндүргени конструктивтиг саналдары кана-даа каттышпазының шимчээшкининиң сорулгалары-биле долузу-биле дүгжүп турар-дыр деп, Харареде (Зимбабве) үнүп турар «Геральд» солун бижээн. Каттышпаан чурттарның күрүнелериниң болгаш чазактарының баштыңнарының конференциязының хүн айтырыында боо-чепсекти дүжүрериниң болгаш ядролут халапты чайладырының айтырыглары удуг кичээнгейни салып турар. Зимбабвениң найысылалында ол шуулганга төлээ болуп келген 101 чурттуң чазактары болгаш улустары ССРЭ-ниң саналын үлегер кылып турарлар: ядролут халапты чайладыры — нити сагыш човаашкыны болур. Тайбынны бистиң планетавыстың бүгү улузунуң күженишкини-биле тургузуп ап болур. Совет Эвилелиниң үлегер-чижээн ядролут боо-чепсектиг өске күрүнелер эдерер боор дээрзинге бистер бүзүрээп турар бис.

Франция. Дээди деңнелге болур эртер конференцияның бүдүүзүнде Харарега чыылган каттышпаан чурттарның даштыкы херектер министрлериниң чөвүлел хуралы боо-чепсекти дүжүрериниң программазы дээш база дараазында чылдың эгезинге чедир ядролут чазылдырыышкыннардан ойталап каапканы дээш Совет Эвилелин ийи удаа мактатан деп, Парижтиң «Монд» солуну демдеглээн. Ынчан ол-ла чөвүлел хуралга АКШ шыңгыы шүгүмчүлелге таварышкан. Аңаа чугаалашкан чамдык айтырыглар талазы-биле Вашингтон кол буруузу онаажып турган.

ГФР. Чепсегленишкиниң контрольдаар талазы-биле совет саналдарны ГСДП-дан ГФР-ниң канцлер эрге-дужаалынга кандидат Й. Рау «тергиин чугула» кылдыр адаан болгаш оларны хынамчалыг өөренип көөрүнче АКШ-тың администрациязын кыйгырган. Ол саналдарның кайы хире ужур-дузалыын оларны өөренип көргениниң болгаш чугаалажыышкыннарны эрттиргениниң чүгле соонда шиитпирлеп болур деп, ол чугаалаан. Шак мындыг ханы өөренип көрүүшкүнге болгаш чугаалажыышкыннарны эрттирериңге салдар чедирер талазы-биле сонуургал ГФР-де бар болуп турар. «Дээди деңнелге совет-америк ужуражылганы эрттиреринче болгаш аңаа тодаргай дугуржулганы чедип алырынче угланган кандыг-даа күженишкиннерни» Й. Рау деткип турар.

Бельгия. «Мораторийни узадыр дугайында ССРЭ-ниң чаа шиитпирин бистиң чуртувуста сонуургал-биле хүлээп ап турар» деп, М. С. Горбачевтуң совет телевидениеге дамчыштыр кылган медегелин тайылбырлап тура, Бельгияның даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизи чугаалаан. «Ужур-дузазы үнелеп четтинмес ол хемчеглер идегеп болур базым болуп болур-дур» дээрзин демдеглээш, шенелделерни шуут соксадыр дугайында бүгү-нити дугуржулганы чарып алырының ажыктыын ол чугаалаан.

Индия. «Ядролут боо-чепсекти шенээрин хоруур талазы-биле Совет Эвилелиниң ап чорутнан базымнары кончуг шиитпирлиг туруштуг болуп турар-дыр» деп, «Дейли» солун айыткан. — Массалыг узуткаашкынның боо-чепсээн сайзыраңгайжыдарын болгаш ону мөөңнеп, чырыын соксадыр сорулга-биле ядролут чазылдырыышкыннарны соксадырын чедип алыр дээш бодунуң шиитпирлиг чорууну ССРЭ бүзүредип турар дээр бодалдар туруп келген. Шериг күжүнүң талазы-биле артык байдалдыын чедип алыр сорулга-биле ядролут шенелделерни үргүлчүлеп турар АКШ-тың туружун солун шыңгыы шүгүмчүлелге таварыштырган.

Куба. Бо чылдың эгезинден бээр СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының чарлаан келгениниң ССРЭ-ниң тайбын инициативаларының комплекизи, ол дээрге, тайбынче идегелдиң херелдери-дир деп, «Гранма» солуну тайылбырлаан. Боттарының күжүнге ооржурган болгаш бүзүрел, бодунуң принциптериниң болгаш идеяларының шынныынга идегел, тайбынның херээнге бердиинии — мораторий дугайында совет шиитпириниң шимчедикчи күштери мыдыг болуп турар. Сөөлгү үеде Вашингтоннуң чанчыл апарган эвилелчилери бөлүк бөмбүрзектиң салым-чолунга хамаарыштыр аазы боттуг политиканы чорудары дээш боттарының шиитпирлиг саналдарын чугаалап турар апарган. Төөгүчүлер чээрби чүс чылдың сөөлгү 25 чылының түңнелдерин үндүрүп турган, бүгү кижи төрелгетенниң келир үези дээш СЭКП-ниң, Совет Эвилелиниң чазааның болгаш чонунуң көргүзүп келген харыысалгазының дугайында ылап-ла чугаалаарлар.

Чехословакия. Делегейниң амгы үелеги байдалы бо хүннерде Совет Эвилелиниң, өске-даа социалистиг чурттарның идип үндүрген тайбын инициативаларының салдарының аазы-биле хөгжүп турар деп, «Руде право» айыткан. Ол дээрге—бо чүс чылда ядролут болгаш массалыг узуткаашкынның өске-даа боо-чепсээн узуткаар, чок кылырының, Европада чепсектиг күштерни болгаш аңаа боо-чепсекти Атлантикадан Уралга чедир кызырарының болгаш өске-даа чамдык инициативаларның дугайында саналдарның программазы-дыр.

(СЭТА).

Советтер күүскомнарының ажылдакчыларынга

НОТАРИАЛДЫГ АЖЫЛ ДУГАЙЫНДА

Чамдык районнар төптеринде нотариалдыг конторалар тургустунмаан. Ындыг черлерниң чурттакчылары нотариустуң ачы-дузазын херeглей бергенде канчаарыл? Хөй-ле үе шак чидирип өске черлерже чоруур бе?

Чок. Нотариалдыг конторалар чок черлерниң чурттакчылары бо талазы-биле чер-чер Советтериниң күүскомнарынга баар. А ындыг контора бар черде күүском оон хүлээлгезин күүсетпес дээрзин чугаалаар апаар.

Нотариалдыг контора чок черлерде күүскомнар «Күрүне нотариалының дугайында» ССРЭ Хоойлузунга дүүштүр дараазында ажылдарны кылыр: а) чагыг бадыткаар; б) керээлер, бүзүредилгелер бадыткаар; в) документилер хоолгазын болгаш олардан үнүп бижидилгелерни бадыткаар; г) хамаатыларның, күрүне албан черлериниң, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның, колхозтарның болгаш кооператив база өске-даа организацияларның билдириишкиннерин өске хамаатыларга, күрүне албан черлеринге, бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга, колхозтарга болгаш кооператив база хөй-нити өске-даа албан черлеринге дамчыдар.

Салгакчыга дамчыыр эт-септи бүдүн-бүрүн тургузары — күүском секретарларының дорт хүлээлгези. Чижээ, өнчүзүн салган алыр чаңгыс-даа кижизи чок ашак база кадай кайызы-даа хары угда мөчээн дижик. Олар акшаны-даа, ажаалга кассазында тудуп-даа, күрүне чээлизиниң облигациязын-даа, автомашинаны-даа, бажың эт-херекселин-даа арттырып каан. Ол бүгү чүүлдү тургустунган дүрүм ёзугаар бүрүткээр болгаш күрүнеге дамчыдып бээри-биле белеткээр.

Эт-хөреңгиниң хевир бүрүзү кадагалаар хуусаалыг. Арткан өнчү-хөреңгиниң камгалаары-биле холбашкан ажылдар доозулган соонда мөчээн кижиниң бажыңга шыгжаан акшазын нотариалдыг контораның негеттинмээн акша шыгжаар санче шилчидер. А облигацияларны, алдын, мөңгүнден кылган эдилелдерни амгы даңзыга бижээш, Күрбанк салбырынче дужаар. Бир эвес боо-моңгу аймаа бар болза, ону ниитики херектер органнарынче дамчыдар. Даңзы тургускан дептерни библиотека эргелекчизинге шыгжаары-биле бээр.

Автомашинаны болгаш өске-даа эт-септи кадагалаары-биле томуйлаткан кижиге хүлээдир. Эт-септи, акша-хөреңгини четчелеп бүрүткээр хүлээлге күүском секретарынга онаашпас. Ону нотариалдыг контора кылыр.

Күүскомга нотариалдыг ажыл-чорудулганы чүгле даргазы секретарь боттандырар дээрзин «Күрүне нотариалдының дугайында» хоойлуда айыткан. Ол хүлээлгени албан-дужаалдыг ол кижилерге күүскомнуң шиитпири-биле дагзыр. Нотариалдыг ажылды кылып турар ол эштер ССРЭ-ниң болгаш хамаарышкан эвилелдешкен республиказының «Күрүне нотариалдының дугайында» хоойлузун, инструкцияны, а ол ышкаш өске-даа нормативтиг актыларны сагыыр ужурлуг.

Р. СЕЙТНАЗАРОВА.
Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң консультантызы.

КОНФЕРЕНЦИЯ ДООЗУЛГАН

НЬЮ-ЙОРК. Стоу деп америк хоорайга боон турган америк-совет аныяктарның II конференциязы доозулган. Ооң киржикчилери тайбың дээш, ядролут боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыры дээш демиселди күштелдиреринче АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң аныяк оолдарынга болгаш кыстарынга кыйгырыгны үндүргеннер.

Оларның кады хүлээп алган меделгелинде ядролут кандыг-даа чазылдырыышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни узадыр дугайында Совет Эвилелиниң шиитпиринге байыр чедирген. Ол базым онза чугула ужур-дузалыг деп мында демдеглээн.

Бистиң конференциявыс хөй айтырыгларның талазы-биле ооң киржикчилериниң үзел-бодалының чаңгыс аайлыын көргүскен. Ол чүл дээрге, ядролут халапка удур демиселди бисти кады чорудуп болурувусту көргүзүп турар — деп, түңнел хуралга чүве чугаалааш, америк-совет найыралдың национал чөвүлелиниң координатору Барбара Манух онзалап демдеглээн. (СЭТА).

ДЕМИСЕЛ ЧИДИГЛЕНГЕН

ХАРАРЕ. Намибия дугайында айтырыгның шиитпирин Рейганның администрациязы ам «муңгаштан» алган. Ол дугайын Мурнуу-Барыын Африканың улусчу организациязының (СВАПО-нуң) ТК-зының политбюро кежигүнү, информация айтырыгларының талазы-биле секретары Хидипо Хамутенья медеглээн. Анголадан куба интернационалчыларны үндүрүп аппаары-биле чергелештир Намибияга хамаарышпас чорукту тыпсыр деп үнелези чок чүлчуруушкуннары дээш Вашингтонну бурудадып турарын Зимбабвениң ЗИАНА информация агентилелинге берген интервьюзунга ол чугаалаан.

Мурнуу-Африка Республиканың Намибияда ээлекчи шериг күштери ам 100 муң кижи чедип турар деп, СВАПО-нуң политбюро кежигүнү чугаалаан. Ындыг улуг күштүг армия чүгле ээлеп алганы чуртта байдалды контрольдаарынга херек эвес, харын-даа ук чурттуң девискээрин ол чоок кавыга дайын чорудулгалары кылыр тепкиш кылдыр ажыглаар бодап турар. Расистерниң Анголаже боо-чепсектиг доктаамал халдаашкыннары калбак хемчээлдиг шериг чорудулгаларынче шилчий берип болур.

Бо чылын намиби улустуң хосталга дээш демисели дыка чидиглени берген деп, Х. Хамутенья дыңнаткан. Намибияның улусчу-хосталга армиязының дайынчылары МАР-ның армиязының 10 шериг баазаларынче харыы согуг кылгаш, 4 шериг-транспорт самолёдун, 2 вертолётту узуткаан. (СЭТА).

ЧАА ЧАЗАКТЫ ТУРГУСКАН

УАГАДУГУ. Буркина Фасода чаа чазакты тургусканының дугайында чарлаан. Республиканың президентизиниң канцеляриязының чанында куруннуң министр-делегадынга болгаш юстиция министринге Б. Компаоре томуйлаттырган. Улусчу камгалал министринге — Ж.-Б. Лингани, экономика хөгжүлдезинии — А. Зонгону томуйлаан. Л. Бассоле — даштыкы харылзаа болгаш кады ажылдажылга министри болган. Чаа чазакта ээзи каш чаа министерстволар тургустунган. Оларның аразында культура болгаш тараачын ажыл-агый айтырыгларының талазы-биле министерстволар база бар.

Чазактың кол сорулгазы болза, 1986—1990 чылдарда бирги беш чыл планының экономиктиг хөгжүлдезин боттандырары болур деп, аңаа болган парлалга конференциязынга чүве чугаалап турган, президент Т. Санкара медеглээн. (СЭТА).

ЧИЛИ. Эриидээшкиннер, кыжаныглар, күштеп-күчүлээшкиннер, тудуп хоругдаашкыннар — Пиночеттиң ёзу-чурумунуң удурланыкчылары-биле демиселге чили каргыс шагдаалар ындыг аргаларны ажыглап турарлар.

ЧУРУКТА: Сантьягода диктаторжу ёзу-чуруумга удур чыскаалдың киржикчилерин тудуп хоругдап турары.

Пресс Латина — СЭТА-ның телефотозу.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНИҢ НЕГЕЛДЕЛЕРИНИҢ ДЕҢНЕЛИНЧЕ

бүрүзү Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының идепкейлиг киржикчизи, беш чылдың күш-ажылчы фронтузунуң ёзулуг дайынчызы болуп, ниитиниң херээнге хууда улуг салыышкынын киирер ужурлуг.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң методологтуг үндезини — эртемниг коммунизмниң үндезилекчилериниң чогаалдары. Хөгжүп турар амыдыралчы эртем, ажыл-херекке шынчы удурттулга болур марксизм-ленинизм. Ылаңгыя ленинчи теоретиктиг номчал партияның болгаш чоннуң үнелеп четтинмес байлаа болур. СЭКП-ниң төөгүлүг дуржулгазын өөрениринче кичээнгейни күштелдирери чугула. Чуртта болуп турар өскерлиишкиннер амыдыралды ленинчи ёзу-биле ханы аналлызтаарының, төөгү талазы-биле шиитпирлиг өскерилгелер амгы үеде ону чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаарының методологиязындан чарылбас. СЭКП кежигүннери, школаларының болгаш семинарларының бүгү-ле дыңнакчылары Октябрь соондагы үелеги ленинчи чогаалдарны өөренген, социализм тургузуушкунунуң айтырыгларын В. И. Лениниң канчаар тургузуп база шиитпирлеп турганын оларның билген турарын ылап-ла чедип алыр херек. «Бодунуң партиязының салым-чолун тургузуп айтырыгларын кым-на кичээнгейлиг өөренип, сайгарып база шиитпирлеп турар болдур, чүгле ол кижи партия кежигүнүнүң адынга төлептиг болур...» дээш ленинчи айтыышкынны үргүлчү сактыры эргежок чугула (т. 23, арын 77).

Политиктиг ном үндүрер чер «В. И. Ленин социалистиг тургузуушкун дугайында», «Социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедири — бүгү партияның, бүгү чоннуң сорулгазы» деп чыындыларны, «Дүргедедириниң стратегиязы» деп өөредилге пособиезин пропагандистерге болгаш дыңнакчыларга дуза кылдыр парлап үндүрүп турар. Өөренирин сүмелеп турары курстар талазы-биле өөредилге программалары «Политическое самообразование» журналга, «Экономическая газетага», «Советская культурага» адырлар айы-биле солуннарга болгаш журналдарга парлаттынар.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң материалдарын, дүргедедириниң стратегиязын өөренип, марксистиг-ленинчи өөредилгени шиңгээдип ап турар партияның негелделеринге дүүштүр кижилерниң психологиязы болгаш аажы-чаң талазы-биле даандырганы ажыл-херекке хамаарыштыр оларның херек кырынга эде тургустунган турарын чедип алыры чугула. Пропагандист, дыңнакчы бүрүзү эде тургустунган турар ужурлуг, ынчангаш хамыктың мурнунда бодундан, амыдыралда бодунуң хамааты туружун, ниити чоннуң оңгуруунга бодунуң туружун тодаралып алырындан эгелээр. «Үстүнче азы адаанче, азы өскээр — оң, солагай талаже дай-баш чок кордүүнген херек чок. Бүгү-ле чүвени арын-шүүр ёзугаар, бодунуң мурнунга болгаш чоннуң мурнунга улуг харыысалга-биле кылыр херек деп сорулганы хамыктың мурнунда бодунга салыр херек»—деп, партияның Хабаровск край организациязының активиниң чөвүлел хуралынга М. С. Горбачев демдеглээн.

Ынчангаш съездиниң кол идеяларын, дүргедедириниң стратегиязын ханызы-биле өөренири инициативалыг, күженишкиннинг, бедик харыысалгалыг ажылдаарынга совет кижилерге дузалаап турар ужурлуг. Бистиң кижи бүгүдеэниден, ниитизи-биле бистерниң шуптувустан амыдырал чогум-на ону негеп турар. Партия олче кыйгырып-даа турар.

1986-87 өөредилге чылының эң чугула ийиги онзагай чүүлү — политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүгжүп болур ындыг системазынче чоорту шилчидери. Ниити партияның, бүгү чоннуң кол сорулгазы болур чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедирип шиитпирлээринге улуг чергеэн-биле дүгжүп турар өөредилгениң ындыг системазын тургузар сорулга салдынган. Совет кижилерниң доктаамал өзүп турар угаан-бодал негелделерин хандырбышаан, совет ниитилелдиң өскерлип турар негедде-хереглелдерин билип, ону деткип шыдаар ындыг ол аргалыг болур.

СЭКП ТК-ның доктаалынга дүүштүр, коллективтерниң онзагай байдалын база дыңнакчыларының бүдүрүлгечи болгаш хөй-нити ажыл-чорудулгазын, оларның сонуургалдарын болгаш негелделерин барымдаалап, өөредилгениң хевирлерин шилип алыр эргени партия организацияларынга берип турар. Школаларны болгаш семинарларны тургузарының демократтыг принциптери быжыглаттынган, эргежок чугула апарган, коммунистерни болгаш партия кежигүнү эвестерни-даа, кадрларны болгаш чаа ажылдакчыларны-даа, хоочуннарны болгаш аныяктарны-даа киириштирип болур.

Политиктиг чырыдыышкынның амгы үеде чаа ёзу-биле организастаар талазы-биле шенелделер чорударынга, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң деңнелинге хамаарыштыр өөредилгениң эң таарымчалыг структуразын дилеп тыварынга, СЭКП ТК-ның апрель (1985 чыл) Пленумунуң соонда тывылган бүгү-ле үнелиг, мурнакчы чүүлдү өөренириңге болгаш ниитилештиреринге ам эгелээр өөредилге чылын ажыглаары сүмелеп турар.

Эде тургустуунуушкун чорун турар амгы үеде кичээлдерни эрттирериниң идепкейлиг аргаларын ажыглаарынче, коммунистерниң бот-өөредилгениниң ажыктыг хевирлерин ажылдап кылырынче партия организацияларының, пропагандистерниң кичээнгейин мөөңнээри кончуг чугула. Семинарлар, дискуссиялар, рефераттар сайгарып чугаалажыры, теориктиг болгаш политиктиг чугула айтырыглар талазы-биле санал-онал солчулгазы түңнелдерлиг болган дээрзин сөөлгү чылдарның практиказы көргүскен.

Эде тургустунуушкунуң кол айтырыгларының бирээзи — пропагандистиг кадрларының белеткелин болгаш информация-биле хандырылгазы ажылдары. Политика талазы-биле бышкан болгаш аажы-чаң талазы-биле төлептиг, бүгү талазы-биле белеткеттинген кижилер-биле оларның составын быжыглаар херек. Партия, совет ажылдакчыларын, чогаадыкчы болгаш эртем интеллигенциязын, дуржулгалыг специалистерни, ажыл-агый органнарының, профэвилел болгаш комсомол комитеттериниң удуртукчуларын ол ажылче калбаа-биле хаара тудары чугула. Партия комитеттериниң политиктиг чырыдыышкын бажыңнарының чанында ийи неделялыг курстарга, мергежил бедидериниң институттарынга, хоорайларда, районнарда, адырлар айы-биле семинарга пропагандистерни өй-өйлеп белеткээрин практикалаар.

Өөредилге эгелээрини мурнунда Пропагандистиң чакчыл болган хүнүн, семинарларны, информастыг ужуражылгаларны эрттирери, партияның болгаш күрүнениң амгы үеде шиитпирлеп турары эң чугула айтырыглар талазы-биле тайылбырны пропагандистерге болгаш өөредилге организакчыларынга бээри, методиктиг болгаш статистиктиг материалдар база тайылбыр номнары-биле чепсеглээри чугула.

Өөредилге-методика талазы-биле пропагандистерни хандырарынга улуг рольду политиктиг чырыдыышкын бажыңнары болгаш кабинеттери ойнаар. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени информация-биле хандырар тодаргай системазы күш-ажылчы коллектив, район, хоорай, область, край, республика болгаш адыр бүдүзүнге тургузары чогумчалыг, ол система болза методиктиг ажылдарны, көргүзүг болгаш үн пособиелерин, аналитиктиг материалдарны чогуур үезинде болгаш бедик шынарлыг кылдыр белеткээр хүлээлгелиг. Ол сорулга-биле библиотека фондузунуң, пропаганданың техниктиг чепсектерниң четчелээшкиниң чорудары, өөредилге кабинеттерин дериири, киноөлдерни шынарлыг эрттирериңге таарымчалыг бүгү-ле байдалдарны тургузары чугула.

«Коммунист», «Партийная жизнь», «Политическое самообразование», «Агитатор» журналдар, неделя саның «Экономическая газета», ниитилел-политиктиг болгаш бүдүрүлге-массалыг өске-даа журналдар, төп болгаш адырлар айы-биле солуннар пропагандистерге база дыңнакчыларга улуг дузаны көргүзер хүлээлгелиглер.

Эде тургузуушкун талазы-биле моон соңгаргы ажыл партия организацияларының, идеология ажылдакчыларының тодаргай, быжырымчалыг болгаш бир демниг ажылдаарын негеп турар. Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-лары, партия крайкомнарының болгаш обкомнары-биле кады политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң системазын эде тургузарының кол угланыышкыннарының талазы-биле саналдарны 1986 чылдың декабрь 1-ге чедир белеткээрин СЭКП ТК-ның Пропаганда килдизинге, Экономика килдизинге СЭКП ТК даажкан. ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК, министерстволар болгаш ведомстволар бо ажылга идепкейлиг рольду ойнаар ужурлуг.

Чер-черден келген саналдарга үндезилээн документ төлевилели белеткеттинген турар. 1987 чылдың бирги кварталында партия, профэвилел, комсомол организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге, парлалгага калбаа-биле ону чугаалажыр. Ажыл-херекчи, чогаадыкчы чугаалажыышкынны, сонуургалдыг санал-онал солчулгазы, боттуг саналдарны ажылдап кылырын чер-черге хандырар херек. Партия организация бүрүзү, бүгү-ле пропагандистер болгаш дыңнакчылар ажылчы чоннарның марксистиг-ленинчи өөредилгезин сайзыраңгайжыдар херекке боттарының салыышкынын киирер ужурлуг.

Партийжи болгаш экономиктиг өөредилгени эде тургузары— ажылдың ол нарын болгаш чугула участогунда хаара туттунган бүгү партия, идеология ажылдакчыларының бышкан чорууга шыңгыы шылгалда. Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының, обкомнарының политиктиг чырыдыышкын бажыңнарының эргелекчилериниң Бүгү-эвилел семинар-чөвүлел хуралының көргүскени-биле алырга, тускайлан ажылдаарынга оларның чамдызы ам-даа белен эвес, чамдыктары каяа база кандыг школалар болгаш семинарлар тургузарын, оларга кымнарны киирерин, мурнунда ышкаш, «үстүнден» айтыышкын манап олурбышаан, эде тургустунуушкун мөөңнеттинген дуржулганы чидиреринге чедирип, харын-даа он-он чылдарда туруп келген системаны үрээри ол-дур деп сестип олургулаар. Алдынып турар хемчеглер мурнундагы чүүлдерни шууттза узуткап каaптар дээни ол эвес, а практиканың көргүскени бүгү-ле үнелиг чүүлдерни, большевикчи пропаганданың кайгамчык чанчылдарын уламчылап, оларны хумагалыг ёзу-биле көөр дээни ол, маңаа эрги ёзу-биле ажылдаар дээр хөөнү, мажым чорукту, ол ышкаш ону кылын тура, буу-хаа далаш, быжырымча чок чорукатарны болдурбас. Бо ажыл болза ук херекти эки билириин, бодунуң ажылында чедишкиннерин болгаш четпестерин шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп шыдаар аргалыын, шиитпирлерни хүлээп ап турда, харыысалгалыг болгаш хынамчалыг болурун негээр.

Ам кол чүве — массаларның политиктиг чырыдыышкынынче чаа, мурнакчы чүүлдү, эң шыңгыы болгаш чалданыыш чок шиткекчи болур амыдыралга шылгалданы эртээн, оон кичээндиригелерни бодунга шиңгээткен бүгү-ле аки чүүлдү нептередиринче дидими-биле чорууру. Партияның ол негелдези СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени эде тургузарының оруунга бүгү коммунистерге, партия организациязы бүрүзүнге тодаргай угшит болур.

(«Правда» солуундан).

АНЫЯК НОГААЖЫЛАР

Парыш ортумак школазының өөредилге-бүдүрүлге бригадазы совхозка 32 килограмм согуначы 180 килограмм капустаны база огурецти дужааган. Дагылды деп черде биология башкызы П. Комбунуң удуртулгазы-биле он беш өөреникчи ногаа ажаап чайлаан. Аныяк ногаажылар алды гектар черде картофельдиң довураан улгаттырган, ийи чүс дес капустаны, 0,35 гектар черде тараан огурецти суггарып, чаштанын аштап ажылдаанар. Чемге ажыглаар согуначы, редисканы, койнутту ында олурткан.

Бо чылын чаа тургустунган бригада эвээш эвес дүжүттү алыр. Оон ангыда суурда школа чанында огурец, помидор, капуста база өзүп турар. Уруглар борта чүгле күш-ажылчы дадыгыышкынны ап турар эвес, солун дыштаныш, чемин бот-тары белеткеп турар. Хоетуг шакта бөмбүктеп ойнап турганнар.

Өөреникчилер Даржаа Кыргыс, Шой Нурзат, Чечен-оол Оржак, Байлакмаа Ендан, Айсу Чит, Өлзиймаа Нордуп болгаш өскелер-даа ногаа ажаарының чажыттарын биле бергеннер. Школаны шефке алган ажыл-агый өөредилге-бүдүрүлге бригадазының баазазын калбартырын көрүп турар.

Парыш ортумак школазының чедиги классчылары кежээки суггарылга үезинде ажылдап турда. А. Шаннаа чурукка тырттырган.

В. И. ЛЕНИННИҢ ТӨП МУЗЕЙИНДЕ

Оон залдарын эргип кезээн көрүкчүлер уаукте.бес. Октябрьның социалистиг Улуг революциязынга белеткел болгаш ону арттырериниң дугайында чугаалап турар материалдар-биле оларны кичээнгейлиг таныжып турар. Хөй-ле делгиирлерниң бирээзинде — ыяш доорбаштар, кадыыр, балды, хол хирээзи, а доора ыяшта хемее.

— Тур чаазактың истекчилериндеп чаштынып, 1917 чылдың июль-августа Разлив хол кыдыынга чурттап тура, Владимир Ильич оларны ажыглап турган — деп, экскурсовод тайылбырлап турар.

«1917 чылдың июль 4 (17)-те ажылчыннарның болгаш Петроград солдаттарының чыскаалы» болгаш «Петроградка июль демонстрациязын боолааны» деп ийи фоточурук. Россияның ынчангы найысылалының кудумчуларынга ол хүн чыскаалган беш муң хире ажылчыннар болгаш солдаттар холдарынга: «Бүгү эрге-чагырганы — Советтерге!» деп нетелдеен бижээш, туткудан алган чоразннар. Тур чаазактың дужаалын өзугаар демонстрацияны боолап турган таратканы. Хоорайга болгаш чуртка байдал өскерилген. Ийи эрге-чагырга — Советтер болгаш Тур чаазак душкен — эрге-чагырга бүрүнү-биле контрреволюсчу буржуазияның холунче кирген. Контрреволюция тергиидеп эгелээн, партияга болгаш большевиктерге удур хоп-нүгүл нептерел, партияның дыка хөй ажылдакчыларын тудуп хоругдаан. В. И. Ленинни тудуп хоругдаар дугайында дужаал база үнген. Июль 5-те, дан бажында, Я. М. Свердлов чедип кээп, аңаа кызаның дугайын дыңнадыпкан. Свердловка үдедип алгаш, Ильич өске квартирада чоруй барган болгаш аңаа чаштынып чорук турган. Ол хүннерни сактып, Владимир Ильич мынчаар бижээн: «Сагыш човангыр эжиниң кичээнгейинниң ачызында, июльдуң ол хүннерниң соонда, Керенскийниң чазаазын дужаалындан хайзы тая бээр аргалыг болгам мен. Ажылчын кижи мени чажырып каан».

Партия Төп Комитеди хоорайдан озалааш Разлив суурда Сестрорецкиниң боо-чепсек заводунуң ажылчыны, дуржулгалыг конспиратор, Владимир Ильич Ленин биле бирги орус революция чылдарында-ла таныш большевик Николай Александрович Емельяновтуунга баштыңчыны чажырып каарының дугайында шиитпир хүлээп алган.

Суурга Ленин Емельяновка үдедип алган июль 9-туң кежээзинде чедип келген. Аалчыны серп чердагынга чыттырып каан. Чердак соңгазының баарынга бичии стол салгаш, чанынга ийи сандай тургускулап каан. Келгенниң эртенинде-ле Ильич ажылдап кирипкен.

— Ильич күш дааңында турган, дүне кирр бижип турган — деп, Н. Емельянов «Ильич Разливте» деп номунга сактып бижээн.— Караңгы дүжерге, Ильич чердактан душкеш, садчыгашта кокпа оруктап, ап бодалга алзыпкан, ваайдедир кылаштап турган. Бижээн чүүлдерин ол биске арттырбаан. Чаңгыс-даа бижик кагбайн, шуптузун Петроградче чорудуп турган». Бирги хүнде-ле, июль 10 (23)-да Владимир Ильич «Политиктиг байдал» деп чүүл-тезистерин бижээн. Оларда болгаш «Новая жизнь», «Пролетарское дело» солуннар редакцияларынга чагаазынга чуртта политиктиг байдалга ханы болгаш бүгү талалыг анализти берген, революсчу түңнелдерни үндүрген, турун турар берге байдалда партияның сорулгазын тодараткан. Н. А. Емельяновтуң болгаш мынчан Ильичниң чаштынып турганы серииң чуруктарын көрүкчүлер улуг сонуургал-биле көрүп турар.

Серп чердагынга Владимир Ильичтиң алды хонган. Аңаа оон ыр турары айыылдыг апарган: суурга, чоокку бажыңнарга чайлаглааннар (дужүметтер) чурттап турган болгаш аңаа юнкерлер бо-ла кээр апарган. Олар Ленинни эскерип каартып болгай. Кожазында Сестрорецкиге шаажылакчы отряд база кеступ келген. Ильичиге айыыл чагдатпазы-биле партия ТК-биле дугурушкаш, Ленинни Разливтиң өске, сиген кезер шөл хоорайлдедип турган талазынче Емельянов хеме-биле кежирип каан. Чадыр туткаш, аңаа мырыңай чыпшыр сиген сараатталкаан. Долгандыр хаак, чадаң үнүш үнген черни тегериктей аштанкаш аңаа ийи тежек кадап каан: чаазыны Ильичиниң олурар сандайы, удуу «стол» болган. Ол черни Ленин «болгаан кабинет» деп баштактанып турган.

Аңаа Владимир Ильич элээн каш теоретиктиг ажылдарны, «Күрүне болгаш революция» деп номун улаштыр бижээн. Бодунуң сурукчуларын дамчыштыр ол оорлап Петроградка болуп эртип турган партияның VI съездизиниң ажылын удуртуп турган. Съездиниң бүгү-ле кол айтырыгларынга резолюция төлевилелин бижээн. Съездиниң протоколунуң бирги үндүрүлгезе, оон революцияның, «Россияның бүгү-ле ажылчы чонунга, ажылчыннарынга, солдаттарынга болгаш тараачыннарга» деп РСДРП-ниң манифестизи шиидиг дептерде хумагалыг шыгжаттынган.

Чадырга Владимир Ильич август 22 (сентябрь 4)-ге чедир чурттаан. Маңаа оон ыр чурттаар арга чок апарган: күскү сугтур чаашкыннар эгелээн, сиген кезер түлүк үе база эрткен, эртен, кежээ күскү дошат киткеп орган. Керенскийниң ичинилери Сестрорецкиниң чиндип турун берген. Баштыңчыны Финляндияже чорудар деп шиитпирлээн. Ильичиге аңаа айыыл чок болур. Сестрорецк заводунуң ажылчыны Константин Петрович Иваповтуң адынга шынзылга кылгаш, август 21 (сентябрь 3)-де кежээ ону үдеп чорупкан. Ол париң биле шынзылга музейде эң чүгүла экспонаттар бооп, камныг кадагалаттынып чыдар.

А. АШМАРИН.
Москва хоорай.

ТВ

АВГУСТ 3-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Тура хлымышмыныи теогузу». Сес сериялыг уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 9.55 — «Аян-чоруукчулар клуву». 10.55 — Коми АССР-ниң Күрүнениң ыры болгаш танцы ансамбльның концерти. 11.40 — 11.45 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Депо». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 15.00 — «Сиявуш дугайында төөгү-чугаа». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 16.40 — «Автограф». Школачыларга литература «викторинзазы». 18.10 — Оаалаңгыы чок шимчээшкин дээш. 18.15 — Бистиң садывыс. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Бичии уруг болгаш дельфин». Мультфильм. 19.10 — Делегей болгаш аңнактар. 19.55 — Сес сериялыг уран-чечен фильм. «Тура хлымышмыиныи теогузу». 5-ки сериязы — «Август хүннери». 21.00 — «Үе». 21.35 — Спорттуг гимнастикага делегей кубогу. КУР-дан дамчыдылга. 22.05 — «Сцена көрүнчүзү». Театр тайылбыры. 23.20 — 23.45 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Курлавыр». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Обществоведение. 9.05; 12.40 — Немец дыл. 10.05 — КПТУ суржуулдарынга. Астрономия. 3 курс. Астрономия болгаш космонавтика. 10.35; 11.35 — Ниити биология. 9 класс. Биология улус ажылагыйында. 11.05 — Суббота — ада-чөлер хүнү. 12.10 — Башкыга экран. Информатиканың үндезиннери болгаш санаалга техниказы. 10 класс. 13.10 — «Билир болгаш кылып бил». Школачыларга эртем-өөредиглиг дамчыдылга. 13.40 — Төөгү. 4 класс. Кремльде болгаш дециекчилер. 14.10 — «Шенекчилер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.30 — А. Гайдарның амыдыралы болгаш номнары. 15.15 — Медээлер. 15.20 — Концерт. 16.20 — «Кино делгерелин». Эртем-тайылбырлыг фильм. 16.50 — «Капитан болгаш оон душтуу». Уран-чечен фильм. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — Кызылдың уран-чүүл училищезиниң дирижер болгаш ниити ыр салбырының суржуулдарының концерти. 18.45 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.55 — Док. фильм. 19.10 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тоолу». Программада: Медээлер. «Техниктиг дециилгениң оруктары». «Коммунист болгаш үе». Чурумал. «Улусчу контроль». 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удукар. чаштар». «Рекс — орг шерин». Мультфильм. 20.15 — «Краснотурьинск». Док. фильм. 20.30 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Херээженнер. КУР биле ГДР-ниң шилиндек командалары ойнаар. ЧССР-ден дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Аваазынче ыяску орук». Уран-чечен фильм. 22.15 — 23.50 — Бут бөмбүүнге ССРЭ чемпионады. «Кайрат» — «Динамо» (Киев). Алма-Атадан репортаж.

Редактор В. С. ШАРАВИН

БОДУН КАНЧААР АП ЧОРУУРУ

● Телефон дугайы ●

Амгы үениң ажыл-херекче байдаазы болгаш эвилең-ээлдек чорук — телефон дамчыштыр келгеш чугааны: «423—220 дыңнап тур» азы «Черноз дыңнап тур» («Эш Чернов дыңнап тур» деп чугаалазазы биледиңер) деп харыылаарын негеп турар. Бир эвес телефон трубказын ол үеде бажыңга турган аалчы кижи тудуп алган болза, «Черновтарның бажыңы-дыр» деп харыылаар.

Ажылдап турган үезинде, чижээлээрге, ол албан черин адаар: «Эът-чем садыы», «гастроном» азы «кайы-бир министерствонуң бухгалтериязы, Шахов дыңнап тур». Телефон харыылай бээрге-ле, олче долгап турган кижи бодунуң адын дораан адаар. Бир эвес албан черниң мурнундан долгап турар болза, ол черин адаар. «Экии, сидержо Куропаткин долгап тур», «Эртенгиниң амыр-мендизи. Куропаткин чугаалап тур», «Экии, «Голос» солуннуң редакциязындан долгап тур бис» деп байыр чедирип мендилешкен сөстерни дыңнаарга дыка өөрүнчүг. Телефонга «423—220 дыңнап тур» азы «кучском дыңнап тур» азы аңаа-ла «алло!» деп харыыны алгаш, «Кайызыл бо?», «Телефонда кымыл?» азы «Кым дыңнап тур?» деп айтырыглар салыры дыка эпчок. Баштай-ла бодунуң адын адаар, а оон соонда эптиг-эвилең-биле: «Буруудатпайн көрүңер, кайызы-биле чугаалажып тур эргим мен?» азы «Телефонда кайзы эргим?» деп айтырар. Бир эвес долгап турган кижи адын адаарын уттупкан болза, телефон трубказын тудуп алган кижи ол дугайын айтырып болур. Ынчан бодунуң фамилиязын адаваан бардын болбас. Адын адаваан, мени деп долгаан таварылгада аңаа харыылавайн, трубканы салып каап болур.

Бир эвес телефонга чугаалажыр дизипни кижи трубканы тудуп алыр болза, «Экии, Борис Тимофеевич Воробьевту телефонче чалап болур мен бе?» деп айтырып чугаалаар. Ындыг айтырыгга «Экии, биче када манаптыңар аа, трубканы аңаа дамчыдыптайн», азы «Биче манаптыңар аа» азы «Харалаан, Борис Тимофеевич бажыңында чок-ла болгай, аңаа чүнү дамчыдарыл?» деп харыылаар. Ынчан эмин эртир айтырыпчак болуп, чүге олче телефоннап турарының чылдагааннарын айтырары дыка эпчок. Бир эвес ол бүгү ажылыбиле холбашкан болгаш трубканы тудуп алган кижи болу ол айтырыгны шиитпирлептер болза, ынчан айтырып болур.

Албан черинин телефонун хууда чугаа кылыры-биле тургузуп кагбаан болгай. А оон-биле хууда чугаалажыышкыннар кылыр кижилер эвээш эвес болгулаар. Кажан оларны оларның столунуң чанында улус чыглы берген, манап турда бээни хууда чугаалажыышкыннар кылып оралар бээни тургулаар. Ындыг ажылдакчыга сагындырып чугаалааны, чүрумга өөретпени дээре.

Бир эвес албан черинче телефоннаан азы албан черинин телефону-биле чугаалажып турар болзуңарза, ажылхерекчи ёзу-биле кол-колун чугаалаңар, өске кижиниң үезин, телефон шугумунуң ажылын туттаңар. Ажыл дадаш тудум-на, ол бүгүнү баарымдаалаары чугула. Чижээлээрге, «Тайылбыр бээр чердир» деп харыы алгаш, сиберге херек чүүлдерни айтып бээрин кысказы-биле ээлдек диленер: «Кожу кудумчузунуң № 2 бажыңда чурттап турар Николай Кольцовтуң телефонунуң дугаарын айтып берип көрүңер-ле». Кандыг-бир чүвени айтырып алыр дээш келген кижиге ол албан черниң ажылдакчызы ээлдек, кичээнгейлиг болур ужурлуг. Айтырыгга долу эвес кылдыр харыылаваңар, айтырган кижи долу харыы албаанда, чуганы өскээр чардыктырбаңар. Тайылбыр-ны ажыл-херекчи, оожум, эвилең ааи-биле бээр.

Албан черинге телефон-биле чугаалашканда, хүндүлелдиг сөстерни элээн каш кыска сөстер-биле илередир. Бир эвес телефон өскээр коштупа берген болза, ол кижиге буруузун миннир апаар: чүнүдаа чугаалавайн телефон трубказын октаар, харын-даа шугулдааныл, эдлешигеннн илередир чорукту болдурбаңар. Соора долгаашкынны хүлээп алган кижи эвилең эвейин, хорадааныл көргүспес ужурлуг.

Телефон-автоматка чугаалажырда, чогуур үени барымдаалаар апаар. Телефон-автоматты ажыглаарда, мында улустуң холчээн барымдаалаңар. Бир эвес үр чугаалашкан болзуңарза, соонарда турар улуска буруузунар минниңер. Бир эвес долгаап телефонуңар харыылавас болза, кабинадан үнүп келгеш, дараазында кижиниң чугаалашканының соонда база катап телефоннаңар.

Телефон амгы үениң магалыг чүгүла эдилээ болза, ону таарымчалыг ажыглаар херек. Хүндүткелдиг кижиге азы ырак төрелинге телефон дамчыштыр байыр чедирип, өөрүп-четтиргенин илередип, аалчы болуп келирин чалап, азы кандыг-бир дилег кылып болбас. Эң чайырал-дыг эжишкилер ону кылып болур. Эвилең-ээлдек чорук негеп турар болза, телефон-биле эвес, а боду барып аңаа чеде бээр херек. Чүгле онза херек апарган үеде дүне телефоннап болур.

Телефон-биле чугаалажырының үргүлчүлелдиин чоксла болза, телефоннап келген кижи, чок-ла болза, чугаалажып турарларның эң улуу тодарадыр дээрини дугаңында эвилең-ээлдек чоруктуң түскай дүрүмнери база бар болгай. Бир эвес телефонга келдирткен кижи аажок даажып турар болза, чугааны дарый доозарын эвилең-биле дилээр апаар. Телефоннаан кижи эжиниң чай чогун билир болгаш аңаа хомудавас ужурлуг. Чамдыкта, телефонга чалаткан кижиниң шоолуг чугаалажыр эвезинге хомудаарлар болгай, а ол — кей-кей чылдагааннардан хамааржып болур. Чижээлээрге, ол кижиниң чанында кижилер бар, оларга ону дыңнадыры эпчок болган дийик. Ындыг таварылгаларда, ол дугайын чугаалажып турар кижиңерге дыңнадыңар, ол чепсүнүп «чаа» деп харыылаар.

Чугаалажырда аңаа-ла, арай биче дыңзыт үн-биле чугаалажыңар. Телефонограмма дамчытканда, ол текстиг катаптаарын дилээр болгай. Телефон чанынга саазынны, карандашты салып алганы дээре.

Кожаларның телефонунуң дугайында каш сес. Кожалары-биле чежемейниң-даа найыралдыг болза, оларның телефонун ажыглап туру, чүвениң өйүн эрттирип болбас, ылаңгыя ол телефонуң дугаарын таныштарынга дамчыдып болбас. Онза таварылгаларда, чүгле телефон ээлериниң чогуур чөшээрели-биле ону кылып болур.

(Уламчызы. Эгези № 201, 203 «Шында»).

МААДЫРЛЫГ ЧОРУККА ТУРАСКААЛ

Москвада Поклонная дагга тургузар Тиилелге тураскаалының кол монументиниң төлевилелинге эң эки майык дээш Бүгү-эвилелдиң ажык конкурузун 1986 чылдың сентябрь 1-ден декабрь 30-ге чедир чорудар. Ону ССРЭ-ниң Культура министерствозу, ССРЭ-ниң Уран чурумалдар академиязы ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилели болгаш ССРЭ-ниң Архитекторлар эвилели чарлаан.

1941—1945 чылдарның Ада-чурттуң Улуг дайынынга бистиң Төрээн чуртувустуң хамаарышпас чоруун камгалап алган болгаш фашистиг кулданыышкынның айыылындан делегейниң чоннарын чайлаткан совет улустуң болгаш оон Армиязының бүгү делегейге төөгүлүг, ужур-дузалыг Тиилелгезинге алдар болдуруп ол тураскаалды тургузар.

Монументалдыг уран чүүлдүң аргалары-биле Тиилелгениң байыралының, фронтуга болгаш тылга чоннуң маадырлыг чорууунуң, фашизмни чылча шаварынга Коммунистиг партияның удуртукчу болгаш мобилизакчы ролюнуң темазын аңаа чырыдарын көрүп турар. Конкурстуң негеделдерин ёзугаар Тиилелге тураскаалының кол монументизи бедик идейлиг утканы, сагыш-сеткилдиң болгаш аажы-чаңның күжүн көргүзер, совет монументалдыг уран чүүлдүң эки чаңчылдарын чогаадыкчы ёзу-биле хогжүдер ужурлуг.

Конкурстуң жюризин ССРЭ-ниң уран чурулга академиязының президентизи Б. С. Угаров удуртуп турар.

Конкурстуң программазын болгаш негелделерин «Советская культура» солунда долузу-биле парлаан.

(СЭТА).

ЧЕТТИРДИВИС, ПОВАРЛАР

«Тыва кобальт» комбинаттың үлетпүр төвүнде столовазында Ольга Семёновна Гребенкина удуртаан ээлчегниң поварларының аңаа чемненип келген кижилерни хандырып турары эки. Ол дугайында «Сандалдар болгаш хомудаалдар» дептеринде бижилгелерден номчуп болур. Чем кылып берикчиниң М. Нам-Сурунуң ажылынга хамаарыштыр эки сөстерлиг бижилгелер бар. Чыл эгезинден бо хүннерге чедир мында мындыг он чеди бижилге бар болду. Ажыл, чорук аайы-биле маңаа чораан аңаа-бүрү мергежилдиг кижилерни ону бижээн.

Бо столованың ажылын шынап-ла үлегерлиг деп болур, чүге дизе олуттуг келгеш залдыг — чемненип келгеннерге ол таарымчалыг.

— Чемгерер улузувус хөй. Оларның кижи бүрүзүнге эки бараан болурун күзээр бис. Аъш-чемниң ассортиментизин албек болдурар сорулга-биле далгандан чемнерни доктаамал быжырып турар бис. Суурнуң школазында буфетке ынг чемнерни, кондитер айнааш, сүттен сүзүгнүг чемнерни база берип турар бис. Хову-Аксының школалары ынг чемниг столовалыг деп мактап турарынга чоргаарланыр бис,— деп, Ольга Семёновна Гребенкина чугаалап турар.

Бирги ээлчегниң бригадири улуг повар О. С. Гребенкина чоннуу чээрби алды чыл чемгерип, телептиг ажылдап чоруур. Ол — аныяктарның дагдыныкчызы. Оон удуртканы ээлчегде 20 кижи эптиг, демниг ажылдап турар.

Дуржулгалыг повар Л. А. Мартыновааның удуртканы бригаданың кежигүннери база багай эвес ажылдап турар. Мында база оналнкан херээниң мастерлери бар. В. М. Блинова, Н. О. Доллаа болгаш оон-даа өскелерниң холу чемниг. Матрёна Седеновна Нам-Сурүң — коллективте эрес-кежээ кижилерниң бирээзи. Коммунист М. Нам-Сурүң бо столовага 1969 чылда ажылдап эгелээн. Оон кызымак, бедүүн, ажыл-ишин Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле, «Күш-ажылчы шылгарал» дээш деп медаль-биле демдеглеттинген.

Демниг кижилер ажылдап турар болгаш, столованың ниити ажылы эки. Оон-биле кады комбинаттың удуртулгазы столованың ажылынга дузаны доктаамал чедирип турар. Ажылга ол идиглиг болуп турар.

О. КОРОДА.
Таңды району.

ЧУРУМАЛДЫГ ТАЙГА ЭДЭЭНДЕ

Таңды-Уулааның улуг даг-ларының бир эдээнде чурумалдыг чараш чер бар. Оон кадыр даштан аржаан суг агып бадып чыдар. Ону чоп шагдан бээр боттарының кадыын экижидип алыры-биле ажыглап келген. Амгы үеде ол Үургайлыг аржаанынга дыштаныры-биле чоң хөйү-биле кээр апарган. Аңаа эмненип турган улустуң бадыткап турары, «кижиниң кадыынга дыка ажыктыг» диижир.

Бодум аңаа бо чылын барып, чеди хонук дыштандым. Ол аржаанны ижип, мага-бодум дадыктырып каксып база кирдим. Чамдык кижилер «Бо аржаанга киргеш, кадыым экижип, кан дег кадык апардым» диижир. Маңаа коддуунда чарты билинмес-тээн, хан базыышкыны бедик, нервизи кошкак, буттары астактап аараан кижилер дыштанып келир болду. Олар колдуунда «сегидивис» диижип турарын болдаарга, суунда минералдыг холумактар арбын хире. Ында кайызы-даа дыштанып келгеннер бар.

Мен ук аржааның ажыының дугайында пропаганда чорудар деп эвес, бир тээ, чон маңаа хөй-биле кээп дыштанып турар болганда, (мен турумда 150 хире майгын чеде бээр болган, бир эвес майтын бүрүзүнден үш кижилеп санаар болза, 450 чеде бээр) Таңды районнуң садыг, медицина ажылдакчылары боже элээн сагыш салган болза деп санаа бар. Чүге дээрге, чамдык кижилер шайын, дузун, өскелерн саван, диш чуурун уткан бооглаар чорду. Чамдыктары аржаанга киргеш, баксырайдаа бергилээр. Ынчангаш эмчи, садыг ажылдакчылары чугула херек.

Ол черлерден сода неделяда чаңгыс-даа катап кээп болгай.

Аржаан холушкак ыяштар үнген арга-арыг иштинде турар. Кат-чимис аймааның бүгү хевирлери бар. Кылагар арыг сугдуг хемчигештер хөй. Шала кежээликтен азы эртен арыг агаар сырыннап кээр. Оон чаагай сырыныг агаарынга кижи ала чайгаар сергеп, оът-сигенниң эм холумаксыг чыды думчукка кагар. Чайгаар бүткен каас-чараш бойдузувусту келген дыштаныкчылар хайыралавайн турарын көрүп болур. Чүл дизе, арга иштинде узун дөрт үнген ак хадыңнарның картын от кыпсыр дээш картап каапкан. Үргүлчү мынчаар карттап-ла турар болзувусса, ол хадыңнар курган, катчылап каарлар болгай. Аржаан чоогунда арга-ыяш камгалалының дозуң-плакаттары чок. Районнуң арга-ыяш камгалалының ажылдакчылары бо талазы-биле шыңгыы хемчег алыры негеттинип турар.

Оон аңгыда аржааның чоок-кавызында хемчигештер кыдыында бок эндерилген. Ында арыгланыр бажың чогундан, ногаан оът-сигенниг, кат-чимистиг оймалыктар дыштаныкчыларның арыглаар чери болу берген. Келир чылдарда ук аржааны Таңдының амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели холга алыры күзенчиг. Чүге дээрге бо аржаан Бай-Хаактан 8 километр черде турар. Айтырыгны районнуң өөрениип илеген кагдызыс.

С. ДУКЕЖЕК.
Кызыл хоорай.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Сентиментальные путешествие на картошку» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда (узаткан).

«КАА-ХЕМ»: «Прощание славянки» 14.00, 15.30, 17.40, 19.30 шактарда (узаткан).

«ВОСТОК»: «Начни сначала» 15.00, 16.40, 18.20, 20.00 шактарда (узаткан).

«ПИОНЕР»: «Чиполлино» 9.20, 13.10, «Злопредное воскресенье» 11.20, «Одиночное плавание» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда (узаткан).

«ЛЕТНИЙ»: «Воскресный папа»: 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда (узаткан).

Агаар

Республиканың шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Күштели бергенде 18—23 метр чеде бээр. Дүне агаарның температуразы 2—7 градус чылыг болур. Чамдык черлерге 0—5 градус чедир соор. Хүндүс 9—14 градус чедир чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Күштели бергенде 18—23 метр чеде бээр. Дүне агаарның температуразы 3—7, хүндүс 12—14 градус чылыыр.

ОПИСТОРХОЗ—БААРГА ЧОРУУР ХЫЛ КУРТ

Бо аарыгның өскүдүкчүлери баарга болгаш эт оруктарынга халдаанда аар байдалдыг эртер. Ону дииспей аарыы деп адап турарының чылдагааны — эң баштай ону диисчейлерниң баарындан тодарадып тыпканы болур.

Описторхозтуң өскүдүкчүлериниң сиргелери аарыг кижилерниң азы дириг амытаннарның сыйдырдыунден дашкаар ыглалып үнер. Оон саар суг хөөлбектеринче кирер. Дус чок арыг суг хөөлбектериниң дириг амытаннары чем дилеп ораап оон биле кады хыл курттарны сыырыптарлар. Ол амытаннарның ижин-шөйүндүүлеринче кирбээн сиргелер чүгүлеп калыр. Ынчангаш описторхозтуң негортер чуруу хөөлбектерде битиннилер (моллюскалар) деп амытаннарның барыындан хамаарлыр. Бир ай болганда моллюскаларның организмынге курттар тыптып келир, олар боттарының сорар органнарының дузазы-биле кабык, хоола болгаш елеп деп балыктар ышкаш карп балыктар аймаазын органиамынге оларның шыңгавтарынга амыдырай бээрлер.

Оларның дириг амытаннарга болгаш кижиге халдаары чиг, биче дустуг, кадырып кургаткан ийикпе тежкикэ талазы-биле аки болбаазыраткан балыктарны чемге ажыглаанындан болу бээр.

Описторхоз деп баар аарыызын нарыында кижиниң ханы кирип, чүстер аарыыр, арын хавааннан ыжар, кежи кижиниң болгаш оон-даа өске. Аарыг кижилерниң хөй кежииниң баар болгаш эт талы. чарын адаа талалары аарыыр. Бо аарыг көвүдээр районга баштай келгеш ол аарыгны халдалып алган кижилер чиди описторхозтан аарыыр, а түс черниң кижилери колдуунда оон хоочураан кезиириндеп аарып чорур болгулаар.

Хоочураан описторхоз чылдан чылче узамлыгын кедир болгаш аарыгның эгезин тодарадыры берге. Оон аараан кижилерниң хөй кежии чиг ийикпе кадырган балыкты чемге ажыглаар бызгулаар. Аарыгның өскүдүкчүлериниң когу белен үлүбес ужурунда ук аарыг нептерээн черниң чурттакчылары хоочураан аарып чорурундан аңгыда катап ону халдадып ап база болурлар.

Сөөлгү чылдарда чиг болгаш кадырган балыкты чемге бо-ла ажыглаан келгениин чамдык аарыг кижилер эмчиге келгеш чугаалап турарлар. Эртемденнерниң бадыткап турары-биле алырга хоорай чурттакчылары база ону ажыглааш, описторхозтан аарый берип болур.

Бо аарыгны баш удур болдурбас дизе— оон балыктарда чоруур халдадыкчыларын узуткаары шиитпирлиг ужур-дузалыг. Олар балыктарның ыңган эъттеринде чоруур 60 грамм дензилиг балыктың шыңганнарында аарыг тарадыкчылары хыл курттарның 2000 ажыг сиргелери чоруур. Балыкты дуппаш каарга, чүгле чедиден он хонук чедир үе иштинде описторхостарны узуткап болур. А балыктарны 15—21 градус чедир доңуруп каарга, элээн каш хонганда ол сиргелер узуткаттынар. Балыкты дузааш ийи-үш-ле хонганда ажыглаар чорук хоралыг.

Чедир хайындырбаан балыкка аарыг тарадыкчызы артып каап болур. Ынчангаш балыкты хайындырарда он беш минутадан эвээш эвес үеде хайындырары чугула. Балыкты аштап, кезерде аарыгның тарадыкчылары оон кежинге, аяк-савага, өске-даа чүүлдерге чыпшына берип болур. Ынчангаш оларны эки чуп каар.

Чаа доңурган кескен, торница чергелиг иязы-бүрү чүүлдер-биле холаан балыкты чиг турда ажыглаары база хоралыг.

З. МАТРАКШИНА.
Кызыл хоорайның санитар эпидемиология станциязының эпидемиолог эмчизи.

«ШЫН» Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3336.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00742

Кр

Бүгү-чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 4 четверг
№ 208 (13208)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

III КВАРТАЛДЫ КҮҮСЕТТИНГЕН

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» совхозтуң комсомолчу-аныяктарының Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының коллективи он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын күүседир дээш чедиишкинниг ажылдап турар. Чыл эгезинден тура коллектив мурнунда салдынган сорулгаларның күүседиишкинге шаптыктап турар хире айтырыгларны үе шиитпирлеп, баш удур планнаашкынны чорудуп келген.

Оон түңнелинде ферма үшкү кварталда сүт садар планын ажыр күүсеткен. Ниитизи-биле 577 тонна сүттү бүдүрген болгаш 520 тонна сүттү күрүнеге саткан. План күүседиишкинде кижи бүрүзүнүң киирген үлүү улуг. Ылаңгыя ииек кадарчылары А. Куулар, Б. Сат, Р. Саая инектерни кадар оъттуг, сериин тайга эдээ Аныяк-Хемдергейде чайлагладып турар. Олар саар инектерни эртен эрте үндүрүп, ивиг хүннерде сүт кылдыы черлерге дежээ-дип, оъткарып турар. Сүт хей болуру-биле инектерни кежээ-даа сывыртавас, оожум үндүрүп кадарар, саалда мурнунда оларны албан суггарар. Хүн бүрүде оларны солуп турар. Кадарчыларның ындыг арга-биле инектерни оъткарып келгенинниң түңнелинде элбек сүттү саап ап турарын көрүңер.

Мурнакчы саанчылар С. Ховалыг, В. Доңгак, комсомолчу саанчылар М. Моңгуш, К. Ховалыг, Д. Саая болгаш өске-лер-даа үлегер-чижээн көргүзүп, бедик көргүзүглерни чедип алган.

Ферма чеди айларның түңнели-биле бир саар инектен 1060 кг сүттү саап ап, бир башка онаалдыр чыл планын 82 хуу күүседип, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге сүт бүдүрерин 19,7 хуу, а бир инектен сүттүң саалдазын 16,3 хуу көвүдеткен.

Төрүттүнген чаш бызаалар-ның күш-шыдалдыг оки болуру дээш бызаа ажаакчылары Э. Моңгуш, С. Ондар, комсомолчу кадарчы А. Иргит олар бызаалары инектерге каттырып, бызаалары база-ла кадар оъттуг черде кадарып турар. Олар бир хонукта-ла бир бызаага онаалтыр 600-650 грамм немелде деңзини ап, чаш бызааларның ажаалдазынче улуг кичээнгейни салып турар. Семиртп алырап саан мал кыштың хүр ежар деп чүвени кадарчылар эки билир.

Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилери СЭКП ТК-ның Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга Кыйгырыы-биле таныжыпкаш, ону чугаалажып деткээш, ында кварталдың планындан ажыр 100 тонна эки шынарлыг сүттү күрүнеге садарын хүлээнген.

Тайганың сериин черинге хөөн кирген, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткен саанчылар болгаш ферманың өске-даа ажылдакчылары хүлээлгезин күүседиринге чигзинмес турбас дээринге бүзүрел улуг.

Б. МОҢГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

СЭКП Тыва обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

МУРНАКЧЫЛАРГА ДЕҢНЕЖИҢЕР!

СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому мал чеми белеткээриниң талазы-биле августуң ийиги чартыында районнарның социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрген.

Август айның ийиги чартыында республиканың чемгерилге единицазы-биле алырга, мал чемиин белеткелиниң немей өзүлдези 27,2 хуу болган. Мал чемин белеткээриниң талазы-биле эки түңнелдерни Сүт-Хөл болгаш Өвүр районнарның ажыл-ишчилери немей алдыны 32,1 болгаш 42,5 хуу ашкарган чедип алган. Олар чемгерилге единицазынга мал чемин белеткээрин 78,9 болгаш 77,1 хуу күүсеткен.

Ынчалза-даа ниитизи-биле республикада мал чемин белеткээриниң темпилери бар турар аргалардан куду. Сентябрь 1-ге чедир сиген белеткелии—76 хуу, сенаж—65 хуу, витаминниг сиген далганы— 69 хуу, силос белеткелии 73 хуу күүсеткен. Ниитизи-биле малдың бир чижеглээ бажынга онаалдыр планда көрдүнгени 10,4 турда чүгле 6,6 чемгерилге единицазын белеткээн.

Мал чемин белеткээриниң темпилерин мурнукузу ышкаш Улуг-Хем, Каа-Хем районнар оожум чорудуп турар. Тандым болгаш Каа-Хем районнарда сенажты эрткен чылдың деңнелинден куду белеткээн. Чаа-Хөл районнарда, совхозтарда партия, совет болгаш кады ажыл-агый органнары, профэвилел болгаш комсомол организацияларны мал чемиин шынарын бедидеринче чогуур кичээнгейни үндүрбейн турар. Ону белеткээринде сараалтаарында болгаш кадагалаарында технологияның кажызы-биле үреп турар. Улуг-Хем районунда ыяпалда үезинде сигенниң 18 хуузу, витаминниг сиген далганының 23 хуузу, Кызыл, Каа-Хем, районнарның совхозтарында —сенажтың 30 хуузу, Тандым районунда совхозтарында —, сигенниң 27 хуузу, сенажтың 25 хуузу класс чок болуп турар.

Мал чеми белеткээр талазы-биле августуң ийиги чартыында социалистиг чарыштың тиилекчилери кылдыр Сүт-Хөл болгаш Өвүр районнарны санаан.

Сүт-Хөл болгаш Өвүр районнарынга СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугдарын болгаш 200-200 рубль түңнүг акша шаңналдарын тывыскан.

Мал чемин белеткээриниң темпилерин өстүрер талазы-биле ажылдың күштелдирерин, малды бедик шынарлыг болгаш чуулуктуг чемнер-биле долу хандырарын СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, парткомнарга, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга, совхозтарның удуртукчуларынга болгаш тускай эртемниглеринге даашкан. Мал чемин белеткээринге технологтуг негелделерин үрээн таварылгаларда принципиалдыг шиитпирлээр болгаш оларны чайлаар талазы-биле доп-дораан хемчеглерни ап чорудар.

Мал чемнерин белеткээри-биле чергелештир, дүжүт ажаалдазын бедик темп-биле калбартышаан, тарааның чаңгыс-даа чидириин бодурбас дээш болдунар-ла аргаларны ажыглаар. Дүжүт ажаалдазы—бүгү улустуң эң чугула херээ

Бөгүн «Шын» солун КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН Каа-Хем районунуң силос салыкчыларының чедиишкиннеринге турускан ындыргын.

Районнуң ажыл-агыйлары 19714 тонна силосту салган. Оон 16 муң тоннаын лабораторияга хынадырга, хынаттынган силостуң 75 хуузу бирги болгаш ийиги, 18 хуузу үшкү класстыг болган.

Мал чеминиң белеткекчилери! Мал чемиинң шынарын бедидеринче кичээнгейни углаттырыңар! Мал чеми белеткээриниң технологиязын сагыырын шиитпирлеңер! Шынарлыг мал чеми белеткээр талазы-биле социалистиг чарышты чер болгаш кал бериңер!

СӨӨЛГҮ ОН ХОНУКТА

СЭКП Өвүр райкому, райкүүскому, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел болгаш ВЛКСМ райкому совхозтарда мал чемнериниң белеткелиниң чорун турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Августуң сөөлгү он хонуунда районнуң ажыл-агыйларының сигенчилери богаш шег ажылдааны онаа демдеглээн. Олар сиген белеткээриниң чыл планын 76 хуу күүсеткен. Эрткен он хонукта немелде өзүлде 23,2 хуу болган.

Ажыл-агыйлардан «Торгалыг» совхоз социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Сиген белеткээриниң планын 82,2 хуу күүсеткен. Он хонукта 505 тонна сиген белеткээр турган, 813 тонна чедирген.

Ынчангаш совхозка СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел болгаш ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугун тывыскан.

Механизастаттынган звенолардан «Ак-Чыраа» совхозтуң Моңгуш Сүгежикке удурткан звенозу планын 82 хуу күүсеткен, шилчиир вымпелди ээлеп алган.

Чооку хүннерде сиген белеткелиниң планныг онаалдазын күүседир дээш сигенчилер шалыпчы ажылдап турарлар.

Т. МОҢГУШ.
СЭКП райкомунуң кады ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң талазы-биле килдизиниң эргелекчизи.

Кызыл районда «Тээли»-ге совхозтуң тараа шөлдерин шугумнаан каан кыдыраашты арны дег ашкан кестүп чыдыр. Беш хонук бурунгаар ажыл-агыйның № 3 хову-трактор отрядының ажыл-ишчилери тарааны чыттыр кезиринге кирген. Амдызында чедир комбайн-биле кезип турар. Бо отряд дүжүт ажаалдазынга 21 комбайнны киирер.

Хову ажылдарының учетчизи Сергек Ондар чугаалай-дыр:

— Кызыл-тасты чыттыр кезип тур бис. Чүге дээрге, оон аразында ам-даа көк тараалар бар. Бо шөлдерден ниитизи-биле дөрт муң ажыг га тараа культуралары ажаар бис. Кукуруза, суланы ажаарын база чорудуп тур бис. Комбайнер бүрүзү хүнде үлүүн ийи катап ажыр күүседип турар. Тараа ажаан аажылыдының шыры түрүг хүнне-ринде механизаторларның, жолаачыларның ортузунга социалистиг чарышты калбартыр.

Мал чемнериниң белеткелинге бо отрядтың улуу ылапкейлиг үлүүн киирген демдеглээрн чугула. Олар чеди муң тонна мал чемин белеткээр планныг даалгазын 9,0 тонна кылдыр белеткээн.

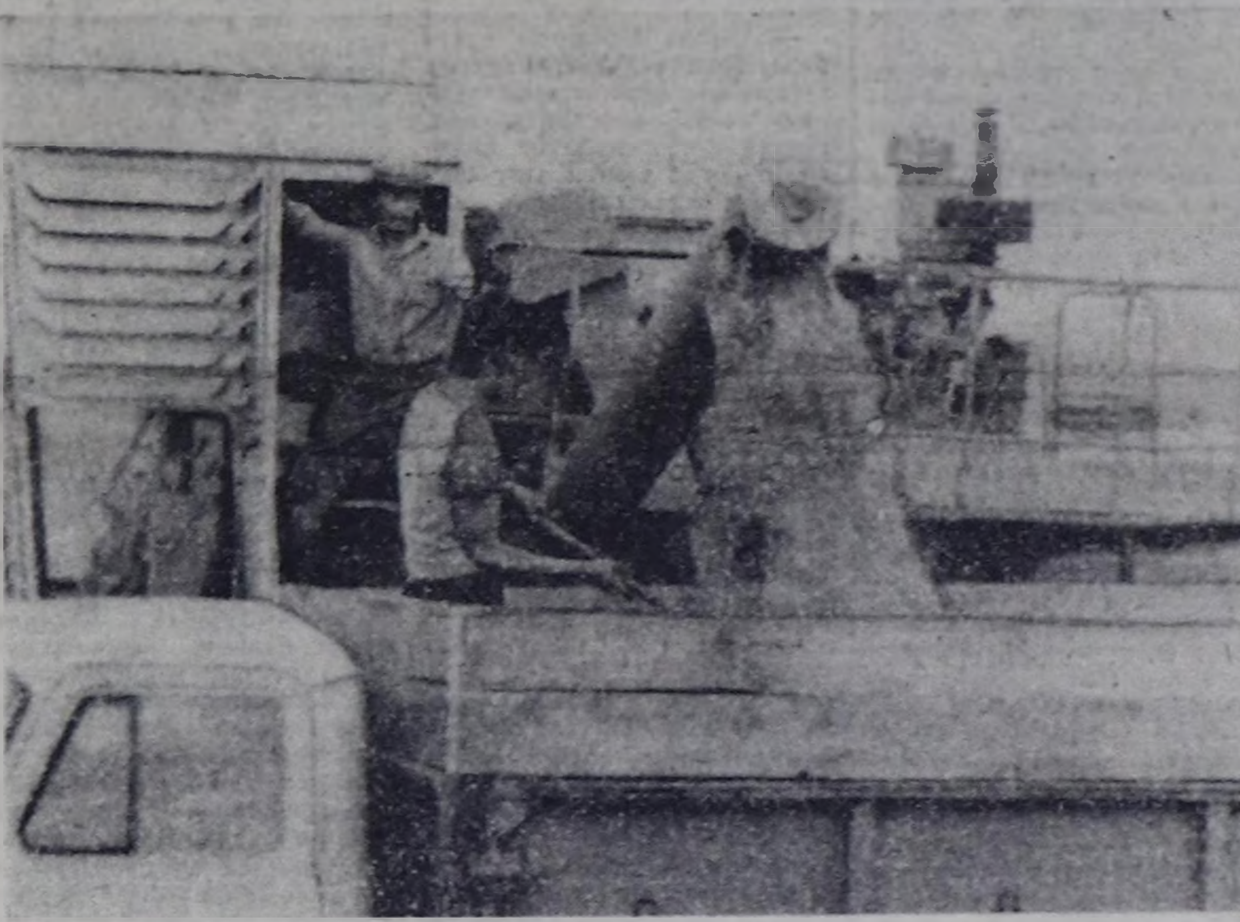

ЧУРУКТА: кызыл-тасты чыттыр кестерин киирген комбайнер Николай Ондар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтуң чер ажылдакчылары он ийиги беш чылдың бирги чылында элбек дүжүттү өстүрүп алыр сорулга-биле часкы хову ажылдарын кыска хуусаада, чайгы ажаалдазын чогуур үезинде чорудкан. Ажыл-агыйның Чеди-Пашбригадазының Чинге-Дагда болгаш Чинге-Ховуда тараан кызыл-тазы эки үнген. Чаа дүжүттүң тараазын кыска хуусаада чидириг чок ажаап алыр дээш ажыл-агыйның Николай Дамбаевич Моңгуштуң удурткан бригадазының ажыл-ишчилери ажаап алышкынга эки белеткенгеш, дүжүт ажаалдазынче органзастыг кирген.

Бо бригаданың ажыл-ишчилери бригада кезээнче 1983 чылдан эгелеп кирген. Совхозта профэвилел комитединиң даргазы Кара-кыс Салчаковна Чамбалдоо, кол экономист Любовь Салчаковна Седен-оол дүжүт ажаалдазы эгелээнден бээр эрткен чеди хонукта тараажыларның хамчаар ажылдааның түңнелдерин үндүрүп, социалистиг чарыштың тиилекчилериниң илеткен турда, ужуражы бердивис. Амыр-мендивис солушкаш, дүжүт дээш демиселде мурнап турарын сонуургап айтырдывыс.

— Ажаап алышкыны — кижи бүрүзүнге шылгалда. Ону кижи бүрүзү чогум-на хайыышкыныг иш кылдыр көрүп турар. Өстүрүп алган дүжүдүвүстү долузу-биле ажаап алыр дээш тараажы бүрүзүнүң харысалгазын бедидип бис. Чарыштың негелделерин ажылдап кылгаш, ону механизатор бүрүзүнге тывыптыргаш, ол негелделерни бригада турлаанда кескү черде аскан бис — деп, совхозта профэвилел комитединиң даргазы К. С. Чамбалдоо чугаалай-дыр.

Бригада кезээн-биле ажылдап эгелээнден бээр бо бригаданың көргүзүглери кезээ-биле эки. 1982 чылдан бээр деңнээрге, эрткен чылын тараа бүдүрүлгези беш катап өскен. 1982 чылда бир гектардан доңгулап 3,9 центнер дүжүт ап турган, а 1985 чылда 11,7 центнер болду. Бараан үш катап өскени ол. Тарааның бот-үнези база чиңгээн. Ол-ла үениң дургузунда бир центнер тарааның бот-үнези 19 рубль 63 көпеекке чиңгээн. Бир механизаторга онаалтыр күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн. 1985 чылда бир механизатор-ла 24 муң 879 рубльдиң ажылын бүдүрген — деп, совхозтуң кол экономизи Любовь Седен-оол немей кады.

Чеди-Паштың тараажылары бо чылын тараа культураларын 2398 гектарга тараан. Оон 1582 гектары кызыл-тас. Ажаалданы кыска хуусаада чорудуп, чаңгыс грамм-даа чидириг болдурбас дээш бригаданың ишчилери «хову корабльдерин» ыяк белеткээш, ажаалдаже кирген. Баштайгы ийи хонукта олар 385 гектар черниң кызыл-тазын чыттыр кестирген, бастырган. Бир гектардан ортумаа-биле 10 центнер дүжүттү ажаап алган. Баштайгы шөлден ажаат-тынган 385 тонна тарааны совхозтуң төп шаңнында дүжүрген. Ында дүшкен тарааны арыглаарын органзастаан. Мында он дөрт кижи ийи ээлчег-биле ажылдап турар. Төп шаңның эргелекчизи Елизавета Киисан тараа арыглаашкынында ажылдап турар кижилерниң ажылын шын органзастап турар.

Коммунист, хоочун комбайнер Кым-оол Делгер ажаалданың баштайгы хүнүнден эгелеп хүн нормазын ажыр күүседип, чарыштың мурнуку одуруунга кирген. Ол 230 гектар черниң тараазын чыттыр кестирген. Аныяк комбайнер Владимир Моңгуш ажаап алышкынның баштайгы шылгалдазын тудуп, кызымак ажылдап турар. Ол 150 гектар черниң тараазын чыттыр кестирген. Эртген чылдың дүжүт ажаалдазының чемпиону Валерий Койгумай 158 тонна тарааны бастырган, чеди хонуктуң тиилекчизи болган. Хевин Хүлер-оол тиилекчи ожаага бичии-ле четпейн барган.

Бригада тевиндэн ырак эвесте Чинге-Хавуда тараан 270 гектар кызыл-тасты кестирир дөрт «Енисейлер» дөрт ээлип турда чеде бердивис. Ажаалданың баштайгы хүнүнден эгелеп эки ажылдап турар Хүлер-оол Хевин комбайнының бичии када доктаады каапташ:

— Бо тарааның үнгени багай-дыр. Аразында чиг-даа тараа бар. Бо даликдежиниң узуну бир километр хире. Бир дескиндим. Бункер дүвү безин шаптынмаан. Бункерниң ишкири 2,5 тонна. Ону долдурар дээш хөй-ле дескинер апаар-дыр. Бо багай үнген тарааны дүргеп ажаап доозупкаш, Чинге-Дагда эки үнген тарааже кеже бээр бис. Ынчан харын бир улуг тынар боор бис — деп, ол хомудал чугаалай-дыр.

Мурнакчы механизаторнуң чугаазы шын. Чинге-Дагда тараан тарааның дүжүдү шыпаа-ла моон эки. Ам ында дөрт комбайн дөрт кестирип эгелээн. Алды комбайн оларга немежир. Мурнунда чыттыр кестирилгеге ажылдап турган комбайннарны дөрт кестирер кылдыр эде дерээш, бо хүннерде ажаап киирип тер. Чолаачылар Александр Белекпен, Михаил Мижит-оол, Алдын-оол Сарыг, Олег Бичекей комбайндан шаңнче тараа сөөртүлгезинде кызымак ажылдап турар.

Чаа дүжүттүң тараазының ажаалдазында ажылдап турар тараажыларга ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Поварлар Алла Хевин, Ранса Натпит механизаторларга амданныг чемнерни белеткеп, чемниң ассортиментизин янзы-бүрү болдурарынче кичээнгейни салып турар. Тараажылар чурттаар оран-саваны, увар-бажының чогуур үезинде септеп, чугайлаан.

Он ийиги беш чылдың бирги чылының дүжүдүн кыска хуусаада чидириг чок ажаап алыр дээш ажаап алышкының шылгалдазында Чеди-Паштың тараажылары тудуп эртер дээш күжениишкиннии ажылдап кирипкен.

М. ОЮН.

ЧУРУКТА: мурнакчы комбайнер Валерий Койгумайның комбайнының бункерин дээн чолаачы Олег Бичекей тараа чүдүрүп ап турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Хүннүң медээлери

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. Бо хүннерде Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозтуң ажыл-ишчилери малга чем белеткээриниң талазы-биле бүдүрүкчүлүг ажылдап. Сиген белеткелин 85 хуу четкен. Салбырлар аразында социалистиг чарышка Бижиктиг-Хая салбыры мурнап чоруп турар. Ол салбыр сиген белеткелин 98 хуу күүседип берген. Шаптанооз Сааяның удурткан механизастаттынган звенозу 1550 тонна сигенни белеп, сараттаан. Ол звено амдыызында ийиги черде чоруп турза-даа, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн чедип алыр дээш сорулгалы салган.

ШАГААН-АРЫГ. Тарып бооладылгазы чогуур өйшаанда чорудары чугула айтырыгларның бирээзи. Ынчангаш Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг» совхозу бо ажылче кол кичээнгейни угландырган. Ниитизи-биле совхозка 9 муң баш хойну тарып бооладырын көрдүнген. Бо хүннерге чедир 6 муң хире хойну тарып боолаткан.

Тарып бооладылга пунктулары беш келек черде туттунган. Ак-Хемде пунктуда 2 муң ажыг хойну тарып боолаткан. Кара-Сугда, Чайлаг Алаакта, Хажыт-Белдирде пунктуларда ажыл хайнышкылыг чоруп турар.

(Бистиң корр).

ШЫНАРНЫ ХЫНААРЫ — ЧУГУЛА НЕГЕЛДЕ

Таблицада республикада хынаттынган мал чемнериниң шынарын 1-ги болгаш 2-ги класска хуу-биле көргүскен: баштайгы ийи одуругда — сиген, ийигизинде — сенаж, үшкүзүнде — силос, сөөлгү ийизинде — сиген далганы.

Бай-Тайга	24	41	—	—	—	—	32	68
Барыын-Хемчик	27	23	—	35	—	—	49	41
Мөңгүн-Тайга	28	25	—	—	—	—	—	—
Өвүр	82	—	—	—	—	—	—	—
Сүт-Хөл	61	28	—	—	—	—	—	—
Чөөн-Хемчик	47	30	—	—	—	—	—	—
Улуг-Хем	52	16	100	—	—	—	—	34
Тандым	34	16	31	25	50	27	30	50
Бии-Хем	45	25	—	—	93	—	42	31
Тожу	69	27	—	—	—	—	—	—
Каа-Хем	58	21	31	30	63	12	50	32
Тес-Хем	51	31	—	—	—	—	6	94
Эрзин	37	18	100	—	—	—	—	—
Кызыл	73	6	53	—	35	23	2	32
Республика	46	22	35	19	59	13	29	43

Сентябрь 1-ниң медээзин барымдаалап алырга, республикада белеткеттинген мал чемнериниң шынарын хынап турары мырыкта четпес болуп артып-тыр. Чижээлээрге, белеткеттинген сигенниң 60-ка хуузу, сенажтың 37 хуузу, силостуң 36 хуузу, витаминниг сиген далганының 64 хуузу хынаттынган болуп турар. Ажыл-агыйларда белеткеттинген мал чемнериниң шынарын удур хынавайн турары оларда ажылдап турар сигенчилерниң, сенаж, силос салыкчыларының, витаминниг сиген далганы белеткекчилериниң шынар дээш сонуургалын, тура-соруун кошкадып турар, чүге дизе оларга шынар дээш немелде төлевирни шын кылвайн турар-дыр. Ылангыя Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Тожу, Эрзин районнарның совхозтары мал чемнериниң шынарын хынатпайн келген. Ындыг болганда ол ажыл-агыйларның удуртукчулары, тускай эртемниглери, РАУК чөвүлелдериниң харысалгалыг ажылдакчылары шынарже кичээнгейни кошкак салып турар деп демдеглээр апаар. А Тандым, Каа-Хем, Бии-Хем, Кызыл районнарның ажыл-агыйлары белеткээн мал чемнерин колдуунда ол-шаанда тодарадып ап турар.

Мал чемнерин белеткеп эгелээриниң мурнунда республиканың 27 совхозунда экспресс-лабораторияны бөлен кылдыр эттээн, ында ажылдаар лаборантыларны белеткээн. Ынчалза-даа ол ажыл-агыйларда шынар дээш контрольду чогуур негелдеге тургузуп шыдавайн ол экспресс-лабораторияларның чамдыкызы ажылчы эвес. Улуг-Хем районда дөрт экспресс-лабораторияның бо хүннерде чүгле ийизи («Найырал» болгаш «Күш-ажылдың хостуу» совхозтарныы) ажылдап турар. Салдынган сенажтың шынарын өй-шаанда хынавайн турарындан дыка хөй ажыл-агыйлар сенажты куду шынарлыг белеткеп ап турар. Куду шынарлыг мал чемнерин белеткеп алыры ажыл-агыйларга улуг когараалды чедирер дээрзи билдингир. Чижээлээрге, С. Тока аттыг совхозтуң эрткен чылын белеткеп алганы сигенниң, сенажтың, силостуң шынар чок дээш бо чылын 50 муң рубль түңге үндүр бижээн. Шак ындыг ажык чок чарыгдалдарны чайгыс эвес ажыл-агыйлар чыл бүрүде кылып келгени чажыт эвес. Ол чидириглерни болдурбас дээш ажыл-агыйларның удуртукчулары, тускай эртемниглери мал чеми белеткелиниң технологияларын сагыыры, деңнелгелиг эрге-ларны ажыглаары, белеткеттинген чемнерин удур өй-шаанда хынаары чугула.

АК-ЧЫРААНЫҢ СИГЕНЧИЛЕРИНДЕ

Өвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозта Сүгежик Моңгуштуң удурткан № 1 сигенчи звено 500 тонна хире сигенни белеткеп сараттааш, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чорып турар. Ол ышкаш ында кадээ Совет депутады Анатолий Балганның звенозу ийиги черни ээлээн.

Мал чеминиң белеткелинге сүүрүп албан организацияларны идепкейлиг киржип келген.

Малчыннар боттарының күжү-биле сигенни белеткеп, кыштагларында чедирип, сараттап турар. Чалааты бригадазының хойжулары Бюро Базыр-оол 12 тонна, Светлана Балган 11 тонна, пенсионер, хөрт кадарчызы Бяле-оол Маадыр 18 тонна, чылгычы Баян Ондар 15 тонна эки шынарлыг сигенни кедее белеткээш, кыштаглапрында чедирип сараттаанныр.

Мал чемнерин белеткели уламчылап турар.

Н. ДАМДЫН.
«Ак-Чыраа» совхоз.

«АДМИРАЛ НАХИМОВ» ПАРОХОДТУҢ АВАРИЯЗЫНЫҢ ЧЫЛДАГААНЫН ИСТЕП КӨӨР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЧАЗАК КОМИССИЯЗЫНДАН

Камгалап алыр ажылдарны боттандырып чорудары-биле Далай флодунуң министерствозунуң, Кара далайның Шериг-Далай Флодунуң, хамааты үнар чугулуг болгаш өске-даа ведомстволарының органнар чугула күштерни болгаш чепсек-херекселдерни киириштирип турар.

Ап чорутказ хемчеглерниң түңнелинде 836 кижиниң амы-тынын камгалап алган. Осалдадышкаш тадарынчоларга чогуур дуздаламчыны көргүскен. 29 кижиниң эмнелгеже чыттырган, чугула 79 кижи кижиниң мөчүүн тывыпкан, Амдызынга 319 кижи тывылбаан.

Дилээ-камгалаар, дуза чедирер ажылдар уламчылаңдыр.

Чазак комиссиязы аварияның чылдагаанын ол черде тодарадып, өске-даа хемчеглерни ап чорудуп турар.

ЧУРУКТА: Абельмановск заставазында шаалдың талазындан Таганская кудумчузу (найысылалдың Жданов районуу) көстүп тур. Эрги чаңгыс болгаш ийи каът бажыңнарның орнунга ында ам үеде экижиди кылдынган квартиралардыг хөй каът чуртталга бажыңнары, садыглар болгаш амыдырал хандырылганың бүдүрүглелери көстүп келгилээн.

В. СОБОЛЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникасы.

Беш чылдың кижилери

ДЕРИ ХАЛАС АКПААН

Каа-Хемниң унуундан эртенги серинн салгын Чедер-Аксының бышкан оът-сигенин челбиирге, чаагай сиген чалгаан хем сагындырып, аайдедир эстеп, бырлаңайнып чыдырда, чайлаанче чоргаарал-биле көрүп турган кадарчы Өктек-оол Сүүр-оолович чугаалаган:

— Хүн караа одар-белчиирин бакылай берип-тир, хойларны арай-ла озалдадыпканывыс ол эвес чүве бе, аваазы. Эът-кеш чуурук чүве-биле дөмей. Дүүн бо аныяк оолдар-биле хөөреп, хенүн эрттир сиген сараатап каапкан, арай деп-ле турдум, эрттир удуур часкан эвес мен бе?

Кадарчының кадайы Көк Агаржаевна ашаанның ол сөстерин дыңнааш, ынаар улуг сагыш салбаан. Чүге дизе ол билир. Өктек-оол Сүүр-оолович хоюнуң одарлаар черинде чеде бергенин доорайна эскергеш, «озалдаар часкан» деп өөренген сөзүн утпазы ол, а эът-кеш чуурулган деп чүвези дүүн эртен ээн турган черде бо эртен малчынның өө-биле барык кожа алды бүттүг сараатының херетенкен турарынга чоргааралын илередир бир аргазы ол болбазыкпе.

— Чаңгыс сараат тургузупкаш-ла, чуураш каар эът кая турар! Оолдар келир четти, анс хүнну ажыглап, кескен сигенни бөлдүр, харын. А хойлар дээш сагыш салба, ол мээң херээм-дир — деп, Көк Агаржаевна улуг пажында хайнып турган сүттүг шайын сааргылай каапкаш, доңгууларга куда берген.

Шак ынчаар «Совет Тыва» совхозтуң хоочун малчыннары Куулярларның өөлчеттиг чайгы ажыл хүнү эгелээн. Чайгы хүн, бо өг-бүлениң сапан олурары-биле, эң-не харысалгалыг, эң-не чымыштыг. Бо үеде малчыннар хоюн сагыш хандыр одарладып, семиртип алырлар. Чайгы төлдүг мал кандыг-даа байдалдыг кышта кол курлавыр күш-деңгелдиг болгаш бергелерни шыдап эртер, күжүнде ышкынмас, малдан төлдаа алырда чогумчалыг. Хүннүң серинн үелеринде одар-белчиирин солуп тургаш сыткарар, изиг үндарадыр чип келгенде, серинн черлерге шимчетпейн хөлегеледип чыттырар, суг хандырылгазын үзүктелдирбес, хөй мал аразынга деңнели куду чүве тургуспас, кодан бүрүңү-биле деңкүштүг болуруп чедип алыры — бо бүгү хоочун малчыннарының билир чаңыды ол.

Чайгы үеде база бар кол чүве малга сиген-ширбиин белеткелинге өг-бүлениң доктаамал киржип келгени ажылы болур. Бо чылын база өске чылдардан байдал кудулаваан. Куулярлар он дөрт тонна сигенни боттары белеткеп алганнар. Черле бо малчыннап келген үезинде он тоннадан эвээш сиген белеткевээнин чугаалап олурарлар. А малчыннаа-ла эвээш эвес чылдар эрткен.

1972 чылда совхозтуң семиртир шарыларын кадарып эгелээш, ол-да хевээр совхозунуң удуртукчуларының бүзүрелин бадыткап, идегелин күүседип, малчын боор аргалыын көргүскен. Семиртир малга кол-ла чүве немелде деңзи дээш демисел болгай, бо талазы-биле Куулар Өктек-оол эки ажылдыг кадарчыларның аразынга он хире чыл санадып келген. Дуржулгалыг инек кадарчызын совхозтуң удуртукчулары төрүүр хой хүлээп алырын сүмелээн.

Сүмелээр мурнунда бүзүрээн болгай дээш Куулярлар 1982 чылда төрүүр хойну хүлээп алгаш, дораан-на малдан хөй чаш төл алыр дээш кызып эгелээн.

Баштайгы чылдың күш-ажылы ажыл-херээнге бердинген өг-бүлениң кызымаккай ижинге өөрүшкүлүг түңнелдерни берген. Төрүүр чүс хой бүрүзүнден 100 хураганны ап, социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсеткеш, совхозтуң мурнакчы хойжуларының аразынче Куулярның ады бижиы-биле кирген. Даразында түңнел улам бедип, төрүүр 100 хойдан 105 хураганны камгалап ап, хой бүрүзүнден 2,7 кг дүк алдынып, Өктек-оол Куулар совхозтуң малчыннарындан бирги черже үнүп, малчынны чемпионнуң кожавы курьжалы берген.

1984 чылды Куулярлар эрги хоюн күрүнеже дужаагаш, кыш уткуштур бир дугаар төрүүр хой алганы-биле уткааннар. Деңгели пат, кышка уткуштур семиртилге багай чорутунган аныяк хойларны орай күзүн хүлээп алганы-биле, ол кыш малчыннарга уйгу-чыдып, амыр-дыштаа чок кыш болуп эрткен. Түңнел безин чүгле күрүне планын долгуп четкен.

Совхозтуң чемпиону кожаа өске малчынче чайлыдаа берзе, бодунга бүзүрелдиг малчын тура-соруун ышкынмаан, тамык чүве мурнунда дээрзин ол утпаан. Харын чамдык улустуң кээки хойга таварышкаш, эки түңнелдиг турган-дыр, ам чогум ажылдыг мал таваржырга чемпион аңдарылган-дыр» деп, шоодуглуг чугаазы Өктек-оол Сүүр-ооловичиниң-даа, Көк Агаржаевнаның-даа ажыл-ижинче ийи билдинмес сывырынкаш, изирниктир ажылдаарынче сагыш салдынчыкынын күштелдирген. Чайгы семиртилге эрттиреринге мергежээн малчыннар кол күштү кышкы үеже, хой оолдаашкынынче салып, сакман ажылын чорударының талазы-биле тускай ажылдарны кылган.

Кол чүве төрүлде мурнунда хойларны эмиглеп тургаш, 15 хонук бурунгаар ынаан үзүн азыраар болу берген. Ол үеде үстүнген хойлар кажаа иштинге дыкпыш чорук чокка доктаамал азырадыры, дүн-хүн чок дежурнайлаашкынны ыяк кылдыр тургузары, төрүттүнген хураганнарны, төрээн хойларны тускайлап азыраары, хураганнарның чедир эммейн баары, чамдык таварылгаларда иелеринден солчу бээр чорукту кого-биле болдурбазы дээш ышкаш, чаш мал-биле ажылдаан, малга ынак, ажыглыр сакманчылар тын адыры ышкаш бичии-даа ала-чайгаараашкынга ажылды таарышпас дээш малчыннар он бирги беш чылдың соолгу чылында, шынап-ла, бүгү күжүн үндүргеннер.

«Хавактан аккан дер халас барбас» дээри ышкаш, ол чылын Өктек-оол Куулар база бедик күш-ажылчы түңнелдиг болган. Төрүүр 100 хойдан 101 хураган, хой бүрүзүнден 3,2 кг дүкту ап, совхозунуң малчыннарының мурнунче үнүп, чемпион атты катап эгидип алган.

Партияның ээлчеглиг XXVII съездизин болуп турда, малчын Өктек-оол Куулар төрүүр чүс хойдан 100 хураганны ап, ону төрээн партиязының улуг чыыжынга турасказканын совхозунга чоргаарал-биле рапорттаан. Бо чылын Ө. С. Куулар чүс хойдан алган 105 хураганы, хой бүрүзүнден кыргын алганы 3,5 кг дүгү дээш база катап хойжулар аразынга совхоз чемпиону атты ап, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Малчынның ындыг чедиишкиниг болурунга бедик деткимчени көргүскеннерниң аразындан сакманчылар Көк Агаржаевнаны, Зоя Саайны, Урана Натпитти онза ылгалдыг адап болур.

«Совет Тыва» совхозтуң ажыл-ишчилери амгы үеде малга четчир саныг мал чемин белеткеп алыр дээш республикада калбарган социалистиг чарышта организастыг киржип турар. Совхозтуң малчыннарының чемпиону Өнтек-оол Куулар он дөрт тонна сигенни белеткеп алзадаа, ооң-биле холун суга салыптарын бодаваан.

Кижи бүрүзү бодун амыдыралдың кол күжү кылдыр эде тургузары дээрге-ле малчын Ө. С. Куулярның мөзүшынары дег чурттаары-дыр. Чаа беш чылда быжыг базымнардыг-ла болуңар, малчын!

К. НАТПИЙ-ООЛ.

ЧААГАЙ СЕТКИЛДИГ

Мөңгүн-Тайга — далай деңнелинден барык дөрт муң метр бедикте турар болгаш агаар-бойдузу эң-не кадыг районнардан. Көвүдээр малгалдыг орун. Аңаа тараа аймаа, ногаа, картофель орта үнмес, чедир бышпас. Оон байтыгай, мыйыктыг малынга сиген-ширбиинни Улуг-Хемден, Барыын-Хемчиктен, Тес-Хемниң Ак-Чыраа девискээринден чылдың-на белеткеп ап чадап бергени бар. ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхоз бо чылын Улуг-Хемде «ТҮКА 25 чылы» совхозтуң Кажбан-Чыраа деп черде дээрген девискээрден сиген белеткеп алган.

Сигенчилерге ийи удаа чедип, ол совхозтуң Арыскан салбырының механикастаттынган сигенчи бригадазының ажыл-ишчилери-биле ужураажып, таныштым. Бир-ле хүн Мөңгүн-Тайганың сигенчилерин магадаткан чүүлдү олардан сеткил ханып дыңнадым. Ол чүл дээрге, Арыскан салбырының хөй чылдарда ажылдаан чаңчыкан сигенчи механизаторлары, кожазында бистиң бөлүк сигенчилерниң кортти турза, барык он беш-чээрби минуттуң иштинде чээрби-ужен тонна улуг сарааттың кончуг шалып салып үндүргени ол.

— Ажылдан деп чүве ол-дур! Долу механизастаттынган коллектив деп чүве ол-дур! Сигенни кезерин, бөлерин, пресстээрин, сараттаарын-даа арысканчылар кол-биле кылбадылар! Магалыг-дыр. Ажылга бичии-даа салдал болбайтын ышкажыл, — деп чугаалажыылар. Мөңгүн-Тайгажылар арысканчыларның байлак дуржулгазын таныпын, өөренип ап турганнар.

Оон ангыда арысканчыларның оранга барып, оларның хүндүткелдиг повары Александра Шаевит-оолга ужуражып, ол бодунуң ажыл-ишчилериниң ажыл-амыдыралы-биле база таныштым мен.

Александра Адыг-Тюлюшевна бодунуң ажыл-амыдыралынга хамаарыштыр мынаар чугаалай-дыр:

— Бистиң совхозтуң Арыскан хону бригадазынга 1958 чылда баштай ийи-сава чүп ажылдап кирген, 1959 чылдың чазынындан поварлап келдим. Мээн ажылымда кижи сонуургаар, магадаар онза солун чүү деп... Чай кээрге — сигенчилерге, час, күс кээрге — механизаторларга повыр-лаар, кыш дүжерге — хойжуларга сакманчылай бээр. Бичии чаштан-на чымыштыг ажылга чаңчыгып калган кижи мен. Оон ыңай өөм ишти Кара-оол Монгушович база бодунуң ажылчын-тудугжу. Ам сес уругларымыстың хейнери Назын Арысканның ортумак школаның алдыгы классында, уйбалары Люда сески, Саида тоску класстарда эки өөренип, төлептиг сагылга-чурумнуг дириг, ада-иези бистерниң ажылчын адывыс сыкпайн чоруурлар.

Повар ажылга чээрби чеди чыл. Ол дээрге амыр эвес болгай. Кезээде иштиг черге турар, кезээде кижилерге аңдан-суузунуг чемин четчир-биле белеткээр. Ол чүгле онаашкан ажылы — повар ажылынга мергежип, алдаржаан кижи эвес, ол болза, сес уругларының авазы, бызыг мөңгүүнг, үлегер-чурумнуг совет өг-бүлениң хүндүткелдиг ээзи.

А.-Т. БЕГЗИ.

НЕГЕЛДЕ ЧАА, А АЙТЫРЫГ ЭРГИ...

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга чедиишкиниг боттандырар, СЭКП Төп Комитединиң Кыйгырыынга бедик бүдүрүкчүлүг ажыл, ижи-биле харыылаар дээш Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының ишчилери эрес-шудургу ажылдап турар. Ыяш үлетпүр ажыл-агыйы чылда 2 миллион 360 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрер. Ол бүдүрген продукцияны 2 миллион 220 муң рубльге садып сайгарар. Чайгы кыска экиндиришкин сезонунда ырбанчылар республика найысылалынче 115 муң кубометр ыяшты салдадып бадырып турар. Ооң 110 муң кубометрин чиизы-бүрү тудугларга ажыглап турар. Моон алгаш көөрге, ырбанчыларның бүдүрүп турар ижи улуг. Бо даалганы боттандырарынга улуг күжениишкин, организакчы чорук, техника болгаш ажылчын күжү негеттинер.

Чаа беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын күүседир дээш эрткен айларда ырбанчылар канчаар ажылдааныл? Бо чылдың эрткен айларында 1 миллион 587 муң рубльдиң бараанныг продукциязы сайгартынган. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 149 муң рубльдиң продукциязын хөйнү сайгарганы ол. Бо үениң дургузунда 77 муң кубометр ыяшты сал даар черге сөөртүп чедиргэн. Бо көргүзүг эрткен чылдаазындан 5,8 хуу бедик болган. Дилиг материалдарын белеткээр даалга база ажыр күүсеттинген.

Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының коллективи планныг онаалдаларын барык-ла бүгү көргүзүглер талазы-биле ажыр күүседип турарын үстүнде чижектерден көрдүвүс. Ынчаарга коллективте эде тургустунуушкун канчаар чорупп турарыл? Чаа аргаларны дилеп тывары, ону бүрүнү-биле ажыглаары, бүдүрүлгениң эргижирээн технологиязын чаартыры, чаа дериг-херекселдерни ажыглаары чаа негелделерниң биреэзи. Бо талазы-биле эде тургустунуушкун болбаан. Мурнунда-ла ажыглап турган дериг-херекселдерни, техниканы ажыглавышаан. Бүдүрүлгениң технологиязын чаартваан. Бүдүрүлгеге чаартылгаларны чорударын баш удур тодарадып, төлевилевээн.

Бир демдеглеп катза чогуур чүүл бо. Эде тургустунуушкунуң алыс ужур-утказын кижилерниң хандыр билип, эде тургустунуушкунну боттарындан, сагылга-чурумдан эгелеп, даандырган ажыл-херек дээш харысалгалыг болуруп медереп билип турары. Бодунуң канчаар ажылдап, чүнү чедир кылбайн турарын, хейнү кылыр дээш канчаар хөделзе чогуурул дээрин медереп биле бергенинде. Моон түңнелинде сагылга-чурум шыңгыраан, ажыл шагы үзер, прогул кылыр, арага-дарыга хап дыкшыыр чоруктар көзүлбестээн. Ынчангаш ажылдың бүдүрүкчүлүү-даа бедик, бүдүрген продукцияның шынарыдаа экижип турар болу берген.

Чайгы үеде ырбанчыларның эң-не күжениишкиниг болгаш харысалгалыг ажылы — кыжын белеткеттинген ыяшты сал кылдыр даггаш, ону хереглекчилерже дүрген салдадып бадырары. Бо хүннерде коллективтиң бүгү күжү ол ажылда хаара туттунган. Сал даарында 6—8 кижилерлиг алды бригада ажылдап турар. Олар эртен эрте чер чырыыры билек ажылче үнгеш, кежээ имир дүшкүже чедир ажылдап турар. Мында ажылдап турар ажыл-ишчилерден кым-даа шак барымдаалавайн, бердинген онаалданы күүседир дээш кызымак ажылдап турар. Чай эгезинден бээр барык-ла 58 муң кубометр ыяшты сал кылдыр дагташ, хемчилерге хүлээдип берген. Ынчангаш планныг онаалда ажыр күүсеттинген.

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын чедиишкиниг күүседир дээш социалистиг чарыш тус-тус бригадалар ортузунда калбарган. Николай Петрович Ширипкиниң сал даар бригадазы чарыштың бирги одуруунда чорупп турар. Ында сес кижи ийи звено боон алгаш ажылдап турар. Олар 6752 кубометр ыяшты сал кылдыр даар онаалдазын барык ийи чүс хууга боттандырган. Валерий Александрович Любукиниң бригадазының сал даакчылары мурнакчылар-биле ачырдачыр туттунуп, планныг даалгаларын хүн бүрү ажыр күүседип келген. Сал даашкынында ажылдап турар бригада бүрүзүнүң көргүзүглери бедик. Ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы продукция бүдүрериниң бот-үнезин 93 муң рубльге чиигеткен, орулгалыг ажылдап турарын айытса чогуур.

Чедиишкиннер-биле чергелештир шиитпирлээри негеттинип турар өйү келгеш хуннүң айтырыглары ам-даа бар бооп турарын айтыр херек. Мында эң-не четпес чүүл — материал-техниктиг баазаның кошкаа. Бо бүдүрүлге чери ко долдуунда-ла эргижирээн техниканы ажыглап турар. Чыл эгезинден бээр ырбанчылар алды чаа тракторну алган. Ол эки-дир харын. Ыяш сөөртүр алды машинаны бүдүрүлгеге берген. Оларның чүгле деӊ кезии — үжү — Ырбанга бодунуң «чоруу-биле» четкен, а арткан үжүн орук ара сентээр ужурга таварышкан. Чаа дээш берген машиналары эрги болган.

Эргижирээн машина, техниканы доктаамал септээр, оларга артык кезектерни оон моон дилеп тывар апаар. Чер аразы ырак, аргыжар оруктарны берге, чүгле суг болгаш агаар транспортунга кол ынаныр болган ужурунда, техника септээр айтырыг эң-не чидии-биле тургустунуп турар. Ынчангаш бо бүдүрүлгениң бодунга септелге мастерскаязын тургузары эргежок чугула. Ону тудар дугайында айтырыгны республиканың Одаар чүүл үлетпүрүнүң министерствозунга шагда-ла тургускан. Ынчалза-даа хуннуң чугула айтырыы мынчага чедир шиитпирлеттинмейн, чылдан чылче соңгаарлаттынып келген. Мастерсканы тударынга эргежок чугула акша-хөреңгини тускайлап бээрин база ооң төлевилел-смета документациязын кылдырарын соолгу үеде аазааныңга, ук тудугну келир чылын тудуп эгелээр дээнинге ырбанчылар идегеп турар. Эрткен чылдарда ажы дег ол аазаашкын база катап саазын кырынга артар эвес ирги бе деп чигзиниишкин бар. Ону республиканың Одаар чүүл үлетпүрүнүң министерствозунуң удуртукчулары болур-чогуур-биле өөренип көөрү, ук айтырыгны дарый шиитпирлээри негеттинип турар.

К. АРАКЧАА.
Тожу район.

КҮШ-АЖЫЛ КИЖИНИ КААСТААР

Кызыл хоорайда бирги чүък сөөртүр АТБ-де бензин сөөртүп турар чолаачылар бригадазының бригадири Михаил Федотович Дёминниң хары эңдан ашкан-даа болза, күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуну ам-даа омак-сергек, ооң күзел-соруу «ажылдаар-ла, ажылдаар».

— Хүндүлүг дыштанылгага дыш олурар үе келген эвес бе? — дээн айтырыывысны ол дыңнаар безин хөңнү чок болду.

— Төрээн Усинским оруу-биле бо беш чылды эрттир тутсун келаимзе, идивм уллуну ам-на элээр болгай аан. Ынчан ийиги миллион километр орууң төнген ужу кестү бээр чадавас — диди.

Ынча узун оруукче стартты Михаил Федотович 1954 чылдан эгелээн. Чолаачылар курузун дооскаш, баштайгы автомобилин «ЗИС-150»-ни ээртеп мунгаш, ооң-биле 200 муң километр оруктуу капитал септелге чок эрткен. Ооң соонда «ЗИЛ-164» деп кожуглуг хөлгези-биле 550 муң километрни, үшкүзү — «ЗИЛ-130»-биле 800 муң километрни, узун оруку он бир чыл дургузунда улуг септелге чок эрткен.

— Аңаа, «ЗИЛ-130»-те миллион километрни «капиталка» чок эртерин планнап турдум — деп, Михаил Федотович чугаалап олурду. — Ынчалза-даа ону бир катап сарыыл чоктар оорлап мунгаш, сан чок кылдыр чуура үстүрдүлер. Соолгу бо чаа машинам-биле бо беш чылдың нүүрүн көөр боор мен. Абаканга чедир орук сагыш-ла, мурнуку чылдар дег чүве кайда боор, күзезинзе Араданче кирер халды бергеш, дыш ап аар сен.

Узун рейстен ээп келген олурда, бир катап ооң бажыңынга хөөрежип олур бис. Михаил Федотович дайынның кадыг-берге чылдарын, баранка долгап турган эш-өөрүн сактып шаг болду. Үжен чыл дургузунда кады ажылдап келген эштери Николай, Константин Безотечестволар, Михаил Шевченко, Николай Киселёв, Борис Шафеев болгаш АТБ-ниң оон-даа өске хоочун чолаачылары пенсияже үнгүлээн. Ам ооң бригадазында чаа, аныяк салгакчылар — Юрий Манов, Яков Бортников, Иван Мишин олар ажылдап турар. Чаңчыл апарган быжыг найырал. Кайы бирээзинге таваржып келген бергелерни ажып эртеринге кажан-даа дуза кадарынга олар кезээде белен. Эр кижилерниң аразынга ындыг, кан дег быжыг найыралды Дёмин хүндүлээр болгаш аныяктарны ындыг найыралга кижизидип, чаңчыктырып турар. Найырал бригадага кезээде дузалап келген. Бригаданы ол ам он ажыг чыл удуртуп турар.

Дайын мурнунда Минусинск чоогунга чурттап, тараачын ажыл-амыдыралга дадыгып өскен болгаш, чажындан-на ол ажылды кадыг, чымчак дээп ылгавас чораан.

1942 чылда ортумак школаны дооскаанда, ону шериг албанынче келдире берген. Ону артиллерияның техниктиг училищезинче чорудупкан. Ынчалза-даа ону доозуп четтикпээн, февральда курсантыларга сержант эрге тывыскаш, фронтуже аъткарып чорудупкан. Башкы тевин-биле олар Орлов-Курск тулчуушкунунга барып киришкен. Сержант Дёминни зенитиг расчёт (бөлүк шериг) командиринге томуйлаан. Ол 173-кү аңгы артиллерийжи дивизионга бактаап турган. Олар Черемисино станция, ооң соонда Курск, Орел, Бобруйск, Чернигов болгаш Брянск ол ынчаар агаардан халдаашкынны хайгаарап келген. Дайзын агаардан чеже-даа калчаа шавар халдаашкын кылырга, черден оларга дидим, чиге болгаш өлүмнүг харыы кээр болган. Бөлүк от ажыдыышкыны-биле фашист самолёттарны дараалаштыр өрттендир адып бадырып турганнар. Оларның соруглгазы чаңгыс: «Төрээн чурттуң ыдыктыг хөрзүнүн фашист идегеттерге таптай бастырбас».

1943 чыл үзүктел чок тулчуушкуннар-биле эрткен, а кышкы тулчуушкуннар соонда, 173-кү аңгы артиллерия дивизиязын чугула шериг объектилер камгалаары-биле тылга эрттирип каан. 1947 чылга чедир Дёмин төрээн дивизионунга ынчаар шериг албаны эрттирип келген. Шеригден халашкаш, баштай Минусинскиге, ооң соонда Тывага келгеш, чолаачының салым-чолун оон тыпкан.

Капитал септелге чокка баштайгы 200 муң километр эрткен Дёминниң ады Тываның автоажыл-агыйларынга билдингир апарган. Ооң ажылының дуржулгазын өске чолаачылар база сонуурган турар апарган. Бодунуң мунган машиназының «назынының узунун» Дёмин камналгалыг, хумагаладыг чорукта деп билир. Ол-ла принцип-биле ол бо хүннерге чедир чедиишкиниг ажылдап чорууру бо.

Михаил Федотович Дёмин республикада Тыва АССР-ниң автотранспортунуң алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты алган баштайгыларының баштайгызы. «Аварин чок ажыл дээш» деп херек демдээниң бүгү үш чергези-биле шаңнаткан. Оон «Германияны ажып тиилээни дээш» деп дайынчы медальга немештир В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл оюн демдеглеп турар чылын «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» деп медаль-биле база шаңнаткан.

1962 чылда ол Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнүнге кирген. Автобүдүрүлгениң коммунистери ону партия эге организациязының бюро кежигүнүнге доктаамал соңгуп келген.

Алдарлыг күш-ажылчы болгаш чүткүлдүг амыдыралы оруу шаңнал-мактал, эки күзээшкиннер, үнелээшкиннер-биле долган.

— Чүвениң ужуру шаңнал-макталда эвес — деп Михаил Федотович чугаалап турар. — Кымга-даа кол-ла чүве — ооң күш-ажылы, даалган ажыл-херээнге ооң хамаарылгазы.

Нийти ажыл-херек дээш харысалга М. Ф. Дёминнге удурткан чолаачылар бригадазын социалистиг чарыштың тиилекчизи кылдыр кедурүп турзары чоптуг. Ооң кырынга эде тургустунуушкун ажылдың бүгү үргүлчи чаартказ, эде тургускан. Он ийиги беш чылды бригада база херии базым-биле эгелээн. Мурнакчыларның мурнунда, биеэ хевээр-ле, Михаил Федотович. Коммунистиң үлегери деп чүве ол.

Ю. ЕГОРОВ.

ЧЕДИР КЫЛДЫНМААН

Бистиң Самагалдай суурувуска Кадыкшыл аттыг спорт комплекизи аныяктарга чурттакчы чон хоочуг өөрүп турган.

Ук комплексте бильярд ойнаар 3, теннистиң база үш шыдыраа өрээлдери, тир бар. Хостуг шагында спортчу оюннар ойнаарынга хандыкшылдыглар хөй, аңаа келген кижилер сыңышпайн баар.

Ынчалза-даа ук объектини дыка хөй чедир кылдынмаан черлерлиг дужааган. Соңгалар чаңгыс кьат, ооң кыдыраазы кезээ шилдеттинмээн. Одалга системазын чедир кылып, кыштаашкындан суугулары чылытпас.

Мурнунда ээн, куруг турган бажыңны суурнуң аныяктарының дилээн ёзугаар спорт чери тургузары-биле ук бажыңга капитал септелгени чорудуп, эде кылып турганы ол.

Ам күс дүшкен, кыш келири ырак эвес. А чедир кылдынмаан ажылдарны бүдүрер, кылыр тудугжулар-даа сураг. Ук объектиниң чылыдылга системазын болгаш өске-даа чедир кылдынмаан ажылдарны кордүнген документация ёзугаар дооскаш, хүлээдир ужурлуг болгай. Кыжын үеде одалга системазы чогумчалыг ажылдаарын дыңнап көөр, кышка белеткелди дооzaр үе келген-дир. Ынчангаш бо тудугда чедир кылдынмаан ажылдарны дарый доозары негеттинип турар.

Мындыг байдал Самагалдайның чурттакчыларын, ылаңгыя аныяктарын дүвүретпес арга чок. Кыш дүжээн-биле спортзал, спортчу оюннар ойнаар өрээлдер чок болуру бистерни, аныяктарны хуюуредип турар.

Б. ШИМИТ. В. МАРЧЫН, О. ЧООДУ.

Ленинград областы. «Шушары» совхозтуң ногаалар садып турар черинге кээриң чарлап турар чараш рекламалар аскан самбыраларны хоорайның элээн каш рыноктарында аскан. Рынок садыын дамчыштыр бодунуң продукциязының чамдыызын садып саарар эргени ук ажыл-агый бодунга болгаш садып алыкчыларга улуг ажыктыг кылдыр ажыткаан. Ону дорту-биле, хоорайда каржыкчылар чокка чорудуп турар кылдыр организастап тургускан. Ногаа өстүрүкчүлерн садыгжының мергежилин өөренип алгаш, продукцияны садары-биле боттары сорттап болгаш садып турарлар.

Баштайгы дужутту бааргылдаан чорукта [illegible] ам [illegible] ай эрткен, а бо хүн оон алган орулга барык-ла дөртен муң рубль болган. Амгы үеде витаминниг культураларның он ажыг янзы-бүрү хевирлерин садып турар.

ЧУРУКТА: Ленинград хоорайның Москва деп волхов рыногунда.

Н. КУРТОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникасы.

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

⊙ ЗАКАТАЛЫ (Азербайджан ССР). Азербайджанның Закаталы деп хоорайында ажыттынган музейниң материалдары «Потёмкин» броненосецке болган тура халышкынның маадырлыг эрыннарын ажыткан. Ынаар, дагдыг улуг эвес черже тура халышкынның баскынының соонда тура халышкын үндүрген крейсерден матростарны шөлүпкен. Ол музейни потёмкинчилерни кара-бажыңнап турган эрги шиткизин хоругдаттырганнар чыдар өрээлдеринде тургускан. Олар Бакуның болгаш Тбилисиниң социал-демократтарының организациялары-биле сырый харылзааны тудуп турганнар. «Потёмкинниң» хеегүзү-биле холбашкан бүгү чүүлдерни хоорайның чурттакчылары камныы-биле кадагалап турар. Хоорайның төп кудумчуларының бирээзин революстуг броненосецтиң шалаймазы Степан Демешкоңуң ады-биле адаан.

⊙ РИГА. Латвияның найысылалында хөгжүм херекселдериниң фабриказы «Ригаа» дээр чүс муң пианинону бүдүрүп үндүрген. Ол болза курупниң Шышар демдээ-биле бедик үнелеттинген ындыг хевирниң чурта чара чаңгыс херексели болуп турар. Ооң шынарын делегейниң тергиин ойнакчылары бедии-биле үнелеп берген. Делегей ярмаркаларынга алдын медальдар-биле демдеглеткен «Ригаяы» социалистиг хөй чурттарже, а ол ышкаш Англияже, Австрияже, Францияже, Италияже, Финляндияже, Голландияже үндүр садып турар.

⊙ ДЗЕРЖИНСК. (Минск областы). Белоруссияның «Комсомолец» совхозунуң чурттакчылары чаа Культура бажыңының ажыдарын кедээ талантыларының коруулдаанбиле тураскаадып ажыткан. Бодунуң бот-тывынгыр өг-бүле, коллективтери-биле ол суур алдаржаан. Чаңгыс черчурттугларының чаңгы-биле тургускан концертке Радыновуң өг-бүлези сюп киргүсмен. Культураның хөгжүдеринге ол ажыл-агыйда акша-хөреңги харамнанмайн турар. Амгы үеде ол суурда бот-тывынгыр уран чүүлдүң болгаш улус чогаадылгазының эң-не янзы-бүрү бөлгүмнери ажылдап турар болгаш олар делгем өрээлдерни алган.

⊙ ДОНЕЦК. Чернобыль атомнуг электростанциязының чурттакчыларының чаа суурларынга библиотекалар тургузарынга Донецк областың номга сонуургалдыглары идепкейлиг-биле киржип турар. Олар боттарының чыып алганы он-он эки номнарын чорудуп бергеннер. Амгы үеде оларже классиктерниң болгаш амгы үениң совет чогаалчыларының номнарын почта-биле чорудуп берип турар. Ном бүрүзүнде «белек ном» деп демдеглээн. Ол фондуже ам 11 муң номну дамчыдып берген.

(СЭТА).

КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ

«АК СЕТКИЛДИГ КҮШ-АЖЫЛ — ХАМААТЫ БҮРҮЗҮНҮҢ ЭҢ ХҮНДҮЛҮГ ХҮЛЭЭЛГЕЗИ БОЛГАШ АЛДАРЫНЫҢ ХЕРЭЭ. ЧҮГЛЕ КҮШ-АЖЫЛ КОЛЛЕКТИВКЕ БОЛГАШ НИИТИЛЕЛГЕ КИЖИНИҢ ТУРУЖУН ТОДАРАДЫР ДЭЭРЗИН ЭКИ БИЛГЕН ТУРАРЫНГА ОЛАРНЫ КИЖИЗИДЕРИ ИДЕЙ-ПОЛИТИКТИГ АЖЫЛГА КОЛ ЧЕРНИ ЭЭЛЭЭР УЖУРЛУГ. КЫЛГАН КҮШ-АЖЫЛЫН БАРЫМДААЛАП ХУВААРЫНЫҢ СОЦИАЛИСТИГ ПРИНЦИВИН ХАЖЫДАР КАНДЫГ-ДАА ФАКТЫЛАР-БИЛЕ. АЛЫКСАК-ЧИКСЕК БОЛГАШ ӨНЧҮЗҮРЕК ЧОРУКТАРНЫҢ ИЛЕРЭЭШКИННЕРИ-БИЛЕ ИДЕПКЕЙЛИГ ДЕМИСЕЖИР...»

(СЭКП ТК-ның «Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалындан).

БҮГҮ ЧОННУҢ КИРЖИЛГЕЗИ-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң соонда СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглерге хамаарыштыр доктаалдар хүлээп алганы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму аңаа хамаарыштыр Чарлык үндүргенин номчукчулар билир. Партияның болгаш чазактың ол документилерин удуртулга болдургаш, республиканың Иштики херектер министерствозу, оон чер-черде органнары чамдык ажылдарны кылган. Доктаалдарның негелдезин өскээр арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле ажылды элээн идепкейжиткен.

Бо айтырыг талазы-биле доктаалды канчаар күүседип турарывысты сайгарган чөвүлел хурал бо чылдың февральда болган. Арагачыларга, маңгысталчактарга удур демиселге партия, совет органнарның киржилгези аажок улуг болгап дээртин демдеглээр херек. Олар чоннуң чурттап турар черлеринге тайылбыр ажылын күштелдирип, хамаатыларның чыыштарын, хөй-ниитиниң судтарын эрттирерinге дорт киржип келген. Ооң түңнелинде кайы хамаанчок арага ижер, хөй-ниитиниң корум-чурумун хажыдар чоруктар дыка кызырылган.

Иштики херектер органнарының күш-ажылчы коллективтерде арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур комиссиялар-биле харылзаазы экижээн. Бо чылып хөй-ниитиниң салдарын кижизидилге сорулгаларынга киириштирери-биле бүдүрүлгелерже болгаш организацияларже 2718 материалды чоруткан. Хөй-ниити черинге ээрик чораан дээш 6017 кижиге административтиг харыысалга көргүскен. А чамдык районнарда арагалаар чорук барык когу-биле узуткаттынып турар. Ынчангаш республиканың кыйы районунга ээриктер сергедир черлерин хагган. Партияның болгаш чазактың доктаалдарын боттандырып турарывыстың бир бадыткалы бо.

Ээртир суксунну бажыңга кылыр чоруктарга удур демисел улам чидиглеттен. Чүгле бо чылын безин араганы боду бүдүргени дээш 642 кижини кезээнче харыысалгазынга онаагаан. Машинаны ээрик башкарар чолаачыларны илередип тывар ажылдарны КАИ ажылдакчылары база күштелдирген. Ооң түңнелинде бо чылдың эрткен чеди айында 1408 чолаачыга административтиг хемчегни хүлээткен, 103 кижини кезээнче херээнге онааган.

Бо бүгү ажылдар арагалаашкын уржуундан кем-херек үүлгедир чоруктарның санын кызырарынга чедирген. Боо-чепсек тудар чоруктар барык болбастаан.

Ам кол сорулга чүдел? Бо чедиишкиннерин улам быжыглаары. Ынчангаш, улусчу контроль органнары, кадык камгалал ажылдакчылары-биле, саң-хөө болгаш садыг инспекциялары-биле харылзааны улам экижидер, административтиг комиссияларның ажылын шыңгыырадыр ужурлуг бис. Чамдык черлерде оожургаан хевирлиг хөөннер бар, мындыг хөөннерни шуут болдурбас ужурлуг бис. Ам-даа самогон болгаш өске-даа бажыңга ээртир суксуннар кылыр, арага садарының чурумун хажыдар чоруктар үргүлчүлеп турар. Ындыг фактының когун шуут үзер ужурлуг бис. Мааңа бүгү чоннуң дузазынга даянары чугула. Бо демисел чоннуң чагай чоруу дээш чорупп турар болганда, ооң хажыызынга кым-даа артпас ужурлуг.

Бүгү чоннуң киржилгезин негээр ажыл СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалдары болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы болур. Бо доктаалдарны күүседир талазы-биле ажылга республиканың иштики херектер органнары социалистиг өнчү-хөреңгини, акша-төгерикти бүдүн-бүрүн тургузарын хандырар талазы-биле боттарының ажылының аргаларын болгаш методтарын улам ыңай сайзырадыр ужурлуг бис. Ук доктаалдарны удуртулга болдурганының түңнелинде күрүнениң өнчү-хөреңгизинче хол сунар, оорланыр чоруктарны бо чылын хөйнү илередип тыпкан. Ол дээрге кем-херек үүлгедиишкиниң көвүдээни-биле эвес, мурнунда эскертинмейн турган фактыларже кичээнгейни салганының түңнели-дир. Ылангыя кедээ ажыл-агыйга оорлаар чорукту 12 хуу хөйнү бо чылын илереткен. Херектечилер кооперациязында, садыгда, чуртталга-коммунал ажыл-агый объектилеринде кем-херек үүлгедиишкиннери база эвээш эвес илереди. Оор чорук кылып турган бөлүктер, олча-ажык сүрген фактылар база хөй болган. Кывар-чаар материалдарның бүдүн-бүрүн болур чоруун хандырар ажыл экижээн.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ол доктаалын амыдыралга боттандырары-биле республиканың ИХМ комплекстиг хемчеглерни ажылдап кылган, саналды партия, совет органнарга киирген. Ол хемчеглерни күш-ажылчы коллективтерде партия активиниң хуралдарынга, партия, совет, ажыл-агый органнарының удуртукчуларының чөвүлелдеринге чугаалашкан. Ында хемчеглер өскээр чон ортузунга тайылбыр ажылын чорудуп турар бис.

Иштики херектер министерствозунуң аппарадында тускай комиссия тургустушкан. Ооң сорулгазы — күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирери. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы күштүг болуп киргенде хөй-ниитиниң хааре тудуп турганы 150 ажыг рейдилерин, хыналдаларны кылып, хууда байыыр дээн сорулгаларның фактыларын тыпкан бис. Чижээ, Кызылдың Пассажир АТБ-зының такси башкарган алды чолаачызын хынааш, оларның шуптузу пассажирлер мөлчүп турганы илерээн. Чолаачылар Плотников, Асташин, Кутявин болгаш өскелер-даа пассажир бүрүзүнден 1.5 рубльдан ап турган.

Чарлыктың күштүг болуп киргенинден бээр эрткен бүдүн чартык айның дургузунда күш-ажылчы эвес орулга киирип алырының 700 ажыг фактызы илереттинген, олар 150 муң рубль түңнүг материалдарны, чиг эътти болгаш өске-даа чүүлдерни шиңгээткен болган.

Республиканың кедээ черлеринде күш-ажылчы эвес орулга алырының бир аргазы — нормадан ажыр мал тудары. Оларны ниитиниң малды-биле кады тудуп, совхоз азы өске-даа кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң белетээзин мал чеми-биле чемгерип турар. «Улуг Октябрь» совхозтуң хойжузу Күжүгет нормадан ажыр 40 баш шээр маллы тудуп турган. «Буреннин» малчыннары Артына биле Буяннын 200 хире баш хуу малды совхоз чеми-биле чемгерген. Ленин аттыг совхозтуң хойжузу Шоолай төрели болур 9 кижиниң 28 инээн, 98 хоюн, 55 өшкүзүн, 14 аъдын тудуп турган. Ындыг чижектер республиканың кайы-даа ажыл-агыйында бар.

Күрүнениң автотранспортун хууда сорулгаларга ажыглаар чоруктар хөй дээрзин ИХМ ажылдакчыларының хыналдалары илереткен. «Коммунизмче оруу» совхозтуң директору күрүнениң «Нива» маркалыг автомашиназын хуу сорулгага 8 хонук ажыглап келген. Техниканы хуу сорулгаларга ажыглааны дээш Каа-Хем районда чамдык албан-дужаалдыг кижилерни торгаан. Оон туржук «Беларусь» деп тракторну чыл-чылы-биле бодунга ажыглап турган кижилер бар.

Кылдынган ажылдарның баштайгы түңнелдерин сайгарып тура, автотранспортту хуу сорулгаларга ажыглаар чоруктуң бир чылдагааны — республиканың районнарында машина-балгатты төлевирлиг ажыглаар ажылды организаставаанындан болуп турар. Дыка хөй ажыл-агыйларда транспортту хууда ажыглааны дээш төлевирин расценкалары-даа чок. Ол ышкаш тудуг материалдарын садарының айтырыы база чедир шиитпирлеттинмээн.

Партияның болгаш чазактың үстүнде адаттынган доктаалдарын амыдыралга боттандырарынга кол роль иштики херектер органнарынга онаажыры билдингир. Ол бүгаар ажылдап-даа турар бис, ук ажылда чедир кылбайн турар чүүлдеривис-даа бар. Ол дугайында министерствонуң коллегиязынга, райкимдистерге сайгарып, четпестерни чайладырының оруктарын дилеп тып турар бис. Ындыг-даа болза, иштики херектер органнарының ажылдакчылары аңаа бүгү чонга даянары чугула дээрзин мааңа чугаалаар апаар. Арагачылар, күрүне кусели-биле байыыр күзелдиглер бистиң аравыста чурттап турар болгай. Ынчангаш олар-биле демиселге бүгү хөй-ниити киржир ужурлуг.

В. КАРА-САЛ,
Тыва АССР-ниң иштики херектер министри.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ АЖЫТТЫНГАНЫ

ХАРАРЕ. Зимбабве Республиканың найысылалынга каттышпаан чурттарның курунун болгаш чазак баштыңчыларының VIII конференциязы болуп ажылын эгелээн. Шуулганның хуу чурумунда тайбыңны быжыглаарының, ядролуг болгаш өске-даа боо-чепсекти эдерер бүдүрерин соксадырының, колониализмниң болгаш расизмниң сөөлгү одагларын чок кылырының, делегейниң экономиктиг харылзааларын чээптиг болгаш дең эргелиг үндезинге ээ кееттүүң чугула айтырыглары кирген.

Конференцияны мурнунда Делиге дээди деңнелге болган ужуражылгашкынның даргазы Индияның премьер-министри Раджив Ганди ажыткан. Ооң соонда Зимбабвениң премьер-министри Роберт Мугабе чүве чугаалаан. Боо-чепсекти хуурерлиниң айтырыы делегейниң бөлээзин турар бүгү айтырыгларның эң-не чугула болур. Ядролуг дайынга кижи төрелгетенниң узуткаттынары болдурбас ужурлуг дээн, ол медеглээн.

Ядролуг дайынны чорударының бүгү чепсек-херекселдерин хоруурунче Р. Мугабе кыйгырган. Ол утланышкынында кол базым бүгү талаларга ядролуг чепсектиң шенелделерин долузу-биле хоруурунун дугайында келзалин чарары, а ол үеге чедир ядролуг чепсектиг күрүнелерниң ядролуг кандыг-даа шенелделерге мораторийни тургузары эргежок чугула деп, ол демдеглээн. Эрткен чылдың августа хүлээп алган болгаш бо чылдың августа узаткаты ядролуг чазылдырышкыннарны чаңгыс талалыг соксадыр дээш ССРЭ-ниң шиитпиринге бүгү делегей байыр чедирип турар. Бүгү ядролуг күрүнелерниң, ылангыя АКШ-тың, мораторийге каттыжарын кыйгырып тур бис. Ядролуг чепсекти бүдүрерин соксадыр дугайында улустар аразының дугуржулгазын чарып алыры база эргежок чугула.

Делегейниң экономиктиг чаа, чээптиг чурумун тургузарын премьер-министр саналдаан.

Ужуражылгашкынның киржикчилеринге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң байыр чедиргенин улуг сонуургалды болдурган. Кайа-даа каттышпаан ниң шимчээшкинниң чайыгаа болгаш агрессияга, империализмге, колониализмге болгаш расизмге удур туруп турар, тайбыңның, уткаа-сарыылдыг чоруктуң болгаш чаагай турасоруктуң күчүлүг ээлтырып турар күчүлүг күш кылдыр ында үнелеп көргенин олар улуг сеткил хөөннүг мынчап-биле хүлээп алганнар.

(СЭТА).

ГДР. Галле хоорайның Рынок шөлүнде Гендельге турасаал.
АДН—СЭТА-ның фотозу.

КҮТКҮҮШКҮН

ПАРИЖ. Чадтың сөөлгү районнарынга контрольду шериг күжү-биле тургузун алыр дээн Нджаменаның амгы эрге-чагыргаларының оралдажыышкыннарынга Франция бүгү талалыг дузаламчыны көргүзер. Ол дугайын Руайяне хоорайга Францияның камгалал министри Андре Жиро медеглээн.

Чадтың иштики херектеринге Францияның болгаш АКШ-тың дорту-биле холгаарлап киришкениниң түңнелинде чурттуң мурнуу мезээнге Хиссен Хабре эрге-чагыргага келген болгай. Ынчан чурттуң сөөлгү талазы Национал чаңгыс эвтиң шилчиилге чазааның долу контролюнга турган. Сөөлгү чылдар дургузунда Франция Чадка ол чазакка удур улуг хемчээлдиг шериг херекшкиннерин чорутпан. Амгы үеде «эпервье» дээр халдакчи операцияны чорудуп турар үеде Нджаменаның долгандыр болгаш Чадтың мурнуу районнарында аң чаа техника-биле чепсегленген француз хөй шериг кожектери туруп турар.

Политиктиг тайылбырлакчылар А. Жиронуң медеглелин чурттуң сөөлгү талазында Национал чаңгыс эвтиң шилчиилге чазаанга удур чаа операцияларны чорударынче чалча өзү-чурумну ажыы-биле күткүп турары кылдыр үнелеп көрген.

(СЭТА).

ХЫНАЛДАДАН ИЛЕРЭЭНИ

СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-ажылчы эвес орулгалар алыр чорук-биле демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалдарын амыдыралга боттандырар талазы-биле чамдык ажылдар Чөөн-Хемчик районда кылдынып турар. Чөөнтә чаа районда ажыл-агыйлар аразының көжүп чоруур мехколоннаынга, алыб заводунга, сүт заводунга, райпога, транспорт бүдүрүлгелеринге, чурттал-га-коммунал ажыл-агый эргелелинге болгаш өске-даа черлерге хыналда кылган. Мааңа партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери киришип, бо черлерде күш-ажылчы эвес орулгалар алыр чорукка удур демисел кайы хире чорупп турарын сайгарган.

Районнуң дыка хөй организацияларында күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демисел чидиг чорупп турар дээрзин хыналда бадыткаан. Ук доктаалдарны болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын коллективтерге таныштырган, хемчеглерни ажылдап кылган. Чижээ «Агроүлетпүртранс» бүдүрүлгезинде бо хоойлуну долу күш-биле ажыглап турар. Бо чылдың июль 1-ден келген аңаа 5 кижиниң 457 рубльге торгаан, олар автотранспортту хуу сорулгага ажыглап турганнар.

Ук бүдүрүлгениң удуртулгазы, хөй-ниити организацияларын күш-ажылдың сагылгазын чурумун хажытканы дээш бо чылын 7 кижини ажылдан үндүрген. А көжүп чоруур мехколоннада арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди идепкейжиткен. Ооң түңнелинде ол чылдагааннардан ажыл олагының чидирии мында дыка кызырылган болуп турар.

Хыналда кылган кижилер Чадаана хоорайның садыг бүдүрүлгелеринге база чорааан. М. Моңгуш эргелекчилээн № 5 магазинниң делгииринде чок 12 кг. үстү, бирээзин 37 кг дензилиг 9 хааржак маргариннү чажырып алган турганын илереткен. Чамдык саваланган барааннарның децизия база четпес болган. «Лакомка» магазинде чамдык барааннарның өртээ база бижиттинмээн. «Турист» магазинге мотоцикл насостарын база өске-даа барааннар чажыртынган болган.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге бараан болур тускай магазинден 8 фронтучу бараан чок үнген. А херек кырында үс-даа, эът-даа, конфитюр-даа бар болган. Ол барааннарны садып алыр ужурлуг кижилерни хол куруг үндүргени канчап-даа таарышпас факт болур.

Чадаананың бүгү аъш-чем магазиннеринде дензилер таарыштыртынмаанындан шын эвес көргүзүп турар болган.

Тудуг материалдарын хуузунда ажыглап турар кижилерни база хынаан. Водзовная кудумчуда чурттап турар Ооржак, Мирде Карпенко оларда материалдарны кайызын сатканын бадыткаар документ чок болган. Каменистая кудумчузунда Моңгуш дээрэн электри энергиязын счётчикке санатпайн ажыглап турганы илерээн.

Автотранспорт ажыглалын база хынаан бис. «Сүт-Хөл» совхозтан келген ГАЗ-53 маркалыг 72-96 ТВВ дугаарлыг машина арага садар магазин чанынга туткуп келген. Ол районнуң кижи эмнелгезинге хамааржыр ГАЗ-53 тууйбу чудурун алган-даа болза, чанарынче дааш пайн Подгорная кудумчузунга келген турда, хыналчылар туткан. Ол хүн оон-даа өске машиналарны чолаачылар хуу херек ымлын чорда туткан.

Хууда мал тудуп турарларны база хынаан. Нормадан ажыр малдыг хамаатылар база бар. Чижээ, «Тыва» совхозтуң малчыны Д. Доңгакта 5 аът, 30 баш мыймыйтыг бода мал болгаш дыка хөй хой, өшкү бар болган. Хуу мал кадарчызы М. Тайгиран 4 аъттыг, 30 инектиг, 60 баш шээр малдыг болган. Пенсионер Б. Моңгуш база нормадан ажыр мал тудуп турар.

Б. КУЧЕРЕНКО.

Суд залындан

ҮҮЛГЕДИИ ДЭЭШ

СУД САНДАЙЫНГА олурган аныяк кижиниң ады Геннадий Яковлев дээр. Ол — 1953 чылда төрүттүнген. Суд сандайынга чүге ол олурганыл?

Г. Яковлев судтаттырар мурнунда Шуурмак суурда мал ажыл-агый пунктузунга ажылдап турган. Геннадий биле Зинаида Яковлевтер сес харлыг оолдуг.

Олар үш литр брага салып алган турганнар. Сууруң өске талазында чурттап турар Лидия Саксьти Яковлевтер чалаан. Ол браганы ижип, «дээрешпеннер-даа». Кажан херээженнер бажындан үнүп турда, Яковлев кадайын кыйгырып доктааткан. А Зинаида тооваайн, үне берген. Ээрик Г. Яковлев аңаа хорадаан, ооң холу дүргеге (тараа октуг) барган соонда, херээжен улустуң кайызын-даа балыглаан. Бажыңның шалазынга дүүрген ол кыя катан чазылдырган.

Араганың кырынга чам үвер деп чүве ол-дур. Ол үүлгедип дээш суд Г. А. Яковлевти үш чылда хосталгазын казып шииткен.

ТОРГАТКАН

БАЗА БИР ТАВАРЫЛГА. Светлана Уванзай, Алдын-кыс Болат-оол — үе-черге (1961 чылда төрүттүнген) ужушкаалар Сергей Кок-оол-биле ужелээ брага кылып алгаш, келген аалчыларынга ону кудуп берип, бараалгаанар. Оон түңнелинде бо үүлгедиг дээш олар 300-300 рубльге тус-туста торгаткан. Ачыяк ол кижилерниң арын-нүүрү кайдал? Арагалаар, браганы бодуу кылыр чоруктар-биле демисел хэтеш чок дээрзин олар билбес эвес, билир. Ону хажыткалы дээш штрафтатканы ол-дур.

М. АРТУРК.
Тес-Хем район.

ПРОФТӨПТҮҢ КЫЙГЫРЫЫ

ГАВАНА. «Коммунистиг партияның тугунуң адаа-биле социалистиг тургузуушкунуң оруу-биле бурунгаар!». Кубаның Компартиязының программазының төлевилелин профэвилел организацияларында чугаалажып эгелээни-биле холбаштыр Кубаның ажылчы чоннарының профтөвү ажылчы чоннарга мындыг кыйгырыгны үндүрген. Ол чугула политиктиг кампаниянга үлетпүрниң болгаш кедээ ажыл-агыйның бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы коллективтери, өредилге черлери болгаш медицина албан черлери киржир деп, Кубаның ажылчы чоннарының профтөвүнүң мында көстерлинде медеглелинде айыттынган. Программаның төлевилелин халбаа-биле чугаалажыын көөру социалистиг демократияның принциптеринге партияның бердингенин бадыткаар болгаш чурттуң социал-экономиктиг пландарын амыдыралга боттандырар чорудуунга арганы бээр.

Төлевилелди чугаалажып турар үеде чаа ниитилелди тургузарынга куба улустуң чедиишкиннерин хамы анализаты бээр, бар турар четпестерни ажылдың эртеринге дээштиг оруктарны төлевилеп тургузар. Төлевилелди чугаалажып көөрүн күш-ажылчы коллективтиң бүрүзүнүң боттуг айтырыгларын-биле сырый холбап эргежок чугула, ынчангаш ажылчы чоннарының политиктиг медерелиниң чүгле белиин эвес, харын бүдүрүлгениң тодаргай сорулгаларын шиитпирлээринге ол дузалаар деп, кыйгырыгда онаалап демдеглээн.

(СЭТА).

БҮЗҮРЕТКЕН

ДАМАСК. Америк империализмниң дайынзырак капиталызының мурнунга Ливия Джамахириязын Сирияның туруштуг болгаш өскерлиш чок деткип турарын Сирияның президентизи Х. Асад медеглээн.

Ол демиселде империализмниң болгаш сионизмниң херии халдааашкынынга Ливия-биле кады туржурунга Сирияның шиитпирлиин, араб улустарның национал хостуу бодалын камгалаарынга бердингенин национал байырлал — Революцияның хүнү таварыштыр Ливия революциязының удуртукчузу М. Каддафиге чоруткан чагаазынга ол бүзүреткен.

(СЭТА).

КОНГРЕСС СЪЕЗДИЗИ

БРАЙТОН. СЭТА-ның корреспондентизи Виктор Бородин мыңаар дамчыткан: бодунуң хуралдаан 10 миллион кижини каттыштырып турар Великобританияның эң улуг профэвилел каттыжыышкыны — тред-юниоңнарның бригав конгрезиниң (ТБК-ның) ээлчеглиг 118-ки съездизи мында ажыттынган. Ол шуулганның 10 муң делегаттарының кижи бүрүзүнге-ле ТВК-ның чиңгине чөвүлелиниң отчёттуг илеткелинин хеваны берип каан. Оон мурнунда болган профэвилел съездизиниң соонда, барык-ла бир чыл дургузунда, консерваторлар чазаа чурттуң аңаа хамаатыларының шиңгиг негелделерин бедик көргүзаакун-биле тоон көрбейн турганнар. «Бо чылдың январь 15-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Медеглелинде ССРЭ-ниң азия үндүргени 2000 чылга чедир бүгү делегейге ядролуг боо-чепсекти шуут чок кылырының программазынга шын эвес харыны бригав чадактың бергениниң ТБК-ның чиңгине чөвүлелиниң илеткелинде сөглээп илереткен. Ол инициативаны чепсеглениишкинин контрольдаар талазы-биле ССРЭ биле АКШ-тың аразынга чугаалажышкыннар чорударынга идегелдиг чугула немелде болур кылдыр ТБК-ның чиңгине чөвүлели санап турар.

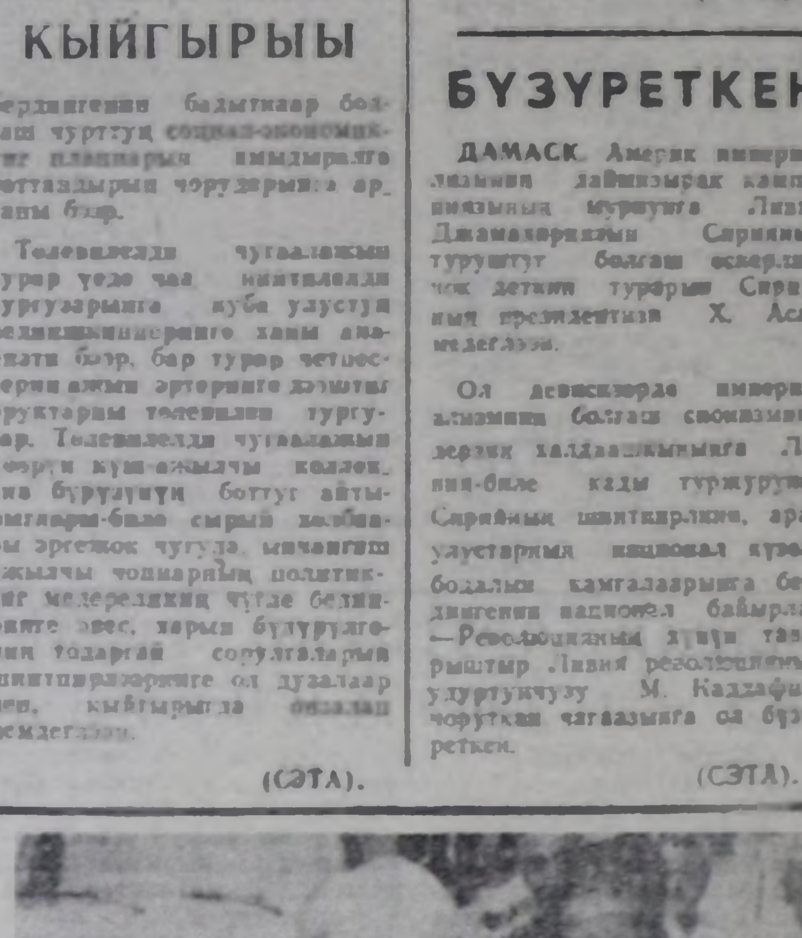

АКШ. Фашизмге удур Испанияга хамааты дайын үезинде тулчуп турган Линкольн аттыг интернационалдыг бригаданың он-он хоочуннары испан улустуң хосталгазы дээш демиселчилерниң төөгүзүн болгаш ажыл-чорудулгазын хажыдар дээш АКШ-тың реакциялыг күштериниң оралдажыышкынынга удураанган чыскаалга (чурукта) киришкеннер. Олар Нью-Йоркче чурттуң янзы-бүрү черлеринден келгеш «Виллидж Войстуң» бажыңының чанынга таңныылдар тургузуп, фашизм-биле демиселге Испанияга тулчуп турган моңон 1600 ак сеткилдиг американнарның чаагай сорулгаларын баксырадып көргүзерин оралдашкан ол солунуң парлап үндүрген чүүлүнге боттарының килеңнээшкинин илередири-биле чедип келгеннер. Ук солунда Линкольн бригадазының хоочуннарын негрлерге удур чөңгээлиг чүүлдер бар болган.

(СЭТА).

КАИ дыңнадыы

ХАЖЫДЫЫШКЫННАР УЛАМЧЫЛАВЫШААН

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалында база ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыында автотранспортту хуу сорулгаларга ажыглаар чорукту күш-ажылчы эвес орулгалар киирериниң бир хевири деп айыткан. Ындыг чоруктар-биле демиселди күштелдирер талазы-биле ажылдарны республика КАИ-зиниң ажылдакчылары кылып турар.

Бистиң республиканың коллективтеринге, чурттакчылар ортузунга тайылбыр ажылын чорудуп, күрүнениң машина-техниказын хуу сорулгаларга ажыглаар чоруктарны бүрүү шаап турда-ла, кыя-лаптыг чамдык кижилер ол негелделни «кулаанын дашты-биле» эртиирип, техника аймаан бодунуң хуу чорууунга өртек-үнезиневейн ажыглап турарын эрткен айның сөөлгү он хонуунда-ла кылган хыналда бадыткаан. Чижээ, Хандагайты суурдан ГАЗ-53 маркалыг машина мунуп келген Б. Дөңгак дээрзи сооң хелезинин төлевейн, хуу эът-сөөгүн сөөртүп чораан, республика Курбанкызының чолаачызы Ө. Оюн, «Кызыгаар» совхозтан келген С. Баткар олар база хуу чорууун кылып хоорай кезип шаап турда КАИ ажылдакчылары туткан.

Кым-даа күрүнениң машиназын хуу сорулгаларга ажыглап болбас дивейн турар. Ажыл-херээн чогудуп алыры-биле ону организациядан, албан черинден тускай тариф ёзугаар төлеп, хөлезилеп алыр херек. А ону төлевээ болза, турагзы-биле ажыглаан деп санаар. Чижээ, С. Биче-оол деп чолааны (Кочетово суур) олар мяч сөөртүп алгаш чораан, а путёвказында демдеглел-даа чок, машина хөлезинин төлээ дугайында квитанция-даа көргүспээн. Ындыг таварылгада база күш-ажылчы эвес орулга алыры деп санаарындан өске арга чок.

Күрүне машиназын башкарган, ону хуу сорулгаларга ажыглаан чолаачыларның аразында ээрик чорууурлар база бүдүрели болдурар. Ындыгларга «Тиилелгениң» УАЗ-469 мунган Г. Ховалыг, В. Бердников олар хамааржыр. Болар машинаны ээрик башкарып чораанннар.

Техника аймаан кайы-даа мааичок ажыглаарынга чамдык удуртукчуларның, гараж эргелекчилериниң, механиктериниң чүве тоовас чоруу салдар чедирип турар. Оон бадыткалы — чамдык чолаачыларның путёвка чок чоруп турары. Эртен он хонук дургузунда Кызылга дыка хөй кижини КАИ ажылдакчылары туткан. Ужсажыдылга каттыжышкынында О. Чаш, шуут путёвка чок, а Чадаанадан келген П. Куулар хуусаазы эрткен путёвкалыг, а А. Моңгуш ээп каан путевкалыг чораан.

Күрүне машиназы мунуп алгаш магазиннер кезнир фактылар ам-даа кору-биле уатулбейн турар. № 1 КПТУ-нуң чолаачызы А. Блинов, «Хадындан» келген В. Даваа олар артык кезектер магазинниге келгеннер. А агроүлетпүрнүң комиунуң № 2 автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы В. Волокитин ГАЗ-52 башкарган А. Буторин олар август 22-ниң хүнүнде арага садып чорааннар.

Чурум хажыдыышкынны ам-даа бисте үргүлчүлеп турар дээрзин бо каш хонуктуң түңнели көргүскен. Мындыг фактыларны моон соңгаар шуут болдурбас дээш ам-даа ажылдаар бис.

Д. ДАНИЛОВ.

КОНТРАБАНДА

Совет хоойлу-дүрүм-биле алырга, ССРЭ-ниң Күрүне кызыгаарын дамчыштыр чүъзту (бараан, үнелиг база өске-даа эт-херекселдер) дүрүмге удур эрттирип келгени болгаш ындыг чүъзтерни ССРЭ девискээринге шыгжааны, садып алганы база сатканы контрабанда кылдыр санаттынар. Даштыкы чүъзтерни көрдүнген норма-чижектен хөйнү шыгжааны — бир эвес ол чүъзтерни тудуп турар кижи ону дүрүм өскээр алганын бүзүредип шыңзытпас болза, ол база контрабанда болур. Оон-биле кады ССРЭ валютазын, валюта үнелиг чүүлдерни, даштан, металлдан кылган аар өртектиг кылыгларны, ювелир база амыдыралдың өске-даа кылыгларын даштыкыже чепшээрел чок чорудары, чурттан үнер, киир сөөртүрүн контрабанда деп көөр. Үстүнде ол хажыдыышкыннарны кылырынга белеткел ажыл-чорудулгазы база контрабанда кылдыр санаттынар.

Контрабанда дээш административтиг болгаш кезээнче харыысалгазы көрдүнген. Административтиг чурум-биле хамаатыларны 50 рубль, албан-дужаалдыг кижилерни 100 рубльга чедир, контрабанда чүүлдерни хавырбышаан, штрафка онаар. Контрабанда кезээнче чурум-биле холбашкан болза, бурууллуг кижиниң эт-хөреңгизин хавырбышаан, хосталгазын үштен он чылга чедир казып шиидер аайлыг. Азы шолулгаже айыдан беш чылга чедир чорудуп болур.

Контрабанда — күрүне кем-херээ болур. Ол кем-херекти чажырганы дээш хосталгазын бирден беш чыл чедир казып база айыдан шолулгаже беш чыл чедир хүүсаага шиидер.

Ажыктыг, солун дыштанылга дээш

ЧОНГА СОЛУН КЫЛДЫР

НАРЫННЫҢ КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИНДЕ

Районнуң хөй чурттакчылыг суурларының бирээзи Нарын суурда чоннуң дыштанылгазын эки организастап турар апарганын чурттакчылар демдеглеп турар. Чыл эгезинден тура, тос муң ажыг кижи клуб ажылдарынга киришкен. Дыңнакчы, көрүкчү болурундан аңгыда, нарынчылар спортчу болгаш уран чүүл бөлгүмнеринге боттары идепкейлиг киржип турарлар.

Өске суурларга бодаарга, Культура бажыңының баазазы эки. Мында база школада спорт залдары бар. Бригада төптеринде кызыл-булуңнар дээзиревейн турар. Культура, спорт албан черлериниң ажыглалын экижидеринче «Нарын» совхозтуң удуртукчулары кичээнгей салып турар. Кайда удуртукчулар культура ажылын үнелеп көрүп турар болдур, ында ниити көргүзүглер эки болур дээрзин амыдырал бадыткаан турар. Культура-спорт комплекизин кодээ Совет күүсекомунуң даргазы Л. А. Самыгаа удуртуп турар. Совхоз акша-хөреңгизин үнзүрүп берип, ажылга идиг болуп келген. Культура-массалыг хемчеглерниң планын чөвүлелге дугурушкаш, ону парткомга бадыладып ап турар. Партком секретары Б. К. Бумбажай хөй-ниити организацияларының чаңгыс ай ажылдарын чедип алганы ажылдың шуудаарынга деткимче болганын демдегледи.

Клубтан эки чүүлдү өөренип, билип алыр дээш келген улуг, бичии кижилерниң сонуургалынга дүүштүр ажылдаары белен эвес. Салал-оналды өөренип, хөйнүң күжүнге даянып турган, культура одааның ажылын солун кылдыр тургузуп болур. Ынчангаш Культура бажыңынга чүгле аныяктар эвес, пенсионерлер, не херээженнер хөйү-биле кээп турар апарган.

Аңгы-аңгы категорияларның киржикчилери-биле ажылды херээженнер чөвүлели (даргазы А. С. Дүгер) чорудуп турар. Аргыыр, даараар бөлгүмнериниң киржикчилери республика делгелгезинге база киришкеннер. Чем кылып өөренип турарлар клубка болган кежээлерге тыва чемнерниң делгелгелерин организастап турар. Сүттүг шайны аартап, чаагай боованы чип оргаш, ажыл-иш, амыдырал-чуртталга дугайында суур чону хоорежир. Херээженнер чөвүлели догаа, чечек тарыырынга херээженнерни өөредип эгелээн. Мурнунда огород чок турган ог-бүлелер ам чаагай дүжүттү ап турар. Сес агитквартиралар ажылын алгаш, дыштанылга кежээлерин, конкурстарны, диспуттарны эрттирерин киржип турар. Тайбың темазынга тураскааткан кежээлерни кылыр организастаан. Тыва оюннар кежээлерин чон сонуургаан.

Херээженнер-биле ажыл шуудап эгелээн-даа болза, аныяктарга хамы уткалыг, дээштиг кежээлерни эрттиреринче комплекс чөвүлели кичээнгей салза чогуур. Тааңы концерт-биле оларның вегелеезин долузу-биле хандырары болдунмас. Ам-даа аныяктар клувуу тургустунмаан. Сонуургал айы-биле дөрт каттыжышкынның киржикчилеринден, бүгү районда дег, дажывыр хавырбайн, телевирлиг хемчеглер чорутпайн турары четпес. Бичии уруглар бөлгүмнер ээзиш. Агитбригаданың сезоннуг үелеринде үнүшкүнү организастап турза-даа, библиотека, эмнелге, садыг, амыдырал хандырылга ажылдакчылары-биле комплекстиг ажылдаарын чедип алыры чугула. Көжер библиотеканы чүгле ийи удаа организастааны четпес. Номчулга конференциялары, кинолекторийлер ээзиш эртип турган.

Культура бажыңының директору Э. Д. Балла, уран чүүл удуртукчузу Б. С.-Х. Ноозун уран чүүл бөлгүмнериниң ажылын экижиткен. Үжен ажыг маргылдааларны эрттирерин алды спортчу секцияларның кежигүннери, аныяктар идепкейлиг киришкен. Дилээшкинниг ажылдаар болза, бөрта спорттуң кандыг-даа хевирин сайзыратыр арга бар болуп турар. Партия, профэвилел, комсомол организацияларының сагыш човаашкыны эгелээшкинни деткииринге, четпестерден чайлаарынга дуза болур ужурлуг.

КЛУБ ДИРЕКТОРУ

Айлана Чоодуевна Араакчаа Нарын ортумак школазының соонда, пионер вожатыйы, ясли-даа кижизидикчи башкы болуп ажылдап каапкан. Күш-культура кичээлдезин база эрттирип турган. Оон организакчы талаларын, талантызын барымдаалаап, Кызылдың уран чүүл училищезинче өөредип чорутпан. Аныяк специалист Нарынның кодээ Культура бажыңынга ийи чыл директорлаан. Чоннуң идепкейинге даянып чугула дээрзин ол ажыл үезинде эскерип билген. Активчи кижилерин клуб ажылынче эвилелдээринге ол кичээнгей салып турган.

Дөрт чыл бурунгаар Мөрениң кодээ Культура бажыңынга ол ажылдап эгелээн. Клубта тускай спорт залы чок, ынчалза-даа теннис, бильярд ойнаар столдары турган. Бөлгүмнер доктаамал ажылдап турар. Ону Р. Б. Доржу-биле совхозтуң комсомол комитединиң секретары Э. Идам удуртуп турар. Партком секретары Ф. А. Артына танцы бөлгүмүнүң удуртукчузу. Пионерлер клувунда, садик уругларының бөлгүмнеринде уран чүүлге, чурукка хандыкшылдыг уруглар киржип турар. Пенсионерлерни Шагаа байырлалының белеткелинче киириштирип турар. Бөлгүмнер, каттыжышкыннар ийи чүс ажыг кижи киржикчилиг. Олар ийи-чаңгыс кичээлдени тарай бербезин дээш, бөлгүм удуртукчуларының ажылын контрольга алган. Бо бүгү ажыл клуб директорунуң кичээнгейиниң төвүнге турары чугаажок.

Директор бажыга, хылдыг хөгжүмге ойнаар, ырлаар, танцылаар. Кайы-даа бөлгүмге ол бөрын дузалажып тар. Көрүлде үезинде ол чай чоктадыр. Ыры, танцы бүрүзүн үдээри амыр эвес. Бот-тывынгыр артистер-биле, ыраңгыы хор-биле, үр үеде ажылдаар апаар. Улуг улустуң хорунда дертен, уругларынында үжен кижи киржип турар.

Көрүлде талантылыгларны илередиринге дузалаар. Уран чүүл бөлгүмнеринде иизы бүру мергежилдиң кижилери киржип турар. Клубта аштакчы Зоолма Самбуевна Доңчуттуң ыну улусчу ырларга таарыжыр. Тракторист В. Ыдаалай, чылгычы А. Күдер, фолааты О. Кыргыс болгаш өскелерниң-даа салым-чаяаныны ажыттынарынга Айлана Чоодуевна дузалаан. Сыгыртыр, каргыраалаар кижилерни концерттерге доозаамал киириштирип турар. «Ойна-ла» болгаш уругларның «Орлята» агитбригадаларының үнүүшкүнүн организастап турар. Уран чүүл көрүлдезинге черлелештир спортчу оюннар удаа-дараа эртип турар. Спорт комитеди база херээженнер чөвүлели-биле кады херээженнерниң спартакиадазын эрттирген.

Хорга болгаш уругларга аилга шилип алыры берге дээрзин директор чугаалады. Солуннарга парлаттынган чаа ырларны бөлгүм киржикчилеринге дораан өөренип алыр. Р. Кенденбильдиң, Б. Чамбыттың, В. Таповтуң ырларынга сонуургал улуг. Школада ыры башкызы О. Т. Сүктермаа-биле олар бир демниг ажылдап турар. Хылдыг хөгжүм оркестри тургузар дээш оралдажыышкыннар бар. Хөгжүм херекселдери-биле четче хандыртынмаан, ойнакчылар база херек. Келир үеле салгал белеткели дээш удуртукчу сагыш човап турар. Культура институдунче Урана Хаятайны өөредип чорутпан.

Клуб ажылы дүн-хүн дивес. Дыштаныр хүннерде ийи дакпыр кужениишкинниг ажылдаар апаар. Бо чымыштыг ажыл-биле чергелештир кудумчу дарганың хүлээлгезин А. Ч. Аракчаа күүседип келген. Ийи уругнуң иези бажыы ажылынче база чардытар. Бүгү-ле ажылга чоттингитер кылдыр үе-шагын ол ынаар тургузуп билир. Культура ажылынга үр чыл ажылдаан директорнуң чуруун районнуң хүндүлел самбыразынче киирген.

КАДРЛАРЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ

Культура ажылдакчыларының ат-алдарын көдүрер, мерлээшкинин деткиир ажылче районнуң культура-спорт комплекизиниң (даргазы Х. С. Кара-оол) кичээнгейин угландырары чугула. Кадрларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары негеттинип турар. Материалдыг бааза, бажыы болгаш айтырыы ам-даа чедир шиитпирлеттинмейн турар. Ийи-чаңгыс совхозтардан аңгы ажылдаакчылардың байдалы чок. Сонуургал айы-биле чөрби чеди каттыжышкыннар болгаш клубтар бар. «Уранай», «Аныяк дайынчы», «Аныяк ог-бүле», «Тыва оюннар» каттыжышкыннарны, пенсионерлер клувун башкылар, кообуннар болгаш ниити бүру мергежилдиң өске-даа кижилери удуртуп турар. Ритмиг гимнастиканың кичээлин парикмахер У. Хертек эрттирип турар. Бодунуң хостуг үезин харамнаавайн, культура ажылдакчыларынга деткимче көргүзүп турар активчилерге идиг бээри чугула. Сонуургал айы-биле каттыжышкыннарның киржикчилеринден дидывырны хавырып, өртектиг оюннарны организастаарын чедип алыр болза эки.

Районнуң төвүткен библиотека системазының директору М. С. Шойдуннуң чуруун республиканың хүндүлел самбыразынче киирген. Культура ажылдакчыларындан дөрт кижи кодээ Совет депутаттары, а район Советиниң депутадынга кымыл-даа соңгуваан. Ол хөй эвес. Районда үр ажылдаан дуржулгалыг кижилер эвээш эвес. Музыка школазы эрткен өөредилге чылының түңнели-биле республика чарыжынга тиилекчи болган. Башкылар Культура бажыңында бир, коллективтерле ийи-үш оркестрни тургускан. Оларга идиг бериишкин херек.

Бажың айтырыы шиитпирлеттинмейн турар. Төнге дөрт кижи бажың чок. Баянист тывылбас хирелинде, аңаа безин бажың тывылбаан. Культура институдунуң доозукчузу гостиницада чурттаашаан. Кодээ суурларда байдал оон дээредевес. Эрзин, Бай-Даг суурларда культура ажылдакчыларының уруглары яслиге тургустунмаан. Совхозтарның удуртукчулары клуб ажылдакчыларынга немелде телевир бербейн турар.

Кадрлар-биле четчелел библиотекалардан, музыка школаларындан аңгы болдунмайн турар. Клубтарда ажылдап турарларының чүгле чеден хире хуузу специалистер. Аңгы үеле дөрт кижи четпес.

Ынчангаш дужа келбижелулус хүлээп ап турар. Оларның бөрүмчези эвээш болуп, күзенниг түңнел бербези чугаажок.

Бо чылын районда он дөрт кижини дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче чорутпан. Кызылдың уран чүүл училищезинге киргеннер бар. Кирип алыры база берге, доозуп кээри база эвээш. Совхозтар мурнундан өөренип чорутканнарның, бот-өөредилгелиглерниң санын көвүдедир болза эки. Кадрларны ажылга быжыглаары хандырылга-биле харылзаалыг. Культура-спорт комплекизиниң мурнунда туруп турар чугула сорулгаларының бирээзи ол.

А. ХОВАЛЫГ.
«Шынның» тускай корреспондентизи.

УЛУСКА КАМГАЛАП БЕРГЕН БАЙЛАК

Москваның ССРЭ-ниң Куруңнениң чурук галереязынга ажыттынган делгелгениң көргүзүглери ээзүлуг-ла үнелеп четпес чүүлдер болган. Шылгарангай орус болгаш совет чурукчуларының үш чүс ажылын ол чылындыга болгаш Бүгү-эвилелдиң музей каттыжышкыны «Куруңнениң Третьяков галереязынга» халаска белек кылдыр дамчыдып берген.

Сураглыг совет эртемден Н. Аржанниковтуң музейге чагып дамчыткан чүүлдериниң аразында К. Савицкийниң хорар этюду, А. Васнецовтуң болгаш В. Поленовтуң чуруктары, Н. Рерихтиң театр каастарынга эскизтери кирген он чурук бар болган. Совет энергетиканың улуг ажылдакчызы А. Павленконуң коллекциязындан келген белектерлен И. Айвазовскийниң баштайгы ховар ажылдары-биле танышып болур. Оларның аразында Ф. Васильевтиң мурнунда билдинмейн чораан «Балыкчылар» деп чуруу. Ол чурукчунуң чогаадыкчы ажылын Репин бедии-биле үнелеп чораан. Эрте мөчээн ол чурукчу эвээш ажылдарын арттырып каан. Ынчангаш чыыкчының тыпкан ол ажылы онза улуг үнелиг. Сураглыг совет чурукчулар Т. Маврина-Лебедева болгаш Н. Кузьмин XVII чүс чылдың кайгамчык тураскаалы болур «Спас нерукотворный. Не рыдай мене мати» дээр бурган чуруун дамчыдып бергеннер.

Даштыкыга үр чылдарда тургаанының соонда төрээн чуртунче ээп келген ажылдар улуг сонуургалды болдуруп турар. Павел Михайловичи Третьяковтуң оглунуң оглу АКШ-та чурттап турар Л. Зилоти болунга ээлеп ап чораан В. Суриковтуң «Херээжен кижиниң портреди» деп этюдунга «Третьяковкага белек кылдыр» деп бижээш, ооң салым-чолун ынчаар шиитпирлээн. Э. Курнаковтуң коллекциязынга шыгжаттынып турган А. Яковлевтиң чураан орус балерина Анна Павлованың портреди Париж-тен чедип келген. Парижке С. Дягилевтиң сураглыг «орус сезоннарын» организастап турган чурукчу Н. Гончарованың ажылдары Франциядан база ээп келген.

С. КОСТРОМИНА,
СЭТА-ның корреспондентизи.
Москва.

АЛБАН ЭРТТИРИП ТУРАР ЧЕРИ — АФГАНИСТАН

1. ЭРГИ ШИВЭЭДЕ ЗАСТАВА

Пакистандан Афганистанче контрреволюстуг душман идегеттерниң шургуп кирип турганы база бир орукту дуглаан. Душманнар ол оруктап дээрбечилерни, боо-чепсекти эрттирип турган. Ам мында, эрги шивээде, афган дайынчыларның заставазын тургускан. Ону тургузарынга Кызыл Сылдыс орденниң эдилекчизи улуг лейтенант В. Юдаков баштаан совет саперлар киришкен. Командирниң ылаптыг сагаашкыны, саперлар сержант Н. Болутненковуң, аңаа дайынчылар И. Зуликовтуң, В. Калугинниң идепкейлиг киржилгези шивээни дериг тургузарынга дузаны четирген. Техниканы идегелдиг камгалаар черни, от турушкарын мында кылган.

Афган дайынчылар ол заставага келиринге чедир бир хонук эрткенде совет дайынчыларже душманнар халдаан. Дээрбечилер орукту ажыктап бодааш, кандыг-даа камгалал чокка чорув орган. Совет солдаттарны көрүп кааш, күштүг отту ажыда бергеннер.

Улуг лейтенант В. Юдаковтуң дайынчылары дайзын-биле сегиржип алышкынны эгелээн. Шуурган дег күштүг удурлаашкынга таварышкаш дээрбечилер боо-чепсээн октагылапкаш, үш-беш чок дезипкеннер.

* * *

2. СНАЙПЕР КАМЕНЩИКОВ

Даалга нарын болгаш айыылдыг турган. Бөлүк дайынчылар душманнар ээлээн бедиктиң кырынга вертолеттан дүжүп, быжыгланып турган.

Вертолет чогуур үезинде ук бедиктиң кырынга бестүп келген. Десантниктер уштур-шууштур дүжүп келгеннер. Оларның аразында аңаа дайынчы, снайпер Эдуард Каменщиков турган. Ол улуг даш артынга дүрген чаштына бергеш, адарынга белеткенилкен. Душманнар дораан-на боолап эгелээннер.

Солдат бирги адыышкынын-биле дайзынның пулемедун сандан үндүрген. Бала бир дээрбечи боолап эгелээн. Душманнар чаа күштүг немей киирип эгелээнин ол. Каменщиков бодунуң туружун дораан солааш, белеткенип алган. Бир ииты тулчуушкун эгелээн. Совет солдат карак чивеш дээр аразында хем ол чарынында дайзынның пулемедунуң чалбыраажы кызаш дээни эскерип каан. Дээрбечи кажар кижи болган. Бодунуң туружун база-ла солупкан. Ынчалза-даа совет снайпер ону болуунуң харалынга киирген, манап орда душман шимчеш дээн. Снайпернин огу чаңдыр дээр эвес, душман караш дээн соонда «кызыл дустаан».

Тулчуушкун уламчылавышаан. Бедиктиң солагай талазындан бөлүк душманнар үнгеп үнүп орган. Совет солдат элээн каш ылаптыг аткан соонда дээрбечилер шимээн чок барган. Чогум-на ол өйде афган дайынчылар чеде хонуп келген болгаш атакаже кирипкен.

А. НИКОНЕНКО,
СЭТА-ның корр.

Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилериниң уругларының садиги чайлагда база организастаан. Элээн каш өрээлдерлиг садиктиң даштыкы талазы болгаш ишти өрээлдери каастангалыг. Бичиилерге таарыжыр, онзагай чараш чуруктарлыг булуңчугаштарны өрээл бүрүзүнде кылган. Фермада уруглар садигиниң ажылын Галина Калчан-Сүрүновна Моңгуш башкарып турар. Кижизидикчилер Зоя Моңгуш, Светлана Аратына уругларга иизы-бүрү ырларны өөредип, чаа-чаа оюннарны айтып берип, Хөндергейде Чайлаг-Хемниң чурумалдыг черлеринче селгүүстедирлер.

Ол ферманың саанчылары хөй-ниитичи, уран чүүлдүң ажылынга идепкейлиг киржип, чайлыг үелеринде чоок черлерниң малчыннарынга, фермаларга концертин көргүзе каапкан келирлер. Саанчыларда, кадарчыларда ырлаарынга, шүлүктер номчуурунга, каттырымчыг күүселделер ойнаарынга улуг сонуургалдыглар эвээш эвес.

ЧУРУКТАРДА: Дөргүн сүт-бараан фермазының саанчылары ыры күүселдезинде; садикте чаштар селгүүстээшкинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

СЭТА-НЫҢ СПОРТ МЕДЭЭЛЕРИНДЕН

ЛОНДОН. СЭТА-ның тускай корреспондентизи В. Кукушкинниң дамчытканы болза: хол-шыдыраага делегей чемпиону ат дээш Гарри Каспаровтуң болгаш Анатолий Карповтуң аразында удук негежирниң маргылдаазының он үшкү салыы Ленинградка эгелээр. Ол дугайын маргылдааның кол судьязы Лотар Шмид (ГФР) тывдааны бирги чартыын Лондонга доозулган соонда чарлаан.

Делегейниң шыдыраа федерациязының президентизи Флоренсио Кампоманес маргылдааның бирги чартыын дооскаңы-биле Каспаровка болгаш Карповка байыр чедирген. Маргылдааның бирги чартыында ээ эки салыг дээш шаңнал тывыр тускай комиссияның даргазы англи гроссмейстер Энтони Майлс чүве чугаалааш, хайым болуп доозулган он бирги салыгны үнелеп, аңаа шаңналды тывыр деп экспертерниң шиитпирлээнин дыңнатты. Ынчангаш ол шаңналды Каспаровка болгаш Карповка дең үлээн.

Бир дииның эстафетазын — тураскаалдыг хрусталь кубокту — совет делегациязының удуртукчузу, ССРЭ-ниң национал Олимпий комитединиң (НОК) даргазының оралакчызы Александр Середага тывыскан. Середа бодунуң аалчызынде, ук кубокту маргылдааның ийиги чартыыы Ленинградта организастап турар кижилерге дамчыдып бээр.

— Чаңгыс маргылдааның ийи кезек черге эрттирип, бир черден өске черже кожуп ойнаары берге болур ужурлуг деп бодай-дыр мен. Каспаров-даа, Карпов-даа аза маргылдааларга киржип турганы ынчаш удук негежирин доозулгаан деп бодай берип болур — деп, голланд гроссмейстер Ян Тимман чугаалаан. — Ынчаар бодаар болза, частырыг болур ийик. Олар Ленинградка баргаш, оон чаа эгелээн деп бодал-биле ойнаар ужурлуг. Чүгле ындыг таварылгада чедиишкинни чедип ап болур — деп, ол улаачылаан.

Каспаров болгаш Карпов август 31-де, воскресеньеде Лондондан Ленинградта ужуп чедип келген.

Лондонга эрткен 12 салыгдан Каспаров 6,5, Карпов 5,5 алган. Дүүн, сентябрь 3-те оларның аразында он үшкү салыг эрткен.

* * *

Чиик атлетикага Штутгарт хоорайда эртип турар Европа чемпионадынга сөөлгү хүннерде эки түңнелдер чедип алдынган.

Москвачы Юрий Седых молотту 86 метр 74 см ырады октааш, делегейниң чаа рекордун тургускан. Ленинград чурттуг Марина Степанова 400 метрге мооңдактарлыг чарышка 53,32 секундада көргүскеш, база-ла делегей рекордун тургускан.

Фрунзе хоорайдан келген Игорь Палкин черлин бедиин халымынга 234 см көргүзүг-биле алдын медальды чаалап алган. Палкин делегей рекордун штурмнаарын оралдашкан: ынчалза-даа ол 238 см бедикти ажыр халып шыдаваан. Донецкиден Сергей болгаш Василий Бубка алышкылар бедикти ыттынып ажыр халырынга бирги, ийиги черни ээлээннер. Чүгле сөөлгү дөрт хонукта совет спортчулар он бир алдын медальды алганнар.

* * *

Гимнастикага делегей кубогу дээш Пекинге эрткен маргылдаа солун болган. Бо маргылдаага делегей чемпионаттарынга, Олимпий маргылдааларынга шылгараан чүгле 18 кижи киржир. Маңаа совет гимнаст Юрий Королев болгаш Ли Нинь (Кыдат Улус Республиказы) дең бооп, бирги, ийиги черни үлешкен. Олар делегей кубогун ийиде тудуп алгаш, бот-бодунга байыр чедиришкен.

СЭТА.

Тываның «Тывавтотранс» каттыжышкынының республика комбинады «В» болгаш «С» категорияның чолаачылар курстарынга өөренирин күзээн кижилерни хүлээп алырын чарлап тур. Аңаа үндезин националдыг кижилер бүдүрүлгеге ажылдаваан турган өөренир. Өөредилгени тыва дылга чорудар. Өөредилгеге дээш төлевирни боду, азы совхозтар ийикне, кады ажыл-агыйның өске-даа организациялары төлээр. Өөредилгениң хуусаазы 5 ай.

Адреззивис: Кызыл хоорай, Шевченко кудумчузу, 113-А дугаарлыг бажың. 2-34-94 дугаарлыг телефон.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

1986—1987 өөредилге чылында Кызылдың № 4 ортумак ПТУ-зу дараазында эртемнерге сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур.

Сес чыл школазын дооскан кижилер үш чыл дургузунда чазаныкчының, штукатур-малярның, кан болгаш демир-бетон конструкцияларын эптеечизиниң, былаңчының, сантехниктиг дериглелер эптеечизиниң, газ-биле кайнакчының, хоолай салыкчызының, электриктиг четкилер болгаш дериглелер талазы-биле электроаппаратчызының, электромонтерның, электро газ-биле кайнакчының, арматурщиктиң, демир-бетон конструкциялар хевтекчизиниң, аңгы-аңгы краннар машинистериниң, автомобиль краныныц машинизиниң тускай мергежилдерин чедип алыр.

Ортумак школаны дооскан кижилер 10 ай дургузунда шеворлекчиниң, плита салыкчызының, облицовщиктиң, контроль-хемчээр приборларының болгаш автоматиканың слесарының тускай мергежилдеринге өөренир.

Шилип алган мергежилиниң дайы-биле билдирииш кижини директорнуң адынга киирер. Сес чыл школазын дооскан херечилелин, ортумак школа дооскан дугайында аттестадын, 286 дугаар [illegible] 3х4 хемчээлдиг 6 фото-чурукту билдириишкинге кожар.

Училищеге келгеш, учеттан уштур бижидип алган паспортуң [illegible] дугайында херечилелин, учеттан уштур бижидип алганының дугайында (шериг назыны четкен кижилер) демдеглел бар кижи бижидиилгелиг шынзылгазын көргүзер.

Училищеже кирер дугайында билдириишкин киирген кижилер эмчи шинчилгезин эртер. Документилерни 1986 чылдың октябрьга чедир хүлээп алыр. Кичээлдер сентябрь 1-де эгелей берген.

Киреринге күзээн аныяктар кандыг-даа шылгалдалар чокка хүлээп алыр. Өөредилге халас. Училище эъш-чем, идик-хеп-биле хандырар. Хоорайда чурттавайн турар кижилерни ниити чурттаага бажыңы-биле хандырар. Ортумак училищени дооскан кижилерге ортумак билигни чедип алганының болгаш мергежил талазы-биле разряд тывысканының дугайында диплом тывысыр.

Училищени дооскан кижилерге хоорайның тудугларынга болгаш бүдүрүлгелеринге ажылдаарын чепшээрээр.

Училищеде хол бөмбүүнүң, кестүү, хүрештиң, хааткыц, чиик атлетиканың, бокстуң болгаш спорттуң өске-даа хевирлерниң секциялары бар. Бот-тывынгыр уран чүүлдүң техниктиг чогаадылганың, фотостудияның бөлгүмнери ажылдап турар.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 дугаар бажың. 2-54-15, 2-21-09 дугаарлыг телефоннарже долгап болур.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежирниң маргылдаазы. 9.00 — «Тура халышкынның төөгүзү». Сес сериялыг уран-чечен фильм. 5-ки серия — «Август хүннери». 10.05 — «Дириг амытаннар дугайында». В. Песков чорудар. 11.05 — «Автограф». Школачыларга литература викторинаазы. 12.35 — 12.40 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Кодээ горизонтулар». 15.45 — Объектив. 16.20 — Бистиң корреспондентилерниң чугаазы тур. 16.50 — «Хөй бөөбүзүүн» [illegible]. 17.35 — Концерт. 18.00 — «Он алды хар чедир болган оон улуг назын». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Соглээн сес—мерткен мыш». 19.35 — Док. фильм. 19.45 — Сес сериялыг уран-чечен фильм. «Тура халышкынның төөгүзү». 6-гы серия. 21.00 — «Үе». 21.35 — Чогаалчы А. Калинингиң чаңгыс чер-чурттуглары-биле ужуражылгазы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 23.25 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежириниң маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Оолааш черде бажың». Док. фильм. 8.35, 9.35 — Музыка. 2 класс. 9.05, 12.00 — Испан дыл. 10.05 — Н. Смеляковтуң поэзиязы. 10.35, 11.40 — Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Кинорада демчыдыга. 11.00 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.10 — Бистиң садывыс. 12.05 — Башкыга экран. Физика. 7 класс. Бойдуста болган техникада чылыг дамчыдылгазы. 13.00 — «Чаңгыс эртиг, хөй паккопадыг...». 13.45 — «5 «б» класстан келген хоектүг ооо». Уран-чечен фильм. 15.10 — Медээлер. 15.15 — А. Хачатурян. № 2 симфония ми минор. 16.15 — И. С. Тургенев. «Хову хааны Лир». Телешии. 17.50 — «Москваның эптеви». Док. фильм. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильм. 18.35 — «Чогаадыкчы баалыы». Республика солуннарында ажылдап турар чогаадыкчы аныяктар-биле ужуражылга. 19.05 — Киножурнал. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Ажы төлү». Программада: Медээлер. «СЭКП ТК-ның июнь (1986 чыл) Пленумунуң шиитпирлери — амыдыралга». «Коммунистерниң совхоз бүдүрүлгезинге авангарды рольу». «Тиилелге» совхозта партком секретары П. О. Хертек-биле интервью. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчылыг удурлар, чаштар». «Даңгына-[illegible]» Мультфильм. 1-ги дамчыдылга. 20.20 — Ритмиг гимнастика. 20.50 — «Якубияның графиказы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Барыын германн разведканың агентизиниң сойгазааның дугайында дамчыдылга. Политиктиг тайылбырлакчы Д. Д. Бирюков чорудар. 22.35—23.50 — Делегейниң музыка культуразының эртинеэзиндер.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

КИНО

СЕНТЯБРЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Этот безумный, безумный, безумный мир» (1, 2 сериялары) 9.30, 12.30, 15.50, 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пропавшие слависки» 11.00, 15.30, 17.40, 19.30 (улаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: Мультсборник 10.00, «Начни сначала» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (улаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чиполлино» 9.20, 13.10, «Зловредное воскресенье» 11.20, 15.00, «Говорит Москва» 16.50, 18.40, 20.30 (улаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Соучастники» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Воскресный папа» 18.00, 20.00 (улаткан) шактарда.

Агаар

Республикага булуттаар. Чаъс чаар. Соңгу-барыын чүкке углаан хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 0—5 градус соок. Чамдык черлерге 2 градустан 7 градус чедир соок. Хүндүс 10—15 градус чылыыр. Чамдык черлерге 0—5 градус чедир соок.

Кызылга булуттаар. Соңгу-барыын чүкче углаан хаттың дүргени секундада 5—12 метр. Дүне агаарның температуразы тик градус болур. Хүндүс 9—12 градус чылыыр.

ШЫН. Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3356.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00745

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 5 пятница № 209 (13209)

1925 чылда үнделиэлеттинген. Өртээ 3 көпеек.

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ БОЛГАН

Сентябрь 3-те СЭКП ТК-ның килдистери чөвүлел хурал эрттирген. Аңаа ажылчы чоннарның экономиктиг өөредилгезиниң айтырыгларын харылзаан турар ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң министрлерлериниң оралакчылары база күрүне комитеттериниң даргалары, СЭКП ТК-ның, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның, СЭКП ТК-ның чанында Бүгү-эвилелдиң политиктиг чырыдыышкын бажыңының, профэвилелдерниң адырлар аайы-биле ТК-ларының, «Билиг» ниитилелдериниң харысаалгалыг ажылдакчылары киришкеннер.

СЭКП ТК-ның Пропаганда килдизиниң эргелекчизиниң бирги оралакчызы П. Я. Слезко илеткел кылган.

Чөвүлел хуралга СЭКП ТК-ның «1986—87 өөредилге чылында ажылчы чоннарның политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин органзастаар дугайында» доктаалының күүселдезиниң талазы-биле министерстволарның болгаш ведомстволарның, ажыл-агый болгаш профэвилел органнарының сорулгаларын чугаалашкан. СЭКП-ниң XXVII съездиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1986 чыл) Пленумунуң документилериниң болгаш материалдарын улам ханы өөрениир көөрүн хандырарының, улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларының спецификазын барымдаалаан бүдүрүлгениң интенсификастаарының, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң системазын эде тургузарын белеткээриниң айтырыгларын чугаалажып көрген.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге чедиишкиннерни алган ССРЭ-ниң Ыяш ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитединиң каттыжыышкыннарының, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының эң шылгараан бөлүк ажылчыннарын, инженер-техниктиг ажылдакчыларын болгаш албан-хаакчыларын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1986 чылдың август 13-те Чарлыы-биле ССРЭ-ниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаан. Оларның иштинде Тыва АССР-ден:

Улустарның найыралы орден-биле

Василий Георгиевич **Нелюбов** — Каа-Хемниң ыяш ажыл-агыйының чолаачызы.

«Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле

Фахриддин Нуралиевич **Ашуров** — Чадаананың ыяш ажыл-агыйының чолаачызы.

Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле

Владимир Серен-Чимитович **Оржак** — Тожунуң ыяш ажыл-агыйының ыяш диилдирер бригадазының бригадири.

«Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» медаль-биле

Николай Тимофеевич **Махнёв** — Балгазынның ыяш ажыл-агыйының десниги.

«Күш-ажылчы шылгарал дээш» медаль-биле

Чорбаа Алексеевич **Арнак** — арга-арыгны ужар чүүлдүг дузазы-биле камгалаарының болгаш ыяш ажыл-агыйын камгалап хайгаараарының Красноярск баазазының парашютизи.

Хорг-оол Доладанович **Билдиммаа** — Шагаан-Арыгның ыяш ажыл-агыйының десниги.

Мария Семёновна **Якимова** — Тыва АССР-ниң Арга-арыг ажыл-агый министерствозунуң кол бухгалтери.

ДҮРГЕН БОЛГАШ БҮРҮН АЖААР

Чаъс-чаашкынның болгаш доңаттарлыг күстүң бо хүннеринде республиканың тараажыларының, кодээ ишчилериниң, бүгү чонунуң мурнунда тодаргай болгаш харысаалгалыг сорулга салдынган: 161 муң гектар чериниң дүжүдүн ажаар, күрүнеге 40 муң тонна тарааны дужаар, тараа садарының планын сентябрь 15-те күүседир, тараа ажаалдазын сентябрь 20-ге чедир, а бүгү хову ажылдарын октябрь 10-га чедир бүрүн доозар. Күскү хөрзүнүү ажылдап кылырын чогуур үезинде доозуп, саваңның шуптузун ажаап, мал чеминге белеткээр.

Он ийиги беш чылдың баштайгы дүжүдүнүң ажаалдазы бо хүннерде ажыл-агый бүрүзүнде эгелээн. Сентябрь бирге чедир ажаар ужурлуг шөлдүң 19.5 хуузунуң, 29779 гектар чериниң дүжүдү ажааттынган. Ажааган чериниң 48.6 хуузунуң азы 14475 гектарының тараазы бастыртынган, оон 15335 тонна тараа ажаап алдынган. Бир гектарга онаажтыр дүжүт 10.6 центнер болган. Тес-Хем район тараазының 41.4 хуузун кестирип, 63.9 хуузун бастырып алган. Каа-Хем район 28.4 хуузун кестиргеш, оон 62.2 хуузун бастырган.

Бо чылдың дүжүдүнүң ажаалдазы берге байдалдарда. Каа-Хемниң, Таңдының, Бии-Хемниң болгаш өске-даа черлерниң ажыл-агыйларында чиглээн болгаш хенчелеп үнген тараа хөй. Ындыг тарааны дүрген быжырар сорулга-биле самолёттан химиктиг бүдүмелдер чаштырып, чамдык хемчеглерни ап турар. Сөөлгү чаъс-чаашкынның болгаш хаттың соонда ушкан тараа база көвүдээн. Ынчангаш дүжүт ажаалдазынга эртемниң чедиишкиннериниң болгаш мурнакчы дуржулганы долу ажыглаары, бүгү аргаларны хереглээри негеттинип турар. Ажылды органзастаарын бригада, звено, шак бүрүзүнге экижидери, ону шалыпкын болгаш билдилиг удуртуру, ажылдың кезик бүрүзүнүң канчаар боттанып турарын хайгааралга алган турары чугула.

Тарааның чидирии каяа-даа — шөлге-даа, комбайнга-даа, оон сөөртүрде-даа, шаңга-даа — болдурбас херек. Комбайннарда, сөөртүр болгаш арыглаар машиналарда тараа төктүр черлерни сыскыыр, техниканың бүгү кезектерин тараа төгүлбес кылдыр таарыштырар. Ылаңгыя комбайн бүрүзүнүң барабанын чаңгыс-даа бүдүн мажак эрттирбес, тарааны чуура какпас кылдыр эдер. Ушкан тарааны ажаарынга сып кадыртыр тускай херекселдерни комбайн бүрүзүнге ажыглаар.

Эрткен чылдарның дуржулгазы болгаш мурнакчы ажыл-агыйларның ажылы улуг-улуг ажаалда-транспорт комплекстериниң ажыктыын бадыткаан. Ындыг комплекстерге ажылды башкарары болгаш контрольдаары эптиг, техниктиг ажаалда болгаш септелге чорудары дүрген. Бөлүк улусту черге чемгерери безин белен. Оон үүрмек бригадалардан болгаш звенолардан артык үнелиин Таңды, Бии-Хем, Кызыл районнарның ажыл-агыйларындан, ылаңгыя «Тиилелге», «Кызыл тараачын» совхозтардан көрүп, олардан үлегерни ап болур.

Тарааны бастырып турар комбайннарның ажылын дүргедедир, оларның машина манап туруп алырын болдурбас сорулга-биле шөлдерге түр шаңнарны кылыры, тараа урар трактор тергелерин тургузары чугула. Кысказы-биле чугаалаарга, дүжүт ажаалдазын дүргедедир бүгү хемчеглерни алыр, курлавырларны тыптынар херек.

Дүжүт ажаалдазын шалыпкын болгаш шынарлыг чорударынга материалдыг болгаш моральдыг идиг беришкиннерин ажыл-агый, бригада болгаш звено бүрүзүнге ажыглаар. Ажаалдада, сөөртүлгеде, шаңда — кайда-даа кижи бүрүзү чүнү кылырын, чүү хирени кылырын болгаш кайы хирени алырын база канчаар ажылдаарын баш бурунгаар билген турарын партия, совет, ажыл-агый удуртукчулары, комсомол, профэвилел болгаш хөй-нииити ажылдакчылары чедип алган турар ужурлуг. Социалистиг чарышты чер болганга өөскүдер, оон тиилекчилеринге күш-ажылчы алдар тугун көдүрер, комбайннарга беш-адырлар кадаар, туктар болгаш вымпелдер азар талазы-биле ажылдарны хүннүң чорудары чугула.

Дүжүт ажаалдазында кижилерниң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга болгаш шаптык чок дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар. Оларның аъш-чемин экижидер, чемненир үезин таарыштырар. Оларны дериг-херекселдер-биле, тускай хептер-биле хандырар. Арыг-шеверни болгаш культура-массалыг ажылдарны бедик деңнелге тургузар. Чер бүрүзүнге күш-ажылдың кижизинче чогуур кичээнгей салдынган турарын чедип алыр. Ынчан чымыштыг ажылда кижиниң сеткили сергек, соруу быжыг, үүлези бүдүнгүр болур.

Агаар-бойдустуң байдалы дүжүт ажаалдазын улам дүргедедирин негеп келген. Даглар баштарында хар чаапкан. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа районнарның чамдык ажыл-агыйларының девискээринде хар чаапкан. «Барлык» совхозтуң ийи муң гектар тараазы хар адаанга ийи хүн дүргүзүнда чыдып келген. Чаашкынның уржуундан оруктар үрелип, шаңнар малгашталып турар. Дүжүт ажаалдазында бо болгаш өске-даа бергелерни ажып эртеринге кижи бүрүзү киржип, планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни боттандырарынга бүгү күжүн, арга-дуржулгазын бээр ужурлуг.

Шупту — дүжүт ажаалдазынче!

Хову ажылдарын кыска хуусаада, бедик деңнелге, организастыг доозар дээш социалистиг чарышты улам калбартыыл

«Шын» солун бөгүн КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң бригада керээзи-биле ажылдап турар Чеди-Баш бригадазының кежигүннери Ким-оол Делгерге болгаш Валерий Койгунмайга тураскаадып көдүрүр.

Хоочун комбайнер, коммунист Ким-оол Делгер бо хүннерге чедир 230 гектар чериниң тараазын чыттыр кестирген, аныяк механизатор Валерий Койгунмай 158 тонна тарааны бастырган. Олар — чеди хонуктуң түңнели-биле бригадада социалистиг чарыштың тиилекчилери.

Тараажылар, тарааны кыска хуусаада, чидириг чок ажаар дээш демиселге эң идепкейлиг киржиңер!

АЖААЛДАНЫҢ МУРНАКЧЫЛАРЫ

ЧУРУКТАРДА: Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң Чеди-Башта дүжүт ажаалдазында чолаачы Алдын-оол Сарыг кызыл-тасты шаңче дажыглаар хүлээлгезин эки күүседип турар. Каа-Хемниң кежии, тараа чедирер белен эвес ажылдың мурнуку одуруун ол ээлеишаан.

Ол-ла ажыл-агыйда дөрт чыл ажыг чолаачылаан Михаил Мижит-оол база-ла Чеди-Баштың шөлдеринде чаагай үнген кызыл-тасты машиназынга ургаш, суурда шаңче чедирип турар. Бо чолаачыларның машиналарының кузовтарындан тараа төгүлбес.

Бо чылдың дүжүдүн чидириг чокка, кыска хуусаада ажаап алырының чарыжы чолаачылар ортузунда чоруп турар. Ол чарышка совхозтуң чолаачылары идепкейлиг киржип, дүжүттүң маадырларының саны хүнүн-не көвүдеп турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

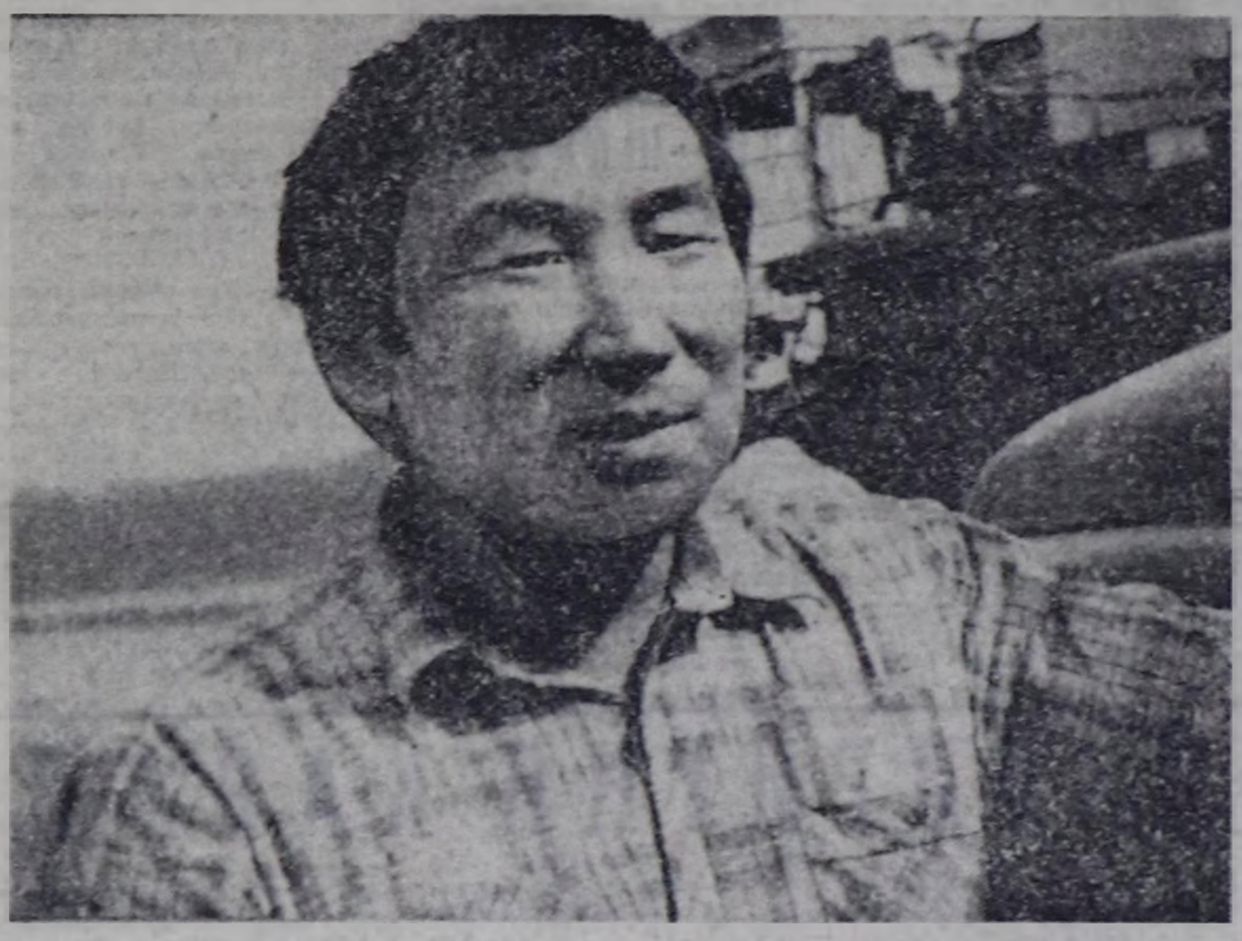

АЛМА-АТА. Казахстанда эң-не узун хлеб конвейери ажылдап турар! Кур чер демир-оруунуң ажыл-ишчилери Павлодардан Уралче чаа дүжүттүң тараазын чүдүрген баштайгы эшелоннарны чорудупканнар. Бүдүн чартык муң километр узун оруктуң схемазынга диспетчерлер оларга ноган оттуг маршрутту ажыдып берген. Тараа чүдүрген поездилерниң доктаавайн чорууру-биле бүгү-ле станцияларда семафорларны ажыткан.

Бо хүнүң бүдүүзүнде улуг ажылды кылып чорупкан. Белеткелчилер-биле кады демир-оруукчулар элеваторларже баар оруктарга тараа чүдүрер черлерни көвүдеткен, вагоннарны тараа-биле долдур чүдүрерин дүргедедип турар бедик бүдүрүкчүлүг техниканы эптеп тургускан.

Оруктуң ажылдакчылары тараа хүлээп алыр эң улуг бүдүрүлгелерни бодуунуң төп компьютерлеринге кожуп алганнар. Ол баш бурунгаар элеваторларда тарааның бар-чоруунуң дугайында медээни бээр болгаш оон хамаарыштыр хурут вагоннарны чорударын шаптаар болгаш поездилерниң кээп турарын баш бурунгаар дыңнадып турар.

— Ооң-биле кады ажылдың баштайгы хүнү хлеб сөөртүрүнүң схемазында четпестерни тодарадкан. Поездилерни графикте көрдүнгенинден ооржум тыскаап турар. Белеткелчилерниң ажылдап турары локомотивтерниң күнүзүнүң эвээжи болгаш оларның чедишпейн турары амдызында сөөртүлгениң темпизинге салдар чедирбейн турар. Ынчалза-даа тараа ажаалдазының кидин түлүк үезинде, тарааны сөөртүрүнүң хемчээли элээн каш катап өө бээрге, ол чорук транспорт конвейериниң ажылынга шынгыы моондак болу бериp болур — деп, Кур чер оруунуң кол диспетчери М. Абдуллаев чугаалаан.

Илереп келген четпес чүүлдү чок кылыры-биле станцияларда ажылдап турар тепловозтарны ажылдың кужеништиниң графиинче шилчидерин шиитпирлээн. Ол чорук эвээш санныг тепловозтарны ажыглаар арганы бээр.

ХЕМЧИКТИҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары ниитизи-биле 1922 гектар шөлдүң тараазын кестирген. Ооң иштинде 1732 гектарны чыттыр кестирген, 764 гектарның тараазын бастырган, оон 995 тоннаны ажаап алган.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң шөлдеринде 119 гектар кызыл-тасты, 119 гектар арбайны, 171 гектар чинге-тарааны чыттыр кестирген. Ооң иштинде 180 гектарның тараазын бастырган. Ол ышкаш 189 гектарда кызыл-тасты, чинге-тарааны дорт кестирген. Совхозтуң шаңында 427 тонна чаа дүжүт кирген, ону кургадып, арыглап турар.

«Тыва» совхозтуң шөлдеринде 300 гектарда арбайны чыттыр кестирген, ооң иштинде 190 гектарны бастырган, 339 тонна тараа шаңда кирген.

М. ДОНГАК.
Чөөн-Хемчик районнуң агроүлетиир каттыжышкынының диспетчери.

УЛАМЧЫЛАВЫШААН

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбырында кукурузаның болгаш тарымал торуктуң ногаан массазын кестирип, силостаан. План ёзугаар 5608 тоннаны салыр турган, херек кырында сентябрь 1-ге чедир 5908 тоннаны белеткээн. Салдынган силостуң 56 хуузу эки шынарлыг болган.

Силосту Иштии-Хем сүт-бараан фермазының болгаш Шойлуг-Дөңде семиртилге пунктузунуң чоогунда оңгарларда урган. Ол ажылдарга пенсионерлер Андрей Доржу, Борбак-оол Моңгуш, Серээ Кара-Сал, трактористер Шалыы Саидак, Александр Кызыл-оол олар идепкейлиг киришкеннер.

Силос салырын ам-даа уламчылап турар.

С. МОН.

КҮҮСЕТТИНЕР

Орук дургаар силос сөөрткен машиналар Туран хоорайның болуудан эгелээш, асфальтылыг орукту кежилдир ховудан удур-ледир шуужуп алгап чоруп турлар. «Өөк» совхозче баар орук аксы черде машина, комбайн доош ында турган бар-ла техника чаңгыс черде чыгы бергеп болду. Чедип келиривиске хуралдаап турлар.

— Планыңар күүселдези кайы хире чоруп турарыл? — деп, «Кызыл тараачын» совхозтуң директору Владимир Рудольфович Евсеевтен айтырдым.

— Бо чылын бистиң планывыс улуг. Сигенни — 3035, сенажты — 4040, силосту — 1600 тонназы белеткээр бис. Ам херек кырында 2700 тонна сиген, 3000 ажыг тонна сенаж, 10 муң хире тонна силосту белеткеп алган бис. Ниитизиниң малынга быжыг чем-суурну белеткеп алырынга бар турган күжүвүстү ынаар мөөңнээн. Ийи дугаар бригададан бир звено бо шөлде кукурузаны кезери-биле быжыглаттынган. Звено бүрүзү механизастаттынган. Комбайннар үрели бээр болза, ону дораан кыла каапкар кадаар аппарат база белен. Слесарьны доктаамал мында быжыглаан улус бис. Оларның-биле кады эдикчилер артык кезектери-биле үрелген комбайннарны септээринге улуг-хуузун киирип турар. Ажы-биле чугаалаарга, кукурузаның сырый болгаш чаагай үнгенинге ындыг чүве ийикпе, комбайннарның ийи кожа турар илчирбелери болган чок-ла үстүп каар, ремеңнер артпас, салаалары сыйлыр мындыг чүве-дир. Районнуң автотранспорт бүдүрүлгезинден айтырып чеде бээрге, чок болур. Оон башка техниканы үрелиишкин шоолуг болбайн турар. Ниитизи-биле мал чемин белеткээр планывысты сентябрьның 15-те доозар деп сорулгалыг улус бис — деп, директор бүзүрелдиг чугаалады.

Сөөлгү он хонуктуң түңнели-биле алырга комбайнерлерниң аразындан ажылынга шылгарап турарлар база бар. Петр Чолдак оол биле Леонид Симоненко хүнде 2400 тонна силосту кезер турган болза, олар хүнде үш муң тоннаны кестирип турар. Ол норманы Петр Шилов, Александр Мусин, Степан Бовкун олар күүседир дээш бедиткен хүлээлгелиг алган ажылдап турары өөрүнчүг. Комбайннарны ажылга туруушкун болдурбазы-биле 10 КамАЗ машинаны быжыглаан. Оларның кайызызаа 25 тонна ногаан массаны бир рейсте-ле сөөртүр.

Механизаторларны ажылдап турар черинге кээп чемгерип турар. Олар сүт, эът болгаш сметана өртээниң чугле 50 хуузун төлээр.

Совхозтуң дирекциязы механизаторларның хандырылгазынче болгаш амыдыралчурталгазынче доктаамал сагыш салып турар. Дүжүт ажаалдазының соонда тараа кудуруун совхозтуң ажылчыннарынга хууда малын чемгерери-биле чиик өртекке садар. Ол ышкаш картофель, ногаа олуртуру-биле черни чардырып бээр.

Ынчангаш механизатор бүрүзү бодунуң төрээн совхозунуң ажыл-ижи дээш, мал чеминиң продуктуларын бүдүрериниң планныг онаалдаларын күүседиринге улуг-хуузун киириштирип ажылдап турарлары ол-на алдеп.

И. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

МООН АЛГАШ КӨӨРГЕ

Таблицада сентябрь 1-ге чедир республикада дүжүт ажаалдазының чоруп турарын көргүскен: бирги одуругда—тараазын кескен шөл (хуу-биле), ийигизинде —тараазын бастырган шөл (хуу-биле), үшкүзүнде— бир гектар шөлден алдынган дүжүт (центнер-биле).

Бай-Тайга	26.7	100	11.3
Мөңгүн-Тайга	—	—	—
Барыын-Хемчик	11.8	100	12.4
Өвүр	—	—	—
Сүт-Хөл	26.5	68.2	15.9
Чөөн-Хемчик	14.2	23.2	10.1
Улуг-Хем	13.2	72.8	13.5
Таңды	12.6	47.0	11.0
Бии-Хем	14.6	37.9	10.9
Тожу	—	—	—
Каа-Хем	28.4	62.2	8.7
Тес-Хем	41.6	63.9	6.7
Эрзин	13.6	100	8.5
Кызыл	20.3	12	10.7
Республика	19.5	48.6	10.6
1985 чылдың сентябрь 2-де	4.8	29.8	9.4

Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, республикада кестинген тараа ниитизи-биле барык беш катап хөй. Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем, Тес-Хем районнарының ажыл-агыйлары тараа кестирер планнарын 30-40 хуу күүседип бергеннер. Олардан 3984 гектар шөлдүң дүжүдүн ажаар. «Ленинниң оруу» совхоз планын чартыындан ажыр 57.7 хуу күүседип алган. Ол ышкаш «Кызыгаар» болгаш «Чаа орук» совхозтар 695 гектар болгаш 510 гектар тараа кестирерин тус-тузунда 59.3 болгаш 51.4 хуу боттандырган.

Республика бир гектардан дүжүттү ап турары эрткен чылдыындан 1.2 центнер хөй. Ажыл-агыйлардан «Күш-ажылдың хостуу» 20.4, Карл Маркс аттыг совхоз 19.5, «Чыраа-Бажы» 17, «Октябрь 30 чылы» болгаш «Алдан-Маадыр» совхозтар 169 болгаш 16.5 центнер дүжүттү ап, мурнуку одуругда чоруп турарлар. Ол чорук оларда ажылды шын органзастааны, ажаалданың технологиязын шын сагып турарын көргүзүп турар. Шөлдериниң дүжүткүрүн чедип ап турар ол болгаш өске-даа ажыл-агыйлар моон соңгаар-даа бүгү шөлдерден эң хөй дүжүттү чидириг чок ажаап алырын уламчылаар херек.

Районнарда тараа шөлүнден чеңгениг дүжүт ап турар ажыл-агыйлар бар боор турары үениң негелдезинге канчап-даа таарышпас. Чижээлээрге, республиканың база бир тараалаң ажыл-агыйы «ҮТКА 25 чылы» эң сөөлгү черде чоруп, бир гектардан чүгле 2.9 гектар дүжүттү ажаап ап турар. Ынчангаш шөлдериниң эң дүжүткүрү болгаш эң эвээш дүжүткүрү оларда болуп, ажыл-агыйлары шак ындыг удурланышкак көргүзүглерлиг боор турар. Ол ышкаш «Ак-Туруг» 3.8, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз 5, «Енисей» 6.8 центнер дүжүттү эрткен хонуктарының түңнелдери-биле алган.

Ынчангаш бүгү ажыл-агыйлар өстүрүп алган дүжүдүн долузу-биле кыска хуусаада ажаап ап, чидириглерни болдурбас дээш бүгү хемчеглерни алыр херек.

Шынга харыы

ЧЕТПЕСТЕР ЭТТИНГЕН

№ 183 «Шынга» парлаттынган рейд материалынга ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң шаңнарында болгаш дуржулга станциязының № 3 хову-трактор бригадазында харысаалгалыг ажыл — дүжүт ажаалдазынга белеткелди чугулалап көрбейн турарын шүгүмчүлээн. СЭКП Таңды райкомунуң бирги секретары В. Д. Курзутов биле Кодээ ажыл-агый дуржулга станциязының директору В. А. Барышников аңаа мындыг харыыларны чорутканнар:

«ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң төп шаңында август 25-ке чедир 3,5 муң дөрбелчин метр шөлдү бетоннаан. Тараа кургадыр черниң тудугларын дооступ турар. Минералдыг чемиштиилгелер болгаш химиктиг бүдүмелдер шыгжаар складтарны септеп белеткээн. Ынчалза-даа Усенека салбырының шаңында тараа урар серилерин септелгези шыдыг чогуудан саадап турар.

Дуржулга станциязының хову бригадаларын ажаалда мурнунда белеткеп доосқан. Бүгү комбайннарны септээш, олар ам дүжүт ажаалдазында ажылдап турарлар. Бригада турлагларында кескү агитпунны дерээн. Социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылган, механизатор бүрүзүнге онаалдаларны таныштырган. Бо хүннерде № 3 бригаданың шупту 6 жаткаазы ажылдап, тарааны чыттыр кестирип турар. Бригада турлааның чоогунда демир-дести ажаалда соонда ооржаан чайладырын шиитпирлээн».

ЭКОНОМИКА КАМНАЛГАЛЫГ БОЛУР УЖУРЛУГ

ОТЧЁТ-УЧЁТТУ САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАРЫ-БИЛЕ

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде экономика айтырыглары, ооң иштинде бухгалтер учёдун улам ыңай сайзыраңгайжыдары база бир кол черни ээлеп турар. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Улус ажыл-агыйында бухгалтер учёдун сайзыраңгайжыдар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалында материалдыг, күш-ажыл болгаш акша-хөреңги курлавырларын камналгалыг, чеп ажыглаарынга, социалистиг өнчүнү камгалап кадагалаарынга контрольду чорударынга, ажыл-агыйжы эвес, төтчеглекчи чоруктар-биле демиселди күштелдирериңге бухгалтерия ажылдакчыларының харыысалгазын бедидерниң чугулазын айыткан.

Республиканың улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, бухгалтерия учёдун сайзыраңгайжыдар дээш эвээш эвес чүүлдер кылдынгылаан. Эрткен сес айларда комбинат продукцияны сайгарарының планын 106,9 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 404 муң рубльдиң арыг оругазы алдынган, дебитор өрези бо чылдың январь эгелиинде бээр 63 муң рубльге кызырылган.

Ындыг улуг бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын контрольдаары бедик деңнелдиг учет, отчет чокка болдунмас.

Ылангыя СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр комбинаттың бухгалтерия коллективи чаа бүдүрүлге ажылдаарының, эде тургустунуушкунунуң сорулгаларын эки билип, ажылынга чаа депшилгелиг аргаларны дилеп тып, ажыглап турар. «Бухгалтер учёдунуң шынарлыг, оперативтиг болуруун сайзыраңгайжыдары, ооң контрольдаар талазын күштедирери, отчет көргүзүглерниң шынарлыг, шиннып хандырар, учет-санаалга ажылдарын механизастаарын болгаш автоматизастаарын хөгжүдер ажылдар талазы-биле 1986—1990 чылдарда хемчеглер планын» «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бухгалтерия аппараты ажылдап кылгаш, ону боттандырып турар. Машина-санаалга станциязы комбинатта 1971 чылдан бээр ажылдап турар. Санаалга-перфорация машиналарын шиңгээдип эгелээни-биле учет ажылын механизастаарын чорудуп келген. Шалын болгаш күш-ажыл төлевиринге, материалдар, артык кезектер, бичии өртектиг эт-херекселдерге, кол фондуларга, амортизация санаарынга, чүък транспортунга болгаш оон-даа өске операцияларга хамаарыштыр учетту механизастаан. Учеттуң ол кезектерин механизастааны отчетту бээриниң хуусаазын кызырган болгаш көргүзүглерниң шын, частырыг чок болуун хандырган. Ажылдакчыларның шалыының ажаалга кассазын дамчыштыр төлээлериниң документилерин белеткээрин механизастаарының төлевилелин бо чылын ында ажылдап кылган.

Бо бүгү ажылдарны чорударынга комбинаттың кол бухгалтери Виктор Михайлович Волковтуң киирген үлүү эвээш эвес. Ооң күш-ажылчы амыдыралы 1963 чылдан бээр «Тыва даг-дүгү» комбинат-биле холбаалыг. Ооң инициативалыг, негелделиг чоруу бухгалтерия коллективиниң өзүүрүн, быжыглаарынга улуг рольду ойнаан. Комбинаттың бухгалтериязында 17 кижи ажылдап турар. Сес-биле-даа, ажыл-херек-биле-даа дузалаарынга белен Виктор Михайловичи-биле кады ажылдап тургаш, аныяк кижилер белен эвес-даа бол, чугула мергежил — бухгалтер ажылын шиңгээдип ап турарлар. 23 чыл иштинде ооң өөреткени кадрлар чүгле бистиң республикада эвес, Москвада, Хакасияда, Красноярскиде улуг бүдүрүлгелерниң кол бухгалтери, оралакчылары-даа болуп ажылдап турарлары бар. В. М. Волков Тыва АССР-ниң Сан-хөө министерствозунуң чанында бухгалтер учёдунуң талазы-биле методсовет кежигүнү. Учеттуң депшилгелиг хевирлерин, аргаларын шиңгээдип алырын, учетту механизастаарын эки организастааны дээш В. М. Волковтуң шаңнал, мактаалдары-даа хөй. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвилелдиң хүндүлел бижии-биле-даа шаңнаткан. Бухгалтерия кадрларының билиг-мергежилин бедидеринче ол сагыш салып келген.

Бухгалтер учёдун үлегерлиг тургусканы дээш көрүлде конкурска 1984 чылда «Тыва даг-дүгү» комбинат ССРЭ-ниң Тудуг материалдар үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелериниң аразындан ийиги черни ээлээн коллективтиң үре-түңнелдиг ажылының херечизи.

Камналга чурумун, хумагалыг чорукту күштелдирериңге комбинаттың бухгалтерия коллективи чамдык ажылдарны кылып, хемчеглерни боттандырып келген. Шыңгыы камналганы хандырар сорулга-биле бараанныг продукция баланзызын ай санында тургузуп турар. Бүдүрген продукцияның хемчээлинге немей бижиир чорукту болдурбазы-биле белен продукцияны ай санының төнчүзүнде комиссиялыг инвентаризастаарының чаңгыс ай чурумун тургускан. Капитал болгаш үүрмек септелгеге материалдарны үндүр бижиирип чүгле материалдар чарыгдалының кордүнген нормазын ёзугаар чорудуп келген. Даг массазын казарынга болгаш үндүр сөөртүрүнге кылдынган ажылдарның хемчээлин маркшейдер хемчээлгениниң аргазы-биле ай санында хынаарын чурумчуткан. Аңаа хамаарышкаар илереттинген болза, даг ажылдарының кылдынган хемчээлин ол ёзугаар элээжедип, буруулуг кижилерге артыкка төлээн акша-түңну дедир эгидип турар.

Киирип ап турар болгаш чүдүрүп чорудан продукцияны ыяап-ла деңнелдерни чурумчуткан. Харысалганы күштелдирер сорулга-биле киргениниң, үндүргениниң документилеринге киллээр черниң берген талонун кожуп каар болдурган. Ынчангаш чүъктүң талонда бижиттинген деңнели бараан-транспорт бижиинде көргүскени-биле дүгжүр ужурлуг. Ол чорук сөөртүлге үезинде чидириглер болдурбазынга дузалаан. Бо чылын чоруткан хыналдадан септелге ажылдарынга 1829 рубль, соцстрахованиеге 272 рубльди артыкка чарыгдааны илерээн болгаш ук түңнерни дедир эгиткен.

Бо чылдың бирги чартынында комбинатта пландан ажыр 743 киловатт-шак электр энергиязы, 1607 гкал чылыг энергиязы, 153 тонна (чижеглеп санаан) одаар чүүл, болгаш өске-даа янзы-бүрү материалдар 28,1 муң рубльге камнап алдынган.

М. ХОВАЛЫГ,
Сан-хөө министерствозунуң улуг бухгалтер-эксперти.

ЧААРТЫЛГАЛАР

Улус ажыл-агыйының бүгү адырлары — үлетпүр, кодээ ажыл-агый, тудуг, транспорт, садыг эде тургустунуп турар. Эргелеп башкарылганың угаазыладыг реформазы эгелээн. Школа өөредилгеге эде тургустунуп турар. Дээди болгаш ортумак тускай школаның реформазы эгелээн. Совет ниитилел оожургап доктаар, ёзу барымдаалаар, эрги ёзуну эдерер чоруктардан чоорту аштаттынып, күш-ажылчы моральды, социалистиг норма-чижектерни быжыглап, эргижирээн чүүлдер-биле эптешпес чок демиселдежип турар. Ынчангаш «эде тургустунуушкун» деп сөс совет ниитилелдиң байдалын долу илередип турар. Амгы үеде хүрээледиишкин болгаш революция деп сөстерниң аразынга деңнелге демдээн салып турары ынчангаш таварылга эвес.

Ам бистиң экономикавыста чүү боор турарыл?

Бирээде, ооң хөгжүлдезиниң темпизи кошкуз-биле бедээн, нургулайында өзүлдениң шынар факторларының күзели-биле бедип турар. Үлетпүр үзүктелиишкин чок ажылдап турар, чижээ, оон нефть тывын адыры бо чылдың август 21-де хонук бүрүзүнде одаар чүүл тывылжының планнаттынган деңнелинче үнген. Үлетпүр ниитизи-биле планныг даалгаларлап муриады ажылдап турар. Оожум-даа болза тудугда байдал экижип орар, амыдырал хандырылгазы калбарып, транспорт комплекизинде байдал экижип орар.

Кижилерниң хөй нурууну бурунгаар кылган бо базымнарны чүгле статистика медээлеринден эвес, харын ботталының ажыл-чорудулгазының байдалындан тодаргай көрүп, билип ап турар. Чижээ, Москвада ногаалар болгаш кат-чимис садыглаары коскү апарган. Аъш-чем продуктуларынга кижилерниң херегледин эртемге үндезилээн норма-чижектерге чедир долу хандырары — чоок эвес хемчээл дээрзин бидиниир херии. Ынчалза-даа аъш-чемниң сүүзүннүүнүң талазы-биле бистер делегейде бирги черлерниң санында бис. Амгы үеде калорийлерниң шынарының айтырын шиитпирлеп турар бис.

Агроүлетпүр реформазында баштайгы эки түңнелдер бар-даа болза аңаа оожургаар аргавыс чок. Негелде улам улгадып, шугумчулел күштелип турар. Эде тургустуушкун бүгү-ле чүвени доораан берип шыдавас болгай. Чаа болгаш эрги чүүлдерниң аразында чөрүлдээлерни демиселге шиитпирлээр, а ол демисел боду чалгыгдыг агым-биле чоруп орар.

Колхозтар болгаш совхозтар удуртукчуларынга бот-тускайлаң болурунун улуг аргаларын берген. Экономика талазы-биле алырга, олар канчаар-даа аажок улуг эргелерни алганы ол. Ынчалза-даа бот-тускайлаң болуру дээрге, бодуңуң ажылының түңнели дээш харысалгалыг болуру ол болур. А херек кырында байдалды ап көөрге, бо айтырыг нарын хевээр: ажыл-агыйлар удуртукчуларының эвээш эвес кезии төптен команда ёзугаар ажылдаар, сагылга-чурумнуг кылдыр кестүр чаңчылдардан ам-даа уштунмаан, бүдүрүлгениң ёзулуг командирлери болбайн турар болгаш боттарынга харысалга алырындан ам-даа коргуп турар байдалдар бар. Шаг-үе биске чаа кыйгырыгны кылган болганда эде тургустунар болгаш аңаа төлептиг харыыны бээр ужурлуг бис.

1987 чылдан эгелээш чурттуң бүгү үлетпүрү ажылдың чаа байдалдарынче шилчиир. Ажыл-агыйны чорударының экономиктиг бызаларын колдады ажыглаарын, инициативаны калбартырын, бүдүрүлгелерниң, күш-ажылчы коллективтерниң бот тускайлаң болуруп боттандырарын көрген. Төптен командылаашкын, бүдүрүлгелер администрацияларын солуп, холгаарлаашкын көрүп турар, чүге дизе, чер-черде байдалды олар боттары эки билир. Төптүң болгаш чер-черниң аразында дириг, органиктиг харылзаазын янзы-бүрү айтырышкыннар, бижиктер болгаш саазын шокардаашкын саавырлар-биле солуп болбас. Бүдүрүлгелерниң бот тускайлаң ажылдаарынга эрге-хоойлу болгаш социал байдалдарны тургузары — эң-не чугула сорулга ол. Бүгү-ниити экономиктиг реформага хамаарышкан социалистиг бүдүрүлге дугайында хоойлу төлевилелин аңаа дүүштүр чогаадып турар. Министерстволар болгаш бүдүрүлгелер аразында эргелер болгаш хүлээлгелер хуваалдазын ол хоойлуга тодарадыр. Чыгдынган дуржулганы байлакшыдар.

Ынчангаш совет экономиканың, бистиң бүгү ниитилелиивистиң эде тургустунуушкунуу темпизин апкан. Экономиканы хөгжүдери — чаңгыс хүннүң херээ эвес, ынчангаш бистиң мурнувуста нарын болгаш чиик эвес сорулга тургустунган. Бистиң улус ажыл-агыйывысты делегей эталонунга тургузар төлээде болдунмас чүвени боттандырар апаар бис. Ындыг тээгүлүг улуг хемчээлдиг сорулгаларны күүседиириниң дуржулгазы бистиң чонувуста бар.

Геннадий ПИСАРЕВСКИЙ,
ПМА-ның политиктиг тайылбырлакчызы.

МУРНАКЧЫ, ДАГДЫНЫКЧЫ

«Тыва кобальт» комбинаттың гидрометаллургия цегиниң улуг аппаратчызы Иргит Чыманович Күдер-оолдуң ажыл-амыдыралы төрээн бүдүрүлгезиниң намдары-биле чарылбас холбаалыг. Ол аңаа 16 чыл дургузунда ажылдап келген. Бо үениң иштинде бедик мергежилдиг ажылчын боор дагдыныккан.

Дериг-херекселдерниң тургузуун эки билир, оларның туруушкун чок ажылдаарын хандырары-биле хейнү кылып чоруур. Эвээш эвес чаартыкчы саналдарны киирген. Аныяк ажылчыннарга бодунуң байлак дуржулгазын дамчыдып берип чоруур идепкейлиг дагдыныкчы.

Эрткен беш чылда күш-ажылчы чедиишкиннери дээш, Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергези-биле И. Күдер-оолду шаңнаан. Аңаа сорук кирген ажылчын улам кызымак, хынамчалыг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Иргит Чыманович Күдер-оол дериг-херекселдерин хынап көрүп турары.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Ээ ёзу-биле көөр

ЧЕМИШЧИДИЛГЕ ҮРЕЛИП ТУРАР

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң минералдыг чемишчидилгелер шыгжаар сарайын кончуг таарымча чок черде, шыкта кылган. Чүге дээрге, чазын чылыг-биле кады ол шыктың суу адаандан үнүп кээр, чемишчидилгелерни үрээр. Амгы үеде ол сарайда чүү-даа чок. Үрелген чемишчидилгелерниң үндүрүп теп каапкан. Совхозтуң чемишчидилгелер шыгжаар чери ам чок боор турар, ынчангаш ол ажыл-агыйже чемишчидилгелер аппарбайн турар бис. Хуваалдалыг чемишчидилгезин совхозтуң удуртукчулары, кол агроному албайн та канчаар деп бодап турарлар?

Чаңгыс ол-даа эвес. Мен бодаарымга, ажыл-агый чемишчидилгелерни ам-даа негелдеге дүүштүр ажыглавайн турар. Өдек төккен черни болбаазырадып алганын көөрге, дыка кыдыра. Ынчангаш ол черден чашпаан үнген болур. Черле ынчаш черни чыл-чылда шын болбаазыратпаска-ла, ооң эки дүжүт алыры болдунмас дээрзе билдингир болгай.

Бистиң химижидилге отрядының ажылчыннары черниң бедик беримчелиг болуруң күзеп ажылдап турар бис, ынчалза-даа ёзулуг ээлери ээ ёзу-биле көрбеске, ажылывыстың түңнели кудуу болуру хараадаңчыг-дыр.

Э. МОНГУШ,
Чөөн-Хемчик РАҮК-түң химижидилге станциязының ажылчыны.

ШЫНАР ХҮНҮ

«Экономиканы хандыр эде тургузарының дугайында чугаалап тургаш, ооң эң чугула түңнелдериниң бирээзин продукцияның шынарының боттуг бедээниинден көрүп турар бис»— деп, СЭКП ТК-ның Чиигиие секретары М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунга илеткелинге демдеглээн. Ынчангаш ажылдың шынары дээш күш-ажылчы коллектив бүрүзү демиселди күштелдирген. Ажылчынның-даа кижиден, инженер-даа кижиден негелде шыңгыыраан.

«Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводунга чоокта чаа эрттирген Шынар хүнүнге бо айтырыгларже кол кичээнгейни салган. Шынар дээш күш-ажылчы коллектив бүрүзү демисележип турар үеде бо заводта байдал экижиир турарын демдеглээр херек. 1985 чыл-биле деңнээрге заводтуң бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының шынары бичии-даа экижиээн. Бо чылдың бирги чартынында болдурган үрей кылышкыннардан 4,8 муң рубль карылгалыг болган.

Заводтуң бүдүрүп турар панельдерниң чылыг эрттирүүчели күрүне стандартында көрдүнгенинден кудуоон деңнелин аар боор турар. Шак мындыг хажыдыышкыннарны моон соңгаар болдурбас дугайында трестиң лабораториязы чеже-даа негелде кылырга, ону херекке албайн келген. Хавалар чүге боон турарындан ол соокту эрттирип турар. Продукцияның бүдүрген соонда заводтуң техниктиг контроль кылдыны хынап турар-даа болза, ол күрүне стандартынга дүүшпейн турар. Бо айтырыгны шиитпирлээр сорулга-биле хаваларның кылыын хемчээр херекселди тургускан.

Плав ёзугаар аттестастаар ужурлуг бүгү кылыгларны бирги чартык чылда аттестастаан. Ол продукцияның ниити хемчээли 4700 кубометр, ону акша-биле санаарга, 700 муң рубль. Чаңгыс ай хевирниң дыка хөй кылыгларын, чаңгыс катап ажыглаар чагыгларны, аттестацияга кирбес. Харында бүдүрүлгеден уштур ужурлуг кылыгларны завод ам-даа хейну бүдүрүп турар.

Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер сорулга-биле заводта комплекстиг планны чогаадып кылып турар. Бүдүрүлгениң технологиязын болгаш ону механизастаарын экижидер, продукцияның шынарын бедидер хемчеглерни ында көрген. Чылыг бээр хоолайлар шывар плиталар, кожаланчак фундаментилер оон чижектиг үш чаа продукцияны шиңгээдип алган.

Бетонга химиктиг немелделерни болгаш бүдүрүлгениң артынчыларын ажыглаар арганы нептереткен. Дыштаныр хүннерде кылыгларны шабырадып каар «термос» дээр арганы ажыглап эгелээнинден электри энергиязы, чылыг болгаш цемент чарыгдалын камнап алыр арганы берген.

Бригададарның болгаш цехтерниң аразында шынар талазы-биле социалистиг чарышты заводта организастаан. Ажылчыннарның кылган ажылының шынарын хынаарын база чурумчуткан. Стандарттар болгаш хемчээр техника талазы-биле күрүне хайгааралының Тывада лабораториязының чоруткан хыналдаларының түңнелинден алгаш көөрге, заводтуң бүдүрүп турар продукциязы стандарттарга болгаш технологтуг негелделерге дүгжүп-даа турар болза, бүдүрүлгениң метрологтуг хандырылгазы четпес боор турар.

Заводтуң техниктиг хыналда килдиң болгаш лабораториязы хемчээр база хынаар чепсек-херекселдер-биле бүрүн хандыртынмаан. Опалубкаларны чедир аштавайн турарындан хевирлээр херекселдерниң кырынга бетон чыпшынып каарга, белен продукцияның шынарын баксырадып турар таварылгалар эвээш эвес.

Техниктиг хыналданы органзастап база боттандырып чорудуп турарында четпестер ам-даа хөй. Хевирлээр херекселдерни үзээринге ажыглап турар суук чүүлдерни чаарының кылынын хынавайн, суг эрттирбезин тодарадыр талазы-биле техниктиг хыналданы чорутпайн, арматураларны каңнап тудуштурганын контрольдавайн турар. Ону хынаар приборлар болгаш дериг-херекселдер чок боор турар. Чүгле доктаамал эки ажылдаар дээш эвес, харын шынарлыг продукция бүдүрер дээш заводтуң удуртулгазы бо айтырыгларны бодур-чогууру-биле шиитпирлээр үе келген.

Күш-ажылчы коллективтиң кежигүн бүрүзүнден, кижи бүрүзүнүң ажаалдыкчы ажыл-ижинден, деэлдырган ажыл-херек дээш кижи бүрүзүнүң харыысалгазының бедиткениинден ажыл бүдүрүг бызыр дээрин үттүп болбас херек. Үстүнде айыткан четпестерни эдип алыр талазы-биле «Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводунуң коллективи боттуг хемчеглерни дүрген ап чорудары негеттинип турар.

Р. ГАЛИНА,
Тываның Куртайгаарал лабораториязының улуг инженери.

КАМНАЛГА ДЭЭШ—ШАҢНАЛ

Эргелездиң бригадаларының аразында чарышты түңнээрде бригада бүрүзүнүң тудуг материалдарын камналгалыг ажыглааның база барымдаалап турар. Кандыг-бир объектини дужаарда аңаа ажылдаан бригадалар чеже түңге тудуг материалдарын алганын, а материалдарны херек кырында канчаар ажыглааның экономистер хынап үндүрүп көрүп турар бис. Чижээ, 160 квартиралыг № 12 чуртталга бажыңының тудуунга В. Е. Дубининаның, Ч. Ч. Донгактың, Н. А. Панинниң бригадалары 181768 рубльдиң чыып эптээр демир-бетон конструкцияларын бичии-даа үрелдишкин, чидириг чок ажыглааны дээш 626 рубльдиң акша шаңналын алганнар.

Ол ышкаш С. В. Осеетровтуң удурткан монтажчылар бригадазы № 5 чуртталга бажыңының тудуунга демир-бетон конструкцияларны чидириг чок, камналгалыг ажыглааны дээш 1783 рубльдиң шаңнал акшазын алган.

В. ОВЧАРОВА,
«Кызыл тудуг» эргелелиниң экономизи.

ЧИДИРИГНИ КАЯА-ДАА БОЛДУРБАС

Күскү дүжүт ажаалдазының үезинде камналгаже, тарааны кезерде, комбайннардан сөөртүрде, шаңнарга сайгарарда, оон шыгжаар черлерже дажыглаарда болгаш шыгжаатга кадагалаарда — кичээнгейни кажаңгызындан-даа улгаттырар херек. Ылангыя бо чылын, агаар-бойдус чаашкынныг, тараашың бышканы үеси эвес, хенчелеп үнгени хөй, сывы бедик-чавыс болган үеде чидириглер-биле демиселди күштелдирери чугула.

Соңгу хүннерде чаъс чаап, кадаан түңнелинде чамдык шөлдерниң тараазы чыдыпкаш. Ындыг черлерниң, ылаңгыя узун сыптыг болгаш салам тарааларны ажаары дыка бэрге. Оларны ажаарда комбайннарны эде деририн, сып көдүртүр болгаш тавыча аңдарар херекселдерни ажыглаары чогумчалыг.

Ушкан тараа ажаарынга комбайнер В. Н. Морозовтуң чогааткан херекселин мурнуку чылдарда-ла бистиң республиканың ажыл-агыйларынга ажыглап турган. Ол херекселди совхозтарның мастерскаяларынга дүрген кылып ап болур, бедуунү аажок.

Комбайнның мотовилозун эде дериирде баштай 5 мм чоон 65—Г проволокадан узуну 470 мм немелде (105 кезек) бистер кылып алыр. Бисти 145 мм зой тырткаш, бир ужун (60 мм) кыдымынче дорт ыргайтып каар. Кол бистерниң (2) аразында хоолайларга (1) 90 градус ийленчек ийи үттү (4) үттээр: бирээзин — даа ортузунга өскезин — 60 мм кыдымынче. Төвүнде үтке (чурук 1) немелде бисти (3) суккаш, ону кыдымында үт дамчыштыр 25-35 мм шилингт-биле хоолайта (1) чыпшыр быжыглап каар. Шилиттилерниң уштарын мотовилонуң дескинер ууче удур эдп каар. Немелде бистерниң уштарын 230 мм бурунгаарладыр, ынчап олар өске демирлерге дээппес.

Эде дерээн мотовилону таарыштырары аңаа мотовилонуу-биле демей. Шуут чыдыпкан болгаш токтуп турар кылдыр быжа берген тарааны ажаарда, бистерниң салааларын 35—40 градустап эвээш эвес ыргайтыр. Мотовилону тараа кезер бистен бурунгаарлаткан тудум (200 — 300 азы 500 — 700 мм) уштарын сыптарны көдүрери экижиир. Ынчангаш мотовилону бурунгаарладыр унну 300 — 350 мм уздыры чугула. Салааларның уштары-биле чер аразының хемчээли 10 мм болур болза, сыпты көдүрери улам эки болур. Оларның бот-бодундан ырай 30 мм-ден эртпес ужурлуг. Салааларның уштары бистерниң аразынче кирбес кылдыр кылырда мотовило көдүртүр гидроцилиндрлерниң плунжерлеринге кызыгаарлаар втулкадан кедирип каар.

Черже шуут чыдыпкан, сыптарының хөй кезии кезер аппараттың бистериниң деп безин чавыс болган тарааны кезерде, жатканың кезер аппарадынга сып көдүртүр лифтер (чурук 2) тургузар. Ындыг херекселдерни 10—12 мм чоон, борбак болгаш узун демирден кылыр. Демирниң бир ужун калбартыр таптааш, аңаа 12х12 мм дөрбелчин үт кылыр. Үттүң ортузундан 135 мм черге демирни эр тырттып тургаш, хавак кылып алыр. Ооң соонда бисти ол демирниң арызынче суккаш, салаалар быжыглаар аарылды демги дөрбелчин үтке быжыглаптар. Сып көдүрүкчүлерниң аразынга үш-үш салаалар хос артып каар ужурлуг, оон чоокшулаарга тараа тырлып туруп бээр.

Ийи бистиг болгаш салаа чок аппарат (чурук 3) шимчээр бистен (1), шимчевес бистен (2) бис кыскыжыылдан (3), ыргак демирден (4) болгаш калбак демирден (5) тургустунар. Ындыг херекселдиң шимчеп турар бизин ылдыртынмас кылдыр таарыштырып алыр.

Ол тавычаларны кургадырда, оларны тараа хоорзумунга сайгарып салыры чугула. Ону кылырда ГВК-6 грабльдиң дугуйларын ажыглап болур. Ынчаар кожарын 4-кү чурукта көргүскен: 1—кронштейн, 2 — втулка, 3 — дугуй, 4 — брус, 5 — дугуй, 6 — соңгу брус, 7 — хомут.

Эгиин турар брус (4) кожуп каан кронштейнни (1) тракторнуң рамазынга ээрииллер-биле тудуштурар. Брус оруунга 80—100 мм чоон хоолайны ажыглап болур. Аңаа (4) грабльдиң ийи дугуюн (3) кожар ийи втулканы (2) чыпшыр каңнаптар. Пружина быжыглаар ийи кронштейнни база аңаа каңнаар. Соңгу брустуң бир ужун гидрокөдүрүкчүнүң солагай талакы тырткыжынга хомут-биле (7) быжыглаар, а өске ужун бруска (4) шимчевес кылдыр кожар. Сүрүшкек ийи дугуй черже кадалбазын база оңгул-чиңгил черлерге таарымчалыг болзун дээш, брустарның тудушкан черинге дугуй тургузар.

Чамдык ажыл-агыйлар тавыча аңдара октаарынга шнек ажыглап турар (чурук 5). Бо херексел ону тракторга кожар эзектен, редуктордан шнектен, муфтадан, ийи подшипниктен, ийи башмактан болгаш кожар дөрбектен тургустунар. Ону кошкан тракторнуң соңгу ийи дугуюнуң аразын чоокшуладыры-биле эде дериир. Шнектиң долганырын болгаш тракторнуң дүргениин тарааның байдалын барымдаалап таарыштырар. Шнек тавычада тарааны аңдара катбышаан, көгжейтир октап чоруур, ол чорук тарааның кургаарынга дыка дузалыг. Ук херекселди мастерскаяга чаңгыс хүн кылып алыр.

Ажаалда техникалыг эде дериириниң аргалары дыка хөй. Техниканы бо чылдың байдалынга таарыштыр дериириниң сүмелери, схемалары районнарның агроүлетпүр күрүне каттыжышкыннарының шуптузунда бүрүп бар. Ажыл-агыйларның удуртукчулары, совхозтарның тускай эртемниглери, ол ийиги беш чылдың баштайгы дүжүдүн чидириг чок ажаар сорулга-биле, техниканың бедик бүдүрүкчүлүг болгаш таарымчалыг ажылдаарын хандыртар турар ужурлуг. Мааңа эртемниң чедиишкиннерин болгаш мурнакчы дуржулганы долу шиңгээдири болгаш ажыглаары чугула.

А. БАХВАЛОВ,
Агроүлетпүрүркомунуң механизация килдизиниң инженери.

Ажаалдада камналга

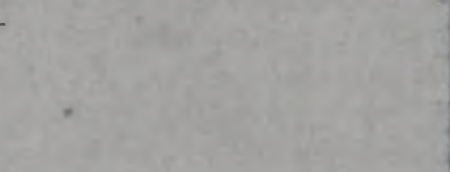

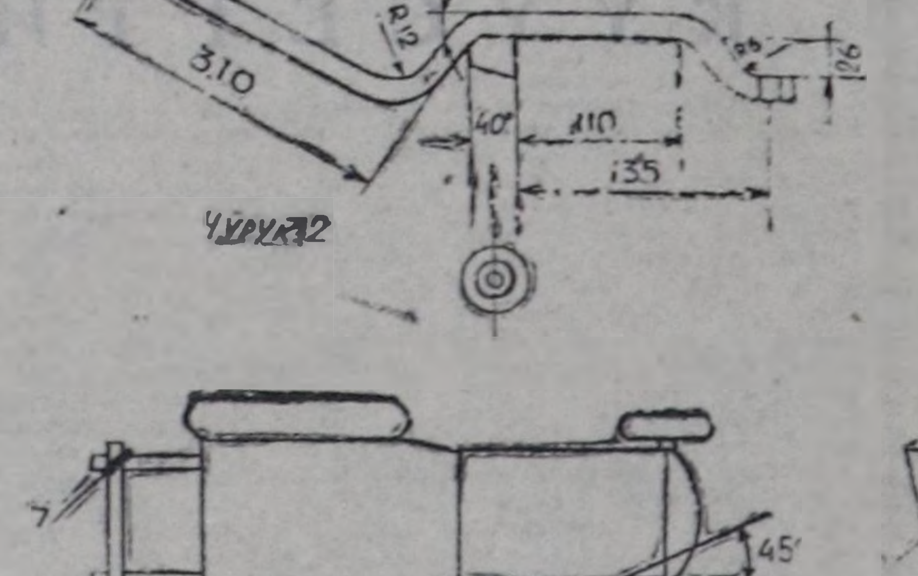

Чурук 2

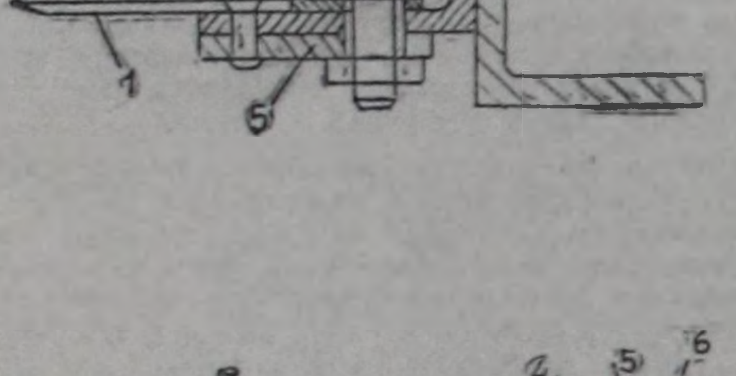

Чурук 3

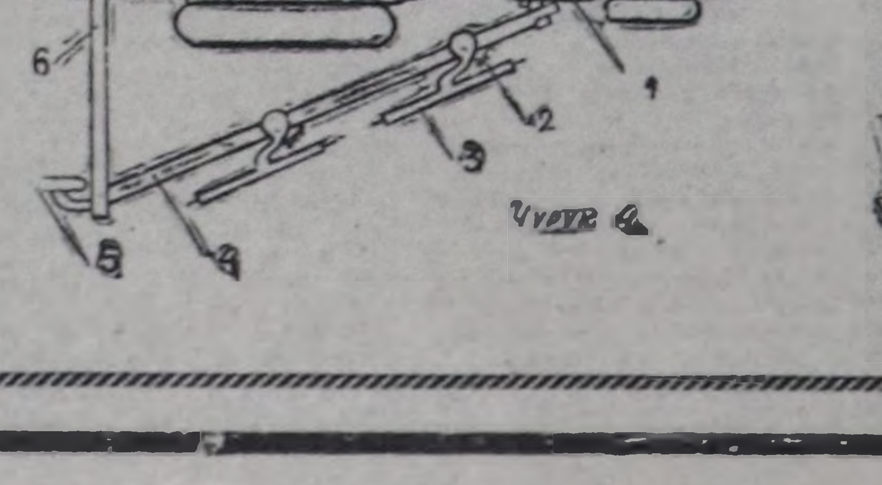

Чурук 4

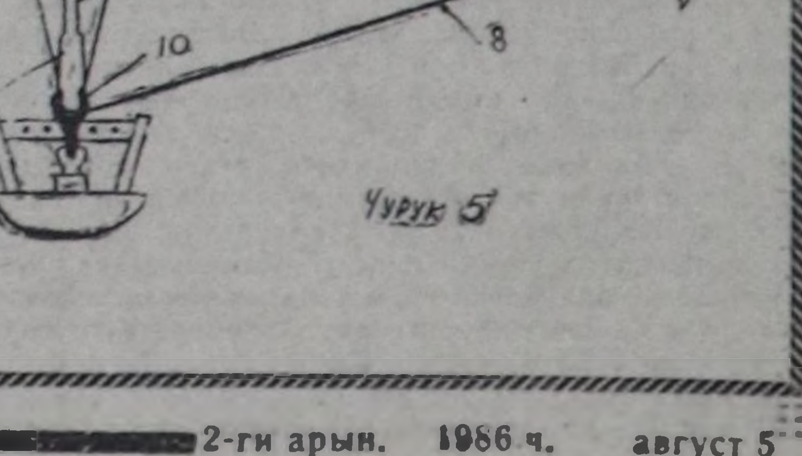

Чурук 5

ЭКИ АЖЫЛДААРГА—АЖЫКТЫГ

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң эвээчелге хуралынга улус ажыл-агыйының бүдүрүлге адырларының ажылдакчыларының ажыл төлевирин организастаарын сайзыраңгайжыдар болгаш тариф ѐзугаар чаа төлевирин база албан-дужаал шалыңнарын киирер талазы-биле хемчеглерин чугаалажып көрген. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң бо айтырыг талазы-биле доктаалында күш-ажыл төлевирин организастаарын сайзыраңгайжыдары, тариф системазының ролюн бедидери, шаңнаарының, шаңнал талазы-биле чедир болгаш немей төлээриниң дээштиин күштелдирери көрдүнген. Тариф талазы-биле чаа төлевирлер болгаш албан-дужаал шалыңнары үлетпүр, кодоо ажыл-агый, тудуг, транспорт, харылзаа ажылдакчыларынга доктааттынып киирттинген турар.

— Бүдүрүлгеде ажылдап турар ажылчы чоннарның бүгү-кезектериниң ажыл төлевирин комплекстиг сайзыраңгайжыдарының программазы — ол дээрге партияның социал политиказының чугула угланыышкыннарының бирээзиниң тодаргай боттаныышкыны-дыр — деп, ССРЭ-ниң Күш-ажыл болгаш социал айтырыглар талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы Б. И. Гаврилов ол чаа чүүлдү тайылбырлавышаан чугаалаан. — Ниитилел хөгжүлдезинге дүргедээшкинниң чедип алыры — ол дээрге ажылчы чоннарның чаагай чоруун бедидерин күш-ажылдың ажыктыы-биле сырый холбаары, кижи дугайында бүгү талалыг сагыш салыышкынны социал чоптуг чоруктуң принциптерин чайгылыш чок боттандырары-биле холбаштырары-дыр деп, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң видиринден дорт медеглээн. Ажыл-агыйны экстенсивтиг арга-биле чорудуп келген чорук бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга эвээш эвес берге айтырыгларны шиитпирлээр кылдыр биске арттырган болдур ийин. Оларның арызындан, ылаңгыя материал талазы-биле идиг бээриниң системазы дыка моондак тавартынырган. Сөөлгү он чылдарда күштелип келген деңнештирелге угланыышкыны, күш-ажылды нормалаарынга четпестер ажыл төлевириниң идиг бээр ролюн кудуладып, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзеринге шаптыктап келгени. Шаңнаарының болгаш идиг бээриниң системазынга чоруткан чамдык реформалар шынар талазы-биле бүрүнгээрлаашкынга чедирбээн. Ынчангаш материалдыг идиг бериишкин системаларын үндезини-биле эскертири негеттинип келген.

— «Үндезини-биле» деп тодарадыг чүнү илередип турарыл?

— Мынчага чедир туруп келген механизм болза күш-ажылы дээш төлевирин кувааарынга үндезилеттинген турган болза, а чаа система — ажылчындан директорга чедир — бүгү кижилерин — ажыл төлевирин оларның ажылдап алырынче угландырып турар. Тариф ѐзугаар бедиткен чаа төлевирлер болгаш албан-дужаал шалыңнары бүдүрүлгелерниң хуузунда акша-хөреңгизиниң күселин-биле доктааттынар. Күш-ажылды организастаарының болгаш төлевир айтырыгларынга, а ол ышкаш шаңнал фондуларын хуваарырынга ведомствонуң чаржалажып киржиринден олар хосталыр. Ынчангаш кижи бүрүзүнүң болгаш коллективтиң күш-ажылчы салыышкынын эң чоптуг-биле өөрениип көөр база шаңнап мактаар, бүдүрүлгениң курлавырларын ажыглаарынга оларны доктаамал болгаш магадылалдыг сонуургалдыг болдурар арга тургустунар.

— Ынчалзажок күш-ажылчы коллективтер болгаш чамдык ажылчыннар боттарының курлавырларын амыы-биле чугаалаксавазы чажыт эвес болгай, чүге дизе оларга бедиткен онаалдаларны бере бээр аан.

— Чаа тариф ѐзугаар төлевирлерин болгаш албан-дужаал шалыңнарын киирип тергеге, ажыл төлевиринче бүдүрүлгеге планнаттынар акша-хөреңгиниң күселин-биле ол шаптараазын чайлаттынар. Ажыл төлевириниң фондузунуң бүгү камналгазы бүдүрүлгениң эргезинге бүрүнү-биле артып каарын азы тариф ѐзугаар бедиткен негелделерни доктаадып тургузарынга ажыглаттынган туруп болур, чаа негелделер ѐзугаар күрүне магадылап турар.

Чаа чуруум Белоруссияның демир-оруунга шенелдени эрткен болгаш экономиктиг ажыкты берген, тариф ѐзугаар төлевирлерниң болгаш албан-дужаал шалыңнарының барык дөрттүң бирин катап бедидерин хандырар арганы берген. Шенелдениң ийи чыл дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 18 хуу бедээн, ажыл төлевири 15 хуу улгаткан. Бөгүн эки ажылдаар болзунза, даарта хөй акша-хөреңги меңнеттинер, ажыл төлевириниң улгадырынга ынчан чаа, эки байдал тургустунар. Чаа системада шеригтейлеттинген ол тодарадыгның боттуун демир-оруукчулар херек кырынга эскерип көргеннер.

— Чаа системаны боттандырып эгелээринге идиг бээр тодаргай кол хемчег тариф негелделеринде чогуш чүү ирги?

— Бирээде, ажылчыннарга чаа тариф ѐзугаар төлевирлерни киирип турары. Ол төлевирлерни ортумаа-биле 20—25 хуу бедиткен. Ылаңгыя бедик мергежилдиг күш-ажылга идиг бериишкин улгадыр. Чижээлээрге, машина тудуушкунунда ажылчыннар-инструментальщиктерге, станокчуларга болгаш эптекчилерге алдыгы разрядтың орнунга сеени разрядтыг тариф четкизин киирип турар. Ажылдаарынга таарымча чок байдалдарны барымдаалап көрүп турган, ажылчыннарның ажыл төлевирин профэвилел комитеттери-биле дугуржуп турган, аңгы-аңгы чорударын бүдүрүлгелерге чөпшээрээн. Ол чүүл бадыткаттынган болгаш берге байдалдарга ажылдаар ужурга таваржып, ниитилелге продукцияны бүдүрүп турарларга хамаарыштыр чер болганга социал чоптуг чоруктуң нормазы ол бо бооп берген турар ужурлуг. Чаа система ѐзугаар ажылдаарга эки болуп турар болганда, кижи бүрүзүнге ол ажыктыг болган-дыр деп түңнелди үндүрүп болур.

Шаңнаарының бүгү системазы бүрүнү-биле өскерлир. Коллективтерниң мурнунда турар тодаргай сорулгаларның күүселдезин ол кол барымдаалап көөр. Ол система ѐзулуг демократчы: шаңналдар бээр талазы-биле бүгү-ле эргелер ам бүдүрүлгелерже дорт шилчээн.

Баштайгы санаашкыннар-биле алырга, он ийиги беш чылда күүсеттинген турары көрдүнген бо чугула социал программа 75 миллион кижиниң эрге-ажыктарынга хамааржып турар болгаш оларның амыдырал деңнелин экижидеринге кескү салдарны чедирер. Бо талазы-биле канчаар-даа аажок улуг ажылды чорударлары негеттинип турар. Ону ажылчын бүрүзүнге, специалист бүрүзүнге чедир тайылбырлап, чаа система болза ажылчыннарның ажыл төлевирин күш-ажылдың түңнелдери-биле холбаштырган, бүдүрүлгениң ажыктыын өстүрерин, бүгү ниитилелдиң иштики курлавырларын мобилизастаарынга боттуг идигни берген турзун дээш, бүгү-ле чүвени кичээнгейлиг санап база өөренип көөр херек.

Н. ЖЕЛЕЗНОВ,
(СЭТА-ның тайылбырлакчызы).

КУР-БИЛЕ САДЫГЛАЖЫЛГАНЫҢ ӨЗҮЛДЕЗИ

— Бистиң бараанчарывыстың дээжизин совет эштер шилип алды, а бистер —оларның продукциязының дээжизин шилип алдывыс. Даразында, 1987 чылда кызыгаар чоогунга садыглажырының үндезининиң кады тургустуруус —деп, Иштики Моолдуң (Кыдат Улус Республиказы) автономнуг районунуң кызыгаар чоогунуң садыг кампаниязының чиңгине директорунуң оралакчызы Сы Цин чугаалаан.

Ооң-биле бистиң беседавыс Иркутск хоорайга болган. «Дальинторг» бүгү-эвилел даштыкы садыг каттыжыышкынының төлээлекчилери-биле кыдат специалистерниң садыг талазы-биле чугаалажыышкыннары чоокта чаа ацаа болуп эрткен. Ол каттыжыышкынның чиңгине директорунуң оралакчызы Борис Шуцкий кызыгаар чоогунга совет-кыдат садыглажылганың дугайында мынчаар тайылбырлаан.

— ССРЭ-ниң болгаш КУР-нуң чазактарының аразынга 1982 чылда дугуржулгага дүүштүр кызыгаар чоогунга садыглажылга катап эгелээн. «Дальинторг» амгы үеде Хабаровск болгаш Приморье крайларны, Амур болгаш Чита областарны төлээлеп турар. Кызыгаар чоогунга садыглажылгаже Иркутск область болгаш Якут АССР база киржип турар. Кыдат таладан бистиң-биле садыглажып турарлар — Иштики Моолдуң автономнуг району болгаш Кыдаттың өске-даа районнары. Бо садыглажылга дээрге, кызыгаар чоогунга садыг харылзааларының дүрген калбарганын, шапкын сайзыраанын, ацаа ийи талаларның сонуургалдыын херечилеп турар.

Кыдат тала биске кедер ажыл-агый продукциязын, ооң иштинде эътти болгаш соя бобыларын, пөс-таавы, даараныгга, трикотаж кылыгларын, сава аймаан болгаш өске-даа чамдык бараанарны садыглап турар. Бистер—тудуг материалдарын (цементини, шилди, хоолайларны), узун хуусаада ажыглаар бараанарны — мотоциклдерни, соодукчуларны, электри чүүлдерин садып турар бис. Ийи таланың садыглажылгазында бараанарның ассортиментизи чыл бүрүде калбарып, шынары экижип турар. Бо айтырыг совет-даа, кыдат-даа продукцияга бир дөмей хамааржыр.

Кызыгаар чоогунга садыглажылга кайы-даа талага ажыктыг болуп турар. Чоннуң чугула херегдел бараанарын шилип ап турар бис. КУР-нуң чонунга херектиг бараанарны кыдат төлээлекчилер база шак ынчаар шилип ап турар.

— Кызыгаар чоогунга садыглажылга ийи чурттарның чонунга ажыктыг болуп турар. Бо садыглажылга улам-на чедишкинниг дүрген хөгжүүр дээрзинге идегээр мен. Мындыг кады ажылдажылга экономика талазы-биле ажыктыг болурундан аңгыда, бистиң улустарывыстың найыралын быжыглап, бот-боттарывысты эки билчиринге дузалап турар —деп, Сы Цин беседа үезинде демдеглээн.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Ыраккы Чөөн чүкке барып чораан үеде кыдат аалчылар Иркутск хоорайга келген турган. Владивосток хоорайга чугаазынга М. С. Горбачев совет-кыдат харылзааларже улуг кичээнгейни угландырган болгаш ийи чурттарның аразынга экономиктиг харылзааларда таарымчалыг буруңгаарлаашкынны демдеглевишаан, чаагай кожа-хелбээ чоруктуң болгаш тайбының харылзаалары Совет Эвилелиниң болгаш Кыдат Улус Республиканың аразынга хөгжүүр дээрзинге идегелдиг илергейлээн.

Милентий Арбатский 50 чылдарда Иркутскиниң комсомолчуларының удуртукчузу турган, кыдат анныктар организациязының ынчаарда удуртукчузу, амгы үеде —Кыдаттың Коммунистиг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары Ху Яобан-биле үш удаа ужурашканын чугаалаан. Иркутск областың болгаш КУР-нуң Ляонин можузунуң анныктарының аразынга найыралдыг харылзаалар ол чылдарда быжыг турган.

Совет-кыдат найырал ниитилелиниң кежигүннериниң кыдат делегациязының кежигүннери-биле чоокта чаа ужуражыышкыны ийи чурттарның улустарының аразынга найыралдыг харылзааларны болгаш үре-түңнелдиг кады ажылдажылганы улам ынай хөгжүдеринче чуткулдуң херечизи болган. Чаагай кожа-хелбээ чоруктуң алдарлыг чаңчылдарын Найырал бажыңынга шайладылга үезинде сактып демдеглээн.

— Бистиң чурттарывыстың анныктарының аразынга харылзааны быжыглаары онза чугула ужур-дузалыг болур. Бистиң херээжен нелер үеде анныктар улачылаар болгай — деп, М. Арбатский онзалап демдеглээн.

— Бистиң улустарывыстың найыралы төөгүлүг узун хуусаалыг болгаш чаагай чаңчылдарлыг. Найыралдың чаагай, ол чаңчылдарын уламчылаар болзалдыг бис. ССРЭ-ниң Чита облазының делегациязы бо чылдың июльда бистиң райондо кээп чораан. Бистиң ниитилелдиң делегациязы чоокта чаа августа, Чита облазынче барып чораан. Иркутск хоорайга бир-ле дугаарында келгенивис бо. Бисти мааңа дыка найыралдыг уткуп, хүлээп алды. Бистиң бо таныжылгавыс — чаагай херектиң эгээ-дир. Эки эгелээшкин деп санаар мен. «Эки эгелээшкин — чедиишкинниң деңниг кезии» деп, орус улустуң үлегер чугаазы бар болгай— деп, Кыдат-совет найырал ниитилелиниң Иштики Моол, автономнуг районда салбырының чиңгине секретарының дузалакчызы Хуань Шици чугаалаан.

Александр БАТЛИН,
ИМА-ның корр.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

⊙ Политиктиг болгаш социал-экономиктиг системаларда ылгал— тайбынны камгалаарынга моондак болбас.

⊙ Демократтыг Афганистанда.

⊙ Чаа Каледонияда 5000 ажыг солдаттар болгаш полицейжилер бар.

ДЕКЛАРАЦИЯ

ХАРАРЕ. Каяа-даа каттышпазының сорулгазы —быжыг тайбың, бүгү-ниитэ чавырылдырыышкынның болгаш даштыкыдан албадааашкын, кыжаныышкын чокка улустарның бодунуң политиктиг болгаш экономиктиг системазын шилип алыр эргези, тускай догуннаар чорукту, дең эргени болгаш күрүнелерниң девискээриниң бүдүн чоруун хандырары. Ол дугайын каяа-даа каттышпаан чурттарның күрүне болгаш чазак баштыңчыларының VIII конференциязынга ооң даргазы кылдыр чаңгыс үн-биле соңгуттурган, Зимбабвениң премьер-министри Роберт Мугабе медеглээн: Каяа-даа каттышпазының шимчээшкининиң 25 чылы-биле холбаштыр болгаш юбилейлиг хуралга ол чүве чугаалаан. Каяа-даа каттышпазы— делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынга, хамаарышпас чоруктуң дээш, боо-чепсекти дужурери, делегейниң тайбының айыылын чок кылыры дээш демиселге чогумчалыг күш деп, оратор демдеглээн.

Месилдежиишкиннен, коргар чоруктан, коор хоон чок чоруктан болгаш дең эргелиг эвес чоруктан чүтле чайлап алгаш, кижи төрелгетен чурттап шыдаар деп, бодунуң саналынга Индияның премьер-министри Раджив Ганди чугаалаан. Ядролуг чазылдырыышкыннарга Совет Эвилелиниң тургускан мораторийинге ол байыр чедирген болгаш каяа-даа каттышпазының шимчээшкини ындыг базымны ядролуг чепсектиг өске-даа күрүнелерден манап турар деп, ол айыткан.

Делегейде байдал баксыраан, боо-чепсекти эндере бүдүрери космосче шилчидип турар болгаш шериг месилдежиишкинни болдуруп болур ынчаар боо-чепсекти эндере бүдүрериниң түңнелинде кижи төрелгетенге ядролуг узуткаашкын кыжанып турар деп, Кубаның Күрүне чөвүлелиниң болгаш Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро медеглээн. Чер-черде месилдежиишкиннерниң одагларын империализм чөвүледип улустарның иштики херектеринге ооң холгаарлап кириишкини улам-на ажык болу берген деп, ол чугаалаан. Каяа-даа каттышпаан чурттар черниң тайбынга ыңаашылдыг бүгү күштери-биле сырый, чаңгыс аай хөделир ужурлуг.

Хуралдың киржикчилери каяа-даа каттышпазының шимчээшкининиң 25 чылы-биле холбаштыр декларация хүлээп алган. Ооң кол принциптери —империализмге, колониализмге, неоколониализмге, апартеидке, расизмге, сионизмге, агрессияның бүгү хевирлеринге, гегемонизмге, иштики херектерге киржир чорукка, делегейни иизы-бүрү блоктарга чарар чорукка удур демисел деп, документиде айыткан. Тайбың кожа-хелбээ дугуннаашкынының принциптерин амыдыралга боттандырып чорударын ук шимчээшкин онза ужур-дузалыг деп санап турар. Политиктиг болгаш социал-экономиктиг системаларда ылгал тайбынны камгалаарынга моондак болбас ужурлуг.

(СЭТА).

ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

КОПЕНГАГЕН. Данияның Коммунистиг партиязының ТК-зының пленуму ацаа болган. Ооң киржикчилери делегей база дани ажылчы чоннарның амыдыралчы эргелерин болгаш социал чаалап алыышкыннарын камгалаарынга демиселдиң айтырыгларын чугаалажып көргеннер.

Ядролуг чазылдырыышкыннарга Совет Эвилелиниң үргүлчүлеп турары чаңгыс талалыг мораторийни дайынның айыылын бичеледиринге, чепсегленишкинни дужүрерин чедип алырынга боттуг перспективаларны ажыдып турарын пленумга хүлээп алдынган медегелде айтып турар. ССРЭ-ниң саналдары ядролуг шенелделерни шуут хоруурун чедип ап болур дээр бүзүрелди кижилерге быжыглап турар. Бо чүүл Совет Эвилелиниң үлегер-чижээн эдерерин болгаш ядролуг чазылдырыышкынны соксадырын АКШ-тан дыка кызымак негеп турар делегейниң хөй-ниитизиниң калбак бөлүктерин сорук киирип турар.

1986 чылдың апрель 24-те фолькетингтиң (парламентиниң) резолюциязынга дүүштүр КНО-га болгаш делегейниң өске-даа организацияларга база ол ышкаш НАТО-га америк ядролуг чазылдырыышкыннарын үргүлчүлеп турарын сойгалап чугаалаары Данияның чазаанга кыйгырыг ол документиде бар болуп турар. ДКП-ның саналын ѐзугаар Аргентинаның, Грецияның, Индияның, Мексиканың, Швецияның болгаш Танзанияның баштыңчыларының билдингир тайбың инициативаларын Дания деткиир ужурлуг.

Ам удавас 1987 чылдың апрель 16—19 хүннеринде болуп эртер ДКП-ның XXVIII съездизинге белеткелдиң чорудуп турарын чугаалажып көрүнче пленумга улуг кичээнгейни угландырган. Ону көрүп тура, съезд мурнунуң документилерин чугаалажып көрүп турарының үезинде партияның ажыл-чорудулгазының бүгү айтырыгларының талазы-биле дискуссияны идепкейжидери кончуг чугула деп демдеглээн.

ФРАНЦИЯНЫҢ ПЛАННАРЫ

КАНБЕРРА. Франция Чаа Каледонияга шериг талазы-биле бодунуң туружун дыка калбартырын планнап турар. Оожум океанның мурнуу кезээнде Францияның ээлеп алган черлерин кезип чорааның соонда Чаа Каледонияның административтиг төвү — Нумеага ол черниң телевидениезинге Францияның премьер-министри Жак Ширактың берген интервьюзундан ындыг түңнелди үндүрүп болур. Суг адаанга чоруур хемелерин хандырып шыдаашкы дег элээн улуг шериг-далай баазаларының тудуун кылыр дээн бодунуң планын Франция чазак ылап-ла боттандырар болдалдыг деп, Ж. Ширак демдеглээн. Ооң мурнунда Францияның президентизи Франсуа Миттеран Чаа Каледонияга шериг корабльдери болгаш суг адаанга чоруур хемелер довтаар черлерин, шүүргедекчи самолёттар хонар аэродромнарны тудар дугайында чугаалап турган болгай.

Амгы үеде Франция Чаа Каледонияда 5000 ажыг солдаттары болгаш полицейжилерин тудуп турар.

Муруроа атоллада француз ядролуг шенелделерин соксадырын, Чаа Каледонияга хамаарышпас эргени тынсырын негеп турар «далай ындында девискээрниң» үндезин чурттакчыларының эрге-ажыктарын. Оожум океанның мурнуу талазында чурттарның килеңнээшкинин болгаш удурланыышкынын Францияның амгы чазааның тоомчага албас деп турарын Ж. Ширактың Чаа Каледонияже айы чоруу база катап көргүскен.

(СЭТА).

ЭКСТРЕМИСТЕР ХӨДЕЛИИШКИНИ

ДЕЛИ. Индияның Пенджаб штадында айыыл чок чорук күштерин бедиткен белеткел байдалында тургускан. Индияны национал чаңгыс аай болгаш девискээр талазы-биле бүдүн чоруунга хора чедирериинче угланган сих экстремистерниң террорун хөделиишкиннерниң идепкейжип турары-биле холбаштыр ындыг хемчеглер алдынган. Эрткен хүннерде Пенджабта үүлгедиишкиннер кылып турар террористер Джаландхара хоорайның округ судунуң судьязы Р. П. Гандины өлүрген болгаш үш полицейжини-биле кады алды кижини балыглаан. Ол штаттың девискээринге чалча эрге-чагыргалыг «Халистан күрүнезин» тургузары дээш даштыкыта деткиттирген сепаратистер-биле Амритсара хоорайның районунга аткылажыышкын үезинде ийи индий шериг албанныглар өлүрткен.

Чамдык хөй-нити организацияларының инициативазын ѐзугаар Делиде болуп эрткен сихтерниң бүгү-индий конференциязының киржикчилери сих сандарадыкчы бөлүктерниң хоралакчы чорудулгаларын килең-биле сойгалап турганнар. Пенджабта болгаш чурттуң өске районнарында национал айтырыгларга удур бөлүктерниң боттандырып турары дорамгылааашкынның болгаш күштеп-күүткээшкиниң кампаниязы Пакистанда, АКШ-та болгаш барык чуктуң чамдык өске чурттарында оңгуланып чыдып алган Индияның национал чаңгыс ааның дайзыннарының айтылыышкыны-биле улам калбарып турар.

(СЭТА).

Редакцияга чагаалардан

АЖЫК ЧАГАА КЕЖЭЭЗИ

Бай-Тал суурнуң Культура бажыңынга эрттирген ажык чагаа кежээзинге хөй чон чыылган. Ону Бай-Тал кодээ Советтиң күүскому организастап эрттирген.

Ажык чагаа кежээзинге райкүүскомнуң, райпонуң, райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң, культура килдизиниң, харылзаа белдириниң өске-даа район организацияларының чамдык харысалгалыг ажылдакчылары киришкен. Беш чыл планының төлевилели болгаш райкүүскомнуң отчёдун, килдистер эргелекчилериниң дыңнадыгларын, сагыыга-чурумну быжыглаар талазы-биле комиссияның ап чорутган хемчеглериниң күүселдезиниң дугайында айтырыгны ацаа чугаалашкан.

Бирги айтырыг талазы-биле Бай-Тайга райкүүскомнуң даргазы, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады В. Х. Сүге-Маадыр чүве чугаалааш, район бо чылдың чеди айларын канчаар дооскаанын анализтеп, соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле депутаттарның ап чорудуп турар хемчеглеринге доктааган. Эрткен айларда «Кара-Хөл» совхоз күрүнеге эът, сүт, дүк дужаар болгаш мал бажын өстүрер талазы-биле районда эки көргүзүглерлиг болган. Ээр-Хавак сүт-бараан фермазы чеди айларда күрүнеге сүт дужаар планын ажыр күүсеткен.

Ооң-биле чергелештир районнуң мал болгаш чер ажылында бар хожудаашкыннарның чылдагааннын ацаа анализтеп, чоннуң амыдырал болгаш садыг хандырылгазында улуг четпестерниң барын демдеглээн.

Ажык чагаа кежээзиниң киржикчилери шиитпирлээри негеттинип турар чугула айтырыгларже кичээнгейни угландырып, ажылда бар четпестерин чугаалап турганнар.

Чижээ, район школаларының өөреникчилериниң кедер идик, хеп аймаа чедимчес. Районда дөрт муң ажыг өөреникчи бар. Бо хуусааның байдалды район баштаар чери кичээнгейге ап, ону ханы шиитпирлээрин чон күзеп турар. Ол ышкаш быжырып турар хлебтиң шынары багай, чиг болуп турар. Бай-Талдың кодэ магазининге бараанар хуваалдазын райпо баштаар чери шын эвес чорутканының түңнелинде чамдык чугула херегдел бараанары садып алыкчыларга чедишпейн баргылаар.

Ажык чагаа кежээзиниң киржикчилери районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң, харылзаа белдириниң, район эмнелгезиниң, иштики херектер болгаш культура килдистериниң, коммунал ажыл-агый эргелелиниң адрестеринге шүгүмчүлеллерин база кылганнар. Ылаңгыя «Бай-Тал» совхозтуң чамдык малчыннары суур чоогу черлерде 6—10 километр девискээрде чурттап, ажылдап турар. Ындыг болганда, оларның кодааннарынче чагылар кадааш электри шугумун киирер талазы-биле хөй удаа аазап келген. Бо айтырыг бүтпестээнин ажык чагаа кежээзинге база демдеглээн.

Х. КАРА-ООЛ.

ЧҮГЕ ЧАЛГААРАНЧЫГЫЛ?

Мен бо суурга төрүттүнген болгаш мааңа ам чээрби үш чыл чурттап келдим. Улустан дыңнаарымга, суурувуска 60 чылдар үезинде каш-ла бажыңнар турган. Чээрби ажыг чыл иштинде бо хире улуг чараш суур апарганын ыргаңнар магадаарлар-дыр.

Суурнуң өзүп, хөгжүп орарынга кым өөрүвес боор. Анныктар бистерни бир хөй-ле киирипкен чүве — суурувуста Культура бажыңын тудуп, ону кончуг эки каастап, көрүштүг кылдыр дерээни. Хомуданчыг чүве чүл? Бисте спорт шөлү-даа, спорт залы-даа чок. Спорт шөлүн кылып ап болур турган. Ынчалза-даа «акша чок» дээш соксаткан. Анныктар ону кылып ап болур бис. Ынчалза-даа бо херекке бисти удуртуп, уштап-баштаар, арга-сүме бээр, тудугга ажылдап чораан арга-мергежилдиг кижи чок боор-дур.

Спорт сайзыравааш суурга кандыг-бир шыйыглар шыңгытар кижи безин кайда боор. Улуг акыйлар бар-даа болза, олар чай чок. Даргаларывыс база ынаар баш сугар чай тыппас. Спорт залының дугайын чугаалаарындан безин дидинмес-тир бис. Дөмей-ле «акша чок» деп каап тар болгай. Ол акшаны кайыын тып ап болурул?

Ону боттарывыс ажылдааштын алыр дээривиске, чайгы үеде школачылар, студентилер бо ажыл-агыйдан ажыл тыппас-тыр бис.

Шаанда сигенни хол-биле кезип белеткеп турган болгай. Ам техникага идегээш, каш тракторже көрүп алган олурар-дыр бис. Школачылар чайгы дыштаныышкынын ацаала чалгаарап арттырды. Бо чүге ындыгыл? Чүнү кылып болурул? Хамаарышкан черлер биске холу харыыдан бээрин күзедим.

Л. БИЧЕ-ООЛ,
«Ленинчи оруку» совхозтуң хойжузу.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

В. И. Ленин аттыг «Тываагдугу» комбинаттың септелге-тудуг эргелелиниң коллективи он ийиги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседир болгаш ажыр күүседир дээш социалистиг чарышты калбарткан.

Аныяк коммунист Клара Маадыр-оолдуң удуртуп турар шеверлекчилер бригадазы чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. Бо чылдың эрткен айларының планныг даалгаларын шеверлекчилер хуусаа бетинде күүсеткен.

Мурнакчы шеверлекчилер бо хүннерде тудугжулар суурунда ийи аал чурттаар чуртталга бажыңының шевердел ажылдарын кылып турар. Олар эргежок чугула тудуг материалдары-биле хандыртынтап.

А. БАГЫТ-ООЛ.

ПАНАМАНЫҢ ДОЛУ ЭРГЕЗИ

ПАНАМА. Ол девискээрде колониализмниң артынчызын долузу-биле узуткап, чок кылыры дээш демисежиринче чурттуң президентизи Эрик Артуро Дельвалье чонга кыйгырыышкын чугаалаан. Ооң ажылының чаа үезиниң эгелей бергенинге тураскааткан Хоойлужудулга ассамблеязының байырлыг хуралынга чүве чугаалап турган, Панаманың дайзыннары аңгы-аңгы күрүне органнарының, ооң иштинде чурттуң чепсектиг күштериниң алыы баскырадыларын оралдажып турарлар деп, ол медеглээн. Панама каналының дугайында дугуржулгаларны эде көөр болгаш океаннар аразының ол чугула оруунга контрольду хевээр арттырар сорулга-биле олар политиктиг доктаамал эвес байдалды тургузуп алырын күзеп турарлар. АКШ-биле чарып алганы дугуржулгалар. Да ону баш удур көрүп каан ышкаш, каналды бодунуң холунга алыр долу эрге Панамада барын ол айыткан. Каналды эргелеп башкарар талазы-биле панама-америк кады ажылдажылга комиссиязын АКШ-тың президентизинге бүрүн чагыртыр кылдыр шилчидерин чөпшээреп каан. Панаманың улузунуң көөр хеңиу чогу 96—70 дугаар хоойлузун эде көөрүн азы солуурун АКШ-тан чедип алыр сорулга-биле даштыкы политиктиг чорудулганың программазын хоойлужудулга ассамблеязынга чугаалажып көөрү-биле чазак чоокку үеде киирер деп, президент дыңнаткан.

(СЭТА).

ДЕЛГЕЛГЕ

КАБУЛ. «Чер-чер» деп ракеталар, минометтар, улуг аастыг пулемёттар, дааңчылар, автоматтар, частыр чүүлдер, чиик миномёттарга болгаш үгер-бооларга миналар болгаш снарядтар. Демократтыг Афганистанга удур чарлаттынмаан дайынга контрреволюцияның ажыглап турган боо-чепсээниң ында ажыттынган делгелгезинде ындыг көргүзүг чүүлдерин делгээн. Көргүзүп турар чепсекти болгаш ок-чемзекти күрүнениң айыыл чок чорук күштери болгаш улусчу милиция Кабул можузунуң бир уездизинге дээрбечи бөлүктерни чылча шапканының соонда хавырып алган.

Көргүзүг стендилеринде элээн черге душманнарның ажыглап турары америк, англи болгаш барыын-герман бүдүрүлгениң химиктиг чепсектерин делгээн. Ону дээрбечилерниң ажыглап турганы дээш афган болгаш делегейниң хөй-ниитизиниң килеңнээшкинин бүрүн үндезининиг. Кабулдуң херээжен уруглар лицейинге болган таварылганы сактырга-да четчир, ынчан душманнарның хоранннап каан суундан 14 бичии уруглар өлген. 1984 чылда араатанзыг химикаттарны Нангархар можуга афган шериг кезектеринге удур ажыглаан.

Делгелгениң көргүзүг чүүлдери, мурнунда душманнар чорааннарының өчүктери Афганистан Демократтыг Республиказынга удур дайынны үргүлчүлээри дээрбечилерниң даштыкыдан, чүнүң-даа мурнунда АКШ-тан, соксаал чокка деткип турарының ужурундан чүтле боол болур дээрзин херечилеп турар. Ынчалза-даа буурап дүжери чайлаш чок контрреволюцияны чүү-даа камгалап ап шыдавас.

Афганистанның Улус демократтыг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары Наджиб делгелгеге чорааш, афган дайынчыларының маадырлыг болгаш эрес-дидим чоруун, АДР-де совет шеригжилерниң интернационалчы дузаламчызын бедик-биле үнелеп көрген.

(СЭТА).

ПАКИСТАНГА УДУРЛАНЫЫШКЫН МЕДЕГЛЕЛИ

КАБУЛ. Бахтар агентизиниң дыңнатканын ѐзугаар алырга, АДР-де Пакистанның херектеринге түр бүзүреттирген кижини Афганистанның ДХМ-ге келдирткен. Афган чазактың чаңгыс эвес удаа удурланыышкыннары турааада, АДР-ниң күрүне кызыгаарын үрээрин Пакистанның уламчылап турарын ацаа медеглээн. Август 28-те Пакистанның шериг-агаар күштериниң реактивтиг самолёду Афганистанның агаар делгемиңче кирип келген болгаш 6 километр шыкпырлей ушкан. Барык 7 минута дургузунда ол шпиончу ужудуушкунну кылган.

АДР-ниң чазаа пакистан эрге-чагыргаларының ол агрессивчи үүлгедиин сойгалаан болгаш шиитпирлиг удурланыышкын медеглелин кылган.

(СЭТА).

Шериг ѐзу-чурумнуң чагыргазынга удур чоннуң калбак хөлзээшкининиң түңнелинде тургустунган байдал Пакистанда нарын болуп артып каан. Шериг ѐзу-чурумну чок кылырын, бүгү-ниитэ соңгууларны эрттирерин болгаш оппозицияның хоругдаттырган ажылдакчыларын хостаарын негеп турар чазакка удур массалыг хөлзээшкиннерниң киржикчилерин эрге-чагырга черлери каржызы-биле эттеп, эрииндеп турар.

ЧУРУКТА: Карачи хоорайда чыскаалдың киржикчилери.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

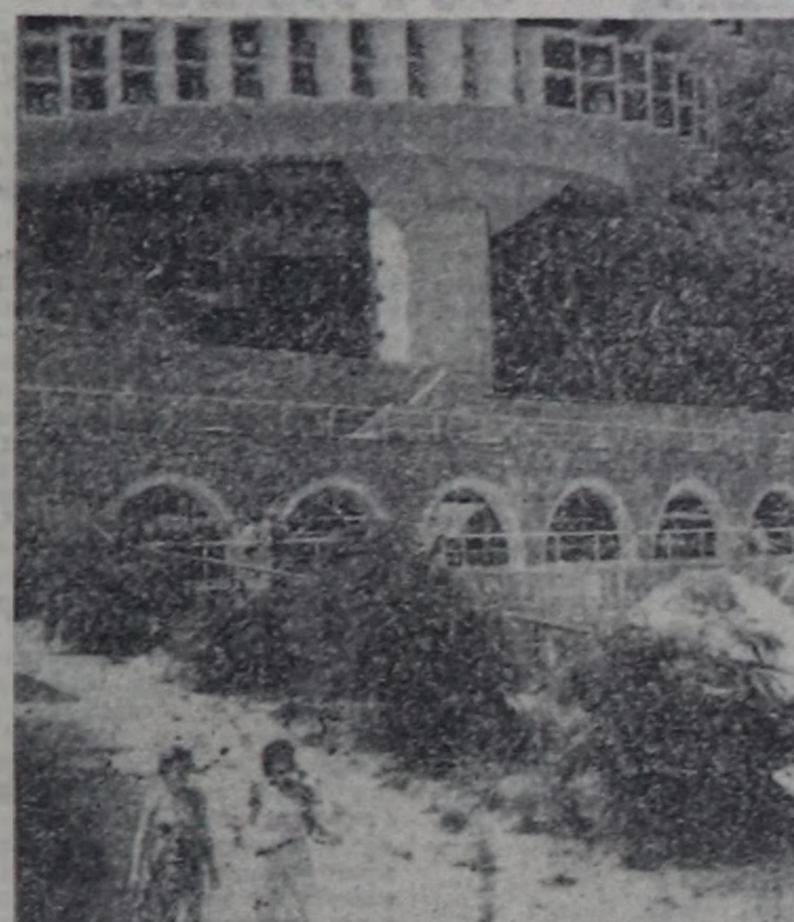

1987 чылда Крымның мурнуу эриинде курорттуң тову — Ялта 150 харлаар.

Ялта курорттуң ёзулуг хөгжүлдези, 1920 чылдың декабрьда, ажылчы чоннарны эмнээринге Крымны ажыглаар дугайында декретке В. И. Ленинниң ат салыпкан хуузундан эгелээн. Эрткен он-он чылдарның дургузунда Ялтага он-он санаторийлерин, пансионаттарны, дыштанылга бажыңнарын туткан. Ам хоорайда 170 санаторий-кадыкшылга албан черлери саваттынып турар. Оларның 50-ау — чурттуң аңгы-аңгы бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларының сезоннуг дыштанылга баазалары болуп турар. Ш кадыкшылга чери бүдүн чыл дургузунда ажылдаар. Чылдын-на оларга 470 муң ажыг кижи дыштанып болгаш эмнедип ап турар.

ЧУРУКТАРДА: «Найырал» пансионат; өпиүктер.
Б. КАВАШКИН биле К. ДУДЧЕНКОНУҢ фотолары.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Чаңчыл болгаш аажы-чаң дугайында

ЧУГААЛАЖЫП, СҮМЕЛЕЖИРИ ЧУГУЛА

«Шынның» арыннарынга кижизидилге, ылангыя ада-иелерниң болгаш уруг-дарыгның, башкыларның болгаш школачыларның, черле улуг кижилерниң болгаш аныяк салгакчыларның аралажылга-харылзаазының дугайында санал-онал солчуушкунну, чугаалажылгыларны деткип, чамдык бодалдарны илередиксеедим.

Шынап-ла, үлегер-чижектиң салдары, күштүг кайгамчык. Ону чөп ажыглаары түңле кижизидилгеге эвес, бистиң ниити амыдырал-чуртталгавыска, ажыл-чорудулгавыска улуг ишигин бээр. Чижектерден көрээлиңер. Киргизияда аксакалдарны (ак салдыг кырганнарны) хүндүлээри — чоннуң амыдыралының утка-шынары, алыс сорулгазы деп чүвени дыңнап чораан мен. Ону карааг-биле көрген мен. Иссык-Куль кыдыында суурлар аразының автобустарынга чорааш, ону хайгаараан бис. Автобустарга олуруп-даа турар, кирип-даа келген кижилер бот-боттарын иткилешпес, мурнун хуннажып маңнашпас болду. Ылангыя аксакалдар бар болза оларны мурнай киирер, мурнай олуртур, олудун чайлап бээр чаңчылдыг, а корум-чурумну кым-даа үревес. Аңаа чаа келген кижилер ону кажыдар хамаан чок, харын-даа магадаар, боттары ону чайгаар-ла сагый бээр. Мында кижизидикчи салдарны ниити амыдырал чедирип турар.

А бистиң республиканың чамдык районнарының суурлар аразында, Кызыл хоорай иштинде-даа автобустарга шак ындыг чурум-сагылга база чаңчыл апаар дээрзинге идегеп болур. Ынчалза-даа чамдык ада-иелер, школа назылыг бээш уругларын ыяап-ла олуртурун кызыдар, ёске кырган, улуг кижилерге олут чайлап бээринге чаңчыктыраарын оралдашпас чоруктар бар. Бо дээрге боттарының үлегер-чижээн шын эвес ажыглап турары ол. А чамдыкта хып дээн аныяк оолдар, кыстар база-ла хоорай, суурлар автобустарынга улуг кижилерни хүндүлексевес, кирерде-даа, олурарда-даа мен мурнаайн дижир болгай. Олар база-ла бичии уругларга багай чижекти көргүзүп чорууру ол.

Улуг кижилер биле уруглар аразында билишпес, бот-боттарын деткишпес, харын-даа маргыжар, хорадажыр, хомудажыр чоруктарның бир кол чылдагааны база-ла улуг улустарда боор турар. Чүге дээрге, чамдыкта ажы-төлүвүстүң, өөреникчилеривистиң күзел-эрттүүн, сонуургалдарын, аргашынзын, черле ниити өзүлде-сайзыралының деңнелин четчир билбейн турар бис. Чамдык негелделерни уругларга салып тура, оларны уруглармыс хүлээп ап турар бе дээрзин тодарадып билири чугула. Чижээлээрге, улуг улус-биле маргышпас деп уруглардан шын негелдени салып тура, улуг кижилерниң чамдыкта маргышпас арга чок чүүлдерни чугаалап азы кылып турарын херекке албайн барып, бир зэар чугаалаарга, кижизидикчи кижизиттинген болур деп негелде чамдыкта хажып турар. Шынап-ла, бистиң аравыста «таакпылавас» деп хоруп тура таакпылап турарлар, карыжы болбас деп тура-ла оскелип бастыкеаар, кулу өбелаарлар, ажынчак болбас деп чагып ора-ла, бичии-ле эптек чорук дээш ажынып хоралаар коннуттуннардар бар. Ындыг чоруктар уругларга билдинмес болгаш олар деткип-даа шыдавастар.

Уруглар бистиң өттүнээчилер, бистиң чагыг сүмевисти элерип, үлегер алыышлар деп бодазывысса, оларны чагыраан оралдашпайн, оларның билирин, оларның сагыш-сеткилиниң хөөнүн, сеткил-чүрээниң хөлзээшкинин, дүвүреерин билип, деткиирин кызыдар ужурлуг бис. Ажы-төлүвүс-биле маргышпас, чорүжүп турбас, оларже чөөкшүлээр, оларның өөрүшкүзүн болгаш амыраашкынын, муңгарааашкынын болгаш хомудаанын, сорук кириишкинин болгаш аймаарап дезидээнин алызындан эскерип, эптиг чөптүг-биле уштаар, баштаар арга-хемчеглерни тып, таарымчалыг байдалдарны тургузары чугула. Азы кижизидилгениң сорулгаларынга арга-хемчеглер, чагыг-сүмелер дүүшкек турар ужурлуг.

Өөреникчи Кара-кыс Куулардың чагаазы бисти өөртүп-даа, кичээндирип, боданылдырып-даа каар-дир. Уруглар кара сеткил чок. Олар бодап, көрүп чорууруп хорт, ажыттажыт чогу-биле чугаалаар. Улуг кижилер угааныг, шын билип, үнелиг арга-сүмелиг бээрлер деп чүвеге олар бүзүрээр. Ол бүзүрелди оскунмас ужурлуг бис.

Ол ышкаш кижизидилгеге нарын утка-шынарлыг, сорулгаларлыг болгаш түңнелдерлиг. Ол дээш харысаалга «түгле» кижизидикчилерде эвес, а харын угаан-бодалы сайзыраан, мөзү-бүдүжү түрүмчүн быжыккан, амыдыралчы дидим угаан-бодалдыг бистиң уругларывыста, өөреникчилеривисте. Ол дугайын уруглар боттары база билип турар апарганы биске өөрүнчүг. Башкылар биле өөреникчилер аразында быжыг найыралдыг, бот-боттарын хүндүлежир. Бот-боттарындан бодунар-ла шыыгы, чечек негелделерни тургусчуп, салчыр апаар. Бо талазы-биле шылгарангай педагогтар А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинскийниң чагыглары, ажыл-херектери биске дугаалан, чаа тывызык ёзу-биле четпестерни чайладып шыдавазывыстың үндезини боор турар. Кыскаш-биле чугаалаарга, Кара-кыстың өөренир турар школазында элээн четпестер бар: башкылар коллективиниң өөреникчилерге чаңгыс-аай педагогиктиг негелделерни күүсетпейн, школаның администрациязы-биле өөреникчилерниң бот-боттарынга аразынга харылзаа кошкак. Ооң уламындан чамдык өөреникчилер кичээлден дезер, чурум үрээр, а башкылар педагогиктиг кол негелделерни дыка хажыдып, уруглар-биле аралажып харылзаажырда дужаалдыртак, эрге-дужаалдыг кол ажыглаар, дужаалдырак сеткилдиг боор өөреникчилерниң ажык-херээнге, амыдырал-чуртталазынче дидими-биле, ак сеткилдиг кирбейн турар херектиг. Бо өөредилге кижизидилге ажылында ам-даа эрегейлээр, ёзу барымдаалар таварылгалар барын херечилеп турар. Ындыг-даа болза, мындыг ниитилиг четпестерни ажып эртериниң аргалары бистиң школавыста четчир. Башкылар биле өөреникчилерниң калы ажылдажылгазын чогумчалыг чорударының педагогиктиг болгаш психологтуг үндезиннери школа бүрүзүнүң коллективиниң чедишкиниң кыйлдагдарының кол маңнайы, күжү болгай. Бо байлак курлавырларны долузу-биле, шын ажыглаары хажык чок күүседир негелделерге хамааржыр.

Школа реформазының үш кү чылы эгелээн. Ол чуртта хейнымышкынныг боттаныы турар ол төргүстүнүүүцкүн биле чергележип шапсырлашкан. Ооң кол идеялары уругларны болгаш аныяктарны өөредип, кижизидериниң херээн улам сайзырадыры-биле чогаадыкчы, могаг-шылаг чок ажылдаарын шуптувустан негеп турар.

К. САЛЧАК,
башкы.

КИЖИ БОЛГАШ БОЙДУС

ООҢ ЧЫМЫЖЫ

Ооң харылзап турар черлери Улуг, Бичи Хендергейниң 20 муң гектар ажыг арганың, ажык делгем одар-белчирлиг девискээрлеринде чаптылган.

Донну Чанчыкович Монгуштуң хүлээнген ажылы ооң сорутдаан соруунга дуггуп турар кижи. Бойдуска ынак, аңаа хайыралдыг ээ сеткилдиг болгаш бо ажылынга таарышкан. Хендергейге чайын элээң каш районнарның сүт-бараан фермалары, малчыннары чайлаар болгаш арга даамылының ажылынга артык чымыш, харысалга онаажыры билдингир.

Ол малчыннар, саанчылар чайлагга келгеш, хой, быза кажаалары тударлы-биле чыдың-на чаш шеттерин чөпшээрел чокка ужуруп, төтчеглекчи ёзу-биле аңнай бээр чоруктарга доочуп даамал коммунист Д. Монгуш чеже таварышкаан дээр. Ынчангаш чайгы үеде хайгааралды күштелдирериниң чугулазын эки билир.

Бо чайын ол өөреникчилерниң киржилгези-биле Аныяк Хендергейниң Чайлаг-Хем деп черде 90 гектар девискээрге шетчигештерни тарып олурткан. Өзүмнерниң үнүп олурары эки. Ынчалза-даа ол чоокавыга турган фермаларның инектери бичии өзүмнерни саза базып, үреглээн аажок. Д. Монгуш совхозтар удурткучуларынга, ферма эргелекчилеринге бо айтырыгны тургузуп, чугаалажырга-даа, ооң түңнел үнмээни хомудалчыг. Тудуг ыяжы кезип турар болгаш ыяжының курлавырлары эвээжеп олурар черлерге өзүмнер тарып олуртурга, ону хоомчага албас, үрегдээр чоруктуң ужуру алызы барып дыка аар. Ону Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл районнарының Хендергейже мал-маганын чайлагладып турар ажыл-агыйларының удуртукчулары киирзигейге ап көрээ эки.

Д. Монгуш Доора-Даш, Чаңгыс-Хадың деп черлерден эм үнүштерин, дыт үрезиннерин чыыр ажылды чоруткан. Келир чылын эрги ыяш кезип турган черлерде 200 гектар девискээрге дыт өзүмнери тарып олуртур ажылдар чорударын планнап алган, арга-арыгны катап тургузарын чылдан чылче өстүрер сорулгалыг.

Арга даамалы мал чеми белеткээринге база идепкейлиг киржип келген. «Хендергей» совхозтуң өөреникчилери Алик Ооржак, Володя Куулар Алдар-оол Ондар, Роберт Ондар оларны эвилелдеп алгаш, совхозка 15 тонна сиген белеткээр хүлээлгезин 20 тонна кылдыр күүсеткен.

Д. Монгуш өөнүң херээжен ээзи чок апарза-даа, чааскаан дөрт уругну өстүрүп, кижизиткен. Ол совхозтуң улусчу контроль бөлүүнүң кежигүнү хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар. А кол-ла сагыш салыр чүүлү — төрээн черинин бойдузун камгалап каданралары, салгакчыларны аңаа ынак кылдыр кижизидери. Д. Монгуш бойдус камгалалының дугайында лекцияларны номчуп, чон ортузунга беседаларны кылып чоруур.

В. ХОВАЛЫГ.
Чөөн-Хемчик район.

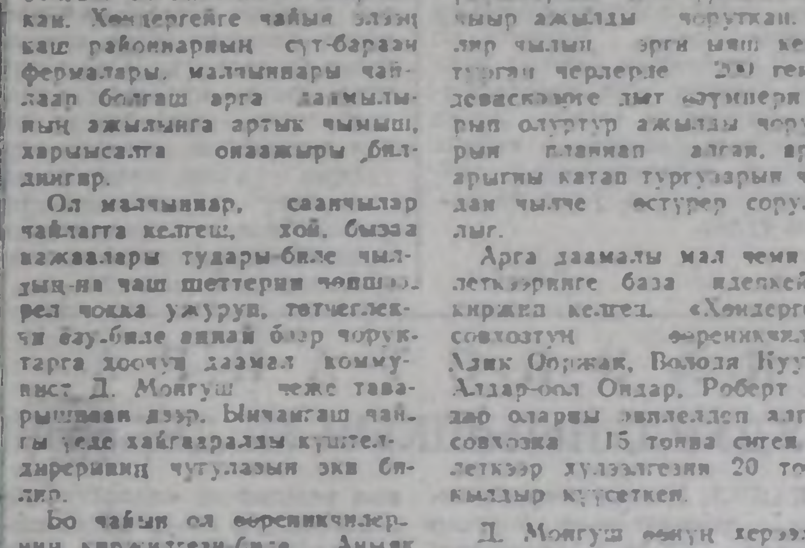

Бо чурукта төрүттүнер салгалын хүлээп алырынга белеткенип турар ийи эжишки аист кушту тырттырган. Ада аист аъш-чем дилеп чорууру ол, а ава аист уязы белеткеп тур.

Кейстон—СЭТА-ның фотозу.

БОЙДУС БАЙЛАА—ЧОННУҢ БАЙЛАА

Бойдус байлаан чөп ажыглавас, ону хоргел чок, төтчеглекчи ёзу-биле үрегдээр чоруктар, бойдусту камгалаар талазы-биле демиселдиң кошкак болуп турарының дугайында сагыш-сеткилди дүвүредип кээр чагаалар редакцияның почтазынга үргүлчү кээп турар. Ол чагааларның авторлары бойдус байлаан хумагалап, аңаа ёзулуг ээ болуру кижи бүрүзүнүң хүлээлгези бооп турарын бижип турар.

Бойдус байлаан камгалаар айтырыгны көдүрүп, ону төтчеглеп турарының дугайында бистиң кедээ бижикчилеривистиң дөрт чагаазын мында киирдивис.

Шынап-ла, кижи төрээн черинин бойдузунга таалап чурттаар, ооң каас чаражын магадаар, ону карак огу дег камгалаар ужурлуг. Кижи бойдустуң төл болгаш ону хумагалап, камгалаар апаар, деп Сүт-Хөл районнап Ондар Борааш чагаазында бижээн. Авторнуң чагаазындан мындыг олуртулгаңы мамаа кинраан. Бойдуска хоргел чок, төтчеглекчи кижилерниң буруузу-биле бо чайын Бора-Тайга суурнуң адаанга арыгга улуг өрт кыпкаш, ийя хүн үргүлчүлээн. Сүт-Хөл, ыяш ажыл-агый участогу ол-бо черлерниң дузазы-биле ону өжүрген. Дыка хөй арга-арыг, ам-кат-чимис өрттенген. Ону өрттеткен буруулуг кижилер тывылбаан.

Сүт-Хөл — бойдус чурумалы каас чараш, байлак чер. Бажы бедик Маңгыраак, мал-ыык-торгу чаткан ышкаш Бали-Болдан нуду Самыла, Хан-Дээр тайгалары, Кежзэ, Чээде, Кошпес, Хүүректиглер, Шом-Шум, Шелеге чедир кыш, адыг, сыын-мыйгак, бүүр-бүдан, те-чүүма, диин, дилги, чер хевени, балык-байлаш эм оъттар дээш чүүң чок дээр. Каш чыл бурунгаар Сүт-Хөлге омуль, пелядь дээр балыктарны салган. Олар өзүп көвүдээн. Ынчалза-даа ооң камгалалы багай. Оон-моон келгилээн кижилер чайын-даа, кызын-даа манаа ындерик болгулаар. Хөлдүң балыын ол кижилер кара туразында өлүрүп, кырып турары чажыт эвес.

Бир хүн Сүт-Аксы суурнуң үстүнде хараганнар аразынга селгүүстен чорааш, кымыскаяк өөп буттары-биле теп, үрегдеп турган оолдарга ужуражы бердим.

— Кымыскаяк өөн үрегдеп болбас. Бойдуска хамааржыр үнелиг чүүс-тир — дээримге, оолдарның чаа турганы:

— Силиң өөң эвес, сенээ кандыг хамаан чүвел? — деп турамык харыылап кагды. Моон алгаш көөрге, улуг-даа, бичии-даа кижилерниң аразында бойдуска кам-хайыра чок кижилер ам-даа бар боор-дур. Ынчангаш бойдусту хумагалаар талазы-биле чон ортузунга тайылбыр ажылын ам-даа дээштиг чорударын негеттинип турар.

Чербиде бойдус байлаан ажыглаар, калагалаар ийи организация бар. Бирээзи — Улуг-Хем ыяш үстүүр ажыл-агыйының ыяш пуңктузу, бирээзи — ыяшты тарып олуртур участок. Чоокка чедир-ле маңаа ажылдап чордум. Ынчан бригада кежиглерниң ийи кижи кескен ыяштың будуун үргүлчү аштап турду. Ынчангаш ыяжы кестинген черниң чуруму эки турган. Ыяш кескен черниң аштадгазы чорутпаан черлерге ыяш кезерин чөпшээревейн турган.

Амгы байдалдан алгаш көөрге, ыяш кезип алырының чурумун хажыдып турар чүүлдер хөй.

Дыка хөй ыяшты кескеш, ону сөөртүп чадап турда, кузун, чазын орук үстү бээр. Ооң түңнелинде кезип каан хөй ыяш шымнерин чидирип, ажыглал чок аңаа-ла ириппин, чыдып бээр чоруктар ам-даа бар. Эрткен чылын ыяш үстүүр ажыл-агыйның бир ажылчыны бир машина ниити аныяк ыяшты боду турары-биле кезип алгаш, бажың тудуп алды. Таспыла балык шууд тепген. Күзүн сүт сыыгай бергенде, балык эремнерге чыгдып келирге, ону шүүрүп алгаш баар-дыр. Бо бүгү четпестер-биле Чербиде демиселистэлзүнүң ажылдакчылары эптежип олурары канчап-даа таарышпас, — деп бижикчи Р. Очур-оол бижип турар.

Тожу районда бистиң бижикчивис Д. Айыр-Санаа мындаар бижип турар. Бо чылын бистиң районнуң девискээринде кат-чимистиң үнгени эки. Ынчалза-даа бойдустуң ол хайыралын аңнап алыр талазы-биле организастыг ажыл кошкак. Катты, тоорукту чыырын организастыг чорутпайн турарындан ёске черлерден келген кижилер дыл катты, тоорукту чыып алгаш, Кызылга-даа, ёске-даа хоорайларга улуг өртекке садып турары чажыт эвес-ле болгай. Шак ындыг төтчеглекчи чорук-биле демиселди күштелдирип чорудар үе келген.

Чадаана хемниң суунга чуңуп, бойдустуң чаражын кайгап олур мен. Ырак эвесте бензин-биле хелелир чиргилдирээни соонда сагдагар чоон терек оожум батканы, черге чыжырт кылдыр кээп дүшту. Будук-бүрү белеткээринге сылдып алгаш, хунун бодаар хоргел чок төтчеглекчи чамдык кижилер аңаа туруп, ыяшты ынчаар ужурун, унун дургаар үнген будуктарын «коргжан», бойдустуң чараш чурумалын үреп турганы ол-дур ийин деп, А. Ондар редакцияга чагаазынга бижээн.

Арга-арыг хайгыылчылары, улус депутаттарының чер-чер Совиттери, хөй-ниити организациялар чон ортузунга сураал ажылын чорудар үе келген. Бойдустуң байлаан чөп ажыглаары хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези деп, Тыва АССР-ның Үндезин Хоойлузунда айыткан болгай. Ындыг тургбуже хоргел чок төтчеглекчилер-биле демисел ам-даа кошкак боор турар.

УРЖУКТАРЫН БОДААР ХЕРЕК

Арга-арыг — чоннуң байлаа. Ол дугайын кижи бүрүзү билир. Бойдустуң халас кежиктерин ажыглап, оортан хейнү-даа ап турар бис. Ынчалдажок арга-арыгга, бойдуска кандыг ажыктыг болган мен деп, чүвени бодавас кижилер хөй таварыжып турар. Бойдустан чүгле алырын бодаар, ооң байлаа улам көвүдеп турзун дээш чүнү-даа кылбас кижилер төтчеглекчилер-дир. Ол дугайын дараазында чижектерге көргүзээлиңер.

Бо чазын, арга-арыг өрттеринге айыылдыг үеде кедээ ажыл-агыйның чамдык ажылдакчыларының буруузу биле элээн каш удаа арга-арыг өрттери болган. Ооң түңнелинде 80 гектар арга-арыг өрттенген. «Россия» совхозтуң хову бригадири В. Меркушев Бай-Даг деп черге аңгыс болгаш саваң артыы өрттедип тура, ол черин хайгаарал чок арттырып каапканының түңнелинде, от ыяш олурткан черже улашкан болгаш 20 гектар черниң 15 чыл назылыг олурткан ыяжы өрттенген. Ол бригадирни торгаан. Бо чижектиг таварылгалар дээш өртке удур айыыл чок чоруктуң чурумун болгаш аңгыс, саваң база сиген шелдерин өрттедирин хораан, доктаалды үрээни дээш «Шамбалыг» совхозтуң бригадири С. Ооржак, кол агрономи Н. Маады, «Россия» совхозтуң кол агрономи А. Тихеев, «Кызыл тараачын» совхозтуң директору В. Евсеев, «Сайн» совхозтуң бригадири В. Новоселов, «Шекпээр» совхозтуң трактористи Д. Куулар, «Улуг Октябрь» совхозтуң директору А. Дресвянников, кол агрономи В. Володин, бригадири В. Черных, СЭКП-ниң XXV съездизин аттыг совхозтуң директору И. Лавриненко, кол агрономи Н. Барбалдай, бригадири В. Горелый, «Совет Тыва» совхозтуң директору С. Седен-оол, кол агрономи К. Сарыглар, бригадири Н. Монгуш олар 100 рубль түңге чедир торгаткан. «Совет Тыва» совхозтуң кадарчызы С. Даваа Чиңге-Дагга «журбээн таакпы артыы октааш, 15 гектар черниң олуртуп ыяжының өрттенеринге чедирген.

Сосновка суурнуң чурттакчызы Г. Иванов өөрү-биле суур чоогунга одаг кыпсып, оргалааш, өрт үндүрген. Боттарының идик-хевин хып кааргы, оттуп кээп, өртү өжүрүп чадаашкан. Ынчалдыр беш га черниң ыяжы өрттенген. «Хондергей» совхозтуң кадарчызы М. Сат, бригадир Х. Сат база арга-арыг өртүнүң өөскүдүкчүлери болган болгаш торгаткаңнар. Аңгаты школазының чамдык өөреникчилери чажырып таакпы тыртып тура өрт үндүрген.

Таңдыда Доора-Хадың суур чоогунга сагыбыр эргелекчиини Н. Кушкаревтиң буруузу-биле өрт болган. Аңаа 20 га черге олурткан 10 хар назылыг өзүмнер өрттенген. Бо чайның өртке айыылдыг үезинде ниитизи-биле 190 хире га черге ыяш өрттенген, а ол өрттерге колдуунда үстүнде адааныс ышкаш серемчилел чок азы өрт айыылын тоомча албас кижилер буруулуг. Арга-арыг өрттериниң талазы-биле бүгү материалдарны улус суттарынче болгаш прокуратураларже шилчиткен.

Өрттерден аңгыда арга-арыгга улуг хоралды чөпшээрел чок ыяш кезер, арга-арыг кирер кижилер чедирип турар. Тываның авиабүдүрүлгезиниң Күнгүртүг суурнуң самолёт хонар шөлүн херимнээри-биле чөпшээрел чокка хөй шетти база аныяк ыяштарын кескен. Ол дээш оларга 26 муң рубльдиң негелдезин киирген. Ыяш турун олуртурунуң үезин (күс, час) сагывайн, чайгы үеде ыяш олурту бээр чоруктар арга-арыгга хораны чедирип турар. Ол ышкаш арга-арыгның «сыннери» болур кымыскаяктарның өглерин үрээр чоруктар-биле демиселди күштелдирерин үе негеп келген. «Искра» совхозтуң кадарчызы кымыскаяктың алды кезек өөн үрегдээш, ооң чымчак оъдун малга тежеп турган. Ол дээш ол кадарчыны 620 рубльге торгаан. Чагытай хелдүн чоогунда, Барыын-Хемчик районда кымыскаяк өглерин хөйнү үреглээн.

Арга-арыгже ыяш ажыл-агыйларының чөпшээрели чокка үнери хоруглуг. Ынчалдажок кара туразы-биле арга-арыг кезип, каттаар, тоорук чоруктар ам-даа бар боор турар. Арга-арыг камгалалының ажылдакчылары ындыг кижилер-биле демиселди соолгу үеде күштелдирген. «Тыва сут тудуг» трестиң чолаачылары А. Денисов, В. Пилюгин, ажылчыннары Г. Тарасов, В. Кондратьев, «Тыва коммунэнергонуң» электриги И. Белоголов, «Тудуг келгеттерин» комбинаттың ажылчыны И. Стародубцев сайгарылга баазазындан П. Панихин пассажир АТБ-зиниң механиги В. Осинцев болгаш ёскелер-даа чөпшээрел чокка арга-арыгга чораны дээш 30 рубль чедир торгаткан.

Хамааты В. Кулеш 16 килограмм кыш-кулаан үези четпээнде чыгганы дээш килограмм бүрүзү дээш 5—5 рубльге, чөпшээрел чок арга-арыг кирген дээш 30 рубльге торгаткан. Ол ышкаш торгаалга тоорукту, кыш-кулаан хуусаазындан эрте чыгганы дээш С. Филимонов, Н. Минкин, Бии-Хем районнуң чолаачызы В. Бутушнев, электри четчикилериниң мастери И. Хазбулатов, № 4 КПТУ-нуң мастери А. Коледов, № 1 ОТЭ-ниң чолаачызы Э. Хомушку, сус-канал участогунуң начальниги А. Ундельых, ужудукчу Г. Бердачев болгаш өскелер-даа онаажыр.

Арга-арыг камгалалының айтырыы чүгле арга-арыг ажылдакчыларынга хамааржыр дээр болза, шын эвес. Бо талазы-биле боттуг хемчеглерни чер-чер Советтериниң күүскомнары, калбак хөй-ниити эп чорудар ужурлуг.

С. ЗАЛУЦКИЙ,
Тыва АССР-ның арга-арыг камгалалының талазы-биле улуг инспектору, милицияның капитаны.

ТВ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Тура халышкынның төөгүзү». Сес сериялыг уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 10.00— Нефть болгаш газ үлетпүрүнүң ажылдакчыларының хүнүнге. 10.30 — Делегей болгаш аныяктар. 11.10 — «Хөм бөмбүгүнүң шанналы» дээш. Түннел оюн. 11.55 — 12.00 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50— Док. фильмнер. 15.35 — Орус чугаа. 16.10 — «Чуваш хээлер». Чебоксарыдан дамчыдылга. 16.40 — Черде, дээрде болгаш далайда. 17.10—«Орус музей». 1-ги фильм. 17.40 — «Чурттуң күш-ажылчы лозунгу». Док. фильм. 18.00 — Жюль Верн. «Агаар хевинге беш неделя». Мультфильм. (АКШ). 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Бо хүннерниң почтазы. «Кадыныңар кандыг-дыр, металлург?», 2-ги дамчыдылга. 19.30 — Улустуң аялгалары. 19.50 — Сес сериялыг уран-чечен фильм. «Тура халышкынның төөгүзү». 7-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35—«Тура халышкынның төөгүзү» деп уран-чечен фильмниң сески сериязы. 23.05 — «Сайты-дыр силер бе, маэстро». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20— «Элбекшидиг Дастархан». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — Музыка. 3 класс. Орус улусчу инструментилер. 8.55 — «Хем транспортунда пассажирлерниң хандырылгазының дурзулгазы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Англи дыл. Өөредириниң бирги чылы. 9.35 — «Шлюзаларга судноолар эрттирилгезиниң автоматчыдылгазы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — КПТУ-нуң сургуулдарынга. Обществоведение. 11.40 — Орус тоолчургу чугааларның маадырлары. 5 класс. 11.05 — Библиотекага аян-чорук. 12.10 — Башкыга экран. Төөгү. 6 класс. 13.10— В. Астафьев. Чогаалдарының арыннары-биле. 13.55 — География. 7 класс. ССРЭ-ниң географтыг байдалы болгаш кызыгаарлары. 14.25 — Гете. «Фауст». Бирги фильм—«Дугуржулга». 15.20— Медээлер. 15.25 — «Авазымче күсү орук». Уран-чечен фильм. 16.05 — Док. фильмнер. 17.15 — К. Чуковскийниң чогаадыкчы ажылы. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Чогаалчы болгаш үе». Сибирь улустарының аныяк чогаалчыларының девискээр айыы-биле семинарының киржикчилери — Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, шүлүкчү Юрий Кюнзегеш, аныяк автор Чүргүй-оол Доржу дамчыдылгага киржир. 18.55 — Док. фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Аянныг». Программада: Медээлер. «Бригада керээзи: айтырыглар, диләэшкиннер». «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези». «Ажылчы хөлегг соонда», Сарыг-Септе «Мерген — мастерица» клубтуң ажылының дугайында. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар». «Дацыма-пагажыгаш». Мультфильм. 2-ги дамчыдылга. 20.15 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Херээжеппер. ССРЭ биле КУР-нуң шилиндек командалары ойнаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Экии, тайбың! Экии, оңнук!». Таллинден эстрада дамчыдылгазы. 23.00—23.50 — «Театр дугайында сактышкыннар».

Редактор В. С. ШАРАВИИ

КИНО

СЕНТЯБРЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Счастливые дни Муми-Троллей» 9.30, «Этот безумный, безумный безумный мир» 11.00, 14.10, 17.20, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мой ласковый и нежный зверь» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Прощание славянки» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

Агаар

Кызылга шокар булуттаар. Бичи чаъстаар. Дүне агаарның температуразы 0—2 градус чедир соок. Хүндүс 7—9 градус чылыг болур.

СЭКП Өвүр райкому, улус депутаттарының район Советиниң күүскому 1939 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, Тываға колхоз тургузуушкунунуң хоочуну, персоналдыг пенсионер

Михаил Дыңгылдаевич
ЧАМБАЛ-ООЛДУҢ

ур аараыш, мөчээни дыңнадып, чоок кижилеринге болгаш төрелдеринге хайы кажыылдалыг илергейлеп тур.

Шын. Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; хөөз ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларының 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3356.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00749

Тывамаг республика
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1986 чылдың сентябрь 6 суббота
№ 210 (13210)

1925 чылдан үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Кускү хову ажылдарын дүргедедир болгаш агропромыштар комплекизиниң колхозтарының, совхозтарының болгаш өске-даа бүдүрүлгелериниң кышкы байдалдарга ажылга белеткелин доозарының талазы-биле соңгаарлаттынмас сорулгаларын СЭКП ТК-ның Политбюрозу сентябрь 4-те болган хуралынга чугаалажып көрген.

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаазынының түңнелинде хөй-хөй ажыл-агыйлар чаагай дүжүттү өстүрүп алган болгаш тараа ажаалдазының ажылын чедиишкинниг-биле доозуп турар деп демдеглээн. Амгы үеде тараа кезилдезиниң төвү чурттуң чөөн районнарынче шилчий берген.

Кускү хову ажылдарының бүгү комплекизин чогуур үезинде болгаш бедик шынарлыг доозарын болгаш АҮК-туң колхозтарының, совхозтарының болгаш өске-даа бүдүрүлгелериниң кышка белеткелин улус ажыл-агыйының эң чугула сорулгазы кылдыр тодарадкан. Ону чедиишкинниг шиитпирлээри чоннуң аъш-чемге херегцелин улам-на долузу-биле хандырарынга кончут улуг ужур-дузалыг болур.

Аъш-чем болгаш болбаазырадып кылыр адырларга технологтуг дериг-херекселдерни бүдүрерин улам мынай кеңгедириниң дугайында айтырыгны Политбюроның хуралынга чугаалажып көрген. Ол айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалда аъш-чем индустриязынга дериг-херекселдерни болгаш материалдарны тургузары болгаш калбаа биле бүдүрери дээш харысалганы онаатан ССРЭ-ниң Чиик болгаш аъш-чем машина тудуушкун министерствозунуң, өске-даа министерстволарның болгаш ведомстволарның кичээнгейин ол херекте бар шыңгыы четпестерже угландырган. XXVII съездиниң, СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң делегей деңнелинге дүгжүп турар техниканы бүдүрүп үндүрериниң эргежок чугулазының дугайында айтышкыннарынга таарышпайн турар техниктиг деңнели болгаш шынары кудулу дериг-херекселдерни бүдүрүп үндүрерин Чиик болгаш аъш-чем машина тудуушкун министерствозу болдуруп турар. Аъш-чем программазын чедиишкинниг күүседир сорулга-биле агропромыш комплекизиниң бүдүрүлгелерин бедик бүдүрүкчүлүг, амгы үениң техниказы-биле долдур хандырарының айтырыгларын дүрген шиитпирлээриниң чугулазын Политбюро айыткан. Үлетпүрнүң болбаазырадыр кылыр адырларынга аъш-чем продуктуларын алырының, аъш-чем барааннарын дензилеп хуваар болгаш савалаазының бедик технологиязын нептередириниге арганы берип турар машиналар системазын ажылдап кылырын айыткан. Дериг-херекселдер бүдүрүп турар министерстволарга ангы-ангы машиналарны бүдүрүп үндүрериниден комплекстиг автоматчыткан шугумнарже шилчиирин, бүдүрүп үндүрүп турар дериг-херекселдерниң шынарын үнелезини-биле экижидерин, а телевилеттиниген программаны боттандырып чорударын дээш контрольду күштелдирерин партия комитеттеринге саналдаан.

ССРЭ-ниң Далай флодунуң министерствозу 1987 чылдың январь 1-ден эгелеп долу бот-орулга-чарылгаже шилчилер дугайында Чазактың саналын чүулдүгзүнген. Чаа байдалдарга ажылдап турган, министерствонуң пароводстволары болгаш бүдүрүлгелери боттарының ажылдап алган акша-хөреңгизиниң күселибиле бодунуң эртем-техниктиг, бүдүрүлге болгаш социал хөгжүлдезин хандырарын бот удур көрүп турар. Күш-ажылдың алыс түңнелдерин эжиндери дээш ажылдакчыларның харысалгазы болгаш материалдыг сонуургалы бедиир.

Волганың автомобиль заводунга делегейниң автомобиль тудуунуң перспективтиг деңнелинге дүгжүп турар чиик автомобильдерниң чаа конструкциязын тургузарын дүргедедир талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын хүлээп алган. Амгы беш чылда делегейниң эң эки үлегер-хевирлериниден удаваас көргүзүглерлиг амгы үениң автомобильдерин ажылдап кылырын хандырып турар ээзин каш улуг хемчеглерни боттандырып чорударын телевилээн. Ол сорулга-биле дериг-херекселдерниң болгаш приборларның тускай хевирлери-биле дериттинген дуржулга-үлетпүр баазалыг эртем-техниктиг төптү тургузары баш удур көрдүнген. Бедик техниктиг деңнелдиг автомобильдерни бүдүрүп үндүрериниге эргежок чугула материалдарны болгаш комплектилээр кылыгларын ажылдап кылырын болгаш бүдүрүп үндүрерин үлетпүрнүң хөгжүлдеңмек алырларлыг министерстволарынга даасkан.

МАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Д. Содном-биле эш Н. И. Рыжковтуң беседазының түңнелдерин Политбюро чүулдүгзүнген. Чоокта чаа дээди деңнелге болган совет-моол ушуражылгаларынга чедип алдынган дугуржулгалар өвүгаар экономиктиг болгаш өске-даа талаларга ССРЭ болгаш МАР-ның аразында кады ажылдажылганың улалзын болгаш хевирлерин улам мынай байыдар талазы-биле ажыл социализмниң болгаш тайбының эрге-ажыктарынга ССРЭ болгаш МАР-ның акы-дуңмалышкы демниг эдеиишкинин ханыладырынче болгаш бедидеринче СЭКП-ниң угланыышкынынга долузу-биле дүгжүп турар деп демдеглээн.

Алжир Улус Демократтыг Республиканың Президентизи, Алжирниң Национал хостаалга фронтузу партиязының Чиигине секретары Ш. Бенджедидиниң СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевка чагаазын дамчыдыпа берген НХФ партиязының Политбюро кежигүнү, ТК-ның Доктаамал секретариадының удуртукчузу М. Ш. Мессадия-биле ужуражылганың дугайында эш Е. К. Лигачевтуң медээзин Политбюро дыңнаан. Янзы-бүрү талаларга ССРЭ болгаш АУДР-нуң аразында кайыралдыг кады ажылдажылганың үре-түңнелдиг хөгжүлдезинге сеткил ханымыкнын илереткен. Алжирниң тамарышнас туружун деткииринге Совет Эвилелиниң эскерилбес туружун, империализмниң болгаш реакцияның чымышкымнеринге удур демиселге алжир улус-биле эш-сеткил каттыштырылгазын бадыткаан.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу экономиктиг болгаш социал турузуушкунун, а ол ышкаш тайбының болгаш улустарның айыыл чок чоруун хандырарынче угланган даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазының чамдык айтырыгларын база чугаалажып көрген.

СЕНТЯБРЬ—МАЛ ЧЕМНЕРИН БЕЛЕТКЭЭРИНИҢ БОЛГАШ ДҮЖҮТТҮ ЧИДИРИГ ЧОК АЖААП АЛЫРЫНЫҢ ШАЛЫПЧЫ АЙЫ

Бөгүн «ШЫН» солун КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАРЫНЫҢ ТУГУН күрүнеге тараа дужаарынга бирги черде чорул турар КАА-ХЕМ районнуң тараажыларының чедиишкининге тураскаадып көдүрген.

Район дүүнге чедир күрүнеге шыгжамырынче 1511 тонна тарааны чүдүрүп чоруткан.

ДҮЖҮТ АЖААЛДАЗЫНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Он ийиги беш чылдың баштайгы дүжүдүнүң ажаалдазынче ам ажыл-агыйлар бүрүзү кирген. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик районнарының чамдык совхозтарының тарааны ийи хондур хар адаанга чыткан. Улаштыр чаъс база чагганындан малгаштыг шөлдүң болгаш ол тарааның кургаарын манаар ужурга таварышкан-даа. Хүнүнден курлаглап ажаап турар.

Адаанда таблицада — тараа ажаалдазының сентябрь 4-те медээзи: бирги оларупта — кезер шөлү, ийигизинде — ажааган шөлү, үшкүзүнде — бир гектарга оваалтыр алган дүжүдү, дөрткүзүнде — дужааган тараазы.

Бай-Тайга	1183	327	10,9	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	580	10,2	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	1403	[illegible]	—
Чөөн-Хемчик	12433	1922	[illegible]	—
Улуг-Хем	16142	2506	[illegible]	12
Таңды	42210	12061	[illegible]	740
Бий-Хем	25307	5648	[illegible]	293
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25895	8733	[illegible]	1511
Тес-Хем	2202	1422	[illegible]	—
Эрзин	3023	482	8,7	—
Кызыл	23899	6706	10,8	—
Республика	161057	42872	10,6	2582
Эрткен чылын	—	11894	5,8	—

Республика бо чылын 40 муң тонна тарааны күрүнеге садар, ук онаалданы сентябрь 20-ге чедир боттандырары, тараа ажаарын сентябрь 25-ке чедир доозары көрдүнген. Бо хуусаалар болгаш агаар-бойдустуң байдалы ажылдакчыларын негеп келген.

Бий-Хем районнуң «Саян» совхозтуң Сүт салбыры тараа кезиндезинче киргенден бээр ийи неделя ажа берген. Кижи бүрүзү алган социалистиг хүлээлгезин күүседир дээш эки ажылдап турар. Оларның аразындан эң эки көргүзүглерни Роберт Григорьевич Гельрод чедип алган. Хоочун комбайнер үжен чыл дургузунда чаңгыс ол-ла ажылынга мактадып келген. Оон кескен тарааны-биле бир уругдаар садигин он-он чыл иштинде чемгерип болур.

Роберт Григорьевич эп-сеткилдиг, хүндүлээчел, биче сеткилдиг. Аныяк механизаторлар дуза дилээрге, кажан-даа чажам дивес. Бичезинден тура демир-биле туттуп келген болгаш комбайнга бичии-ле өске даап дыңналыр болза эндевес. Тура дүшкеш, дораан-на кыла шаап алыр. «Алдын холдуг» комбайнерниң үлегерин аныяктар Үинук-оол Ондар, Юрий Түлүш болгаш өскелер-даа эдерип, арга-дуржулганы ап турар.

Андрей Захарович Беленков «Саян» совхозтуң дүжүдүн ажаажырынга 15 чыл улаштыр ажылдап турар. Август 20-ден эгелээш бо хүннерге чедир муң хире тонна тарааны совхозтуң төп шаңынче сөөрткен. Дуржулгалыг чолаачы онгул-чингил оруктарга ооржум чортуп, чаңгыс бор-бан-даа тарааны черге дүжүрбес дээш ажылдап турар.

ЧУРУКТАРДА: комбайнер Р. Г. Гельрод биле чолаачы А. З. Беленков; шаңда тараа.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ШЫНАРЛЫГ, ДҮРГЕН АЖААР

СЭКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлеринде айыткан чер ажылының үнүш-дүжүткүрүн бедидер талазы-биле салган сорулгаларын боттандырар дээш бистиң совхозтуң ажыл-ишчилери кызымак ажылдаан түңнелинде он ийиги беш чылдың бирги чылында багай эвес дүжүттү өстүрген.

Дүжүттү ажаап алырынга белеткелди баш бурунгаар, хыналгалыг чоруткан. Ажаап алышкының чорудуарының ажылдыг планын бодамчалыг тургускаш, ону чугаалажып көрген, бадылаан. Ында тарааны дүрген, шынарлыг, чидириг чокка ажаап алырынга хамаарышкан хемчеглерни шуптузун айыткан. Ол ышкаш механизаторларның, тараажыларның оргузунга чорудар политиктиг, культура-массалыг хемчеглерниң планын кылып алган бис.

Партком, дирекция, профэвилелдиң комитеди социалистиг чарыштың негелделерин, шалнап-мактаарының хемчеглерин ажылдап кылгаш, ажыл-ишчилерге чарлап дыңнаткан, оларны бижээш көскү черлерде аскан. Дүжүт ажаалдазы дооступа эң эки көргүзүглер чедип алган комбайнерге мотоцикл, ийиги черни ээлээн кижиге кир чүгенниг аътты, үшкү черни алган механизаторга телевизорну бээрин шиитпирлээн бис. Дүжүт ажаап алышкынынга киришкеш, эки ажылдаан чолаачыларга, тракторисиерге, шаң ажылдакчыларынга болгаш өске-даа кижилерге тыпсыр шаңналдарны база көрген.

Тараа ажаап алышкынының үезинде социалистиг чарыштың түңнелин беш хонуктап үндүрерин шиитпирлээн. Күш-ажылчы маргылдаазын тиилекчилеринге шаңналдарны тыпсыр.

Тараа ажаар комбайннарның, тараа арыглаар, кургадыр, чүдүрер техникаларның, шаңның, хову турлагларының септелгезин, белеткелин хынамчалыг чоруткан. Орта ажылдаар механизаторларны, ажылчыннарны бүрүн четчелээн.

Совхоз бо чылын он бир муң ажыг гектар тараа культураларын тарааан. Оон үнүжүн эки, специалистерниң санап турарын өзүтаар алырга, бир гектардан ортумаа-биле 20 центнер дүжүттү ап болур. Оон ажаалдазынче үш механизастаттынган отряд кирген, оларда 52 комбайнны быжыглаан. Баштайгы хүннерде дөрт муң гектар тарааны таараалыг кестирген. № 1 отрядтың механизаторлары тарааны дөрт кестирип эгелээн. Оон 600 тонна тараа шаңда түшкен, ону арыглап, кургадып турар, бо тарааны күрүнеге садып эгелээр бис.

Тарааны ажааттынган шөлдүң саваңын бөлүп, сараттаар үш механизастаттынган звенону тургускан бис. Ында Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң 24 сургуулу ажылдап турар. Олар баштай ажааттынган шөлдерниң саваңын хоорайн кыдыынче хайладып, сарааттаан.

Бистиң ажыл-агый бо чылын күрүнеге 4570 тонна тарааны садар планныг. Боттандырывыстың бар аргаларывысты санап көргеш, чеди муң тонна эки шынарлыг чедерини тарааны күрүнеге садарын хүлээнген бис. Бо болза белен эвес хүлээлге, ынчалза-даа ону долдур болгаш ажыр күүседириниң аргалары бисте бар.

Өстүрүп алган чаагай дүжүдүвүстү дүрген, шынарлыг ажаап алырынче, ылангыя күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче, техниканы бүдүрүкчүлүг ажыглаарынче, чарышты дээштиг организастаарынче кичээнгейни салган бис. Кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдар хову турлагларында тургустунган. Ында чурттаар бажыңнар, столовайлар, чуур-бажыңнар бар, телевизорну көрүп, солуннар, журналдарны номчуп, ойнап-хөглеп болур. Ол ышкаш шаңда ажыл-ишчилерге таарымчалыг байдалды тургускан, олар ийи ээлге-биле ажылдап турар.

Партком кежигүннерин отрядтарда быжыглаан, олар ажыл-иштиң байдалын доктаамал хайгаарап, практиктиг дузаны чедирип турар. Оон аңгыда отряд санында партия-комсомол, депутат бөлүктерин, улусчу контрольдуң постуларын тургускан, лекторларны, политинформаторларны быжыглаан. Партия активистериниң тараа ажаап алышкынының үезинде чорудар политик-массалыг ажылдарының талазы-биле чередилгени эрттирген, амгы үеде ол өзүтаар ажылдап турарлар.

«Тиилелге» совхозтуң ажыл-ишчилери өстүрүп алган чаагай тараазын кыска хуусаада дүрген, шынарлыг, чидириг чок ажаап алырының, күрүнеге тараа садарының хүлээлгезин ажыр күүседириниң аргалары бар.

П. ХЕРТЕК,
«Тиилелге» совхозта партком секретары.

КАА-ХЕМ РАЙОН МУРНУНДА

Күрүнеге тараа дужаар талазы-биле Каа-Хем районнуң ажыл-агыйлары мурнап турар. Сентябрь 4-түң медээзи-биле район 1511 тоннаны күрүне шыгжамырынче кирген.

Ол районнуң «Ленинчи оруу» совхоз 771 тоннаны, «Улуг Октябрь» 301 тоннаны, «Бурунгаар» 229 тоннаны, «Енисей» 150 тоннаны күрүнеге саткан.

Таңды районнуң совхозтары күрүнеге тараа дужаарын база багай эвес эгелээн. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз 432 тоннаны күрүнеге саткан. «Коммунизмниң херели», «Россия» совхозтар, Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы түс-туузунда 100 ажыг тоннаны дужааглылаан.

Бий-Хем районнуң ажыл-агыйларындан «Саян» совхоз күрүнеге тараа дужаарын мурнай өскезин болгаш 252 тоннаны дужааган.

В. АЛЕКСАНДРОВА.

Чаңгыс аай политхүн

СЕС АЙЛАРНЫЫН ТҮҢНЕВИШААН...

Амгы үеде бистиң республикада эң чугула, бирги черге-де турар айтырыглар — тараа, когал ажаалдазы, түрүүс курлавырынга тараа дужаалдазы, ниитиниң малынга четчир саңныг чемин белеткээри болгаш мал кыштагладышкынынга белеткел. Бо дээрге нүскү тараа ажаалдазынга хамаарылгалыг партия, совет органнарының республиканың Агропромышленкомунуң янзы-бүрү албаннарының, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларының удуртукчуларының кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг хүнүң чугула айтырыглары болур.

Бо талазы-биле байдал бистиң республикада кандыгыл база моон соңгаар канчаар ажылдаар ужурлуг бис дээрзин «1986 чылдың сес айларының түңнелдери болгаш чыл төнчүзүнге чедир сорулгалар» деп темалыг чаңгыс аай политхүнүң дүүн республикага эртениң дараазында болуптазы медээлер дыңнадып турар.

✦ КЫЗЫЛ. Чаңгыс аай политхүнү эрттиреринге найысылалдың бүгү бүдүрүлгелери, албан черлери, организациялары киришкен болгаш оларга он ийиги беш чылдың баштайгы чылының сес айларының түңнелин, боттарының күш-ажылчы коллективтерин. Ам эде тургустунуушкунуң кандыг байдалдыг болуп турарын база чыл төнчүзүнге чедир канчаар ажылдаза экил дээрзин сайгарып чугаалашкан.

Найысылалдың үлетпүр бүдүрүлгелеринден чаңгыс аай политхүнге киришкеннерден Кызылдың туйбу заводунуң коллективи бо чылдың сес айларында кылып бүдүрген ажыл-ижин сайгарып чугаалашкан, харылап турар ажылынга бот-харысалгалыг болурун ажылчын бурузунден шыңгыы негеп, кижи бүрүзүнүң хууда амыдыралындан эгелээп онаашкан ажылынга эде тургустунуушкунуу шыңгызы-биле ап чоруткан. Түңнелинде, завод сеелгү айларда элээн бедик техниктиг ажылдаан деп чүвени чаңгыс аай политхүнүң темазынга дүүштүр хурал эрттирип, ында илеткел кылган заводтуң директорунуң оралакчызы В. А. Судаков демдеглээн. Завод сес айларның планныг онаалдаларын 110,9 хуу күүседип, эртен чылдың бо үезинге деңнээрге, шоксуз-биле өзүлделиг ажылдаанын аңаа санал бергеннер чугаалаан.

Эът-соок дадганы бүдүрер заводтуң коллективи чаңгыс аай политхүнүң сентябрь 5-те эрттирген. Заводтуң директору Л. П. Бочегуров политхүнүң удуртуп эрттирип турда, чыл эгезинден бээр бо хүннерге чедир коллективтиң ажыл-ижиниң түңнели-биле ажылчыннарны таныштырган. Заводтуң коллективи сес айларның планын 105 хуу, а ниити продукция сайгарарының планын 141 хуу күүседип алган. Заводта кол инженер В. И. Шмаков дериг-херекселдер болгаш машина-техника камналтазының, кывар-чаар материалдарны чеп ажыглаарының талазы-биле чүве чугаалаан. Коллективте ам-даа бар болуп артып турар чамдык четпестерни чижектерге көргүзүп чугаалаан. Бүдүрүлге цехтиниң начальниги А. И. Петров цехте болгаш ниити коллективте эде тургустунуушкун болгаш күш-ажыл кижизиниң, оон ажыл-ижиниң, амыдыралының талазы-биле үнелиг саналды берген.

Ындыг янзылыг хуралдар, беседалар, лекциялар хоорайның чүс чаа ажыг бүдүрүлгелеринге, албан черлеринге, организацияларга болуп эрткилээн.

✦ ЧАДААНА. Чаңгыс аай политхүнү Чөөн-Хемчик районга организастап эрттирерибиле СЭКП райкомунуң удуртукчулары, лекторлар бөлүүн районнуң ажыл-агыйларынга, район төвүнүң күш-ажылчы коллективтеринге база удур хуваатан.

«Чыраа-Бажы» совхозка политхүнү эрттирериинге СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү, лектор А. А. Шаалы барып киришкен. Бо хүннерде совхозтуң тараа шөлдеринде 119 гектар кыдыы тасты, ол хире гектарда арбаины, 171 гектар чинге-тарааны чыттыр кестирген. Оон ыңай чүс сезен гектар шөлдүң тараазын бастырган. Сентябрьның эге хүннеринде 430 хире тонна чаа дүжүт шаңда дүжүргүлген.

«Хөндергей» совхозка политхүнү районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы, лектор Х. Э. Монгуш эрттирипкен. СЭКП-ниң XXII съездинин аттыг, «Искра» совхозтарга эрткен политхүнге СЭКП райкомунуң ийиги секретары, лектор Д. Н. Ховалыг, «Ленинчи орук» солунунуң редактору, лектор Б. А. Доңгак олар киришкен. Районго политхүн ниитизи-биле организастыг эрткен.

✦ КАА-ХЕМ суур. Кызыл районнуң ажыл-агыйлары, район төвүнүң күш-ажылчы коллективтери элэгелиг политхүнге, чаңгыс кижи дег, идепкейлиг киришкен.

«Тиилелге» совхозтуң ажылчынчылери күрүнеге сүт садарының сес айлар планның 370 тоннадан дужаап, чыл планынга чүгле бежен тоннаны арттырып алган. Малга быжыг чем-суурун тургузарының 5300 тонна сиген белеткээр планын 3850 тонна кылдыр ажыр күүседип, бо күштерде сиген белеткээриниң ажылын ам-даа уламчылап турар.

Совхозта сүт-бараан комплекизиниң коллективи политхүнге шупту киришкен. Чыл эгезинден бо хүннерге чедир коллективтиң ажыл-ижин аңаа түңнеп, мурнакчыларны адап, мактаан. Коммунист саанчылар М. Куулар, З. Хомушку, М. Ондар олар сес айлар түңнели-биле саар бир инектен 1500 кг сүт саар планын 1500—1695 кг чедир күүседип турар.

Шөлдерде тарааны чыттыр кестирери бо хүннерде түдүттээн. Шупту 3800 ажыг га черниң тараазын кескен. № 1 отряд дөрт кестирип турар. Тарааның бо чылгы чаа дүжүдүн шаңче сөөртүп турар. № 2, 3 отрядтар чыттыр кескен тараазын бастырарынче сентябрь 4-те киришкен.

Дүжүт ажаары-биле чергелештир совхоз саваң ажаалдазынче кирип, саваңны тараа шөлдүүн кылынче базе топ турар. Ону саравттаары-биле ажыл-агыйда шефтеп чеде берген Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң сургуулдары саравттап эгелей берген.

Республиканың бүгү ажыл-агыйларынга политхүн ыңдыг бедик организастыг байдалга дүүн чедиишкинниг эрткен.

ПАРЛАЛГА КОНФЕНЦИЯЗЫ

ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлалга төвүнге сентябрь 4-те парлалга конференциязы болган. Аңаа «Адмирал Нахимов» пароходтуң аварийзы-биле холбаштыр камгалап алыр ажылдарының чорул турарының дугайын СЭКП Төп Комитединиң удуртулгазының даасканы-биле, совет болгаш даштыкы журналистерге СЭКП ТК-ның Пропаганда килдизиниң эргелекчизиниң бирги оралакчызы А. И. Власов таныштырган.

Ол август 31-ниң дүнезинде болганы билдингир болгай. Пароходтуң иштинге 1234 кижи—888 пассажир болгаш экипажтың 346 кежигүннери чораан. Судно Новороссийскиниң портундан 14—15 километр болгаш эриктен 3,5 километр черге чораан. Ынчан судно «Петр Васев» кургаг чүък сөөртүр судно-биле үскүлешкен. Пароход улуг үрегдээшкинниг болган болгаш 7—8 минута болгаш суже дужуп кирген.

Берге байдалдар үезинде—карангыда, хат хадый берген болгаш далай чалгый берген байдалда камгалал албан черлериниң каттышкан күжениишкининиң ачызында 836 кижиниң амы-тынын камгалап алган. Ол болза камгалап алычыларының маадырлыг чорууну болган кыска хуусаа иштинде ажылды эки организастап чорутканының түңнели болур. Камгалап алыр ажылдарга ниитизи-биле 60 эштир хеме-херекселдерни, 20 вертолётту болгаш 80 водолазты ажыглаан.

Август 31-ден сентябрь 1-же хүнге Новороссийскиже СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Г. А. Алиевке баштаткан Чазак комиссиязы ужуп үнген. Оон составында—СЭКП Төп Комитединиң, Украинаның Компартиязының ТК-ның, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозунуң болгаш ВЦСПС-тиң, партияның Краснодар крайкомунуң болгаш крайкүүскомунуң төлээлекчилери бар. Авария болган черже ССРЭ-ниң Прокуратуразының төлээлекчилери бар болган.

Дилеп-камгалаар ажылдарның калбак комплекизин боттандырып чорудкан. Озалондаазы таварышканнарга эмчи болгаш материалдыг дузаламчыны көргүскен. Амы-тынын камгалап алган кижилерни чурттап турар черинче чоруткан болгаш олар аңаа барган, партия болгаш совет организацияларының талазындан чоргур деткимчени алганнар.

Бо хүнге чедир өлген 116 кижиниң сөөгүн суглап уштуп алган. Партияның Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели оларның өг-бүлелеринге, төреттеринге болгаш чоок кижилеринге аңы кажыдалын илергейлээн. Маадырларның өг-бүлелеринге дуза көргүзер дугайында чазактың шиитпири хүлээп алган.

Аварияның болган чылдагаанын Чазак комиссиязы тодарадырын уламчылап турар. Ийи судноның капитаннары истелгеде турар.

Корреспондентилерниң айтырыгларынга харыкын берген.

(СЭТА).

Советтер амыдыралы

КОМИССИЯЛАРНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ, СҮМЕЛЕРИ

● Оларны чер-черде канчаар көрүп турарыл? ●

Кайы-даа Совет бодунуң мурнунда турар сорулгаларны күүседири-биле депутаттарының арадындан доктаамал комиссияларны чыыш санындала тургузуп турар. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң адыгы чыыжы —он үш комиссиялыг, ында 90 ажыг депутат бактааган. Ук комиссиялар чоокта чаа Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң база Күрүне бюджединиң телевилелин баш бурунгаар чугааланып, көргеш түңнелдерин үндүрген, сүмелерин берген.

Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планының, Күрүне бюджединиң база 1984 чылда бюджет күүселдезиниң отчёдунуң талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссияларынга чугаалажып көөрүнүң мурнунда Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң белеткел комиссиялары республиканың Күрлавының болгаш Сад-кы министерствозунуң база чогуур министерстволарның, күрүне комитеттериниң болгаш ведомстволарының киргилээн документилериниң үндезиниш, специалистериң киржилгези-биле план болгаш бюджет телевилелин хаатым-биле өөренип көрүп, оң соонда олар боттарының санал-оналдарын Дээди Советтиң План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссияларынга киирип турар. Адырлар айыы-биле комиссиялар боттарының хуралдарынга белеткел комиссияларының киргилээни документилерин сайгарып көргеш, чогуур түңнелдерин бадылаар.

Ол дээрге улуг болгаш харысаалгалыг ажыл. Чүге дээрге, улус ажыл-агыйының адырлары боттарының планныг сорулгаларын чүге күүсетпейн турарын доктаамал комиссияларының хуралдарынга ханыы-биле чугаалажыш көөр болгаш четпестерни чайладырының оруктарын оларга сүмелээр. Чижээлээрге, Тыва АССР-ниң Кадык камгалал, социал хандырылга болгаш спорт талазы-биле комиссиязы пенсионерлерниң, инвалидтерниң, назылап кырааннарының болгаш эң ылаңгыя Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң амыдырал байдалын экижидеринде чамдык четпестерниң барын өөренип көргеш, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары-биле кады чогуур хемчеглерни алырын Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунга сүмелээн. Ол ёзугаар республиканың Социал хандырылга министерствозу 6 пунктулуг хемчеглерни ажылдап кылган. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң болгаш инвалидтериниң садыг хандырылгазының дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Садыг база Социал хандырылга министерстволарының каттышкан коллегиязынга чугаалажып көрген.

Ол ышкаш дайын хоочуннарының республика чөвүлели-биле кады социал хандырылга органнары Кызыл хоорайда дайын инвалидтерин чурттаарга байдалын хынап көрген, чааскаан чурттап турар инвалидтерниң бажыңнарынга барып дуза көргүзер арганы ажыглап эгелээн. Кызылда хоочуннарның интернат-бажыңынга барып тургузары эргежок чугула апарганнарның ат-даңзызын тургускан, оларның үжүн ында барып киирген. Каа-Хем райкүүскомунуң социал хандырылга килдизи-биле профэвилел райкому пенсионерлерге канчаар дузалап турарының дугайын Агроүлетпүркүрком ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң коллегиязынга база чугаалашкан. Бо бүгү хемчеглерниң түңнелинде инвалидтерниң, дайын киржикчилериниң болгаш назылап кырааннарның чурттаар байдалы база садыг хандырылгазы шлең-не экижээн. Бо дээрге, доктаамал комиссияларның сүмелерин өөренип көрүп, ону боттандырары-биле дээштиг хемчеглерни ап турарының бир эки чижээ, бадыткал-дыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң доктаамал комиссияларының түңнелдерин болгаш сүмелерин боттандырар талазы-биле эки чүүлдер-биле чергелештир бисте улуг четпестер барын шүгүмчүлекчи ёзу-биле айтыр апаар. Чижээлээрге, «Тыва тудуг» трестиң эргелекчизи И. К. Гнездилов комиссиялар сүмелерин алгаш, бодунуң специалистери-биле кады чогуур хемчеглерни ажылдап кылыр, ону харын чугаалажып көөр туржук, «План килдизинге» деп резолюция салгаш, ук килдистиң эргелекчизинче чорудупкан. Ол килдис ону аналла шыгжап алгаш чыткан. Ужурунда болза, комиссияларның сүмелерин күүседир талазы-биле кандыг-кандыг хемчеглерни алганын, моон соңгаар алырын тода бижээш, бир ай дургузунда информацияны комиссияларга киирер турган. Капитал тудуг талазы-биле комиссияларның сүмелерин «Тыва тудуг» трест боттандырбайн турарының херечизи — редакцияларга хөй удаа кирип турар хомудалдар.

База бир чижек. Респотребсоюзтуң баштаар черинге чоннуң садыг хандырылгазын экижидер хемчеглерни ажылдап кылырын Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң комиссиялары сүмелээн турган. Ол сүмелерни канчаар күүседип турарының дугайында дыңнадырын комиссиялар дилээрге, оларга харыы кылдыр хемчеглерни ажылдап кылгаш, боттандырып турар дээр дугайында информация киирген. А херек кырынга барып хынап көөрге, ол сүмелерде баштаар черниң мичангы даргазы «оралакчыларны таныштырар» деп резолюция салган, мичангыш оралакчылар аңаа ат салгаш, шыгжап каан, а чогум кандыг-даа ындыг тускай хемчеглерни ажылдап кылбаан болган.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң доктаамал комиссияларының план болгаш бюджет талазы-биле сүмелерин, түңнелдерин эки-ле тооп көрбес чоруктар Эрзин, Тес-Хем, Мөңгүн-Тайга райкүүскомнарының талазындан база болуп турар. Олар, бир талазында ук комиссияларның түңнелдеринге база сүмелеринге чогуур өй-шаанда информацияларны киирбээн, өйиде, киргени тайылбырларында харын чогумчалыг харыының орнунга 1986 чылда районнарының план болгаш бюджединиң айтырыгларын ук район Советтериниң сессияларынга канчаар чугаалажып эрттирээнин бижигилээн болгулаан. Мону чүнүң-биле тайылбырлаарыл? Дорту-биле чугаалаарга, ол талазы-биле кылган ажыл чок, мичангаш информацияга бижиир чүүл тывылбааны ол. Доктаамал комиссия дээрге Советтиң органы-дыр. А Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң доктаамал комиссияларының эргелери аажок улуг. Кандыг-бир айтырыг талазы-биле олар республиканың кайы-бир министриниң база райкүүском-даа даргаларының дыңнадылышкыннарын, илеткелдерин ап дыңнап турар.

СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары эш М. С. Горбачев партияның XXVII съездизинге Төп Комитеттиң Политиктиг илеткелинге «Комиссияларның сүмелерин, депутаттарның санал-оналдарын күүсекчи органнар эң-не кичээнгейлиг ёзу-биле чугаалажып өөренип көөр ужурлуг» деп айыткан. А бистиң чамдык министерстволарывыс, ведомстволарывыс болгаш райкүүскомнар ону чүге барымдаалавайн турарыл?

1986 чылда республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планының база бюджединиң талазы-биле Тыва АССР доктаамал комиссияларының түңнелдерин, сүмелерин канчаар күүседип турарының дугайында информация киирер дугайында дилег бижикти Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумузу бо чылдың январь айда бежен үш адресче чоруткан турда, херек кырында аңаа сес райкүүском, он дөрт министерство, күрүне комитеди, эргелел болгаш ведомство харыы киирген. Аңаа чаңгыс-даа тудуг трези, ол ышкаш Бай-Тайга, Каа-Хем, Бии-Хем, Сүт-Хөл райкүүскомнар харыылаваан. Бо дээрге, трестерде база ол райкүүскомнарда күүседикчи сагылга-чурум кошкак дээрзин бадыткап турары-дыр.

Амгы үеде Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң доктаамал комиссияларының кежигүннери Дээди Советтиң адыгы чыыжының ийиги сессиязынга комиссияларның түңнелдерин болгаш сүмелерин чамдык министерстволар, ведомстволар, райкүүскомнар канчаар күүседип турарының талазы-биле чер-черде хыналдаларны эгелээн. Бо дээрге, Советтерниң ролюн болгаш харысаалгазын улгаттырарынче угланган ажыл болур. Ол дээрге, Советтерниң база бистиң министерстволарывыстың, күрүне комитеттериниң, эргелелдерниң болгаш райкүүскомнарның партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр канчаар эде тургустунуп турарын, олар ажылдың стиль болгаш методун канчаар чаартып турарын база көргүзер хыналда болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң доктаамал комиссияларының 1986 чылда ажыл планында боттарының болгаш үстүкү органнарның доктаамал шиитпирлерин чамдык министерстволар, комитеттер, эргелелдер болгаш ведомстволар, ол ышкаш райкүүскомнар канчаар күүседип турарын хынаарынче угланган хемчеглер бар. Ол дээрге, доктаамал комиссияларның анализтээр болгаш контрольдаар хүлээлгезин улам күштелдиреринче угланган ажыл болур.

Ажылда эде тургустунуушкун дугайын чугаалап тура, доктаамал комиссияларның түңнелдерин болгаш сүмелерин тоомчага албас чоруктарның барын мыттаваайн баар аргавыс чок. «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири дээш улус депутаттарының Советтериниң ролюн улам бедидер болгаш харысаалгазын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында: «Доктаамал комиссияларның анализтээр болгаш контрольдаар ажыл-чорудулгазын күштелдирер, ажыл-агыйы болгаш социал-культура тургузуушкунунуң кол-кол айтырыгларын баш удур чугаалажыры-биле оларга дамчыдар, сессияларга база күүсекчи комитеттиң хуралдарынга чугаалажыр айтырыгларны болгаш шиитпирлер телевилелин белеткээринге оларны калбаа-биле хаара тудар» дээн. А доктаамал комиссияларның план болгаш бюджет талазы-биле түңнелдери, сүмелери дээргеле, кайы-бир министерствонуң, күрүне комитединиң, эргелелдиң болгаш ведомствонуң ажылының анализи, контролю ол болур дээрзин утпас херек.

С. ХЕРТЕК.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң инструкторы.

ЧУРУКТА: Аннаэлектрон дериг-херекселдериниң техниги Виктор Борисович Высочанский солагай талазында болгаш аппатехник Иван Иванович Старков олар коллективте калбарган социалистиг чарышка бедик түңнелдерни чедип ап, техника септелгезин эки шынарлыг кылып турар.

В. ЯРОВИКОВТУҢ фотозу.

ДЕЛГЕЛГЕ

Революцияның баштыңчызының олум чок овур-хевирин совет искусствовед П. Корниловтуң коллекциязындан уран чурулганың лениниазының чуруктарын база катап тургузуп турар. В. И. Ленинниң Төп музейинде чоокта чаа ажыттынган делгелгеде Ленинниң ады-биле холбашкан хөй санныг чуруктарны, графиканы, скульптуралыг композицияларны, плакаттарны, тураскаал демдектерни, медальдарны, почта маркаларын делгеп көргүскен.

Ында — барык-ла бир муң беш чүс хире чурулга уран чүүлдүң чогаалдары бар. Оон ийазы-бүрү салгалдың чурукчулары И. Бродский, Б. Кустодиев, Г. Верейский, Н. Жуков, П. Васильев чуруп күүсеткеннер. Скульпторларның ажылдары улуг бөлүк болган. Делгелгеде баштайгы социалистиг күрүнениң үндезилекчизиниң овур-хевирин олар ийазы-бүрү материалдарга сиилбип көргүскеннер. Совет политиктиг плакат база байлаа-биле чыгдынган. Даштыкы чурттарның ленинчи темага тургускан чүүлдери база хөй санныг.

(СЭТА-ның корр.).
Москва.

Пропагандистиң индири

МАРКСИСЧИ-ЛЕНИНЧИ ӨӨРЕДИГНИ КЫЗЫМАК ШИҢГЭЭДИП АЛЫР

Сөөлгү чылдарда Хөндергей ортумак школада башкылар ортузунда теоретиктиг семинар улуртуп келдим. Башкыларның болгаш улус өөредилгезиниң оон-даа өске ажылдакчыларынга беш чыл программалыг эртемниг коммунизм школазын тургускан болгаш чыл бүрүде оон тускай программазы-биле өөредилге чорып турары билдингир болгай. Ону мичаар кылып кааны башкыларга кончуг таарымчалыг болгаш олар ону улуг сонуургал-биле өөренип, боттарының ажыл-херектеринге ажыглап, кижизидилге ажылынга ажыктыг чүүлдерни билип ап турар. Политөөредилгеже коллективтиң бүгү башкыларын, кижизидикчилерни, пионер вожатыйын, школаның библиотекарын, оларның эртем-билиин барымдаалавайн, шуптузун хаара тудуп турар бис. Айда ийи удаа чыглып турган, чылда 16 кичээлди эртирип, программада көрдүнген материалдарны өөренип четтигиптер чордувус.

Марксисчи-ленинчи өөредилге чыл бүрүде онзагай чүүлдери-биле ылгалдыг. 1986—1987 өөредилге чылы СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш партия ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр бистиң шиитпирлелдиң амыдыралывыс бүгү-ле адырларында эде тургустунуушкун болуп турар үеде эгелээр. Эде тургустунуушкун марксисчи-ленинчи өөредилгеге база хорт хамааржыр болганда солун дамчыштыр пропагандистер-биле бо талазы-биле арга-дуржулга солчур сорулгалыг. Эрткен чылдарда башкылар ортузунга теоретиктиг семинарны канчаар организастап тургаанывысты, кандыг четпестер турганын база бо чылын өөредилгени кандыг ургаланывыскын-биле чорудар деп турарывысты кысказы-биле тайылбырлаайн. Теоретиктиг семинар баш бурунгаар кылып каан план ёзугаар эртип турар. Программада айыттынган темаларны башкыларның арга-дуржулгазын, башкылап турар эртемин барымдаалап тургаш, бир кичээлди эртирери-биле үш, дөрт башкыга онаагаш, оларның кичээл эртирериңге белумнуң билир шаам-биле дуушалажырын оралдажып турар мен. Кичээл эртирер башкылар программада айыттынган литератураны, «Политическое самообразование», «Советская педагогика» журналдарда берип турар методиктиг сүмелерни ажыглап тургаш, эолчегаиг кичээлди эртирип турар. Кичээлдиң теоретиктиг кезээ эрткенде, лекция номчааннарлдан дыңнакчылар айтырыгларын салып, лекцияның канчаар эрткениниң дугайында дыңнакчылар чедер, четпезин чугаалаар, үнелелин бергениниң соонда, пропагандист кичээлди түңнеп каар.

Бир теманы өөренип эрткенде, ол темага семинар-кичээл болур. Ону эрттирериинге белеткенип алыр он хире, ук теманы сайгарып, ону амыдырал-биле холбап болур аргалыг айтырыгларны ийи неделе бурунгаар бижээш азып кааарга, ол айтырыгларга башкы бүрүзү белеткенип, боданып алгаш харыылап турар. Лекция номчуурунга, семинар-кичээлдиң ажылынга дыңнакчы бүрүзүн хөй катап киириштирерин оралдажып турар бис. Чүге дээрге, дыңнакчы бүрүзү лекцияга, семинар-кичээлдерге белеткенип турган, хөйнү номчуур болгаш ол айтырыгны амыдыралга канчаар боттандырарын дээрзин бодандырарын негеп келир. Башкылар теоретиктиг семинарларга кылгал лекцияларын реферат бижиир негелдеге дүүштүр бижээш, өске башкылар ону номчуп турар кылдыр методиктиг бүлүнга азып каар. Ол чорук лекцияларны шевергин, бедик утка-шынарлыг кылдыр бижииринге харыысалгалыг болгаш сонуургалдыг болурун бедидип турар. Чамдык номчуттунган эки утка-шынарлыг, амыдырал-биле холбаалыг, солун болгаш лекцияларны ада-иелерге номчуурун сүмелеп турар бис.

Башкылар суурнуң он үш агитквартталдарында агитатор кылдыр бижиглаттынган. Олар ында политкичээлдерни эрттирип, партийжи пропагандаюң мурнакчы методиказын ажыглап турарлар. Политкичээлди эрттирер талазы-биле арга-мергежилин солчур сорулга-биле бистиң башкыларывыс агитквартталдарга ажык кичээлдерни эрттирерин база практикалап көргеннер. Ол кичээлдерниң сайгарылгазының түңнелинде К. А. Сат, З. К. Куулар, К. С. Түлүш болгаш оон-даа өске башкыларның политкичээл эрттирип турарын эки деп демдеглээн бис. Эрткен чылдарда политөөредилгениң организастап эрттирип тургаанывыста ёзу барымдаалаар. Кичээлдер шынар талазы-биле кудуу. Лекцияларны эртгин, амыдырал-биле холбашкан болуп, дыңнакчыларның өөредилгени амыдырал-биле сайгарып киреринге харысаалгазын бедидеринге эвээш деткимче болганы бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле демдеглээр чугула. Башкылар школа реформазын өөренип турар херечинде-ле, бо чугула айтырыгның боттанышкыныз бисте ковчуг өөжүй болуп турар болгаш башкылар ажылын чаа ёзу-биле ам-даа эде тургузуп ап шыдавайн турарын айтырга-ла, өөредилгениң кижизидикчи, организакчы салдарының кудуу болганының херечизи ол болур. Чамдыкта кичээлдер дыңнакчыларга чалгаараачыг, амыдырал-биле харылзаа чок, чүгле журналдар, солуннардан ушта бижип алган чүүлдер номчууру-биле кызыгаарлаттынга бээр таварылгалар база бар. Ындыг лекцияны дыңнаан улус айтырыг безин салбас болур, оон дүрген-не төнерин четтикпейн манаар. Ленинниң ажылдарын эвээш сайгарып турар, өөредилгеге бүдүрүлге хуралдары, педсоветтер ышкаш чүгле хүннүң организастыг айтырыгларын чугаалажып өөренир ужурлуг теманың политиктиг ханы утказын сайгарбайн, кыры-биле эрте бээр чаңчылывыс база бар.

Пропагандист — эң харысаалгалыг, партийжи даалга деп чүвени медерей билбишаан, чаа өөредилге чылында башкыларның политөөредилгезин мурнунда тургаасындан өскертиц, эде тургузарын планнап турар мен. Бир-ле дугаарында эрги ёзу-биле ажылдаар чоруктан уштунарының, өөредилге-кижизидилге ажылының уг-шиин СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге, школа реформазынга дүүштүр эде тургузарының эргежок чугулазын башкы бүрүзү медерел билген турарын чедип алыр бис. Шынап-ла ажылын эде тургуспаан башкыга амгы үеде школага ажылдаары берге, амыдырал мичаар негеп келген.

Политөөредилгеге активчи методтарны ажыглап тургаш, башкының эң-не харысаалгалыг болгаш бүдүмчүг, уруглар кижизидер ажылынга дузалыг дүрген чедиири — пропагандистиң сорулгазы. Теория болгаш методика талазы-биле чепсегленир дээш, хөй номчуттунары, белеткенир негеттинер. Ынчалза-даа кичээлге белеткенип турар үеде билдинмес айтырыглар бо-ла туруп каар. Литература, тускай пособие тып аары ковчуг берге.

Партияның сөөлгү съездизиниң болгаш школа реформазының негелделеринге дүүштүр ажылдаар дээш, Хөндергей ортумак школазының башкылар коллективи чаа өөредилге чылында ажылының стиль-методун эде тургузуп, чаа күш-биле ажылдап кирипкен.

О. ДҮЛҮШ.
Чөөн-Хемчик районда Хөндергей ортумак школада өөредилге эргелекчизи, пропагандист.

Эрзин районда Ленин аттыг совхозтуң хову-трактор бригадазының механизаторлары бо чылдың дүжүдүн ажаап алырынга белеткелди доозупканнар. Комбайннар болгаш оон өске-даа кадаа ажыл-агыйның машиналары септеттинген. «Енисей-1200» тараа ажаар чаа комбайннарны алгаш, оларны эптеп турарлар.

ЧУРУКТА: ол ажыл-агыйда механик Баадыр Кыргысович Каадыр-оол, тракторист-комбайнер Андрей Тулуш-биле чаа келген комбайнның кезектерин эптеп турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХООРАЙ—КӨДЭЭГЕ

Шеф дузазын көдээге чедирери —хоорай чурттакчыларының эки чаңчылы апарган. Хоорайның бүдүрүлгелериниң, албан, организацияларының коллективтери бо чылын республиканың совхозтарынга 4000 тонна сигенни белеткээри, 664 гектар картофельди казып ажаап бээри, дүжүт ажаалдазынга дузалажыры-биле 80 механизаторну чорударын. «Кара-Хаак» совхозтуң 50 гектарда картофелиниң бөө үнүжүн ийи удаа арыглаары көрдүнген. Ону күүседири-биле Кызыл хоорай Советиниң күүскому коллективтерге тодаргай даалгаларны берип, хуваалданы кылгылаан.

Сентябрьның 2-ге чедир хоорай организациялары 2832 тонна ажыг сигенни белеткээн, планын 70,8 хуу чедирген.

ДОСААФ обкому, Чырыдыышкын министерствозу, эртем-шинчилел институду, Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң автобаазазы, «Тыва сүт-тудуг» трест, Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалы, пединститут, профобльчөвүлел, профтехучилищелер болгаш оон-даа өске организациялар онаашкан планын мурнай күүседип, идепкейлиг ажылдаан.

Ынчалза-даа чамдык коллективтер мал чеминиң белеткелинге киржирин озалдадып, шүшпең ажылдап келген. Одаар чүүл болгаш Чурт үлетпүр министерстволары болгаш оларның бүдүрүлгелери, «Тыва автоөруктун» бүдүрүлгелери, Культура министерствозу, Иштики херектер министерствозу, пароходствонуң район эргелели, Кызылдың эът комбинады, «Тыва тудуг» трест болгаш оон-даа өске коллективтер оларга хамааржыр.

«Кара-Хаак» совхозка кызылчылар улуг дузаны чедирген. Июнь 10—25 хүннеринде 40 гектарда картофельдиң, ногааларның бөгүн бир дугаар эштап, арыглаан. Ийиги арыглаашкынын июль 28-29 хүннеринден эгелеп чоруткан. Ол ажылдарга Коммунал ажыл-агый министерствозунуң, Чырыдыышкын министерствозунуң, Сад министерствозунуң, курстрахование эргелелиниң, Нефть продуктулар сайгарылгазының талазы-биле күркомнуң болгаш өске-даа коллективтер идепкейлиг киришкен.

Хоорайжыларның казып, ажааганы эрте бышкан ногааны картофельди Кызылдың магазиннеринде садып турар.

Совхозтарже болгаш агроүлетпүркүркомнуң септелге-техниктиг бүдүрүлгелеринче хоорай организацияларындан 60 ажыг механизатор ажылдап чоруткан. Мал чемиин белеткелин доозарынга, дүжүт ажаалдазын чорударынга кызылчылар ам-даа эвээш эвес ажылдарны кылыр. Ук ажылдарны организастыг, кыска хуусаада, эки шынарлыг чорударын негеттинер.

В. МААДЫР-ООЛ.

МУРНАКЧЫ БРИГАДА

Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозтуң төвү Биче-Тей суур. Ында чурттакчы чон аразында ажылынга бердинген, чонунга хүндүлээчел кижилерниң бирээзи Элбек-оол Чадамбаевич Моңгуш. Ол Биче-Тей салбырының мал чеми белеткээр бригадазын удуртуп турар. Ол бригада бот-оруга-чарылгалыг. Бо чылын 400 га черге кукурузаны чаштыргаш, чайын суггарып чайлааш, ам кезип кирипкен. Ында сес кижи ажылдап турар. Ам бо хүннерде 200 ажыг га черниң кукурузазы кестинген.

Звенонуң ажылынга көдээ ажыл-агый машиналарының эдилекчизи Спар-оол Соян-биле Мөңгүн-оол Ооржак улуг хуузун киириштирип, техниканың чаңгыс-даа туруушкунун болдурбас дээш артык кезектер-биле болгаш канчаар ажылдарын өй-шаанда чорудуп турар.

Бригаданың бир звенозу хол кадыырлыг сиген кезип турар.

БИСТИҢ КОРР.

АТТЕСТАЦИЯ—ЧОГААДЫКЧЫ ИДЕПКЕЙНИҢ ХЕРЭЭ

Республиканың мурнакчы бүдүрүлгези — «Тыва даг-дүгү» комбинатта бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң, мурнакчы дуржулганы болгаш эгелээшкиннерни шиңгээдип алырының айтырыгларынче доктаамал кичээнгейни салып келген. Ындыг ажыл-биле күш-ажылчы чедиишкиннериниң аразында харылзаа бары билдингир. Комбинаттың арыглал фабриказында технологтут эолчеглерниң даг-дүгү бүдүрериниң хемчээлин улгаткан, дериг-херекселдерни ажыглаарының коэффициентизин бедидээн. /оларның планда хаглаар туруушкуннары ораичок эвээжээн. Бо чылдың бирги чартымында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 6,2 хуу өскен. Бо бүгүнү чедип алырынга чаа чүүлдерни шиңгээдип алганы улуг салдарлыг болган.

Ажылдаар черлерниң аттестациязын болгаш чаартылгазын чорудар талазы-биле Днепропетровскиниң комбайн заводунуң дуржулгазын республикага эң баштай шиңгээдип алганнарның бирээзи бо комбинаттың коллективи болган.

Ажылдың баштайгы чадазында комбинаттың болгаш цехтериниң аттестация эрттирер комиссияларын тургускан. Комбинатка ажылдаар черлериниң аттестациязын эрттирер талазы-биле харысаалгалыг кол инженер Д. Савильева онааган. Бүдүрүлгениң өөредилге-бүдүрүлге комбинадынга кол специалистер-биле аттестация эрттирер комиссияларының кежигүннери-биле семинарларны чоруткан. Аңаа технологтар, экономистер, энергетиктер, оэал-ондак чок чорук албанының ажылдакчылары, партия, профэвилел организацияларының төлээлекчилери киришкеннер. Семинарларга ажылдаар черлериниң аттестациязын болгаш чаартылгазын канчаар эрттирериниң айтырыгларын бүгү талазы-биле чугаалажып көрген.

Баштай аттестацияны эрттирериниң кол сорулгаларын коллективке таныштырган. Аңаа пропагандистер, кол специалистер, цехтериниң, участоктарының удуртукчулары киришкен. Тайылбыр хуудусталын база үндүргүлээн. Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң чугула курлавыры мында деп бодалды кижи бүрүзү билген турарын чедип алырын оралдашкан.

Бирги ээлчегде ажылдаар черлериниң инвентаризациязын чоруткан. Ол күш-ажылды организастаашкынының байдалын хынап көөр, цехтерде, участоктарда техника-экономиктиг көргүзүглерин илередир, дериг-херекселдериниң ажыглалын тодарадыр арганы берген. Боттарының саналдарын киирери-биле ажылчыннарга тускай анкеталарны үлеп берген, оларның аттестацияга киржилгезин идепкейжидер арганы тургускан. Ажылды эки организастаан коллектив дээш конкурсту чарлаан, оон түңнелдерин квартал санында комбинаттың комиссиязының хуралынга үндүрүп турар. Тиилээн коллективке шаңнал материалдыг идиг бериишкин фондузундан, социалистиг чарыш, көрүлделер, конкурстар тиилекчилерин шаңнаары-биле көрдүнген акша-хөреңгиден тывсыр. Шаңналдың түңү тиилээн коллективте ажылдап турарларның санындан хамааржыр.

Ажылдаар черлериниң инвентаризациязы ажылдаар чер бүрүзүнге инвентарлыг дугаар тывысканы-биле доозулган. 2060 кижи ажылдаан 464 ажылдаар черлерни бүрүткээн.

Дараазында кол чүүл болур ажылдаар черлериниң аттестациязын эрттирериче дорт кирипкен. Ону күш-ажылды организастаарының адырда чаңгыс ээй телевилелдерин барымдаалап чоруткан. Комиссия кежигүннери ажылчыннар-биле чугаалажып, оларның анкеталарда айыткан саналдарын өөренип көргеннер. Бедүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң ажылчыннары Н. Борисова, И. Бошкарова, Р. Хомушку олар маркировка кылыр участоктуң дериг-херекселдерин өскээр тургузар саналды киирген. Ону шиңгээткени бүдүрүлге девискээрин хостап ап, хол-биле кылыр ажылды эвээжедир арганы берген. Шак ындыг чижектер эвээш эвес.

Аттестацияның түңнелинде «аттестация эрткен» болгаш «аттестация эртпээн» деп демдектер салган актыларны тургузуп турган. Ол актыларга чаңгыс ээй телевилелдерден болгаш күш-ажылды эртемге үндезилээн организастаарының негелделериндев хамаарылдышкыннарны тодаргай айтып, бо талазы-биле чүнү кылып болуруну чаартыкчыларга сүмелеп турар.

Экскаваторщиктерниң ажылдаар черлеринге кондиционерлерни тургузар, чазылдырыкчылар бригадазының ажылдаар черин чер үттээр, чазылдырар ажылдарны механизастаарының херекселдери-биле хандырар болгаш бригаданың ажылдап кылышкын нормазын бедидер деп саналдарны актыларга айыткан. Шупту ажылдаар черлерин чаартырының, чөп ажыглаарының оруктары актыларга тодараттынган.

Аттестация күш-ажылды организастаарының бригада кереээзин калбаа-биле шиңгээдириниң байдалынга эрткен. Бот-оруга-чарылганың элементилери болгаш ажылдың төнчү түңнелдери дээш төлевир бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге улуг идиг болур. Ам «Тыва даг-дүгү» комбинатта ажылчыннарның 70 ажыг хуузу бригада кереээзи ёзугаар ажылдап турар. Аттестацияның түңнелдерин үндүрүп тура, ажылдаар черлериниң хөй нуруузун коллективтиг ажыглалдыг кылдыр көргенин таварылга эвес.

Бо чылдың бирги чартымының түңнели-биле 417 ажылдаар черлериниң аттестациязын эрттирген. Оларның чүгле 72-зи амгы үениң негелделеринге дүгжүп турар болган. 354 ажылдаар черлерниң чаартылгазын кылыры чугула деп санаан. 39-зун шуут ажыглавас деп түңнелди кылган. Бо ажылдаар черлериниң ажыглалы багайын көргүзүп турар. Байдалды өөренип көргеш, ээр талазы-биле чүнү кылырын планнаан. Он ийиги беш чылда бүдүрүлгени техниктиг эде дериириниң планнарын аттестацияның түңнелдерин барымдаалап, эде көрген.

Аттестация даг-дүгүнүң бүгү бүдүрүлгезин бедүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехке моондээш, бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң 36 ажылдаар черлерин хостаар арга бары көргүскен. Август айда шупту сорттарның даг-дүгүн чаңгыс цехке арыглап болурунуң ийиги бүдүрүлге шенелдези эрткен. Шенелдеге комбинаттың тускай эртемнигдерниң чогаадыкчы бөлүү болгаш адырның «ВНИИпроектасбест» институдунуң төлээлекчилери киришкен.

Ажылдаар черлериниң санын кызырганының ачызында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 6,6 хуу бедиткеш, электри энергиязының чарыгдалын дыка эвээжедип болур. Күш-ажылдың ажыктыын бедидериниң бир улуг курлавыры чогум мында. Чүгле ону ёзу барымдаалаашкын чокка, чогаадыкчы идепкейлиг эрттирери чугула. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың дуржулгазы база ындыг дээрзин бадыткап турар.

Г. ТУТЫНИНА.
Эртем-техниктиг шинчилелдериниң Тыва область чөвүлелиниң даргазының оралакчызы.

О. ШЫНААЖЕ АВТОБУС ЧОРБАСТААН

Август 31. Дыштаныр хүн. Кызылдан О. Шынаа чедир 12-12 дугаарлыг автобус асфальтылыг орукта салгыылхатты эшкиледир саат чокка салып органы. Ында олурган пассажирлерниң сеткили сергек. Ындыг болбас аргажок: ниити бурузу чорук-херээн бүдүрүп алган. Автобустуң башкы олуттарында аныяк боолдар, кыстар ырлажып, пассажирлерниң хөй-аъдын көдүрүпкен.

—Халдып ор, чолаачы,
Хаттан дүрген халдып ор!..

Ынчалза-даа бежен хар ажа берген, кастыының дүктери «Коңгуушелип» эгелээн не — Часкал Билдеевнаның сеткилдүжы арай-ла кууум: чорук-херээ саадааш, ажы-төлүн школажке киирериңге сагыш човап чораан. «Бегни-не четсе ажырбас, четтиге бээр мен» —деп сеткилин оожургаткан. Ынчалзажок автобус чолаачызы: «О. Шынаа барбас мен» — дизе, эллеп болуу, турезы билир апарган чолаачылар-ла болгай бо — деп, ол кандыр боланган. Артыкы олутта шеригден чаа халаткан солдат оол аал-чуртунче, амырак-кызынче далажып, хейде-ле соңгаже харангылап каан чораан. Эзир куш дег чугаауг болза! Дүрген-не чедип, амыраның арнын көрүп, дамырак дег өткүт үнүн дыңназа! Шупту чорумалдар аалораньынга чедип, ажылындан озалдаваска-на болдап чораан.

Ынчалза-даа сагыш ышкаш чуве чайдал. Самагалдайга автобус келгенде, ооң чолаачызы — «О. Шынаа баткас мен, ырак-тыр» — дээш дедир тепкен.

Чаш ажы-төлүт челерден эгелээш, оле-баштыг өгбелер, аваларга чедир О. Шынаа чедер рейс болганда, чогуур тениң маршрудунга чедирериң дилеп, чаңнып чалашкан. Чолаачызы «чаңгыс сестүт» дедир ниики болган. 20 ажыт кижи баш мунгаш, чыдып калган. Маршрут ёзугаар Кызылдан О. Шынааже автобус неделяда үш катап чоруур. Оруу О. Шынаа чедир экпи-тир. Ынаар автобустар чүге чорбайн турарыл? Бо талазы-биле хорт харыыны чоп дыңнаксап турар.

Ө. ЧИНМИТ.
Тес-Хем район.

Редакциядан:

Республиканың кыдыг-ыызыгаар районнары болур Эрзин, Тес-Хем районнарже аргыжылгада бергелер дугайында бижээн чагаалар редакцияның почтазында хөй. Ылаңгыя сөөлгү чылдарда автобустар ол районнарже озалдап үнер, харын-даа маршрутче шуут үнмейн баар таварылгалар бо-ла тургулаар. Бо бүгү байдалдарны пассажирлер аргыштырар АТБ-ниң-даа, «Тыва автотранс» каттыжышкынның-даа удуртукчулары билип турар. Ол хиреэзинде-ле бо айтырыгны шиитпирлеттинмейн турарының чылдагааны чүдел? Бо айтырыгга хамаарыштыр шугумчүлелдиг чагааларны Тес-Хем районда К. Чинмит, И. Комбу болгаш оон-даа өскелер база бижээн.

Тес-Хем районнуң О. Шынааже автобустар чүге чорбайн турарыл? Бо айтырыгны Пассажирлер аргыштырар АТБ-ниң начальниги В. В. Бойкога салган бис.

— Моон мурнунда О. Шынааже баар оруктуң багай турганындан автобустар чорбайн турганы шын. Июль айдан эгелеп ынаар автобустар чоруп эгелээн болгай, орук септеттинген. А август 31-де ынаар автобус чорбайн барганын шуут дыңнаваан бис. Ол дугайын Самагалдайның автостанциязы бисте бир-даа чаңнап дыңнатпааны ол эвес? Бир эвес чер-черде ол талазы-биле харыысалгалыг кижилер ол четпестерни дораан дыңнадып турар болза, ук четпестерни дарый чайладыр талазы-биле хемчеглерни алыр болгай бис. Моон соңгаар ол айтырыг катап тургустунмас кылдыр ам дарый хемчээн алыр бис.

Ол-ла айтырыгны автовокзалдар болгаш автостанциялар каттыжышкынының начальниинин хүлээлгезин күүседип турар — Кызылдың автовокзалының начальниги **М. Ф. Пановага** салган бис:

— О. Шынааже автобустар чоруур ужурлуг болгай. Чүгле ынаар оруктуң багайындан чорбайн турганы шын. Ам оруктуң кылдынган. Самагалдайның автостанциязының ажылдакчылары автобус чолаачыларының ынаар чорбайн турганын бисче дарый дыңнадыр турган. Тус черниң партия, совет удуртукчулары ол талазы-биле айтырыгны база тургузар ужурлуг турган. А Ак-Эрик суурже автобус база чоруур ужурлуг, ол дугайында айтырыг шиитпирлеттинген. А автобусту тургузар, чолаачыны хондурар чер дугайында айтырыгны ол районнуң удуртукчулары шиитпирлеп чадап турарындан ынаар амга чедир автобус чорбайн турар. Ооң уржуундан чонуң хомудап турары чөптүг.

Аңаа хамаарыштыр Самагалдайның орук-септелге-тудуг эргелелиниң начальниги **С. С. Санааның** чугаазы:

— О. Шынаа чедир орук септеттинген. Ону июль айда-ла хүлээткен болгай бис. Ынаар автобустарның чорбайн турары — чолаачыларның ажылынга харыысалга чогунуң, пассажирлер аргыштырар АТБ-ниң удуртукчуларының оларга негелдеге концкатканының херечизи-дир. Бисте хамааржыр бүгүде ажылдарны бүрүн кылган бис.

Айтырыг билдингир-дир. Пассажирлер аргыштырар АТБ-ниң начальниги В. В. Бойконуң талазындан пассажирлерниң негелде-хомудалдарынга дыңнангыр болуп, айтырыгны дарый шиитпирлээри негеттинип турар-дыр.

Чурукта: солагай талазында Кур-Чер суурнуң ажылчын кооперацияның автомагазин садыгжызы, СЭКП кежигүнү Куулар Дамчынович Каадыр Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң малчыннарынга болгаш хову-шөлдерде бригадаларга бо-ла садыглап чеде бээр. Ол чолаачылаар шаан, ажылчын кооперацияның автомагазининде он сес чыл садыглаан. Хөй чылдарда төлептиг ажылдааш, «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медаль-биле шаңнаткан.

Бо садыгжының автомагазининде үлетпүр болгаш аъш-чем барааннары долу чоруур. Малчыннарга таарыжыр, бичежек хемчээлдиг хевистер база бар. Ол хевисти совхозтуң мурнакчы хойжузу Сарыглар Иванович Кара-оолдуң аалында улуска эккеп, садыглаай берди.

О. ОХЕМЧИКТИН фотозу.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН — АМЫДЫРАЛГА

ТУДУГ КОМПЛЕКИЗИН ЭДЕ ТУРГУЗАРЫ

Чурттуң улуг-улуг үлетпүр тудугларында барык 200 хире күчүлүг көдүртүр крааннарыг доктааткаш, тургузупкан. Оларның телевиделдерин боттандырарынга миллиард-миллиард рубльди чарыгдаан-даа болза, оларны моон соңгаар тударын соксадыр деп шиитпирлээн. Чүге дизе олар ажылын көргүспейн чыткаш-ла эргижирип калган. Оон өске телевиделдерни эде көрүп эгелээн.

Капитал тудуг талазы-биле ындыг янзылыг берге болгаш нарын хемчегни бистиң чуртувуска барык-ла эң баштай хүлээп ап турары ол. Херектиң ужуру чүл дизе, бистиң экономиканыска бүдүрүлгениң чаа тудугларын калбартыры колдап турганы илдең апарган. Ооң салдары-биле чуртталга, социал объектилер тудуунуң пландары чедир күүседиттинмейн турган. Моон ужурунда чурттуң улус ажыл-агыйынга тудуг айтырыы чидиг-биле тургустунуп берген.

Чурттуң тудуг комплекизинде барымдаалап көрзе чогуур, кол айтырыглар чүү боор турарыл? Ол дугайын тудугнуң хемчээлинден эгелээри чугула. Бистиң чуртувус — делегейде эң улуг тудуг шөлү. Ол шөл шак санаарының он бирги куржаанда—Брестиден Оожум океанга, полярлыг куржагдан Ортаа Азияга чедир делгем девискээрде чаптылган. Бистиң чуртувус капитал салыышкынының талазы-биле делегейде бирги черде. Ооң тодаргай чижээ болза, хары угда 300 муң улуг-биче объектилерни тудуп турары болур. Ол дээрге, үлетпүрге хамаарышкан 26 муң хире тудуглар — чаа заводтар, рудниктер, электри станциялары, порттар, аэродромнар, демир-оруктар, суггарылга системалары-дыр. Ол дээрге, чуртталга кварталдары, школалар, эмнелгелер, стадионнар, театрлар-дыр. Ажылчын бир неделяның иштинде бистиң чуртувуста тудуг конвейеринден 40 муң квартиралар белен боор, ажыглалга кирип турар. Ол дээрге ортумак хемчээлдиг бүдүн хоорайны ышкажыл. Калбак делгем чуртувуста он бир миллион тудугжулар ажылдап турар, а тудуг комплекизи акшаландырарынга национал орулганың бештиң бир кезиин берип турар. Ынчангаш бо хире улуг комплексти эргелеп башкарары ындыг-ла чиик эвес. Делгем девискээрде тудугжулар быдаргай байдалда ажылдап, хөй-хөй төп министерстволарда чагыртып турары бо ажылды экижидеринге база шаптыктап турар. Оларның — министерство, ведомстволарның хөй кезии Москвада туруп турар болза-даа, черлерде тудуглар-биле оларның харылзаазы ам-даа кошкак.

Ындыг байдалда күжениишкиннер болгаш акша херекги быдараар, ажылы эвээжээр, чаа чүүлдерни нептередиринге шаптыктаар турупа бээр. Эргижирээн күчүлерден хөйну бээр хамаан чок, харын оларның оруун безин дуглап албас апаар. А ажылчын холдар болгаш материалдар чедишпезинден тудугларның ажыглалга кирер хуусаазын узадырта багай уржуктарга чедирер, өскээр чугаалаарга, заводтар туттунмайн чыткаш-ла эргижирип каар. Мындыг таварылгаар чуртталга тудуун дүргедедиринге шаптыкты таварыштырбайн канчаар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, тудугларның чамдызын «доктааткаш» ажыглаттынмайн турган херекгини ажыглалга киирип, дүрген туттунуу дег черлерге күштүг меңнээр айтырыг шагда-ла тургустунуп келген. Ындыг оралдажыышкыннарны моон мурнунда-да кылып турган. Ынчалза-даа ону чедир боттандырбайн турган. Чаа тудуглар мөөгүлер дег ковудеп, чүгле оларның аттары өскерлип турган. Оларны «кезип эмнээр» дээрге, баш удур-ла соксадып каар турган. Моон ужурунда эргелеп башкарылга системазын шиңгыызы-биле эде тургузары, шапаландырыышкын айтырыы бир янзы көрүп, мөөңнээрни чугула апарган.

Үр үениң дургузунда бодун боттуу-биле көргүзүп бүдүреткен, он-он чылдарда тургустунуп келген практикадан ойталаары—чиик эвес херек. Ооң-биле кады чаа чүүлдү боттандырарынга хөй түңнүг акшаландырыышкын база негеттинип турган. Улуг өскерилгелер дораан-на бүде бербес болганда кижилерни чаа байдалга чаңчыктырары, оларны эрги ёзудан чаа байдалче киирип, оларның угаазылалдын ажып эртери база негеттинер. Шаптараазыннар-ла хөй. Ынчалза-даа агроүлетпүр болгаш машина тудуушкун комплекстериниң соон дарый тудугну эде тургузарын база шиитпирлээн.

Тудуг комплекизин эде тургузары ындыг байдалдарда эгелээн. Тудугну акшаландырар политика база өскерилген — ам капитал салыышкыннарының улуг кезиин чаа бүдүрүлгелерни тударынга эвес, а бүдүрүлгелерни чаартып, эде дериринге бээр. ССРЭ-ниң Тудуг кезектерниң талазы-биле күрүне комитеди (Кургудуг) моон мурнунда барык-ла сумелээр, эрге-хүлээлгелиг турган болза, ам тудуг комплекизин удуртур талазы-биле чазактың доктаамал органы апаар. Төпчүткен удуртулга башкарылганы күштелдирери-биле кады эвилелдешкен республикаларның эрге-хүлээлгелери калбарган.

Леонид КОРЕНЕВ,
ПМА-ның экономиктиг тайылбырлакчызы.

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ

Күс келген. Ам бир кол сагыш салыышкын—кышка белеткел. Хөй-хөй албан черлерниң болгаш бүдүрүлгелерниң коллективтери идепкейлиг болгаш ажыл-агыйжы чоруун көргүзүп, белеткел ажылдарын шапкынчыла бергеннер. Эрткен чылдарның частырыгларын өөренип көрбүшаан, чурттуң ажыл-ишчилери ажыл графигин үзерин болдурбазынче чүткүп, бүгү алырларның ажылы деңнели болгаш бир деминиг болурун хандырып турар. Дериглелерин баш удур белеткеп алыры чугула. Четчир санныг чиг-эттиг болгаш одаар чүүлдү белеткеп алыр херек. Кышкы сезонга белеткелдиң канчаар чоруп турарының дугайын СЭТА-ның корреспондентилери мынчаар дыңнадып турарлар.

ТАШКЕНТ: ИДЕГЕЛДИГ СОЛУКЧУЛАР

Соок үелер эгелээринге чедир Узбекистанның ГРЭС-тери бүгү чылыг электростанциялары болгаш чылыдылга четкилериниң бүдүрүлгелери болунга немелде чүъкту алырынга белеткенип турарлар. Херектиң ужуру болза, Ортаакы Азияга сугнуң эвээжээнинден ол девискээрде улуг суг электростанцияларындан ап турган электри тогунуң «сагымы» дыка кызырлы бергенинде болуп турар.

Ам безин кижи күжүнүң немелде курлавырларын уа-гаттырбаанда-ла ГРЭС-тиң блоктарын болгаш агрегаттарын баш удур септеп чылыры графиктен ийи неделя бурунгаарлай берген.

— Станция бүрүзүнде одаар чүъдүң шыңгыы камналгазын киирген. Септелге чорудар бүгү бригадалар ажылды организастаарының болгаш тодаларнының наряд чок системазынче шилчээн— деп, Узбек ССР-ниң Энергетика министерстводунуң чылыг механиктиг дериглелер болгаш чылыг электростанцияларының албанының начальниги С. Зорькин чугаалаан.— Септелге болгаш таарыштырылга ажылдарын үш ээлчеглиг чорудуп турар. Ам ажылдың ниити хемчээлиниң 65 ажыт хуузу күүсеттинген. Шак ындыг темп-биле каждан-даа ажылдавайн турган бис.

Салдынган сорулгаларны Ташкенттиниң, Сыр-Дарьяның ГРЭС-терниң ажылдакчылары чедиишкинниг күүседип турарлар. А Чаа-Ангренде дүвүренчиг байдал тургустунган. Ийи агрегат үзүктелиишкинниг ажылдап турар. Ушкузун чогуур үезинде ажыглалга киирер дугайында айтырыг бергедеп келген. Чогум-на ол электростанция бүжениишкиннинг байдалда ажылдап турар өске ГРЭС-терниң чүъгүн эвээжедир сорулгалыг болуп турар.

Ындыг-даа болза, кышкы белеткел ышкаш ындыг чугула ажыл-херекке, Энергетика министерствозунуң болгаш күүсекчи комитеттерниң, улуг үлетпүр бүдүрүлгелериниң салбырларының аразында бир дем-биле ажылдаар чорук чок боор турар. А орта бот-боттарын билчир чорукту чедип ап болгай. Чижээ, ол дугайын Ташкенттиниң ужар-чүүл каттыжышкынының ажылдакчылары бүдүредип шыдааннар. Бо чылын энергетиктер-биле кады олар каттыжышкынның дыка өзүп, сайзыраай берген чурттал га фондузун чылыглыг-биле хандырып шыдавайн турар котельнаязын чаартып, кылырынче киргеннер. Чаарты кылдынган котельная октябрь айда ажыглалга кирер.

ЛИТВА: АЖЫР ЧҮДҮРҮЛГЕ ЧОККА

Чылыг дамчыдылгазында сугнуң температуразының өскерлиишкининден болгаш агаар-бойдустан хамаарылга чокка ажылдап турар электрончуг таарыштырыкчы цехтерге болгаш чурттал га өрээлдеринге өйүнде микроклиматты тудуп турар. Ындыг дериглени Вильнюстуң радиокомпонентилер заводунда тургускан. Ол ажыл-биле бүдүрүлгениң коллективи кышкы байдалдарга ажылдаарының белеткелин адырга бир дугаарында дооскан. Энергетика курлавырларын ажыглаарынга кышкы үедеги артык чарыгдалдарны болдурбайн баар аргалыг дыка ажыктыг хемчеглерни тыварынга чыл эгезинден бээр мында тургускан тускай штаб ажылчын - чаартыкчыларның болгаш инженерлерниң күжениишкиннерин каттыштырган. Көрүлде-конкурсту штаб эрттирген. Ооң түңнелинде бүгү салбырларда ажылдап турар чогаадыкчы бригадалар чамдык чаа чүүлдерни шиңгээдип алганнар. Моон мурнунда ажыглап каапкан сугну «соотканың» соонда аңаа-ла төп-тер турган. Инженерлер И. Шатас биле А. Станкистиң удуртулгазы-биле заводтуң чаартыкчыларының чогаадып кылганы нарын эвес дериглезиниң ачызында ол сугну катап ажыглаап, хептеп кылыр цехти чылыдып турар болу бээр. Чүгле бир чыл дургузунда ол 175 муң киловатт-шакты камнап алыр аргалыг.

— Бистиң коллектив херээлезе чогуур чылыг энергиязының барык чартыын ам катап ажыглаар арганың күжелинден ап турар — деп, радиокомпонентилер заводунуң кол энергетиги А. Юшкаускас чугаалаан. — Гигакалория бүрүзүн, киловатт-шак бүрүзүн чарыгдап турарывысты аңаа-ла карак-биле тодарадып ап турбаан болзуувусса, камналганы оон-даа хөйнү ап болур ужурлуг турган бис. Шынында, ону шын тодарадып алырының аргазы бисте бар. Электрон-санаалга машиназының баазазынга хыналданың чаа хемчээр-информация болгаш энергия курлавырларын үдеп, таарыштырар системаны заводта эптеп, тургусканындан бээр бир чыл чеде берген. Ынчалза-даа ол ажылдавайн турар. Херектиң ужуру болза, Смоленсктиң «Автоматика» бүдүрүлге каттыжыышкынының тускайжыттынган эптеп-таарыштырылга эргелели амдызында керекни чарып, апкызын ап алгаш, бүдүрүлгеге дыка ажыктыг дериглелни ажыглаарга киирериниче коңгус-ле далашпайн турар. А ыыш ажыл-ишчи эвес чорук дээш шыгтыгмазы-биле айтыры бээр болгай.

(СЭТА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

✦ **БЕРЛИН.** Берлинниң вагон тудар комбинадының бүдүрүп турар шимчээр составтарының ыштың бир кезээн Совет Эвилелинче үндүр садып турар. ГДР-ниң тургустунуп келген үезинден бээр аңаа бүдүрүп үндүрген вагоннарны болгаш локомотивтерни чыскаар болза, Берлинден Москва чедир узун чаңгыс поезд болу бээр. Совет чагыглар ёзугаар чорудуп берип турар чүүлдерниң хемчээли чыл келген тудум өзүп турар. Амгы беш чылдың төп чүзүнге чедир ГДР-деп ССРЭ-же 13 муң пассажирлер болгаш бараан сөөртүр вагоннарны чорудар.

Ийи чурттуң конструкторларының кады ажылдажылгазы тодаргай ажыктыг боор турар. Чижээлээрге, Берлинниң бүдүрүлге черниң марказы-биле үндүрген техника янзы-бүрү климаттыг байдалга ажылдап болур. Чаа чүүлдерниң аразында—пассажирлер вагоннары, олар амгы вагоннардан үш метр узун. Оларны кошкан поезд хөй пассажирлерни сөөртүр, а дешпаа 72 тонна чиик боор турар.

✦ **ПРАГА.** Пльзень хоорайда ажыттынган «Прагоэкспо-86» деп садыг делгелгезиниң үезинде Совет Эвилелинче чехословак хем галантерея садарынга дугуржулгага ат салган. Келир чылын чехословак тала ССРЭ-же ындыг кылыглары 400 млн. кронга чорудуп бээр. Ол болза, Чехословакияның «Прагоэкспо» деп даштыкы садыг организациязының бүгү төөгүзүнүң иштинде совет «экспорт» организациялары-биле ажылажып кады ажылдажылгазында эң-не улуг дугуржулгазы болур. Чехословак мастерлер совет садып алыкчыларга кылыгларның калбак ассортиментизин саналдап турар. Оларның аразында даш-каар үндүр садар 500 ажыт хевириң янзы-бүрү кылыглары — чүүнң-даа мурнунда аныяктарны сонуургадып турар чаа чүүлдер, шпикир сакволажтар болгаш чемоданнар, каас-шиник херээжен сумкалар бар. (СЭТА).

ГДР. Совет Башкирияның найысылалының акы-дуңмазышкы хоорайы болур Заале хемде Галле деп хоорай муң ажыт чыл иштинде туруп келген. Амгы үеде ол хоорай база ындыг аттыг индустриалдыг улуг төптүң болгаш административтиг округтуң кол хоорайы болур. Ында 230 муң ажыг кижи, оларның аразында «Лойна» болгаш «Буна» деп үлетпүрнүң сураглыг комбинаттарының ажыл-ишчилери чурттап турар. Галле өзүп болгаш чаагайжыттынып турар. Ында чурттал га бажыңнарының тудуунуң калбак программазын боттандырып, эрги тудугларны чаартып тудуп турар.

Мартина Лютер аттыг бурунгу университет бар болгаш немец улуг композитор Георг Фридрих Гендельдиң төрүттүнгени болгаш аныяк чылдарын эрттирген хоорайы хөй санныг туристерни болгаш чаңчыл болган фестивальдарга кээп турар музыканың сонуургакчыларын кезээде улуг хүнүүткел-биле хүлээп ап турар.

ЧУРУКТА: хоорайның ниити хевири.

АДН—СЭТА-ның фотозу.

НИКАРАГУАНЫ ДОЛГАНДЫР БАЙДАЛ

МАНАГУА. Никарагуаның чонунга удур АКШ-тың администрациязының өскудуп үндүргени үүлгедикчи агрессиязы Төп Америкада политиктиг байдалды улам чидиглендириринге чедирген деп Национал хосталганың сандиножу фронтузунуң национал удуртулгазының кежигүнү, Никарагуаның камгалал министри Умберто Ортега медеглээн. Республикага удур сомосовчу хөлезипекчилерниң холдары-биле коралакчы ажыл-чорудулгазын күштелдиреринге Вашингтон кордал салып турарын сандиножу улусчу армияның тургустунганының чеди чыл болганы оюн таварыштыр дайынчыларга кыйгырыынга ол чугаалаан. Ынчанмыже америк империализминиң хирлиг дайынынга удур никарагуа улус эрес-маадырлыг туржуп шыдаар. Контрастарның дээрбечилериринге Рейганның администрациязының үндүрүп берип турары хөй миллион акша херекгизи оларны чылча шаывыышкындан камгалап шыдавас.

ХАРАРЕ. Никарагуа АКШ-биле эптиг харылзааларны деткип, тударынга белен, ынчалза-даа кажан-даа Вашингтоннуң мурнунга дискек кырынга согурбас деп кана-даа каттышпаас чурттарның күрүне болгаш чазак баштыңнарының VIII конференциязының ажылында киржип чеде берген ол республиканың даштыкы херектер министри Мигель д'Эското медеглээн. Никарагуада улусчу эрге-чагырганы узуткап, чок кылырынче чүткүп турар. Рейганның администрациязы аңаа болгаш парлалга конференциязынга чүве чугаалааш, ол буруудаткан.

НЬЮ-ЙОРК. «Коллуунда-ла шериг дуэзалачы хевирлиг кылдыр никарагуа контрастарга 100 миллион долларны бээр деп турары — ол дээрге, үүлгедикчи болгаш харысалга чок базым-дыр» деп, профэвилелдиң «Диспетчер» журналы бижээн. Никарагуа кезээ суурларның чурттакчыларын өлүрер, эттеп-эрлиизээр деп турар кижилер ол акшахерегтиин алырлар. Төп Америкада месиллежилгени «вьетнамчыларның» элээн боттуг айыылы туруп келгениниң дугайында «Диспетчер» бөш удур сагындырып турар.

(СЭТА).

ЧАЗАККА УДУР ЧЫСКААЛДАР

НЬЮ-ЙОРК. Зия уль-Хактың ёзу-чурумунуң истеп сүрүкчү политиказынга удурланган массалыг хөделиишкиннер Пакистанда ам үш неделя иштинде үргүлчүлеп келген. ЮПИ агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, удурланыышкынның күштүг чыскаалдары Синд, Пенджаб провинцияларга болгаш соңгу-барыын кызыгаар чоогунуң провинциязынга база катап болгулаан. Пакистанның эң улуг хоорайы Карачиге болган чыскаалдың киржикчилери шериг эрги ледениң түңнелинде эрге-чагырганы эжелеп алган исламабад ёзу-чурумунуң халажырын негээннер. Олар чурттакчы чонга хамааты эргелерни болгаш хосталгаларны тыпсырын, оппозицияның бүгү политиктиг партияларының киржилгези-биле чуртка бүгү-ниити соңгулдаларны чорударын негээннер.

Чуртта хемчээлиниң талазы-биле ийиги черде турар Лахор деп хоорайның кудумчуларынга муң ажыт кижи чыскаал кылып эрткен. Ол марштың киржикчилери чазакка болгаш АКШ-ка удур кыйгырыгларны салып, политиктиг бүгү хоругдаттырганнарны хоп-хоорай хостаарын негээннер. Элээн каш хоорайларга эрге-чагыргаларының террорунга удурланган чаңгыс черге олурар чыскаалдар база болган. Ооң ээзин каш кижичилерни тудуп хоругдаан.

Амгы кампанияның оппозициялап турар партияларының эң улуг эвилели — Демократияны катап тургузары дээш шимчээшкинниң кыйгырыы-биле боон турар. Ону август айның ортаа үезинде Пакистанның эрге-чагыргаларының ёзу-чурумнуң удурланыкчыларының аразынга хөй санныг тудуп хоругдаашкыннарны чорутканынга харыы кылдыр чорудуп турар.

(СЭТА).

УЛУГ ХАНАНЫ КАТАП ТУРГУЗАРЫНЫҢ ПЛАНЫ

ПЕКИН. СЭТА-ның корреспондентизи Геннадий Кривошеевтиң дамчытканы болза: бурунгу үениң эң улуг төөгүлүг архитектура тудугларының бирээзи болур кыдат улуг хананы катап тургузарының калбак программазын телевиден кылган.

Төөгү эртемденнерниң бадыткап турары-биле алырга, ол хананың баштайгы участоктарын бистиң эрага чедир 4—3 вектерле тудуп эгелээн. Бистиң эрага чедир 221 чылда Кыдаттың каттышканының соонда тулуш ханаларны тудуп эгелээн. Ону тудары чүс-чүс чылдар иштинде үргүлчүлеп келген болгаш 5 муң километр хире узун болган.

Сөөлгү чылдар иштинде хананың чамдык участоктарын катап тургускан. Оларның бирээзи Бадалинь дээр тускай зонада туруп турар. Ооң удуртукчулары даштыкы болгаш кыдат журналистер-биле ужурашкаш, ол черде төөгүнүң ховар тураскаалдын камгалап алыр талазы-биле ажылдың дугайын чугаалаан-шар.

1981 чылда Бадалиньни Пекинниң хоорай чазааның шиитпири-биле тускай зона кылдыр чарлаан. Ол үеден эгелээш кыдат найысылалдың кызыгаарында турар ол черде хананың бүдүн турарын хандырып турар болгаш хананы чаартып турар бүдүрүлге черлери, туризм албан черлери чүгле ажылдап турар. Бойдус хирлениринин чайладырынче угланган хемчеглерни алган.

Чоокта чаа мааа ханалар өске черлеринде-биле бир домей улуу-биле үрелген турган. Ол черниң чурттакчылары, кажар-ооптуг ажыл-агыйжы кижилер ону тудуг материалдары кылдыр бузуп дажып турган. Культура ажылдакчыларының эгелекчи саналы-биле чуртта төөгүлүг тураскаалды камгалаар талазы-биле хөй-ниитиниң массалыг кампаниязы эгелээн. Сөөлгү беш чылда хананы камгалаарынга болгаш чаартып тургузарынга ниитизи-биле 2,5 млн. юань чарыгдаан.

ШЕРИГ ӨӨРЕДИЛГЕЗИ

БОНН. Сентябрьның 14-тен 19-ка чедир Баварияның соңгу-чөөн талазынга Чехословакия-биле кызыгаардан ырак эвесте болуп эртер «Шверер кампфхаммер» дээр шериг өөредилгезинге ниитизи-биле 8 муң хире шериг албанныглар киржир. Бундесвериниң командылал черниң медээзиң ёзугаар алырга, ол өөредилгелерге ГФР-ниң болгаш Францияның армияларының кезектери болгаш салбырлары киржир деп турар.

(СЭТА).

ЧАРЫШКА ТИИЛЭЭН

Эстетиктиг өөредилгениң болгаш кижизидилгениң талазы-биле эге школаларның аразында чарышка эрткен чылдың түңнели-биле Эрзин, Чадаана школаларының башкылар коллективтери тиилекчи болганнар. Көк-Тей школазының башкылары В. Г. Швейнер, Н. М. Ягина РСФСР-ниң Культура министерствозунуң болгаш адыр аайы-биле профэвилел Төп комитединиң хүндүлел бижии-биле шаңнатканнар. Культура министерствозунуң болгаш күрүне албан черлериниң профэвилел обкомунуң хүндүлел бижии-биле Суксак школазының башкызы Н. И. Токарева, ВЛКСМ обкомунуң хүндүлел бижии-биле Кызыл-Мажалыктан Р. А. Саая шаңнаткан.

БҮЛЕ ТУТКАН ИЙИ ХЕМИМ ИШЧИ ЧОНУ

Эзерживиң дугуржушкан ынакшылын,
Эгиш алчып куспактажкаш, кожа баскан
Эрден эрес, кыстан кыйым ажышкы дег,
Эрани биле Тес деп аттыг ийи хемниң
Эге-бажы ийи дескээр ырак-даа бол,
Эңгизинде каттышкаштың кирген черин
Эге чаңгыс Хем дадай болу берген.
Ону кым-даа четтишиштир сүрүп келбээн,
Октаргайның чалап кааны бүдүжү ол.
Ол-даа канчаар бойдузувус каазы-дыр.
Оназланы—ында чурттаан чонунда-дыр.
Октябрьның тиилээшкинден эге салган
Ошмас өнүг чечектер дег, сайзырал-дыр.
Ону салбаан холга алгаш, уламчылаан
Өгду, кызы кежик-чолдуг салгалда-дыр.
Бүле туткан ийи хемим ниу чурттуг
Бүдүү чоң сеткил-чүрээ база тудуш.
Бышт тайбың делегейге моңгежиткен,
Быра кужун, улуг-хуузун моңнештирген.
Бүзүрелдиг коммунистерниң айтыын, чарлыктарын
Бүгүн деткип, чүлдүлүүнүң күүсеттиштээн.
Бүдүрүлге, чааргылга, дүргедээшкин
Бүгү чуртка боттанзын дээш бердингеннер.

А. МОНГУШ.

ДҮРГЕН ЧУГАА

Дишпезе	Кулаа хээ.
Дизиг долар.	Хээлезе
Долулаза	Хээ дагыл.
Дораан согар.	Дагылдаза
Сокса-сокса	Тарба-Тегүс.
Сорут адар.	Тегүстезе
Ашса-ашса	Дөрбүн хаай.
Алыс халыыр.	Хаайлаза
Хадып-хадып	Кара челиң.
Калыр хаалаар.	Челимнезе
Хаалаза	Чеди кулаш.
Кагжаар —	Кулаштаза
Кургаар!	Куржаг-куржаг.
Кагаар —	Куржаглаза
Суксаар!	Куду-куду.
Ширилезе	Кудулаза
Чиңи-Буга.	Куу туман.
Бугалаза	Туманналза
Бугу-Доос.	Тунук булут.
Доостаза	Булуттаза
Дончу-Белек.	Булут-Тайга.
Белектезе	Тайгалаза
Бежен шаа.	Талыйты —
Шаалаза	Ужунту!
Сарыг-Курзук.	
Курзуктаза	

О. ДАРЫМА.

Билир силер бе?

ДЕЛЕГЕЙНИҢ ХӨЙ ЧУРТТАКЧЫЛЫГ ХООРАЙЛАРЫ

Каттышкан Нациялар Организациязының дыңнадып турары-биле алырга, амгы үеде чурттакчы чонунуң саны 18,1 миллион кижилиг Мехико делегейде эң улуг хоорай болуп артар. 2000 чылда ол сан 26,3 миллион чеде бээр. Ийиги черде ийи муң чылда чурттакчы чонунуң саны 24 миллион чеде бээр Бразилияда Сан-Паулу. Токио биле Иокогама каттыжышкыны 17,1 миллион кижилиг, оон соонда индий хоорайлар — Калькутта биле Улуг Бомбей чоруп орар. Нью-Йорк биле Нью-Джерси штаттың соңгу-чоон чезин кирип турар каттыжышкын алдыгы черни ээлеп турар.

Бо чүс чылдың төнчүзүнде улуг дээн хоорайларга даразында хоорайлар немежир: Сеул — 13,5 миллион кижилиг, Шанхай — 13,5 млн, Рио-де-Жанейро — 13,3; Дели—13,3; Улуг Буэнос-Айрес—13,2; Джакарта—12,8; Багдад — 12,8; Тегеран—12,7; Карачи — 12,2; Стамбул—11,9; Лос-Анджелес Лонг-Бич-биле кады — 11,2; Дакка — 12 миллион база Манила — 11,1 миллион кижилиг болур.

«АГИТАТОР» журналдан.

ЫШКЫНДЫРГАН ИДЕГЕЛ

• Новелла •

Эзерден туттунуп, эр болуп өзүп келгеннимде, маңаа ажылап кадыр-кашпал хаяларлыг, шапкын суглуг Ак деп кызаа хемге чурттап чораан. Ачам сугнуң каш хой, өшкүзүн Актың агы-кашгы одарларлыг мээстеринге кадарып хүнзээр мен. Ооң магалыг чараш бойдус чурумалы кижиниң сеткил-сагыжын ала чайгаар-ла сергедиптер. Шапкын суунда кавей балыы ору-куду кежип тургулаар. Дөрде шаштыккан күүр-сүүр сыыварында улар куштар сыыладыр ужуп чоргулаарлар.

Шала часкаар хой, өшкүмнү Актың Арысканга кадарар чаңчылдыг мен. Ында-мында чоогаларда кек-даваннарының чаражы кожаңмста аалдың Илдирмаазын сагышка кирер. Бир-ле катап хоюзусту долуп кааш, Илдирмаа-биле ыжык черге ийлы-бүрү шокар даштарны чыып алгаш, ооң-биле сайзанактап ойнаар турган бис. Илдирмаа меңиң херээжен эшим, мен эр эжи болур турдувус. Ынчалдыр хойларывысты хүлдедир кадаргаш, кежээликтей аалдарывыска ойна-мени эккээр бис. Даартазында база-ла Илдирмаа-биле хоюнусту кадарбышаан, ол-ла сайзанаавыска чедип келир бис.

Кажан өөренир назын чеде бээрге, школага кады бардывыс. Чаңгыс партага олуруп, даараазында классче шилчип чораан, школаны доозуп турар үевисте, Илдирмаа-биле бистиң найыралывыс чоорту ынакшылче шилчий берген чүве. Илдирмаа суук чаштыг, чодураа дег кара карактарлыг, узунзумаар дурт-сынныг, долбаннадчак кызыл чаактарлыг уруг болуп, чечек ышкаш часты берген.

Ооң чингежек салааларын оң холум тудкаш, кызыл чаактарын суйбагылап, ынакшылга өпейледип, айдың хүне арыннарывысче удур көрүшкеш, амыдырал-чуртталга дугайында холчок-ла хөөрежир турган бис. Ол бичии салгакчыларны өөредип, кижизидер башкы болур күзелдиг, мен төрээн черимге артып калгаш, чылгычылаар болган мен. Эргим ынак Илдирмаам Кызылче чоруткаш, башкы училищезинче кирериниң экзаменнерин челиниккиниг дужаап алгаш, чедип келирге, өөрээнимни чүге дениваар!

Шартылаалар эдип, шала күскээр апарганда, Актың дазыр аалдыңга кежээки имиртинде четтиничип алгаш, чаңчыкканывыс ээгаар бескылагывыс. «Салымнынар чаңгыс болзун, кажан кезээде чарылбазын» деп, Актың арыг кылаң суу ындыынналдыр ырлаан бодун-даа чыткан ышкаш. Ынчан Илдирмаанын бедик эвес эгиннерин чыпра тырткаш чугаалаадым:

— Мен сеңээ ынак-тыр мен, Илдирим. Меңде сенден өске сеткил чок — деп, бүзүреддиг чугаалаадым.

— Мен база сеңээ ынак-тыр мен. Орай дүнүң таалаанчыын көрем, оолдуг, кыстыг, омак-хөглүг чурттаар бис. Чылдар баддыртпени эрте бээр болгай. Чылгыларың эки малдап, сыгыт-ырың хоюдндадыр салып чорууру сен. ижим — дээш, ол мени эргеледип-биле көрдү.

— Сеңээ ижим күзээр-дир мен. Чагыгларыңны күүседип шыдаар-даа мен — деп улам бүзүреттим.

Башкы сургуулунда Илдирмаавыц мактаалдыг өөренип турарын бижээн ооң эртелединиг, чылыг, чымчак сеткилдиг чагааларын удаа-дараа ужугун каан турду. Кажан-кезээде кады чурттаар дээн, аксы-сөзүн берген хаяы ынак ижимниң үнелиг чагааларын мени ажыл-ишче улам турачорук, хей-аът кииреп турган.

Баштайгы удаада Илдирмаадан меңээ чагаалар аът одаа кеварбеен кээп турган болза, сооңгуртунда ында-каал келгилээр апарган. Чыл ажып, чечек-чимис сагланайнып, аргаларда айлаң-куштар ырлажып, боостаазы эткир бора хектер чиртиледир эдип турар чеди айның орталанда үенде, Илдирмаадан хөөн карара бээр мындыг чагаа алган мен: «Моон соңгаар менче чагаа биживе, маңаа дүмчуум тыртыя бериш. Бодуңнуң, оруун шилип ал, бөлба-чаваан эки довун чоруп көр. Кодээ кижите хөңнүм чок апарган мен. Ол-ла, Илдирмаа».

Чагааны номчааш, карактарымга бүзүревээн мен. Холдарым салдыва берген. Чагаа черде кээп душкен. «Иштиңойзун менээ соглээн Илдирмаам таан мындыг эвес кижи болгай, мени шенеп, баштактанып тур боор» деп бодааш, чылгы кадарар холчоомни эрттирип кааш, Кызылга Илдирмааны сураглап чеде бердим. Улустан айтырып чораан, өөренип турар чериге баарымга, мында чок болду. Элээн үр манап турарымга, Илдирмаа дыдыраксымаар кара баштыг, салип конкуг кеттиниген аныяк эр-биле четтинчикен бо-ла келдилер.

Илдирмаа мени көрбээчеңнеп эртип чыдырда, дидимнеп, оруун доза туруп кааш, амыр-мендээ айтырдым.

Ол менче, хыйыртааш бута ышкаш, кылчаш кылдыр көрген, харыы оруунга мынча диди:

— Бээр чүге чедип келдиң? Сеңээ шагда-ла бижээн ийик мен. Сени көөр хөңнүм чогул!

Бүткүр бодум олуг өртемчейже шилчий берген ышкаш болдум. Кара баарым халаш дээн. Мээң баштайгы ынаг от дег ынакшылым — Илдирмаага дириг-те-ле кагдырыпкан мен. Аыш-чем ижеримге амдан чок. Артында-ла арыпкан мен.

Чылдар солчуп эртип тургулаан. Бир-ле катап кодээ ажыл-агыйы ожыыдакчыларының Кызылга болган слёдунга мурнакчы чылгычы болуп киришкеш, чанар хоош автовокзалга билет садып алырыбиле чеде бердим. Кандантанда көрүнтеримге, суда-ле бо бичени Илдирмаа ышкаш, өске-даа кижи ышкаш чүгүрүштелчек уругрей баштыг, бичии уруг чедип алган херээжен кижини көрүп кагдым. Чанынга чоокшулаан чеде бердим. Шынап-ла, Илдирмаа дивес силер бе. Баштай мени көрбээчеңнеп тур ийин оң. Ооң чараш онур-левирин [illegible] кунулканын эскерип кагдым.

— Экии, Илдирмаа! — деп холум суудум.

— Мен-даа бүдүгээн. Они хөр. Дүвүрээн бот, дүктейген баш — дидир.

— Ам оралтаан-дыр ийин, Илдирмаа — дээш, ооң-биле сеңээ катап байыраашкан, чадактын «сарыыдазынга» олуруп кааш, узун оруктче аъттанындым.

Ынчалза-даа Илдирмаа сагыжымдан ыравайн чор. Ооң чугаазы сеткилимни хүймедип келгилээр. Кайыаы-даа «ажыт кары сугнуңда» асчаапче киргеш, ажыл-хөккулулуп үндүрткен, ал-боттары чарылган дээрзин ынчан чугаа кадында билип алган мен. «Далдан чораан, таска душтуг» деп чүве ол-дур ийин. Халымактар кажан-даа өөледиг чүве көрбестер. Шынап-ла, идегел чок болганың ол-дур ийин, Илдирмаа...

О. БОРАШ.

ИЙИ ТИИЛЕЛГЕ

Кара-Моңгуштарның Хавалар дээр арбаанынга аажылаары кеглуг, катныжы Албанчы дээр арат чурттап чораан. Ол ыттан коңчуг корган, ооң барааны көргенде, чүгүрүптер, черле четтирбес. Мээң аваамның-даа, ачамның-даа кырган-ачаларындан элээн улуг назылыг. Чижээн бодаарымга, 1840 чылдар ажып турда төрүттүнген хире.

Шаанда, амгы «Чыраа-Бажы» совхозтуң турар чериниге Ала-Дойлуг дээр бай кадай чурттап чораан. Шокар-Дарга дээр дүңмазы ооң-биле кожа чурттуг. Дүңмазы чалаң эрге-дужаалдыг, чоңга каржызы коңчуг. Угбашкыларының кайызы-даа терезин бай. Кадайның ала аъды кожуунга чарыштарга бир дугаарында маңнап кээр турган. Чүгүрүк малдыг, бөөрге бай херээжеңни Ала-Дойлуг деп берген.

Бир катап Албанчы демги уйбашкыларның кодаанынга келген турган улуска туттурган. Туттурупчуну Шокар-Дарганың өөнче киире берген. Чалакның чалчалары эриниң кийн холун хере тырткаш, тонунуң чемнериндин иштинче узун ыяш сукказ, ол ыяшты быжыглай баглааш, хана бажынга азып каан. Туттурган кижи аңаа ынчан хонган. Эртен улус оттуп кээрге, дашкаар үнүп, чигген алырын Албанчы дилээн. Деге бээр ден сеңнизе-даа, ону үндүртукен. Ол чингеп ора ийи кааклерин уштулгаш, тудуштур баглааш, мойнунга арта каан алган.

— Маңнай бээр мен деп бодап олур сен бе?—деп, чалан айтырган.

— Ындыг сагыш бар ийин—деп, бирээзи харыылаан.

— Ала-Дойну мунуп алгаш, эки кымчыдан база ап ал, бо дезер деп турар чүвени өже дедир каргижеге кымчыла — деп, Шокар-Дарга чалчаларының бирээзин дужааган.

Амыдыралдан чугаа

Албанчы караңнадыр маңнай берген, кымчы-биле каттыраг-даа кире эвес. Куу, Кызыл Шанчыгларның баары-биле халаан. Куу-Тейниң Мойналык кырынга келген. Соонда Ала-Дойну маңап орган.

Чоокшулаан кээрге, аъттыг-туруп ийи катап былгыргаш, Оораш-Хаваатың бээры бе..., Чалбак-Харагананың ужу-биле Чыргакының Хемчике кирген талазынче углаан, саң дорт маңнаан. Ол маңнааш, амгы Хорум-Даг суурнуң үстүү талакы кыдыы болур Хавак-Уннуга доктааган. Ала-Дойну мунган чалча чедип кээрге, ырак эвесте мурнуунда Бора-Чыраа иштинче халып кирген.

— Чолдак-Бора четтирер эвес — дээш казыра мунуп алган чораан Сарыглар Адавастай дыңнаан.

Херечи ол дугайын улуска боду чугаалаан. Оон эгелээш чүгүрүк кижи «Чолдак-Бора», «Чүгүрүк-Бора» деп сураглыг атка четкен. Ол дээрге Албанчының бирги тиилелгези.

Албанчының ийиги тиилелгези ол чылдың хараазында болган. Бир катап чайын Ала-Дойлуг кадайның дүгүн арат чонунга хаа турган. Аңаа Албанчы база киришкен. Шокар-Дарга чалаң өжээнин негээр сагыштыг, ооң чанынга келгеш, хая ул турган шарыны дегбейн аңаа калып шыдаар сен бе, деп айтырган. Бир-ле эвес шыдаар болза, шарыны Албанчы алыр, чадап кагза, тура албас кылдыр кымчылаар боор.

— Шенеп көөр болган-дыр мен ийин—деп, арат адаанмаажын хүлээп алган.

Албанчы улуг шарының чоңган сойгаш, шимчей бербес кылдыр баглааш, [illegible] шарының оргазынга дегбейн-даа аңаа халый берген. Ол кайгамчык кижини кара-биле көрүп чораан кырганнар кырган-ачам Саңдаржи Куулар, дайым Колчай-Дагба Куулар, карак көзүлбес Моңгуш база Сарыглар Адавастай оларның чугаазын сактып бо [illegible] бижидим.

А. САНЧАЙ.

ЭРЕС-ДИДИМ ЧОРУКТУҢ ТУРАСКААЛЫ

Армян чогаалчы Хажак Гюльназарянның «Манаваан ном» деп чыындызының садым-чолу сурагтыг «Моабит кыдыраажтыгы»-биле дөмей болган. Дөртен чыл мурнуунда концлагерьге бижиттингеш, шуут читкен деп санаттынган ол номну республиканың «Советакан грох» деп ном үндүрер чери парлап үндүрген.

Делегейниң ийиги дайынының чылдарында Румыниянын девискээринге турган Галафат концлагерьниң хоругдаттырганнарының эрес-маадырлыг чоруунга чеди улуг эвес чечен чугаадан болгаш сезен хире шүлүктерден тургустунган ол чыындыы тураскаал болуп турар. Ынчан концлагерьге хоругдалга турган авторга саазын, карандашты румын патриоттар тып берген. Номнуң картын кырынга бүгү лагерьниң бүдүү чыып тыпканы картон уруңдулериниң болгаш хака шагар саазыннарны ажыглаан.

Хоругдаттырганнарның каш ай дургузунда белеткеп келгеш кыйганы тудиел чок болган делиишкиниңниң соонда, «Манаваан номнуң» шыгжаарын берге апарган: гитлерчилер бараактарга уже-чиндиишкин нежиг кылып, сезиичиг деп көргени чүве бүрүзүн хавырып ап турган. Хоругдаттырганнарның бирээзи — эмчи А. Саакянны дамчыштыр хол-биле бижээн номну хосталгаже үндүрүшкен. Ооң соонда номнун изи читкен.

Х. Гюльназарян чүүден боон ийик дириг арткан. Эмчи база өлбээн болган. Ол авторну хей чылда дилеп келгеш, тыпкаш, фашист хоругдалга бижиттинген ооң номун дамчыдып берген.

— Ол олуругларны парлаары шиитпирлеп тура, совет кижилерге, мыңгыы амы-ыктарга, кижилерде бар-ла турган кижизиг бүдүштү уштукап турган фашистерниң дерзин үлегедиң база катап сагындырар болган мен — деп, чогаалчы чугаалаан. — Ок-боо доллур аспактаан холун кедурупп. Чер бөмбүрээниң делгилиг бүгү чурттакчыларынга кужүн коорге кеп лайынзыраактарга удур үүммуң кодуроениң ол. Кижи кооун корбээн каржы-дошкуя шаажыналды өттүр совет кижилериниң тиилелгеге бүзүрелин, оларның мээ-шыныр, бызынгит тура-соруг талазы-биле улуг кужун, тайбың келир үеге бүзүрелин көргүзер болаан мен. Тиилеп-даа алдывыс ниччеш.

Литератор болуунуң чогаадың бистиң эң бичии салгалывысче база углаңдырган. ССРЭ-ниң улустарының дыка хей дылдарынга ооң тоожулары, чечен чугаалары, шүлүктери очулдуртунган. Уран сөстүң мастериниң уругларга үжен ажыг номуу парлаттынган. «Артуркино хуну» деп чечен чугаалар чыындызы уругларга эң эки дээн чогаалдарның бирээзи болуп, Х. К. Андерсен аттыг диплом-биле үнелеткен.

А. ГАРЕГИНЯН, (СЭТА-ның корр).

СОНУУРГАКТАРГА

ДЕЛЕГЕЙДЕ ЭҢ УЛУГ НАЗЫЛЫГ

Турцияның чоон талакы девискээрнинде Эрзурум деп мооң бар. Ооң улуг назылыг херээжен чурттакчыларының бирээзи Фатьма Чифтчи чоокта чаа 120 харлаан. Ол кажан он беш харлыг турда, 1875 чылда ону ада-иези өлүг-баштыг кижи кылып, ашкика берген турган дээрзин «Джумхурият» солун бижээн. Ол үш кыстың, ийи оолдуң иези. Улуг оглу ам 96 харлыг. Чифтчиниң ажы-төлү болгаш уругларының уругдарының шупту 171 кижи четкен. Оларның шуптуузун чаңгыс черге чыып алгаш, мага хандыр көрүп, хөөрежирип кыргаңза күзеп, амгы бо хүннеде ужурашылгага хынаалдыг белеткенип турар.

СЕЗИКТЕР ААРЫЫР

Чүрек, хандамыр аарыглыг болгаш оттарының аарыының дугайында шоолуг сагыш салбас, херек кижилер кезиг эмнээшкинниң чиик эртер кезиишкин соолунда дүрген сегиичел болуп турарын Гравра хоорайда доктор Хейт деп кижи онзалап демеглеп турар. Боттарының арыынче барык кичээнгей албас, ону тоовас аарыг кижилер кезиишкин соолуунде дүрген сегиичел дээрзин америк психологтар Лаазрус биле Кохен база айтып турар. Аарыының дугайында үргүлчү бодап, аңаа сагышсырап, ооң кедерей бээрнидеп сестип, муңгагдап чоруур кижилер кезиишкин үезинде болгаш ооң соолунда эмнээшкинниң үезинде бергедээшкиннерге таваржып турарлар ол өртемделер тедаратган.

ЧЫЛДА 18000 ТОННАНЫ

Делегейде кайы чурттуң чурттакчылары эң хөй шай ижип турарыл? Англияның чурттакчылары чылда 180000 тонна шайны ижип турар. Ол дээрге Соңгу Американың болгаш Барыын Европанын чурттакчыларының чылда ишкен шайындан ыракта хей болуп турар.

АЖЫКТЫГ-ДАА, КОГАРАЛДЫГ-ДАА

Эртнеп чүс чылдың сезен чылдарында яшы-бүрү куштелер Кубага кедергей ковудээн болгаш тараачыннарның чигир тростниктерин узуткап турган. Күскелерни узуткаар сорулга-биле мангуста дээр шилгедек, шевергиш, ковчуг аңаңгырг амытаннарны өске черден эккээрип бир кижи саңгылдаан. Ооң соонда мангусталар кедудуп эккелген. Олар Кубаның агаар-бойдузунга таарыжы берген болгаш бүгү чуртка өзүп нептереп күскелерниң ногун үзе узуткаан. А ооң соонда мангусталар кедергей өзүп ковудааш, тараачыннарның дагааларын, кастарын, өдүректерин, кой-гуннарын тудуп чип, харын-даа хобларже болгаш хаваннарже безин халдап турар апаарга, тараачыннар ам мангусталарны узуткап эгелээн.

(СЭТА).

ТВ

СЕНТЯБРЬ 6-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Үрер-хөгжүм оркестри ойнаар. Челябинск хоорайдан дамчыдылга. 9.05 — «Чүүден болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 9.35 — «Суббота — аал-ээ хүнү». 10.05 — «Казыкшылар». 10.50 — «Тура халыышкынның тоогузу». Сес сериялыг уран-чечен фильм. 7-ги, 8-ки сериялары. 13.25 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Ю. Башметтиң концерти. 14.25 — «Чаа айы». Мультфильм. 14.35 — Бөгүн делегейде. 14.50 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Чурттаалга тудуунуң шынары. Москва—Львов—Саратов аразынга чугаалажышкын. 15.25 — Уругларга фильм. 16.45 — Балдынсыр-даа бол, эдектиг. 17.45 — Полька. Сергей Островой. 18.05 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Политиктиг тайылбырлакчы В. Цветов чоруудар. 19.30 — Сагыш-сеткилдиң хамыышкыны. Омск областың колхозу ажыл-агыйының ажылакчылары-биле ужуражылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежирииниң маргылдаазы. 21.50—23.30 — «Субботада кежээ». «Аргентинское танго» ансамбльдың концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Кудук казылгазының мастерлери». Док. фильм. 8.40 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.45 — Нефть болгаш газ үлетпүрүнүң ажылдакчыларының хүнүнге. 10.25 — Черле дээрде болгаш талайда. 11.05 — «Ында, тооллар тывылып турар черде». 11.50 — «Чуртувуста бар чүүлдерниң чугаазы бээйн». 12.20 — «Истеп тыпкан мергежилдер чоруудуп тур». «Харыы согуу». Телефильм. 1, 2 сериялары. 15.15 — Сландыйга делегей чемпионады. Түннел маргылдаалар. Польшадан дамчыдылга. 15.55 — «Камера делегейже көрүп тур». Чогаалчы Г. Боровик чоруудар. 16.25 — «Москва». Кино тайылбыры. 16.45 — «Улуг оглу». Уран-чечен фильм. 1-ги серияз. 17.45 — «Ригада чай». Музыкалыг хайылбыр. 18.35 — Реклама. 18.40 — «Катчы бажы каткан эвес». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Даңгынагажыгаш». Мультфильм. 3-кү дамчыдылга. 20.20 — «Архитектураның тураскаалдарыңда музыка». Бернард Ледыш ырлаар. ПУР-даа дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35—23.05 — «Чукотканың начальниги». Уран-чечен фильм.

Редактор Н. С. ШАРАВИИ

КИНО

СЕНТЯБРЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Счастливые дни Муми-Тролля» 12.00, «Этот безумный, безумный, безумный, безумный мир» (1, 2 сериялары) 9.30, 14.10, 17.20, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Говорит Москва» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Прощание славянки» 15.00, 16.30, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чиполлино» 9.20, 13.10, «Зловредное воскресенье» 11.20, 15.00, «Сентиментальное путешествие на картошку» 16.30, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЯ»: «Начни сначала» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

АГААР

Бөгүн республиканың бүргеп, хаар. Чамдык черлерге бичи чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 5—12 метр.

Агаарның температуразы дүне 0—2 градус соок. Чамдык районнарга херадиге 1—3 градус чылыг. Хүндүс 5—10 градус чылыг.

Кызылга бүргеп, хаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 5—9 метр. Дүне 4—11 градус чылыг. Хүндүс 7—11 градус чылыг.

БУУР, БУЛАН ФЕРМАЗЫНДА

Горький областа Затонск дуржулга-көргүзүг мал ажыл-агыйында буур, булан фермазы үш чыл бурунгаар тургустунган. Ында бирден беш харчедир назылыг чээрби үш буур, булан бар.

Ферманың ажылдакчыларының болгаш ооң ажылын удуртуп турар Горький областың курупнениң кедээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының кол сорулгазы — буурлар, буланны кадатка азыраарга өөредири, арга-арыгның бо улуг аңын кижилерге чаңчыктырарының эң таарымчалыг аргаларының методиказын ажылдап кылыры болуп турар. Айтырыг дарын, ынчалза-даа ол боттаны бээр деп эртемденнер ынчаар санап турар.

Баштайгы базымнар ам түңнелин берген. Кижи чемгеринге турар черлиг аңнар оон (кижиден) коргпастай бээр. Буланнарга медаанизастаттынган саалда чорударының методиказы ажылдап кылдынып турар. Чайын буурлар алды чүс гектар делгем шөлдүг заповедникте хостуг одарлап чайлаар. Олар бот-боттарындан улуг ыравас-даа болбайн, чаңгыс болуп алгаш шөлээн оъттаксаар. Саар буланнар кежээ кылаштажып кээр. Оларны саалда үезинде тараа, шишкинден чергелиг сугдуңгут мал чеми-биле чемгерип турар. Булан суду хей эвес, ынчалза-даа ам шынарлыы-биле ол алдаржып турар.

ЧУРУКТА: Буланны саап турары.

В. ВОЙТЕНКОНУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроникасы.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Чыыс дужулуу чаашкынга шаптава.
Албаан дужулуу агаарга шамнава.
Аймаан дужулуу үрезинге шамнава.
Чорамык үгениң даштынга шамнава.
Кадып суксаанын кандаашкынга шамнава.
Боктаалдын үгениң бойдуска шамнава.
Ажаалда — арбын дужут.
Осалдыдалда — ошак хужут.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-9-80, культура килдизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериязының 2-12-45. солун келбейн барганда 2-33-?5 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3356.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның херектеринң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00751

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 7 воскресенье № 211 (13211)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

САДЫГ ХАНДЫРЫЛГАЗЫ

«Бо беш чылда... үүрмектеп садар бараан саарылгазын өстүрериниң бедик темпилерин хандырар, садыглаашкынны база хөй-ниити чемненилгезин организастаарын дыка экижидер»—деп, СЭКП-ниң XXVII съездизинге СЭКП ТК-ның Политиктиг илеткелинде онзалап демдеглээн. Чонну херегледер бараанныр-биле улам долу хандырар талазы-биле улуг сорулгалар бистиң республиканың садыг бүдүрүлгелериниң мурнунда салдынган. Он ийиги беш чылда ээртир суксун чокта бараан саарылгазын 39,3 хуу өстүрери көрдүнген. Ол сорулга чедишкининиг күүсеттинер болза, чурттакчы бүрүзү чылда ортумаа-биле 1127 рубльдиң бараанын садып алыр. А ону чедип алырда материал-техниктиг баазазы база экижидер апаар, садыг шөлдерин 11 муң дөрбелчин метрге калбартыры, ниитиниң чемненилгезинге 10,5 муң олутту немээри көрдүнген.

Бо сорулгаларны күүседиринге садыг бүдүрүлгелериниң болгаш ниитиниң чемненилгезиниң бүгү ажылдакчыларының улуг күжениишкини, хандырылга адырында кижи бүрүзүнүң эде тургустуушкуну чугула. Оон-биле чергелештир садыг, организацияларының бүгү удуртукчулары ажылының стилин болгаш методун эде тургузар хүлээлгелиг.

Республиканың күрүне болгаш кооператив садыгларының коллективтери бо чылдың эрткен сес айларында багай эвес ажылдаан. Планныг онаалдаларны оларның барык шуптузу күүседип алган. Ылаңгыя Мөңгүн-Тайга райпозу, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязы, Кызыл районнуң болгаш Хову-Аксының холушкак бараанныр садыглары боттарының мурнунда салган сорулгаларын чедишкиништиг күүседир дээш кураавырларны болгаш аргаларны дилеп тып турар. Оон уламындан ук коллективтер планныг онаалдаларын бүгү көргүзүглер талазы-биле күүседип турар.

Ындыг-даа болза, республиканың садыг бүдүрүлгелеринде көскү өскерилгелер үениң негелдезин ёзугаар болбайн турар дээрзин миннир ужурлуг бис. Ылаңгыя бараан-биле хандырар организациялар-биле садыг ажылдакчыларының харылзаазы ам-даа кошкак. Хандырылга чурумун хажыдып турарындан чоннуң чамдык эргежок чугула херегләл бараанныры магазиннерниң баартактарында көзүлбейн турар. Ылаңгыя эрткен айда республиканың чамдык суурларында, хоорайларында ада-иелер уруглары школачы формалар, кыдырааштар, карандаштар дилеп, кайнын-бээр сураглаттынып келгенин чүнүң-биле тайылбырлаарыл? Кодээ магазиннерде тудуг материалдары, ажыл-агый бараанныры, ховар безин эвес аъш-чем бараанныры көзүлбейн турар.

Садыг бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, специалистери үстүнде четпестерни биле-тура-ла шалыпкын ажылдавайн, негелделиг болбайн, идепкей чок болуп, «үстүнден» айтышкыннар манаарынга өйлежип турар. Оон уламындан чурттакчыларның талазындан хөй таалалыг хомудаалдар үнүп турар. Ону редакцияның почтазы-биле келген чагаалар бадыткаар. Чижээ, магазиннерде тудуг материалдарын сатпайн турарының дугайында Улуг-Хемниң Хайыракан суурда Д. Лопсаң бижээн. Ол-ла районнуң Чаа Шагаан-Арыгда столоваязында аъш-чемниң ассортиментизиниң кызызын Т. Ондар редакцияга хомудал-биле дыңнаткан.

Бараанның шынары. Шынар чок бараан дээш садыг ажылдакчылары харыылавас, аңаа ону бүдүрген чер буруулуг деп шын эвес билиишкин бар. Ол дээш харыысалга садыгжыларга база онаажыр. Бараан хандырыкчызы-биле садыг ажылдакчылары харылзажыр, келген бараанның шынарын олар көөр ужурлуг. Чамдык специалистерниң чүве тоовас чорууннуң хараазындан садып алыкчы шынары багай бараан садып алыр ужурга таваржып турар. Ылаңгыя Кызыл хоорайда хлеб заводунуң куду шынарлыг продукциязын аъш-чем бараанныр садыы хүлээп ап турар. Ындыг бот-боттарын «хээргежир» чоруктан садыг-даа, завод-даа ол бараанны садып, сайгарып турарындан ниити көргүзүг чогумчалыг кылдыр көстүп турар, а ногараар кижи — садып алыкчы.

Ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң ажылы дүвүреңни бодурун турар. Ылаңгыя республиканың Садыг министерствозунуң бо талазы-биле чедир бодаар, кылыр чүүлдери эвээш эвес. Аңаа хамаарыштыр ниитиниң чемненилге трезиниң ажылында көскү өскерлиишкиннер мынчага чок. Хандырылга культуразы кайы-даа столоваяда дыка куду деңнелде. Садып алыкчылар «мөлчүүр» чорук шуут хоочураан. Ылаңгыя СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалы үнген соонда мыда сагылга-чурум эжигивээн. Чем үлекчизиниң чемин «каш грамм» чедир кагбайн баары, кассирниң «каш копеек» «соора» санаптар чоруктары мынчага читпээн. Ниитиниң чемненилге черлеринде чартык фабрикаттар, кулинар кылыглары чедишпес, белеткеттинген чемнерниң шынары куду, ассортиментизи кызыы. Бистиң республиканың чурттакчыларынга чугула суксун-шайны мынчага хайындырып шыдавайн турар.

Хоорайның ресторааннарынга ээртир суксун садар чорукту соксаткан. Ону бүгү чон деткип турар. Ынчалза-даа ооң орнунга өске бараан садар, ресторааннарга хандырылганы улам экижидер ужурлуг. Ол талазы-биле көскү ажыл чок болган. Суксун аймаа ховар, солун, амданныг чемнер эвээш. Ниитиниң чемненилге трези коктейль кылыр 8 херекселди садып алган, амгы үеде ооң чүгле ужу долу ажыглаттынып турар. Ресторааннарның, кафелерниң, столоваяларның чоңга чедирип турар ачы-дузазы эвээш, тодаргайлаарга, өг-бүле байырлалдары, аныяктар кежээлери эрттирер чагыглар албайн турар. Кулинария магазиннериниң продукциязының ассортиментизи кызыы.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалдазының күүселдези садыг ажылдакчыларынга база хамаарлыр. Бараанныры харыысалга чок кадагалаанындан чидирер, ону улуг өртекке садар, таныш-көрүштеринге бээр чоруктарны күш-ажылчы эвес орулганың хевир деп турар. Ынчангаш ук доктаалдар-биле, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң аңаа хамаарыштыр үндүрген Чарлыы-биле ам-даа дары таныжары садыгжыларлары негеттинип турар. Күрүне-даа, кооператив-даа садыгжыларында самчыгаалдар ам-даа болгулаар турар.

Чоннуң садыг хандырылгазын экижидер талазы-биле салдынып турар сорулганың хемчээли улуг. Ынчангаш садыгның бүгү ажылдакчыларындан негелде улуг. Малаа кадрларже кичээнгейни күштелдирери чугула. Оларны шилиириге, хуваарынга болгаш кижизидеринге партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары сагыш салыр ужурлуг. Ол база хүннүң айтырыы болуп турар.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күрүне садыынга болгаш херегленкчилер кооперациязынга планнаашкынны, экономиктиг идиг бериишкинин болгаш эргелеп башкарылганы сайзыраңгайжыдар дугайында» доктаалы бир ай бурунгаар парлаттынган. Он ийиги беш чылда баартык артының ажылдакчыларының сорулгаларын мыда тодаратпан. Ук доктаал чоннуң чаагай чоруун моон соңгаар улам безидеринче угланган. Ынчангаш ону чайтылыш чок күүседири—садыгжыларының хамааты хүлээлгези.

Өстүрүп алган бүгү-ле тарааны— үезинде, шынарлыг ажаап алыылы

Бөгүн «Шын» солун КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН Жуков Саттың механизастаттынган звенозунуң чедиишкининге тураскаадып көдүрдү.

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырында мал чеми белеткээр механизастаттынган звено механизатор Жуков Калзанович Саттың удуртулгазы-биле ажылдаан. Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында силос салыр онаалдазын дүүнге чедир 180 хуу боттандырган. Сес кежигүннүг, беш тракторлуг ол коллектив 4025 тонна силос салыр планын 7270 тонна кылдыр күүсеткен. Ажыл ам-даа уламчылавышаан.

Мурнакчыларда үлегер алыылар! Эң хөй болгаш шынарлыг мал чемин белеткеп алыр дээш социалистиг чарышка идепкейлиг киржиилер!

НЕМЕЙ ХҮЛЭЭНМИШААН

«Революцияның чалбыыжы» болгаш ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтар күрүнеге тараа дужаарынга немелде хүлээлгелерни алган, дужут ажаалдазын күжениишкиниг чорудуп турар. «Революцияның чалбыыжы» совхоз күрүне ыяңнында көрдүнгени 2000 тонна болза, аңаа немей база 2000 тоннаны дужаарын хүлээнип, шупту — 4000 тонназы дужаарын шиитпирлээн. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз 900 тонна тарааны пландан ажыр дужаарын хүлээнген. Ынчангаш ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз планга көрдүнгени 3500 тонна-биле катай күрүнеге 4400 тонна тарааны садарын планнап турар.

Ам бо хүннерде «Коммунизмниң херели» совхозтуң Оңгар-Ховуда тараа шөлдеринде Комбужап Чорбаевич Оюнның бригадазы дужут ажаалдазын шалыпчы темп-биле чорудуп турар. Совхозта ниитизи-биле 1018 гектар тарааны кестирген, 980 гектарны чыттыр кескен болгаш 228 гектарының тараазын бастырган. Эки бышкан черлерден 138 гектарны дорт кестирген. Чаа дужуттуң 210 тонна ажыг тараазы шаңда кирген. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң шөлдеринде 2259 гектардан кескен, ооң ниитизинде 2016 гектардан чыттыр кестирген. 1498 гектарның тараазын бастырган, 1939 тонналы шаңда арыглаан, кургадып турар.

Сосновское дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы районнуң совхозтарындан эң-не хөй гектар шөлдүң тараазын кестирген. Ында 4139 гектардан чыттыр кестирген болгаш 1652 гектарның тараазын бастырган, оон 1662 тонна чаа дужутту алган.

А. ПЕРЕЛЯЕВА.»

КҮРҮНЕ ШЫГЖАМЫРЫНЧЕ

Репортаж

⊙ Тараа дужаалдазы саадап турар.
⊙ Баштайгы арыглаашкын багай организастаттынган.
⊙ Сайгарылга баазазы саадатпайн хүлээп ап турар.

Он ийиги беш чылдың бирги чылының баштайгы дужуду күрүне кураавырынче кирип эгелээн. Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем, Кызыл районнарның ажыл-агыйларының төп шаңнарындан тараа чүдүрген машиналар Кызылдың сайгарылга баазазынче бо хүннерде кээп эгелей берген. 60 муң тонна тарааны күрүне кураавырынга дужаар, тараа садарының планын сентябрь 15-те күүседир сорулга республиканың тараажыларының мурнунда туруп турар.

Агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-ишчилериниң мурнунда салдынган сорулгаларны чогуур хүүсаазында күүседир дээш күрүне кураавырынче тараа дужаалдазының канчаар эгелээнин, кайы-кайы ажыл-агыйлардан тараа дужааттынганын, дужааган тарааның шынарын билип алыр сорулга-биле Кызылдың сайгарылга баазазынга барган бис.

Дужут ажаалдазы эгелээнден бээр кайы-кайы ажыл-агыйлардан чеже хире тараа күрүне кураавырында дужааттынганын сайгарылга баазазының директору Пётр Леонтьевич Филиппов-биле тарааның шынарын хыпаар лабораторияга чанып чугаалажып турувуста, долдур тараа чүдүрген чүък машиназы чедип келди. Лаборант Алевтина Рязанцева тараа чүдүрген машинада-ла барды. Чаа дужуттуң тараазы кайы совхозтан келгенин, чолаачызы кымыл дээрзин айтырарывыска, Каа-Хемде «Енисей» совхозтуң төп шаңнындан чүдүрүп эккелген тараа болду. Машинаның чолаачызы Валерий Дадар-оол.

— Бөгүн бирги рейс кылып турарым бо. Ам четтикпесимде база бир рейсти кылыптар бөөр мен — деп, ол биске чугаалай-дыр.

Каа-Хем районнуң ажыл-агыйларындан дужааттынган тараа Таңды, Бии-Хем районнардан кирген тараадан хөй. Оларның күрүне кураавырынга дужааган тараазы 1511 тонна чеде берген. Таңдының ажыл-агыйларындан ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз 432 тонна тараа дужааган. Бо районнуң тараажылары ниитизи-биле 645 тонна тарааны күрүне кураавырынче чүдүрүп чоруткан.

Күрүнеге дужаары-биле сөөртүп эккеп турар тарааның өл-шыгы 19—22 хуу чедип турар. Каа-Хемниң «Улуг Октябрь», «Ленинниң оруу», Таңдының ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтардан кээп турар тарааның өл-шыгы улуг.

Сайгарылга баазазында дужаап турар тарааның шынары моон мурнунда чылдарга бодаарга эки. Тарааның богу эвээш. Өл-шыгы улуг тарааны удур кургадыр хемчеглерни ап чорударын сайгарылга баазазында эки чорутканы. Тараа кургадырында ажылдап турар кижилерниң ниитизи өлчеглиг ажылдаарын организастаан.

Туранда, Бай-Хаакта, Сарыг-Септе тараа хүлээп алыр бүдүрүлгелерле дужааттынып турар тараа-биле кады санаарга, ажс хүннерде 800 тонна чедир тараа күрүне кураавырынга кирип турар деп сайгарылга баазазының ажылдакчылары бадыткап турар. Ынчалза-даа тараа дужаалдазының темпизи кошкак. Бии-Хемниң «Саян», Таңдының ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтарының, Дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының төп шаңнарында хөй тараа чыдып турар. Ону дужаарын бо ажыл-агыйларның удуртукчулары саададып турар. Моон чылдагааны чүдел? Үстүнде ады кирген ажыл-агыйларның удуртукчулары чаа дужуттуң тараазының баштайгы арыглаашкынын багай организастааныңда. Шаңнарда чыдып турар тарааны дүргени арыглааш, күрүне кураавырынче дүргени чүдүрүп чорудар хемчеглерни албайн, организакчы эвес, шушпен чоруун бо удуртукчулар көргүзүп турар-дыр.

Таңдының «Революцияның чалбыыжы», Кызыл районнуң «Тээлиг», «Шамбалыг» совхозтар мынчага чедир грамм-даа тараа күрүне кураавырынче чүдүрүп чорутпаан. Эки шынарлыг тарааны дужаан болурунуң бүгү аргалары бо ажыл-агыйларда бар боор турар.

Каа-Хемниң «Улуг Октябрь» совхозтуң Саргалда тараа арыглаар комплекизиниң операторы Алексей Семёнович Сүдер-оол сайгарылга баазазынга тараа дужаап келген турда база ужурашкан бис.

— Бөгүн сөөртүп келген тарааның өл-шыгы 22 хуу болду. Ужурунда дужаап тарааның өл-шыгы 19 хуу болур чүве болгай. Тайга оңгейде тараан болгаш шыгы улуг болду. Төп шаңнывыста ам-даа 100 тонна тараа бар. Ооң баштайгы арыглаашкынын мында кылып тур бис — деп, ол чугаалай-дыр.

Чаа дужуттуң тараазын сөөртүп эккелген машиналарны сайгарылга баазазының ажыл-ишчилери бичии-даа саадатпайн турар. 50 тонна чүък кедирер көдүртүкчүлер, 60 тонна чедир чүъкту деңзилээр деңзилер бичии-даа үрелиишкин чок ажылдап турар. Лаборантылар, деңзичилер, тараа кургадыр ажылчыннар амдыызында иййи эжлег-биле ажылдап турар. Тараа хөй кирип келгенде, олар дүн-хүн чок ажылдаарынга белен.

Лаборант Нина Нижегородцева, тараа кургадыкчылары Александр Ророт, Владимир биле Алексей Шарафутдиновтар алышкылар, ажылчыннар Сергей Өдүрек, Михаил Лоодай, Надежда Бычкова даандырган ажылын ак сеткилдиг күүседип турар.

М. ОЮН.

ЧУРУКТА: лаборант Алевтина Рязанцева Каа-Хемниң «Енисей» совхозунуң чолаачызы Валерий Дадар-оолдуң сөөртүп эккелген тараазын хыналдага ап тур.

Дужут ажаалдазының хүн демдеглели

Он ийиги беш чылдың баштайгы дужудунуң ажаалдазы, чаашкыныг, доңаттыг болгаш хар чаар хүннер турза-даа, чер болганда уламчылавышаан. Хонукта ажааган шөл 1425 гектар болган, а бап бурунгаар саналгалар ёзугаар алырга, хонукта 8000 гектарны ажаар ужурлуг бис. Бо чурагайлар чолаачы, шаң ажылчыны, комбайнер болгаш өске-даа кижи бүрүзүнден ажылдың бүдүрүкчүзүн алыр катап улгаттырарының чугулаазын көргүзүп турар. Учёт-отчёт кылыр болгаш медээ бээр кижилербиле боттарындан негелдени күштелдирер ужурлуг.

Сентябрь бештиң медээзинден алырга, тараа ажаарлыгга немелде Бай-Тайга районга чаңгыс гектар-даа чок, а Барыын-Хемчикке чүгле 12 гектар болган. Ооң чылдагаанын аңаа хар чагганы-биле тайылбырлап болур. Ынчаарга Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Кызыл районнарның партия, совет база ажыл-агый органнарының ажылдакчыларының сентябрь 4-те берген медээзиниң амдыгаа чедир өскерилбээнин чүнүң-биле тайылбырлаарыл?

Тараа ажаалдазының сентябрь 5-те медээзи: бирги одуругда — келер шөлү, ийигизинде — ажааган шөлү, үшкүзүнде — бир гектарга онааштыр алган дужуду, дөрткүзүнде — күрүнеге дужааган тараазы.

Бай-Тайга	1183	327	10,0	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	592	12,1	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	1584	14,7	—
Чөөн-Хемчик	12433	1922	10,4	—
Улуг-Хем	16142	2730	17,9	12
Таңды	42210	13553	10,7	740
Бии-Хем	25307	5848	10,9	293
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	23895	9151	8,6	1511
Тес-Хем	2202	1422	8,7	—
Эрзин	3022	462	8,7	—
Кызыл	23699	6706	10,8	—
Республика	161657	44297	10,9	2562
Эрткен чылын	—	14557	9,6	—

Эрткен хонукта комчуг шушпен ажылдаан бис. Немелде Сүт-Хөлге — 91, Улуг-Хемге — 132, Бии-Хемге — 200, Каа-Хемге — 418, Таңдыга — 622 гектар болган. Бо көргүзүглерни ажыл-агый болгаш комбайн бүрүзүнге үлештирерге, онаалда ырак-та күүседиишкин. Ынчаар ажылдаар болзувусса, артканы 117 муң гектар тарааны 83 хонукта ажаар ноябрь 28-те доозар апаар бис. Ынчангаш шак-минута бүрүзүн, комбайн болгаш өске-даа техника бүрүзүн долу база бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар, бүгү күштү болгаш кураавырларны ажаалдаже мөөңнээр ужурлуг бис.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге чедип алган чедиишкиннери дээш ССРЭ-ниң Тараа продуктулар министерствозунуң каттыжыышкыннарының, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының эң шылгараан ажылчыннарын, инженер-техниктиг ажылдакчыларын болгаш албан хаакчыларын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1986 чылдың август 13-те Чарлыы-биле ССРЭ-ниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаан. Оларның иштинден

ТЫВА АССР-ДЕН
«Хүндүлээлдиң Демдээ» орден-биле

Валентина Михайловна Масленникова — Кызылдың хлеб комбинадының кондитери.
Кара-кыс Хертековна Хомушку — Кызылдың хлеб комбинадының мастер-пекары.
Юрий Викторович Шалютов — тараа продуктуларының Кызылда сайгарылга баазазының электромонтёру.

Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле

Валентина Александровна Лосева — Ак-Довурактың хлеб заводунуң пекары.
Анай-Сар Бюрбюевна Санчай — тараа продуктуларының Кызылда сайгарылга баазазының ажылчыны.

«Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» медаль-биле

Анна Леонтьевна Мельчугова — тараа продуктуларының Кызылда сайгарылга баазазының мастери.
Татьяна Күдерековна Тумат — тараа продуктуларының Кызылда сайгарылга баазазының ажылчыны.

«Күш-ажылчы шылгарал дээш» медаль-биле

Николай Алексеевич Криворотов — тараа продуктуларының Кызылда сайгарылга баазазының ажылчыны.
Наталья Мөңгүш-ооловна Мөңгүш — Хову-Аксының хлеб заводунуң ажылчыны шаңнатканнар.

БАЙЫРЛАЛЫН ДЕМДЕГЛЭЭН

Нефть болгаш газ үлетпүрү — бүгү улус ажыл-агыйының чедиишкиннерин дыка улуг хемчээлдерге тодарадып турар бистиң экономиказының кол адырлары болуп турар. Нефть ажылдакчылары боттарының профессионал байырлалының бүдүүзүнде чыл планында көрдүнгени-биле үнелиг чит этти хонукта тыварының деңнелинде чеде берген. Хөй чылдар дургузунда хожудап келгениниң соонда тывылган өрели улус ажыл-агыйының мурнунга чок кылыр дээш олар бүдүрүлгениң темпизин бүзурелдиг шаңкычылып турарлар.

Амырда эде тургустуушкунунуң оруктарының, четпестерни ажып эртериниң дугайында чугаа Нефть болгаш газ ажылдакчыларының хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралга болган. Ол хурал сентябрь 5-те Москвага болган.

Президиумда — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары В. И. Долгих, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, социалистиг чарыштың тиилекчилери, найысылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери.

Нефть үлетпүр министри В. А. Динков илеткел кылган.

Беш чылдың онаалдаларын чедиишкининиг күүседиринге, чурттуң одалга-энергетиктиг күчү-күжүн быжыглаарынга көскү улуг киирери дээш нефть болгаш газ ажылдакчылары, олар чүгле оруктарының тудугжулары бүгү күжүн, билиин болгаш арга-дуржулгазын салыр дээрзин хуралдың киржикчилери бүзүреткейнер.

(СЭТА).

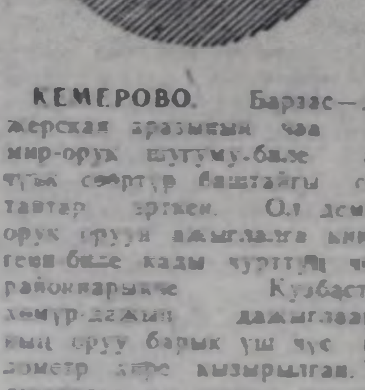

КЕМЕРОВО. Барзас—Анжерская аразында чаа демир-орук шугуму-биле аар чүък сөөртүр баштайгы составтар эрткен. Ол демир-орук оруун ажыглаага кирген-биле кады чурттуң чаа районнарынче Кузбасстың хемир-дажын дажыглаарының оруу барык үш чүс километр ажыр кызырылган. Тудугжулар ол орукту эки шынарлыг кылдыр дужааган. Ынчангаш транспорт ажылдакчыларынга поездилерниң чүгүн улгаттырар, оларның дүргени чоруурун чедип алыр арганы берген.

НАРЫНКОЛ (Алма-Ата область). Бо район төөгүге болуп эрткен анаа эвес байырлал аныяктарга чогум-на хамааты кижизидилгениң шылгалдазы болган. Он болгаш оон хөй уругларны төрээш кижизидип келген иййи чүс чыгам не Культура бажыңынга болган слётка чыглып келгеннер. Район Совединиң депутаттары, ЗАГС ажылдакчылары, хөй-ниитичилер байырлалдың чүгле сценарийин ажылдап кылган эвес, а харын Маадырларның бир янзы паспорттарын тургузуп алганнар: иелерниң салым-чолун, оларның уруглары кайда, канчаар ажылдап турарын, кандыг чедиишкиниг чурттап чорууруң — черле херек-ле чүвени арттырбааннар. Иелерниң баштары мөңгүнзелип кестүп тургулаан, ынчалза-даа оларның холдары могаг-шылаг билбес болуп артып калганнар. Ынчангаш оларның хөй кезииниң хөректеринде «Иениң алдары» орденнериниң чайынналып чоруур чылдагааны ында.

ЙОШКАР-ОЛА. Марий АССР-ниң шөлдеринге тараа ажаар «Енисей-1200» дээр чаа комбайннар боттарын эки машиналар кылдыр көргүскеннер. Аңаа барган 40 машинаның бирээзи-ле ажаалда талазы-биле бедик шынарлыын бадыткаан. Эки деригтинген ол комбайннар тарааның чидирилин барык болдурбайн турар. Олар эрги марканың машиналарынга бодаарга, тарааның бастырылгазын идегелдиг чорудуп, дыка бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар болган. Автономнуг республиканың чер ажылдыглары дужут ажаалдазының үезинде Красноярскиниң машина тудугжулары-биле быжыг харылзааны тудуп турарлар. Бо чорук машиналарның конструкцияларынга чамдык чаартылгаларны шалыпкын чорудар арганы берген.

ФРУНЗЕ. Тянь-Шань сааттарының байлактарын Приморье, Хабаровск крайларының, Якутияның болгаш Магаданның чурттакчылары удавас үнелей бээрлер. Бир эшелон бышкан грушаларын, яблоктарны оларже чорудупкан. Киргизияның чер ажылдыглары ол девискээрлерже кат-чимистер, ногаалар, бахча культураларын чорударын калбартып турарлар. Бо чылын олар эрткен чылга деңнээрге, оон 40 муң тонна хөй чаа продукцияны өлче чорударлар. Ооң ассортиментизи база байлак апарган.

СУМГАИТ (Азербайджан ССР). Бо хоорайның суперфосфат заводунуң аппаратар коллективтериниң хожудаашкын чок ажылдаарынга комсомол комитединиң инициативазы-биле мында калбарган «Хожудап турар коллективтерде ажыл-херектер дээш мурнакчылар харыылаар» деп девиизтиг шимчээшкин дуаалап турар. Эки ажылдыг бригадалар, эжчегдер планныг онаалдаларын күүсеткенин баар эш-өөрлерин шефке алганнар. Чарыштың мурнакчыларындан — эки ажылдыг аппаратчиктер санындан бригадирлер кураавырларын, коллективтерниң баазазынга мурнакчы дуржулганың школазын бүдүрүлгениң комсомол комитединиң чанынга тургузарын олар баш удур көрүп, организастаар деп турар.

ВИЛЬНЮС. «Вильнюстуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг оадар чүүл аппаратуразының» каттыжыышкынында аныяк чаартыкчыларның клувун тургускан. Бүдүрүлгеде техниктиг чогаадылганың ажылында кирип турар дөрт аныяк оолдуң болгаш уругнуң бирээзи-ле мында кирип алган. Комсомол комитединиң инициативазы-биле тургускан ол чаа клубтуң эгелекчи саналының бирээзи болза, экономиканың агар санын барымдаалап аныяк чаартыкчыларның ажылын организастап тургусканы болур. ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир чылда 20 муң рубльден эвээш эвес ажыкты бээр чаартыкчы саналдарны болгаш чогаадылгаларны бүдүрүлгеге шиңгээдип алыры комсомолчулар шиитпирлээннер.

ЕРЕВАН. Хоорайның Л. Лисицян аттыг бүдүрүлге каттыжыышкынынга көргүскен «Берд» бот-тывынгыр ансамбльдиң артистериниң чаа программазынга армян таңцының төөгүзү катап көстүп берген. Олар программага шаандагы ёзулалдарны, оюннарны, ырыларны кирип, ооң композициязының үндезинин кылдыр ажыглааннар. Ону коллективтиң уран чүүл удуртукчузу, республиканың ленинчи комсомолунуң шаңналының лауреаты Б. Геворкян чыгаан болгаш катап тургускан. Шак ындыг бедик шаңналдыг бот-тывынгыр чогаадылганың бүгү эвилел болгаш республика фестивальдарының шаңналдарының эдилекчизи болур ол коллектив бодунуң база алган. Даглыг крайның хуусчу уран чүүлүнүң идепкейлиг пропагандистеры, бот-тывынгыр артистери ам чаа программаны белеткеп турарлар. Аңаа ССРЭ-ниң хуусчуларының таңцылары база кирер.

(СЭТА).

Беш чылдың кижилери

«Кызыл тудуг» эргелелинде Анатолий Воронинге удуртпан тудугжу бригада—социалистиг чарыштың мурнуку эдуруушда чоруп турарларының бирээзи. Бригада дугаары 4 ХПТУ-нуң артында хоорада 133 аал чурттаар бажыңны тудуп турар.

Тудуг ажылдарының хемчээлин улгаттырып, а кол-ла чүве—шынарын экижидип турган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планда көрдүнгенинден 3 хуу бедидер деп социалистиг хүлээлгени бригаданың коллективи алган. Шынарны экижидери дээрге-ле, тудуг материалдарының ылангыя туйбунуң камналгазын чедип алыры-дыр. Дашчыларның мергежилиниң бедии тудуг ажылдарының технологиязын шын сагып турган, камналганы чедип алыр аргазы бээр.

Ажыл көргүзүглери-даа, шынар-даа ам экижээн. Ортун Назын, Николай Сүүр-оол, Кан-оол Иргит ышкаш дашчыларның үлегери тудугжуларны хей-аът кирип келген.

ЧУРУКТАРДА: Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу, «Күш-ажылчы шылгарал дээш» медальдың эдилекчизи Николай Сүүр-оол биле аныяк тудугжу Валерий Оюн ажыл үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Бөгүн—Нефть болгаш газ үлетпүрүнүң ажылдакчыларының хүнү

КАРТА ЧАНЫНГА ЧУГАА

География карталарын коллуунда өлүг чүүл кылдыр хүлээп көөр болгай бис: ында бөмбүрзектиң азы оон кезээниң шимчевес портрет чуруу бар. Оон өске байдалды СЭТА-ның корреспондентизи Нефть үлетпүрүнүң министерствозунуң төп диспетчерскаязынга көрген. Ында карта индустрияның база бир бааза болур адырының күжениишкиниң ажылының шимчээшкин-өскерилгезин илередип турар.

Ол дээрге нефть болгаш газ дамчыдар хоолайларының, тывыштыг черлериниң бөлүк сылдыстарының кайгамчык улуг чуруу-дур. Ында—муң муң кижилерниң бөгүнгү күш-ажылчы ээлчээ, даартагы хүнде хөгжүлдезиниң оруктары. Каш хонук бурунгаар адыр хожудаашкынны ажып эртип, нефть тывыжының хонукта планын күүседип турар апарган. Ынчалзажок соожургаар ужур турбас: нефть тывыкчылары улуг ажыл-агыйының мурнунга өрелеңгенин дуглаар ужурлуг.

Картада могаан өңнүг сайгылгааннар мурнакчы каттыжыышкыннарының тывыш графигин мурнап турарын айтып турары ол. Ол дээрге «Сургутнефтегаз», «Юганскнефтегаз», «Грознефть» болгаш өскелер-даа. Ынчалзажок оларның чанында дүвүренчиг чивеңнээн сайгылгааннар база бар. Олар ам-даа планныг дененеличе чедип шыдавайн турар бүдүрүлгелерин «Ноябрьскнефтегаз», «Пурнефтегаз», «Варьеганнефтегаз» ышкаштарны айтып турары ол.

Ынчалзажок олар, хожудап турарлар боттарының профессионал байырлалының хүнүнге чедир хожудаашкынны ажып эртерин аазаан.

— Оларның ажылының кол четпес чүвези чүл дээрге, олар планнаашкынга шыңгыы четпестерин болдурув, тывыш ажылдарын эртемге үндезилеп чорудаанында болур,— деп нефть үлетпүрүнүң министриниң бирги оралакчызы В. Филановский-Зенков чугаалады.— Ындыг чижектиг шыңгыы кичээнгейлериниң нефть тывыкчылары боттарының ажылын үндезини-биле эде тургузуп тура өөренип келген. Ам бурунгаар базымнар бар, чиг эт тывыжы доктаамал өзүп турар деп диди биле чугаалап болур.

Хаваш каттардан нефть кызып үндүрер базымышкынны бадырбас дээш кылдынган кемчеглерниң комплекизи дээштиг ажыктыг болган. Шуут илегел чок деп санаттынып турган черлерден нефть агып эгелээн.

Базымышкын тургузарының аргалары чер-черге анги, чүге дээрге даг-геологтуг байдалдар база анги болгай. Ынчангаш ол ажылдарны дүүштүрери-биле «Союзтермнефть» каттыжышкынны тургускан. Бо талазы-биле ажылдап кылдынган чаа технологиялар «Ишимбайнефть» эргелелдиң тывыштыг 18 черлеринде шенелдени эртип турар. Өске-даа черлерге шенелделерин эрттирген соонда, чаа технологияларны ажыглаары-биле тывыш бүдүрүлгелеринге дамчыдып берип турар. Ынчалзажок мында кылыр чүүлдер ам-даа хөй кол-кол курлавырларны бис ам дээрезинде чедир ажыглап шыдавайн турар бис.

Картада тывыштыг черлерниң сайгылгааннарын кара шугумнарның четкизи тудуштуруп турар. Ол дээрге оруктар-дыр. Нефть тывыкчыларынга амыдыралчы эргежок чүү гула дамырлар ол. Чарыгдаалары, өске-даа хөй чүүлдерни бодавайн, бүгү-ле чүүлдерни, ооң бичии ээриилдерге чедир, вертолёт-биле чамдык тывыш черлеринге чедирер ындыг үе эрткен. Ам бир-ле дугаарында орук деп шыңгыы чуруму тургустунган.

— Тывыштыг черлерге бүгү чүүлдерни таарыштырып кылырының үлегери кылдыр Тюменьниң Когальма болгаш Лангепаса районнарын чугаалап болур. Ында Башкирияның болгаш Татарияның нефтичилери ажылдап турар. Мында бүдүрүлге болгаш социал-культура талазы-биле бүгү чүвени эки кылып бүдүрген.

Башкириядан келген шефтер боттарының бээр чоруткан телээлериниң ажы-төлүнге уруглар садын тудуп берген. Ону карыкчок, ажыл эвээш дуза деп болур бе? Чок. Ындыг «ийиги чергениң» айтырыгларындан кижи дугайында сагыш салыышкын эгелээр. Соңгу чүктүң шыңгыы-кадыг байдалдарында күжениишкинниг ажылдап турарлар дээш кичээнгей ол болур.

Когальмада болгаш Лангепаса Прибалтиканың тудугжулары чылыг болгаш эптиг бажыңнарны, социал-культура тудугларын тудуп турар. Ол дуржулганы бис өске девискээрлерге нептередир бис. Татарияны ап көрээлиңер, бодаарга шаган бээр чурттап, бүгү чүүлдер таарыштынган ышкаш, ынчалзажок ында дыка хөй социал айтырыглар ам-даа шиитпирлеттинмээн.

Диспетчерниң столунда телефон кыңгырткайн берди. Ол — «Ноябрьскнефтегаз»тан медээ келгени ол. Каттыжышкын 200 тонна хожудаашкынның ажып эртип, хонуктуң планныг денелиниче үнген. Схемада бир дүвүренчиг медээлиг сайгылгаанны ногаан чырык солаан. Өске-даа коллективтер темпилерин улгаттырып турар. Ынчалзажок ажыл ам-даа хөй. Адырның картазы — ол дээрге бистиң чуртувустуң картазы. Нефть тывыкчылары боттарының ажылы дээш бүгү чурттуң мурнунга харыысалгалыг.

С. САХНО,
СЭТА-ның корр.

Москва.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

ШҮГҮМЧҮЛЕКЧИ ЁЗУ-БИЛЕ

Өвүр районнуң үлетпүр бүдүрүлгелеринде, сүт-бараан фермаларында, хойжу бригадаларда партия бөлүктериниң отчёт-соңгулдалыг хуралдары доозулган. Бо хуралдар организастыг, чогуур деңнелге эрткен. Партбөлүктерниң организакчылары отчёт илеткелдеринге хамаарышкан коллективниң ажыл-ижин СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр шүгүмчүлекчи ёзу-биле анализтеп, эде тургустунуушкунун канчаар чорудуп турарын, коммунистерниң аңаа киржилгезин, планныг онаалдаларын, партийжи даалгаларны оларның канчаар күүседип келгенин тодаргай чугаалаан.

УЛАМ ИДЕПКЕЙЖИДЕР

«Торгалыг» совхозтуң Чаа-Суур сүт-бараан фермазында, Хандагайтының чонунуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң даарымылга петинде партбөлүктерге (организакчылары А. Т. Сагды, А. Х. Дыртык) отчёт-соңгулдалыг хуралдар организастыг эрткен. Бо ийи коллективтиң ишчилери планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседип турар, мында партия бөлүктери коммунистерниң болгаш өске-даа ажыл-ишчилерниң харыысалгазын бедидип, негелдени улгаттырган, ооң уламындан кижи бүрүзү-ле чаа ёзу-биле ажылдаар, планныг онаалдаларны күүседир, продукцияның шынарын экижидер дээш туржуп турарын хуралдарга демдеглээн. Ооң биле чергелештир четпестерни база айыткан. Ылаңгыя эде тургустунуушкуну оожум чорупп турарын демдеглээн. Күш-ажылдың сагылга-чуруму үрээр, даандырган ажылынга харыысалга чок ийи-чаңгыс кижилер тургулааның орта шүгүмчүлээн, аңаа удур демиселди шыңгыырадырын санал бергеннер айыткан. Ооң аңгыда кижи факторун идепкейжидер талазы-биле ажылды доктаамал чорударынче кичээнгейни салган.

Районда чаарби бир партбөлүктүң ажылын коммунистер чүгээр деп демдеглээн, багай ажылдааны чок болган, моон алгаш көөрге, олар бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларын багай эвес шиитпирлеп турар. Партбөлүктерниң организакчыларында дуржулгалыг, билии шыырак, кижилер-биле ажылдап билир коммунистерни соңгаан. Амгы үеде партбөлүктер коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарын күүседир дээш ажылдап турар.

Д. КҮСКЕЛ-ООЛ

ЧҮГЕ КАТАП СОҢГУТПААНЫЛ?

Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң Чаңгыс-Хадың хойжу бригадазының малчыннары бо чылын төрүүр чүс баш хойга онаашпыр 67 хураганны ап, планныг онаалдазын күүсетпээн. Көргүзүг чүге куду болганыл? Бо айтырыгны бригадада партбөлүктүң отчёт-соңгулдалыг хуралынга коммунистер сайгарып, ооң чылдагааннарын илередип, моон соңгаар канчаар ажылдаарын дугуржуп чугаалашкан. Эрткен чылын чамдык малчыннар онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чок болуп, чайгы семиртилгени четпес организастаанындан хойларның деңгилдели багай болган, ынчангаш ооң эвээш продукцияны алган. Ол ышкаш янзы-бүрү чылдагааннардан хойнуң ооң чаш төлүнүң өлүрү, хоралары хөй болуп артпышаан. Үстүнде айыткан болгаш өске-даа чылдагааннардан хураганнарны менди доруктуруп, алырының, малдың баш санын камгалаарының планын күүседип шыдаваан.

Онаашкан ажылынга ак сеткилдиг эвес коммунистерниң безин барып хуралга шүгүмчүлээн. Партбөлүктүң организакчызы Б. Б. Ондар бодунуң үлегерип өскелерге көргүзериниң орнунга четпес ажылдап, куду көргүзүглүг малчынның бирээзи болган. Партбөлүктүң ажылын ол эки удуртуп шыдаваан, коммунистер болгаш өске-даа кижилер-биле ажылды суларадкан.

Бригадада малчыннарның эки ажылдап болурунун бүгү аргалары бар. Коммунист А. А. Моңгуш кадарган 400 баш хураганның эрткен чылын менди кыш ажырган, ооң бирээзинден-не ортумаа-биле 2,5 кг дүктү кыргып алган. Бодунуң кужу-биле 10 тонна сигенни белеткээн. Чайгы семиртилгени эки организастаан. Бо хойжунуң ажылы өскелерге үлегер-чижек болур дээрзин хуралга демдеглээн.

Коммунистер партбөлүктүң организакчызынга Б. Б. Ондарны четпес ажылдааны дээш катап соңгуваан. Партбөлүктүң организакчызынга мурнакчы малчын А. А. Моңгушту соңгаан.

Ш. МОНГУШ.

ДУРЖУЛГАЗЫН СОЛЧУП ТУРАР

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитединиң путёвка-керээзин ёзугаар Кызыл районнуң совхозтарында ажылдап турар хойжулардан ак сеткилдиг ажылдап, керээзиң негелделерин күүседип чоруур мурнакчы хойжулар бар. Оларга Кара-оол Иванович биле Александра Дүндүповна Сарыглараар төлептиг-биле хамааржыр.

Олар совхозка 1984 чылда көжүп келген. ол-ла дораан бир кодан төрүүр хой хүлээп алган, айтып берген кыштаан боттарының кужу-биле ыяк кылдыр септеп, 10 ажыг тонна өдекти белгеш, кырыңдан чаашкыны кирбес кылдыр дуглап алган. Элээн пары, хой күш негеттинер септелгени совхозтуң бызанчылары кылып берген. Калбак-Тейде кыштаанда кажааларының болгаш чуртталга бажыңының оонак септелгезин кыштагдан көжүп чорууурда кылып каапкан. Ынчан оларның хоюнуң тарып боовадылгазы эгелээн. Ол ажылга Кара-оол Иванович боду киржип турган. Хой тарылгазы доостуру билек, тараазын ажаап каапкан хоорзунга көөп кадарын, ынаа кужу копшактарын аңгы семиртип алган. Семис, куштуг мал кыштан хүр-мени ажар, чаш төлү боткур болур деп чүвени Кара-оол Иванович биле Александра Дүндүповна көвүүг эки билирлер.

Кыштың чыккылама соогу эгелээри билек, олар малынга ажаалда-хайгааралды күштелдирген. Ынчалза-даа олар хоюн тургузу азыраар чорукка ынак эвес, хой ооддаарынга чедир чер одарынга кадарарын кызарлар. Кыштың чыккылтыг ажылы эгелеп, хой ооддааашкыны кидин түлүк чорупп турган. Сакманчыларны озалдадын чорудуп берген. Александра Дүндүповна оларны ажыл-ишке өөредипшаан, бир дөмниг ажылдаарын айтып турган. Кызымаккай малчыннарының күжениишкининиг ажылы түңээр түңнелдиг болуп, баштайгы чылында чүс хойга онаашпыр 65 хураган озалдыг болган. Оларның кожаларында чамдык ажылга ээ-харыысалга чок хойжулар чүстен 50—60-ка хураган алган.

Он ийиги беш чылды олар хере базымнар-биле эгелеп турар. Чүс хойга онаашпыр тозан беш хураганны өстүрүп, бир баштан 3100 грамм дүк алыр турган. 3410 граммны алган.

— Ийи чыл ажылдааш, хүлээлгемни ажыр күүседип чор мен. Өске совхозтарның малчыннары дузаалакчы кадарчылыг болур болгай, 2 чыл дузалакчы чок ажылдап келдивис. Бистиң ажылдап турганывыс «Шекпээр» совхозтуң малчыннарының амыдырал-чуртталгазынга бодаарга, «Тиилелгеде» байдал эки-дир. Чуртталга бажыңнарында, кажаалар иштинде сайгылгаан чайынандыр хып турар, хандырылга эки. Ылаңгыя бистиң чаржып турар хойжувус Татьяна Баавыдың чурттап олурары дыка таарымчалыг. Бо чылын аңаа бүгү тала-биле аштырдым. Келир чылын ажар дээш кызыдар апаар мен — деп, Кара-оол Сарыглар чугаалады.

Шынап-ла, Татьяна Баавыд бо чылын чүстен 103 хураган алган, дүк планын база ажыр боттандырган. Ол чыл санында социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп келген.

— Чаржып турар малчыннарыңар-биле арга-дуржулга солчуп тур силер бе, Кара-оол Иванович?—деп айтырдывыс.

— Арга-дуржулганы солчуп турар бис. Татьяна Баавыд биле Эрес-оол Ховалыг олардан ажыктыг арга-дуржулганы өөренип ап болур-дур. Хой ооддап турда, Эрес-оол кажаа иштинден үнместеп, аштаар, сускаарын-даа уттуптар хире кижи чорду. Оң частан эгелеп-ле чаңгыс черге олурбайн, үргүлчү одар солуп, малын семиртир кижи-дир. Ам Кызыл аэропортунуң чанында чайлап, күзеп турар, хоюнуң семирээни аажок. Бисте чамдык кижилер ээ-харыысалга чок ажылдааш, хураган чедир албас-тыр. Ынчангаш совхоз бо чылын чүс хойдан 65 хураган алган. Куду көргүзүгнүң кол чылдагааны — харыысалга чок чорукта дизе частырыг болбас — деп, Кара-оол Иванович харыылады.

Он ийиги беш чылдың планныг даалгаларын доллур болгаш ажыр күүседир дугайында СЭКП ТК-ның совет улуска Кыйгырыын төлептиг күш-ажыл-биле харыылаар дээн улам сорук кириишкинниг ажылдаар, мал кыштаглаашкынынга хынамчалыг белеткенир, ег-бүлезиниң кужу-биле 15 тонна сигенни белеткеп алыр, он ийиги беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир, келир чылын чүс хойдан 100 хураганны алыр деп бо хойжулар шиитпирлээн.

К. ХЕРТЕК.

МОЛДАВ ССР. Унгенскиниң кевис комбинадының продукциязы садып алыкчыларның улуг үнелелин чаалап ап турар. Көвүг чараш чечек чуруктарлыг болганы-биле, национал хээлер каасталгалыг кылганы-биле ол ылгалдыг.

Садып алыкчыларның херегцелиниң өзүлдези—бүдүрүлгениң сайзыраңгайжыдар талазы-биле, күш-ажылдың байдалын экижидери-биле мында чорудуп турар ажылдың боттуг түңнели-дир.

Чаа техниканы шиңгээдип алганы хол-биле кылыр операцияларның үлүүн бүдүрүлгеге дыка эвээжедир арганы берген. Цех бүрүзүнде ажылтан дыштанылга өрээлдери дүъштеки чем үезинде ажылчын херээженнерге чаа күш немеп алырынга дузалап турар. А оларның бажың ажылының чамдык айтырыгларын шиитпирлээринге ында ажылдап турар амыдыралга ачы-дуза чедирерниң пунктузу аажок дузалыг болуп келген.

ЧУРУКТА: шеверлел цегиниң дыштанылга өрээли.
А. ЩУКШИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ЭШ-ӨӨРҮ ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ

Чайның адак айы. Эртен сериинзимээр. Дээрниң хиндиинде хир чок ак хүн болуру илдең. Сүүр-оол Ховалыг черле эртежи чаңы-биле сес шак орлачок четпээнде Чадааның № 1 АКМК-зының конторазынче таваар базып олурган.

Баян-Дугай кырынче үнүп келген эртенги хүннүң херелдери ооң тодуккан хүрең арнын йонуп чорааан. Конторага келгеш, даштыгаа ол-бо кайгаттынып турарга, өскен-төрээн чуртунуң чараш-каазызын дыка ынак. Сүт-Холдуң кок мээстери талыгырда көзүлген, оларның аразында дээрже бедип үнүп берген Кызыл-Тайганың бажы кылаңнаан. Эң баштай тудугга ажылдап эгелээн чылдарында сагыжынга кирер болган.

Чоокта чаа-ла шинап болзадаа, үжен үш чымыш долган чылдар шуужуп эрткенин сагаан кааткан. 1952 чылда бодбашкан. Сүт-Холдуң араттары былдаргай, кошкун амыдыралдан үнтүнуп, колхозтарга каттыжып турган үези ол. Аңаазы тудугга ажылдап турган болгаш ооңун база ол мергежилинге өөредип каан. Балды, хирээ, маска, кадаг—ажыл херекселдери ол. Амгы үеде дег машина, техника кайда боор. Берге-ле турган. Чаңынга кады ажылдап турган ачазының болгаш бодунун улуг эш-өөрүнүң арга-сүмезин, деткимчезин ап келгени база аныяк оолга илиг болганы билдингир.

Сүт-Хөл районнуң хөй-ле тудугларын тудушкан. Сүг-Аксы ортумак школазы, ол суурда столовая, Кара-Чыраа школазы, районнуң ийи каът Культура бажыңы чижектиг албан, организация черлериниң бажыңнары безин эилдерле бээр. А чурттала бажыңнары та чеже. Малчын турлагларын-даа хөйн тудкан...

Тудугжу ынчаар бодапып турда, бригадазында эш-өөрү үүрүк-сүрүктап турган, демгерэ чыглып келген. Сүт-Холге эгелээн буяныг ижин Чадаанага уламчылап чорупп тудугжувустуң удурткан бригадазының кежигүннери ол болгай. 1962 чылда амыдыралының байы-биле Чадааныже көжүп келгеш, № 663 КМК-га ажылдап эгелээн. Чыл хире ажылдап чорда, ооң эш-өөрү-биле эптиг, негелделиг чугаалажып билирин, ажыл-ишчи мөзү-шынарын барымдаалап көргеш, бригадирлеп каан. Оон бээр чаңгыс-ла бо организацияга (ам № 1 АКМК дээр) бригадирлеп келген. Бодунга киргускен идегелди шынзыдып чоруур. Удурткан бригадазы туржай эртемниглер-биле сырый холбаалыг ажылдап, оларның сүмелериңге болгаш бодунун дуржулгазынга даянып, ажылды шын организастап дээш кызып чоруур кижи. Кижилерниң амыдырал байдалын, мергежилин бедидериниң айтырыгларынче бригадир хамыктың мурнунда сагыш салыр боорта, эш-өөрү-даа хүндүлээр, бүзүрээр.

Ооң удурткан бригадага та чеже кижи ажылдап турбаан, солуушпаан дээр. Чаңгыс-ла чүгле өскерилге чок арткан — планныг онаалдаларны бригада доктаамал күүседип, мурнакчыларның одуруундан үнмейн келген. Бригадир коммунистерге, хөй-ниити организацияларының кужунге даянып чаңчыккан. Кижи бүрүзүнден негелдени тургузуп. Даандырган херек дээш харыысалгалыг болурун чедип ап шыдаар-даа. Ылаңгыя күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээрлер-биле эптешпес, ону быжыглаарын бодунуң үлегериниден эгелээри чугула деп санаар. Ам Сүүр-оол Ховалыгның бригадазында сагылга-чурум үрекчилери барык чок, тудугжуларның ажылдан үнер-кирер чоруу-даа эвээшээн.

Хоочун тудугжу бодунун эге базымнарын уттпайн чоруур болгаш чаа ажылдап келгеннерге кичээнгейлиг аттыг. Оларны ажылга чаңчыктырып алыр дээшде үезин-даа, күжүн-даа харамнанмас. Ёзулуг-ла ада сагыш човаашкынныг кижи. Тудугнуң келир үези база чаа ажылга хүлээп алганы. Балды-биле ыдуктуу шын тудуп билбес аныяк эриниң холунда дей чүвени С. Ховалыг эки билир.

Чаа ажыл-ишчи хүн эгелээрге, бригадир тудугжуларга онаалда берип, ажылды хувуаар. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң салган сорулгаларын хоочун тудугжу бригадазы эш-өөрү-биле чуулдургузунуң деткээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери болгаш камналгалыг болуру чугула деп олар билген. Ажылдаар черлеринге тудуг материалдарын эмгелеп-сексетеп, чурумнуг чыскаап салырындан камналга эгелээр деп бригадир чугаалап олурар. Эде кылыышкыннар болдурбайн, шынарлыг ажылдаарлы база чугула. Манза, брус, кадаг өйлеп каан болур, а брак ужурундан артык чарыгдал үнер болза, ону чүнүң-биле дуглаарыл?

Ынчангаш бригадада кижи бүрүзү бодунуң ажылы дээш харыысалгалыг болур ужурлуу ол. А бригадир эш-өөрү дээш харыысалгалыг. Бирги чартык чылдың түңнели-биле АКМК-ның тудугжу бригадаларының аразында социалистиг чарышка тиилекчи болганы-даа бо бригаданың чедиишкиниг ажылын херечилеп турар. Ол бот-харыысалгадан, кижи бүрүзүнүң идепкейиндан хамааржыр. Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу, Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергезиниң эдилекчизи Сүүр-оол Ховалыгның организакчы, ажыл-ишчи мөзү-шынары эш-өөрүнге үлегер. Шевер тудугжунуң үжен үш чыл үзүктел чок ажылының түңнелдери тайбың иштиң тураскаалдары боор. Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр районнарының девискээрлеринде тургуланкан. Ам чаа беш чылды эгелеп алган, хүлээлгенин күүседир, күзээнин чедип алыр соруктуг, аныяда дег хол дыңзыг ажылдап турар.

М. БУГАЖЫК.

Эки кижилер дугайында

ДАГДЫНЫКЧЫЗЫ— БИЛЕ КАДЫ

Мергежилинге бердингеи, ажылынга ак сеткилдиг, кижилерге дыңнангыр кижилерниң мактап чугаалажыр бис Ульяна Моңгуштуң тускай мергежили садыгжы. Оон күш-ажылчы эге базымы Кызылдың аъш-чем бараалпар садыгның № 50 магазининге эгелээн. Эгелээн дээрим таварыыры эвес. Садыгжының мергежилин чедип алыр курска өөренип тура, практиказын ол бо магазинге эрттирген. Практика үезинде аныяк уруг садыгжының ажылының аргазын ажыглап шиңгээдип ап турган. Садыгжы угбалары Ульянаның кызымаап ынчан эскерген. Ол үениң дургузунда магазинниң коллективи-биле таныжып, аңаа кижигии эгелээн.

Курсту доозуп, садыгжы болуп, оон үнер үе келген. Ульяна Моңгуш № 50 магазинге база катап бо удаада шуут садыгжылаары-биле келген. Коллектив ону бүзүрел-биле хүлээп алган. Шак мынчаар ол бо магазин коллективиниң кежигүнү апарган. Оон бээр он чыл эрткен. Ульяна Моңгуш ам боду — дагдыныкчы. Хоочун садыгжылар он чыл бурунгаар ону канчаар өөредип турганыл, чаа ажылдап турар садыгжы эш-өөрүн шак-ла ынчаар ол өөредип турар.

У. Моңгуш амгы үеде Кызылдың аъш-чем бараалпар садыгның № 5 магазинде дагдыныкчызы, садыг ажылының хоочуну Т. И. Шилова-биле кады ажылдап турар. Садып алыкчыларның негелде-херегцелдерин долу хандырарының аргаларын олар дилеп, кызымак ажылдап турарлар.

Х. ОНДАР.

АМ КАНЧААРЫЛ?

Кыш удавас дүжер. Чурттакчыларга одаар от-көс херек болгай. Оон аңгыда, кодан, кажаа-херим, сарай-даа септээр таварылга турар. Аңаа ажыглаары-биле чурум ёзугаар садып алган материалдарны көрдүнген черинге чедирип алырда, машина херек апаар. Мындыг байдалда кижи айтырыг тургузуп. ажылдап турары коллективинге дуза дилеп келир. Ам бөгүнгү дег чүве кайда боор. үениң негелдези өске болгай. Күш-ажылчы эвес оруг алыр чоруктар-биле демиселдиң күштелгени-биле күрүне машина-балгадын кайы хамаанчок ажыглаарын болдурбайн турар. Көвүг-ла чөптүг айтырыг ол. Ындыг-бээр чүве дажыглап сөөртүрүп чугаалай бээрге, чолаачылар «хоржок» дээш чайгаар-ла ынаппас апарган. Удуртукчулардан машина чөпшээредирге база ындыг, «негелде», «чурум» хээр. Ам канчаарыл?

Ш. ДҮВЕНДЕЙ,
Чөөн-Хемчик район.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин—амыдыралга

СОВЕТ ЭКОНОМИКАНЫҢ ЧАА СОРУЛГАЛАРЫ

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң тодаргайлап айытканы 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң перспективаларын хөй чурттарның массалыг информация чепсектери халбаа-биле тайылбырлап турар. Ынчаарга чамдык тайылбырлакчылар бистиң чуртувустуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң перспективаларын тайылбырлаарда, ук перспективаларны, чедир билбейн, а харын-даа шыны-биле көргүспейн, өжегерээн хажыдып турар.

Даартагы хүнче баштайгы баазадан эгелеп көрээли. Амгы үеде совет экономика —ол дээрге бедик хөгжүлделиг болгаш күчүлүг комплекс-тир. Совет Эвилелиниң чурттакчы чонунуң саны өртемчейниң бүгү чонунуң 6 хуузундан безин эвээш, ынчалзажок делегейниң үлетпүр продукциязының 20 хуузун бистиң чуртувус бүдүрүп турар. Амгы үеде делегейде бар эртем ажылдакчыларының дөрттүң бир кезии, эмчилерниң — үштүң бир кезии ССРЭ-де туруп турар. Бүгү-ниитиниң болдурган долу ортумак өөредилге эртемниң болгаш культураның бедиинче, оруктуу аныяктарга ажыдып берген. А кижи бүрүзүнге магадылап берген ажылдаар эрге болгаш назы-хары улгатканда пенсия хандырылгазын алыр эрге даартагы хүнге бүзүрелди берип турар.

Бо бүгү чедиишкиннер-биле чергелештир чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң шынар талазы-биле улам бедик, чаа сорулгаларын СЭКП-ниң XXVII съездизи тодаргайлаан. Принцип ёзугаар алырга, чаңгыс черге таптаашкынга ниитилел деп-шилгеп дүшпес. Болуп торгунар, бот-оожургаар чорук совет кижилерге дүүшпес дээрзин бистиң чонувус-биле таныш даштыкы кижи бүрүзүнге билдингир болур ужурлуг. Бодунуң чедиишкин бүрүзүн совет улус чаа бедиктерже көдүрлүп үнериниң чүгле чадазы кылдыр көрүп турар. Ынчангаш чедиишкиннеривиске дүрүм ёзугаар чоргаарланмышаан, кылдынган чүүлдерни шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп турар бис.

Чаа бедиктерге чедир оруктуң чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири деп адаан. Ол дээрге он-он чылдар дургузунда боттандырар ажыл-херектериниң ылаптыг, хандыр бодап көрдүнген комплекстиг программазы-дыр. Национал орулганың болгаш үлетпүр продукциязының хемчээлин 2000 чылга чедир ийи катап улгаттырары көрдүнген. Эртем-техниктиг эң чаа чедиишкиннерге үндезилээш, улус ажыл-агыйының адырларының бүдүрүлге аппаразын үндезини-биле чаартыр. Ниитиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн 15 чыл дургузунда 2,3-2,5 катап улгаттырар.

Ынчаарга бүдүрүлгениң техниктиг эде дериишкинин болгаш ооң хемчээлдериниң өзүлдезин онза чугула ужур-дузалыг сорулга, ынчалзажок ол тускайлап кызыы бот-орулга болбайн турар. Ол дээрге социал сорулгаларны шиитпирлээриниң чогум-на аргазы-дыр. Бүдүрүлгениң техниктиг эде дериишкинин болгаш ооң хемчээлдериниң өзүлдези хамыктың мурнунда совет кижилериниң чаагай чорууп шынар талазы-биле чаа чадаже көдүрериниче, бүгү талабиле сайзыраңгай, угаан-бодал талазы-биле байлак, мөзү-шынар талазы-биле төлептиг кижиниң кижизидеринге улам-на чогумчалыг бараан болур ындыг структуралары болгаш материалдыг, социал база культура кежиктерин ажыглап херглээриниң деңнелин хандырарынче угланган.

Салдынган сорулгаларны кандыг арга-биле чедип ап болурул? Бо айтырыгга харыы принцип ёзугаар алырга, тодаргай болгаш билдингир болуп турар. Экономиканың депшилгези чокка, шапкын хөгжүлдениң оруунче ооң шилчиишкини чокка социал депшилге чедип алдынмас. Ону тодаргайлаарга мындыг: чоокку 15 чыл дургузунда национал орулганың болгаш материалдыг бүдүрүлге адырларының продукциязының немей өзүлдези ажылдакчыларының салым кевүдетпейн чедип алыры көрдүнген. Биргээр чугаалаарга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң күсели-биле бүрүн чедип алыр. Ынчаарга чиг эттиң болгаш одалга-энергетиктиг курлавырларының немелде херегелиниң 75—80 хуузун камналганың күсели-биле хандырар.

Бо планнарның боттанып болуру бүдүрүлгениң автоматчыларын халбаа-биле хөгжүдеринге, үлетпүр роботтарын болгаш компьютерлерин массалыг-биле шиңгээдиринге, биотехнологияның чедиишкиннерин ажыглаарынга үндезилеттинип турар. 2000 чылдан безин соңгаар үеде совет экономиканың хөгжүлдезиниң перспективазын СЭКП тодаргайлавышаан, ниитиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүнүң дээди делегей деңнелин, продукцияның ындыг шынарын бүдүрүлгениң ажыктыын чедип алыр сорулганы салып турар.

Ынчаарга чаа машиналар, приборлар, технологтуг шугумнар планнаттынганы ёзугаар боттары-ла бүде бээр деп санавайн турар бис. Азы материалдыг чаагай чүүлдерниң хемчээлиниң өзүлдези кижилерни болу-ла аас-кежиктиг болдуруптар деп бодавайн турар бис. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң программазы бүдүрүлгени техника-биле чаартыры-биле, ооң ажыктыын бедидери-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Чонуң социалистиг бот-эргелелиниң хөгжүдеринче, политиктиг болгаш идеологтуг институттарны идепкейжидеринче угланган хемчеглерниң бүдүн комплекизи ол программага кирип турар. Өөредилге системазын эдиҗидери, социализмниң моральдыг принциптерин, коллективизмниң болгаш эп-туузунда бот-боттарынга дузалажылганың ёзузун бүрүн бадыткап боттандырары ук программада чугула черни ээлеп турар.

Бүгү-ле чүүлдер белен болгаш чиңги-биле боттаны бээр деп санаар болза, ол шын эвес болур ийик. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче угланышкынны боттандырары кандыг айтырыгларга таваржып болурул? Ол айтырыгларның характери кандыг болурул?

Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң көрдүнген планнарын боттандырарынга эргежок чугула материалдыг болгаш сан-хөө курлавырлары тыварындан эгелээри чогумчалыг болур. Бо айтырыг нарын-даа болза, черле шиитпирлеттинип болур. Совет Эвилели байлак бойдус курлавырларлыг, делгем тарылга шөлдерлиг, идепкейлиг даштыкы садыг балансылыг. Ниити билиг, профессионал техниктиг болгаш дээди школа хөй миллион специалистерин чыл бүрүде белеткеп берип турар. Делегейниң кайы-даа чурттаазындан хөй санныг инженерлер амгы үеде ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйында ажылдап турар.

Курлавырлар бар дээрзи моортан илден-дир. Ажыл-агыйжы ёзу-биле оларны ажыглаары чугула. А оларны чоп ажыглаары бирги ээлчегде планныг эргелеп башкарылга системазының шынарындан, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринче, экономиканы интенсификастаарынче ук системаны чогуур үезинде угландырарындан хамааржыр. Эргелеп башкарарының системазын эде тургузары саадаар болза, көрдүнген планнарны боттандырары эң-не шыңгыы айтырыгларга таваржып магат чок. Ындыг байдалдың тургустуунун келирин баш бурунгаар көргеш, болдурбазы эргежок чугула.

Бо айтырыг таарымчалыг кылдыр шиитпирлеттинип болур болгаш шиитпирлеттинген турар ужурлуг. Ону ынчаар шиитпирлээриниң эге үндезини — айтырыгның болуп болгаш ооң тавартыштырып болгу дег уржуктарын тодаргай медереп билири. Ооргаң дудак чок чугула ужур-дузалыг ийиги эге үндезини: совет экономиканы эргелеп башкарарын эде тургузар талазы-биле практиктиг базымнар. Чурттуң үлетпүр продукциязының ортаа кезиинден безин ажыгны бүдүрүп үндүрүп турар бүдүрүлгелерин ажыл-агыйын башкарып чорударының чаа, эң-не депшилгелиг арга-методтары-биле бо чылдың эгезинден бээр удуртуп турар. Экономиканың агроүлетпүр секторунда экономиктиг механизмин эде тургузар талазы-биле хаңы сорулгалыг хемчеглер тодаргайлаттынган болгаш дидими-биле боттанып турар. Ам ээлчегде — чаа базымнар.

Үези келген болгаш депшилгелиг чаартылгаларны боттандырары чаңгыс черге таптал гаң. Дегейлешчек чоруктуң моондавита, эрги хевир-маыйктарга болгаш методтарга чанчыккан үзел-бодалдарга таваржып магат чок. Бо айтырыг херек кырында бар болуп турар. Ук айтырыгны эскербейн, херекке албайн, ооң тавырыштырып болгу дег уржуктарын тооваайн, эргежок чугула хемчеглерни баш бурунгаар албас болза, ол айтырыг аар уржуктарлыг кылдыр өскүй берип болур. Дүжүметсиг чорукка удур демиселге ышкаш, маңаа халбаа-биле ажык болуру, күүсекчи органнарның ажыл-чорудулгазынга массаларның контролюн күштелдирери, ооң хевирлерин хөгжүдери, чаартылгаларга хөй-ниитиниң белени, чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чорукту байдалын бадыткаары эргежок чугула.

Делегей байдалы-биле холбаштыр өске хевирлиг айтырыглар тургустунуп келир база магат чок. Бистиң партиявыс байдалды боттуу-биле ылаптыг көрүп. Бистиң угланышкынывыс чамдык кижилерге күзенчиг эвес болуп турарын барымдаалап турар. Совет Эвилелиниң экономиктиг күчүзүнүң угланышкынын, ооң чонунуң амыдыралының экижиишкинин чамдык кижилерге база күзенчиг эвес болуп турар. Бистиң планнарывыстың боттанышкынынга моондактаарын, ведергей хөй чарыгдалдарлыг боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүнче ССРЭ-ни кирриштирерин ындыг кижилер оралдажып турар.

Бо айтырыглар талазы-биле бистиң туружувус тодаргай болгаш билдингир. Бодунуң мурнунга салдынган сорулгаларны чедиишкинниг боттандырар төлээде, делегей байдалның дүшкүүрлүг чорууну чайгылыш чокка чавырлыры Совет Эвилелинге эргежок чугула. Ону чедип алыр дээш соксаал чок боттуг күжениишкиннерни кылып турар бис. Ядролуг чепсектерни кызыгаарлаарынче, а ооң соонда кызырарынче болгаш ийи муң чылга чедир бүрүн узуткаарынче, боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүн космоска непрередирин болдурбазынче болуушкуннарның хөгжүлдезин боттуг угландырары чедип алдынар болза, ол чоруктуң чер бөмбүрзээниң бүгү улустарының чаагай чоруунга бараан болур ийик. Болуушкуннарның шак ынчаар хөгжүүрү совет улуска база ажыктыг болур. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң көрдүнген программаларын ынчаарда бүрүн, чедиишкинниг болгаш дүргеп боттанган турар ийик.

А улуг күрүнеанрек, улуургак чорук болгаш мугулай антисоветизм улам-на келдерээр болза, аажок эвес нарын айтырыгларны тургузуп келир апаар. Ынчалзажок империалистиг бөлүктерниң чүткүлдээлери болгаш чимзекиңкиннери бистиң бурунгаар кииташкыннывысты доктаадып шыдавас харын бүгүдеге билдингир болур ужурлуг. Бодунуң камгаланыр күчүзүн быжыглаарынга болгаш социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге күштер болгаш херекселер Совет Эвилелинде четчир.

Совет экономиканың чаа сорулгаларының дугайында тайылбырлавышаан, ук сорулгалар чүгле хемчээлиниң улуг өзүлдези-биле кызыгаарлаттынмайн турарын демдеглээр херек. Ол сорулгаларның кол онзагай чүүлү — экономиканың чаа шынары: ооң принципиалдыг чаа техниктиг бүдүжү, бедик ажыктыы, социал айтырыгларны шиитпирлээринче угланган өзүг аргазы.

Экономиканың шынар талазы-биле чаа байдалын чедип алыры — белен эвес херек. Ону чедип алыр төлээде, эчис сорулганың тодаргай, чаартылгаларга белен болуру, чүткүлдүг күш-ажыл эргежок чугула. Совет кижилер —ажылчыннар болгаш тараачыннар, эртемденнер болгаш конструкторлар, башкылар болгаш эмчилер бо дугайын эки билип, салдынган сорулгаларны чүткүлдүг-биле боттандырып турар.

Леонид АБАЛКИН, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү.

(ПМА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

⊙ Маури нүгүлдедип турар.
⊙ Культура харылзааларынга шаптыктаарын оралдажып турар.
⊙ Чили улус-биле эп-сеткил каттыштырылгазының неделязы эгелээн.

КОНФЕРЕНЦИЯ

ХАРАРЕ. Каяа-даа каттышпазының чурттарының күрүне болгаш чазак баштыңчыларының мында боол турар VIII конференциязынга АКШ-тың болгаш ооң эвилелчилериниң бодунуң албадаашкынынга хөгжүп орар чурттарны чагырып алыр дээн оралдажышкынынга шыңгыы ойтур шавыышкынны берген. Делегаттар ол шимчээшкинниң чаңгыс эвии быжыглаарының, тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш демиселди күштелдиреринин эргежок чугулазын демдеглээн.

Мурнуу-Африка Республика-биле АКШ-тың «боттуг кады ажылдажылгазының» политиказы Мурнуу Африканга каржы-дошкун истеп сүрүкчүнерин чорударынче расизмчилерин ыдалап турар деп Эфиопияның Түр шериг административтиг чөвүлелиниң даргазы Хайле Мариам медеглээн. АКШ-биле кады расисчилер диктиг мурнуу чүгүнге байдалды доктаамал эвес болдурарынче чүткүп, Намибияга хамаарышпас чорукту тыпсырындан ойталап турар.

Ядролуг боо-чепсекти эндере бүдүрерин улам өскүдеринге Вашингтоннуң угланышкынын Эфиопияның удуртукчузу буруу шапкан. Ол авантюристиг политикага удурланыштыр ядролуг чазылдырышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни узаткаш, ССРЭ амгы үеде чепсеглениишкинниң дүжүреринниң эң кол айтырыгынга бодунуң боттуг хамаарылгазының үлегер-чижээн көргүскен деп ол чугаалаан.

Ядролуг чазылдырышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни узадыр дээн ССРЭ-ниң шиитпиринге Анголаның чазак байыр чедирип турар деп, республиканың президентизи Жозе Эдуард душ Сантуш медеглээн. Мурнуу Атлантиканы болгаш Африканы дүрген ядролуг чепсек чок зона кылырын ол саналдаан.

Кижи төрелгетенин ядролуг чепсек-биле коргудар, черге тайбыңның болгаш айыыл чок чорукту хандырар талазы-биле хүжениишкиннерге шаптыктаар дээш АКШ-тың болгаш ооң эвилелчилериниң чүткүп турарын Сирияның оралакчы президентизи Абдель Халим Хаддам буруудаткан. Каяа-даа каттышпаан чурттар КНО-ну кошкадыр дээн Вашингтоннуң оралдажышкыннарынга ойтур шавыышкынны бээр ужурлуг деп Хаддам демдеглээн.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Венгрияда «Таурус» заводтуң ажыл-ишчилери ажылдаар чер бүрүзүнге курлавырларны дилеп тывар, бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш продукцияның шынарын бедидер деп бодал-биле ажылдап турар. Бүдүрүлгениң үндүрүп турар дериг-херекселдерин чүнүң-даа мурнунда нефть болгаш газ казып тывар черлерде, аар үлетпүрүнде, тудугда ажыглап турар. «Таурус» бодунуң кылыгларын чүгле чурт иштиниң рынокчуга үндүрбейн турар. Ооң продукциязын 60 ажыг чурттарда улуг күзел-биле садып ап турар. Венгр бүдүрүлгениң кол чагыкчылары акы-дуңмалышкы социалистиг чурттар боол турар. Чүгле эртен беш чылдың үезинде ол күрүнелерже дашкаар үндүр садары барык 4 катап өскен. Бодунуң ээлчээнде ЭДЧ кежигүннери чурттар заводтуң чиг өтке херегелелинин үштүң бир кезээн хандырып берип турар.

«Таурустуң» садыг кылыр эң улуг чурту — Совет Эвилели. ССРЭ-де база-ла ындыг төрелдешкек бүдүрүлгелер-биле чыл санында бараан саарылгазы 100 млн. хире рубль боол турар. Бот-боттарының аразында садыглажып турар чүүлдерде бүдүрүлгени специализастаарының болгаш кооперастаарының дугайында үр хуусаалыг дугуржулга ёзугаар бүдүрүп үндүрүп турар чүүлдер кол чери ээлеп турар. Венгр завод Совет Эвилелинден техниктиг углеродту, синтетиктиг каучукту үндүр садып ап турар. Аар чүък сөөртүр машиналарга дугуйлар бүдүрер талазы-биле совет специалистер-биле венгр тускай эртемниглер эртем ажылын кады кылып турар.

СОФИЯ. «Сентябрь — шалыпчы күш-ажылдың болгаш рекордтуг чедиишкиннерниң айы». Софияның «Электроника» бүдүрүлге черинин ындыг эгелекчи саналы бүгү Болгарияның ажылчы чоннарының калбак деткимчезин алган. Сентябрь 9-та демдеглеп эрттирер чуртка социалистиг революцияның 42 чыл оюнуң бүдүүзүнде байырлалга алдар болдурган боттарының чедиишкиннериниң дугайын олар рапорттап турар. Боттарының хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүседипкен болгар найысылалдың заводтарының болгаш фабрикаларының эгелекчилери болгаш ажылчыннары үлегерин көргүзүп турар.

Күш-ажылчы бедик көргүлдер дугайында дыңнадыглар республиканың өске-даа хоорайларындан кээп турар. Бургастың докёрлары ажыл темпизин өстүрүп турар. Ол черде порт комплекизи ССРЭ-ден кээп турар болгаш Совет Эвилелинче чорудуп турар чүъктерин сайгарар талазы-биле БУР-да эң улуг комплекс боол турар. Бургасстың докёрлары чүдүрер-дүжүрер ажылдарның хемчээлин графиктен мурнай күүседипкен болгаш ооң-биле сентябрьга эки белеткелдин кылып алганнар. Толбухин хоорайда электротехниктиг аппаратуралар бүдүрер комбинаттың ажылдакчылары энергетиктиг бүдүрүлгелерге ажыглаар комплектилиг хуваакчы херекселдерин ССРЭ-же чорудар талазы-биле тос айның планын күүседипкен.

БУХАРЕСТ. Совет чагыкчыларга чорудуп бээр дээн нефть кудар улуг хемчээлдиг резервуарны Бухарестиде «Гривица Роше» дээр машина тудуунуң заводунда белеткеп кылган. Ону белеткеп кылып тургаш, румын машина тудукчулары эптээринге, тудуштур каннаарынга болгаш саваның иштин будуурунга элээн каш чаа технологияларны ажыглааннар. Ол чорук чагыгны хуусаазындан 3 неделя мурнай күүседиптер арганы берген.

Ол завод барык чээрби беш чыл ажыр Совет Эвилелинде төрелдешкек ындыг бүдүрүлгелер-биле кады ажылдап турар. Ооң продукциязы мында кончуг эки сурагжаан. Бо чылын улуг хемчээлдиг чылыг солукчуларын, суугаткан газка пропан резервуарларын, нефть туруктурукчуларын болгаш өске-даа херекселдерни Совет Эвилелиниң хөй бүдүрүлге черлеринче чорудуп берген.

ХАНОЙ. Республиканың национал байырлалынга — хамаарышпас чорукту чарлаанының 41 чыл оюнга — вьетнам тудугжулар кончуг эки күш-ажылчы белекти белеткээннер. Олар Хабак можунуң администрастивтиг төвү Бакзанг хоорайда автомобиль-демир-оруктуң улуг көвүрүүн чаартып кылганының соонда хуусаа бетинде ажыглалга кииргеннер. Ол чедиишкинни хандырган чүүлдер—тудугга күш-ажылды тодаргай организастап тургусканы, социалистиг чарышты калбартып чорутканы.

БРАТИСЛАВА. Словакияның Кошице хоорайында ажыттынган эртем конференциязының кол темазы — «биотехнология болгаш мал ажылы». Ооң ажылында киржип турар Чехословакияның болгаш өске-даа социалистиг чурттарның эртемденнери 100 хире илеткел болгаш дыңнадыглары чугаалажып көөрлер. Олар биопрепараттарның чаа хевирлерин бөлүү-биле бүдүрериниң, микроорганизмнерни тургузарының болгаш селекциязының база оларны мыйыстыг бода малды чемгерериниге ажыглаарының янзы-бүрү талаларын анализтеп көөр. Ол талазы-биле теоретиктиг шинчилелдер, биотехнологияларны херек кырында ажыглап турарын мурнай берген. Биотехнология болза социалистиг дем каттыжылга чурттарының кедээ ажыл-агыйы бүдүрүлгезин интенсификастаарының чугула курлавырлары болур деп конференцияга демдеглеп турар.

БЕЛГРАД. Хөй миллион литр соктарны белеткээриниң болгаш арыглаарының, чүс-чүс тонна томат концентраттарын, үзүмнү болгаш картофель бүрүжүгештерин белеткеп кылырының рецептилерин поварлар номундан дилеп тып алыры берге. Ынчалза-даа олар Загребте «Единство» дээр машина тудуунуң коллективинге кончуг эки билдингир. Ында аъш-чем үлетпүрүнге янзы-бүрү дериг-херекселдерин бүдүрүп үндүрүп турар. Бо хүннерде ол бүдүрүлге черинге совет специалистер чораан. ССРЭ-же ногаа продукциязын болбаазырадып кылырынга элээн каш шуушурулга шугумнарын садар дугайында баштайгы керээге ат салдынындан бээр 30 чыл болган юбилей-биле байыр чедирер дээш боттарының өнүүктеринге олар чедип келген. Россия Федерациязының, Украинаның, Молдавияның, Грузияның, Армениязының болгаш Узбекистанның консерва кылыр болгаш аъш-чем комбинаттарынче ооң томат, картофель, яблоко болгаш виноград болбаазырадып кылырынга, курлаг болгаш хоюткан сүт белеткеп кылырынга 320 технологтуг шугумнарны чорудуп берген.

(СЭТА).

ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫ

Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң шиитпири-биле Пиночеттиң хаңныг диктатуразын дүжүрери, чуртка демократияны катап тургузары дээш демисежип турар Чилиниң улузу-биле эп-сеткил каттыштырылгазының неделязы эгелээн.

МОНТЕВИДЕО. Чилиниң улузунуң демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгазының Уругвай комитеди чили улусту деткээн. Ооң кыйгырыы-биле неделя иштинде чуртка митингилер, чыскаалдар, хуралдар эртер. Оларны «Чилиге хосталга болгаш демократия дээш!» деп лозуңнар-биле эрттирер.

КАРАКАС. Делегей политиказының талазы-биле Депутаттар палатазының комиссиязының даргазының хүлээлгезин күүседип турар Эдуардо Гонсалес венесуэльчилерин Чилиниң акы-дуңмалышкы улузу-биле эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаарынче, аңаа диктатураны дүжүр октаары дээш, демократияны катап тургузары дээш ооң демиселинге деткимчени көргүзеринче кыйгырган. Чилиде байдал венесуэла улустуң кылеңнээшкинин болдуруп турар деп, ол онзалап демдеглээн. «Пиночеттиң диктатуразы — кижи төрелгетенге бужар баг чүүл» — деп парламент кежигүнү медеглээн.

БЕРЛИН. Хөй-ниитиниң ачы-дуза чедирериниң ажылчы чоннарының профэвилелдериниң делегей каттыжыышкыны ооң кежигүннери болуп турар 35 млн. ажыг кижиге Пиночеттиң арааттанзыг ёзу-чурумунга удур чили улустуң демисели-биле акы-дуңмалышкы эп-сеткил каттыштырылгазын илередиринче кыйгырган. Фашист диктатура бистиң планетавыска турбас ужурлуг деп кыйгырыгда айыткан. Шериг хунтазы өлүрүүшкүннер, хилинчектээшкиннер болгаш политиктиг удурланыкчыларны истеп сүрүп турары-биле бодун бужартаткан. Бүгү чурттарның дерзии ёзу-чурум-биле харылзааларын үзерин негеп тур бис деп, кыйгырыгда айыткан.

(СЭТА).

МОРАТОРИЙ ДУГАЙЫНДА

БРАЙТОН. 1987 чылдың январь 1-ге чедир ядролуг чазылдырышкыннарга совет мораторийин узадып алганы ядролуг боо-чепсекти узуткап, чок кылырын чедип алыр талазы-биле ССРЭ-ниң күзелиниң чуректиң ханызындан болгаш шиитпирлиниң дугайын херечилеп турар. Ол дугайын СЭТА-ның корреспондентизи Виктор Бородинге берген интервьюзунга британ парламентиниң депутады, лейбористер партиязының «хөлегелиг кабинединиң» кежигүнү Дензил Дэвис медеглээн.

Ядролуг боо-чепсектиң курлавырлары аажок улуг хемчээлдиг апарган деп, ол айыткан. Термоядролуг өрттү өскүдүп үндүреринге душ болган таварылга азы шоолуг эвес үскүлежиишкин четчир. Боо-чепсекти көөргедип тургаш, тайбыңны камгалап алыры болдунмас.

Боо-чепсекти эндере бүдүрериниң эгелекчизи үргүлчүле АКШ болуп келгенин төөгү херечилеп турар деп, Д. Дэвис уламчылаан. Ону кылып турар үеде чүүл-бүрү меге чылдагааннарны тып алыр турганнар. «Сылдыс дайыннарының» программазы көңгүс-ле камгаланыр сорулгаларны илеретпейн турар. Харын-даа АКШ-тың ядролуг мөөңнээшкиннин күштелдирерииге ол бараан болуп турар. АКШ-ты хөөктүрүп турар НАТО-нуң эвилелзи массалыг узуткаашкынның чепсектерин чок кылырының сорулгаларын бодунуң мурнунда салбайн турарындан аңгыда, ядролуг боо-чепсекти баштай ажыглаарындан ойталаарының идеязын безин буруу шаап турар.

Тайбыңны камгалаарынга делегейниң айыыл чок чоруунуң идегелдиг системазы эргежок чугула. Ону ажыктыг орук-биле тургузуп алырынга ССРЭ-ниң саналдары салдарлыг болуп турар. Ам кээп угаан-сарыылдыг чоруктуң үнүн барыын чүктүн дыңнаар үези келген деп, Д. Дэвис айыткан.

(СЭТА).

КОРТПАКТАП ТУРАР

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентизи Николай Сетунскийниң дамчытканы болза: Совет Эвилелинге чораашторээн чуртунче ээп келгениниң баштайгы-ла хүннери Джозеф Маурипе кончуг берге болу берген. «Бешки авеюдан кижини» ол черниң каргыстары калчаалыг кортпактаашкынга, каржы-дошкун буруудалдышкыннарга таварыштырып турар. Америкада бажың-балгат чоктарның аар-берге улуунуң угайында шын чугаалары аңаа эрттирип каарын күзевейн турар.

...Ол черниң солуннарын — «Нью-Йорк дейли ньюс» болгаш «Ньюс-дей» солуннарның арынларын ажып көрүп ор мен. Кортпактаашкын кылырынче медээни олар кылган. Бажың чок ядыыларның хоргаланыр черинин чурттакчызын «патриоттуг эвес», «американ эвес», харын-даа өскерликчи чыгыш кижи кылдыр көргүзер дээш бак бижикчилер бар-ла шаа-биле оралдажып турарлар. «Патологтуг мегечи», «чүве ылгавас ийи арынныг кижи» — «Нью-Йорк дейли ньюс» солуннуң редакция чүүлдеринде ындыг сөстер шокаранайнып үнүп турар. Хоозун базыгкаашкыннар эндерик. Маури кончуг хөй акшаны ажылдап ап болур ийик, бир эвес ол «чалгаараваан-на болза» 57 харлыг кижиниң кошкак кадыкшылының дугайында чаңгыс-даа сөс чок. Кыжаныышкыннар үнүп эгелээн. Джозефтиң өнүүктериниң почта хааржактарындан көөр хөөн чок чорук болгаш бужар бок кончуттуушкуннар бар чагаалары ап турар. Муниципал эрге-чагырганлары бодунуң ээлчээнде ону хоргадаар черден үндүр ойладыр бе деп чүвени чугаалажып көрүп турар. Бир эвес ынчаар болза, ол болза ону дөрт катап үндүр ойлатканы ол болур. Чурттап турган черлериниң ядыылары күш-биле үндүрерин соксадырынче кыйгырган болгаш бажың чок кижилерниң байдалын экижидери-биле хемчеглер ап чорударынче кыйгырган бижикти тыпсып бээри-биле Нью-Йорк штаттың губернатору Куомонуң хүлээп алырын Маури чедип ап шыдаваан. Ол чагааның адаанда совет хамаатыларының муң-муң аттарын салган. Губернаторнуң канцеляриязынга, ооң «чай чогуу» айыткаш, дилегни бижик-биле киирерин саналдаан болгаш аңаа кандыг-бир харыыны... бир ай болгаш бээрин аазаан.

Ооң ой-ойлап ажыл ап турганы солун складында Маурипиң өнүүктери ындыг ажыл алыр эргелиг кижилерниң даңзызындан ооң адын казып каарлары-биле белеткел кылып турарының дугайын аңаа дыңнатканнар. Ооң түңнелинде ол ооң мурнунда ап турган ээзэш-биче акшазын база албастай бээр.

Мен кайгап калдым. Эп чаныы келгеш, мен дорамчылаашкыннарга, хоп-мегеге болгаш көөр хөөн чок чорукка таварыштым деп, СЭТА-ның корреспондентизинге Маури чугаалаан.

БУРУУ ШАПКАН

НЬЮ-ЙОРК. Нью-Йорктуң «Метрополитэн» концерт залынга Игорь Моисеевтиң удуртулгазы-биле ССРЭ-ниң улус танцызының Күрүнениң үлегерлиг ансамблиниң концерти боол турда, бомба чазылдырган чорукту американ-совет найыралдың Национал чөвүлелиниң күүсекчи директору Алан Томсон шыңгыы буруу шапкан. Ол үүлгедиишкинниң ийи улустуң аразында культурлуг харылзааларга бар-ла шаа-биле шаптыктаарын оралдажып турар бөлүк кижилер кылган деп, СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседага ол айыткан. Бо кыжын Москваның «Динамо» ниитилелиниң хоккейстеринге удур Бостонга кылган террористиг үүлгедиишкин, бо чайын АКШ-ка чорун турган совет школачы Катя Лычёваның янзы-бүрү кыжаныышкыннарга таваржып турганы болгаш бо база оон-даа өске хөй чүүлдер тайбынче болгаш боо-чепсекти дүжүреринче угланган кандыг-даа шимчээшкинден коргуп турар ындыг күштерниң баш мунгаштылып аңгадап турарын херечилеп турар деп, Томсон онзалап демдеглээн. Совет кижилер ол үүлгедиишкин американ улустуң эрге-ажыктарынга дүүшпейн турарын билир дээрзинге бүзүрээр мен деп, Томсон чугаалаан.

(СЭТА).

ЛИВИЯГА УДУР ХӨДЕЛИИШКИННЕР

НЬЮ-ЙОРК. «Ливия революциязының баштыңы Муамар Каддафиниң дүжүр октаар дээш АКШ-тың Төп разведка эргелели баш удур чажыт хөделиишкиннерни чорудуп турар» деп, «Уолл-стрит джорнэл» солуну дыңнаткан. Августа президент Рейганның деткээн планынга дүүштүр ТРЭ ливий чазактың удурланыкчыларын чурттуң иштинге-даа, ооң даштыкыже чорук барган кижилерниң аразынга-даа деткиирин күштелдирер ужурлуг деп, ол солун демдеглээн. Ооң аңгыда, «Рейганның администрациязындан үнген медээлер ёзугаар алырга, ливий удуртукчуга удур хемчеглерни боттандырары-биле ТРЭ чаа агентилерин элээдип алыр ажылды чорударын планнап турар» деп, «Уолл-стрит джорнэл» солун айыткан. Ливияның эриктериниң чоок кавызында херек кырында соксавайн турар АКШ-тың шериг чорудулгалары-биле кады чорудуп турары чаа чажыт операцияларынче ол солун кичээнгейни угландырып турар. «Каддафиниң чазааның таарымчалыг ажылдаарынга моондак тавырыштырар шевелделерни ТРЭ 1981 чылдан бээр чорудуп келген» деп, ол солун сагындырып турар.

(СЭТА).

НАМИБИЯ. Мурнуу-барыын Африканың улусчу организациязының (СВАПО-нуң) удуртулгазы-биле МАР-ның расистеринге удур намиби улустуң хостакчы демиселиниң эгелээниниден бээр 20 чыл оюнга турасхаатканы чыскаалынга 7 муң хире кижи киришкен.

ЧУРУКТА: Виндхукеде чыскаалдың киржикчилери.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

ИЗИН АРТТЫРГАН

Бай-Хемниң арево кожкунуң кежигүнү Оюн Алдын-оол үжен чылдарның төнчүзүнде кожуун сумузунга арево үргүнүң секретарынга ажылдап турган, бижик билбес чорукту узуткаарынга идепкейлиг киржип, ону удуртуп турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының баштайгы хүннүнден эгелээш, Баян-Кол сумузунга барып, Кызыл Шеригге дузаламчы чыыр комиссияга ажылдай берген. Дайынга киржир дугайында эргүүдел бижээн баштайгыларның бирээзи.

Оюн Телепович Алдын-оол-биле арево комитединиң хуралдарынга ужуражып, кады ажылдап турган болгаш ону кончуг эки билир мен. Дайын шөлүнче база кады аъттандывыс.

Бистиң эки турачылар эскадронунга Оюн Алдын-оол, Монгуш Алдын-оол дээр ийи экер-эрес дайынчылар чораан: бирээзин «политик» Алдын-оол, өскезин «техник» Алдын-оол дижир чордувус. Кайызы-даа ол шола аттарга төлептиг эрлер чүве. Ону дайынның кадыг-дошкун үезинде болгаш тайбың иштиң тымыжында-даа бадыткаанннар.

Төрээн Тывазынга чанып келгеш, техник Алдын-оол техникаазынче шымны берген. Ол Улуг-Хем районга чолаачылап ажылдап чораш, алдан тыкдарның эгезинде мөчээн.

Ооң ажынын, анчытзынын, кижиже алгырып чораанын көрбээн бис. Ажызынга ынчыгым чүве чок. Ооң-даа, кыстаа кижиин «оол» дээр. Оюн Толеповичиниң дугайын Иван Кузнецов мынчаар бижээн: «Дайынның кадыг-дошкун чылдарын сактып кээримге, тыва эскадронунуң арево үргүнүң секретары Оюн Алдын-оол бо-ла караамга көстүр. Аңаа дайынчылар ынак, ону хүндүлээр турган чүве. Чүге? Чүге дизе, ооң аажы-чаңы ажык, чүвени дорт сөглээр кижи. Эскадронунуң аныяктарының удуртукчузунуң хууда үлегер-чижээ дайынчыларның маадырлыг чоруктарже кыйгырып турган».

Эскадронунуң доктааган черинге секретарывыс Алдын-оол дүне-даа, хүндүс-даа чедип кээр. Ооң бнеке фронтудан медээлер дыңнадыр турду. Ол кижилерниң сагыш-сеткилинге таарыжыр, кижилер-биле чугаалажып билир, дайынчыларның сагыыш-онааның кичээнгейлиг дыңнаар чораан. Ол келгенде ыр-шоор, каткы хөг-даа эгелээр. Эскадрон командири капитан Кечил-оол Алдын-оолдуң тывызыгыр-сагынгырын үнелээр турган.

Оон алгаш көөрге, Алдын-оолдуң болудаан бичии-даа, улуг-даа дужаалдыг кижилер-биле чугаалажып, ажылдап билири, быжыг туруштуу илереп кээр.

Оюн Толепович бодунуң чурттаглаазынын иштинде улуг Совет Эвилелиниң составынга чаа кирген Тываның социалистиг орук-биле сайзыраан хөгжүлдезинге бүгү күжүн, билиин, арга-дуржулгазын үндүрген. Дубно дээш тулчуушкунга аар балыглаткаандан кадыкшылы багай турда-ла, дайын шөлүнден ээп келген, ол база катап арево ажылынче кирип, тайбың иштиң аныяктарының ортузунга патриотчу кижизидилгени чорудуп келген. Тываның эки турачыларының кайа, канчаар, кандыг тулчуушкуннарга киришкенин, совет дайынчыларның маадырлыг чоруктарының, Кызыл Шеригниң чайынналчак тиилелгелериниң, кижи дүрзүзү чок гитлерчи үптекчилерни дем-биле канчаар чылча шапканын чугаалап, дайынның айыылдыг уржуктарын сойгалап, чүгле аныяктарының эвес, бүгү чоннуң дайынчы агитатору боол чораан. Кайы хире берге чылдар туржук! Дайын хоозуралы апактаабаан. Машина-техника чедишпес, кандааткындан тараа дүжүдү эң кузу. МЧАЗ-лерни каттыштырып, өрген чок черлерге коллективтиг ажыл-агыйны чааза организастап эгелеп турган үе. Школалар — суму төптеринде, инек кажаазы дег, борбак бажыңнар, школачыларның идик-хеви — хөм идиктер, алгы чүвүрлер, ошку, хой кежи тоннар. Өөреникчилер, башкылар өглерге чурттап турган. Олаар мыш — көржен, тал, чырыы — чула, орун-дөжээ — мыш орунар, сыртыы-кудузу — сеген тырын каан пес.

Ылаңгыя чамдык кижилерниң мээ-медерелинден эргииниң артышкыны, аажы-чаңы адыргалбайн турган. Бо хире берге шыгалдаазы О. Т. Алдын-оол өөнүң ээзи, ам ССРЭ-ниң улустуң башкызы Арыяа Арапгановна-биле үш чаш уруун кижизидиштаан, чаа Совет Тываның хөгжүлдези дээш могаг чок ажылдап, амыдыралчы, ажыл-херекчи эки мөзүнүң үлегери боор эргкен.

1955 чылда партия Тыва обкому ону СЭКП ТК-ның чаңында партияның дээди школазынче өөредип чорудупкан. Ону 1958 чылда дооскаш кээрге, СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретарынга ажылдадып каан. Аңаа 1962 чылга чедир ажылдап турган, районнуң экономиказын болгаш культуразын, чоннуң материалдыг, культурлуг деңнелин бедидеринге, Тываның даг-хүүрү болбаазырадыр Ленин аттыг комбинадының тудуун доозуп, ону ажыглалга киирериңге бодунуң эвээш эвес үлүүн киирген. 1962 чылдың июльдан эгелээш, Тыва АССР-ниң иштики херектер министри улуг харыысалгалыг ажылга чурттаглазының сөөлгү хүннеринге чедир ажылдап, бодунуң номдар-төөгүзүнге чырык исти арттырган.

Оюн Телепович Ада-чурттуң Улуг дайынынга эрес-хилээ чоруу дээш Ада-чурт дайынының орденниң бирги болгаш ийиги чергези-биле, ТАР-ның Күш-ажылы, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнер-биле болгаш дайынчы медальдар-биле шаңнаткылаан.

Чылдар болгаш кижилер

М. СУНДУЯ.

СПОРТЧУ МЕДЭЭЛЕР

МОСКВА. Мячилиг хоккейге чурт чемпионадының мөңгүн медалының эдилекчизи Хабаровскиниң армейжилери Москваның «Олимпийск» спорт комплекизиниң кыры хаалгыг стадионунга кылымал дошка делегей турнирингге ийи оюн ойнааш, ийилдирзин удуп алган.

РИГА. Шыдыраага делегейниң бирги чери дээш кордакчыларның ийиги оюну Артур Юсупов биле Андрей Соколовтуң аразынга болган. Олар каталон эге-биле кошту эгелээш, оюнуң 38-ки кожүүнге хайымнашкан.

Эки эгелээш ол оюнга сонуургалдыг кижилер болгаш журналистер хөй-хөй чагыгларны киирип турар. Ам пресс-төпте 101 корреспондент ол маргылдааны чырыдары-биле келген.

Сан 1,5:0,5 болуп Юсупов мурнап турар.

Үшкү салыг дүүн эгелээн. Агы-биле А. Соколов ойнаар.

СОФИЯ. Шыдыраага делегейниң бирги чери дээш херээженнер аразынга ийиги салыг болган. Агы-биле Ахмыловская ойнаан. Оюн 35-ки кошке хайым болуп доозулган.

Сан 1,5:0,5 болуп Чибурданидзе мурнап турар.

Үшкү салыг субботада болур.

(СЭТА).

Чаңгы-бүрү медээлер

ЧОЛААЧЫВЫС—АРТИСТ

Бай-Тайга районнуң агитбригадазын уран чүүл болгуунуң идепкейлиг киржикчизи, автоклуб чолаачызы Маадыр Монгуш ырак-чоок кодааннарга, сигенчи бригадаларга чедирер. Хоочун чолаачы республика көрүлделеринге доктаамал киржип келген.

Ол хуунуң чугула айтырыынга хамаарышкан ырыштуктуг шиилерин номдан, солуннардан тып алган чоруур. Уран номчулгага, ырларынга мерге-жээн. К. Кудажының, В. Монгуштуң шүлүктерин, тыва улустуң ырларын эки күүседип турар.

Чолаачы — улусчу театрның шиилеринге база киржип турар. К. Кудажының «Долуманың хуулгазынында» Даш-оолдуң, С. Сүрүн-оолдуң «Ол дугайында соонда» деп шиизинде Дегежиктиң, А. Автокольскийниң «Улуг чыыш» деп шиизинде гестапо начальнигиниң овур-хевирлерин бүдүренчиг кылдыр тургускан.

Чолаачывыс — артист. Кезээде хүлүмзүрүп чоруур баштак кижиниң эш-өөрү хүндүлээр. Амыдыралчы идепкейлиг туруш — ооң кол шыңарларының бирээзи.

Б. ХОМУШКУ.
Бай-Тайга район.

«ЧАДАГАН»— СИГЕНЧИЛЕРДЕ

Хандагайтының Культура бажыңының «Чадаган» агитбригадазы Улуг-Хем, Таңды районнарда сигенчилерге аалдап чораан.

«Чадаганның» бот-тывынгыр артистери районунуң сигенчилериниң ажыл-ижи-биле таныжып, солун, төөгүлүг черлерин эргээннер. Улуг-Хем районнуң Чээнекте Амыйлан Болатка удурткан сигенчилер бригадазынга олар четкеш, солун концертти бараалгадып, кинону үндүрүп, чуруукка тырттырып алганнар.

«Чадаган» Таңды районда Өөүрнүң сигенчилеринге четкеш, аңаа Саглының Культура бажыңының «Адарган» агитбригадазы-биле каттышкан улуг концертти бараалгадып, лекция, беседаны кылып, солун кинону көргүскеннер.

Н. ООРЖАК

СОНУУРГАДЫМ

«Анайларым». Автор ук номну тывызыгыр-ла адаан. Ооң кастагазы база таарымчалыг.

Ол номну Хову-Аксы суурнуң ном магазининден школачы уруум-биле кады садып алгаш, аажок сонуургап номчудувус.

Чоодуу Кара-Күскенниң «Анайлар» деп номунда «Баштынчының лампазы», «Бистиң Ленин», «Дамды», «Хүнзээрек» деп шүлүктерин мээ бичии кызым дораан шээжилей шаап алган.

Б. МОНГУЛ-ООЛ.

АМЫЛЫГ ОРГАНИЗМНИ ЭЛЕКТРИ-БИЛЕ ЧЕМГЕРЕР

Амылыг организмни электри-биле чемгерип болур— Бөлүк совет шинчилекчилер (ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү Илья Березин, химия эртемнериниң доктораары Сергей Варфоломеев, Михаил Тарасевич болгаш өскелер-даа) ындыг арганы бадыткап турар ажыдыышкынны кылтакнар. Ынчангаш ол ажыдыышкын канчаар-даа аажок улуг перспективалыг болуп турар.

Бистер чүге чем чип турар бис? Чурттаар дээш дээ, кандыг-даа кижи ынчаар кенеп харыылап каар. Ол чөп. Бүдүмелдер солчулгазынга, өзүлдеге, шимчээшкинге эргежок чугула энергия алыр, боданыр шинек тургузар дээш чемненип турар бис деп, адак соонда шинчилекчилер аңаа немей тайылбырлаар. Ол энергия болза химиктиг нарын өскерилгелен — аъш-чем продуктуларында углеводород хайлыышкынындан тыптыр. Ындыг болганда организмге кислород база эргежок чугула. Ынчангаш кислород чокта тынып шыдавас бис.

Бисти продуктулар боттары эвес, а химиктиг хайлыышкыннарның түңнелинде организмге тыптып келир энергия чемгерип турар деп чүвени билир болгаывыста, ол энергияны кандыг-бир өске арга-биле ап болбас бис бе? Чижээлээрге, эртен тодуг кылдыр чемненгеш, ооң түңнелинде алыр чечтир энергияны каш үе иштинде электри четкизин ажыглап, курлавырлап алгай. Ооң соонда, чүү хире херегледир, база ындыг янзылыг арга-биле дүъште база кежээ чемненип алыр...

Хоозун чүве-дир деп бе?

Ындыг-даа бооп болгай-ла. Амылыг организм биле дагтыкы электри — бойдус боттарының аразында удурланышкан дээрзин билир бис. Токтуң бичии-ле безин согуушкуну кижиге дыка салдарлыг ышкажыгай.

Ынчалзажок бойдустан кижи артык кажар, ол чоокта чаа бадыткаттынган. Электрохимия биле биологияны каттыштыр ажыглаанындан тывылган ажыдыышкынның ачызында метаболигтиг органчылашкынның (солчулга чорудулгаларын) энергетиказын электри энергиязынче «уланчыр» арга, азы бөдүүнү-биле чугаалаарга, амылыг организмнерни электри-биле чемгерер система тыптып келген. Ажыдыышкынның авторларының бирээзи, Москваның күрүне университединиң профессору, химия эртемнериниң доктору Сергей Варфоломеевтиң бадыткап турары-биле алырга, ол сорулга чоокку 15—20 чылдарда шиитпирлеттинген туруп болур.

Эртемденнерниң тыпкан ажыдыышкыны «Электроннарны (биоэлектрокатализ) көжүрерниге ферментилерниң киржир шинары» деп ат-биле ССРЭ-ниң Ажыдыышкыннар талазы-биле күрүне даңзызынче киирген. Ооң алыс утказын билип алыры-биле амылыг организмде болуп турар химиктиг хайлыышкыннарны көрээли. Ол хайлыышкыннар катализаторлар болур белоктарның — ферментилерниң шуут киржилгези-биле чоруп, хайлыышкынны дүргеделир турар. Амгы үеде он муң хире фермент тывылган. Оларның бирээзи чаңгыс кандыг-бир хайлыышкынга «турумчуу» бээр. Ферментилерниң салдар чедирер шинары аажок бедик: химиктиг хайлыышкыннарны муң-муң, сая-сая катап дүргедедиптер.

Амылыг организмниң электри-биле «удурланышкак чоруу» алызында барып ажып эрттинген турарынга илеге-ле чогум-на ферментилер берип турар.

...Үлетпүрге химиктиг чорудулгаларның катализаторлары кылдыр платинаны, вольфрамны, никельди, хромну болгаш өске-даа чамдык металлдарны ажыглап турар. Ынчалзажок оларның чер ишиинде курлавырлары амгы үеде илдеш-биле эвээжээн. Ынчангаш химиктер оларны солуптар чүүлдерни дилеп турар. Чаңчыл болу берген катализаторларның орнунга оларның биологтуг аналогтарферментилерни ажыглаар дээн оралдажыышкын дыка чедишкиннииг болган. Оларның чамдыктары үлетпүрде, чижээлээрге, чигир, антибиотиктер болгаш өске-даа чамдык продуктулар бүдүрерге дээн ышкаш, ындыг чорудулгаларга ажыглаттынып турар. Ферментилерни бактериялардан херек шаа-биле ап турар. Эң бедик шынарлыг ферментилерни берип болур бактерияларның ындыг хевирлерин специалистер шинчилеп турар. Ол сорулга-биле, чижээлээрге, Камчатка экспедицияларны аъткарып чорудуп турар.

Электрохимия талазы-биле шинчилелдер чорудуп турар лаборатория. Ол эртем мынчага чедир амылыг организмнер черле шинчилеп көрбээн чүве-дир, ооң кол сорулгазы — электролизтиң дузазы-биле янзы-бүрү бүдүмелдерни алыры, а алыс түңнел продукциязы — бүгүдеге билдингир аккумуляторлар, батереялар, одалга элементилери турган. Бир-ле катап аңаа ажылдап турган специалистерниң бажынга мындыг бодал тыптып келген: электрохимиктиг чорудулгаларның катализаторлары кылдыр ферментилерни ажыглап болбас бе?

Клеткада энергияны чаартыр молекулярлыг механизмниң амылыг организмде база шинчилекчилер тыпкан.

Биоэлектрокатализти шинчилеп турган, ажыдыышкынның авторлары ферментилер электродтарда «быжыглаттынган» турда, электрохимиктиг хайлыышкыннарны ферментилерниң дүргеделир шинарын тыпкан, ол шынар мооң мурнунда билдинмейн турган. Олар шүүлен металлдан кылдынган болза, белоктуң молекулалары электродтуң микрокристаллдарының аразынга шуут «шыпшына» бээр. Ажыдыышкынның алыс чажыды чогум-на ында болуп турар. Фермент болза дамчыдыкчылап чорудкаш, электроннар-биле солчуп, амылыг организмниң ол-ла олчаандырзын арттырып, хайлыышкынны миллион-миллион катап дүргеделип болур.

Чаа ажыдыышкын

Амылыг болгаш амы чок бойдустуң бот-бодунуң аразынга бүдүмелдер солчур холбаазы ол-дур. Моон мурнунда черле болдунмас деп санап турган чогум-на ол идепкейлиг харылзаа аъш-чем дажыр подносту электри розетказы-биле солуур дугайында бодаар арганы бергени ол.

Мындыг янзылыг перспектива кижи бүрүзүнге солун эвес болбайн аан. Витаминниг салаттан, амданныг белеткээн чемден, кофедан, пирожноеден кижи кинчап чарлырыл? Аяк шай аартап, аразыга хөөрешпейн баар бис бе? Элдептиг-ле чүве. Че, харын, ындыг дээн дижик, чемненир столувуска олурупкаш, хамаан эвес инек-даа болгай-ла, чаа арга-биле ону «чемгерип» көрээлинерден. Ону катаптап көргеш, болдунмас чүве черле түрбес дээрзинге бүзүрээр бис. Электродтарда быжыглаан ферментилерниң дузазы-биле янзы-бүрү каттыжыышкыннарны, ылаңгыя ооң өске кандыг-даа арга-биле алдынмас турган физиологтуг идепкейлиг каттыжыышкыннарны ап, ооң дузазы-биле амылыг организмнерни электри-биле чемгерер системаны ынчалдыр тургузуп болур-дур.

Биоэлектрокатализ... Бо сөстү утпас кылдыр сактып аалы. Амылыг организмни электри дузазы-биле чемгерип болур дээни ол.

Элла НИКОЛЬСКАЯ,
(ПМА).

ӨСКЭЭР БАСПАС ОРУУВУС

Сөзү С. МАЙНАКТЫЫ. Аялгазы Б. ЧҮЛДУМ-СҮРҮҢНҮҮ

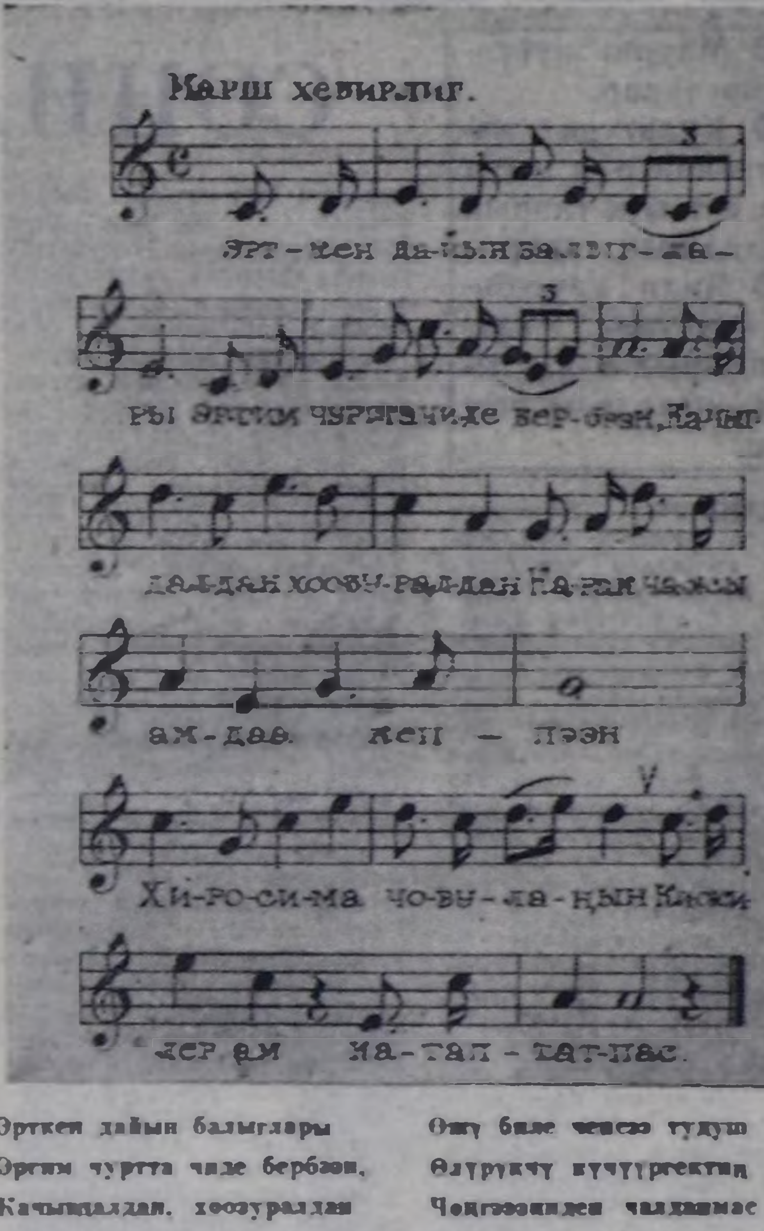

Эртен дайын балыглары
Эргим чуртта чиде бербээн,
Качыңгалдан, хоозуралдан
Карак чажы ам-даа кеппээн,
Хиросима човуланын
Кижилер ам катаптатпас.
Чериниң кырын өрт, хүл эвес
Чечек, чимис бүргезин дээш,
Өртемчейниң тынын аар дээш
Өлүрүн-даа аалдар дээр бис.
Ада-чурттуң күчү-күжүн
Ажыл-биле дүргеннээр бис.

Ону биле чепсээ тудуп
Өлүрүкчү күчүргектиң
Чоңгээзинден чалданмас бис,
Соңун тудар чепсээвис бар.
Дарыга кос чагдатпас бис,
Тайбың херээн камгалаар бис.
Тайбыңчылар фронтузу
Дайынны-ла дугалай турауп!
Ие Черге тайбың турзун —
Пант кузел кыйгывыс ол,
Ондур чаагай херээвис ол,
Өскээр баспас оруувус ол!

ХОМУДАЛДЫ ЧЕДИРИП КӨР

Эргим Мергелдей! Чүве эндээр эвес сен. Экиин эки, багыты бажык деп чүге сөглээр болгай сен. Мону база эскерип көөрүңнү дилеедим.

Бистиң республиканың чоннуң ыңай-бээр аргыжарда кол хөлгези — автотранспорт. Районнар төптеринде автостанцияларны кылганынга кижи бүрүзү өөрүп чоруурну билдингир.

Чоннуң аргыштырылгазын экижидер талазы-биле хемчеглерни-даа, чалаавыстың доктаамал ап чорудуп, хандырылга культуразын экижидеринче углаан айтырыгны кичээнгейниң төвүнде тудуп турарынга өөрүп чор мен.

Ынчалза-даа чоннуң хандырылга культуразының эки талалары-биле чергелештир, чамдык аскап турар чүүлдерге хомудаар-дыр мен. Маңаа бадыткал кылдыр каракка чаржынчыг чамдык чүүлдерни демдеглекседим. Чайгы үеде шөлээзин алгаш, Тываның ол-бо районнарында ажылдап, чурттап чоруур дөргүл-төрелинге, ха-дуңмазынга, уруг-дарынынга-даа барып ужуражыр, амыр-мендизин айтыржыр дээн кижилер, чурттуң ол-бо өөредиге черлериниче киреринин шылгалдаларын тудар дээн аныяктар-даа автостанцияларга долу болур. Бо хөй чылыган чон сукеун хандырар стакан суг безин тыппас. Шак мындыг байдалда чаш ажы-төлдүг, аарыг-аржык кижилерге бергези-ле кончуг боор чүве чорду.

Автобус биледи садып алыры дыка берге. Кассаны ажылдар шагында черле ажытпас. Арай деп ажылыптарга, дыка үр манаан улус кассаны үглей бээр. Ыыт-шимээн ында. Ону оожургадып, чурумчудар хемчеглерни кым-даа албас. Турамык кижилер күжүп дегеп турган, билетти садып алгаш баар. Арткан кижилер билет чок артып каар. Шак мындыг чижектерни Ак-Довурактың-даа, Чадаананың-даа, Шагаан-Арыгның-даа база өске-даа районнарда автостанцияларга баргаш, бо-ла эскерер кижи-дир мен.

Билет садар кассирлер дөргүл-төрелдеринге, таныш-көрүш кижилеринге билеттерни баш удур-ла садып каапкаш, билет чок деп харыылап каары чажыт эвес. Оон кедерезе, кассаазын шочалап каапкаш, чорук кижилерни кончуп берген турары база-ла дыңнаар бис. Ынчангаш пассажирлерниң сеткили хомудап чоруурун-даа дыңнап мага хандар мен.

Бо айтырыгларны, чоннуң чептүг негеглезин «Тыва автотранс» каттыжыышкынының (начальниги В. А. Парунин), автовокзаллар болгаш автостанциялар каттыжыышкынының (П. В. Аппкеева) удуртукчуларынга чедирерин дилеедим, хүндүлүг Мергеледей.

С. СЕРИН-ООЛ.

ТА ЧҮГЕ ЫНДЫГ ЧҮВЕ

Эргим Мергелдей!

Чаа Шагаан-Арыг хоорайның столовазынче силерни чалап тур бис. Силерге амданныг чем, бедик культуралыг бараан болуушкун аазап шыдавас бис, а столоваада четпестерни көргүзер бис.

Столовайта кирип кээп, ээлчегиниң соонга туруптуңар. Ооң чылбазы кедергей. Чүге дээрге оочуру чоокшулаан кижилер оон үне халчып кээп, чаа чем алгаш столдарда барганнарга чеде берген, чем салыр калбак демирни манап эгелээр. Чүге дээрге арыг демирлер чок болур. Оон ол кижиниң холундан алган демирни хирлениң берген болза, ында чыдар хирлиг, ол пес-биле боду аштап ап, кым-даа бараан болбас. А аштавас болзуңза, бодуң шоруң, хирлиг демирге чемиң салып ал.

А улекчиден кандыг чем чагыдып алыр чоор? деп бодалга баш «төөреткен» херээ чок. Ында чүгле ажыгзымаар щи, чедир хайындырбааныңдан кадыг ристиг пловтан өске чем чок. Ол плова эът аймаа ховар. Бир-бир бодаарга, ол столованың поварлары оон өске чем кылып билбес-даа чүве дег. Таанда кайыңам, повар бүрүзү кандыг-даа чемни кылып билир эвес чүве бе? Та продуктузу чок, та күзели чок?

Ийет, оочуруң чедип кээрге, ам-на чемни алыр мен деп бодай бээр сен. Мана. Хлеб азы арыг тавак алыр дээш улекчиниң ыңай тавар базыптар, оон сураг баар. А чогум көөрге, кухняда ол-бо кылаштажып, бир булуңда хөөрежип олурар улус-ла хөй, олар та чүнү кылып турар улус, та чүге дузалашпас чүве? Үе эрттирер «ажылдыг» кижилер боор.

Чемни алгаш, сеээ омааш сураглаар сен. Кайы бирээзи ыяап чок болур. Стаканнар манааш база туруптар сен. Бир шаг болганда соок сугга дезигүн бүлгап каан омааш, серээ эккээр, алыр болзуңарза ал, албас болзуңза, бодуң шоруң!

Эх, четпестер-ле хөй, ону чайладырынга чүгле силер-ле дузалажып шыдаар боор силер, эргим Мергеледей!

Хүндүткел-биле.

Т. ОНДАР.

БОДУН ООРЛААН

Эптиг өй эрттирбес Кочал-оол совхоз хөлгезин мукуп-каш хаплаткан. «Машинаның бар-чогун кым эскерер, билинда кагза чүл. харыы тывылбас эвес» деп, ол боданып чораан. Амдызында машина оон эргезинде. Хондур-даа чорааш, эртенинде контора чанынга тургузуптар.

Маңдыл ховузунга кезек инектер үүнче ол ээпкен. Караңгы ынырде таварышкан-на инекти шалбалапкан. Деңгүр кара инек-ле болган, чаажы дээрге аттыг, боду-ла маңнап келген. Олчазын чудургеш, инектиң бажын, кежин хараган доорзунга көөп каан. Кыжын чиш белен.

Кады аалдарының инектерин хаярып экелген. Кымның-даа инээ эвес. Кочал-оолдуң деңгүр шилги инээ чок болган.

Кочал-оол бүдүү чоруткаш, чажырып каан кежин хынап көрген. Кара-ла бо! Бодунуң шилги инээ болган. Бодун боду ынчаар оорлаан.

А. ТАВА.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 8-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.50 — Бут бөмбүгүнүң тайылбыры. 9.20 — Уругларга филъм. «Демдектер чок эртен». 10.25 — Док. фильмнер. «Үш дугаар төрүттүнгени», «Силерге өөрүшкү кылдыры». 11.10 — 11.15 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Сезен чылдарның коммунистери». Док. фильмнер. «Вольфрам». «Бүзүрел». 15.40 — Аазаның школазы. 16.15 — КУДР-ның национал байырлалынга — республиканың тургустунганының хүнүнге. Пленьянның «Мансудэ» уран чүүл ансамблиниң концерти. 16.50 — «Чыскаалыныр, горнистер!» 17.20 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Херээженнер. ЧССР-ден дамчыдылга. 18.00 — Арагалааштыкының хоразының дугайында док. фильм. 18.10 — Эртем болгаш амыдырал. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Дүргедээшкин». «Күзелдиң үнези кайы хире? Чаа техниканы шинчээзин алыр айтырыглар дугайында. 20.00 — «Ыт четкен кадын». Фильм-балеттиң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — Э. Межелайтистиң поэзиязы. 22.35 — Бут бөмбүүнүң тайылбыры. 23.05 — «Чай дугайында сактыышкын». Док. фильм. 23.15 — 23.40 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Бүгү чурттаглганың онаалдазы». Док. фильм. 8.35 — 9.35 — «Игорь полутунуң дугайында сөс» болгаш орус культура. 8 класс. 9.05 — А. Прокофьевтиң поэзиязы. 10.05 — Орус чугаа. 10.35 — 11.40 — В. И. Ленин. «Партия организациязы болгаш партийжи литература». 10 класс. 11.05 — Шыдыраа школазы. 12.10 — Башкыга экран. Нити биология. 9. класс. 12.40 — Башкыга — музыка кичээли. 2 класс. 1-ги дамчыдылга. 13.40 — Астрономия. 10 класс. 14.10 — Төөгүнүң арыннары. «Мюнхен сулчээзиниң үрезиннери». 15.10—15.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Ээн эрикте». Уран-чечен фильм. 1-ги серия. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тову». Программада: Медээлер. «Сентябрь — дамчыл ажылдың айы». Тараа ажаалдазының дүн демдегели. «Беш чыл. Бирги чылы». ССРЭ-ниң курбанкызының республика конторазының эргелекчизи В. А. Бадулиниң чугаазы. «Күш-ажылчы эвес орулгалар — Хоойлуга таарышпас». Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиков дамчыдылгага киржир. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удувар, чаштар!». Мультфильм. 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Бажың». Уран-чечен фильм. 22.50 — 23.55 — Кино афишазы.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

КИНО

СЕНТЯБРЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Зловредное воскресенье» 12.40. «Этот безумный, безумный, безумный мир» (1, 2 сериялары) 9.30, 14.10, 17.20, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Говорит Москва» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дума про казака Голоту» 11.00, 12.40, «Нужна солистка» 14.20, 16.00, 17.40, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мой дом на зеленых холмах» 9.20, 13.10, «Удивительная находка или Самые обыкновенные чудеса» 11.20, 15.00, «Сентиментальное путешествие на картошку» 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЧАЙГЫ» Мультсборник 13.00, «Начни сначала» 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

СЕНТЯБРЬ 8-ТЕ

«КАА-ХЕМ»: «Сентиментальные путешествие на картошку» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Говорит Москва» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мой дом на зеленых холмах» 9.40, 13.10, «Удивительная находка или Самые обыкновенные чудеса» 11.40, 15.00, «Этот безумный, безумный, безумный мир» (1, 2 сериялары) 16.50, 19.50 шактарда.

Агаар

Республиканга бүрүн агаар болур. Соңгу барыыдан чүктен таттыг күжү секундада 5—10 метр.

Дүне 3—8 градус чылыг, чамдык черлерге 3 градус тодар соор. Хүндүс 10—15 градус чылыг болур.

Кызылга булуттаар. Дүне 3—5, хүндүс 10—12 градус чылыг болур.

ШЫН Редакцияның адреси: . 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27. информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3358.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00751

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 9 вторник

№ 212 (13212)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

ТАРААНЫ—КҮРҮНЕГЕ

БАРНАУЛ. Күш-ажылды эки организастап чоруткаңы Алтайда эң улуг Бийск районнуң тараажыларынга күрүнеге тараа садар планын крайда эң баштай дужаап тургаш, көргүзүүн бергеннер.

Шыгжамырларга 35 муң ажыг тонна кызыл-тасты, көк-тарааны, арбайны ургаш, районнуң ажыл-агыйлары пландан ажыр тарааны садып эгелээннер.

Тараа ажаалдазының кужениишкининиг хүннеринде «Бийский», «Воеводский», «Сростинский» совхозтарның, «Кызыл Октябрь», Димитров аттыг, Ленин аттыг колхозтарның ажыл-ишчилери онза шылгараашкыннар. Олар чаагай дүжүттү өстүрүп, гектарынга ортумаа-биле 20,4 центнер тарааны ажаап алганнар. Тараа бастырылгазынга «Бийский» совхозтуң комбайнерлери А. Зяблов, Г. Бородин, А. Ковтун олар тиилекчилер болуп, боттарының комбайннарының бункерлеринден 21 муң центнер ажыг тарааны бергеннер.

Крайның агроүлетпүрүкткомунуң шиитпири-биле хостаты берген ажаалда техниказын Бийскиниң тараа шөлдеринден кожазында районнарже чоруткан.

В. ПАВЛОВ, СЭТА-ның корреспондентизи.

КОММУНИСТЕР АЖААЛДАДА

Республикада дүжүт ажаалдазы чоруп турар. Бо чылын тараа ажаалдазы әээн нарын болуп турар. Ооң бышканы чер-черде дески эвес, чамдык районнарда тараа чыдыпкан, өскелери бышпаан. Ол ышкаш Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга болгаш өске-даа районнарның девискээрлеринде хар чаапкан, дыка хөй гектар тараа хар адынче кирген. Моон алгаш көөрге дүжүт ажаалдазын кыска хуусаада дүргэн, шынарлыг чорудары негеттинип турар.

Тываның тараажыларының сорулгазы болза 161 муң ажыг гектар тарааны ажаагаш, 200 муң тоннадан эвээш эвес тарааны бүзүрээр, оон 60 муң тонна тарааны күрүнеге дужаары болур. Кылыр ажылдың хемчээли биче эвес, ынчангаш шалыпчы ажылдаары чугула болуп турар.

Дүжүт ажаап алыышкынын чедиишкиниг чорудары партия организацияларындан, кезээ коммунистерден улуг-биле хамааржыр. Оларның тарааны дүрген, чидириг чокка ажаап алырынга организакчы, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды күштелдирери, коммунистерниң хуула үлегери улуг рольдуг. Кижилерни ажаап алыышкынның чугула участоктарынга таарыштыр тургузары, социалистиг чарышты дээштиг организастаары, техниканы ажыктыг болгаш бүдүрүкчүлүг ажыглаары хүннуң чугула айтырыглары, ынчангаш партия райкомнары, парткомнар, партия эге организацияларының олче кол кичээнгейни салган. Бо хүннерде кезээде партийжи организастыг, масса-политиктиг ажылдың тевүн хову турлагларынче, шөлдерже шилчиткен. Тараа ажаап алыышкынын Тес-Хем, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем районнарның ажыл-агыйлары организастыг чорудуп турар.

Дүжүт ажаап алыышкынының үезинде онза харыысалга партбөлүктерге, ооң коммунистеринге онаажыр. Партбөлүктерни ажыл-агый бүрүзүнүң механизастаттынган отрядтарында, бригадаларында, звеноларында тургускан. Олар коммунистерге тодаргай партийжи даалгаларны берген, боттарының коллективтеринге кижи бүрүзү дуп-хунну, үени барымдаалавайн, бергелерге торулбайн кызымак, шалыпчы, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарын чедип алыр хемчеглерни ап турар. Партбөлүктерниң хөй нурувзу боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны багай эвес күүседип келгеннер. Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозта Күш-ажылчы Алдар орденниң ийиги, үшкү чергезиниң эдилекчизи Д. С. Дандарның удуртканы механизастаттынган отрядтың партбөлүү эрткен чылын эки ажылдаап, өстүрүп алган чаагай дүжүдүн дүрген, чидириг чокка ажаап алган. Бо чылын ында тараа ажаалдазы организастыг эгелээн. Шак ындыг мурнакчы партбөлүктерни өске-даа ажыл-агыйлардан ааап болур.

Тараа ажаап алыышкынының үезинде коммунист комбайнга, автомашинага, шаңга, сайгарылга базазынга, тараа хүлээп алыр черге болгаш өске-даа харыысалгалыг участоктарга ажылдап турар болза ак сеткилдиг ажылдаар, өскелерге үлегер-чижээн көргүзер, организакчы, четпестерге эптеш чок, чаа эгелээшкиннерни деткиир, мурнакчы дуржулганы нептередир, коллектив кежигүннериниң эки ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, ажаап алыышкын ажылдарын организастыг, дүрген, шынарлыг чорударынче хүн бүрү кичээнгейни салыр хүлээлгелиг.

Бистиң республикада беш муң ажыг коммунист агроүлетпүр бүдүрүлгелеринде ажылдап турар, оларның дыка хөйү тараа ажаап алыышкынында хаара туттунган. Ол дээрге улуг күш. Чамдыкы-ла дүжүт ажаап алыышкынынга киржип, шалыпчы ажылдап турар партия кежигүннери эвээш эвес. Каа-Хемде СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң механизатору Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Д. Д. Давaa эрткен чылын дүжүт ажаап алыышкынынга киришкеш, үш сезоннуң нормазын күүседиптер. Ол дег коммунистер Кызыл, Таңды, Бии-Хем, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа районнарның ажыл-агыйларында эвээш эвес. Оларның байлак дуржулгазын нептередири болгаш ажыглаары ажыктыг, партия организациялары мурнакчы дуржулганы калбаа-биле ажыглаарының хемчеглерин алыр ужурлуг. Дүжүт ажаалдазының үезинде илереттинмээн курлавырларны тывар, тараа ажаалдазын дүне организастаары база тараа сөөртүрүнүң комбитрейлерлиг аргазын ажыглаары, ажылдың шынарын бедидери болгаш чидиригни эвээжедири чугула болуп турар.

Тараа ажаап алыышкыны—берге болгаш куженииишкиниг ажыл. Ынчангаш механизаторларның, чолаачыларның, шак ажылчыннарының болгаш дүжүт ажаалдазында хаара туттунган өске-даа кижилерниң чурттаарынга, чемненииринге, культурлуг хандырылгазынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш партия организациялары, профэвилелдиң комитеттери чогуур хемчеглерни алган. Совхозтарның хөй нурувзу хову турлагларын, шаңнарны ажылчыннарга таарымчалыг кылдыр дерээн, ол шалыпчы ажылдаарынга дузалап турар. Ындыг-даа болза бо чугула херекте четпестерни чок деп болбас, ону дүрген чайладырының дээштиг хемчеглерин алыр херек.

Кедээнии партия организациялары масса-политиктиг ажылды тараа дээш демиселди чорудуп турар хову турлагларынче, шаңнарже, сайгарылга базазынче, тараа хүлээп алыр пунктуларже шилчидер, кичээнгейни социалистиг чарыштың дээштиин бедидеринче, ооң түңнелдерин айыткан хуусаазында үндүрериниче угландырган. Тиилекчилерни шаңнап-мактап, оларның чедиишкиннерин, ону канчап чедип ап турарын дүрген болгаш калбаа-биле ажыл-ишчилерге дыңнадып, агитхуудустарга бижип, агитаторлар чугаалап берип турар. Чамдык совхозтарда парткомнар, профэвилел комитеттери чарыштың түңнелин хуусаазында үндүрбес, мурнакчыларны шаңнавас, байыр чедирбес, агитхуудустар үндүрбес дугайында медээлер редакцияга кээп турар, ол четпестерни чайладыр херек.

Дүжүт ажаап алыышкынында четпестер чок деп болбас. Бай-Тайгада «Тээли», Улуг-Хемде «Ак-Туруг» совхозтар тараа ажаалдазын шынар чок чорудуп тургаңы илерээн. Районнарның чамдык совхозтарында комбайндан тараа сөөртүр, күрүнеге тараа дужаар автомашиналар чедишпейн баар таварылгалар ам-даа бар, ону ажаап алыышкынының түлүк үезинде болдурбас ужурлуг.

Тараа ажаап алыышкынының дайынчы штабы партия райкомнары болур. Олар партия эге организацияларының ажылын бээтпээн, РАҮК чөвүлелдериниң ажыл-чорудулгазын хынаар, айлап-башкарар, ажаап алыышкынга киржип турар бүгү звеноларның бүдүрүкчүлүг, эки ажылдаарынга хынааар. Ол ышкаш улусчу контролёрларның, депутат бөлүктериниң, амыдырал хандырылга организацияларының ажылын удуртур.

Тываның тараазын чидириг чокка кыска хуусаада ажаап алыринче, күрүнеге тараа садар хүлээлгени күүседиринче бүгү күштү партия организациялары мөөңнээр хүлээлгелиг.

СЭКП ОБКОМУНДА

«Тувинская правда» солунда парлаттынган «Кавырактаныр оорлар» деп чүүлдүң дугайында

Бо чылдың сентябрь 6-да «Тувинская правда» солунга парлаттынган чүүлде Кызылдың бүдүрүлгелеринде—эът комбинадында, сүт комбинадында, хлеб комбинадында, пиво заводунда, «Тудуг кезектери» комбинатта социалистиг өнчү-хөреңгини оорлаарының болгаш тоттеглээриниң фактылары амдаа узуткаттынмаан деп шын демдеглээн.

Ады үнген болгаш чамдык өске-даа бүдүрүлгелерниң удуртукчулары, партияның эге организациялары продукцияны, материалдарны болгаш чиг этти оорлаарының болгаш тоттеглээриниң хөй санныг фактылары-биле эптежип турар. Ол бужар бак болуушкуннарга принципалдыг чидиг үнелээшкинни күш-ажылчы коллективтерде бербейн турар. Оорлаакчыларның кем-буруулуг үүлгедиглерин чок кылыр талазы-биле болгаш оларга шыңгыы кеземчени көргүзер талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни ап чорутпайн турар. Күш-ажылчы эвес оруга сүрер кавыраактанычылар-биле демиселче коммунистерни, профэвилел болгаш комсомол активин, улусчу контролёрларны амдаа ёзулуг көдүрүп үндүрбээн. Оорлаарының фактыларын чайладыр болгаш оорлаар аргаларны чок кылыр талазы-биле организакчы, ажыл-агыйжы эргежок чугула хемчеглерни боттандырып чорудар талазы-биле цехтер удуртукчуларының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының харыысалгазы аажок куду. Бүдүрүлгелерде эртер эжиктерни дерип кылбаан, эрттирилге системазын тургуспаан, эки херимнерни кылбаан, бүдүрүлге черлериниң чогуур камгалалы тургуспаан.

СЭКП Кызыл хооркому, хоорккүском, республиканың Агроүлетпүрүкткому социалистиг өнчүнү камгалаарынга бедик негелдени бүдүрүлгелерниң удуртукчуларынга болгаш партия организацияларынга салбайн турар.

Социалистиг өнчү-хөреңгини самчыгдап, оорлаарының фактыларын үндезини-биле узуткаарының дээштиг хемчеглерин албааны дээш Кызылдың эът комбинадының директору Б. М. Кокуспаевти доңгудар, хлеб быжырар болгаш макарон үлетпүрүнүң эргелелиниң начальниги А. А. Рудольфту, хлеб комбинадының директору В. И. Тютрияни, пиво заводунуң кол инженери В. А. Сидоровту шыңгыы сагындырар болгаш материалдыг үксэлиг чүүлдерниң учёдунга эң шыңгыы корум-чурумну тургузар, чонуң байлаан самчыгдаарынга болгаш тоттеглээринге таарымчалыг бүгү байдалдарны болдурбазының, ону илерегдиг кадагалаарын хандырарының талазы-биле боттуг хемчеглерни 10 хонук хуусааның иштинде алыры негээр.

Эът комбинадының, сүт комбинадының, хлеб комбинадының, пиво заводунуң болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң партия эге организацияларының ажык партия хуралдарынга коллективтерге политиктиг-кижизидилгелиг, профилактиктиг ажылдарны үндезини-биле эки кижилерниң, социалистиг өнчү-хөреңгини самчыгдап, тоттеглээр чорук-биле демиселди күштелдирериниң айтырыгларын чугаалажып көөр, ол бужар-чүдек үүлгедиглерни үндезини-биле чок кылыр демиселче күш-ажылчы коллективтерин, бүгү чаданың удуртукчуларын, коммунистерни болгаш комсомолчуларны көдүрер. Күрүнениң күзели-биле амыдыраарынче чүткүлдүг кижилерге бүгү-ниитиниң көөр хөөн чок чоруун тургузаар, боттарының үүлгедиишкиннери дээш шыңгыы кеземчеге олар таваржыр кылдыр херекти ынчаар тургузар херек.

Социалистиг өнчү-хөреңгини самчыгдаар чорукту үндезини-биле узуткаар талазы-биле дээштиг хемчеглерни аъш-чем болгаш эът-сүт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринге, өске даа адырларга боттандырып чорударын хандырарын республиканың Агроүлетпүрүкткомунуң даргазы М. Е. Абрамовка, СЭКП обкомунуң кедээ ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң килдизиниң эргелекчизи Г. А. Заркевичиге, СЭКП Кызыл хоорекомунга, хоорккүскомга даасkан.

СЭКП обкомунуң килдистери, республиканың Министрлер Чөвүлели, Улусчу контроль комитеди, корум-чурум камгалаар органнар чонуң өнчү-хөреңгизиниң бүрүн онча-чемче болуруң хандырары, ажыл-агыйжы эвес чорукту болдурар байдалдарны узуткаары дээш албан-дужаалдыг кижилерден, удуртукчу кадрлардан негелдени күштелдирер ужурлуг. Бүдүрүлгелерниң организацияларының болгаш албан черлериниң удуртукчуларының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының социалистиг өнчү-хөреңгини камгалаар талазы-биле ажылынга партийжи болгаш күрүне контролюн күштелдирер, бо херекке хоомча чок болгаш харыысалга чок кижилерни шыңгыы хемчег алыр ужурлуг.

Сентябрь—мал чемнерин белеткээриниң болгаш дүжүттү чидириг чок ажаап алырының шалыпчы айы

Бөгүн «ШЫН» солун КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАРНЫҢ ТУГУН «Барлык» совхозтуң Ак-Сы-Барлык салбырында Анатолий Датович Хомушкунуң механизастаттынган звенозуның чедиишкиннинге туразкаадын көдүрдү.

Звено 1700 тонна сиген белеткээр планын дүүн 1710 тонна кылдыр күүсеткен. Механизаторлар «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Кызыл-оол Монгуш, Михаил Сарыглар эң шалыпчы ажылдап, күш-ажылчы үлегерин көргүзүп турар. Мал чемин белеткеп турар коллектив ам-даа 200 тонна сигенни белеткээрин хүлээнген.

Мурнакчылардан үлегер алыңар! Эң хөй болгаш шынарлыг мал чемин белеткеп алыр дээш социалистиг чарышка идепкейлиг киржиңер!

ДҮЖҮТ АЖААЛДАЗЫНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Эрткен хонуктарда республиканың бүгү девискээринге чаашкын үзүктелбээн. Ол чорук дүжүт ажаалдазынга шаптыктаза-даа, мурнакчы ажыл-агыйлар бедик көргүзүглерни чедип алган. Ылаңгыя Тес-Хем районнуң совхозтарында ажаар тараа бир муң хире гектар арткан, ам бир неделя дургузунда ажаалда дооступ.

Күрүне шыгжамырынче кирген тарааның нийти түңү 5113 тонна четкен. Эң хөй тараа Таңды, Бии-Хем районнардан кирген. «Ленинчи орук» совхоз 842 тонна, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз 797 тонна тарааны дужааган.

Сентябрь 8-тиң медээзин ёзугаар алырга, республикада дүжүт ажаалдазының байдалы мындыг: **бирги одуругда** — кезер шөлү, **ийигизинде** — ажаагаң шөлү, **үшкүзүнде** — бир гектарга онааптыр алган дүжүдү, **дөрткүзүнде** — күрүнеге дужааган тараазы.

Бай-Тайга	1183	437	9,3	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	902	14,4	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	1913	14,8	145
Чөөн-Хемчик	12633	2117	10,2	50
Улуг-Хем	16142	3520	17,5	12
Таңды	42210	15325	10,6	1950
Бии-Хем	25307	7822	10,9	800
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25895	11333	7,9	2129
Тес-Хем	2202	1610	10,4	—
Эрзин	3023	820	10,9	27
Кызыл	23090	8714	11,6	—
Республика	161057	54567	10,8	5113
Эрткен чылын	—	27602	10,1	—

Республикада 170 гектар картофель ажааттынган, оон 1366 тонна дүжүт алдынган. Эрткен чылын 211 гектардан 1780 тонна картофель алдынган турган. Бир гектардан дүжүт: бо чылын —80 центнер, эрткен чылын —84 центнер.

Ногаа 173 гектардан 974 тонна ажааттынган. Эрткен чылын 181 гектардан 987 тонна алдынган турган. Дүжүдү: бо чылын — 56, эрткен чылын 123 центнер.

ХЕМЧИКТИҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары ниитизи-биле 1922 гектар шөлдүң тараазын кестирген. Ооң иштинде 1732 гектарны чыттыр кестирген, 764 гектарының тараазын бастырган, оон 936 тоннаны ажаап алган.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң шөлдеринде 119 гектар кызыл-тасты, 119 гектар арбайны, 171 гектар чинге-тарааны чыттыр кестирген. Ооң иштинде 180 гектарның тараазын бастырган. Ол ышкаш 189 гектарда кызыл-тасты, чинге-тарааны дорт кестирген. Совхозтуң шаңында 427 тонна чаа дүжүт кирген.

М. ДОНГАК.

ПЛАНЫН АЖЫРГАН

Улуг-Хем районда «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң № 1 хову-трактор бригадазы бригадириниң дузалакчызы Быстан-оол Даваның удуртулгазы-биле ногаан масса ажаалдазын чогуур үезинде доозупкан. Салбыр 5608 тонна силос белеткээрин сентябрь 2-де 5718 тонна кылдыр ажыр боттандырган.

Силостаашкын ажылынга механизаторлар, чолаачылар идепкейлиг киришкен. Ажаап алдынган кукуруза, тооруктуң ногаан массазын Иштии-Хем сүт-бараан фермазының чанында 2 силос оңгарынга урган. Силос оңгарынга ажылдап турган дүжүрүкчү ажылчыннар, пенсионерлер Андрей Доржу, Борбак-оол Монгуш, Сереэ Кара-Сал ногаан масса ажаалдазын доосkуже ажылдааш, силос оңгарларын дескиндир шет кажааны тудуп доосkан.

Совхозтуң механизаторлары бо хүннерде Арыскан салбырында кукуруза ажаалдазынче кирген.

Т. ОЧУР-ООЛ.

КИЧЭЭНГЕЙНИ—ТАРАА АЖААКЧЫЛАРЫНЧЕ

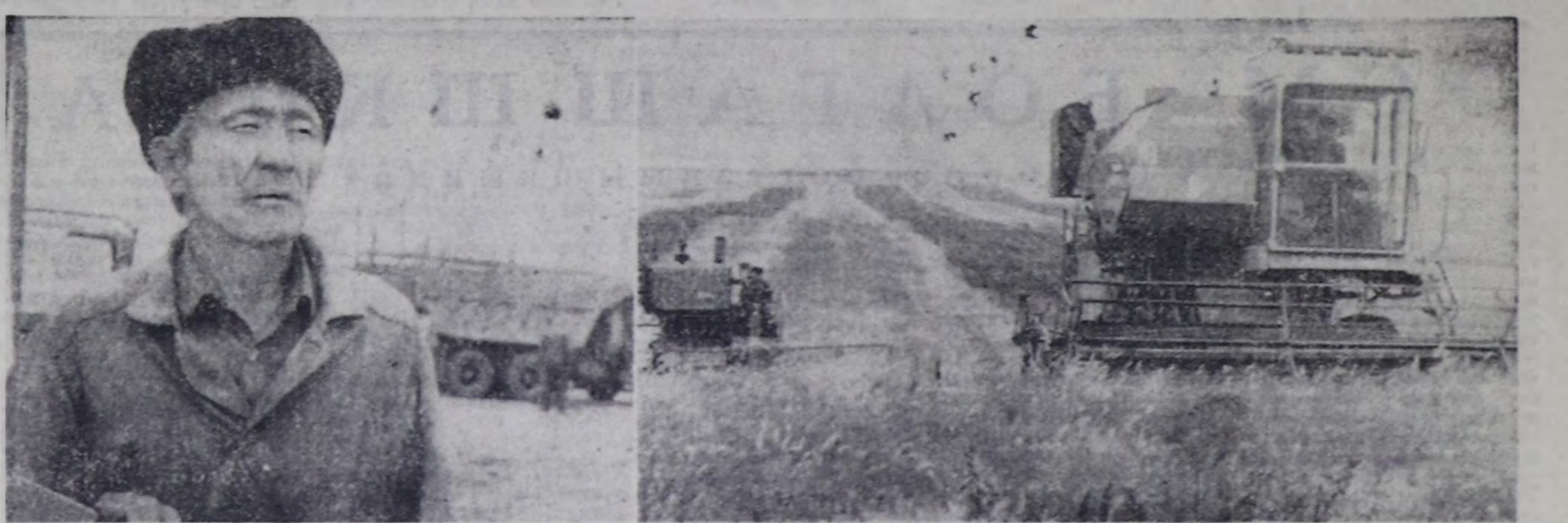

Дөң ажарга-ла тараа. Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң дугаары бир хову-трактор бригадазының турлаанга чедир орук ындыг. Дүъштеки чем үези. Механизаторлар-даа, чолаачылар-даа столоваяда чемненген турлаар.

Бригадир Сергей Андреевич Макаров-биле ужуражы бердивис.

— Дүъштеки чемин маңаа чемгерер бе, силерни чүге ажылдап турган чериңерге чемгербезил? — деп айтырдым.

— Бөгүн чаъс-чайыктыг, бүргег, багай хүн болурга маңаа келдивис. Дүгээ чеменир дээривиске чаглактанып тар вагончук бар эвес. Мындыг бораң хүннерде үргүлчү маңаа кээп чемненир улустур бис. Вагон эккеп бээриниң дугайында айтырыгны директорга үргүлчү тургузуп келген бис — деп, бригадир чугаалаан. Мынчага чедир ол айтырыг шиитпирлеттинмээнин бригадир хомудап чугаалады.

— Каш гектар черде кызыл-тас болгаш чинге-тараа тарaан силер?

— Бо хову шуугу тараа чер-ле болгай. Боттарыңар көрүп тур силер ыйнаан. Үш муң дөрт чүс гектар черде кызыл-тас, үш чүс га черде чинге-тарааны чаштырган бис. Ам ооң 320 гектарындан кызыл-тас, 80 га чинге-тарааның кезин алдывыс.

— Бир гадан ортумаа-биле чеже центнерни алдыңар?

— Чеди чүс алдан гектар кызыл-тасты бастыргаш, шаңче аппарып чедирген бис. Бо черниң дүжүдү шоолуг эвес болуп турар. Бир гектардан 11-ле центнерни алдывыс.

— Ажылдың шуудаарынга чүү чөрле шаптыктап турарыл, Сергей Андреевич — деп айтырдым.

— Технология ёзугаар бистерге 6 КамАЗ турар ужурлуг. Ам бо хүннерде он тоннаның чүгле 3 КамАЗ бар. Ынчангаш оларны мамап турда-ла хөй үе чидер чүве-дир. Ам-даа машиналар херек.

Бригадирниң негелде турузуп турары кончуг шын. Ажыл үезинде туруушкуннар чүгле маңаарында эвес. Өске-даа чылдагааннардан хамааржып турар болду. Бир комбайнга-ла ийи ремень, бункерден тараа дүжүрер база бир ремень арттырап албас болза, дораан-на үстүп чаштагылай бээр. Эң ылаңгыя бир—1,900, бир—2,800, ийи—1,20 болгаш 4750 дугаарлыг ременьнер кол негеттинип турар. Бо талазы-биле айтырыгны совхозтуң кол инженери Николай Евгеньевич Поминовка үргүлчү тургузуп келген. Кол инженер бригадаларга чүгле ийи чаңгыс кезүлген бөөрдав башка, кээп көрбээн. Кажан комбайн ийикпе, азы трактор үрели бергенде дуза дилеп чеде бээрге, сен чолаачы кижи-дир сен, тракторист кижи-дир сен дээш дуза-даа катпазын механизаторлар хомудап чугаалаар болду.

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозка тараа сөөртүрү-биле «Кызылагроүлетпүр т р а н с т а н» сентябрь 1-ден кээп ёзугаар 20 автомашина ажылдап турар. Чолаачылар бо бригадага келгеш, чүгле ийи-ле хонган. Оларның удуурчыдар чериниң дугайында кым-даа сагыш салбаан. Ол дугайында совхозта профэвилел комитеди (даргазы Екатерина Ивановна Зайцева) чолаачыларның чурттаар черин мынчага чедир дерип бербээн. Ында чоттунар аржыыл-даа, чунар-демир бээн чок. Дашты салып каан цистернада кранны ажыдып алгаш, ында чунуп турар. Чурттаар өрээлдиң иштинде оруннарның матрацтары чок. Телевизор, радио, солун, сеткүүл дугайында чугаалаан даа хереэ чок. Совхозтуң партком секретары Александр Сергеевич Беленков үш удаа келгеш, солун эккеп бээр мен дээш аалап каашолчаап келбээн. Ол хүн оруннажык херекселдерни кымның эккээрин билдинмейн бергеп. Ону эккеп наарга-даа чиде бээр, харылаар кижи чок. Хову турлааның таңныылы Күнземмаа Донгак мынча хөй ак-чоорган, сыртыктар хүлээп албас мен, чиде-даа бээр харылавас мен дээш дедир теңкеш, олурупкан. Бо бүгүнү кымның-даа харылаары билдинмейн турар.

«Кызылагроүлетпүртра н с» —1-ниң чолаачылары совхозка ажылдаандан бээр ай ажа берген. Ол үениң дургузунда чолаачылар боттарынга бердинген онаалдаларын чедиишкиниг күүседип келген. Он хонуктап социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрүп турар. Ооң тиилекчилеринге Виктор Блинов, Иван Сафонов олар хамааржыр. Чарыштың тиилекчилери хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип келген.

Бо хүннерде совхозтуң тараа шөлдеринде ажыл-иши улам-на хайныпышкынныг. Комбайнерлер мурнунда салдынган сорулгаларын күүседир дээш шалыпкын ажылдап турар, алган социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге бүзүрел бар. Чүс тонна тарааны бастырарга-ла, бир беш адырны комбайнга чуруп каар. Ам дээрезинде комбайнер Билиги Донгак дөрт беш адырны чуруду алган мурнуку олуругда. Ооң-биле кады Олег Донгак, Сергей Лисовский, Леонид Волинский болгаш өскелер-даа хүн нормазын ажыр күүседип турар.

Ол хүн комбайнерлер чинге-тарааны кестирип кирипкен. Машиналыг чолаачылар тарааны шаңче сөөртүрүн уламчылаан. Ажыл-иштиң хайнышкынының үезинде чүгле совхозтуң директору С. В. Денисов бригадаларны келип, кайда, чүү болуп турарын ол билир бооордан башка өске хөй-ниити организацияларының төлээлеринден дуза чедирипттер кижилер турлагларга хоvар аалчылар болуп турары ында ажыл-ишчилерниң сагыш-сеткилинге хомудал бооп артып калган.

Турлагда аскан эргиг долуң, плакаттарның өңнери бези куурарып калгылаан. Совхозта партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары ниитилел-политиктиг болгаш ажыл-агыйжы ажылдарны, кезек агитацияны кажан чаартырыл?

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ,
«Шынның» корреспондентизи.

ЧУРУКТАРДА: Таңдыда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң комбайнери Донгак Дамбаажыкович Билигии кускү дүжүт ажаалдазының бирги черинде. Оңгар-Ховуда чинге-тараа ажаалдазы.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ХАМЫК УЖУР ХАРЫЫСАЛГАДА

Эргелел башкарарының системазын сайзыраңгайжыдып, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин билдилиг ажыглап, кижи факторун бирги черге ниң айтырыы кылдыр көрүп тургаш, бүгү-ле адырларының эде тургустунуушкунун чедип ап болур. Бо улуг сорулгаларның күүседилгезин партия, совет организацияларның күжениишкиннинң ажылды негеп турар.

Эрзин районунуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң он ийиги беш чылда планын республиканың контроль чурагайларынга дүүштүр ажылдап кылган. Беш чылдың баштайгы чылында үлетпүр бүдүрүлгелери, тудуг организациялары чаа бау-биле ажылдап эгелээнин чамдык түңнелдер херечилеп турар. № 5 КМК, Сентелге тудуг участогу, совхозтарда ажыл-агый эргазы-биле ажылдап турар бригадалар планныг онаалдаларын күүседипкен. Он дөрт чурттаалга бажыңнарын, Тес-Хемни кежир көвүрүгнү ажыглаалга кииргени. Чыл эгезинден тура түс черниң тудуг материалдарын белеткээр талазы-биле хемчеглер алдынып турар. 317 муң кезек туупбу, 6 муң кубометр тудуг ыяжы, 1504 кубометр инертиг материалдары, 29 тонна чугай белеткеттинген.

Эде тургустунуушкун күш-ажылчы коллективтен эгелээр. Сентелге-тудуг участогунда Ч. Чамзырынның удуртканы комсомолчу-аныяктарның тудугжу бригадазы объектини «тергиин эки» демдекке дужаар деп эгелээшкинин илдип үндүрген. Канчаар эки шынарлыг ажылдап болурунуң дугайында хуралдап, дуржулга солчуушкуну кылып, кадрларның мергежилин бедидер талазы-биле хемчеглер алдынган. Чазаныр чаа станоктарны тудугжулар ажыглап эгелээн. Бүдүрүкчүүг, шынарлыг ажылдаарынга ол дузалаан. Ол мыкаш ажылчыннарның тарифыкацияын эде көрген. Бо чорук оларның сонуургалын көдүрүп турар.

Ынчалзажок бүдүрүлгениң курлавырларын чамдык коллективтер долу ажыглавайн, моондактыг чылдагааннарны чайладыр дээш шиитпирлиг-биле хөлзелбейн турар.

Тудуг ажылының шынары кудуу, эде кылмышкыпнар хөй. Кедээ тудугларының тавааны хаяа эвес кылып турар. Печкаларны кылганы багай деп хомудалдар кирип турар. Туупбу болгаш ыяш диле цехтерде дериг-херекселдерин чаарты дерипри оожум чоруп турар. Бичии механизацияны тудуг ажылынга колдуу ажыглавайн турар. Курбаныкның болгаш мал эмнелгезиниң баазазының тудуу хожудап турар. Объектилерни үе-шаанда дужаавас, акша-хөреңгини шиңгээдип албас чорук хөй немелде чарыгдалдарны болдуруп турар. «Мөрен» совхозта инек кажаазы, Ленин аттыг совхозта ийи аал чурттаар шлакбетон ийи бажың үр хуусаада туттунуп келген.

Сентелге-тудуг участогунда тудуг материалдарының ыгжамырынче сагыш салбайн турар. Таңныыл тургузуунындан ону оорлап, четчеглеп турары четпес. Орук участогу Салчак Тока аттыг кудумчунуң асфальтылаарын узамдыктырган. Төп кааш довурааш үр үеде дескилевээн. Машина-техниканы долу ажыглавас, хол салдынчак ажылдың бир херечизи бо болур.

Күш-ажылчы коллективтерде бичии чаартылгалар, эде тургустунуушкунуң эге чадазының хемчеглери кестүп турар. Районда теледамчыдылганың ийиги программазы ажылдап эгелээн. «Нарын» совхозка «Москва» системаны тургузары база көрдүнүп турар. Эрзин суурда үш кезек черде абонент шкафтарын тургускан чорук почтальоннарның ажылын дыка чиигеткен. Хоорайлар аразының автоматтыг болгаш чартык автоматтыг харылзаазынче чоорту шилчииринге белеткениш, В-12, Т-12 деп аппаратураларны тургускан. Төнке үш чүс номерлиг автостанцияны, Ленин аттыг совхозка почта бажыңын тудар.

Садыг точкаларын ажылдан, авточудурукчулерни тургускан. Садыг организацияларында эде тургустунуушкунче оожум кирип турар. Район коллективи планын үскен. Үлетпүр болгаш аъш-чем бараанарын сөөртүрүнүң лимидин ажыр чарыгдап турар хиреде, хомудаашкынның чылдагааның арага орнунга өске бараанны көвүдетпээнинде деп район удуртукчулары тайылбырлап турар. Херек чүгле ында эвес. Чоннуң херегцелии бо үениң негелдезинге дүүштүр хандырары чедип алдынмаан. Эът, сүт, ногаа аймаа үзүктелип турар, хлебтиң шынары эки эвес. Садыглаашкын культуразы чавыс хевээр артынмаан. Ниитиниң чемненилге чери ассортиментин калбартыр, чемниң шынарын экижидер айтырыгны кичээнгейден үндүрүп турар. Районда саң-хөө ажыл-агый талазы-биле четпестер бар. Район баштаар чери (даргазы А. Ширип) чоңдан садып алган малының кададын организастаар болза эки. Оларга одарны тускайлап бээри чугула. Хөй чурттакчылыг Нарын суурга кооперация бүдүрүлгезин тургузарын өөрениш көрүп турар бис.

Амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели (даргазы С. Амырбит) бо чылдан эгелеп чаа системаже кирер деп шуугап турза-даа, херек кырында экижиишкин көзүлбейн турар. Чонга ачы-дуза чедирилгезиниң саны кызыралган. Чагыглары үр, шынар чок кылып турар. Күш-ажылдың ыын организастаашкындан чидириг улуг. Ажылды контрольга албайн турарын дараазында чижек бадыткап турар. Чаңгыс-даа прогул чок ажылдап бис деп турар, ол хиреде администрацияның чөпшээрели-биле шак үзүшкүну 29 кижи-хүн чедип турар. Четпестерин чажырар, оларны-биле эптежип олурар удуртукчулардан, хөй-нити организацияларындан негелдениң кошкааны бо четпестер чугаалап турар.

Чурттаалга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң даргазы М. Балдан чунарбажын, хеп чуур черлериниң ажылында четпестерин чайлатпайн турар. Суурларның чаагайжыдылгазы, санитар байдалы экиживейн турар.

Пассажирлер аргыштырылгазында четпестер хөй. Апрель айдан эгелээш, Кызыл—Эрзин аразында чоруп турар автобус чеди рейсти үскен. Айның үжен хонуунуң чээрби беш хонуунда графиктен озалдап кээп турар. Бо чорук пассажирлерге таарымча чок байдалды тургузуп, оларның талазындан чөптүг негелде-хомудалдарны болдуруп келген. «Тыва автотранс» каттыжышкынының удуртукчулары мону орук негелдеге дүүшпес деп тайылбырлап турар. Чүгле орук шаптык болбайн турары билдингир. Чеди чылдарда моондаа дора орукка улуг автобустар доктаамал чоруп турган болгай. Автобустар белен эвес, чолаачылар ажылче үнмейн баар фактылардан Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң чайлаары күзенчиг.

Ажыл-агыйжы эвес, бүдүрүлгениң курлавырларын ажыглавас, кампаага чурумунче сагып салбас удуртукчулар-биле, партия организацияларны-биле ажылды күштелдиери чугула болуп турар. Ажылчын салгал белеткели кичээңгейниң төвүнге турар ужурлуг. Улус өөредилге кадыы, ВЛКСМ райкому, кедээ Советтерниң күскомнары бо айтырыгны чугулага көрүп чедип алыр ужурлуг.

Районнуң күш-ажылчы коллективтери бурунгаарлаашкынга шаптыктыг чүүлдерин дарый чайладыр, ажылды удуртурун, организастаарын экижидер, социалистиг чарыштың дээштиин бедидер сорулганы салган. Он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планын долдур болгаш ажыр күүседир дээш долу күш-биле ажылдаарын олар хүлээнип алган. Кадрларның харыысалгазын күштелдирер, ажылдың стилин эде тургузар ажыл — партия организацияларының соңгаарлаттынмас сорулгазы.

С. ОРУС-ООЛ.
СЭКП Эрзин райкомунуң секретары.

НОГААН КУРЛАВЫР

Малчыннарга эң-не харыысалгалыг болгаш нарын үе — кыштаглаашкын хүн келген тудум чоокшулап орар. Аңаа эки белеткениири дээрге-ле бир-ле дугаарында, уделиг мал чемин четчири-биле курлавырлап алыры болур. Чайгаар үнген, тараан-даа сигенни долу зоотехниктиг негелделерге дүүштүр чогуур үезинде магадылап тургузары «Искра» совхозтуң хову-шөлдеринде хайныккан үүле-херектиң кемчээчизи болу берген.

Ажыл-агый ийи муң тонна сиген белеткээр. Оон 1500 ажыг тоннazын чайгаар үнген сигенден кезип белеткээн. 4100 тонна силос салырын алды муң тонна ажыргаш, ам-даа үргүлчүлеп турар. Аңаа сенаж, сула, люцерна, рапсты немей магадылаар.

Кузовун долдур ногаан масса чудурген машинаның соондан чорук-ла орарывыска, ол бистерни Арыг-Бажы сүт-бараан фермазынга эдертип кирип келди. Инек кажаазының артында улуг оңгар иштинде силос таптаан ийи трактор чүъктүг келген машинага оруун чайлап туруп бердилер.

Кыска чапсар кадында, чарывыска турган тракторист Калый-оол Ховалыг кады ажылдап турар өөрүнүң ажыл-херээ-биле хаксы таныштырды.

— Силос салыр план ажыр күүсеттинген, ам-даа уламчылап турар. Бо хүннерде Турут үстү Калбакта 200 гектар тоорукту силоска салырын доозуп тур бис. Кымның канчаар ажылдап турарын беш хонуктап түңнеп турар. Сиген белеткелиниң шалыпчы ийи айы чоруп турда, он хонуктуң көргүзүглери-биле районга ийи-даа удаа бирги черже үндүвүс. Кылган ажылдың шынарын хайгааралга ап, үргүлчү чугаалажып турар. Хыналданы моон соңгаар-даа кошкатпас бис.

Анатолий Иргиттиң баштап турары бо механизастаттынган звено Чодарда үш оңгарны силос-биле долдурган. Ам үш муң тонна кирер оңгарны тарымал тоорук хээндээ-биле долдур тырнырының кырында келген.

Бригадада күш-ажылдың организациязы багай эвес тургустунган. Механизаторлар бригада төвүнде хонуп турар болгаш, ажылды эрте эгелээш, кежээ орайга чедир үргүлчүлээр.

Коллективтиң мурнунда салдынган сорулганы тодаргай билип, хүнде кылыр ажылды доктаамал ажыр күүседип турарлар бар. Хоочун тракторист Удувас-оол Монгуш 35 чыл механизаторлап ажылдап келген. Бо үениң дургузунда ажыл-ишке кызымаан, эрес-кежээзин көргүзүп, эш-өөрүнүң хүндүткелин чедип ап, шаңнал-макталды-даа ап турар. Ол чазын бодунуң чаштырганы 200 гектар тарымал тоорукту кестирип ажаарынга киржип, силоска хереглээри-биле чүдүрүп чорудуп турар. Чолаачы Анатолий Ховалыгта өөрү чоргаарланыр. Ол шыгжамырга чыдар хөолулут мал чемин үзүктелиишкин чок силос салыр оңгарже сөөртүп, бодунга бижыглаан машиназынга камныг болуп, үрелиишкинге таварыштырбайн, ак сеткилдиг ажыл-херээ-биле шалыпчыларның одуруун баштап турар хевээр.

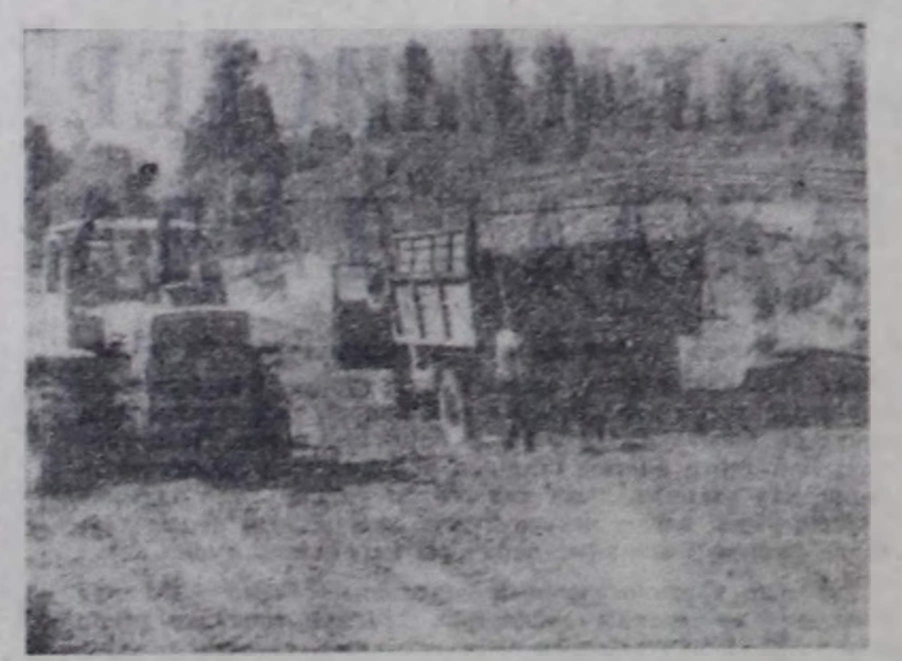

Совхозтуң девискээринде тараа четчип бышканы-биле чергелештир улуг үүле улам хайныышкынныг апарган. Бо чугула кампания мал чеминге белеткел ажылдары-биле кады сырлажып эгелээн-даа болза сиген планы күүсеттинеринге совхозтуң чер ажылдыглары бүзүрелдиг.

С. ДАНЗЫ.

ЧУРУКТА: хоочун механизатор У. Монгуш тракторист Чиниc-оол Сат-биле сүмележип тур. Чолаачы А. Ховалыг фермаже аъттаныптарынга белен ор. Ажыл үези.

Н. БАЗЫРНЫҢ фотолары.

ЭКИ АЖЫЛДААРЫНЧЕ ЧҮТКҮЛ

Ажылчынга сөс

Кызылдың даараныылга фабриказында бистиң № 1 бригадавысты комсомолчу-аныяктар бригадазы дээр. Шынапла, хөй кезиивис аныяк уруглар. Ынчалза-даа бо бүдүрүлгеге 23 чыл дургузунда ажылдаан Долчумаа Борбак-оол, Бавуу Серен, Мария Семис-оол олар ышкаш хоочуннар база бар. Чалым назыныныг чүткүлүнге дуржулгалыг угбаларывыстың билиг-мергежилин кадарга, коллектив бижыгып, даараныылга ажылының чажыттары салгалдан салгал дамчып шилчиттинер.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда чурттуң чоннуң амыдыралында улуг өскерилгелер болуп турарын билип турар бис. Хажызында арттып калбайн, аңаа киржири — бригадавыстың, кижи бүрүзүнүң хүлээлгези. Бистиң даараныылга фабриказында белен эвес байдал тургустунган. Хову-Аксыда, Ак-Довуракта филиалдарывыс план күүсетпейн турар болгаш Кызылда төп цехтиң эки ажылдап, планныг онаалдаларны ажыр күүседири негеттинер.

Бригадавыстың мастери Н. Донская ажылды багай эвес организастап турар. 40 кижи дээрге, улуг бригада дээрзи билдингир. Ынчалза-даа дээниг, найыралдыывыс он хире кижи составтыг коллективтерден дорадавас. Эрткен беш чылда эки ажылдап келген болгаш дыка хөй даараныкчылар коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп хүндүлүг аттың эдилекчилери. Бо чылдың сес айларының планын база күүсеткен бис. Зинаида Ховалыг, Раиса Данчай-оол, Людмила Стародубцева, Наталья Оюн болгаш өскелериниң-даа тэлептиг ажылын канчап демдеглевес боор.

Элээн хөй операцияларны дески шиңгээдип алганнарга барык кижи бүрүзүн хамаарыштырып болур. Чамдыкта боттарывыс, чамдыкта бичии уругларывыс аарып бээр болгаш даараныкчылар чедишпейн баар, эш-өөрнүң орнун солуп ажылдаар апаар. Чогум-на ынчан хөй операциялар билир болуру чугула. Чүгле ажыл үезинде эвес, хостуг үевисте-даа найыралдыг кады эдержип келдивис.

Даараныкчының ажылы, өске ажылдар-биле бир дөмей, бодунуң чажыттарын белеп ажыдып бербес, ээзиш эвес күжениишкиннерни, тура-соругту үндүрерин негээр ажыл. Мээң сеткил-сагыжымны дүвүредип чоруур чүүл бар: сөөлгү үеде аныяк уруглар даараныкчының мергежилин шиңгээдип алырынче чүткүл чок болуп, ажылга кирген-даа эчизинге четпейн каапкаш баар-дыр. Ажылчын кадрларны четчелээри — фабрикаңың шиитпирлээр ужурлуг чугула айтырыгларының бирээзи болгай. Ажылдаар кижилер чедишпезинден ажылга шаптараазыннар хөй. Белеткел-бижыглага цехтинде ажылчыннар чедишпес болгаш бижып каан пөстер чамдыкта саадап кээп турар. А ол цех чүгле Кызылдың төп цехин эвес, а районнарда филиалдарывысты база хандырып турар.

Биске кижилер чүге ээзип кээп, мызырынмайн турарын тайылбырлаары берге. Чогум фабрикада ажылчыннарга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Эмнелге пунктузу, парикмахерская, столовая, диш эмнээр өрээл-даа бар. Чурттаалга байдалы база ниитизи-биле багай эвес. Өг-бүлелиг-даа, өг-бүле чок-даа ажылчыннарга чурттаар ниити чурттаалга бажыңнары бар. Чоокку үеде фабриканың ажылчыннары чурттаар бажыңны тударын көрдүнген. Харын ону тудуп эгелээрин дүргедедири чугула. Аныяктарга бистиң фабрикага кээп ажылдаарын сүмелексээн ийик мен. Турушту, бергелерден ырбавас кижилер каяа-даа херек, бистинге база оларга кылыр ажыл албан тывылы бээр.

Сөөлгү үеде даарап турар хептеривистиң модельдери доктаамал солчуп турар апарган. Ол база-ла чөп: аңгы-аңгы кижилерге ниизы-бүрү хевириниң хептери херек болгай. Ам 2,5 муң ээлээди уруглар платьелери даарап тур бис. Ол онаалданы кааш хоогаш төндүрүпкеш, херээжен халаттар даарап кириптер бис. Ажылывыс ниитизи-биле эки, планныг онаалдалар күүсеттинип-даа турза, үделезин экижидиишкиннер көзүлбейн турар. Дааравы кылыгларывыстың шынары чамдыкта негелделерге дүүшпейн баргылаар. Контролёрлар эде кылыры-биле дедир чорудуп турар таварылгалар хаая эвес. Цехте тургускан машиналар, дериг-ежелер үрели бээр чоруктар база бар. Септекчилерниң саны ээзиш болгаш туруушкуннар болгулай бээр.

Бистиң ам сорулгавыс ажыл темпизин бедидип, он ийиги беш чылдың баштайгы чылын эки көргүзүглерлиг доозары. Ол дээш чүткүл бар, ам [illegible] ындыг деп бадыткаар ужурлуг бис.

Р. МОНГУШ,
Кызылдың даараныылга фабриказында бригадир.

ОН ХОНУК ЭРТЕ ДООЗАР

Чадаанада № 2 көжүп чоруур механизастаан колоннаның № 9 комсомолчу-аныяктар бригадазын комсомолчу Герман Эртинеевич Иргит удуртуп турар. Он ийиги беш чылдың бирги чылында комсомолчу-аныяктарның бригадазы Сүт-Хөл районнуң Бора-Тайга, Баян-Тала суурларында дөрт аал ниити чурттаар бир, ийи квартиралыг база бир ийи бажыңның тудуун шынарлыг кылгаш, комиссияга хүлээдип ажыглаалга кииреген. Ынчангаш чартык чылда тудуг-монтаж планын хуусаадан эрте боттандырган.

Керээ ёзугаар ол бригада бо хүннерде Улуг-Хем районда «ҮТКА-ның 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хемде салбырында августуң ийиги чарлында ажылдап чедип келгеш, ийи квартиралыг бир бажыңның таваан салгаш, ханазын дооскан, шалыпкын ажылдап турар.

Керээде көрдүнгенни ёзугаар ол бажыңның тудуун болгаш шеверлел ажылын катай октябрь 10-да доозар дээниинден эрте он хонук бурунгаар ажыглаалга киирер сорулганы салган. Г. Э. Иргиттиң тудугжу бригадазы эртеп эртеден, орай кежээге чедир шалыпчы ажылдап турар.

Т. ОЧУР-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ЧЕТТИРДИВИС, ШЕВЕР КЫСТАР

Ийи чеди хонук дургузунда үргүлчүлээн хайнышкынныг ажылдың түңнелинде «Тыва тудуг» трестиниң Кызылда № 3 ниити чурттаалга бажыңның дөрткү кадыының септелгезин доозулган. № 48 тудуг эргелелинде Г. Оюнга удурткан 7 кижи составтыг шеверлекчилер бригадазы шалыпкын болгаш шынарлыг ажылдаан.

Шеверлекчи кыстар В. Амыр-Бади, Р. Салчак, Т. Чүлдүм оларның эки ажылын демдеглевес аргавыс чок. Оларның бүгүнниг холдарының септеп кааны өрээлдерге чурттаан тудугжуларның сеткилин сергеп, ажыл-ишчи хөөнү дыңзып турбайн канчаар. Бригадир Галина Оюн-оол-өөрүнүң ажылын эки организастаан.

Д. ДОНГАК,
«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелде дашчы.

ЭСМ БОЛГАШ ШКОЛА

• Реформа боттанышкында •

«Бэйсик» деп сөс бүгү кижилерге ээн билдингир болгаш оон утказын тайылбырлаар херээ чок — ону школачылар безин эки билир деп чугаалажып турар. Ындыг болуун магат чок, ынчалзажок ол сөстү бир-ле дугаар дыңнаанымны өөредилге төвүнүң директорунга ажык-биле чугаалаадым.

«Бэйсик» — ол дээрге электроннуг санаалга машиназы-биле кижиниң чугаалажыр дылдарының бирээзи-дир деп, Москваның Октябрь районунда санаалга техниказының өөредилге төвүнүң директору Татьяна Кравчук тайылбырлады.

— ЭСМ-ниң (электроннуг санаалга машиназының) «аялгазы» деп дылын башкылар кичээлдерин чорударда ажыглап турган. Бистиң школада өөреникчилер машинаның ындыг хевирлиг ээзен каш дылдарын билип апарган — деп, Т. Кравчук уламчылап чугаалады.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының чамдык албан черлеринге электроннуг санаалга техниказы башкарар тускай эртемниглер кажан чедишпейн турган үеде оларның санаалын ёзугаар өөредилге төвүн 1972 чылда ажыткан. Амгы үениң эң-не сайзыраңгай дериг-херекселдери-биле өөредилге төвүн хандырган. Өөредилге төвүнүң ат-сураа чыл келген тудум-на алгып, авторитеди бедээн. Аңаа ийи чыл хуусаалыг өөредилгени чыл бүрүде ийи муң хире кижи доозуп, тускай эртемни чедип ап турар.

Өөредилге төвүнге кичээлдерин школа программазының бир эртеми кылдыр организастаан. Ону дооскаарнарының электроннуг санаалга машиналарлыг албан черлеринге күзелдии-биле ажылга хүлээп ап турар. Өөредилге төвүнге оларның чедип алган билиглериниң деңнели бедик.

Бүдүрүлгениң техниктиг сайзыралы бедээни-биле холбаштыр электроннуг санаалга техниказын билир специалистер эргежок чугула болуп турар. Ажык-биле чугаалаарга, электроннуг санаалга машиналарын башкарарының бедүүн эргаларын безин кижи бүрүзүнүң билири эргежок чугула болур үениң мырыңай ужиниде чедип келген бис. Ындыг эргаларга кижилерни массалык-биле өөредири чайлаш чок болур. Ынчангаш «Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери» 1985 чылдан эгелээш, үстүкү класстарга өөредир дугайында шиитпир хүлээп алдынган.

Чаа ол эртемге школачыларга өөредири-биле холбаштыр ниити билиг школазының мурнунга тодаргай кандыг сорулгалар салдынып турарыл?

Бо айтырыгга тайылбырны бээрин улус депутаттарының Москва хоорай Советиниң күскомунун улус өөредилгезиниң кол эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Леонид Шилодан дилээн мен.

— Хамыктың мурнунда санаалга техниказының дугайында ниити билигни аныяктарга бээр ужурлуг бис. Санаалга техниказын сонуургалдыг кижилерни профессионалдыг белеткелдиң деңнелинге чедир өөредир апаар. Кедизинде — ол техникага өөредилге чорудулгазынга кирипчитирер. Ынчангаш чаа эртемни башкылаар кижилерниң күш-ажылын интенсификастаар болгаш ук эртемниң өөреникчилерин хандыр шиңгээдип алырын чиигедир сорулга салдынган — деп, Л. Шило тайылбырлап чугаалаан.

— Кандыг арга-биле?

— Билдиңмес чүүлдү баштайындан катап айтырарындан эпчоксунар өөреникчилер тургулаар. Ындыг таварылгада ук өөреникчилер кичээл соолунде класска артып калгаш, билдинмээн чүүлдериниң тайылбырларын ылаптыг шиңгээдип алыры эптиг болур.

Башкыны электроника солуп болур деп, чамдык кижилер бодап-даа, чугаалап-даа турар. Ынчалзажок ол бодалга бүрүнү-биле каттышпас бис. Электрониканы чүгле дузалаар чүүл кылдыр ажыглап болур. Чижээ, телевидение дамчыштыр өөредириниң оралдажыышкынын ап көрээли — херек кырында ол оралдажышкын бүтпээн, чүгле дузалаар немелде арга кылдыр ындыг өөредилгени ажыглаары чүүлдүг. Эртемденнериниң санап көргениниң ёзугаар алырга, чаңгыс кичээлди безин программалыг материал кылырынга 150 шак негеттинип турар. Ынчаарга электрониканың өөредилге номун белеткээринге дыка хөй үе негеттинер! Машина-биле өөредиринге бодаарга, башкының сөзү өөреникчилерге тодаргай болгаш бүзүрелчиг болур. Билдинмейн барган чүүлдү машинадан катап айтырып, немелде тайылбырны ап болур бе? Машина башкы ышкаш кажан-даа тайылбырлап шыдавас.

— Санаалга техниказын хөй чурттарның школаларында ажыглап турар. Бир катап Бельгияга барган үемде доозукчулар класзының математиканың кичээлинге олурупкан мен — деп, Л. Шило чугаазын уламчылады. Математиканың бир бодалгазын шиитпирлээрин өөреникчилерге башкызы саналдаан. Калькулятор деп электроника херекселин бир өөреникчиден ап алгаш, «электроннуг дузалакчы» чокта математика бодалгазын ук өөреникчилерниң кайы хире шиитпирлеп шыдаар аргазын, бодалганы кайы хире билирин сонуургап көөр бодаан мен. Электроника херекселиниң дузазы чокка ол өөреникчи математиканың эң-не бедүүн бодалгаларын безин бот-тускайлаң шын шиитпирлеп шыдавас болган. Техника чеже-даа сайзырангай болбодаар, билиглери моңнээр, оларны чогаадыкчы ажыглаар талазы-биле кижиге канчап-даа деңнежип шыдавас деп бодаар мен. Электроника болза, өөреникчилерниң бодунуң «кулдары» болдурбазын. Техника чокка чүнү-даа олар шиитпирлей албас кижилер кылдыр чаңчыктырбазын дээш электроннуг санаалга машиналарын бистиң школаларывыстың өөредилге чорудулгазынга ажыглап турар бис...

Чаа эртемни школа программазынга немей киирген соолунде баштайгы өөредилге чылы доозулган соолунде ук эртемниң дугайында ону өөреникчилерниң канчаар шиңгээдип алганын башкылар канчаар бодап турарыл? Маңаа хамаарыштыр Москваның чамдык башкыларының бодалы ындыг.

Москваның № 863 школазының физика башкызы Инна Осокина.

— Чаа эртемни өөреникчилер эгезинде элдепсиниш, «Дисплей — чүге чугаалавас ыл?» деп айтырып турганнар. Ынчалзажок кичээлдерге электроннуг санаалга техниказын ажыглаарынга дүргени-биле чаңчыга бергеннер. Техниканы өөреникчилерни сагынгыр, бодамчалыг болурунга үргүлчү чаңчыктырып. Өөредилгеде үүрмек, ийиги черген айтырыы чок дээрзин оларга угаадып турар. Школачылар өөредилгезинге техниканы идепкейлиг ажыглап келген. Чаа эртемге оларның сонуургалы кошкавайн турар.

№ 45 школаның директору, төөгү башкызы Леонид Мильграм: механиктиг ойнаарактардан эгелээш, амыдыралга ажыглаар приборларга чедир, техникага хамаарыштыр чамдык бичии оолдарның, уругларның кам-хайыра чокка аажылай бээри чажыт эвес болгай. А дисплейлерни олар хүндүткел-биле көрүп турар. Чаа өөредилге чылында компьютер (техниктиг чүүлдерниң) клувун школага организастаарын шиитпирлээн бис. Адакки класстарның өөреникчилеринге техника-биле холбаалыг ойнаарактар булуңун организастаарындан эгелээр бодаан бис. Дараазында чылдарда ёзулуг машиналарны оларның шиңгээдип алырынга, хүндүлеп көөрүнге ындыг клубтуң дузалаары чиганиг чок деп бодаар мен. Административ айтырыгларны шиитпирлээринге: өөредилге программазын хынаарынга, школачыларның өөредилгезиниң шынарының үзелдүн болгаш анализин кылырынга техниканы база ажыглаар бодап турар бис.

№ 117 школага Эртемнер академиязының организастааны эртем-өөредилге комплекизиниң удуртукчузу Дмитрий Калемиров.

— Эгезинде бүгү-ле чүүлдер билдингир, бедүүн ышкаш болган: техника бар-дыр, ажыгла, өөрен — ол-ла дээр бодалдар турган. А өөредилге эгелээн соонда айтырыглар хөй-биле тургустунуп келген. Чижээ, өөреникчилер дисплей экранының мурнунга каш шак шиитинде олурар ужурлугул? Классты чеже дисплейлер турза, эки болурул? Оларны канчаар тургузарыл — дээн ышкаш, хөй айтырыглар башкыларның, эмчилерниң, эртемденнерниң, инженерлерниң мурнунга тургустунуп кээп турган. Ынчалзажок, чугула улуг херек — 1986—1987 чаа өөредилге чылында уламчылап эгелээн.

РУДОЛЬФ АЛФИМОВ.
(ПМА).

ҮЖҮКТЕРНИҢ ҮНҮН ДЫҢНААШ...

Даартагының солуннары дуруп эртип турда, шыпкарлып, арыннар өрүттүгеш, бирги корректураларны номчуттунган. Редактор болгаш дежурнайлар-даа ажыл шуудаан деп бодал-биле чайлыг ажылдап турганнар. Үш шак үезинде телетайптан сагындырыг келген: даартагының солуннарынга ынап-ла үндүрери-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чугула документизин дамчыдып эгелээр, ол он сес шакта доостур. Удатпаан чок-ла доктаалдың эгези кээп эгелээн. Очулдурукчулар ажылдап кирипкеннер.

Ажылдың байдалы нарыыдаан. Документини улур очулдуруп, хынап, редакторлаар болгаш өрүлгеже киирер дээш, ажыл-ла хөй апарган. Оон аңгыда бирги, ийиги арыннарны катап эде чыскаагаш, чаа келген материалды аңаа киирер ужурлуг.

— Ажыл көвүдээн, чаа материал кирер апарды, шалыпкын болбас болза, орайтаар боор бис — деп, үндүрукчу өрүкчү кыстарга чугаалаан.

— Бистерде чүү боор, зораан өрүптер бис... Солуннуң чыскаары-ла озалдавас болза, график ёзугаар үнуп болур арга бар — деп, өрүкчүлерниң бирээзи харыылаан.

Баштайгы чаа оригинал кирген соонда, шыпап-ла өрүлге саадал чокка чоруп турган. Удавааанда метранпажтарның (солун чыскаакчыларының) ийиги ээлчээ эгелээн. Степан Адыг, Лена Саая, Нина Монгуш олар даартагы солуннарны харыылаар кижилер ол. Степан чаңчыкканын ёзугаар баштайгы гранкаларны алгаш, үндүрукчүнүң шыйымын ёзугаар «Шын» солуннуң бирги арнын чыскаап эгелээн.

Шынап-ла солуннуң ол номери чогуур үезинде парлаттынып үнген. Чугула документини номчукчулар таныжып, чугаалажып эгелээн. Солуннарны үндүрери чүгле редакция эвес, харын типографияның ажылдакчыларының үлүүнден база хамааржыры билдингир.

Степан Салчакович Адыг амгы үеде ында бедик мергежилдиг ажылдакчыларның бирээзи. Ол 1969 чылда, күш-ажылдыр назы четпээн турагшала, типографияга өөреникчилеп кирген. Удатпаан чок ону шерипже келдире берген. Совет Армияның хүрээлениниден халашканының соонда ол типографияга база катап ээп келгеш, өрүкчү боол, а оон соонда солуннар чыскаар ажылга — метранпажка өөренип алган. Чаа профессияны чедип алыры аңаа белен эвес болганын ол сактып чугаалап турар. Ынчалза-даа кызымак болгаш, ол аңаа дүрген чаңчыгып, ажылдың чажыттарын бодунун башкылары — хоочуннардан билип ап, ажылынга улам-на шуудап кел чораан. Бөгүн ол — аныяктарның дагдыныкчызы, улуг дуржулгалыг, хүндүткелдиг кижи боор турар. Ол бодузаан каш кижини өөреткен. Олар районнар солуннарын-да.

Республикада коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп хүндүлүг атты бир-ле дугаарында чедип алган бүдүрүлге — типографияның мурнакчылары чоокта чаа Москвага, Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге чораан келгеннер. Оларның-биле кады Степан Салчакович Адыг база чораан. Оон-биле кады «Шын» солунну үндүрүп турар бригада (бригадири Валентина Трифонова) өргүр цехте социалистиг чарыштың чаңгыс эвес удаа тиилекчизи боол келген. Коммунист С. С. Адыг бодунуң хүлээлгезин ылаңгыя солуннарга дүрген парлаар, чугула документилер бар апарган таварылгада үнгү-чыдын чок, өске эш-өөрү-биле кады кызымаккай ажылдаар чаңчылдыг. Ылаңгыя кажан СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажылдап турган хүннеринде оон ындыг кызымаккай чоруу, бодунуң ажылынга бердингени көзүлген. Ээлчээ тензе-даа, ол оон соонда-даа ажылдап артып, солуннуң чогуур графикте үнеринге бодунуң кескү үлүүн киирип келген болгаш, кирип-даа турар. Чогум-на оон ужурундан чамдыкта ажыл бергедеп, немелде күш негеттине бээрге, Степан Салчаковичтиң типографияга бо-да чедип келири таварылга эвес.

Солуннуң номчукчуларынга билдинмес, оон оларның холдарынга чогуур үезинде чедеринге улуг үлүүн киирип турар ажылдакчылар дыка хөй. Оларның бирээзи — метранпаж Степан Салчакович Адыг-дыр. Ол бодунун кызымаккай ажыл-ижи-биле, эш-өөрүнге дузалачаа, эптиг аалдээ-биле коллективте хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи боол турар.

А. АРАПЧОР.
ЧУРУКТА: С. С. Адыг.
В. КАРА-САЛДЫН фотозу.

• • •

ЧУРУКТАРДА: Бий-Хем «Өөк» совхозтуң төвүнде аъш-чем магазинниде комсомолчу-аныяктар бригадазы бар. Бараан саарылгазының планның даалгаларын олар ажыр боттандырып, садыгларының культуралыг бедиделерин чедип ап турар.

Ында комсомолчу Татьяна Моисеева аныяктар бригадазының ажылын удуртуп, бараанарны үзүктел чокка чедип алгаш, чонга садарынче кичээнгейлиг салып турар.

Комсомолчу садыгжылардан Людмила Калягина кассирлээр. Оон өске-даа садыгның ажылдарын ол кылыр.

Садыгда янзы-бүрү соктарны садып турар. Магазинниң соңгазының дужунда столчугашты тургусчан. Ооң кырында чечектер өзүп үнүп турар. Чанында шилдерде соктарны ажыткаш, сорт аайы-биле графиннерде кудуп каан. Келген улус соктарны садып ишкеш, неппеен таваанка салып каар.

Соктарны садыглаарын комсомолчу садыгжы Алена Баштыг-оол организастап, боду киржип турар. Аныяк садыгжылар шупту бедиткен социалистиг хүлээлгелерлиг. Он ийиги беш чылдың бедиткен хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседир дээш, аразында чарыштыг ажылдап турарлар. Олар август айда чээрби муң рубльдиң бараанын саарарын ажыр күүсеткеннер.

ЧУРУКТАРДА: Аржаан суурнуң аныяк садыгжызы Алена Баштыг-оол, Татьяна Моисеева, ооң чанында кассир Людмила Калягина.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

• • •

Болгарияга улусчу эрге-чагырганың тургустунганының 42 чыл ою

ЧҮС-ЧҮС ЧЫЛГА ДЕҢ ОРУК

Москва—София аразынга чоруур поездиниң соңгазындан күстүң тынышынга алзынкан пейзаж көстүп келгилээр. Бүгү-ле чүве ам-даа ногаан хевээр болза-даа, шала билдирер-билдиримес кыдыр алдынналы берген арыглар бо-ла эрте бергилээр. Садтар, огородтар бүргээн кедээ суурлар эндерик. Тараачын кижи чүс-чүс чылдарда тараанны болгаш өске-даа культураларны хандыкшыл-биле тарып, өстүрүп ап чораан. Балканнарның чери ваажок бериичелиг болганда ол хөй дүжүттү ажаан ап келген. Шөлдерде кедээ ажыл-агый болгаш чер казар техника хөй-биле көстүп эртер. Ынаар-ла, ырак черлерже, электри дамчыдылгазының шугумнары шөйлүп чоруй баргылаан. Заводтар-ла, заводтар... Шупту аңгы-аңгы. Улуг эвес фабрикалардан индустрияның күчүтеннеринге чедир — кандыг-даа бүдүрүлгелер бар.

Болгар улустуң 42 чыл дургузунда эрткен оруу чүс-чүс чылдарнынга деңг болгаш, шынап-ла, сагыш-сеткилди өөртүп кагбас арга чок. Аңаа чүгле ооң чедиишкиннеринге өөрүп чоруур өңнүктери эвес, а харын оларның херек кырында чедиишкиннерин чажырар таварылгаларны дилеп чоруур өңнүктери эвес кижилер үнелелин берип чоруур. «Болгария сөөлгү он чылда Европага экономиктиг хөгжүлдениң эң бедик темпилериниң бирээзин чедип алган» деп «Вашингтон пост» солунга Джексон Диел чоокта чаа мининр ужурга таварышкан.

Экономиктиг өзүлдениң көргүзүглери кедээ ажыл-агыйның индустриализациязының болгаш механизациязының чайгылыш чок чорудулгазы-биле таныш кижини эндепчидирбези билдингир. Ниитизи-биле 1949 чылдан 1986 чылга чедир үениң дургузунда национал экономикаже 124,7 миллиард лев капитал салымыжынны киирген. Ооң иштинде үлетпүрге —53 миллиард лев болуп турар. 1985 чылдың төнчүзүнде улус ажыл-агыйының кол фондулары 104,4 миллиард лев болган. Бодап көрүңер, 9 миллион чурттакчы чоннуг чуртка ол түң — моон ыңайгы хөгжүлдениң быжыг фундаментизи болур. Совет Эвилелиниң болгаш өске-даа социалистиг чурттарның дузазы Болгарияның чедиишкинниг хөгжүлдезинге дыка салдарлыг болган. Чамдык таварылгада, амгы үениң үлетпүрүнүң бүгү адырларын хары угда хөгжүдерин ол чорутпаан. Чурттуң экономиктиг дузалажылга чөвүлелинге киржилгези ЭДЧ-ниң чаңгыс аай комплекизиниң бот-боттарын немээр кезээнге даапмышаан болгар индустрияга шалыпкын хөгжүүр арганы берген. Чамдык адырлар талазы-биле БУР-нуң дыка тодаргай специализациязы планнаттынып кылдынган. Ынчангаш аңаа эртем-техниктиг депшилгениң дээди деңнелинге чедир оларны хөгжүдер арганы берген.

Электрониканы ап көрээл. Статистиканың сан-чурагайларын бээргээр алырга, чурттуң чурттакчы чонунуң санынга хамаарыштыр салалга техниказының кылыглары үндүр садар талазы-биле ол чурт делегейде бирги черже үнген. Оларның хөй кезии бистиң чуртувуста кээп турар. Транспорт машина тудуу, мааңгылыг электриниг болгаш автокарларны тудуп, тургузарынга мурнуку турушту ээлеп турар. Чижээ, «Балканкар» эртем-бүдүрүлге болгаш садыг каттыжыышкыны беш чыл дургузунда делегейде бирги черни ээлеп келген. Ооң бүдүрген кылыгларының 90 хуузу социалистиг чурттарже чоруп турар. Дайын соолгунуң чылдарында экономиктиг тургузуушкунунуң шапкын чорудулгазы улуг хемчээлдиг социал чедиишкиннерге быжыг баазаны тургускан. Кадык камгалалы, өске социалистиг чурттарнымында ышкаш, бүгү кижилерниң эргезинде болгаш халас боон турар. Кижиниң амыдыралының ортумак назыны 72 чылга четкен. Бир эвес улусчу эрге-чагырганың тиилелгезинге чедир 2 муң ажыг кижиниң бир эмчи эмнеп турган болза, ам 340 кижиге бир эмчи онаажыр болу берген. Кырганнар-даа, бичии чаштар-даа сагыш човаашкыны-биле бүргеткен. 1980 чылдан 1985 чыл чедир күрүнениң пенсия тывсырынга салаашкыннары 42 хуу өскен. 100 өг-бүлениң 37-зи хуужу машиналыг болуп турар. А чурттаалга шөлүнүң ортумак хандырылгазы мындыг: бир кижиниң залээр шөлү 15 дөрбелчин метр ажа бээр.

Культура талазы-биле өзерлиишкиннер кайгамчык. Театр, кино (чүгле телевидениениң ачызы-биле эвес), чуруга уран чүүлү бажың бүрүзүнде кирген дээр болза хөөредиг болбас. Чижээ, эрткен чылын музыка-хөгжүмнүг концерттерин 690 муң кижи көрген. Болгарияда 65 театр шилилерин көргүзүп турар. Болгар кижи чылда ол киноны көрүп, чеди номну садып ап, сес журналды, 119 солунну номчуп турар. Ында орус болгаш совет литературага сонуургал ваажок улуг. Дыка хөй хоорайларда совет номнарның тускайлаттынган садыглары ажылдап турар. Аңаа ыңактарының саны улам көвүдеп бар чыдар.

Бистиң чуртувуска болгаш ооң культуразынга ындыг кичээнгей кандыг-даа эдепсиниг болдурбас. Совет-болгар харылзаалар амыдыралдың бүгү-ле адырларында шалыпкын хөгжүп турар. Советтер чуртунда аңы-дүңмалышкы төреедешкээ чок округ ады хоорайны Болгариядан тывары берге. БУР-нуң экономиказының бүгү адырларының моон ыңайгы хөгжүлдезинге демиин каттыштырбышаан ында совет тускай эртемнигтер ажылдап турарлар. Газ чыдар черлерин шиңгээдип алырынга, арга-арыгның байлаа болгаш өске-даа чүүлдерин ажылдап кылырынга болгар өңнүктеривистиң боттарының күш-ажылчы үлүүн киирип турар черлери бистиң чуртувустуң картазында эвээш эвес. Бо чыл ийи талалын харылзааларының дыка бедик үе-чадаже киргениниң эгезин салган: ийи чурттуң экономиктиг болгаш эртем-техниктиг политиказының дүүштүрүлгезин ханыладыры, кады ажылдажылганың адырларынга кандыг-бир чүвени эң баштай ажыткаанын тодарадырынга стратегиялыг чаңгыс аай хевирлээшкинни чорудары. Ол ажыл-чорудулганың бир көстүү чижээ болза, «Красный пролетарий» (Москва) эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыны-биле «Берое» (Стара-Загора) болгаш ЗММ (София) биле Ивановонуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг станок тудуушкунунуң бүдүрүлге каттыжыышкынының аразында кады ажылдажылгазы болур. Улусчу Болгарияның чедиишкиннерин бышкан социалистиг ниитилелдиң тудуг-сууру ында аңаа-ла, кандыг-даа бергелер чок хөгжүп бар чыдарын көргүспейн турары илдең болбайн. Ылангыя бүдүрүлге адырларында бергелер бар. Үлетпүр болгаш кедээ ажыл-агый продукцияларының чамдык категорияларында шынар дугайында айтырыг чидиг-биле тургустунуп турар. Электри хандырылгазында үзүктелиишкиннер бар. Чурттакчы чоннуң хандырылгазының чамдык айтырыглары ээн-не чедир шиитпирлеттинмейн турар. Өзүлдениң бо айтырыгларын бүгү-ле деңнелдерде, ооң иштинде болгар парлалгада ажык болгаш калбаа-биле чугаалажып көрүп турар. Революция тиилээн соонда болгар улустуң эрткен 42 чылда чедип алган чедиишкиннерин ол айтырыгларны боттур шиитпирлеп турарының үндезини кылдыр санаар херек.

Ю. ТЫССОВСКИЙ,
СЭТА-ның корр.

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

ЭЗИРЭЭН ЧОРУКТАН БОЛГАН АЙЫЫЛ

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди чарлаандан бээр бир чыл ажып турар. Бо үениң дургузунда республикада-даа, Тес-Хем районда-даа эвээш эвес чүүлдер кылдынган. Кудумчуларга элең-тейдиң чоруур кижилер, кем-херек үүлгедир арагачылар эвээжээн.

Ынчалза-даа оожургаары ам-даа элек дээрзин Тес-Хемге болгулаан чамдык фактылар бадыткаар. Араганы боттары кылыр, ооң уламындан аар кем-херек үүлгедир чоруктар мында ам-даа бар. Ооң чамдык чижектерин маңаа чугаалаза артык эвес боор.

«Чодураа» совхозтуң мал чемин белеткээр 6 кижи составтыг звенозу Хөрлүг-Кыштаг деп черге ажылдап турган. Аңаа тракторист Константин Захаров, звено удуртукчузу Александр Үкей оларның «эгелээшкини-биле» ишкири 38 литр флягага пиво кылганнар. Оозу «быжа» бээрге ажыл хүнүнде арагалап эгелээн.

Медерел эзирээн Константин Захаров тракторун ажылдаткаш, ону чаңгыс черге бөөлдеди кааптарга, кодуртүп каан турган андазынның шаараш демирин черге турган Үкейниң бажынга дегген, ооң уламындан ол кижи аңаа мөчээн.

Арагалаашкынның уржуу бо-ла мышкажыл. Звено удуртукчузунуң ийи уруу өскүс калган, а Захаровтуң беш урууну дыка үр үеде адазын көрбестер, ону хоойлу ёзугаар шиидер болгай.

База бир чижек. Сайын-оол Лайдып деп кижи эзирип алгаш, Самагалдайның Ужарлыг кудумчузунга эъттиг шаан чорааш, кудумчуга ойнап турган уругаар кырынче хеме халыткаанындан 3 харлыг бичии оолдуң бажынга эът давылы дегген. Ол оол ам эмчиде аар байдалдыг чыдар.

Хойтпак тигер чоруктар ам-даа Тес-Хемде чайлаттынмайн турар. «О Шываа» совхозтуң малчыны Тумат Шулуунуң залынга Маадыр Кызыл-оол, Семён Чүлдүм олар чедип келген соонда массалыг арагалаашкын эгелээн. Олар өглеринден 10—10 литр арага эккеп, бөлүк «дой» организастаан. Ооң түңнелинде Семён Чүлдүм чогуш-содаа үндүрген. Ол Маадыр Суңгарбан деп херээжен кижини кемдедир эттээн.

Моон үндүрер түңнел улуг. Кайы-даа суурнуң, кодааның чурттакчылары бистиң районга болган бо халапты бодап, боттарынга ындыг үүлгедиг кылбазын, арага кылыр деп оралдажыышкын бар болза, ону соксатсын дээш бо чүүлдү бижидим. Кем-херек үүлгедиишкиннеринден аңгыда арагалаашкынга киришкеннер, ону болдурган ажылдакчылар база харысалгага онаажыр дээрзин немеп кагза артык эвес.

Д. МИЖИТ.

Хоорай, суурларывыстың аян-шинчизи

НЕМЕЖИП ЭГЕЛЭЭР

Аңгаты — арыг агаарлыг, арга-ыяш-биле хүрээлеткен чараш черде тавaa салдынган суур. Кедээ ишчилериниң амыдырал-чурттаалгазынга эргежок чугула объектилер — садыг-магазин, харылзаа салбыры, эмнелге пунктузу, ортумак школа, клуб, библиотека, уруглар сады бар.

Амгы суур алдан чылга чедир колхоз төвү турган, ооң соонда ону «Шекпээр» совхозтуң салбыры кылдыр организастаан. Оон бээр чээрби беш чыл эрткен. Бо үениң иштинде суурга кандыг чаартылгалар болганыл? Ийи-ийи аал чурттаар он бажың, интернат, чунар-бажың, харылзаа салбыры, магазин ажыглалга кирип, суурга немешкен. Чаартылгаларга өөрүвес кижи кайда боор. Суур өзүп турар, ынчалзажок ооң өзүп, чаартынып турарын оожум деп болур. Моон өске черлерже ажыл-агый аайы-биле кожуп чорупкан чурттакчылар бажыңнарын Кызыл-Мажалыг суурда, Ак-Довурак хоорайда кижилерге садыпкаш баргылаан. Ынчангаш Эрик кудумчузунуң бир талазында дөрт-ле бажың арткан, ол кудумчунуң аян-хевири баксыраан. Суурнуң чурттакчыларының хөй кезии колхоз үезиниң тар бичии бөрбек бажыңнарында чурттап турар. Ынчангаш чон тудуг айтырыын, суурнуң аян-шинчизин-биле холбашкан айтырыгларны хурал-суглаага көдүрүп, чугаалап-даа келген. Ынчалзажок ол саналдар, сүмелерге «Шекпээр» совхозтуң директорунуң кичээнгейи чок артып каап турар. Кичээнгей чүгле совхоз төвүнде. Чурттаалга тудуглары мында туттунуп турар, а салбырже ол талазы-биле кичээнгей кошкак болуп турар.

Суурун чаагайжыдар, бажың-балгат тудуун сайзырадыр айтырыгны соңгукчулар СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Б. С. Нурзатка тургускан. Соңгукчуларның ол дилээн депутат совхоз дирекциязының кичээнгейинге чедирип, болдунар хемчеглерни алганының түңнелинде, чоннуң негелделери боттанып эгелээн. Үениң негелдезинге дүүштүр туттунган уруглар сады ажылдап эгелээн. Ийи-ийи аал ишти чурттаар дөрт чурттаалга бажыңнарының тудуу эгелээн, чеди малчын кодаанче электри чырыын киирген. Ынчангаш суурунга чыл санында чаа тудуглар туттунуп, немежир дээрзинге ооң чурттакчылары бүзүреп турар.

С. СҮРҮН.
Барыын-Хемчик район.

Бистиң чуртувуста ССРЭ

◆ КИШИНЕВ. Чер шимчээшкининге катыгдаан кижилерже чоруткан майгыннар чудурген вагоннар Россия Федерациязындан Молдавияда чеде берген.

— Чурттуң бүгү булуңнарындан бистиң республикаже кээп турар чүъктерниң хемчээли хүн бүрүде өзүп турар — деп, Молдавияның демир-орук өөртүүлге албаныының начальниги Ю. Филаткин чугаалаан. — Бисте Үстүү Камсникден ыяш материалдары, Белоруссиядан — шил, Кривой Рогтан болгаш Донецкиден прокат болгаш каң чудурген состантар чедип келген. Янзы-бүрү техника, дериг-херекселдер, тудуг материалдары чудурген состантар бөгүн-даарта келирин манап тур бис — деп ол уламчылаан.

Чер шимчээшкининиң уржуктарын дүрген узуткаарынга бодунуң үлүүн киирер дээш демир-орукчулар дүрген чүъктерге «ногаан шугумчуларны» ажыткан.

◆ СИМФЕРОПОЛЬ. «Фотон» дээр каттыжыышкынның мында ажыттынган магазинни садып алыкчыларга эң таарымчалыг байдалды тургузарын шиитпирлээн. Ында «Фотонну» бодунуң-даа, өске-даа бүдүрүлгелериниң кылган телевизорларын садарын, техниктиг хандырылгазын база септээрин организастаан.

Бир кижи телевизор садып алган болза, ону дуржулгалыг мастер кандыг-даа телевизор чокка тургузуп бээр, бир ай иштинде контрольдаан соонда завод-бүдүрүкчүнүң магадылаан хуусаалы күштүг боор эгелээр. Телевизорну стационар байдалга септээр апарганда ооң орнунга солуур фондудан аппаратты эккеп бээр, септелге доостуурга ап турар. Садып алыкчы-биле ындыг харылзааны тудуп чорук бодунуң продукциязының дугайында ылаптыг медээ алыр арганы бүдүрүлгеге берген.

«Фотонну» дуржулгазын Крымның хоорайларында нептереди эгелээн, ындыг янзылыг төптерни Одесса, Николаев, Херсон облустарга, Краснодар крайга база калбартып нептередир.

(СЭТА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

БАЙДАЛ ЧИДИГЛЕНГЕН

ЛА-ПАС. Боливияда ниитиниң политиктиг байдалдың чидиглениири уламчылап турар. Даг-руда үлетпүрүнүң болгаш экономиканың чамдык өске-даа адырларының ажылчыларының бүгү-ниити ажыл соксадылгазы ам 20 хонук дургузунда уламчылап келген. Дөрт хонук бурунгаар ам чарлаан шахтерларга муң хире ажылчыннар, албан-хаакчылар, башкылар болгаш студентилер немежи берген. Чурттан америк шериглерин кандыг-даа саадаашкын чокка дораан үндүрерин, оңаа байдалды солууруун, профсоюзтуң болгаш хөй-ниити организацияларының хоругдаттырган ажылдакчыларын хостаарын, республиканың конституциязының магадылап турары демократтыг эргелерин болгаш хосталганы катап тургузарын, чоннуң эрге-ажыынга социал-экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээрин олар негеп турарлар.

Массалыг удурланыышкыннарның чалгыы боливий ниитилелдиң бүгү кезектерин хөме алы берген.

(СЭТА).

⊙ Венгр бүдүрүлгениң кол чагыкчылары.
⊙ Демократтыг эргелер болгаш хосталга дээш Боливияның ажылчын кижилери демисежип турар.
⊙ Диктаторга удур чыскаалдар идепкейжий берген.
⊙ Афган армия ынанып болур күчүлүг күш апарган.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Совет чагыкчылар-биле хаңы кады ажылдажылгазы Венгрияның Кечкемет хоорайында прибор тудуушкун заводунуң коллективиниң күш-ажылчы деңнелин чорууп тодаргайлап турар. Амгы үениң бо бүдүрүлгезиниң цехтеринде прибор щиттерин, спидометрлерни, тахометрлерни, манометрлерни бүдүрүп үндүрүп турар. Оларны совет биче литражтыг «Жигули» автомобильдерге ажыглап турар. Кечкеметтиң прибор тудукчулары-биле барык он чыл дургузунда кады ажылдажылганы чорудуп келгеннер.

Совет автомобиль тудукчулары бөгүн бистиң бүдүрүлгениң кол чагыкчылары болуп турарлар деп, заводтуң кол инженери Шандор Киш чугаалап турар. Ынчангаш оларның чагыгларын шынарлыг кылыры болгаш чогуур үезинде күүседири — бистиң ат-алдарывыстың херээ кылдыр санап турар бис. Чылдың-на Волганың автомобиль заводунуң адрезинче бистиң конвейерлеривистен ниити түңү 70 миллион ажыг рубльдиң аңгы-аңгы приборларын чорудуп турар. Улуг хемчээлдиг совет чагыгларының ачызында бүдүрүлгеге күчүлерни дыка улгаттырар, чамдык цехтерни чаарты кылыр аргаларны ап турар бис. Бөгүн бүдүрүлгелерде амгы үениң чартык автоматтыг хынып-эдээр шугумнары, санал-программа башкарылгалыг дериглер ажылдап турар. Шынарлыг болгаш идегелдиг продукцияны бүдүрүп үндүрериниге биске бо бүгү дузалап турар.

ПРАГА. Аъш-чем программазын күүседир талазы-биле ажылдап турар совет бүдүрүлгелерге чорудуп бээр дериглелерниң үндүрүлгезин Чехословакияның металлургия болгаш машина тудуушкун бүдүрүлгелери харылап турар. Олар даштыкыже үндүр садар бүгү продукцияның алдының бир хире кезээн совет бүдүрүлгелерже чорудуп турарлар. Ында кол черни тараа ажаар техника, ол культураларны болбаазырадып кылырының болгаш шыгжаарының дериглелери, аъш-чем үлетпүрүнүң машиналары ээлеп турар.

ЧССР-ниң машина тудукчулары совет кедээ ажыл-агыйга бүдүн комплект тараа шыгжамырлары, мал чеминиң холуксааларын бүдүрүп үндүрер цехтерин кылып берип турар. Чардыктаан керээлер ёзугаар 1987 чылда ССРЭ-ге олар шак ындыг 10 шыгжамы болгаш бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар 16 цехти чорудуп бээрлер. ССРЭ-де чер суггарылга техниказын 1.5 миллион гектар шөлдерде ажыглап турар. Бистиң чуртувустуң аңгы-аңгы агаар-бойдустуг куржагларында янзы-бүрү хевириниң 1700 хире насос станциялары, 80 муң чыгам чаъстадырып суггарар дериглелер ажылдап турар.

ВАРШАВА. Вроцлав воеводствозунуң — Улусчу Польшаның эң улуг индустриалдыг районунуң Свидница хоорайында «Польмоальмот» заводу даштыкы-биле садыг кылыр бүдүрүлгелерниң аразынга мурнакчы черни ээлей берген. Автомобильдерге ковей ассортиментилиг электри дериглелерин бүдүрүп үндүрүп турар ол заводтуң марказы дыка хөй чурттарда калбаа-биле билдингир. Бүдүрүлгениң кылыгларының даңзызында — генераторлар, таарыштырыкчылар, электромагниттиг муфтылар болгаш автомобиль дериглелериниң өске-даа чүүлдери бар.

«Польмоальмот» маркалыг бараанарының шынары эки, оларның конструкциязы амгы үенинге дүгжүп турар болгаш аңаа хереглел сөөлгү үеде ааажок өскен. Ол заводтуң кылыгларының хөй кезиин, ниитизи-биле барык 1 миллиард злотых өртектиг бараанарны даштыкыже үндүр садарын планда көрген.

(СЭТА).

ТЕЙТЕЛЬБОЙМ ЧИЛИ ДУГАЙЫНДА

ГАВАНА. Хосталганың үрде манаан хүнүн чоокшуладып алыр дээш Чилиниң чону эрес-дидим демиселин чорудуп турар. Ол демиселде чурттуң чурттакчы чонунуң дыка калбак массалары киржип турар деп, Чилиниң компартиязының ТК-зының политкомиссиязының болгаш секретариадының кежигүнү В. Тейтельбойм Пренс Латин агентилелиниң тараткан чүүлүнде бижээн. Диктаторжу ёзу-чурум ам экономиктиг болгаш социал амыдыралдың бүгү адырларында саңдараашкынныг байдалды чурттап эртип турар. Эрге-чагыргага мээрлиг артып каарын оралдашпышаан, Пиночет дыка коргунчуг үүлгедиглерни кылырын соксатпаан. Өлүрүкчүлер 19 харлыг чили Родриго Рохас де Негрини дириг чалбыыш кылып каан-нар. Дайынзыраактарның база бир хилинчектээн кижизи — 18 харлыг Кармен Кинтана өрттенип-быжынганының соонда ам өлүг-диригниң аразында чыдар.

Пиночеттиң америк өмээржикчилери бүгү Чилини шыва алы берген удурланыышкын кымчээшкининиң мурнунга бодунуң коргуп-сүртээшкинин ооң өзүп орарын билип турар апарган. (СЭТА).

ПАРАГВАЙДА КҮЧҮЛЕЛ

БУЭНОС-АЙРЕС. Парагвайда Стресснерниң ёзу-чуруму удурланыышкынның улусчу чыскаалдарын базарынга армияның болгаш полицияның келектеринге деткимче көргүзеринге дузалаар терроржу бөлүктерни — «шаап халдаар бөлүктер» кылдыр адап алганы дээрбечилер отрядтарының калбак четкизин бүгү чуртта тургузуп турар. Оппозицияның күжүн базарынга ажыглаар база бир «штурмовар батальон» бөлеттингениниң дугайын терроржу дээрбечилерниң бир удуртукчузу Стресснерге дыңнаткан.

Чартык шериг отрядтар иштики херектер министерствозунуң, юстиция болгаш күш-ажыл министерствозунуң база армияның командылалчериниң дөрт дужаалы ёзугаар хөделип турар. АКШ-тың төп разведка эргелелиниң ыжкаландырып турары коммунизмге удур бүгү делегей лигазының Парагвай салбырының коммунистиг ажыл-чорудулгага удур бөлүүнүң удуртукчузу эрге-дужаалды Стресснерниң «чаагайда» юстиция болгаш күш-ажыл министри Эухенио Хакет «даканырлап» турар. Диктаторнуң каргыс шагдааларыбиле кады ол терроржу бөлүктер оппозиция күштериниң удуртукчуларын каржыдошуун ажылдап, демократтыг организацияларның бажыңнарынга бомбаларны чавылдырып турарлар. Чоокта чаа парагвай фашистер студентилер шимчээшкининиң активчизи Родольфо Гонсалести боолап өлүргеннер.

Мурнуу Чер-ортузу далайда дүвүрээзиг чорукту АКШ өөскүдүпшаан. Ында билдине бергени-биле алырга, авианосец «Форрестолга» (чурукта) болгаш өске-даа дайынчы үш корабльге Хайфа дээр портче барбайн, Ливияның соңгу эриктеринге таңныылдаарын үргүлчүлээрин Пентагон дужааган.

Ливияга удур чаа «шаажылаачы согугну» Ак бажың кылыр деп турар дүвүрээзиниң медээлер боон турда, Вашингтон ындыг өштүгелиг чөңгээлиг базымны кылган. Дайынчы хөделиишкиннерни болгаш хораланчы операцияларны чорудары, ол чуртка удур экономиктиг кызагдаашкын хемчеглерин ап чорудары ооң планында кирген.

АП—СЭТА-ның телефотозу.

ПАРЛАЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

ЛОНДОН. Афганистанда байдал экижип орар: экономика хөгжүп турар, кедээ ажыл-агый болгаш үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли өскен, социал айтырыглар чедиишкинниг шиитпирлеттинип турар. Афган армия ынанып болур күчүлүг күш апарган. Ооң-биле кады революцияга удур күштер баксыраан. Чурттакчы чоннуң деткимчезин ышкынтаан. Аңгылашкак, харылдаа чок бандилерге удур демисел талазы-биле афган революциянын талазынче чайлы берген. Бо бүгү Афганистандан Төрээн чуртунче совет шериглерниң чамдык кезектерин болгаш салбырларын чаңдырар дугайында шиитпирни хүлээп алыр арганы ССРЭ-ге болгаш АДР-ге берген.

Ол дугайын британ парламентиниң бажыңынга организастаан «Афганистанның өңнүктери» ниитилелдиң парлалга конференциязынга медеглээн. Чоокта чаа Афганистанга чорааш, оон ээп келген лейбористер партиязындан общиналар палатазының кежигүнү Гарри Коэн аңаа көрген чүүлдерин журналистерге сонуургадыы. АУДП-ның ТК-зының Чиигине секретары Наджиб-биле ужурашканын чугаалап берген. Совет дузаның Афганистанга чугула болуп турарын ол айыткан.

Ол ниитилелдиң чиигине секретары Мохаммед Ариф конференцияга чүве чугаалааш, Афганистанны долгандыр турар байдалды, чүнүң-даа мурнунда, революцияга удур күштерин боо-чепсек-биле хандырарын соксадырынче болгаш акша-хөреңги берип деткиирин болдурбазынга уланган харыы базымнарын кылырын барыын чүк чурттарындан Афганистан манап турар деп айыткан.

(СЭТА).

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

НЬЮ-ЙОРК. Латин Американың чурттарынга хамаарыштыр АКШ-тың администрациязының чорудуп турары улуг күрүнезирек политиказын Бразилияның президентизи Жозе Сарней шыңгызызы-биле шүгүмчүлээн. «Форин аффэрс» журналга парлан үндүрген чүүлүнге Бразилия экономиктиг берге-кризисте чурттап эрткен, ооң түңнелинде ол чурттуң 30 миллион хамаатылары ядаранган байдалда чурттап турар деп, ол демдеглээн. Ол үениң иштинде АКШ-тың талазындан деткимче көргүзериниң бичии-даа сомазын көрбээн бис деп, бразил күрүнениң баштыңы айыткан.

(СЭТА).

Ном болгаш номчукчу

ДИЛЕП, ТЫП ТУРАР

Республикада билдингир уруглар чогаалчыларының бирээзи Чооду Кара-Күске — чаа ат эвес. Оон бодунуң топтуг, далаш чогу ышкаш, шүлүктери база тавар тергүттүнүп, чоорту бижыгып келген. Барык-ла деңге бижип эгелээн эштери М. Эрген, Э. Кечил-оол, К. Чамыян, С. Таспай болгаш өскелер-биле бир демей мергежинишкен, чамдык таварылгада шүлүктээн оюур-хевирлер талазы-биле өөрүп мурнай берген деп бадыткап болур барымдааны бо чылын бежен харлааңнынга үндүргени «Анайларым» деп шүлүктериниң чыындызы берип турар.

...Кывар суглуг чырыткылаи
Красноярск ГЭС-ке чедир
Баштыңчының лампазы.

Бажыңында хевээр арткан болгаш өске-даа шүлүктери бичии чаштарның күзел-чүткүлүн, ажыл-херектерин, оон тоглаазын, аажы-чаңын чечен-мерген илередип турары-биле солун, билдингир хрестоматияга чоок.

«Халдып олур, шымда!», «Ажылда!» деп шүлүктерниң сөзүгү аянналыгзын көрүңер: тоова-Вова, мындамымда азы ажылда — Сүрүн-олзут-дур бе? Ындыт аянналыга ийи дапкыр ойнап алышкыннар эге болгаш сөзүгү рифма шүлүктү кайгамчык эки организастаар. Хевир талазы-биле авторнуң бир чаа базымы ол. «Кым мурнаарыл?» «Ай», «Күжүген», «Мыйыт биле Мый-ыт» деп шүлүктерде автор чүнү чажырып каан деп бодаар силер? Оконимнерни шын ажыглаарга, дүрген-чугаа ышкаш апаар. Сөс-биле оюн, ооң ийи, оон-даа хей утказы — уругларның чугаа сайзыралынга, чүвени угаазылап билиринге магалыг чемиш. Ол дилдиишкин, тывызыкып эвес бе? Ч. Кара-Күскениң ындыг аргаларлыг болганынга чүгле байыр чедирер апаар.

«Дүштү садар турган болза» деп шүлүк — ылап-ла чаштар чугаазы, оларның күзели, фантазиязы, адактыг сөөлүнде, авторнуң уруглар психологиязын эки билиринин херечизи. Азы «Дөс-Кара» деп шүлүк дижик. Чогаалчы ол амытанны истеп, эдерииге хөөп, аңдара-дүңдере тудун шинчилээнинин түңнелинде, ооң ийи — тракторнуу ышкаш, хевири — чычаан, демирзиг чыды — ооң камгаланып бүдүжү деп түңнелди үндүрүп келген. Эскерингел, чараш, чаптанчыг, бичии кижилерге өөределиге эвес-тир бе?

«Итпиктиң ырызы» деп шүлүк, мээн сагыжымга Н. А. Некрасовтуң ындыг одуруглары кире каапты: курут көңгүл үрүпкен дег, кургамындыр итпик этти. Автор ону үлегерлеп алган эвес ыйнаан? Чок! Чай — элбекшил, итпик — оон медээчизи. Ону деп болдаалды Ч. Кара-Күске шүлүүнде сиңирип шыдаан. Амгы дүргеделиишкин деп бенингкиин шүлүк бижиириинге хамаарыштырып болбас. Ол уран арга, урай чүүл эшкедевезин вегеп турар. Кара-Күскениң тап-билээ чорув орары ооң өзүлдезиниң чакы. ды-даа болзун чадавас. Далаш чок быжырымчалыг ажылдын бедик шынарлыг үлегер-чижээн бисте, тыва литературада, Ю. Ш. Кюнзегеш көргүзүп турар. Оон өөренир херек.

Бот-башкарганынга — амгы кижизидилге айтырыының, ниитизи-биле, реформазын кол шынары. Ол талазы-биле алырга, Кара-Күскениң «Бодум» деп шүлүү чаа, тодаргай утказыг. Кыскаазы биле чугаалаарга, автор дилеп, тып турар-дыр.

Ч. Кара-Күскенин хиитээлерер болган чүвем — чаңгыс бир хепке куттурган аян сөстери-биле эки шүлүктерни боктаалдырып болбас. Чижээлээрге, «соой-ээ» дээн ышкаш. «Самолёдум», «Эстедип-ле олур мен» деп шүлүктерде олар арбын-дыр. Амы-кышкы сестериниң хоразын өске чижээтеп көргүзейн, М. Юндемпоолда «Баян-Доо» деп шүлүк бар, харын-даа ыры боор. Үш-ле строфадан тургустунган бичии шүлүкте «Баян-Доо» биле «Декей-оо!» деп састер «аа-шуу», «оо-шуу» деп аян сестери-биле холушкаш, Тывада сурагдыг бир малчыныр бүгү ажыл-ииечи оаурбүдүжүн дүй базын каапкан. Харын-даа аыттыг шеэн орган өөрник кижи сагышка кирер «чогаал» болган. Автор кижи бодунуң чогаалынга, маадырынга-даа хумагалыг, хүндүткелдиг болур ужурлуг.

М. САЛЧАК,
башкы.
Мугур-Аксы ортумак школа.

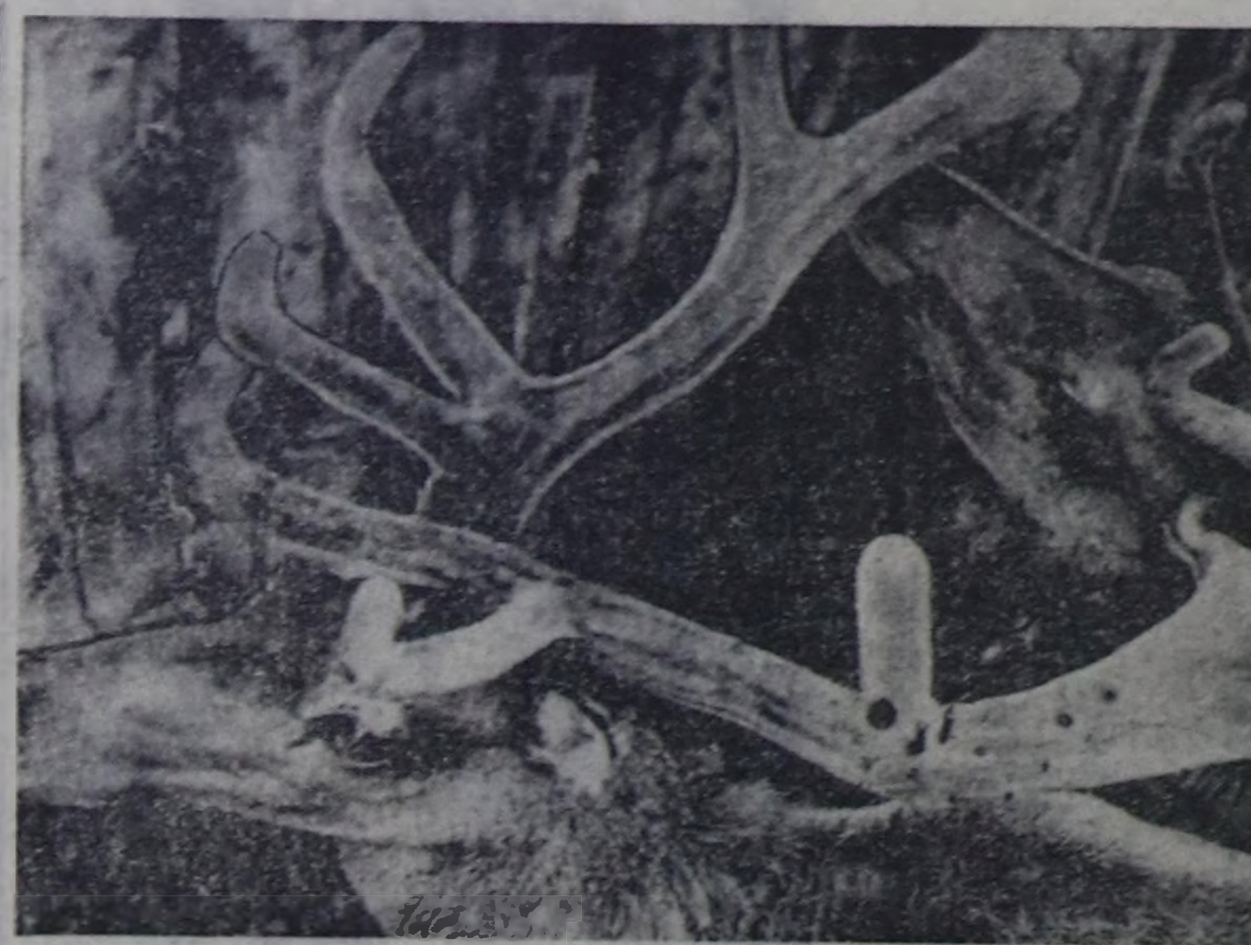
А. КРЕСТЬЯНИНОВТУҢ «Сыыннар» деп фотоэтюду.

ҮЕНИҢ СУДАЛЫ-БИЛЕ ДЕҢГЕ

Август ортан үези. Хүнээректиг Хакасияның төвү — Абакан хоорайның Политчырыдышкын бажыңындан үнген-кирген аңгы-аңгы национал аныяктары-ла хөй. РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин организастааны Даг-Алтайның, Бурятияның, Якутияның, Хакасияның база Тываның аныяк чогаалчыларының семинары болуп турганы ол. Семинарны Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты, шылгарангай совет чогаалчы С. В. Михалков удурткан. Сибирьниң автономнуг областары болгаш республикаларында чаа тывылган аныяк авторларның чогаалдарын сайгарары-биле ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң секретары Э. Ю. Зимин, Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин консультантызы В. И. Чукреев, «Советский писатель» ном үндүрер черинин редакторy Р. И. Винонен, шүлүкчүлер Ю. П. Кузнецов, П. М. Градов, М. Г. Воронецкий, Г. Ф. Сысолятин база делегей литературазының институдундан критиктер В. Г. Бондаренко, Т. Н. Очирова чедип келгеннер. Красноярскиниң чогаалчылар организациязын З. Я. Яхнин, Даг-Алтайның төлээлерин Бронтай Бедюров, Тываның Юрий Кюнзегеш, Хакасияның Михаил Кильчичаков олар баштааннар.

Аныяк чогаалчыларның мурнунда амгы үеде салдынган сорулгалар дугайында С. В. Михалков чугаалап турa. Хакасияда эрттирип турар семинар чогаалга суйдулуг аныяктарның бижиттинген ажылдарында амгы үениң судалы кожа боон турар бе дээрзин тодарадыр деп, ол демдеглээн.

Семинарга ниитизи-биле 55 аныяк авторлар киришкен. Прозаның, поэзияның, шии чогаалының үш секциязы ажылдап турду.

Бистиң республикадан ол семинарга аныяк шүлүкчүлер Евгений Антуфьев, Чүргүй-оол Доржу, тыва проза чогаалын мен барып бараалгадым киришкивис.

Проза чогаалының секциязы семинар үезинде улуг ажылды кылган. Бо секцияның удуртукчулары Т. Н. Очирова, М. Г. Воронецкий, В. Г. Бондаренко олар боттарының үезин, күжүн харамнаашкайн, янзы-бүрү авторларның ийи муң ажыг арын чечен чугааларын, тоолдарын, новеллаларын, тоожуларын номчуп танышкаш, сайгарылгазы кылдылар. Бо секцияда Хакасияның аныяк авторлары хөй чогаалдарын киирген. Оларның аразындан улустуң аас чогаалы-биле холбаалыг ажылдарлыг Сергей Карачаков, төөгүлүг тоожу бижээн Василий Кобельков, чечен чугаага салымныг Андрей Кадаров, солун тоолдарлыг Татьяна Мельникова, Илья Топоев, Тамара Коконова оларның чогаалдары эки үнелелди алган. Өске-даа авторларның хөй санныг тоожулары мааңа сайгартынган.

Чогаалчы кижи чогаалдарын чоңга бижип турар чүве болганда, эң-не шын үнелелди номчукчулардан алыры чугаажок. Сөөлгү сөс критиктер, литературоведтерниң-даа болза, бистиң бодалдарывыс чогаалга туруйк эртемниглерден шоолуг ылгалбайн турду. Кожа-хелбээ чурттап турар алтай, якут, бурят, хакас иш-өөрүвүс амгы үеде түңнүң дугайында, кандыг шынарлыг чогаал бижип турары дээп бодал кижиниң бажынга кирип кээр. Семинарга сайгартынган чечен чугааларда, тоожуларда амыдыралдың янзы-бүрү талаларын чырыткан, кижи салдыныңн баар чидиг сюжеттиг, чечен-сөс-домактыг чогаалдар кайы хөй. Бо бүгүнү сайгарып дыңнап ора, амгы үеде тыва проза чогаалының кыска хевири — чечен чугаалар, мында чогаалдар-биле чаңгыс шугумга деңнежип болгу дег бе дээн айтырыг чаңгаар тургустунуп келди.

Ону харыылаарда, сөөлгү чылдарда «Улуг-Хем» альманахка, «Шын», «Тываның аныяктары» солуннарда парлаттынган кыска чоогаалдарны номчааш, түңнелдин үндүрүп болур бис. Бир дугаар эскертиниип турар чүве: проза чогаалы бижип турар аныяк авторларның эвээжи. Шүлүкке хандыкшылдыг онон авторлар бар-даа болза, проза бижип турар доктаамал авторлар холдуң беш салаазындан ковүдевес дизе хөөрем чок. Бистиң «Мажалык» чечен чогаал каттыжышкынында байдал мооң биле дөмей. Ийи дугаар эскертиниип турар чүве: кыска чогаалдарның деч кезии — шоолуглуг чечен чугаалар. Амыдыралдың четпестерин илередирн солун болбайн аап. Амыдыралдың шыңыл көргүскен чогаалдарның чыгымнге үнүп кээри номчукчуларга оон-даа күзенчиг.

Парлалгаа үнген чечен чугааларның, кыска тоожуларның четпес талалары шуптуу чаңгыс хепке куттурган дег. Оларның хөй кезиинде литератураның уран аргалыг чажыттары эвээш, очерк хевирлиг бижиттингилээн. Эң-не кол чүве, чечен чугааларның төлептиг-даа, төлеп чок-даа маадырларының сагыш-сеткили, үзел-бодалы, дүүргүт читкен шоочалыг антары иштинде чыдып турары дег, дооузу-биле чуруттунмайн турар. Портреттер бар харын. Чаңгыс черге меццизин, чыскаай бижип каан. Амыдыралга таваржыр чөрүүдээлерни маадырларның чаңгыс күжөнгеш-ле ажып эртип турар кылдыр көргүскени үстүкү класста школачыларының бижээн ажылдарынга дөмейлешкек. Бистиң чогаалдарывыста маадырларның үзел-бодалы, иштики делегейи кылыы. Ойзу чугаалаар болза, аал өдээндеп ыравас. Малчын кижиниң чугаазы мал, өдек-кыштагдан, аңчы кижи болза, аң кокпазындан ырадыр бодавайн турар. Амыдыралда ындыг эвес-ле болгай. Тоолайлыг бажында малчынга, Хан-Дээр иштинде аңчыга-даа таваржып боор бис. Амыдыралда шынныг маадырлар чечен чугааларда көзүлбейн турар. Күштүг тура-сорууктуг, чаагай күзел-бодалдыг национал характерлиг маадыр чечен чугааларда тургустунмаанындан, бүгү-эвилел номчукчуларынга бараалгалыптар чогаалдарывыс тывылбайн турары ол. База бир чүүл чогаалдарда көргүскен болуушкуннар үрмек болуп, амыдыралда социал айтырыгларны келгүрбейн, ханы утка чок боон турарында.

Улуг чуртувус иштинде чогаалдары пептерээн аныяк авторлар хөй. Бистер ол талазы-биле мактанып албас бис. Шын харын, М. Горький аттыг литература институдунда өөренип турар салымныг тыва аныяктарның көвүдээни өөрүнчүг. Оларның баштайгылары өөредилгезин доозуп турар, өскелери артынин арта баар деп барган. Литература теориязының бүрүн чешсээн холда алган ол авторлардан чаартыкчы чүүлдерни манап-ла тур бис. Ам мырыңай шыланчыг апарган. Ийи, үш чыл болгаш болуп турар ындыг семинарга киржир аныяк авторларның саны көвүдедир болза, кожа-хелбээ чогаалчы өөрүвүстүң четкен шыйнын арта база бээрвис чадап чок.

Ниитизи-биле Абакан семинары бисте хейну берди. Ол арттың кырынга үнүп келгеш, мурнувуста карак четпес кылдыр чаттылган литератураның делгемнеринде кылаштап болгу дег кокпаларывысты көрүп алдывыс. Дедир чылып бадып кээр хире тайгыр-даа, кижи дырбакталып үнүп шыдавайн-даа баар, кадыр-да кокпалар торду. Түңнел хуралга удурткучуларывыс бистиң ажылдарывысты багай эвес кылдыр санадылар. Ылаңгыя шүлүк секциязының удуртукчузу Юрий Кузнецов Чүргүй-оол Доржунуң шүлүктерин семинар киржикчилериниң аразындан эң эки ден санаан. Чогаал талазы-биле эвээш-бичии-даа бол билиг оорганыста чүктеттинген, амгы үениң судалын холдан салбайн, үе-биле деңге бадары арткан.

М. ХОВАЛЫГ,
семинарның киржикчизи.

СЕНТЯБРЬ

ТВ

9. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежиириниң маргылдаазы. 8.55— «Чыскаалынар, горнистер!». 9.25 — «Ыт эдерткен кадын». Фильм-балет. 10.25 — Док. фильмнер: «Оларның амыдыралының шылу», «Спорт, суур болгаш... фантазия». 11.20—11.25 —Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Райнис. Шелүүге». 15.45 —«Уругларга аңчыгаштар дугайында». 16.20 — Армия ССРЭ-ниң Э. Сарунн аттыг профтехөөредилгезиниң республика Культура ордузунуң танцы болгаш ыры ансамблиниң улусчу коллективиниң концерти. 16.35 —Бо хүүлгаазын делегей. 17.50 —Болгарияның национал байырлалынга — Хосталга хүнүнге. БУР-нуң телевидениезиниң программазы. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —«Москва». Кино таймыбыры. 19.10 —«Кижи болгаш хоойлу». ССРЭ-ниң Чиншие прокурорунуң оралакчызы В. В. Найденов дамчыдылгага киржир. 19.40 — Бүрүнгүлерниң дилээн баргаар. «Сатурнче орук». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Экран мастерлери». Светлана Крючкова. 22.15 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Херээженнер. Чартык финал. ЧССР-ден дамчыдылга. 23.15 —Бөгүн делегейде. 23.30—23—50 —Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежиириниң маргылдаазы.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Док. фильм. 8.35—9.40— Физика, 7 класс. Бойдуста болгаш техникада чылыг дамчыдылгазы. 9.00 — «Салдыстыг хээрниң тывызыктары». Бистиң хуузувус». Эртем-таймыбырлыг фильм. 9.10 — 13.00 — Франция дыл. Кандыг-дамчыдылга. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. 10.35 — 11.40 —Төөгү, 6 класс. 11.05— Эртем болгаш амыдырал. 12.10 — Бойдус эртеми. 4 класс. Хүн болгаш хүн системазы. 12.30 —Ниити биология 9 класс. 13.30 — Бүрүнгү Русьтуң уран чүүлү. 1-ги дамчыдылга. 7 класс. 14.00 — «Шинчилел ажылдары Соңгу чүкте бар чор». Эртем-таймыбырлыг фильм. 14.20—Москва школаларының башкыларыбиле академик А. П. Ершовтуң ужуралдашкаазы. 15.10 — 15.15 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 —«Эзи эрикте». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 19.15 —Телемедээлер. 19.25— «Аяң тевү». Программада: Медээлер. «Шалыпчы ийи ай чорун тур». СЭКП Тыва обкомунуң кедээ ажыл-агый болгаш аът-чем үлетпүр килдизиниң инструкторy М. Ч. Сат дамчыдылгага киржир. «Кедээ ажыл-агыйга мурнакчы арга-дүржүлгазы ноптередир». 19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удумар, чаштар!» «Баштайгы ужуралыгалар». Мультфильм. «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге» Чурталга түдүүнүн шынары. Москва-Львов-Саратов аразынга чугаалажыышкыннар. 21.00 —«Үе». 21.35— «Сантьягода чаъс чаап тур». Уран-чечен фильм. 23.00 — 23.35 —Л. Минкус. «Пахита» балеттен грап-па.

10. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.45—«Сатурнче орук». Уран-чечен фильм. 10.05 — «Аян-чорукчулар клуву». 11.05 — Бо хүүлгаазын делегей. 12.20 —12.25 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 —«Кижи болгаш Сондус». Док. фильмнер. 15.45 «Чүүдеп баа чүге». Уругларга дамчыдылга. 16.20 — «Алыс күзел». Мультфильм. 16.30 — Концерт. 17.00 —«Он алды хар чедир болгаш оон улуг назы». 17.45 — «Тийт Кууси маэстро» «Эстония» театрында» Музыкалыг фильм. 18.15 —Дээди школа: эде тургустуушкуннуң айтырыглары. 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.05 — Арагалаашкынның хораазының дугайында док. фильм. «Чиигедир баддаары чок». 19.25 —Бүрүнгүлерниң дилээн баргаар. «Сатурнну аштырганы». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Сылдыс чүгүрүктерин эгиди берип тур мен». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 22.35 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Херээженнер. ЧССР-ден дамчыдылга. 23.15— 23.40 —Бөгүн делегейде.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15—«Нефтекамск». Док. фильм. 8.35—9.35 — Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 10 класс. 9.05—10.05 — Немец дыл. 10.05 —КПТУ-нуң сургуулдарынга. Астрономия. 10 класс. 10.35— 11.40 Ниити биология. 9 класс. Ч. Дарвин. Амыдыралы болгаш эртем ажылдары. 11.05 —Суббота — ада-не хүнү. 12.10 — Төөгү. 4 класс. 12.40 — Зоология. 7 класс. Эремчиктер. 13.35 — Бойдус эртеми. 3 класс. 13.55 — Сюң ленинги библиотекан. В. И. Ленин. «Карл Маркс». 14.25 —Шии чогаалы болгаш театр. 15.10 —15.15— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Бистер орус дыл өөренип тур бис». Национал школаларның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. «Ленин. Төрээн чурт. Москва. Бистиң баштайгы состериивис». Кызылдың № 2 школазының белеткел клазындан киирилде дамчыдылга. 18.20 —Уругларга фильм. 18.50 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.00 — Док. фильм. 19.15 —Телемедээлер. 19.25— «Аяң тевү». Программада: Медээлер. «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга». Тыва АССР-ниң курлиажының даргазының оралакчызы А. Д. Беганның чугаазы. «КАП экраны». Тываның транспорту дужут ажаалдазында. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Тоорук шыкпышы» 20.15 —«Кадык болурун кузеңицаз». 20.20 — ССРЭ-ниң улустарының төөгү чайгы спартакиадазы. 21.00 —«Үе». 21.35 —«Он ийи сандай». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 22.50—23.35 — Д. Д. Шостаковичтиң чогаалдарындан «Гамлет». Фильм-балет.

11. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежиириниң маргылдаазы. 9.00 —«Сатурнну аштырганы». Уран-чечен фильм. 10.35 —«Билдингир-даа бол, эдертиг». 11.35 — «Чүүден баа чүге». Уругларга дамчыдылга. 12.05 —Док. фильмнер. «Портрет», «Орук белдирлери». 12.50 —12.55 — Медээлер. 14.30 —Медээлер. 14.50— «Эртемниң болгаш күш-ажылдың аннгели». Док. фильмнер: «Чаартылганың угуу», «Черге барааи болур», «Шелго оре». 15.30 — Черде, хөрде болгаш далайда. 16.25 — «Бөгүн кедээ клувы». 16.55 —Бистиң корреспондентилерривис чугаалап тур. 17.25 —Док. фильм. «Алдын холдуг мастерлер». 17.45 — «Эң-не, эң-не, эң-не...». Мультфильм. 18.05 —«Сээзээн сес кезерткен мыш». 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 —Делегей болгаш аныяктар. 19.35 — ТТ-ниң экранынга эң баштай «Тиилелге соонда түлчуушкун». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00 —«Үе». 21.30— Джаз-панорама. 22.45 —Бөгүн делегейде. 23.00—00.50 Бут бөмбүүнге ССРЭ чемпионады. «Шахтёр —«Динамо» (Киев). Донецкиден репортаж. Чапсарда (23.45) — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежиириниң маргылдаазы.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —«Малхасяннның миллионнары». Док. фильм. 8.35 —9.35 Музыка. 2 класс. П. И. Чайковскийниң баледи. 9.05 — 12.10 Испан дыл. 10.05 —КПТУ сургуулдарынга. Төөгү. 9 класс. Индустриализацияже угланышкын. 10.35 — 11.40 Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Каирлдые дамчыдылга. 11.05 —«Диплом алыр эрге». Эртем-таймыбырлыг фильм. 12.40 — Кижи. Чер. Октаргай. 13.25 —«Халаамыгда полковник». Уран-чечен фильм. 15.05 —15.10 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 —«Шыяавам». Бирги класстың үрүг дугайында хөөмүнүг тоол. 18.20 Уругларга фильм. 18.35 —«Бот-тывынгыр композиторларның ырлары». 19.00— Док. фильм. 19.15 —Телемедээлер. 19.25 — «Аяң тевү». Программада: Медээлер. «Аыш-чем программазы — бүгү ниитиниң хереэ». Кызыл, Таңды, Каа-Хем районнарының «Тиилелге», «Россия», «Бурунгаар» совхозтарында күскү дужут ажаалдазы эгелээниниң дугайында репортаж. «Бойдус камгалазы — бүгү ниитиниң хереэ». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удумар, чаштар», «Тоорук шыкпышы». Мультфильм. 2-ги дамчыдылга. 20.15— «Чайгаашкынның тывызыктары». Эртем-таймыбырлыг фильм. 20.35 — «Бурунгаар инструментилерниң чалыытканы». 21.00— «Үе». 21.35 — 22.55 «Он ийи сандай». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

12. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКАВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45—«Тиилелге соонда түлчуушкун». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 10.10 —«Хем бөмбүүнүң шаңналы дээш. Түңнел маргылдаалар. 10.55 —Делегей болгаш аныяктар. 11.30— «Уругларга аңчыгаштар дугайында». 12.00—12.05 Медээлер. 14.30—Медээлер. 14.50— «Совет кижиге». Док. фильмнер. 15.50 — Орус чугаа. 15.25 — «Эфиопияны кезип чораавы». Киноочерк. 16.50 — Жюль Верн. «Грант капитанның уруглары». Уран-чечен фильм. 18.15 —«Дем каттыжылгазы». Тележурнал. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Москваның эртени». Док. фильм. 19.10 — «Бо хүннерниң почтазы». «Кадының кайдыг-дыр, металлург?». 2-ги дамчыдылга. Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетов чорудар. 19.40—ТТ-ниң экранынга эң баштай. «Тиилелге соонда түлчуушкун». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 21.00 —«Үе». 21.35 — Чиик атлетика делегей маргылдаалары. Италиядан дамчыдылга. 22.35 —«Ыр-86». 23.15 — 23.40 —Бөгүн делегейде.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — «Оон өскээр шыдавас мен». Док. фильм. 8.35—9.35 Төөгү. 4 класс. Бурунгу Киевте. 9.05 — 13.15—Англа дыл. 10.05 —КПТУ сургуулдарынга. Ниити биология. 10 класс. 10.35 —11.40— География. 5 класс. Амыдырышкыннар төөгүзүнден. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.10 —Орус уран чүүл. Василий Суриков. 13.45 — «Урадын тоолчузу». П. П. Бажовтуң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажылы. 14.40 —Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 9 класс. 15.10— 15.15 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 —Уругларга фильм. 18.25 —«Реформа эскерилгелер үези». Тыва АССР-ниң профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы В. Казаковтуң чугаазы. 18.35 —Киножурнал. 18.45 — «Күш-ажылдың болгаш уран чүүлдүң эвилели». Арыг-Үзүү ажылчын кооперациязының бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң киржикчилери-биле ужурашкыышка. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Аяң тевү». Программада: Медээлер. «Эде тургустуушкуннуң: Советтер болгаш үе». Кызыл хоорайкомунуң даргазының оралакчызы С. П. Сапованың чугаазы. «Дүргедээшкинниң угланышкынныы». Кызылдың сүт комбинадының кол технологу Т. Е. Смирнова-биле интервью. «Ажылчы аыттерт соонда». «Атлет» клубтуң ажылының дугайында. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Белек биле Делектиг ужурадаары». Мультфильм. 20.15 —«Бистер —чедиичилер бис». Док. фильм. 20.35 —Уран гимнастикага делегей маргылдаалары. «Софияның кубогу». 21.00 —«Үе». 21.35 «Армия — мээң амыдыралым». Уран-чечен фильм. 22.50 — 23.45 «Театр дугайында сактыышкыннар».

13. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежиириниң маргылдаазы. 8.55 —«Тиилелге соонда түлчуушкун». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 10.15— «Кадыкшыл». 11.00 —Камерлиг хорнуң концерти. 11.20 — «Суббота — ада-не хүнү». 11.50 —Ожаа-ондак чок шимчээшкин. 11.55 —Док. фильм. 12.15 —Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. «Чаяын шаааан сенте». 12.45—«Тиилекчилер». 1-ги гвардейжи танк болгаш 1-ги гвардейжи механизастаан корпустарның хоочуннары-биле ужурашкыышкын. 14.05 — «Бистер каңчаар дыштаныр турар бис». 14.45— Бөгүн делегейде. 15.00 —Бараакин, кижи болуп көр!». Мультфильм. 15.20 — «Үе болгаш бодум дугайында». Поэзия антологиязы. Степан Щипачев. 15.35 —Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Херээженнер. Түңнел маргылдаалар. 16.15—Дириг амыгчинар дугайында. 17.15 — «Корвалановнуң чүрээ». Док. фильм. 18.15 —«Ныдыш клуву». Фильм-шииниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — Суббота кежээзинде. Чапсарда 22.05 — Медээлер. 22.10 —«Суббота кежээзинде», дамчыдылганың уламчызы. 23.30 —Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Херээженнер. Түңнел маргылдаалар. 00.10—00.30 —Шыдыраа делегей чемпионады. Удук негежииринин маргылдаазы.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Док. фильм. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.45 — Бистиң садывыс. 10.15 — Разовтун чини ажыл-агый комбинадының улустуң херамчым херекселдериниң оркестриниң концерти. 10.40 — «Шүлүк бижип, чурттап чор мен». Грузияның улустуң шүлүкчүзү И. Нонешвилиниң чогаадыкчы ажылының дугайында. 11.10 — Бүгүдеге стадион. 11.40 — «Полесскиге кудалар». Эртем-таймыбырлыг фильм. 12.00 — «Шыдаар шааның кызыгаары». Беш сериялыг уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.10 — Д. Д. Шостаковичиниң чогаалдарындан «Катерина Измайловна». Музыкалыг телешии. 16.00 — Док. фильм. 16.20 — «Истелгени мергежээннер чорудуп тур». «Ушку адышыкынга чедир». 1-ги кезээ. Телешии. 17.50 —«Тоол аалдап келген». 19.05 — Утчундурбас музыкалыг кежээ. Болгариядан дамчыдылга. 20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Ай кайнаар чиде бергенил?». Мультфильм. 20.15 — «Вента». Док. фильм. 20.25 —Реклама. 20.30 —«Арвил» ансамбльдиң концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Демир оюннар». Уран-чечен фильм. 22.45—23.55 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Нестеренконуң концерти.

14. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Чалыт кижилер». Киножурнал. 9.25 — «Спортлотонуң» 37-ги тиражы. 9.35 — «Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен». 11.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35—«Аян-чорукчулар клуву». 12.35 — «Музыка киоскузу». 13.05 — «Бедээниң тагы». 14.05 — «Вятскийниң аргыглары». Док. фильм. 14.20 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Херээженнер. 3-ку чер дээш маргылдаа. 14.50 — Бистиң бажыңывыс. 15.40 —Он үш сериялыг док. фильм. «Чер кырынга амыдырал». 13-кү сериязы. 16.40 — Бөгүн—Танкистер хүнү. Куржаг чер шериглерниң кол командылакчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры, армия генералы Е. Ф. Ивановскийниң чугаазы. 16.55 —«Силерге, хоочуннар!». Музыкалыг дамчыдылга. 17.45 — Мультфильмнер. 18.10 —«Делегей панорамазы». 18.55 — Д. Д. Шостаковичиниң чогаалдарындан. № 5 симфония. 20.00 — «Чоогай тура-соруктуң эстафетазы». Док. фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 —«Эртип бар чыдар чайның аялгазы». Фильм-концерт. 22.00 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Херээженнер. Түңнел маргылдаалар. 22.40 — Медээлер. 22.55 — 23.45 — Фильм-концерт.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 —«Даңныңчы машинаның эжелажы». Уран-чечен фильм. 9.25—«Дагаар үнүп», ансамбль ырлаар. 9.55 — Туркмен телевидениезиниң программазы. 11.25 — Орус чугаа. 11.55 — «Шыдаар шааның кызыгаары». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.05 — Танкистер хүнүнге. Док. фильмнер. 13.30 — «Лилипутияда Гулливер». Уран-чечен фильм. 1, 2-ги сериялары. 15.25 — ССРЭ-ниң улустарының төөгү чайгы спартакиадазы. 15.55 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 16.25 —«Истелгени мергежээннер чорудуп тур». «Ушку адышкынга чедир». Телешии. 2-ги кезээ. 18.25 — Делегейниң музыка культуразының эргинелиндеи. П. И. Чайковский. 18.45 — Мультфильмнер. 19.15 — Картинг. Бүгү-эвилел маргылдаалары. Зеленоград хоорайдан дамчыдылга. 19.30 — Совет ырның концерти. 20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». Мультфильм. 20.15 — «Россияночка» ансамбльдың концерти. 20.25 — Делегей болгаш аныяктар. 21.00 — «Үе». 21.35 —«Боданырынга берген үе». Уран-чечен фильм. 22.00—23.15 —Музыкалыг мозаика.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

КИНО

СЕНТЯБРЬ 9-ТА

«КАА-ХЕМ»: «Сентиментальное путешествие на картошку» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Говорит Москва» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мой дом на зеленых холмах» 9.40, 13.10, «Удивительная находка или самые обыкновенные чудеса» 11.10, 15.00 «Этот безумный, безумный, безумный мир» 16.50, 19.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Двойной капкан» 17.20, 20.00 шактарда.

Агаар

Республиканың шокар булуттаар. Бичии чаъстаар. Барыын чүктүг угаай хаттың дүргениниң секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 5—10 градус чылыг болур. Чамдык черлерге 2 градус соокталр 3 градус чедир чылыыр. Хүндүс 13—18 градус чылыыр. Чамдык черлерге 3—8 градус чылыг болур.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41 бухгалтериязының 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3357.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00006

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 10 среда
№ 213 (13213)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

КҮСКҮ ХОВУ АЖЫЛДАРЫН, КЫШКА БЕЛЕТКЕЛДИ КЫСКА ХУУСААДА, ШЫНАРЛЫГ ДООЗААЛЫ

Бөгүн «ШЫН» солун КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН Таңды районда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң комбайнери Билиглиг Доңгакка турасқаадып көдүрдү.

Комбайнер бо хүннерде тарааны чыттыр кестирер талазы-биле хүн нормазын үргүлчү ажыр күүседип турар. Мурнакчы комбайнерниң «Енисей» комбайнының кабиназында дөрт беш алдырны чураан. Ол болза, бригадазының аразындан дөрт катап тиилекчи болганын херечилеп турар.

Мурнакчыдан үлегер алыңар! Социалистиг чарышка идепкейлиг киржиңер!

Сентябрь 9-туң байдалы-биле республиканың ажыл-агыйлары күрүнеге 5573 тонна тарааны дужааган.

ДОКТААМАЛ ХАЙГААРАЛДА

Агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдары тураа-даа, «Барлык» совхозтуң тараажылары Доора-Буга, Чинге-Сумуя деп черлериниң 150 гектар шөлүнүң сулазын ажаап алган. Гектардан-на он ийи центнер дүжүттү ажааган. Комбайнерлер Маа-оол Алдын-оол, Алексей Чалбарган хүн нормазын 140—150 хуу күүседип, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп келген.

Ажааган 187 тонна суланы шаңда чедирген. Кертик-оол Сарыглар, Фёдор Хомушку болгаш өске-даа чолаачылар дүжүт ажаалдазынга идепкейлиг киржип турар.

Бо хүннерде сес комбайн Шыраа-Булак элээнде 150 гектар шөлдүң тараазын кестирип кирипкен.

А. ХЕРТЕК.

КӨК-ЧЫРААНЫҢ ШЫНААЗЫНДА

Бедик сигенниг ногаан шынаада тракторлар чарыштырган дег чоруп тур. Чиңгинээштерлиг ол шыктың сигени бо чылын тереҢ чаагай болган. «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы салбырда Дыртыы-Кара Болат-оолдуң удуртканы механизастаан звенонуң механизаторлары мал чемнери белеткээр хүлээлгезин ажыр күүседир сорулга салгаш, күженииниг ажылдап турары ол.

Сиген болдурур чоруп турар трактор доктаай берди. Оон кабиназындан тракторист Семён Мижит-оол ууп келди. Ажыл-агыйга 1970 чылдан бээр трактористээн аныяк ажылчының кылымнаг ажылдап турарын өштери демдегледи.

— 540 тонна сигенни белеткээрин ажыр күүседип кирдивис. Мында ниити бүрүзү ара туруушкун чокка сигенни кезип, болуп турарын демдеглээри чугула — деп, бригадир чугаалады.

Көк-Чыраанын бо шыктарының сигенин трактористер Натпит Кызыл-оол, Виктор Амыкай кестирип чордулар.

Бо механизастаан звенонуң тургускан сарааттары шынарлыг. Бедик-бедик сарааттар Көк-Чыраа шынаазын каастай берген. Ол звенонуң ажыл-ишчилери мал чемнери белеткээр сорулгазын ажыр күүсетсин, күскү дүжүт ажаалдазынга киржип эгелээн.

ЧУРУКТАРДА: Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң ол звенозунда сиген болдурур турар тракторист Семён Кызыл-оол. Шыкта кескен сигенни болдуруп турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ӨДЕК СӨӨРТҮЛГЕЗИ

Улуг-Хем районнуң Агроүлетпүр каттыжыышкынының химижиделге отряды органиктиг чемишчиделгеге негеттинер өдек сөөртүлгезин чедиишкинниг чорудуп турар. Отрядтың кежигүннери бо чайын 2200 тонна өдекти Арыг-Үзүүнден Иштии-Хемниң тарылга шөлүнде сөөртүп чедирген. «Ак-Туруг», «Найырал» совхозтарга ол ажылды июль айда-ла доозукан. Арыскааның шөлдеринде 1000 ажыг тонна өдекти төккен.

Ол ажылдарга чолаачылар А. Тиченко, С. Шактар-оол, Н. Лопсаң, трактористер П. Бышкак-оол, Н. Гурьев бүдүрүкчүлүг ажылы-биле отрядында шаңнал-мактаалдыг болуп, эки ажылдап турар.

Т. ОЧУР-ООЛ.

АМ-ДАА НЕМЕЙ БЕЛЕТКЭЭР

Ол хүннерниң бирээзинде Хандагайтыга кээривиске, СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. Д. Моңгуш Бора-Шайже үнер деп турган. Ынчан бистер Базыр Даваасүрүңнүң машиназынга ушкажыпкан бис.

— Меңээ хуваалда өзүгаар «Коммунизмче оруқ» совхоз онааткан. Баштай оруң айызы-биле кезек кыштагларга чедиптээлиңер, улаштыр мал чемн белеткеп турар звенолорга барыптар — деп, ол чугаалады.

Совхозтуң төп суурундан ырак эвесте үш кыштагга барып, мында байдалды таныжып көрдүвүс. Бистиң мурнуу чарлыышта база бир машина малчыннарның кышкы турлагларын кезип каапкан болган. Чүгле он үстүкүзүнче чедип шыдаваан, кертүкке мүңкаптаалгаш, дедир ара бады барган. Бир демдеглексенчиг чүве болза, хой кажааларының чоогунда куржаган бүрүзүнде сигенни сарааттап тургусканы. Сиген дүжүрүттүнмээн кыштаг шуут чок.

Оруқка билип алганывыс болза, бо ажыл-агыйның хойжу бригадалары, суурнун чурттакчылары, мында мал чемининиң белеткелинде быжыглаттынган албан черлери, моон мурнунда чылдарга деңнээрге, кышка черле быжырымчалыг белеткенген. Чижээ, Бора-Шайда хойжу бригада 140 тонна, Улаатайда — 120 тонна, Хам-Дытта — хойжу бригада 130 тонна сигенни кезип белеткээн. Чүгле бо безин 400 тонна болуп турары ол.

Ам бөгүнде мал чеминиң белеткели август төнчүзүнге деңнээрге, дыка нарыыдай берген. Немелде өзүлде сентябрь үш база дөрт хүннеринде мырыңай харык чок болган. Ынчангаш четкен база барган черлериниче чугаа шыңгыы чоруп турган. Бора-Шайда көк сула, арттыжын кээрге, ногаан аңгиилдектер агарып кестүп чыдар. Оон чамдык черлерин хар база берген. Ынчалзадаа кол нурууну акыр кергени ажырбайн барган. Дүжүлүг база чаагай, гектардан на он үш центнер чедип турар.

Оңгажаар даа комбайнерлер өске арга тыппайн, өг хаяның орнунга манап орупкан. Ажылды дүргедедирип, шаарап тураары тыппайн, ниитизинге кылдыр хуралга маргылдыр, мындыг түңнелге келген: кескен суланы кыштагларже дарый сөөртүп чедирер, малчыннарга бо мал чемин курганнар кылдыр хаалгаларны бээр. Сула ниитизи-биле алырга, ээш эвес — 600 тонна болуп турар. Бо дээрге, ээш эвес курлаавырдыр.

Мал чеминиң белеткелинде эң үлегерлиг ажылдап турарларның бирээзи болза совхозтуң хоочун механизатору Чамыян Күжүгетович Моңгуш болду. Ол ам беш чыл улаштыр өг-бүле звенозун удуртуп турар. Мал чеми белеткээр планын чыл сапында ажыр күүседип турар. Шалыпчының удуртканы коллективтиң составында: дөрт оглу, кадайы Екатерина Ооржак. Бригада кержээ-биле ажылдап турар бо звено 120 тонна сигенни кезип белеткээш, ынчангаш планын күүседипкен. Кезип алыр сиген ам-даа бар болуп турар чүве болганда, ажылды ара соксадып болбас. Немей ам-даа чүс тонна сиген белеткээрин хүлээнип алгаш, олар чаа шөлде көжүп келген.

Ол шөлдүң сигениниң чаагайы хөлчок, планны ажыр күүседип болуруннуң магадылалы бар. Кол магадылал болза, шалып-ишчи кижилер.

Ынчалза-даа ажылга харыысалга чок, кызып-бүдүрүп алган мал чеминге камналгалыг эвес чоруктарның чижектерин орукка чорааш база көрүп чордувус. Оон бирээзи болза, хем кыдыы шыкта ховуг чаагай сигенниң хол кадыыры-биле кескеш, олчаан каапканы. Бир айчеде берген. Бир эвес ам-даа бөлүп алыр болза, алды тонна кирези сарааттап ап болур. Ол сигенни Хандагайты ортумак школазының коллективи кезерин кескеш, бөлүп-даа кагбаан, олчаан каапкан. Өске районнардан мал чемин белеткеп турган бодун черинде, чанында сигенни кааптарга, харааданчыг эвес бе? База ол ышкаш Бора-Шайының малчыннарының инектери чаа сарааттап тургузуп каан сигенни мыйыстары-биле үрегдеп турарын база көрдүвүс. Тодуг мал сараатты чивейн-даа, тескүлеп, те базып турар.

Совхоз сиген белеткээр планын 85 хуу чедир күүседип берген. Улуг-Хемден 474 тонна сигенни, Таңдыдан — 390 тоннаны кезип белеткээш, сөөртүп алган. Аңаа немей ам-даа ээш эвес мал чемин белеткеп ап болур. Ынчангаш бо талазы-биле шалыпчы ажылдаары негеттинип турар.

А. ОКСУР.

ДҮЖҮТ АЖААЛДАЗЫНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылының дүжүт ажаалдазы агаар-бойдустуң шаптыктаашкынныры турза-даа, ажыл-агыйларның хову ажылдыглары дүжүттүг кыска хуусаада, чидириг чок ажаап алыр дээш аразында социалистиг чарышты улам калбарткан. Бо чылын республиканың ажыл-агыйлары 40 муң тонна тарааны күрүнеге садар, ону сентябрь 20-ге чедир боттандырары, тараа ажаарын сентябрь 25-ке чедир доозары көрдүнген. Ук чугула сорулганы доктааткан хуусааларында боттандырары ажыл-агыйларның хову ажылдыгларындан негеттинип турар. Сөөлгү үеде Тес-Хем, Каа-Хем, Сүт-Хөл, Таңды районнарында дүжүт ажаалдазы шалыпкын чоруп, бо талазы-биле ажылды организастыг чорудуп, социалистиг чарышты дээштиг организастап турар.

Ынчалза-даа чамдык районнар дүжүт ажаалдазынче орайтап кирип, агаар-бойдустуң шаптыктаашкыннарынга чылдаган тып, тарааны кыска хуусаада ажаап алырынче кичээнгейни кошкаткан. Ындыгларга Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Эрзин районнарын айтып болур. Ол черлерниң удурткучу даргалары дүргедээшкинниң угланыышкыны-биле эде тургустунуп, дүжүт ажаалдазын чогуур үезинде доозар дээш шалыпкын ажылдаар ужурлуг.

Сентябрь 9-туң медээзин өзүгаар алырга, республикада дүжүт ажаалдазының байдалы мындыг: бирги одуругда — кезер шөл, ийигизинде — ажааган шөл, үшкүзүнде — бир гектарга онааштыр алган дүжүт, дөрткүзүнде — күрүнеге дужааган тараазы.

Бай-Тайга	1183	437	9.3	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	1166	14.5	—
Овүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	1917	14.8	170
Чөөн-Хемчик	12433	2554	10.2	50
Улуг-Хем	16142	3683	17.5	12
Таңды	42210	15478	10.7	2153
Бии-Хем	25307	8138	10.8	881
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25895	11478	7.9	2252
Тес-Хем	2202	1610	10.9	—
Эрзин	3023	820	10.9	50
Кызыл	23899	9654	11.6	5
Республика	161057	[illegible]	10.8	5573
Эрткен чылын	—	27602	10.1	—

Республикада 187 гектар картофель ажаатгынган, оон 1588 тонна дүжүт алдынган. Эрткен чылын 211 гектардан 1780 тонна картофель алдынган турган. Бир гектардан дүжүт: бо чылын — 85 центнер, эрткен чылын — 84 центнер.

Ногаа 181,9 гектардан 1010 тонна ажаатгынган. Эрткен чылын 81 гектардан 927 тонна алдынган турган. Дүжүдү: бо чылын — 55, эрткен чылын — 123 центнер.

Тараажылар, кээн, аас хүннерин ажыглап, шак минута бүрүзүн, комбайн болгаш өске-даа техниканы водлу база бедик бүдүрүкчүлүг ажыглап турган, бүгү күштү болгаш курлаавырларны дүжүт ажаалдазынче мөөңнээңер!

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Он бирги беш чылдың планның онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге чедип алган чедиишкиннери дээш ССРЭ-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң, автомобиль транспортунуң, оруқ болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының эң шылгараан ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының, албан-хаакчыларының улуг болгуу ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму ССРЭ-ниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаан. Оон иштинден ТЫВА АССР-ДЕН:

Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле

Владимир Александрович Бикасов — «Тыва суг тудуг» трестиң Кызылда № 2 КМК-зының машинизи.

Константин Порфирьевич Козулин — Тыва АССР-ниң Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң тускайжыткан автобүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Кузьма Андреевич Фролов — Кызылдың чүък сөөртүр № 1 автобүдүрүлгезиниң чолаачылар бригадири.

Улустарның найыралы орден-биле

Семён Калинович Бельков — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезиниң мастери.

Геннадий Алексеевич Елигаров — Кызыл районнуң районнар аразының суггарылга системаларының эргелелиниң кран машинизи.

Александр Григорьевич Жданов — Кызылдың чүък сөөртүр № 3 автобүдүрүлгезиниң чолаачылар бригадири.

Шангыр-оол Кертик-оолович Моңгуш — «Тыва суг тудуг» трестиң Кызыл-Мажалыкта көжүп чорууур механизастаттынган № 1 колонназының бульдозер машинизи.

«Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле

Бады-Мөнге Сояанович Додук — «Тыва септелге-тудуг» трестиң Эрзинде бот-орулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогунуң бызаңчылар бригадири.

Виктор Владимирович Кааулин — «Тыва суг тудуг» трестиң тудуг-монтаж эргелелиниң кудук өрүмнекчизи.

Иван Иосифович Каногоров — Кызылдың чүък сөөртүр № 2 автобүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Геннадий Яковлевич Кострицын — Тываның автосептелге заводунуң каңнаакчызы.

Павел Фёдорович Мошкарев — «Тыва автотранс» каттыжыышкынның көжүп чорууур механизастаттынган колонназының начальниги.

Александра Петровна Черных — «Тыва септелге-тудуг» трестиң тудуг кезектерин болгаш конструкцияларны бүдүрер заводунуң станочниктер бригадири.

Күш-ажылчы Алдар орденниң II чергези-биле

Юрий Петрович Ринас — Минусинскиниң чүък сөөртүр автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Владимир Романович Хунай-оол — Тываның автосептелге заводунуң каңнаакчызы.

Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле

Виктор Иванович Баев — Кызылдың чүък сөөртүр № 1 автобүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Донзенмаа Кыргысовна Байкара — Чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң Кызылда чаагайжыдылга комбинадының ажылчыны.

Галина Афанасьевна Иванова — «Тыва септелге-тудуг» трестиң Кызыл хоорайда септелге-тудуг эргелелиниң шевердекчилер бригадири.

Анатолий Петрович Крылов — Хову-Аксының автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачылар бригадири.

Юрий Иосифович Малышев — Кызылдың пассажирлер аргыштырар автобүдүрүлгезиниң чолаачылар бригадири.

Николай Андреевич Сапаров — Шагаан-Арыгның автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачылар бригадири.

Василий Иванович Садлов — «Тыва суг тудуг» трестиң механизация эргелелиниң скрепер машинизи.

«Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» медаль-биле

Александра Андреевна Балыдина — Кызылдың чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Нина Иргитовна Делгер-оол — «Тыва септелге-тудуг» трестиң Мугур-Аксында бот-орулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогунуң шеверлекчилер бригадири.

Лен-оол Санчайович Моңгуш — Чадананың автобүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Владимир Петрович Решетов — Минусинскиниң чүък сөөртүр автотранспорт бүдүрүлгезиниң каңнакчызы.

Михаил Васильевич Слащиний — автомобиль транспортунуң Тывада девискээр каттыжыышкынының киддис начальниги.

Надежда Меркурьевна Тетюхина — Каа-Хемниң чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң чунар-бажыңнар болгаш хеп чуур черлер талазы-биле комбинадының ажылчыны.

Борис Григорьевич Шелестов — Хову-Аксының автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачылар бригадири.

Борис Николаевич Шеховцов — Кызылдың чүък сөөртүр № 1 автобүдүрүлгезиниң чолаачызы.

«Күш-ажылчы шылгарал дээш» медаль-биле

Борис Михайлович Астафьев — Минусинскиниң чүък сөөртүр автобүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Валентина Алексеевна Борыбина — чуртталга-коммунал ажыл-агыйның Кызылда эргелелиниң чунар-бажыңнар болгаш хеп чуур черлер талазы-биле комбинадының мастери.

Михаил Иванович Бологов — Кызыл хоорайда КМК-ның бызаңчызы.

Парамон Минеевич Боресиков — «Тыва суг тудуг» трестиң тудуг-монтаж эргелелиниң өрүмнекчизи.

Саяна Конюковна Ензак — «Кызыл» гостиницазының ажылчыны.

Валентина Андреевна Зайдель — Кызылдың «Водоканал» эргелелиниң канализация участогунуң машинизи.

Евгений Александрович Кувалев — Кызылдың чүък сөөртүр № 2 АТБ-зиниң колонна начальниги.

Очур-оол Доңгакович Пиринглее — Кызылдың пассажирлер аргыштырар автобүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Валентина Лаврентьевна Рубцова — Тываның автовокзалдар болгаш пассажирлер автостанцияларының каттыжыышкынының диспетчери.

Болат Сендоевна Саая — чуртталга-коммунал ажыл-агыйның Барыын-Хемчикте бүдүрүлге эргелелиниң гостиницазының администратору.

Шакур Хасанович Шахмуратов — Ак-Довурактың автобүдүрүлгезиниң чолаачылар бригадири.

КЫШТАГ БЕЛЕН

«Улуг-Хая» совхозтуң Ийи-Тал салбырында кыштагларның түрмек септелгезин кылып, кышка белеткелди чорудуп турар. Кажааларны чылыглап, девискээрин аштап, арыглап турар.

Чаңгыс-Хадында хойжу Болат Моңгуш кыштааның септелгезин өскелерин мурнай доозупкан. Девискээрде үнген чашпан, бок үнүштерни арыглаан, 5 тонна өдекти бөлүп алган. Оон кадарганы торгуур 600 баш хойнуң кажаазы чылыглаттынган, сигени база белен.

БИСТИҢ КОРР.

- ⊙ Хар иштикче киир чаапкан.
- ⊙ Малчыннар кыштагларда саазын кырында хуваттынган.
- ⊙ Тудуг звенозу ажылын соксаткан.
- ⊙ Хой чуулдазы чоруттунмаан.

ДҮВҮРЕНЧИГ БАЙДАЛДАН УШТУНАР

Сентябрьның баштайгы хүннеринде агаар-бойдустуң байдалы өскерилип, кедээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилеринге нарын байдалды таварыштырган. Бистер «Шекпээр» совхозтуң мал кыштаглаашкынынга белеткелин хынаары-биле эртенгиниң 9 шакта Бүңе-Тей суурга чеде берген бис. Совхозтуң директору бөлдүмнээн сигенниң харда бастырган тараазы, малчыннарның байдалын барып көрүп, түңнел үндүрүп, чогуур хемчеглер алыры-биле тускай эртемниглер-биле чыгтан тур.

Совхозта кылдынган ажылдары, чамдык ажыл-ишчилерниң чедиишкинниг мал демдеглээри артык эвес. Сүт-Кажааның сүт-бараан фермазы сүт бүдүрер болгаш күрүнеге садар планнарын ай, квартал аайы-биле күүседип келген. Хову ажылчыннарының чымыштыг ажыл-ижиниң ачызында тараа культуразының, кукурузаның дүжүдү база чаагай эвес.

Аңгаты, Бүче-Тей хойжу бригадаларының 6 хойжулары торгуур чүс хойга онаалтыр 95-тен 105 чедир хураганы ап, мензи доруктуруп алган. Совхоз 100 сарлыктан 85 бызааны алган, 16 хойжу кодааларже электри чырыын кирген. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының № 741 көжүп чорууур механизастаан колонназының күжү-биле совхозтуң Чиңге-Ховуда кадарчы Зоя Моңгуштуң кыштаанда чаа бажыңның чунар-бажыңы-биле кады ажыглалда киирген, бо чылын үш малчын чаа өглерин алган. Малчыннарының хөй келин боттарының күжү-биле 8—10 тонна сигенни белеткеп, хөй-хөй тонна өдекти бөлүп алган.

Ынчалза-даа совхозтуң ажыл-агыйының чамдык адырларында шыңгыы четпестер болгаш чедир кылдынмаан чүүлдер бар. Оон түңнелинде ажыл-агый экономика талазы-биле эң кудлу көргүзүглерлиг болган. Чиңгелээрге, бо чылын совхоз 100 башка онаалтыр 63 анайны, 74 хураганы алганы, малдың өлүп хораар чоруунуң кевүдээни, дук планын деңгүп-ле 83 хуу чедиргени, мал бажының кудулааны, эът планы үзериниң кырында чедгени ол ажыл-агыйның нарыылгалыг ажылдап турарының бадыткалы болур.

Оон бир кол чылдагааны болза, малды кыштаг хүр-менди ажырар дээш дээштиг хемчеглерин албайн келгенинде. Хар хемнер иштинче киир чаап, кыш эгелээр дей берген деп үстүнде чугаалаан болгай бис. Ам мында байдал кандыгыл?

Мал ажылын харылаар бухгалтериниң документилеринде сан-чурагайлар өзүгаар алырга, совхозта 46 кодаанда

Кышка белеткелди хынап тур бис

18748 ажыг баш хой, өшкү, 13 кезек черге 3797 баш инек болгаш сарлык, 123 баш чылгы мал кыштаглаар ужурлуг. Малчыннар кыштагларда амгы үеде саазын кырында хуваттынган. Херек кырында кайда, чүү кылдынганын хынаарывыска байдал мырыңай чегенчиг болган.

Аңгаты салбырында 7447 хой кыштаар 12 кыштагдан Аныйт-оол Ооржак биле Билзии-оол Ооржактын кыштагларын бускаш, эде тутпаан. Соонда Маадыр-оол Моңгуш удурткан бир тракторлуг тудуг звенозу кыштагларда кажаалар, чуртталга бажыңнары тудар, септээр ажылын соксаткан, арткаанары чедир туттунмаан, септеттинмээн. Акта өшкү бригадазының 4 кыштааның агар септелгезин кылган. Уваңгыр Моңгуштуң кыштаанын кажаазын бускаш, Кара-Дыт деп черже көжүрер. Хүрен-оол Моңгуштуң ийлеңн берген кажаазын эде тударын шээр мал бригадири Калындыг Моңгуш хар чаап, кыш эгелээр деп барганда сантын белеген.

— Эрткен чылгы дамдылаар кажаалар кырының довурак шывыын хат, чаъс аппарганындан иштинче суг киргеш, оларның иштин аштаар, курган дыр аргажок кылдыр шал бааландырып каапкан. Оларның иштинде малгажын өдээн аштаар, курган дыр хемчеглер амдыгаа чедир алдынмаан — деп, кол зоотехник турган Вера Моңгуш чугаалаар.

Борбак-Тал, Теректиг-Ховуда кыштагларга баарывыска кажаалар иштинин малгажы шыпан-да чода ортуу хире болган. Ындыг байдалды кыштаг саңындан чорүп болур. Кажааларның иштин аштап, арыглаарынга, оларга курган өдек төгеринге, кырын дугдаарынга хөй кижи дужу, техника негеттинер.

Кыштаглаашкынга белеткелдиң база бир чугула ажылы болур күскү хөй чуулдазы совхозта чоруттунмаан.

— Креолинни сентябрь 1-де Абакандан эккелдим. Ам дээр аязып, хар эрип, чер курган, хүн ханып кээрге, чуулданы үш кезек черге желээр бис — деп, кол мал эмчизиниң хүлээлгезин күүседип турар Ким Моңгуш даамай хөөрүн-биле угаадырын оралдашканы канчап-даа таарышпас.

Совхозта мал ажылын дорт харылаар ортумак болгаш дээди эртемниг 18 кижи бар. Кадрлар-биле ажылдың багай тургустунганындан сөөлгү үеде оларның ажылдап үнер чоруу кевүдээн, ол дээрге ажылдың саңдаргай чоруунуң база бир херечизи болур. Ынчангаш мал ажылының тускай эртемниглери, зоотехниктер, мал эмчилери, бригадирлер дыка хөй кижи солушкан. Ынчангаш олар четпестерин бот-боттарынче чуп кагжыр, агартынар чоруктар хөй.

Мал ажылдакчылары, тускай эртемниглер машина-балгат быжыглаттынмаанындан малчын кодааларже ховар барып турарлар.

Кыштаглаашкын белеткелинде эң-не чугула чүүл болза, ниитиниң малынга быжыг чем-суурну магадылап алыры болур. Совхоз бо чылын 3400 тонна сиген белеткеп алыр планын деңгүп-ле 2300 тонна чедирген. Бо көргүзүг районнуң өске совхозтарының деңнелиндөн ораңчок кудуу. Белеткээн сигенни кыштагларже сөөртүп чедирер ажылы база хожудап турар.

«Шекпээр» совхоз директору И. С. Идам-Сүрүң, партком секретары О. О. Куулар, профком даргазы В. Д. Хомушку, кедээ Советтиң күүсеком даргазы Д. К. Сарыглар мал кыштаглаашкынында четпестерин дарый чайладып, бүгү күштү мөөңнеп турган, мал кыштаглаашкынында дүвүренчиг байдалдан дүрген уштунар ужурлуг.

С. СҮРҮҢ, кедээ Совет депутады,
М. ООРЖАК, «Хемчиктиң сылдызы» солунунуң корреспондентизи;
А. ХЕРТЕК, «Шын» солунунуң тускай корреспондентизи.

НОГАА АЖААЛДАЗЫНДА

Ногаа аймаан ажаар үе. Ам бо хүннерде ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта ногаа бригадазы күскү ажаалдазын чорудуп турар. Олар 6 гектар черден 12 тонна огуреңди база ол хире га черден 10 тонна помидор ажаап алганнар. Морковьту бо хүннерде доозар. Ол ажылче эмчи училищезиниң сургуулдарын хаара тудкан. Оларны Василий Иванович Шамов удуртуп турар.

Ажаа барган студентилерни ангы-ангы звеноларга үскеш, чорудулаан. Он ийи кижи мал ажылында, сес кижи кажаа тудуунда база он ийи кижинин тос шаңда тараа арыглаары-биле доктаамал бижидиглээн. Арткан сургуулдарны ногаа ажаары-биле арттырып каан.

Сургуулдар демир-хуулгаарны туткулап алган, морковьтарны чыггаш, кожууглуг тракторже эккеп тей турлар. Кайы звенонуң канчаар ажылдап турарын башкызы хайгаараар. Эккелген хуулгаар санаар бир кижи бар. Чаңгыс-даа борбак морковь черге калбас дээш черни катап-катап довураан аштап турдулар. Чаңгыс черге хой кижи ажылдаарга ажыл дүрген бүдер, чер алыгыр дээш чүвени сургуулдар биле берген. Ынчангаш олар аразында чарыштыг. Олар мааңа келгеш, ийи хонуп чоруп улуг чаазка таварышкан. Черниң ол болуп турары-биле холбаштыр кара довурак хүүректен адырылбас, чер бескан саңында ону аштаар, база бир улуг ажыл тывылган.

Сургуулдар эртен чеди шакта эгелээш, кежээ орайга чедир ажылдаарлар. Удуурчылар чер-биле хамдыртынгап-даа болза, культурдуг дыштаныылгаже хаара тудар талазы-биле ажыл кошкак. Телевизор тургустунмаан, радио ырлавас. Чунар-бажың чок. Хүнзедир довурак касып келгеш, соок сугга чунуп алгаш, удуп чыдып алырга, дыш безин чок. Межегей суурда чунар-бажыңны септээр үеш эрткен. Чунар-демир база чок. Холдар болгаш арыннар хорлап турун берген. Бо талазы-биле хемчегни совхозта профэвилел организациязы дарый албас болза, сентябрь 15-те келир 100 сургуулду канчаар хүлээп алыры?

Картошка шелу. Беш гектар хире черде 4 картошка казар комбайн тур. Оларның чанында ийи-үш хире кижи баштарын караңнаар. Комбайннарның касканы черни көөрге, хуун-хууңу-биле чажыткан чүве-биле дөмей, картошкалар токтуп калган чыдыр. Ону мажактап чыггаан кижи чок болду. Комбайнер Леонид Гольцовтуң комбайнының транспортёрунуң ылчырбези сыйылган мындыг. Аңаа кыдыры-биле бир ылчырбени эккелген. Үрелген чылдагааны болза, чаъс чаггаш соонда довуракты транспортёр угбайн барган. Мындыг таварылгада комбайнер оожум чорааш, ажылды кылыр турган. Ылчырбе үрелгениниң чылдагааны комбайнерниң бурууз болуп магат чок.

Оон аңгыда бай үш комбайн ажылдавас. Сергей Доканоолдуң шатун быжыглаар демири үрелген. Канакчыны манап турар. Виктор-биле Владимир Лисовский адашкыларының тракторлары үрелген. База-да каңнаар аппарат манап турар. Ол хүн совхозтуң кол инженери картошка шөлүнге көзүлбээн.

Совхозтуң картошказы 200 гектар черде тараан. Чүгле он бир га чер ажааттынган. Мындыг темп-биле ажылдаар болза, кажан доозары безин билдинмес. Улуг-хүн, суббота район төвүнден албан организация черлери келгеш, бичии каскаш чоруп турар. Ажылды организастаарынче күш четпейн турар. Бир эвес бо келген сургуулдарны картошка казарынче киирген болза, хол-биле чеже-даа гектарның дүжүдүн ажаап ап болур турган ийик.

— Совхозта ногаа хөй-дүр. Картошканы үезинде, канчап чидириг чок ажаап алыр силер? — деп, бригадир Валентина Николаевна Волченкодан айтырдым.

— Бисте теплица база бар. Бо чылын картошканы хойнуу олурткан бис. Ам бүгү күштү ынаар мооңневес болза хоржок. Бодум 20 чыл иштинде огород ажылы кылып келдим. Мооң мурнунда-даа район төвүнге база айтырыгны көдүрүп турган мен. Бо районнуң совхозтарын ногаа аймааның аайы-биле специализастаарын көрзе деп дилег киирип турдум. Чижээлээрге, бистиң совхозка чүгле картошка тарыырын, Тока аттыг совхозка помидорну, «Коммунизмниң херели» совхозка огуречти дээп шыкааш, ынчаар тускайлап каан болза, таарымчалыг турар ийик. Бо айтырыгны ам-даа тургузуп болур. Бистиң совхозувус кедээ ёзугаар Хову-Аксыже, Бай-Хаакче огуреп болгаш помидорну база өске-даа ногааларны садып турар. Картошканы база өске черлерже чорудар бис.

Шынап-ла, совхозтарга ногаа аймаан специализастаар болза, чылдан чылче оон өзүлдезин улам-на көвүдээр, ногаа аймаан турум өстүрериинге чаңчыга берип болур. Ол айтырыгны районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынын өөренип көөр ужурлуг.

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың медицина училищезиниң сургуулдары ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң шөлдеринде ногаалар ажаалдазында. Демир-хууннуг звено удуртукчузу Тяпова Чечек.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

ЭГЕ ЗВЕНОЛАРНЫҢ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРИ

Партия организацияларында база бир чугула политиктиг кампания — партбөлүктерге отчёт-соңгулдалыг хуралдар Барыын-Хемчик районнуң партия организацияларында доозулган. Партия райкомунуң бюрозунуң шиитпирин ёзугаар бюро кежигүннери, киндистер ажылдакчылары хуралдарга олуржуп, ажыктыг арга-сүмелерни бергилээн. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары болгаш он ийиги беш чылдың онаалдаларын күүседириниң дугайында айтырыглар партбөлүктерниң хуралдарының кичээнгейиниң төвүнге турган.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүдүп бедидери, продукцияның шынарын экижидери, ооң бот-үнезин чиигедири, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин болгаш мурнакчы технологияны шиңгээдири, материалдарны, чиг эттиг база кургавырларны камнаары, социалистиг чарышты калбартыры, сагылга-чурумну быжыглаары дээш мышкаш база өске-даа чугула айтырыглар хуралдарга илеткелдерге болгаш коммунистерниң саналдаларынга чиңгии-биле тургустунган.

«Хемчик» совхозтуң Ыйгылак сүт-бараан фермазынга СЭКП обкомунуң кежигүнү Лидия Саая удурткан партбөлүкке хурал коммунистерниң долу киржилгези-биле шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлелдиң байдалынга эрткен. Бөлүкте бентаап турар он коммунист шуптузу партийжи даалгалыг. Ферманың коллективиниң сөөлгү үеде сүт саалдазының болгаш күрүнеге садарының талазы-биле планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседип турарында оларның улуг-хууу эвээш эвес. Коллектив ниитизиниң малынга бо чылын эрткен чылдарга деңнээрге хөй мал чемин белеткээн. Фермада сагылга-чурум кезкүүр-биле экижээн, ажыл шагы үзер болгаш арага-дарыга хандыкшылдыг кижилерге аптеш чок байдал тургустунган. Профэвилел, комсомол организацияларының ажылын удуртур, социалистиг чарыштың дааштыг бедидер талазы-биле ажыктыг хемчеглер коллективте кылдынып турар. Чедиишкиннер бар-даа болза, аңаа доктаавайн, күш-ажылды организастаарының чаа арга-хевирлерин дилеп тып, калбаа-биле ажылдаарының эргежок чугулазы хуралга санал бергеннер айтып турган.

Партия бөлүктериниң ажылында чедир шиитпирлеттинмээн айтырыгларны болгаш четпестерни коммунистер чоптуу-биле шүгүмчүлээн. Амгы үеде районнуң бүгү совхозтарында кыштаглаашкынга белеткелдер аажок кошкак, ылаңгыя сүт-бараан фермаларын эде дериир, механизастаар, кажааларны чылыглаар ажылдар дыка оожум. Оон аңгыда ажыл-агыйларда техниканы алекке үндүр бижиир, материалдарны, чиг этти камнавас чоруктар кайы хөй. Кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң ажылында чаа чүүлдер көзүлбес, удуртукчулар боттары ажылынга эде тургустуушкунну оожум чорудуп турар деп хуралдарга шүгүмчүлээн.

Хуралдарга коммунистерниң санал-сүмелеринде ажыктыг чүүлдер эвээш эвес болган. «Шекпээр» совхозтуң хоюжуузу Б. С. Ооржак малчыннарга ог ыяжын белеткеп бербейн турарын, өтте таарыштыр кылгаг эт-херекселдерни эвээжин чугаалаан. «Барлык» совхозтуң саанчызы С. Т. Моңгуш чурттаар бажыңнарның капиталдыг септелгезиниң саадалын чугаалап, ажыл-агыйның удуртулгазындан оон чогуур түңнелдерни үндүрүп, дарый хемчеглерни алырын негээн. Ниитизи-биле хуралдар үезинде кирген дөртен дөрт шүгүмчүлелдиг саналдарның чээрби тозунга хамаарыштыр чогуур хемчеглер алдынган.

Партия райкому хуралдарга коммунистерниң саналдарын ханызы-биле өөренип көрүп, тускай хемчеглерни ажылдап кылган.

Х. ОПУЛ-ООЛ.
СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң организастаарының инструктору.

КИЖИ БҮРҮЗҮ-БИЛЕ ТУС-ТУЗУНДА

Партия организациязының ажыл-чорудулгазындан ажыл-ишчилерниң бот-идепкейи улуу-биле хамаарыжыр. Ынчангаш Тес-Хем районнуң партия организациязында амгы үеде эртип турар партбөлүктерниң отчёт-соңгулдалыг хуралдарынга кол кичээнгейни олче угландырып турар.

Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозтуң ажыл-ишчилери партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге хөй-аът кирип, чылдың планныг онаалдаларын ноябрь 7-ге чедир долу күүседир. Дүжүт ажаалдазын сентябрь 20-ге болгаш кышка белеткел ажылдарын октябрь 1-ге чедир доозар хүлээлгени алгаш бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар. Ындыг сорулгаларны салыр бүгү барымдааларның оларда барып, ынчалза-даа оларны боттандырар талазы-биле ээзиш эвес күжениишкиннерни үндүрер апаар дээрзин төпте партия эге организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралы демдеглээн. Эң ылаңгыя кыштаглаашкынга белеткел талазы-биле шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй.

Хуралга совхозта профэвилел комитединиң даргазы В. Д. Эренчин, комсомол организациязының секретары З. Ш. Соян олар боттарының ажылдарында четпестер дээш шыңгыы шүгүмчүлелге таварышкан. Ажыл-ишчилерниң бот-идепкейиниң деңнелин үениң негеделдеринге чедир көдүрери, организастыг чоруктуу күштелдирери, сагылга-чурумну быжыглаары, камналга чурумун экижидери — амгы үеде профэвилел организациязының кол сорулгазы. Ынчалза-даа совхозтуң профкому бо талазы-биле ажылды аажок кошкак удуртуп турар. Аңаа чижек кылдыр отчёт-соңгулданың мурнунда эрткен бир хуралга профком даргазы В. Д. Эренчинниң отчёдун хурал дыңназа-даа, ону хүлээп албаанын айтып болур. Отчёт кандыг-даа тодаргай фактылар, түңнел, салдыныг сорулгалар чок, аңаа-ла эреңгей тургустунган болган. Саазын-биле ажылды эвээжедир дүргеле — бүгү-ле чүвени аңаа-ла буу-хаалдапкынче киирер дээни эвес-ле болгай. Ынчангаш коммунистер В. Д. Эренчинден болуунуң ажылын үениң негелдезинге дүүштүр дарый эде тургузарын шыңгыызы-биле негээн. Ажыл-агыйда аныяктар хөй-даа болза, комсомол организациязы ажылын суларадып, аңаа-ла ниитиниң агымы-биле чоруп орарын база хуралга айыткан.

Коммунист Маадыр Моңгал санал алгаш, партия кежигүннериниң чамдыызы авангардчы ролюн көргүспейн, бот-идепкей чок ажылдап турарын чугаалаан. Совхоз төвүнүң кудумчуларының чаагайжыдылгазы сөөлгү чылдарда дыка баксыраан, кудумчу бугаларында суг акпасталдан бээр кашдаа чыл эрткен, ынчалза-даа совхозтуң, кодээ Советтиң удуртукчулары ону улуг-ла тоомчага албаан. Суурнуң чаагайжыдылгазын, тус-тус кудумчуларны, объектилерни коммунистер хүлээнип ап, ону чүге экижидип болбас деп? Ынчангаш М. Моңгал суурнуң стадионун хүлээнип ап, ооң ажылын экижидип болур мен деп бот-идепкейин үндүрген.

Боттарының хууда онаалдаларын күүсетпейн, ажылды шынар чок кылып турар коммунистер база эш-өөрүнге чемелеткен. Чижээлээрге, партия кежигүнү, тудугжу Александр Самбыы бир кыштагны кажаа тудуп турар. А ол тудуг аажок саадап, ооң шынары база дыка багай. Ол чүге ындыг боол, коммунист кижи чүге өскелерге үлегер чижээн көргүспейн турарыл дээн чижектиг айтырыглар А. Самбыыга салдынган. Оон-даа өске шүгүмчүлелдер, көдүрүлген айтырыглар хуралга эвээш эвес болган.

Партия эге организациязы коммунист бүрүзүнүң бот-идепкейи-биле күштүг. Ынчалза-даа ону чамдык коммунистер эки-ле угаап билбейн турарын үстүнде айыттынган фактылардан көрүп болур. Ындыг болганда кижи бүрүзү-биле тус-тузунда ажылды күштелдирип, коммунист кижи бүрүзүнден, ылаңгыя удуртукчулардан дааңган херээнге бедик харысаалга дээш шыңгыызы-биле негээр апаар деп хуралдың киржикчилери түңнээн.

Б. ЛАМАЖАА,
СЭКП Тес-Хем райкомунуң организастаарының эргелекчизи.

ЭРТКЕН ОН ХОНУКТА

⊙ Редакцияның почтазынга эрткен он хонукта 91 чагаа келген.

⊙ Оон иштинде шүгүмчүлелдиг чагаа—21.

⊙ Шүгүмчүлелдиг 13 чагааны хемчег ап сайгарары-биле чогуур черлерже чоруткан.

⊙ Эрткен айның сөөлгү декадазында база мурнунда чорутканывыс шүгүмчүлелдиг чагааларга 6 харыы сентябрьның баштайгы он хонуунда келген.

ДОКТААМАЛ КИЧЭЭНГЕЙДЕ

Ажылчы чоннарның чагаалары, бижиктери, билдириишкиннери болгаш хомудалдары улус депутаттарының район Совединиң доктаамал кичээнгейинде. Чер-черден кээп турар аас-биле дыңнадыглар, чагаа-бижиктерде саналдар, шүгүмчүлелдер албан черлериниң, организацияларның, бүдүрүлгелерниң, совхозтарның мурнунда салдынган сорулгаларны күүседиринге, ажыл-агыйны эргелеп башкарарынга калбак массаны хаара тудуп киириштирериниң бир кол хевири болуп турар.

Бо чылдың эгезинден бээр бөгүнге чедир «Шын» солундан 21 чагаа келген. Оларның ниити — авторларының солунче бижээн чагаа-бижиктери. Ында бижип турары болза, шүгүмчүлелдиң ол-бо талаларын дончулап тайылбырлааны, солунга харылап, чагааның ээзинге тургускан айтырыгны шиитпирлеп бээриниң хуусааларын айыткан. Келген чагаа-бижикти кичээнгейлиг таныжып көргеш, харылаар ужурлуг ажылдакчыларга даалгаларны берип турар бис. Херек таварылгаларда райкүүскомунуң киндистер эргелекчилерин, өске-даа ажылдакчыларны чагаа-бижиктер-биле ажылче хаара тударын чаңчыктырган.

Чугулалап көрүп турарывыс «Шын» солундан келген шүгүмчүлелдерниг чагаа-бижиктер, солунга парлаттынып үнген материалдар болдуунда харылаттынып турар. Бөгүнге чедир 17 харыыны райкүүском «Шын» солунче чоруткан. Арткан чамдык айтырыгларга харыы саадап турар. Чижээ, Сагылының уруглар садындан бир чагаа келген. Ээзи ону негеттинер болу бергенинден ону озалдадып тур бис.

Шүгүмчүлелдиг чагааларда көдүрүп турар айтырыглар: ажыл-агыйның кайы-даа участоктарынга эде тургустуушкунну дүргедедири, кижилерниң, ылаңгыя удуртукчу кадрларның харысалгазын бедидери, садыг, амыдырал хандырылга, суурлар чаагайжыдылгазы болгаш өске-даа.

Июнь, июль айларда бир кезек чагааларга культура-массалыг ажылдарының деңнелин көдүрериниң, суурларда библиотекаларның, культура бажыңнарының маңаа ролюн бедидериниң дугайында чугулалап бижээн. Аңаа үндезилээш, чамдык ажылдарны чер-черге кылып чоруткан. Кээп турар чагаа-бижиктер хөй болурга, неделяның бир хүнүнде райкүүскомга чагаа-бижиктер-биле ажылдың контроль шагын тургускан. Аңаа бо талазы-биле харысалгалыг ажылдакчыларны дыңнап, чугула херек хемчеглерни ап чорударын дугуржуп турар.

Ажылчы чоннарның чагаа-бижиктери-биле ажылдың арга-дуржулгазын, ооң хөй-хөй хевирлерин долу ажыглаар, бо чугула херекке ажылдакчыларның харысалгазын улгаттырар дээш бүгү хемчеглерни ап чорударын негеттинип турар. Бо талазы-биле ажылды тодаргай чорудар апаар бис.

С. ДОСТАЙ,
Өвүр райкүүскомунуң даргазы.

ШЫНГА ХАРЫЫ

ХЫНАЛДАНЫ ЧОРУТКАН

ХАРЫЫНЫ БЕРГЕН

«Суур чаагайжыдылгазынга чээрби өреникчиниң баштап алгаш, бир ай ажылдаан мен. Суггарылгадан аңгыда өске ажылдар база кылдывыс. Нарядты кииреримге, коммунал ажыл-агыйның кол бухгалтери А. Х. Хертек суггарган ыштың нарядын шак-биле санаар чүве дээш черни мырав, көдүрген суугуну тоозазы барымдаалавайн бардым. Ол шын бе? Ындыг айтырыглыг чагаа Моңгун-Тайганың Мугур-Аксы суурнуң чурттакчызы С. Буялыдан «Шынга» келген.

Бижиттинген чүүлдү сайгарып, хемчээн алыры-биле ону Моңгун-Тайга райкүүскомунче редакция чоруткан. Райкүүском даргазының оралакчызы К. Б. Донгактың ат салганы харыы редакцияга келген.

«Өреникчилерниң бүдүрүлге бригадазының киирген нарядынга төлевирин канчаар санап бергенин хынааш. Оон тодараан: нарядты коммунал ажыл-агый бүдүрүлгезе бир шакта-ла 0,438 копеек кылдыр шын санаан берген болуп турар. Бир эвес тонна-биле санаан болза, оон-даа эвээш болур турган. Бо дугайын хыналданы чоруткан райсанкилдизиниң улуг инспектору Д. Ч. Салчактың справказы бадыткап турар.

Чагаага хамаарыштыр бижикчиге шын харыыны бердивис».

ХУРАЛГА САЙГАРГАН

Чадаана хоорайда пассажирлер автотранспортунуң багай ажылының дугайында бижикчи Ш. М. Дүвендейниң чагаазынга хамаарыштыр харыыны «Тыва автотранс» каттыжыышкынының начальниги В. А. Парунин редакцияже чоруткан.

Бо дугайын «Тыва автотранс» каттыжыышкынының болгаш Чадааның автобүдүрүлгезиниң пассажир албаның ажылдакчыларының хуралынга чугаалажып көрген дугайын мында бижип турар. Маршруттарда рейстер үзүктелир фактылар бар болганы тодараан.

Чадаанада автобустарның үш маршруттары бар болгаш график ёзугаар ажылдап турар. ЛАЗ-695 азы ЛиАЗ-677 деп бир-бир автобус ийи заачегние ажылдаар. Амгы үеде бо чылдың апрель 8-те чорутган хыналдага үндезилээш № 2 маршрут-биле чоруур автобустарының шимчээшкинин хагдынган. Орук байдалының шимчээшкининиң айыыл чок чорууңга таарымча чогуңдан ол хагдынган. Ук четпестер чайлаттынарга № 2 маршрут-биле автобустар шимчээшкини катап тургустунар.

Хоорайга пассажирлер арыштырылгазын экижидери-биле Чадааның АТБ-зинге ЛиАЗ-677 деп хөй олуттуг автобусту бо чылдың март-та дамчыдып берген. Хоорайның автобус паркын ол марканың автобустары-биле моон соңгаар даа четчелээрин каттыжыышкын планнап турар. Оон аңгыда КАВЗ-685 деп автобусту АТБ апрельде алган. Чыл төнчүзүнге чедир база ийи ПАЗ-672 автобусту немей үндүрүп бээр. Каттыжыышкынның талазындан ук бүдүрүлгеге артык кезектер болгаш агрегаттар-биле доктаамал дузалап, мында септелге ажылдакчыларының ийи валчеглиг ажылдаарын организастаан.

Чоруткан ажылдарның түңнелинде эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге бо чылдың бирги чартыында автобустар паркының техниктиг белен чоруу 64,7 хуудан 84,2 хуу улгаткан болгаш автобустарның рейстерже үндүрериниң коэффициентизи эрткен чылдың деңнелинден элээн бедик болуп турар.

Чолаачыларның оруктче заприк үнгениниң талазы-биле фактыларны амгы үеде тодарадыр арга чок болган. Чүл дизе, чагаада тодаргай фамилияларны, ай, хүнүн, автобустуң дугаарын айытпаан болган.

Амгы үеде автобустар доктаар черлерниң байдалын таарымчалыг кылдыр тургузар, автобустар шимчээшкининиң расписаниезин азар, ооң шимчээшкининиң графиги пассажирлерниң негелдезинге дүүштүр өскертир, хоорай маршруттарынга автобустарның ажылынга контрольду тургузар талазы-биле айтыышкынны Чадаана АТБ-зиниң удуртулгазынга берген. Чадаана хоорайда автотранспорттуң ажылын «Тыва автотранс» каттыжыышкын контрольга алган.

АЖЫГЛААРЫ КАЛБАРГАН

Амгы үениң биотехнологиязының баалак чүүлдериниң чүгле чаңгыс чижек. Кончуг бедик дааштыг интерферон болгаш инсулин ышкаш ындыг эм чүүлдерни бүдүрүп үндүрериинге биотехнологтуг арга-биле кылган бир литр бактериалдыг суспензия азы... 500 литр донорлар ханы херек.

Биотехнологтуг аргаларны өске талаларга ажыглаары — кодээ ажыл-агыйга, үлетпүрге, бойдус камгалаарының айтырыгларын шиитпирлээринге ажыглаары мырыңай онзагай. Ынчангаш 2000 чылга чедир үеде ЭДЧ кежигүннери чурттарның эртем-техниктиг депшилгезиниң комплекстиг программазының беш угланыышкыннарының бирээзи болуп турар биотехнологияны улус ажыл-агыйның электроникчылары-биле ваш машина тудуушкуну-биле кады кылдыр тургусканы хоойлу ёзугаар болуушкун.

Баш удур көрүүшкүн даравазында түңнелди кылыр арганы берип турар: чоокку 8—10 чылдар иштинде ол талазы-биле кижиге-даа, кодээ ажыл-агыйга бүдүрүлгезинге-даа бойдустуң таарымчалыг эвес факторларының салдарын хире-чергези-биле эвээжедиптер ындыг боттуг түңнелдерни чедип ап болур. Чижээлээрге, бүдүрүлгеге база-ла ындыг технологтуг чарыгдалдарны үндүрүп турда, калдавырлыг аарыглардан кодээ ажыл-агый унуштерин камгалаарының күсели-биле 25—40 хуу немелде дүжүттү алыр арганы берип турар. Азот үндүрер микроорганизмнерниң чаа хевирлери минералдыг чемишчидилгелер бүдүрериинге чарыгдалдарны чүгле улуу-биле кызырар эвес, харын-даа бобы болгаш тараа культураларының дүжүдүн 20—30 хуу бедидер.

«Биотехнология» деп билиг амгы үеде бүдүрүлгеге ажыглаар биологтуг янзы-бүрү чорудулгаларның бүдүн комплекзин каттыштырып турар. Бир эвес чээрби чүс чылдың эгезинде ол билигни кижиниң ажыл-чорудулгазының хлеб быжырары, быштак бүдүрери, арага кылыры, мал чемин силостаары болгаш өске-даа ындыг чүүлдери-биле холбаан кызыгаарлап турган болза, сөөлгү чылдарда физика-химиктиг биология деп адаар чүүлдүң күжениишкиниг хөгжүлдези ол билигни улуу-биле калбарткан. Биотехнологияның бүдүрүлгезиниң эң күчүлүг адырларының бирээзи болу берген.

Амгы үеде биотехнологтуг арга-биле кижиниң интерферонун болгаш инсулинни, өзүлде гармонун, янзы-бүрү антибиотиктерни, кижи организминиң күчүлүг таарыштырыкчылары болур витаминнерни, ферментилерни, хөй белоктарны болгаш пептидтерни ап турар. Картофельдиң чаа сорттарынга, чигир свёклазынга, медеге болгаш кодээ ажыл-агыйның чамдык өске-даа культураларынга селекция болгаш олуртур материалдарны улуг хемчээлдиг бүдүрүп кылып эгелээн.

Крахмалдан целлюлоза болгаш чигирни алыры — аъш-чем үлетпүрүнге биотехнологияны ажыглап турарының чүгле чаңгыс чижээ. Оон аңгыда биотехнологтуг аргалар арыглаашкын тудугларын кылып турар үеде болуунуң солуттунмазын көргүскен. Рудалардан болгаш үлетпүрнүң артынчыларындан металлды ылгап алырынга биотехнологияның солуттунмас дузалакчы болур болгаш нефть казыттарындан ону үндүрүп алырын көвүдедир.

Үстүнде чугаалаан чүүлдер кандыг-бир хире-чергези-биле бистиң чуртувуста эртем лабораторияларында-даа, Комплекстиг программаның киржикчилери акы-дуңмалышкы чурттарда-даа бөгүнгү боттуг чүүл болу берген.

Биотехнологияның перспективазы оон-даа солун. Амдызында чок, ынчалзадаа эргежок чугула эм чүүлдерни фармакологияда ам кылып турар. Химиктиг продукцияның улуг кезиин биотехнологияның ачызында бүдүрүп үндүрер. Анализтиң көргүзүп турары-биле алырга, эң чоокку үеде биотехнологтуг аргаларның дузазы-биле органиктиг чиг эттиң барык 10—12 хуузун херек кырында кылып ап болур апаар.

Чаа микроорганизмнерни тургузары бойдус чигиринден пластмассаны, үнелиг металлдарны алыр, үнүштерниң эки шиңгээдип ап турары химиктиг каттыжыышкыннарже азотту шилчидер арганы ол бээр. Баш удур санаашкын-биле алырга, чоокку 10—12 чыл иштинде продуктуларның 100 ажыг хевирлерин биотехнологтуг арга-биле алыр апаар.

Биотехнологияның хөгжүлдези улус ажыл-агыйның болгаш социал улуг айтырыгларны шиитпирлээринге улуг үнелиг салышкынны киирер. Мал ажыл-агыйы оон чижээ боол болур. Бистиң чурттуң эртемденнериниң болгаш тускай эртемниглерниң күжениишкини мал чемиинге немелделерни болгаш биология талазы-биле ажыктыг бүдүмелдерни — мал чемиинге белокту, аминокислоталарны, ферментилерни, витаминнерни, мал эмнерин болгаш өске-даа чүүлдерни бүдүрүп үндүрериинче угланган. Малдың аарыгларының профилактиказынга, диагностиказынга болгаш терапиязынга, азырал малдың чаа уксааларын өстүрериинге биоинженерияга чаа аргаларны ажылдап кылыры эвээш эвес черни салаар.

Ол айтырыглар шиитпирлеттине бээрге, мал чеминге белоктарның чедишпейн турары ажып эртинер. Оон ужурунда ЭДЧ кежигүннери чурттарда кодээ ажыл-агый продукциязын 30 хуу чедир албайн турар. Бир тонна холуксаалыг мал чеминге аминокислотаны чүгле чаңгыс килограммны немээрге, малдың немелде өзүлдезин 15—20 хуу улгадыр. Ол чорук мал чеминиң чарыгдалын кызырар, мал семиртириниң үезин эвээжедир.

Биотехнология талазы-биле акы-дуңмалышкы чурттарның эртемденнериниң болгаш тускай эртемниглериниң илепкейлиг кады ажылдажылгазы чорул турар чүгле чамдык айтырыгларга доктаадым. Ниитизи-биле «Биотехнология» программазының беш кол кезектери эң-не чугула 19 айтырыгны хаара тудуп турар.

Биотехнологияга хөй талалыг кады ажылдажылга — амгы үеде эртем-техниктиг депшилгениң объективтиг негелдези. ЭДЧ кежигүннери чурттарның 2000 чылга чедир үеде эртем-техниктиг депшилгезиниң комплекстиг программазында толептеттингени хемчеглер биотехнология талазы-биле демниг хөделиишкинниң эгези эвес, а ооң уламчылаашкыны болгаш чаа, шынар талазы-биле бедик деңнелге ооң хөгжүлдезидир.

Кирилл ДЮМАЕВ,
ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы, ЭДЧ-ниң Биотехнология талазы-биле доктаамал комиссиязының даргазы.

ҮЕ-БИЛЕ ДЕҢГЕ БАЗАР

Ажылчы чон, ылангыя аныяктар ортузунга кижизидилге талазы-биле партияның идеологтуг ажылының чугула болгаш чарылбас кезээ — шериг-патриоттуг кижизидилге. Ол социалистиг Төрээн чуртту камгалаарының сорулгаларын күүседиринге эргежок чугула морал-политиктиг, психологтуг болгаш дайынчы мөзү шынарларны совет кижилерге хевирлээринге кол ролюну ойнап турар.

Ылангыя совет кижилерни Төрээн чурт камгалалынга белеткээринге шериг-патриоттуг кижизидилгениң ужур-дузазы улуг. Империализмниң, хамыктың мурнунда АКШ-тың удуртукчу бөлүүнүң бурууну-биле делегей байдалының аажыкүүрлүг амгы үезинде шериг-патриоттуг кижизидилгениң кайы хире ажыктыын совет телевидениени дамчыштыр бодунуң кылган Медегелинде СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев онзалап айыткан.

Ада-чурттуң Улуг дайынны диңмиреп эрткен үеден бээр дөртен ажыг чыл эрткен. Ол үениң дургузунда, херек кырында, совет кижилерниң ниити салгалы өскен. Оларга тайбың дээрге ниитилелдиң чаңчыл болган байдалы болуп турар. Ынчангаш кижи бүрүзү-ле кижи төрелгетенниң кырында дүргелип турар айыыл-халапты ожаавайн, эскербейн, бир эвес билип-даа турар, ону хандыр бодавайн, ооң кандыг уржуктуун чедир сайгарбайн турары магат. Амгы үениң дайынның айыылын чедир угаавайн турары, ол дээрге сагыш амыр, оожургалдыг чорук-тур. Ооң уржуу аар болур.

Шериг-патриоттуг кижизидилге ажылының талазы-биле камгалал ниитилелдериниң мурнунда салдынып турар сорулгалар СЭКП-ниң XXVII, ССРЭ-ниң ДОСААФ-тың IX съездилериниң шиитпирлеринде илереттинген.

Ажылчы чонну, аныяктарны шериг-патриоттуг кижизидилгеже хамаарылгалыг талазы-биле ДОСААФ организацияларының ажыл-чорудулгазының кол угаа-ышкыннары ол сорулгалардан тыптып турар: ДОСААФ кежигүннеринге В. И. Ленинниң чагыгларын, СЭКП-ниң негелделерин, социалистиг Төрээн чуртту камгалаарының дугайында ССРЭ-ниң Конституциязында айыттынганың болгаш «Бүгү-ниити шериг хүлээлге» деп хоойлуну угаадып тайылбырлаар; Коммунистиг партияның, совет чонуң революстуг, дайынчы болгаш күш-ажылчы чаңчылдарынга кижизидилге; хамааты камгалалының ажыл-херектеринге идепкейлиг-биле киржилге; камгалал ниитилелиниң патриоттуг ажыл-херээн, чурттун камгалалынга үүрүун быжыглаарынга болгаш социалистиг Төрээн чуртту камгалаарынга ажылчы чонну белеткээринге ДОСААФ-тың ролюн пропагандалаары.

Ажылчы чон болгаш аныяктар ортузунга шериг-патриоттуг кижизидилгени бедидер талазы-биле бистиң республиканың камгалал ниитилели партия организацияларының удуртулгазы-биле эвээш эвес ажылды кылып чорудуп, тодаргай дуржулганы чыып ап турар.

ДОСААФ эге организациялары досаафчыларга, школаларда, клубтарда курсантыларга, спортчуларга партияның ээлчег съездизиниң, СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин чедир тайылбырлаар ажылче кичээнгейни угландырып турар.

Камгалал-массалыг ажылдар айлары, неделялары, хамааты болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынынарының хоочуннары, Армияның болгаш Флоттуң дайынчылары-биле ужуражылгалар, темалыг кежээлер, Коммунистиг партияның, совет чонуң революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы алдарының черлеринче комсомолчуларның, аныяктарның походтары, «Зарница», «Орлёнок» дээн ышкаш шериг-спортчу оюннар чижектиг бүгү-ниити хемчеглер — шериг-патриоттуг кижизидилгениң хөй янзы арга-хевирлери болуп ажылдаарга шылгараттынган.

Дыка хөй ДОСААФ комитеттери болгаш эге организациялары ленинчи база ниити-политиктиг номчулгаларга, шериг-патриоттуг клубтарга, лекторийлер ажылынга идепкейлиг киржип турар. Ынчалза-даа ДОСААФ организацияларында камгалал ниитилелдериниң кежигүннериниң ортузунга шериг-патриоттуг кижизидилге партияның салып турар негелделеринге ырак дүүшпейн турар. Идеологтуг, масса-политиктиг ажылдарда бар болуп турар четпестерни Михаил Сергеевич Горбачев ылавыы чоон чүкке чорупп турган үезинде тодаргай чугаалаан. Ол четпестер республиканың ДОСААФ комитеттериниң болгаш организацияларының ажыл-чорудулгазынга долузу-биле хамаарыр.

Кызыл хоорайның чамдык ДОСААФ организацияларында, Эрзинниң, Чөөн-Хемчиктиң, Бии-Хемниң, Тес-Хемниң организацияларында кижизидилге ажылы тодаргай система чок, эреңгей чорупп турар.

ДОСААФ-тың Ак-Довуракта автомобиль школазында, Бай-Хаактың, Каа-Хемниң, Шагаан-Арыгның спортчу-техниктиг клувунда патриоттуг болгаш интернационалчы кижизидилге чаңгыс аай эвес. Материал-техниктиг баазе быжыктырар, оларның ажылын сайзыраңгайжыдар ажыл дыка четпес. Чаа, 1986-87 өөредилге чылы-биле холбаштыр шериглиң эге белеткелиниң талазы-биле өөредилге-материалдыг баазаны школаларының хөй кезиинде, ПТУ-ларда белен эвес болгаш ниити чурумга, негелдеге дүүштүр эде дериилге, шимээлдени чорударын негеп турар.

Кызыл хоорайда «Советский патриот» солуннуң чагыдылгазы чыл санында ковудеп орар. Ынчалза-даа Сүт-Хөл, Эрзин, Таңды, Тожу районнарда солун, сеткүүл чагыдылгазы, ону пропагандалаар ажыл кончуг чавыс.

Удавас отчёт-соңгулдалыг үе келир. ДОСААФ комитеттериниң, организацияларының ажыл-чорудулгазын сайгара көрүп тура, оларның хөй кезиинде эде тургустуушкуннуң хелчок оожум чорупп турар деп демдеглээр апаар. Үе-биле деңге баспас, даамай хөөнүг комитеттерден, эге организациялардан областың ДОСААФ комитези ыңгыы негелдени кылыр үе келген.

Н. КОРОТАЕВ,
ДОСААФ Тыва обкомунуң даргазы.

ИДЕПКЕЙИ ӨЗҮП ТУРАР

АЛДАР МУЗЕЙИ, АЛЛЕЯ

Мал ажылдыг «Приозерный» совхоз биле туc чериниң ортумак школазын ДОСААФ эге организациялары найыралдаштырып турар. Олар шериг-патриоттуг болгаш оон-даа өске ажылдарны кады организастап эрттирип турар. Ажыл-агыйда кижилер А. Круглов биле шеригниң эге өөредилгезиниң удуртукчузу В. Шушерин оларның удуртуп турар комитеттериниң, камгалал коллективтериниң үлегерлиг ажылын Каргопольский районнуң ДОСААФ комитединиң даргазы Н. Аксенов мактап турар.

Совхозта эге организация каш чыл улай социалистиг чарышка тиилекчи болуп келген. Кежигүн хусаалызындан эрте чылы ДОСААФ лотереязының билеттерин тарадыры мында дүрүм-биле демей-ле, үргүлүг бедик шынарлыг күүсеттинип турар. Ында спорттуң техниктиг болгаш шериг-хуралал хевирлери дыка сайзыраан.

Аныяк досаафчыларның чорааралгалыштар чувези база бар. Олар кызыл эштиглер болуп, дайынчы болгаш күш-ажылчы алдар музейин тургузуп алган. База бир эки чүүлдүг өөреникчилер кылган: районнуң Культура бажыңының чанында эгелээш дайын шөлүнден ээп келбээн дайынчылар хөрүүнге чедир участокта район алеязын боттарының холу-биле олурткаштар.

Ажыл-агыйның малчыннары-даа, школачылар-даа боо адарынга дыка ынак. Адыгжылар секциялары Круглов биле Шушерин боттары удуртуп турар. Совхозта ДОСААФ эге организациязы бежен метрге тир тургузуп алган, ам ында тренировкалары-даа, маргылдаа-даа эрттирери эптиг апарган.

Ю. БЕЛЯЕВ.
Архангельск область.

«ДАЙЫНГА ЫРЫ ЧОРУП ЧОРААН»

Омсукчан сурда районнуң Культура бажыңынга ындыг аттыг кежээ болуп эрткен. Ону организастап эрттирерин-ге ДОСААФ райкому, районнуң шериг комиссариады, ВЛКСМ райкому база культура ажылдакчылары киришкен.

Кежээге келгеннерниң аразында оң-бооду холга туткаш, Курильдерни, Мурнуу Сахалинни хостажып, Ада-чурттуң Улуг дайынының бүгү чылдарын дайын шөлүнге эрттиргеннер, арминге ам чаа келдиртип турарлар бар болган. Дайын хоочуннары П. Белогор, В. Коробов, М. Матаках, К. Войтова олар чер-бажыңнарга, госпитальдарга ырлажып турган дайынчы ырларын сактып, кадыг-берге үелерде ырның кижиге ёзулуг эш боон турганын чугаалааннар. Кежээниң түңнелинде бот-тывынгыр уран чүүл артистери хоочуннарның болгаш аныяктарның чагыын бүдүрер оларның ынак ырларын күүсединнер.

Магадан область.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

НЕОНАЦИСТЕР ЧӨҢГЭЭЛЕРИ

БАРЫЫН БЕРЛИН. Неонацистерниң чаа арын-нүүр чок хөделишкиннин хоорайның демократтыг хөй-ниитизиниң алармазын хайныктырган.

Гестапонуң эрги кара-бажыңының оруунда тургускан тураскаал плитага фашизмге удур удурланышкын шимчээшкининиң хоочуннарының салып каан боодал чечектерин болуп неофашистер үрегеп каапканнар. Фашизмге удур демиселге өлген кижилерниң аттарын бижип каан ленталарны үзе соккулааш, ап октапканнар. Олар ол тураскаал плитага сөөк-язы ылгаар болгаш адааң-ежээн негээр хөөннер кирген бижимелдерни бышкактап, фашист демдектерин чуруп каапкан. Нацизм үезинде истеп-сүрүүшкүннерге таваржып турган кижилерниң каттыжыышкынының — Барыын Берлинниң фашистерге удур эвилелиниң удуртулгазы неонацистерниң чагырга чок болгаш кара туразында аажылаашкыннарын соксадырып, удурланышкынның дайынчыларынга тураскаалдарны камгалаар талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни алырын, неонацистерниң бүгү организацияларының болгаш бөлүктериниң ажыл-чорудулгазын хоруурун хоорайның эрге-чагырга черлеринден негээн.

(СЭТА).

ДИКТАТУРАГА УДУР

БУЭНОС-АЙРЕС. «Пиночет сенсазиң!», «Хосталга делгерезин!». Ындыг лозуңнар-биле эрткен хонуктарда диктатурага удур күчүлүг хөделишкиннер Чилиге болган. Ону кижи көөр хөөн чок ёзу-чурумга национал удурланышкынның хүннериниң үезинде чорутукан. Ол ёзу-чурум эрге-чагырганы АКШ-тың тускай албан черлериниң дузазы-биле он үш чыл бурунгаар эжелеп алган.

Найысылалга Пиночет шаажылакчыларының улуг кезектерин мөөңнеп-даа алган турган болза, Сантьягоның улусчуң хөделишкиннери эң-не улуг хемчээлдиг болган. Элээн каш хонук бурунгаарда хоорайның кол кудумчуларынга, төп шөлдеринге боо-чепсектиг солдаттарның болгаш карабинерлерниң улуг кезектери таныылдап турган. Сентябрь 4-те Сантьягонуң янзы-бүрү районнарынга массалыг чыскаалдар болуулаан. Чыскаалганнарның колонналарын оппозицияның кол партияларының удуртукчулары баштап чораан. Митингилерге чүве чугаалаан ораторлар Чилини болуушун хосталгазынга аар каш он чыл аткаарлаткан болган өске үелерниң бичии-ле илерээшкиннин хайыра чокка базып турган ёзу-чурумну кылдышкын-биле буруудаткан.

Найысылалдың ажылчын кварталдарынга чурттакчыларның тудуп тургузуп алган баррикадаларын шаажылакчылар күш-биле эжелеп алырын оралдажып тура, карны-дошкун сегирип алышкыннар боон турган. Чыскаалганнарны тарады ойладыры-биле карак чашы төгүлдүрер газтыг гранаталарны болгаш күчүлүг суг чаштырыкчыларын ажыглап турган. Баштайгы сан-түңнелдер алырга, чүгле чангыс Сантьягога чүс-чүс патриоттарны тудуп хоругдаан. Ынчалза-даа истеп сүрүүшкүннер чилилерни коргуҗуп шыдаваан. Диктатурага удур хөделишкиннер үргүлчүленип каан.

Диктатурага удур хөделишкиннер Вальпараисога, Темукога, Консепсьонга, Пунта-аренасга болгаш Чилиниң өске-даа хоорайларынга болган.

(СЭТА).

ХОЛГААРЛААШКЫН

МАДРИД. Вашингтонуң айбынга чагыртган Төп Америкада ёзу-чурумнарны Рейганның администрациязы кыжанытпарының болгаш акша-хөреңги хөлдиинин берип турган никарагуа улуска удур интервенцияже улам-на хаяызы-биле киириштиреринче оралдажып турар. Ол дугайын «Тьемпо» даар неделя санында үнер испан солунга бодунуң интервьюзунга Никарагуаның оралакчы президентизи Серхио Рамирес медеглээн. Ол чоок-кавыда кризисте болгаш иштики черүүлдээрни хаңныладыры-биле ажык оралдажышкын кылдыр Ак бажыңның дилээни 100 млн долларны контрастка америк конгрессиниң үндүрүп бергени-биле кады АКШ-тың Никарагуага удур чорудуп турар ажык дайынынга ону деткиир турар чурттарының кайызынга-даа 75-75 млн долларны үндүрүп бергенин ол мынчаар үнелеп көрген.

Оон-биле кады Никарагуага удур америк агрессияның хүлээп көрбейн турар чурттар Төп Америкада бар. Чижээлерге, Төп Америкада месилдежишкиннер дугайында айтырыгта Гватемаланың чазаа хамаарышпас туружун болгаш ук кризисти Контадор бөлүүнүң дипломаттыг күженишкиннериниң үндезининге тайбың шиитпирлээри дээш туржуп турар деп, интервьюзунга ол онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

Айтырыңар, харыылап берээли

ГАЗ ДУГАЙЫНДА

«Тес-Хем районда Самагалдай суурдан бижип ор бис. Дараазында айтырыгларга харыылап бээрин дилеедивис. Бажыңче бир дугаарында газ кииреде акша төлээр бе? 10 рубль төлеп турар бис. Газты бажыңга ол чериниң ажылдакчылары эккээр бе, азы чурттакчылар боттары алыр бе? Бисте суур улузу боттары барып ап турар, ол шын бе?».

Бо айтырыгларга харыылап бээрин «Тыва газ» эргелелиниң техниктиг кабинет эргелекчизи Ф. Ф. ШАЯХМЕТОВАДАН дилээн бис. Ол мынчаар харыылаан.

Бистиң республикага «сыы чок от» — газ 1966 чылда кээтүп келген. Ооң бээр Тываның ажылчы чону ону калбаа-биле ажыглап, ажык-дузазын көрүп, хоннуң чаагай чоруу дээш сагыш салдышкынның бир херекин ден биле берген. Чоорту газ кезээ черлерде калбаа-биле ажыглаттынып, чүгле чурттакчылыг черлерге эвес, мал фермаларынга, турлагларга база кестүп келгилээн. Ылангыя малчыннар аалдарынга ооң ажыы дыка улуг: ажык-чеми дүрген хайындыра каавтар.

Амгы үеде бистиң республикада 44500 квартирада газ киирген, оларның чартыы кодээде. Ооң уламындан барык суур бүрүзүнүң чурттакчылары газты ажыглап турар.

Газ-биле хандырылга ажылы чүгле бо албанның ажылдакчыларынга хамааржышпас. Боже ажыл-агыйларның удуртукчулары база сагыш салыр ужурлуг. Ындыг турбуже республиканың чамдык совхозтарының директорлары ишчилериниң чуртталга байдалының айтырыгларын тоомчага албайн турарындан газ-биле хандырылга негелдеге четпейн турар. Ындыгларга газтыг эт-буле дээрге амгы үениң хүннээн көрүштүг бөлдүүрарынга, квартирада санитар-гигиена байдалын дыка бедидеринге дузалыг дээрзин сагындырза артык эвес.

Ынчаарга совхоз бүрүзү газтыг баллоннар шыгжаар складты тудар, газ-биле ажылдаар слесарьны тургузар хүлээлгелиг. Ол ажыл чамдык черлерде боттанмайн турар. Ооң уламындан чамдык черлерде газты чурттакчылар боттары ап, бажыңнарынга чедирип, кожуп ап турар. Ол дээрге кайгап-даа тааржышпас. Тускай өөредилге эртпээн кижиниң газ кожары, адырары, хынаары хоругдуг. Ол бүгү ажылдарны харыысалгалыг кижи кылыр ужурлуг. Ындыг чурум хажыдышкынның Самагалдайда кылып турарын авторлар бижээн-дир.

Бажыңга газ плитазын тургускаш дээш төлевир бары шын. Аңаа дараазында түннерин көрген: 2 конфоркалыг плита тургузарга 8 рубль 30 копеек төлээр, 3-түү — 10 рубль, 4-түү — 10 рубль 60 копеек. Ол ышкаш газ дериг-херекселдеринге профилактика чорутканы дээш чурттакчы кижи база төлээр ужурлуг. 2 конфоркалыг плитага профилактика кылырга 1 руб. 70 коп., ийилинге — 1 руб. 80 коп., үш конфоркалыг болза — 1 руб. 90 коп.

Газ — ажыктыг, амыдыралга эптиг-даа. Ынчалза-даа кайы хамааныок болур болза, ооң айыылы база улуг.

Кадык, чаагай амыдырал дээш

КАДЫКШЫЛГА ХОРАН

Таакпы, ооң хоралыының дугайында «Шынга» эки-ле материалдар үнген. Авторлар — делегей чергелиг спорт мастери А. Доржу, эмчи Н. Бээзыр, Кызылдың кооператив училищезиниң кижизидикчи башкызы С. Куулар — болгаш оон-даа өскелерниң бижип турарынга бүрүн каттыжар болгаш оларның санал-оналын, сүмезин долу деткиир мен.

Бо темага холдуу кымнар бижип турар-дыр? Спортчулар, эмчилер, таакпылавас азы таакпылаарын каггаан кижилер. А чогум таакпыжылар чүге биживес ил? Таакпыны чүге тыртып турар мен, ооң мендэ хоразы бар азы чок дээрзиниң дугайын ёзулуг таакпыжылар бижиир болза эки. Таакпының хоралының дугайында авторларның бижип турары чөптүг бе азы кандыгыл?

Мен черле таакпылавас кижи мен. Оолдар-биле кеттүүн тыртып шенээн мен. Хоржок чораан: баш дескинер, кустуур. Черле ооң кижиге ажык-дузазы дениг-даа чок. Чамдык былдамыш кижилер таакпылап алырынга 30—40 минута чарыгдап, сылдаглап олургулаар болган. Бүдүн хүн дургузунда олар чеже шак халас чиидирип турар-дыр?

Бо чылдың июль 11-де үнген № 162 «Шынның» үшкү арнында бөлүктээн материалдарда чолаачы С. Марев биле токарь В. Саранцев оларның бижип турарын көрүннер дээн. Бүдүн бригада кежигүннери таакпылавас. Ындыг бригадаже ажылдап кире бергеш, Саранцев кайы хире муңчуду. Түңнелинде таакпыны кагды, спортче хандыкшыды.

Бичии мен. Бистиң бажыңывыска ачамның дуңмазы үтбам кижи чыткан. Аарыг, дөртен хар ашкан турган боор. Бир катап авамның дандазын алдырып алгаш, таакпылап чыдырда, ачам кирип кээрге, оттуг дандазын сыртыныңын адааңче сүта каапканын үтпас мен. Улуг улус көрүп турда таакпылавас деп бүрүн хүнлдарывыстың чагыын сагып чораан-дыр.

Амгы аныяктар ындыг эвес. Мырыңай хенниг школачы оолдар: «Каям, таакпың бар бе азы одуң чор бе, брат?» — дижип, улуг улустан (таакпылаар кижи бе азы таакпылавас кижи бе деп чүвени-даа билбес хиреде) дилеңир. Ылангыя шериг баар назылыг оолдар таакпылаар болза, кросс, маршбросоктарга кымны-даа мурнай ылгалы бээр. Ындыг оолдар туруужал, дериимчел боор, эгиндеп, тыныштап падып бараар-лар.

Таакпы кадыкшылга ол хире хоралыг болганда аңаа удур пропаганда ажылын улам калбартып, кижи бүрүзүн аңаа деминиг киириштиреринге үениң шыңгыы негелдези болур. Хөй-ниити черинге таакпылаарын шуут хораан чарлаалдарыны азар, негелде хажыткан кижилерни штрафтап тургаш, эки түңнелдерни чедип ап болур-дур.

В. КҮНДҮҮ,
хоочун спортчу.
Эрзин район.

ДЕТКИП ТУРАР

ПРАГА. ЧССР болгаш ПУР Совет Эвилелиниң тайбынга ынаактыг даштыкы политиказын долузу-биле деткип турар болгаш боттарының талазындан ону боттандырып чорударынга бүгү талалыг дузаламчыны көргүзер. ПУР-нуң даштыкы херектер министри Марван Ожеховскийниң ЧССР-же албанның найыралдыг аян-чорууунуң түңнелдериниң талазы-биле ында парлап үндүрген чехословак-польша кады кылган медегелде ол дугайын онзалап демдеглээн. Бо чылдың январь 15-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Медегелинде бар саналдарга дүүштүр массалыг узуткаашкынның чепсээн, ылангыя ядролуг чепсекти чок кылырының программазын дон-доораан боттандырып чорударының эргежок чугулазын ийи тала демдеглээн. Ядролуг чазылдырышкыннарга мораторийни чаңгыс талалыг уазадыр дугайында Совет Эвилелиниң шиитпирининң онза чугулазын олар демдеглээннер. Европага дайын сөөлүндеги политиктиг болгаш девискээр эде тургузуушкуннары эле көөр дээн оралдажышкыннарны ЧССР болгаш ПУР шиитпирлиг-биле хүлээп көрбейн турар болгаш реваншисти күштерниң, ылангыя ГФР-де ындыг күштерниң Европага тайбынга болгаш айыыл чок чорукка озалдыг ажыл-чорудулгазынче кичээнгейни угландырган.

БЕРЛИН. Политиктиг болгаш шериг удур туржуушкунну чавырылдырарынче, ядролуг чепсек курлавырларын кызырарынче болгаш чок кылырынче, массалыг узуткаашкынның чепсээн хоруурунче болгаш узуткаарынче угланган Совет Эвилелиниң улуг хемчээлдиг тайбың программазын боттандырып чорудары чүгле Европаның эвес, харын бүгү планетаның улустарынга тайбыңны бээр. Албанияның аян-чорууун кылып ында чеде берген Бельгияның премьер-министри Вильфрид Мартенс-биле чугаалажышкыннар үезинде ол дугайын Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының ТК-ның Чиңгине секретары Эрих Хонеккер медеглээн. Тайбыңны быжыглаар болгаш улустар аразының кады ажылдажылгазын калбартыр сорулгалар-биле ийи чурттуң аразында политиктиг чугаалажышкыннарны идепкейжидерин ийи тала саналдаан.

НЬЮ-ЙОРК. Кандыг-даа ядролуг чазылдырышкыннарга совет мораторийге каттыжар деп лозуң-биле Вашингтонга хөй-ниитиниң массалыг чыскаалы болган. Ону угаан-сарыылдыг политика дээш комитеттиң, ядролуг боо-чепсекти соксадыры дээш национал кампанияның, АКШ-тың Тайбың чөвүлелиниң болгаш дайынга удур өске-даа организацияларның кыйгырыы-биле эрттирген. «Совет Эвилели бодунуң мораторийин уазаткан болгаш ядролуг шенелделерни кайызының-даа соксадырының дугайында керээни чарар дугайында айтырыг ам чүгле Рейганның администрациязындан хамааржыр» — деп, ядролуг чепсекти соксадыры дээш национал кампанияның Вашингтонда салбырының директорунуң хүлээлгезин күүседип турар Дотти Бирд медеглээн. Бодунуң туружун эде көөрүнче администрацияны албадаары-биле тайбыңның америк талалакчылары АКШ-тың конгрези ядролуг шенелделерниң программазын боттандырып чорударынга акшаландырышкынны хоруп турар шериг акшаландырышкынның дугайында хоойлу төлевилелинге чазадганы хүлээп алыры дээш кампанияны күштелдирип турар.

(СЭТА).

КОНГРЕСС ДООЗУЛГАН

БРАЙТОН. СЭТА-ның корреспондентизи Виктор Бородин мынчаар дамчыткан: чаа хусаада консерваторлар чааан соңгуруун болдурбас дээш бүгү-ле бар аргаларны кылырынга шиитпирлиг илереткен. Ынчаан, чылдың-на болуп эртип турар тред-юнионнарның британ конгрессиниң 118-ки съездизиниң делегаттары аңаа бодунуң ажылын дооскаан. Ол шуулганга чурттуң 81 профэвилелинден келген 1000 хире төлээлекчилер киришкен. Беш хүн дургузунда ниитиин болгаш даштыкы политиктиг калбак хемчээлдиг айтырыглар талазы-биле 100 чыгам резолюцияларны төлээлелдери чугаалажып көргеннер. Ажылчы чоннарның политиктиг болгаш хамааты эргелеринче калбак хемчээлдиг шаап халдааашкыннарны чорудуп, оларның шыныг негелделеринге кеземче хемчеглер-биле харылап келген торийниң политиказын съездиниң деткээн резолюцияларга болгаш ораторларның саналдарынга шыгыы шүүмүүжелте таваарыштырган.

Консерваторларның баштап келген үезиниң дургузунда чуртка «артык кижилерниң» саны үш катап көвүдээн, бажыңы чок кижилерниң саны ийи катап өскен, а ядыы болгаш түреңги кижилер 12 миллион чеде берген деп резолюцияларның бирээзинде айтып турар. Чурттап-амыдыраарының өртээ аажок өскениинден ажылчын кижиге пенсияже үнериниң перспективаа барык чок болуп турар деп, ол документиде айыткан.

(СЭТА).

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

МАНИЛА. Филиппиннерниң чаа үндезин хоойлузун ажылдап кылып турар конституция комиссиязының кежигүннери ол документиге кирүүнениң эге болгаш ортумак өөредилге черлеринге халас өөредилгени киирер дугайында шиитпирни хүлээп алганнар. Амгы үеге чедир өөренирн дээш телевизорден көрүүне школаларының эге класстарының өөреникчилерин хостаан турган. Ол планнарны боттандырып чорударынга акша-хөреңгини көрүүнүң бюджединиң чамдык чүүлдеринге камгалалдың ачызы-биле алыр деп турар. Конституцияның телевилелин бо чылын күзүн бүгү улустуң чугаалажып көөрү-биле парлап үндүрер, ооң соонда ол хоойлу болу бээр.

ТОКИО. Сеульдуң национал университединиң 200 ажыг студентилери мурнуу корей чалча ёзу-чурумнуң улуска удур политиказынга удурланган чыскаалга киришкеннер. Чыскаалганнарга удур полицияның улуг кезектерин чоруткан. Полиция биле студентилерниң аразында сегиржип алышкын болган. Студентилер полицияның элээн каш автомашиналарын өрттедипкен, ынчалза-даа полиция карак чажы төгүлдүрер газтыг гранаталарны ажыглааныының соонда олар атказарлаар ужурга таварышканнар. Чыскаалдың ийи киржикчизин балыглаткан. 14 кижини тудуп хоруглаан.

ЛИССАБОН. Португал коммунистериниң «Аванте» солунунуң чаңгыс болган байырлалынга чүс-чүс муң кижи киришкен. Ол байырлал «Тайбың болгаш күш-ажыл» деп лозуң-биле болган. Ол байырлал үезинде тайбың талалакчыларының чыскаалы, дайын айыылынга удур демиселдиң айтырыгларының талазы-биле диспуттар болгаш семинарлар болган. Оларның киржикчилери ядролуг чазылдырышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни Совет Эвилелиниң уазатканынга бедир чедирип, ССРЭ-ниң үлегери эдерериниден Вашингтонуң хедери-биле ойталаанын буруу шапканнар.

ВЕНА. Тайбынга ынакшылдыг күштерниң ниити-австри шуулганы болган, аңаа чурттуң янзы-бүрү черлеринден хөй-ниити, аныяктар болгаш дайынга удур организацияларын төлээлекчилери киришкен. Чавырлышкын политиказын чорударын болгаш ядролуг чепсектиң курлавырларын соксадырын бодунуң сорулгазы кылдыр санап турар тайбың дээш австри демиселчилериниң хөделишкиннин моон соңгаар калбартып чорудары-биле холбашкан айтырыгларны олар чугаалажып көрген. Шуулганның киржикчилери ядролуг боо-чепсекти эндере бүдүрериниң болгаш космосту милитаризастаарының политиказын бурууу шапкан болгаш америк администрацияның ындыг хөделишкиннери улустарның үндезин эрге-ажыктарынга удурланышкак деп демдеглээннер. Олар совет тайбың эгелекчи саналдарны, чүнүң-даа мурнунда ядролуг чазылдырышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни уазадыр дугайында ССРЭ-ниң шиитпирин бедик-биле үнелеп көргеннер.

НЕОНАЦИСТЕРНИҢ ЧЫЫЖЫ

БОНН. Барыын Германияда Шлезвиг хоорай бо хүннерде бузээлеткен хоорайны сагындырар. Полицияның күштүг таныыл бөлүктери ол черде пиво садар залды камгалап турар. Ында неонацистерниң чыыжы боон турар. Полиция ол чыыш боон турар черни хендирлер-биле долгандыр камгалааш, боо-чепсектиг таныылдарны тургузуп алган.

Политиктиг партияларның, профэвилелдерниң, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери, фашизмге удур демиселчилер Гитлерниң амгы сөөлгү салгакчыларының ында эрттирип турар чыыжынга удурлаан.

Чыскаалганнарның киленнээшкини полицияны ходелдирип үндүрүпкен. «Корум-чуруум үрээн» деп чылдан-биле полиция чыскаалга киришкен элээн каш кижини тудуп хоругдааш, неонацистерге неофашистиг шимчээшкиннин стратегиязын болгаш тактиказын ажылдан кылыр арганы бергеннер.

«Эрге-чагыргалар эң-не барыын үеүлдиглерниң кем-бурулуг идепкейжир чоруун соксадыр ужурлуг. Неонацистерни аадажыларны фашизмге олурткан хөй миллион кижилерниң тураскаалын дорамчылааны болур. Немец черден кажан-даа дайын үнмес ужурлуг!» деп, антифашистиг чыскаалдың организакчыларының үндүрген хуудузунда айыткан.

Г. КУЛЬВИЦКИЙ,
СЭТА-ның корреспондентизи.

Парижке француз судно тудукчуларының массалыг чыскаалы болган (чурукта). Ону чурттуң эң улуг профэвилел каттыжышкыны — Күш-ажылдың бүгү-ниити конфедерациязының кыйгырыы-биле чоруткан. Корабль тудукчулары найысылалга хылай чоогунуң Ла-Сьота, Ла-Сен-Сюр-Мер болгаш Дюнкерк хоорайларындан келген. Ында чоонта чаа бодунуң хоозураанының дугайын чарлаан судно тудар «Нормед» компанияның верфьтери бар. Ол шиитпирни компанияның администрациязы барыын үедеги чагырыкчы бөлүктүң чазааның судно тударынга кирүүне акшаландырышкынын эвээжедир дээн шиитпири-биле холбаштыр хүлээп алган.

Чыскаалганнар чазактан ажыл-биле хандырарын, француз экономиканың чаңчыы болган адырларының бирээзи судно тударын хевээр арттырарын болгаш хөгжүдерин негээннер.

СЭТА-ның фотохроникасы.

ЧАШТАРГА БЕЛЕК

Бичии чаштарга тааржыр, оларның оюн-тоглаазын, хөре-ишак-биле ада-иезазиге, боттоттарынга дузалаажыгаазын, тергээ бойдузунга ынак төрүүн түрүп коругскен шүүлттер чымыдыы. Оон автору— Чөөп-Хемчик районун Бажыңы-Алаак ортумак школазының хоочун башкызы Ооржак Комаадыр.

Авторнуң шүүлк чогаадырынче сундуулаы. 1950 чылдарның эгезинде-ле илереп келгеп. Бичиңгы үнүп турган үруглариыл-даа, улуттарның-даа ынак солуму — «Сыдыс-чыгаштың» идепкейлиг «шүүлкүлериниң» бирзозинге ол санадыл тооран. Ынчалза-даа шүүлктерин түскай чымыды ном кылдыр үндүрериве ол далашпайн, оларның утка-шыырынче, бичии номчукчуларның, ажыл-чаңм, ажыл-керектериңге дүжүүр коруккс кол киизээгейин салып келгеп — багай эвес түнелдиг белгень бо.

«Кырган-авам кыдыр ижи
Кызыы, чайын тонуп
болбас.
Пее-түтса илер, даараар—
Ийи чеңнп берээнпгер.
(«Кырган-авам»).

Өтбе киижиниң ажыл-ишчи ажыы-чаңын, оон бичиилерге үлегер-чижек болуур дүрүмдээын үстүүле строфала чиге-ле сөглээн. Ындыг кырган-авага кым чоргаарланмас боор!

Долгандыр түрар бойдуста камгалап, характаар, ону үрептелзавас, тырыктырип бокталдырбас үүлүрааг дээш үгааддыг дараазында одуруглара сөглеттингеп:

Турист киижи кандыг
бооруа?
Тулган дпгеп камгалажчы:
Бойдуста бар бүүү үүлдү
Бодуумнуу деп хумагалаар.
(«Турист киижи кайдыг бооруа?»).

Чыыкыргаңаның оң-түүнүүн, оон оизагайын мындыг одуруглардан магадап комчуур бис:

Сырый-сырый кызыл-сарыг
Чыжыргана шуулар-ла!
Чылыг чайның чулук шимээп
Чыын алган долу-долу.
(«Чыжыргана»).

Оң шинээ бойдуска тур каза чараш-каазын көрүүлер хадыыр-сарыгны автор мынчаар шүүлктээп:

Сааралы баткан хереллерлиг,
Чайның чырык хүнү шыкаш,
Хадыыр-сарыг частып
кээрге,
Кааът-каат чечээ
көрүпөүүг-зе.
(«Хадыыр-сарыг»).

Бичии чаштар боттарының ойнаар чүүлдериңге коичуг ыыктар. «Бөмбүүм», «Ойпаарак» дээш чижектиг шүүлктер оларга хамаарыжыр. Оң ыяштыг «Бөмбүүм» деп шүүлктө ыыдыг ажыылыг, чедиңгар одуруглар бар:

Часкантарга мецпээи
ышкаш,
Чаштай дүжер —ужура
бээр.
Аңам белээ аза бомбүүм
Адаккыр-ла, кашнагай-ла!

Бичиилерни дузаарлаг чоруктарга кижиидер, оларның соңуургалын деткээп «Библиотекага», «Өөренир үем элек» деп чижектиг шүүлктериниң эстетиктиг үүлазы хаяы болганындан чедимчеллиг.

Чыыдыда киргеп тыныыш-шүүлктер онзагай черни эдилеп турааңар. Эң ылаңгы школа пээзыны чептээп уруглар салчыгаштарывда бичиилерге ёзулуг-ла тааржыр.

Белеп-селеп аштавас, суксавас амыгаңнарыл бирээзи— төселиң тыныыштың аргазы-биле шүүлктээпи чараш:

Талыгырже кайгаан,
Дайнаның-ла турар.
Дөңгеликтер чүктээп,
Дөңгүр болгаш улуг
Азыраан мал аймаа
Адыш тып кор.

Хөй чыдарда чаштар араазында амыдаап, түүттап келгеп башкы-биле бодунуң хайгаараддарың, үжүралдарын кол өөрө кылдыр чыып, оларны андазра-дүүдере сайгарып, эдип-тазып тораашр. Бичии номчукчуларга түскай ном кылдыы ыңчаллыр чыыл бергеп. Орус дыл кырыңга «Одуванчик» дээрге тараалла. А тыалап «Хадыыр-сарыг» дээрзинге, бичии номчукчуларга байгыыл, улуглара безин орта-ла биллинмейн баргы дег.

М. ДОРЖУ.

Ном болгаш номчукчу

БОДУВУСТАН ЭГЕЛЭЭР

Дээди болгаш орутмак түскай өөредилге дугаанында СӨКП ТК-ның төлөвилелиңде башкы эртемнилериң белетээриниң шыырын бөлүдер дугаанында шын-ыыны шеглелдиг салгап.

СӨКП-ның XXVII съездиниң шиитпирлериң, школа реформазын амыдыралга боттаңдырып, башкылал ажылыңга дүргедөөшкинни болгаш эдс тургустунуушкунну бир-зе дугаарында башкылар боттарындан эгелээр болза эки деп бодаар мен.

Республиканың ангы-аңгы школаларындан келген башкылар бот-өөредилгениң башлайгы чадаларын бир ай иштинде эртирерин кедиивис. Бистиң бөрги белүүзүвүс хөй чылдар дургузунда башкылал ажылыңга ак сеткилдиг ажылдап, өзүп орар бичии хамаатыларны эртем-биле болгаш күш-ажылга киижилиин келген башкылар өөренип турду.

Өөренир тургаи үевисте башкы бүүзүүнүң бир-зе эртем талазы-биле шыырак билиглиин эскерип керлүүс. Чижээ, Чөөп-Хемчик райондан школаның ажылыңга 25 чыл ажылдаан, эге классттар башкыы Д. Допгак сангга, А. Күүлар чүүүрүнга, Д. Дарыма, Е. Седип-оол орус дылга, Ч. Хертек, А. Моңгуш тыва дылга ханы соңуургадыг улус болду.

Башкыларывыстың бергеи онзагайларын түрүлүү онзаанда кылып, экзаменнерге, зачёттарга шыдаар шаавыс-биле белетеңнеп турдувус. Ынчангаш үениң негелделиңге харыы кылдыр өөредилгекижиидиңге ажылыңга эде тургустунуушкунну боттарывыстың эгелеп, чогаадыкчы өзүү-биле ажылдаар бис.

Ч. ОРТУН-ООЛ.
Улуг-Хем район.

МӨӨГҮЛЕР: АЖЫКТЫГ, АМДАННЫГ

Янзы-бүрү чемпериниң арааында — дүвээн, мариндажа суп амдаачыктан мөөгүлер. Оларнең, чаагай бараанын көөрге-ле, чиңсээн келир. Мөөгүлериң химиктиг составы погаалларга, ыт, сүт аймаанын продуктуларынга чоок, оон тургузуудта аминокислоталар, белоктар хөй болуп турар. Сүүлүн бүүүмелдер (оон хуусаа мөөгүлерде 58 чедиг турар) бестерниң аңыдын экижидер, чемге хөөн киирер. Мөөгүдеп кылган чем кижиниң сёмиртпес, чүге дээрге ында үүлеводтар болгаш үс эвээш. Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, мөөгү — бойдустуң чаагай кежии.

Ол шынап-ла, магалыг, сактып көрөөлиг даап, эртен эртежиже түрүп хөөп, арга-арыг ишпинге мөөгү чыып чоругче эки-ле болдурийин. Оон-биле чергелештир мөөгүлөрин дээрге харымсалга негээр. Чиир мөөгү орнунга хоран мөөгү чыгдыпып болдур. Чыыр кижи бүрүүн мөөгү бүрүүн коичуг эки ыглаң биле үжүрлүүр. Чиргиниишкин түрүп кээр болза, таныбаан мөөгүнү чыып алган херээ шуут чок, кичээнгей болгаш контроль албан керек.

Силеринк-биле кады чоранывыңар бичии үруглар дыршкак, үезин эртпер түрган баксыраң бергеп. дудук мөөгүдерни чыып алган болза, черже октадыштынар. Корзинаже чыдыраан мөөгү бүрүзүн ыңнап көрүүгер. Чемге аажылап болур мөөгүдерниң ийи түс хевири бар, оларның бир кап он-он хирезин ажыглап болур. Тодаргайларга, орус дыл кырында оларның аттары: белые, подосиновики, маслята, опята, грузди, волнушки, дичичкі болган ескс-даа.

Чүгле хоран эвес, чиир мөөгү-биле хораннаныышкынаар бо-ла таварыжыр. Оон чылдагаанны болза, шын эвес аажап кылып алганы база шын эвес консервалаанны. Оның айыылыы-биле ылгалыы турар мөөгүлериң бирозэи — бледная поганка. Чиир мөөгүлер-биле ону улус бо-ла салчаштырар. Бо мөөгүнүң составында хоран бар, хайындырзра-даа, аштап-чүүрүп-даа, белеп читпес. Частырыг ыызбазы-биле кол ылгадыыр дементериин бижыы-биле сактып алыры чугула: чаа үзеп шамшыныр-онзарның бертүүгештериниң аданда пластинкаларның оңу куу-кыскыл, үү турупкиндарының өңү болза, этының кызыы. харын-даа хүреп болуп турар. Хоран мөөгүнүң пластинкалары ак, моюнтуганнарлыг, бүттүүгээ күдүлүүр үеопнай бергеп. Оон хораны баар клетка-калары, нерв системазын, хан оруктарын болгаш аъш-чем хуулдырар органнарны үрөөр. Хораннаныышкынын дементеии мөөгүнү чиген, соонда, 3—48 шак болганда илереп келир. Хөөп булганнар, күүтүүр, ыңнаре аярлыкы тыыпгыр. Күү олуртур, чамдыкта хан болгаш ол-чар холумактыг кылдыр. Хораннаныышкын чаш үргулларга аар эртер.

База бир хоран мөөгүлер болза, чиир мөөгү опята-ла дөмейлешкек. Оларның ийи хевири бар, өңнери — күү-сарыг. Оны чамдыкта мыныар адаар: мөге күү опенок. Чиир мөөгү боттарының «ийистериилең» ажыдыр база «ыас-ыяш эвес кылдыр костур. «Ийистер хораны шоолуг куштуг эвес, ынчалза-даа гастроэнтритти — ижин зарыын тыныыдыыры болур.

База бир хоран мөөгү болза, мухомор. Оон-биле хораннаныышкын. ол мөөгү экскелериниг бодзарга, даштыкы хевири ажоон ылгалдыыр, эвээш таварыжыр турар. Бо мөөгүзе мускарин деп хоран, перо системазынга дээр. Оон түүнелиңде хораннаңаан киижи үп-баш чок шимчеңир, сирилээр, каракпыт үе-шин эскерлир, чараа төктүр, деридер, ыжиңге зарыыкшаар тыптыр, хөөп булганнырар, амыр-сокпаал чокка кустурар. Оон кедерээш, дембээрдиер, медерел солуулаанынаан чок чүве иссүүр, чок чүве дыннаар. Хораннаныышкынының башгайы демдектери, мөөгүнү ажыглаан соонда, бир— цёп шак болгаш идерел келир.

Мөөгү-биле хораннаныышкын болганда, чиик-даа болза, сезиглел-даа тургустунуу келзе, эмчиниң дузазы дарый керек. Хораннаңгаи киижиниң, белүк үлүсту эмнелге чернинге-дарый чедирер хереқ. Эмчи дузазы келиижеге чедир алыр хемчеглер болза, ыжин-шейидүүлүү чүүр, аярыг киижиниң орунга чыгтырар. Сода эзилдирилиг чыыыг суг-биле, чок болза, маргановкаңның эвээш эзилдирилеге ажыглаарын чөпшээрээр.

Үчилищеде хол бомбүүүнүң, хостуг үүрептин, хаактың, чиик атдетиканың, бокстуң, болгаш спорттуң ёске-даа хевирлелиниң секциялары бар. Бот-тывыңгыр үран чүүлдүү, техниктиг чогаадылгалыг, фотостудиннның белгүүлери ажыглаан турар.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 1 дугаар бажың. 2-34-11, 2-21-09 дугаарлыг телефонарже болгаш болуур.

ӨӨРЕДИЛГЕЖЕ, АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

Кызылдың Күүрөөнин башкы институзу 1986—1987 өөредилге чылында белеткел салбырынга дыңнакчылар үдээп алырын чарлап тур.

Дараазында факультеттерже дыңнакчыларны үдээп алыр:

Филология — түскай эртемин — национал школаза орус дыл болгаш литература; орус дыл болгаш литература, тыва дыл болгаш литература;

физика-математика — түскай эртемин — математика болгаш физика;

Эге өөредилге факультединиң — түскай эртемин — эге өөредилгенин педагогиказы болгаш методиказы;

бойдус-география — түскай эртемин — химия болгаш биология.

Белеткел салбырынга спахоатар, үлетпүр бүдүүлге черлерниңиң, түүлүг организациялардың, транспорт болгаш хырызаа бүдүүлгелериниң перелеткчилер ёскөперазициялының бир чылдың эзээп-эзес стажтыг ажыылчыларын үдээп алыр. Ажылдап соолгу чылында стаж үзүктел чок болуг үзүүлүг.

Киирери кузаппер дараазында документилерни дузаар: эртемниң аттестаттыг; № 086/у майыы-биле эмнелгелиг; куш-ажыыл деткериниң доллгазы: ажылдап турган черинден характеристика болгаш өөредилге-биле чоруткан бижик, 3х4 см хемчээлиг фото-чуруук.

Белеткел салбырынга ССРЭ-ниң Чеңсектиг Күүтелдирииң хүрээлеңиндеп курлавырже хадаашкыннарны болгаш школаларның ийи чылдан эзээп-эзес стажтыг пионервожатыйларын база үдээп алырын чарлап тур.

Курлавырже халашканнар шерит көөрүүлер характеристиканы болгаш өөредилгe-биле чоруткан бижикти, улуг пионервожатыйлары школалардан характеристиканы болгаш өөредилге-биле чорутаан бижикти.

Национал школаларга орус дыл болгаш литература түскай эртемниге өөредилге-биле ажыл стажы чок 1986 чылда выпускниң чүтүмза школаларын досконнарны үдээп алыр. Белеткел салбырынга киирери-биле олар школа директорунуң болгаш школаның комсомол организациязының секретарының от салганы характеристиканы болгаш үезе өөредилгениниң район кылдыының өөредилге-биле чорутаан бижикти көргүзер үүгүлүг.

Белеткел салбырынга беседа чорутканының сооңда киирер, оны 1986 чылдың ноябрь 24-те чорудар.

Өөренир хуусаазы 7 ай. Өөредилге 1986 чылдың декабрь 1-де эгелээр.

Стипендия төлээр. Хөрепээн кижилерге общежитие бээр.

Документилерни дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Дөңгүр кудумчузу 36, белеткел салбыры.

1986—1987 өөредилге чылында Кызылдың № 4 орутмак ПТУ-зу дараазында эртемнерге сургуулдар үдээп алырын чарлап тур.

Сес чыл школазын доозкан кижилер үш чыл дургузунда чазанымчынын, штукатурмаларның, кан болгаш демирбетон конструкциялар эптеткчизинин, бызаанчының, сантехникпстиг-дериглелер эптеткчизинин, газ-биле каапакчының, төөлэй салыкчылыгының, электрдиг четкилер болгаш дерилелер талазы-биле электротехникчизинин, электромонтёрүүн, электри-газ-биле каапакчының, арматурщиктин, демир-бетон конструкциялар хептеткчизинин, анчы-аңгы краннар машиниктеринин, автомобиль кранының машинизинин түскай мергежилдерин чедип алыр.

Ортумак школазын доозкан кижилер 10 ай дургузунда шеверелекчинин, плита салымчыгының, облицовщиктин, контроль-хемтээр приборларның болгаш автоматиканы слесарының түскай мергежилиниге өөренир.

Шизин алган мергежилиниң аайы-биле билдиринишкинни директорлуун адырга киирер. Сес чыл школазын доозкан дүтаймала аттестадын. 286 дугаар майыктың эмчи шимээзыны, 3х4 хемчээлиг 6 фоточуруукту билдиринишкинге кожар.

Үчилиштиң келгеш, үүгүтап үндүр бижидип алган паспортуи аны төрүттүгенинип дугаайында хереченнелеп, үүгүтап үндүр бижидип алгаимның дугаайында (шерис пазының четкеп кижилер) демделеп бар пиир бижидилгедиг-шыпыдгалын көргүзер.

Үчилищеге киирер дугаайын бнлдиринишкин киирген кижилер үнчи шинчилгезин эртер. Документилерни 1986 чылдың октябрьга чедир хүлээп алыр. Кичээлдер сентябрь 1-де эгелей бергеп.

Киирериң кузаппертери кандыг-даа шылгалдалар чокка хүлээп алыр. Өөредилге халас. Үчилище аъш-чем, идик-хеп-биле хандырар. Хоорайда чурттавайн турар кижилерни иштин чурттаза бажыңы-биле хандырар. Оргүүнүк үениишиң доозкан кижилерге оргүнүк биригген черде алгаанынга болгаш мөгө-ажыл талазы-биле разрядтыыскаңының дугаайында диплом тыныыр.

Үчилищеге доозкан кижилерге хоорайның тудугларында болгаш будүүргелеринге ажылдарын чөпшээрээр.

Үчилищеде хол бомбүүүнүң, хостуг үүрептин, хаактың, чиик атдетиканың, бокстуң, болгаш спорттуң ёске-даа хевирлелиниң секциялары бар. Бот-тывыңгыр үран чүүлдүү, техниктиг чогаадылгалыг, фотостудиннның белгүүлери ажыглаан турар.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 1 дугаар бажың. 2-34-11, 2-21-09 дугаарлыг телефонарже болгаш болуур.

1986—1987 өөредилге чылында Мынусупскинний будгалтерлер школазы өөренирчилер үдээп алырын үргулчүлеп турар. Үлетпүрге болган кезээ ажыл-агыйны бухгалтерлер белеткиор. Шын-ааддың чокка өөренирчилерда, өөредилге-биле чорутаан ажыл-агыйларын-да күсеп-биле өөренирчилерин үдээп алыр.

Белүткериин өөренир үезе ай бүрүзүнүң 1-де болгаш 15-те эгелээр. Өөренир хуусаазы 8—9 ай.

Айтырыгны дараазында адрестеп тодарадыр: Мынусинск хоорай, Кызыл партизаннар кудумчузу 11, телефон—2-06-08.

«Тыва автотранс» каттыжышкынның республиканың комбиназы «В» болгаш «С» категорияның чолаачыларын өөредип курстарга тыва национальдыг хамаатыларны бүдүүлгеден дашкаар өөредирлер-биле үдээп алырын чарлап тур. Өөредилгени өөренирчилер-даа, совхозтарның болгаш колхозтарның өске-даа организациялардың күсеп-биле чорудар. Өөредилгени тыва дылга чорудар. Өөренир хуусазы 5 ай.

Айтырыгларны дараазында адрестеп тодарадыр: Кызыл хоорай, Шевченко кудумчузу 113-А, телефон—2-34-04.

Одаар чүүл сайгарар талазы-биле республиканың конторазы одаар чүүл болгаш аңыдуза чедирериниң талазы-биле бот-боттарывыза аразында саналгыларны хынаи чорудары-биле бүгү будүүргелериниң болгаш организацияларны чадыр-биле үдээп алырын чарлап тур. Өөредилгени өөренирчилер-даа, совхозтарның болгаш колхозтарның өске-даа организациялардың күсеп-биле чорудар. Өөредилгени тыва дылга чорудар. Өөренир хуусазы 5 ай.

Айтырыгларны дараазында адрестеп тодарадыр: Кызыл хоорай, Шевченко кудумчузу 113-А, телефон—2-34-04.

«Шын» солун редакциязынга курьер дарый негеттинип турар.

Ужуг пашелдиг бажың тудуунуң чаа пегии ажыылазга киирерин-биле чолбаттыр **ӨӨРЕДИЛГЕ-КУРС КОМБИНАДЫ** ажылдап ташкаар өөредип-биле дараазында түскай эртемге өөренирчилер үдээп алырын чарлап тур:

1. Демир-бетон конструкциялар эптээринге монтажник.

2. Электрэ каапакчының.

Өөренир хуусазы 6 ай. Өөренип турар үезинде айта 76 рубль хемчээлиг стипендия төлээр.

Өөредилге 1986 чылдың сентябрь 22-де эгелээр.

Көрек документилер: билиринишкин, паспорт, шерит биледи, күш-ажыл дептери.

Өске черлерден курстарга өөренирге-биле келгеннерге ынаттынын чурттала бажыңы бээр.

Айтырыгны дараазында адрестеп тодарадыр: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу 76, трестин кадрлар киздизи, телефону—2-32-83, 2-27-02.

«Тыва рембыттехникаңын» будүүргее каттыжышкынның ооң мастерлиниң өөренирчилери, жестяшниктер өөренирчилери, жестяшниктер, куш-ажыл болгаш ажыл телевизиниң талазы-биле инженер негеттинип турар.

Айтырыгларны дараазында адрестеп тодарадыр: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 160, телефон 4-13-30. Будүүргее черниң делаксорзиге столовая ажылдап турар. Ажылдаар черинче албан черинин автобузу-биле чорудар.

Хоорайның шил савалар үдээп алыр № 3 пунктузунга (Дружба кудумчузу, 21 дугаар бажың). № 5 пунктузунга (Калинин кудумчузу, 10 а дугаарлыг бажың), № 11 пунктузунга (Ленин кудумчузу, 42 дугаар бажың) бистиңнең будүүргеп 0,5, 0,6, 0,8, 1 болгаш 2 литр шинчи шил саваларны үдээп алырын Кызылдың аъш-чем садыы дыңнадын тур.

Шын Редакциянын адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариатның 2-23-35, партийни амыдырал болгаш үлетпүр киздистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киздистериниң 2-37-13, чагаа киздизинин 2-41-27, информация киздизинин 2-29-60, культура киздизинин 2-23-54; колэо ажыл-агый киздизинин 2-21-47 корректорларның 2-27-41 бухгалтериянын 2-12-45 солун келбейн болганза 2-32-75 телефоиче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3557.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садымның дериктериниң талазы-биле күүрне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00210

ТВ

СЕНТЯБРЬ 10-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.45—«Сатурн-че оруқ». Уран-чечен фильм. 10.05 — «Аян-чоруқчулар клубу». 11.05 — Бо хуулгазын делегей. 12.20 —12.25 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50- —«Кижи болгаш бойдус». Док. фильмнер. 15.45— «Үүдеп база үүге». Уруглар-га дамчыдыкка. 16.20 — «Алыс күзел». Мультфильм. 16.30 — Концерт. 17.00 —«Он алды хар чедир болгаш оон уаут назыл». 17.45 — «Тайт Куулук маестро» «Эстония» театрунда» Музыкалыг фильм. 18.15 —Дээди школа: эге тургустунуушкун — айтырыглары. 18.45 —Бөгүн делегей-де. 19.05 — Аргалаалыкшыл-ыын хорааныың дугаайында док. фильм. «Чингедир бай-лаадары чок». 19.25 —«Көрүк-чүлериниң дилээн бүүгаар. «Сатурниүң ыштырганы». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Силериниң чүруунарны эгидип бериң тур мен». Фильм-конверттан баштайгы көргүзүү. 22.35 — Хөл бомбүүгие элелеп чемнемадыы. Хөрөөженнер. ЧССР-ден дамчыдыкка. 23.15— 23.40 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15—«Нефтехимик». Док. фильм. 8.35—9.35 — Информатиканың болгаш сананга технииканың үндезиннери. 10 класс. 9.05—10.05 — Немец дыл. 10.05 —КПТУ-нуң сургуулдарында. Астрономия. 10 класс. 10.35— 11.40 Нийтиг биология. 9 класс. Ч. Даранн. Амыдыралы болгаш эртем ажылдары. 11.05 —Суббота— ада-не хүнү. 12.10 — Тоогу. 4 класс. 12.40 — Зоология. 7 класс. Эдэмчиктер. 13.35 — Бодуң-бодуң эртеми. 3 класс. 13.55 — Саан ленинчи библиотекада. В. И. Ленин. «Карл Маркс». 14.25 —Шин чогаадыы болгаш театр. 15.10 —15.15— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 —«Бистер орус ыыл өөреним тур бис». Национал школаларның белеткел классатарының өөренирчилериниң телешкола. «Ленин. Төрээн чурт. Москва. Бистиң башгайы состеримнээ». Кызылдың № 2 школазының белеткел классындан ниирилде дамчыдыкка. 18.20 —Уруглар-га фильм. 18.50 — Делегей сайгарлыкшыл дугаайында бесе-ге. 19.00 — Док. фильм. 19.15 —Телемедээлер. 19.25— «Аян төвүү». Программада: Медээлер. «СӨКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлерин— амыдыралга». Тыва АССР-ниң күрилээлиниң даргазының орааныкчызы А. Д. Бегзи-ниң чүтээлы. «КАП экраныз. Тываның транспорту дүүгүт ажыылдазында. 19.55 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг үүлүүр, чаштарга». «Төөрүк тыныыш-ныыш» 20.15 —«Кадың болгаш ыыл изенээнде». 20.30 — ССРЭ-ниң улустарының тоскү чайгы спартакиадазы. 21.00 —«Үе». 21.35 —«Он ийи саидай». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 22.50—23.35 — Л. Д. Шостаковичиниң төгөлдарындан. «Гамлет». Фильм-балет.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ

КИНО

СЕНТЯБРЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Андрейко» 11.20, «Легенда о бессмертию» 9.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, «Русь изначальная» (1, 2 се-риндары) 20.30 шактарда.

«КАЛА-ХЕМ»: «В двух шагах от рая» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (үзаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Сентиментальное путешествие на карто-шку» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (үзаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: Удивительная находка или Самые обыкно-венные чудеса» 9.40, 13.10, «Мой дом на зеленых холмах» 11.00, 17.00, «Этот без-умный, безумный, безумный мир» (1, 2 сериялар) 16.50, 19.50 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Прощание славянки» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 (үзаткан) шактарда.

Оҳаар

Республиканга шскар будуттаар. Чёс чаглос. Барлыг үүктен таттын дүрскей сөөлүнде 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 5—10 градус чыыыг болуур. Чамдык черлерге каамал 2-ден назап 3 градус чыыыг болур. Хүндүс 16—21 градус чедир чыыыг.

Ышаалга шскар будуттаар. Чаъс чаглос. Барлыг үүктен үтлай таттын дүрскей сөөлүнде 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 5—7 градус чыыыг болуур. Хүндүс 19—21 градус чедир чыыыг.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 11 четверг

№ 214 (13214)

1925 чылда үнделдиттинген. Өртээ 3 копеек.

Мал чемнери белеткээриниң болгаш дүжүттү чидириг чок ажаап алырының темпизин дүргедедиил!

Бөгүн «ШЫН» солун КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАРНЫҢ ТУГУН тараажы Николай ХОМУШКУНУҢ чедиишкиниинге тураскаадып көдүрген.

Кызыл районда «ШАМБАЛЫГ» совхозтуң комбайнери Николай Хомушку неделя дургузунда 264 гектар шолдуң тараазын тавыкчалаан. Ол хоорлугде 18.5 гектар тараа тавыкчалаар онаалдазын барык ийи катап ажыр күүседип келген.

Сентябрь 10-нуң байдалы-биле алырга, республиканың ажыл-агыйлары күрүнеге **6395** тонна тарааны дужааган.

ДҮЖҮТ АЖААП АЛЫЫШКЫНЫНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Күскү каан, аяс хүннер эгелээн. Республиканың ажыл-агыйлары ону ажыглап, дүжүттү кыска хуусаада, чидириг чок ажаап алыр дээш кажангызындан артык шалыпкын ажылдап турар. Сентябрь 8—9-туң медээзи-биле алырга, Барыын-Хемчик, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Таңды, Улуг-Хем районнар дүжүт ажаалдазын дүргедедип, ажылдың шын организастап чорутканындан өскелерден хөй тарааны күрүнеге дужааган. Ол ышкаш «Дөң-Терезин», «Чодураа», «Чыраа-Бажы», «Кызыгаар», «Чаа орук» совхозтар дүжүт ажаалдазын доозуп, күрүнеге тараа дужаар талазы-биле өске ажыл-агыйларны мурнап турар.

Ол ийи хүнде Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Каа-Хем, Тес-Хем районнар дүжүт ажаалдазын багай чорудуп, чаңгыс черде турбушаан. Олар күрүнеге килограмм-даа тараа дужаваан.

Сентябрь ониуң медээзин ёзугаар алырга, республикада дүжүт ажаалдазының байдалы мындыг: бирги одуругда — кезер шолу, ийиги-зинде — ажааган шолу, үшкүзүнде — бир гектарга онаалтыр алган дүжүдү, дөрткүзүнде — күрүнеге дужааган тараазы (тонна-биле).

Бай-Тайга	1183	437	9.3	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	1303	13.9	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	1971	14.8	—
Чөөн-Хемчик	12433	2704	9.2	50
Улуг-Хем	16142	4389	18.1	12
Таңды	42210	16291	10.8	2415
Бии-Хем	25307	6984	10.9	977
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25895	12235	8.3	2452
Тес-Хем	2202	1610	11.8	—
Эрзин	3023	820	10.9	86
Кызыл	23699	10499	11.1	190
Республикада	161057	61180	11.0	6395
Эрткен чылын	—	27692	10.1	—

Республикада 224.5 гектар картофель ажаатгынган, оон 1858 тонна дүжүт алдынган. Эрткен чылын 254 гектардан 2136 тонна картофель алдынган турган. Бир гектардан дүжүт бо чылын—83 центнер, эрткен чылын—84 центнер.

АЖААЛДАДА

Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң тараазының баштайгы дүжүдү Кызылдың сайгарылга баазазынга эккеп дүжүрүлген. Ону баазаның лаборантылары эки шынарлыг тараа деп үнелээннер.

Ажыл-агыйның Н. Ф. Иванов удурткан кероо-биле ажылдап турар бригадазы эрткен чылын бөр гектар черден-не 8 центнер тараа ажаап алыр турган, 25 центнерни ажаап алган. Бригада кежигүннериниң бо чылын өстүрүп алган тараазы база-ла чемгир болгаш арыг боор турар.

Шөлде ажылдап турар мурнакчы механизаторларның комбайнында кызыл беш адырларны чыпшырып турар. Чүс бежен тонна тараа бастырган хинниниң комбайнынга-ла бир беш адырны чыпшырар. Ажаалдаже баштай киргеннерниң бирээзи Виктор Ондарның комбайнында чеди сылдыс кадаттынган. Ол бодунуң оөрү үш механизатор-биле кады тарааны аңгылап кестирип, хүн улуун ажыр күүседип турар. Ол «Көк-Тей» совхозтуң шөлдеринде беш дугаар чыл ажылдап турары бо. Ооң ажылынга мергежили чыл келген тудум бедип орар.

Ол ышкаш эрткен чылдың түңнелдери-биле Москвада Бүгү-эвилелдиң Улус Ажыл-агыйының Чедиишкиннериниң делгелгезиниң мөңгүн медалы-биле шаңнаткан А. В. Черменёвтуң ажылы база махталдыг.

Амгы үеде бригаданың кежигүннери мал чемнери белеткээрин уламчылавышаан, тараа ажаалдазын шалыпкын чорудуп турар.

Л. СОКОЛОВА.

ТАРААЖЫНЫҢ ХҮНУ

«Коммунизмниң херели» совхозтуң Оңгар-Ховуда турлаан аңның шимеп каан. Ховуу «корабльдерин» шуушкур чыскаай тургузупкан. Оларның ырында кызыл туктугаштар күскү аяс хүнде салгынга кииискээн. Чүък машиналарының ол-бо талазында кып-кызыл лозуңнарда «Тараа — Төрээн чурттуң байлаа!», «Тараажылар, чаа дүжүттү шыңарлыг ажаалыңар!» дээн сөстерлиг лозуңнарны аскан. Ону көргеш, кижиниң хөй-ады көдүрлүп кээр.

Ажылдаарда эптиг кеттингилээн, чалыы-чаагай механизаторлар көктүг дазырда олурупкан дыштанып, аразында ажыл дугайын чугаалажып ор. Тараалаң Таңдының база бир байлак дүжүттүг ол черинге райкүскомнуң даргазы Таиса Санчыевна Түлүш, алызындан тараачын өг-бүлеге өскен, андазының изи-биле амыдыралдык кокпа оруун тыпкан, хоочун механизатор, хову-трактор бригадазының бригадири Комбужап Чорбаавич Оюн, өскелер-даа бар. Алдын-сарыг кызыл-тас баштадыр тараа аймаа беш муң гектар, ону агаар-бойдус, бо хүн дег, аяс турар болза, 22—23 ажыл хүнүнде ажаап алыр. Ортумак дүжүт гектардан-на 13—14 центнер болур деп баш удур санаан. Хову турлаанда эки шынарлыг, чиик өртектиг чемниг столовая, кызыл-булуң, чурттаар бажыңнар, чунар-бажың, ажыл-агыйның өске-даа оран-сууру, кодээ иштиң машиналары, дериг-херекселдери, электри хандырылгазы бар.

Тараажының хүнүн «Конгургай» агитбригаданың бот-тывыныр артистериниң концерти-биле эгелээн. «Тараажыларга алдар!» деп ниитиниң ырын көрүкчүлер аажок сонуургаан. Көк-оол Сааяның ызаанчылааны база-ла дыңнаксаныг. «Аныяк агроном» деп ырны Светлана Оюн биле Зоя Балыраа ырлаарга, көрүкчүлер хөй-аът кирди. «Саанчы биле комбайнер» деп кожаңны Иван Саая, Светлана Оюн каттырынчыг, хөглүг күүседиллер. Кочетов суурнуң кодээ Культура бажыңының директору Валентина Кескин-ооловна Оюн, урян чүгл удурткучузу Саая Иван, баянист Сергей Балыраа концертти солун башкарган.

Тараажыларның хуралы база эрткен. Совхозтуң директору Кара-оол Чаянович Хертек: «Бистиң совхозтуң кол угланыышкыны хой ажылы болза-даа, чер ажылы, ооң иштинде тараа база-ла улуг ажыктыг, орулгалыг болуп турар. 4.5 муң гектар тараадан күрүнеге 1000 тоннаны салар ол планны 2 катап ажыр күүседир аргалыг бис —дээш, хүнүнүң чугула сорулгаларынга доктаап, тараажыларны сорук кирип, кыйгырган.

Күскү хову ажылдарынга шылгараанарга бирги шаңнал — мотоцикл, ийигизи — — телевизор, үшкүзү — улуг-улуг хоорайларже экскурсиялаар путевкалар болгаш өске-даа шаңналдарны тургускулаан.

Тараажылар хүвүнүң төнчүзүнде турлаг чоогунда кызыл-тасты механизаторлар кезип кирипкен, ажыл хайныкпышаан. Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында дүжүт ажаалдазынче кочетовчулар мынчаар тура-соруктуг, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап кирген.

О. КОРОДА.

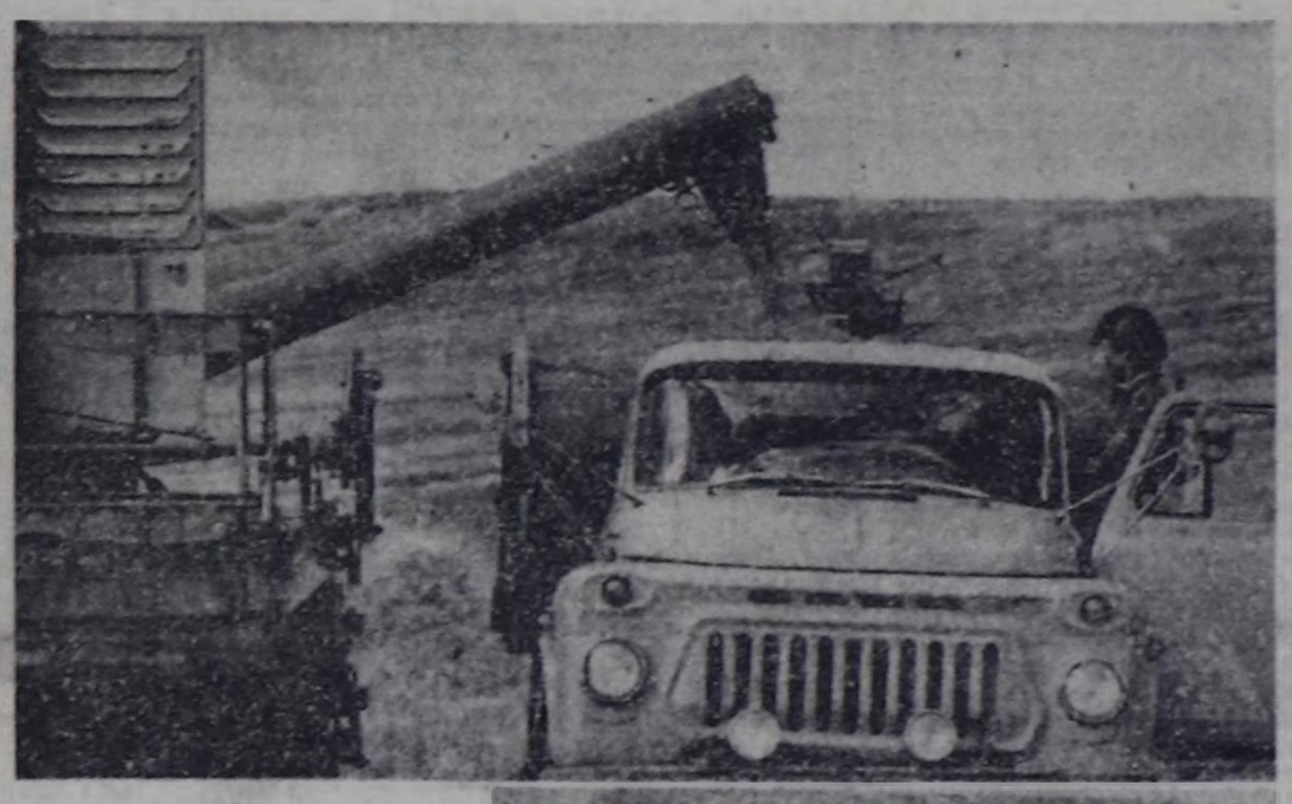

Тараалардың далайында комбайннар дилаш-даа чок, тавaар оожум эштип бар чор. Дагаар эдээнде кызыл-тасты кезип ажааган комбайннар база чанызан балып, шуужун кел чорудулар.

Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң ийи дугаарлыг хову бригадазы калбарып чорук баргылаан шөлдерде хөй-хөй гектар тарааны ажаар. Күскү дүжүт чаагай болган. Комбайнерлер чаржып ажылдап турар. Күскү хүнүнүң мөөдырларынга Георгий Ефимов, Иван Некрасов, Балгазынга 16 чыл ажыг үеде чолаачылаан, коммунист Дагба-оол Комбу олар санадып турар.

Күскү дүжүттүң ажаалдазында он ажыг чолаачылар киржип турар. Олар тараа шөлүнден бежен ажыг километрни эртерлер. Балгазында төп шанда тараааларны оваалай дүжүрүп эгелээн.

Куреаткаш, арыглаат, Кызылче дужаап турар.

ЧУРУКТАРДА: Балгазынның шөлдеринде ажаап алыышкын; чолаачы Дагба-оол Комбу.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ТЫВЫНГЫР АЖЫЛДААР

Сентябрьның баштайгы хүннери тараажыларга элээн дүвүреңниг болган. Чамдык черлерге чагган хар шөлдерде байдалды нарыыладып, чаа-ла эгелээн ажаалданы дүрген темпилиг чорударынга шаптыктыг болган. Тургусту вуп келген шак мындыг байдалда дүжүт ажаалдазынга тывынгыр ажылдаарын негеп келген.

Тургустунган шак бо байдалдан канчап уштунарыл, ажаалданың темпизин канчап дүргедедирил? Тараажыларны бо хүннерде дүвүредип турар айтырыглар бо. Чогум-на ынчангаш хамыктың мурнунда чыдыпкан болгаш ол тарааны чидириг чок ажаап алырыбиле бүгү жаткаларны эде дериирн эргежок чугула. Чыдыпкан тарааны кайы талазындан эгелеп кезерин, комбайннарны дүрген азы оожум чорутса эки бе дээрзин шилип алыры чугула.

Улуг-Хемде «Найырал» совхозтуң Шанчыда хову-трактор бригадазының тараажылары бо чылын багай эвес дүжүттү өстүрүп алган. Ынчалза-даа сентябрьның 2—3-те хар чагганының түңнелинде Шанчының шөлдеринде тараан тараа чыдыпкан. Оон түңнелинде мында үнген узун сыптыг болгаш салам кызылтасты, арбайны ажаары дыка берге боор турар. Шанчының тараажылары ол бергелерге торулбайн, комбайннарны эде дерээш, сып кодуртур херекселдерни ажыглап эгелээн. Чыдыпкан тарааны ажаарынга комбайнер В. Н. Морозовтуң чогааткан херекселин ажыглап эгелээн. Ол херексел бедүүн болганда комбайнерлер ону боттары-ла дүрген кылып ап турар.

Он ийиги беш чылдың бирги чылында Шанчының тараажылары ниитизи-биле 3400 гектар черге тараа культураларын тараап. Хөй күш үндүрүп тургаш, өстүрүп алган тараазын чогуур үезинде чидириг чок ажаап алыр дээш бригаданың ажыл-иштилери бо хүннерде бүгү күштү мында мооңнээн. Дүжүт ажаалдазында ажылдап турар кижилерниң база машина-техниканың ажылдаарын канчаар организастап турарын совхозтуң кол агроному Эрес-оол Базыр-Сатович Куулардан айтырарывыска:

— Ниити тараан шолувус 3400 гектар. Ооң 2200 гектарын кызыл-тас хөлеп турар. Арткаңнарында арбай, сула тараан. Ай эгезинде хар чагган соонда ол шолувустуң 3000 гектарында тараавыс чыдыпкан. Ынчангаш 1700 гектар черниң тараазын тавыкчалай кестирер апарган. Баштайгы хүнде 100 гектар черниң суласын чыттыр кестирдивис. Ону бастыргаш, шаңда дүжүрүп, арыглап аадывыс — деп, кол агроном чугаалап-дыр.

Бригаданың тараажылары сентябрь сесте 30 гектар черниң арбайын дорт кестирген. Ооң бир гектарындан алган дүжүт 24 центнер болган. 900 гектар шөлде тараан арбайны дорт кестирерниде бо хүннерде 13 комбайн ажылдап турар. «Кызыл» агроүлетпүрүнүң сентелге-техниктиг бүдүрүлгезиниден мында дузалажып келген ажаалда-транспорт отрядының сес комбайны база дорт ажаап алырында киржип турар. Комбайннардан тараа сөөртүрүнде 12 машина доктаамал ажылдап турар. Оларның бежи Ак-Довуракты автобүдүрүлгезинден келген.

Чыдыпкан тарааны ажаап алырынга механизатор В. Морозовтуң чогааткан херекселин тарааны дорт кестирер комбайннарда механизаторлар боттары-да кылып ап турар. Шөлде тараан кызыл-тас быштак чемче кирген. Ынчангаш бо хүннерде ону тавыкчалай кестирип кирерынге Шанчының тараажылары белеткенип турар.

Арбай ажаалдазында ажылдап турар комбайннарда чыдыпкан тарааның бажын болгаш сывын кодуртур херекселди кылгап. Чыдыпкан арбайны ажаарда комбайнны оожум чорудар. Чаңгыс ма-жак-даа чыдып кагбазын дээш чамдыкта дедирлендирип чорудар ужурга база таваржып турары механизаторлар чугаалап-даа турду. Ынчангаш хүнде 15 гектар черниң тараазын ажаап алыр тургаш, 8 гектарны ажаап ап турар. Ынчалза-даа бир гектардан ажаап ап турар дүжүт 20 центнер ажып турарынга тараажылар өөрүп турар.

Кызылдан дузалажып келген ажаалда-транспорт отрядының кестирген тараазының савазын соонга бастып алыр тергелеринге келген. Ынчалза-даа ол тергелерни Шанчының хорадыы дойлавычак, оларга болгаш ажыглаар арга чок боор турары харадалдыг. Ол комбайннарның тергелерни ап каапкаш, кестиңген тарааның саваңын шоолче бузугуртур дээрге, сооңда кезип чоруп орар комбайнның тараазын дүй дүжүптерге. Чыдыпкан тарааны ажаары берге деп көөр боорга, тергелерни ажыглавайн барган. Ынчангаш мында дузалажып чедип келген кызылчылар канчаар ажылдап кирер аргазын тыппайн турар. «Кызыл» агроүлетпүрүнүң сентелге-техниктиг бүдүрүлгезинден ажаалдага ажылдазын дээш чорудупкан шефчилерниң комбайнга ажылдаар дужулгазы эвээш. Тараа ажаалдазынга ажылдазын дээш бо бүдүрүлгениң удурукчулары душшу-бедбиже кижилерни чорудупканы оларның харысалга чогуп херечилеп турар-дыр.

Шанда дүшкен тарааны арыглаар машиналар чедишпес. Тараа арыглаар ОВП-20 дээр үш-ле машина ажылдап турар. Тарааның бирги арыглаашкынын чорударынга шак мындыг 12 машина херек. Тараа чүдүрер машиналар база чедишпес. Эргижирей берген үш чүдүрүкү дөңгүп-ле ажылдап турар. Тараа чүдүрер адды машина турган болза, тараа арыглап турар кижилерниң күш-ажылы бүдүрүкчүлүг болур ийик. Шакта 60 тонна тараа чүдүрер ЗМ-60 дээр чүдүрүкчү херек боор турар. Ам ажыглап турар чүдүрүкү шакта 20—30 тонна тараа чүдүрер аргалыг.

Шанда дүшкен тарааны арыглаарында Кызылдың педагогика институдунуң студентилери ийи эээчег-биле ажылдап турар. Студентилер Оля Ондар, Алина Белекпен, Юлия Ооржак, Зоя Салчак тараа арыглаарында кызымак ажылдап турар. Комбайннардан шанче тараа сөөртүп турар Ак-Довурак АТБ-зиниң чолаачылары Александр Ооржак, Дандар-оол Сарыглар база-ла эки ажылдап, хүнде дөрт-беш рейстерни кылып турар.

Дилиндектей тараан черлерниң чыдыпкан тараазын чаңгыс талалап, черниң байдалын болап, канчаар кезерин Шанчының тараажылары бодап, тывынгыр ажылдаар ужурлуг.

М. ОЮН.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларында

ТУДУГ АЖЫЛЫН ШАПКЫНЧЫДАР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Тудуг талазы-биле доктаамал комиссиязының үндүгүшкүнүр хуралы Барыын-Хемчиктиң Кызыл-Мажалык суурга болган. Аңаа «Барыын-Хемчик районда чурттаарга болгаш социал-культура тудугларының айтырыгларының талазы-биле ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң депутаттарынга соңгукчуларының берген чагыгларының канчаар күүсеттиниң турарының дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Ук хуралга белеткел үезинде районда тудуг ажылының канчаар чорup турарын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттары В. И. Баев, И. С. Ооржак, район болгаш суур Советтериниң доктаамал комиссияларының даргалары С. К. Куулугет, Ю. Д. Сенгелов олар хынап көрген.

Улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң күүскомунуң даргазы С. И. Ильенковтуң бо айтырыг талазы-биле илеткелин доктаамал комиссияның кежигүннери дыңнаан. Соңгукчуларның депутаттарга берген 48 чагыгының 36-зы тудуг-биле холбашкан дээрзин комиссия кежигүннери демдеглээн. Оларның хөй кезии амгы үеде күүсеттинген, чамдыктарын боттандырарының кырында келген. Районнуң төп болгаш уругларэмнелгелериниң капитал септелгелери чоруткан. Шекпээрде чаа школаның тудуун доосқан. Кызыл-Мажалыкта 18 аал ниити чурттаар чурттаага бажыңы удавас ажыглаарга кирер. Ол ышкаш «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырынга 270 олуттуг школаны тудар талазы-биле айтырыг шиитпирлеттинген, малчыннар турлагларын электрижидер ажыл чоруп турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты А. А.-К. Хертек, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттары Б. С. Нурзат, Е. И. Смирнова, С. К. Ооржак, Н. Ч. Аракчаа олар соңгуткан округтарынга доктаамал барып, ужуражылгаларны эрттирип, соңгукчуларның тудуг талазы-биле чагыгларын канчаар күүседип турарын дыңнадып келгеннер деп хуралга демдеглээн.

Ол бүгү-биле чергелештир чагыглар күүседир талазы-биле ажылда чедир кылдынмаан чүүлдер барын база аңаа айыткан. Ылаңгыя район Совединиң күүскому чагыгларны ой-шаанда сайгарар болгаш күүседир херекче кошкак кичээнгей салып келген. Улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының болгаш культураның Ак-Довурак хоорайда чурттап турар ажылдакчыларынга 60 аал чурттаар чурттаага бажыңын, Кызыл-Мажалыкка интернатты, Шекпээр суурда школаның бүдүрүлге бригадазының төвүн, Ак-Довуракка аптеканы болгаш уруглар садын болгаш өске-даа объектилерни тударын ам-даа эгелевейн турар. Ол дээрге, соңгукчуларның чагыгларының талазы-биле Т. К. Каражыкпай удурткан комиссияның четпес ажылының түңнели дээрзин хуралга шүгүмчүлээн.

Соңгукчулар чагыгларынче кичээнгей салбас, ылыбүрү чылдагааннарлан ону күүсетпес хевиниг удурукчулар барын хуралга айыткан. Ооң чижээнге районнуң Агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлелиниң даргазы М. Б. Кара-Сал хамааржыр. Ниити билит болгаш профессионал школаның реформазының негелделеринге дүүштүр өөреникчилерни күш-ажылга кижизидери-биле кедээ школаларның бүдүрүлге бригадаларынга төптерни совхозтар кужу-биле тудуп бээр дугайында чагыгже ол кичээнгей салбаан.

Доктаамал комиссияның хуралынга тудуг ажылы-биле холбашкан өске-даа айтырыгларны чугаалашкан. Четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган доктаалды аңаа хүлээп алган.

Комиссия хуралын ооң даргазы Ю. Т. Комаров эрттирген.

А. ХЕРТЕК.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаар фабриказының даг-дүгү арыглаар негиниң коллективи сентябрь 4-түң байдалы-биле 47513 тонна даг-дүгүн бүдүргеш, тос айларның планын хуусаа бетинде күүсеткен.

Цехтиң коллективи боттарының арга-курлавырларын санап көргеш, чыл планын декабрь 1-ге чедир күүседиптер деп бедиткен хүлээлгени алган.

Мурнакчы цех августа ай планындан ажыр 1465 муң рубльдың продукциязын бүдүрген.

Ниити чедиишкиннерде телептиг улуг хуузун киирип турар мурнакчылар ында хөй. Ээлчеглер аразында социалистиг чарышка Надежда Арслановнаның, Лидия Федосеевнаның, Даш-Мөге Ондарның удурткан ээлчеглери тиилекчи болганнар. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң делегады, дериг-херекселдер таарыштырыкчызы Чайкина Өлзей, слесарьлар Анатолий Хертек, Калдар-оол Хомушку, машинистер Уйнукпан Моңгуш, Людмила Борисенко, дериг-херекселдер эдикчилери Татьяна Полухина, Тамара Куулар болгаш оон-даа өскелер чарыштың мурнунку одуруунда, үлегер-чижекти көргүзүп турарлар.

А. ХЕРТЕК.

ДҮРГЕН БЫЖЫРАР АРГАНЫ КЫЛГАН

«АН-2» самолёт-биле Улуг-Хем районнуң «УТКА 25 чылы» совхозунуң Иштии-Хем, Арыскан ховуларында чедир бышпаан 3024 гектар кызыл-тас, арбайынга, «Ак-Туруг» совхозтуң Алдыы, Үстүү Оорукларда 1500 гектар тараазынга хүрген быжарының химиктиг холуксааларын чаштырар ажылдарны август 28-тен сентябрь 2-ге чедир шыпарлыг чоруткан.

Ол арганы чорударын районда агроүлетпүр каттыжыышкынының химижилге отрядының агрономy С. Суңдуй-оол башкарып, ажылдың шынарынче, ону айыыл чок болдурарынче улуг кичээнгейни салган. Тарааны дүрген быжырарының химиктиг аргазын чоруткан шөлдерниң тараазын удавас дорт ажаап эгелээр.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Тыва АССР-ниң Өвүрнүң № 652 соңгулда округундан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Национальностар Совединиң депутадының бүрүн эргезин хуусаа бетинде соксадыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Бодунуң депутат бүрүн эргезин дүжүрер дугайында эш Н. А. Наумовтуң хууда киирген билдириишкинин ёзугаар ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаалы болза:

«ССРЭ-ниң улус депутаттарының статузунуң дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң 10 чүүлүн ёзугаар Тыва АССР-ниң Өвүрнүң № 652 соңгулда округундан, Национальностар Совединиң депутады Павел Алексеевич Наумовтуң депутат бүрүн эргезин хуусаа бетинде соксаткан деп санаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1986 чылдың сентябрь 9.

«АДМИРАЛ НАХИМОВ» ПАРОХОДТУҢ АВАРИЯЗЫНЫҢ ЧЫЛДАГААННАРЫН ИСТЕП-ХЫНААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЧАЗАК КОМИССИЯЗЫНДАН

Камгалап алдынган пассажирлерни болгаш экипаж кежигүннерин доктаамал чурттап турар черлеринче чоруткан. Эмнелгеде 10 кижи чыдып турар.

Дилеп-тывар, камгалап алыр ажылдарның түңнелинде өлген 257 кижиниң сугдан уштулган. Өлген кижилерниң Новороссийскиде чедип келген өг-бүле кежигүннеринге болгаш төрелдеринге бүгү таалалыг дузаны чедирип турар.

Дилеп-тывар, суг адаандың инженер-техниктиг болгаш водолаз ажылдарын улам күштелдирген.

Чазак комиссиязы аварияның чылдагааннарын истептывыннарын ургулчулеп турар болгаш ооң уржуктарын чайладыр талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудуп турар.

(СЭТА).

Национальная

Чагааларның изи-биле

Партийжи амыдырал: эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарыл?

КИЖИЛЕР-БИЛЕ АЖЫЛДАН ХАМААРЖЫР

Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң парткомунуң ажылы амгы үеде партияның негелделеринге дүүшпейн, оожум эде тургустунуп, ам-даа эрги ёзу-биле ажылдап, экономиканың болгаш социал хөгжүлдениң айтырыгларын кошкак удуртуп, шиитпирлеп турарының дугайында чагаалар «Шын» солуннуң редакциязынга келген. Ында айыткан четпестерни тодарадыры-биле СЭКП райкомунуң харысалгалыг ажылдакчылары, партком секретары Э. Д. Серен болгаш өске-даа эштер-биле ужуражып чугаалаштывыс.

«Улуг-Хая» совхоз сөөлгү чылдарда экономика талазы-биле хожудап, планныг онаалдаларын күүсетпес болу бергенин чагааларда айыткан. Ол болза ажыл-агыйның мурнунда турган удуртукчуларының онаашкан ажылынга ээ-харысалга чок, ажыл-агыйжы эвес чорууруң уржуундан болганы хынаалдадан илерээн.

Совхозтуң парткому партия ажылының стилин, аргаларын, хевирлерин сайзыраңгайжыдар, ажыл-агыйның экономиказын экижидери-биле мал болгаш чер ажылын хөгжүдеринче угланган чамдык хемчеглерни сөөлгү үеде ап эгелээнин парткомнуң ажыл-чорудулгазы-биле танышкаш тодараткан. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр партийжи ажылды эде тургузарынче, чаа ёзу-биле ажылдаарынче, партия организацияларының, коммунистерниң, кадрларның ролюн болгаш харысалгазын бедидеринче партком сагышты салып, эде тургустунарының оруктарын, аргаларын дилеп турар.

Съездиниң хүлээп алган документилериниң, шиитпирлериниң ужур-утказын, ооң салган сорулгаларын совхозтуң коммунистеринге, ажыл-ишчилеринге чедиргени-биле тайылбырлаан, партия хуралдарынга чугаалажып, совхозтуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планныг онаалдаларын күүседирде канчаар ажылдаарын, ажыглаттынмайн турар курлавырларны, аргаларны четче ажыглаарын, четпестерни илередип, ону эдип алырының оруктарын айтып, ону күүседиринче сагышты салган.

Совхозта 117 коммунист, партия кежигүнүнге 12 кандидат бар, оларның ажыл-агыйның бүдүрүлгелериниң чугула участоктарында быжыглаан болгаш партийжи даалгаларны берген. Оларның аразында онаашкан ажылынга берген даалгаларны күүседир дээш күжүн, билиин, мергежилин үндүрүп, ак сеткилдиг ажылдап чоруурлар эвээш эвес. Коммунистер хойжу А. Ч. Өлчейбен, өшкү кадарчызы Ю. Д. Кенгелчик, механизатор Н. Б. Кенен, техник-осеменатор Т. Д. Чыдым-оол, теве кадарчылары К. Б. Иргек, А. Т. Иргит болгаш өскелер-даа даандырган ажыл-херекти бедик харысалгалыг, ак сеткилдиг-биле күүседип турарындан доктаамал эки көргүзүглерни чедип ап турар, азы съездиниң негелделеринге дүүштүр чаа ёзу-биле ажылдаар, эки көргүзүглерни чедип алыр дээш туржуп турарлар.

Ажыл-агыйда тос партия организациязының, ийи партбөлүктүң дайынчы арга-шинээзин бедидер, ажыл-чорудулгазының стилин, аргаларын сайзыраңгайжыдарынче угланган хемчеглерни ап турар. Партия эге организацияларының секретарьларының, партбөлүктериниң организакчыларының семинарын эрттиргеш, эде тургустунуушкун талазы-биле сорулгаларын тодаргай чугаалашкан, ону боттандырар дээш ажылдап турарлар. Ийи-Талда, Хайыраканда партия эге организациялары (секретарьлары К. О. Опул, В. Т. Маадырыкчы) бодунуң ажылын съездиниң негелделеринге дүүштүр эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдаар, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер дээш чамдык ажылдарны чоруткаш коммунистерниң даанган ажылынга, хөй-ниитиниң херээнге харысалгазын бедидеринге, бот-идепкейлиг болурунга салдарны чедирген.

Партком, партия эге организациялары удуртукчуларның болгаш коммунистерниң отчёттарын дыңнаарын, характеристиказын хуралдарга чугаалажырын база бадылаарын практикалап эгелээн. Совхозта профэвилел комитединиң даргазы В. С. Ламажайның партийжи характеристиказын хуралга чугаалашкан. Парткомнуң секретары Э. Д. Серен коммунистиң бүгү-ле ажыл-чорудулгазының чедиишкиннериниң, четпестериниң дугайында чыылганнарга таныштырган. Ооң соонда коммунистер саналдарын берген. В. С. Ламажай профэвилел ажылын амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузар хемчегин оожум боттандырып, чарышты дээштиг организастаарынче, ажылчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кошкак кичээнгей салып турарын шүгүмчүлээн, ажылды экижидерин негээн. Моон соңгаар удуртукчуларның болгаш коммунистерниң характеристикаларын чугаалажыры кевүүдедирин хуралдың киржикчилери саналдаан. Ооң кижизидикчи ужур-дузазының, чаа ёзу-биле ажылдаарынга, эде тургустунарынга ажыктыын аңаа айыткан.

Чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедириниң талазы-биле чугула сорулганы партия салган. Ынчангаш совхозтуң мурнунда салдынган ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлээри-биле мал болгаш чер ажылының бригадаларын, сүт-бараан фермаларын бот-орулга-чарылга-биле ажылдаарынче бо чылдың апрель 1-де шилчиткен. Күш-ажылды организастаарының деңшилгелиг аргазын боттандырар дээш хемчеглер алдынып турар, бар курлавырларны четче ажыглаар, камналгалыг-хумагалыг ажылдаар, продукцияның бот-үнезин чиигедип, орулгалыг ажылдаарының аргалары барын ол бадыткап турар.

Парткомнуң, совхоз дирекциязының (директору Н. Д. Балчый-оол) кылып чоруткан чамдык ажылдарының түңнелинде бо чылдың бирги чартыында ажыл-агый күрүнеге эът, сүт садарының планныг онаалдаларын күүсеткен, малдың чаш төлүн доруктуруп алыр база малдың баш саның камгалап алыр талазы-биле районга дээре көргүзүгнү чедип алган. Ынчангаш ажыл-агыйлар аразынга чарышка бирги черни ээлээн. Амгы үеде совхозтуң ишчилери кол кичээнгейни тарааны кыска хуусаада чыдырып чокка ажаап алырынче, эки шынарлыг мал чемнерин белеткээринче угландырган.

Ындыг-даа болза совхозтуң парткомунуң ажылы оожум эде тургустунуп турарының дугайында редакцияга келген чагааларда айыткан четпестер бадыткаттынып турар.

Партком секретары Э. Д. Серен негелдеге чедир ажылдавайн турарын чагааларның бирээзинде айыткан. Партия ажылының стилин, аргаларын болгаш хевирлерин сайзыраңгайжыдары, эде тургузары партком секретарындан улуг-биле хамааржыр. Ындыг турбуже партком секретары эде тургустунуушкунуң талазы-биле тодаргай чүну кылырын ам-даа чедир билбези бистиң аравыста болган чугаа үезинде илерээн. Ынчангаш эде тургустунуушкун айтырыгларын ол дидим, чогаадыкчы ёзу-биле шиитпирлеп шыдавайн турар. Ооң уламындан кадрларның, коммунистерниң онаашкан ажыл-херээнге ээ-харысалга чогу, партия хуралдарының эртип турарының шынарының кудузу, четпестерни дидими-биле илереткен шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң кызызы, бодунуң үндүрген шиитпирлериниң күүселдезиниң кошкаа, партияның идеологтуг ажылында болгаш мал ажылында, социал айтырыгларда четпестер ам-даа уламчылавышаан.

Кандыг-даа ажыл-херекти кижилер кылып, шиитпирлеп турар болганда оларның-биле ажылды партком, партия организациялары доктаамал чорудар болгай. Бирги ээлчегде удуртукчу, специалист кадрлардан, коммунистерден дааган ажылы дээш харысалганы күштелдирер, онаашкан херээнге эң-не мөңгереелдиг-биле, бурун бердингени-биле ажылдаан турарын чедип алыры амгы үеде чугула болуп турда, партия комитеди ону чедип ап шыдаваан. Ооң түңнелинде онаашкан ажылынга харысалга чок, арагадарыже хандыкшыыр ийи, чаңгыс кижилер совхозта бар.

Хайыракан сүт-бараан фермазында партия эге организациязы, ферманың бригадири турган коммунист М. И. Канчыыр-оол ажылын эде тургуспайн, эрги ёзу-биле ажылдап, кижилер-биле ажылды сулараткандан бирги чартык чылда сүт бүдүрериниң болгаш күрүнеге сүт садарының планныг онаалдаларын күүсетпээн, механизастаан ферманың дериг-херекселдерин үрелген. Бригадир ол четпестерни эдериниң орнунга арага-дарыже хандыкшып, партийжи, күш-ажылчы сагылга-чурумну үрээш, ажылындан үндүрткен, партия талазы-биле хемчег алыскан.

Совхоз бо чылын чүс баш төрүүр малга онаашпыр 75 хураганы, 63 бызааны менди доруктуруп алган. Ол көргүзүг эрткен чылдыындан дээре-даа болза, планныг онаалдага четпээн. Ол ышкаш күрүнеге дүк садарының планын Хайыракан салбыр күүсетпээн. Бо болза мал ажылының специалистери, малчыннар-биле ажылдың четпезинден болган. Малчыннарның аразында ажылынга ээ-харысалга чок чоруу-биле ниитиниң малын чидирер, самчыгдаар, өлүрер, чаш төлдү менди доруктурар дээш кызып ажылдавас кижилер бар, оларның-биле түс-тузулуг ажылды чорутпайн, чогуур негелделерни салбайн турар. Специалистерниң иштинде малдың баш саның өстүрер, продуктуузун бедидер, уксаазын экижидер талазы-биле чогуур сагыш салбас чоруктар ам-даа уламчылавышаан. Ажылын эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдаарының орнунга кол мал эмчизи У. О. Шаравии арагалап турган, ажылындан үндүрткен. Мал ажылының специалистери четчелеттинмээн. Эъжим хойжу бригадазында мал эмчизи, зоотехник чок. Комсомолчуларны болгаш аныяктарны мал ажылынче хаара тудар ажылды партком чорутпайн турар, ынчангаш мал кадарар кижилер тывылбастаан. Эъжим хойжу бригадазының чамдык хойжуларының хураганы чогуур хуусаазында үспээн, мелери-биле кады чайлаанындан хойларының семиртилгези багай болган.

— Мээң хоюмнуң хураганы чоокта чаа, августа үскен, олар мелерин ээп чайлаанындан хойларының деңгилгези багай болган,— деп, хойжу О. С. Биче-Бут хомудап чугаалап орар.

Малчыннарның садыг, культурлуг хандырылгазы оларның херегледеринге ырак четпес. Ылаңгыя школачыларга, бичии уругларга идик-хеп колдуунда чок, концертти, кинону кончуг ховар көргүзүп турар.

Партия хуралдары шынар чок эртип, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел эвээш болуп турарын чагаада бижээн. Ону мындыг чижек бадыткап турар. «Улуг-Хая» совхозтуң коммунистериниң нийти хуралынга «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле партия организациязының сорулгаларының дугайында» айтырыгны аңаа чугаалашкан. Орта партком секретары Э. Д. Серен илеткел кылгаш, съездиниң негелделеринге дүүштүр парткомнуң, коммунистерниң, дирекцияның ажыл-чорудулгазынга ханы анализти кылып, четпестерни илередип, чидиг партийжи шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди кылбаан. Ооң уламындан хуралга санал бээр күзелдиг кижилер лыка эвээш болганы хуралга белеткелдиң кошкаан көргүскен.

Совхозта культура ажылының четпезин. Хайыракан суурда Культура бажыңы алзы үр үеде ажылдаваанын редакцияга келген чагааларда шүгүмчүлээн. Кескү агитацияны чаартыр, эде кылыр ажылды чорудуп эгелээн. Культура бажыңының директорунга ажылдаар кижини алзы каш ай тургузуунда партком биле кады Советтиң күүскому шилип ап шыдавайн келгениниң буруузу-биле ооң ажылы чорувайн турган, ам ында директорну чоокта чаа хүлээп алган.

Хайыракан чаа, чараш суур, ооң чаагайжыдылгазы, ногааннадылгазынче кодээ Советтиң күүскому (даргазы В. Д. Доңдувай) сагыш салбайн турарын чагаада бижээн. Суурну чаагайжыдар, ногааннадар херекти шуут суларадкан, аңаа ажылчы чонну кирипиштирбейн, ону харыылаар эштерден шыңгыы айтырбайн келген. Бо чугула ажылды суларатканын партком секретары миннип, ону экижидерин аазап турар.

Совхоз директору Н. Д. Балчый-оолдуң эде тургустунмайн, эрги ёзу-биле ажылдап турарың, ооң ажыл-чорудулгазында, ажылчыннарда чамдык четпестерге ажылчы чон таарзынмайн турарын чагааларда демдеглээн. Ылаңгыя хөй хуралдаарын, аңаа хөй үе-шакты эрттирерин, специалистерни, ажылчыннарны кончуурун ында шүгүмчүлээн. Ындыг четпестер Н. Д. Балчый-оолга турган. Бо талазы-биле СЭКП райкомунга, парткомга ооң-биле беседалажып чугаалашкан, ону эдип алыр даалганы аңаа берген.

Совхозтуң парткому ажылчы чонның чагааларында айыткан четпестерни эдериниң, эде тургустунарының, чаа ёзу-биле ажылдаарының хемчеглерин ап турар.

Т. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

БАР АРГАЛАРНЫ ЧӨП АЖЫГЛААР

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болуп эрткениниң соонда дораан-на кескү агитация организаторларының болгаш каастакчы-шимекчи чурукчуларның мурнунга кол сорулга салдынган: уранчыды чуруп көргүзериниң хөй янзы аргаларын ажыглап турган, съезд материалдарын пропагандалаары.

Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунда кескү агитацияны бедик деңнелге тургузуп болурунуң бүгү аргалары бар. Бот-тывынгыр чурукчу бар. Эргежок чугула материалдар, стендилер, плакаттар... суурнуң кескү черинде, хөй кижи чыглыр хайым черлерде астынгылаан эң-не кол чүүл — кескү агитация чөвүлели тургустунган ажылдап турар. Ынчалза-даа тодаргай, дайынчы, мобилизакчы, өңгүр, кескү агитация хевирлерин чораап үевисте (август төпчүзүнде) эскербээн бис. Чүге дизе кескү черлерде астынган көргүзүг самбыралары, лозуң, плакат, кыйгырыглар бар-даа болза (оларның хөй кезиин чаартыры-биле дүжүрүп каапкан болган), олар ажыл-агыйның амгы хайым амыдыралын кошкак чырыдып турар.

Совхозта кескү агитация дугайын чугаалажып, партия комитединиң секретары П. О. Хертектиң кабинединге бардывыс. Кабинетте байдал даштып, кудумчулардаазындан сыр өске: «Партия — бистиң үениң угааны, алдары болгаш арын-нүүрү» деп лозуңнуг методиктиг булуң ажыл-агыйда политиктиг, экономиктиг болгаш комсомол өөредилгезиниң системазын чырыдып турар. Эрттирген кичээлдер экраны, идеология ажылының дуржулгазындан масса-политиктиг сорулгаларны, хүлээлгелерни, эки ажылдыг, дуржулгалыг пропагандистерни ында адаан, оларның дуржулгазын көргүскен экраннар болгаш ооң-даа өске партийжи булуңнар, чугула литература делгиири бар. Ол бүгүнү дерип, таарыштыр белеткээринге чогаадыкчы күш, билиг негеттинген болбайн аан. Удуртукчу кижи хүн бүрү көрүп, ол ёзугаар ажылдап, ону башкарып турар болганда, кабинеттиң дериглези ындыг бедик деңнелге турары чөптүг.

Кескү черле Хүндүлел деңтерин делгеп каан. Сонуурган көрдүвүс. Ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларының мурнакчыларын чылдар аайы-биле адап, улгаттыр тырттырган хөрек чуруун чыпшыргаш, мурнакчы дугайында допчу медээни чурук адаанда бериш каан. Чижээлээрге, бо чылдың июнь, июль айларда кирип бижиткеннерден ветфельдшер Александр Туран-оолович Оржак, тудуг участогунда столяр Очур Өктек-оолович Күжүгет болгаш ооң-даа өскелер бар. Сөөлгү айларда кирип бижиткеннериниң дугайында информастыг медээ чедир долдуртунмаан.

— Ол ийиги беш чылдың баштайгы чылының бирги чартыында районнуң ажыл-агыйларының аразынга кескү агитация көрүлдезин СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизи чарлаан. Аңаа идепкейлиг киржири-биле баштай ажыл-агыйда күш-ажылчы коллективтер, албан черлериниң организацияларының аразынга көрүлдени чарлаап бис. Аңаа бирги черни МТМ коллективи алган. Ол чорук кескү агитацияның доктаамал чаартынган турарын чедип алырынга идигтиг болган — деп, Пинов Одучуевич чугаалап олурду.

Кескү агитация

Кескү агитация дээрге амыдыралдың негелдезин ёзугаар доктаамал чаартынып, сайзыраңгайжып турар эң-не дайынчы ажыл-херек. Ол коллективтиң амыдыралының бүгү-ле айтырыгларының аайы-биле медээ бээр, күш-ажылга кижилерни сорук киирер, бүдүрүлге планнарының күүселдезин көргүскен тодаргай саннардыг, фактылардыг турар дээрзин күш-ажылчы коллективтер удуртукчуларынга угаады тайылбырлап турган, көрүлдени организастаан түңнелинде, совхоз кескү агитация талазы-биле район иштинге бирги чартык чылда чарлаан көрүлдеге бирги черни алган. Ооң бээр элээн үе эрткен.

Кескү агитацияның шынарлыы болгаш ооң дээштиги чурукчу-шимекчиниң материалдыг хандырылгазындан, ооң ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп бергениниңден хамааржыр.

Совхозтуң чурукчу-шимекчизи Анай-оол Ховалыгович Чүдүм онаашкан ажылынга харысалгалыг кижидир дээрзин ооң кылган ажылдарындан көрдүвүс. Ажылдаар өрээл чогундан ол бодунуң чурттап орар бажыңының херимниң иштинде, ажык дээр адаанда ажылдап турар. Совхозта чоокта чаа ажылдап эгелээн болгаш тускай семинарлар барбаан-даа болза, ажылынга арга-сүме кылдыр «Агитатор» журналды болгаш ооң-даа өске литератураны ажыглап турар.

— Материалдар талазы-биле хандырылга четчир. Ол ажырбас. Ынчалза-даа кызыл өң биете кончуг эвээш. Ылаңгыя будук, пес, бийир, кисточка тып аары берге-дир. Кисточканы бодум кылып ап турар мен. Ынчангаш лозуңнарны, кыйгырыгларны ногаан азы көк будук-биле бижиир ужурга таваржыр. Ынчаар бижип каарга, чараш-даа, кескү-даа эвес болур чүве-дир — деп, Анай-оол Ховалыгович хомудап турар.

Ийи каът контора бажыңының баарында херим дургаар аскан көргүзүг самбыраларының аразында Хүндүлел самбыразында ажыл-агыйның мурнакчылары он кижиниң чуруун аскаш, оларның мергежилдерин орус дылга кырында айтып каан. Оң талаже көрүптерге, Күш-ажылчы алдар тугу турар. Ону сөөлгү удаада он хонуктуң түңнели-биле (кайы айның, кайы он хонуу-биле деп чүве билдинмес) планныг онаалдазын 107,8 хуу күүсеткен Владимир Маадыевич Сундуйнуң мал чеми белеткээр звенозунуң күш-ажылчы чедиишкининге кедүрген.

№ 3 хову-трактор отрядының турлаа. Мында база-ла каракка илдигер кескү чүве чок. Куурарып калган тук киискип тур. Механизаторларның хүн чуруму бижээш азып каан. Ийи, үш-ле куурарып калган лозуң бар. Столоваяда бөдүүнү-биле бижээн көргүзүглер, хүлээлгелер... бар. Үш аныяк повар кыстар ажылдап турган. Кескү агитация дугайын сонуургааш айтырарывыска: «Чаа тук, лозуң дээн ышкаш чүвелерни ам эккеп азар деп турар улус бо. Кино, лекция, автомагазин-даа келбес чүве-дир. Даргалар бодап-ла турар чүве ыйнаан...» — диштилер. Бригада төвүнде чунар-бажың изидип турар, Чадан-оол, механизаторлар удуур өрээлдер ишти аштап турар Ичин Моңгуштар автомагазин келбейн турарынга хомудадылар.

Социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедиишкининиң үезинде массалыг информацияның болгаш пропаганданың уран чечен хевири — кескү агитация СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынче бүгү күштүг мөөңнээрин, күш-ажылды организастаарының стиль-методун эде тургузарынче кыйгырган турар. Аңаа партия, совет, ажыл-агый органнарының каттышкан, демниг ажыл-чорудулгазы негеттинер. Ынчангаш совхозта кескү агитация чөвүлели ажылының уг-шиин эде тургузуп, бар аргаларны чөп ажыглап тургаш, ам-даа чиик адак, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар боор дээрзинге илегээр апаар.

В. САТ.

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

● **КИРОВАБАД. (Азербайджан ССР).** Азербайджанның кодээ ажыл-агый институдунуң чанында аныяк математиктерниң школазы ажыттынган. Ылаңгыы эртемнерге сонуургалдыг, үстүкү класстарның өөреникчилери ында кичээлдеп турар. Олар ортумак школаның математика программазын ханызы-биле өөренир, дээди математиканың элементилери-биле таныжар болгаш информатика база санаалга техниказының талазы-биле лекцияларны дыңнаар. Электроника-саналга машиналарынга, дисплейлерге ажылдап чаңчыгар. Олар дээди өөредилге черинин саналга төвүн ажыглап өөренип турар.

● **АЛМА-АТА.** Казахстанның Кур чер областарының тараа белеткээр черлери чаа дүжүттү массалыы-биле хүлээп ап эгелээн. Олар баштайгы хүннерде миллион тонна тарааны хүлээп алган. Областарның дыка хөй ажыл-агыйлары комбайн-биле ажаарган тарааны шаңга дүжүрбейн, элеваторларже дорт чедирип турар. Ооң түңнелинде чолаачыларның чоруур маршруттары бүдүн чартык катап кызырлаан. Шынарга ажылдаар ажылчыннарның саны эвээжээн, хосталган кижилер комбайннарны башкарып турар.

ХАНДЫРЫЛГАНЫҢ КОШКААНДАН

Көдээ тудугларда

«Тываагроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның Эрзин районда № 5 кожуун чоруур механизастаттынган колоннасы, «Тыва септелге тудуг» трестиң септелге-тудуг участогу чыл эгезинден тура тудуг-монтаж ажылдарының планын ажыр күүседип келген. Бо чылын КМК он беш, участок ийи аал чурттаар чеди бажыңнарны, ол ышкаш ажыл-агый аргазы-биле он ийи бажыңны малчын кодааннарга тудар. Курбаныкның салбырын, Ленин аттыг совхозта школаны, мал эмнелгезиниң баазазын ажыглаалга кирерин көрдүнген.

Чартык чылда үжен дөрт бажыңның чартыын тудуп дооскан. Чурттаалга тудуун хөгжүдеринче тудуг организацияларының кичээнгейин угландырган. Чүге дизе чүгле район төвүнде безин алдан ажыг өг-бүлеге бажың херегжеттинип турар. Бо хүннерде Мөренде Сергей Ондарның удурткан тудугжулар бригадазы ийи аал чурттаар бажыңны хүлээткен, ийи чүс баш инек кирер кажааны доозар четкен. Эрзин суурда Ч. Чамзырының бригадазы объектилерни өтергин «эки-демдекке дужаар» деп хүлээлгени алган. Ийи аал чурттаар беш бажыңны эки шынарлыг дужаап турар. Тудугжулар ам алды дугаар бажыңның тавазын сала берген.

Тудугнуң шынарын экижидер дээш эгелээшкин хандырылга чурумунуң кошкаандан чедип алдынмайн турарын бригадир демдегледи. Шала манзазы ояалдап кээп турар. Келгени ол-шык, шывар чок болур. Манза кылдынмаанындан чылыг кирттинмейн баар. Сөөлгү бешки бажыңны шаңга-да холдап үндүрер турган. Ынчалза-даа Кызылдан кээр материалдар манааш, ажыл шуудавайн туруп берген. Иштики хана материалдары эвээш келир. Өрээлдер аразы туттунмаанда, эжик, хаалга кызыры база саадаар.

Өг манза-биле кылып каан шала кургааш, дораан шааранып каар. Бо чылдагаан-биле үш чыл болгаш-ла катап септээр ужурга таварыжып турар. Артык чарыгдалдарны эде кылыышкыннар база болдуруп турар. Шевердекчилер чедишпес болганындан төнчү ажылдар шынар чок болуп турарынга тудугжулар таарзынмайн турар. Эки эвес кылдынган дээш чурттакчыларның чемелээшкинин бызаачыларга база хамааржы боор. Ынчангаш тудуг ажылын удуртуруундап, хандырылганы экижидеринден эгелээш, бүгү звеноларның харысалгазын бедидеринге чедир эде тургустунары негеттинип турары билдинигир.

Эрткен чылын дөрт бажыңны тудар план бо чылын чеди бажың чедир өскен. Шынарны экижитпишаан, темпини дүргедедири чугула сорулгаларның бирээзи болур. Бригадалар аразында чарышты организастаарын экижиткен. Түңнелдериниң деңнелдиин, кескүзүн чедип алган болгаш нийти көргүзүглер эрткен чылдыындан өскен. Септелге-тудуг участогу районнуң үлетпүр, тудуг организацияларының аразында чарышка чартык чыл түңнели-биле тиилекчи болган. Участоктуң мурнакчы бригадаларының бирээзи — он беш чыл тудугжулаан Чымба Казакович Чамзырының бригадазы планын бүдүн чартык катап ажыр күүседип турар. Чыл эгезинден тура тудугжулар чаңгыс-даа прогул кылбаан.

Хоочун тудугжу Александр Бегзиккей болгаш өскелер-даа чоокта чаа ажылдап кирген оолдар Владимир Оюнга, Владимир Чүдекпенге арга-дуржулгазын дамчыдып келгеннер. Школачы чылдарындан тура бызаанчылап өөренип алган Александр Биранмаа Совет Армияның хуралдазындан халажып келгеш, ол-ла бригадазында ажылдай берген.

Бригаданың тарификациязын эрттирген. Мооң мурнунда мергежилдиг-даа, чаа келген-даа кижиге деңге талеп турган болза, ам разряд барымдаалаар апарган. Бо чорук мергежил бедидеринге кижилерниң сонуургалын көдүрер дээрзи чугаажок.

Тудугжуларның амыдырал байдалын экижидеринче кичээнгейни күштелдирер болза эки. Ол дугайында бригадирниң чугаазын оолдар база деткиди. Ч. К. Чамзырындан эгелээш, элээн хөй кижиниң бажыңы чок. Оларның аразында хөй уругларлыг-даа, чаа өгленген-даа кижилер бар.

Көдээ тудугларны эки шынарлыг кылыр, хуусаазында ажыглаалга кирер дизе, хандырылгада үзүктелиишкиннерден чайлаары чугула. Шифер, манза, курган штукатурка, цемент дээн чергелиг материалдар үргүлчү саадап келир. «Тываагроүлетпүртудуг» каттыжыышкынның, «Тыва тудуг» трест, районнуң удуртукчулары бо айтырыгны чугулага көөр негеттинип турар. Оон уржуундан Курбаныкның салбырының тудуу, мал эмнелгезиниң баазазы, чамдык бажыңнар үр туттунуп турар. Күш-ажылды организастаарын экижидерин база кичээнгейден үндүрбес болза эки. Чылды эки эгелээн тудуг организацияларының темпизин кошкатпайн, улам күжениишкиннииг ажылдап турарлар. Планны чедиишкинниг күүседириниң бүгү аргалары бар.

А. ХОВАЛЫГ.

АВАНЫҢ ААС-КЕЖИИ

Чайын аалдарга чоруурга аянныы аажок ийин: мал-маганы алгырышкан, уруглары ойнап-хөглээн, аржызын кургаткан, өөнүң кидизин септеп-селээн... Хавак кырында ийи өгге ол бүгүнү сонуурган, тайбың амыдыралдың таалаңчыыын магадап олур мен. А ам чедиги класска өөренир Айслу шайын кудуп, быштаан дилин, билдилин аажок ажылдап тур.

— Деңгезин школаны доозуп алдылар. Өг ажылынга дуза чедирер кижи бо арты. Ынчалза-даа сиген-ширбиин хээш база орта олурбас. Айлан угбазы сигенчилер-биле кады чоруп турар — деп, авазы чугаалавышаан дааранып ор.— Бады-Мөңге ам бешке, Аида үшке, Даниил белеткелге баар. Буян-Мөңге чаа ийи харлаан.

Бо чугаа школага өөредилгеге чылының эгелээр мурнуу талазында Эрзинде «Чаа орук» совхозтуң хойжу бригадазының бригадири Кинаа Ынаалайның өөнге болган. Аптара кырында телевизор салып каан, дуңдууңде сайгылгааныныг бо өгнүң арыг-силии, эмге-сексели аажок. Чыс кызыл баштыг ээрин төрепчин-биле шуглай каггаш, шавылмыры-биле бөле тыртып каан. Чүгең, чуларны кымчы-биле кады хана бажында аскан. Өгнүң оолдаа, кыс-даа уругларының кежээзи, томааныы моон илден.

Кинаа Бады-Хөөевичиниң (республиканың хоочун болгаш сураглыг чыгычызы чорааан Ынаалай Бады-Хөөнүң оглу) уругларының деңгезин школа доозупкан. Авазы ол дугайын баштай чугаалаарга, херекке албаан мен. Школа дооспаан уругларын санай бээрге, алды болду. Өске уругларындан Уямаа — Хову-Аксында даараныкчы, Сонамаа, Саяна, Тамара, Айыыр-Санаа олар тораан суурунда дараалаштыр физика-математика башкызы, уруглар садиктиң кижизидикчизи, садыгжы болгаш чыгычы болуп чурттап чоруур. А бо чылын школа дооскан Баллаң-Санааны Иркутскиниң харылаа техникумунче кирген. Кысказы-биле чугаалаарга, шолаан олурар кижи чок.

Ынаалайларның улуг уруу 28 харлыг болду. Ооң дараазындаларының — 26, 24, 22, 20 болгаш 18. Ооң бичиилерииниң харын айтырбадым, ынчалза-даа олар 9, 7, 5, 3 класстарда база белеткелге, а бичиизи 2 харлыг. Моон ап көөрге, шуптузу ажыг чылдарда төрүттүнген хире. Мындыг солун болгаш чаптанчыг чеди кыстың болгаш беш оолдуң авазы Кок Шажаевна ам-даа аныяк. Ол олут орбас кижилерниң бирээзи: ажылы — Сөөлчер хойжу бригадада почтачы. Совхозта херээженнер чөвүлелиниң, школада ада-иелер комитединиң кежигүнү. Ынчалза-даа Маадыр-Ие оларның шуптузунга четтигип, уругларын өстүрүп, кижизидип чоруур. Ава кижиниң аас-кежии ол.

К. ЧООДУ.

ЧУРУКТА: Маадыр-Ие Кок Ынаалай.

НЕГЕЛДЕГЕ ЧЕТПЕС

СЭКП ТК-ның Чиигиче секретары М. С. Горбачев партияның XXVII съездизинге илеткелинге «Кижи бүрүзүнге, харын ниитилелге-даа кадыкшылдан артык үнелиг чүве чок. Кижилерниң кадыкшыл камгалаары — бирги чергениң чугула херээ»—дээн. Бо чугула сорулганы күүседир дээш бистиң районнуң эмнелге ажылдакчылары кызып ажылдап турар. Ынчалза-даа район эмчилериниң ажылында шиитпирлээр чогуур айтырыгларга доктаксадым.

Сөөлгү чылдарда район эмнелгелериниң материалдыг баазазы өспейн турарындан аарыг кижилерни хүлээп алырынга болгаш эмнээринге-даа таарымча чок байдал туруп кээп турар. Маңаа Хандагайты суурда төп эмнелгениң материалдыг баазазын көрүп болур. Эмнелге 40 чылдарның ортаа үезинде ажыглалга кирген. Оон соонда аңаа үш-дөрт хире бичежек бажың немей туттунган. Амбулатория тар, бичежек түс-түс өрээлдерлиг, өрээл бүрүзүнде-ле ийи эмчи ажылдап, олар хары утда аарыг кижилерни хүлээп ап турары эпчок. Аарыг кижилерни чыттырып эмнээр корпустарның шөлү кызыы. Чамдыкта ээзэн кижи чыттырып эмнээр өрээлдерге хөй кижилерни хүлээп аптар таварылгалар тургулаар. Бо чорук аарыг кижилерниң дүрген сегиирынге шаптыктыг байдалды тургузуп турар.

Республиканың Кадык камгалал министерствозу Хандагайтыга чүс кижи чыттырып эмнедир болгаш хүнде 200 кижи хүлээп алыр амбулаториялыг эмнелге комплекизин тударының төлевилел-смета документизин белеткээнден бээр ам сес чыл ашкан. Амгы бо беш чылда ук тудугну холга ап, дарый шиитпирлээрниң үези келген. Ол ышкаш Торгалыгның, Саглының участок эмнелгелериниң шөлдерин алгыдарынга база Чаа-Суурнуң болгаш Солчурнуң фельдшер-акушер пункттарының бажыңнарын солуур айтырыгларже сагыш салыры черле чугула.

Тыва АССР-ның Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын ёзугаар моон мурнунда турган Кодээ ажыл-агый министерствозунга Чаа-Суурда фельдшер-акушер пунктузун тудар дугайында дааскан доктаалын хүлээп алгандан бээр ам алды чыл четкен. Ынчалзажок бо айтырыг амдыгаа чедир шиитпирлеттинмээн. «Коммунизмче орук» совхозта фельдшер-акушер пунктузу бичии болгаш аарыг кижилерни улус маңаар өрээлде хүлээп ап турар.

Төп эмнелгеде аарыг улус эмнээриниң дериг-херекселдери бар. Оларны чогумчалыг ажыглаар шөл чок болгаш электри-биле чиңнээр янзы-бүрү аппараттар ажыглал чок турар. Бүгү-нити диспансеризацияга чоону хаара тудары — амгы үениң негелдези. Районда бо ажыл ам-даа чогувайн келген. Малчыннарның кадыкшыл хайгаарал-биле таарышпас аңаа кошкак. Бо айтырыгже район эмнелгезиниң эмчилери-биле совхозтарның удуртукчулары сагыш салып, хемчег алыр болза ыяап-ла болдуна бээр.

Республиканың туберкулёз аарыгларынга удур диспансериниң эмчилери чурттакчыларга рентген шинчилгезин эрттирери-биле барык чылдың келир. Олар чүгле районнуң төвүнүң болгаш ажыл-агыйларының чурттакчыларынга шинчилге кылыр боордан башка, чогум малчыннарны өлче эвилелдээр ажылы кошкак. Чижээлээрге, эрткен чылын «Торгалыг» совхозтуң дөңнекээринге мындыг шинчилге болган. Аңаа кирипкен 931 кижиниң чүгле 22-зи малчын. Малчыннар дыштаныышка-шөлээзин чечтүг ажыглап, кадыкшыл экижиткен турарынче профкомнарның талазындан сагыш салышкын четпес. Профкомнарның шугуму-биле чыл санында чүгле он хире малчын чурттуң болгаш республиканың санаторийлеринче, курорттарынче дыштаныр турар.

Район девискээринде дыштаныр профилакторий кылып ап болур эм суглуг аржааннар бар. Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң удуртукчуларының тывыңгыр, эгелекчи чорууну канчап эдерип болбазыл?. Бир эвес дөрт ажыл-агыйның удуртукчулары ол эзелдешкинни эдерип, шагдан бээр ат-сураглыг Улаатай аржаанынга профилакторий организастаптар болза, күш-ажылчы кижилерге дыка-ла таарымчалыг болур ийик. Ук аржаан чоннуң кадыкшылын экижидеринге дузалыг.

Чаш уругларга эмнелге профилактиктиг ажылды шынарлыг чорудары чугула. Район төвүнде уругларга сүт кухнязын ажыдары эки. Ынчалзажок «Коммунизмче орук» совхозтуң сүт-бараан фермазындан кээр сүт үзүктелиишкинниг. Ону контрольга алыры күзенчиг. Мындыг сүт кухняларын ажыл-агыйларның төптеринге база ажыдып болур. Оларны организастаарынга кодээ Совет күүскомнарының, ажыл-агый удуртукчуларының болгаш эмнелгениң бот-идепкейи негеттинер. Малчыннар уругларын ясли-садтарга хаара тудар айтырыг «Коммунизмче орук», «Кызыл тук» совхозтарда сула шиитпирлеттинип келген. Ында кодээ Советтер күүскомнары ол бүгүже сагыш салбайн турар.

Кадрлар айтырыын шын шиитпирлээрни боттандырза эки. Кезер эмчи районда чок. Моон уламындан чамдык келиишкиннерни кылырда бедик ыяап-ла Чадаана азы Кызыл хоорайже баар ужурга таваржыр. Хөй үе маңаа чарыгдаттынар. Сөөлгү чылдарда районга эмчилер немешпээн. Торгалыг суурда уруглар эмчизи чок. Сагылының участок эмнелгезинге дээди эртемниг эмчи херек боор турар. Эмчи кадрларны быжыглаарында чамдык четпестер бар. Кижилерниң эки ажылдаарынга чурттаар оран-сава-биле хандырылга дузалыг. Кодээ Советтер күүскомнарының даргалары боже кичээнгей салза эки.

А. СЕМИС-ООЛ.
Өвүр район.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СОЦПАРТИЯНЫҢ СЪЕЗДИЗИНДЕ

ТОКИО. Японияның социалистиг партиязының (ЯСП-ниң) ээлчег чок 51-ги съездизи аңаа болган. Чуртта башкарыкчы күш апаргал парламент оппозициязының партиязының 86 муң кежигүннерин төлээлеп турар шуулганның делегаттары төп күүсекчи комитеттиң чаа составының соңгулдаларын эрттиргеннер. Моон мурнунда Масаси Исибасиниң баштап турганы удуртулгазы чоокта чаа болуп эрткен парламент соңгулдаларынга ЯСП-ниң чедиишкин чок ажылы-биле холбаштыр халажы берген.

Съездиге төп күүсекчи комитеттиң чаа даргазынга Такако Дои-ни томуйлаан. Эрткен неделяда болуп эрткен партияның удуртукчузунуң соңгулдаларының түңнелинде ол эрге-дужаалга ол соңгуттурган турган.

Съездиге түңнел өөс чугаалап турган, соңгукчулар ортузунга бодунуң салдарын катап тургузуп алыр талазы-биле харысалгалыг сорулгалар социалистиг партияның мурнунда туруп турарының, партияның хураалдарын кады-бартырының болгаш организастыг структуразын быжыглаарының дугайын Дои медеглээн.

Сентябрь 11-де ажыттынар парламенттиң сессиязынга соцпартия Японияны америк «сылдыс дайынының» программазынче кирип тыртар деп турарынга шиитпирлиг удурлапыр деп турарын ол айыткан. (СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОФИЯ. Бир эвес Болгарияның кандыг-бир бүдүрүлгезин чаа технологияны шиңгээдип алырын шиитпирлеп алган азы чаа кылыглары бүдүрүп үндүрер дээн болза, ону дүргениң шиңгээдип алырынга «Прогресс» дээр тускайжыттынган төп дузалап чедип кээр. Оон чедирген ачы-дузазы ада-чурт 6 угаш даштыкы эртем-техниктиг депшилгени элээн дүрген аңгыдаар аргазы берип турар.

Завод азы ажыл-агый организациязы-биле керээни чарып ап тура, «Прогресс» бүдүрүлге «Шенелде-төлевилел-массалыг бүдүрүлге» бо. дууну организастаар талазы-биле бүгү чарыгдалдарны бодунга ап турар. Ол бодунуң фондузундан документацияны белеткеп, кылыгларын үлетпүр хевирлерин тургузуп, технологияны ажылдап кылыр турар бедик мергежилдиг тускай эртемниглерниң күш-ажылын төлеп берип турар. Ол төп эртем институттарының болгаш бүдүрүлгелериниң эртем-шинчилел болгаш төлевилел-конструктор баазаларын ажыглап турар. Оон бодунуң лабораториялары база ажылдап турар.

Амгы үеге чедир «Прогресс» тускай эртемниглерни элээн каш чүс ажылдап кылымышкынны шиңгээдип алганнар. Оон ажыл-чорудулгазының ажыктыының дугайында мындыг чижек чугаалап турар: «Прогресс»-биле кады ажылдажылганың түңнелинде БУР-да үлетпүр роботтарын шиңгээдип алырының программазының күүселдези барык ийи чыл хире кызырылган.

БУДАПЕШТ. Улуг үлетпүр тептерин долгандыр ногаан ыяш, үнүш дээрбээн тургузар сорулганы венгр ногаанчыдылга ажылдакчылары боттарының мурнунга салып алганнар. Олар ол ажылдарны 2 муң чылда доозарлар. «Кислород зоналары», чаа ыяш олуртулгазын калбартыры — боттандырып чорударынга чүгле тускай эртемниглер эвес, а хоорайларның болгаш суурларның чурттакчылары киржип турар ВУР-нуң арга-арыгны камгалаарының болгаш катап тургузарының программазының чугула айтырыгларының кезии-дир.

Ногаанчыдылга талазы-биле ажылдарның эң идепкейлиг киржикчилериниң бирээзи болза, венгр комсомол болуп турар. Республиканың арга-арыг ажыл-агыйын шефке алган, комсомолчулар долгандыр турар бойдусту камгалаар талазы-биле акциялар шимчээшкинин организастап алганнар.

ПРАГА. Праганың хоорай транспортунуң албаны солун шенелде чорудуларынга белеткенип турар. Чаа чылдан эгелеп транспорттуң бүгү хевирлеринге — автобуска, трамвайга, метрога чорууруунуң бир хонуктуң биледи кирген. Садып алганының үезин айтып каан билеттер садар автоматтыг кассаларны тургускулаан. Мындыг «чаңгыс хүн» билеттерни ыштыр болурунуң хүүсаазы — 24 шак.

Чаа чүүлдү мыннаар кирерин пассажирлерниң күзээшкиннери өөрээн кээр талазы-биле чоруткан улуг ажыл дузалыг болган. Праганың чурттакчыларының хөй кезии мындыг билеттерни бир ай хүүсаалыг кылып каарын күзээнин илереэн деп, Праганың транспорт албанының удуртукчуларының бирээзи С. Кноха чугаалаан. Мындыг-даа болза, бистиң кижи бүрүзү бир хүн дургузунда билеттерни он чедир садып аптары билдинигир болгай. Хоорайның транспортун үвегүчү ажыглап турар Праганың пассажирлеринге мындыг херегжел чаа чылдан эгелеп чок апаар.

БРАТИСЛАВА. Новаки дээр словак хоорайда ЧССР-ниң химия индустриязының В. Пик аттыг комбинадының улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи бедиткен социалистиг хүлээлгелерин хүлээп алган. Олар боттарының арга-курлавырларын эки саналап көргеш, пландан ажыр барык 8 миллион крон продукцияны бүдүрүп үндүргени бирги чартык чылдың түңнелдерин анализтеп алганының соонда, химиктер күш-ажылдың бүдүрүкчүзүн 2 хуу улгаттырарын, 5 миллион хире крон өртектиг чиг эттиг материалдарны, ол аар чүүлдүг болгаш энергияны камнап алырын болгаш ноябрьның 30-ден орай эвесте чедир синтетиктиг шывыгларны болгаш янзы-бүрү бүдүүктерни ССРЭ-же үндүр садар талазы-биле чыл планын күүседирин шиитпирлээннер. Бо чылдың төнчүзүнге чедир Совет Эвилелинче чыылдынга 7 миллион продукцияны немей чорудар.

(СЭТА).

МОРАТОРИЙНИ ДЕТКИП ТУРАР

ЛОНДОН. Великобританияның далайжыларының национал профэвилелиниң чиигиче секретары Джеймс Слейтер ССРЭ-ниң тайбың эгелекчи саналдарын деткээн. «Ядролуг бүгү шенелделерге мораторийни Совет Эвилелиниң чаңгыс талалыг узаткаңы чогуур үезинде болган болгаш даймыннардан моган турупкан кижи төрелгетенни термоядролуг халаптың айыылындан хостаарының оруунга боттуг болгаш дээштиг арганы саналдап турар төөгүлүг улуг ужур-дузалыг базым болур дээрзинге менде кандыг-даа чигзиниг чок». Агрессорга удур ыңай ышныг камгалалдыг Совет Эвилели тайбың саналдарны илип үндүрүп тура, чүгле бодунуң улуузунуң дугайында сагыш салымышкынын үндүрбейн турар. Мораторий-биле ол эрес маадырлыг үлегерин көргүзүп турар болгаш бүгү курттелерге, оон иштинде ядролуг чепсээ чок, ынчалза-даа ядролуг месилдежиишкинниден когаралга таваржыр улустарга делегейниң айыыл чок чоруун хандырарының оруун саналдап турар. Бүгү чурттарның улустары боо-чепсекти көөргедиринге эвес, а тайбың кады ажылдажылга чорударынга сонуургалдыглар деп, Слейтер онзалаан демдеглээн.

ХАРАРЕ. Ядролуг чазылдырыышкыннарга мораторийни узадыр дугайында Совет Эвилелиниң шиитпири онза ужур-дузалыг болуп турар. Делегейге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту хандырарынга ССРЭ-ниң чаагай тура-соруун болгаш чайгылыш чок туружун ол аажок тодазы-биле херечилеп турар. Ол дугайын Вьетнамның Күрүне чөвүлелиниң даргазының оралакчызы, Национал хуралының даргазы Нгуен Хыу Тхо СЭТА-ның корреспондентизинге берген интервьюзунга медеглээн. Ол бодунуң чуртунуң делегациязын Хараре хоорайга доозулган кала-даа каттышпаан чурттарның күрүне болгаш чазак баштыңнарының конференциязынга удуртуп чораан. Кажан Рейганның администрациязы боо-чепсектиң бүдүрерин улам өстүрүп, ону космос делегейинче шилчидип, боо-чепсектиң чаа хевирлерин болгаш системаларын калбартып турар байдалга ол хүлээп алдынганы-биле ол практиктиг базым дыка улуг ужур-дузалыг болган.

Кала-даа каттышпазының шимчээшкининиң болуп эрткен шуулганынга ССРЭ-ниң конструктивтиг инициативаларын шиитпирлиг-биле деткиирин илергейлеттинген, хөлегей байдалынга оон салдарының таарымчалыг болуп турары бедик-биле үнелеттинген. Ону бодунуң интервьюзунга Нгуен Хыу Тхо демдеглээн.

Бирги чергелиг ужур-дузалыг бо айтырыгга кала-даа каттышпазының чурттары сонуургалдыг болуп турарын Хараредге болган конференцияның түңнел документилеринге айыткан.

(СЭТА).

АЛЫКСАК-ЧИКСЕК КИЖИЛЕРНИҢ АМДАЖААН ОРУУН ДУГЛААР

Күш-ажылчы эвес орулгазы артык квартиралыг кижилер ковчуг хөйнү ап турар. Чижээлээрге, чамдык кижилер өске черлерже кеже бергеш, эрги квартиразын броньнааш, аңаа улус чурттадып, хөлезизин ап турар. Чижээлээрге, чүгле Запорожье хоорайга хыналда чорударга, 46 ындыг таварылга болган. Броньнаан квартираларга чурттап турган кижилер бажыңның күрүне хөлезизинден аңгыда 50 муң рубльди 46 кижиге төлээн болган.

Л. Мовчан деп кижи Кыдыкы Соңгу чүкче „чорууурда, чаңгыс өрээлдиг квартиразын броньнааш, аңаа бир кижини чурттадып каап, оон 2000 рубльди хары утда ап алган.

Токмак хоорайга турган В. Коваленко дээрин Магадан хоорайда барган, күрүне бажыңында чурттап орар. А. Токмакта бажыңын С. Чернышёга берип каан, ол ай санында 7 рубльди төлеп орар, а ол Коваленкога 1250 рубльди баш бүрүнгаар берип каан.

Е. Евтушенко Забайкальеде чурттай берген. Чорууруда ийи квартиралыг бажыңының бир квартиразынга аныяк өг-бүлени чурттадып каан. Ынчангаш оларга мындыг хол үжүү арттырып каан: «14 айның квартира хөлезизин 500 рубльди хары утда алганым шын, өскелиг чурттакчылар ай санында ажаалга кассазында дептеримче шилчидерин хүлээнген».

Запорожье областан чүгле май-июнь айларда бажың хөлезизин дээш күш-ажылчы эвес орулга ап турган 70 ажыг кижи илерээн. Оларның 17-зинге херек кедүрген.

Мелитополь хоорайга Коваль ашак-кадай боттарының күрүнеден алган чаңгыс өрээл бажыңын айда 65 рубль хөлезинге берип каап, ада-иезиниң делгем бажыңынга чурттап турганнар. Оларның ийилдирээн шиитпирген.

Хамааты З. Киселёва дүрген байырын хүлээн. Ол Запорожьеге чурттап турганы күрүне бажыңын 9000 рубльге садыпкаш, Днепропетровск областче кеже берген. Түңнел билдинигир — шииттирген, күш-ажылчы эвес орулгазын күрүнеже киир тырттырган.

Күш-ажылчы эвес орулга алыксаан, шаңнал-мактал чедиксээн улус өске кижиниң кылып каан ажылын-даа үнелевес, ол кижиниң кадыкшылын-даа бодавас таварылгалар база бар. Чижээлээрге, Виктор Лизунков улуг кемдээшкинге таваржыкан. Оон уламындан оорганының чүнү ажылдававастай берген. Эмчилер «бүгү назынында шимчевес кижи-дир» дишкен. Ынчалзажок Виктор улуг күштү үндүрүп, хөй эмнелгелерге чыткааның түңнелинде кылаштаптар апарган.

Виктор оон кылаштап чорааш тайып ушкан. Билинмес буттарының база катап бертинге бергенин ол билбээн. Буттар өлүглениш эгелээн. Ийи будуй деэзүнден ап каапкан: протез илдигер чер безин артпаан. Деэзүнден чок ийи бут протезттенмес-даа болган. Ынчан ол боду шимчээр протезтер чогаадып эгелээн. Оозу чедишкинниг болган: үш муң дүн-хүн дургузунда (он хире чылдар дургузунда) чылын келген кижи бодунуң чогааткан протези-биле кылаштаптар апарган.

Лизунков боду кылаштаар хөй янзы протезтер кылган. Ону Москваның бир эртем-шинчилел институдуу мырыңай кайгаан. Эртемденнер ол протезти өөренип көргеш, боттары ону кылып эгелээннер, а чогум чогааткан кижиниң адын боттарының аразынга кирбээннер. Оон түңнелинде эртем институдунуң коллективи ол протезке бир чазыг кылып алган. Ынчангаш оларның ажылы түңнел чок болган: комиссия хүлээп албаан.

Лизунков бодунуң чогааткан протезинге автор эргелер дээш база бир өске эртем-шинчилел институдунче чагыг киирген. Ол институт ону соңгаарладып туруп берген. Ынчан Лизунков СЭКП-ниң XXVII съездизиниң адреэинге чагаа бижээн. Ол-ла дораан херек өскерилген: ол протезти болгаш оон өске чүгле бутту эвес, холду база солуур дөрт протезти ооң чогааткаңы кылдыр хүлээп алган. Бурууулуг улус шупту хемчег алыскан.

Лизунков августан бээр Махачкалаяың протез-ортопедия бүдүрүлгезинде ажылдай берген. Эрткен айда ол холдары чок белорус бичии урутга протез чогаадып берген. Ам ол уруг чемин тудуп чип, чүве бижип турар апарган.

Лизунков ам чартыктаан кижилерниң буттарын азы холдарын солуур протезтерни, инвалидтер коляскаларын чогаадып турар.

СЭКП ТК-ның бо чылдың майда хүлээп алган «Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер дугайында» доктаалы болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы — чер-чер Советтериниң болгаш өске-даа органнарның чоннуң өнчү-хөрөңгизин камгалаар, алыксак-чиксек кижилерниң оруун дуглаар шиитээн-дир. Ынчангаш ону кала-даа, бажың-балгат айтырыынга база боттандырарывыс албан. Ынчалзажок бо талазы-биле ам-даа чедир ажылдавайн турар бис. Чижээлээрге, нормадан хөй чуртталга шөлү дээш төлевирин 1982 чылдың январь бирден өстүрерин ССРЭ-ниң чуртталга хоойлузунуң үнделиишкиннеринде айыткан. Ол айтышкын ам-даа чедир боттанмайн турар.

Оон ынай база бир айтырыг. Улуг квартиралыг улус оозун бичии квартирага солуп ап турар. Херек кырында ол солчулга аңаа садыглажышкын болу берген. Ол дугайында хөй-хөй чагаалар, бижиктер чогуур органнарга кээп турар. Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демисел бо болгаш өске-даа хевирниң артык акша алыр аргазын чоп кылырының чепсээ болур ужурлуг.

П. ЗУБКОВ,
область прокурорунуң оралакчызы.
Запорожье хоорай.

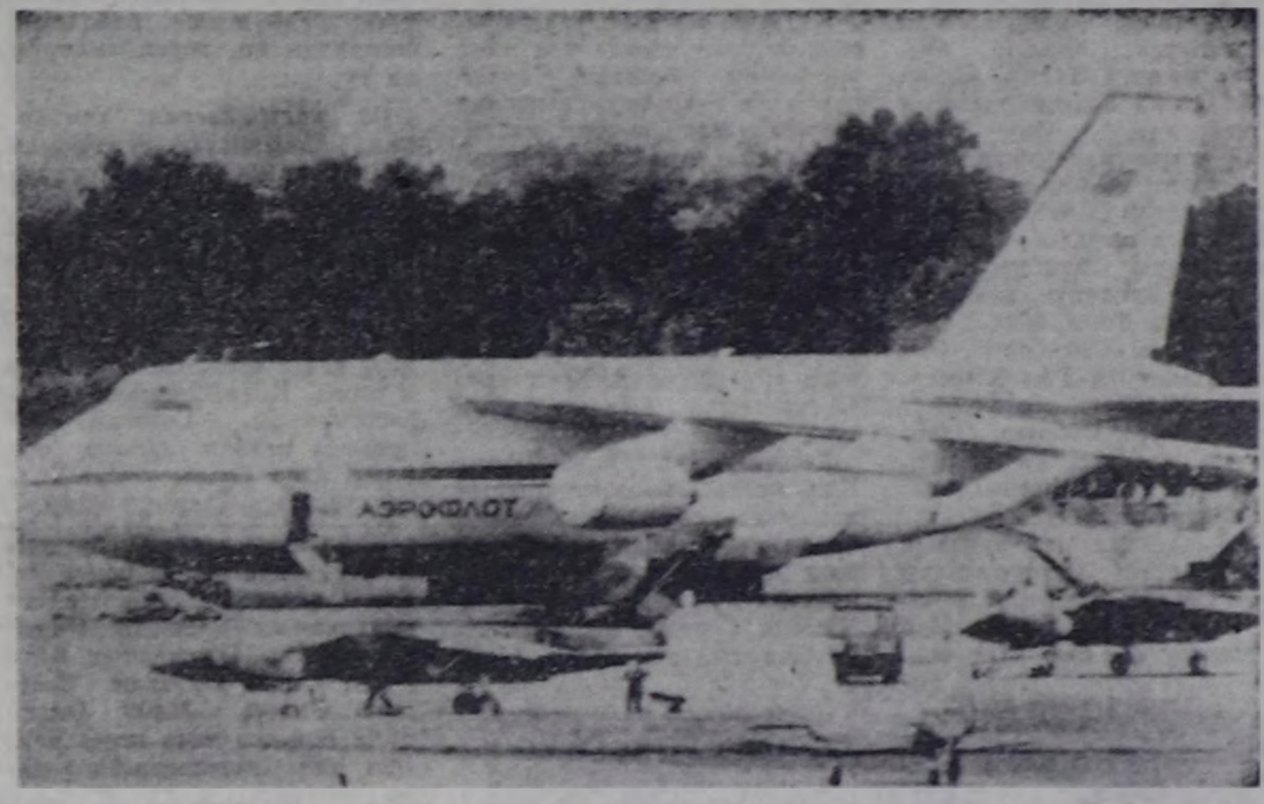

ВЕЛИКОБРИТАНИЯ. Англияда Фарнборо деп улуг эвес хоорайның чоогунда ужар чүүл техниказының чаңчыл болган эң улуг делгелгелериниң бирээзи ажыттынган. Ында 20 ажыг чурттар, оон иштинде ССРЭ киржип турар. Делгелгеде самолёттарның болгаш вертолёттарның эң чаа хевирлерин, техниктиг хандырылганың болгаш аэродром дериглелдериниң чепсек-херекселдерин көргүскен. Совет Эвилелиниң делгеп көргүскени делегейде эң улуг транспорт самолёду болур АН-124 «Руслан» (чуруута) көрүкчүлерниң онза кичээнгейин хаара туткан.

Рейтер—СЭТА-ның телефотозу.

МУРНУУ-АФРИКА РЕСПУБЛИКА: БАЙДАЛ ЧИДИГЛЕНГЕН

ХАРАРЕ. Йоханнесбургтуң кыдыында хоорай —Соуэтода расисти ёзу-чурумга удур хелээшкиннерни боо-чепсек күжү-биле базар дээш Мурнуу Африка Республиканың полициязы беш хүн дургузунда чадажып келген. Эрткен субботада болгаш воскресеньеде каргыс шагдаалар митиңглер болгаш чыскаалдар эрттирерин болдурбазын оралдашкаш, чыылган кижилерже элээн каш катап от ажыткаңнар. Оон түңнелинде элээн каш африканнарны эмнелге черлеринде чедирген. Ол суурже журналистерни ам-даа киирбейн турар. Суурнуң кырында халымчы вертолёттар ужутпушаан хевээр.

Расистерниң холундан өлген кижилерниң хөөржүдүлгезинге элээн каш муң кара кештиг кижилер киришкен соонда, Соуэтоже полицияның болгаш шеригниң кезектерин киирген. Качыгдал хөөржүдүлгези массалыг политиктиг чыскаалче шилчий берген. Ол онза байдалды солуурун, политиктиг хоругдаттырганнарны хостаарын негээн лозуңнарның адаа-биле эрткен.

Бүгү Мурнуу Африканың шиитпирлезе чогуур айтырыгларының болгаш чуртта чагыырга чок күштеп-күчүлээшкинниң чылдагааны — апартеидтиң системазы болур деп, Кейптаунунуң архиепископу эрге-дужаалга ону олурткамының ёзулалының соонда чүве чугаалааш, делегейниң Нобель шаңназының лауреады, епископ Десмонд Туту медеглээн.

(СЭТА).

ПЛАСА-ДЕЛЬ-СОЛЬДА БАЖЫҢ

● Дорис Тихерино — революстуг Никарагуада командант деп дээди атты тывыскан хөй эвес херээженнерниң бирээзи. База делегейде полиция начальниги кара чаңгыс херээжен ●

Дорис Тихерино — бедүүн, ажык арын-шырайлыг шиитпирлиг херээжен. Кара-хүрең карактары арай шагзыргай көрүп орар. Ол—Никарагуада командант дээр дээди атты алган хөй эвес санныг херээженнерниң бирээзи. Ол оон ыңай полиция начальниги делегейде кара чаңгыс херээжен. Командант Тихериноонуң Пласа-дель-Сольда ажылдаар кабинединге оон-биле чугаалашкан бис. Сандиночу полицияның кол эргелели ында турар. Чуртка корум-чурум үрээшкиннери болганының дугайында бүгү-ле информациялар аңаа келир. Ол бажыңның соңгалары даң чырыыжеге чедир чырык турар. А командантының кабинединге оон-даа үр.

— «Полиция» деп адаар орган бистиң чуртувуска революция мурнуңда база турган деп, командант чугаалаан. Ынчаарга херек кырында чүл дээрге Сомосаның полициязы хамаатыларның эргелерин камгалаар талазы-биле бодунуң профессионал хүлээлгелерин чүгле күүсетпейн турган эвес, харын диктатураның чарлыбас кезээ болуп турган. Организас талазы-биле алырга, полиция оон туржук келергей банка сурагжаан национал гвардияга бактаап турган болгай.

Сандиночу полицияның мурнунда турар сорулгаларын ниитиин-биле алырга, безин ол хамыктың мурнунда политиктиг сорулга кылдыр бодаар мен деп, ол чугаазын уламчылаан. Чоннуң, чүнүңээ мурнунда, ажылчы чоннуң эрге-ажыктарын камгалаар ужурлуг бис. Ол чүл дээрге революцияның эрге-ажыктарын камгалаар дээни ол-дур.

— Сандиночу полицияның начальниги албан-дужаалга мени томуйлап турда, полицияның ажылынга боттуг чүнү кылыптар кижи боор мен деп айтырыгны бодумдан салдывын олурган мен— деп, Д. Тихерино сактып орар. Харыы мындыг болган: чурттакчы чон-биле харылзааны улам улуу-биле быжыглаар, ол харылзааны бистиң ажылывыстың эң чугула кезээ кылдыр кээр.

Кандыг-даа чуртка полиция начальниги болуру — белен эвес херек. Агрессияга үргүлчү таваржып турар Никарагуага — ол хөй катап нарын. Сандиночу революция чүгле чеди чыл болган. Аңаа салгалып арткан хөй санныг айтырыгларның бирээзи — кем-херек үүлгедир чорук — канчаарга-даа сөөлгү айтырыг эвес болгай. Ынчаарга Манагуаны бөгүн Латин Американың эң-не ыржым найысылалы, чурттакчылары хүн-дүн-даа, дүне-даа дашкаар үнеринден корткас хоорай кылдыр хөөрем чокка адап болур-даа бол, полицияның ажылы-ла хөй. Сөөлгү айларда Манагуага айыылдыг каш-даа кемниг үүлгедиишкиннерни илереткен. Оларның бирээзи —шериг госпитальның складынга болган өрт.

Ол таварылга дугайын Дорис Тихерино мынчаар чугаалап орар.

— Экономиктиг кем-буруулуг үүлгедиишкиннерге удур демисел талазы-биле кижилерниң истелгениниң соонда, кадык камгалал министерствозунга үүлгедип чоруп турган кем-буруулуг белүк хээрбечилерни илереткен. Хөй хемчээлдиг эмнерни болгаш дериг-херекселдерни оорлап турганнар. Оларның кемниг үүлгедиишкиннери билдинип кел чыдарын эскерип кааш, изин чажырар дээш эмнер складын өрттедипкеннер.

Экономиктиг кем-буруулуг үүлгедиишкиннерге удур демисел —сандиночу полицияның ажыл-чорудулгазының чаа угланыышкыны. Ол дугайында моон мурнунда чугаа-даа туруп шыдавас турган. Ынчаарга ам Пласа-дель-Сольда бажыңда ажылдап турар кижилер ону революцияның байлаан камгалаар хүлээлгениң эң чугула ажыл-чорудулганың бирээзи кылдыр көрүп турар.

Никарагуага болбаан кемниг үүлгедиишкиннерни «социбак ёралыг чүүлдери» кылдыр мегелеп көргүзериниң чижектери база бар. Чижээ, сандиночулар делегейде наркотиктер садыглакчыларынга шилиг берип турар дээр ииаылыг хоп-нүгүүлү бүрүүдадыышкыннарны АКШ-тың күткүү-биле делегейде нептередип турар. Колумбия чурттуң ийи контрабандисти испан эрге-чагыргалар Мадридке тудуп хоругдаан. Оларны элзедип алырын Истелгениң америк федералдыг бюрозунуң агентилери оралдашкан. «Ак өлүмнү» чажыды-биле садыглаарынга Никарагуаның киржип турарының» дугайында хөйге көзүлдүр медеглелдер кылырын олардан чедип алырын хээлилээшкиннер болгаш кыжаныышкыннар-биле ол агентилер оралдашкан. Ол нүгүлдүг оралдажышкын бурган душкен. Ыткыр алгыш-кырыш үнген. Ынчалза-даа нүгүлдээшкиннер кампаниязының организакчылары бөгүнге-даа чедир оожургаваанар. Херек кырында байдал кандыгыл?

— Фактылар кандыгыл дээрге, Латин Американың наркотиктер садыглажыышкынынга кандыг-даа хамаарылгазы чок хөй эвес чурттарның бирээзи — Никарагуа — чурттакчы чоннуң ортузунга наркотиктер ажыглаарын эң элээн дээн хемчээлге чедир кызырып ап шыдапкан деп, полиция начальниги чугаалап орар. Ынчалза-даа кезээде-ле мындыг турбаан болдур ийин.

Херектиң алыс ужуруп алыр болза, наркотиктерни садыглаарындан Сомосаның чазаа аажок хөй орулгаларны ап, байып турган болгаш ооң-биле кады политиктиг ажыл-чорудулгадан, революстуг демиселден аныяктарны чардыктырарының чепсээ кылдыр ону ажыглап турган. Ынчанмыже чонга удур бау-чурум ол коргунчуг чүдек-бак чорукту Никарагуага херлээлендирип шыдаваан. А революция ниитилелдиң алызындан арыглакчы кужу апарган. Ынчангаш наркотиктер ажыглаар чорук ол чуртта социал айтырыг кылдыр турбайн турар.

Аныяктар ортузунга кем-херек үүлгедир чорукту болдурбас талазы-биле ажылы херек кандыг байдалдыг чорул турарын деп, командантыдан айтырдым.

— Кем-херек үүлгедир чоруктарның улуг болгаш айыылдыг чылдагааннарының бирээзи барын талакы аажычаның, хамыктың мурнунда киноның салдары болуп бар чыдар. Ниитиниң корум-чурумун үрээн аныяк кижилерниң аразынга санал-оналдар алышкынын чоруткан бис. Таварылгаларның хөй нуруузунда харылар кичээндирикчи бүдүштүг, чаңгыс ай болган: кем-херек үүлгедирниниң чылдагааны болгаш аргазы америк фильмни көргениниң соонда тывтып келир болган. Оларның бирээзи — долгандыр турар байдал дээрзи билдинигир. Бистиң сан-медээлерниис-биле алырга, чуртта социал кадык эвес ажы-чаңныг бүдүн чартык муң оолдар болгаш кыстар бар. Оларның хөй нуруузу кемниг үүлгедиишкиннерни кылган азы кылырының кес кырында турар. Ол аныяк кижилерниң нурууайы-ла социал талазы-биле мөөү чок өг-бүлелерге өскен азы ада-иелерин оксунган кижилер болур. Элээдилер ортузунга корум-чурум үрээр чорукту болдурбазы — социал чугула айтырыг, а ону чедиишкинниг шиитпирлеп турар бис дээрзинге бүзүрелдиг бис. Бистиң кужувус — боттарының халчаазы бистерни боттарының камгалакчылары кылдыр көрүп турар чоннуң эң калбак кезектеринге даянып турарывыста—деп, полиция начальниги түңнелинде чугаалаан.

Сандиночу полицияның кол эргелелиниден карангылай бергенде үнүп чоруткан мен. Хүн хол артынче ажыттап, кудумчуларга шимчээшкин оожумнап бар чораан. Найысылалдың ээлчеглиг ажыл хүнү доозулган. Бажыңдан чорупторда өрт көөрдүм. Пласа-дель-Сольдуң бешки кадында Дорис Тихериноонуң ажылдаар кабинединиң соңгазы аажок чырып турар болган.

М. БАКЛАНОВ,
ПМА-ның бодунуң корр.

УЛУГ-ШЫКТАН ШУШЕНСКОЕЖЕ

Карл Маркс аттыг совхозтуң № 2 хойжу бригадазының составынга сиген кезип турган аныяк ажылчыннар кезээ хоңгаш чымыштыг ажылдажып бичии када чарлып, Саян артынче, Шушенскоеже аъттаныптарлар. Ол аян-чорук аңаа экскурсия эвес. Мал чеминиң белеткелиниң үезинде эки ажылдааны дээш совхозтуң директору оларны шаңнап кылдыр ынаар чорудуп тураы ол.

Михаил Монгушка удурткан комсомолчу-аныяктар бригадазының составында малчыннардан аңгыда эки ураны дузалакчылар база бар. Чижээлээрге, совхозтуң ажылчыны Сергей Монгуш. Кыжын ол СБФ-ге ажылдаар, а чайын хол-биле сиген кезеринге идепкейлиг кирипкен. Өөреникчилер Василий Оңдар биле Чечен-оол Монгуш боттарының кужун сиген кезилдезин ышкаш белен эвес ажылга шенеп, шырак дадытынышкынны алганнар. Оларны звено удуртукчузу малчын Владимир Оңдар багай эвес ажылдаан деп үнелээн.

Бригаданың шупту кежигүннери кызымак ажылдап турганында кижи кайгаар чүве чок? мындыг харысалгалыг үеде оон өскээр болбас-даа ужурлуг. Ынчалза-даа бо бригаданың коллективи черле өскелерден дээре ажылдаан. 160 тонна сиген кезип, сараттаар планын август төнчүзүнде-ле күүсеткеш, мал чемин белеткээрин үргүлчүлээшкиннер. Сөөлгү он хонукта безин 30 тонна сиген белеткээр планын ийи катап ажыр күүсеткеннер.

— Аныяктар эр хейлер. Бо хире курлаашкан узун кыш эрткиже шыдаар — деп, хоочун малчын Опчут-оол Монгуш сеткил ханышкын биле чугаалап орар.

Л. ЧИГАРСКАЯ.
Сүт-Хөл район.

Культура ажылдакчызының дугайында

ОЛ КАНДЫГ БОЛУРУЛ, АҢАА ХАМААРЫЛГА КАНДЫГЫЛ?

Күш-ажыл кижини каастаар. Хөгжүмчү, тудугжу, дарган, суггатчы, аштакчы дээш кымны чок дээр. Кандыг-даа мергежил бердинишкинин, чүткүлдүг негээр. Оларны ак, кара, эки, багай деп ылгаары берге. Ажыл бүрүзү ажыктыг. Чүгле сеткилинге таарымчалыг шилип алыры—кижи бүрүзүнүң херээ. Кежээ болуру — кижиниң ан эки талазы. Мөзү-шынарының кол хемчээлчизи база ол.

Мергежил аайы-биле чечек-херексел аңгы-аңгы. Чогаалчының демир-ужуу, аңчының боозу, бызанчының балдызы, суггатчының демир-хүүрээ... Олар ажылап турар кижилеринге эргим, үнелиг. Уран чүүл кижилери мергежилиниң бедиинге чедер дээш хей дериг тегер. Күш-ажыл-биле оларның харылзаазы бот-боттарын немежип, байыттыр.

Өскелериниң ажыл-ижин үнелеп билири, аңаа шын хамаарыры база культуралыг деңнелин чугаалап турар. Чижээ, кара ажылды багай деп санаарлар бар. Кадарчылаарындан, тудугжулаарындан боттарын бедик көөр аай. Эскерип чорууруумга, уран чүүл кижилериниң дугайында бир ниити бодалдыглар база бар болду. Ындыгаш бо айтырыгның дугайында солун арнынга чугаалажып, эш-өөрүңүң санал-бодалын дыңнаар бодалдыг мен.

Хемчик хемниң кыдыынга аныяктар хүнүнге тураскаадылган слёт эрткен. Бот-тывынгыр артистер аңаа киришкен. Жанр аайы-биле конкурс-маргылдааны эрттиреринге культура ажылдакчылары дузалашкан. Белеткелдерге ээзээш эвес үе үнген. Ыры, танцы үдээр, өөредир ажыл белен эвес болгай. Районнуң бир улуг организациязының удуртукчузу баянга үдеп бээрин дилээн. Мен күзелдиим-биле чөпшээрештим. Баргаш, баянны айтырдым. Даштындан көөрүмге, эки кеттинген, культурлуг кылдыр көстүр херээжен бир кижиге айтыышкын берди:

— Чүү дээр ийик, ол «кара хемниг» аккеп бериңер, ооллар.

Мен арай эпчоксунуп, баян дээрге культура ажылдакчызы кижиниң амыдыралының чарылбас эдеринчизи, күш-ажылдыг чемзээ, чараш үннүг хөгжүм херексели-дир дээрзин угаадырын кызыткам мен. Харыы база доңгуп болган:

— Хөмлеп кылган чүвени хем дивейн. Дыршыкак кара хем-не-дир харын!

Оон соонда оларга ойнап бээр ниит күзелим өшкен, хөрээмге кара даш турупкан. Мындыг байдалга хөгжүм ойнаары берге болган, чорупкан мен. Ындыг уткалыг чугаалары бо-ла дыңнаар болгаш сеткилге дээптер. «Баян дээрге ак хаан үезиниң, эрги шагның хөгжүмдүр» дээн сөстерни кижи дыңнаарга, сагышка дыка эпчок чорду. Азы музыка дыңнап, үнелеп билбес, ниити деңнели куду кижилер ындаар болдаар боор чүве ийикпе. Ол кижилерниң өске улуска, ылангыя аныяктарга, салдары улуг. Ындыг чугаа дыңнааш, кижи бүзүреп-даа болгай.

Техника талазы-биле шарын чогаалдарны-даа баянист-композиторлар бижип турар. Орус болгаш делегей классиказының эң эки чогаалдарын, симфония болгаш хылдыг хөгжүмге бижээн чогаалдарны баянга күүседириниң бүгү аргалары бар. Алдарлыг улусчу хорларны баян үдеп турар. Культура бажыңнарында, клубтарда, кызыл-булуңнарда көрүлделер ол чокта эртпес. Аныяк-өскениң өг-бүле туткан кудазынга, чаш уругнуң доюнга лириктиг узун, хөглүг ырлар баян чокта ырлаттынмас, вальс, танго танцылаттынмас. Баян кижиниң мунгаралын чазар. Дарган кижиниң дөжүзү дег, хөгжүмчүнүң бо херексели эвээжек турар. Баянистер база тывылбастаан. Дошпулуур, мандолина, чеди хылдыг гитара база ийиги чергениң эт-севинче шилчип турары хомудалдыг. Шаанда клубка кежээлерни бо хөгжүм херекселдериниң кужу-биле эрттирип турганын сактыр-дыр мен.

Ажылчының мергежилиниң кандызының-даа ылгал логун чугаалаан мен. Культура шугумунга хөй-ле чылдарда ажылдап келдим. Клуб улуузунда ажыл чүү боор, баян шоор ол-ла, чок болзы чер кезип сиилениэр дээр бодалдыглар бээин бар. Кандыг-даа бүдүрүлгеге кижилер-биле ажыл бирги черге турар ужурлуг. Кижилерниң салым-чаяаны ажыдар, бот-тывынгыр уран чүүлдү сайзырадыр, чоннуң хостуг үезин чөп организастаар ажыл кичээнгейниң төвүнге турар болза, чедишкиниг ажылдаарының үндезинин тургузуп турар. Бо-ла бүгү ажылдарга клуб ажылдакчыларының улуг эвээш-даа болза бар. Дүн-хүн дивес, чымыштыг ниитиг бо кижилерни сиген, тараа шөлүнге-даа, кыргылда пунктузунга-даа көрүп болур. Агитбригада чедер-четпестерин илередиринге дузалыг. Чон-биле ажылдаары хүндүлүг-даа, харысалгалыг-даа. Клубтарга, стадионнарга масса-политиктиг ажылдың организакчылары база культура ажылдакчылары болгай.

Концерт, шии белеткели — белен эвес ажыл. Чаа чок ажылдап турган улусту «эртгенген театрның артистери» деп сөглээр. Оон баштак-даа топтуг боор, бо дээрге аңаа кочулаашкын-дыр.

Культура ажылдакчызының хостуг үези эвээш. Күш-ажылчы коллективтер-биле ажылдаар апаар. Көрүлде үезинде уурук-суурук кээр чорук бистиң ажылывыска карын байдалдарны тургузуп турар. Улус шуут чымыдайп баарга, хөй-ле ийи шак мадап-манап чаныптар таварылгалар турар. Орай дүнге чедир туруптарывыс чажыт эвес. База-ла өг-бүлелиг, ажылдыг, азыраар малдыг улуска мынчаар ажылдаары берге. Удуртукчулар бо ажылче сагыш салбас, сээң херээң-дир, сен харыыла дээр хөөнүг боор.

Культура ажылдакчызы кижиниң сонуургалын барымдаалавайн баар. Концерт эрткен соонда, сээң-биле мендилешпейн-даа баар. Кижиниң үндүрген күжүн эскербес, үнелевес боорга, хомуданчыг-даа. Болчур сеткил-биле-даа эвес, культура ажылынга хамаарылганы өскертир сорулга-биле бо чүүлдү бижидим. Шупту-ла кижи кызымак ажылдавайн турар. ажылынче сиилиkпес, ийи, чаңгыс төлеп чок эптериинис-биле эки кижилерни чаңгыс чадага база тургузуп болбас. Эки кижини эки деп, багай кижини багай деп сөлуңнарда бижип турар болгай. Ниити чаңгыс аай үнелел тургуза бээрге, ол шын эвес.

Мээң үстүнде айыткаым сөстерни улус арзынга каиы хамаан чокка чугаалап турар. Ол чүл дээрге культура ажылдакчызы кижиниң ат-алдарын аныяк салгал мурнунга куду базып, оларның кижизидикчи ажылын үнелевейн турары-дыр. Культура-спорт комплекстери тургустунуп, чон-биле ажылдың арга-хевирлери чаартынып турар бо үеде чаа кижини кижизидеринге культура албан черлериниң ролю улгаткан. Оларның харыысалгазының улуун партияның XXVII съездизинге айыткан. Сөөлгү үеде клуб албан черлерни болгаш спорт дериглерни чөп ажыглаарынга, сонуургал аайы-биле каттыжышкыннар болгаш клубтар тургузарынга хамаарышкан чугула доктаалдар хүлээп алдынган. Бо хемчеглер культура ажылдакчыларынга хаңы бүзүрелди болдуруп, чогаадыкчы ажылдаарынче, өске организациялар-биле бир демниг болурунче оларга орукту ажыдып, культура ажылынга кичээнгейни күштелдирген.

Б. ЧҮЛДҮМ-СҮРҮҢ,
улусчу театрның режиссёру, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы.
Бай-Тайга район.

РЕДАКЦИЯДАН:
Культура ажылдакчыларының ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдар чер-черде тургустунган бе? Оларга хамаарылга кандыгыл? Кадрларны ажылга бижыглаар талазы-биле кандыг хемчеглер алдынып турарыл? Күш-ажылчы коллективтерниң, хөй-ниити организацияларының культура ажылдакчылары-биле харылзаазы кандыгыл? Культура-спорт комплекизиниң ажылынга чүү шаптыктап турарыл? Бо айтырыглар талазы-биле силерниң санал-оналыңарны манадывыс.

А. КРЕСТЬЯНИНОВТУҢ «Бичии музыкант» деп фотоэтюду.

·СПОРТ·СПОРТ·СПОРТ·

ААЛЧЫЛАР ТИИЛЭЭН

Кызыл, Абакан, Минусинск, Черногорск болгаш Саяногорск хоорайларының аразында эртип турар «Найырал» спартакиадазынга киириштир футболга маргылдаа найысылалдың стадионнарынга дыштаныр хүннерде болган.

Спартакиадага футболдан аңгыда база спорттуң 6 хевири: волейбол, стол теннизи, шыдыраа, чиик атлетика, баскетбол болгаш мячилиг хоккей хамааржыр. Маргылдаалар аңгы-аңгы хоорайларда эртип турар. Чижээ, Саяногорскиге апрельде эрткен волейбол маргылдаазынга бистиң командавыс дөрткү черни ээлээн. Июньда Абаканга болган чиик атлетика, стол теннизинге маргылдаага Кызылдың спортчулары абаканчыларга аштыргаш, ийиги черже үнген. Ынчалза-даа Черногорскиге бистиң шыдыраачыларывыс чедиишкиниг ойнааш, тиилеп алган.

Футбол турниринге 4 команда киришкен, Черногорскиниң командазы келбээн. Сөөлгү чылдарда бистиң командавыс Саян артындаа удурланыкчылар-биле ужурашпаан болгаш бо оюнга кожаларының оюнун, белеткелиниң деңнелин көөрү чугула болганы чугаажок. Ынчангаш абаканчылар-биле баштайгы оюнну Кызылдың футболистери дидим эвес, деңнелинден куду ойнаан болгаш 1:4 санга уттурганнар. Минусинсктиң командазы-биле оюнга бистиң футболистеривис белеткел талазы-биле удурланыкчыларындан дудавайн турарын билип, шимченгир, дидими-биле ойнааш, 2:1 санга улуп алыр аргалыг болган.

Турнирниң эң-не шырак киржикчизи Саяногорскиниң футболистери-биле кызылчылар барык деңнелгер аргалыын көргүзүп, чидиг демиселди чорудуп турргаш, чүгле оюнуң сөөлгү кезээнде эптиг үелерни ажыглавааныындан 2:4 санга ойнадыпкан. Арткан ийи командазы Абаканның, Минусинсктиң командаларын Саяногорскижилер кайызы-даа 3:0 санга удуп алгаш, чемпион болганнар. Ынчангаш турнирлиде ийиги черде Абаканның, ушкуузунде Кызылдың командалары үнген.

«Найырал» спартакиадазынга киириштир баскетболга маргылдаа Минусинск хоорайга октябрьда болур.

В. ХОПРОВ.

КӨРНҮРҮ КҮЗЕНЧИГ

Чөөн-Хемчик районнуң аныяктары база улуг-даа назылыгаары спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге дыка хандыкшылдыглар. Тыва хүреш талазы-биле хоочун мөгелер Аскиров Мандан-оол, Монгуш Доруг-оол, Монгуш Чылбак-оол болгаш аныяктар Алексей Хомушку, Алдын-оол Куулар, шыдыраачылардан Владимир Сарыглар оларга чон чоргааранып. Районда спорт школазында аныяк тренерлер волейболга, хостуг хүрешке школачыларны өөредип, янзы-бүрү маргылдааларны дыштаныр хүннерде организастап турар. Ындыг-даа болза ооң хандырылгазы, ниити эрттирип турары организас чок, чижээ, тыва хүреш чайгы үеде дыка солун, а бисте ону эрттиреиптер тускай стадион-даа чок. Бичии сайлыг шөлчүгеш бар-даа болза, кажан маргылдаа үезинде кайы-даа кижи кемдей бергенин көрдүм. Чижээ, бо чылын күш-культуржулар хүнүнде чаъс чаггаш, кижилер баш суггар чер тывылбайн, № 1 школага чаглактаныр тургулаан. Чайның изиинде дээдиг, чаъстыг үелерде чаглактыг черни чүге кылып ап болбас деп? Хоорайның үстүү бажында ырак эвесте көнчүг улуг шык, ногаан шөл бар.

Оон ыңай байыр, чыскаал, маргылдаа үезинде буфет, суксун аймаан чугаалап-даа херээ чок. Кижилер шалдерде суг кудун алган чоруп турар. Орта буфет, ларёк чүге тургузуп болбазыл?

Бо четпестерни кажан эдип ап болур ирги бис? Чайгы ногаан театрны, спорт шөлүн кылыр үе келген.

О. СЮР-ООЛ,
чолаачы.

КАСПАРОВ—КАРПОВ

Делегей чемпиону ат дээш удук негежириниң маргылдаазы уламчылап турар. Он ушкү салыгда оюн 40-гы кошке чедир уругулчулаан. Грюнфельд камгалал-биле эрткен ол салыг улуг сонуургалды болдурган, ынчалза-даа байдал сөөлгү коштерде бедуунчуй бергенинден удурланыкчылар хайымга дугурушкан.

Он дөрткү салыг эгелээринге чедир Каспаров ойнаар столунга мурнап чедип келгеш, болашып орган. Хол туттуп мендилешкен соонда, «тулчуушкун» эгелээн. Он чедиги кошке чедир олар дыка дурген ойнааннар. Карпов 22-ги кошту 40 минут боданган, а Каспаров 23-кү кошке шак чартыы хире боданган. Чидиг демисел оон эгелээн.

Делегей чемпиону Каспаров 31-ги кошке шиитпирлээрин берге байдалды Карповтуң мурнунга тургускан. Ойнаар шагы база эвээжээнинден Карповтуң байдалы бергелээн. 41-ги кошке оюнну соңгаарлаткан турган. Карпов он дөрткү салыгны чедир ойнавайн болунуң уттурганын дыңнаткан. Сан 8:6 апарган. Мурнунда Каспаров.

Он бешки салыг хүүн болган.

(СЭТА).

Бижикчи айтырыгны тургузуп тур

ШИИТПИРЛЕТТИНМЕС БЕ?

Тываның национал хөгжүм херекселдерин чаартып, сайзыраңгайжыдар дугайында айтырыг тургустунуп келгенден бээр үжен ажыг чыл ажа берди. Ону «Шын» солунга бижип, радиога дамчыдып, телевидениеге көргүзүп келген эш-өөр-даа хөй. Оларның-биле кады мен база киржип келдим.

Хөгжүм херекселдерин кылып чорууp кижилерниң ажылдарының делгелге-көрүлделерин эрттирип келген. Оларның кылдынган хевирлери национал хевээр-даа болза, үннерң чаагы, хемчээлдери чаңгыс аай эвес.

Кандыг-даа өөредиг бербес, ажыы чок семинарлар база эртип турду. Чүге дээрге семинарга ажыглаар музыка херексели бар эвес. Оон киржикчилерниң арга-дуржулгазын солчур чаа-ниттар ерээл чок. Хөгжүм херексели кылыр материал чокта кандыг практиктиг дуза чедирер боор.

Хөгжүм херекселдерин чаартып сайзыраңгайжыдар дээш аңаа бердинген, оларны кылып, шенеп, бодап турар улус бисте хөй болгай. Чижээлээрге, Бай-Тайгада Х. Идамчап, С. Тойлу, К. Балган, Барыын-Хемчикте Х. Биче-оол, Сүт-Хөлде О. Маржымал, М. Дакпай, Улуг-Хемде А. Идам дээш оон-даа өске мастерлер чогаадыкчы ёзу-биле чаа диапазоннарын кылып турар.

Бодум хуумда бо ажылды үжен чыл чыгыы кылып, канчаар кылза бедик шынарлыг болурунуң дугайында бодап, чамдык шенелделерин кылырын оралдашкан мен. Кылдынган ажылдарның хемчээлдери чаңгыс аай турары күзенчиг деп савап чоруур мен. Чижек кылдыр игилдиң белеткээрин өске эш-өөр-биле сүмележиксээдим. Игилдиң хөрээниң узуну 48 см, хөөрээзы 24 см, мойну 42 см, адаккы, үстүкү, ийи быжыглал 8 см, бажының узуну 14 см болур. Ийи кылыгның артының аразынга «кирерс» мяшчыгаш-биле кады 6 кезектен тургустунар. Оларның чугаазы: арыының болгаш артының 0,6 мм. кылдыглары 0,3 мм. Ол ышкаш биче игил, тенор, контрабастың бүгү кезектери тус-тузунда чаңгыс аай хемчеглерлиг. Дошпулуурну, бызаанчы, чадаганны кылыры база ындыг хевирлиг.

Хөгжүм херекселдериниң диапазонун улгаттырары-биле игил, дошпулуурну үш-үш хылдарлыг, чадаганны 7, 9, 12, 17 хылдарлыг кылып, оларны бедик шынарлыг болдурарынче кичээнгейни утпаар.

Тыва хөгжүм херекселдерин өске черлерге кылдыртыр дээш хөй акша-хөреңги чарыгдап үндүрүп келгенивистиң чаңгыс чылдагааны тускай мастерская чок болуп турарывыста деп чүвени дорт чугаалаар үе келген. Мањаа улуг ордунуң херээ чок. Шала биче-жек бажың болза четчир. Ону амыдырал бедин бадыткап турар ышкажыл. 1943-1944 чылдарда Чаа-Хөл чурттуг Олчамай дээр кончуг шевер, чазаныр кижи турган. Р. Г. Миронович чагыг киирип, сүме берип, кады ажылдааш, бызаанчы-альт, бызаанчы-тенор, игил-контрабас, чеди хылдарлыг 2 чадаган кылдыртан. Игилдүп, бызаанчылар дөрт-дөрт хылдарлыг. Ол хөгжүм херекселдери кайгамчык эткир болган.

1955 чылда Москваның топ мастерскаязынга В. Родинге киирген чагыг ёзугаар ол мастер 12 кижи ойнаар хөгжүм оркестрин кылгаш чорудупкан. Бичии игилдерни кеш-биле такпаан, демир хыдарлыг, үнү тывазывас, кыжырап дээр оон-даа өске чылдагааннар-биле ээзинге чедир эгиткен.

Хөгжүм херекселдери чогаадыр Вячеслав Родинниң мастерскаязынга чораан мен. Аңаа дузалаан боор, ооң ажылдарын кады кылчып, бүдүү хайгаарап, улуг, биче хемчеглерин өөренип, ыяш чонар херекселдерни канчаар ажыглаарын, кандыг ыяштарны каяа херегләәрин, канчаар будуурун дээш оон-даа өске аргаларын көрген мен. Бо мергежилге кым-даа өөренип ап болур аргалыг.

Бо чижектерге үндезилээш, мээң чугаалаксан турар чүүлүм чүл дээрге, хөгжүм херекселдерин сайзыраңгайжыдар дизе, бир-ле дугаарында ону кылыр оран-сава, бажың херек. Бедүүн арат Олчамайның бедик шынарлыг хөгжүм херекселдерин кылып турган «мастерскаязы» бодунуң өг болгай. Мастер В. Родинниң ажылдап, чурттап орар чери ийи аал ниити чурттаар чаңгыс каът ыяш бажың. Ооң бир чартыы —мастерская.

Моон алгаш көөрге, Кызыл хоорайда ийи аал ниити чурттаар хире бажыңдан мастерская ажыдарынга тускайлап, бо айтырыгже сагыш салыры Тыва АССР-ниң Культура министерствозундаа негеттинип турар. Бир эвес ындыг мастерсканы ажыдып алыр боллувусса, хөгжүм херекселдери кылып шыдаар аныяктар бисте эндерик. Тодаргайлаарга, кандыг-даа станокка чүнү-даа чондурур билир, кандыг-даа ыяшты эптеп, чазап, каастап, сиилбип билир мергежилдиглер хөй болгай.

Национал хөгжүм херекселдерин кылыры шарын берге. Ынчалза-даа аңаа кедергей улуг оргээ херегле типмес, а хол ниитиниң үүрмек херекселдери-биле ажылдаарынга таарыштыр дериттинген бажың мастерская кылдыр ажыглаттынып болур.

Д. ШАКТАР,
бот-тывынгыр композитор.

Бо чылдың августа Сүт-Хөлдүң ырак оларларында малчыннарга чораан бис. Үстүү-Ишкин. Кадыр даглар ында. Кызыл болгаш шапкын суглуг хем. Ону өрү алзы арыжар орукту кылып каан. Хемниң суун сес-даа катап кешкен бис. Ийи кадыр сынның унунда Хаттыг-Чазы деп черде үш чүс ажыг өшкүнүң кадарылы Монгуш Доржуевич Биче-оолдуң аалы бар болду. Ооң кадайы малчын Рая Хеймер-ооловна Монгуш сес уруглуг бис деп чугаалай-дыр. Оларның өөнүң даштын ак пес-биле шып каан. Иштинде чараш кожегелиг.

Чыл санында мал ажылын хөгжүдеринге күш-ажылчы үлүгү киирип, кызымак ажылдап чораан улус болду. Мал ажылынга он беш чыл болганнар.

Кадарчы аалдың уругларының бирээзи чокта чаа ийне уругларны божаан. Чараштыр эдип каан орун кырында оларны дөмейлештир кавайлап каан. Дөмейлешкен чаптар удуп чыдыр. Олар бүрүнгү тыва кавайларда.

Ол аал Ишкинниң кыдыында. Шапкын агымныг хем шуугап, шуралыктап бадып-ла чыдар. Өгнүң чанында бир угбай саггаан сүттү машинага тыртып олур. Хөөг өреме чиңгежек кылдыр бадып турду.

Хемни эртип орулей бээрге, Ишкинниң малчыннарының медпунктузунуң бажыңы бар. Оон чанында малчыннар база чурттап турар. Эмнелге пунктузунуң эргелекчизи Чанчык Ооржак мында ээрбин беш чыл ажылдаан. Ырак черлерде малчыннар мандаа кээп, кадыының байдалын шинчидип ап, херек эмнерин ап турарлар.

Бо кадыр-каскак хемнерниң малчыннары шупту мал чемнериниң белеткелинде киржип турар. Ишкинче агып кирген Хүүректиглеп бар чор бис. Калбак ногаан аргаларла мында.

— Сүт-Хөлдүң артыы талазында чоруп турарывыс бодеп, кады чораанывыс Соскур-оол Кыртышпанович тайылбырлады. Солагай талазында калбак сынны өрү алзы үнер болза, Сүт-Хөлдүң чанынга баар—дей-дир.

Кара-Хүүректигни эрткеш, Ак-Хүүректиглеп чоруп ор бис. Аалдарының бирээзинге киреривиске Эрес-оол Ондар суг болду. Ол малчын боду сиген кезип чорупкан. Светлана Ондар, Майя Ондар дээш оон-даа өске бедек черниң ажыл-ишчилери-биле танышкан бис.

Ында Ондар Кошкен-оол 300 ажыт баш сарлыкты кадарып турар. Бо чылын чүс баш сарлыкка опааштыр тодан бызааны алган. Мал чемнериниң белеткелинде киржип турар малчын Даваалан Шалдап-оолович Сат 23 чыл дургузунда өшку кадарган. Бо чылын олар 300 ажыт баш сергелерни меңди кадарып турарлар.

ЧУРУКТАРДА: Ишкинниң малчыннарының эмчизи Чанчык Ооржак; кавайда Ишкин чурттуг ийистер.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Улуг панельдиг бажың тудуунуң чаа цеги ажыглаалга киирген-биле холбаштыр **ӨӨРЕДИЛГЕ-КУРС КОМБИНАДЫ** ажылдан дашкаар өөредири-биле дараазында тускай эртемге өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур:

1. Демир-бетон конструкциялар эптээринге монтажник.
2. Электри кайнакчызы.

Өөренир хуусаазы 6 ай. Өөренип турар үезинде айда 76 рубль хемчээлдиг стипендия толээр.

Өөредилге 1986 чылдың сентябрь 22-де эгелээр.

Херек документилер: биледиришкин, паспорт, шериг биледи, күш-ажыл дептери.

Өске черлерден куретарга өөренири-биле келгеннерге ниитиниң чурттаалга бажыңы бээр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу 76, трестиң кадрлар килдизи, телефону—2-32-83, 2-27-02.

«Шын» солун редакциязынга курьер харый негеттинип турар.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 11-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежириниң маргылдаазы. 9.00 —«Сатурнук аштырганы». Уран-чечек фильм. 10.35 —«Биллдинир-даа бол элдептиг». 11.35 — «Чүүдең база чүге». Уругларга дамчыдылга. 12.05 —Док. фильмнер. «Портрет», «Өрүк белдирлери». 12.50—12.55—Медээлер. 14.30 —Медээлер. 14.50—«Эртенниң болгаш күш-ажылдың эниелели». Док. фильмнер: «Чаартылганың үези», «Черге баргаан болур», «Шөлге өре». 15.50 — Черде, дээрде болгаш далайда. 16.25 — «Бөгүн кежээ клубка». 16.55 —Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 17.25 —Док. фильм. «Алдын холдуг мастерлер». 17.45 — «Эң-не, эң-не, эң-не...». Мультфильм. 18.05 —«Сеглээн сес—керткен ыяш». 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 —Делегей болгаш аныяктар. 19.35 — ТТ-ниң экранынга эң баштай «Тиилелге соонда тулчуушкун». Уран-чечек фильм. 1-ги сериязы. 21.00 —«Үе». 21.30—Джаз панорама. 22.45 —Бөгүн делегейде. 23.00—00.50 Бут бөмбүүнге ССРЭ чемпионады. «Шахтёр»—«Динамо» (Киев). Донецкиден репортаж. Чарсарда (23.45) — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежириниң маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —«Малхасяның миллионнары». Док. фильм. 8.35 —9.35 Музыка. 2 класс. П. И. Чайковскийниң баледи. 9.05 — 12.10 Испан дыл. 10.05 —КПТУ сургуулдарынга. Тоогу. 9 класс. Индустриализацияже угланыышкын. 10.35 — 11.40 Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Киирилде дамчыдылга. 11.05 —«Диплом алыр эрге». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.40 —Кижи. Чер. Октаргай. 13.25 —«Халажыгда полковник». Уран-чечек фильм. 15.05 —15.10 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 —«Шынаапам». Бирги классчы уруг дугайында хөгжүмнүг тоол. 18.20 Уругларга фильм. 18.35 —«Бот-тывынгыр композиторларның ырлары». 19.00—Док. фильм. 19.15 —Телемедээлер. 19.25 — «Азия товуу». Программада: Медээлер. «Аъш-чем программазы—бүгү ниитиниң херээ». Кызыл, Тандыи, Каа-Хем районнарның «Тиилелге», «Россия», «Бурунгаар» совхозтарында күскү дүжүт ажаалдазы эгелээниниң дугайында репортаж. «Бойдус камгалалы — бүгү ниитиниң херээ». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг уунар, чаштар». «Тоорук шымнышы». Мультфильм. 2-ги дамчыдылга. 20.15— «Чайганышының тывызыктары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 20.35 — «Бурунгаар инструментилериниң чалыткалы». 21.00—«Үе». 21.35 — 22.55 «Он ийи сандай». Уран-чечек фильм. 2-ги сериязы.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

КИНО

СЕНТЯБРЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Киносборник № 151 9.30, «Русь изначальная» (1, 2 сериялары) 11.00, 14.10, 17.20, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Вий» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сентиментальное путешествие на картошку» 15.02, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Удивительная находка или Самые обыкновенные чудеса» 9.40, 13.10, «Мой дом на зеленых холмах» 11.10, 15.00, «Этот безумный, безумный, безумный мир» (1, 2 сериялары) 16.50, 19.50 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Говорит Москва» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Приказано взять живым» 18.00, 20.00 шактарда.

Агаар

Республиканга чокар бүлүттаар. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүкче углай хаттыг дүргениң секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 3—8 градус чылыг. Чамдык черлерге казыыр 3-тен калар 2 градус болур. Хүндүс 18—23 градус чылыг.

Кызылга чокар бүлүттаар. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүкче углай хаттыг дүргениң секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 3—5 градус чылыг, хүндүс 20—22 градус чылыг болур.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көзэ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3358.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00211

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 12, пятница
№ 215 (13215)
1925 чылдан үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

Мал чемнери белеткээриниң, дүжүттү чидириг чок ажаап алырының шалыпчы айы чорууп тур

Күш-ажылчы алдарның тугу

Бөгүн «ШЫН» солуну КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАРНЫҢ ТУГУН «Чодураа» совхозтуң тараажыларының чедиишкиннинге турасаадып көдүрген.

Тес-Хем районда «Чодураа» совхоз он бежи беш чылдың баштайгы дүжүдүн сентябрь 8-те ажаап дооскан. Бир гектарга оваштыр 12,2 центнер тараа ажаап алдынган. Механизаторлар күскү чер андарылгазын база шалыпкын чорудуп турар.

Дүжүт ажаалдазының мурнакчыларындан үлегер алыңар! Чер болганга ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиңер! Ажаалданың шынары дээш социалистиг чарышка идепкейлиг киржиңер!

Сентябрь 11-ниң байдалы-биле алырга, республиканың ажыл-агыйлары күрүнеге 7397 тонна тарааны дужааган.

БИИ-ХЕМДЕН МЕДЭЭЛЕР

«Саян» совхоз сентябрь 11-ге чедир 4417 гектарның тараазын азы тараа культураларының чартык кезиинден хөйнү кескен. Оон иштинде 2704 гектардан бастырып ажааган, 3065 тоннаны алган. Совхоз 757 тонна тарааны күрүнеге дужааган.

«Кызыл тараачын» совхозта ниитизи-биле 6757 гектарда тараа культураларының 2236 гектардан кестирген. Оон 876 гектарындан тарааны бастырып ажааган, оон алдынганы 2440 тонна. Бо совхозта дүжүт багай эвес, гектарлап-на 17 центнер чедип турар.

Бистиң корр.

ДҮЖҮТ АЖААП АЛЫЫШКЫНЫНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Республиканың чер ажылдыглары он бежи беш чылдың баштайгы чылының дүжүдүн кыска хуусаада чидириг чок ажаап алыр, күрүнеге дужаар дээш күскү хаай-хүннерни ажыглап, шудургу ажылдап, аразында социалистиг чарышты улам калбарткан. Ылаңгыя Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем районнар дүжүт ажаалдазынга баш удур белеткенгениннден, кижи болгаш техника күжүн шын ажыглааныындан күрүнеге өскелерден хөй тарааны дужааган.

Тараа ажаалдазынга баш удур ынак белеткенген болгаш ону организастыг эгелээнинден «Дөң-Терезин» совхоз 206 гектар чериниң тараазын бүрүн ажааган, планын 109,8 хуу. «Чодураа» ажыл-агый 377 гектар тарааны кыска хуусаада дооскаш, планын 135,3 хуу күүсеткен. Ол ышкаш «Октябрь 30 чылы», «Чаа орук», «Бурунгаар» совхозтар дүжүт ажаалдазының планын 60 — 80 хуу чедир күүседип, мурнакчыларга санадып турар.

Дүжүт ажаалдазынче оралдып кирип, машина-техниканы баш удур чогуур негелдезинге чедир белеткеп албааныындан база кижи күжүн шын организаставаайн турарындан Жданов аттыг, «Искра» совхозтар тараа ажаап алырының планын деңгүп-ле 5 хуу чедирген. Ындыг байдалдарны «Хемчик», «Кара-Хаак», «Ак-Туруг» ажыл-агыйлардан база көрүп болур. Бо совхозтар ажылын эде тургузуп, дүргедээшкиннии негелдези-биле дүжүттү кыска хуусаада ажаап алыр дээш шудургу ажылдаар ужурлуг.

Сентябрь 11-ниң медээзи-биле алырга, республикада дүжүт ажаалдазының байдалы мындыг: **бирги одуругда — кезер шолу, ийигизинде — — ажааган шолу, үшкүүнде** — бир гектарга оваштыр алган дүжүдү, дөрткүзүнде — күрүнеге дужааган тарааны (тонна-биле).

Бай-Тайга	1183	589	10,3	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	1542	13,6	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	2011	15,7	303
Чөөн-Хемчик	12433	2390	9,6	50
Улуг-Хем	16142	5269	17,9	265
Таңды	42210	17628	10,5	2582
Бии-Хем	25307	10214	9,1	1053
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25895	13939	6,0	2681
Тес-Хем	2202	1610	11,8	42
Эрзин	3023	1235	9,6	147
Кызыл	23699	11383	12,3	284
Республика	161057	68350	10,7	7397
Эрткен чылын	160000	33630	10,2	—

Республикада 288 гектар картофель ажаатынган, оон 2672 тонна дүжүт алдынган. Эрткен чылын 306 гектардан 2613 тонна картофель алдынган турган. Бир гектардан дүжүт: бо чылын — 93 центнер, эрткен чылын — 85 центнер.

Ногаа 206,4 гектардан 1220 тонна ажаатынган. Эрткен чылын 87 гектардан 1031 тонна алдынган турган. Дүжүдү: бо чылын — 59, эрткен чылын — 125 центнер.

Тараажылар, бүгү күжүңүстү болгаш курлавырларыңысты дүжүттү кыска хуусаада ажаарынче мөөңнеңер!

Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң тараазы бо чылын чаагай үнген: сырый, бедик, дески, арыг. 8858 гектар тарааның 2500 гектары сентябрь онга чедир кестинген, ажааттынган шөлден бир гектарга оваштыр 10,5 центнер тараа алдынган.

Дүжүт ажаалдазында социалистиг чарыштың мурнуку одуруун хөөчүн комбайнер Иван Некрасов биле автогараж ажылчыны, ам комбайнерлеп турар Николай Экель эдеп турар.

ЧУРУКТА: комбайнерлер И. НЕКРАСОВ биле Н. ЭКЕЛЬ.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КИНЕШМА. (Иваново область). Дмитриевскиниң ыяш-химия заводунуң чоогунда Волга улам арыг апарган. Ол чериниң химиктери агым чыдар сугдан уксус кислотазын ыштыыдан арыглап алыр тускай херекселди чогадып алганнар. Ам ол химиктиг каттыжылгазының медицинада, амгы болгаш лак-будуг үлетпүрүнде калбаа-биле ажыглап турар, харын эфирлерин үндүрүп алыр продуктузу кылдыр ажыглап турар. Кислотаны катап кылып алыры ону бүдүрүп үндүрериниң бүдүрүлге черинге барык-ла ийи катап чиик болу берген.

КОСТРОМА. Ыяш материалдар чудурген вагоннарны Костромадан Кишиневче чорудкан. Ону Молдавияның найысылалында чер шимчээшкининден когаралга таварышкан бүдүрүлге черлеринче чорудуп берген. Костроманың ыяш белеткенчилериниң болгаш ыяш болбаазырадыр кылыр ажылчыннарының шалыпчы ажылы ол продукцияны төлевилелде турган үезинден эрте чорудуп бээр арганы берген.

ЧКАЛОВСК (Горький область). Горькийниң суг шыгжамырында эмчи дузаламчызын дүрген чедирериниң хем катериниң шенелдезин эгелээн. Ындыг катериниң чүгле суг кырынга эвес, харын даа доңу болгаш хар кырынга дүрген чорууруңга суднога агаар сыртыы арганы берип турар. Катериниң делгем салонунда дүрген операциялар кылырынга эргежок чугула медицинаның дериг-херекселдерин тургускан. ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозунуң чагыы-биле кылган ол чаа чүүлдү «Нептун» деп төп конструкторлар бюрозу кылган.

ПАВЛОДАР. «Павлодарның трактор заводу» каттыжышкынының ясилеринде болгаш садиктеринде уруглары туруп турар ада-иелерге эмчи диетилерни бээри улуу-биле кызырылган. Ында эмтир бассейннерни тудуп тургускан. Аңаа адыгызышкынның алгаш, чаш уруглар сооктан болгаш өске-даа аарыглардан ховар аарыыр апарганнар. Бо беш чылда уругларның өске-даа албан черлеринге ам даа тиибйн бассейн тудар дугайында профкомнуң саналын бүдүрүлге черинге удуртулгазы деткээн.

ТАЛЛИН. Эстонияда балык тудар С. М. Киров аттыг колхоз продукция болбаазырадып ажылдап кылырынга херек дериг-херекселдерни Ирбенге Чеен чүкче чорудуп эгелээн. Ол ажыл-агыйда кылып турар механизмнер холбиле кылыр хөй операцияларны чок кылырынга дузалап турар. Прибалтиканга болуп эки кылдыр көргүскен ышкаш, хаарар суугуларны болгаш өске-даа дериг-херекселдерни Находкада, Владивостокта, Камчаткада, Хабаровскиде бүдүрүлгелер ап турар апарган.

ЕКАБПИЛС (Латвий ССР). Латвияда СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң ажылчыннарынга «фирманың ат-алдарын бедик тудар» деп сес онаа утказыг болу берген. Ол ажыл-агыйның баазазынга тургускан агрофирма болбаазырадып кылыр болгаш садыг бүдүрүлгелерин каттыштырган. Продукцияның шынары болгаш ассортиментизи дээш фирма ам садып алыкчыларга дөрт харысалаар болу берген. Агрофирмага республиканың Курхандырылгазы-биле дөрт кераалер чарыр эргежок чугула бүгү чүүлдерни фондулар болгаш лимиттер ажыр садып алыр эргени берген. Өске бүдүрүлгелерден техниканы болгаш материалдарны садып алыр база оралзырын аңаа чөпшээрээн. Бо чылын Латвияда дөрт ындыг агрофирманы тургускан.

(СЭТА).

Тыва АССР-ден Өвүрнүң № 652 соңгулда округунга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Национальдар Совединге депутаттың соңгулдаларын чорудар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

«ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында» ССРЭ-ниң Хоойлузунуң 60 дугаар чүүлүнге дүүштүр Тыва АССР-ден Өвүрнүң № 652 соңгулда округунга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Национальдар Совединге депутаттың соңгулдаларын 1986 чылдың октябрь 12-де, воскресеньеде эртгирер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1986 чылдың сентябрь 11.

АТ КЫРЫНДА БРИГАДА

ИИИ СОВХОЗТУҢ ТАРАА ШӨЛДЕРИНДЕ

Боранныг хүннер эрткен, дээр ааскан. Каш хондур булутка муңгашталган хүн дээрниң хир чок хиндиинден черни амырап чырыдып база чылыдып тур. Күскү өң-биле шиметтинген үнүш-дүжүт кажангызындан-даа чараш апарган. Тараа ажаагап комбайннар, оон ыңай-бээр шуушкан машиналар эмнежок.

— Мал чемин белеткээр талазы-биле онаалдаганысты эрткен айда-ла күүседип апкан бис. Кедээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садарының пландары база күүседип тур. Ам хамык күш дүжүт ажаалдазынче угланган — деп, «Шамбалыг» совхозтуң директору Павел Ховалыгович Кара-Сал бисти совхозтуң хол агроному Николай Найдынович Маады-биле кады топ шаңга уткуду.

Шаңда тараа арыг болгаш боткур болду. Шыгы элээн улуг, ынчалза-даа ужен хуудан ашпас хире. Келген тарааны хүн караанга кургадып, арыглап, чамдыызын күрүнеге дужаары-биле чүдүрүп чорудуп турар. Чогум шанны дүжүт ажаалдазынга белеткээри эки. Ылаңгыя дээвиилиг тараа шыгжаар черни кылгаш, ону күш-биле салгыннадып кургадыр херексел-биле дерип турары ында бир чаа чүүл болуп турар.

База бир чаа чүүл — ажаалда техниказының белеткелинге шыңгыы контрольду тургусканы. Ажаалданың баштайгы хүнүнде тараа тектуп черлерин, комбайннарның өйлээр болгаш хавырыксаар черлерин, техниканың ажылдаарын тускай комиссия хынап көргеш, «1986 чылдың дүжүт ажаалдазынга киржир болур» деп бижиктиг комбайннарда баскан. Автомашиналарның кузовтарын белиткен тиглиг черлерин сыскаап, тараа шывар брезентилер-биле четчелээн.

Совхозтуң девискээринде ушкан тараа чок, ынчалза-даа чыдыпкан тараа кезеринге херегжээр херекселдерни белеткеп эгелээн. Техниктиг ажаалда хылыр, кыдыр-чаар материалдар четпээр, тарааны тавычалап база дерт ажаар, сөөртүр ээнддар бөтташ кижилер белен, шупту ажылдап кирипкен. Серен-оол Ооржактың удурткан бригадазында 10 комбайн дөрт, 7 комбайн аңгылай кестирип тур. СЭКП Кызыл райкомунуң кежигүнү Түлүш Даш-оол, СЭКП кежигүнүнге кандидат Ооржак Маң-оол болгаш өске-даа шалыпкын ажылдап турар тараажылар хөй.

Серен-оол Ооржактың бригадазы ажаар тараазының деңкезиин кезип алган. Бригада бүрүзү кержэ ёзугаар ажылдап турар болганда, онаашкан тараазын чүгле боду ажаар. Совхоз 6578 гектар тараазын сентябрь 25-ке чедир доозар сорулганы салган.

Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» совхозта 8858 гектар тараа культураларын ийи бригада тараан. Ынчалзажок дүжүт ажаалдазының үезинде оларның күжүн каткан: кижи-даа, комбайннар-даа, машиналар-даа бир хүн бир бригаданың, дараазында хүн өске бригаданың шөлдеринге хүлээр. Каттыштыр ийи муң ажыг гектар тарааны кестирип алган.

Кайы-даа бригадада тараа чаагай үнген: бок үнүш чок, бедик, сырый, быжыканы дески. Өл хар чаарга, чамдык черлериниң тараазы чыдыпкан турган. Хүн хүннен, чер кургап кээрге, тараа туруп, сыны дортталып келген. Ынчалзажок шөл ортузунда азы ында-кайда ег оруу, кажаа оруу хире черлерде ужугур сынтар бар, чогум комбайн ап шыдавас хире ушкан тараа көзүлбес. Ажаалдада ажылдап турар кижилерден «бо тарааны ажаары берге» деп, агаар-бойдуска чылдагааннаар чугаа дыңналбады.

Аныяк коммунист Иван Кудрявцевтиң удурткан бригадазының 600 гектар шөлүнде 24 комбайн ыдай-бээр соңнуг-мурнуг чорул тур. Чамдыктары туруп-даа алыр. Ылаңгыя шөлдүң ортузунда комбайннар, машина четкижээлээн до турар ужурга тааржыр. Машиналар он бежин четпес, баштай халдып келгеш бо бетики комбайннын чүдүрүнгеш, 35 километр ырак Баажыныче хаптар. Бо хире улуг шөлде тур шаң-даа чок, трактор тергези-даа тургуспаан, машиналар чедип пес. Ажаалданы хожудадып турар чүве ол.

— Мээң комбайным туруп берди, көрүнерем — деп, бригадир Иван Сергеевич шаңче ынноди.

Шөл ортузунда комбайнның медээлээр чырыы кызаңайнып-ла тур. Ийи машина бетики комбайннардан чүдүрнүп алды. Бир машина ол комбайнче бир чорда, өске комбайн машиназы боду удур маңнадып келгеш, тараазын чүдүрүп берди.

Ынча хөй техника чаңгыс шөлге ажылдай бээрге, шуптузунуң канчаар ажылдап турарын хайгаараары берге хире. Чурум үрей бээри-даа турар. Чамдыкта бичии оргалар-даа арттырып каар. Саванды база чыскаай болбейн, таварышкан черинге каапкан болгулаар. 44 гектар арбайны шывар чок ажааган үш комбайнер торгаалга таварышкан: К. Яковлев биле С. Чуб 12-12 гектарны багай ажааганы дээш кайызы-даа 10 рубль 76 көпеекти, С. Полухин 8 гектар дээш 4 рубль 77 көпеекти тырттырган. А чамдык комбайнерлерниң бункер дүрген доолурар дээш кайы хамаанчок маңнадыр чүвези база бар.

Күштүг техниканы болгаш тарааның байдалын өөрепип көргеш, совхоз дүжүт ажаалдазын 26 ажыл хүнүнде доозарын планнаан. А бригадирниң чугаазындан алырга, ол коллектив кержэ ажыттынганын ёзугаар чүгле боттары ажылдаар болза, оон даа кыска хуусаада доозуптар. Амгы үеде бригаданы чогум кымның удуртуп турарын тодарадыры берге. Бо шөл дуу бригаданың эвес болганда, олар ону ёзулуг эш ёзу-биле көрбес, ам арта, аразында кымның кым ажар эвес дээш маргылдаа салгап тур. Иван Кудрявцевтиң бо бригадазы ийи чыл керзэ ёзулуг-биле ажылдап турар. Ындыг түрбүже кежигүннерниң үштүң бир кезии чок — 12 кижиниң 8-и бар, өскези орук-тудуг участогундан, машина-трактор мастерскаязындан, автогаражтан болгаш училищеден чыдыпкан алган. А эрткен кижии үш-ле кижи арткан турган. Ам 6 кижи шериг чорууп. Мынчан кээрге, бригада ат кырында бригада болуп турар. Бо чорук чүгле ол коллективке эвес, а бүгү совхозта бригада кержээзиниң шимчээшкининге хамаарлыг. Ажылга, ылаңгыя бо бадым болгаш харысалгалыг үеде, оон ажыы чок.

К. ЧООДУ.

КЫШТАГЛААШКЫНГА БЕЛЕН БЕ?

Шериг-оол Сарыглаарның кыштаанда кажаа, чурттаар бажың чайгы болгаш күскү үеде ол-чаашкынга дыка үрелген. Кажаа иштин дамдылап каапкан, өдектен бустаалган шыксыг чыт думчукка хап турар. Хойжууңуң чурттаар бажыңы дүвүренчиг байдалда. Чүге дээрге оон бир ханазы барык сапдан үнген: малгажы тектү берген, ылаңгыя соолгу, хар холумактыг чаъска, хатка бажың иштин улам баксыраан.

Печканың хоолайы, боду база-ла ол-чаашкынга буступ баткан. Шалазы доозуаттынмаан. Соңгаларының шилдери бузук, чылыглаттынмаан. Чурттаар орап-саванның даштында оттулар ыяш, хомурдап дүжүртүнмээн. Ол хойжу турлаг болза, «Коммунизмче орук» совхозтуң шаар мал кыштаар 54 кыштаганың бирээзи.

Кыш манаар эвес, оон баштайгы медээзи Өвүр районнуң девискээринде чедип келген. Ол дээрге сентябрь эгезинде маңаа чаггаш хар, халаап хат. Күзегиниң чамдык малын соок күштүг боорга, хойжулар чоогунда кыштагларга хоңдуруп турган. Улуг соок келир болза, белеткел чок чоруктан, шаар малда ажылдап турар кижилерге-даа, совхозтуң хой, өшкүзүнге-даа берге болгаш нарын байдал таваржып болур. Ол дугайны Шериг-оол Сарыгларның кыштаанга оң кушту-биле башка кирип келир болду.

Маңаа беш-алды-даа кижи составтыг тудугжу звено келир болза, кыштагны ийи бир хүн дургузунда белеткентер арга чок болуп турар. Түүйбу, соңга шилдери, доңдовурак, чугай, дозу, дилгеш ыяш өске-даа тудуг материалдары херек. Шак-ле ыс налаан, далашпас болза байдал бергедеп болур.

Бо кыштагның чоогунда Моңгуш Кочетовтуң кыштаа элээн дээре байдалда. Ылаңгыя хой кажаазының кыштаглаашкынга энтии болгаш таарымчалыг деген. Чүге дээрге оон төлевилелинг түс чериниң байдалынга дүүштүр кылган. Кажааның кырын кур-кажаа хевирлиг кылдыр бедидир туткан. Оон удамындан эдек, кажаа иштин кургаг, дамдылавайн турар. Ынчалза-даа хойжунуң чурттаар бажыңының, чунар-бажыңының соңгалары, эжиктерлары, иштидашты чедир септеттинмээн. Электри шугуму уэук, чедир кылыр ужурлуг өске-даа чүүлдер элээн эвес. База ол ышкаш оттулар ыяшты, хөмүр-дашты эккеп дүжүрбээн. Ам далашпас болза, оон соңгаар бергедеп болур. Хар чаапса, чамдык кыштагларга автомашиналарның дораан чедип шыдавазы, орукту далбыйлаары негеттинер болгай.

Үстүнде киргенивис ийи кыштагга четкен соонда Бичелдей Моңгуштуң хойжу турлаанга бардывыс. Маңаа оон өөлериниң кээп чорааны билдингир: сиген чүдүрүп келгеш, ону дүжүргеш, бажың иштинге хонгаи хире; бажың иштиниң шалазының кырынче сигенни кадурүп киргеш, доженнң турган, чунар-демирде суг кудуп каан. Хонган-даа болза, бажыны септээр талазы-биле далашпайн турары илдең. Чаашкындан бажыңның бир ханы малгашталы берген. Бо бажыңга чугай, дозу, соңга шилдери болгаш өске-даа тудуг материалдары херек болуп турар.

«Коммунизмче орук» совхозтуң оваалааш, тептеп ырак чамдык девискээрлеринге бодаарга, Шериг-оол Сарыгларның, Моңгуш Кочетовтуң, Бичелдей Моңгуштуң хойжу коданнары элээн эптиг болгаш таарымчалыг таладарлыг. Бирээде, коданнарның кайызында-даа электри энергиязы бар. Оон ажыглалы малчыннарның күш-ажылын, амыдырал-чуртталгазын чиигедип турар. Ынчангаш кол чүве болза, кыштаглаашкынга чедир арткан хоомуктарда кыштагның чурттаар бажың бүрүзүн, кажаа бүрүзүн, чунар-бажың бүрүзүн баш удур ын кылдыр белеткеп алыры.

Ол черлерден аңгыда Бора-Шайда база бир кезек хойжу кыштагларга кирдивис. Ында байдал мурнуда бергенывыс коданнардан барык ылгалбайн турар. Машина оруунуң чоогунда малчыннарның чамдык бажыңнарының, хой кажааларының дериг-херекселдерин оорлап алгаш баргылаан. Чижээ, бир кыштагга кээривисте совхозта бригада кержээзи-биле ажылдап турар мал чемин белеткеп турар звенонуң кежигүнү Екатерина Ооржак чаш оглу-биле дүжүп калган болду. Аваашкыларның мал чемниң белеткелиниң үезинде турлаг кылып алыр дээш доктааган кыштаанда бажыңның печказының шой демирлерин бүдүнге тура сөп алгаш барган болган.

Даштын-даа, иштин-даа соогу холчок. Дагаар бажында үрүшкин харның тынныжы агаар-бойдустун байдалын улам ширээн болдура берген.

Кажан үеап кээрге, херек апарганда, кайы-бир чүүлдү тып алыры белен эвес болгай. Кыштаглаашкынга белеткел база ол чижектиг. Өврүде чугай-даа, дозу-даа, өске-даа тудуг материалдары тектүн чыдар ышкаш хөй эвес. «Коммунизмче орук» совхозтуң хойжу кыштаглары бежен 54 кодан. Барык кыштаг бүрүзүнде бажың, иштии чунар-бажыңнарының саны — 12. хой кажаалары, кыштагларны ниитизи-биле дедисей алырга, барык чурттакчы бир сүржүгеш. Ынчангаш кыштаглаашкынга белеткел ажылдарын, кыштагларының септелгезин шапкынчыдары чугула болуп турар.

А. ОКСУР.

Үлетпүр сес айларда

КУРЛАВЫРЛАР БАР, ДОЛУ АЖЫГЛААРЫ ЧУГУЛА

Социал-экономиктиг хогжулдениң дүргеледиринче партияның угланышкынын боттандырарынга республиканың ажылчы чонунуң идепкейлиг киржилгезиниң түңнелинде беш чылдың баштайгы чылының планныг даалгаларын күүседиринге чамдык эки түңнелдер чедип алдынып турар. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли эрткен чылдың сес айларынын-биле деңнээрге 6,3 хуу өскен болгаш сес айларда 105,6 хуу күүсеттинген. Продукция сайгарарының планын бүдүрүлгелерниң дыка хөй кезии доозур болгаш ажыр күүсеткен. Сес айларда планнан ажыр 4,6 миллион рубльдиң продукциязын сайгарган. Продукция сайгарарының планын бүгү районнар күүсеткен.

Республиканың үлетпүрүнүң түгуга кол азырлары-ла база бурунгаар базымнар тодаргай апарып кестип турар. Тудуг материалдарының үлетпүрү продукция сайгарарының планын 108,7 хуу, бүдүрериниң хемчээлиниң талазы-биле 10,4 хуу ажыр күүсеткен. Ыяш болгаш ону болбаазырадыр талазы-биле үлетпүрге хамаарыштыр ол саннар 107,6 биле 9,6 хуу кылдыр көргүстүнер. Чарлыган керээлер ёзугаар продукция бээриниң планын күүседиринде база бурунгаар базымнар бар.

Республиканың үлетпүр бүдүрүлгелеринде чоннуң ажыл бак херегтел бараанцарын бүдүрериниң киирганиң күштелген. Ол талазы-биле план сес айларда 106,5 хуу күүсеттинген, херегтел бараанның 37,3 миллион рубльге бүдүрген.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүзүнүң планы 4,4 хуу ажыр күүсеттинген. Эрткен чылдың чогуур үези-биле деңнээрге ажылдап турар бир кижиге оваштыр бараанның продукциязы бүдүрери 3,4 хуу өскен.

«Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарның, Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажылчагымының, эът-сеек даалганы бүдүрер заводтуң, «Тыва суг тудуг» трестиң ДБК заводунуң, автосептелге заводунуң болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң коллективтери планныг даалгаларны күүседир талазы-биле эки ажылдап, ажылын эде тургузар, чаартыганы боттандырар дээш идепкейлиг көделип турарлары хамааржыр.

Бо чылдың эгезинден 22 бүдүрүлге ажыл-агый чорудулгазының чаа негелделери-биле ажылдап эгелээн. Ол бүдүрүлгелер сес айларның планын 101,7 хуу күүсеткен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 101,3 хуу боттандырган. Ынчалзажок ол бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазында онзагай бурунгаар базымнар илереүн турары айтыр апаар. Керээлер ёзугаар продукция сайгарарының планын ол бүдүрүлгелер күүсетпээн болгаш 704 муң рубльдиң продукциязын чедир бербээн. Оларның чедир-ле күш-ажылдың бүдүрүкчүзүнүң планын күүсетпээн. Хожудап турарларының санында Дагы, пиво заводтары, Чадааның, Бай-Хаактың, Тураның хлеб заводтары, Чадааның райүлетпүр комбинады кирип турар.

Дыка хөй бүдүрүлгелер продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле тодаргай түңнелдерниг ажылдап келген. Оон ачызында 1,6 миллион рубль түңнүг акша херекти хамнаттынган. Оон иштинде «Тыва даг-дүгү» комбинатта продукцияның бот-үнезин чиигеткениңден хамналга бир миллион рубль түңнүг.

Оон-биле деңгелештир доктааткан күрүне пландарын ниитибүрү чылдагааннарының хараалы-биле күүсетпейн турар бүдүрүлгелер база бар. Продукция сайгарарының планын 10 бүдүрүлге күүсетпээн, олар бир миллион рубльдың продукциязы чедир бербээн. Керээлер ёзугаар продукция бээриниң планын 16 бүдүрүлге күүсетпээн. Тудугга чугай, түүйбу бээриниң, эгтээр демир-бетон, кирпис болгаш хом идик болгаш дааранылга кылыглары, хлеб-булочка кылыглары, аъртпес суксуннар, культура-амыдырал бараанцары бүдүрериниң планныг даалгалары күүсеттинмээн.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүзүнүң планын 14 бүдүрүлге күүсетпээн, олар оон хараазы-биле 516 муң рубльдиң продукциязын чедир бербээн. Чиг эттиң, материалдарның, одалга-энергетика курлавырларының артык чарыгдалын болдуруп турар бүдүрүлгелер база бар. Сес бүдүрүлге продукцияның бот-үнезиниң планын күүсетпейн болгаш аңаа хоорелдиң 0,5 миллион рубльге артыкка чарыглаан.

Доңчуалды республиканың Статистика эргелелиниң специалистери белеткээн.

№ 9, сентябрь. 1986.

Нийти херекке коллектив бүрүзүнүң, ажыл-ишчи бүрүзүнүң күш-ажылчы салыышкынындан кедизинде барып экономиканың өзүлдези, амыдырал деңнелиниң бедиири хамааржыр.

Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга СЭКП Төп Комитединиң Кыйгырыындан

БИСТИИНДЕ МЫНДЫГ

СЭКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле партийниң болгаш чонуң чорудуп турар улуг ажылынга бир кол роль профэвилелдерге онаажыр. Социалистиг чарышче, айтырыгларны шиитпирлээринче оларның талазындан кичээнгей улгаткан. Ажылда четпестер болгаш чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар шиитпирлии-биле илереттинип, ажыл-херектериниң байдалдарынга шынап-ла ёзулуг шын үнелел бердинип, оларны экижидериниң талазы-биле саналдар болгаш эгелээшкиннер мурнукузундан дыка көвүдээн.

Ол бүгүнү республикага коммунистиг күш-ажылдың бүдүрүлгези деп бедик атты эң баштай чедип алган бистиң республика типографиязынга хамаарыштырып болур. Бистиң коллектив он ийиги беш чылдың бирги чылының баштайгы чартыының планныг онаалдаларын бүгү көргүзүглер талазы-биле күүсеткен. Бир кижиге онаашкыр ажылдап кылышкыны 2091 рубль азы 101,4 хуу болган.

Коллективтиң ол чедиишкиннериниң бир кол чажыды — социалистиг чарышта. Профэвилел комитеди бүдүрүлгениң удурткулгазы-биле кады квартал санында бир катап коллективте социалистиг чарыштың чорудуп турарын хынап турар. Ооң түңнелдерин профэвилел организациязының нийти хуралынга бүгү коллективке дыңнадып, таныштырарын чурумчуткан. Чарыштың тиилекчилерин шаңнап-мактаарын материалдыг деткимче фондузунуң акша-хөреңгизиниң күсели-биле боттандырып турар. Шак ынчаар бо чылдың бирги чартыында оон 1400 рубль чарыгдаттынган.

Коллективте ажылчыннар аразында «Мергежилдиң тергиини», «Мастер — алдын холдар» деп конкурстар доктаамал чорудуп турар. Бүдүрүлгевисте колдуунда херээженнер ажылдап турар болганда, оларның түңнелдерин Бүгү делегейниң херээженнер хүнү — Март 8-те үндүрүп турар бис. Бо чылын «Мастер — алдын холдар» атты линотипист З. Допчуп-оолга тывыскан. А «Мергежилдиң тергиини» деп аттарга өрүкчү С. Шожул, парлакчы С. Салчак, линотипист Е. Митрошкина болгаш номнар дептерлекчизи П. Ондар олар төлептиг болганнар.

Бистиң коллективте ажылчын кадрларны белеткээриниң болгаш оларның билиг-мергежилин бедидериниң сорулгазы-биле дагдыныышкын ажылынче улуг кичээнгейни угландырып турар. Ынчангаш бүдүрүлгеге чаа ажылдап келгеннерин, профессионал-техниктиг училищелер доозукчуларын бедик мергежилдиг ажылчыннарга бригадалар аайы-биле болгаш тус-тузунда быжыглаан. Ооң уламындан аныяктар ажылынга дүрген мергежип, ындыг ур болбаанда боттары мергежилдиг ажылчыннар апаары эвээш эвес. Амгы үеде типографияда 91 кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп бедик аттың эдилекчилери, а 27 кижи ол ат дээш туржуп турар.

Профэвилел комитеди болгаш чарыш

Администрация болгаш профком арга-дуржулга солчуру, өске бүдүрүлгелерниң мурнакчы дуржулгазын шиңгээдип алыры-биле чер-черлерде бистиң ышкаш бүдүрүлгелерже ажылчыннарны командировкалап чорудуп база практикалап турар. Эрткен чартык чылда типографияның дөрт ажылчыны өске бүдүрүлгелерге барып, арга-дуржулгазын солушкаш келген. Ооң аңгыда күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаары-биле коллективке ол талазы-биле рейдилерни эрттирип, илереттинген четпестерни профкомга болгаш профилактика чөвүлелинге чугаалажып, сайгарып турар. Шак ынчаар бо чылда профилактика чөвүлелиниң сес хуралынга рейдилерниң түңнеп, беш кижиниң херээн чугаалашкан.

Чурттуң ажылчы чонунга СЭКП Төп Комитединиң он ийиги беш чылдың онаалдаларын чедиишкинниг күүседири дээш бүгү-улусчу социалистиг чарышты калбартырының дугайында Кыйгырыы-биле таныжып, ону сайгарып, чугаалажып тура, бистиң коллективтиң кежигүннери Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур продукцияның шынарын бедиткеш, күш-ажылдың немей өзүлдезин чедип ап, беш чылдың баштайгы ийи чылының планын күүседир дугайында чурттуң он-он муң ажыл-ишчилериниң эгелээшкинин деткээн. Ынчангаш чарышты ылап-ла бедик деңнелге организастап, ооң хей-аът кириикчи салдарын улам бедидери чугула деп билип турар. Чарышка эчис түңнелдер чугула. Чарыш, шынап-ла, көскүзү-биле, ажыл-агыйның түңнелдерин боттуг деңнештирилге-биле мурнакчы дуржулганы дарый байлакшыдары болгаш шиңгээдири-биле, эш хуу кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга-биле күштүг. Ындыг болганда чарышты организастап тура, ол бүгүнү чугулалап көөрүнче кол кичээнгейни угландырып турар.

Ынчалза-даа бисте шупту-ла чүве эки дээр болза шын эвес апаар. Амгы дүргедээшкиниң үезиниң шиитпирлиг факторунга кижи, онаашкан херээнге ооң хамаарылгазы болурун билир бис. Кижиден бедик бүдүрүкчүлүг, чогаадыкчы ажылды, чүгле аңаа ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускаш, ынчан негээр апаар. А бисте бо талазы-биле байдал амгы үеде элээн нарын. Типографияның турзувусса-даа, оран-савазының хемчээлиниң бичези, эргижирээни-биле амгы үениң чаа дериг-херекселдерин биске тургузары болдунмайн турар. Ыңгыыр парлалга болгаш дептерлээр цехтерниң дериг-херекселдери дыка эргижирээн. Хол-биле кылыр ажылдар ам-даа хөй. Ооң уламындан биске ажылчын холдар чедишпес. Ажылчыннарның арыглаар, хостуг үезинде дыштаныр, аштаныр чемненир черлерин тургузар турзувусса-даа, оран-савазының чедишпези-биле улуг-ла эки чүүлдер кылдынмайн турар. Типографияның нийти чурттаалга бажыңнары база чедишпес, а бар бажыңнар санитарлыг нормаларның негелделеринге харылзавайн турарлар. Ынчангаш бо талазы-биле кылыр ужурлуг чүүлдер бистиң мурнувуста хөй.

Бо беш чылда план ёзугаар чаа типография бажыңы туттунуп, ажыглалга кирер ужурлуг. Оон-биле бистиң ажылывыска дыка хөй чүүлдер шиитпирлеттинер дээрзинге идегеп турар бис.

Л. СИДНЕВА,
республика типографиязында профком даргазы.

МУРНАКЧЫЛАР

«Шагонартяжстрой» трестиң үлетпүр-бүдүрүлгелер комбинады;
Кызылдың тууйбу заводу;
Чоннуң ус-тывыш болгаш суй-белектерниң шенелде бүдүрүлгези;
Эът-сөөк далганының заводу;

Күрүнеге эът садар талазы-биле—Тожу 86,5 хуу, Кызыл район 78,9 хуу. Ажыл-агыйлардан — «Май Бири» совхоз 107,4 хуу, Дуржулга станциязы 104,1 хуу.

Күрүнеге сүт садар талазы-биле—Эрзин 121 хуу, Каа-Хем 110,2 хуу, Тожу 107,3 хуу. Таңды 103,2 хуу, Чөөн-Хемчик 104,9 хуу, Барыын-Хемчик 100,3 хуу. Совхозтардан — «Улуг Октябрь» 124,3 хуу, Жданов аттыг совхоз 122,1 хуу, «Ленинчи «Торгалыг» 13 хуу, «Кызыл тук» 19,9 хуу.

Күрүнеге дүк садар талазы-биле—Эрзин 108,1 хуу, Улуг-Хем 106,2 хуу, Өвүр 104,1 хуу. Сүт-Хөл 104 хуу, Тес-Хем 104,4 хуу, Тожу 102,9 хуу. Ажыл-агыйлардан — «Тыва» совхоз 121 хуу, «Барлык» 115,4 хуу, «Май Бири» 114,3 хуу, «Совет Тыва» 106,2 хуу.

Чарыш хрониказы

МУРНАКЧЫ ЗВЕНО

Нийтиниң малынга бызыг чем-суурну белеткээр талазы-биле социалистиг чарыш Барыын-Хемчик районунуң ажыл-агыйларында калбарган. Социалистиг чарыштың негелделеринге дүүштүр ажылдарны совхозтар, бригадалар болгаш звенолар аразында чорудуп турар. Ооң түңнелдерин он хонуктан үндүрерин чаңчыл апарган.

Сөөлгү он хонуктарның медээзи-биле алырга, «Барлык» совхозтуң ажылчыннары сиген планын 83 хуу, силос салырын 70 хуу күүседип берген. Салбырлар аразындан Бижиктиг-Хая салбыры сиген планын 97 хуу күүседип, мурнунда салган планын ажыр күүседир дээш, күжүн мал чеминиң белеткелинче мөөңнеп турар.

Звенолар аразында социалистиг чарыш улам калбарган. Ам бо хүннерде төп салбырдан Михаил Хертектиң удурткан механизастаттынган звенозу сиген белеткээр планын 101,1 хуу күүсеткеш, шилчиир вымпелди болгаш акша шаңналын алган. Ол звено социалистиг чарышка үргүлчү мактадып, шаңналдыг черлерни доктаамал ап келген.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

ЧАРЫШТЫГ САЛБЫРЛАРДА

«Алдан-Маадыр» совхозтуң үш салбырының аразында малга чем белеткээр талазы-биле социалистиг чарышты организастаан. Тус-тузунда боттарының алган хүлээлгелерин Алдан-Маадыр—65, Бора-Тайга — 52, Ак-Даш—50 хуу күүсеткеннер. Социалистиг чарыштың түңнелдерин доктаамал он хонуктан үндүрүп турар. Сөөлгү он хонуктуң түңнели-биле алырга, Алдан-Маадыр салбырының хоочун суггатчызы Алдын-оол Кыланмаевич Кызыл-оолдуң удурткан бот-орулга-чарылгалыг звенозу 201 тонна сиген белеткээр планын 213 тонна кылдыр күүсеткеш, хөй кезиин бирги класстыг кылдыр комиссияга хүлээткен.

Ол ышкаш «Алдан-Маадыр» совхозта мал чеминиң белеткелинде 2 механизастаттынган звено боттарының аразында социалистиг чарышты ажылдап турар.

Ө. МОНГУШ.

ОЛАРНЫҢ ҮЛҮҮ

Чөөн-Хемчик районунуң СЭКП-ниң XXII съездизиниң аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазының коллективи сүт бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле бо чылдың планныг онаалдаларын декабрь 1-ге чедир күүседир сорулганы салгаш ажылдап турар. Ону күүседип болурунуң бүгү барымдаалары бар. Ферма чартык чылдың онаалдаларын ажыр күүсеткен.

Коллективтиң ол күш-ажылчы чедиишкининде коммунистерниң үлүг-хуузу улуг. Ылаңгыя саанчы Моңгуш-оол Моңгуш-оолду, кадарчы Биче-оол Саттының онзалап демдеглээри чугула. Бо чылдың эрткен алды айларында саанчы М. Моңгуш-оол 16 тонна сүт саар хүлээлгезин 21 тонна 300 килограмм кылдыр ажыр күүседип, саанчылар аразында чарышка тыртараан. Чээрби ажыг чыл кадарчылап келген Б. Сат болдунуң ажылының бүгү чажыттарын кончуг эки билир.

А. ОНДАР.

Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының комсомолчу-аныяктар коллективи чүгле районда эвес, а республикада социалистиг чарыштың мурнакчыларының бирээзинге хамааржып турар. Мурнакчы коллектив чыл эгезинден тура эки ажылдап, эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 20 тонна сүттү хөйнү бүдүрген болгаш саткан. Ферманың ажыл-агыйжы чедиишкиннеринге социалистиг чарыштың шалыпчыларының, мурнакчыларның киирип турар үлүү улуг. Олар боттарының шалыпчы күш-ажылы-биле эш-өөрүн сорук киирип, үлегер-чижээн көргүзүп турар.

ЧУРУКТАРДА: Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының саанчызы, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Өлчей-маа Дугаржап; инек кадарчызы Алексей Түлүш биле саанчы Маадыр-оол Бавыр.

А. КРЕСТЬЯНИНОВТУҢ фотолары.

ЭДЕ ДЕРИИШКИННЕРНИ УЛАМЧЫЛААР

Бо чылдың эгезинден эгелеп, «Тыва кобальт» комбинат ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарында ажылдап турар. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр эде тургустунар талазы-биле элээн ажылдар кылдынган. Эрткен сес айларның дургузунда металлургтар кандыг түңнелдерни чедип алганыл?

Барык шупту бүдүрүлге кезектери планныг онаалдаларын күүсеткен. Цехтерниң болгаш участоктарның аразында кол көргүзүглер аайы-биле планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин боттандырбааннар чок. Комбинаттың коллективи он ийиги беш чылды чедиишкинниг эгелээн болгаш темпин кошкатпайн ажылдап турар. Ийиги кварталдың түңнели-биле республиканың үлетпүр бүдүрүлгелериниң аразында социалистиг чарышка тиилекчи болган коллективтиң ажыл көргүзүглери сес айларның түңнели-биле база сулаараваан.

Продукция сайгарарының сес айлар планы 108 хуу, а барааннығ продукция бүдүрериниң 102,5 хуу кылдыр боттанган. Үстүнде көргүзүглер болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдың бо үелеги деңнелинден өзүлделиг болган. А комбинаттың чиг эт баазазының амгы байдалынга ону чедип алыр амыр эвес дээрзин демдеглээри чугула.

Кол бүдүрүлге цехтери болур гидрометаллургия цеги биле рудниктиң коллективтериниң комбинаттың нийти чедиишкиннеринче киирген үлүү улуг. Рудниктиң коллективи планда ажыр хөй тонна руданы казып тынган. Күш-ажылды организастаарын экижидкениниң ачызында элээчегде кижи бүрүзүнге онаашкыр ажылдап кылышкыны көвүдеткен.

Гидрометаллургия цегиниң коллективи дең-дески ажылдап келген. Кобальт концентрадын бүдүрериниң планы ай санында күүсеттинип турган. Продукцияның бот-үнезин планда көрдүнгениниңден чавызаткан. Цехте социалистиг чарышты организастаарын элээн бедик деңнелде тургускан. Бүдүрүлгениң ээзи — ажылчын кижиже кичээнгейни улгаттырган.

Комбинаттың тудугжулары база багай эвес ажылдап, социалистиг хүлээлгелерин күүсеткеннер. № 4 нийти чурттаалга бажыңының, өске-даа чурттаалга бажыңнарының чаартылгазы эки кылдынган.

Экономиктиг көргүзүглер илдеңи-биле экижээн. Бир тонна барааннығ продукцияның бот-үнези эвээжээн.

Бо үе дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези 145 хуу болган.

Бригадалар аразында социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрген. С. Шадринге удурткан дагжылар бригадазы болгаш А. Глуховка удурткан тудугжулар бригадазы тиилекчилер кылдыр санаткан. Гидрометаллургия цегинде Н. Матвеенкону болгаш Е. Кууларның хөлчеглери база эки ажылдаан.

Дүргедээшкинниң угланыышкыны-биле

Бо чылын комбинаттың коллективи бүдүрүлгениң ажыктыын көдүрүп шыдаан. СЭКП ТК-ның чурттуң ажыл-ишчилеринге Кыйгырыынга металлургтар ажыл-херек-биле харылзааннар. Чедиишкиннерни быжыглаар дээш интенсификацияже кол кичээнгейни углаары шиитпирлеттинген. Ону чедип алыр дизе, бүдүрүлгениң чаартылгазының болгаш техниктиг эде дериишкининиң талазы-биле улуг ажылды чорудар херек. Ол ажыл чорзуттунуп эгелей берген.

Рудниктиң коллективиниң ийиги чартык чылда кол сорулгазы, комбинатты эки шынарлыг руда-биле четчир кылдыр хандырарындан аңгыда, геология-шинчилел ажылдарының планын күүседири болгаш руда казып тывар ийленчек штольняның ажыглалга киирер комплексиниң бирги ээлчээниниң тудуун доозары болур.

Гидрометаллургия цегинге дериг-херекселдериниң чаартылгазы болгаш рудадан белен продукция үндүрүп алырының деңнелин бедидери-биле чергелештир, карбонаттыг концентраттан кобальт, никель болгаш чес порошогун бүдүрериниң шенелделерин чорудары көрдүнген. Амгы үеде цехте чаа, дазарбас кандан кылган дистилляция колонкаларының монтажы чорудуп турар. Шойдан кылган эрги колонкалар дадаргаш, үр болбайн санзан үнүп турган болза, бо колонкаларның ажыглал хүүсаазы дыка узун.

Энергия-биле хандырылганың идегелдиин бедидер сорулга-биле энергоцехтиң техниктиг эде дериишкининге 5 миллион рубльди шиңгээдип алыры көрдүнген. Ооң-биле бойдус камгалалының чамдык айтырыглары база шиитпирлеттинер. Төп электри станциязының чаа котелунуң фундаментизин кудуп эгелээн. Ооң күчүзү шакта 5 тонна буу болур болгаш чылда 6 миллион киловатт-шак немелде электри энергиязын бээр. Чаа энергоблокту 1987 чылда ажыглалга киирер.

Социал айтырыглар база шиитпирлеттинер. Чурттаалга бажыңнарын хөйү-биле тудар болгаш келир чылын чаа нийти билиг школазын дужаар.

Тываның металлургтарының мурнунда турар сорулгалар улуг. Оларны күүседир дизе, эде тургустуунуушкунну уламчылап, харысаалгалыг чорукту, сагылга-чурумну быжыглаары чугула. Чаартылгалар болгаш эде дериишкиннер шынарлыг уламчылаар.

В. МААДЫР-ООЛ.

НЕГЕЛДЕЛЕРГЕ АМ-ДАА ЧЕТПЕС

Капитал тудуг сес айларда

Он ийиги беш чылда республиканың тудугжуларының мурнунда салдынган сорулгалар улуг. Оларның эвээш эвес кезиин бо чылын күүседир ужурлуг. Эрткен сес айларда тудугжулар канчаар ажылдааныл деп айтырыгга харыы бээрде, тудуг организацияларының ажылында эде тургустунуушкун кандыг темпилиг чорупп турарын сайгарар апаар.

Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, чамдык экижиишкиннер бар. Кол фондуларны ажыглаалга киирери 25,3 хуу өскен. Элээн хөй улуг объектилерни ажыглаалга киирген. Капитал салышкыннарның нийти хемчээли 1142 миллион рубль болган, 86,4 миллион рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылган. Бо көргүзүглер база эрткен чылгы деңнелден бедик.

Ынчалза-даа тудуг-монтаж ажылдарының планда көрдүнген лимидин чүгле 91,3 хуу ажыглаан, капитал салышкыннарның лимидин база чедир ажыглаттынмаан. Тудуг ажылы чорудуп турар 43 организацияларның чүгле 13-ү оларга үндүрүп берген акша-хөреңгини долу ажыглаан шыдааннар. Ол «Тыва сүт тудугу» трест, Кур-агроүлетпүр, Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу, «Тыва автотранс» каттыжышкыны болгаш өскелер-даа-дыр.

Бүдүрүлге объектилерин тударынга, чаартырынга, эде дериириинге болгаш алгыдарынга 62,1 миллион рубльди чарыгдаан. 7,7 миллион рубль түңнүг капитал салышкыннарны ажыглап шыдаваан. Ылаңгыя садыг, тудуг материалдары үлетпүрүнүң хемүр-даш болгаш чиик үлетпүр объектилериниң тудуун чавыс темп-биле чорудуп келген. Чижээ, тудуг индустриязының объектилерин тударынга үндүрген капитал салышкыннарын шиңгээткени доктааттынган лимиттиң чүгле 77,4 хуузу болган. Садыгның болгаш нийтиниң чемненилгезиниң объектилерин тударынга үндүрген акша-хөреңгиниң эрткен чылдагы деңнелден 6 хуу эвээш шиңгээткен. Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг хоолбаазының вонагындан өскээр көжүрер, чаа тудуг ажылдары кылыр объектилерге капитал салышкыннарын 68,1 хуу шиңгээткени дүвүрелдиг болдуруп турар.

Чурттаалга болгаш социал-культура объектилерин тударынга 40,8 миллион рубль капитал салышкыннарын шиңгээткен. 69,4 муң дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн ажыглаалга киирген. Бо көргүзүг эрткен чылдаазындан 29,3 хуу бедик болза-даа, күрүне планы күүсеттинмээн. Чурттаалга тудуунуң темпизи элээн бедээнин демдеглеп болур. Аңаа чарыгдаан акша-хөреңги лимиттен ажыг болган. Ынчалза-даа бо адыр хожудаашкындан уштунган дээрн берге. Ооң-биле чергелештир кадык камгалалының, үргүлер албан черлериниң, культура, өөредилге черлериниң объектилериниң тудуу саадап, көрдүнген капитал салышкыннарының чартык кезин хирези шиңгээттинип турары кайгап-даа четпес.

Керээлиг ажылдарының нийти хемчээлиниң талазы-биле планныг онаалдалар күүсеттинмээн. Боттарының кужу-биле кылыр ажылдар база-ла ындыг. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, өзүлде бар-даа болза, чаа негелделерге дүүштүр ажылдары болдунмайн турар. 86 тудуг организацияларының 36-зы боттарының кужу-биле керээлиг ажылдарының программазын шиңгээдип ап шыдаваннар. Ол 5,1 миллион рубль түңнүг тудуг-монтаж ажылдарын чедир кылбаанынга деңнежир.

«Тыва тудуг» трестиң «Кызыл үлетпүр тудуг», № 81, чер ажылдары кылыр тудуг эргелелдери, «Шагонартяжстрой» трестиң № 20 КМК-зы, «Тыва сентелге-тудуг» трестиң Кызылда болгаш Туранда сентелге-тудуг участоктары улуг хожудаашкынны болдурганнар. 21 тудуг организациязы тудуг ажылдарының темпизин чавызатканнар. Оларга «Шагонартяжстрой» трестиң № 18 КМК-зы, «Тыва агроүлетпүр тудугу» каттыжышкынының Тандыда № 2, Улуг-Хемде, Бии-Хемде болгаш Тес-Хемде АМКК-лары база өскелер-даа хамааржыр. Тудугда кадрлар айтырыы чиг боон артышаан. «Тыва тудугу», «Тыва агропромспецмонтаж» трестер, «Сибтехмонтаж» трестиң Тывада КМК-зы, Садыг министерствозунуң СТУ-зу кадрлар чедишпезинден бергедеп турар.

Тудугнуң экономиктиг көргүзүглери элээн чүгээртээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы январь-июль айларның түңнели-биле 102,1 хуу күүсеттинген. Шалың өзүлдезиниң темпизи күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезинден 2,2 хуу соңнап турар. Тудуг-монтаж ажылдарының херек кырында бот-үнези план ёзугаар көрдүнгениниңден 1,1 хуу эвээш болган. «Кызыл тудугу», № 48, «Тыва даг-дүгү тудуг» тудуг эргелелдери, «Тыва сентелге-тудуг» трест тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнезин чиигеткеннер.

Ооң-биле чергелештир керээлиг тудуг организацияларында бир кижиге онаашкыр ажылдап кылышкыны эрткен чылдың бо үезинде деңнелден 1 хуу эвээжээн. «Тыва тудугу», «Шагонартяжстрой» трестер, «Ремсельбурвод» трестиң КМК-зы, «Тыва автоорукту» тудуг эргелели күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын күүсетпээннер. А «Кызыл үлетпүр тудугу», чер ажылдары кылыр болгаш № 81 тудуг эргелелдери, «Тыва суг тудугу» трест, № 14 механизация эргелели, № 3 тускайжыткан тудуг эргелели болгаш өске-даа тудуг организациялары акша-хөреңгилериниң планда көрдүнгениниңден ажыр чарыгдалын болдурганнар.

Нийтизи-биле республиканың капитал тудуу эрткен чылдаазындан бурунгаар көскү базымны кылза-даа, чаа негелделерге дүүштүр ажылдап шыдавайн турар деп түңнелди кылыр апаар.

Ам ажыглаалга киирер ужурлуг тудугларже материалдыг болгаш күш-ажылчы курлавырларны мөөңнеп тургаш, чыл төнчүзүнге чедир кужениишкиннинг ажылдаары негеттинип турар. Чурттаалга тудуунче онза кичээнгейни углаары чугула. Социалистиг чарышты калбартыры, мурнакчы дуржулганы, ылангыя ийи ээлчеглиг ажылче шилчиирин шиңгээдири негеттинип турар. Тудугга бригада керээзин ёзу барымдаалаашкынын чокка нептередири, эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин шиңгээдип алырынга, тудугну механизастаарынга болгаш индустриализастаарынга чогаадыкчы идепкейни көдүрери чугула. Чыл төнчүзүнге чедир үе эвээш арткан, а кылыр ажыл ам-даа хөй.

ХОЖУДААННАР

Кызыл-Мажалыктың тууйбу заводу;
Кызылдың алгы заводу;
Шагаан-Арыгның, Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинаттары;
Кызыл-Мажалыктың эът комбинады;

Чадаананың, Бай-Хаактың хлеб заводтары —бо бүдүрүлгелер планныг кол-кол көргүзүглериниң талазы-биле сес айларның даалгаларын күүсетпээн болгаш эрткен чылдың деңнелинден өзүлде чок ажылдаан.

Күрүнеге эът садар талазы-биле—Мөңгүн-Тайга 11,4 хуу, Өвүр 14,7 хуу, Чөөн-Хемчик 38,4 хуу. Ажыл-агыйлардан— «Коммунизмче орук» 8,9 хуу, «Торгалыг» 13 хуу, «Кызыл тук» 19,9 хуу.

Күрүнеге сүт садар талазы-биле—Өвүр 77,2 хуу, Сүт-Хөл 87,9 хуу, Тес-Хем 91,4 хуу. Ажыл-агыйлардан—«Бай-Тал» 52,8 хуу, «Кара-Хөл» 48,2 хуу.

Күрүнеге дүк садар талазы-биле—Бии-Хем 32,2 хуу. Ажыл-агыйлардан—«Өөк» 5,7 хуу, «Мурнакчы» 66,5 хуу.

ЧУРУКТА: Ензак Анай-оол — Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозта механизатор. 1970 чылдан ол техниканы башкарып, ажыл-агыйга шалыпчы үлүүн киирип турар. Ол сезон эрткен дээш, аңаа олурбас-даа, «Ажылдаар-ла» дээш чоруптар. Арыг-Бажында салбырның механизастаан звенозунга сиген кезип чайлаан. Кескен сигенниң бөлдүрерин база киржип турган. Ол тракторубиле кайы ырактап сигенни даглаандыр бөлдүрүп эккээр. Ооң киржилгези-биле шөлге сараат бедип үнер. Күскү дужуттуң ажаалдазы база ооң киржилгези-биле эгелээн.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Бөгүн — Социалистиг Эфиопияның национал байырлалы, революцияның хүнү

РЕВОЛЮЦИЯ, ООҢ ОН ИЙИГИ ЧЫЛЫ

Аддис-Абеба, улуг хоорайлар-биле бир дөмей, даң бажында оттур. Хүндүскүнүң ванг кааңы дүшкелекте, эртенги шактарда, Эфиопияның найысылалының кудумчуларынга кылаштап чоруурга, дыка-ла эки. Чавызаашка, Революция шөлүнге, чырык имир турда, а эрге-чагырга бажыңының чырыы дээрге хереңденир, ыдыктыг Георгий болгаш ыдыктыг Троица дуганнарында крестилер алдыннандыр чайынныр.

Кудумчуларга кижилер болгаш машиналар чоорту көстүп эгеледи. Хоорайжыларның амыр-дыжын камгалап, дежурнайлап хонган улусчу милицияның дайынчылары тарап чоруп тур. Чоокка чедир-ле дүнелерде дүнүренчиг турганын оларны көргеш, сактып келдим. Ында-мында боолажыышкыннардан хоорай удувас чүве болгай. Чаа амыдыралды бактаадып тургузарынга контрреволюсчуларның шаптыктап турганнары ол. Кудумчу садыгжылары чүү-хөөзүн садыглап эгеледилер. «Берханена селам» типографияның хаалгазының иштинден чаа солуннар чүдүрген машиналар үнүп чорупту. Чурттаңга кварталдарында эфиоп кухнядан чаагай чыт думчукка кээп тыыгартынып тур.

Аддис-Абебага эртенги хүн ыңчаар эгелээр. Ынчалзажок найысылалдың чылда онзагайы-биле демдеглээр чаңгыс хүнү бар. Ынчан хоорай даң бажында оттуп келир. Революцияның адын эдилээн төп шөлче улус, биче чок шуужуп чоруптар. Олар Менелик проспектизи, Ильич шөлүнге келирлер. Делегей пролетариадының баштыңчызынга тураскаалды ийи чыл мурнунда — эфиоп революцияның он чыл оюнда тургускан. Революсчу армияның кезектери байырлал чыскаалынга туруптар. Провинциялардан келгилээн, байырлал шимчи киир кеттинген ажылчыннар, албан хаакчылар, өөреникчилер, тараачылар колонна-колонна дайы-биле чыскаалыптар. Хөгжүм чаңгыланы бээр, колонналар шимчеп чоруптар — оларның кырынга кызыл-кызыл туктар хөлбеңейнип бээр...

Ол бүгү сентябрь 12-де чылдың-на ындыг болур. Эфиопияда улусчу эрге-чагырга бодунуң бактзап тургустунганының хүнүн ыңчаар демдеглээр. Ам ол хүнкү он ийи удаа демдеглеп турар. Ук хуусааны төөгү талазы-биле хемчээлге хамаарыштырып алырга, чегенчиг эвээш болзажок, ол үе иштинде чуртка улуг чаартылгалар болгулаан.

Он ийи чыл мурнунда сөөлгү эфиоп императорну даң бажында өргээзинден хоругдаан. Ооң мурнунда ындыг бодал кымның-даа бажынга кирбээн — хаанның күрүне ыдыктыг, аңаа кым-даа, чүү-даа чүве хол дээп шыдавас деп, эфиоптарның хөй кезии ыңчаалдыр бодап чораан. «Хааннар хааны» өлүр деп чүве билбес, а бир эвес өлүү бээр болза, дээрде хүн ол-ла дораан өже бээр деп школага оларны чажындан өөредип турган. Ындыг болзажок муң-муң чылдар иштинде салгалдап келген хаанның күрүне дүжүп баткан, Хүн-даа өже бербээн.

1974 чылдың сентябрь 12-ниң хүнү Эфиопияның салым-чолун үнелезини-биле өскертипкен. Үш хүн эрткенде, күрүне баштыңының эрге-хүлээлгелерин Шеригниң түр административниг чөвүлели холга апкан. Чурттуң чаа удуртулгазы декабрь 20-де социалистиг ниитилелди тургузарын бодунуң сорулгазы кылдыр чарлаан.

Эфиоп чоннуң шилип алган оруу белен эвес болган. Чурттакчы чонунуң кол нуруузу ужук-бижик билбес болгаш ядыы-түреңги, экономиказы хожудангай, херенгизин үптедип-тонаттырган — феодал-монархиялыг ёзу-чурумнуң бодунуң чонунга арттырган чүүлдери ол-дур. Баштайгы революсчу чылдарның хрониказындан чамдык болуушкуннар бо: 1974 чылдың ноябрьда муниципалитеттиң бажыңынга болгаш «Вабе-Шевеле» гостиницага, делегей ужур-дузалыг аэропорттуң кывар чүүл складынга бомбалар чазылган; 1976 чылдың сентябрьда Шеригниң түр административниг чөвүлелиниң даргазы Менгисту Хайле Мариамның амы-тынынче халдаашкын кылган; 1977 чылдың февральда контрреволюстуг сүлчээни илередип тыпкан. Эфиопияның аныяктар шимчээшкининиң дыка хөй киржикчилерин өлүрткен болгаш хилинчектеттирген. Дужуметтер чаа амыдыралга удурланып, чаа корум-чурумну бадыткаарынга шаптыктап турганнар. Чамдык кижилер, каңчаар эде тургустунарын билбээннер, а өскелери — кара өжегерээн хора чедирип, депшилгелиг хөөннүг аныяк ажылдакчыларны албан черлеринден кызып үндүрүп, социалистиг чурттарның дээди өөредилге черлерин доозуп келгеннерин ажылдатпазын оралдажып турганнар...

Чаа Эфиопия кыска болгаш хайнышкынныг үезинде эвээш эвес шылгалдаларны көрүп эрткен. Эфиоп улус 1977 чылда бодунуң хамаарышпас чоруу дээш сомали агрессияга удур турушкан, сомали агрессияны империалистиг бөлүктер хөктүрген. Ийи чыл мурнунда чурт каңчаар-даа аажок улуг кандаашкынга таварышкан, муң-муң кижилер өлген.

Ынчалзажок революция бүт кырынга, быжыы-биле туруп шыдаан. Чоннуң хөй кезии чурттап база ажылдап турар кедээге чаартылгаларны ол болдурган. Аныяк үлетпүр чедиишкинниг хөгжүп турар. Чаа-чаа районнар электрижиттинген. Улусчу эрге-чагырганың чылдарында эфиоптарның үштүн ийи кезии номчуп, бижип турар кылдыр өөренип алган, а революция мурнунда чурттуң чону бүрүнү-биле бижик билбес турган болгай. Кадыкшылга албаның бүгү хамаатылар ажыглап турар, айыылдыг болгаш халдавырлыг хөй-хөй аарыглар узуткаттынган.

Эфиоп революцияның онзагай чүүлдеринин бирээзи чогум чүдел дизе, политиктиг амыдыралдың байлак чаңчылдары барык көңгүс чок ниитилелге ооң эгелээнинде. Монархия (хааның күрүне) үезинде политиканы императорнуң чоок кижилеринден тургустунган бөлүк аристократтар болгаш феодалдар шиитпирлеп турган. Национал чугула айтырыгларны шиитпирлээринге херек кырынга киржип болур бүгү-ле аргалар Эфиопияның ажылчы чоннарында ам бар. Бүзүреддиг авангардчы отряды — Эфиопияның Ажылчын партиязы оларда база бар, ийи чыл мурнунда ол тургустунгаш, марксисчи-ленинчи өөредигниг ажыл-чорудулгазының үндезинин кылдыр чарлаан. Революциядан төрүттүнген профэвилел, херээженнер, аныяктар, тараачылар ассоциациялары быжыккан, арга-дуржулгазы мөөңнээн.

Революцияның бо чылгы оюн — онзагай. Чурттуң амыдыралында эң чугула болуушкун — Эфиопияны Улусчу Демократтыг Республика кылдыр чарлаарының бүдүүзүнде ону демдеглеп турар. Африка диптге эрге-бурунгу күрүнениң адынга «Республика» деп сөс бир-ле дугаар кожаланчы бээр. Эрге-чагырганың дээди органнарынче боттарының эң эки төлээлекчилерин демократтыг арга-биле ооң чону бир-ле дугаар бадылаар. Он ийи чыл мурнунда кажан-даа боттанмас деп турган күзел Эфиопияның чоруп орар оруунда шуут боттуг чүүл болу бергени ол.

Б. БОГДАНОВ,
СЭТА-ның корр.

ЭДЕ ТУРГУСТУНГАН

Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының ажылчылары партияның XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш мурнунда сорулгаларны салып, ажыл-херектерин эде тургузуп, күженишкиниң ажылдап турар.

Ооң бир тодаргай чижээ, ында сүт-бараан фермазы арткан чылын күрүнеге сүт дужаар чартык чыл планын үзе-тура күүседип турган болза, бо чылын чартык чыл планын хуусаадан эрте күүсеткен. Мал чайлаглаашкынын органзастыг чоруткан. Кадарчылар инектиң кадаын дүне база чорудуп турар. Чайгы үеде сүттүң саалдазы көвүдээн. Моон мурнунда чылдарда чайгы үеде бир инектен-не 5—6 литр сүт саап ап турган болза, ам 10—11 литр чедир саап турар.

Фермада ажылчын кижи бүрүзү эде тургустунуп, бедиткен социалистиг хүлээлгелиг ажылдап турар.

Бистиң корр.

ТАЛ ХОВАГАНЫ БОЛГАШ ООҢ-БИЛЕ ДЕМИСЕЛ

Балгазынның болгаш Таңдының ыяш ажыл-агыйларының үнүш камгалалдыг арга-арыг дилиндектеринде бо чылын тал ховаганы дээр хоралыг хоВаганнарның массалыг өзүп, нептереп турары илереттинген.

Тыва АССР-ниң девискээринде арга-арыг дилиндектерин 1972 чылдан бээр өстүрүп эгелээн болгаш амгы үеде олар барык муң гектар черни ээлеп турар. Чижээ, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта 456 гектар, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында 367 гектар черде. Арга-арыг дилиндектерин баштайгы беш чылда ыяш ажыл-агыйларының эргезинге турар болгаш ооң соонда совхозтарга дамчыттынып берип турар. Ынчалзажок арга-арыг дилиндектерин совхозтарга дамчытканының соонда ажаалда-хайгааралды суларатканының түңнелинде дилиндектер бок үнүштерге алзып, мал-маганга чиртип, курган-кадып турар таварылгалар бар. 223 гектар арга-арыг дилиндектерин курган калганы-биле үндүр бижиир ужурга бедин таварышкан.

Ол бүгү-биле чергелештир тал ховаганының тыптып, ол дилиндектерде нептереп турары улуг дүвүрелди бөлдүрүп турар. Тал ховаганы ССРЭ-ниң Европа кезээниң арга-арыглыг, хову-арга-арыглыг болгаш ховулуг девискээрлеринде, Крымда, Кавказта, Барыын болгаш Чөөн Сибирьде, Сахалинге чедир бар. Ооң чемиш кылыр кол ыяштары тал, шарлан, терек боор турар. Тал хоВаганының массалыг нептерээшкини сөөлгү чылдарда Барыын Сибирьге: Алтайга, Даг-Алтай автономнуг обласка таварышкан. Тыва АССР-ге тал ховаганының массалыг нептерээшкини моон мурнунда турбаан. Ынчангаш Тываның байдалдарынга тал ховаганы-биле демиселдиң айтырыглары бир дугаар тургустунуп турар. Ол хоралыг ховаган-биле демиселди чорударынга арга-арыг ажылдакчыларының мурнунга оларның кайда нептереп турарының, кандыг камгалал хемчеглерин ап чорударының талазы-биле айтырыглар тургустунган.

Тал ховаганы деп чүү амытаныл ол? Ол бодунуң назынының айы-биле дөрт аңгы байдалдыг. Бир дугаарында чуурга, ооң соонда шыйлаашкын, дараазында чазылбаан курт, адак соонда тал ховаганы болур. Арга-арыг ажылдакчылары боттарының ажыл-чорудулгазынга тал ховаганының шыйлаашкыны-биле кол демиселжир ужурга таваржып турар. Чүл дээрге шыйлаашкын ыяштарының бүрүзүн арттырбас кол хоралакчы ол. Ынчалзажок тал ховаганының шыйлаашкыны-биле демиселге ооң кайда нептереп, тарап турарын, кайы хире хөй болурун билири-биле чуургалааны, чазылбаан курту, ховаганы боду кайда барын ылаптыг билири чугула, тал ховаганының сайзыралының бүгү чадаларынга хайгааралды чорудар херек.

Тал ховаганының улуг боду 4—6 сантиметр хемчээлдиг, ак өңнүг чалгыннарлыг ховаган болур. Кыс хоВаганнар ногаавзымаар чуургаларны ыяштарның унунга, будуктарынга, бүрүлеринге салып каар. Чуургалаан черлер аксымаар шара-биле шыптынган болур. Бир ындыг черге 500-тен 2 муң чедир чуурга чыдар, ортумаа-биле 500—700 чуурга. Агаарның температуразы 20—25 градус чылыг турда чуургалар 7—10 хонук иштинде часты бээр. Оон үнген шыйлаашкыннар бүрүлер чиир, ыяшты шуут кадып каар кылдыр ыңчаар бүрү чиир хоралыг курт. Күзүн, сентябрь айда олар кыштаары-биле ыяштың чарыктарынче, бүрү адаанче чаштынып кире бээр. Кыш эрттирген шыйлаашкыннар чазын агаарның температуразы ортумаа-биле 10 градустан ажып турда диргиип үнүп кээр. Шыйлаашкыннар июнь айда чазылбаан курт кылдыр 10—20-леп чыглып алгаш шара-дузак-биле бүргеттинер. Чазылбаан курттардан улуг ховаганнар 7—15 хонгаш ужуп үнүп келир. Тал ховаганының массалыг нептерээшкини каш чыл улаштыр болуп болур. Ол хоралакчыга удур демиселди чорударда шыйлаашкыннары кайда барын, ховаганнары кайы хире хөйүн тодарадыры чугула.

Тываның байдалдарынга тал ховаганы-биле демиселдиң хемчеглери ажылдап кылдынмаан. Ынчангаш бо чылдың май төнчүзүнден июнь ортан үезинге чедир Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу Таңдының ыяш ажыл-агыйының болгаш Красноярскиниң арга-арыг болгаш ыяш институдунуң ажылдакчыларының киржилгези-биле арга-арыг дилиндектеринге тал ховаганнарынга удур бактерия бүдүмелдерин ажыглаарын шенеп көрген. Ол бактериялыг бүдүмелдерге инсектин — чыпшынар порошок болгаш гомелин хамаарыжыр. Шенелделерниң түңнелинден алгаш көөрге, инсектин шыйлаашкыннарга удур улуг дээштиг боор турар. Шенелде чүгле эгелээн чүве болганда, арга-арыг ажыл-агый албаннары чыл бүрүде ол девискээрлерге хайгааралды, ажаалданы доктаамал чорудуп, тал ховаганы-биле демиселдиң хемчеглерин күштелдирер ужурлуг.

Т. БАРААН,
Тыва АССР-ниң арга-ыяш ажыл-агый министериниң оралакчызы, кол лесничий.

А. МАШАНОВ,
Красноярскиниң арга-арыг болгаш ыяш институдунуң улуг эртем ажылдакчызы, биология эртемнериниң кандидады.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

- ⊙ Тодаргай хөделиишкиннер херек.
- ⊙ Чилиде байдал.
- ⊙ Социализм чурттарында.
- ⊙ Чөвүлел хурал.

ТОДАРГАЙ ХӨДЕЛИИШКИННЕР ХЕРЕК

Ядролуг чазылдырыышкыннарга мораторийге каттыжарынче, ядролуг шевелделерни хоруур дугайында дугуржулгага чөпшээрежиринче, боо-чепсекти дүжүреринге боттуг базымны кылырынче Совет Эвилели АКШ-ты кыйгырган. Бүгүдениң айыыл чок чоруу болгаш ёзулуг чавырлыышкыны дээш, ядролуг айыылды чайладыр дээш чугаалажыышкыннарны бурунгаарладырынга ССРЭ долу шиитпирлиг болгаш тайбыңны база улустарның айыыл чок чоруун быжыглаары дээш тодаргай херекти кылыры-биле ол туржуп турар. «Руде право» солуннуң кол редакторунуң айтырыгларынга М. С. Горбачевтуң харыылары делегейде үнелеп көрүп турарының кол утказы ындыг.

ПРАГА. Чехословак солуннар М. С. Горбачевтуң харыыларын баштайгы арыннарга долузу-биле парлаан. Оларның эгелери ындыг: «Ядролуг чепсектиң чүс чылы тайбың дээш боттуг хөделиишкиннерни негеп турар», «Кижи төрелгетенниң салым-чолу дээш харыысалга», «Бүгү-ниити айыыл чок чоруктуң болгаш ёзулуг чавырлыышкынның эрге-ажыктарынга», «Мораторийниң кол ужур-дузазы».

Салган айтырыгларга М. С. Горбачевтуң харыылары чехословак ажылчы чоннарның болгаш делегейниң хөй-ниитизиниң кичээнгейиниң төвүнде турар. Чүгаа болза, кижи төрелгетенниң амыдырал-чурттаары-биле холбаштап кол айтырыгларның дугайында болуп турар. Амгы үеде чыгдына берген ядролуг кончуг улуг чепсекти долузу-биле канчап чок кылырыл деп айтырыгга совет удуртукчу харыыны берген. Совет Эвилелиниң кужениишкиннериниң сорулгазы болза, СЭКП ТК-ның Чиңгиле секретарының онзалап демдеглеп турары ышкаш, кара чаңгыс шын угланыышкынче — боо-чепсекти дүжүреринче тодаргай болгаш боттуг базымны кылыры.

Делегей политиказында бар угаан-сарыылдыг чоруктуң угланыышкынын ядролуг шевелделерни хоруурунуң дугайында керээни чарының аргазы-биле чүгле быжыглап база чедиц ап болур деп, «Руде право» солун бодунуң редакция чүүлүнде бижээн.

Ядролуг чазылдырыышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни Совет Эвилелиниң узатканы — ядролуг чүс чылда политиктиг чаа бодаашкынның херечизи. Массалыг узуткаашкынның чепсээн АКШ сайзыраңгайжыдып турар ындыг бедүүн эвес байдалда планетаның салым-чолу дээш ядролуг күрүнениң харыысалгалының бедик чадазын ССРЭ делегейге база катап көргүскен. Совет талада — хоозун сөстер эвес, а ажыл-херек. Вашингтонга хамаарыштыр чүл дээрге, ол ыят чогу-биле ыттаваан турар. Өлүмнүг боо-чепсектиң шевелделериниң соксадырындан артык соңгаарладып болбас сорулга бөгүнде чок. Ол сорулганы чедип алырынга америк авантюризм, артык кончаа сүрер чорук, делегейниң хөй-ниитизиниң сапал-оналыв тооп көрбес чорук шаптыктап турар деп, оон ынай солун бижээн.

СОФИЯ. Ядролуг чепсекти чок кылып тургаш, ядролуг кыжаныышкынны чайладып болур боттуг чүүлче кичээнгейни Совет Эвилели база катап угландырып турар. Ону кылырынга баштайгы базым кылдыр ядролуг шевелделерни соксадыры эргежок чугула деп, «Работническо дело» солун демдеглээн.

БУДАПЕШТ. Ядролуг шевелделерни соксадырынга, ону долузу-биле хоруур дугайында керээни дүрген ажылдап кылырынга хамаарылга ядролуг чепсектиг улуг күрүне бүрүзүнүң боо-чепсекти дүжүрериниң, делегейниң айыыл чок чоруун, тайбыңның херээн херек кырында кайы хире шынгыызы-биле көрүп турарының эң-не бүзүрелдиг көргүзүү болу берген деп, «Непсабадшаг» айыткан.

ВАШИНГТОН. Совет удуртукчу Москваның чарлааны мораторийге каттыжарынче Вашингтонну база катап кыйгырган болгаш АКШ-тың президентизи-биле дээди деңнелге ужуражыышкын дээш туржуп турарын медеглээн. Ынчалза-даа ол ужуражыышкын ийи-бир кол айтырыгларны шиитпирлээринге көскү бурунгаарлаашкынны хандырбас болза, ындыг ужуражыышкынны эрттиргениниң ажыы чок деп, ол онзалап демдеглээн. Женевага болган ужуражыышкынның соонда ССРЭ-ниң бүгү оралдажыышкыннары чурбуже, боо-чепсекти кызырар дугайында дугуржулгага чоокшулап шыдаваанын ооң-биле кады Москва медеглээн деп, «Вашингтон пост» солун бижээн.

СЭКП ТК-ның Чиңгиле секретары ядролуг шевелделерни долузу-биле болгаш бүгүдени хаара туткан хемчээлдерге хоруурунуң керээзин Совет Эвилели-биле чарып алырынче АКШ-тың президентизин кыйгырган болгаш ядролуг шевелделер ядролуг чепсектиң курлавырларының ыыланыштыын хынаарынга эргежок чугула дээр Вашингтонның бадыткаашкынын хүлээп албаан деп, ЮПИ агентилели дыннаткан.

(СЭТА).

ЧИЛИДЕ БАЙДАЛ

БУЭНОС-АЙРЕС. Уржуктарын баш удур чугаалаары берге нарын үени Чили чурттап эртип турар. Диктатураның баштыңы Пиночетче билдинмес кижилерниң халдаашкынының соонда кожазында чуртта тургустунуп келген байдалды Аргентинаның «Расон» дээр солуну ыңчаар тайылбырлаан. Ынчалза-даа ол болуушкун ук ёзу-чурумнуң шериг баштыңнарының аразында чөрүлдээлерниң күштелгенининг түңнели база боор болур деп, Аргентинаның «Радио континенталь» долу барымдаалыг бадыткап турар.

Эрге-чагырганы кыстыныл артып калыры-биле диктатор шаажылакчы хемчеглерин чорудуп турар. Чилиниң бүгү девискээринде бүзээлеттирген байдалдың каржы-дошкун хоойлузу күштүг болуп турар. Ооң кадында Сантьягода комендант шагын база тургускан. Ажылчыннар кварталдарында шаажылакчылар дерзиилениш, ыңчаар бээр болгаш оон үнер оруктарны танкылар болгаш куяктыг транспортёрлар-биле дуглап алган турар. Долузу-биле бүзээлеттирген районнарда боолаашкыннар соксавайн турар. Чажыт шагдаа черлери бүгү-ниити чиндиишкиннерни, аглаашкыннарны, тудуп хоругдаашкыннарны чорудуп турар. Шаажылакчы тускай кезектер оппозицияның ажылдакчыларынга хамаарыштыр ёзулут аглаашкынны чорудуп турар. Пиночеттиң декредин ёзугаар оппозицияның алды журналын, а ол ышкаш элээн каш радиостанцияларны хаатан.

Чилиниң демократтыг бөлүктериниң ында медеглеп турары-биле алырга, чажыт шагдаа чериниң агентилери улус-демократтыг шимчээшкинниң — ооң составында Чилиниң Компартиязы кирип турар — чөөн үзелдиг коалицияның даргазы Херман Корреаны, а ол ышкаш демократтыг альянс дээр өске коалицияның удуртулгазының кежигүнү Рикардо Лагосту тудуп хоругдааннар. Оппозицияның «Аналисис» журналының делегей килдизиниң эргелекчизи Хосе Карраскону шаажылакчылар чапагашка бажыңындан үндүр сөөртүп келгеш, машинага олурткаш, билдинмес үжже алгаш барганнар.

Сантьягога «реаксылыг ёзу-чурумну деткиириниң» митингизин диктатура чорудар деп турар. Аңаа ыңап-ла киржириниң дугайында дужаалды күрүне дужуметтери шериг албанныглар алган. Аңаа халдаашкын кылганының оралдажыышкынын Пиночет оппозицияның бодунуң демиселинге эң-не быжыг туруштуг болгаш чайгылыш чок талалакчыларынга сорук бээринге ажыглаарын оралдажып турар.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Күш фабрикаларынга ажыглаар бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар 34 миллион рубль өртектиг дериглени венгр «Раба» вагон болгаш машина тудуушкун заводунуң коллективи Совет Эвилелинче бо чылдың төнчүзүнге чедир чорудуп бээр. Көдээ ажыл-агый адырынга кады ажылдажылга Венгрия биле Совет Эвилелиниң аразында экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзааларны хөгжүдеринге бир кол адырларның бирээзи болуп турар. ВУР-нуң даштыкыже үндүр садыглап турары көдээ ажыл-агый продукциязының дөрттүң бир кезии ССРЭ-де садыг талазы-биле харылзаалыг коллективтеринге онаажып турар. Бодунуң ээлчээнде, совет көдээ ажыл-агый техниказын ап турары Венгрияның агроүлетпүр секторунун хөгжүдеринге ол улуг ужур-дузалыг болуп турар. Ам ол чурттуң ховушөлдеринде Совет Эвилелиниң ажыл-ишчилериниң бүдүрүп үндүргени 100 муң ажыг тракторлар, комбайннар болгаш өске-даа техника ажылдап турар.

БУХАРЕСТ. Аныяктарның национал тудуу болуп турган участоктуң дериглезин дооскан-биле холбаштыр Поарта-Албэлен Мидияга чедир канал тудуунга байырлалдар болган. Муң-муң оолдар болгаш уруглар үш чыл дургузунда улуг хемчээлдиг ажылдарны күүсеткеннер. Олар элээн каш километр каналды кылганнар, хөй санныг ирригация болгаш гидротехниктиг объектилерин тутканнар. Дунай—Кара далай аразында каналдың адыры болур 30 километр узун дурттуг сүт оруун шуут ажыглалга киирериниң хуусаазын олар чоокшулатканнар.

ХОШИМИН. Ыраккы Чөөн чүктүң далай пароходствозунуң «Профессор Попов» теплоходунуң септелгезин Хошимин хоорайда «Башон» дээр судно септээр чериниң коллективи күүседип берген. Бо дээрге бо чылын аңаа септелгезин чорудкан дөрт дугаар совет судно болур. Өске — «Александра Коллонтай» аттыг судноның септелгези графикти мурнай чорууп турар. Ол аңаа совет Ыраккы Чөөн чүктен Сайгон хемниң эриктеринге келген. Эрткен чылдың дургузунда аңаа чеди совет теплоходтуң септелгезин чорудкан. Совет тускай эртемниглерниң кады ажылдажылгазының дузазы-биле Совет Эвилелинден эккелген амгы үениң дериглезин шиңгээдип алдынган. Оларның аразында 8,5 муң тонна чүък дажыглаар эштиң чорууру доктаан бар.

ВАРШАВА. Тураскаалдыг ленинчи черлер таварып, Польшада эгелей берген делегейниң туристи найырал походунуң киржикчилери Татра болгаш Бескид дагларының эдектеринде чурумалдыг черлер дургаар эртерлер. Ында польша аныяктарның социалистиг эвилелиниң 3,5 муң кежигүннери болгаш оларның Совет Эвилелинден, Болгариядан, Венгриядан, ГДР-ден болгаш Чехословакиядан барган чажыттары киржип турарлар. Походтуң киржикчилери Польшада ленинчи черлер таварып эртерлер. Аныяктарның походу Закопань хоорайга доостур.

(СЭТА).

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

ВАРШАВА. Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының ТК-ның Бирги секретары В. Ярузельскийниң даргалааны ТК секретарьларының киржилгези-биле партияның воевода комитеттериниң бирги секретарьларының чөвүлел хуралы болган. Аңаа ПКАП-тың X съездизиниң шиитпирлериниң күүселдезиниң чоруп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннериниң, социалистиг дем каттыжылга чурттары-биле сырый демниг хөделиишкинниң үндезиннеринге Польшаның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргеледириниң программазын поляк коммунистерниң дээди шуулганы идип үндүрген болгаш бүгү бар турар курлавырларны ажыглаарын, ажылчы чоннарның хереглелдерин улам-на долузу-биле хандырарын, хөделиишкиннерниң чайгылыш чогун болгаш дээштиин шиитпирлеп-биле саналдаан.

Воевода партия организацияларының деңнелинге отчёт-соңгулдалыг кампаниязын белеткелдиң чоруп турарының дугайын чөвүлел хуралдың киржикчилери база чугаалажып көрген. Ооң эң чугула сорулгазы ПКАП-тың X съездизиниң шиитпирлерин калбаа-биле пропагандалаары, партия инстанцияларының болгаш организацияларының, ниитилел-профессионалдыг бөлүктериниң сорулгаларын тодаргайлаары болур. Отчёт-соңгулдалыг кампания партияның хүрээлеңиниң чаңгыс эвии, поляк коммунистерниң партия Төп Комитедин долгандыр сырый каттыжылгазының көргүзер деп демдеглээн. (СЭТА).

БУШТУҢ КЫЖАНЫЫ

НЬЮ-ЙОРК. АКШ-тың оралакчы президентизи Джордж Буш Ливияга хамаарыштыр ажык кыжаныгны кылган. Маунт-Вернонга (Иллинойс штат) чоруп тура, ол араб чуртка удур залчегдиг халдаашкынны кылырынга Каттышкан Штаттар белен деп, ол дорт медеглээн. Бир эвес херек апарза, «бис бир катап согугну кылган бис... ону база катап кылырывыс чигзиниг чок» — деп, Буш онзалап демдеглээн. Ооң-биле кады Ливияның күрүнениң терроризмге киржип турарының дугайында Вашингтоннуң меге бадыткаашкыннарын оралакчы президент ажыглап, бо чылдың апрельде Ливияга удур АКШ-тың дээрбечи халдаашкынын бүгү аргалар-биле агартып турган.

(СЭТА).

Гватемала — амгы делегейде эң-не ядыы болгаш эң-не хожудангай күрүнелерниң бирээзи. Ылангыя чуртка үрегдекчи уржуктарны Америкага деткиттирген шериг ёзу-чурумнарының хөй чылдарда чорудуп келген тергиидели чедирген.

Бо чылын, бүгү-ниити соңгулдаларның түңнелинде, эң-не реаксылыг шериг ёзу-чурумнарының орнунга дыка хөй чылдарның дургузунда эң-не баштай эрге-чагыргага хамааты чазак келген. Чаа чазактың сорулгаларын чугаалап тура, Гватемаланың президентизи Винисио Сересо бодунуң бир интервьюзунга ниитилелди демократчыларының эргежок чугулазын демдеглээн. Тургустунуп келген берге байдалдан үнүп алырын ол национал экономиканың шалыпкын хөгжүлдезинде, чурттуң бүгү хамаатылары ооң байлактарын ажыглаарынга салдар чедиририн дег ындыг механизмнерни тургузуп алырында кылдыр көрүп турар.

ЧУРУКТА: Гватемаланың найысылалы — кайгамчык ылгалдарның хоорайы. Амгы үениң эң чаа кварталдарыбиле кожа ядыы кижилерниң багай барактары туруп турар. Ында найысылалдың чурттакчыларының хөй кезии сыңнардажып чурттап турар.

А. ТРУШИННИҢ фотозу.
(СЭТА).

ШКОЛА АМЫДЫРАЛЫ

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШТҮР

Улуг-Хем районда школа реформазын боттандырып турарында чамдык экижиишкиннерни эскерип болур. Башкы кадрлар-биле хандыртынган, башкылар коллективтеринде оларның дайынчы өзээ — коммунистерниң саны өзүп турар. Хой-ниитиниң ажылында, школачыларның бот-башкарылгазында бурунгаарлаашкыннар бар.

Школа реформазының ужур-дузазын билип, школачыларның күш-ажылга өөредилгезин чорударынга дузазы чедирип турар ужуртукчулар саны өскен. Өөреникчилерниң чайгы күш-ажылчы улдуну болгаш дыштанылгазы организастыг эртип турар апарган. Школаның материал-техниктиг баазазы элээн быжыккан.

Реформа боттандырарынга партия эге организациязының ролю улуг. Чаа Шагаан-Арыг, Торгалыг школаларында партия организацияларын элээн журжулганы мөөңнеп алган. Ажык хуралдар эртип, аңаа коммунистерниң отчёттарын дыңнап турар. Ынчалза-даа чамдык партия организацияларында байдал ындыг эвес. Ылангыя бааза бүдүрүлгелерниң партия хуралдарынга реформаны боттандырарынга хамаарышкан айтырыгларны чугаалашпайн турар. Чааты, Арыг-Бажы, Хайыракан школаларында партия организациялары кошкак ажылдаан.

Аныяктарның күш-ажылга кижизидилгези реформада чугула сорулгаларның бирээзи боор турар. Бо талазы-биле ажылдар бар. Чүнүң-даа мурнунда күш-ажылга өөредилгениң материалдыг баазазын экижидерниң кичээнгейин күштелдирген. Школаларның бүдүрүлге бригадаларының 5 турлаан тудуп кылган. 1984 чылда доозукчуларның 50 хуузу мергежил чедип ап турган болза, бо чылын 62,5 хуузу чедип алган. Чайгы күш-ажылчы улдунда 11 бүдүрүлге бригадазы, 5 күш-ажыл болгаш дыштанылга лагери, 22 күш-ажыл каттыжыышкыны, беш арга-арыг бөлүү, 7 тудуг бригадазы, 2 чаагай-жыдылга бригадазы ажылдап турган.

Ынчалза-даа амгы үеде бар баазага школаларның өөредилге-бүдүрүлге бригадазының ажыглалын оон-даа экижидип ап болур арга турбуже, чамдык школа коллективтери ону чедип албайн турар. Бүдүрүлге бригадаларының турлагларының санитарлыг байдалы багай. Өөреникчилер-биле кижизидилге ажылы чогуур деңнелде тургустунмаан. Күш-ажыл болгаш дыштанылга лагерьлеринге турар уругларның чаңгыс аай хептиг болуруң чедип алырының үези келген.

Школачыларны күш-ажылга өөредириниң херээнге агроүлетпүрниң специалистери, ылангыя агрономнар, инженерлер, тудугжулар кошкак киржип турар.

Аныяк салгалды өөредир, кижизидер нарын сорулгаларны шиитпирлээринге башкының ролю кайгаар-даа аажок улуг. Районнуң башкыларының билииниң деңнели, мергежили чылдан чылче бедип орар. Сөөлгү ийи чыл иштинде аттестация түңнели-биле 52 башкыга «методист башкы», «улуг башкы», «улус өөредилгезиниң тергиини» деп, а Торгалыг школазының башкызы М. Т. Дажыкайга РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы бедик атты тывыскан.

Үениң негелдезинге дүүштүр ажылдап, уругларны бижиг билиглер-биле чепсеглээр дээш билиин, күжүн үндүрүп, хындыткелди чаалап алган З. Т. Солдуп, М. Х. Мениг-оол, Т. М. Дюкарева, В. Х. Дамчат, А. С. Мохова, Н. С. Маспык-оол, В. Д. Хомбан, В. Д. Мареев, А. К. Бойлу дээш оон-даа өске мурнакчы башкыларны чоргаарал-биле адап болур.

Ш. ДАРЖАЙ.

ВОЛГА ЧООГУНГА

Чайгы бешки улдун шагда-ла эрте берген. Ынчалза-даа оон дугаанында уруглар ам-даа сактып чугаалажып турарлар. Эртен чайны Волга чоогунуң делгемнеринге уруглар-биле ажылдап эрттирген бис. Тывадан Өвүр, Сүт-Хөл, Таңды, Бай-Тайга — шупту дөрт районнуң 100 өөреникчи, алды башкы Волгоград областының «Суровикин» совхозка ногаа ажаавышаан, күш-ажылдың болгаш дыштанылганың лагеринге ажылдап чайлаан.

Кемерово, Мурманск, Тывадан барган отрядтар аразында чарыштыг турган. Тывадан барган отряд чарышка доктаамал тиилекчи болуп келген. Тиилекчи отрядты Волгоград хоорайже экскурсиялаткан. Экскурсия үезинде Мамаев базырыын, ында янзы-бүрү тураскаалдарны онза сонуургадывыс. Аваның кайгыдалын, совет солдаттың ежээн-килеңи хайныккан овур-хевирин оон көрүп болур. Үрелген шивээниң, далган дээрбезиниң тудуун хевээр арттырып каан. Кагыгдалдың хөгжүмү шөлде диңмирээн. Мөңгеде хып турар от чоогунда таңнылдар чартык шак болгаш-ла солчуп турар. Муң-муң кижилерниң өң-баазын чечектер тудуп алган, оларны тураскаалдарга салып чоруп турарын көөрге, кымның-даа сагыш-сеткили хөлзеп келир...

Тываның «Найырал» аттыг отрязы концерт программазының талазы-биле база-ла тиилекчи болган. Концерттиң программазы байлак, жанрлар янзы-бүрү. Концертчилер национал хептерлиг. Ылангыя Өвүрнүң уругларының «Кыңгыргай» деп тандызы, моол ыры, сүт-хөлчүлерниң «Тевекчилер» деп танцызы, дөрт районнуң оолдарының сыгыт ансамбли көрүкчүлерни сонуургаткан. Спортка база белен-не алдыртпайн турдувус.

Уруглар чайгы үеде күш-ажылга дадыгып, эп-найыралга чаңчыгып, культурлуг деңнелин бедиткеннер. Амыдыралдан кым-даа кижи өөренир. Боттарының бүдүрүп кылган ажыл-херээ ниитти херекке кирип турарынга уруглар чайгаар-ла сеткил ханып, өөрүп турарлар.

Бистиң-биле кады Кызылдың өөредилге черлериниң студентилери база чораан. Бо областа тывалар чеди чыл улай дузалажып келген. Волга хемниң ак-көк суунга эштип, оон делгем ховуларынга ажылдап, хирези-биле улуг-хуузун киирген уруглар чоргаарланып турарлар.

А. МОНГУШ,
Сүт-Хөл школазының башкызы.

КАДЫЫН БЫЖЫГЛАВЫШААН

Пионерже чай эрте берген. Школачыларда өөредилге шагда-ла эгелээн. Эрткен чайның дугайын ам чүгле сактыр бис. Ю. А. Гагарин аттыг пионер лагеринге ийи сезонда кадыы кошкак уругларны дыштандырып, кадык шыгга лагерин организастаан турган.

Эрткен чайын бо лагерьге ийи сезонда дыштандырган 450 уругнуң 327-зиниң кадыы кошкак, бир-ле аарыглыг болганнар (тускай шилилге-биле). Эмнээшкин-биле кады кадыкшылга процедураларын чорудуп турган бис. Кол дуунда-ла хоочураан дегдиришкин, бронхит, тонзиллит, гастрит, холецистит аарыгларын эмнеп, дыштандырган.

Физиотерапия талазы-биле эмнеп, хайындырган оъттар-биле чылыдыр чиннеп, массаж кылып, эмнелге гимнастиказын чорудуп турган. Минералдыг сугну уругларга берип турган. Оон-биле чергелештир уругларның чем пениилгезин чогумчалыг организастаан. Сүт продуктулары, ногаа аймаа, эът элбек болган. Арыг агаар база онзагай эм. Агаарга, хүнге, сугга дадыктырыышкынны чорудуп турганы эки болган.

Д. КОРОЛЕВА,
эмчи.

ШКОЛА ЮБИЛЕЙИ

Мөген-Бүрен школазы элээн хөй чылдарда хагдынып турганының соонда, 1961 чылда дөрт класстыг эге школа кылдыр катап ажыттынган. Оон бээр ам чээрби беш чыл болган. Ырак-узак сурда школаның амыдыралындан чамдык чүүлдерниң дугайын маңаа бижиир болдаан мен. Ынчан школага дөрт класска 60-ва кижи өөренип турган. Чээрби уругну күрүнениң долу хандырылгазынга киирген. Дөрт-ле башкы, бир кижизидикчи уруглар-биле ажылдап турду.

Школа эргелекчизинге Маныш-оол Ховалыг, башкыларга Комбу Кара-оол, Моргаи Сержин, Доңгак Тараа, кижизидикчи башкыга Доңгак Севек ажылдап турдулар. Ынчангы-ла повар Салчак Өшкү-Саар 25 чыл улаштыр ажылдап келген.

Школаны чоорту сес чылдыы, оон соонда ортумак кылдыр шилчиткен. Баазазы-даа быжыккан. Баштайгы директор хөй чылдарда ажылдап турган. Ам Александра Дак директорлап турар. Школаның баштайгы чылдарында доозукчулары улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларында ажылдап чорууру кижи чоргаарлаар.

Ам школада барык дөрт чүс чыгам уруглары 30 башкылар өөредип турар, ол-ла школаның доозукчулары беш башкы төрээн школазында башкылап турарлар. Школа реформазын амыдыралга боттандырар дээш школа коллективи чамдык ажылдарны кылган. Совхоз бо херекке хажызынга арттаан. Школачыларның бүдүрүлге бригадазын тургускан. Бо чайын тоску классчылар совхозтуң 600 баш хоюн кадарып чайлааннар. Көк суланы база ажаап өстүрүүшкеннер. Хой кыргылдазынга уруглар идепкейлиг көргүскеннер.

Сарлык оглаа-дошкун мал, ону саары берге, эмлик сарлык малды хүлүп, дужап турган саалдага өөредип алыр. Уруглар туржук, улуг улус саары берге сарлыкты тоску классчы алды кижи саап чайладылар. Чүгле уруглар эвес, харын ийи оол база сарлык саап өөренип алганнар. Уругларны мергежил шилип алырынга өөредир, күш-ажылга дадыктырар ажылче школа коллективи кичээнгейин салып турары черле эки.

Мөген-Бүрен ортумак школазының башкылар коллективи база бир чаа чээрби алдыгы өөредилге чылын эгелээн.

Н. УСПУН ДОРЖУ.
Моңгун-Тайга район.

ЛИТВА ССР. Республиканың колдуунда бүгү чурттакчылары кол литва курортка, Балтиканың янтарьлыг эриктеринге, барыксаарлар.

Үнделиин чурттакчыларының саны бедип элээн каш муң кижи апрас Палангага чайын чартык миллион дыштаныкчыларны хүлээп ап турар.

Палангада 196 дыштанылга бажыңы ажылдап турар. Аалчылар тускай дыштанылга бажыңнарын ажыглап, квартира аайы-биле чурттап турарлар. Хандырылганың ол адырынга ачы-дуза чедирериниң шимарлы болгаш саны чылдан чылче экижип, калбарып бар чыдар. Ам амыдырал хандырылга ажылдакчылары ачы-дуза чедирилгезиниң 30 хире хевирлерин сүмелеп турарлар. Курорттуң барааннарын түр ажыглаарының пунктузу, эштир черлерде чунар черлер ажылдап турар. Фото-чуруктар кылыр кижилер тускай дериттинген лабораторияларга пленкаларны чуп ап болур аргалыг. Бирги класстың даараныга ательезе бир неделя хуусаа иштинде чайгы хепке чагыгларны күүседип берип турар. Булуң бүрүзүнде ажык агаарда кафе, аңгы-аңгы киоскулар ажылдап турар.

ЧУРУКТА: «Өг-бүлеэс-биле дыштаныр бис».
А. САБАЛЯУСКАСТЫҢ, К. ЯНКАУСКАСТЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникалы.

ЭСКЕРГЕНИМ

«Хадыыр-сарыг» деп чыындыда шынар талазы-биле эки чогаалдарны чок деп болбас. «Баштыңчының чүүгүзү», «Кырган-авам», «Даайым аалында» деп шүлүктерден бичиилер хөйнү билип ап болур. Ынчалза-даа чогаалды «аскадып» турар ийи-чаңгыс одуругларны база эскерип болур. Ниити сайгарылга кылыр сорулга салбадым, болдуумнуң эскериглеримни чугаалаксадым.

«Боктуг, хирлиг оруктува бөрбаш кыныы бербес силер», «Өстенедип тура хүндээйип» деп одуруглар бар. «Арыптары аарыг эвес» дээрге кайын боор, ойнаары өйлүг болгай. Хол-биле дугуй илерн чадаг-терге болгаш өске-даа ойнаарактар эндерилгеп бо үеде эргижирээн эвес деп бе? Чыыра сон дээрде «чывыра» деп турар. «Кодур терек», «чаргаш хан» дээрге бала чиктиг, бир уткалы база бар болгай. «Шаашкактаан инектерден сарыг дег алырыбас мен» дээш. Бо база өске утказыг сес.

Өөредиглиг эвес сөстерни черле эде көрген болза эки. «Ала» деп шола бажы чараш эвес. Саатты кижи аксындан ап дайнаары гигиенага дүгжүр бе? Бижик демдектеринде чазыглар домактың утказын үреп турар. Ниитизи-биле ном номчукчуларны эки чүүлдерге кижизидер дээрзинге бүзүрел болур.

Ч. КУУЛАР.
Эрги-Барлык суур.

КУБОК — БУРЯТИЯДА

Эрткен дыштаныр хүннерде «Боом» даанга «Азия тову» кубок дээш дельтапланеризм спортунга маргылдаа болуп эрткен. Дээр ол хүн шокар булуттарлыг турза-даа, ооң арызындан хүн карап бакылап кээп, ажытталып каап турган. Чер чылып кээри билек, маргылдаа эгелээн. Келгеп аалчыларның болгаш Тываның дельтапланержилериниң аразынга демисел чидиг болган.

Маргылдааның бирги хүнүнде-ле даг бажында бедиктен ужуткаш, айыткан черинге кээп хонар талазы-биле тиилекчилер илерей эгелээн. Бирги хүнде Улан-Удэ биле Кызыл хоорайның командалары тиилелгеже чүткүлдүг бадыткап турганнар. Агаарга бирги дескиинитте Бурятияның төлээзи Владимир Серышев эки үени көргүскен. Ол болуунуң чогаадып кылып алганы «Гелиос» деп аппаразынга сес дескиинигин агаарга кылгаш, айыткан дөрбелчинге кээп хондурган. Кызыл хоорайның төлээлери Олег Чихачев биле Сергей Снегирев алды-алды дескиинигин агаарга кылгаш, айыткан дөрбелчинге кээп хондурганнар. Ужудуушкун үезинде үндүрген үени санап көөрге, Сергейниң үези эки болган. Ынчангаш ол ийи дугаар черге барган.

Ийиги дескиниг эгелээн. Аңаа аң эки үени Олег Чихачев көргүскен. Ол агаарга тос дескиниигин кылгаш, айыткан дөрбелчинге дөрт хондурупкан. Шаңналдыг чер дээш демисел улам чидиглеңген. Кызылдың командазының төлээзи Вильям Тасханов үшкү ужудуушкунда кымдан-даа хөй, 16 дескиниг кылган.

Ол хүн Вильям шаңналче толептиглериниң бирээзинге санадып турган.

Маргылдааның бирги хүнүнде Бурятияның спортчулары мурнай берген. Ийиги болгаш үшкү черлерге Кызыл хоорайның ийи командазы чорып турган.

Ийиги хүнде маргылдаа ырадыр ужарынга болган. Көрүп турарга, чалгыннарын херип алган дээлиген ыңкаш кылаштыпкан ырап чорууй баар. Ырадыр ужар талазы-биле эки көргүзүгнү Бурятияның төлээзи Владимир Серышев көргүскен. Ол 2130 метр ыраатты эрткен. Ол-да командазының төлээзи Геннадий Колодин аңгиге 250 метр четпейн, ийиги черни алган. Үшкүзүнге Кызылдың ийиги командазының киржикчизи Сергей Снегирев болган.

Ырадыр ужарынга командаларның өске-даа киржикчилери эки түңнелдерин көргүзүп турган.

— Ийи хүнүнүң түңнелдеринге аң көөрүмүске, бирги черде Улан-Удэниң командазы чоруп тур. Кубок өлче чорупп баар болду бе — деп, маргылдааның кол судьязы Ю. А. Чихачев чугаалады.

Шынап-ла, кол судьяның чугаазы бадыткаттынып турган. Ырадыр ужарының ийиги ээлчээзинде Геннадий Колодин 2280 метрни ужуткаш, маргылдааның рекордун тургускан. Бистиң чаңгыс черчурттуувус Сергей Снегирев 1790 метр ыраады ушкаш, ийиги черни алган.

Команда аайы-биле бирги черни Бурят АССР, ийигизин Тыва АССР-ниң бирги командазы, үшкү черни Омскиниң спортчулары алгылаан.

Ө. МОНГУШ.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Тиилелге соонда тулчуушкун». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 10.10 — «Хөм бөмбүктүң» шаңналы дээш. Тунней маргылдаалар. 10.55 — Делегей болгаш амыяктар. 11.30 — «Уругларга анчыглаштар дугайында». 12.00—12.05 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Совет кижиге». Док. фильмнер. 15.50 — Орус чугаа. 16.25 — «Эфиопияны кезип чорааш». Киноочерк. 16.50 — Жюль Верн. «Грант капитаның уруглары». Уран-чечен фильм. 18.15 — «Дем каттыжылгазы». Тележурнал. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Москваның эртени». Док. фильм. 19.10 — «Бо хүннерниң почтазы». «Кадыың кандыг-дыр, металлург?». 2-ги дамчыдылга. Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетов чорудар. 19.40 — ТТ-ның экранынга аң баштай. «Тиилелге соонда тулчуушкун». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Чиик атлетикага делегей маргылдаалары. Италиядан дамчыдылга. 22.35 — «Ыры-86». 23.15—23.40 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Оон эскээр шыдавас мен». Док. фильм. 8.35, 9.35 — Төөгү. 4 класс. Бурунгу Киевте. 9.05; 13.15 — Англи дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Ниити биология. 10 класс. 10.35; 11.40 — География. 5 класс. Ажыдыышкыннар төөгүзүнден. 11.05 — Бистиң салывыс. 12.10 — Орус уран чүүл. Василий Суриков. 13.45 — «Уралдың тоолчузу». П. П. Бажовтуң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажылы. 14.40 — Информатиканың болгаш санадга техниказының үндезиннери. 9 класс. 15.10—15.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. 18.25 — «Реформа — өскерилгелер үези». Тыва АССР-ниң профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы В. Казаковтуң чугаазы. 18.35 — Киножурнал. 18.45 — «Күш-ажылдың болгаш уран чүүлдүң эвилели». Арыг-Үзүү ажылчын кооперациязының бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң киржикчилери-биле ужуражылга. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия товуу». Программада: Медээлер. «Эде тургустунуушкун: Советтер болгаш үе». Кызыл хоорукчукомунуң даргазының оралакчызы С. Н. Сапованың чугаазы. «Дүрген-шиикпиниң угланыышкыны-биле». Кызылдың сүт комбинадының кол технологу Т. Б. Смирнова-биле интервью. «Ажылчы эзилег соонда». «Атлет» клубтуң ажылының дугайында. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг улунар, чаштар!». «Болек биле Лелектиң ужуражылгалары». Мульт-фильм. 20.15 — «Бистер — челибийчилер бис». Док. фильм. 20.35 — Уран гимнастикага делегей маргылдаалары. «Софияның кубогу». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Армия — мээң амыдыралым». Уран-чечен фильм. 22.50—23.45 — «Театр дугайында сантыышкыннар».

Агаар

Бөгүн республиканы шынар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттыг дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 2—7 градус, чамдык черлерге 0—5 градус соок болур. Хүндүс 18—23 градус, чамдык черлерге 10—15 градус чылыг болур.

Кызылга чагбас, соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 5—10 метр. Дүне 2—4 градус, хүндүс 21—23 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

КИНО

СЕНТЯБРЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Чиполлино» 9.30, «Русь изначальная» 11.00, 14.10, 17.20, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Этот безумный, безумный, безумный мир» (1, 2 сериялары) 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Приказано взять живым» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Удивительная находка или Самые обыкновенные чудеса» 9.30, «Гулливер в стране великанов» 11.10, 12.50, «Легенда о бессмертии» 14.30, «Двойной капкан» (1, 2 сериялары) 16.10, 18.40, 21.10 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Сентиментальное путешествие на картошку» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 (удаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Говорит Москва» 18.00, 20.00 (удаткан) шактарда.

ДЕЛЬФИННЕР БОЛГАШ СУГГА ТӨРҮТТҮНГЕН УРУГЛАР

Бир хардыг Аня чүгле тынып алыры-биле хире-хире бажын бир талазынче ийлендирип каап, Кара даланның чалгыгларынга өнейледип, хостуг удуп чыткан. А адазы-иези ээлчежип, ооң чанында эштип чорупп турганнар. Оон ада-иези чамдыкта оларны чалгыг хөме аптарга, суг тырттынып турда, оларның чаш уруу чүү-даа болбаан дег удуп чыдар. Улуг кижилер сугже дыка ырадыр эштип чоруптарга, Аняга дельфиннер дораан-на чоокшулап кээп, кожа эштип, оон уйгузун камгалап чоруурлар.

Ындыг чүүл эштир чер бүрүзүнге-ле көзүлбес, а сугга эштип, удуп чыдар Аня Шансова база-ла аңаа эвес уруг болгай. Ол — Игорь Чарковскийниң методиказы-биле сугга төрүттүнген элээш саның уругларның бирээзи-дир.

Сугга эрте ажыдырыышкын болгаш сугга божудулга талазы-биле Чарковскийниң ажылдары, ону Колумбия университединиң хүндүлүг профессору шилип берген турган, чүгле Совет Эвилелинде билдингир эвес. Оларны Францияда, АКШ-та, Скандинав чурттарында билир. Шинчилелдерин чорудуп турган дельфиннерниң не болур дээн херээженнерге болгаш чаа төрүттүнгеннерге хамааржылгазының дугаанын Чарковский сөөлгү чылдарда шенелделерин кылгылаан.

Болуунуң ол дуржулгаларын Игорь Чарковский дириг амытаннардан эгелээн. Ол 20 чыл мурнунда-ла сугга эштир моортайларны, эдуректер-биле безин демейлеп болур — сугга шымнып эштир койгуннарны, харын-даа дагаа оолдарын ол үндүрүп алган. Сугга төрүттүнген болгаш амыдыралының чартык кезиин сугга чорур кылдыр өөренип калган дириг амытаннар боттарының чогум өөрүнден дыка күштүг, эскеринчел, а оларның назыны 2—3 катап улуг болган.

Кажан Чарковский кижилер-биле ажылдап эгелээнде, ол бүгүнү аажок барымдаалап көрген.

— Сугга божудулганы чугулаап көргени болза, ол чорук не кижиге янзы-бүрү кемдээшкиннерни болгаш аарыышкыннарны болдурбайн турар — деп, Чарковский чугаалаар. — Харын-даа, божудулга мурнунуң белеткелиниң соонда чамдык херээженнер удуп чыда бээн божуптар болгулаар-дыр.

Кажан оларның чанынга дельфиннер чорда, ажык далайга дүне эштип чораан херээженнерниң сагыш човаан херээ-даа чок. Ол дириг амытаннарның амыдыралчы дуржулгазы кижилерге ажыктыг эвес бе?

Ол айтырыгга харыы бээр-биле Игорь Чарковскийниң удуртуп турары Күш-культураның бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң бөлүк эртемденнери Кара далайга барып, дельфиннер-биле элээн каш дуржулгаларны кылган.

— Элээн каш эртемденнерниң деткээни мындыг чүве бар: чаш уруг төрүттүннер мурнунда-ла дельфиннер оон-биле «таныжып» алыр. Ол чүүлдү хынап турдувус — деп, Чарковский чугаалады. Кижиниң психика талазы-биле өзүлдези иезиниң иштинге чорааш-ла дүргени-биле эгелээр дээрзи бөгүн биске билдингир апарган. А сугда эштип чоруур саатты херээжен кижиниң иштиниң кулагар ону дельфинниң эхолокаторунга билдинип турарындан ол амытаннар уруг савазында боттарының келген төлге кандыг-ла бир хамаарылганы чедирип, болуунуң далайга амыдыралының дуржулгазын дамчыдыптары чадавас. Ол бүгү бүзүренчиг эвес-даа болза, дельфиннер-биле ужуражырын күзээн ада-иелерниң-даа, уругларның-даа оларга ужуражыры берге эвес. Олар-биле ужуражырын күзээннерге дельфиннер боттары-ла эштип чедип кээп, оларның кижээ чүүлдерин кылып турарлар. Ажык далайга эштириинден коргар иелерни олар божурганып турар дээрзин бистиң дуржулгаларывыс бадыткаан. Херээженнерниң чугаазы-биле алырга, кажан дельфиннер чанында эштип чорупп турда, далайга божууру дыка чиик.

Дельфиннер, ылангыя кыс дельфиннер, божудулгага дыка дуза чедирерлер — деп, Чарковский уламчылады. — Божуп турар кижиге олар чышпыр эштип келир, харын-даа ол бүгүнү олар аразында чугаалажып, сүмележип турганзыг. Бир эвес сугга төрүттүнген чаш кижи суг адаанга саадай берзе, дельфиннер ону суг кырынче үндүр идип кээрлер. Сугга төрүттүнген уруглар-биле оларның аразында боттарын билчир чорук тургустунуп келир. Кажан мен уругларым-биле эштип чораш, дыка хандыр шымны бээримге, уруглар үш минута дургузунда тынышкын тыртып болур болгай, бичиилерге берге апарганын дельфиннер канчап-ла билип кааш, уругларны суг кырынче үндүр иткилей бээр болду.

Уругну сугга божууруунга удурланыр чүүлдерниң оары чугаажок. Оларның уругларының анаа эвес байдалга (сугга) төрүттүнеринге херээженнер дыка таарымчай-даа турганнар. Ынчалза-даа божудулга мурнунуң үезинде не болурунга белеткениин турарларга ол талазы-биле ажылдарны Чарковский чорудуп турар. Дельфиннерниң ужур-дузазының дугайында дыка хоойну ол өөредип-даа турар.

Сугга божударының талазы-биле айтырыгларга база катап эргип келиилинер. Төрүттүнгениндеп эгелээш-ле сугга эштир уруглар боттарының эш-өөрлерин күш-даа талазы-биле, угаан-даа талазы-биле ажып турарын каш удаа шенээн фактылар бадыткап турар.

Кижиниң төрүттүнүп келгениниң баштайгы хүннери, харын-даа баштайгы минуталары оон психиказының херарлеттиниир тургустуналынга улуг ужур-дузалыг. Аңаа божудулга үезинде болгулаар кемдээшкиннер, аарыглар багай салдарны чедирер дээрзин сөөлгү үениң шинчилелдери бадыткап турар. Чарковскийниң шинчилелин өзугаар алырга, сугга төрүттүнген уругларның характери, бүдүжү эки болуп турар.

База бир бодал бар. Уруг савазында чаш кижиниң бажы чогуур доктааттынмаан хемчээлдиг болур болгай. Бир эвес ооң бажының хемчээли бичии болза, ол дудуу болуп болур, а дыка улуг болза ооң төрүттүнери берге, ол база-ла багай салдарлыг болур. Божудулга мурнуунуң эки белеткели, аңаа сугга эштири база кирер, сааттыг херээжен кижиниң даа-доңмек сөөктериниң өлгип болурунга дузалаар. Ынчангаш бажының сөөгү улуг уругнуң чиик төрүттүнеринге дузалаар.

Оон-биле чергелештир, сугга божууруңга, ылаңгыя дельфиннер-биле кады турганы, удурланыкчылар элээш эвес. Кижилерниң угаап-бодалынга дельфиннерниң чедирип болур салдары амдызында тайылбырлаттынмайн турар. Шинчилелдер уламчылавышаан. Игорь Чарковскийниң үндүрүп турар түңнелдери шупту-ла бадыткаттынган деп чугаалап болбайн турар бис, ынчалза-даа оон ажылдарының сонуургалы улуг. Сугга эрте эштирипниң болгаш сугга божударының талазы-биле айтырыгларга хамаарыштыр Чаа Зеландияга чоокта чаа болуп эрткен делегейниң ийиги конференциязынга ону демдеглээн болгай. Совет шинчилекчиниң илеткели аңаа кол черни эдээн.

Валентин ЗУБКОВ.
(ПМА).

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

«Мээң кудумчум байырлалы». Ипподром районунга, Карбышев кудумчузу 24. Сентябрь 14-те. Эгелээри 12 шакта.

НОГААН ТЕАТРГА

Милиция ажылдакчылары-биле ужуражылгыы. «Кудумчу, компания, эллэдилер» деп темалыг. «Символ» ВИА-ның концерти. Сентябрь 13-те. Эгелээри 14 шакта.

Хоорайның культура килдизиниң концерти. Сентябрь 14-те. Эгелээри 17 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА

«Звёздочка» клубтуң кичээли. Сентябрь 13-те. Эгелээри 10 шакта.

Танкистиң хүнүнге тураскааткан номчулга. Сентябрь 14-те. Эгелээри 16 шак 30 минутада.

ПАРКТЫҢ ДЕЛГЕЛГЕ ЗАЛЫНГА

Уран чүүл болгаш культура ажылдакчылары-биле ужуражылгыы. Номнар делгелгези болгаш садыы база болур. Сентябрь 13-те 15 шакта.

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНЫҢ ОКТЯБРЬДА РЕПЕРТУАРЫ

Октябрь 11. 51-ги театр сезонун ажыдары
В. Көк-оол. «ХАЙЫРААН БОТ».
2 кежегелиг шии. Эгелээри 19 шакта.
Октябрь 12. С. Тока. «ДОҢГУР-ООЛ». Эгелээри 19 шакта.
3 кежегелиг комедия.
Октябрь 14, 25, 26. А. Пушкин. «БИЧИИ ТРАГЕДИЯЛАР». («Дап аалчы». «Харам рыцарь». «Чума үезинде дой»). Эгелээри 19 шакта.
Октябрь 15. В. Белов. «АРЫГ СУГ КЫРЫНДА».
2 кежегелиг шии. Эгелээри 19 шакта.
Октябрь 19. А. Гельман. «ЗИНУЛЯ».
2 кежегелиг шии. Эгелээри 19 шакта.
Октябрь 22. Н. Шено. «КАДЫК БОЛУҢАР».
2 кежегелиг комедия. Эгелээри 19 шакта.
Октябрь 24. Э. Лабиш. «ТЕРЕЗИН ШЛЯПКА».
2 кежегелиг водевиль. Эгелээри 19 шакта.
Октябрь 30. Е. Мухин, Г. Пастушенко. «АРЖААН». Тыва аас чогаал аайы-биле. Эгелээри 19 шакта.
2 кежегелиг музыкалыг шии.

УРУГЛАРГА

Октябрь 12, 19, 26. А. Александров. «МУҢГАРАВА, ЧОЧАГАЙ». Эгелээри 12 шакта.
Октябрь 23. Р. Погодин. «КӨК КААРГАН». Эгелээри 10 шакта.

Коллективтиң чагыгларны хүлээп ап турар. Телефоннары — 2-25-49, 2-35-88.

Касса 10 шактан 19 шакка чедир ажылдаар, 14-тен 15 шакка чедир чапсар.

ШЫН. Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; хөдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериязының 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3359.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00211

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 13 суббота № 216 (13216)

1925 чылда үнүп эгелээн. Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Горькийниң автозаводунуң коллективиниң өг-бүле бүрүзүн тускай квартира-биле хандырар сорулганы шиитпирлээр талазы-биле эгелекчи саналын СЭКП ТК-ның Политбюрозу сентябрь 11-де болган хуралынга чүгүлдүгзүнүп көрген. Заводтуң коллективи ол сорулганы шиитпирлээрин дүргедедирин бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң болгаш ажыл-агый чорудуунуң чаа методтарының байдалдарында ажылдап алган акша-хөреңгиниң улам-на камналгалыг база тодаргай сорулгалыг ажыглаарының күселин-биле шиитпирлээриниче чүткүп турар. Чурттаар туңдуунга капитал салыышкынын улгаттырары 1995 чылда-ла автозаводтуң өг-бүле бүрүзүнге тускай квартираны хандырар аргалыг болур.

Горькийниң автозаводунуң коллективиниң партияның XXVII съездизиниң программыг айтышкыннарын боттандырып чорударынче угланган эгелекчи саналының чугулазын демдеглээш, ол эгелекчи саналды улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга нептередирин, организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды бүдүрүлгениң улам мыай интенсификастаарынче, тудугнуң шыңарын бедидеринче, тудуг баазазын быжыглаарынче болгаш ажылчы чоннарның чурттал-га байдалын бүгү хемчеглер-биле экижидеринче угландырарын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, СЭКП крайкомнарынга болгаш обкомнарынга, министерстволарга болгаш ведомстволарга Политбюро саналдаан.

Күш-ажылдың хоочуннарының амыдырал байдалын улам мыай экижидери-биле болгаш ниитилел бүдүрүлгезинге оларның улам-на идепкейлиг киржилгезинге идиг бээри-биле ажылчы чоннарның пенсия хандырылгазының дугайында чаа Хоойлуну белеткеп эгелээрин Политбюро чугула деп санаан. Ону кылып тура, төп органнарга, хөй-нийти организацияларынга, парлалгага, радиога болгаш телевидениеге кээп турар хөй-нийтиниң саналдарын кыныгчалыг-биле өөренип көрген турар.

Харылзааның чеңсек-хөрекселдериниң техниктиг деңнелин бедидер талазы-биле хемчеглерни тодаргылап турргускан. Улус ажыл-агыйының болгаш чурттакчы чоннуң херегцээлдерин улам-на долузу-биле хандырар болгаш оларның шыңарын бедидер сорулга-биле ол чаа аппаратураны бүдүрүп үндүрериниң эргежок чугула материалдарын болгаш комплектилер кылыгларын ажылдап кылырын база бүдүрерин организастаарын, а ол ышкаш айыткан техниканы бүдүрүп турар заводтарны чаартырын, оларны мурнакчы технология-биле чепсегдээрин ол хемчеглерде баш удур көрүп турар.

Политбюронуң хуралынга ядролуг энергетиканы айыыл чок байдалды хандырар талазы-биле делегейниң кады ажылдажылгазын быжыглаарының айтырыгларын чугаалажып, сентябрьның төнчүзүнде болур МАГАТЭ-ниң Кол конференциязының тускай сессиязынга Совет Эвилелиниң киржилгези-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көрген. Ол чугула сорулганы херек кылырынга шиитпирлээринге ядролуг энергетиканың айыыл чок чоруунуң делегей чурумун тургузарының дугайында Совет Эвилелиниң бүгү делегейде калбак деткимчени алган саналдары долу хемчеглерге дүгжүп турар. Ядролуг айыыл чок чоруктуң атомнуг дайынга материалдыг белеткелдиг соксадыры-биле тудуш холбашкан болгаш ооң оруунга чугула бодалым ядролуг шенелделерин ойталаары болур деп, Политбюро онзалап демдеглээн.

Швейцарияның Федералдыг Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы, даштыкы херектер департаментизиниң начальниги П. Обер-биле эштер Н. И. Рыжков болгаш Э. А. Шеварднадзе оларның чугаалажышкыннар ы и ын дугайында дыңнадыгны чугаалажып көрген; бистиң чурттарывыстың аразында политиктиг чугаалажышкыннарны болгаш кайыызында-даа ажыктыг ажыл-ишчи харылзааларны улам мыай хөгжүдеринче Совет Эвилелиниң чүткүлдүүн Политбюро илереткен.

Совет күрүне делегациязының У. Кекконенниң оруукчуларының бөлүглакынга киржип, Хельсинкиге чорун турган үезинде Финляндия Республиканың президентизи М. Койвисто-биле беседазының дугайында эш Н. И. Демичевтиң дыңнадыын чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга совет экономиканың хөгжүлдезиниң, даштыкы күрүнелер-биле харылзааларның болгаш делегейниң кады ажылдажылгазын быжыглаарының чамдык өске-даа айтырыгларын чугаалажып көрген.

БҮГҮ-РОССИЯ НИИТИЛЕЛИНИҢ VIII СЪЕЗДИЗИ

Кижиниң амыдыралы бойдустан чарылбас. Ол хамыктаа сырый болган тудум, кижилерниң салым-чолу болгаш ону долгандыр турар бойдус улам чаагай болур. Россия Федерациязында, бистиң бүгү чуртувуста ышкаш, бойдусту камгалаар база ооң байлактарын чогумчалыг ажыглаар талазы-биле хөй чүүлдерни кылып турар.

«Бойдус байлаан ажыглаары дээш контрольду күштелдирери, чурттакчы чоннуң экологтуг кижизидилгезин калбартып чорудары партия эргежок чугула деп санап турар», — Партия Программазында ынча деп бижээн. Москвага Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга сентябрь 11-де ажыттынган Бойдус камгалаарының бүгү-россия ниитилелиниң VIII съездизиниң ажылының бедик негелделиг чоруун партияның ол чагыы тодаргайлаан.

Бойдус камгалаарының бүгү-россия ниитилелиниң Төп Чөвүлелиниң президиумунуң даргазы, Кодаа ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг бүгү-эвилел академиязының академиги В. Н. Виноградовтуң отчет илеткелинде болгаш санал берген делегаттар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде бойдусту камгалаарының болгаш бойдус байлактарын чогумчалыг ажыглаарының социал болгаш экономиктиг улуг ужурлуг деп сааналын онзалап демдеглээн.

Эрткен беш чылда Россия Федерациязынга бойдус камгалалынга эвээн акша-хөреңгини — 25 миллиард хире рубльди чарыгдаан. Ол бодуунуң түңнелдерин берген. Эзээн каш үлетчур районнарында агаарның газ-биле хирленири эвээжээн. Атмосферажэ хорадыг будумеллерни үндүрери 10 хуу эвээжээн. Ынчалза-даа кыдыңыгап чүүлдер үениң негелделеринге дүүшпес эвес деп, санал бергеннер демдеглээн. Экономиканың дүрген хөгжүлдезиниң, социал улуг сорулгаларны шиитпирлээриниң үезинче чурт ниитгеп, контур улуг девискээрлерни ажыл-агыйга шиңгээдип ап турар, мурнуузы байдалмейн турар технологиялар неступ келген, кандыг-бир хире чергези-биле бойдуска салдар чедирип турар факторлар тынтып келген. Дүрген хөгжүлде бойдус-биле улурланмышкак болбас, ол ашаа багай салдар чедирбези өскертпес ужурлуг негелде болур ужурлуг.

Ооң-биле холбаштыр «Соңгу болгаш Сибирь хемнериниң суглары өскээр ансыр ажылдарны соксадыр дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чаа хүлээп алган доктаалын съездиниң делегаттары улуг сеткил хандылыгның-биле демдеглээннер.

Съездиже 600 хире делегаттар, эвилелдешкен республикалардан аалчылар, социалистиг чурттарның бойдус камгалаар организацияларының төлээлекчилери киржип турар. Съездиниң ажылында СЭКП ТК-ның Кодаа ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетнүрүлүк килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы И. К. Капустян, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Л. Б. Ерышин, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелдериниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның харыысалгалыг ажылдакчылары, эртемденнер киржип турар.

Съезд бодунун ажылын уламчылап турар. (СЭТА).

Сентябрь—мал чемнери белеткээриниң болгаш дүжүттү чидириг чок ажаап алырының шалыпчы айы

Бөгүн «ШЫН» солуп КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН «Ленинчи оруқ» совхозтуң тараажыларынга тураскаадып көдүрген.

Каа-Хем районда «ЛЕНИНЧИ ОРУК» совхозтуң тараажылары сентябрьның 13-ке чедир 3984 гектар черниң 2690 гектарын (азы 65.3 хуузун) кескен болгаш ооң 1530 гектарын (азы 58.8 хуузун) бастырып алган. Бастырган черден 1685 тонна азы бир гектарга онаааштыр 11 центнер дүжүт алдынган. Дүжүт ажаалдазы улам шапкынчып турар.

Дүжүт ажаалдазының мурнакчыларындан үлегер алыңар!

ТЕМПИНИ ШАПКЫНЧЫДАР

Мал чеми белеткелиниң шалыпчы ийи айынга кирипкен Сүт-Хөл районнуң совхозтарының ажыл-ишчилери сентябрьның сеске чедир 10062 тонна сигенни белеткеп, бөдүүн мал чеми белеткээр планының 83.9 хуузун күүсеткен. Сенажты 7012 тоннаны, силосту 1333 тоннаны белеткеп, планныг онаалдаларын күүседир чоокшулаан.

Ажыл-агыйлар аразында калбарган социалистиг чарышта «Сүт-Хөл» совхоз мурнап турар. Бөдүүн болгаш чүлүктүг мал чеми белеткээр планын ол күүсеткен, мал чеми белеткээрин ам-даа үргүлчүлевишаан.

* * *

«Алдан-Маадыр», «Октябрь 30 чылы» совхозтар сиген белеткелиниң планын күүседири-биле организастыг ажылдап турар. Ынчалза-даа «Алдан-Маадыр» совхоз силос салыр планын 44 хуу, «Октябрь 30 чылы» совхоз сенаж салыышкынын 54 хуу чедиргеш, чүлүктүг чем белеткээрин хожудадыпкан.

Карл Маркс аттыг совхозтуң удуртукчулары мал чемиин белеткелиниң темпизин түргедетпейн турар. Ол ажыл-агый ам 1421 тонна сигенни белеткеп, планының 60 хуузун, силос салыр онаалдазының 53 хуузун күүседип, хожудадашкыныг ажылдавышаан.

М. СЕВЭЭН.

ДҮЖҮТ АЖААП АЛЫЫШКЫНЫНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Он бешки беш чылдың баштайгы чылының дүжүдүн чогуур үезинде чидириг чок ажаап алыр дээш социалистиг чарыш республиканың ажыл-агыйларында улам калбарган. Чаа-Хөлдүн «Чодураа», «Бүргүгаар», «Октябрьның 30 чылы», «Дөн-Терезин» совхозтар дүжүт ажаалдазын шалыпкып чорудуп, бар бүгү техниканы болгаш кижи күжүн бүрүн ажыглап. Тараажылар ортузунда социалистиг чарышты дээштиг тургускаанындан өске ажыл-агыйларны ажаап алышкын талазы-биле оранчок мурнап турар.

Чөөн-Хемчикте «Искра», Улуг-Хемде Жданов аттыг совхозтар дүжүт ажаалдазын организас чок чорудуп турар. Сентябрь 11-ниң байдалы-биле алырга, олар дүжүт ажаалдазын дөңгүп-ле 5 хуу чедирген. Амгы чылыг хүннерни долу ажыглап, дүжүттү кыска хуусаада чидириг чок ажаап алырынче бүгү күштү мөөңнээри ук ажыл-агыйларының удуртукчуларындан негеттинип турар. Бир эвес чугула хемчеглерни чогуур ажылдарны дарый албас болза, хайыраан дүжүттүң хар алаадче кире бээрини бүгү барымдаалары бар. Ону чүгле шудургу, организастыг ажылдар болдурбайн барып болур.

Кууругеге тараа дужаар талазы-биле Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем районнар ажылын чоокку хүннерде улам шапкынчыткан. Ол районнарның ажыл-агыйлары — ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз 837 тонна, «Революцияның чалбыжы» — 804 тонна, «Бүрең» — 884 тонна, «Саян» — 746 тонна тарааны Кызылдың сайгарылга баазазынга дужааган.

Сентябрь 12-ниң медээзи-биле алырга, республикада дүжүт ажаалдазының байдалы мындыг: бирги олурудга — кезер шолу, ниитизинде —

Бай-Тайга	1183	599	10.9
Мөңгүн-Тайга	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	1542	13.8
Овүр	—	—	—
Сүт-Хөл	4763	2044	15.7
Чөөн-Хемчик	12433	2880	9.6
Улуг-Хем	18142	5971	15.6
Таңды	42210	19763	11.5
Бии-Хем	25307	10870	11.6
Тожу	—	—	—
Каа-Хем	25895	14921	8.5
Тес-Хем	2202	2036	12.1
Эрзин	3023	1295	9.6
Кызыл	23090	12571	10.5
Республика	161057	74330	11.4
Эрткен чылын	160000	37038	10.5

Республикада 906.5 гектар картофель ажаатынган, ооң 3472 тонна дүжүт алдынган. Эрткен чылын 409 гектардан 3268 тонна картофель алдынган турган. Бир гектардан дүжүт: бо чылын — 85 центнер, эрткен чылын — 80 центнер.

Ногаа 1350 гектардан 1213 тонна ажаатынган. Эрткен чылын 1255 гектардан 1165 тонна алдынган турган. Дүжүдү: бо чылын 64, эрткен чылын 123 центнер.

Тараажылар, бүгү күжүңерни дүжүттү кыска хуусаада ажаарынче мөөңнээңер!

ҮШ СОВХОЗ ПЛАНЫН КҮҮСЕТКЕН

Сентябрь 10-га чедир «Кызыл тараачын» совхоз 3218 тонна, «Хадын» — 1210 тонна, «Эрбек» — 1114 тонна сигенни кезип белеткээш, ол талазы-биле планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен.

Ол ышкаш «Саян» совхоз силос салырының планын 4683 тоннага ажыр күүседипкен (планы 17500 тонна).

Бии-Хем районга ниитизи-биле план ёзугаар 50148 тонна силос салыр көрдүнген болза, херек кырында бо хүннерге чедир 60070 тонна силосту салган, планын ажыр күүсеткен. Ажыл-агыйлар сентябрь 10-га чедир 13116 тонна сигенни кезип белеткээн. Мал чемниң белеткели уламчылап турар.

Бистиң корр.

ДУРЖУЛГА СОЛЧУП КЭЭП ЧОРААН

Совет-моол найыралдыг харылзааларның планын ёзугаар бистиң республикага МАР-ның Завхан болгаш Баян-Улгий аймактарының нам болгаш эрге-чагырга органнарының ажылдакчыларының төлээлекчилери эрткен хүннерде кээп чораан.

Делегацияны СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов хүлээп алган болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин, партия ТК-ның эде тургустунуушкунуу, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир талазы-биле угланыышкынын амыдыралга боттандырар талазы-биле республикада ап чорудуп турар хемчеглерни, он ийиги беш чылдың бирги чылының планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле ажылчы чоннуң тура-соруктуг ажылының дугайында республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң чедиишкиннерин чугаалаан; бо бүгү ажыл-херектерге партия организацияларының, коммунистерниң ролюн көргүскен.

Моол аалчылар СЭКП Кызыл хоорком унуң, хооркүскомунуң төлээлекчилери-биле кады В. И. Ленинниң тураскаалынга чечектер салган, хоорайның тураскаалдыг черлеринге, 60 маадыр аттыг чурт-ниитчилел музейинге чораан. Аалчыларга Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы Д. Л. Тиимей хоорайның социал-культура чаартылгазының, ооң мооң соңгаргы хөгжүлдезиниң дугайында чугаалаан.

Кызылдың № 4 ортумак школазынга, № 6 уруглар садынга олар барып, школа реформазын боттандырар, чоштарның кижизидилгезин, өөредилгези организастап салызырангайжылар талазы-биле ажылды кандаар тургусканын сонуурган, дуржулга солушкан. «Тудуг кезектери» комбинатта, эът комбинадынга ол бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазы, партия организацияларының организакчы, мобилизакчы ажылы-биле таныжыкан.

Каа-Хем районга партия райкомунуң, райкүскомунуң ажылының стиль-методтары-биле таныжып, «Совет Тыва», «Кызыл туг» совхозтарның партия организацияларының чоннуң дыштанылгазын организастаар, культура-спорт комплекстериниң ажылының дуржулгазын көрген.

Аалчылар дүүн СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга барып, партийжи, экономиктиг өөредилгениң системазы-биле таныжып, удавас эгелээр өөредилге чылынга белеткелдиң байдалын сонуургаан.

Моол делегация бөгүн чурдунче аъттанып тар.

С. БАЯН.

ЧҮГЕ ЧИДИРИГЛИГИЛ?

⊙ ТАРААЛАР ЧЫДЫПКАН.

⊙ КАЙЫ КОМБАЙНДАН ТӨКТҮП ТУРАРЫЛ?

⊙ ЭКИНИ ЭКИ ДЭЭР.

Соолгу хүннерде агаар-бойдус чүгээртээн, ажыл-иш хову турлагларында хайнык кан. Бо удаада «Улуг-Хая» совхозтуң Хайыракан салбырының тараажыларының ажыл-ижи-биле таныштырайн. Совхоз бодунуң 4100 гектар черниң тараазын ажаап алыр. Амдызында ооң ап турар дүжүт эки. Бир гектардан 20 центнер тарааны ниити совхоз ап турар.

Хайыракан салбыры бо хүннерде 1128 га черниң тараазын чыттыр кестирген. Ооң 535 гектарын бастырган. 1156 тонна тараа ажаап алдынган.

Баян-Колдуң хову-трактор бригадазының кежигүннери Сенекте тарааны дөрт кестирип турар. Олар бо хүннерде 20 га черниң тараазын дөрт кестиргеш, Арыг-Бажының шаңынче сөөртүрүп үргүлчүлевишаан. Ында ажылдап турар он комбайнда ийи-ийи комбайнерлер быжыглаттынган. Олар ийс хүннерни ажыглап, эртенгиниң сес шактап эгелээш дүнениниң ийи шакка чедир тарааны кестирип турар. Соолгу үеде ажылдаар шак хевээр артса-даа, а ажылдың темпизи өөрүмнээн. Сыпта турар тараалар чыдыпкан. Ону кестирерде, комбайннарны өөжум чорудар апаар. Ынчангаш ажылдың темпизиниң дүрген чорбайн турар бир чылдагааны ында. Ол черниң тараазы дүжүткүр болганы-биле комбайннарның бункерлери удаа-дараа доли бээр, а ооң тараазын уруп алыры-биле келир машиналар хожудап турар. Ынчангаш ажылдың өөжум чорун турарының ийиги чылдагааны база ында.

— Комбайннарның тараа кестирип турарының байдалы кандыгыл, мажак чокка ажаап алырының талазы-биле чүну чугаалап болур силер, Анай-оол Аркадьевич? — деп айтырдым.

— Ам дээрезинде туруушкун чок ажылдап тур бис. Үрелип турар кезектер чок. Ийи, чаңгыс таварылгалар болгулай бээр. Слесарьлар ону дораан кыла каап тур силер ышкаш. Силер бээни көрүп тур силер ышаан. Бо черде ийи, чаңгыс тараа төктүгүлеп каапкан дыр. Чогум кайы комбайндан төктүп турарын билип чадап тур бис. Дүвүлтеки чем үезинде ыыпан көөр бис — деп, салбырның агроному А. А. Ангапкан чугаалап дыр.

Комбайннарның соондан кылаштап, черде тарааларны санап көрдүм. Он базым черде 10 ажыг тараа бар болду. Ол хүн комбайнерлер 10 гектар черниң тараазын кескен. Оларның ында чидирген тараазының деңнели бир гектарда на 3—5 килограмм. Комбайнер-даа, агроном-даа ону таптыг санап көрген бе? Чок. Ону кым-даа санаваан.

Үстүнде чугаалааныывыс, совхозтуң тараа шолу 4100 гектар болгай. Ооң кайы хире чидириг болур-дур, санап көрүңер даан.

Чүге чидиригдигил? Бо айтырыгга совхозтуң кол агроному Иван Андреевич Иванов кандыг харыы бээрил? Он комбайнның аразындан чүгле Виктор Доспаның комбайны тараа мажактавас болган. Өөделерин чүгө мактап турарыл? Азы техниканы баштайгы шенелде келиишкинниң чорудун турганы хыналып барганы ол бе?

Экини эки дээр бис. Он комбайнерлерниң аразында чээрби ажыг чыл иштинде ажылдап келген хоочуннар-даа, аныяктар-даа бар. Олар шупту чаңгыс чем-биле ажылдап турар. Хоочун комбайнерлер Тумат Кара-оол, Маңмыңдыы Намнаң-оол аныяктарны арга-дуржулгага, тарааны кадыр болгаш орту черлерге кестирерынге өөредип турар. Соолгу он хонук туну түңнели-биле алырга, тарааны чыттыр кестирерынге Чаш-оол Доңдуу, Дыртык-оол Саңмай-оол, Андрей Хураган-оол, дөрт кестирерните Виктор Доспан, Анай-оол Енаак олар шылгараннар.

Тиилекчилерни шаңнап, мактап турары өөрүнчүг. Ынчалза-даа социалистиг чарышка шыңар талазы-биле айтырыгны бирги черге тургузар ужурлуг турган. Ынчаш, шынап-ла, ёзулуг мурнакчы кижини илередири берге болуру магат чок. Социалистиг чарыштың түңнелин үндүрерде, бүгү талазын көөрү чугула. Чаңгыс талалаар чорукту болдурбазын совхозтуң профэвилел комитети, комсомол организациязы чарыштың бегелделин ам-даа өөрени көөрү күзенчиг.

М. ОЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: кескен тарааны чудуруп турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЦЕМЕНТ ЗАВОДУ

Кол тудуг материалы — цементиниң амгы үеде Тываже Красноярск крайдан дагдыг Саянның бөрге оруктары-биле сөөртүп әккеп турар. Аңаа хөй санныг автомобиль транспорту болгаш хөй-хөй акша-төгерик чарыгдаттынар. Республиканың он ийиги беш чылда социал болгаш экономиктиг хөгжүлдезиниң планын ёзугаар амыяк хоорай Чаа-Шагаан-Арыгдан ырак эвес черге түс черниң дойдевурак болгаш чутаг чиг эт курлавырларынга цемент заводун тудары көрдүнген.

— Республиканың бүдүрүкчү күштериниң интенсиктиг хөгжүлдезиниң ол тудуу эгелей берген. Ажылдың темпизин шуудап эгелээн. Ында дуржулгалыг бригадалар ажылдап турар — деп, «Шагонартяжстрой» трезиниң кол инженери Анатолий Николаевич Серякатов чугаалады.

Бир чылда завод 274 муң тонна цементиниң бүдүрерин санап херген. Ооң-биле кады бүдүрүлге объектилериниң, чурттаар бажыңнарының болгаш оруктуң тудуунга херек-ээри-биле түрмек сайларны база бүдүрер. Бо чылын заводтуң тудуунга чартык миллион рубльди шиңгээдип алыр планныг. Тываның цемент заводунуң төлевилелин кылырынга Новосибирскиниң төлевилел институдунуң архитекторлары амгы үениң технологиязын ажыглаан. Ындаңгыы чиигеткен улуг хемчээлдиг материалдарны калба-биле ажыглаарынче кичээнгейни салган. Аңаа бажыңның кырын хары угда дүүлаар металлдан кылган үш каът хаалар болгаш чартык хемчээлдиг чиик чылыг материалдар хамааржыр.

Заводту болгаш өске-даа объектилерни дериириге материалдарны Красноярскидан, металлконструкцияларны Челябинск, Свердловск болгаш чурттуң өске-даа хоорайларының бүдүрүлгелеринден сөөртүр.

Ол микрорайонга цемент тудуушкун ангыда, чаа планнаашкын ёзугаар хөй каът чурттаар бажыңнарын, 1176 олуттуг школаны, универмагты, аъбаи черлерни болгаш социал-культура объектилерин тудар. Ынчангаш цемент заводунуң тудуун республикага бир-ле дугаарында он ийиги беш чылда ажыглаттынып кирер даш бүгү күштү мөөңнээр мөөңнеп турар.

Н. ВАНЬКОВ.

ЭСТАФЕТА — ИДЕГЕЛДИГ ХОЛДА

КУСТАНАЙ. (СЭТА-ның корр.) Виктор Могильныйның комбайнында чарыштың тиилекчизиниң туту аппарып берген. Кожазында ажылдап турар Владимир Петрович — Викторнуң адазы ашак байыр чедирген. Виктор ажаап алышкынче бо чылын бир дугаар үнген-даа болза, дуржулгалыг мастерлер-биле чарыжып, хүнде 360 центнер кызыл-тасты бастырып турар.

НЕГЕЛДЕЛЕРГЕ, ДИЛЕГЛЕРГЕ ДЫҢНАНГЫР БОЛУРУ-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга база СЭКП-ның XXVII съездизинге хамаатыларның хуу дилеглеринге, саналдарынга дыңнангыр болур чорукту ужур-дузазын онзалап демдеглээн. Улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскому, чер-чер Советтери, районнуң бүдүрүлгелериниң, организацияларының болгаш албан черлериниң удуртукчулары хамаатыларның чагаа-бижиктеринге, саналдарынга болгаш дилеглеринге дыңнангыр болур дааш чамдык ажылдарны эрткен чылын болгаш бо чылдың эрткен айларында кылган.

Хамаатыларның чагаа бижиктери-биле ажылды сайзыраңгайжыдар талазы-биле айтырыгны Чадаана хоорай, Хайыракан кедээ Советтериниң сессияларынга, район Совединиң күүскомунга чугаалажып келген. Ол ышкаш Чадаана хоорай, Хайыракан, Теве-Хая кедээ Советтери, районнуң тоң эмнелгези ажык чагаа хүннерин база организастаан. Хамаатыларның хүлээп алырының чаңгыс аай хүннери удуртукчуларының чурттакчылыг черлерже, бүдүрүлгелерже болгаш организацияларже үнүүшкүннери практикалаттынып турар.

Мындыг хемчеглерниң ажыы улуг дээрзин бистиң амгы биче дуржулгавыс бадыткаан. Ол ажылды хамыктың мурнунда хамаатыларның хомудалын болдурган четпестерниң үнер дөзүнче, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң сорулгаларын шиитпирлээринге хөй-нииттиң калбаа-биле хаара тударынче угланып турар бис. Ылаңгыя үнүүшкүннер ол-бо айтырыгларны түс черге дарый шиитпирлээринге дыка дузалыг болуп турар.

Совет органнарже хамаатылар кандыг саналдар кирип турарыл? Ооң тодаргай анализин чоокта чаа район Совединиң күүскомунга кылган бис. Бо чылдың эрткен баштайгы алды айында чүгле кедээ Советтерге безин 503 дилег кирген. Оларның иштинде кедээ ажыл-агый айтырыы-биле холбаштыр 37 дилег, транспорт болгаш харылзаа-биле — 16, чурттаар байдалын экижидерин азы бажың бээрин дилээн — 121, уруглар кижизидилгезинче, оларны ясли-садиктерге кирерин хамаарыштыр — 45 дилег кирген. Ол бүгү-биле чергелештир хоойлу-дурумну, корум-чурумну камгалаары, арагалаашкынны болгаш маңгыстыргак чорукту чайладыр талазы-биле саналдар база кирген. Күүскомнарга келген 563 чагааның 455-инге чогумчалыг харыыны берген, 8 чагаага тайылбыр кылган.

База бир демдегжээр ужурлуг чүве чүл дээрге, чамдык хамаатыларның хөй-нииттиге ушур-дузалыг дилеглерни кирип турары болур. Чижээ, Хондергей кедээ Совединиң күүскомунга кирген беш дилегде Культура бажыңын, уруглар садын тударын, силос траншеязын кылырын, семиртилге шөлүн тургузарын дилеп турар. Ол ышкаш ук суурнуң ажылчыннары тоң кудумчуну дескилээрин база дилээн болган.

Хөй-нииттиге ужур-дузалыг мындыг бидириишкиннерни хамыктың мурнунда чыыштарга, күш-ажылчы коллективтерниң хуралдарынга чугаалажыры чаңчыл апарган. Бо чылдың баштайгы чартыында кедээ Советтерниң күүскомнары шак мындыг 16 бидириишкинни сайгарган.

Советтер амыдыралы

Чоннуң чагаалары болгаш бижиктери-биле ажылды экижиткен черлерге Теве-Хая, Чыргакы, Хайыракан кедээ Советтериниң күүскомнарын айтып болур. Бо Советтер хамаатылардан кирген бидириишкиннерни доктааттынган хуусаазында көрүп, чогумчалыг харыыны берип турар. Харын-даа Теве-Хая кедээ Соведи кирген чагаа-бижиктерни күүскомга, комиссиялар хуралдарынга көрүп турар.

Ындыг турбуже, хамаатыларның дилеглеринге, хомудалдарынга тоомча чок чоруктуң фактылары база бар дээрзин айтыры чугула. Хорум-Даг кедээ Совединиң хамаатызы Б. Моңгуш ук Советтиң күүском даргазынга бо чылдың февральда-ла бидириишкин берген. А даргаа чүгле шимда резолюция салган. Оон аңгыда Хондергей, Чыраа-Бажы, Хорум-Даг, Шеми кедээ Советтериниң күүскомнарынга хамаатылар аас-биле айтырыг тургузуп кээп турар, а оларның бүрүткели база четпес.

Чадаана хоорай Совединиң күүскомунуң ажылынга хамаарыштыр чемелээр чүүлдер хөй. Чижээ, ооң даргалары чамдык харыыларны дыка оралдадып турар. Советтиң кудумчузунуң чурттакчыларындан үш кижи ат салган бидириишкинни он беш хонгаңда харыылаан. Ол ышкаш сиген кезер черлер тускайлаар дугайында хамаатыларның аас-биле кирген дилеглери мында база түңнел чок болуп турар.

Чүгле партия, совет органнарже эвес, районнуң бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларының удуртукчуларының адрезинче база хөй чагаалар кирип турар. Бо чылдың эрткен бирги чартыында Чадаанада турар 9 организацияже, албан черинче 396 бидириишкин кирген. Оларның хөй кезии чурттаар байдалын экижидери-биле, школа назының четпес уруглар албан черлеринге орун бээри-биле, корум-чурум камгалалы-биле холбашкан. А оң хөй дилег — ажылга кирери-биле база ажылдан шын эвес үндүргени-биле холбашкан болуп турар. Хамаатыларны ажылдан шын эвес үндүрер фактыларның барын ол бидириишкиннер бадыткап турар. Аңаа даранында чүүлдү чижек кылдыр көрүп болур: район ажылдакчызы А. Сакпак бо чылдың февральда район Совединиң күүскомунче бидириишкин киирген. Ону ажылдан шын эвес үндүргенин мында айыткан. Кажан ооң чылдагааның дүрүм ёзугаар сайгарып көөрүвүске, А. Сакпакты ажылдан үндүргени шын эвес болган. Ону ажылынга катап киирген, ажылдавайн турган үезиниң ортумак шалыңын төлээр ужурга таварышкан.

Хамаатыларның хомудалдарынга, дилеглеринге болгаш бидириишкиннеринге тоомча чок, оларга өй-шаанда чогумчалыг харыы бербес черлерниң чижээнге автотранспорт бүдүрүлгезиниң удуртукчуларын хамаарыштырып болур. Бо чылдың мартта Победа болгаш Лихачев кудумчуларының болук чурттакчылары бажыңнарының таарымчалыг эвезинге, изиг-соок сугнуң чогунга АТБ-ның администрациязынга хомудааннар. А квартира хелезиин кевээр дээрин база айыткан. Бо хомудалга АТБ-ның удуртукчулары мынчага оглуг харыы бербээн. Оон туржук хамаатыларның дилеглери-биле, бидириишкиннери-биле канчаар ажылдап турарын чурттакчыларга дыңнатпайн, оларга отчёт бербейн турар.

Эрткен чылын болгаш бо чылдың эрткен алды айында райкүүскомнуң аппарадының база өске-даа харыысалгалыг ажылдакчылар 9 чагааның иза-биле чорааш, түс черге хемчег алганнар. Чамдык бидириишкиннерни чер-черлерге шиитпирлеп бээри-биле шилчиткен, оларның тодаргай хуусааларын айыткан.

Райкүүскомнуң инструкторлары кедээ Советтерниң күүскомнарынга практиктиг дуза чедирер талазы-биле база чамдык ажылдарны кылып турар. Ындыг-даа болза, бо талазы-биле ажылдың деңнели ам-даа куду дээрзин миннир ужурлуг бис. Хамаатыларның дилеглерин, бидириишкиннерин сайгарарда Советтиң активин, улусчу контролёрларны, депутаттарны киириштирер ажыл кошкак.

СЭКП-ның XXVII съездизиниң база партия ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «СЭКП-ның XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири дээш улус депутаттарының Советтериниң ролюн улам бедидер болгаш харыысалгазын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалының негелделерин ёзугаар күүскомнар аппарадының ажылын эде тургузар талазы-биле ажылды моон соңгаар-даа күштелдирер бис.

К. ШҮҢНЕЙ,
Улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң ниити килдис эргелекчизи.

Беш чылдың кижилери

ӨӨРҮШКҮНҮ ЧАЯАП ТУРАР

Суг-Бажы кудумчузу Белдир-Арыгда барык-ла чаа кудумчуларның бирээзи. Ооң хемче талазында бажыңнар шупту чаңгыс аай төлевилелдиг, бир аай шуужуп кан, аныяк көстүр. Харын кудумчунуң аткаар талазында эрги бажыңнар бар. Оларның бир чамдыктарын улус күзели-биле дужааштыр үттеп ап-даа турарлар. Кижилер улам эки чурттаарын бодап турар болбайн аан. Бир-тээ ажыл-херек эки чоруп турар, амыдырал чаагайжып орар болганда, кым-даа ындыг, бүгү-ле чүүлдер таарымчалыг, эптиг болган турарын күзээр.

Девүттерниң өг-бүлези Суг-Бажы кудумчузунуң аткаар талазында, суур бажында. Ажыл хүнү чаа-ла доозулган турган чүве, Руслан Сарыг-оолович ажылындан чаа келген, аалының ишти Мария Баазан-ооловна каттап чорааш, база-ла кухнида турду. Ачазы хеймер кызын тудуп алган ор. Ол душта кудумчудан база бир бичии кижи кирип келди, кудумчу кежир бажыңда эжинге чорааш, холун аартып алган ыы-сыкызы-ла келди. Авазы ону оожуктуруп кагды. Удавайнда дашкаартан барык бот-боттарынга деңнеги ийи уруг база немежип келди. Шупту-ла кыстар. Ада-иезинге дөмейи аажок, сарыг-сарыг баштарлыг, ак арыннарлыг. Иштики өрээлдиже кире бердилер, бажыңның ээлери-биле чугаалажып ор бис. Ада-иениң кичээңгейин уругларындан черле ыравайн турарын кижи доңгаан эскерип каар. Бичии кижилер ындыг болгай: хомудалын-даа, өөрүшкүзүн-даа авазынга азы ачазынга соглексээр, олар база ындыг болдулар. Авазынга-даа, ачазынга-даа чассып кээп, бир-ле чүвени айтырып ап, салдыкпайн турарлар.

Өг-бүлениң ээзи Р. С. Девүт-биле ооң ажыл-херээн сонуургап, чугаалажып ордувус, тудугжулай берген. Ийе, ам сес чыл ажылдап турар. Самагалдай ортумак школазын доосканы. Совет Армияның хуралдеңинге шериг албанын эрттирген. Топ Россия, Соңгу чүк, Волга чоогу ол мынчаар эрттирген чылдары амыдыралчы дадыгышкынны алырынга дузалаан. Кижиге чүү эң-не үнелиг деп чүвени билип алырынга эки үндезин болганын ол ам сактып чугаалап орар. Амыдыралда чүү эң-не үнелиг? Бердинген ынак ажылы, чонунга ажыктыг үүле-херектерин кылыры. Кижиниң күш-ажылы ону өрү тыртар, алдаржыдар. Эң-не үнелелдир. Амыдыралчы тургуш-даа дугайын чугаалаар болза, ёзулуг үндезин базым ол-ла-дыр. Харын Руслан Сарыг-оолович Девүт бодунуң кылып турар ажылынга мынчангаш бүрүн эргелиг чоргаарланып чоруур.

Тудугжу. Кижилерге өөрүшкүнү чаяап турар ажыл. Ол боду-ла мынчаар санап чоруур. Тываның кодээ ажыл-агый техникумун доосканы, зоотехниктеп-даа ажылдап турган. Ол ажыл Руслан Сарыг-ооловичке таарышпааны ол бе? Бодундан база айтырган мен:

— Таарышпаан деп чүү дээрил, мен бодаарымга, хой-биле ажылдап турар кижилер бисте четчир-дир — деп харыылады.

Ийи янзы билип болур харыы-дыр. Хой-биле ажылдаарынга кижилер чедишпейн база турар. Ылаңгыя малчыннар. А мал эмчилери, зоотехниктер, шынап-ла, четчир боор. Ооң дугайын ыыттавайн бодадым.

Русланның үш акызының улуу бо совхозта тудуг бригадири, чаа ажылдаап, база бир акызы Кызылда мебель фабриказында. Черле мынчаар-биле, тудуг-биле үреддежип чоруур улус-тур.

Р. С. Девүт Самагалдайда № 1070 КМК-ның тудугжузу, бо совхозта ажылдап турар. Боду-биле сес кижи. Бригадир — Руслан. Белдир-Арыгның сөөлгү элээн каш чылдарда кылдынып турар кол-кол тудугларын олар кылып турар. Бир аай төлевилел-биле туттунган чаа бажыңнар оларның холу-биле кылдынган. Эрткен чылын сес аал ишти чурттаар дөрт бажың кылдынган, бо чылдагы план эки күүсеттинип турар, дөрт чаа бажыңның ийизи ажыглалга кирген, арткаы ам доостур. Суурнуң артыы талазында база бир чаа кудумчу тыптып келген. Ужарлыг кудумчузунда бо чоокку үелерде дужааган чаа бажыңнарда совхозтуң мурнакчы механизаторлары, чолаачылары чурттай бергилээн. Хоочун механизатор Чыргал Кызыл-оол, чолаачы, Тыва АССР-ның Дээди Совединиң депутады Станислав Минчей дээш өске-даа ажылчыннар мында.

Тудуг-суур-даа чаартылып, кылып турар бажыңнарның хемчээли-даа, шынары-даа экижип орары кедээниң иштилеринге, шынап-ла, өөрүнчүг. Каш чыл мурнунда болза ийи аал ишти чурттаар бажыңның узуну база дооразының хемчээли 7х14 метр турган, ам бо чылдарда 9х18 метр хемчээл-биле тудуп турар апарган. Бажыңнарның өрээлдери оран-чок делгем. Херим-кажаазы таарымчалыг, мал-маган тудар чери база белеткеп каан, делгем огород бар. Сарыг-биле дөмей-ле. Шак мындыг эки, таарымчалыг кодан девискээрге хаван, мал өстүрүп алыравайн, ногаа тарывайн баар болза, черле багай деп бодаар мен.

№ 1070 КМК-ның бо совхозта бригадазы ковчуг улуг хемчээлдиг тудугну — совхозтуң машина-балгат турар девискээриниң тудуун чорудуп турар. Ооң мурнунда гараажтарны кылган. Кады ажылдап турар өөрүнден В. Карти, М. Дажываа, А. Далаа ышкаш мурнакчылар бар, черле ниитизи-биле хол салдынчак кижи чок улус болду. Кижи бүрүзү-ле кылып турар ажылы дээш бердингиен, чаа, чараш, шынарлыг кылган оран-бажың дээш чонунга мактадып турарлар. Сан-хуу-даа сүрбедим. Шынап-ла, эки ажылдап турар тудугжулар деп шупту мактаар болду. Ылаңгыя ол бирги беш чылды бригада тергиин ажылдап эрттирген. Бо херекке бригадир Руслан Сарыг-ооловичиниң киирип турар үлүг-хуузу улуг болбайн аан. Ол бирги беш чылдың түңнелдери-биле үре-түңнелдиг ажылы дээш ол чоокта чаа «Улустарның найыралы» орден-биле шаңнатканы. Шынап-ла, бедик шаңнал! Кижи ажыл-херээ-биле алдаржыыр, амыдыралдың ёзулуг үнези — күш-ажыл, ол ылаптыг шын.

Ооң ёзулуг бадыткалы Руслан Сарыг-ооловичиниң ажыл-херээ, амыдыралы болуп турар. Ада-иези маңаа чурттап чораанна. Олар ам шагда-ла чок. Хеймери Руслан безин өгге төрүттүнгеп. Ада-иезиниң бажыңы суурнуң Октябрь кудумчузунуң адыны талазынга турган, эрги, чавыт бажыңчыгаш. Улустар ам оларны чаартып турар апарган, бичии бажыңчыгашты өскээр көжүрээрге, ооң орнунга чаа бажыңны тудугжу оглу Руслан өөр-биле кады туткан. Боду албан-биле мынчаар кылган. Шак мынчаар турасхаал болуп артар-даа ышнаан. Эргиии чаа солуур болгай. Кайда-даа чаартылга. Кижилерниң угаан-бодалында, ажыл-херектеринде.

Мария Баазан-ооловна биле Руслан оларның база бир чоргаарлы, өөрүшкүзү — оларның сес кызы. Бодап-даа көрүңер, дөртен харыштында аныяк өг-бүле ынча ажы-төлдүг. Төлдү чүгле төрүп каарында эвес, оларны кижи кылдыр азырап өстүрер, кижизидер апаар. Бажыңның херээжен ээзи — башкы, Чыргаланды ортумак школазында күш-ажыл башкызы, уругларны ажыктыг ажылга чаңчыктырып, өөредип турар. Аъш-чем кылырынга, даараныырынга хензиг бичиинандан-не уругларны өөредир сорулга салдынган болгай. Мария боду черле хөй ажы-төлдүг болгаш, амданныг чемнер белеткээринге, аргыттынарынга, даараныырынга салымныг кижи болду. Бодунуң кыстарын амыдыралга өөретпишаан, школада бүгү ажы-төлдү база өөредип турар. Бирээзи — тудугжу, бирээзи — башкы. Ажыл чай чок, шак-ле кызы берге, ынчалза-даа ада-иеуругларын эки кижилер болзун дээш чүткүдүп, ажылдап, чурттап чоруурлар. Улуг уруу сески класс соонда Улан-Удэге харылзаа техникумун доосканы. Школада дөрт кижи өөренип турар, оон бичелери — Света, Чинис, Чинчи уруглар садында. Хеймери чаа-ла бир харашкан.

Руслан биле Мария амыдыралга чүткүлдүг, бергелерге торулбас улус. Ажыл-херек бүдүп турда, амыдырал база бүрүн долу, чаагай болбайн канчаар.

Б. ДИРЧИН.

МУРНАКЧЫ АЖЫЛЧЫН

Николай Павлович Бобровтуң чуруу «Тыва кобальт» комбинаттың хүндүлел самбыразында киргеннерниң аразында. Ол комбинаттың даг цегинде өрүмнекчи, электровоз башкарыкчызы бооп ажылдап турар. Ооң ажылының дугайында чүгле ажылдап турар дээри чедишпес. Бодунуң дааңган ажылынга харыысалгалыг, кызымак ажылчын эш-өөрүнге үлегерин көргүзүп, арга-дуржулгазын аныяктарга дамчыдып берип турар. Аныяк дагжылар Николай Григорьевти, Николай Кармаевти ажылга өөредип, кижизиткен, ам ол Игорь Аладьинни бодунуң мергежилинге өөредип турар.

Даг цегинге чагылар бызыглакчызындан эгелеп ажылдаан, ам хоочун ажылчын хөй удаа шаңнадып, мактадып келген. Он ийиги беш чылдың планныг даалгаларын ажыр күүседири дээш социалистиг чарыштың мурнакчыларының бирээзи бригадазының, цегиниң, ниити бүдүрүлгезиниң ажыл-чорудулгазы дээш сагып чорап, кызымак ажылдап турар.

ЧУРУКТА: «Тыва кобальт» комбинаттың даг цегинде өрүмнекчи Н. Бобров.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ШИИТПИРЛЭЭР ҮЕЗИ КЕЛГЕН

Оруқ-чирик чок, ырак-ыраак Тожуга транспорт айтырыы айтырыгларның айтырыы болуп турар. Ук айтырыгны улус депутаттарының район Совединиң сессиязынга чугаалажып, бо талазы-биле чогуур шиитпирни хүлээп алганы. Даа таварылга эвес. Райондче кирер болгаш ындыр сөөртүр чүъкту чылдың кайы-даа үезинде агаар транспорту-биле, чайгы үеде хем оруу-биле, кышкы үеде автоорук ажыттынга бээрге, ону ажылдап сөөртүп чедирип ап турар.

Аргыжылганы экижидер талазы-биле сөөлгү чылдарда чамдык ажылдарны кылып чорутканы билдингир. Ынчалза-даа чүък сөөртүлгезинде болгаш пассажир аргыштырылгазында дыка хөй четпестер ам-даа бар бооп турар. Эрткен беш чылда райондче улус ажыл-агыйының янзы-бүрү чүъктерин сөөртүр талазы-биле керээлиг хүлээлгезин агаар-даа, хем-даа транспорту күүсетпээн.

Сөөртүкен чүъкту четче бүрүн чедирер, дужаан, хүлээдир талазы-биле агаар болгаш хем транспортун харылап турар организациялар харыысалгалыг болур ужурлуг. Ындыг турбуже, бо черлер кандыг-даа харыысалга хүлээвейн турары алдеп. Моон ужурундан чамдык организацияларга сөөртүп эккелген чүъктер үрелип, төтчеглеттинип турар. Шак мындыг харыысалга чок чорук дээш буруулуг кижилерге буруу онаар дээрге, ындыг кижилер тыпылбайн баар чоруктар эвээш эвес.

Пассажир аргыштырылгазында улуг четпестер бар. Самолет-биле азы хем транспорту-биле ыңай-бээр аргыжар болганда, билет садып алырының бергелери кандыг дээр. Билет садар кассада турган кижилерниң ээлчээ шуут барымдаалавас. Билет садып олурар кассирлер таныш-көрүш, тала-дугай тыртар чорук ам-даа бар. Билеттерни баш удур садарын органиизаставаан. Агаар болгаш хем транспортунуң чамдык ажылдакчыларының чонга карыш-хажагай чоруу чайлаттынмаан.

Район төвү-биле аэропорт, хем вокзалының аразында пассажирлер сөөртүп турар автобус орта ажылдавастаан. Шак мындыг организас чок чоруктуң түңнелинде, пассажирлер эрткен-дүшкен машиналар доңуп, чүък машиналынга сыңмарлажып азы чадаг кылаштажып ужурга таваржып турар.

Районнуң совхозтарында автобустар бар-даа болза, олар орта ажылдавас. Ажыл-агыйларда бар бооп турар автобустарны чонну аргыштырарынга ажыглаар айтырыгны улус депутаттарының район Совединиң күүскому өөренип көрзе чогуур. Совхозтарда четчир санныг машина-техниканың ажыглалы багай. Шак мындыг багай эдилелдиң уржуундан ол машина-техниканың улуг кезии ажылдавайн, ааза туруп турар.

Чоокка чедир-ле аэропортка буфет база ажылдап турду. Ыңай-бээр аргышкан чон-даа оон изиг шайны ижип, аъш-чемни-даа садып чип турду. Ол буфет шагда хагдынган. Буфетти ажыдар, ажытпас дугайында райпо баштаар чери биле аэропорт аразында бот-боттарынче чүй кагжып турун берген.

Почта чедирилгезинде четпестерни база айытса чогуур. Чоннуң чагыткан солун, сеткүүлдери, бижик-чагаазы база-ла самолет-биле кээп турар. Агаар эки хүннерде безин почтаны баштайгы рейс-биле чорутпас, чок болза кежээки рейстер-биле чудурум чорудар азы шуут келбейн баар. Шак мындыг чылдагааннар-биле Чазылар, Сыстыг-Хем суурларже чедирер ужурлуг солуннар, журналдар, ажылчы чоннарның чагаалары неделя-неделязы-биле келбейн баар. Чоннуң хандырылгазында бар болуп турар четпестерни дарый эдер хемчеглерни ап, шиитпирлээр үе келген.

В. ТАМДЫН-ООЛ.

КИЕВКЕ АРЫГ СУГ

УКРАИН ССР. Найысылалды суг хандырылгазының курлавыр системазы-биле хандырарынга республиканың суг болгаш коммунал ажыл-агый ажылдакчыларынга чүгле чаңгыс ай негеттинген. Деснадан сугну Киевче чорудуп бээринге «Роса-300» дээр насос станциязын ажыглалга киирген.

Чернобыль АЭС-ке болган авария-биле холбаштыр хоорайның суг алыр кол чери болур Киев далайының хирлениириниң айыылын барымдаалааш, ийи суг дамчыдыкчызын тударын шиитпирлээн. Алды километр узун суг оруу 18 мооңдакты — көвүрүглерни, оруктарны, ортулуктарны, тоннельдерни дамчыштыр эрткен.

Богун Днепрниң суу мурнукузу ышкаш эргежок чугула санитар негелделерге дүгжүп турар, а Десна суун каттыштырганы арыг сугнуң четпес аңаарын болдурбас. Ынчанмыже тудугжулар «Роса-300» станцияның ажылын немеп катаптаарын шиитпирлээш, хоорайның янзы-бүрү районнарынга 160-дан 330 метр хаы артезиан кудуктарын үттеп каскан.

ЧУРУКТА: чаа каскан артезиан кудуктуң шынарының баштайгы контролёрлары «Укрбурвод» трестиниң Харьковта № 582 тускай эргелелиниң мурнакчы өрүмнекчилери (солагай талазындан оң талазынче) Николай Мороз, бригадир Александр Шинкаренко болгаш Виктор Куценко олар.

А. МАЛАХОВСКИЙНИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

СОРУК КИРГЕННЕР

Барыын-Хемчик районнуң үлетүр бүдүрүлгелериниң аразында калбарган социалистиг чарышка чоннуң амыдырал хандырылгазы бүдүрүлгезинге эргелелиниң коллективи идепкейлиг киржип, планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турар. Бүдүрүлге бо чылдың эрткен сес айларының планын бүгү көргүзүглер талазы-биле чедиишкинниг күүсеткен.

Кедээниң чурттакчыларының нарын техниказын сервиз талазы-биле хүлээлгезин тускай эртемниг специалист, аныяк коммунист Владимир Биче-оол багай эвес күүседип турар. Ол августа 8700 рубльдиң ачы-дузазын чедирер планын 9100 рубль кылдыр күүсеткен. Идик септээр мастер Дмитрий Далар-оол бодунуң планын база 110 хуу күүсеткен.

— Социалистиг чарышты калбартыр дугайында Кыйгырыгны чаңгыс кижи дег деткээн бис — деп, В. Биче-оол биле Д. Далар-оол чугаалашкан. — Ол дээрге оон ийиги беш чылдың сорулгаларын чедиишкинниг күүседирин дилээн улуг бура болур. СЭКП-ның XXVII съездизи кижи бүрүзүнүң эде тургузуушкунну, ажылынга хамаарылгазын экижидерин, чаа ёзу-биле ажылдаарын дилеп турар. Ынчангаш салдынган сорулганы чедиишкинниг күүседир дээш хүн бүрү шудургу ужурлуг бис.

Бүдүрүлгениң комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларының аразында чарыш база калбарган. Аңаа Постоянный суурда болгаш Ак-Довурак хоорайда пунктулар эрткен айда тиилекчи болган.

А. ХЕРТЕК.

МОСКВАНЫҢ ЧӨӨН ТАЛАКЫ ЭЖИИ

Москва — аажок улуг демир-орук белдири. Оон тос вокзалы бистиң чуртувустуң бүгү булуңнарындан хээр пассажир поездилерин хүлээп ап турар. Вокзаллар бо вектиң эгезинде тыптып келген. Оларның архитектуразы чараш болгаш бир янзы онзагай.

Найысылалдың Казань вокзалы 60 харлыг. Оон төөгүзүндеп каш сес. Ону билдингир архитектор Алексей Шусевтиң төлевилели ёзугаар туткан. Вокзалды 1913 чылда тудуп эгелээн, оон делегейниң бирги дайыны тудуг ажылдарын үре киирген, чүгле 1926 чылда ону тудуп доозар аргалыг болган. Ынчалзажок мынчан Шусевтиң бодалдарын чедер шаа-биле боттандырар арга чок болган.

Төлевилел ёзугаар вокзалды орус хоорайжыгаш хевирлиг кылдыр чогаатхан турган. Ол онзагай ховар тудуглар эрги Москваның архитектуразының аңгы эскерин болур. Бажыңның мурнуу талазы аңгы-аңгы кезектерден тургустунган ышкаш сиңнидырар, олар шаандагы ыяштан кылган орду бажыңчыгаштар-даа ышкаш. Казаньда Сююмбектиң сураглыг суургазынга дыка дөмей суургада ходжак демдектерни сиилбээн шак. Оон үстүнде суургде Казаньның бүрүңгү сүлдезин кылган. Вокзалдың мурнуу арнын, иштинде өрээлдерин сураглыг орус чурукчулар Борис Кустодиев, Евгений Лансаре, Николай Рерих каастаан.

Амгы үеде Казань вокзалы арай тар апарган. Моон поездилер 50 ажыг угже — Поволжьеже, Барыын Сибирьже, Ортаа Азияже, Уралче, Алтайже, Соңгу Кавказче чоруп турар болгай.

— Чогум-на харын оон уржуундан вокзалды эде кылыр, делгемчидер, ооң-биле Алексей Шусевтиң төлевилелиниң долузу-биле боттандырар деп шиитпирлээн — деп, вокзалдың кол инженери Я. Р. Шнейдеров чугаалады.— Ол ажылды эрткен чылдың февраль айда эгелээн. — Архитектор Вадим Батыревтиң кылган төлевилели ёзугаар 35 миллион рубль өртектиг ажылдарны 1992 чылга чедир доозар дээн.

Ынчан вокзалдың ниити шөлүнүң делгеми ийи катап улгадыр. Эрги бажыңга чаартылга ажылдарының соонда чүгле манаалга залы болгаш ресторан артар, аңаа чаа корпусту немей тудар. Аңаа ыштажалга өрээлдери, кассалар, амыдырал хандырылга өрээлдери турар. Төлевилелде пассажирлерге эптиг чүүлдерни кылырындан аңгыда, чаа болгаш эрги бажыңнарны чаңгыс аай чугул кылдыр каттыштырып турар архитектурлуг стилистиканы өөрениш кирген. Ийи корпустуң тутчур чериинге Алексей Шусевтиң арттырып каан эскизтерин ёзугаар суурга тургузар. Оон адаанга вокзалче кирер улуг эжик турар. Ийи корпусту болгаш шупту 17 демир-орукту 20000 дөрбелчин метр хемчээлдиг кайгамчык улуг шил дээвир-биле шывар. Бир эвес Шусевтиң төлевилели ёзугаар вокзалга хары үеде 3500 кижи турар деп көрдүнген турган болза, чаа төлевилел 14000 кижиге көрдүнген. Ынчангаш 1992 чылда Казань вокзалы Европада эң улуг болур.

Кыжын үеде вокзалдан 35000, чайын 50000 кижи үнүп чорув турар деп, вокзалдың начальниги Э. П. Пантук чугаалап турар. Олла хире кижи хүннүн-не аңаа кээп турар. Азы 70 муңдан 100 муң чедир пассажир-дир. Оон аңгыда база-ла ол хире кижи хоорай чоогунуң поездилери-биле чоруп, кээп турар.

Мында коллектив Москваның бүгү вокзалдарының ажылдакчыларының аразында эң эки деп чаңгыс эвес чыл иштинде саналып келген. Күш-ажылчы чедиишкиннери дээш дыка хөй ажылдакчылар бедик шаңналдарны алган. Чижээ, Лидия Гулкина вокзалга 30 чыл ажылдап келген. «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» медаль-биле шаңнатканы. Стрелка постузунуң улуг дежурныйы Леонид Буренков «Улустарның найыралы» орденниг. Шимчээшкин цегиниң Екатерина Трунтаева «Күш-ажылчы алдар» деп ийи орден-биле шаңнаткан.

Галина Заршикова онза сурагжаан. Ол — ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады. Хүнде 1000 пассажир-биле ажылдап турар. «Ооң ажылы дээрге бир ээлчегде-ле кижилерге дуза кадарының муң аргазы-дыр» деп, «Правда» солуун бижээн.

Транспорт, ооң айтырыглары

Галина Заршикова найысылалда 1984 чылдан эгелеп ажылдай берген «Экспресс-2» деп чаа система дузалап турар. Чаа салгалдың ЭСМ-нериң мында ажыглаан. Мурнунда турганын бодаарга бо система дыка бедик бүдүрүкчүлүг. Ол секундада 50 чагыгны күүседип шыдаар. Машинаның электроннуг угаанында 2000 поездиде бар хостут олуттар дугайында медээ үргүлчү турар. Система Москвага 1000 кассаны хандырып, билет садарын ийи катап көвүдеткен.

Вячеслав ШУХАНОВ.
(ПМА).

Интернационалчы кижизидилге

ХООЧУННУҢ ЧУГААЗЫ

Күш-ажылдың хоочуну Дадар-оол Хүрен-оолович Ховалыг Улуг-Хем районунуң Ийи-Тал чурттуг кижи. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тываның арат чонунуң Кызыл Шеригге дузаламчы кылдыр тыгган бедээн Саян ажыр сөөртүп турган чолаачыларның интернационалчы найыралының дугайын сактып чугаалап олурганын бо-ла сактып кээр мен. Бүдүн коллективке хамаан чок интернационалчы ийи кижиниң аразында найырал кайы хире ажыктыг ийик. Амгы үеде каш янзы националдың төлээлекчилери каттышкан интернационалчы коллективтерниң чижээн чүгле бистиң республикадан безин хөй-ле көрүп болур бис. Демги кужу, күзел-сорүу чаңгыс мындыг коллективтерниң базымы тендиш дивес дээрзин хоочуннуң үнелеп чугаалааның [illegible], ооң чугаазын номчукчуларга сонуургаттым.

— Ада-ием ядыы, хөй ажы-төлдүг чораан улус. ТАР-ның аныяктар эвилелиниң кыйгырыы-биле 1934 чылда Тандыкожуунда Элегес күржономга ажылдап киргеш, Ленин орденниг Чавыдакка дузалакчылап берген мен. Күштүг эт—тракторну башкарып билир кылдыр мени өөреткен башкым ол. Ооң чырык адын ам-даа хүндүлел-биле сактып чоруур мен.

Техникага сонуургалдыг бооруумга, ол үеде Кызылга чаа ажыттынган чолаачылар курузунче дилеп тургаш, база-ла башкым мени өөредип чоруткан. Ынчан 1935 чыл чүве. Чыл дургузунда өөренгеш, оңу доостум. 1939 чылга чедир мынчан Тывага турган «Советтыватранспортка» «ГАЗ-АА» деп маркалыг машина башкарып ажылдадым. Ужен тос чылда Тываның аъттыг шериинге албан эрттирип тургаш, бир чыл хире танкистээн. Ийиги чылында «ЗИС-5» маркалыг шериг машина чолаачыладым. Дөртен чылдың күзүнүнде АРШ-тан халашкаш, катап-ла «Советтыватранспортка» чолаачылап берген мен. Ынчан «ГАЗ-АА» маркалыг, бүдүн чартык тонна сөөртүр машиналар база «ЗИС-5» маркалыг каш-ла машина турган. Оларның кабиназында печка чок, кыжын соокта нягей тон, азы чагы кедип алгаш ажылдаар. Аар хептиң холга, мага-ботка шылаачызын чугаалааш-даа чадаар. Ынчалза-даа үениң байдалы-биле олар чок дээн күчүтеннер турду.

1941 чылдың июнь 22-ниң хүнү. Оът-сиген четчип, хек үнү хонуп келген, шагның эң эки үези турган.

21-де Тес-Хемге бараан челдирип чорааш, 22-же дүне дедир ээп келгеш, гаражка машинам тургузуп кааш, дыштаныр өрээлге удуй берип-тир мен. Таныыш, вахтёр Ольга (фамилиязын уттупкан-дыр мен) угбай бар чүве. Орус кижи. Уйгум кадында кижи-ле ыглап турар. Караам көрүп келгеш, ол угбайның ыглап оарын аллепсиндим.

— Чүү болду, Ольга угбай? — дидим. Ооң тыва дылга чугаалаары эки чүве. Мени көрүп кааш ыглаары кедерей берди:

— Дайын, орус чуртунда дайын эгелээн-дир — дидир — Радио чугаалаан, шупту дыңнаан.

Тура халааш, конторага, мылып келдим. Салчак Калбакхорекович баштаан шериг намызының сайыттары шупту мында. «Советтыватранс»-тың ажылчыннары, ажылдакчылары контора сыңмас.

— Сени Тес-Хемден келбээн деп болдадывыс, диштилер.

Хурал, кыска шыгыы болган.

— Бо эртен, 6 айның 22-де, эртенгиниң дөрт шакта Ада-чурт ССРЭ-же немец фашистиг эжелекчилерниң аг-шериг оор ёзу-биле халдаан. Бүгү-ле чүвени дайынның байдалынга тургузуп, сагылга-чурумну шыңгыырадып, кывар-чаар материалдарны камнап, дайын үезиниң чурумунга чагыртып ажылдаар-дыр, эштер! Шуптуңар АРШ-ка шериг херээн өөренип эрткен солдаттар-дыр силер. Херек болза, ол-бооңу холга тудуп, фашизм-биле сокчуп кирер апаар бис — деп, эш Тока чугаалады.

Даштыгаа үнүп келгеш, кижи бүрүзү улуг тынып, ажылдаар черинче базыптывыс.

Чолаачыларны ийи бригадага үскен. Бирээзи Кызыл—Абакан аразынга фронтуга дузаламчы белек сөөртүр болган. Абакандан дедир кээрде демир-дес, бос-таавы дээш амыдыралга чугула барааннарны сөөртүп кээр турдувус. Совет Эвилелинге дайын болуп турза-даа, Тыва Арат Республикага ачы-дузазын үспейн турганы ол.

Бистиң бригадавыс интернационалчы турду. Эш-өөрүм — Кара-Ашак, Фёдор (фамилиязын уттупкан мен), Хунажык, Беган, Комбуй-оол, Сорокин, моторист Серээ Ондар олар. Чай, кыш чок узун оруктарга ажылдап келдивис. Бригадирлеривис Малышев биле Бады-Лама. Ажылдаашкынны башкарып билир, негелдези шыырак-даа эштер чүве. Тываның арат чонунуң [illegible] ийиги, ушку меоя бээзэк Абаканга чедирип, аштуреңгиниң, изиг-сооктуң кады коржуп келген эш-өөр сагыш-сеткилге кезээде артып каар-дыр. Чеже-даа аштап, доңуп чорааш, машинада чүдүрген аъш-чемге, [illegible] дээр эрге бисте чок. Эвээш, бичеден, тараа хүнезинниисти орус, тыва чолаачылар бир адыштан үлежип чип чордувус. Интернационалчы найыралдың күштүүн ынчан көрген мен. Орус-даа, тыва-даа дылга хамаан чок чугаалажып чордувус. Ындыг найырал, ылаңгыя аныяктар ортузунга амгы үеде тоң чугула деп билир мен.

С. ХОВАЛЫГ.

ИЙИ ДЫЛГА ЧУГААЛАЖЫР

Арын-шырайы хоюкутур хүрере берген-даа болза, ак-көк караткары сөглептер орус кижилерниң арыг тывалап турганын аажок сонуургаан мен. Эрзин суурда ол ажыг орус, тыва интернационалчы өг-бүлелерниң уруглары ындыг. Олар ийи дылдыг. Школада, садикте башкылааашкын тыва дыл кырында, ада-иези уруглары кайы-даа дылды эки билир кылдыр өөреткен.

Найыралдыг өг-бүлелерниң бирээзи-биле чоок таныжар аргалыг болган мен. Аалчылап бажыңында улуг дежурный Антонина Григорьеваның чанында улуг кара карактарлыг, хүрең шырайлыг, кара баштыг уруглары кожалары ырыы ырги бе деп бодаан мен. Бир көөрүмге, үш харлыг Дима «авай» деп турар болду. Шончалайның «мама» дээнинге хая көрүп кээримге ол чарт орустап тур. Кандыг кончуг чугаакчыр, кажа өөренип алган чоор деп бодааш, чадалап үнүп бар чыткан бодум дедир дүжүп келдим. Чаптаарымга ындыксай берген, авазындан кужактаны берди.

— Канчаар-даа чугаалаар кижи. Мээн уруум Шончалайдыр. Кавайлыындан орус ырлар дыңнап өскен, орус дылбиле чугаазы үнген. Чаш турда ооң-биле бодум хөй чугаалажып чорган мен. Тыва дылды утказын билир-даа, болзумза, ынчан чугаалаарым пат турган. Авазы уруу-биле бодунуң дылынга чугаалажыр. Ийи дылды холуп, сөзү чегей болу бээр ийкс дээр сестиишкин биске турбаан. Кайызын-даа чайгаар чугаалап өөрени берген. Бичии Дима безин тывалап-даа, орустап-даа чугаалаар — деп, Антонина Григорьевна тайылбырлады.

Уруу «авай, мен ойнаайн дээш» — деп ам тывалап чугаалады. «Бар че» — деп, авазы кончуг тывазыг аяп-биле харыылады. Сес адаары безин эптиг.

Шончалай Эрзин ортумак школазының ийиги класста өөренип турар. Дима садикте.

Өг-бүлениң херээжен ады Антонина Григорьевна он чыл ажыр аалчылар бажыңынга ажылдап турар. Районнуң кайызын-даа келген аалчыларын ол уткуур, үдээр. Орук кижилеринге таарымчалыг болзун дээш, ажылдакчылар бүгү хемчеглерни ап турар. Арыг-силиг, ол-шык эвес, дыштаныырынга эптиг ындыг өрээлдерни белеткээр ажыл база аңаа дүжер. Кандыг хонууштар, изиг шай хайындырыптайн бе дээш өрээлдерге-даа маңнап кээр. Ооң сагыш-човаачалын келген кижи бүрүзү эскерип каар. «Чырык өжүп калганда, столовайда чем чок болгай, ооң шайлап алыңар» дээш, шайлыг, хемээн түзүп алган келген. Соок боор дээш чоорганнарда-даа эккеп бээр. Бир кижиниң эъди изээн-дир дээш-даа дүвүреп турар. Черле аалчыларны ажы-төлү дег ажаар кижи болган. Чугаакчыр кижиниң чаңындан улус черле уттулбас.

— Телевизорунар көргүзүп тур бе, чоруур билеттер садып алдыңар бе? — деп, А. Г. Учурал айтыра берди.

Чугаа аразында ол чаңында сыган кижиже айыткаш, таныштырды:

— Ачавыс бо-дур. Самбу Ендановна дээр, чээрби беш чыл трактористеп турар...

Ийи кижиниң сагыш-сеткилиниң таарыжканын, эп-найыралдыын кайгаан мен. Бирээзиниң чугаазын өскези бадыткап орар. Бичии Димка оларның уруунуң оглу болду. Ону олар азырап алганнар. Антонина Григорьевна оолду хоочунда олуртуп алган, чай чок кадында ошкап каап орар. Өг-бүле ээлери ийилээн чуртталга коммунал ажыл-агый эргелелинде ажылдап турар. Дүнеки дежурныйлааашкын үезинде ашаа дузалажыр, уругларын азырар. Учуралдарның дузалал ажыл-агыйы эрбик. Үш инектиг, чээрби дагаалыг, он хире өшкүлүг, он сес тоолайлыг. Огородунда ногааны тарааны. Суттен, каттан янзы-бүрү чемнерни белеткээринге олар ынак. Кожа өглерниң херээжен ээлери кээп, олардан арга-сүмени-даа ап турар. Мотоциклди садып алган, ам машина алыр деп турар.

Антонина Григорьевна — коллективтиң профэвилел комитединиң даргазы. Үжен беш кежигүннерниң сагылга-чуруму, амыдырал байдалы дээш ол туржуп турар. Арагалаар, прогулдаар чоруктар уттунганын ол сеткил ханымышкын-биле демдегледи. Коллектив сиген кезиидежинге, хой кыргылдазынга шефтеп, школага дузалажып турар. А. Г. Учурал чоокта чаа «Он бирги беш чылдың шалыңчызы» деп хөрек демдээ-биле шаңнатткан.

А. БАГЫР.

«НАЙРАМДАЛ» ЧЭЭРБИ ХАРЛЫГ

Совет, моол аныяктарның тарып өстүргени ол парк ийи чурттуң аразында кызыгаар чок найыралдың бир херечизи. Ол парк культураның болгаш кижизидилгениң, дыштанылганың улуг төвү апарган деп чүвени ооң директору С. Лувсаа чугаалап турар. Улан-Баторнуң төвүнде турар ол парктың девискээри 40 гектар. Үндезилеттинип тургустунганының баштайгы хүнүнден эгелээш ол кырганнарның, чалыыларның болгаш чаштарның дыштанып баары чер ол болуп турар. Баштайгы чылдарында аңаа чүс муң кижи чыл санында дыштанып барып турган болза, ам ол сан миллион ушчок ашкан.

«Найрамдал» парктың чээрби харлаан юбилейинге тураскаадып, аңаа спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге маргылдаалар, уран чүүл көрүлдези база болуп эрткен.

ЧЕРНОБЫЛЬДЫҢ АГАР САНЫНЧЕ

«Совет Тыва» совхозтуң Чүрек-Дергии аржаанынга дыштанып тура, Чернобыльче акша шилчидер сорулга-биле беш кижи составтыг концерт бригадазын организастап алган бис. Оон составынга культураның болгаш уран чүүлдүң бөлүк ажылдакчылары — РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артистери Максим болгаш Каракыс Мунзуктар, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Бригад Дупчур, республиканың уран чүүл фестивалының лауреады Лазо Монгуш болгаш бо одуругларның автору чораавыс ол.

Концерттиң программазын тургузуп, белеткенип алгаш, ук совхозтуң төвү — Суг-Бажы суурга, «Бурунгаар» совхозтуң Бурен-Хемге болгаш Чүрек-Дергиг аржаанынга дыштанынкчыларга концерт көргүскүлээн бис. Чон оңу сонуурган, изиг-биле уткуур болду.

Программада тайбың, күш-ажыл дугайында ырлар, чидиг шүгүмчүлелдиг шоодугдар-даа бар. Концерттерни республиканың тайбың камгалал комитединиң кежигүнү М. М. Мунзук кыска беседа-биле ажыдып, Тываның уран чүүлүнүң сайзыралының болгаш амгы бо хүннерде хөгжүлдезиниң дугайын дыңнаткан.

Ылаңгыя Кара-кыс болгаш Максим Мунзуктарның күүселдезиниң номер бүрүзүн көрүкчүлер аажок сонуурган, катап күүселдирип дилеп тургулаан. А. Чыргал-оолдуң улустуң ырларынга таарыштыр К. Мунзуктуң сөзүнге бижээни «Саанчы биле комбайнер» база ол ышкаш композитор Черемныхтың «Чечектел, Сибирь» деп ырызын оларның ырлааны, «Бажым бүүрүл-даа бол, аныяк мен» деп ырызы М. Мунзуктуң күүселдези көрүкчүлерниң сонуургалын хайныктырган.

Концертке бот-тывынгыр артист Лазо Монгуштуң номерлери бир солун черни ээлээн. Оон шанзы үделгези-биле күүседген хөөмей, сыгыт болгаш каргыраазын. Б. Чамбыттың «Эх, ынаам сени», С. Базыр-оолдуң «Үттүндүрбес час» деп ырларын чон сонуургаан. Улустуң хөгжүм херекселдери флейтага, мандолинага болгаш баянга тыва улустуң ырларындан тургустунган попурриин Л. Монгуш, Б. Дупчур болгаш бо одуругнуң автору күүседген бис.

Концерттерни организастап эрттирерипге Л. Монгуш идепкейлиин, сценага ойнаарынга бодунуң уран талантызын көргүскен.

Концерттерден кирген 298 рубльди Чернобыльдың агар саныңче шилчидерин шиитпирлээн бис.

Б. ЧҮЛЬДУМ-СҮРҮҢ.

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

МУРНУНДА—ӨГ-БҮЛЕ ЗВЕНОЗУ

НОВОСЕЛОВО (Красноярск край). «Легостаевский» совхозта Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. Циглимовтуң өг-бүле звенозу Красноярск крайның тараажыларының чарыжының мурнуку одуруунда чоруп турар. Ол звено ам бастырган тарааның хемчээлинге 30 000 центнер чедирген.

Семен Сергеевич Циглимовтуң улуг эвес коллективинге бо чылын база бир кижи немешкен. Оглу Александр — Минусинскиниң көдээ ажыл-агыйн техникумунуң үшкү курузунуң студентизи. Ол ам ачазынга дузалажып турар. Бичии Циглимов ачазындан чүгле тараажыкның мергежилин эвес, а ажыл-херекке ак сеткилдиг хамаарылгалыг болурун база дээн салгап алган. Ооң «Енисей-1200» дээр комбайны соксаал чок ажылдап турар болгаш бо чылын бир дугаар чааскаап штурвалдарынга олурупкан аныяк механизаторга 5500 центнер хире тарааны бастырар арганы берген.

Красноярск крайда тараа ажаалдазы ам орту кирериинге чоокшулай берген. Крайның механизаторлары баштайгы бир миллион гектар шөлдүң тараазын бастырып дооскуннар.

ЧАА АППАРАТ

ТОЛЬЯТТИ (Куйбышев область). Кедээ сентелге мастерскаяларының байдалынга херек кырында бүгү металлдарны болгаш холуксааларны каккап кылырын чорударынга Тольяттиниң политехниктиг институдунуң эртемденнериниң чогааткан ап чорууруңга эптиг бичии аппарады дыка дузалыг болуп турар. Ол бодун болгаш [illegible] аппараттары Тольятти хоорайда ажыттынган каңналга талазы-биле Бүгү-эвилел конференциязының киржикчилериниң мурнунга делгээн делгелгеде салган. Каңналга талазы-биле чаа чедишкиннерни бүдүрүлгеге дүргенкиирер дугайында эртемниң сорулгаларын чурттуң эртемденнери чугаалажып көрүп турарлар.

ДЕЛЕГЕЙ СЕМИНАРЫ

ТАЛЛИН. Эстонияның найысылалында ажыттынган делегей семинарын чер кырының картының шимчээшкининиң айтырыгларынга тураскааткан. Делегейниң 20 хире чурттарының эртемденнери чер кырының картып шинчилээр арга-методтарының хөгжүлдерииниң, алдынган түңнелдерин тудуга болгаш инженерлиг дериг-херекселдерин ажыглаарынга, ажыктыг казар байлактарның бар черлерин тыварынга база ол ышкаш чер шимчээшкини болгаш вулкан частыышкыны ышкаш болуушкуннарны илередиринге эргежок чугула айтырыгларны чугаалажып көөрлер.

НОМ ЯРМАРКАЗЫНЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ.

БАКУ. «Ном — национал культураның хөгжүлдерииниң албаңында». Номну бөлүктеп болгаш үүрмектеп садар IX Бүгү эвилел ном ярмарказының девизи ындыг болуп турар. Ном садыглаашкыны Азербайджанның найысылалынга улуг байырлал ышкаш кылдыр ажыттынган. Байырлал хоорайның улуг шөлдерииниң бирээзинге болган. Ол ярмаркада чылдың на 2,4 миллиард номнарны болгаш брошюраларны парлап үндүрүп турар, бүгү совет ном үндүрер черлер бодунуң продукциязын делгеп салганнар. Чурттуң ном садыглаар организацияларының 300 хире ажылдакчылары ол ярмаркага төлээлекчи болуп келгеннер. Улуг үлетпүр бүдүрүлгелеринге чаа номнарның делгелгезин эрттирер, чогаалчылар, ном үндүрүкчүлери болгаш хөй-ниити тарадыкчылары-биле ужуражылгалар болур.

(СЭТА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

⊙ Деткип, таныжары уламчылавышаан.

⊙ Израильдиң Преторияга белээ.

⊙ Чазылбаан бомба.

ДЕТКИП ТУРАР

«Руде право» солунунуң кол редакторунуң айтырыгларынга М. С. Горбачевтуң харыызын калбаа-биле чугаалажып көрүп болгаш тайылбырлап тура, янзы-бүрү чурттарның политиктиг болгаш хөй-ниитиниң суратлыг ажылдакчылары, парлалга органнары тайбың дээш, боо-чепсекти дүжүрерин дээш чайгылышкын чокка туржуп, боо-чепсекти эндере бүдүрериниң эң-не айыылдыг талазынга — ядролуг чепсектиң тургузарының болгаш сайзыраңгайжыдарының соксадыры-биле шыңгыы, эртемге үндезилеттинген контрольга ядролуг шенелделерни соксадырын шиитпирлии-биле чедип ап турар деп демдеглеп турар.

ВАРШАВА. Мораторийни Совет Эвилелиниң эалчегаиг узатканы «пропагандистиг» базым-дыр дээр Барыының чүктүг эептерезин турар бак сагыштыг бадыткаашкыннарны М. С. Горбачев бүзүрелдии-биле болгаш тодаргайы-биле бүрүү шапкан деп, «Трибуна люду» солун бижээн. Мораторийден кымның база чүге коргуп турарын, ядролуг чепсектиң шенелделерин соксадырынга кымның сонуургал чогун совет удуртукчу кончуг бүзүрелдии-биле көргүскен. Боо-чепсекти кызыгаарлаарынче болгаш кызырарынче, делегейниң бүгү талалыг кады ажылдажылгазын хөгжүдеринче углаан үре-түңнелдиг чугаалажышкынныы чорударынга Совет Эвилели бүгү-ле аргаларны ажыглап турар. Ам кады кылган харысалгалыг шиитпирлерни хүлээп алырынга эң-не таарымчалыг үе келген.

БЕЛГРАД. ТАНЮГ агентилелдиң дыңнадыында Вашингтон-биле үре-түңнелдиг чугаалажыышкыннары чорударынга бүгү аргаларны ажыглаарынче Москва чүткүп турар деп айыткан. Шенелделерни соксадыры дээш контрольдуң делегей четкизин тургузар дугайын бодаарын саналдавышаан, ядролуг чазылдырышкыннарны соксадыры дээш шыңгыы, эртемге үндезилеттинген контрольду тургузаар дээш Совет Эвилели туржуп турар.

ПЕКИН. Синьхуа агентилелдиң дамчыткаңы болза: Совет Эвилели делегейниң айыыл чок чоруунуң ийи бир-даа болза кол айтырыгларын шиитпирлээринге бурунгаарлааашкынны болдуруптар дээн деңнелге совет-америк ужуражышкынны чорулары дээш туржуп турарын совет удуртукчу онаалап демдеглээн. Ядролуг шенелделерге мораторий дугайында айтырыгны ядролуг чепсек кызырар дугайында айтырыгга удурланыштыр тургузар дээн оралдажылышкыннарны М. С. Горбачев хүлээп көрбээн. Ядролуг чазылдырыышкыннарны соксадыры ядролуг чепсекти кызырары-биле тудуш харылзаалыг болгаш ол боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырынга улуу-биле дузалаар — Совет Эвилелиниң туружу ындыг болган.

ВАШИНГТОН. Женевага болган ужуражышкынның соонда, Москва болгаш Вашингтон боо-чепсекти кызырар дугайында дутуржулганы чедип алырынга бичии-даа чоокшулаваан деп, «Лос-Анджелес таймс» солун бижээн. Ынчалза-даа делегейниң айыыл чок чоруунуң ийи, бир-даа бол үндезин айтырыгларын шиитпирлээринге бичии-даа болза бурунгаарлааашкынны болдуруптар дээн деңнелге совет-америк ужуражышкынны чорудары Москва саналдап турар.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БРАТИСЛАВА. Совет ыштаардан ырак эвесте, Тисса хемниң эриинде, Чиерна дээр словак хоорайда Чехословакияда эң улуг мөөңнелге баазазының коллективи күш-ажылчы чаа тиилелгезиниң дугайын рапорттааннар. Бо чылдың эгезиндеп бээр ЧССР-же «Өннүктериң чуртунче кире бээр хаалга» дижири станцияларның херегел продукцияны сайгарар оруктарынга Чехословакияның эң улуг металлургиг комбинаттарынга херегляэр Кривой Рогтан сөөртүп чедире берген 2 миллион тонна руданы болбаазырадып кылган. Чехословакияның сески беш чылының онаалдаларын чедиишкиниг күүседир дээш социалистиг чарышты калбартпышаан, словак демир-орук ажылдакчылары ажыл шагын ажыктыг ажыглап келгениниң болгаш амгы үениң чүдүрер-дүжүрер техниказынга туруушкун болдурбааның ачызында, вагоннарның аңаа турар чорууп ортумаа-биле бир шак кызырган. Ийи таланың бодунга ажыктыг кады ажылдажылгазының хемчээлинге ССРЭ биле ЧССР-ниң солчуп ап турары аңгы-аңгы улус ажыл-агый чүктерин беш чыл дургузунда 50 хире миллион тоннаны ажылдап кылыр аргалы оларга бээр.

СОФИЯ. БНР-ның национал байырлалы — Социалистиг революцияның 42 чыл оюн улусчу Болгарияның орук тудукчулары улуг күш-ажылчы тиилелгелер-биле демдеглээннер. София биле Варна аразының «Хемус» автооруунуң 45 километр хире берге болгаш нарын участогунда, «Витиня» дээр даглыг артта, транспорт шимчээшкини ажыттынган.

Чурттуң мурнуу талазындан соңгу чүгүнче баар хемчээлди дыка кызырбышаан, ол орук ындыг берге угланыышкынга автотранспорт шимчээшкининиң хөй катап көвүдедип болур арганы берген. «Витиня» артты ажа берген калбак орук — тудут практиказынга улуг болгаш чоп дээн объект болур. Ол орук даглыг сүүрлериниң эдектерин, хаяызы чүс метр чеде бээр кашпалдарны кежир туткан хөй саннуг көвүрүглерни, 6 километр узун үш тоннельдерни таварып эрткен.

Ол орукту тудуп, кылырының таарымчалыг маршрудун шилип алыр арганы берген компьютер сапааишкыннарын ажыглавышаан, самолёттан тырттырган фото-чуруктарның дузазы-биле ол участоктуң тудуун телевидээп.

БУДАПЕШТ. «Автоматчылыга болгаш информатика» деп делгелге венгр найысылалда ажыттынган. Электрон санал га машиналарын болгаш сан-түңнерни телевидениеге ажылдап кылырының системазын тургузарының адырынга совет болгаш венгр тускай эртемниглерниң кады ажылдажылгазының хөгжүлдезиниң дыка ажыктыг түңнелдериниң болгаш перспективаларының дугайын ол делгелгеде чугаалап турар. Ажылдап турар 22 системаны стендилерде салтылаан. Олар чоокку келир үеде аңы-дүннамалышкы ийи чурттуң улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларынга шиңгээдип алдынар.

Делгелгениң тускай эртемниглериниң болгаш аалчыларының сонуургалын венгр «Терта» бүдүрүлгениң болгаш ССРЭ-ниң агроүлетпүркүркомунуң, ССРЭ-ниң энергетика болгаш электрофикация министерстволарының, ийи чурттуң өске-даа министерстволарының болгаш бүдүрүлгелериниң тускай эртемниглериниң ажылдап кылганы электрониг дериглге болдурган.

(СЭТА).

АКШ. Нью-Мексико деп америк штатта хөй кижи чурттакчылыг Альбукерке болгаш ону долгандыр турар чурттакчылыг хөй санныг суурлар Хиросима болгаш Нагасаки дээр япон хоорайларның үлезинге бичеле болза таваржыр часкан. Ол дугайын «Альбукерке джорнел» солунга билдиине берген АКШ-тың чазаарның чажыт документилери херечилеп турар. Аңаа 1957 чылдың май айда АКШ-тың шериг-агаар күштериниң Б-36 дээр стратегтиг бомбалаачыларындан 10 мегатон ажыг күштүг водородтуг бомба ол хоорайдан ырак эвес черге кээп дүжүпкен. Ол болза АКШ-тың чепсек курлавырларында эң-не күштүг болган.

Нью-Мексико штатка болган болуушкун ядролуг чепсек-биле дайын сөөлүнде чылдарда АКШ-тың чепсектиг күштеринге боор турган хөй таварылгаларының чүгле бирээзи.

ЧУРУКТА: кээп дүшкен бомбаның корпузу.

АП—СЭТА-ның телефотозу.

ФКП-НИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ПАРИЖ. Миллион-миллион француздар бистиң үевисте оларның эргелеринче болгаш чаалап алышкыннарынче бүгү-ниити шаап халдаашкыныы байдалында чурттап турарлар. Ол дугайын Францияның компартиязының Политбюрозу ында парлаан медеглелинде чугаалап турар. Оларга ажыл бээрнидеи ойталап турар. Бедүүн кижилерниң боттуг ажыл төлевирин кызырлып бер-ле чыдар. Оон чылдарда ол дээш демисежип келген социал магадылалдарның турар турбазының айтырыы тургустунуп келген. Кижиниң эрге-ажыынга, хууда хосталгазынга, демократтыг эргелеринге согуушкунну таварыштырып турар. Оон-биле чергелештир улустар шыдаар арга чок политиктиг болгаш идеологтуг ыйыышкынга таваржып турарлар.

Амгы берге байдалга, келир үеге бүзүрел чок чоруктуг француздар алзып турар бе деп айтырыг чайгаарла тургустунуп келир. Францияның хөгжүлдезинге өске айтырыглар туруп турар бе, кандыгыл деп, ФКП-ның Политбюрозу айтырып турар. Коммунистер ажыл чок чоруктуң чайлаш чогунун дугайында бодалды бүрүү шаап турар.

(СЭТА)

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

ЛОНДОН. Чылдың-на Мурнуу-Африка Республиказага 200—300 миллион доллар түңнүг аңгы-аңгы боо-чепсекти Израиль берип турар деп, «Мидл ист интернэшил» журнал дыңнаткан. «Решев» дээр ракеталыг катерлер, «Дабур» дээр патруль суднолары, «Агаар-агаар» класстың ракеталары, 105 миллиметр калибрлиг бөлү чоруур таубиццалар, радиолокация станциялары, ужудукчу чок самолёттар — Мурнуу Африканың армиязын чепсеглээри-биле Тель-Авивтиң шериг-үлетпүр комплекизиниң берип турар продукциязының чамдык хевирлери олдур. КНО-ның Айыыл чок чорук Чөвүлели 1977 чылда апартеидтиң күрүнезинге боо-чепсек бээрин хораан резолюцияны хүлээп алган. Ындыг-даа болза, Израильдиң эрге-чагырга черлери ол хоруглаашкынны сос кырынга деткизе-даа. Преторияның ёзу-чуруму-биле кады ажылдажылгазын үргүлчүлеп турар.

(СЭТА).

БОО-ЧЕПСЕКТИ КЫЗЫРАР

АФИНЫ. Боо-чепсекти бүдүрерииге чарыгдалдарны доп-дораан кызырары дээш туржуруун Греция Республиканың премьер-министри Андреас Папандреу чугаалаан. КНО-нуң Европа экономиктиг комиссиязының шиипатывазын ёзулаар Салоникиле чыылдырган Чөөн чүк биле Барыын чүктүң аразында садыг-экономиктиг харылзааларны экижидер талазы-биле конференциязының ажыдыышкынынга чүве чугаалап тургаш, шак ындыг кызырыышкынның түңнелинде, ванмап алган акша-херекселди делегейниң экономиктиг айтырыгларын чогумчалыг шиитпирлээр алырынга камчап черле ажыглап болбазыл дээрзин А. Папандреу демдеглээн.

Боо-чепсекти кызырары социалистиг болгаш капиталистиг чурттарның аразында бүзүрежилгениң байдалын экижидери Барыын чүк биле Чөөн чүктүң аразында экономиктиг кады ажылдажылганың хөгжүлдезинге чогумчалыг салдарны чедирер ийик деп, А. Папандреу чугаалаан. Бо таварылгада бурунгаар кылдынар баштайгы базым болза, бир чыл хуусааның иштинде ядролуг чазылдырышкыннарга мораторийни киирер дугайында АКШ биле ССРЭ-ниң аразында дутуржулганы чедип алыры болур.

Сентябрьның 11-ге чедир үргүлчүлээн конференцияның ажылынга капиталистиг болгаш социалистиг 30 чурттан барган 400 делегат киришкен. Ол делегаттар Европа чурттарындан база ол ышкаш АКШ-тан болгаш Канададан чеде бергеннер.

(СЭТА)

КҮШ-КУЛЬТУРА БОЛГАШ СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ:

«Мээң кудумчум байырлалы». Ипподром районунга, Карбышев кудумчузу 24. Сентябрь 14-те. Эгелээри 12 шакта.

НОГААН ТЕАТРГА

Милиция ажылдакчылары-биле ужуражылышкын «Кудумчу, компания, элээдилер» деп темалыг. «Символ» ВИА-ның концерти. Сентябрь 13-те. Эгелээри 14 шакта.

Хоорайның культура килдизиниң ансамбльның концерти. Сентябрь 14-те. Эгелээри 17 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА.

«Звёздочка» клубтуң кичээли. Сентябрь 13-те. Эгелээри 10 шакта.

Танкистиң хүнүнге тураскааткан номчуга. Сентябрь 14-те. Эгелээри 16 шак 30 минутада.

ПАРКТЫҢ ДЕЛГЕЛГЕ ЗАЛЫНГА

Уран чүүл болгаш культура ажылдакчылары-биле ужуражышкын. Номнар делгелгези болгаш садыы база болур. Сентябрь 13-те. 15 шакта.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 5 ЧЫЛЫ» СТАДИОНГА

«Зенит» — «Строитель» командаларның футбол маргылдаазы. Сентябрь 13-те 17 шакта.

ГТО нормазын дужаары — № 1, 2, 7 школалар, көдээ ажыл-агый техникуму. Сентябрь 14-те. Эгелээри 11 шакта.

Футбол маргылдаазы «Шахтёр»—«Колос» ойнаар. Сентябрь 14-те 14 шакта.

«ХҮРЕШ» СТАДИОНГА

Футбол маргылдаазы «Шахтёр»—«Енисей». Сентябрь 13-те. Эгелээри 17 шакта.

«Зенит» —«Динамо». Сентябрь 14-те. Эгелээри 17 шакта.

ПАРКТЫҢ СПОРТ ШӨЛҮНГЕ

Сентябрь 14-те.

Баскетболга блиц-турнир. Школалар, өөредилге черлери, күш-культуржу коллективтер киржир. Волейболга бирги чер дээш өөредилге черлериниң бирги курсчуларының маргылдаазы. Эгелээри 11 шакта.

ЧУРТТУҢ КОЛ ДЕЛГЕЛГЕЗИ

МОСКВА. ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгези 200 ажыг гектар шөлдү ээлеп турар болгаш мында 80 хире павильоннар бар. Делгелгеде он-он муң экспонаттар — космос ракеталарындан уруглар ойнаарактарынга, соодукчулардан дип ыштаар щёткаларга чедир делгеттинген. Мында салдынган дериг-херекселдер, машиналар, тракторлар, мебель, идик-хеп — ол дээрге бистиң эртемденнеривистиң, конструкторларывыстың, чогаадыкчыларывыстың, инженерлерниң, ажыл-ишчилерниң чогааткан, тургусканы чүүлдериниң эң-не экизи, үлетпүрде бүдүрүп болгаш бүдүрериңге белеткеп турарлары-дыр.

ССРЭ-ниң УАЧД-те бүгү-эвилелдиң Хүндүлел самбыразын доктаадып тургускан, ынаар чурттуң мурнакчы бүдүрүлгелерин, ажыл-агыйларын, албан черлерин кирип бижиир.

ССРЭ-ниң УАЧД-те чыл бүрүде ортумаа-биле 10—11 миллион кижи келир. Олар чаа чүүлдер-биле таныжар дуржулга солчур, а чамдыктары дыштанып, сонуургап келир.

ЧУРУКТА: ССРЭ-ниң УАЧД-те «Улустарның найыралы» фонтан.

В. ЗУФАРОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникаазы.

Аныяк үннер

МӨҢГҮН ДЕЛГЕМНЕР

Сылдыс-хөөн бараадаан ай
Сыңнаа тавар чортуп үнду.
Шыпшыы дүннүң ыраажызы
Сыгырга куш ырлап олур.
Мөгейнер дег чалгыгларга
Мөңгүннелчек херел шонуп,
Эвеген чаш толу ышкаш,
Эрээлеңип ойнай берди.
Салгын-биле чогаттынчып,
Салдырашкан шарланнарны
Кадарчы ай сонуургаан дег.
Карак уштаи кайгап туру.
Элериишкен чалгыглар ээп,
Эриктерин часкай каапкаш,
Хөлдүң мөңгүн делгемиңче
Хөлчок дүрген дезип турлар.

Б. КУУЛАР.
Сүт-Хөл район.

ДҮШ

Даглыг черге кады чораш
Даймылдашкан улустарга
Таварышкан болдувус деп
Даартаанда чугаалады.
Сөгүрбээннер одуруунга
Чоптуг херээ тиилезин дээш,
Сонгун кирер дээривиске,
Сонсандар дээр хоржок болган.
Өлүм-чидим аравынга
Ынакшааннар турбапар дээн.
Өзүп-төрүүр амыдырал
Ырын дыңнап чурттаалар дээн.
Ынчалза-даа кым-даа кижи
Ынакшылга — чалтынналыр:
Бергелерже уткуй ужар,
Бедик сыннар сиртин тевер.
Эргим сарыым, дүжүң дыңнааш,
Эмин эртир өөрээн мен.
Эр деп атты шымыыдып боор
Эки херек кылыксаан мен.
Чолум оруун кудай дүүнде
Шолбан-сылдыс кайын айтыр.
Херелдештен ийи караан
Хей-аът кирип, үдеп чоруур.
Аравыста бүзүрел-ле
Ара дужуп, чорувзе,
Моондактарны ажа халдып,
Бодалывыс чогуур бис.

Н. КУУЛАР.

БОЛЧАГ

Новелла

Алдыныкы болчаавче чүгүрүп олур мен. Кежээки серинниң салгыны Улуг-Хемниң унун куду кудбуктады челип турду. Ындаазында далажып чоруурум-на хөлчок. Чүрээм ыстагылаар-даа. Мен чаасказ эвес болдум. Эрик дургаар ийи-ийи, эжеш-эжеш аныяктар селгүүстеп базып чоралар. Олар ыыыл-ла колдуктажып алган. А мен-не чаасказзыраай, бызаазын чидирген хунажын ышкаш. Шөжкүп чор мен оң. Алдынның болчаан черинге четкедек мен.

Улуг-Хемниң чалгыглары бырланнашкан, шулуралып дагжап баткан. Мээң чүрээм база бырланналдыр соп, саваандан уште мээн, дывылайдыр. Алдынның болчаан чери. Эргимимниң айтып берген узун сандайын үш аныяк кижи ээлеп алган. Үш ожук дажы. Үш кижи. Тура душтум. Өске сандай. Өске кыстар. Орта чоор бе?

Торгу тоннуг ийи кыс, чаңгыс оолду чара тырткаш үлежип алыр дээш чүве дег, ийи талазында сыныып алган олурлар. Кежээ дүшкен. Үш кижи хөөрешпишаан. Алдын үттүпканы од бе? Бажынга болаадар чүгүржү берген. Дээрде чартык ай каттырып тур. Аас дээрде сылдыстар менче карак баскан турлар.

Аныяктар хоорайы Кызыл хоорайда оң-баалыг сайгылааннар чайнаан. Үш кижиниң баарынга маңнап чеде берген мен. Алдын тура халып келген.

— Чүге озалдадың, Ширин-оол, сени шак хире манадым.

— Таныыйн шаг болдум. Кижини хайгаарап олурбас сен — дээш, шала думчуктай аарак чугаалады.

— Мээн дуравымдан, чыдымдан танып өөрепиш ал — деп, Алдын доңгун харыылаан.

Хая көрнүп келиримге, Алдынның демги кады олурган өөру чогул. Меңээ чайлап бергеннер-дир. Алдын мени чедип алды. Ынчаар ынакшылдым тып алган мен. Ынакшылдың хөрлээзи мени хааразында берген. Ынчалза-даа тоолалым болгаш эргелелим үр болбаан.

Шериг чоруур апарган мен. «Улуг-Хем эриинде узун сандайга сени уткуп алыр мен, кен мээң чалгыным апарган сен» дээш, үдеп тура чаагымче ол шойт кылган. Автобусче кире берген мен. Соңга карактарындан көөрүмге, Алдын карактарының чажын чодуп турган. Баарым ажыш дээн. Алдын артып калган. Автобус шимчеп үнүпкен.

Шеригге үш чыл бөлдүм. Көк солдат эвес, бышкан кызыл-тас дег турум, кадыг-быжытта каннаалган солдат болган бодум болчашкан черимче чүгүрүптүм. Улуг-Хемче көрүнген шаараш узун сандайны ийи кыс, бир оол ээлеп ап-тыр. Алдын мында чогул. Болчаг сандайынче эвес, а Улуг-Хемниң эриинче душуп бадыптым. Ак-көк Тываның не-хемнинге эргеленип, чунуп, секперепалдым. Улуг-Хемниң чингиртилекчээн агымы сагыш-сеткилимни доктаадып шыдаваан. Алдынның арын-шырайын сагындым-даа. Чалыы кыстың шырайы дуунгу чаагы ышкаш кестүп келген. Бодалдарже дүлүп берген-дир мен. Бир-ле кыстың үнүнден сырбаш дээн мен.

— Ширин-оол!

Сайның даштары козурайдыр. Далаш хая көрүндүм. Долу эът-ханныг херээжен чугурүп эвес, чалдан шуут-ла ужуп бадып олур ийин. Алдын эвес-тир. Дезип четтикнейн барган мен. Угбаның арын-шырайын кажа көрген кижи боор мен. Сактырын оралдаштым. Ол угба боду-ла өөчүй берген:

— Шериг кудээм чедип келген, болчаан утпаан — деп кезээде хүндүлеп чоруурум тыва нейиң бирээзи бармы-ла ырлай аарак алгырып чугааланды.

— Бир шак бурунгаар ужуп келдим.

— Экии! Кандыг кончуг өөрүнчүг чоор. Алдын мээң чагып каан барган. Ол бүдүн чай дүргүзүнда бо эрикти харап келген. Дөө узун сандайны ээлеп келген.

— Алдын канчап барганы ол, кадам? — дидим.

— Курорт чорупкан. Сеңээ чагаазы бо-дур, оглум.

Ооң холундан чаагажыгашты барык-ла ушта тыртып алгаш, харамдыгып номчуй бердим: «Экии, Ширин-оол! Хуусаан келген. Ужуп ор боор сен. Изиг-Аржаанга чедип кел. Палатказдан садып ал. Үш чылда манадым. Үш хонук бурунгаар ужуп чоруптум. Ынакшааным кончуг. Ынакшылымны камнап чордум. Сурун чет! Манадым. Алдын».

Айы-хүнүм салып каан. Сагыжым дүвүрей берген. Аэропорт сагыжымга кирди. Чанымда кижини үттүпкаш, ыңай болган болдум. Чонуун хейүп канчаар. Билет тывылбады. Үшкү хүнде Изиг-Аржаан чурттуг кырган-аваага дуза боор таварыжы берген мен. Буянныг ава мээң билетин халаска берген. Авырадыг-ла ава болган.

Самолёт үр болур эвес. Изиг-Аржаанга чедир бүдүн чартык шак-ла сылылаткан. Дыштанныкчыларның белеткелдиин кайгаан мен. Чүък-тээр барбалары дардагар-дардагар. Хол сумкаларының аксы хагдынмас боорга, колуннап, шарып алгылаан. Менде чүү боор, шериг эрде. Холумда чиик хапчыгаш бар. Аржыылчыгаш! Ол-ла. Самолёт бедик даг кырынга хонупкан.

Аржаанче чавызап бады барган чал оруктап шаккыладыр шошкупкан мен. Каш-ла халыдым. Алдын кайыын-на үне халып келир ирги? Чүрээм сымыраныр чор. Ийи-ийи ваът бедик ак-ак бажыңнарга чеде чүгүрүп келген мен.

— Ширин-оол! — деп, чаңнаа бадып келгеним даг ымрында Алдын алгыра-дыр. Дешкилентеп-ле үндүм. Утужа берген бис. Кезүлбес соруузу бисти куспактапкан. Алдынның бора карактарындан чаш меңдүш дыды. Өөрүшкүнүң карак чажы. А мээң сагынганымдан-на боор он. Боостаамда борбак чүве тырлып чыдыпкан. Алдын херээмче шурап келген. Ол эргеледин сестерин сымыраныр турду. Мен ооң хоюг чымчак кара чажын суйбап, эргеледин шаг-ла болдум.

Алдын үш домак сымыраады: «Болчаамга турбаанымга хомудава. Кезээде кады бис. Авамдан телеграмма алган мен». Дыштаныкчы бажыңынче четтинчейкеш базыпкан бис...

Улуг-Хем! Уйгу чок Улуг-Хем! Пароход өртээли. Эрик кыдыында сандай. Амыдырал-чурттаалгамда эңниң, багайы кады үлежип чоруур кадайымның ыдыктыг чери апарган. Кыстарывысты эдертип алгаш, өскен төрээн хемнивистиң эриинге бо-ла селгүүстеп чедип келир бис. Чалыы назынывыс, ынчы ынакшылывыс хүлүмзүрүп, тыртыш чоруур. Алдын болчаан черинге та чеже катап мени чыыра куспактаан. Чалыы назын — ынакшыл-дыр. Ынакшыл — чалыы назын-дыр.

Болчаг чери үтпайн чоруур. Ында чурттаалганың сырыны кезээде хүлүмзүрүп турар.

Мотори ТИРЧИН.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 13-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Үдук вегежириниң маргылдаазы. 8.55 — «Тиилеге сооңда тулчуушкун». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 10.15 — «Кадыкшыл». 11.00 — Камерлиг хоруң концерти. 11.20 — «Суббота — ада-ие хүнү». 11.50 — Озал-ондан чок шимчээшкин. 11.55 — Док. фильм. 12.15 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. «Чайын шаанын сенте». 12.45 — «Тиилекчилер». 1-ги гвардейжи танк болгаш 1-ги гвардейжи механизастаан корпустарның хоочуннары-биле ужурашылга. 14.05 — «Бистер ... дыштанып турар бис». 14.45 — Бөгүн делегейде. 15.00 — «Ванкин, кижи болуп көр!». Мультфильм. 15.20 — «Үе болгаш бодум дугайында». Поэзия антологиязы. Степан Щипачев. 15.35 — Хол бөмбүүге делегей чемпионады. Херээженнер. Түннел маргылдаалар. 16.15 — Дириг амытаннар дугайында. 17.15 — «Корвалинның чурээ». Док. фильм. 18.15 — «Пиквик клувү». Фильм-шиниин баштайгы кортуузу. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Суббота кежээзинде». Чапсарда 22.05 — Медээлер. 22.10 — «Суббота кежээзинде», дамчыдылганың уламчызы. 23.30 — Хол бөмбүүге делегей чемпионады. Херээженнер. Түннел маргылдаалар. 00.10—00.30 — Шыдыраага делегей чемпионады. Үдук вегежириниң маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Док. фильм. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.45 — Бистиң садывыс. 10.15 — Рахоевтуң ыяш ажыл-агыйы комбинадының улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестриниң концерти. 10.40 — «Шүлүк бижип, чурттап чор мен». Грузинниң улустуң шүлүкчүзү И. Ношешвилиниң чогаалдыкчы ажылының дугайында. 11.10 — Бүгүдете стадион. 11.40 — «Полесскиге кудалар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.00 — «Шыдаар шааның кызыгаары». Беш сериялыг уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.10 — Д. Д. Шостаковичиниң чогаалдарындан. «Катерина Измайловна». Музыкалыг телешии. 16.00 — Док. фильм. 16.20 — «Истелгеге мергежээннер чорудуп тур». «Үшкү адымшкынга чедир». 1-ги кезээ. Телешии. 17.50 — «Тоол аалдап келген». 19.05 — Үттүндурбас музыкалыг кежээлер. Болгариядан дамчыдылга. 20.00 — «Тамчыктыг улунар, чаштар!». «Ай кайнаар чиде бергенил?». Мультфильм. 20.15 — «Вента». Док. фильм. 20.25 — Реклама. 20.30 — «Арналь» ансамбльдың концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Демир оюннар». Уран-чечен фильм. 22.45—23.55 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Нестеренконуң концерти.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

СОНЕТ

«Амы-тынның кырында» деп мээң дыңнааш,
Кошкелерлиг бедик дагны одуругаарш,
Арай херии, ыраактан бол, сенче углай,
Көвүрүг чок хемни сүзе маңнап келдим.
Биеэде дег сенче чагдап чалап турбайн,
Эзе бергеш, хаваан орта холум салдым.
Билбезим бир кыстың адын эртеледи
Эриннериң оожум, шагжок адап чытты.
Сеткилимге кызаннаашкын диле шөйлүп,
Сербээлдин, бодалдарым хуюнтады.
Аймааралдан сагышка алзып, ыдым чытти.
«Дүвүрел чок турунар» деп хөөннер чазааш.
«Дүрген дуза» кылыйтынты, өөрүүр туржук.
Ажыт черге чаңгыс-ла мен ыгдап ордум.

Сайлыкмаа Комбу.

сонуургактарга

АК АЛДЫН КУДАЗЫ БОЛУР

Кубаның чурттакчылары Мариана болгаш Пелайо Мауистектер өг-бүле тудуп, куда дүжүргенинден бээр 71 чыл ооң чоокта чаа байырлап демдеглээн. Олар мөңгүн кудазын дөртен алды чыл бурунгаар, 1940 чылда, алдын кудазын — чээрби бир чыл бурунгаар, 1965 чылда эрттирген, ам ак алдын кудазынга белеткенип турар. Олар 11 оолдар, кыстарлыг, ажы-төлүнүң ажы-төлү 61, оларның ажы-төлү —100 кижи четкен.

Хоочуннар чуңун дугайында эң-не ханы кузеп турар иргин деп айтырарга, Мариана мынча деп харыылаан: «Меңге тайбыңны болгаш ажы-төлүнүң оолдарының, кыстарының аттарын утпазывысты күзээр бис».

ДАРВИННИ АКШ-ТА «ХОРУП» КААН

Дарвин — бүгү делегейге алдаржып, сургаан англи улуг эртемден. Кижиниң канчаар тыптып келгенинин дугайында Дарвинниң теориязын школачыларга өөредирин АКШ-тың Теннесси штадының эрге-чагыргалары тускай хоойлу-биле шагда-ла хораан. Чер кырынга кижиниң тывылганының дугайында улуг эртемденниң өөредиин школачыларга башкылааны дээш Теннесси штаттың суд эрге-чагыргалары школа башкызы Джон Скопсты 61 чыл бурунгаар ааратанныг ёзу-биле судтап шиитпирлээн. Дарвинниң номнарындан чижектерин айыткан номнарны өөрениилге программазынга киирген дээш, Теннесси штаттың школаларынга удур суд чорудулгазы Гринвилл хоорайда чоокта чаа эгелээн.

УЖУДУУШКУН ҮРГҮЛЧҮЛЕВИШААН

Француз ужудукчу Патрик Жилль чаңгыс олуттуг чиик самолёт-биле чер бөмбүрзээн долгандыр ужудары шиитпирлээн болгаш 1984 чылдың сентябрьда Францияның найысылалы Париж хоорайдан ужудуп үнген. Ооң бээр 29 муң километр хемчээлдиг эрткен. Индияның Варанаси хоорайының районунга ооң самолёду чоокта чаа аңдарлыышкынга таварышкан. ПТИ агентствозунуң дыңнатканың ёзугаар алырга, самолёт шыңгыы үрелген-даа болза, П. Жилль бичии-даа кемдевээн. Самолёдун ол септеп алгаш, чер бөмбүрзээн долгандыр ээн-чоруун катап уламчылап эгелээн.

КРОССВОРД

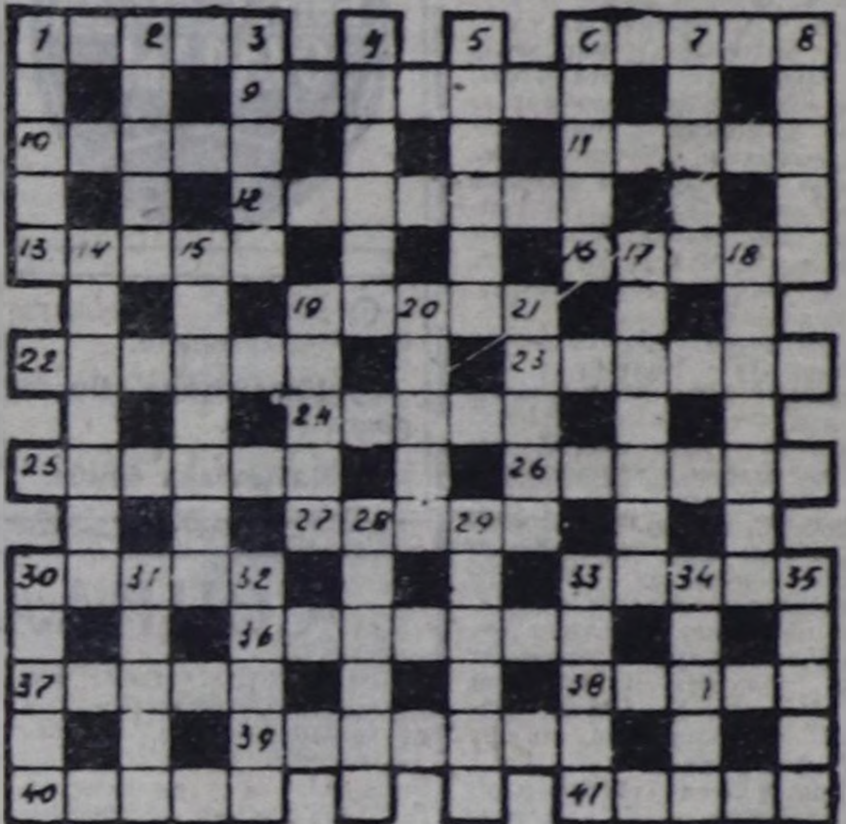

УЗУН ДУРГААР: 1. Өөрмах. 2. Шериглерниң ылгавыр демдээ. 3. Сураглыг совет эмчи, академик. 4. Балык. 5. Улустуң аас чогаалының күүседикчизи. 6. А. Чеховтуң шиизи. 7. Кубин танец. 8. Продукцияга бир кол негелде. 14. Тыва ат. 15. 1812 чылдың дайынының маадыры, генерал. 17. Совет космонавт. 18. Ортаакы вектерде француз комедияның бир кол маадыры. 19. Аймылдыг таварылга. 20. Ыяштың чемижи. 21. Чер чуруу. 28. Хоралыг газ. 29. Тывада суур. 30. Сава. 31. Үнелиг металлдарның массазының хемчээли. 32. Өжээн. 33. Аяң, оймак. 34. Суг кужу. 35. Тайга энциклопедияның тарадыкчызы.

ДООРА ДУРГААР: 1. Тывада хем. 6. Маргылдаа. 9. Совет Эвилелиниң Маадыры, аныяк гвардейжи. 10. Сүт машиназының бир кезээ. 11. Араб күрүне. 12. Суг ортузунда куруг чер. 13. Болгар чогаалчы. 16. Атмосфера. 19. Сан кезээ. 22. Сураглыг совет эртемден, механик, академик. 23. Африкада күрүне. 24. Химиктиг бүдүмел. 25. Эжик. 26. Дээрбек. 27. Шериг бөрт. 30. Ногаа. 33. Баш бурунгаар чарлал. 36. Хүреш. 37. Болгарияда курорт. 38. Шээр малдың уксаазы. 39. АКШ-тың бир штады. 40. Совет эртемден, шериг техниказының конструктору. 41. Тывада хем.

Кроссвордту Н. САЛЧАК тургускан.

АВГУСТ 30-ДЕ ҮНГЕН КРОССВОРДТУҢ ХАРЫЫЗЫ

ДООРА ДУРГААР: 5. Даамал. 6. Дайзын. 7. Казбек. 9. Аганак. 11. Ыргай. 12. Диинчи. 14. Амырак. 16. Алага. 18. Арадан. 19. Сарала. 23. Алдан. 24. Багана. 26. Ангира. 28. Иргек. 30. Ынаныш. 31. Антара. 32. Чаплин. 33. Нашкин.

УЗУН ДУРГААР: 1. Чайзан. 2. Часкы. 3. Сарай. 4. Чымыды. 7. Клише. 8. Угаан. 10. Класс. 13. Чадаган. 15. Магадан. 16. Атака. 17. Алаан. 20. Маады. 21. Удэге. 22. Мапза. 25. Атаман. 27. Гранит. 28. Ишкин. 29. Кадар.

«33» АЗЫ «НЧ»

Рассказ

Студент тургаш-ла, таныжа берген мен. Чүгле таныжкан эвес, харын-даа ол чылдарда өңнүктежи берген бис. Халаптыг, хүгбай «найырал» болганын ынчаарда билбээнимге ам дыка-ла хомудаар-дыр мен.

Ол «өңнүүм» ынчаарда үжен үш харлыг турган. Ол кажан-даа кырывас. Ынчангаш үжен үш харын чылдынга демдеглээр. Дашканы көдүргеш, «өңнүк» чылдын-на мынча деп чугаалаар: «Чечектелип, чедишкен назы-харым дээш, амыдыралдың бо хээли чадазынга меңге догуннаарын шиитпирлээн мен! Ол дээш чык кылыылы! 33 сан дээш ток кылыылы!».

Арагалыг сава-зыя «өңнүүм» стол кырынга шак кылдыр тургузуп каар — боду кажан-даа ишпес, а өске аалчылар шуптуу ижип олурар. «Чүге ишпес сен?» деп айтырарга, «Арага меңээ душ чедер эвес, ижеримге-даа хей чүве-дир» деп харыылаар.

«Өңнүк» ат салырда, база-ла «33» деп бижип каар. Кажан мен эң баштай оон-биле ылаптыг таныжканывыста, чээрби үш харлыг турдум. Студент чораан хемнин сөөлгү чылы. Ооң бээр он чыл эрткен. Бо эрткен чылдың дургузунда мээн амыдыралым дыка-ла эскерилген, а өскерлиирде — дыка багай кылдыр. Хамык ужур «өңнүүмнүң» бак ёзазы. Бо дугайын дорт чугаалап көрейн.

Институтту дооскан соонда, мени аспирантурага арттырып каан. Аваа «33» дыка-ла өөрээн. Бир кежээ ол меңээ мынча деп чугаалады: «Сен удавас эртемден болур сен. Хыныырын аажок-тур. Ынчап болбас — чүс рубль дээрге, бүдүн шалың эвес, а чаңгыс кежээ өңнүктер-биле кады шайлап каавтар чүве-дир». Ооң соонда ол меңээ 200 рубль шалынныг ажылдап берди.

— Ийи чүс рубль-биле дөрт кежээ өңнүктерим хүндүлээр мен — деп, «33»-ке чугааладым.

— Чүү боор, өңнүктериниң дөрт катап хүндүлеп, хөглээр сен, а олар сени чээрби чеди катап шайладырлар. Хей-ле өңнүктерлиг бол — деп, «33» меңээ аажок чагаан. Немей акша ажылдап алырын база сүмелээн.

Өңнүктер-даа, таныштар-даа удавааңда эндерилген. Үргүлчү телефоннаар. Олар эндерлип-ле келир, кежээниң-не, а ооң соолунде барыксы хүнүң чыгам хөглеп, арагалап турдувус. Немей акша ажылдап алыр хамаан чок, кол ажылым безин кол дуржуда үттүндурган. Удавааңда ажылдан мени үндүр хөөгледен.

— Ында онза чүү боор, хамаан. дыка муңгарава, чеже өске ажылдан тып бээр мен, эр кижи ындыг ужу болбас чоор. Сээн тускай эртемиңге чүүлдешпес-даа бол, меңде бир ажыл бар — өңнүктерин уткуур, шайладыр, оларның-биле хөглээр — мындыг хүндүлүт ажыл чүве — деп, «33» чугаалады.

Чаа ол ажылымга үш чыл болдум, ооң соолунде үш ай иштинде эмнелгеге чыттым.

— Па, мындыг кошкак деп сени билбээн мен. Ажылдаан херээ чок кижи-дир сен. Ажылды дыштанылга-биле холбаштырып шыдавас кижи-дир сен — деп, «33» тоомча чок чугаалай-дыр.

— Ажылдавас болзумза, чүнүн-биле амыдырап, чурттаар кижи мен — деп, алгырдым.

— Анаа болур. ажырбас, көөр сен — деп, «33» харыылады.

Ооң соолунде «33-түн» аайы-биле үш чыл дүргүзүнда сергевээн мен. Ажыл кайда боор, үш чылда хоругдаалга олурдум.

Хосталган соолунде, дыка-ла боданыдым. Мооң соңгаар «33»-биле черле өңнүктешпес деп шиитпирлеп алдым. Үгзан-сарыылдыг, ажыл-ишчи, чаагай сеткилдиг эки уруг-биле таныжа бердим. Өглениип алдывыс. «33-түн» кадайым бажыңывыже кирбестаа. Мен ону чорту уттуп ... мен. Ынчалзажок «33» мени утпаан. Шалың алгаш, кежээ чанып олурумга, ол ийи эштиг бир катап меңээ таварыжы берди. Ооң ийи эжи мээң школачы өңнүктерим болду.

— Сен бисти уттупканың ол бе? Хоочун эштериң-биле ужурашканыңны демдеглевеаң ол бе? Сеңээ ындынчыг эвес чүве бе? — деп, «33» үш катап айтырып, хорежип туруп берди.

Ам канчаар боор, чепшээрежиптим. Шуптувус бистиң бажыңывыска келдивис.

— Сен бо «33»-түн эштери-биле катай үндүр ойладың шыдавас болзуңза, мен шуут чоруй баар мен. Шилип ал! Мени азы өңнүктеримни! — кадайым хорадавайн-даа, оожум чугаалады.

— Шилип ал! Кадайга чагырткаш, эр кижи өңнүктериң канчап садар чүвел? Соңгу назынга багай болур чоор — деп, «33» чугаалады.

— Өг-бүлем база катап шак ынчаар бузулду. База катап бот болуп, чааскаан артып калдым. Школачы чораан өңнүктерим база чиде берген, чүгле «33» мээң-биле кады арткан.

— Көрдүң бе, сеңээ чүгле мен ынак, шээгелдиг, шыныыдыр мен. Ынчангаш мени ... ижигит — деп «33» дужаап берди.

Ооң кадыкшылын дээш база катап ... мен.

Бөгүн бодум 33 харладым. «33» мээң чанымда олур. Хөөрежип олур бис. Ол шаандакызы ышкаш, база-ла кылаң-караны чооглавайн-дыр.

— Мээң кадыкшылым дээш! — деп, йөрээл салгаш, кундаганы көдүрдүм.

— Кадык-шыырак бол! — деп, «33» база йөрээп калды.

— Хоржок, «33»! Мээң коудаачыг-дыр сен бөгүн мени дээш ижер ужурлуг сен! — деп, шыңгыы чугааладым.

— Чок, дөмей-ле ээриир эвес мен, хей-ле ишкеш чоор ону — деп, ол чоргаар харыылап-дыр.

— А сээң ээриир азы ээрбезин бөгүн хынап көрээл!

— Хей чүве! Анаа олур! — деп, ширин чугаалааш, «33» туруп келди.

— Көргей-ле бис, кулугур! — дээш, «33»-че шурай бердим. Чиңгиг демисел шак ынчаар эгелей берди. Арай боорда ону хүлүп алдым. Бир шил ишти водканы «33»-түн аксынче кудуптум.

Көрүп олурарымга, «33»-түн арны-бажы, бүгү магабоду сирнейвин берди, ногаан апарды. Мээн кады пактап чораан хей өңнүктеримге дөмей аажок. Ооң соолунде мээң баглап каан хендирден ол бошнунгаш, оралден соястап үне берди. Удэв дээр кедергей дайнын чылданга дыка дөмей, ынчалзажок хендиг-даа тоогары чок — шупту ногаан.

«Үжен үш!», «Үжен үш!» деп, алгырып, кый дидим. Ындыг эвес — ооң ады «33» деп сан эвес, а «Зеленый Змей» деп адының эге ужуктери чүве-дир! Ону тывалаарга «НЧ» — «Ногаан чылан» дээр.

Мининп келиримге, мээң бодумну тик кылдыр хүлүп каан болду. Шагдааның сержантызы протокол бижип олур.

— Чүнүң ужунда арагалап, чүге хулиганнап, дуржоктанып турдуң? — деп, ол байысаай-дыр.

— Төрүттүүген хүнүмде... өңнүүм-биле кады ижиптим.

— Төрүттүүген хүнүңерни хүн бүрүде демдеглээр кижи сен бе? Билир бис. Өңнүүң фамилиязын кым дээрил?

— Билбес мен — деп, дыңналыр-дыңналбас, шаам чок харыыладым.

— Оол фамилиязын бистер эки билир бис — деп, сержант чугаалай-дыр. Ат болган, шагдаа ажылдакчылары шуптузу билир чүве-дир.

Мендеп ыракта аныяк сержант кезек када боданып олургаш, харың кажыл деп айтырды.

— Үжен үш — деп, харыыладым.

— Чедишкен назы-дыр. Шагда-ла боданыр турган-дыр сен. Орайтаваанда, эки бода!

— Ийе, ийе!!! Шагда-ла боданыр турган-дыр мен, амна ылаптыг боданып көрейн! — деп, алгырдым.

Андрей КУЧАЕВ.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Чиполлино» 12.40, «Русь изначальная» (1, 2 сериялары) 9.30, 15.10, 17.20, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Этот безумный, безумный, безумный мир» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сокровища древнего храма» (1, 2 сериялары) 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Гулливер в стране великанов» 9.30, 12.50, «Удивительная находка или Самые обыкновенные чудеса» 11.10, «Легенда о бессмертии» 14.30, «Двойной капкан» (1, 2 сериялары) 16.10, 18.40, 21.10 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Твое мирное небо» 12.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

Агаар

Бөгүн республиканың бүргеш, аазыр, чагбас. Соңгу барыын чүктен хаттың дүргени 5—10 метр. Дүне 2—8 градус чылыг, чамдык черлерге 0—5 градус соок болур. Хүндүс 19—24 градус, чамдык черлерге 10—15 градус чылыыр.

Кызылга чаъс чагбас, соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 5—10 метр. Дүне 3—5 градус, хүндүс 20—22 градус чылыг болур.

Алдын-кыс Хопеевна Моңгуштуң адынга Кызылдың эмчи училищезиниң 1982 чылдың март 1-ле тывыскан ДТ-1 № 129135 серийлыг дипломунуң читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ШЫН Редакцияның адрезИ: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларның 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче болгаар

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3360.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00217.

Тува ... библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 16 вторник
№ 218 (13218)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

ЧУРТТУҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

КУЙБЫШЕВ. «Жигули» деп агроүлетпүр каттыжыышкыны картофельдиң чаа дүжүдүн чаа эдерсерже чорудуп эгелээн. Ставрополь районнуң ажыл-агыйларында картофель ыштаар үш пункт ажыттал-да кирген. Ол туудугларны норма баугаар сес ай иштинде тудар тургаш, бүдүн чартык ай бүрүнгээр дооскан. Шыгжамырларны долдурар ажылдарны механизастаан. Складтарда салгыннадыр вентиляторларны тургускан.

ГОМЕЛЬ. Житкович районнуң чер ажылдыгларының тарааларының бедик дүжүдүн остуруп алырынга эртемденнер дузалаан. Олар капсульдут чемишчидилгелерин ажыттаарын тараажылларга сүмелээн. Ажыл-агыйлар ол арганы ажыглааш, гектардан-на он центнер немелде дүжүттү алган. Эртемденнерниң чаа аргазын калбаа-биле ажыглаарын чер болганга сүмелээн.

ВОРОНЕЖ. Областың чер ажылдыглары подпандроның — эфир-үс культуразының дүжүдүн чидириг чок ажаап алган. Ол культураны 12 муң гектар шөлден чугле беш хонукнуң иштинде ажаап алган. Эң хөй дүжүттү —140 гектар чериниң га бүрүзүнден-не 15 центнерни Острогож районда «Ленинниң тураскаалы» колхоз ажаап алган.

(СЭТА).

Мал чемнерин белеткээрин уламчылавышаан, дүжүттү чаңгыс-даа мажак чидириг чокка ажаап алыыл!

КОММУНИСТЕР БОЛГАШ ЧАРЫШ

Республиканың ажыл-ишчилери партияның XXVII съездиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш күжениишкинниг ажыл-иште хаара туттунган. Кодээ ажыл-агыйда, үстүүрде бүдүрүлгениң өске-даа адырларында хөгжүлдениң интенсивтиг факторларынче эргилде боттанып турар. Ындыг байдалдарда социалистиг чарыштың ужур-утказы улам бедээн. Чарыш ажыл-ишчилериниң чогаадыкчы аргаларының дүрген илерээринге идиг бооп, планныг онаалдаларының болгаш хуулгаазын кыйгызын дүүседиси дээш оларның бот-харысалгазының бедииринге улуг ужур-дузалыг. Ындыг болганда партия комитеттериниң, эге организацияларының эң чугула сорулгаларының бирээзи — социалистиг чарышты удуртуп-башкарары болур.

СЭКП Төп Комитединиң чурттуң ажылчы чонунга беш чылдың онаалдаларын чедиишкинниг боттандырар талазы-биле социалистиг чарышты калбартыр дугайында Кыйгырыында дидим пландарны болгаш күзел-бодалдарны боттуг ажыл-херектериниң энергиязы болдурар деп айыткан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болдунар-ла шаа-биле бедилдериң, продукцияның шынарын экижидериң, курлавырлар камналгазын эң долу хемчээлге чедип алыры, кеэрээлиг хуулгаазын чайгылыш чок күүседири, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаары — күш-ажылчы маргылдааның кол негелделери ол.

Республикада чарыш айтырыгларын боттарының доктаамал кичээнгейинге ап, оон кол принциптерин — бүгүдеге билдингир, ажык болурун, көргүзүглерин деңнештирерин, мурнакчыларның дуржулгазын калбаа-биле нептеределирин шудургузу-биле чорудуп турар партия комитеттери болгаш эге организациялары эвээш эвес. Кайда-ла партийжи органнар, профэвилел болгаш комсомол организациялары, ажыл-агый удуртукчулары-биле бир демниг ажылдап турар болдур, ында түңнелдер эки дээрээн дүржулга көргүзүп турар. Чижек кылдыр Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң парткомунуң (секретары П. О. Хертек) ажылын мактаа кирип болур. Ажыл-агыйның адыр бүрүзүнде коммунистерни быжыглааш, олар боттарының авангардчы ролюн эки угаап-билип, боттарының харыылап турар участоктарында планныг онаалдаларын күүседери дээш харысалгазын чогуур дениелде тургузуп шыдаан. Оон уламындан совхоз он бешки беш чылдың бирги чылының эрткен айларында кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң база курүнеге садарының талазы-биле планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседиген. Ажыл-агыйда инектиң малынга чем белеткели органзастыг дооступ, дүжүт ажаалдазы хүн бүрү калбарып турар.

Кайда-ла партии организациязы социалистиг чарыштың ролюн чугулалап көрбейн, ону бээ барымдаалаашкынның агымынче кирген болдур, ында байдал шоолуг эвес дээрзин «Тыва тудуг» трестиниң 81 дугаар тудуг эргелелинде ажыл-херектиң байдалындан көрүп болур. Чылдың сес айы эртсе-даа, эргелелде тудуг-монтаж ажылдарының күүселдези чүгле 55,4 хуу болган. Эргелелдиң бригадаларының көргүзүглерин деңнеп көөр болза, оларның аразында ылгал дыка улуг. Чүге ындыгыл? Хамык ужур эргелелдиң удуртулгазының чамдык бригадаларны дуржулгалыг тудугжулар-биле четчелеп, оларны тудуг материалдары-биле өйлешээнда болгаш долу хемчээл-биле хандырып, өскелеринче тудуг мергежилин чаа-ла шиңгээдип ап турарларны чорудуп, материалдар-биле ол бригадаларны аажок кошкак хандырып турарында. Бодап көөрге, эргелелдиң удуртукчулары ажылдың эрги стилинден ам-даа адырлып шыдаваан, эле тургустунуушкунче ам-даа кирбээн: кандыг-бир үстүкү органнардан ажыл-херектиң байдалын айтырып кээр болза, экилерин мактааш, багай көргүзүглериниң дугайында чүнү-даа чугаалавайн барып болур болгай. А бир эвес оларның дугайында чугаалаар ужур тургустунуп келзе, бүгү четпестерни оларның боттарының кырынче чуйй каап болур. Дыка-да оптуг турун. Байдал ындыг турбуже, эргелелдиң партия организациязы оон-биле эптешкен, кандыг-даа хемчег албайн келген. А четпестерниң чылдагааның тодаралып, ону сайгарып көрүп, эң кыска хуусаада оларны чок болдурарын хандырары — партия организациязының хүлээлгези.

Чарыш — ол дээрге чаңгыс черге турбас, чогаадыкчы ажыл-чорудулга. Ынчангаш ажылга чаа-чаа ажыктыг аргалеаирлерин дилеп-тывары ол негээр. Ажылдың бригада кеэрээлиг хевирлери, бот-орулга-чарылга республиканың бүдүрүлгелеринде, ажыл-агыйларында чоорту шиңгээттиниш, боттарының ажыктыг чоруун херек кырында бадыткап турар. Партия комитеттери, партия эге организациялары боттарының ажылынга ону база өөренип көөр ужурлуг, азы өскээр чугаалаарга, социалистиг чарыштың негелделеринге болгаш шаңнап-мактаарының чурумунга бот-орулга-чарылганың негелделерин өйүгаар чогуур өскерилгелерин кылыр херек.

Коммунистерниң база бир эң кол кичээнгей салыр чүүлү — материалдарның, чиг эттиң болгаш курлавырларның камналгазы. Чарышка хумагалыг чорукту бирги черге айтырып деп чугулалап көөр апаар. Курлавырларга камналга чок кижи чарышка кажан-даа тиилекчи бооп шыдавас дээрзин эгезинден-не билип алза чогуур. Чарыштың тиилекчилерин шаңнап-мактап тура, инектиниң оңнуунге эң хумагалыг болганнарны онзалап демдеглээри чугула.

Партия органнары чарыжып турарларның чаа, ажыктыг тывылыштарының, мурнакчы дуржулгазын өөренип көөрүнге, нептереділиринге директорлар болгаш бригадирлер чөвүлелдери, улусчу контрольдуң комитеттери база бөлүктери, депутаттар постулары дээш ышкаш хөй-нийти организацияларын идепкейлиг киириштирер ужурлуг. Үениң негелдезин өйүгаар чарыштың тиилекчилерин шаңнап-мактаарының аргахевирлерин база чаартыр. Шаңнап-мактаарының системазы социалистиг чарышка өйлүг чедиишкиннер-биле дорт харылзаалыг болурун чедип алыры чугула. Чарышкан-на дээш өскелинден эки көргүзүглүг болганы шаңнап каарында кандыг-даа эки чүве чок. Ам чарышка кол чүүл — эчис түңнел, ылап өйлүг бедик көргүзүг болур.

Чаржып турарларының мурнуку одуруунга коммунистер чорууп. Бедик бүдүрүкчүлүг ажылдың, ажыл-херекке эөйүүн хамаарылгазының үлегер-чижээн көргүзүп, өскелерин баштаары — партийжилериниң дорт хүлээлгези. Бүгүдечин болгаш кижи бүрүзүнүн күжениишкиннеринге даянган социалистиг чарыштың энергиязы — он бешки беш чылдың бирги чылында коммунистерниң, республиканың бүгү ажыл-ишчилериниң чедиишкиннер ажылының үндезини ол.

СЕМИНАР БОЛГАН

Кызыл хоорайның болгаш Кызыл районнуң хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының ажылдакчыларының семинары республиканың Иштики херектер министерствозунга болган. Анаа күш-ажылчы эвес орулгаларга удур демиселди күштелдирер, арагалаашкынның болгаш алкоголизмниң когуп үзер талазы-биле хоойлуну ажылдарының айтырыгларын сайгарган.

«Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге, күш-ажылчы эвес орулгаларга удур демиселди СЭКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлеринге дүүштүр күштелдирер талазы-биле хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының сорулгаларының дугайында» илеткелди Тыва АССР-ниң иштики херектер министри В. Б. Кара-Сал кылган. Кызыл хоорайның прокурору П. М. Судерниң, хоорайның улус судунуң даргазы Р. В. Цуканова, Кызыл хоорайуускомунуң ИХК начальниги В. П. Иванов өскелер-даа сапаалаан со-лушкан. (Бистиң корр.)

АЖААП АЛЫЫШКЫННЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

«ШЫН» солун бөгүнгү КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАРНЫҢ ТУГУН «Улуг-Хая» совхозтуң Баян-Кол хову-трактор бригадазынга тураскаадып кедүрген.

Улуг-Хемде «УЛУГ-ХАЯ» совхозтуң ол бригадазы бо хүннерде 535 гектар шөлдүң кызыл-тасын кезип, оон бир гектарындан ортумаа-биле 18 центнер дүжүттү алган. 150 гектар чинге-тарааны, 155 гектар арбайны, 213 гектар суланы чыттыр кестирген.

Бригаданың мурнакчылары — комбайнерлер Дугаржав Долдут-Эник, Сергей Ооржак, чолаачылар Виктор Дөспан, Дыртык-оол Санмай-оол олар чарыштың мурнуку одуруунда.

Он бешки беш чылдың баштайгы чылында республиканың ажыл-агыйлары 40 муң тонна тарааны күрүнеге дужаар. Бо улуг сорулганы күүседир дээш кааң, аяс хүннерде машина-техниканы, кижи күжүн долу ажыглап турган. Кызылдың сайгарылга баазазынга Кызыл, Таңды, Каа-Хем районнар өскелерден хөй тарааны дужааган. Эрткен үш хонук дургузунда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз 1343 тонна, «Саян» — 1135 тонна, «Тиилелге» — 834 тонна тарааны күрүнеге саткан.

Ол ышкаш республиканың бо чылгы 10 муң тонна тарааны немей дужаар социалистиг хуулгаазынга киириштир бердинген немелде онаалдаларын ылангыя Улуг-Хем районуң идепкейлиг күүседип турар. Ук районнуң ажыл-агыйлары сентябрь 14-ке чедир 942 тоннаны күрүнеге дужааган. Оон артында немелде онаалдаларны Эрзин район 204 тоннаны, Сүт-Хөл — 303 тоннаны, Тес-Хем — 84 тоннаны, Чөөн-Хемчик — 50 тоннаны дужааган.

Сентябрь 15-тиң медээзи-биле алырга, республикада дүжүт ажаалдазының байдалы мындыг: бирги одуругда — кезер шөлү, ийиганында — ажааган шөлү, үшкүзүнде — бир гектарга онаашкыр алган дүжүдү, дөрткүзүнде — күрүнеге дужааган тарааzы (тонна-биле).

Бай-Тайга	1183	660	11.0	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	1985	13.1	—
Овүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	2011	15.7	303
Чөөн-Хемчик	12433	3577	10.4	50
Улуг-Хем	16142	6797	19.3	942
Таңды	42210	23172	11.4	4416
Бии-Хем	25307	12675	10.6	1620
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25895	16862	9.0	3704
Тес-Хем	2202	2436	13.4	84
Эрзин	3023	2145	9.0	204
Кызыл	23880	13971	11.2	1089
Республика	161057	86281	11.6	12412
Эрткен чылын	160000	68388	10.5	—

Республикада 664,5 гектар картофель ажааттынган, оон 5350 тонна дүжүт алдынган. Эрткен чылын 930 гектардан 6292 тонна картофель алдынган турган. Бир гектардан дүжүт: бо чылын — 80 центнер, эрткен чылын — 68 центнер.

Ногаа 246,4 гектардан 1496 тонна ажаатынган. Эрткен чылын 148 гектардан 1458 тонна алдынган турган. Дүжүдү: бо чылын — 61 центнер, эрткен чылын 98 центнер.

МЕЖЕГЕЙНИҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң шөлдеринде 3525 гектар тараа культураларын кестиргеш, 2288 гектардан тарааны бастырган. Совхозтуң шаңнында кирген 3044 тонна чаа дүжүттүң тараазын кургадып, арыглап, сайгарып турар. Тарааның дүжүдү багай эвес, гектардан-на ортумаа-биле 12,4 центнер чедип турар.

Ажыл-агый күрүнеге планга киириштир 917 тонна тарааны дужааган.

Тараа кестирээлгезинде комбайнерлер Иван Чакыр, Белек Доңгак олар хүн нормазын 120—140 хуу күүседип, кызымак ажылдап турар.

Ол ышкаш дорт кестирериниң социалистиг чарыштың тиилекчилери Николай Багиев, Леонид Водницкий, Якулов адашкылар улуг-нормазын ажыр күүседип турар.

А. БЕЛЕНКОВ.

ЧУРУКТА: «Улуг-Хая» совхозка чээрби беш чылда комбайнерлээн тарааны Думат Хууракпанович Кара-оолдун звенозу кускуу дүжүттү ажаап турар. Он ажыг комбайнерниң чарыжының бирги черинде хоочун комбайнер Думат Кара-оол чорун, хүнде дүжүт ажаар үлүүн 200 хуу чедир күүседип турар.

Бо чылдың дүжүт ажаалдазының маадырларының бирээзи Думат Хуураклпанович Улуг-Хаяның бот-тывынгыр артизи. Тараа ажаалдазының чайлыг минуталарында ол звенозунуң улуун хөглеэдир. Сенектиг чурумалдыг, байлак тараалыг делгемнеринге сыгыт чаңгыланы бээр. Ол 1965 чылда болган Бүгү-эвилелдиң аныяктарының тоску фестивалының киржикчизи болуп, ынчан Съездилер ордузунга болган көрүлдеге сыгырткан. Совет Тываның 40 чылында концерттерге база киришкен. Уран чүүлге чедиишкиннери дээш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Кыска медээлер

⊙ КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. Ниитиниң малынга быжыг чем-суурну тургузар дээш Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары болгаш албан организациялары черлери бо хүннерде улам шудургу ажылдап турар. Кызыл-Мажалыктың албан организациялары боттарының планныг даалгаларын бүрүн күүсеткен.

Бо хүннерде ажыл-агыйлардан «Бардык» совхозу силосту 110,7 хуу, сигенин 98,1 хуу күүсеткеш, бирги черде чорун турар.

⊙ ЧАДААНА. Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары 12433 гектар черге тараа тараан. Бо хүннерде 1897 гектарны чыттыр, 1085 гектарны дорт кестирген. 2033 гектарының бастырган болгаш оон 1944 тонна тараа алдынган. Бир гектардан ортумаа-биле 9,5 центнер дүжүттү алган. «Чыраа-Бажы» совхоз тараа кезер талазы-биле өске ажыл-агыйларны мурнап турар.

Тыва АССР-дең Өвүрнүң № 652 соңгулда округунуң талазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге депутатты соңгуурунуң округ соңгулда комиссиязының составын бадылаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

«Тыва АССР-дең Өвүрнүң № 652 соңгулда округунуң талазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге депутатты соңгулдаңы эрттирер дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1986 чылдың сентябрь 11-де Чарлыынга үндезилээш база «ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң 24, 25, 28 болгаш 60 чүүлдеринге дүүштүр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Тыва АССР-дең Өвүрнүң № 652 соңгулда округунуң талазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге депутатты соңгуурубиле округтуң соңгулда комиссиязын хөй-нийти организацияларының болгаш күш-ажылчы коллективтерниң төлээлекчилеринден дараазында составтыг кылдыр бадылаар:

Комиссияның даргазы Чыңдай Маныл-оолович Монгуш, СЭКП райкомунуң ийиги секретары — Өвүр районнуң партия организациязындан.

Комиссия даргазының оралакчызы Самбуу Шавыраалович Монгуш, хойжу — «Сүт-Хөл» районнуң «Сүт-Хөл» совхозунуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективинден.

Комиссияның секретары Солун-кыс Ийдимбуевна Доңгак, ВЛКСМ райкомунуң секретары — Бүгү-эвилелдиң Ленинниң Коммунистиг Аныяктар Эвилелиниң Өвүр район организациязындан.

Комиссияның кежигүннери:
Доңгак Ойдупович Дамбаа, кол бухгалтер — Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективинден.

Чечекмаа Карбыевна Иргит, башкы — Өвүр районнуң Хандагайты ортумак школазының ажылдакчыларының коллективинден.

Галина Дембирелловна Монгуш, ВЛКСМ райкомунуң киндис эргелекчизи — Бүгү-эвилелдиң Ленинниң Коммунистиг Аныяктар Эвилелиниң Сүт-Хөл район организациязындан.

Кыдай Даваевна Монгуш, хойжу — Өвүр, районнуң «Кызыл туг» совхозунуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективинден.

Олег Андыы-оолович Монгуш, тудугжу — Өвүр районнуң «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективинден.

Руслана Кызыл-ооловна Монгуш, даараныкчы — чоннуң амыдырал хандырылгазының Өвүр районда бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективинден.

Кара Өшку-Сааровна Оңдар, саанчы, — Сүт-Хөл районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективинден.

Өшку-Саар Апыш-ооловна Ооржак, садыгжы — Сүт-Хөл районнуң херглекчилер ниитилелиниден.

Дадар-оол Кертик-Караевич Сат, механизатор — Сүт-Хөл районнуң Карл Маркс аттыг совхозунуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективинден.

Александра Бораевна Сарыглар, башкы — Сүт-Хөл районнуң Бора-Тайга ортумак школазының ажылдакчыларының коллективинден.

Шугуу Шыыраевич Тулуш, механизатор — Сүт-Хөл районнуң «Сүт-Хөл» совхозунуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективинден.

Алдай-оол Санаашкович Тюлюш, тракторист — Өвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозунуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективинден.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Л. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары П. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1986 чылдың сентябрь 15.

ХООРЗУНДА, ШАҢДА ҮРЕЛГЕН...

Хову бригадазының төвүнге келдивис. Аңаа совхозтуң кол агроному О. Х. Кан-оолга ужуражы бергеш, дүжүт ажаалдазының чорун турарын сонуургай бердивис.

— Ниитизи-биле 279 га тараа культураларын ажаар, оон ажаалдазында беш комбайн ажылдап турар: оон үжү дорт кезер, ийизи тавычалай кестирер. Дүжүт ажаалдазынче август 26-да киргеш, сентябрь 13-ке чедир 108 гектар чериниң тараазын ажаап алган бис — деп, ол чугаалады.

Тараа ажаалдазы эгелээнден бээр чээрби хонук чыгап орар бо үениң дургузунда үш-даа комбайн тараа ажаап ажылдаан болза совхозтуң тараазын шуптузун ажаап доозуп болур аргалыг турган. Дүжүт ажаалдазы чүге оожум чорупп турарыл? Бо айтырыгны кол агрономга салдывыс.

Кезек боданып туруп-туруп, комбайннар септелгезиниң багай эвес чоруткан улус бис дээш, чогум үрелиишкин кандыг чылдагааннардан болуп турарын тайылбырлап шыдавады. Бригадада техниктиг дуза чедирер машинаны быжыглаан, ында механик, эдикчилер бар, артык кезектер, дериг-херекселдер четчир. Олар комбайннарга кандыг-даа үрелиишкиннер болур болза дораан-на эдип, септеп болур аргалыг. Ындыг турбуже, совхозтуң комбайннары ам-даа хөңү эдиктир ажылдап шыдавайн турар.

Чогум ол чүден болуп турарыл? Ында кандыг-даа чажыт чок, механизаторларның мергежили чавыс, комбайнны эки башкарып билбес кижилерни ында ажылдадып кирген. Ону районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлелиниң удуртукчулары, специалистери билир. Ол болза механизатор кадрларны белеткээр, оларның мергежилин калбазын бедидеринче совхозтуң дирекциязы, инженер-техниктиг ажылдакчылары сагыш салбаанының херечизи-дир.

Совхозта профэвилел комитеди сөөлгү чеди хонукта кускуу ажаап алыышкын ажылдары канчаар чорупп турарының түңнелин үндүрүп, социалистиг чарыштың тиилекчилерин илереткен.

Комбайнерлерниң аразындан хүнде 11,5 гектар тараа ажаар нормазын күүседтен кижи чок болган, олар хүнде ортумаа-биле чүгле 3—4 гектар чериниң тараазын ажаап багай ажылдаапнар.

Комбайнерлер бо хире бассай ажылдап, мергежил чок кижилер техниканы үреп, бүдүрүкчүлүг эвес ажылдап турда, ол кымны-даа дүвүретпейн турар, олче кым-даа сагыш салбайн турар деп аңаа чорааш эскерип билдивис.

Ындыг чорукту ужуражып «Мурнакчы» совхозтуң кол агрономү О. Х. Кан-оол ол четпестерни эдериниң дүрген хемчеглерин алыр туржук, тараа ажаалдазын октябрь 1-де доозарын чугаалап, кандыг-даа далаш чогун, сеткилзи дүвүревейн турарын биске көргүскен.

Дүжүт ажаалдазын эгелээнинден бээр совхозтуң комбайннары орта ажылдаваан, коллуувда хүннүң-не үрелиишкин турда ону болдурбазы-биле РАҮК-тың удуртукчулары, специалистери кандыг хемчеглерни ап турарын билип алыры-биле РАҮК чөвүлелиниң даргазы Ө. Ч. Кара-Доңгакка ужурааштым. Оон менээ тайылбырлааны-биле алырга, хамык-ла үрелиишкин, туруушкун механизаторларның билиг-мергежилиниң чавызындан болган, комбайннарның үрелиишкиннерин болдурбас, дүжүт ажаалдазын дүргеделир дээш кандыг хемчеглерни ап турарын ыттаваан. Моон алырга ол четпестер РАҮК чөвүлелиниң даргазын база-ла дүвүретпейн турар хире болду.

Дүжүт ажаалдазы чаңгыс хүн-даа, шак-даа манаар эвес. Четпестерни кыска хуусаада чайладыры, дүжүт ажаалдазының темпизин дүргеделири «Мурнакчы» совхозтуң дирекциязындан (К. Д. Хертек) негеттинип турар. РАҮК аңаа боттуг дузаны, деткимчени чедирер апаар.

Совхоз бир гектар арбайдан ортумаа-биле 15 центнер, суладан 21 центнер дүжүттү ажаап ап турар, арбай планныг онаалдага четпес дээрзин база суланың дүжүдү бердингени даалгадан ашкан. Шаңда чүс ажыг тонна арбай, беш ажыг тонна сула душкен, ону тос ажылчын арыглап, кургадып, сайгарып, багай эвес ажылдап турар, ындыг-даа болза кижи күжү эвээш, шаңга ажылдыы ийи эжег-биле ажылдаар кылдыр ам-даа организаставаан. Курлаткан тарааны урар улуг сеңи шаңда бар, оон крыжазын септеп албаанындан чаъс чаарга дамдылаар, курган тараалар шыгып үрелип турар, ону дүрген септээри негеттинип турар.

Ажыл-агый күрүнеге тараа дужаавас, ынчалза-даа келир чылдың дүжүдүнге херглээр эки шынарлыг үрезинни үруп алырынче ам-даа организастыг кирбээн, сентябрь 13-те медээ-биле алырга, чүгле 20 тонна үрезин урдунган.

Бай-Тайгада «Мурнакчы» совхозта дүжүт ажаалдазы кончуг оожум темпилиг чорупп турар, ону дүргеделиринин, тарааны чидириг чок, эки шынарлыг ажаарының дээштиг хемчеглерин алыры хүннүң соңгаарладып болбас чүгула херек болуп турар.

Т. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.
Бай-Тайга район.

ЛЕНИНГРАД. С. М. Киров аттыг «Электросила» каттышкыышкында бүдүрүлгениң үндезин эде тургустунуушкунун, ажылдың ийи-үш өлчеглиг чурумче шилчиир кирериниң белеткели чорун турар. Ам безин чүс ажыг эргижиреэн технологтуг дериг-херекселдерин үндүр бижээн. Оларның орнун саң программа башкарылгалыг бедик бүдүрүкчүлүг металл чонар станоктар болгаш роботтуткан комплекстер ээлээн. Ол чорук бүдүрүлгениң ажыл-ишчи бүрүзүнүң ажылдан кылырын элээн улгаттырып, продукцияның шынарын бедиткен.

ЧУРУКТА: саң программа башкарылгалыг бедик бүдүрүкчүлүг фрезер станоктарның участогу. Чоокта чаа ажыглалга кирзе-даа, ол бүдүрүлгениң технологиязын сайзырангайжыдар, дериг-херекселдерин дүргени-биле өде таарыштырып тургузар арганы берген.

С. СМОЛЬСКИЙНИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

АЖЫЛГА ДЕТКИМЧЕ

ДҮРГЕДЭЭШКИН: мурнакчылардан өөренир

Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ның XXII съездизин аттыг совхозтуң комсомолчу аныяктарның Дөргүн сүт-бараан фермазының коллективи — республикада мурнакчыларның бирээзи. Ынчангаш Өвүр районнуң «Коммунизмче оруқ» совхозта комсомолчу аныяктарның Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазының саанчылары болгаш кадарчылары мурнакчы арга-дуржулга солчур дээш РАҮК-түң улуг зоотехниги Байыр Маасович Монгуш-биле кежээки саалда эгелээр мурнунда аңаа чеде бердивис. Ферма Алыяк-Хөндергейниң көктүг-шыктыг черинде, улуг оймакта турар болду.

Бисти коллективтиң 40 хире кижилери уткуп алды. Ферманың бригадири, Тыва АССР-ның Дээди Совединиң депутады Алдын-кыс Санаа-Байыровна Монгуш ферманың ажыл-ижин таныштырды. Ферма 1973 чылда тургустунган. Чайгы турлаг. Чүгле инек саар чер чадагай дээрден башка, ол черде 20 хире чуртталга бажыңнары, 3 кезек черде бызаа азыраар серилиг кажаалар, чайгы ногаан театр, кызыл-булуң, ясли-садик, столовая дээш өске-даа тудугдар бар. Бо чылын садыг биле кижи эмнелгезиниң тудуун немей кылып турар. Бүгү бажыңнарның иштин-даштын агарты чугайлап каан, спорт шөлү база кескү. Бо бүгүнү көргеш, кижилерниң ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган-дыр деп түңнелге келир болдувус.

Фермада иниктиг-биле 400 симменталь уксаалыг инектерни 6 малчын кадарып турар. 370 инектен ферма хүнде 3200 литр сүттү саап ап турар. Шуңгу 14 саанчы 28 агрегат бар. Бир саанчы 25—30 чедир инекти саап, орта бир саалдада бир шакты ажыглаар болду. Ферманың ниити планы 570 тонна, социалистиг хүлээлгези 600 тонна сүттү күрүнеге дужаар. Дуржулга солчулгазының үезинде бистиң саанчыларывыс инекти электри-биле саарының бедүүн аргазын шуптузу шиңгээдип алган. Олар кежээки болгаш эртенги саалдага кирипкеш, хөйнү билип алдылар. Ол ышкаш бызааны үш аңгы азыраар, тускай рацион ёзугаар чемгерер. 18 хонгаш дензилээр, хонукта 1 бызаа 600 грамм немелде дензичи берип турар.

Сүттү хүлээп алырын, дужаарын, шынарын хынаарын тускай лаборант кижи кылыр. Коллективтиг ажылдың түңнелинде ферма планын ажыр күүсеткен. Сүттүң шынары бирги класстыг болганы-биле 4200 рубльди саанчылар, кадарчылар шаңнал кылдыр шалыңдан аңгыда алган.

Ферманың коллективиниң чедиишкиннериниң бир үндезини болза ажылчыннарының хөй кезии — 18-и коммунист, 16-зы комсомолчу болуп турарында. Фермада хөй чылдарда ажылдап келген мурнакчы, хоочун малчыннар, саанчылар хөй. Оларга Монгуш Алдын-кыс, Дуктуг Ондар, Шет Куулар, Өпкү-Саар Сат болгаш өскелер-даа хамааржыр. Электриниң саалданың эки ажылы бүгү сүт саар аппараттарны чогуур үезинде белен тургузарындан хамааржыр. Ол талазы-биле инженер-механик Танов Монгуш 13 чыл дургузунда билдилиг ажылдап келген. Ол электри станциязын ажылдадып, эртен 5 шак 30 минутадан эгелээш, орай дүнге чедир бүгү ферманы чырык-биле хандырып турар. Инектер шуут өөренген, кежээ өттап чорда моторну ажылдадыптарга, боттары-ла халчып келир. Чүге дээрге немелде чемни чип өөренип калган.

Солчуржулар ийи хүн дургузунда Дөргүн сүт-бараан фермазының мурнакчы арга-дуржулгазын солушкан. Бис олардан чүгле сүттү саарын механизастааның талазы-биле чыдып калган эвес. Өске-даа эде кылыр, тургузар ажылдар барын ханы билип алдывыс.

Ужуражылга соонда ийи ферманың саанчыларының аразынга уран чуул талазы-биле конкурс болган. Аңаа кайы-даа коллектив эки түңнелдерин көргүзүп, кедээ черде ажылдап, чурттап турар бедүүн ажылчын кижилер культура амыдыралындан чыдып калбаанын бадыткаан. Конкурстуң түңнелинде бирги черже Дөргүн сүт-бараан фермазының бот-тывынгыр артызи Шет Куулар, ийигизин Кужур-Чыраа фермазының саанчызы Александра Кара-Сал олар алганнар.

Бо чылдың төнчүзүнде 1987 чылдың эгезинде солчуржулар инектерни электри-биле саарынга белеткеп эгелей берген. Фермада колдуу симменталь уксааның инектери бар. Ам инек саар агрегаттарның белеткелин амдыгааштан кылыры чугула.

К. ДАРЖАЙ.

«Коммунизмче оруқ» совхозта профком даргазы.

ҮЕ МАНАВАС

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң Ээр-Хавак, Чаңгыс-Терек ынчаар тараазының дүжүдү бо чылын эки. Аңгы үеле ында ажыл хайнышкынныг. Арбайны «Сибиряк» деп ийи комбайн-биле дөрт, 685 гектарда суланы ийи комбайн хавычалай кестирип турда, курганын бир комбайн ажаап турар.

Баштайгы хүннерде 56 гектар арбайны ажаагаш, ооң бир гектарындан 16 центнерни ап, 95 тоннаны складта урган. Ындыг дүжүт чоокку чылдарда совхозка турбаан. Арткан тарааны чидириг чок ажаап алыр болза, 650—700 тонна тарааны ап болурунуң аргазы бар. Ынчангаш совхозтуң дирекциязы бүгү күштү дүжүт ажаалдазынче угландырган.

Социалистиг чарышты чеди хонуктап үндүрүп, мурнакчыларны шаңнап-мактап турар. Баштайгы чеди хонуктуң түңнелинде комсомолчу комбайнер Василий Демдек, хоочун комбайнер, 16 чылда комбайн башкарып келген Хертек Илиске, шаңга келген тарааларны кургадып сайгарарынга херээженнер звенозундан комсомолчу Галина Саая, Дадар Хомушку, Сапчы Кара-кыс, Аракчаа Сүрүң, Деңий Кужугет болгаш оон-даа өскелер хүн нормазын 115—120 хуу күүседип, акша шаңналын алгылаан.

А. КАНЧЫЫР.

МУРНАКЧЫ ТУДУГЖУ

ЧУРУКТА: Кызылдың тудугжуву Анатолий Семис-оолдуң фото-чуруу «Тыва тудуг» трестиң хүндүлел самбыразында кирген. Бригадазында шалыпчы дашчы бо хүннерде беш каът чуртталга бажыңының хаалаларын салчып турар. Хүнде кызыр үлүүн ол ажыр күүседип, тудуг-монтаж ажылдарын бедик шынарлыг кылып турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТАРААЖЫ

Чоокка чедир-ле аза-огу угааэн, каңмыылдар сүрүшкен Баян-Кол ховузу ам танып-тынмас. Борбак-борбак холагаганнар-даа көзүлбес. Хайыракан эдээнден дуу чыдар Арыг-Бажынга чедир тарымал теректерниң одурулары шөйлүп чоруткан. Ырактан көөрге арга-арыг-даа сагындырар. Хевистелдир чоттулган дилиндек аңгыстарның тараазы быжып, алдын-сарыг апарганда оон-даа чараш. Чамдык аңгыстарның узуну кезек аъттар-даа чарыштырып болур хире.

Ол тараага чеде берген, ооң бажын тудуп, суйбап, бышкан, бышпаанын шинчилээн турар кижини эпти-ле көрүп болур. Ол дээрге «Улуг-Хая» совхозтуң «Дүжүт» хову-трактор бригадазының удуртукчузу Михаил Седейбенович Малбык-оол-дур. Ооң амыдырап эрткен оруу солун. Тываның кур черлерин шиңгээдип эгелээнден бээр бо хүннерге чедир бүгү амыдырал-чуртталгазын, ажыл-ижин техника, чер-биле ол холбаштырган.

Чеден чылдарның эгезинде «Улуг-Хая» совхозтуң дирекциязы, парткому Баян-Колга хову-трактор бригадазын органзастаан болгаш «Дүжүт» деп атты аңаа тывыскан. Курган ховудан кандыг-даа дүжүт алдынмас, бригаданың ол адын солуур болза эки дээн-даа хөөннер турган. Ынчалза-даа бригадир совхозтуң кол агроному И. А. Иванов-биле дугуржуп, шөлдерге чер ажылдарын зона системазының негелделерин ёзугаар чорударын чурумчудуп, бригаданың кежигүннериниң мурнунга тодаргай сорулгаларны салган.

Агаар-бойдустуң байдалдары ындыг көнчүг таарымчалыг эвес турза-даа, черниң берикчээзин бедидип болурунуң аргалары бар дээрзин бригада херек кырында көргүскен. Суггат чок шөлдерге тарылга ээлчештирилгезин шын чорудуп, часкы тарылганы арга-бир-ла болза, эрте эгелээрин чурумчуткан. Чүге дээрге ынчан хөрзүн шык хевээр чыдар, бир эвес ону июнь ай чедир соңгаарладыр болза, оон чүнү-даа албайн барып болур.

Чоокта чаа бригадага чедип, ооң ажыл-ижи-биле таныштым.

— Тараа культураларының чамдыызын апрель төнчүзүнде, май эгезинде тарып олурткан бис. Көрүңер даан дуу ол кожааларывыста тараа ам-даа ногаан хевээр чыдыр. А бистер ажаалдаже кирипкенис — деп, Михаил Седейбенович чугаалап-дыр.

Шыпап-ла, сыпта тараа четчип, бышкан, комбайннар дөрт кестирип кирипкен. Гектар чер бүрүзүнден ортумаа-биле 10—12 центнер тарааны ажаап ап турар. Черге ээзу-биле хамаарылгалыг болур деп чүве ол-дур. Үстүртен айтышкыннар, даалгалар манап орбайн, онаашкан ажылынга бот-идепкейлиг, бедик харыысалгалыг болурунуң база бир херечизи ол.

— Хөрзүн болбаазырадыр чаа техниканы шиңгээдип эгелей бергенивисте ажылывыс шуудавайн туруп берген — деп, бригадир чугаалааш,—«БИГ»-дээр плиирлерниң бистерин кайызын-даа сураглааш, тыппайн турдувус. Ынчалза-даа шак ындыг бистерни боттарывыс чогааткаш, кадап алырывыска, кандыг-даа ыыгал чок болду — деп тайылбырлады.

Бот-тывынгыр, чогаадыкчы чорук ажылга идигин берген. Харын-даа ажыл-агый плиирлер бистерин өске черлерден садып турбайн, ээзыш эвес кампалганы чедип алган.

— Николай Кенениин звенозу 950 гектар черге хову ажылдарын интенсивтиг технология ёзугаар чоруткан болгаш гектар чер бүрүзүнден 15 центнер тарааны ажаап алыры хүлээнген. Дүжүт пышап-ла багай эвес болган, 17—18 центнер чедир аптар бис — деп, ол чугаалады.

Курган хову зоназынга безин чаа технологияны шын ажыглаарга, черниң берикчээн кайы хире бедип болурун бо чижектен көрүп болур. Ол дээрге бригаданың эле тургустуушкунче болгаш хүргеджкинче база бир базымы.

Михаил Седейбенович алыс ындазында черле ажок хулааргак, ажык кижи. Ол ону Шагаан-Арыг МТС-ниң директору чораан хоочун коммунист Д. А. Гордейлев, ооң кол агроному турган П. Н. Сагояковтан шиңгээдип, өөрениг алган-даа чадавас. Баштайгы ол дагдыныкчыларын бригадир амдыгаа чедир сактып чоруур, оларның дугайында аныяктарга чугаалай берген олурарын бо-ла дыңнап болур. Дуржулгалыг тараажы уже чыл дургузунда бодунуң мергежилиңге өөредип эвес аныяктарны өөреткен. Ам боттары бедик мергежилдиг апарган механизаторлар, оларның иштинде Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору С. Т. Сандак-Доржу, Сергей Бадарчы, Андрей, Алексей, Виктор Доспаннар, Чаш-оол Соскал болгаш өскелер-даа Михаил Седейбеновичиниң дагдыныкчывыс, башкывыс дижип чоруур.

Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы деп хүндүлүг атты эдилекчиин, ажыл-ижинге ылап-ла бердинген хоочун тараажының амыдырал-чуртталгазы, ажыл-ижи-биле кысказы-биле таныжарга ындыг.

К. ЧӨРЕВЕ.

Улуг-Хем район.

ХЫНАЛДАНЫҢ ТҮҢНЕЛИ КАНДЫГ БОЛГАНЫЛ?

⊙ Улуг-Хем районнуң улус депутаттарының Советтериниң Чуртталга хоойлузун сагыыр талазы-биле ажылының дугайында ⊙

Чуртталга хоойлузун сагыыр талазы-биле ажыл-херектериниң байдалын чугаалашкаш, 1984 чылдың май 8-те республиканың Дээди Совединиң Президиуму чогуур доктаалды хүлээп алган. Чуртталга бажыңнарының хуваалдазынга, учёдунга, ажыглалынга болгаш кадагалал-камгалалынга хамаарышкан четпестерин база хоойлу үрээшкиннерин чайладырын ынчан чер-чер Советтериниң күүскомнарындан негээн.

Ол доктаалды Улуг-Хем райкүүскомунуң канчаар күүседип турарының дугайында бо чылдың октябрьда болуруң хуралынга дыңнаарын Дээди Советтиң Президиуму планнап турар. Дээди Советтиң депутаттары, Президиумнуң, Юстиция министерствозунуң, Дээди судтуң, Прокуратураның, Чурттталга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң, профэблчөвүлелдиң ажылдакчылары кирген комиссия ук доктаалдың күүседилгезин хынап көрген. Хыналданың түңнелдери мындыг болган.

Шагаан-Арыг хоорайда кол чурттталга фондузу ооң Совединиң эргезинде, арткан кезээ — аңгы-аңгы организацияларның, бүдүрүлгелерниң эргезинде туруп, хөй эвес саңны хуу чурттталга фондузу болуп турар. Ындыг болганда, кол чүък—улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскомунга онаажып турар.

Чурттталга хоойлузун кажызы-биле үреп турар чорууктарның бары илереэн. Чурттталга байдалдарын экижидерин неген турар хамаатыларның учёдунда корум-чурум чок. Ээлчээн манааннарның ниити данзызы чок. Хамаатылар боттарының ээлчээниин номерин билбес. Ону хоорүүскомда база билбес болганда, ээлчег чурумун сагыыр дугайында чүнү чугаалап болурул ынчаш? Учёта алырының дугайында билдириишкиннерни бүрүткевейн турар, чамдыктарын безин кошпаан, ооң уламындан чидип эзы солчуп болур. Хөй-ниитиниң чурттталга комиссиязы тургустунган-даа болза, аңаа даандырткан албан-хүлээлгелер херек кырында күүсеттинмейн келген, кирген билдириишкиннерни баш удур көрбес, чурттталга байдалдарын хынавас болган. Хүлээн алдынган шиитпир дугайын хамаатыларга бижимел-биле дыңнатпайн, эргежок чугула бүгү документилерни билдириишкиннерге кошпайн турар. Чурттталга бажыңын бирги ээлчегде алыр эргелиг кижилерге ол онза хамаарылгалыг болгай. Чижээ, хоочураа аарыгларны аар ыыдыларлыг каражадаан кижилер база бар. Оларның бирги ээлчегде бажыңны алыр эргези чүгле эмчиниң шиитпирлылгазы-биле бадыткаттынып турар. «Чурттталга шөлүн бирги ээлчегде алыр эргени берип турар аарыглардан каражадаан кижилерге эмчи түңнелин бээр чурумунуң дугайында» ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозунуң 1983 чылдың март 29-теги дужаалының 1 программы ёзугаар эмнелге-консультация комиссиязының кежигүннериниң ат салганы эмчи түңнелин билдириишкинге каспыр ган турар ужурлуг.

Хөй урттарлыг өг-бүлелер болгаш ийис урттарлыг өг-бүлелер чурттталга бажыңын бирги ээлчегде алыр эргелиг турбуже, олар ниити оочурда турар.

Ордерлерни бижиириниң болгаш бээриниң чурумунда улуг хажыдышкыннар бээры илереэн. Чаа чурттталга бажыңнарынче көжүп кирерде ордерлерни күүскомнуң шиитпиринге ындыг дүүштүр бээр болгай. Дыка хөй ордерлерни шиитпир хүлээн алырының мурнунда бижип бергилээни хыналда үезинде илереэн. Чижээ, бо чылдың август 13, 15, 18 хүннеринде бижээн болгаш бергилээн ордерлерни хоорүүскомнуң август 30-де хүлээп алыр кылдыр планнаттынган № 112 шиитпиринге үндезилээш берген деп айыткылаан болган.

Ынчангаш, Шагаан-Арыг хоорүүском РСФСР-ниң күштүг болуп турар Чурттталга кодекизин, Тыва АССР-де чурттталга байдалын экижидерни болган чурттталга бажыңнарын тывсын бээри негеттинип турар хамаатыларның учёдунуң талазы-биле республиканың Министрлер Чөвүлелиниң 1984 чылдың ноябрь 30-де доктаалы-биле бадылаттынган Дүрүмнерни дыка үреп турары оон илерээн. Кодекс-даа, Дүрүмнер-даа хоорүүскомда чок болган. Күүскомнуң ажылдакчылары боттарының ажылынга чүнү удуртулга болдуруп турарыл деп айтырыг тургустунуп келир-дир.

Районнуң девискээринге сүт хөөлбээн тургузары-биле холбаштыр хоорүүскомнуң сагыш салыр кол сорулгазы кижилерни дүрген-не көжүрерин, тудуг темпилерин дүргедедирин хандырары болбайн аан. Ынчаарга ук көжүрүүшкүн Чурттталга кодекизиниң чурумун үревейн, чурттталга бажыңын бирги ээлчегде тывсыры-биле холбаалыг болгай. Тургустунган байдалдың нарыныын хоорүүскомнуң даргазы оон аппаратының улуг эвези болгаш чурттталга бажыңнарының айтырыгларын харыылаар тускай кижиниң чогу-биле тайылбырлап орар. Чагыргазында турар организацияларның албан болгаш бүдүрүлге черлериниң чурттталга бажыңнарын тывсырының учёдунуң Дүрүмнерни сагыыр талазы-биле ажылын, ынчангаш харын, кым-даа контрольдавайн турар. Дүрүмнерни үрээр чоруктар ол черлерде база бар. Күүском бодунга чогуур корум-чурумну тургузуп албайн тура, өске албан черлериниң эргезинде чурттталга бажыңнарының учёдунга болгаш оларны хуваан, тывсырынга хамаарышкан корум-чурумну контрольдап шыдаар бе ынчаш? А практиктиг дузаны чедирип шыдаар чурттталга-коммунал ажыл-агыйның бүдүрүлге эргелели күүском-биле чаңгыс бажыңда турар-ла болгай.

Адаанда турар бүгү-ле күүскомнарның, бүдүрүлгелерниң, организацияларның Чурттталга хоойлузуң сагыыр турарының дугайында айтырыгны улус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүскому бодунуң хуралынга кирген. Аңаа илерээнинден алгаш көөрге, Чаа-Хөл кодээ Совет күүскому ол ажылды идепкейлиг чорудуп, совхозтуң кирген дансыларны көрүп, бадылап, ордерлерни берип турар, а Хайыракан кодээ Совет күүскому бо талазы-биле кандыг-даа ажыл чорутпайн турар. Бо күүскомнуң даргазы ол айтырыгта чогуур идепкей чогун көргүзүп келген. Совхозта чурттталга бажыңнарын администрацияның шиитпирин ёзугаар хуваар, ордерлерни бижээнде база-ла ол администрация бижип берип турар.

Чурттталга кодекизиниң кол негелделерин дугайты кижизидилге ажылы районда четпес чорудуп турар, чурттталга бажыңнарының учёдун тургузуп, оларны тывсыры-биле ажылдап турар кижилер-биле өөредилге эрттирбейн турар. Чер-чер Советтериниң күүскомнары чурттталга бажыңнарының нормативтиг актылары-биле кошпак хандыртынган, ол ажылче депутат активти хаара тутпайн турар.

Бодунуң болгаш үстүкү албан черлериниң шиитпирлериниң канчаар күүсеттинип турарын улус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүскому четпес контрольдап турар деп түңнелди моортан үндүрүп болур.

«Чуртка чурттталга бажыңнарының айтырыын шиитпирлээрин дүргедедириниң кол угланышкыннарының дугайында» СЭКП ТК-ның бо чылдың апрель 17-деги доктаалы чурттталга бажыңнарын хуваарда социал чөптүг болур чоруктуң, калбак сурагдыг болдурарының, хөй-ниитиниң контрольчо хандыкшыдарының принцивин шыгыы сагыырын улус депутаттарының Советтеринден негээн. Ол негелдени Улуг-Хем районда харын кошпак боттандырып турар.

Республиканың Дээди Совединиң Чурттталга-коммунал-ажыл-агый болгаш чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссиязы бо айда Улуг-Хем районга үнүүшкүннүг хурал эрттиргеш, илереттинген четпестерни ол черинге барып көрүп, чогуур сүмелерни хүлээп алырын планнап турар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1986 чылдың август 29-та үнген Чарлыында РСФСР-ниң Чурттталга кодекизинге өскерилделерни болгаш немелделерни киргениниң мааңа немей чугаалаза чогуур. Чижээлээрге, бүдүрүлгениң чаартыкчыларынга болгаш мурнакчыларынга чурттталга бажыңнарын бирги ээлчегде алыр эргени немелделерин киргеен. Ол ажылдакчыларга, ол ышкаш чурттталга бажыңнарын бирги ээлчегде алыр эргелиг өске даа кижилерге ажылдап турар черниң аайы-биле тывсыр шөлдүң саны база улгаттырган туруп болур. Ынчаарга ону алырының албан болур негелдези күш-ажылга бедик көргүзүглерни чедип алыры болгаш хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржилге болур. Ук негелде коллективтиг керээлерге кирип, ажылчы коллективтериниң шиитпирин ёзугаар көрдүнер. Ындыг болганда, квартиралар тывсырының үези (саны) ажылчы чоннуң боттарындан база хамааржыр.

Н. ЛОПАЕВА,
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң юрист-консультантызы.

Каады ажылдажылганы шапкынчыдар

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң (ЭДЧ) бүгү дуржулгазы ооң составынга кирген күрүнелерниң каады ажыл-агый чорудулгазының шапкын хөгжүлдезиниң, оларның эрге-ажыктарының сырый чаңгыс эштиниң бүзүреддиг бадыткалы болуп турар.

Парлалганың медээлер агентствозунуң тайылбырлакчызы Александр ДРАБКИН ЭДЧ-ның секретарының техниктиг эртемнериниң доктору Вячеслав Владимирович СЫЧЕВ-биле беседа кылган.

— Үлетпүр талазы-биле бедик-даа, чавыс-даа хөгжүлделиг чурттар Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелинде кирип турар — деп, В. В. Сычев чугаалаан. Капиталистиг делегейде күштүг, бай күрүнелер ында кошкак чурттарның күсели-биле улам-на байып, оларның хожудаңгай чоруун бүгү аргалар-биле быжыглап турар. Ынчаарга социализм делегейинде кошкак хөгжүлделиг чурттарның мурнакчылар деңнелинге чедеринге бүгү байдалдарны социализм тургузуп берип турар. Социализмниң байдалдарында ол дээрге — дүрүм ёзугаар болуушкун-дур.

ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарның экономиктиг хөгжүлдезиниң деңнелдерин чоокшулаштырарын болгаш деңнештирерин үжен ажыг чылдар дургузунда боттандырып турар. Ол ботталмышкын план ёзугаар характерлиг болгаш национал экономикаларның тодаргай байдалдарынга база аргаларынга дүүштүр чедип алдынып турар. ЭДЧ-ниң Европада кежигүннери чамдык күрүнелер экономика талазы-биле эгезинде кошкак хөгжүлделиг турган, оларның хөгжүлдезиниң аграр характерин ажып эртеринге ук чурттарның боттарының күжениишкиннерин мобилизастааны болгаш интернационалдыг каады ажылдажылга дузалаан.

Бо талазы-биле Совет Эвилелиниң салышныышкын бүгүниң хүлээн көрген. Дайын соонда үеде ССРЭ-ниң деткимчези-биле чүгле Болгарияга, Венгрияга, Польшага болгаш Румынияга 500 хире үлетпүр бүдүрүлгелерин дераан, ажыглалга кирген. Ооң ачызында ол күрүнелер Каттышкан Нациялар Организациязының санап көргенин ёзугаар алырга, үлетпүр хөгжүлдезиниң талазы-биле сайзыраңгай чурттарының санынга кирген. Бо чурттарның үлетпүрүнүң чаа хөй адырлары: машина тудуушкуну, металлургия, химия үлетпүрү, электроника, электроэнергетика херек кырында чаазы-биле тургустунган, бүдүрген национал орулгазының структуразынга ук адырларның үлүү боттуу-биле улгаткан.

Кажан ЭДЧ организастаттынганда Чөвүлелдиң Европада кежигүннери экономика талазы-биле бедик хөгжүлделиг чурттарның болгаш кошкак сайзыраңгай күрүнелерниң аразынга мурнуунда турган улуг ылгалдар 2—3 катап кызырылган.

Социализмниң дем каттыжылгазының Европада чамдык күрүнелериниң даштыкы садыының тургузуу база чаартынган. Чижээ, Болгарияның, Польшаның, Румынияның даштыкыже үндүр садар бараанарынга кол черни 37 чыл бурунгаар чиг-ит болгаш калбак хереглединиң чамдык бараанары ээлеп турган, а машиналар болгаш дериг-херекселдер ээлээн азы шуут чок болуп келген. Болгарияның, Польшаның, Румынияның даштыкы садыында машиналар болгаш дериг-херекселдер амгы үеде 30-дан 50 хуу чедип, а чамдык таварылгаларда оон-даа хөй болуп турар. Ындыг чаартылгалар акы-дуңма чурттарның аразынга бүдүрүлгениң специализастаашкынының болгаш кооперастаашкынының аргаларын калбарткан, үлетпүрүн болгаш моджо ажыл-агыйның хөгжүлдезинге идигин берип турар.

— ЭДЧ-ниң Европада кежигүннери күрүнелериниң каады ажылдажылгазының түңнелдери дыка улуг-дур. Ынчаарга Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң өске диптерде кежигүннери чурттарда байдал кандыг болуп турарыл?

— ЭДЧ-ниң өске диптерде кежигүннери чурттарда ээзэш эвес чүүлдер кылдынган деп бадыткаарының бүгү барымдаалары бар. Чижээ, ЭДЧ-ниң Европада кежигүннери күрүнелериниң хамыктың мурнунда ССРЭ-ниң дузазы-биле 80 чылдарның ортан үезинге чедир Вьетнамга, Кубага, Моолга улус ажыл-агыйының 800 хире чаа бүдүрүлгелерин туткаш, ажыглалга кирген. Моолдуң улус ажыл-агыйынга капитал салымышкынының 70 хуузу акы-дуңма чурттарның чаэли бергениниң күсели-биле хандыртынып турар.

Вьетнамның, Кубаның, Моолдуң эрткен үеде шилчип келген экономиктиг хожудаашкынын ажып эртери оларның улуг күжениишкиннерин неген турар. Ажыл-агый хөгжүлдезиниң соңгаарладып болбас эң чугула сорулгаларын ол чурттар чедиишкинниг шиитпирлеп турар. Ол дээрге: улус ажыл-агыйын индустриализастаары, чыыңда фондузун өстүрери, ажыл-чем болгаш калбак хереглединиң өске-даа бараанары-биле чоннуу хандырары, бүдүрүлге болгаш социал инфраструктураны тургузары, бедик мергежилдиг национал кадрларны белеткээри-дир.

ЭДЧ-ниң Европада кежигүннери чурттарының экономика, техника талазы-биле дузаламчызы, хөгжүлдезин амдыызында кошкак чурттарга чиигелделиг садыгладылганы хөгжүдери оларның экономиктиг деңнелин дүргени бедидеринге боттуг рольду ойнап турар.

Вьетнамның, Кубаның, Моолдуң ажылчы чоннарының кайгамчык улуг күжениишкиннериниң, ЭДЧ-ниң Европада кежигүннери күрүнелериниң экономиктиг болгаш эртем-техниктиг бүгү талалыг деткимчезиниң ачызында ол чурттарның социал-экономиктиг хөгжүлдезинде кошу дешпилге чедип алдынган. Вьетнам Социалистиг Республиканың, Куба Республиканың болгаш Моол Арат Республиканың экономиказы ЭДЧ-ниң бүгү чурттарының ниити экономиказындан дүрген темпилиг хөгжүп турар: ЭДЧ-ниң бүгү кежигүннери чурттарының үлетпүр бүдүрүлгезиниң чылда ортумаа-биле өзүлде темпилери 1971—1985 чылдарның дургузунда 5,4 хуу болган, а Вьетнамның — 8,8 хуу, Кубаның — 7,3 хуу, МАР-ның — 8,9 хуу четкен.

— А 1986—1990 чылдарда кандыг чүүлдер кылдынган турарыл?

— ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарының дээди деңнелге болган Экономиктиг чөвүлел хуралы Вьетнам Социалистиг Республиканга, Куба Республиканга, Моол Арат Республиканга дузаламчыны күштелдиреринче онза кичээнгейни угландырган болгай. Ынчангаш Чөвүлел хуралдың ол айтышкыннарын күүседиринче улуг кичээнгейни бо чылдарда угландырар апаар. Бо сорулга узун хуусаалыг 1986—1990 чылдарда болгаш оон-даа узун хуусаада ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарының улус ажыл-агый планнарын холбаштырар үеде бо сорулганы боттандырарынче онза кичээнгейни база угландырган.

Вьетнам-биле, Куба болгаш Моол-биле садыглажылганың хемчээлдерин болгаш структуразын тургузууң ол чурттарга хамааржыр чиигелделиг негелделерни ийи талалыг дугуржулгаларның болгаш холбаштырылгаларның үезинде сүмележип доктааткан. Шак ынчаар дугурушкан чорук ол чурттарның даштыкы садыг күчүзүн улгаттырарынга, даштыкыже садар бараанарының структура тургузуун эки талазынче чаартырынга чедирер болгаш балансылыг үндезинге ЭДЧ-ниң Европада кежигүннери күрүнелер-биле экономиктиг харылзааларын калбартырынче чоорту шилчиринге байдалдары тургузар.

ЭДЧ: интеграция боттанышкында

ВСР-ниң, Кубаның, МАР-ның болгаш ЭДЧ-ниң кежигүннери өске-даа күрүнелерниң аразынга экономиктиг, эртем-техниктиг каады ажылдажылганың ийи талалыг узун хуусаада программаларының дугайында дугуржулгаларны кылганы ВСР-ниң, Куба Республиканың болгаш Моол Арат Республиканың экономиктиг күчүзүн улам-на улгаттырарынга чаа перспективаларны ажыдып турар. Чижээ, Вьетнам-биле каады ажылдажылганың ындыг программаларынга Болгария Улус Республика болгаш ССРЭ; Куба Республика биле — Болгария Улус Республика, Польша Улус Республика, ССРЭ; Моол Арат Республика биле — Болгария Улус Республика, ССРЭ болгаш Чехословакия Социалистиг Республика ат салган.

— 2000 чылга чедир үеде эртем-техниктиг дешпилгениң Комплекстиг программазын ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарының хүлээп алганы — дугурушкан эртем-техниктиг политикаже социалистиг дем каттыштырылгазының күрүнелериниң шилчип киргени болуп турар. Экономиктиг хөгжүлдези амдыызында чавыс деңнелдиг чурттарга хамааржыштыр ындыг шилчилгениң кандыг онзагай чүүлдерлиг болурул?

— Ийе, онзагай чүүлдерлиг болуп турар. Ынчаарга ындыг шилчилгени ВСР-ниң, Кубаның болгаш МАР-ның экономиказын дүрген сайзырадырынга чаа аргаларны ажыдып берип турар. Акы-дуңма чурттар бо талазы-биле бот-боттарынга дузалажылганың болгаш боттуг көрүүшкүннүң туружун ёзугаар каады ажылдажылганы калбартып турар. Чижээ, Комплекстиг программаның хемчеглерин акшаландырарынга Вьетнамның, Кубаның, Моолдуң киирген үлүүнүң хемчээлинден хамаарылга чокка эртем-техниктиг каады чоруткан ажылдарның түңнелдерин ол чурттарга бир дөмей бээр апаар.

(ПМА).

Школа амыдыралы

ӨЗҮП ОРАР САЛГАЛЧЕ КИЧЭЭНГЕЙ

Реформаны амыдыралга боттандырар талазы-биле ажылдың стилин болгаш методтарын райкүүскомунуң улус өөредилге килдизи, баштыңчылар коллективтери өөжүм боттандырып, эде тургустуушкунче шуушпа кирип турары демдеглеттинген. Шеми, Хайыракан, Чырганы школаларының ажыл-чорудулгазында четпестер болгаш чедир кылдынмаан чүүлдер эвээш эвес. Улус өөредилге килдизи, баштыңчылар коллективтериниң партия, профэвилел, комсомол организацияларны реформаны амыдыралга боттандырар талазы-биле бот-идепкейлиг эвес, үстүнде айтыышкын маңаар чорукта уштунмайн турар.

Ол ышкаш өөреникчилерниң школаны ара каар чоруу районнуң партия, совет органнарының дүвүрээзинин болдуруп турар. Сөөлгү ийи чылда районда 65 өөреникчи өөредилгезин ара каггаш. Оон иштинде 21 өөреникчи 4—8 класстарга хамааржыры дүвүренчиг. Школаны ара каар чоруктарны Хайыракан, Чадааннын № 3, Шеми школалары болдургулаан. Ол школаларның удуртукчулары бүгү ниити өөредилгезин харысалга чок боттандырып турар.

Өөреникчилерниң хөй ниити организацияларының ажылының кол угланыышкынын, идей кижизидилгелиг ажылын В. И. Ленинниң ажыл амыдыралының чижээнге чорудар ужурлуг. Ол чорук өөреникчиниң марксистиг-ленинчи мировоззрениезиниң хевирлеттиниринге улуг рольду ойнаар. Бо угланыышкын-биле ажылдың системазы район школаларында бар. Бо ажыл Чадааннын № 2, Бажын-Алаак болгаш өске-даа школаларда багай эвес тургустунган.

СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр өөредилге - кижизидилгелиг ажылды Чыраа-Бажы, Чадааннын № 3, Теве-Хая ортумак школаларында четпес боттандырып турар. Бо школаларда кижизидилге ажылы аскап турарын анализ көргүскен.

Кижизидилге ажылы четпес тургустунганындан районнуң школаларында өөреникчилерниң кем-херек үүлгедир, хөй ниитиниң корум-чурумун хажыдар чоруу кызырылбайн турар.

Анализтен алгаш көөрге, күрүнениң болгаш хаматыларның, кооперацияның өнчү-хөреңгизин оорлаар чорук класс удуртукчуларының, ада-иениң, хөй ниити организацияларының профилактиктиг ажыл чорутпайн турарын херечилеп турар. Чамдык башкылар кичээлден дашкаар үеде өөреникчилери кайда, чүнү кылып чорууруң билбес, оларның өг бүледе байдалын сонуургавас боор турар. Район школаларының өөреникчилериниң чүгле 60 хире хуузу спортчу секцияларда, бөлгүмнерде хаара туттунган. Пионерлер бажыңы, уругларның спорт школазы, уран чүүл школазы, культура бажыңнары, уруглар библиотеказы өөреникчилерни культурачырыдыышкын, спорт оюннарынче комплекстиг хаара тудары күзенчиг.

Бүгү ниити өөредилгезин боттандырарынга кежээки, бот-өөредилгелиг школалар чугула черни ээлеп турар. Райкүүскомнуң улус өөредилге килдизи, ажылчын аныяктарның бот-өөредилгелиг ортумак школаларының ажылында четпестер бар. Олар өөренип турар ажылчын аныяктарның ажылдап турар бүдүрүлгелери-биле четпес харылзаалыг. Бажын-Алаак, Шеми школаларында өөредилге консультациялыг пункттары эреңгей ажылдыг.

Чадаана хоорай Совединиң, кожээ Советтерниң күүскомнары, ВЛКСМ райкому агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкому кежээки школалар ажылынга практиктиг дуза чедирер ой келген.

Сөөлгү ийи чылда ортумак школа доозукчуларының 42 хуузу ортумак эртем дугайында аттестаттан аңгыда чамдык тускай эртемни чедип алган. Районнуң сан-фактылары-биле алырга, 200 өөреникчи тракторист, 100 ажыг өөреникчи мал ажылының болгаш ногаажының мергежилин чедип алган. Ол хиреде районнуң совхозтарында механизаторлар, малчыннар, ногаажылар чедишпес боор турар.

Сөөлгү үеде районнуң школаларында дыштанылганың болгаш күш-ажылдың бүдүрүлге бригадаларының ажылы быжыгып турар. Ындыг-даа болза бригада кержээн-биле ажылдавайн турар Шеми, Чыраа-Бажы школаларында бүдүрүлге бригадаларының ажылы сула. Ол хамаанчок Чыраа-Бажы школазының бүдүрүлге бригадазы (школа директору С. Ш. Монгуш) тарай бергени дүвүренчиг.

Бажын-Алаак школазының бүдүрүлге бригадазы «Искра» совхоз-биле, Хайыракан, Чадааннын № 1 школаларының бүдүрүлге бригадалары СЭКП-ның XXII съездизи аттыг совхоз-биле быжыг харылзаалыг ажылдап турар. АТБ, төп эмнелге болгаш өскелер-даа боттарының хамаарышкан школаларының бүдүрүлге бригадаларынга кандыг-даа деткимче көргүспейн турар.

Районда школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң саны чаштарны долу хаара тударынга чедишпес. Чүгле Чадаана хоорайда 400 ажыг чаштар ясли-садиктерге узун ээлчегиг манап артпышаан. Оларның материалдыг баазазы быжыкпаан. Уруглар комбинадының тудуу амдыызында чүгле чугаа кырында болуп артып турар.

К. МОНГУШ.

Дөртен үш чыл эрткенде

1941 чылдың июнь 22-де болган Тыва Арат Республиканың намының Төп Комитединиң Политбюрозунуң болгаш ол-ла кежээ ажыттынган Тыва Арат Республиканың ажылчы чонунуң оңза X Улуг Хуралының декларациязында мынча дээн: «Бодунуң революсчу нам, чаазанга баштаткан тыва улус амы-тынын харамнанмайн, фашистиг Гитлерге удур совет улустуң демиселинге, фашизмни туюлунга чедир тиилээринге чедир бүгү-ле күжүн, акша-хөреңгизин киириштиреринге, а харын-даа боттарының дириг күжү-биле киржиринге белен». Шынап-ла, тыва чон дайынның баштайгы чылдарында-ла он миллион акша түңнүг беш эшелон белекти, беш муң ажыг эң эки аъттарны, үш эскадрилья самолётту, а Киев областының колхозтарынга чээрби чеди муң малды, Кызыл Шеригниң дайынчыларынга хөй-хөй ожеш хаактарны, идик-хепти, аъш-чемни дузалаан. А 1943 чылдың май 20-де Тыва Арат Республиканың нам, чазаа, ажылчы чону совет улустуң тиилелгезинге дузаламчы күш болзун дээш боттарының интернационалчы хүлээлгезин күүседип, он бир эки турачы тыва танкистерни фронтуже үдээн. Ол он бир тыва танкист ийиги Украин фронтузунуң 25-ки танк полугунга каттышкан. Ол полк ийиги гвардейжи танк армиязының составынга кирген. Дайынның кадыг-дошкун чылдарында дайынчы бөрге операцияны чедиишкинниг күүсеткени дээш ийиги гвардейжи танк армиязы Дээди Кол Командылакчы И. В. Сталинден чээрби дөрт удаа мактал-дужаалды алган. А чүс ажыг танкист Совет Эвилелиниң Маадыры атты алган. Оларның аразында биче лейтенант танкист Хомушку Намгаевич Чүргүй-оол база бар.

Үстүнде адаан армияның киржип турган фронтуларын Совет Эвилелиниң Маршалдары Г. К. Жуков, К. К. Рокоссовский болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында шылгараан оон-даа өске шериг полководецтер командылап турган.

1985 чылдың август эгезинде, ийиги гвардейжи танк армиязының хоочуннар чөвүлелиниң организастааны-биле ук армияның дайынчылары, генералдары-биле чаңчыл болган ужуражылга Москвага, Кызыл шөлге, Билдиимес солдаттың хөөрүнүң чанынга болган. Ужуражылгага чүгле ол танк армиязының солдаттары эвес, а харын 1943 чылдың сентябрьдан 1944 чылдың апрельге чедир Ада-чурттуң Улуг дайынынга эки тура-биле киришкен капитан Түлүш Кечил-оолдуң командылааны тыва аъттыг шериг эскадронунуң дайынчылары база киришкен. Барык 43 чыл эрткен соонда болган ужуражылга байырлаанныг-даа, солун болгаш сүрээделиг, өөрүнчүг-даа болган. Ындыг болбастың аргазы чок.

Ужуражылгага ийиги гвардейжи танк армиязының политкомиссары чораан, ам генерал-майор, техниктиг эртемнерниң доктору, ССРЭ-ниң космонавтылар белеткээр төвүнүң ажылдакчызы Андрей Авксентьевич Витрук, Совет Эвилелиниң Маадыры Герман Николаевич Липкин, оон кады төрээн дуңмазы Юрий Николаевич Липкин, ийиги гвардейжи танк армиязының штаб начальнииниң оралакчызы, курлавырда полковник Сергей Михайлович Терехов, 1916 чылдан 1930 чылга чедир Кызылга чурттап турган, 1935 чылдан 1961 чылга чедир Совет Армияга шериг херээнге бараан болган, ам курлавырда полковник Павел Петрович Филиппов, алдыгы гвардейжи аъттыг корпустуң разведчиги, шериг корреспондент чораан, ам сураглыг совет чогаалчы Михаил Максимович Верлинин, он бир тыва эки турачы танкистерниң бирээзи, курлавырда биче лейтенант Түлүш Самбуевич Нурсат, капитан Кечил-оолдуң аъттыг шериг эскадронунуң разведчиги, гвардия сержантызы Юрий (Оюн) Таплар-оолович Седен-оол болгаш оон-даа өскелер киришкен.

Герман, Юрий Липкиннер-биле Түлүш Нурсаттың ужуражылгазы хөлзенчиг болуп, олар дайын чылдарын кады сагыжыннар. Ужуражылганың баштайгы минутазында бодунуң дузалакчы-механиги Оюн Бортуй-оолду Герман Липкин, а Юрий Липкин бодунуң дайынчы дузалакчызы Түлүш Кызыл-Тасты мындыг узун үе эртсе-даа утпаан, чарт адап турар болганнар.

Чогаалчы, шериг корреспондент чораан Михаил Верлининниң 1944 чылда «Красная звезда», «Труд» солуннарга парладып турганы «Тываның ээзирлери», «Улуг-Хемниң оолдары», «Он бир танкист» болгаш оон-даа өске хөй шүлүктерин Тываның улустуң чогаалчылары С. А. Сарыг-оол, С. Б. Пюрбю, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Л. Б. Чадамба очулдургулааннар.

Бистиң чаңгыс чер-чурттуувус П. П. Филиппов тыва эки турачыларның төөгүзүнүң дугайында улуг истелге-шинчилел ажылдарын кылып турар. Ол 1941 чылда Ленинградты камгалап турган аъттыг шериг полугунуң комиссары, оон соонда Карел фронтузунуң адыгыы дивизиязының оперативтиг килдизиниң начальниги. В. И. Ленин, М. В. Фрунзе аттыг шериг политиктиг ийи академияны доосkан. Сөөлгү чылдарда Москваның шериг институдунуң даштыкы дыл кафедразының эргелекчизинге үр үеде ажылдаан. Павел Петрович Тываның эки турачы аъттыг шериг эскадронунуң дайынчы оруунуң, оларның хостаан хоорай, суурларының шын географтыг картазын тургускан баштайгы кижи ол.

Тыва Арат Республиканың ажылчы чонунуң күжү-биле тургускан «ЯК-7» деп он самолётту ТАРН ТК-ның Чиңгине секретары, генерал-лейтенант Салчак Тока баштаткан Тываның делегациязы 1943 чылдың март 16-да, номери 133 авиаполктуң командиры Тимофей Федорович Амельченкога хүлээткен деп төөгү документилери бадыткап турар. Тываның ажылчы чонунуң дузаламчызы-биле туткан ол он самолёттуң ужудукчулары кымнарыл?

Оларның дугайында төөгү талазы-биле истеп-дилээшкиннерни хөй чылдарда ол чорууштуң, ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң Подольск хоорайда шериг архивиниң филиалынга эвээш эвес үешкакты эрттирип турган, чурттуң хоорайларында кижилер-биле чагаа-харылзааны тудуп, бижиктелерин ол кылган. Үр дилээшкиннерниң түңнелинде Тываның ажылчы чонунуң күжү-биле туткан самолёттарның ужудукчулары кымнарыл дээрзи бүрүнү-биле тодараттынган.

1985 чылдың апрель 11-де СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир дугайында» доктаалын олар улуг сонуургал-биле танышкан. Оон амыдыралынга боттанышкынының доктаамал хайгаарап турар болдулар. Ылангыя ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура-биле каттышканындан бээр 40 чыл болганынга турасказтан Тываның культуразының хүннеринде көргүскен концерттериниң, уран чүүлдүң бедик идейлиин, социалистиг утказын, национал хевирлиин сагыш-сеткилдиң ханызындан магадап көргенниң олар чугаалап турганнар.

И. КЕЛИК-СЕНГИ,
журналист.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

«СЫЛДЫСТАР ДАЙЫНЫНГА» УДУР

НЬЮ-ЙОРК. Рейганның «сылдыстар дайынының» программазын хоруурун американ эртемденнерниң улуг бөлүү негээн. Оларның аразында Нобель шаңналының 57 лауреады бар.

«Спутниктерге удур чепсекти болгаш космоска тургузар кезектерлиг ракетага удур камгалал системазын тургузары ядролуг дайынның айыылын улгаттырыптар. Ол чорук шаап халдаар ядролуг чепсектерни көвүдедиринге айыылдыг адааннажыышкынны улам улгаттырар. Космос делгемнинге боо-чепсекти эндере тургузары АКШ-тың национал айыыл чок чоруунга кончуг улуг айыылды тургузуп турар» — деп, эртемденнерниң ында чептереткен кыйгырыында айыткан.

Чер чоогунуң делгемин чүгле тайбың соруглаларга, планетаның бүгү улустарының эрге-ажыктарынга ажыглаар херек деп, американ эртемниң кол төлээлекчилери онзалап демдеглеп турар. Боо-чепсектиң кандыг-даа хевирлеринден космос хостуг болуп артар ужурлуг. Совет-американ керээлерде ядролуг чепсекти кызыгаарлаар болгаш кызырар талазы-биле чүүлдериниң онза чугула ужур-дузазын оон-биле холбаштыр документиде айыткан. (СЭТА).

ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫ

Чилиниң улузунуң демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгазының неделязы бистиң чуртувуста доозулган. Ону Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң шиитпири-биле чорудуп турган.

Москвага болгаш Совет Эвилелиниң өске-даа хоорайларынга бүдүрүлгелерге болгаш албан черлеринге митингилер, хуралдар болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының кежээлери эрткилээн. Чили улустуң Пиночеттиң диктатуразынга удур эрес-маадырлыг демисели тиилелге-биле доостур дээрзинге бүзүрелди совет улус илереткен.

(СЭТА).

Ужуражышкын

СОФИЯ. Бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир делегейге ядролуг чепсекти чоп кылырынче угланган ССРЭ-ниң тодаргай, билдингир, бүгүдени хаара туткан тайбың саналдарын Болгария долузу-биле деткип турар. БУР-же найыралдыг аян-чоруун кылып ында келген Грецияның премьер-министри А. Папандреу-биле ужуражышкын үезинде ол дугайын БКП ТК-ның Чиңгине секретары, БУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков медеглээн. 1987 чылдың январь 1-ге чедир кандыг-даа ядролуг чазылдырыышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни узаткан дугайында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Медеглели политиктиг чаа угаап бодаарының, төөгүлүг харысалгалыг чоруктуң болгаш ёзулуг тайбыңга мөзалыг чоруктуң илерээшкини болур деп, ол онзалап демдеглээн.

Планетаның чурттакчы чонунуң хөй кезии тайбың дээш, ядролуг чепсекти узуткаары дээш туржуп турар деп, А. Папандреу бодунуң харыы чугаазынга медеглээн. Ынчангаш грек чазак ядролуг шенелделерге чаңгыс талалыг мораторийни ССРЭ-ниң узатканының дугайында М. С. Горбачевтуң Медеглелин улуг сеткил ханышкыны-биле хүлээп алган. Бөгүн эң-не улуг ужур-дузалыг базым болза, ядролуг чазылдырыышкыннарны соксадыры болур. АКШ ССРЭ-ниң үлегерин эдеринге бүзүрээрин болгаш мынчыры күзенчиг деп, ол чугаалаан.

(СЭТА).

Чүрек солуур талазы-биле он операцияны куба эмчилер боттандырып чоруткан. Оларны Гаванада Амей Хейрас алышкылар аттыг эмнелге-хирургия төвүнүң специалистери кылган.

Национал медицинаның практиказында кижиге чүректи солуур талазы-биле операцияны мааа эрткен чылдың декабрьда кылган. Чоокку чылдарда ындыг операцияларны чорударын көвүдедирин планнап турар. Ону шылыры-биле чуртта республиканың өске-даа медицина төптеринге органнар солуурунуң нарын операцияларын чорудар бедик мергежилдиг специалистерни белеткеп турар.

ЧУРУКТА: Хорхе Эрнандес Оканья — чүректи солуур талазы-биле операция кылдыртпан баштайгы куба кижи.

АПН—СЭТА-ның фотозу.

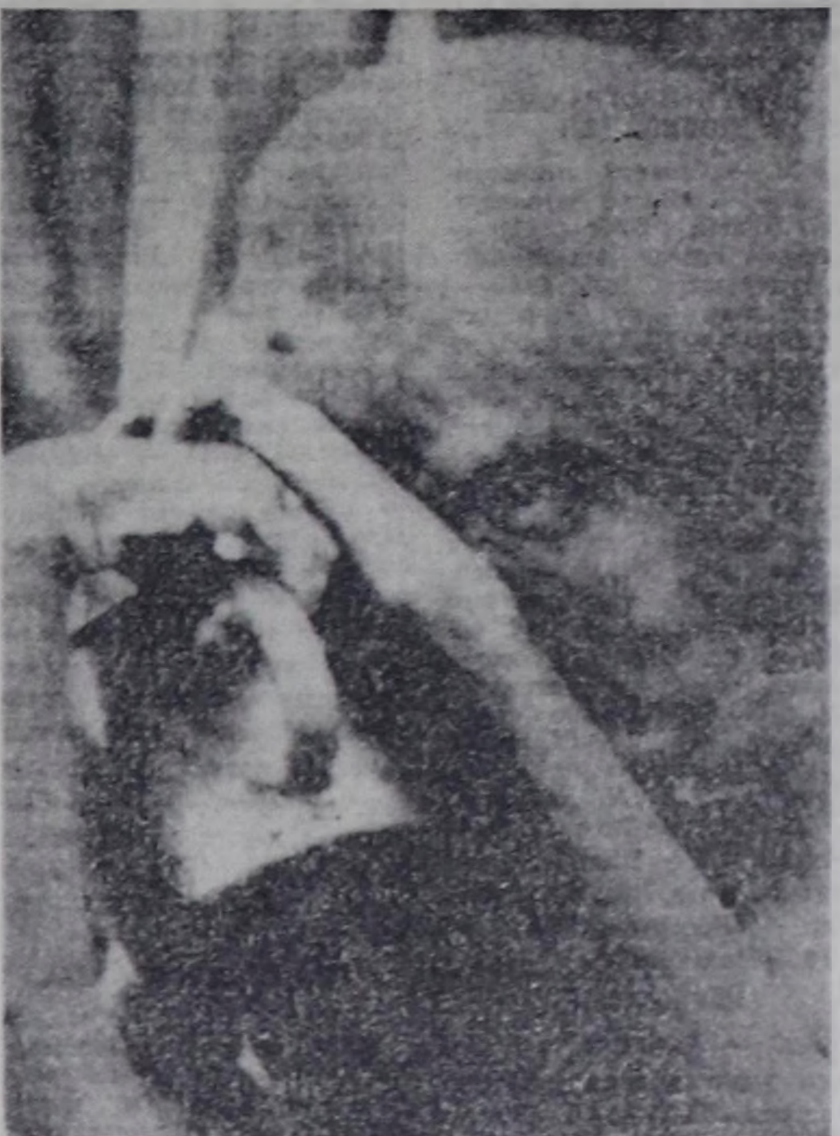

Хөгжүп орар чурттарда хүн бүрүде эң-не ядараңгай чорукка, аш-чутка болгаш аарыгларга таварышканындан 40 муң чаш уруглар өлүп турар. Сыкыртың тургаш болдурбайн барып болур аарыглардан чыл санында делегей 3,5 миллион чаш уругларны чидирип турар. Ол сан-түңнү КНО-нуң Уруглар фондузунуң (ЮНИСЕФ) илеткелинде киирген.

ЮНИСЕФ-тиң илеткели делегейде хевээр артып калган дең эрге чок чорукка, хөгжүп орар чурттарны империалистиг чурттарның куладавын турарынга капиталистиг сайзыраңгай чурттарда ажылчы чоннарның массаларын каржы-дошкуну-биле дарлап турарынга кугтүг буруудадышкын болур. Чаш уругларның өлүр чорууну бедик депсели, тоттур чем чивес чорук, аш, хөй аарыглар чурттакчы чоннуң ядараңгай чоруу-биле сырый холбашканын онзалап демдеглеп. Чер бөмбүрзээниң экономиктиг кризиске таварышкан хөй-хөй районнарында чаш уругларның байдалының баксырап турарын улуг дүвүрээзин-биле ЮНИСЕФ айыткан.

Кижи төрелгетениниң үндезин херегледериндеен кончуг хөй акша-хөреңгини чардыктырып турар боо-чепсекти эндере бүдүрер чоруктуң планетаның чаш чурттакчы чонунуң салым-чолунга өлүмнүг салдарын илеткелде айыткан.

«Ю. С. Ньюс энд Уорлд рипорт» деп журналдан алган чурукта Сомалиде аштап турар бичии чашты көргүскен.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Беш чылдың кижилери

ЭЛЕКТРИКТЕР ОТРЯДЫ

Улуг-Хем районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының электриктер отрядының доктаамал турар чери Торгалыг суур. Ол отрядты Николай Ховалыгович Ногаан-оол удуртуп турар. Отрядтың кежигүннери эрткен беш чылда «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа, Эйлиг-Хем салбырларының хойжуларының кыштагларын электрижидер талазы-биле кызымак ажылдаан. Олар малчыннарның бажыңнарынга электри чырыын кийрип берген.

Совхозтуң салбырларында электри күжү-биле ажылдаар бүгү механизмнерни бичии-даа туруушкун чок ажылдадыр дээш бо беш чылдың эгезинден эгелеп электриктер кызымак ажылдап келген. Электри чырыы-биле суурларны хандырары-биле чергелештир чоннуң электри-биле ажылдаар плиталарын, соодукчуларын септеп бээр ажылды олар база кылып турар.

Электриктер отрядынга ажыл-ижинге бердинген, мергежили бедик кижилерге электрик-монтёрлар Дадар-оол Кызыл-оолду, комсомолчу Геннадий Шортан-оолду адап болур. Беш чылдың баштайгы чылының дүжүт ажаалдазы ажыл-агыйның шөлдеринде кидин түлүк чоруп турар. Чаа дүжүттү чидириг чок ажаап алырынга электриктер отряды үлүүн киирип. Торгалыгның, Чодураанын төп шаңнарында дүшкен тарааны арыглаар механизмнерни туруушкун чок ажылдадыр дээш кызымак ажылдап турар.

ХООЧУН ЧОЛААЧЫ

«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң хоочун чолаачызы Сергей Түлүшович Сундуйнуң чолаачы стажы чээрби үш чыл. Ол бирги класстың чолаачызы. Ааа быжыглаап автомашинаны камныг эдилээринче, оон техниктиг ажаалдазын ой-шаанда чорударынче ол доктаамал кичээнгейни салып турар. Оон мунган машиназы белен үрелбес. Кывар-чаар материалдарны болгаш артык кезектерни хумагалыг ажыглаарын ол үргүлчү чедип ап келген.

Кадыр-берт оруктарга каш чылдар улаштыр машина-биле чорун каапкан, дуржулгалыг улуг чолаачыга «ГАЗ-53» деп маркалыг машинаны быжыглаандан бээр он чыл эрткен. Бо эрткен үениң иштинде оон мунган машиназы капитал септелге чок ажылдап келген. Ыраккы коданнарда чурттап, ажылдап турар малчыннарга сугну чолаачы С. Сундуй үзүктел чок чедирип берип турар.

Болуунуң суг сөөртүр кол ажылындан аңгыда чурттакчы чоннуң хуузунда саап алган сүдүн хүлээп алгаш, совхозтуң сүт-бараан фермазынче база сөөртүр хүлээлгени алган. Эрткен сес айларда чондан 64 тонна сүттү хүлээп алгаш, сүт-бараан фермазынга хүлээдип берген.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Удурланыышкын

ЛОНДОН. Англия ортузукта (Соңгу Уэльс) атомнуг электростанцияга болган аварияның дугайында дыңнатпааны дээш Великобританияга шиитпирлиг удурланыышкынны Ирландияның чазаа кылган. Ол аварияның түңнелинде атомнуг электростанцияның шыгжамыр черинден реакторларга соодукчу боор турган 100 тонна ажыг суук чүүлдер Ирланд далайже кирген. Премьер-министрниң оралакчызы, Ирландияның энергетика министри ирланд улустуң эрге-ажыктарын тооп көрбейн турар деп Англияны буруудаткан. Болуушун ол авария дугайында медээни чүгле соңгуннардан билип алганын «дорамчылаашкын» кылдыр ол үнелеп көрген.

Ол аварияның болган чылдагааннарын албан ёзузу-биле истеп эгелээн. Пресс ассоциациязы агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, Уэльсте атомнуг электростанцияда ол чаңгыс удаа эвес айыылдыг авария болган. Бо чылдың июньда бир клапанның үрелгениниң ужуруна бүгү комплексти бир хонук иштинде ажылдатпаан.

Англичаннарның ол улуг эвес, херек кырында иштики Ирланд далайны хир агып кирер чер, делегейде радиоактивтиг артынчылар-биле эң-не хирленген чер болдурганы болгаш ындыг практиканы моон соңгаар-даа уламчылаар деп турары ирланд улустуң кылеңнээшкинин болдуруп турар.

(СЭТА).

НАКАСОНЭНИҢ ЧУГААЗЫ

ТОКИО. Японияның премьер-министри Ясухиро Накасонэ парламентиниң ээлчег чок сессиязынга программа болур чугаазын кылган. Июль айда болган парламент соңгулдаларының соонда чаартып тургускан бодунуң чазааның политиказының кол угланыышкыннарын тайылбырлап чугаалаан.

Совет-япон харылзаалар дугайында чүве чугаалааш, бо чылын консультацияларның база катап эгелээнинге болгаш ССРЭ болгаш Японияның даштыкы херектер министрлериниң аян-чорук солчулгазының болганынга сеткил ханыышкынын илередип, ийи чурттуң аразынга политиктиг чугаалажыышкыннарны быжыглаарын саналдаан. Бот-боттарының аразында бүзүрежиришиин улуг хемчээлдиг болгаш доктаамал харылзааларны ССРЭ-биле тургузарының Японияга чугулазын премьер онзалап демдеглээн. Оон-биле кады ийи талалыг харылзааларны бурунгаарладырын чагырыкчы бөлүктериниң Совет Эвилелинге девиечээр талазы-биле хойлуга удурланышкак негелделери-биле Токио мурнукузу мискаш холбап турары оон чугаазында илдең болган.

Делегей ниитилежилгезинге Японияның ролюн бедидеринии, тайбыңның болгаш доктаамал байдалды тургузарынга Чөөн болгаш Барыын чүктериниң аразында чугаалажыышкыннарны чорударынга идепкейлиг-биле дузалаарының дугайын бодунуң чугаазынга премьер медеглээн. Харылзааларны калбартырын консерваторларның чазаа Вашингтон-биле шериг-стратегтиг эвилелди быжыглаары-биле кады чорудары деп турары ол чугаадан илдең болган.

(СЭТА).

ХЕМЧЕГ АЛЫРЫН НЕГЭЭН

БЕРЛИН. АДН агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, бо чылдың сентябрь 6-да Германияның Федеративтиг Республиказындан ужуп келген самолёт Герман Демократтыг Республиканың кызыгаарын Зуль округта агаар делгемин үреп кирген. ГДР-ниң ГФР-ге доктаамал төлээ чери ГФР-ниң федералдыг канцлериниң ведомствозунга оон-биле холбаштыр удурланыышкын кылган болгаш Германияның Федеративтиг Республиказының чогуур органнары ындыг болуушкуннарны моон соңгаар болдурбазы-биле чогуур хемчеглерни ап чорудар дээрзинге ынаныышкынын илереткен.

(СЭТА).

СЕССИЯ АЖЫТТЫНГАН

ТОКИО. Япон парламентиниң сессиязы мында ажыттынган. Депутаттар 80 хонук иштинде чазактың эдээн каш хоойлу төлевилелдерин чугаалажып көөр. Ол хоойлуларда күрүнениң демир-оруктарын хуу кижилерге эгидерин, Японияның чепсектиг күштерин быжыглаарын баш удур көрүп турар. Ааа япон иениң долларга хамаарыштыр үнезиниң улуу-биле өскерилгезиниң түңнелинде экономикада тургустунуп келген бергелерни доктаадыры-биле дарый хемчеглерни база хүлээп алыр.

АКШ-тың «стратегтиг камгалал инициативазынга» каттыжар дугайында чазактың чоокта чаа хүлээп алган шиитпири хоойлу үндүрер дээди органга шыңгы маргылдааларны болдурар деп, парлалга баш удур айтып турар. Японияның «сылдыстар дайынынга» киириштиреринге удур оппозиция партиялары, эртемниң, хөй ниитиниң сураглыг хөй ажылдакчылары удурланып турар. Космосту милитаризастаарының планнарынга чуртту киириштирериңге бодунуң чөпшээрешпейн турарын чагырыкчы партияның адаан каш сураглыг ажылдакчылары база илереткен.

(СЭТА).

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ХАРАРЕ. Мурнуу-Африка Республикадан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, полицияның таңныылдары кара кештиг муң-муң өөреникчилерниң болгаш оларның башкыларының школа класстарынче баар оруун дуглапкан болгаш расисчи эрге-чагыргалар ам чээрби школаны хаар дугайында айтыышкынны үндүрген. Апартеидке удур хөделиишкиннерге школачыларның идепкейлиг киржип, өөредилге системазында расалар ылгай көөр чорукка боттарының удурланыышкынын илередип, кичээлдерге баарындан оларның ойталап турарынга харыы кылдыр ону чорутпаан.

Эрге-чагыргаларның медеглеп турары-биле алырга, Кап провинцияның чөөн кезээнде болгаш Йоханнесбургтуң кызыында ээзи хөй санныг африкан школаларны бо чылдың төнчүзүнге чедир хаар. Африканнарның чурттап турар черлеринде ажылдап турар школаларны долгандыр полицияның болгаш шеригниң отрядтарын тургускан.

Оранже [illegible] Беатри [illegible]

Дагжыларның национал эвилелиниң кежигүннериниң митингизин тарады өйлаатканының соонда ол ажыл соксадыышкыны эгелээн. Митингиге чыглып келген кижилери таажылакчылар резина октар-биле боолааш, 16 кижини балыглаан.

БОНН. Ядролуг халапты чайладыры дээш демиселче аныяктарның медээзин ГФР-ниң коммунистери бодунуң соруглаа кылдыр көрүп турар. Шериг талазы-биле артык күштүг болурунче АКШ-тың администрациязының угланыышкыны айыылдыын бөгүн бир эвес аныяктар билип алыр болза, келир үениң салгалы тайбың байдалга чурттап болур болгаш олар тайбыңны быжыглаарынга боттарының салыышкынын киирип шыдаар деп, Герман Коммунистиг партияның Баштаар чериниң Президиумунуң аныяктар-биле ажыл дугайында хүлээп алган шиитпиринде онзалап демдеглээн. Социалистиг немец ажылчын аныяктарның, студентилерниң «Спартак» эвилелиниң, аныяктарның өске-даа демократтыг [illegible] ракеталарны [illegible]

КЛАССТАН ДАШКААР НОМЧУЛГА

Школа урутгларны номчулганың чаңчылдары-биле чепсеглеп, тыва дылдың программа негелдезин ёзугаар оларның номчуур сонуургалын күштелдирер, ынаа кижилер ужурлуг. Класска болгаш класстан дашкаар деп ийи хевирге ону аңгылап турар.

Шылгараңгай совет педагог В. А. Сухомлинский номчулганың болгаш номнуң ужур-дузазының дугайында мынча деп чугаалаан: «Школа дээрге, хамыкты мурнай ном-дур... Ном эң күчүлүг чепсек. Ол чок турган болза, үнүм чок азы дылым долгай-биле дөмей, аңык чүрекке чүнү чугаалаарын безин билбес ийик мен. Кижиниң хей-аъткиирип турар ном оон салым-хуузун безин шиитпирлеттери хаая эвес болур».

Класстан дашкаар номчулгага негелде ам улам улгаткан. Маңаа класстан дашкаар школага болгаш библиотекага чорудуп турар ажылдарның янзы-бүрү хевирлери ажыглап, өг-бүлениң өлче хаара тудары чугула. Ийиги класска класстан дашкаар номчулганың кичээлин ай санында расписание ёзугаар чаңгыс ол-ла хүнде эрттирер болгаш чүнү номчааның журналга ынап-ла демдеглээр. Шак ындыг кичээлдерниң тургузуу чоорту нарыычыр. Урутглар ижиа номчаан чүүлдериниң делгелгезин чорудуп болур, номнарның маадырларының дугайында беседа кылыр. Ном бүрүзүн кичээнгейлиг көөр, чурук каасталгазын, аттарын, авторларын хынамчалыг хайгаараар. Номда чүү эң-не солун болганын тодарадыр, анализтээр. Кол-ла сорулга номчулганың дээштиин чедип алыр.

Моон соңгаар чүну номчуурун урутгларга таныштырар. Онаалгага чүну тодаргай кылырын айтыр. Башкы кижи класска өөредилге материалдарын таарыштыр шилиир. Ном-биле бот-ажыл урутгларга бергедээшкиннерни таварыштырбас ужурлуг. Кол-ла чүүл номчулганың урутгларга ажыктыын бедидери. Класста урутгларның номчуур деңнели бедээн бе, ону тодарадыр, салдынган сорулганы чедип алыр дээш ажылдаар. Класстан дашкаар номчулганың бүдүнүн класска чараштыр кылгаш аар. Номчуур литератураның чижек данзызы база турар. Бо бүгү урутгларны чурумчудар. Урутгларга берген онаалга база билдингир, олар аңаа тыпмачалыг белеткенирлер. Данзыда киргенин тевү номчуурун берге, ынчалза-даа урутглар черле номчаан болур ужурлуг. Данзыда киргенинден өске-даа чамдык номнарны урутглар номчаан турун болур. Оон дугайын урутглар боттары чугаалаарлар. Солуннарда, журналдарда кандыг солун чүүлдерни номчуп, билип алганын тодарадыр. Класста урутгларның санынга азы октябрятчы бөлүктер аайы-биле карманчыгаштар кылып ап болур. Урутглар темалар аайы-биле кандыг номнар, чечен чугаалар, шүлүктер, тоолдар номчааның карточкаларга бижээш, өлче сугар. Улдуң санында кымның чүнү номчааның түңнеп турар.

База бир чугула чүүл — класстан дашкаар номчулганың библиотеказын чыыры. Чоокку үеде номчуур номнар эң кескү черге турар болза эки. Оон аңгыда класстан дашкаар чорудар ажылдар планы база турар. Литературлуг утренниктер, викториналар эрттирер, чогаалчылар болгаш журналистер, үстүкү класстың литература башкылары-биле ужуражылгаларны чорудар. Ийиги класстың урутгларын бир минутада 55—70 сөстү номчулганың бүгү негелделерин ёзугаар номчуп билир кылдыр өөреткен болур ужурлуг. Бот-номчулгага херeглээр чогаалдар 16—18 хире азы 130 арындан ашпас болур. 130 арындан ажа бээр ном кыска чогаалдарның: чечен чугаалар, шүлүктерниң, тоолдарның чыындызы болур. Олар неделя дургузунда чеже арынны номчааш турарыл? Шырак номчуур урутглар бирги чартык чылда 45—60 арынны номчуур. Кошкак белеткелдиглер бирги чартык чылда 2—3-тен 4—5 чедир арынныг ийи хире чогаалды, а чыл төнчүзүнде 15—20 арын хемчээлдиг номну номчуп шыдаптар. Урутгларны бирги класстан-на номчулга дневниги кылып алырынга чаңчыктырар.

Башкының дуржулгазындан

Класстан дашкаар номчулганың демдээн журналга салыр. Ону чүнү барымдаалап салырыл? Чүтле багай демдек салырын сүмелевейн турар. Программаны шиңгээткени, идейлиг кижизилге, бот-номчулганың хемчээли болгаш шынары, номчаан чүүлдериниң утказын болгаш анализин кылып билири. Номчулга техниказының талазы-биле билиг маңаа хамаарышпас. Ол дээш демдек салбас. Ону урутглар база билири чугула.

Оон аңгыда кандыг-бир чогаалчының чогаал ажылынга тураскааткан тускай кичээлдерни, библиотекага кичээлдерни, «Мурзилка» болгаш «Пионерская правда»-биле таныжылганы чорудар.

Ийиги класстылар коллуунда библиотека-биле таныш. Бирги класска тура-ла олар ынаар барып, ному канчаар эдилээр болгаш септээр дугайында сүмени алганнар. Ийиги класска библиотека-биле харылзаа хапылаар болгаш ажылдың хевирлери нарыдай бээр. Ынчан урутглар чоогунда урутглар библиотеказы азы кедээ библиотекаже барып болурлар. Урутглар абонемент, картотека, номчулга залы, номчукчу, формуляр дээн сөстерни билген турар ужурлуг. Парлалгада үнүп турар чогаалдар-биле таныжылга урутгларга солун болгаш ажыктыг, оон аңгыда тыва парлалгада солуннар-биле урутгларны база таныштырар. Солун дугайында улуг таныштырыга кылыр. Өг-бүлезинде кандыг солуннар барын билип алыр, ону чугааладыр. Чүнү сонуургааның айтырар. «Диптерден медээлер» деп эге-биле урутгларны чоорту таныштырып эгелээр. Солуннуң кажан тыптып келгенин башкы таныштырар. Ол болза долгандыр турар амыдырал дугайында бүгү-ле медээлерни чыып, улуска дыңнадып турарын угаадыр. Солун дугайында бодууну билиглерни урутглар билип алыр ужурлуг. Кайы арында чүнү бижип турарын бөлүп ылгадып көргүзер. «Пионерская правда»-биле эки таныштыргаш, ында «Звездочка» деп арынны урутглар номчаан турарын чедип алыр. Солун-биле таныжылганы эрттирген соонда, эң-не ажыктыг, урутгларның сонуургааны, темазы урутгларның хүн бүрүде амыдыралынга чоок чамдык материалдарны солундан кескеш, темалар аайы-биле тускай папкаларга хапчыгаштарга чыып алыр. Азы альбомга чыпшырар. Үнген үезин, арнын айтыр.

Класстан дашкаар номчулга класска номчулга-биле сырый харылзаалыгда бодуунуң сорулгазын чедип алыр.

Э. ОНДАР,
Тоора-Хем ортумак школазының тыва дыл башкызы.
Тожу район.

ДҮЖҮТ БЕРГЕН НОГААН ШЫНААДА

Улуг-Хем кыдыында Хайыракан суурнуң үстүү талазында шыпааны суттарып турар станция бар. Ону эрткен чылын ажыглалга киирген. Ол шөлдерде ногаа аймаан тараан. Улуг-Хемнен суг үндүр сорлурар ол станцияны «Улуг-Хая» совхозтуң хоочун ажылчыны Петр Иванович Кабанов ажылдадып турар. Суттарылганың агрегадын база ол башкарар. Оон ажылчын эжи Шырак-оол Эдер-оол агрегаттардан сугну аттыктырып үндүрген турар.

Бо шөлдерге ол ийи ажылчын өнүктер чайны өттүр ажылдап, суттарылганы чорудуп келген. Ында тараан ногааларны Хайыраканың, Ийи-Талдың, Арыг-Бажының школачыларының бүдүрүлге бригадалары ажаап чайлаан. Бо чылын оларның дүжүү чаагай болган. «Улуг-Хая» совхозтуң агрономy Зинаида Лаврентьевна Толмачева өөреникчилерге ногаа өстүрериниң, ону ажаарының арга-сүмелерин берип турар. Улуг-Хем районда үш школаның өөреникчилери ийи га капустаны, бир-бир га огурецти, свекланы, морковьту тарып өстүргеннер. Урутгларның ажаан ногаалары бедик дүжүттүг болган. Школачыларның ол дүжүүн Кызылче болгаш Шагаан-Арыгже чорутпан.

ЧУРУКТАРДА: суттарылга агрегаттарының ажылчыннары Петр Кабанов, Шырак-оол Эдер-оол, агроном Зинаида Толмачева өөреникчилер-биле шөлде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

НАЙЫРАЛДЫҢ ФЕСТИВАЛЫ

ТАШКЕНТ. (СЭТА-ның корр). Афган Демократтыг Республикадан келген боттарының өнүүтери — совет болгаш афган аныяктарының ийиги найырал фестивалының киржикчилери Узбекистанның аныяк оолдары болгаш кыстары чылыг-биле уткуп алган. Аалчыларның аразында — ажылчыннар, тараачыннар, дайынчылар, суругуулдар болгаш өскелер-даа бар.

Шуулганның байырлыг ажыдыышкыны Алишер Навои аттыг улегерлиг театрынга болган. Афган делегацияның өмүнээзинден ооң удуртукчузу афган аныяктарының демократтыг организациязының ТК-ның бирги секретары Фарид Маадак чугаалаан. Совет-афган найыралды быжыглаары — афган аныяктарының демократтыг организациязының кол сорулгазы бооп турар — деп, ол чугаалааш, ам ажыттынып турар фестиваль ол найыралды улам быжыглаар дээрзинге бүзүрелин илергейлээн.

Фестивальдың программазында — артемниң болгаш культураның аныяк ажылдакчыларының, ажылчыннарның, колхозчуларның аразында ужуражылгалар болур. Аныяктар шуулганының киржикчилери дайынга удур митингилерни, найырал кежээлерин, музыка конкурстарын эрттирер.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

СЕНТЯБРЬ

16. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежиринин маргылдаазы. 9.00 — 10.50 — Политиктиг театр. А. Гомес-Аркостуң романын ёзугаар тургускан телешии. 14.30 — Медээлер. 14.50—Док. фильмнер. 15.30 — «Серенада дугайында сеңээ ырлап берейн». Концерт. 15.55 — Док. телефильм. 16.05 — Мексика бегүн. Киноочерк. 16.25 — Гвадалахара (Мексика) хоорайның университединиң аас чогаал ансамблиниң концерти. 16.55 — Мультфильм. 17.05 — «Матвей чурттап чораан». Док. фильм. 17.45 — Ажылчын шимчээшкин. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Амыдыралдың мажы». 19.55 — Академик Б. Б. Пиотровскийге аалчы болуп чораанар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Мергежили — истекчи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 23.25 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежиринин маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.40 — Физика. 7 класс. Бойдуста болгаш техникада чылыг дамчыдылгазы. 9.00 — «Композиция». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.10; 12.50 — Француз дыл. 1-ги дамчыдылга. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. 10.35; 11.40 — Ботаника. 5 класс. Үнүштерниң амыдыралынга селиннуг болуушкуннар. 10.55 — Шыдыраа школазы. 11.25 — «Ында, оруг чок черде...». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.00 — 13.20 — Михаил Светловтуң шүлүктери.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Док. фильмнерниң программазы. 18.30 — Ке[illegible] журнал. 18.40 — [illegible]

МОСКВАДАН (?)

[illegible] реформазын Өвүр районнуң школаларында боттандырып турары. 19.10 — Телемедээлер. 19.20 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Политиктиг болгаш экономиктиг өөредиглер». СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңының консультантызы Н. Ф. Монгуш дамчыдылгага киржир. «Тываның эки турачыларының төөгүзүнге немелделер». Москвага ужуражылга үезинде тырттырган кино болгаш фотосюжеттер. 19.50 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Слоно-Дило-Сенож». Мультфильм. 20.15 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. Л. Бетховен. 20.50— Док. фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.50— «А. С. Пушкинге тураскаадып тур». Эвилелдер бажыңының Колонналыг залындан дамчыдылга.

17. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 —«Мергежили — истекчи». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 9.50 — «Аян-чорукчулар клуву». 10.50 — 11.30 — «Ыры, романс, вальс». 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк таварып». Док. фильмнерниң программазы. 15.50 — Грузин танцылар. 16.25 — «Ийи тоол». Мультфильм. 16.40 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 17.10 — «Шураарынга эрге». ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастери, РаБСМ ТК-ның чаныңда комсомолдуң дээди школазының кафедра эргелекчизи генерал-лейтенант И. И. Лисов-биле школачыларның ужуражылгазы. 17.55— Агроүлетпүр: бөгүн болгаш даарта. Кедээ оруктар тудуунуң дугайында. 18.25 — «Эртемниң арын-нүүрү». К. А. Тимирязев дугайында этюд. Эртем-тайылбырлыг фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Ю. Слесарев (фортепиано) ойнаар. 19.15 — Делегей болгаш аныяктар. 19.50 — Уран чогаал альманаа. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Артист Виктор Коршунова». Док. фильм. 22.30 — 00.20 — Футбол. Европа чемпионнарының кубогу. «Берое» (Болгария) — «Динамо» (Киев) Чапсарда. (23.15) — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Ыраажылар». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Обществоведение. 10 класс. 9.05; 13.10 — Немец дыл. 2-ги дамчыдылга. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 10.35; 11.40 — Ниити биология. 9 класс. 11.05 — П. Тычинаның поэзиязы. 12.10— А. С. Пушкин. «Капитан уруу». 7 класс. 12.40 — Төөгү. Ортаакы вектиң медээзи. 6 класс. 13.40 — 14.25—Музыка. М. П. Мусоргский.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Урутгларга фильм. 18.30 — «Сыдысчыгаш». Школачыларның база бүдүрүлгелерге дузазы. 18.50— Делегей байдалының дугайында беседа. 19.00 — Док. фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Дүжүт ажаалдазы». Репортаж, допчулалдар. «Коммунист болгаш үе». «Дүргедээшкинниң утланышкыны-биле». Репортаж. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Канчап улуг кижи апаарыл?». Мультфильм. 20.20 — «Дем каттыжылгазы». 20.50 — Я. Томпа аттыг Культура бажыңының «Ноорус» аныяктар хору ырлаар. 21.00 — «Үе». 21.30 — 22.50 — «Печка кылыкчылары». Уран-чечен фильм.

18. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежиринин маргылдаазы. 9.00 — «Мергежили — истекчи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 10.05 — 11.05— «Дириг амытаннар дугайында». 14.30 — Медээлер. 14.50 — Док. фильм. 15.10 — К. Сен-Санс. Концерт. 15.35 — Бүгүдеге стадион. 16.05 — Мордва АССР-ниң Күрүнениң «Умарина» ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 16.45—«Он алды хар чедир болгаш оон улуг назы». 17.20 — Бистиң садывыс. 18.00 — «Сеглээн сөс —керткен ынаш». Коммунистер продукцияның шынары дээш демиселде. 18.30 — Бөгүн делегейде. 18.45 — Футбол. УЕФА-ның кубогу. «Динамо» (Минск) — «Раба это» (Венгрия). Минскиден репортаж. 19.15 — Футбол. Кубок алдекчилериниң кубогу. «Хака» (Финляндия) — «Торпедо» (Москва). Финляндиядан репортаж. 19.30 — Футбол. УЕФА-ның кубогу. «Спартак» (Москва) — «Люцерн» (Швейцария). 2-ги тайм. 20.15 — Футбол. УЕФА-ның кубогу. «Легия» (Польша) — «Днепр». 2-ги тайм. Польшадан репортаж. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Мергежили — истекчи». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 23.25 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежиринин маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Хүн болгаш Хүн системазы. 8.55 — Шууштурулгада — туууйбудан тудар бажыңнарның элементилери». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 13.20 — Испан дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Коллективизацияже утланышкын. 10.35; 11.35— Зоология. 7 класс. Эзремчиктер. 11.00— «Суббота — ада-не хүнү». 12.00 — Төөгү. 8 класс. Якобиннер диктатуразы. 12.30— Астрономия. 10 класс. 13.00— Бойдус-биле таныжылга. 1 класс. 13.50 — «Мени чок дээпинге черле бүдүрөве». Уран-чечен фильм. 15.00 — 15.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Урутгларга фильм. 18.40— «Чогаадыкчы базым». Улусчу ырлар күүседикчилериниң Бүгү-россия конкурузунуң лауреады Людмила Намчылактың чогаадыкчы ажылы. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. Сентябрь 21 — «Арга-арыг ажылдакчыларының хүнү». Тыва АССР-ниң арга-арыг ажыл-агый министриниң оралакчызы Т. Х. Бараан дамчыдылгага киржир. «Чаа тарааны күрүне шыгжамырынга». Тыва АССР-ниң тараа продуктулар бүдүрүлге эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Ч. И. Доспан-биле интервью. 19.55— Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Чуня». Мультфильм. 20.20 — Д. Д. Шостакович. Концерт. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Спена көрүп чүү». Театр тайылбыры. 22.45 — 01.05 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Торпедо» (Горький).

19. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 —«Мергежили — истекчи». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 9.55 — Делегей болгаш аныяктар. 10.30 — Док. фильмнер. 11.20 — 11.35 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Кодаа горизонтулары». Док. фильмнер. 15.20— Орус чугаа. 16.05 — Д. Д. Шостакович. № 10 симфония. 17.20 — Орус музей. «Бурунгу Русьтуң уран чурулгазы». 2-ги дамчыдылга. 17.50 —Аралалашкынның хоразының дугайында док. фильм. 18.00 — Улустуң аялгалары. 18.15 —«Дем каттыжылгазы». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Хөөмейниң календары. Күс». Мультфильм. 19.15 — «Камера делегейже көрүп тур». Г. Боровик чорудар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Мергежили — истекчи». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 23.30—23.55 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Биске чагаалар». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. Дош кырынга тулчуушкун. 9.05; 13.40 — Англи дыл. 3-кү дамчыдылга. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Обществоведение. Философияның кол айтырылары. 10.35; 11.40 — Төөгү. 7 класс. Бистиң чуртувустуң девискээринге бурунгу куруилер. 11.05— Авамның школазы. 12.10 — Сөөң ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин. «Марксизмниң үш үнделзини болгаш үш тургузукчу кезээ». «Карл Маркстың өөредииниң төөгүлүг салым-чоруу». 13.10 — Каасталга уран чүүлү. 13.55 — ССРЭ-ниң улустуң башкылары Т. И. Гончарова, Г. Л. Королева, Н. Н. Захарова-биле ужуражылга. 14.25— Шии чогаалы болгаш театр. Д. И. Фонвизин. «Недоросль». 15.10 — 15.15 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Кызылдың уран чүүл училищезиниң хорунуң концерти. 18.25—Док. фильм. 18.35 — Телемедээлер. 18.45 — «Аныяк өг-бүле: чугаалажып, сүмележиил». Бирги дамчыдылга. 19.25 — Чарлалдар. 19.30— «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Дүжүт ажаалдазы». Репортаж. «Эде тургустунуушкун. Советтер болгаш үе». Улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы Ф. Г. Баранның чугаазы. Арга-арыг ажылдакчыларының хүнүнге.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Бирги скрипка». 20.15 — Поэзия. 21.00 — «Үе». 21.35 — Дзюдо хүрешке ССРЭ чемпионады. 22.05— Совет ырның болгаш эстрада музыказының концерти. 23.15 — Док. фильм. 23.50 — 00.30 — Баскетболга ССРЭ чемпионады. Эр улус. «Спартак» (Ленинград) — «Жальгирис» (Каунас).

20. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45— Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежиринин маргылдаазы. 9.00 — «Ажыдыышкынның оруктары-биле». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.20 — «Мергежили — истекчи». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. Бирги кезээ. 10.20 — «Калыкшыл». 11.05 — «Мергежили — истекчи». 4-кү сериязы. Ийиги кезээ. 12.00 — «Суббота — ада-не хүнү». 12.30—Озал-ондак чок шимчээшкин. 13.00 — Бөгүн делегейде. 13.15 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 13.45 — Д. Д. Шостакович. «Алдын чүс чыл». Балет. 16.05 — «Ак кешчигеш». Мультфильм. 16.15 — Үнүштер дугайында. 17.00 — Үе болгаш бодум дугайында. Поэзия антологиязы. Леонид Мартынов. 17.15 — «Билдингир-даа бол, элдептиг». 18.15 — ТТ-ның экранынга бир дугаар. «Эрес-каттагай гусарларның эскадронну». 1, 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Суббота кежээзинде». Улуг улуска мультфильмнер. 22.15 — Украин болгаш Молдав ССР-лериниң улустуң артизи С. Ротаруның концерти. 23.15 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежиринин маргылдаазы. 23.30 — 23.45 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.45 — Черде, дээрде болгаш далайда. 10.15 — «Аве соль» камерлиг хор ырлаар. Ригадан дамчыдылга. 10.50 — Бистиң бажыңывыс. 11.40 — Мону кылып шыдаар силер. 12.25 — «Кылын шыдаарының кызыгаары». Беш сериялыг уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 13.40 — Делегей культуразының чыынды арыннары. XVIII чүс чылдың орус уран чүүлү. 14.35 — «Кино панорамазы». 16.05 — Сахалинниң телевидение студиязының программазы. 17.00 — «Цирк деп чүл?». Фильм-концерт. 17.40— «Бирээ, ийи— дем-биле». Мультфильм. 17.50 — Москваның музыкалыг бажыңнары. «М. Н. Ермолованың бажыңында». 19.00 — Телеочерк. 19.35 — «Горец» танцы ансамблиниң концерти. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Петя болгаш бөрү». Мультфильм. 20.15 — Дзюдо хүрешке ССРЭ чемпионады. 20.45— Чалыы назын ырлап, танцылап тур. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.55 — «Ийи дайынчы». Уран-чечен фильм.

21. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45—Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 9.25 — «Спортлотонуң 38-ки тиражы». 9.35 — «Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 11.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — Аян-чорукчулар клуву. 12.35 — «Музыка киоску». 13.05 — «Кедээниң шагы». 14.05 — Чурулга уран чүүлү. Дончулал. 14.50 — «Арга-арыг ажылдакчыларының хүнүнге. «Техниктиг хөгжүлдениң базымнары». Док. фильм. 15.35 — Тоол аалдап келген. «Ында, билдинмес оруктуштарда». Уран-чечен фильм. 17.05 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Т. Синявскаяның концерти. 17.55 — «Делегей панорамазы». 18.40 «Айыыл». Мультфильм. 19.00 — «Байырлал кымның кудумчузунда?». Грузияның Хобск районунуң культура-спорт комплексиниң ажылының дугайында. 19.40 — «Танышпар: аныяк кинематографистер». Уран-чечен кыска фильмнер. 21.00—«Үе». 21.35 — Д. Д. Шостакович. «Сесин симфониязы». 22.55 — 23.15 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — «Ийи дайынчы». Уран-чечен фильм. 9.50 — ССРЭ-ниң Күрүнениң академиктиг симфония оркестрының концерти. 10.35 — Орус чугаа. 11.05 — Аваның школазы. 11.35 — «Кылын шыдаарының кызыгаары». Беш сериялыг уран-чечен фильмниң 4, 5 сериялары. 14.00 — Спортчу программа. 14.30 — «Дириг амытаннар дугайында». 15.30—Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. П. И. Чайковский. № 6 симфония. 16.20 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 16.50 — «Үе». Төөгү. Оорур-тевир». Док. фильм. 17.10 — «Билдинмес кижиниң чугаалы». Уран-чечен фильм. 18.50 — М. Хамракулова биле У. Зияев ырлаар. Душанбеден дамчыдылга. 19.25 — Делегей болгаш аныяктар. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Хрюшаның чаа ужуралдары». Мультфильм. 20.15 — Дзюдо хүрешке ССРЭ чемпионады. 20.50 — Док. фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Док. телефильм. 21.45—23.20 Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Рига) — ЦСКА.

[illegible] куускомнарының органы [illegible] Чуртталга хоойлузу, турарының дугайында [illegible] улус депутаттар [illegible] Улуг-Хем район Совет [illegible] куускому бодуунуң хуралын көрген. Аңаа илерээнинден [illegible] гаш көөрге. Чаа-Хөл кедээ Совет куускому ол ажылды идейлиг чорудуп, совхоз [illegible]

Редактор В. С. ШАРАВИН

КИНО

СЕНТЯБРЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Фуэте» 18.40, «Сельская мишень» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Двойной капкан» 13.16, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Этот безумный, безумный, безумный мир» 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Гулливер в стране великанов» 9.20, 10.00, «Приказано взять живым» 12.50, «Русь изначальная» 14.30, 17.30, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Соучастники» 18.00, 20.00 шактарда.

Тываның «Зооветеринар хандырылгазы» каттыжышкының «Зооветеринар хандырылгазының» складтары 1986 чылдың октябрь 1-ден 20-ге чедир санажыры-биле хаарын республиканың совхозтарының ветеринария эмчилеринге чарлап дыңнадып тур.

Агаар

Республиканың шокар бузуттаар. Бичии чаъстаар. Соңгу-барыын чүкке углай хаттың дургени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 0 градустан кызыр 5 градус чедир соор. Чамдык черлерге 0 градустан 5 градус чедир чылыг болур. Хүндүс 15—20 чедир чылыыр.

Кызылга шокар бузуттаар. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүкке углай хаттың дургени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы казыр 1-ден казар 1 чедир чылыг болур. Хүндүс 16—18 градус чылыыр.

667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериязының 2-12-45, солун «келбейн» болганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3302

[illegible] ном садыышның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01139

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 17 среда
№ 219 (13219)
1925 чылдан үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

Тарааны туруушкун чокка, чаңгыс-даа мажак арттырбайн ажаап алыылы

СЭКП ТЫВА ОБКОМУНДА, ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ, ПРОФОБЛЧӨВҮЛЕЛДЕ БОЛГАШ ВЛКСМ ОБКОМУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому сентябрьның бирги чартыында мал чемнери белеткээр талазы-биле районнарның социалистиг чарыжының түңнелин үндүрген.

Районнар аразынга мал чемнери белеткээр талазы-биле социалистиг чарыштың тиилекчилери кылдыр мал чеминиң бүгү хевирлериниң немей өзүлдезин 26,9 хуу чедирген болгаш мал чемнери белеткээрин чемгерилге единицазы-биле 86 хуу күүсеткен Таңды районну, мал чеминиң бүгү хевирлериниң немей өзүлдезин 23,9 хуу болгаш оон белеткелиниң планын 101 хуу күүсеткен Өвүр районну санаан. Таңды болгаш Өвүр районнарга СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл туктарын болгаш 200-200 рубль түңнүг акша шаңналын тыпсыр.

Ажылга күжениишкинни кошкатпазын, шөлдерден болгаш мал чеминиң одарларындан малга чем кылдыр ажыглап болур бүгү чүүлдерни ажаап алырын, мал чемин мөөннээр талазы-биле пландарны болгаш хүлээлгелерни ыяап-ла күүседирин чедип алырын СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, РАҮК чөвүлелдеринге, парткомнарга, улус депутаттарының кедээ Советтер күүскомнарынга, партия, профэвилел болгаш комсомол эге организацияларынга, ажыл-агыйлар удуртукчуларынга болгаш тускай эртемниглеринге дааскан.

«Шын» солун бөгүн КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН «Ленинчи орук» совхозтуң тараажыларының күш-ажылчы чедиишкиннеринге тураскаадып көдүрген.

Сентябрь 15-тиң байдалы-биле совхоз 1382 тонна тарааны күрүнеге дужааган, планын 110 хуу күүсеткен. Эки бышкан, кургаг тарааны үрезинге 400 тонна ажыглап урган.

Амгы үеде ажыл-агый немелде оннаалдага кииріштир 132 тонна тарааны дужааган болгаш ам-даа уламчылап турар.

Дүжүт ажаалдазының мурнакчыларынга деңнежиндер!

Сентябрь 16-нын байдалы-биле алырга, республиканың ажыл-агыйлары күрүнеге 17083 тонна тарааны дужааган.

КҮЖЕНИИШКИННИҢ АЖЫЛДААР

Республиканың шөлдеринде бо чылын тараа аймааның багай эвес дүжүдү өзүп келген. Чаа дүжүттүң ажаалдазы агаар-бойдустуң сөөлгү чылдарда болуп көрбээн нарын байдалында чоруп турар. Сентябрь эгезинде республиканың хөй кезиинге хар чаап, хат иштелгениниң түңнелинде тараалар чыдыпкан, чаа дүжүттү кезип, бастырып алырында бергелер таваржып турар. Ынчалзаа-даа Тываның хову-шөлдеринде чаа дүжүттү чидириг чокка, үе-шаанда ажаап алыр дээш хайнышпышкыныг ажыл чоруп эгелээн. Аңаа барымдаа кылдыр күрүнеге тараа дужаар ажылдың хүн келген түдүм дүргедеп турарын айтып болур. Партия Төп Комитеди күрүнеге хөй тарааны садар, материалдыг сонуургалды бедидер дугайында тускай доктаалды хүлээп алган болгай. Күрүнеге тарааны хөйнү саткан совхозтарга ээлчег чокка машина-техниканы, херекселдерни, тудуг материалдарын садып алыр эргени бээр. Пландан ажыр дужааган тарааның өртээн улуг өртекке төлеп бээр, мал чеминге орнаан 1 тонна кызыл-тастың орнунга 1300 кг комбикормну азы арбай болгаш суланы алыр эргелиг болур болгаш оон-даа өске чиигелделер бар. Партияның ол доктаалын удуртулга кылгаш, Тываның тараажылары пландан ажыр 10 муң тонна тарааны күрүнеге садар хүлээлгени алганнар. Ооң иштинде Таңдының тараажылары 3500 тоннаны, Каа-Хемниги — 2300, Бии-Хемниги — 2000 тонна чаа дүжүттү дужаар сорулгалыг.

17083 тонна тарааны күрүнеге саткан. 1600 тоннаны мал чеминге орнаан, 800 тоннаны үрезинге орнаан. Эрткен чылын бо үеде 1000 тонна тараа күрүне шыгжамырынга кирген турган. Тараалары 56 хуузу кызыл-тас, 15 хуузу арбай болган, чиңге тараа, сула, рапс база киргилээн. Дүнүн хүнде 1600 тонна тараа күрүне шыгжамырынга кирип турар.

Районнардан эң хөй тарааны Таңды район дужааган, бөгүнге чедир ол районнардан 6000 тонна тараа күрүне шыгжамырынга кирген, ооң иштинде 6000 тонна план күүселдезинге кирген, 52,6 хуу болган. 4100 тонна тарааны дужааган Каа-Хем район ийиги черде чоруп турар. 2029 тонна дужааган Бии-Хем район үшкү черде. Совхозтардан эң хөй тарааны Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз дужааган. Бо совхоз күрүнеге тараа дужаар планын 44,3 хуу күүседип алган. Ийиги черде Каа-Хем районнуң «Ленинчи орук» совхоз чоруп турар. Бо районда «Бурунгаар» болгаш «Ленинчи орук» совхозтар планын 106,3 хуу күүсеткилээн. Күрүнеге кирип турар тараа аймааның шынары, ээр чылгызынга бодаарга, элээн кудулу болуп турар. Чүге дээрге, чаа дүжүттүң хөй кезии комбайннардан дорт кирип турар, бок-холумаа 10—12 хуу, өл-шыгы 38—40 хуу чедип турар.

Республиканың тараа хүлээп алыр черлери чаа дүжүттү соксаал чокка хүлээп алыр, ооң шынарын дүрген экижидер талазы-биле улуг ажылдарны чорудуп турар. Чаа дүжүттүң хөй кезии Кызылдың сайгарлыга баазазынче кирип эгелээн. Мында бөгүнге чедир 16000 тонна тараа кирген, ооң 55 хуузунуң бок-холумаа арыглаттынган, өл-шыгы кургаттынган. Сайгарлыга баазазынче колдуунда Кызыл районнуң, Каа-Хем, Таңды, Улуг-Хем районнарының чамдык совхозтары чаа дүжүттүң тараазын дужааган. Чадааннның тараа хүлээп алыр бүдүрүлгезинче Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Бай-Тайга районнарының совхозтары чаа дүжүттүң тараазын дужаап турар. Сүт-Хөл районнуң «Алдан-Маадыр» совхоз план чок-даа болза, күрүнеге 300 тонна тарааны садар сорулганы салган. Бөгүнге чедир 319 тонна тарааны күрүнеге саткан.

Республиканың тараажылары чаа дүжүттү хүрген, чидириг чокка ажаап алыр дээш кызымаккай ажыл-херекти чорудуп турар. Ынчалза-даа бо ажылдарның шынарын болгаш темпизин кудуладып турар барымдаалар ам-даа хөй. Күрүне шыгжамырынче чүдүрүп чорудуп турар тараалар сан-түңүп, шынар-байдалын, ай-хүнүн, чолаачыларның ат-бажын айыттазы болгулаар. Совхозтарда улуг 50—60 тоннаның деңзилери, тарааның шынарын тодарадыр лаборатория херекселдери чок. Бо бүгүнү тараа хүлээп алыр черлерге тодарадып доктаадырынга хөй үе-шак негеттинип турар. Ындыг совхозтарның санынга Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая», «Найырал», Жданов аттыг совхозтары, Каа-Хемниң «Ленинчи орук», Чөөн-Хемчиктиң «Чыргал-Бажы», «Октябрь 30 чыл ою» хамааржыр.

Сөөлгү хүннерде шаңнарга чыткаш үрелип калган, ажыг амданныг тараалар кирип турар апарган. Ол чүнү көргүзүп турарыл дээрге, совхозтарның шаңнарында тарааның шынарын экижидер техника чок, шыгжамырларының девиирлери септеттинмээн, тараа урар шөлдер асфальттылаттынмаан — бо ажылдарже чай дургузунда сагыш салбааннында. Ынчангаш шаңга урдунган тарааның шынары үрелип турары ол.

Республиканың шөлдеринге өстүрген тарааның дөгерезин тараа хүлээп алыр күрүне шыгжамырынче дажыглап шыдавас-ла болгай. Өстүрген тарааның хөй кезии дөмей-ле совхозтарга артып калыр. Ол тарааның шынарын камгалаар, экижидер апаар-ла болгай. Дүжүт ажаалдазы доозулган соонда, совхозтар шаңнарында тараа-биле ажыл база соксай бээри чаңчыл апарган. Ынчангаш чаа дүжүттүң шынары кудулап, бок-холумаа, өл-шыгы ээлээттинмээниннден үрелгеш, совхозтарга ниитизи-биле күрүнеге каража болур чорулдар эвээш эвес болуп турар.

Чаа дүжүттү өй-шаанда, чидириг чокка ажаап алыры — бүгү чоннуң херээ. Ынчангаш дүжүт ажаалдазының бо харысаалгалыг үе-чадазында Тываның тараажыларынга дузаны бар шаа-биле чедирер дээш республиканың тараа хүлээп алыр бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилери бүгү күжүн, арга-дуржулгазын берип, күжениишкинниг ажылдаарлар.

Ч. ДОСПАН.
Тараа продуктулар эргелелиниң даргазының оралакчызы.

Бистиң чуртувуста ССРЭ

ГРОЗНЫЙ. Чечен-Ингуштиядан чүс хире чөлаачы чер ажылдыгларга шөлдерден тараа болгаш өске-даа кедээ ажыл-агый продукциязы сөөртүрүнге дузалажыр дээш Курган областың ажыл-агыйларынче чорупкан. Дагныг крайдан келген техниканың соксаал чок ажылдаарын магадылап каан. Автоколоннада бедик мергежилдиг механиктерлиг болгаш слесарьларлыг кожуун чоруур мастерскаяларны кирген. Дүжүт ажаалдазының үезинде чурттуң өске девискээринге Чечен-Ингушетияның автомобиль болгаш комбайн башкарыкчыларының дузазы чаңчыл апарган.

БАРНАУЛ. Чаа дүжүттүң үш миллион тонна тараазының дужаалдазын Алтайның механизаторлары эгелээн. Пландан турганындан хөй күзүн чажар көк-тараа болгаш кызыл-тас оларның күрүне шыгжамырынче кирген. Күрүнеге пландан ажыр тараа дужаалдазын чүс хире колхоз болгаш совхоз чорудуп турар.

УРАЛЬСК. Чуваш ортумак школаның үстүкү класстылары тараа шолуунге ажылдааш, мергежил шыпшыдарының шылгалдазын «беш» демдекке дужаагаганнар. Ажаалданың доозулган түңнелдерин сөзүгаар оларга сурагалыг чаңгыс чер чурттуу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. И. Нургалиев аттыг шаңнаны тывыскан. Ажыл-агыйга берге үеде школачылар дуржулгалыг механизатор А. Жакиевтиң удуртулгазы-биле 40 муң центнер хире тарааны бастырганнар. Ындыг түңнел школаның «Рассвет» колхозтуң баштаар чери-биле бышкыг каңы ажылдажыглазының түңнелинде чедип алдынар аргалыг болган. Ажыл-агый эки септеттинген комбайннарны берген болгаш дуржулгалыг дагдынычылары бижигтээп. А башкылар коллективи техниканы шиңгээдип алырынга чүткүлдүг, эң эки өөреникчилерниң звенозун тургузуп берген. Бо чылдың дүжүт ажаалдазының түлүк үезинде Урал чоогунуң шөлдеринге чүс-чүс үстүкү класстылар комбайнерлерниң дузаламчылары болуп ажылдап турганнар.

(СОТА).

ИЗИГ ТҮЛҮК

Сүт-Хөл районнуң хову-шөлдеринде күскү ажылдар калбаа-биле чоруп турар. Мал чеминиң белеткели-биле каспырлаштыр тараа ажаалдазы, күскү чер андарылгазы болгаш картофель ажаалдазы түлүктелген. Бачым, чымыштыг бо үеде РАҮК чөвүлелиниң даргазы В. М. Чимит-биле бистиң корреспондентивис Д. Салчак ужурашкаш, даразында интервьюну алган.

— Районда дүжүт ажаалдазының ниити байдалы-биле таныштырып көрүнерем, Валерий Монгушович?

— Тараа бүдүрерин элбедиринге күш-ажылчы демиселдиң баштайгы үе-чадазы — кедээ ажыл-агый техниказын хынамчалыг белеткевишаан, часкы тарылганы агротехниктиг негелделерге дүүштүр чорудары. Бо чылдың часкы ажылдары организастыг, чогуур үезинде чоруттунган. Район бо чылын 4753 га шөлге кедээ ажыл-агый культураларын тарып өстүрген. Чаашкынныг агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдары турза-даа, районнуң ажыл-агыйлары багай эвес дүжүттү ажаап алыр.

Техниканы билдилиг башкарар, бүдүрүкчүлүг ажылдарын хандырары-биле механизатор кадрларны белеткээринче кичээнгейни салган.

— Ажаап алышкынның белеткел ажылдарынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Шалыпчы фронт — дүжүт ажаап алышкыны районнуң шөлдеринге август 17-де эгелээн. Чавыс сыптыг тарааны ажаарынга комбайннарны эде дерип кылган. Тараажыларның ажылдаарынга, дыштанып чурттаарынга таарымчалыг байдал тургустунган. Комбайн агрегаттарының башкарыкчыларының аразында калбарган социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылып, ону чара бижээш, хову турлагларында көскү черлерде аскан.

— Күрүне мурнунга хүлээлгеңер кайы хире күүсеттине берген ирги?

— 1000 тоннаны дужаар планныг бис. Ам ооң чартыын ажыр күүседипкен. «Алдан-Маадыр» совхозу 300 тонна планын үш хүн дургузунда дужаап четтигипкен. Чамдык бергедээшкиннерге Карл Маркс аттыг, «Октябрь 30 чылы» совхозтарда таваржып турар. Бо ийи ажыл-агыйда 700 ажыг га чериниң тараазы чыдыпкан. Ону ажаарының хемчеглерин алган.

Соруккур иштиг комбайнерлер-даа, автомашиналар чолаачылары-даа, шаң ажылдакчылары-даа ажаап алыышкын фронтузунда бир демниг ажылдап, таарымчалыг аяс хүннерниң үе-шагын халас эрттирбес дээш темпини шапкынчыдып турар. Ажыл-агый бүрүзүнде ажаап алышкынның чорудулгазы сөөлгү хүннерде массалыг ишче шилчээн. Кайда-даа хайнышкыныг үүле-херек дан бажындан орайга дээр үргүлчүлеп турар.

— Тарааның үгени кандыгыл, Валерий Монгушович?

— Тараа ажаап алышкының шалыпчы фронтузунда ажылдың организастыг, кижилерниң тура-соруккур ижиниң ачызында 2000 ажыг га шөлдүң дүжүдү ажааттынган. Ооң гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 14 центнер дүжүт алдынган. «Сүт-Хөл» совхозтуң девискээринден өске черлерде тараан тараа десизин-биле быжып турар. Тарааны шынарлыг арыглаар, автомашиналарга чүдүрер ажыл хүннүң-не изиг түлүктээшкиниг.

Дүжүт ажаап алышкынының болгаш күрүнеге тараа белеткелиниң ажылын шапкынчыдып турары-биле черлелиштир келир чылдың тарылгазынга үрезин урушкунун, күскү чер андарылгазын үргүлчүлеп турар.

Хову ажыл-ишчилериниң ортузунда калбарган чарыштың түңнелин беш хонуктап үндүрүп, мурнакчыларны хана парлалгазынга чырыдып, четпестерни өй-шаанда илередип, ону чайладырының хемчеглерин ап турар. Ажылдың эгезинде четпестер база тургулады. Кыска сыптыг тарааны кезип ажаарынга чамдык комбайннарны чедир дериветтинмээнинден тарааның мажакталыр, ажааттынган тарааның орукка токтур, шаңга изип үрелир чоруу тургулаан. Ону болдурбазының хемчеглерин алган.

Ажаап алышкының үш чүүл аргазы болур дорт, тавычалай база ангылап ажаарын район девискээринде 40 комбайн агрегаттары чорудуп турар.

Күш-ажылчы коллективтер ажыл-агый бүрүзүнге шеф дузазын көргүзүп турар.

Алдынналчак тараалар шиңгейиндер чалгаан Севек шолу. Дагзар бели чериг өру алзы он ажыт комбайн шуужуп үнүп бар чорду. Дүжүт чаагай. Ону мажакталдырбайн кезип алырынче хоочун комбайнер Майынды Наймап-оол кичээнгейин салып турар. Ооң комбайнының эрткен оруу бир десиң, көөрге, чаңгыс-даа мажак көзүлбес. Каңы тарааны турары Ензак Алай-оол база кызымак ажылдап турар. Оларның кайызы-даа хүн улуг ажыр күүседип келген. Тараа ажаалдазының маадырлары кылдыр шылгараннар. Чолаачылардан Хүлер-оол Донгак мактаадыг.

ЧУРУКТА: «Улуг-Хая» совхозта дүжүт ажаалдазының маадыры Майынды Наймап-ооллуң бастырган тараазын чолаачы Хүлер-оол Донгактың үндүрүп ап турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Телеграммага кемчээн алган

Телеграммада айыттынган фактылар кол дуунда шын. Ынчалза-даа министерство биле «Кызыл тараачын» совхозтуң аразында керээде картофель сөөртүлгезин сентябрь 15-те эгелээр деп дорт айыткан демдеглээри чугула. Ынчангаш ажыл-агыйже министерствонуң автобаазазының баштайгы 5 машиназы сентябрь 15-те үнүп, картофель сөөртүлгезин эгелээн. Ону бо айның 25-ке чедир доозары көрдүнген.

Тыва АССР-ниң садыг министри К. ШАВЫРАА.

Депутатка сөс

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ ЫНДЫГ

Совет кижи бүрүзү даартагы хүнге бүзүрелдиг. Ол дээрге, Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың тайбың дээш демиселиниң үретүңнели-дир. Он ийиги беш чылдың планнарын күүседир болзувусса, кедээниң чурттакчыларының амыдырал байдалы улам экижиир деп чүве тодаргай. Чаа-чаа объектилер туттунар, ажыл-агыйларның материалдыг баазазы улам быжыгар.

Съездиниң болгаш партия ТК-ның, Совет чазактың оон соонда хүлээп алган документилеринде Советтерниң, депутаттарның мурнунга улуг сорулгаларны салган-дыр. Бодум хуумда ук документилер-биле, ылаңгыя СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр социал-экономиктиг көгжүлдени дүргедедири дээш улус депутаттарының Советтериниң ролюн улам мадай бедидер болгаш харысалгазын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын катап-катап таныштым. Депутат кижи девискээринде турар бүгү-ле чүүлдер дээш сагыш салыр хүлээлгелиг-дир. Чогум мурнунда база ындыг негелде турган-даа болза, ону боттандырбайн турган-дыр бис, бо документиде ону улам чидиглендирген-дир.

Аңаа хамаарыштыр «Революцияның чалбыыжы» совхозта, Балгазын суурда, мээң херек өйген бодалдарым бар. Бир-тээ, депутат кижи болганымда ол чүүлдерни чугаалап, эш-өөр-биле сүмележип көрээ деп-даа бодап ор мен.

Мен ук совхозта ам 25 чыл хаван ажаап ажылдап келдим. Бо үениң дургузунда эвээш-биче-даа болза, дуржулганы мөөнчеп, багай эвес көргүзүглерни чедип ап келдим. Кедээ ажыл-агыйның бо алыры эки сайзыраар болза, орулгалыг ажыл дээрзин көрүп келдим. Хаван ажылындан совхоз арыг орулганы эвээш эвести ап келген.

Совхозтуң мал ажылында четпестер база бар. Малдың өлүп-хораар чоруу ам-даа хөй, чаш төлү хорамчалыг болуп келген. Бо чылдың бирги чартыында күрүнеге эът садарының планын «Революцияның чалбыыжы» 81 хуу күүсеткен. Оон база көскү эскерилгелер безин болбаан. А партияның съездизинге кижи бүрүзүнүң эде тургустунарының чугулазын демдеглээн болгай. А бистиң совхозтуң кышка белеткели безин чер албас. Септеттинмээн кыштаглар, бажыңнар ам-даа бар, малга чем белеткели база республиканың өске ажыл-агыйларындан хожудаашкынныг чоруп турар. Сенаж салырының планын совхоз оранчок ажыр күүседип турза-даа, сиген планын чүгле 77 хуу боттандырган. Ынчалза-даа малга четчир чем белеткеп алдынар дээрзинге идегел бар. Мурнуку чылдарда-даа четчир санныг чемни совхоз белеткеп ап келген, а ооң ажыглалының дугайында чугаалаза артык эвес.

Мал чемин хумагалаар талазы-биле ажыл бисте кошкак. Ону кышкы үеде аажок тетчеглеп турар бис. Ооң уламындан часкы үеде чем чедишпестеп, малдың өлүп хораар чоруу тыптып турар. Ол ышкаш совхозтуң күрүнеге саткан сүдүнүң шынары база чер албайн турар. Чүгле бирги сорттуң сүдү безин чүгле 50 хуу болуп турары мал чеминге хумагалал чок чорүүстуң бадыткалы болур.

Малчыннар хандырылгазының дугайында мааңа чугаалаза база артык эвес. Кыш, чай чок ырак, узак коданнарда турар ишчилерже кичээнгейнивис ам-даа четпес дээрзин миннир херек. Ылаңгыя садыг хандырылгазы, эмчи дузазы, ачы-дуза чедирилгези үениң негелдезинге четпес. Бо дугайында хурал санында чугаалап турар бис, а түңнел ам-даа чок. Оларның ажылдааргынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдар тургуспайн тургаш, оларга кандыг негелде тургузар бис? Кижи факторунуң дугайында партияның болгаш чазактың айтышкынын кичээнгейге албайн турары бо.

Мээң соңгуткан округумда № 2 орук-тудуг участогу база бар. Ооң ажылын база хайгаарап турар мен. Эрткен чылын ук бүдүрүлге орук-септелге ажылдарының планын үскен. Ооң-биле черлелештир кылган ажылының шынары база хирелиг. Ук участоктуң септээн оруунга хамаарыштыр хомудалдар хөй. Балгазын мээң ажыл-агыйымның бүдүргени дилиг материалдарының болгаш чазанылга кылыгларының шынары база дыка ажу.

Көрүңер даан, чаңгыс Балгазын кедээ Совединиң девискээринде турар бо каш санның албан чери барык шупту брак кылып турар ышкажыл. Мындыг чоруктар-биле бистер, депутаттар, эптешпес ужуражыр бис. Ол дээш айтырыгны кана-даа көдүрер, хемчег алырын албан-дужаалдыг кижилерден негээр хүлээлге бисте онаашкан. Ол дугайында СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунга база онзалап демдеглээн болгай. Брак ажыл дээрге, негелде бээр ажылдап билбезиниң, ээ барымдаалырының, билиг-мергежилин бедитпээниң фактызы-дыр. А түңнелинде кээп ол эде тургустунмайн турарының бадыткалы-дыр. Бо дугайында ажылчыннар удуртукчуга чедир ханы медереп билир ужурлуг. А ону чедип алыр дээш депутаттар база шудургу ажылдаар херек. Үениң негелдези ындыг.

М. КАСИМОВА,
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, «Революцияның чалбыыжы» совхозта хаван ажаакчызы.
Таңды район.

КЫСКА МЕДЭЭЛЕР

«Тыва - суг тудуг» трестиниң демир-бетон кылыглар заводунуң коллективи продукция бүдүрериниң болгаш сайгарарының он айларының планын хүусаадан эрте күүсеткен. Бо айның чартыынга чедир коллектив 1300 кубометр продукцияны эрткен чылдың ол-ла үезинден хөйнү берген.

Күш-ажылды организастаарын экижиткениниң, бүгү курлавырларын билдилиг ажыглааныының ачызында чүгле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн эвес, а продукцияның бот-үнези база чиигээн.

Коллективте чылдың пландыг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерни ажыр болгаш хүусаадан эрте күүседири дээш социалистиг чарышты В. Селиверстовтуң удуртканы арматурщиктер, А. Егошинниң удуртканы хептекчилер бригадалары болгаш хөөдүт-бетон белдиринде Н. Крупникованың операторлар коллективи чорудуп турар.

• • •

«Тыва автотранс» каттыжышкынының коллективи сес айларның планныг даалгаларын, бүгү техника-экономиктиг көргүзүглер талазы-биле ажыр күүсеткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы 2,6 хуу ажыр күүсеттинген, чүък сөөртүлгезиниң бот-үнези 0,7 хуу эвээжеттинген. Ниити коллективтиң чедиишкининге улуг үлүүн Минусинск болгаш Кызылдың № 3 АТБ-лериниң коллективтери киирген.

• • •

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының коллективи, оон районнарда ажыл-агыйлар аразының механизастаан колонналары эрткен сес айларының планныг көргүзүглерин чедир болгаш ажыр күүседир дээш шудургу ажылдап келгениниң түңнелинде чедиишкинниг болган. Кол керээлиг ажылдарның планы 102,1 хуу, чурттакчы тудуунга акшаландырышкынны шиңгээдири 127,5 хуу күүсеттинген.

Каттыжышкынның түс-түс коллективтеринден Бай-Тайгада болгаш Тожуда АКМК-лар шылгарап, мурнуку одуругда чоруп турар.

Бистиң корр.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: отчёттар болгаш соңгулдалар

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИНГЕ ДҮҮШТҮР

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының коммунистериниң отчёт-соңгулдалыг хуралы шугумчудал болгаш бот-шугумчудалдың адаа-биле органзастыг бедик деңнелге эртген. Партбюро секретары Н. Д. Злобина илеткелиниң эгезинде фабриканың хөй кижилиг коллективиниң ажыл-ижин, планныг даалгаларының күүселдезин ханы анализтиг тодаргай чижектер-биле холбап, чамдык сан-чурагайларны адагылаан. Эрткен 8 айларда фабрика сорттуг даг-дүгү бүдүрер планың 110 хуу күүсеткен, эрткен чылдың бо үезиле деңнээрге 9,6 хуу өзүлделиг болган.

Чедир кылдынмаан ажылдар болгаш четпестер хөй. Руда үүрмектеп, сорттаар комплекс планың 95 хуу боттандырган. Аңаа туруушкуннарга 911 ажыл шагы, уреглеп дериглерни эде кылырынга 142, даган руда дилеп тыварынга 250 ажыл шагы чидирген. КДД-2, КМД-2 марказыг дериглерниң эргижирээни, руданың ал-шык, малгаштыг черлерде таваржып турары ажылга саадаашкыннарны болдурган. Бедик сорттуг даг-дүгү арыглаар цехте 1964 чылда тургускан, толевизон күчүзүнден 3 катап хөй ажылды кылган дериглер 22 чыл дургузунда эргижирээн. Вентиляторлар чедишпезинден кижилерниң ажылдап турар черлериниң доозуну чогуур нормадан он катап ажып турар. Дериглерни солуур, эде дериир дугайында айтырыг чүгле чугаа боор арткан. Партбюро фабриканың дирекциязының мурнунга бо чугула херектиг эгезээр дугайында шыңгызы-биле тургуспаан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң документилеринде кижи факторунуң ролюн онзалап айыткан. Хамыктың мурнунда кижилерниң ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар ужурлуг. Дүн, хүн чок ээлчежип ажылдаар цехтерниң одалга системазын, соңгаларын кышка удур септеп, чылыглаваазын илеткелчи болгаш санал берген коммунистер улуг дүвүрээзин-биле чугаалап турганнар.

Комбинаттың ажылчын хандырылга килдизи аъш-чем продуктулары-биле багай хандырып турар. Столоваяларда, буфеттерде кылып турар чемниң ассортиментизи ээзэп, шынары куду. Ажылчыннарның хостуг үезиң болгаш культурлуг дыштанылгазын шын организастаар, спорт болгаш культура-массалыг ажылдарже хаара тудар талазы-биле алдынып турар хемчеглер кошкак. Оон-даа өске шугумчулелдер хуралга хөй болган.

Эде тургустунуушкунуң амгы үе-чадазында экономиктиг болгаш политиктиг өөредилгеже улуг кичээнгей салдынып турар. Эрткен өөредилге чылында теоретиктиг семинар, парткомнуң чанында аныяк коммунистерниң, инженер-техниктиг ажылдакчыларының школалары, коммунистиг күш-ажылдың ээлчег аайы-биле 41 школалары ажылдап турган. Политхүннер эртип, «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери, чалаткан лекторлар хөй лекцияларны номчугулаан. Оларның аразында коммунистер В. А. Милосердов, О. Ю. Чичкеевич, Т. В. Баранова, С. Д. Куулар болгаш өскелер-даа партийжи даалгаларын ак сеткилдиг күүседип келгеннер.

Оон-биле чергелештир экономиктиг болгаш политиктиг өөредилге системазында сан сурер, эрецгейлээр чүүлдер хөй, кеску агитацияның болгаш хана парладылгазының ажылы багай дээрзин коммунистер шугумчулаан.

Социалистиг чарыш — кижилерниң бот-идепкейин көдүрериниң кол бызазы. Партбюронуң удуртулгазы-биле профэвилел комитеди (даргазы Д. К. Дүмен-оол) чарышты калбартыр, ооң салдарын бедидер талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чорудуп турар. Чарыштың түңнелин ай хонуктап, ай, квартал аайы-биле түңнеп, тиилекчилерни илередип, мактап, шаңнап келген. Эки ажылдап турар ээлчеглерниң дугайында агитхуудустары бажың хүн санында үндүрүп, кеску черлерге азып турар. Фабрикада 351 кижи «Он бирги беш чылдың шалыпчызы» деп хөрек демдектериниң эдилекчилери.

Партияның хереэнге бердинген, ооң политиктиг угланыышкынын амыдыралга боттандырар дээш демиселдиң авангардында чоруп орар коммунистер хөй. Оларга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, слесарьлар бригадири А. А.-К. Хертекти, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң делегады, дериглер тааржыштырыкчызы Ч. Х. Өлчейни, механик А. М. Радкованы, кадакчылар бригадири В. К. Монгушту болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Партия хуралдарынга коммунистерниң отчёттарын доктаамал дыңнап, партийжи характеристикаларны чугаалажып, бадылап турар апарган.

Коллективте 216 комсомолчу бар. Оларның аразында тәлентиг, идея талазы-биле туруштуг, инициативчи, ажыл-агыйжы аныяктарны партия хүрээлеңинге хүлээп алыр ажыл ам-даа кошкак. Отчёттуг үениң иштинде 4-ле кижи хүлээп алган. Партбюро секретары бодунуң илеткелинге комсомолга партийжи удуртулга дугайында чүнү-даа киирбээни ооң аныяктар-биле ажылдаваанын херечилеп турар деп коммунистерниң шугумчулээни чоптуг.

Партия чурумун хажыдып, коммунистиң ат-алдарын бужартадып турар кижилер-биле эптешпес чок демиселди чорудуп келген. В. А. Юсуповту арага-дарыже сундулааны, К. М. Хомушкуну ажылынга харысаалга чогу, Э. А. Ооржакты партия организациязы-биле харылзаазын чидиргени дээш партия кежигүннеринден үндүрген. Партийжи даалгаларны багай күүседип турары дээш Ш. К.-К. Кужугет, А. И. Зубанов, В. Л. Чебенюк, Д. М. Ондар отчёттуг хуралга шыңгыы шугумчулелге таварышканнар.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр эде тургустунуп, үениң негелдезин өзүлдер чогаадыкчы дилээшкин-биле ажылдаар, партийжи ажылдың аргазын болгаш стилин сайзырадыр талазы-биле делгереңгей доктаалды хүлээп алган.

А. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

НАЙЫРАЛ, АКЫ-ДУҢМАЛЫШКЫ ЧОРУК—БИСТИҢ БАЙЛААВЫС

УКРАИН ССР. Орус-түрк дайынның соонда түрк дарлалдан дескен, Россияга чурттаарын дилээш, көжүп келген болгарларның салгакчыларының Первомайск областа Ольшанка районунда чурттап турар оларның суурлары Доброе, Станкуватое, Малая Мазница деп аданыр. Чыл келген тудум болгар суурлар өзүп, улам-на чараш болуп турар. Г. Димитров аттыг колхозтуң төвү — Доброе амгы үениң агрохоорайы болу берген.

Интернационалчы найыралдың чаңчылдарынга шынчы улус мында зас-кежиктиг. [illegible] 1344 чурттакчыларның 65 хуузу болгарлар, 31,5 хуузу украиннер. [illegible]

[illegible]

Г. Димитров аттыг колхоз — Совет-болгар найыралдың коллективиниң кежигүнү.

ЧУРУКТА: Тодоровтар. Виктор Васильевич — национальн болгар, маңаа төрүттүнген, ортумак школа дооскан. [illegible] Ам ол — Г. Димитров аттыг колхозтуң кол инженери. Оон кадайы — украин Майя Андреевна, [illegible]

[illegible]

ЧУРУКТА: бот-тывыштыг коллективтериниң «Хоро» байырлалче бар чорууру.

И. ДЕМЧУКТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроиниказы.

СЭКП ТК-ның «Партийная жизнь» журналының ээлчеглиг 18-ки номери чырыкче үнген.

Журнал «СЭКП ТК-ның Политбюрозунда» деп дыңнадыг-биле ажыттынган. СЭКП Төп Комитединиң «Коммунист» журналдың дугайында» доктаалын ында парлаан.

ЖУРНАЛДЫҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ НОМЕРИ

Номерде «Төөгүлүг улуг ужур-дузалыг инициатива», «Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени — чаа сорулгаларның деңнелинче» деп редакция чүүлдерин парлаан, «СЭКП ТК-ның чанында партийжи контроль комитединде» деп рубриканың адаанда «Коммунист удуртукчуларның персоналдыг херектерин көөр талазы-биле Днепропетровск облааттың партия комитеттериниң ажылының практиказында шыңгыы четпестерниң дугайында» материалды парлаан.

Журналда «Кадрларны массаларга ажылдаар кылдыр өөредир», «Шугумчулелдиң болгаш бот-шугумчулелдиң байдалынга», «Коммунистерниң отчёттары», «Күш-ажылчы эвес орулгаларның оруун дуглаар», «Сөстүң болгаш ажыл-херектиң чаңгыс болуруң чедип алыр», «Езу барымдаалаар чорукту шиитпирлии-биле узуткаар» болгаш өске-даа материалдарны парлаан.

(СЭТА).

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң аныяк комбайнери Алексей Ооржак беш чыл механизаторлаан. Эрткен чылда дужут ажаалдазынга киришкеш, макталга каш удаа кирген. ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезиниң Алдын медалы-биле шаңнаткан.

Алексей бо хүннерде ажыл-агыйның № 3 отрядының шөлдеринде чаагай тарааны кестирип, ажаажып турар. Ол хүнде ийи үлүгүн күүседип турар. Ооң чанында—үш дугаар отрядтың учётчиги Ондар Седенович Сертектиң аныяк комбайнер-биле чугаалажып турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДОҢАТ КЕЛБЭЭНДЕ

Кышка белеткелди Кызылдың чылыг-энергия районунуң коллективи быжырымчалыг чорутпушаан. Кварталдар иштиниң чылыг четкилериниң болгаш чылыг үлээр четкилериниң гидравликтиг шепеллеэзин чорутган. Чылыг пунктузунуң болгаш котельнаяларның дериг-херекселдерин септеп дооскан. Бо бүгү ажылдарны чайгы үениң дургузунда чүгле чылыг энергия районунуң ажылдакчыларының эвес, хоорайның өске-даа төрелдешкек бүдүрүлгелериниң күжү-биле чоруткан.

— Ынчалза-даа кышка белеткелде улуг четпестер база бар,—деп, төп чылыг районунуң начальниги А. Савченко чугаалаан. — «Көк-Тей» совхозтуң хоорайның харылзаа белдириниң, № 48 тудуг эргелелиниң, Агроүлетпүркүркомнуң болгаш найысылалдың өске-даа бүдүрүлгелериниң база организацияларының чылыглыга пункттулары чылыг хүлээп алырынга белен эвес. № 19 үргүлер садызы, № 8 школа болгаш № 4 ХПТУ-да шак ындыг байдал бары дүвүренчиг.

А чылыг энергиязының бүдүрүкчүзү Кызылдың төп электри станциязы. Ында амгы үеде тургускан 10 котел-агрегаттар хоорайның чылыгга болгаш изиг сугга негелдезин хандырып шыдаар күчүлүг. Ажылдап турар чылыг четкилериниң узуну барык чүс километр четкен. Ооң 18-зы, Кызылче, Каа-Хем суурдан шөйүлген кол магистральга онаажыр.

Кызылдың агаарын арыдар сорулга-биле сөөлгү чылдарда чүс ажыг үүрмек котельнаяларны хаггаи. Ону бо чылын база уламчылаар. «Каа-Хем» кинотеатрының, Садыг министерствозунуң баазазының, «Тыва автооруктуң» болгаш өске-даа котельнаяларны хаар. Бо талазы-биле оон-даа хойну кылып болур, ынчалза-даа шаптыктап турар чылдагааннар бар. № 3 тускайжыткан тудуг эргелелиниң девискээринде чылыг үлээр четкиниң болгаш төп чылыг пунктузунуң тудуу көнчүг оожум чоруп турар. Бир эвес бо объектилерни дүрген доозуптар болза, ам-даа үш котельнаяны хаар арга тургустунар.

Бүгү чылыг-энергетиктиг ажыл-агыйны кышка организастыг, шынарлыг белеткээриниң болгаш шын ажылдаарындан хамааржыр чүүлдер хөй. Оон ачызында үлетпүр, транспорт, тудуг, чурттаалга-коммунал болгаш өске-даа бүдүрүлгелер, албан организациялар кышкы үеде дең-десни ажылдаар аргалыг болур. Ынчангаш бар четпестерни дүрген чайладыры чугула.

В. МААДЫР-ООЛ.

МУРНАКЧЫЛАР

Чадананың саржаг заводунуң коллективи бараан продукцияны бүдүреринин планын 120,8 хуу күүседип, планныг ажыр 64,1 муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп, хереглекчилерже чорутуп. Продукция сайгарарының планы 123,6 хуу кылдыр боттанган.

Ажыл-ижинге бердинген, ак сеткилдиг кижилер коллективте хөй. Болбааларыдыр аппаратчик Урана Сат, сарыг кылыкчыны Александра Болат-оол, одаачы Дамба Кантор, ажылчын Раиса Сат оларның аттарын коллектив чоргаарал-биле адаар.

А. ДОҢГАК.

ЧАРЫШТЫ КАЛБАРТКАН

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының ажылчыннары эрткен сес айларда 7456 тонна даг-дүгү бүдүрер онаалдазын ажыр боттаан. Бараанныг продукцияны бүдүрер, ооң сайгарар даалгазын база ажыр күүсеткен.

[illegible]

Надежда Арсланованың, Владимир Донгактың, Лидия Федосееваның, Николай Сарыгларның, Даш-Мерге Ондарның [illegible]

— Шак мындыг темп-биле ажылдаар болзуусса, [illegible]

[illegible]

А. ХЕРТЕК.

АЯН КИРГЕН

Бистиң Бай-Тайга районнуң төвү — Тээли суурга мурнуку ийи чыл иштинде самолёт кээп көрбээн. Чылдагааны: мооң мурнунда самолёт хонар шөлге ажылдап кирген кижилерниң каш удаа солчуп келгенинден, сөөлүнде барып, анаа ажылдаар, ону эдээр кижи чок болганындан ол шуут ээн турган. Ээн турда самолёт хонар шөлдүң бажыңының одалга системазы шуут чарылган, соңга-хаалгазын, анаа турган харылзаа тудар үлүт эртектиг аппаратураларны доозазын үреген, алырын апарган.

Бо чылдың май айдан эгелеп, мурнуку чылдарда комсомол шугумунга ажылдап турган, аныяк коммунист Николай Иргитович Үлүт-Хаай бодунуң күзели-биле мында ажылдап кирген. Эр Кызылга ийи неделя иштинде аэропорт ажылының талазы-биле өөренгеш, ажылды бүт кырынга тургузар хемчеглерин ап чоруткан. Баштай шөлдүң бажыңын септедип кылдырган.

Тээлиде бот-орулга-чарыжалыг сентелге-тудуг участогунуң тудугжулары капитал септелге ажылдарын эки шынарлыг кылдыр кыска хүүседа кылган.

Самолёт хонар шөлде амгы үениң чаа аппаратуразын экпеп, эптеп тургускан. Самолёт хонар шөлду аштап, десилээри-биле алды удаа шефтерни организастаан.

Ында бажыңның даштыкы аштаалгазын кылырынга болгаш даш аштаан шефчилерге районунуң суггарылга эргелели машина-техникаңы тускайлап берип, эки хандырып турган.

Ам самолёт шөлу шуут аян кирген. Ооң маңаар залын болгаш чурттаалга шөлдерин шынарлыг кылдыр септеп, ишти, даштыын будуп, дөвискээрин аштап-арыглааш, хемчеглерин септеп кылган.

Хонар шөлдүң бажыңының иштики дериглерни шимеэдээн онаа көрүштүг апарган. Шаалазын, ханазын өңгүр будуктар-биле дозулап будааш, хаалаларны чараш угулзалаан, дер-биле каастаан. Кеску агитация эки, пассажирлерге хамааржыр сүмелерлиг пакат-чуруктарны аскылаан. Пассажирлер олурар чымчак сандайларны залда салдылаан. Пассажирлер ойнаар шыдыраа, шашкилер белен бар.

Бо хүннерде Тээлиниң самолёт хонар шөлу АН-2, Л-140 самолёттарны хүлээп ап турар. Хүнде ортумаа-биле 40-50 хире пассажирлер мындыраар аргыжып турар. Л-410 Кызыл — Тээли аразында неделяда 6 катап, АН-2 Кызыл — Тээли — Кара-Хөл аразынга неделяда 3 катап база Моогуп-Тайгаже 3 катап ужуп турар.

Пассажирлерге бүгү-ле таарымчалыг байдалдар тургустунган. База бир онзалап айытса чогуур чүве — ооң бир ораазында буфетте ажыткан. Ында аъш-чем аймаан, изиг шай, пирогилерни, соктарны пассажирлерге садыглап турар. Бо буфеттен аъш-чем аймаан чүгле пассажирлер эвес, харын суурнуң чону безин садыглап ап турар.

Ам шөлду долгандыр херимнээри, дажын ам-даа эки аштап турарга, чоорту асфальттаары планнаттынып турар.

Ээн калган аэропортту эки кижи ээлеп, ажылдап киргеш, шак ынчаар аян кирер кылдырып, ажылды амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде организастап, тургускан-дыр.

Аныяк коммунист, Тээли кедээ Совединиң депутады Николай Иргитович Үлүт-Хаай чаңгыс чер-чурттугларынга ажыктыг, эки үүле-деректи бүдүржүп, төлептиг бадаан болуп турар.

И. СЕДИП-ООЛ.

ЭДЕРИН ААЗААН

ШЫНГА ХАРЫЫ

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң профэвилел комитединиң даргазы Х. К. Куулардың талазындан кижилерге эвилеп эвес, кичээнгей чок, чурттаалга бажыңнарының хуваалдазын кылырда, хамыдышкыннар кылып турарының дугайын бижээн чагаа редакцияга келген.

Фактыларны сайгарып, херечээ айтырыг-биле ооң СЭКП райкомунуң бирги секретары О. Н.-С. Шагдыр-оолче редакция чоруткан.

Х. Куулардың боду-биле партия райкомунуң органзастыг килдизиниң эргелекчизи беседалашкан, хамычаныңда четпестерин эдип алырын аазаан.

Ол совхозтуң профэвилел комитединиң чеди кижи составтыг бажың хуваар комиссиязы бо чылдың март 25-те хуралынга О. О. Саая бажың бээрин шиитпирлээн турган. Чылдагааны? Ооң дуңмазы өгленир деп турар. Амгы үеде О. Саая алган бажыңында дуңмазы-биле чурттап турар, бажың ээлеңнде ады бар.

Комиссия кежигүннери-биле беседаны кылып, ажылчыннарның өдегде-хоомулдалдаарынче кол кичээнгей салып, маргылдаалыг айтырыгларны шын шиитпирлээр дээш чонуң санал-оналдарын бүгү талалыг өөренип көөрүн сүмелээн.

Ол шишкан путёвкалар хуваалдазын канчаар чорутканын хамаарыштыр тодаргай сайгарылганы кылып, чамдык дилеглерге хамаарыштыр чогуур хемчегни алыры кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазынга сүмелээн дээрзин харылаа бижээн турар.

ӨГ-БҮЛЕ БҮРҮЗҮ КВАРТИРАЛЫГ БОЛУР УЖУРЛУГ

Горькийниң автозавод коллективиниң өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле хандырар сорулганы шиитпирлээр талазы-биле инициативазын СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга деткээн. Социал чугула ол айтырыгны канчаар шиитпирлээрил? СЭТА-ның корреспондентизинге ол дугайын чугаалап бээр кылдыр состен бероэн.

Ада-чурттуң автомобиль тудуушкунунуң баштайгы болур ол заводтуң чанынга чартык чыл мурнунда-ла бүгү талазы-биле таарымчалыг кылдыр кылдынган чурттаалга бажыны туттунган. Ынчан оон чурттакчыларының бирээзи А. Бусыгин болган, машина тудуушкунунуң стахановчу шимчээшкининиң эгелекчизи ол турган. Оон бээр ол бажынны болгаш кварталды «бусыгиннер» дээр апарган. Автозаводтуң хоочуннары ында чурттап турар. Суббо[illegible] хүннеринде автозаводтуң ажылчыннарының ажылдаар аппа-херекгизиниң күүселдези биле чоокта чаа ийи бажыңны база туткан. Аңаа күш-ажылдың хоочуннары чурттаар. Үнгүү бажыңнын тавва база салдынган. Автозаводтуң ажылчыннарының дугайында сагыш салышкынның тодаргай чижээ ол эвес ийикпе?

— СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде болгаш «Чурттаалга айтырыглары чургка шиитпирлээр хүрлеедир кол угланышкыннар дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалында айыткан перспективалар [illegible]

[illegible]

(СЭТА)

Юристиң тайылбыры

ДЕКЛАРАЦИЯ ДЕП ЧҮЛ?

«Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» болукун 1986 чылдың май 15-теги доктаалын ёзугаар ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 5 муң ажыг рубль түңге кылдынган дугуржулгалар талазы-биле санажылгаларны (садып алганы, садары, тудуг кылыры болгаш өске-даа ол янзылыг) Курбанкыларының албан черлериниң азы Күрүнениң күш-ажылчы ажаалга кассаларын дамчыштыр шилчиңнинин аргазы-биле чорударын доктааткан.

10 муң ажыг рубль түңге дугуржулгалар кылган хамаатылар бар орулгаларының үнер дөстериниң дугайында декларацияны сан-хөө органынга киирер хүлээлгелиг. Декларация чүгүм чүү болуп турарыл, база ону канчаар кылыр ужурлугул? ССРЭ-ниң Сан-хөө министерствозунуң, ССРЭ-ниң Күрүне банкызының, ССРЭ-ниң Садыг министерствозунуң, ССРЭ-ниң Юстиция министерствозунуң 1986 чылдың июль 15-теги № 125 (13), 086-75, К-8-503 инструкциязынга дүүштүр декларацияга хараазындагы чүүлдер кирер:

Дугуржуушкун кылган хамаатының фамилиязы, ады, адазының ады.

Паспорт: сериязы, дугаары, кымның база кажан бергени.

Доктаамал чурттап турар чериниң адрези болгаш ажылының кол чери, ооң соонда кылдынган дугуржулганың характерин айтыр: магазинден бараанар садып алганын, өске хамаатыдан бараан садып алганын, бажыңны азы өске-даа эт-херекселди садып алганын, сатканын, чурттаглга бажыңын (дачаны) тутканын айтыр. Дугуржулга кылырынга эргежок чүгүла акша-херекселлерни орулганың кандыг үнер дөстериниң күсели-биле мөөңнеттинин алдынганын:

1. Ажыл төлевири болгаш бүдүрүлгелерге, албан черлеринге, организацияларга ажылдап турганындан алдынган өске-даа акша шапналдарын айтып, ол акша-хереглерин каяа база кажан алганын ынап-ла айтыр.

2. Күш-ажылчы өске-даа орулгаларын болгаш шыгжамырларын — ол күш-ажылчы ажыл-чорудулга ус-дарган тывыштарының аргазы-биле, хууда практиканың болгаш хоойлу-биле чөпшээреттиген өске-даа ажылдаашкыннарының аргазы-биле алдынган бе дээрзин, ол ажыл-чорудулгазын каяа база кажан боттандырып турганын.

3. Номнарын парладып үндүргени дээш, эртемниң, литератураның болгаш уран чүүлдүң чогаалдарын күүсеткени азы бир янзы ажыглаашкыны дээш автор шапналдарын айтыр.

4. Ызыгуур салган алган түңнерин.

5. Күрүне чээшкиннерин азы акша-бараан лотереяларын ёзугаар ойнап алышкыннарын (кажан база кандыг чээшкин азы кандыг лотерея ёзугаар ойнап алышкыннар алдынганын) айтыр.

6. Комиссиялыг магазиннер дамчыштыр эт-севин сатканындан алдынган түңнерин (кажан база кандыг эт-септерин дээш).

7. Орулганың өске үнер дөстери дээш анаа өг-бүлениң кежигүннериниң ажылдап алышкыннарын киирер херек.

Өске-даа орулгалар дээш — кедээ ажыл-агый продукциязының артыкшылдарын сатканындан орулгаларны, чаңгыс удаа алыр бүгү-ле болдунгу дег гонорарларны болгаш декларацияны хынап турарының үезинде кичээнгей алдынар өске-даа ол янзылыг чүүлдерни айтыр.

Түңнелинде хараазындагы бижиглелди кылыр: «бо декларацияда айыттынган медээлерниң шынныын бадыткап тур мен. Декларацияда медээлерни шын эвес айытканы дээш харысалганың ялалечеглерин сан-хөө органнарының ажылдакчылары меңээ тайылбырлап берген. Бо декларацияны киргениниң дугайында сан-хөө органының шиизылгазы алдынган».

Ооң соонда декларацияга ол документини тургускан кижи ат салыр болгаш үезин, тодаргайлаарга, хүнүн, айын, чылын салыр.

Декларация бээриндеен ойталаан азы ону чогуур үезинде бербээн, ол ышкаш биле-тура-ла анаа хажыдыышкынныг сан-медээлерни киирген хамаатыларга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1986 чылдың май 23-теги «Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер дугайында» Чарлыынга дүүштүр административтиг харысалга онаар.

Декларациялар киргениниң дугайында шиизылгаларны хоорайның азы районнуң сан-хөө килдистери бээр болгаш оларны тускай дептерге айтып демдеглээр. Алдынган декларациялар дугайында херектерни доктаамал кадагалап шыгжаар.

Хамаатыларның кирген декларацияларын хамаарышкан сан-хөө органының удуртукчузу көөр. Эргежок чүгүла апарган таварылгада сан-хөө органы декларацияда кирген медээлерниң бадыткалын бүдүрүлгелерден, албан черлеринден, организациялардан, хамаатылардан айтырып, ол ышкаш декларацияларда чарлаттынган орулгалар түңнериниң үндүрүглерин ойлаарда төлээн бе дээрзин хынап болур.

Б. СВЕРДЮКОВ.
Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң улуг консультантызы.

«ЭЛЕКТРОННУГ ДОЦЕНТИНИҢ» АЙТЫРЫГЛАРЫ

ЭСМ болгаш дээди школа. Бо болза үр үениң дургузунда дискуссия чорун келген айтырыг-дыр. Дээди школага өөренип келгеннерни амгы үениң тускай эртемниг инженер, эртемден болдурары эң-не нарын, харын-даа улуг үнелиг чүүл боол турган. Чамдык кижилер чигзинип, аңаа дисплейниң турган хереэ бар бе, кандыгыл деп турган. Өөредилге чорудулгазынга ЭСМ-ниң киржири башкының өөреникчилер-биле хөй чылдар иштинде чорудуп келген ажылынга, кижиниң угаан-бодал ажыл-чорудулгазынга кандыг-бир чаңгыс хайлаашкын болу бербес бе?

Үе-шагның эрткени-биле айтырыгны ооң ынчаар тургуспастай берген. Компьютер бүдүрүлге чорудулгазын-даа башкарып, нарын төлевилелдерни ажылдап кылып, космос корабльдерин башкарып болгаш өске-даа хөй чүүлдерни кылып шыдаар аргалыг болган. Саналга техниказын болгаш телехарылзааларны массалыг-биле ажыглаары чүгле бүдүрүлгеге эвес, харын иштилел амыдыралынга объективтиг эргежок чүгүла чүүл болу берген. Ол угланыышкын чоокку беш чылда ЭДЧ кежигүннери чурттарның 2000 чылга чедир эртем-техниктиг депшилгелиниң Комплекстиг программазын боттандырып чорудуп турар үеде улам-на быжыгар. Улус ажыл-агыйының электронизациязының баштайгы беш угланыышкынының аразынга ол бирги черни эелээн.

Экспертерниң санап турары-биле алырга, аңы-дуңмалышкы чурттарның улус ажыл-агыйын компьютеризастаары чүгле национал орулганың өзүлдезиниң темпилерин, күш-ажылдың бүдүрүкчүзүн бедидер, продукцияның материал болгаш энергия чарыгдалын 1,5—2 катап кызырар эвес, харын-даа эртем программаларын болгаш инженер-техниктиг төлевилелдерни ажылдап кылырының болгаш боттандырарының чорудуларының хуусааларын 2—3 катап эвээжедир арганы берип турар апаар.

Амгы үеде ооң улам нарын угаан-бодал- сорулгаларын — кандыг-бир тускай эртемге кижиниң өөренирин, амгы үениң тускай эртемниг инженериң кижизидеринге ооң ролю кандыг болурул?

ӨӨРЕДИЛГЕ НОМУНУҢ ОРНУНГА — ДИСПЛЕЙ

Ол айтырыгга харыы алыры-биле Дээди школаның айтырыгларының эртем-шинчилел институдунче ооң директору техниктиг эртемнерниң доктору Александр Савельев-биле ужуражыры-биле чоруптум. Ол институт 2000 чылга чедир Комплекстиг программаның иштинде координаторларның — кол организацияларның бирээзи болуп турар.

— Комплекстиг программаның улуг хемчээлдиг сорулгалары ооң киржикчи бүгү чурттарындан «улус ажыл-агыйынга бедик мергежилдиг кадрларны белеткээринге улуг кичээнгейлиг хамааржылары негеп турар. Ол чорук мурнунда ийи-чаңгыс ажылдап кылышкыннар, чурум болганы-биле, ийи талалыг үндезинге кады ажылдаашкыннарны кылып турган болза, ам ол айтырыг талазы-биле бистиң кады ажылдажылгавыстың бүгү практиказын шиитпирлээр-биле эде көөрү баш удур көрдүнген. Ол талазы-биле кады ажылдажылганың ажыктыын эки болгун деп кызээр ужурлуг. Ооң-биле кады даартагы хүннүң тускай эртемниглерин белеткээриниң дециелин бурунгаарладырынга арганы берип турар курлавырлар чүгле билдинип турган эвес, харын дээди өөредилге черлериниң эртемниң шынарын чаа чадаже бедидип үндүрер арга бар турган,— деп, А. Савельев чугаалаан.

Ол бүгүнүн дугайын дээди школага саналга техниказының чепсек-херекселдерин ажыглаарының үндезинге өөредилге системазын сайзыраңгайжыдар талазы-биле ЭДЧ кежигүннери чурттарның тускай эртемниглериниң чоокта чаа болган чөвүлел хуралынга чугаалажып турган. Аңаа кады ажылдажылганың тодаргай угланыышкыннарын, киржип турар тала бүрүзүнүң болунга күүседири-биле алыр сорулгаларын тодаргайлаан. 1987 чылдың январьдан эгелээш ЭДЧ кежигүннери чурттарның Комплекстиг программазын ёзугаар ийи болгаш хөй талалыг керээлерни боттандырып чорудары эгелээр. Бистиң чуртувус ол улуг ажылдарга ол талазы-биле чүгле УССР-ниң Эртемнер академиязының Кибернетика институду, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Информатика айтырыгларының институду ышкаш ындыг кол эртем-шинчилел институттары ышкаш ындыг черлер-биле эвес, харын 20 дээди өөредилге черлери-биле төлээлеттирген болур.

Чоокку үеде тускай эртемниглерниң кады шиитпирлээр ужурлуг хөй санныг айтырыгларының чүгле бирээзи мындыг. Чыл келген тудум информацияның чаартыышкынның темпилери өзүп, ооң хемчээлдери улгадып турар. Студент өөредилге номунуң арыннарын ажып олурда, ындыг кыска үе иштинде безин эртем бурунгаар базымны кылып турар. Бир эвес ону элээн хөөреткенде болур болза, дээди өөредилге черниң өөредилге номун өскертиринге эвээш-ле дээрге 3—4 чыл негеттинер. Компьютер дисплейи-биле, тускай эртемниглерниң санап турары-биле алырга, өөренириниң элээн хүрээн херекселин студент болунуң холунга алыр. Ооң утказын кандыг-бир эртемде чаа угланыышкыннарның, ажыдыышкыннарның, информацияда чаартыгларының хире-чергези-биле башкы дораан өскертип болур. Студентилерниң практиктиг ажылдарын күүседип турарын ЭСМ хынап, өөренип турар чорудулгаларының болгаш болуушкуннарының моделин экранга көргүзүп болур.

СОРУЛГА — ЧАҢГЫС АЙЖЫТТЫНГАН СИСТЕМА

Доктаамал калбарып турар социалистиг интеграцияның байдалдарында дээди школаның тускай эртемниглери студентилерни бир аай, чаңгыс аайжыттынган система-биле белеткээриниң сорулгазы-биле улам-на шиңгыызы-биле таваржып турары чигзиниг чок артып калган. Каттышкан бүдүрүлгелер, лабораториялар шинчилел коллективтерин тургузары ышкаш кады ажылдажылганың чаа-чаа хевирлери чыл келген тудум-на ханылап турар апаар. Ындыг болганда, келир үениң тускай эртемниг кижилери социалистиг дем каттыжылгазының кандыг-даа чурттарының улус ажыл-агыйынга ажылдап билир ужурлуг.

Маңаа тускай онзагай байдалды барымдаалап көрбес аргажок. Амгы үениң эң-не чаа негелделеринге хүлээп турар чаңгыс аай системаны канчаар тургузуп алырыл база ооң-биле кады аңы-дуңмалышкы чурттарның чыып алган дуржулгазының чогумчалыг чүүлдерин канчаар ажыглаарыл? Ону дээди өөредилге талазы-биле тускай эртемниглер шиитпирлээр ужурлуг.

Өөредилгени компьютержидери бо хүннерде социалистиг бүгү чурттарны хаара туда берген. Бистиң чуртувуста өөреникчилерниң ЭСМ-биле таныжылгазы ортумак школаның 9 класындан эгелээр. Болгарияда болгаш Венгрияда ооң арте 6 — 7 класстардан эгелээр. Компьютерлерни ГДР-ниң болгаш ЧССР-ниң школаларында калбаа-биле бүгү черлерде ажыглап турар. Чүгле ол үе чаада келир үениң студентизиниң, компьютер-биле ажылдап билириниң үндезинин салдынар. Мында социалистиг дем каттыжылганың тускай эртемниглериниң каттышкан күженишкиннери-биле шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар ам-даа эвээш эвес.

— Өөредилге чорудулгазының бүгү чадаларынга ЭСМ-ни херегleeриниң ажыктыы чигзиниг чок. Ону эртемнерни өөренип турар үеде «угааныг үзүрлээшкини бизе» — компьютер-биле чарыш кевирлиг кылдыр тургускаш чедип алыр. Ындыг өөредилгениң үезинде өөренип турарларының чогаадыкчы аргалары эң-не долузу-биле хөгжүүр. Амгы үеде бис ол чаа чүүлге чүгле баштайгы базымнарны кылып турар бис. 2000 чылга чедир Комплекстиг программаны боттандырып чорудары «электроннуг доцентиге» социалистиг дем каттыжылга чурттарының дээди өөредилге черлеринге өөредилге чорудулгазынга бүрүн эргелиг болгаш хээштиг дузалакчызы болу бээринге арганы бээр— деп, түңнелинде Александр Савельев чугаалады.

Николай ДУДКИН.
(ПМА).

⊙ ССРЭ биле ВСР-ниң аразында харылзааларының чедиишкинниг хөгжүлдези.
⊙ Терроржу үүлгедиишкиннер чалгыы соксавайн турар.
⊙ Атомнуг электростанцияны доктаадып каан.
⊙ Авария улуг дүвүрелди болдурган.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СОВЕТ ИНИЦИАТИВА ДУГАЙЫНДА

ХАНОЙ. Совет үеде СЭКП ТК-ның Чиигиие секретары М. С. Горбачевтуң идип үндүргени ССРЭ-ниң тайбың инициативаларын Вьетнам долузу-биле деткип турар деп, ВКП-ниң ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы Фам Ван Донг медеглээн. 1987 чылдың январь 1-ге чедир ядролуг чагылдырыышкыннарга мораторийни чаңгыс талалыг узалдып алганы, «Руде право» солуннуң айтырыгларынга совет удуртукчузунуң харыылары — бо бүгү Совет Эвилелиниң чаагай тура-соруунуң илерели, боо-чепсектиг эдере бүдүрерин доктаадыры болгаш ядролуг халаптың айыылын чайладыры дээш демиселге ооң бедик харысалгалыының көскү херечизи-дир. Азия-Оожум океан девискээринге тайбыны, айыыл чок чорукту болгаш дең эргелиг кады ажылдажылганы хандырарынга ССРЭ-ниң киирген улуг үнелеп четтинмес. Ол дугайын М. С. Горбачевтуң Владивостокка чугаазынга идип үндүрген конструктивтиг саналдары херечилеп турар.

Совет улустуң мурнунга чаа канчаар-даа улуг перспективаларны ажыткан СЭКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлериниң төөгүлүг ужур-дузалыын Ханойга чуве чугаалап турган ол демдеглээн. ССРЭ биле ВСР-ниң аразында харылзааларының чедиишкинниг хөгжүлдезинге сеткил ханыышкынын Фам Ван Донг илереткен.

(СЭТА).

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ КЫЙГЫРЫЫ

ДЕЛИ. Демократияны камгалаары дээш идепкейлиг демиселди калбартырып, сепаратистерниң болгаш оларның өмээржикчилериниң каржы дерин бодалдарын күүседирин болдурбазын Индияның президентизи Заил Сингх чурттуң чонунга кыйгырыынга чугаалаан. Даштыкы күштерниң деткимчезинге даянып алгаш, республиканың аңгы-аңгы районнарынга дүшкүүрлүг чорукту тургузарын оралдажып турар реакцылыг күштерге хамаарыштыр дыка дүвүреглиг болуп турарын Калькуттага чуве чугаалап тургаш, ол илергейлээн. Индияның бот-догуннаар чорууң дайзыннарының ооң чаңгыс эвиинге болгаш девискээр талазы-биле бүдүн-бүрүн болур байдалынга айыылды тургузарын бодаан оралдажыышкыннарынга киржилге чок артып каар арганы боттарывыска тургуспас ужурлуг бис деп, күрүнениң баштыңы медеглээн.

(СЭТА).

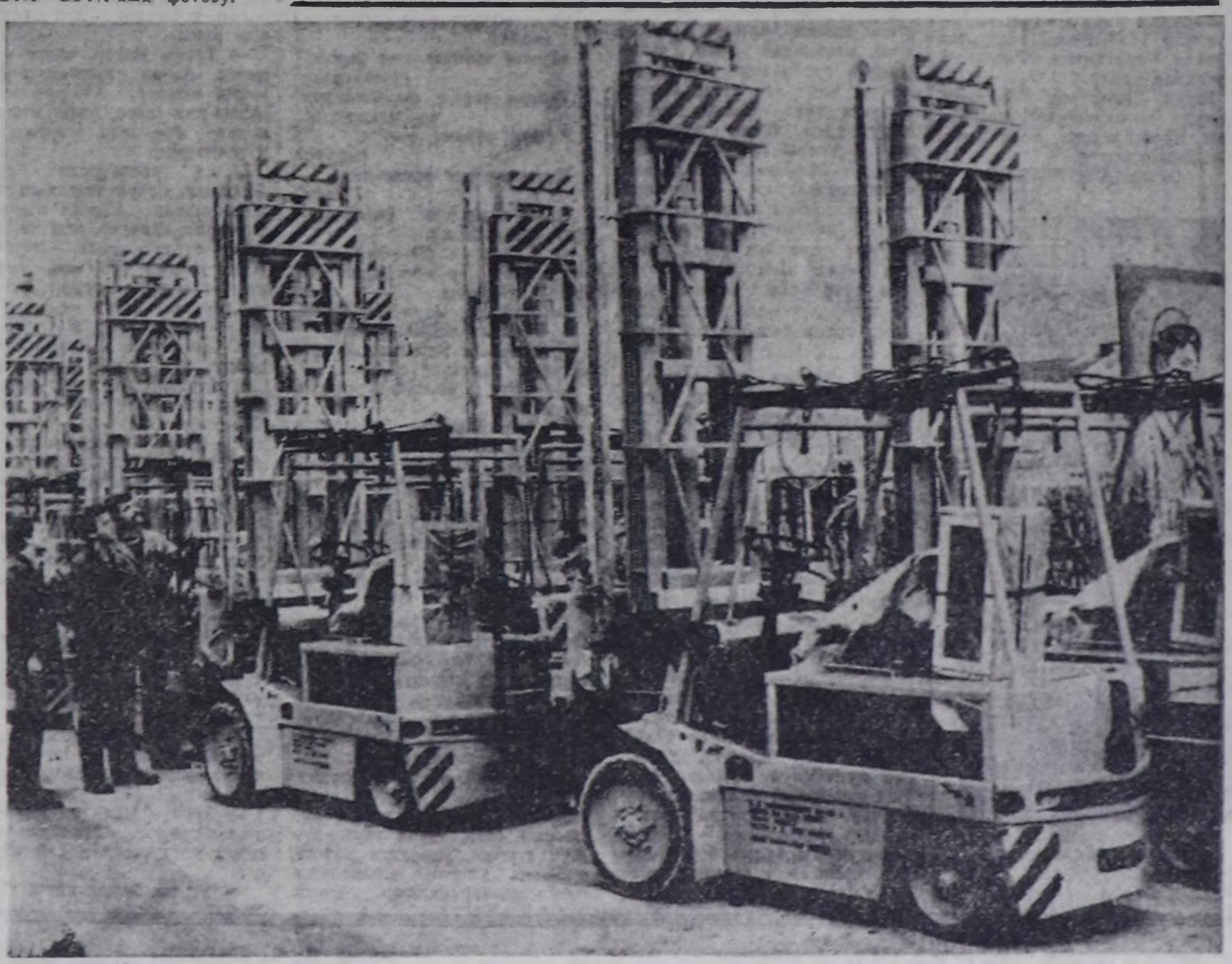

Софияның машина тудуунуң «Средец» комбинады — көдүрер-транспорт техниказын бүдүрер талазы-биле Болгарияда кол бүдүрүлгелериниң бирээзи. Ооң продукциязының элээн кезээн ЭДЧ кежигүннери чурттарже үндүр садып турар.

ЧУРУКТА: Совет Эвилелинче чорудар чүдүрүкчүлер.

БТА—СЭТА-ның фотозу.

ДАЙЫНГА БЕЛЕТКЕЛ

ГАВАНА. Сальвадорнуң чалча шериглериниң ёзу-чурумну тура-халыкчылар-биле чүгааны эвлечелиг политиктиг онзут арга кылырынга ажыглаар бодалдыг болуп турар. Ол дугайын Сальвадорнуң радиостанциязынга берген интервьюзунга Фарабундо Марти аттыг национал хосталга фронтузунуң кол командылалының кежигүнү Хоакин Вильялобос медеглээн. Ооң мурнунда Мехикога болган ужуражылгага чедип алдынган дугуржулгаларга чоруштур чугаалажыышкыннарның үшкү эвлечел эрттеринге шилип алганы Сесори дээр чурттакчылыг пунктуну ёзу-чурумнуң баштыңы Дуартениң дужаалы ёзугаар арминяның шериг кезектери эжелеп алган деп, ол айыткан. Чугаалажыышкыннар үезинде айыыл чок чорукту хандырар талазы-биле эрге-хүлээлгелерин делегейниң Кызыл Крест болгаш Сальвадорнуң католиктиг хүрээзиниң төлээлекчилери боттарынга алзын дээр дугайында тура-халыкчыларның негелделеринге ол долузу-биле удурланыышкак болуп турар.

Дуартениң ёзу-чурумну сальвадор улуска удур дайынны уламчылаарынга сан-хөө дузазын көвүдедирин чедип алыр сорулга-биле Вашингтонга ыйыышкын кылырынга ол чүгааны ажыглаар планныг болуп турар. Шериг талазы-биле үскүлежиишкинни тайбың арга-биле шиитпирлеп алырынче партизан организацияларын чугулдуг турда-ла, Дуарте ол чугаалажыышкыннарны байдалды [illegible] рер бодал-биле ходелип турар деп, Хоакин Вильялобос демдеглээн.

Сальвадорнуң ёзу-чурумну политиктиг чугааны эгелээринге белен чөпшээрежилге дугайында сөстер-биле чагдынып алгаш, хан төгүүшкүнүг хамааты дайынын улам калбартырып боттандырып чорударын уламчылап турар. Информация агентилелдериниң дыңнатканы ёзугаар алырга, чурттуң аңгы-аңгы департаментилеринде дайынзырак идегеттер тура-халыкчыларга удур калбак хемчээлдиг операцияларны боттандырып чорударынче кирипкеннер. Ында ужар чүүл болгаш америк шериг чөвүлекчилериниң өөредип каапы 30 муң хире боо-чепсектиг өлүрүкчүлер киржип турар.

(СЭТА).

ЧИЛИДЕ БАЙДАЛ

БУЭНОС-АЙРЕС. Херек кырында армияның шериг кезектери эжелеп алган Сантьягода болгаш өске-даа чили хоорайларда терроржу үүлгедиишкиннериниң чалгыы соксавайн турар. Сөөлгү хүннерде эттеп-эрип дээшкинге өлүрткен оппозицияның беш активчилериниң мага-боду тывкан. Ол үүлгедиишкиннер дээш харысалганы ёзу-чурумнуң тускай албан черлери-биле харылзаалыг «Сентябрь 11-ниң шимчээшкини» дээр чартык шериг фашист бөлүк бодунга алган. Кара хөйлениглер журналистерни, культураның, эртемниң болгаш уран чүүлдүң ажылдакчыларын чок кылыр бис деп кыжаныл турарлар. Чилиде айыылдыг улуг болуушкуннарга төп разведка эргелелиниң кара сагыштыг ролюнуң дугайын неделя санында үнер «Апси» журнал сөйтлеп турар. Бээзлээшкиниң байдалын киирген соонда ол журналды парлаарын хоруп каан турган. Ынчалза-даа каргыс шагдаалар ооң сөөлгү үндүрүлгезин хавырып шыдавайн барганнар. ТРЭ-ниң агентилери хөй-нинти, профэвилел болгаш политиктиг организацияларда база ол ышкаш Чилиниң чепсектиг күштериниң командылал черинде чимзенип чорул турарлар деп, «Апси» айыткан. Хоралакчы ажыл чорудар дээш бүгү-ле чүүлдерни — кугүл-хоптуу, садып алырын, өлүрүкчү чорукту, мөге фирмаларны болгаш конторларны тургузуп алырын ажыглап турарлар. Шпион четкиниң активчи таарыштырынга товуунуң ролюн Сантьягода АКШ-тың элчин чери күүседип турар.

Америк шпион ведомствозу оппозицияның чоок үзелдиг кежикче согуушкун таварыштырарын, Чилиниң Коммунистиг партиязын массадан хоорук болдурарын болгаш диктатурага удурланышкынының үнүп турар дөстерин базарын оралдажып турар. Чүгле «бирги эвлечегиниң» бо сорулгаларын күүсеткениниң соонда ТРЭ Пиночетти дужурерин бодап турар болгаш Чилиге «өйүнде» чаавкты тургузарынче кирер боор деп, ол журнал санап турар.

Пиночеттиң ёзу-чурумну демократтыг оппозицияга удур кезәмче хемчеглерни кадыпрадыр талазы-биле чамдык декреттерни хүлээп алган. Оппозицияның ажыл-чорудулгазының дугайында база каргыс шагдааларның терроржу үүлгедиишкиннериниң дугайында кандыг-бир информацияны массалыг чепсектиг информация черлери тарадып, дыңнадырын шуут хораан.

(СЭТА).

ТАҢМАЛЫК ФЕРМАЗЫНДА

Таңмалык сүт-бараан фермазының чайгы турлаа Эн-Сугнуң Казылганнынга. Эн-Сур делгем сиген шөлдерлиг, эки одарлыг. Мында «Тоора-Хем» совхозтуң инек фермазы, 3 кодан хой бар. Ол ышкаш Азас школазының өөреникчилериниң сиген бригадазы база район товунуң, өске-даа организацияларының чурттакчы чоннуң мал чеми белеткээр турум шөлдери кестүп чыдар.

Ук ферманың кышкы турлаа Таңмалыкта. Ооң адын ынчангаш ынчаар адаан. Ол 1984 чылдың октябрьда тургустунган. Амгы үеде мында 157 инек бар. Ооң иштинде 90 инекти 6 саанчы саар. Хүнде 600 ажыг литр сүттү саггаш, 500 литрни күрүнеге дужаар. Чартык чылда планын 3 топпа ажыр күүсеткен. Август айда планын ажыр дужааган турда. Ферманың эргелекчизи Дуймаак Сундуевна Кол-биле ужураштывыс. Олар чылда күрүнеге 80 топпа сүт дужаар планын декабрь 1-де күүседир сорулгалыг.

Т. КУШКАШ.
Тожу району.

АРБАЙ ДАЛГАНЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Камналга болгаш хумагалал дугайында тургустунган айтырыг хүн бүрү чидиг болуп турар. Ол чөп. Бүгү-ле чүүлдерниң курлавырларын камнаар ужурлуг бис. Маңаа чүгле күзел-соруг херек. Хөрек өйген бодалым бар, ону бир бодаарга, бодуун ышкаш, ынчалза-даа чүгүла айтырыг дээрзин демдеглексээн мен.

Ол бодал меңээ элээн каш чыл мурнунда төрүттүнген. Ынчан элээн каш кижи Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймаанга чораан бис. Кожавыста чурттуң чамдык сумуларының ажыл-агыйы-биле таныжып, биске өөредиглиг чүүлдерни хөйнү көрүп, билип алдывыс. Хүндүлээчел моол чон-биле ижин-кара чон чугаалашкан-даа бис.

Ол чораан, бир-ле магазинге арбай далганың кидеп садып турганын эскердим. Сонуургааш, кады чораанывыс моол өөнүктерден айтырдым. Олар күзелдиг биле мынча деп тайылбырлааннар:

— Бо далганны Улангом хоорайның дээрбе комбинадында бүдүрүп турар. Ону чурттакчыларның дилээ-биле белеткээш, садып турарывыс бо. Бүдүрүлгеге-даа орулгалыг, чоннга-даа ажыктыг чем боор.

Арбай далганы дег сүүзүннүг чем кайда боор. Ону мурнуку үелерде барык өг бүрүзүнге соктап турган, амдаа ону кылып турар кижилер эвээш эвес. Чүгле ажызы улуг боорга, чамдык кижилер түвексиннер апарган. Чогум далганны чииринден чажам дивес болгай. Ону чүгле тывалар эвес, бистиң республикада чурттап турар оруе болгаш өске-даа аймак-сөөк чурттакчылардан сонуургап чиирлер эвээш эвес болгай. Ынчангаш бистиң республикага ону бүдүрүп болуруунуң аргазы чок ирги бе? Бо бодал мээң хөрээмни дыка үр өйүп чор.

Бисте база дээрбе комбинады бар болгай. Арбайны аңаа дээрбелеп болуруунуң аргазы бар. Ооң чурттакчыларга садып болгай.

Ол далганны кезээ черге база белеткеп болур деп бодаар мен. АВМ агрегатка хоорааш, барабанга сокташ, аңаа-ла арыглап каапкып болбас бе?

Арбай далганының чемгирин, хоолулуун билбес кижи чок. Ооң үрелбези база аажок. Соктап каан арбайны ай-айы-биле-даа шыгжап болур. Малчыннарга, аңчыларга база таарымчалыг чемдир ийин.

Т. МОНГУШ.
Өвүр району.

АЭС-ТЕ ҮРЕЛИИШКИННЕР

ЛОНДОН. Великобританияның төп электроэнергетика эргелелиниң дыңнатканы ёзугаар алырга, реакторларының бирээзинге техниктиг үрелиишкиннер болганындан Эссекс графствозунуң Бродвелл хоорайында атомнуг электростанцияны доктаадыр каан. Ол реакторнуң септелгезин кылырынга ийи неделя негеттинер деп, Ассошиэйшн Пресс агентилели демдеглээн. Элээн каш хүннер дургузунда реактор «соор» ужурлуг. Чүгле ооң соонда тускай эртемниглер үрелиишкиннерни тывар болгаш эдер талазы-биле ажылдарны эгелээр аргалыглар.

Мырынай чоокку хүннерде Хартлпуль хоорайда (Кливленд графствозу) турар Британияның өске атомнуг электростанциязының ажылын долузу-биле доктаадыр ужурга таварышкан. Реакторларның бирээзинге буг үнүүшкүнү тып алган соонда администрация шак ындыг хемчеглерни алыр аргалыг болганнар. Ол электростанцияның ийиги реакторун ооң мурнунда-ла профилактика чорудары-биле холбаштыр ажылдатпайн барган.

ШЕРИГ ОБЪЕКТИЗИНДЕ АВАРИЯ

БАРЫЫН БЕРЛИН. Мариенфельдиң хоорай районунда тургускан америк шериг объектизинге болган авария дугайында дыңнадыг Барыын Берлинниң хөй-ниитизиниң улуг дүвүрелин болдурган. Аңаа болган «техниктиг дерилгениң» частыышкыны «кандыг-даа когарал чедирбээн» деп, америк командылал черниң төлээлекчизи дыңнаткан. Ындыг-даа болза частыышкын болган соонда зарин, зоман, табун ышкаш хоралыг дайынчы бүдүмелдерни белеткеп алырынга ажыглаар аажок хоралыг чүүлдер ол объектиниң чоогунда бар болганы демдеглеттинген.

Агаарга фосфорнуң аажок меңнели берген байдалы автомобильдерниң хөй кезииниң будуу карталып, үрелиринге чедирген болгаш бүрүзү оймаан үнүштерге улуг когаралды чедирген. Моон алгаш көөрге, ол шериг объектизинге химиктиг боо-чепсектиг склад чажырган чадавас боор деп бодалдар база үнүп турар.

Ол авария-биле холбаштыр немелде тайылбырны бээрин Барыын Берлинниң хөй-ниитизи америк командылал черинден негээн.

(СЭТА).

ЖАК ШИРАКТЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ПАРИЖ. Францияның премьер-министри Жак Ширак Парижке национал камгалалдың дээди институдунга чуве чугаалап тургаш, Франция америк «стратегтиг камгалал инициативазынга» хамаарыштыр ооң бодун «өске чурттуң хоойлуларындан» хамаарылгалыг болу бээриндеен чайлай берип болур турушту хүлээп алыр ужурлуг деп медеглээн. Шак ындыг турушту-биле Ширак «сылдыс дайыннарының» программазының талазы-биле ажылдап кылыышкыннарга Парижтиң киржилгези эргежок чугула деп чоокта кылган бодунуң медеглелинден элээн ырай берген.

(СЭТА).

БАШТАЙГЫ ШИИТПИРДЕН ОЙТАЛААН

ВАШИНГТОН. АКШ-тың конгрезиниң төлээлекчилер палатазы Мурнуу-Африка Республиканың экономиказындан бүгү америк капиталдарны хураап алырының дугайында мооң мурнунда хүлээп алганы шиитпирлерден Ак бажың ыйыышкын кылган соонда ойталаан. Конгрестиң үстүкү палатазының — сенаттың саналдан киргени чамдык шоолуг-ла эвес ужур-дузалыг кызыгаарлаашкынны Мурнуу-Африка Республиканга кылырынга олар чөпшээрешкеннер. Мурнуу Африканың чамдык бараанарын АКШ-че киир садарындан ойталаан. Мурнуу-Африка Республиканга америк капитал салыышкыннарын салырын болгаш өске-даа чамдык хемчеглерни чорударын хораан.

(СЭТА).

ЭРТИНЕЛЕР ҮҮЖЕЗИ

Улуг чогаалчы Алексей Максимович Горькийниң «Менде бар бүгү-ле эки чүүлдерни — номнуң ачы-дузазында дээр мен» деп амыдырал-биле тудуш харылзаалыг состерин сактып келген санымда-ла, чүнү-даа муңнай библиотеканы бодап кээр мен. Хоорай, суурлардан эгелээш, озалааш черлерде, бригадалар тептеринге чедир чеже-чеже библиотекалар барын салаа-биле санап четпес. Оларның саны чыл келген тудум-на немежип, янзы-бүрү дылдарда бижип турар чогаалчыларның чогаалдары-биле долдунуп турары өөрүнчүг. Ажыы-биле чугаалаарга, номчукчу кижиниң сонуургалы, билиглиг хамы чүткүлү ооң ном-дептерге хамаарылгазы, эстетиктиг культуразының деңнели, мону дескиндир бодап чоруур ышкаш апаар.

Амыдыралым чогаал ажылы-биле холбашкан болгаш, республиканың кайы-даа хоорай, суурунга, школазынга чорааш, сонуургаар чүүлдерниң бирээзи—ында чурттап, ажылдап, өөренип турарларның терээн тыва чогаалга хандыкшылын, сонуургалын чүнү-даа мурнунда эскерип көрүксээр мен. Ындыг аазылыг хайгааралдарымның бирээзиниң өскен-төрээн школам — Өвүр районнуң Хандагайты ортумак школазының өөреникчилери-биле ужуражылгам үезинде болган.

Тыва чечен чогаалдың сайзыралының дугайында кыска беседа кылганым соонда, оон моон айтырыглар тептүп-ле келди. Бир өөреникчи оол туруп келгеш, мындыг айтырыг салган:

— Бистиң суурнуң библиотеказында чок тыва номнарны кайнын тыпкаш, номчуп болурул? Сүмелеп көрүңерем.

— Аттары чүү деп номнарыл?

— «Шаашкаң», «Аныяаңдан адың камна», «Каң кан-чап катканыл» дээш, оон-даа өске — деп, өөреникчи клдин чок харыылады.

— «Аныяк гвардия», «Аңдарган хүр чер»...

— «Самбукайның чугаазы», «Аңгыр-оолдуң тоожузу» — дээш үннер ол-бо парталардан улаштылар.

Чогум-на ынчаш республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының национал болгаш чурт-шинчилел литература килдизин сакты хонуп келдим.

Шынап-ла, ук килдисте тыва чогаалчыларның баштайгы чыйдарындан эгелээш, орус дылдан тыва дылче очулдуртунган бүгү номнар ында барын, оон туржук Тывада үнүп турар солуннарның эге дугаарларындан эгелээш «кенте шкилер» барын, бистиң калбак делгем Төрээн чуртувустуң кандыг-даа булуңунга болгаш даштыкы дылдарга очулдуртунган тыва чогаалдар болгаш Тыва дугайында чүүлдер-биле ада таныжып ап болурун кыска-зы-биле чугаалап берген мен.

Амгы үеде ук килдисте 7000 ажыг ном бар. Оларның хөй кезии тыва чогаалчыларның болгаш шүлүкчүлериниң номнары, янзы-бүрү тыва тоолдар, тывызыктар, ырлар, тыва эртемденнериниң ажылдары, Тывада ажылдап, чурттап турар чогаалчыларның болгаш эртемденнерниң ажылдары боор турар.

Бо килдиске келген номчукчу Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы Кызыл-Эник Кыргысович Кудажының мындыг состери-биле таныжып, номчуур.

«Бистиң амгы үениң тыва чогаалчыларын — «Самбукай» төрүп каан. Салчак Тоданың «Тос чадырының иштинден үнүп келгеш, Виктор Көк-оолдуң «Чалым хайлыгы» кырлап, Степан Сарыг-оолдуң — «Алдын-кызыгар» апейлелдип, Сергей Пюрбюнуң — «Дембилдейни» ырлап өскен бис. Ынчангаш чогаалчылар болур аас-кежиктиг болган бис».

Тыва чогаалдың үлезиннери болур үстүнде адаан чогаалдардан эгелээш, бо хүннерде парлалгадан чаа үнген чогаалдарга чедир моон номчуп ап болур. Ол ышкаш кодээ черлерде чурттап, ажылдап чоруур аныяк авторлар ол-бо чогаалдарының хоолгазын бодунда арттырып албаан, а парлаттынганын сактып чоруур болгай, мындыг эштериниң шүлүктери, чечен чугаалары эелериниң кажан келгеш, чара бижип алырын манап чыдар диве хоорединг болбес.

Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунуң 27 дугаарлыг бажыңында тыва чогаалдың эртинелер үүжези — республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының национал болгаш чурт-шинчилел литература килдизи бодунуң номчукчуларын хүн бүрү чалап турар.

М. ДОРЖУ,
республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказында редактор.

ЧАА БИБЛИОТЕКА АЖЫТТЫНГАН

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң шиитпирин ёзугаар РСФСР-ниң Культура министерствозунуң системазының караа көзүлбес улуска тускай республика библиотеказын ажыткан. Ону Бүгү-российниң караа көзүлбестер ниитилелиниң Тывада баштаар чериниң баазазында ажыткан. Кечил-оол кудумчузунда беш дугаарлыг бажыңда караа көзүлбестерниң клуузунда ийи өрээлди библиотека ээлеп турар: бирээзинде абонемент, өскезинде — номчулга залы. Бо библиотека караа көзүлбес болгаш көөрү багай хамаатыларны хандырар. Оларның билиг деңнелин, ажылга мергежилин бедидеринге ол бараан болур.

Бо библиотека бистиң республиканың девискээринде караа көзүлбес хамаатылар-биле ажыл чорудар. Ол ниитилелдиң эге организацияларын дамчыштыр районнарда караа көзүлбес улуска база номнарны тускай пунктулар дамчыштыр тарадыр.

Библиотеканың ном фондузунда «чугаалап турар» номнар бар. Оларны магниттиг ленталарда, кассеталарда бижээш, ону номчукчуларга бижидер, олар ону магнитофонга салгаш дыңнаарлар. Келир чылын библиотекага чүгле «чугаалаар номнар» эвес, харын Брайльдиң системазын ёзугаар номнар база бар апаар. Библиотекалар аразының абонементизин база ажыглаар. Бо библиотеканың фондузунда чок литератураны Красноярскийниң библиотеказындан азы Москва хоорайда тускай библиотекадан чагыдып ап болур.

Чаа библиотека чаа-ла организастаттынып турар.

Караа көзүлбестер ниитилелиниң баштаар чери библиотекага херек чүүлдерни тып берип, хандырган. Херек дериглер ам-даа хөй. Стеллажтар, номчукчуларга болгаш библиотекарьга столдар, сандайлар, соңга дестери дээш өске-даа чугула чүүлдерни тып алырынга республиканың Культура министерствозу дузалаар боор деп бодап турар бис, чүге дээрге библиотека аңаа хамааржыр.

Баштайгы номчукчулар херек чүүлдерни ап эгелээн-пер. Оларның арзында А. В. Безносов, Н. Н. Демкин, Л. С. Бадаа, К. К. Ховалыг, В. О. Моңгуш дээш өскелер-даа бар. Олар караа көзүлбестер ниитилелиниң өөредилге-бүдүрүлге черинде ажылдап турарлар.

Кылыр ажылдар хөй. Ном фондузун таарыштырар, информация библиография ажылын чорудар, массалыг болгаш тус-туста кижилерге ном пропагандазын калбартыр.

С. ШИМИТ.

КОДАН ОГЛУ

Чаашкының, дидимирээшкиниң чай болган. Аалывыс хөлдүң алдыы ужундан кешкеш, Дүңгүрлүг-Кадт дөзүнге келген. Кодан хоювусту семиртири-биле орта кезек када турумчуп алган бис.

Ачам баштааш, кадывыстың шору улуг оолдары шынаа кирип, сиген белеткээр дээш чорупкан. Бир хүн угбам-биле ийилээ хой кадарып хүнзээш, арга иштинден бичии арган кодан оглу тып алдывыс. Олчавысты аалга эккеп алгаш, ай чартыы хире өшкү сүдү-биле эмискиктеп, мал эми ижиртип турдувусса, аарыыры эттинген. Ол өдек кагбас коданчыгаш боон өзүп келген.

Аалдар күзеглеп турда, школаже өөреникчи-биле чорупкан мен. Коданымны сактып келгеш, өөренип турган, чанықсаарым дендии турган. Он бир айда хар чаап турда, баштайгы дыштанылгавыс эгелей бээрин билек, ачамның кээрин манавайн, чадаг чанып кан мен. Аалга чедип келиримге, авам чаасаан тараа хоорган, чай чок ажылдаан тур. Авам кылып турган ажылын доосташ, шай хайындыра берди. Хөй уруглар аразындан чаңгыс оглу чедип кээрге, ынчанмайн канчаар.

Авам өөрээнинден адакбышкаа чиигей бергенниг, сактырымга, карактарының чаштары сыстыш, артеңги хүн караанга сигенде мөңгүннешкен дамдылар дег, бүлдеңейни бергеннг болчук...

Кодан дугайында ол дээрезинде чүнү-даа ыыттавайн бүдүү хос адаа черлерже дилегзиниш, карактарымны ыжай-бээр шокараңнадып орзрымны авам эскерип каапты ышкаш.

Шай хайнырының кыры чорда, авам ам-на чугаалай-дыр:

— Сен өөренип чоруткан соонда, хойлар-биле кады оъттаашп, алызындан чер баарлыг чүве болгаш мындыг ыйнаан, ачаң кыйгырарга-даа, дедир эглип келбейн, кезек хая көрүң-көрүң Харагаанныг белди өрү алзы, Кызыл-Тайгаже углай кожаалыктап чорупкан-дыр— дээш, чевээмни суйбааш эргеледиг көрүп кагды.

Ынак коданым-биле ам ужуражыр ирги мен бе?

В. ХОВАЛЫГ.

Хүндүткелдиң шүлүктери

1. «ЭКИИ» ДЭЭР МЕН

Эртен эрте тура халааш,
Эргим авам «экии» деэр
мен
Өөренип чедип келгеш,
Өөрлеримни «экии» дээр
мен.
Башкывыс кээр — тура
халааш
Баштай уткуп, «экии» дээр
бис.
Улуг кижи кудумчуга
Ужурашса «экии» дээр бис.

2. «ЧЕТТИРДИМ» ДЕП ЧУГААЛААР МЕН

Ававыстың чемин кылчып,
Ажыл-ижин чиигедир бис.
Чемненгениниң турарымда,
«Четтирдим» деп чугаалаар
мен.
Башкым берген онаалгазын
Чедимишкинниг харыыладым.
Бодуптадым «беш» деп
демдек.
«Четтирдим» деп хүлээп
аар мен.

3. «БАЙЫРЛЫГ» ДЕП УДЕП КААР БИС

Кичээлдивис төне бээрге,
Кызырт ыылдыр тура
халааш
Башкывысты партавыстан
«Байырлыг» деп үдеп каар
бис.
Сумка долу номун чүктээн
Сургууль өөрүм чорун турда.
Байгы шыныы сеткилимден
«Байырлыг» дээш чоруптар
мен.

С. АРТЫНА.
О. Шыпаа сурр.

ХЕНЗИГ ↄААНЧЫ

Бажың эжин ажыттынды.
Кыным хууңчук тудуп
алган
Баштыктыг баштыг уруг
Кыладнтааш-ла өнчээ
барды.
Эөй тырткаш, соон орта
Сегедектей олурупкан,
Эштлерин ийи холдап
Шое тыртып саап орду.
Бичии саанчы хуунчуун
долдур
Саанын алгаш, бажыңыже
Бир-даа дамды
чайгылдырбайн
Саан бажын чана берди.
Сагдырыкан демги өшкү
Эргелеңмейн, эдербейн,
Саанчының соонче көргеш,
Эрин шимчеп туруп калды.

О. СЕГЛЕНМЕЙ.

ДУЗААРГАКПАЙ

Кодан хойнуң аразында
Дузааргакпай маңнап-ла тур.
Хоюг суттүг тогдужунтар
Тура дүжеун — хойба-хойба.
Дүңгүш хош этсип-этсип,
Дузааргакпай сагзын-сагзын.
Хая, туруг кырындыва
Халышшааныар, өшкүлерим.
Аа сүттүг өшкүлерим,
Анайжыктар когжаай-
когжаай
Дузактарым чи-чи, чи-чи,
Дузааргакпай сагзын-сагзын.
Өдек чокту одекшиткен
Ошкү, хой деп эртиневис.
Ажыл дээнде чажам дивес
Алызында малчынаай-ла.
Дузааргакпай ажыл-ишке,
Дузалажып өсүп-өсүп.

Н. ООРЖАК.

ПОЛЬШАЖЕ ЧОРУУР

Ленинградтың дошка ойнаар балединиң артистери оон көргүзүп чорууруңче белеткенип турар. Сентябрь 26-дан ноябрь 1-ге чедир оларның оюн көргүзүү Гданьскиге, Лодзьке, Катовицеге болгулаар.

...Майяларның бурунгу чуртун кандаашкын хеме алы берген. Хайыра чок хүн үнүш-дүжүткүр черни кургадып, өлүмнүг суксаашкын бүгү-ле диргм чүвени чок кылып турган. Майяның чурттакчылары Чаашкын бурганынга өргүүл кылып, тарааш шөлдеринче ачылыг сугну чорудуп бээрин дилеп турарлар...

Дош кырында Ленинград балединиң бичии шиилериниң бирээзи ынчаар эгелээр. Ону индей аймактарының бурунгу ёзулалдарынга турастаатнан. Ол ансамбльдиң программазы көрүкчүлерге элээн каш янзы-бүрү шиилерни саналдап, көргүзүп турар.

Коллективти сурагалыг балетмейстер Константин Боярский барык 20 чыл бурунгаар тургускан. Ынчан дош кырынга балет уран чүүлдүң хевири болуп бистиң чуртувуска бодунуң баштайгы базымнарын кылып турган.

— Бодунуң тургустунуп келген үезинден эгелээш-ле бистиң ансамблививис дош кырынга театр тургузар деп сорулганы салып алган. Дош кырында сценага орус болгаш совет балет уран чүүлүнүң классиктиг чаңчылдарын уламчылаарынче чүткүп турган бис. Ооң-биле кады бодуунуң репертуарынга амгы үениң рок-баледин, комедия-балетти, аас чогаалының көргүзүглерин болгаш өске-даа чүүлдерни көргүзүп турар — деп, дош кырында Ленинград балединиң уран чүүл удуртукчузу РСФСР-ниң алдарлыг артизи Константин Рассадин чугаалап турар.

Бөгүн Ленинград балединиң солун чогаадыкчы намдарлыг дуржулгалыг коллектив деп санап болур.

Ольга АФАНАСЬЕВА.
(ПМА).

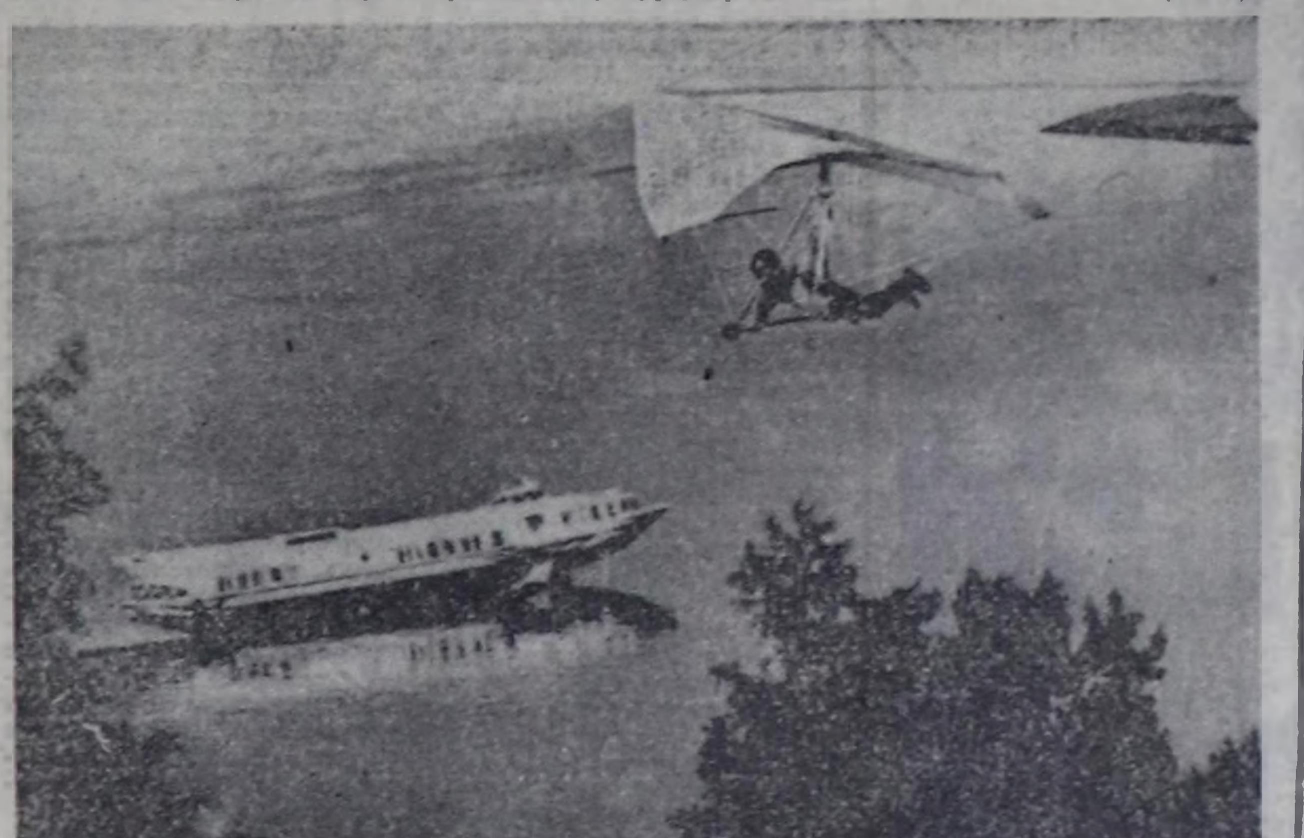

Уткуштур угланымышкын-биле (Ульяновск область).
Ю. БЕЛОЗЕРОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ҮШ УЖУРАЛ

Бо-ла чорук чорун чорааш, чиктиг таварылгаларга эптиг-ле душкулаар-дыр мен. Ол дээш куйга-бажым адыгайнып-даа, ал-бодум ажынмысап-даа, бирде чүдү-чураам уран-даа чоруур. Оларның ооңа каш борбаан улуска сеглеп берейн.

КИЖИ ЭЖИ ХИМИРЭЭШТИГ

Чыргакының Чыраа-Бажындан Чадаанага хинктелдирип кирип келдивис. «Чемненшаан алынар, эштер! Хөй-даа эвес, ээээш-даа эвес, үжен минута турар мен» — деп, чолаачы чар таратты. Сагыш ышкаш чүве, Сиглы ышкаш хову кайда боор, чарлалга кээп үстүвүс: суг чок хараазындан столовая ажылдавас. «Администрация». «Иштинге тура-ла долган алыр сутта амдажып калган уаус-тур боо. «Кудук суу чок эвес». Чалгаа туруп чээн-дир. Суг чок деп чүү боор. Чадаана хем бо хире үерлеп чыдырда» дээн үннер оон-моон куттулду.

Дем чаа-ла хос олуттар шуптү ээлиг. Харын кезек кижи элээн ээрежип тургаш, хейде-ле хол тайып туруп калды...

Олудум дыка эпчок —кемдээн бүт кагылар, хензиг сирлеш дээрге, сыртыгайнып аарый бээр. Мунтулуп бергедеп чорууруму эндевээн боор, дужумда олуттарның кыдыында хереэжен кижи чалай берди: «Борта олуруп алыңар. Кемдээн будуңарны бурунгаар кестүп азырыңарга эптиг-даа ыйнаан». Элээн чорчуп чоруй, четтиргенимни илергейлээш, олуруп алдым. Оон хары черле бежен чедип турар, бедик херектиг, кырлагар думчуунуң сулагай болгаш шевергиин аажок, долбанпалчак чаагы ам-даа сыгыглаандыр халбыйбаан, кастыы дам-дум хыраалай берген-даа бол, кезек-кезек ээргиништелчек кара баштыг... Дем мээн-биле карыжып эртерге, шилиидек болгаш уунуп база эскердим. Биеэде «Шыңга» өчүлдүргазын Степан Щипачевтуң шүлүүнүн одуругалары сагыжымга кирди:

«Туман тыпташ, оңа берген
чечектерзиг,
Тулган чараш херээженнер
өргүлаар-дыр.
Кудур чураам шонуп
чоруур.
Кузеэним дег эргим-дир
сен».

Оруук кижилери черле ынгыг ышкажытай:

— Кайда силер?— деп, чыпшыр орар эр кожамдан сес эрэп айтырдым.

— Мынаар, Улуг-Хем шаар.

— Адыңар кайызыл аан?

— Анаа-ла Кымзыдай дизиннерзе, салчавас силер.

— Чүнү ажылдап турар ирги?!

— Аар-саарлап...

Бо-даа доңгуй. чыпшык эвес кижи-дир. Мындыг мурзалар (эр кижиниң казактап хуулулел-биле мурза дээр) чоргулаар-ла болгай. Ында чүү ден. Азы уйгузуран чор ирги бе деп бодааш, оон ынай «аскымны тевеге тептириптим».

Арыг-Үзүүн элээн эрте бергенивисте, чолаачы хенертен рулюн тырыкылап чоруй, хемни кудуу ыдыпты. «Чолаачы эр хей-дир. Ынчап-ла «далай дувунге» чемнениривис ол-дур»—деп, Кымзыдай кожамны шенектедим. Кижим бага-ай көргеш, бук-даа диведи.

Далайдыва удаткан чок шымны бээр, шаап эртип-дужуп тургаш, караамга пат-ла өөренип калган черлеримни ол-бо шыварайкадыр эртип орупн чор мен. Чок апаарга хомудачыт-дыр. Кижи сеткилинден кайын ыраар. Ынчалза-даа суг-далай дувунуң ээлери кылдыр хуула бээрге, харын магалыг-ла ыйнаан. Силерниң чүнүн каапкан арын-шырайыңарны, солун кеттингиләэн хеп-сыпыңарны көрген болзумза, эрикпезим эргим черлерим деп бодап чор мен...

— Эргим эштер, чедип келдивис. Ам-ла дыштаныл-чемненин алыңар. Хөй-даа эвес, ээээш-даа эвес, үжен минута манаар мен—деп, чолаачывыс чугаалады.

Шала соолаюредн кире бээримге, оочур шагда-ла базын ашкан. Кызыл хырның чажырып канчаар, чем чиксеп, шай аартаксаарым сургей. Алаң кайгап тур мен. Эжение бо! Чүнү чооглаар силер? — диэе-ле, демги «чүрек шонар кожам бо хүлүмзүрүп тур. Дегийт-ле акша сунарымга, ана кара шору. «Харын олуттардан ээлеп алгаш, дыштаныл олуруңар»— диди. Төп-төгерик, дап-даа ортузунда чечектер сиилбээн медээжок улуг десиң долдур бир дугаарларны баштадыр, ийи дугаарларны, алдын эриктерлиг шаажаңнарда суттүг шайларны бузун бургурадыр-ла стол шыгырт кылдыр үш-үш порцияны оваалапты. Кымзыдай сирт-сирт кел-ле, үстүг мүнүү аартай берди. Кижимниң таакпызын дендии. Черле даштыгай элээн саадаан чүве. Болар ог-бүле улус-тур деп ам кээп эскердим.

Эжик аксынга секперен турумда, ынаар тон азар черде, ийи кижиниң чугаазы дыңналды:

— Ону ынча дыка-ла ажаап-тежээп, апкарып-чемгерип чоруур, кандаай кижи сен!

— Бертик-бежел кижи кээргенчиг чүве ышкажыл, Геша.

— Оозу кижээ хамаан эвес, боду думчуун борастап чорай-ла...

Кожам Кымзыдайның мыт-даан чок бүгжая берген чорууруп, ооң доңгуп деп чүвезин ам-на билип каантым. Ша-даа четпейн, мыя бо найысылалга безин кирбээнивисте, Иннокентийниң (Кымзыдайның) чеди-холазы кести берди. Ам ооң хайындан демги «шала ооңгаг чечектерзиг», эриг баарлыг кожамче туудур көрүүнден чалданыр апардым.

КӨСТҮҮМ АЛЗЫПТАР ЧАСКАНЫМ

Адды айның төнчүзү боор ийи оң. Тантыг-ла даа дүъш. Иэни канчаар — баш суптар чер тыпылбас, ана чалдыныг. Тарымал долаана хөлегезинде ийн эр заакпылаан, кылаш тротуарже ол-бо сыкырып, холдарын кожаңнатпышаан, девээлеп турлар. Оон ынай соорарга, шкотниниг мып келбээ боор, оозун октапкаш, тантай теп-теп, кырынче сыйт кылдыр сицмирипкеш, салаалары саазынга чода-чода бир эр алгыра-дыр.

— Гэй, ашак! Караан шылиң сат! Караам аарып тур— деп бо.

Коргуп-хокоп-даа эвес, кижи хейде-ле ангадан каар чорду. Чүү деп чүү дээр. «Эмчилеп-домчулаза, дом»—дээш, калгыптым. «Кулутурну, моон шала шөлээн чер болуру кай!» деп кыжаныг дыңналды. Чырык-ла хүндүс мынча чок ол-бо шуужуп турда, мындыг сесту кижи база дыңнаар чорду.

Автобус доктаар черге таныжым Сергей Силигбеевичиге дужа бердим. Таварылганы чугааладым. Кижим сеткилин илереттн:

— Ындыг деп чүве кайын турар, эштерим. Кужур изигхалывынга карак-кулаа чыртайып, мунчулуп чор ыйнаан. Азы карак-кызыл ажылдап хонгаш, уйгута алзып, караандыва кум чажыпкан дег, хойдутуп чоруур база магат чок.

— Шынап-ла. Ээ хайт, халаска тутсуптар-даа чүвеони.

— Сээң моон кижи алыксаар онза-даа эвес, бора-бүдүн кестук ышкажыл.

— Карак шоонта шымбай дижирге, эдилеп чоруур кижи-дир мен ийи мону. Ол соолдар узудаалакта, ол-бо көрзүнүп көөр чоор бе? Согур душ боол дужа-даа бээрин чадан чок.

— А хупура! Улуг-Хем кылаң-даа бол, ооң дувунде ийи-чаңгыс «ланзалыг» мезилдерни канчап тывар сен.

— Шыңда-ла.

— Ойт, «Сарала» келди-ле.

КАМГАЛАКЧЫЛАРЫМ

Кыска хүннерниң бирээзи. Чывар тынган кылаң дээрде сылдыс караактары чивеңнежир. Чогудуп алган херээмге өөрүшкүм куттулуп, орук ара садып алган чүү-хөөмнү халбыңнатпышаан, чанып ор мен.

Карак бо! Карбаш ыиды. Сумка биле колдуктаашттар кайда боор — ышта сога берген. Чүтле «Чаңгыс буттан кайы хире даалыктаар эвес, ам көөр-дүр. Хи-хи-хи! Хохо-хоо!»—дишкени дыңналды. Ооңда-ла туруп аар дээш, палым барадым: кадык бүт-биле тепкеш, холдар-биле дайнмышаан, дерт-даяктап кээримге-ле, бирээзи хоржок — бастывар байтытай, доңуң чок сортагар болгаш, улам шеп тыктап кагылар. а өскези тайгаш туруп бээр. Та чеже оралдашкан — хей. Дер-буе бургуразa-даа, шымрыгым чыдыр мен. Бажың мыя-даа бол, оран дувунде дег сагынырар.

— Акый! Ай, акый! Хөөкүйкү ай. Чазыыл доктар олчазын октапкаш, кудурукташарын мууникаш, дезиптилер. Сумкаңар, даянгыыжнар бо эккелдивис, акыым. Ам туруп келинер че. Хоп-паа!— дээн.

Кууаар ОРГУ.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 17-де
БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Мергежили — истекчи». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 9.50 — «Аян-чорукчулар клуву». 10.50 — 11.30 — «Ыры, романс, вальс». 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Сибирь болгаш Ырак Чөөн чүк таварылгазы». Док. фильмнерниң программазы. 15.50 — Грузин танцылар. 16.25 — «Ийи тоол». Мультфильм. 16.40 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 17.10 — «Шыдаарынга эргеэ». ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастери, РЛКСМ ТК-ның чанында комсомолдуң дээди школазының кафедра эргелекчизи генерал-лейтенант И. И. Лисов-биле школачыларның ужуражылгазы. 17.55— Агроүлетпүр: бөгүн болгаш даарта. Кодээ оруктар тудуунуң дугайында. 18.25 — «Эртем болгаш амыдырал» К. А. Тимирязев дугайында этюд. Эртем-тайылбырлыг фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Ю. Слесарев (фортепиано) ойнаар. 19.15 — Делегей болгаш аныяктар. 19.50 — Уран чогаал альманагы. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Артист Виктор Коршунов». Док. фильм. 22.30 — 00.20 — Футбол. Европа чемпионады.

ИКИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Ыравжылар». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Обществоведение. 10 класс. 9.05; 13.10 — Немец дыл. 2-ги дамчыдылга. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 10.35 11.40 — Никити Беловкия. 9 класс. 11.05 — П. Тычинаның поэзиязы. 12.10— А. С. Пушкин. «Капитан уруу». 7 класс. 12.40 — Теогу. Ортааны вектиң кедээзи. 6 класс. 13.40 — 14.25 — Музыка. М. П. Мусоргский.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. 18.20 — «Иабылыг фонарьжыгаш». Кызылдың школа-интернадының шин бөлгүмүнүң көргүзүү. 18.50 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.00 — Док. фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тову». Программада: Медээлер. «Дужут ажаалдазы». Репортаж, допчулаллар. «Коммунист болгаш үе». «Дүргелдешкинниң утланышкыны-биле». Репортаж. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамыктыг улуглар, чаштар». «Канчап улуг кижи апаарыл?». Мультфильм. 20.20 — «Дем катты-жылгазы». 20.50 — Я. Томпа аттыг Культура бажыңының «Ноорус» аныяктар хору ырлаар. 21.00 — «Үе». 21.30 — 22.50 — «Печка кылыкчылары». Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИГ

КИНО

СЕНТЯБРЬ 17-ДЕ

«ПАЙЫРАЛ»: «Седьмая мишень» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда (узаткан).

«КАА-ХЕМ»: «Удивительная находка или Самые обыкновенные чудеса» 12.00, «Двойной капкан» (1, 2 сериязы) 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Этот безумный, безумный, безумный мир» (1, 2 сериязы) 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Гулливер в стране великанов» 9.20, 10.00, «На графских развалинах» 12.50, «Русь изначальная» (1, 2 сериязы) 14.30, 17.30, 20.30 шактарда.

Солуннуң дараазында номери сентябрь 19-та үнер.

Агаар

Республикага шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Соңгу-барыын чүкче углай хаттыг дүргени секундада 5—10 метр.

Кызылга шокар булуттаар. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 1-4 градус болур. Хүндүс 18—20 градус чедир чылыыр.

Кино артизи-биле

Сентябрь 20-ден 30-че чедир хоорайның бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга сураглыг кино артизи Геннадий САЙФУЛИН-биле чогаадыкчы ужуражылгалар артистерни Тываның күрүне филармониязы чарлап тур. Коллективтиг чагыглары 2-49-40 дугаарлыг телефон дамчыштыр хүлээп ап турар.

Шын. Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агыйы килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун «кадбеги» болгаш 2-32-75 телефоннар болгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чыгыг № 3363.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01141

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 19 пятница № 220 (13220)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 кепеек.

КУБАНЬНЫҢ АЖЫЛ-ИШЧИЛЕРИ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев сентябрь 17-де Краснодарда чеде берген.

Аэродромга ону СЭКП Краснодар крайкомунуң бирги секретары Ю. К. Полозков, крайкүүском даргазы В. Н. Щербак, партия обкомунуң бюро кежигүннери уткуп алган.

• • •

Аэродромдан М. С. Горбачев Тимашевский районче чоруткан. Орукка бар чыда, ол Новотитаровская станицага доктааган болгаш оон чурттакчылары-биле беседалашкан.

М. С. Горбачев: Силерге албан-биле чедип кээп. Кубаньга болгаш Ставропольеге кээр деп шиитпирледим. Чүге? Силерниң краыңар дыка улуг, мында бистиң 5 миллион совет кижилер чурттап турар. Үлетпүрүңер аажок улуг, кодээ ажыл-агыйыңар база эң улуг болуп чадавас. Эвилел ужур-дузалыг улуг курорттар. Бо-ла бүгү чүүлдер ажылчы чоңга бараан болуп турар. Ынчангаш мында ажыл-херектер канчаар чоруп турары биске хамаан чок эвес. Ам, партияның апрель Пленумунуң соонда, XXVII съездиниң соонда амыдырал өскерлип турар. Ынчангаш кижилер чүнү бодап турарын билип алыксаан ийик мен.

Чуртта бистиң ам кылып турар чүүлдеривис силерге таарыжыр-дыр бе деп айтырыксап тур мен.

Үн: Таарыжыр.

М. С. Горбачев: Кубаньга ажылдап билир кижилер деп чүвени билир мен. Оон-биле чергелештир мааңа аажы-чаң талазы-биле, социал талазы-биле бистиң моральдыг социалистиг нормаларынга уамааржылгалыг шыңгыы хажыдыышкыннар турганын база билир мен. Ол бүгү турган, а бир эвес ам кубаньчылар бөгүн бистиң кылып турар чүүлдеривис шупту шын деп чугаалап турар болза, олар чуртта бистиң кылып турар чүүлдеривисти база боттарының аңаа хамаарылгазын ээ көргени ол-дур.

Бүгү чүве кижиниң туружундан эгелээр-ле болгай. Бир эвес туруш эки талазынче эгиир болза, бүгү чүүлдер база эки талазынче өскерлир апаар.

Беседа үезинде тывылганнар партияның болгаш чазактың арагалаашкын, күш-ажылчы эвес орулгалар-биле демисел талазы-биле хүлээп алган шиитпирлериниң деткип турарының дугайында чугаалап турганнар.

Водканы, ажыг арагаларны садары сөөлгү үеде дыка кызырылган, күш-ажыл кылыр навылыг чүс-чүс муң кижилер камгалаттынган деп, М. С. Горбачев демдеглээн. Бис ам каттар хандызын, мороженоени бүдүрерин болгаш садарын калбартыр, кафелерни, дыштанылга зоналарын, спортту сайзырадыр ужурлуг бис. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, хостуг үени чептиг ажыглаарынга бүгү чүүлдерни кылыр херек. А мааңа үстүүртен айтыышкыннар маңап орган херээ чок. Бо чүүлдер дээрге коллектив бүрүзүнүң болуунуң шыдаар чүүлдери-дир.

Бис шуптузундан — партия, совет, ажыл-агый органнарындан негээр бис. Бис оларның шуптузунга улуг эргелерни берип турар бис. Ынчалдажок эргелер кажан-даа харысалгадан чарылбас болгай. Эрге улгадыр — харысалга база улгадыр. Эргелер бар, а кандыг-даа харысалга чок болур деп чүве турбас болгай. Ниитилел-биле алырга, демократияны калбартыр дугайында чугаалап турувуста, ол бүгү-ле чүүлдерни чөпшээрээни, азы кара туразында салыпканы эвес болдур ийин. Ол дээрге кады сүмележип чугаалажырының, айтырыгларны ажыл-биле тургузарының, оларны шиитпирлээрин чедип алырының аргаазы-дыр. Ынчалдажок ол кижи бүрүзү бодунуң айы-биле болуп, ниитилелдиң ооң тооп көрбезин дээни ол эвес-тир.

Күш-ажылчы эвес орулгалар-биле демиселге хамаарыштыр чүве чугаалааш, М. С. Горбачев мынча дээн: Кажан чамдык кижилер ниитилел херектеринге киришпейн, бүдүрүлгелериниң, колхоз, совхозтарның ажылынга боттарының салыышкынын киирбейн, ниитилелдиң, өске бүгү кижилерниң эрге-ажыынга чөрүштүр хедээп, боттарының хуу өнчүзүрек күзелдерин калбартыр сагыштыг боорга, бис ону бүрүү шаап турар бис. Оон-биле чергелештир бодунуң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазының күсели-биле продуктуларны өстүрүп турарларны, ниитилел бүдүрүлгезинге болгаш бодунуң участогунга ажылды холбаштырып турар бүгү кижилерни деткиир херек. Ооң өстүрген бүгү чүүлдери кооперация-биле керээлер ёзугаар садыглаттынган турарын чедип алыр херек. Чогум-на ынчан социалистиг корум-чурумга ол дүгжүр.

— Эштер, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң өмүнээзинден бижыы-биле медеглээрим болза: арагалаашкын-биле, алкоголизм-биле демисел, амыдыралдың арга ниппес хевирн дааш демисел — бо дээрге принциптиг айтырыг-дыр. Чугаа болза, нашиниң кадыының, бистиң чонувустуң кадыының, чептиг дыштанылгазының дугайында чоруп турар. Оон-биле кады ол бистиң өг-бүлелеривиске таарымчалыг болгаш чедимчелиг болуруп айтырыы-дыр.

Үннер: Шын-дыр, чон деткип турар.

Амгы делегей байдалынга хамаарыштыр чүве чугаалааш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары «Руде право» солуннуң кол редакторунуң айтырыгларынга чоокта чаа харыылаарынга идролут чазылдырыышкыннарга совет мораторийиниң 1987 чылдың январь 1-ге чедир узаттаны-биле холбаштыр бистиң туружувусту база катап тодаргай айытканын чугаалаан.

Бистиң чонувус тергиин эки, бистиң политикавыс быжыг турушттуг, боттуг пландарны тургузар болгаш оларның күүселдезин чедип алырынга кайгамчык улуг баазалыг бис. Ынчангаш шак ол турушттан алырга, тайбың дээрге силер-биле кады биске канчаар-даа аажок чаагай кежик-тир. Бис боттарывыстың курлавырларывыска, бистиң тургузуувустуң, бистиң системавыстың күчү-шыдалынга даянып алгаш, бүгү-ле чүүлдерни кылып турар бис. Ынчангаш бис боттарывыстың даштыкы политикавысты бүзүрелдиг-биле болгаш бижыы-биле чорудуп турар бис. Совет Эвилелиниң — бирги социалистиг күрүнениң политиказы ындыг болур ужурлуг.

Ооң соонда М. С. Горбачев «Искра» колхозка чораан. Ол сүт комплексизиниң ажылы-биле, малчыннарның амыдырал байдалы-биле танышкан.

Колхозчулар-биле беседалажып тура, М. С. Горбачев мынча деп демдеглээн: Ажыл-биле чугаалаар мен, чеди, он чыл бурунгаар, мында хөй чыл ажылдап турарлар-даа болза бадыткаар боор, кызыл-тас мааңа сулараp эгелээн чүве. Чогум-на ынчан күштүг сорттарны өстүрүп алыры дээш туржуп эгелээн. Ам Кубаньның тараазының, тергиин тараазын күжү катап тургустунган. Силерге ол дээш четтирдим.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары машиналыг саалданың операторук А. Полянский-биле танышкан.

М. С. Горбачев: Харың кажыл, Александр?

А. Полянский: 25.

М. С. Горбачев: Кым болуп ажылдап турар сен?

А. Полянский: Машиналыг саалданың операторук.

М. С. Горбачев: Шериг эртемни каапкан сен бе?

А. Полянский: Ийе.

М. С. Горбачев: Эр-хей. Үлетпүр технологиязы — эр кижилерге таарыжыр херек-тир.

Үн: Оларның бүгү өг-бүлези колхозта ажылдап турар.

М. С. Горбачев: Силерде шуут-ла төрел-дөргүл бөлүктери бар-дыр. Өг-бүле династияларын, чижээ, институтка азы садыгга тургузуп алыры таарышпас. А мынчаарга мартен суугузунга, тараа шөлүнге, фермага — тергиин эки. Уламчылалдыг чаңчылдар херек, эштер. Бис ам тараа шөлүнге-даа, фермага-даа технологияның дөңгели бүгү чүвени шиитпирлээр ындыг үе-чадада кирген бис. Мынчаар чугаалап болур мен: технология болгаш технологтуг сагылга-чурум бүгү чүвени шиитпирлээр.

А ол чүл? Ол болза кадрлар-дыр. Ам материалдыг баазаа ол бүгүнү кылыр аргалыг болдуруп турар. Бисте селекцияның эки материалдары болгаш чогуур технологияны бар. Херектиң ужуру ол технологияны кадрларның канчаар хүлээп алырында болгаш сагылырында туруп турар. Ол кадрларга дузалаары билдингир болбайн аан. Бир эвес агроном азы зоотехник комплексти мал чемин чокка арттырып каар болза, мында кандыг технология турар боор? Кол чүүл херекке алдынмайн баарга, технология үрелир. Кадрлар — кончуг улуг херек. Оларның дуржулгазы, билиглии, улуг мергежилдиг болуру чугула. Мааңа өг-бүледен өг-бүлеже, бир салгалдан өске салгалче дамчып турар чаңчылдар чугула.

Колхозтуң ажыл-чорудулгазы-биле бот-орулга-чарылгазы болгаш бригада керээзин нептередип турары-биле М. С. Горбачев делгеренгейи-биле танышкан.

Ол айтырыгларны колхозтуң звено удуртукчузу И. Полянская болгаш даргазы И. М. Каленко-биле чугаалажып тура, М. С. Горбачев мынча дээн:

— Бир эвес эң-не бөдүүнү-биле болгаш билдингири-биле алыр болза, але тургустуушкун деп чүл ол? Ол чүү деп чүвел? Ол чүү чүвеге чедирип болурул, ол але тургустуушкунуң сорулгазы кандыгыл? Бистиң күш-ажылчы киживистиң бодун чурттуң ээзи кылдыр, комплекстиң ээзи кылдыр көөрү чугула. Ынчанмас болза, бис чүнү-даа кылып албас бис. Ажыл-херекти-даа, але тургустуушкунну-даа, бот-орулга-чарылганы-даа — чүнү-даа. А ээ кижи сагыл, аңаа чүнүң херек апаарын, чүнүң чогум база чүге чогуп көрүп эгелээр.

Бодунуң участок бүрүзүнге кижи бүтү-ле чүвени билир турда, ынчан ажыл-херек эки чогуур. Бир эвес колхоз даргазы, завод директору, тудуг удуртукчузу ажылчы чонунуң сүмелерин болгаш боладдарын дыңнавас болза, чүү-даа болбас. Ол улуг айтырыг-дыр, эштер. Чамдыкта күштүг хол херек деп чугаалажыр. Чок, мааңа күш-биле чүү-даа чедип алдынмас. Улусту бодунуң соо-биле, бодунуң угаангырыы-биле, оларга чоок чоруу-биле, арга-мергежилдии-биле эдертир херек, ынчан ол күштүг болгаш хүндүткелдиг кижи болур.

Новокорсунская станицага колхозчулар-биле база бир ужуражыышкын болган.

М. С. Горбачев мынча дээн: Силерниң-биле мээң ажык чугаалажырым мышкаш, силер мээн-биле база ажык чугаалажыр ужурлуг силер. Ол дугайын дугуржуп алган бис.

Үннер: Чүгле ынчаар болур ужурлуг-даа.

М. С. Горбачев: бир эвес бис четпестерни чажырып, мактаныр болзувусса, ол кымга-даа ажык чок. Ооң чүү чүвеге чедирерин көрген болгай бис. Ажыл-херекти ажыл-херекчи байдал-биле көөр болгаш чугаалажыр, шиитпирлерни тывар, дугуржур херек. Бүгү херектиң чуртка-даа ынчаар чорууру, бүдүрүлгеде, колхозта, тудугда, институтта, лабораторияда, бистиң кижилеривис коллективке база чуртка хамаарышкан бүгү-ле херектерге идепкейлиг-биле киржирин күзеп турар бис. Ынчаар бодап турарыл, ынчаар чугаалаар ужурлуг. Бистиң улузувус мугулай чорукту кажан-даа болдурбас. Ийи, чаңгыс азы бүгү чуртка алээн каш муң демагогтар тыптып чадавас. Ынчалза-даа олар бисти орувустан өскээр чалдып шыдавастар.

Ажыл-херектиң херек кырында канчаар чоруп турарын билири чугула, оларны ажыл-херекчи ёзу-биле чугаалажыр, херектиң алыс уткаажыг чедери эргежок чугула.

Бистиң улузувус улуг сорулгаларны шиитпирлеп шыдаар. Бистиң улузувустуң ажылгыры четчир.

Дорту-биле чугаалаар херек: бөдүүн кижилерниң ортузунга, удуртукчу кадрларның ортузунга сагылга-чурум кошкаан. Биске чурттаарынга болгаш ажылдаарынга чүнүң шаптыктап турарын бис ам көрүп тур бис. Ынчангаш кызып ажылдаар, ажыл-херекти шапкын чорудар херек. Бисте бүгү чүүлдер бар, эштер. Кымдан-даа чүнү-даа алган херээ чок, бис шуптузун шыдаар бис.

Апрель Пленумунуң соонда ниитилелде — колхозчуда, ажылчында, интеллигентиде, литераторда хей-аът кайы хире көдүрүлген-дир, көрүңер даан. Бүгү кижилер чурт дугайын, чүнү кылырының дугайын бодап турар...

Силерде ханы бодаттынган улуг ажылдың чоруп турарынга таарзынып тур мен. Кол-ла чүве — силерде эки перспектива бар-дыр. Мен оларны селекциядан, бот-орулга-чарылгадан, технологтуг сагылга-чурумнуң быжыккаанындан көрүп тур мен.

Аъш-чем участогу кончуг чугула. Ынчангаш силерниң кылып турар чүүлүнер дээш силерге четтирдим. Ынчалдажок оон-даа хөйнү кылырыңарга бүзүреп турар бис.

Үннер: Кылыр бис. Кылзар бис.

М. С. Горбачев «Искра» колхозтуң агрохимлабораториязы-биле база танышкан. Ол болза, үнүш ажыл-агый болгаш мал продукциязының бүдүрүлгезиниң технологтуг чорудулгазын болгаш оларның шынарын эргелеп башкарарының кол звеноларының бирээзи. Колхозта күштүг болгаш үнелиг кызыл-тас алырының, мал чеми белеткээриниң талазы-биле хемчеглерниң комплекстиг системазын ажылдап кылган. Бо чылын бедии белик шынарлыг продукцияны дужаагазындан колхозта арыг орулга миллион ажыг рубль болган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары «Кубань» агроүлетпүр комбинадынга чораан. Аңаа амгы үениң техниказының болгаш технологиязының үндезининге кодээ ажыл-агый продукциязын болгаш бедик шынарлыг продуктуларны бүдүрерин, белеткээрин, болбаазырадып кылырын болгаш сайгарарын боттандырып чорудуп турар экономиктиг шенелдеге чоруткан — бүдүрүлге-экономиктиг чаңгыс аай комплексти эң баштай тудуп тургускан.

М. С. Горбачевтуң «Кубань» АҮК-туң удуртукчулары, тускай эртемденнери, бүдүрүлгениң мурнакчылары болгаш партия эге организацияларының секретарылары-биле ужуражыышкыны болган.

• • •

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары партия Төп Комитединиң мурнундан чыылганнарга изиг байыр чедирген. Шенелдениң байдалдарында силерниң канчаар ажылдап турарыңарны билип ап таныжар дээш, силерге келген мен дээрзин дораан чугаалаксаан мен деп, ол демдеглээн. Продукцияның немей өзүлдезин чайгылыш чок хандырар, оон шынарын бедидер дээш, идепкейлиг, инициативалыг болуп, ажыл-агыйны бот-тускайлаң ёзу-биле, чаа ёзу-биле ажылдаарынга өөренипкениң аргаларын силерге берген бис. Бо талазы-биле тимашевчилерниң шенелдезин онза ужурлуг. Бүгү-ле нарын болгаш бот-боттарынга харылзашкак чүүлдерде чугула айтырыгларны шенелде тодарадып турар.

Эртем-техниктиг депшилгениң мурнуку одуруунда турар эң нарын эртемнер бар. Аңаа угаан-медерелдиң өттүр көрүүшкүннери, ажыдыышкыннары негеттинер. Бир эвес экономика дугайын чугаалаар болза, мында эң нарын чүүл — аграр сектору. Ол үлетпүр-биле-даа, хереглекчи-биле-даа кончуг улуг харылзаалыг.

Аграр секторунуң күчү-күжү өскерилген. Ол чаа технологияларны, техниканы хүлээп ап шыдаар. Салдынган сорулгалардан хожудап турар-дыр бис, эштер. Темпилерни дүргедедири, ажылывысты күштелдирери биске чугула. Аъш-чем айтырыын шиитпирлевейн тура, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң сорулгазын шиитпирлеп шыдавас бис.

Шенелдениң чоруп турарын, оон экономиктиг ажыктыг чоруун, ону чорударынга чүү шаптыктап турарын, өске девискээрлерге ол кайы хире таарыжыры дээрзин М. С. Горбачев бирден-бирээ чокка сонуурган.

АҮК-туң удуртукчулары болгаш специалистери агроүлетпүр комбинадының чедиишкиннериниң болгаш оон айтырыгларының дугайында тодаргай чугаалап бергеннер.

Ужуражыышкынның түңнелин үндүрүп тура, агроүлетпүр комплекизиниң баштайгы чедиишкиннерин бедии-биле үнелээн.

Ооң дугайын Тимашевскиниң ажылчы чоннары-биле район төвүнүң төп шөлүнге болган ужуражыышкынга чугаалаан. Тимашевчилер партия Төп Комитединиң болгаш чазактың чугула даалгазын күүседип турарлар деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары чугаалаан. Кодээ ажыл-агыйны моон сонгаар улам ажыктыг кылдыр канчаар чорудар дугайында кончуг чугула шенелдени олар хынап көөрлер. Районнуң ажылчы чоннарының кылып турар ол шенелдези чурттуң бүгү-ле агроүлетпүр комплекизинге онза улуг ужур-дузалыг болуру чугаажок.

Кодээ ажыл-агыйның-даа, болбаазырадылга үлетпүрүнүң-даа, сайгарылга черлериниң-даа — оларның шуптузунуң кады ажылдажылгазының талазы-биле силерниң дуржулгаңар ховуларга өстүрген болгаш фермаларга алдынган бүгү продукция үрезин баксыраавайн, эки шынарлыг болгаш чогуур хүүсаазында хереглекчиге четсин дээр болза, ол бүгүнү чаңгыс доңга быжыглай баглаары чугула.

Чаа материал-техниктиг баазага, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарынга үндезилээш, салыышкыннарны каттыштырганының, органзастыг болгаш социал айтырыгларның үнелээнинге силерниң шиитпирлеп турар айтырыгларыңар — ол дээрге бүгү чуртка, бүгү агроүлетпүр комплекизинге херек чүүл болуп турар.

Силерниң ажылыңарга, шенелдениң сорулгаларын шиитпирлээр талазы-биле силерниң ажыл-херектериңерге, чедип алган бүгү чедиишкиннериңерге эки үнелелди берип тур мен. Силерге четтирдим. Ол эки ажыл-дыр, ону үнелээр бис, бо беш чылда чуртка база боттарыңарга хөйнү кылыр боор силер дээрзинге бүзүреп турар бис. Бис ол дуржулганы чурттуң агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-херектеринге ажыглаар бис.

М. С. Горбачев Тимашевскиге В. И. Ленинниң тураскаалынга чечектер салган.

Дайын чылдарында чок болганнарның тураскаалынга бараан болдурган монументке, ол ышкаш тос оолдары бистиң Төрээн чуртувус дээш амы-тынын берген ава—Епистиния Федоровна Степанованың тураскаалынга база чечектерни салган.

А. БЕЛИКОВ,
В. ЖИЛЯКОВ.
СЭТА-ның тускай корреспондентилери.

МАЛ ЧЕМИН БЕЛЕТКЭЭРИНИҢ БОЛГАШ ДҮЖҮТ АЖААЛДАЗЫНЫҢ ТЕМПИЗИН ДҮРГЕДЕДИР

КҮҮСЕДИПКЕН

Өвүрнүң ажыл-ишчилери ол үени чедиишкинниг эрттирип, мал чеми белеткелиниң ажылдарын идепкейжиткеннер. Сентябрьның ортаанда шалыпчы айларның түңнелин үндүрүп, тиилекчилерин тодараткан. СЭКП райкомунуң бюрозунга түңнелди үндүрген.

Районнуң ажыл-агыйларының арозындан «Торгалыг» совхоз шилчиир кызыл тукту алган, мал чеми белеткээриниң планын совхоз 107,1 хуу күүсеткен. Ол ышкаш «Ак-Чыраа», «Кызыл Тук» совхозтар мал чеми белеткээриниң чыл планын күүсеткеннер.

Район ниитизи-биле тос муң тонна сиген белеткээр планын ажыр күүсеткен, ам-даа арткан үеде мал чеми белеткээрин уламчылаар болгаш он муң тонна чедирер сорулгалыг түс-түс ажыл-агыйлар мурнунда салып алган, ажылдап киришкен.

Э. МОНГУШ.

МАЛ ЧЕМИ ЧЕТЧИР

«Улуг-Хая» совхозтуң Ийи-Тал салбырында аныяктарның Дөргүн бригадазы мал чеми белеткээринге шалыпчы ажылдап, ол талазы-биле планын 161 хуу күүсеткен.

Мурнакчы бригада 905 тоннаны белеткээр планын 1464 тоннага чедирген. Бригада кежигүннери чолаачы Валерий Шалган, механизатор Виктор Чыртак, саанчы Урана Маадыр-оол оларны шалыпчы ажылы дээш ВЛКСМ райкомундан Болгария чедер турисчи путёвка-биле шаңнаан, олар ынзар октябрьда аъттаныптар.

С. ОМЗААР.

УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

Каа-Хем районнуң «Ленинчи орук» совхоз сентябрь 14-түң байдалы-биле 1281 тонна тарааны күрүнеге дужаагаш, ол талазы-биле планын ажыр күүсеткен.

Тарааны чидирипт чок ажаап алыры, планныг онаалданы ажыр күүседири дээш социалистиг чарышка киришкеш, Каа-Хемде «Ленинчи орук» совхозтуң тараажылары күш-ажылчы тиилелгени чедип алган.

3950 гектарда тараап тараа культураларының 3000 ажыг гектарын тавырчалай кестирген, оон 50 ажыг хуузун бастырган. Дүжүт — гектардан-на 11,2 центнер чедип турар.

Ажыл-агый 400 тонна эки шынарлыг тарааны үрезинге үрүп алган.

Чаа дүжүт ажаалдазын але хүннерни ажыглап, шалыпкын доозар дээш тараажылар бедик кодурлүүшкүнүг ажылдап турар. Комбайнерлер Пётр Ситников, Кызыл-оол Кара-Кат, Владимир Чаш-оол, Иван Полежаев болгаш оон-даа өскелер хүү-нормазын 150 хуудан кудулатпайн, эки ажылдап турар.

Совхозтуң ажыл-ишчилери дүжүт ажаалдазының темпизин улам дүргедедип, немелде онаалдазынга киириштир тараа дужаарын уламчылап турар.

БИСТИҢ КОРР.

Бо хүннерде ажыл-агый бүрүзүнде картофель ажаалдазы чоруп турар. Студентилер, сургуулдар аңаа идепкейлиг киржип турарлар. Кызыл районда «Шамбалыг» совхозтуң ажааган картофелин ажыл-агыйның төп пацыңда дүжүрген, ону аңаа арыглап, кургадып, складтаар. Ында улуг улустан болгаш аныяктардан тургустунган бригада бар. Экер-Чап Монгуш, Хомушку Бичеш, Роза Доңгак дээш, оон өске-даа ажылчыннар картошка арыглаашкынынга киржип, хүннүң маадырларынга санадып турарлар. Олар хөй тонна дүжүттү ыыгжамырже киирип, садыг органзациларынче чудуруп чоруткан.

ЧУРУКТА: Шамбалыгдан ажылчыны Роза Доңгак.

О. ОНДАРНЫҢ фотову.

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ээлчеглиг хуралы сентябрь 17-де болган.

Аъш-чем продуктуларын бүдүрерин улгаттырарынга болгаш оон-биле чурттакчы чонну хандырарын экижидеринге түс черниң аргаларын ажыглаар талазы-биле Кострома областың улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында айтырыгны Президиум чугаалажып көрген.

Агроүлетпүр комплекизиниң адырларын улам чаай хөгжүдер кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин болгаш болбаазырадып кылырын улгаттырар болгаш оон үнелээнинге аъш-чем продуктулары-биле чурттакчы чоннуң хандырылгазын экижидер талазы-биле областың Советтери партия органнарының удуртулгазы-биле элээн ажылды кылган деп демдеглээн.

Ынчаммыже областа тургускан бүдүрүлге күчүзү чогуур үре-түңнелди бербейн турар деп, Президиум демдеглээн. Кол фондуларның алзэн өзүлдези турбуже, кодээ ажыл-агый продукциязының өзүлдезиниң темпилери куду болуп хевээр артпышаан. Советтер, оларның күүсекчи комитеттери, агроүлетпүр комплекизинде кирип турар бүдүрүлге каттыжыышкыннары бодунуң ажылының стилин болгаш методтарын ам-даа оожум эде тургузуп, түс черниң бүдүрүлгезиниң күсели-биле чурттакчы чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарын экижидериниң херээнге шыңгыы частырыгларны кылып турар.

Областың улус депутаттарының Советтеринге, оларның күүсекчи комитеттеринге болгаш шиитпирлекчи органнарынга, агроүлетпүрнүң күрүне комитединге болгаш каттыжыышкыннарга СЭКП-ниң XXVII съездиниң негелделеринге дүүштүр ажылдың стилин болгаш методтарын эде тургузары дүргедедирин РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму саналдаан.

Аъш-чем программазын күүседирин хандырарынга доктаамал комиссияларның, депутаттар бөлүктериниң болгаш постуларының ролюн бедидериниң эргежок чугулазын Президиум айыткап.

«Чуртталга бажыңнарының хоойлузун сагыырын хандырар талазы-биле Амур областың улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында» 1985 чылдың июль 17-деги РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаалын Псков областа күүседип турарының дугайында айтырыгны Президиумнуң хуралынга база чугаалажып көрген.

«Пассажирлер транспорту-биле чурттакчы чонга ачы-дуза чедирерин экижидер талазы-биле Волгоград областың улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында» болгаш «Бодунуң девискээринге эртем-техниктиг депшилгениң дүргедедирин хандырар талазы-биле Ленинград хоорайның болгаш Ленинград областың улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында» дыңнадыгларны Президиумга чугаалажып көрген.

Президиумнуң хуралынга республиканың күрүне амыдыралының чамдык өске-даа айтырыгларын база чугаалажып көрген.

(СЭТА).

АЖААП АЛЫЫШКЫННЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Сентябрь 18-тиң медээзи-биле алырга, республикада дүжүт ажаалдазының байдалы мындыг: бирги одуругда — кезер шөл; ийиги одуругда — ажааган шөл, үшкүзүнде — бир гектар черге онаашгыр алган дүжүт, дөртүзүнде — күрүнеге дужааган тараа (тонна-биле).

Бай-Тайга	1183	710	10,6	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	2539	13,6	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4752	2673	15,2	768
Чөөн-Хемчик	12433	4258	11,3	302
Улуг-Хем	16142	8443	17,9	1306
Таңды	42210	27940	11,3	7266
Бии-Хем	28567	15000	10,8	2647
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25865	19347	9,2	5272
Тес-Хем	2202	2551	12,4	91
Эрзин	3023	2734	8,5	231
Кызыл	23692	14754	11,4	3301
Республика	161057	100964	11,5	21184
Эрткен чылын	160000	53876	10,7	—

СЕНТЯБРЬ 18-ТИҢ БАЙДАЛЫ-БИЛЕ АЛЫРГА, РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЖЫЛ-АГЫЙЛАРЫ

21184

ТОННА ТАРААНЫ КҮРҮНЕГЕ ДУЖААГАН, АЗЫ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ 70,6 ХУУЗУ ЧЕТКЕН.

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели октябрь 4-те суббота дыштаныр хүнүн 1986 чылдың октябрь 6-же понедельникче кожүүрерин доктааткан. 1986 чылдың октябрь 11-де суббота хүнүн ажыл хүнү деп саваар.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларының 1986 чылдың октябрь 11-де ажыглаваны дыштаныр хүнүн оларның чыл бүрүдө алыр шөлээзинге киир санаар, азы телевирип шөлээ хүннериниң төлевири-биле чорудар.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

НЕГЕЛДЕНИ КҮШТЕЛДИРЕР

СЭКП райкому, парткомнар, партия эге организацияларынга партбөлүктериниң болгаш партия организацияларының отчёт-соңгулдалыг хуралдарын партияның Уставының негелделеринге дүүштүр эрттирер дээш белеткел ажылдарын хынамчалыг чорудуп, анаа коммунистерниң идепкейлиг киржирин чедип алыр дээш ажылдарны чорудуп турар. Партбөлүктерде отчёт-соңгулдалыг хуралдар коллдуунда доозулган. Хуралдарның хөй нурууну организастыг эрткен.

Районнуң үлетнүр бүдүрүлге, тудуг, коммунал ажыл-агыйы, чоннуң амыдырал хандырылгазы кедээ ажыл-агыйы болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының коллективтеринде партия бөлүктери СЭКП-ниң XXVII съезиниң шиитпирлерин күүседиринче коммунистерни, ажылчы чоннарны мобилизастаар, социалистиг чарышты дээштиг организастаар, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, бердинген пландың онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседир, продукцияның шынарын экижидер, бүгү-ле продукцияга, дериг-херекселге, машина-техникага камналга-хумагалыг болур дээш болдунар-ла ажылды отчёттуг үеде чорутканын эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралдарга илеткелчилер болгаш санал берген коммунистер демдеглээн. Олар улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларынга, ылаңгыя партия ажылынга эде тургустунуушкун айтырыгларын шиитпирлээринче угланган чамдык хемчеглерни ап турарын хуралдарга айыткаш, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунда, партийжи, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылда четпестерни дидими-биле илередип, ону эдип алыр талазы-биле боттарының саналдарын киирген.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң Чечектиг, «Октябрь 30 чылы» совхозтуң Сыын-Чүрээ хойжу бригадаларында, «Сүт-Хөл» совхозтуң МТМ-де, Чес-Булуң хойжу бригадазында партбөлүктерге отчёт-соңгулдалыг хуралдар организастыг, чогуур деңнелге эрткен. Чечектиг хойжу бригадазында партия бөлүү отчёттуг үеде багай эвес ажылдаан. Коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер, чарышты дээштиг организастаар, пландыг онаалдаларны күүседир дээш элээн ажылдарны кылып чоруткан. Коммунистер партийжи даалгаларны эки күүседип, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип турар. Ооң ачызында бо чылын хойжу бригаданың кежигүннери багай эвес көргүзүглүг болганнар.

Отчёт-соңгулдалыг хуралдар үезинде чамдык партия эге организацияларының партбөлүктериниң дайынчы арга-шинээзиниң ам-даа кошкаан, коммунистерниң харысалгазын, авангардчы ролюн бедидер чогуур хемчеглерни албааның, идеология ажылын үениң негелделеринге дүүштүр чорутпайн турарын шүгүмчүлээн. «Алдан-Маадыр» совхозтуң автопаркта партбөлүк (организакчызы турган Г. Комбу) коммунистерге берген даалгаларның күүселдезин хынап, оларның отчёттарын партия хуралдарынга дыңнавайн турган. Ол ышкаш күш-ажылчы коллективтериниң удурткукчуларының, специалистерниң отчёттарын партия хуралдарынга дыңнавас, партийжи даалгаларның күүселдезинче, партия ажылын эде тургузарынче сагыш салбас, оожум эде тургустунуп турар партия организациялары районда ам-даа барын отчёт-соңгулдалыг хуралдар көргүскен.

Районнуң партбөлүктеринге, партия эге организацияларынга эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралдарга коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарын күүседири-биле хемчеглерни ажылдап кылып, ону боттандырарының тодаргай хемчеглерни ап турар. Партия организацияларында отчёт-соңгулдалыг болгаш отчёттуг хуралдары ам-даа уламчылап турар.

Ю. БЫЗЫТПАА,
СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң оргкилдизиниң инструкторуру.

ХАРЫСАЛГАНЫ БЕДИДЕР, ИДЕПКЕЙНИ КӨДҮРЕР

Партияның XXVII съезиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш Бай-Тайгада «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының коллективи он ийиги беш чылдың бирги чылының эрткен айларында элээн ажылдарны кылып чоруткан партия эге организациязының отчёт хуралынга илеткелиниге ооң секретары Д. К. Иргит демдеглээн. Тос айларда күрүнеге 466 тонна сүттү садар турган, 388 тонназын садып, онаалдазын 95 хуу күүсеткен, ай тончузунге чедир планын ажыр боттандырарының бүгү аргалары бар. Сүт саалдазын көвүдедир дээш саанчыларының, инек кадарчыларының даандырган ажыл-херээнге харысалгазын бедиткен. Ынчангаш инектерниң ажаалдазын, чемгерилгезин экижидип, оларын, суггадын шин чорудуп турар. Ферманың ажыл-ишчилериниң ортузунда бердинген даалгаларны, хүлээлгелерин күүседир дээш чарыштың мурнуку одуруунда коммунистер чоруп орар. Оларга коммунистер Мандыт Ыйра, Балы Сагды болгаш өскелерда хамааржыр.

Партбюронуң удурткулгазы-биле профэвилел, комсомол организациялары, херээженнер чөвүлели, улусчу контрольдуң бөлүү боттарының онаашкан ажыл-херээн күүседир дээш ажылдап, олар кижизитгейни күш-ажылчы маргылдааны дээштиг организастаарынче, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче, ажылчыннарның, ылангыя аныяктарның бот-идепкейин, харысалгазын бедидеринче, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга, өөренириинге таарымчалыг байдалдарны тургузарынче, продукцияның шынарын экижидеринче угланган хемчеглерни алган, ону боттандырар дээш ажылдап турарлар. Ооң түңнелинде ферманың коллективи районнуң мурнакчы фермазының санында кирген. Ол чедиишкинин быжыглаар, улам көвүдедир дээш чарышты улам дээштиг организастап, продукция бүдүрерин көвүдедир, ооң шынарын экижидер соруглаңы салган ажылдап турарын отчёттуг хуралга илеткелчи болгаш санал берген коммунистер айыткан.

Мал чемиин белеткелинге ферманың ажылчыннары идепкейлиг киришкен, 174 тонна сигенни белеткээш, сөөртүп алган.

Кылдынган чамдык чүүлдер-биле чергелештир партбюронуң отчёттуг үеде чорутканы ажылында четпестерни илеткелчи чугаалаан. СЭКП-ниң XXVII съезиниң шиитпирлеринде улус ажыл-агыйының кайы-даа адырынга чаа бот-биле ажылдаарын, эде тургустунарын онза чугулдалап айыткан. Ындыг турбуже ферманың ажылы оожум эде тургустунуп турар. Бирги ээлчегде коммунистер бодунуң үлегер-чижээн көргүзүп, эде тургустунар ужурлуг турда, оларның аразында авангардчы ролюн көргүспес, бот-идепкейи кудук, харысалга чок ийи, чаңгыс кижилер бары хуралга шүгүмчүлээн. Кыштаглаашкынга белеткел ажылдары чорувайн турарын багай деп демдеглээн.

Отчёттуг үеде партбюроның чорутткан ажылынга коммунистер анализти бергеш, амгы үеде партияның негелделеринге дүүштүр ажылдавайн турарын шүгүмчүлээн. Ылаңгыя кижи факторун идепкейжидеринче кошкак кичээнгей салып турар. Саанчылар, кадарчылар ортузунда идеология, политика-кижизидилге ажылы судараанын, совхоз директору С. С. Хертек, партком секретары С. С. Хертек ажылының стилин, аргаларын, хевирлерин чаартыр, дээштиг хемчеглер албааның, хоозун аазаашкыннар кылырын коммунистер чоптуг-биле шүгүмчүлээн. Кыштаглаашкынга белеткел ажылы багай, ынчангаш бо чугула айтырыгже чоокку үеде кичээнгейни салырын, ону кыска хуусаада шиитпирлиг септээринче күштү салырын партбюродан коммунистер негээн.

Отчёт хуралга илереттинген четпестерни эдеринче угланган хемчеглерни айыткан доктаалды хурал хүлээп алган.

С. САЛЧАК.
Бай-Тайга район.

Беш чылдың кижилери

ИВИЛЕРНИҢ ИЗИ-БИЛЕ

Арыг-силиг кеттингеш, кижи ортузу назылыг, чолдаксымаар, шырак мага-боттуг кижи Тожунуң «Май 1» совхозтуң төөү Ий суурга чедип келди. Эвилең-ээлдек, чугаакыр ол кижини Дембирел Серембилович Караңай дээр. Ооң ажылын сонуурган айтырдым. Ол иви малды ажаан шалагалалдарын бичии када төөгүлей каапты.

— Ивижилерде ам чымыштыг үе келген. Ивилер мөңгүлей машажып эгелээн. Оларның эдержир үезиниң келгени ол. Бо үеде ивилерни баглап, дүн-хүн оок кадарып, каракталас болза черлик ивилер ачыраал ивилерни өскээр аппаар болгай. Эдержилге үези дооступ бүлек ивилер одар дилеп чоруптар. Оларның изи-биле ивижи кижи көшкеш чорууптар.

Иви мал одар дилеп, үстүп, чедип чоруй баар. Дембирел Серембилович ийи-үш хонгадур ивилерниң изи-биле чорум турган, оларны оннамеңди чымп турган.

Ивижи кижиде черле олут бар эвес, ивилерни адыг, бөрү-даа чип болур. Эки кадарбас болза, черле айыылдыг. Ынчангаш чамдык улус багай кадаргаанындан бо-ла өрелени бээр. Оон ынай бир айыылдыг чүве — ивилерниң аарый бээри. Совхозта Сорут, Улуг-Даг, Бедий деп 3 иви бригадазы бар. Девискээри аажок улуг. Мал эмчилери каңчаар-даа аажок херектиг. Совхозка та кандыг чылдагааныг чүве, эмчилер мырыннас, ам база ла кол мал эмчизин талажы берген. Районнуң мал эмчилери эвес болза, малчыннарга берге дээрзин ол чугаалаайдыр.

Москваның ветеринария академиязын доосказ, Тожу районнуң мал эмнелгезиниң эргелекчизинде ажылдап турар Андрей Деңгүр-оол эрткен чылын ивижилерге бодунуң ачы-дузазын чедирип, 2 ай ажыг үеде ивижилерниң турлагларын кезип, аарыг ивилерни эмнеп келгенин, а бо чылын база-ла районнуң мал эмчилери боттут дузаны чедирип турарын ол чугаалады. Бо чылын 100, баш ивиден чеже анайлар алганын айтырарымга, ол «90» деп кыска харылааш, ам суурлаар чай чок апаар, аъш-чем, майгын алыр дээш келгенин, дораан дедир чорууруун чугаалааш, мээн-биле байырлашты.

Оон конторага келгеш, совхозта эң хөй анайлар алган ивижи кымыл деп сонуургадым. Үш бригададан чүс бажынга онаашпыр 90 анайны Дембирел Серембилович Караңай алган, оон өске эки түңнелдерлиг кижи чок болганын улус шуут бадыткады.

Эртенинде суур үстүнде тумаанныг аргаже коштут ивилерлиг Караңайның бар чоруун көрүп кагдым. Караңай баштай колхозка, оон соонда совхозка үр чылдар иштинде тудугга ажылдап чораан. Ий суурда ооң тудушпаан бажыңы ховар деп чугаалап болур. Хөй-хөй аныяктарны ол тудугжу мерге-жилге өөреткен.

Үш чыл бурунгаар совхозка ивии малдаар улус тывылбас боорга, совхозтуң директору иви малдаар улус тывары-биле тускай эртемниглерге айтымышкын берген. Таптыгла ол үеде конторага Дембирел Серембилович Караңай директорнуң өрээлинге кирип келгеш:

— Ивя малдаар кижилер херек деп чүве дыңнадым, мен малчыннап көрзүмзе кандыгыл? — диггеш, эчоксуна аарак эжик аксында саңдайга олуруп алган.

— Эр-хей! Бир малчын тыпты берди. Тудугжулар ажырбас, оон-моон тудуг кылыры-биле улус кээп турардыр. А иви малдаар дээш кайын-даа кижи келбес деп чүвени билир силер. Иви малдап чүгле бистиң улус шыдаар. Дембирел Серембилович силер тудугга ажылдап турганыңар ышкаш, база-ла ак сеткилдиг ажылдаарыңарны бүзүрээр мен — деп, директор идегээн.

Эртенинде Караңай кадабын эдерткеш, совхозтуң тускай эртемниглери-биле кады кодан иви хүлээп алыр дээш, бо-ла бар чыдар оруу-биле тайгаже аъттанып кан. Оон бээр үш чыл эрткен. Ол совхоз директорунуң бүзүрелин бадыткап шыдаан. Ам мурнакчы ивижи. Суурга бүдүү чыл иштинде ийи-чаңгыс чүгүла херектиг келгеш, ийи-бир хонгаш, дедир-ле чоруптар. Ам база-ла ажыл-херээн бүдүрүп алгаш, чаңгыс хонгаш, ивилеринче бар чорууру ол.

Кыштын соогунда, чаъстыг чайын дүн-хүн дивейн, уйгудап чок кежүп чоруур эрес-диди ивижиниң соондан, арга иштинде ажыт кире бергиже магадап көрүп турдум.

К. ООЛЧУГАШ.

ДҮРГЕДЭЭШКИН: эде тургустунуушкунуң базымнары

БУРУНГААРЛААШКЫН

1. КҮЗЕЛ-БИЛЕ ЭНЕРГИЯ КАТТЫШКАНДА

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылы бистиң амыдыралывыска, черле улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга, кайгамчык өскерилгелерниң чылы болуп турар. Ам кайда-даа дүргедээшкин, эде тургустунуушкун, чаа бод-биле бурунгаарлаашкын болгаш четпестерге эптешкин чок чоруук бирги черде апарган. Ооң чижектерин бөгүн чер бүрүзүнден көрүп болур.

Эрзин районда «Чаа оруң» совхоз оңгу беш чылда дыка берге байдалга келгеш турган. Шынап-ла, чылда бир инекке онаашпыр 300 килограмм (хойдан дээредевес) сүт саап, гектарда-на 2—3 центнер (үрезин безин эгитпес) дүжүт ап, күрүне күседи-биле амыдырап турган ажыл-агыйда өрүнчүг чүү боор. Мал-маганының баш саны эвээжеп, шынары чавызап, бүдүрген продукциязының бот-үнезин улам улгадып турган. Чурттаалга бажыңнары туржук конторазы безин колхозтан шилчип келген олчаан. А малчыннары өглерге чурттавышаан, кыштагларга оялдуктуг кажаа безин чок турган. Чүс-чүс муң рубль карылгалыг совхозтуң ажылчыннарының ажыл төлевири база чегей. Ындыг турбуже арга-дары базым саңынга кострп, ол чокта аъттыг, чадаг, машиналыг аалы тракторлуг ону сүрүп чоруп каар.

Совхозтуң амгы директору Доржу-Белек Балдырович Чопуй чеди чыл мурнунда аңаа тудугжулар бригадазының бригадиринге ажылдап турган. Ооң ажыл-ишчизи, харысалгалыы болгаш негелделии өскелерден ылгалдыг болган. Бодуң тудуг мастеринден өске тускай эртем чок-даа болза, үжеп хар чаа четкен кызымак болгаш чүткүлдүг коммунисти СЭКП райкому хожудангай совхозтуң директорладырын шиитпирлээн. Ында ажыл-иштиң сандаргайын, кижилидилге ажылының чавызын болгаш бодунуң удурткучу ажылга дуржулга чогун билип турган бригадир ол саналдап чаңгыс эвес удаа ойталаар ужурга таварышкан. Ынчалзажок Чопуйнуң идегелин бадыткаар болгаш партияның даалгазын күүседир апаар.

Аныяк директор ажылдап эгелээрде-ле бодунга негелде салган: уйгуну эвээжедир, таакпы тыртпас, арага ишпес, билиг-мергежилди болгаш харысалганы бедидер, бүгү күштү ажыл-херекке бүрүнү-биле бээр. Ол негелде амдызаа чедир хүн бүрүнүң сорулгазы, ынап-ла боттандырар хүлээлге болуп артпышаан. Ынчангаш ол бодугула, бодунуң үлегери-биле, биче сеткили биле болгаш бодунуң-биле кижилерниң хүндүткелин чаалап ап, удурткучунуң авторитедин болгаш коммунистиң арыг адын бедик ап чоруур совхоз директорларының бирээзи болу берген.

Эде тургустунуушкуну бодундан эгелээн директор өскелерни база эде тургузуп, дүргедээшкинниң байдалынче киирип турар. Чаа бод-биле ажылдап, бурунгаар чүткүп орар кижилерни ол үргүлчү деткип, ындыг улуска бүгү дузаны көргүзүп, арга-сүмени кадып келген. А согдээн ооунге ээ болуп шыдаваас, эде тургустунар күзел чок кижилерге кээргеп турбас. Бодунуң чоок кижилеринден, төрелдеринден безин негелде ниити совхозтуу-биле чаңгыс аай. Чээрби чыл дургузунда совхозка бухгалтерлеп келген бодунуң акызы Виктор Чопуйну, чурум хажыдыптарга, кочегарладып каан, ам ол мурнакчы ажылчыннарның бирээзи апарган. Кысказы-биле чугаалаарга, директорнуң караанга көзүлгеш, кулаанга дыңналган кандыг-даа херек анаа эртпес. Ынчалзажок директор шиитпир үндүрериниң дүжааа бижиириниң мурнунда хамык чүвени деңнелеп көөр, өскелер-биле сүмележир чаңчылдыг.

Эрткен кыжын Доржу-Белек Балдырович-биле кады кыштаглар кезип чораан мен. Орукка суурже углуг бар чораан бир аъттыг кижиниң доктаадыпты:

— Кандыг тур силер? Чүү болду, чүге суур кирерицер ол?

— Харын 68, машина айтырып көрээ дээш, хем унунда чыып каап чыраам бар чүве ийин — деп, малчын тайылбырлады. Оон мен иштимде «Балдыыгир херек-тир: машинаның бар-чогу эртен конторага билдине бээр болгай. Ынчангаш бо малчынны оон озалдавайн аңаа чедип кел дээр боор» деп бодап олурумда, директор ону дедир эгитти:

— Барып малыңар көрүңер, хондур-дүндүр каапкаш базрга кайын боор. А машинаны чорудуптар мен.

Директор ол-ла хүн «чыраа одун кандыг от дээр боор» дээш, бир машина хөмүр-дашты демги малчынче чорударда, чолаачыга чагыды: «чыып алган ыяжы бар кижи, ону база чедирип бээр сен».

Ол малчын суурга хонмааның, конторага машина манавааның, хөмүр-даш алганынга болгаш чыраазын эккеп бергенинге та чүү хире амырады ыйнаан. Черле ынчаш, «директорнуң малчын аалдарга, кадатта хой чаныңга, орукка таварышканда-даа кижилерниң айтырыгларын ол-ла черинге үзе шиитпирлеп берип турарын каш-даа катап көрдүм: «конторага кел», азы «хуралга көөр бис» деп-даа турбас. Ынчангаш ооң чон хүлээп алыр өрээли — конторадан эгелээш, чер бүрүзүнде. Шактаа барымдаалавас: чугула херегленгээн кижилер дүне каза бажыңынга-даа сонтап чеде бээр.

Директорнуң ачазы аъттаандазыны-биле чер аңдарып, хову-трактор бригадазын удуртуп-даа чораан, хүрек-биле көржең коптарып, малчыннап-даа турган. Ындыг амыдыралды Доржу-Белек чүгле көрүп эвес, а холу-биле тургусчуп өскен. Ынчангаш ооң кол школазы ол болган. Ам аалдарга келгенде аъш-чемин, аарыг-кадыын, алган акшазын безин айтырган орар, ажы-төлүндеп, оларның өөредилгезинден бээр сонуургаар, бодунуң дөрт уруу-биле дөмей бодаар. Ындыг кижиге кым бүзүревес, ындыг директорнуң чугаазын кым күүсетпес боор. Ооң чугаазынга дужааргак хоон, штрафтаар, төлеттирер чижектиг кортпактаан сөстер дыңналбас.

Директорнуң бодунун эде тургустунуушкуну болгаш бодунга негелдени улгаттырганы өскелерге база үлегер болган дээрзи чугаажок. Кижизидилгени бодундан эгелээниниң ачызы ол. Ам, шынап-ла, ол совхозта удурткучу-даа, ажылчын-даа кижи бүрүзүнүң ажыл-херек дээш харысалгазы бедээн: күш-ажылчы чедиишкиннерниң үндезини ол.

Совхоз бо хүннерге чедир чүс башка онаашпыр 82 хураганы, 118 анайны доруктурган. Чүс баштан кулун, болаган көвүдээн, ылаңгыя бызаа эрткен чылдың децилянден 19 баш хөй алдынган. Бо чылын мал өстүрериниң планы бүгү чүзүн аайы-биле ажыр боттанып турар, ылангыя хой планда көрдүнгенинден 6800 (бүдүн бригада) баш хөй. Кадаа ажыл-агый продукциязының күрүнеге садарының пландары күүсеттинип турар: сүттүү болгаш дуктүү августа-ла күүсеттинип берген. Бир инекке онаашпыр саггаан сүт планда 66 килограмм, эрткен чылдың децилянден 349 килограмм хөй болган. Бо хире улуг ылгал сүткүр уксаалыг хунажыннарны садып ап, оларның ажаалдазын болгаш чемгерилгезин экижиткен түңнелинде чедип алдынган.

Директор үргүлчү бодапкан, бир-ле чүвени дилээн чоруур. Кижилерниң сагыш-сеткилин, идепкейин, харысалгазын канчап көдүрерил дээн чижектиг айтырыглар ону дүвүредип чоруур. Ынчангаш ол мом-дептерден бир-ле чүүлдү тып алган, сонуургай берген турар. Черле ынчап чай чок-даа болза, лекцияларга, политкичээлдерге, бот-орулга-чарылга хүннеринге белеткенири ооң чаңчылы болу берген. Сан ажылдакчылары-биле кады самбың тудтаан бо-ла кады олуруптар: «Чүү хирени бүдүрген бис, бот-үнези чүү хирел? Ам хөреңги чүнү кылырынга четчирил, күштү болгаш курлавырларны канчап тыптырыл?» Ооң бодалындан, чүткүлүнден эвээш эвес үүле бүткен. Беш чылдың баштайгы чылында 136 муң рубль карылгалыг турган совхоз эрткен чылын 396 муң рубль оруглалыг апарган. Ылаңгыя СЭКП-ниң XXVII съездиниң соонда чаа болгаш солун чүүлдер элээн көвүдээн. Ол чаартылгалар ажылчын кижиниң ажылдаарынга болгаш амыдыраарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле холбашкан.

Доржу-Белек Балдырович СЭКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлеринге дүүштүр чүнү кылырын Кремльдиң Съездилер Ордузунга-ла бодап орган. Ол ынчан кандыг-даа ажылды кылырда кижиже кичээнгей салырын, курлавырларны дилеп тыварын, совхоз бодун бүгү талазы-биле хандыргап турар ужурлуг дээрзинге база катап бүзүрээн.

Директор өскээртен күш алырын болгаш материалдар саттынарын эвээжедир хемчеглерни ап эгелээн. Моон соңгаар боду-ла кылып шыдаптар бүгү тудугларны совхоз ажыл-агый аргазы-биле тудар. Бо күзүн безин ындыг арга-биле туткан бажыңны хойжу алды өг-бүле алыр. Совхозтуң тудугжу бригадазының кежигүннери тудуг ыяжын боттары белеткеп турар. Ыяш дилер звенону тургусканың соонда, дилиг материалдары-биле совхоз бүрүн хандыртынган. Ыяш белеткекчилериниң ужурган ыяжының бүрүлери болгаш чиңге будуктары мал чемиинге бээр, а тудугга херегленмес кезектеринден оларга чүүл белеткээр: халас калыр чүве чок, шупту ажыглаттынып турар.

Совхоз девискээринде чурттакчылар бо чайдан эгелеп телевидениениң ийи программазын көрүп эгелээн. Ынчангаш кыштаг бүрүзүн электрижидер ажыл хайнып үнген. Бөгүнге чедир 25 кыштагда электри шугумун чедирген, беш кыштагның удазын шөйер чагыларын олуртуп турар, удавас болу бээр. Электри четпээн 15 кыштагда моторлар тургускан. А эрткең беш чылда совхоз девискээринге чүс километр электри шугуму шөйдүнген турган. Оон ынай 71 кыштагның шуптузунга чупар-бажың тудары көрдүнгеп, ол ажыл чедиишкинниг дооступ турар. Бо ажылга база курлавырларны тыптынып, ону бүрүн ажыглаап: телевидениниң улузунуң тайгаже орук үндүрерде ужурган ыяштарын сөөртүп алган.

База бир чаа чүве болза, бо чылын совхозтуң малчыннарының хураган өстүрериниң от салбас аргазынче шилчээн. Олар совхозтуң чүс баш хойга онаашпыр 82 хураган (эрткен чылын 65 турган) алганын бо деңнелгелиг арга ада кылдыр саиап турарлар. От салбастаан кажааларга турган сүтүүларны чаа туткан бажыңнарда болгаш чупар-бажыңнарда ажыглап турар. Ында база камналга бар. Бо бүгү тудугларны болгаш ажылдарны совхоз боду кылып турар. А боду кылган ажылдың чарыгдалы эвээш, шынары эки.

Совхозтуң директору тудугжу кижи. Ынчалза-даа аңаа Тести кежир көвүрүг тударын, ылаңгыя ол ажылды тудуг организацияларының киржилгези чокка кылырын, республиканың көвүрүг кылыр организациязы эгезинде чөпшээревейн турган. Ынчалзажок директор хөй саналгаларны кылып, ооң экономика талазы-биле ажыктыын республика органнарынга бүзүредип турган, чөпшээрелди ап, акша-хөреңгини тускайладып алган. Делгем көвүрүг кыска хуусаада туттунган, чайын ажыглалда кирген. Ам хову-трактор бригадазы, ол чарыкта малчыннар азы Бай-Хөл баар улус орукка 15—20 минута чоруур. Мурнуку чылдарда аңаа ийи шак чарыгдаттынар, а чамдыкта хем шуут кештиимес турган. Көвүрүгнүң ыяш кезектерин база совхоз боду тыптынып алган, чүгле демир кезектерин өскээртен саттынган. Мында база камналга болгаш курлавыр хөй: чүгле көвүрүгнүң тударында эвес, а машина-техниканың эдилелинде, кывар-чаар материалдар, ылангыя үе чарыгдалында. Тарлашкын-Ак-сындан ховуда кыштагларже мал чеми дажыглаарынга орук-даа, үе-даа 5—6 катап кызырылган. Совхоз директорунуң тудугжулап чораан үезинде бодап чораан база бир күзелиниң бүткени ол.

«Чаа орукта» тарылга шоолу ийи муң-ва гектар, ооң дүжүдү база хирелиг. Суггаттыг чер шуут чок. Бо чылын Кежээлиг-Булуң суггарылга системазының ажыглаалда киргени — ажыл-агыйның төөгүзүнде база бир чаа болуушкун болган. Моон соңгаар үш чүс гектар черден чүгле мал чеми эвес, тараа болгаш ногаа культураларын база немей өстүрер. Бо чорук — чоннуң амыдыралын экижидеринче, чурттуң Аъш-чем программазын боттандырарынче база бир базымны кылган.

Кочетов аттыг Сувураа сүт-бараан фермазын оругалыг болдурар, мында ажылчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле ажылдар ам түлүк чоруп турар, механизастаттынган баштайгы кажаа ажыглалда кирген. Хол-биле кылыр ажылдарны эвээжедиринге, продукцияның бот-үнезин чиигедиринге ол улуг рольдуг. Совхоз сүткүр малды садып ап, малдың ажаалдазын болгаш чемгерилгезин экижидип эгелээн. Ооң уламындан бир инекке онаашпыр сагган сүт 1984 чылда 480 килограмм, а эрткен чылын мырыңай 727 килограмм болган. Бо чылын бир инектен саар сүт планы шагда-ла ажыр күүсеттинген болгаш августуң бирге чедир инек бүрүзүнден-не 774 килограмм сүт саадынган. Бо көргүзүгнү чыл төнчүзүнге чедир бир муң килограмм ажырар арга тургустунган: ийи чыл дургузунда сүт бүдүрери ийи катап өскен!

Директорнуң ачазы Балдыр Чопуй республиканың хоочун болгаш сурагдыг теве кадарчыларының бирээзи. Ынчангаш директор боду база теве кадарын, аътты мунуп келген. Ам бо малдарны совхозка мал чеми, одаар ыяш, дус болгаш өске-даа чүък сөөртүрүнге, сиген кезеринге болгаш ону бөлеринге калбаа-биле ажыглап турар. Тускай эртемниглер мунар аъттарны суур чанында үзе тургускан. Бо-ла бүгүнү көргеш, «Бүдүрүлгеге күш-ажылды организастаарын болгаш идиг берижиишкинни экижидип, сагышка-чурумну болгаш негелдени күштелдирер талазы-биле шыңгыы хөделип эгелээрибилек, ооң мурнунда сагышка кирбейн турган курлавырлар тыптып кээр» деп, эш М. С. Горбачевтуң чугаазын катаптаксаам кээр. Чүге дээрге совхозтуң чаартылга бүрүзүнде курлавырлар долу ажыглаттынып турар. Директор Доржу-Белек Чопуйнуң ажыл-херээниң болгаш амыдырал — чурттаалгазының, угаан-медерелиниң дээжизи мында сиңникеен. Ол чоннуң идегелин болгаш партийжи даалганы ынчаар күүседип чоруур.

К. ЧООДУ.

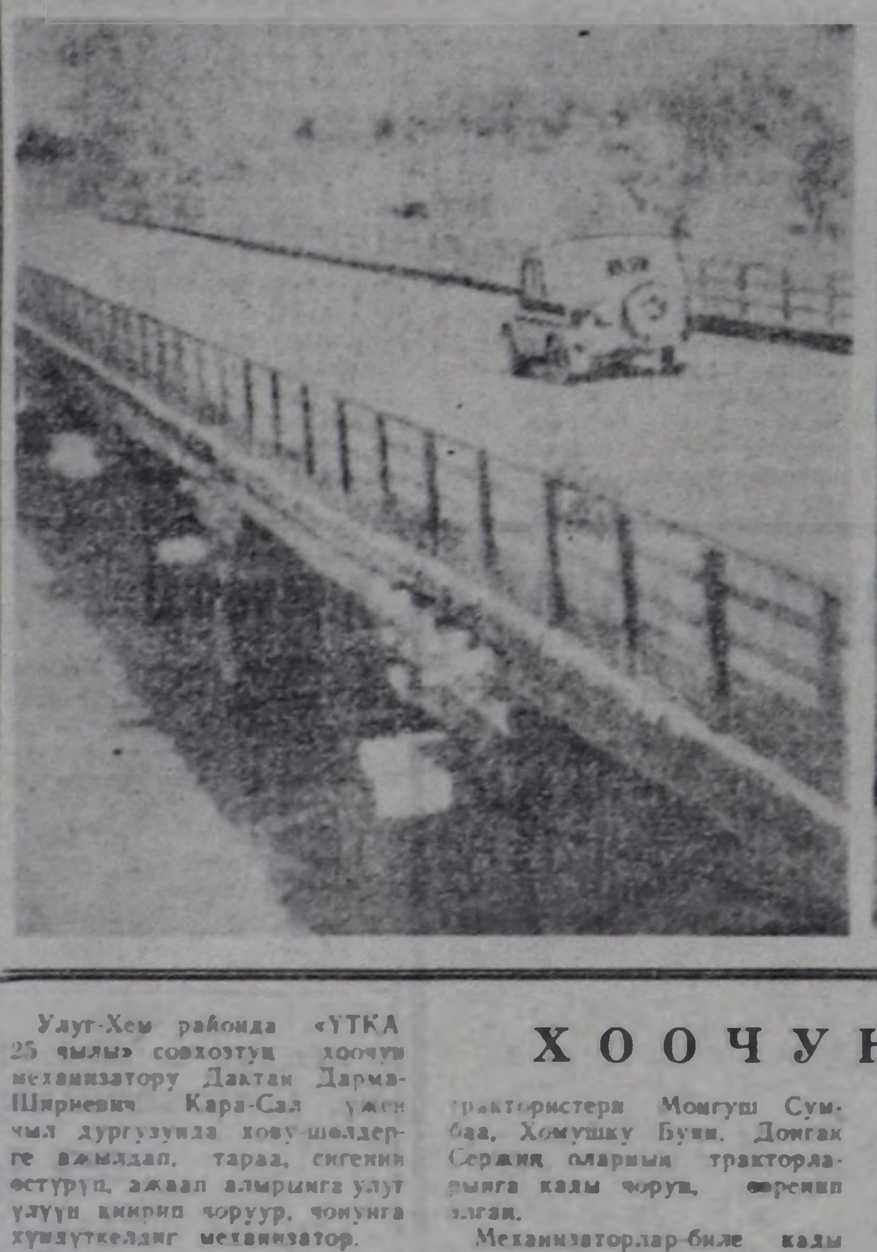

Тести кежер чаа көвүрүг — СЭКП-ниң XXVII съездиниң соонда болган чаартылгаларның бирээзи. Ону совхоз боду туткан.

Совхоз тевени сиген кезеринге, ону бөлеринге болгаш сөөртүрүнге база тергелээринге болгаш шанактааарынга калбаа-биле ажыглап эгелээн. Курлавырларны тып, ону долу ажыглап турарының бадыткалы ол.

ХООЧУН МЕХАНИЗАТОР

Улуг-Хем районда «УТКА 25 чылы» совхозтуң хоочун механизатору Дактан Дарма-Ширнеевич Кара-Сал үжен чыл дургузунда хову-шөлдерге ажылдап, тараа, сигенни өстүрүп, ажаап алырынга улуг үлүүн киирип чоруур, чонунга хүндүткелдиг механизатор.

Чаа-ла эр шаа чедип турган чылдарында совхозтуң хоочун трактористери Моңгуш Сумбаа, Хомушку Буян, Доңгак Сержиң оларның тракторларынга кады чоруп, өөренип алган.

Механизаторлар-биле кады эки тура-биле ажылдаан «бичии тракторист» ынчан трактористер курузунга өөредирин дилээн. Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Карбы Моңгуштуң саналы-биле совхоз дирекциязы Дактан Кара-Салды 1955 чылда механизаторларның чыл хуусаалыг курузунче өөредип чоруткан.

Ол калбак билиглиг тракторист-машинистиң өөредилгезин 1956 чылда чедиишкинниг доосказ. Кара-Сал бо хүннерде совхозтуң хоочун, мергежилдиг механизатору болу берген. Ол 1986 чылдың бирги чартыында 880 эталон гектарны ажылдап кылгаш, он ийиги беш чылдың бирги чылында социалистиг хүлээлгезин чартык чылда ажыр боттандырган. Бо хүннерде хоочун механизатор Ыштиг-Хемде мал чемиин белеткелинде кызымак ажылдап турар.

Т. ОЧУР-ООЛ.

1941 чылдың сентябрь 18 совет Гвардияның төрүттүнген хүнү

ГВАРДИЯ — ШЫЛГАРАЛ АДЫ

Таманның мотоадыгжы гвардейжи дивизиязынга кел-ген чаа солдаттар дайынчы алдарының музейинге ээп, аттыжышкынның тээгүзү-биле бир дугаарында таны-жар. Олар оон дивизияның алдарлыг оруу-биле гвардей-жиниң бедик ады-биле таны-жар.

1941 чылдың июльда бол-ган тулчуушкуннарның үезин-де фашистиг дивизиялар Смо-ленскиниң мурнуу-чөөн тала-зынга турган совет шериглер-ниң туружунче чаза тавары-кирип келген. Немец коман-дылалдың бодалы чаңгыс тур-ган: оон Москваже шаап хал-дааашкынны эгелээри. Ельня поогунга бичии участокка он чаа дивизияларны моорнээн.

Бистиң Барыын фронтувус-туң командылалы бодунуң кол согуушкунун чогум-на ол участокче углаан. Августуң сөөлгү хүннеринде совет ше-риглер шаап халдаашкынны эгелээн болгаш „дайзынның камгалалын чаза тавараш, элээн каш дивизияларын чы-ча шапкан. сентябрь 6-да Ельн хоорайны хостаан. Бо тулчуушкуннарның үезин-де совет Гвардия төрүттүн-ген.

Сентябрь 18-те ССРЭ-ниң Камгалалдың Улус Комисса-рының дужаалын ёзугаар ук тулчуушкуннарга эң шылга-раан 100, 127, 153, 161 ду-гаарлыг адыгжы дивизиялар-га шылгаралдыг Гвардейжи деп бедик аттарын бир-ле ду-гаар тывыскан. Оон-биле ка-дыы оларны 1-ги, 2-ги, 3-кү, 4-кү гвардейжи адыгжы диви-зиялар кылдыр эде адаан. Оларның бирээзи —мурнунда 127 дугаарлыг дивизия —со-вет кижилерге эки билдингир. Ол болза Кызыл туктуг, Ок-тябрь Революциязы болгаш Суворов орденнерлиг М. И. Калинин аттыг Таманның гвардейжи мотоадыгжы диви-зиязы болур.

Гвардияны тургузар дуга-йында дужаал Совет Чепсек-тиг Күштерниң амыдыралын-га онзагай черни ээлээн, чүге дизе, ындыг маадырлыг ше-риглер Ада-чурттуң Улуг да-йынының чылдарында эң чу-гула рольду ойнаан. «Сөөлүн-де барып, баштайгы гвардей-жилерге дөмнешпишаан, Кы-зыл Шеригниң хүрээлелинге совет хөй санныг гвардия өзүп үнген. Ол дээрге шынар талазы-биле чаа, ёзулуг улус-чу гвардия болгаш» деп Совет Эвилелиниң Маршалы Г. К. Жуков «Сактыышкыннар бол-гаш бодалдар» деп номунга бижээн.

Дайынның сөөлгү үезинде Гвардияның хүрээлелинге ниити шериглиң 11, танк шериг-лериниң 6 армиялары бактааш турган. Гвардейжи дивизия-ларның аразынга адыгжы 128, ужар чуулдуң 47, аъттыг ше-ригниң 17, артиллерияның 6, зениттиг 6 дивизиялар турган. Гвардия Совет Чепсектиг Күштерниң өңгүр чечээ бол-гаш чөргааралы, тиилеттир-бес шериг күчүзүнүң масса-лыг эрес-дидим болгаш маа-дырлыг чоруктуң демдээ апарган.

Амгы үеде совет гвардия-ның туктарының адаа-биле шериг албаны эрттирери — бедик алдар болгаш улуг ха-рысалга болур. Бөгүн гвар-дейжи ёзу-биле албан эртти-рери — дайынчы бедик мерге-жилди чедип алыры, техника-ны болгаш боо-чепсекти тер-гиин өөрениири алыры болур.

— Хайгаарал пунктузундан көөрге мотоадыгжы ротаның шаап халдаашкынын доктаар дей берген хире. «Дайзынның» баш көдүртпейн кавыкдыла-дып турар оъттары гвардей-жилерни доктаадыптар хире. Ынчалза-даа гвардейжилер «дайзынны» оңгар шитти-биле ыып эрткеш, оларның туру-жунче халдап киргеш, че-диишкинни хандырган.

— Медникин эр-хей! Оон ротазы гвардейжи ёзу-биле хөделген, ёзулуг фронтуга дег болду! — деп, дивизия коман-дири А. С. Арьин чугаалаан.

Ындыг болбастың аргазы чок: гвардейжи капитан Олег Медникин совет шериглер-биле Афганистанга албан эрттир-гениниң соонда ажаа келген кижи болгай. Офицерниң хө-рээнде Төрээн чурттуң бедик шаңналдары — Кызыл Сыл-дыс орден болгаш «Дайынчы ачы-хавыязы дээш» деп ме-даль чайнап чоруур. Ол шаң-налдарны хууда маадырлыг чорук, бодунуң дайынчыларын билдилиг удуртуп, кижизитке-ни дээш алган.

— Дивизияның дайынчыла-ры техниканы болгаш чепсек-ти ылаптыы-биле шиңгээдип алыр дугайында чагыгны ыдыктыы-биле сагып турар — деп, Москваның Ленин орден-ниг шериг округунуң коман-дылакчызы генерал-полковник Владимир Михайлович Ар-хипов чугаалап турар.

— Таманчылар дыка хөй алдарлыг херектерниң эгелек-чилери болганнар. Совет Чеп-сектиг Күштерге эң дээре кат-тыжышкын дээш чарышты бир дугаарында олар эгелээн. Оларның кыйгырыын бүгү совет дайынчылар деткээн. Гвардейжи-таманчылар дайын сөөлүнде Москвага эрткен па-радтарга 1946 чылдан бээр үзүктел чок киржип келген. Кызыл шөлдү гвардейжи-та-манчыларның чаңгыс кижи дег чараш болгаш сырый кат-тыжышкынының эртерин бис-тер шуптувус магадап көөр бис —деп, ол уламчылаан.

Ааа албан эрттирери-биле кээп турар кижилер солчуп, чаа техника немежип турар, а дайынчы чаңчылдар хевээр артар. Ол чаа чаңчылдар улам быжыгып, сайзырап турар. Бо өөредилге чылында дивизи-зияның бот составы социалис-тиг бедик хүлээлгени алган. Олар боттарынга алган хү-лээлгезин алдарлыы-биле күү-седип турарын өөредилгелер болгаш шылгалдалар бадыт-каан. Бедик мергежилдиг спе-циалистерниң, дайынчы бол-гаш политиктиг өөредилгениң тергиинерниң саны өскен. Олар боттарының мурнунда тургустунган патриотчу бол-гаш интернационалчы хүлээл-гезин күүседиринге кезээде бе-лениң көргүзүп, Төрээн чур-туңуң камгаланыр күчүзүн быжыглаарынга төлептиг үлүүн киирип турар.

...Совет Гвардияның чыл демдеглели уламчылап турар. Оон арыннарында, амгы үеде Совет Эвилелиниң Маадырла-ры гвардейжи генерал-полков-ник А. Слюсарьның, гвардей-жи подполковник Ю. Кузне-цовтуң, гвардейжи улуг сер-жантылар Н. Чепиктиң, А. Ми-роненконуң, сержант И. Чму-ровтуң болгаш өске-даа чүс чүс дайынчы-интернационал-чыларның аттары немешкен Совет Гвардия —улустуң чор-гааралы. 1941 чылда тулчуг киргеш, 1945 чылда тиилээн солдаттарның оолдары болгаш оолдарының оолдары Комму-нистиг партияның херээнге кызыгаар чок бердингенин Төрээн чуртунга ынакшылын көргүзүп, оон кандыг-даа ду-жаалын күүседиринге белени рапорттап турар.

О. МОСКОВСКИЙ,
СЭТА-ның корр.

Москваның Ленин орденниг шериг округу.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң

шиитпирлерин — амыдыралга

ЧИИК ҮЛЕТПҮРГЕ ЭРГЕЛЕП БАШКАРЫЛГА

«Чиик үлетпүрге чоннуң херeглел бараанnарын бүдүрериниң пландарын, экономиктиг идиг бериишкиниң экижидериниң болгаш эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдарының дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бо чыл-дың майда хүлээп алган доктаалынга дүүштүр ажыр-га ажыл-агый механизмин эде тургузар талазы-биле хемчеглерни 1987 чылдың январь 1-ден боттандырып эгелээр.

ССРЭ-ниң чиик үлетпүр министри Владимир Клюев ол дугайын чугаалаан тур.

— Бистиң чуртувуста 278,7 миллион кижи чурттап ту-рар, ынчангаш оларның би-чии чаштарындан назылап кырааннарынга чедир шуп-тузунга хептер, идиктер, ба-жың эт-херекселдери херек болгай. Совет кижилерниң бү-гү-ле эргежок чугула чүүл-дер-биле хандырар ажылды харын бистиң министерство-вус чорудуп турар. Адырның сагыш салып турары бүгү-ле чүүлдерни бөдүүнчүдү ынчал-дыр чугаалап болур бис. А херек кырында ол-ла бүгү чүүлдер аажок нарын болдур ийин. Ынчаарга чүвениң ужуру чурттуң чоннуң чүг-ле аажок хейинде эвес бол-дур ийин. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң бистерниң мур-нувуска салган сорулгаларын боттандырары чоннуң чаагай байдалын шынар талазы-биле чаа чадаже көдүрер дээн пар-тияның программа кылдыр салган сорулгаларының база бирээзин чедип алырынга шуут салдарын чедирип ту-рар.

Ону чедип алыры адырга планнаашкынның, экономик-тиг идиг бериишкиниң болгаш эргелеп башкарылга-ның системазын үндезинни-биле эде тургусканда болду-нар аргалыг. Калбак хемчээл-диг чаартылгаларны боттан-дырарының эргежок чугула-зы сөөлгү чылдарда чидии-биле тургустунуп келген. Чи-жек кылдыр алырга, мурнун-дагы үеде чүү чүве кылдын-ганын, тодаргайлаарга, чүү чедип алдынганын барымдаа-лап планнаары чогуур үезин-де бистиң чуртувуска кара чаңгыс шын чүүл болуп тур-ганын билир бис. Рынокту хептер, идиктер-биле ханды-рарының черле эргежок чу-гулазының дугайында чугаа чоруп турган, ындыг үеде бараанnар бүдүрериин өстүре-рин ындыг планнаашкын ма-гадылап турган. Ынчаарга ам ол бараанnар бисте эвээш эвес (чижээлээрге, идиктер болгаш дүк кылыглыг пөстер бүдүрер талазы-биле бистиң чуртувус делегейде бирги черни ээлеп турар), ам совет кижилерниң материалдыг ар-галары болгаш негелде-хе-реглелдериниң деңнели өзе бергенде, анаа-ла «рынокту доллурар» дээр сорулга илер-гей-ле четпес болу берген.

Оон ыңай эргелеп башка-рылганың болгаш планнааш-кынның туруп турган систе-мазынын үезинде күш-ажылдың хөй чарыгдалдарын негевес, ынчалзажок улуг өртек-үнелиг материалдан бөдүүн кылыглар кылып үн-дүрери бүдүрүлгелерге ажык-тыг турган. Оон түңнелинде чамдык бараанnар чонга не-гелде чокталып, складтар иштин туруп берген, ынчаар-га аныяктарга, бичии уруг-ларга назылай берген кижи-лерге-даа таарышкан көрүш-тиг, азы өртек-үнези улуг эвес бараанnар чедиш-пес апарган. Ындыг турбуже ол байдал адырның бүдүрүл-гелериниң херек кырында дүвү-ретпейн турган: план күүсе-дири (оон-биле кады — кол-лективтиң материалдыг бол-гаш моральдыг шаңнал-мак-талы (шынардан, негелде-херeглелден, кылыгларның ассортиментизинден) шоолуг хамаарылга чок болуп келген.

Бөгүн планнарның үндезин-ни болза, мөөнү-биле садыг-лаар ярмаркаларының түңнел-дерин барымдаалап, садыг-ның тургузуп турар чагыы болуп бар чыдар. Рубльге хамаарыштыр планнаашкындан ойталаашкын улам-на калбак ассортиментилиг бараанnарны, оларның ара-зында чиик өртектиг кылыт-тарны-даа бүдүрүп үндүрер-де бүдүрүлгелерге идиг бээр. Чурттакчы чоннуң түс-түс бөлүктеринге — уругларга, аныяктарга, улуг назылыг кижилерге таарышкан ба-раанnарны кылып үндүрери-ниң хемчээлдерин пландарга тода көргүскен болур.

СЭКП ТК-ның Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министр-лер Чөвүлелиниң май айда-гы бистиң адырның ажылы-биле холбаалыг доктаалы-ның ковчут чугула чамдык чүүлдерин онзалап демдег-лексей-дир мен. Бүдүрүлге-лерниң бот-орулга-чарылга-лыг ажыл-чорудулгазының кол көргүзү. бүдүрүлгениң хөгжүдериниң болгаш ажыр-ның ажылдакчыларының амыдырал деңнелин бедиде-рииниң кол үнер дөзү — арыг орулганың ролю бедиир. Чиик үлетпүр бүдүрүлгеле-риниң орулгалыг болурунга, чарыгдалдарының оруун тур-гузуп, боттарын боттары эк-шаландырып шылаар арга-зын бедидеринге, социал хөг-жүлдезиниң болгаш ажыл-дакчыларынга материалдыг идиг бээриниң талазы-биле улуг эргелерни тывсырынга чигзээлээн, ол бүдүрүлге-лерниң ажыл-агыйжы бот-тускайлап чоруун калбарты-рын көрген.

Доктаалда көрдүнген хемчеглер бүдүрүүшкүнүң херeглекчилериниң негелде-леринге чоокшуладыр, олар-ның манап турар чүүлдерин оон ажыр хандырар арганы бээр. Ол хемчеглер ажыр күүсеттинерин күзээр бис. Чаартылгалар чүгле эконо-миктиг болгаш ажыл-агый-жы механизмге эвес, харын ажылдың хевирлеринге база эргежок чугула болбайн аан.

Чижээ, чиик үлетпүр ба-раанnарының кол хевирле-риниң талазы-биле модалар-ның хоойлужудукчулары боол болгу дег фирмалыг бүдү-рүлге каттыжышкыннарын тургузары көрдүнген...

Адырның даштыкы эконо-миктиг харылзаалары улам идепкейлиг калбарып хөг-жүүр. Чижээ, социалистиг өске чурттар-биле кады кат-даа бүдүрүлгелерни тургуза-рын бодап турар. Экспорт үндүрер бараанnар бүдүре-ринге совет белеткелчилер-ниң сонуургалын көдүрер не-гелделерин бодап кылган.

1986—1990 чылдарда бол-гаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг бол-гаш социал хөгжүлдезиниң талазы-биле СЭКП-ниң XXVII съездизиниң чүүлдүг деп көргени Кол утланмышкыннарда пөстерге, хепке, идиктерге чоннуң янзы-бүрү негелде-херeглелдерин улам долдур хандырар, ол бараан-нары чоннуң янзы-бүрү бө-лүктериниң сонуургалынга таарышкан ассортиментиге белеткээр, кылыгның шына-рын боттуу-биле экижидер деп, бистиң адырга барым-даалаар үг-шиги база айыт-кан. Чиик үлетпүрге ажыл-агыйжы механизмин эде тургузары — ол сорулгалар-ны чедип алырынче баштай-гы болгаш чугула, базым бо-лур.

(ПМА).

40-ГИ СЕССИЯ ДООЗУЛГАН

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентизи Вячеслав Чернышевтиң дамчытканы болза: КНО-нуң Кол Ассам-блеязының 40-гы сессиязы доозулган. Бо чылды Тай-быңның делегей чылы кыл-дыр чарлаан сессияның түң-нелин үндүрүп тура, оон даргазы Х. де Пиньес (Испа-ния) КНО-ну тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң арге-ажыктарынга моон соң-гаар-даа ажыглаарының эр-гежок чугулазын демдеглээн. Ол чорук оон Уставының үн-дезин принциптери болур.

Совет Эвилелинге баштат-кан социалистиг күрүнелер-ниң, тайбыңга ынак кала-даа каттышпаан хөй чурттар-ның күженишкиннериниң ачызында 40-гы сессияның хүлээп алган шиитпирлери амгы үениң эң чугула ай-тырыгларын политиктиг чаа ёзу-биле көөрүнче угланган. Олар ядролуг халаптың айыылын болдурбаинче, космосту милитаризастаарын чайладырынче, делегей бай-далын экижидеринче кый-гырган.

Делегейде эң-не хөй төлээ-лекчилерлиг хурал ядролуг шенелделерге совет морато-рийин шиитпирлиг-биле дет-кээн. Чүгле АКШ-тың, Анг-лияның болгаш Францияның удурланганы болгаш хөй ке-зииниң хүлээп алганы резо-люцияда ядролуг чепсектиг өске бүгү күрүнелер морато-рийге каттыжар деп идегел-ди илереткен. Ядролуг чеп-сектиң шенелделерин хоруур дугайында хөй талалыг керээ-ни ажылдап кылырын болгаш чарарын сессия тодаргайлаан болгаш ону кылырынга поли-тиктиг тура-соруктуг болу-рунче база эң улуг күже-нишкиннерни кылырынче бүгү күрүнелерни кыйгырган.

ИНДИЯ. Бихар штатта туристерге солун черлерниң бирээзи—бурунгу университет.
СЭТА-ның фотохроиказы.

КИМ ИР СЕННИҢ ОРТЕГА-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

ПХЕНЬЯН. Никарагуага удур АКШ-тың өш-өжээнниг хөделиишкиннерин кымга-даа хамаарышпас күрүнениң тускай догуннаан болгаш де-вискээриниң бүдүн чорууга каржызы-биле холгаарлап киржиишкин кылдыр КУДР буруу шаап турар. Албанның аян-чоруун кылып, партия-чазак делегациязын баштап чоруур Никарагуаның прези-дентизи Даниэль Ортега-биле ужуражышкын үезинде КУДР-нуң президентизи Ким Ир Сен ол дугайын мелег-лээн.

Салдар чедирер черлерни хевээр арттырар болгаш кал-бартыры-биле империализм агрессияны болгаш холгаар-лап киржир чорукту ажыг-лап, эргилделер организастап чорудуп, хоралакчы ажыл-чорудулганы боттандырып чорудуп турар деп, КУДР-нуң удуртукчузу онзалап демдеглээн. Ол байдалдарда кала-даа каттышпаан чурт-тар агрессчи күштерниң өс-күдүн үндүргени боо-чепсек-ти эндере бүдүреринге бол-гаш дайын белеткелинге удур, бүгү ниити тайбыңны быжыглаары дээш демисежир ужурлуг.

Тускай догуннаан күрүне-лерниң иштики херектеринге АКШ-тың каржызы-биле холгаарлап киржип турар политиказын Д. Ортега буруу шапкан. Никарагуа улустуң чаалап алышкыннарын кош-кадыр дээн сокшаал чок орал-дажышкыннар кылып, аме-рик империализм кандыг-даа кем-буруулуг херекти кылы-рынга белен. Акша-херекти болгаш боо-чепсек-биле эл-бээ-биле хандырып турары хөлезилелекчилерни АКШ ажыглап турар. Чериниң бүгү дөпшилгелиг күштерниң эп-сеткил каттыштырып турары Никарагуаның буруңгаар шимчээшкинин Вашингтон-нуң кандыг-даа чимээнниш-киннери доктаадып шыдавас деп, ол демдеглээн.

(СЭТА).

ЧИЛИДЕ БАЙДАЛ ДУГАЙЫ

БУЭНОС-АЙРЕС. Чилиде душкуурлуг байдал хевээр артпышаан. Чурттуң бүгү девискээринде Пиночетче халдааныыңың соонда киирген бүзээлел байдалын, а Сантья-года комендант шагын тур-гускан. Найысылалда дүн-хүн иштинде солдаттар бол-гаш карабинерлер таныыл-дап турар. Шааажылакчылар кижи бүргээн үжеп-чандап, ёзу-чурумнуң удурланык-чыларын кара-бажыннап ту-рар. Чүс-чүс хоругдаттырган-нар кара-бажыңнарда, шө-лүглерде хилинчектээшкиннер-ге таваржып турар. Дерани чорукка болгаш күчүлээш-киннерге таварышканнарга болчуруп оралдашканнарны база истеп-сүрүп эгелээн. Хүрээ-хинт ажылдакчыларын истеп-сүрериниң кампаниязы эгелээн. Оларже телефоннап, кыжанып турар. Демократия-ны катап тургузары дээш де-мисежип турар бүгү органи-зацияларны чок кылып каар деп, Пиночет медеглээн.

(СЭТА).

ПЕРЕСТИҢ АЯН-ЧОРУУ

ВАШИНГТОН. Израильдиң премьер-министри Шимон Пе-рестиң Вашингтонга аян-чо-руунуң үезинде, парлалганың дыңнадып турары-биле алыр-га, америк-израиль экономик-тиг болгаш шериг кады ажыл-дажылгазын калбартырының Чоокку Чөөн чүкке буурап баткан чаңгыс талалыг дугур-жулгаларны катап тургузар талазы-биле Вашингтоннуң болгаш Тель-Авивтиң кады кылыр күженишкиннери-ниң айтырыгларын чугаала-жып көөр. АКШ-тың прези-дентизи Р. Рейган, күрсекре-тарь Шульц, оралакчы пре-зидент Буш болгаш камгалал министри Уайнбергер биле Перес ужуражыр.

Израиль премьер-министр-ниң аян-чоруунуң бүдүүзүнде администрацияның улуг эрге-дужаалдыг төлээлекчизиниң медеглээни-биле алырга, «сыл-дыстар дайынының» програм-мазын боттандырып чоруда-рынга Израильдиң киржилге-зиниң дугайында айтырыгны база чугаалажып көөр. Оон-биле кады «Израильдиң кам-галалының дугайында АКШ-та чаа идеялар бар болгаш ону израиль чазак-биле чугаа-лажып көөр» деп, администра-цияның төлээлекчизи онзалап демдеглээн. Чугаа чүнүң-даа мурнунда израиль эжелекчи-лерни Вашингтоннуң чорудуп турары «неоглобализмниң» по-литиказынга улам-на идепкей-лиг-биле киириштирериниң ду-гайында. Израильдиң шериг машиназының согуучу күчүзүн өстүрериниң дугайында боол турар.

(СЭТА).

ДУШМАННАР ДҮЖҮП БЕРИП ТУРАР

КАБУЛ. Парван провин-цияга 82 кижи санныг душ-маннарның бөлүү ок-чемээзи эки тура-биле дужаап бер-геш, чазактың талазынче киргеннер.

Апрель революциязының дугайында шынны билип ал-гаш база АДР-ның Револю-туг Чөвүлелиниң Президиу-мунуң бүгү-ниити кел-дерел дугайында Чарлыы-ның чүүлдерин удуртул-га болдургаш, бис ужур-утка чок демиселди соксатказ улустуң чаалап алышкыының камгалаар бис деп, Бахтар агентилелинге интервьюзун-га ол бөлүктүң командири Голь Ака чугаалаан. Хелези-лекчи дээрбечилерниң бу-жар бак ажыл-чорудулгазы ислам шажынның принцип-тери-биле канчап-даа дүүш-пейн турар дээрзинге бузу-раан бис. Океан ындында ээлерниң доллар сартыкта-рынга чурттап турар «ислам-ның хостуг чоруу дээш де-мисежикчилер» деп адаттынар-лар шажын ламаларын өлү-рүп, дуганнарны болгаш чү-дүлге бажыңнарын бузуп, үреп, тайбың чурттакчылар-ны өлүрүп турарлар. Контр-революцияның баштыңнары-ның «ыдыктыг демиселдиң ондур-чаагай сорулгалары-ның» дугайында медеглелде-риниң афган улустуң эрге-ажыктары-биле кандыг-даа ниити чүвези чок дээрзин көрүп бузурээн бис.

(СЭТА).

СОВЕТ ДЕЛЕГАЦИЯ ЧЕДЕ БЕРГЕН

ЖЕНЕВА. Ядролуг болгаш космос чепсектериниң тала-зы-биле совет-америк чугаа-лажышкыннарының алдыгы эпчээ эрттирери-биле ССРЭ-ниң делегациязы мында чеде берген.

Аэропортка чедип келгеш делегацияның удуртукчузу-нуң хүлээлгезин күүседип турар онза даалгалар талазы-биле элчин А. А. Обухов ССРЭ-ниң туружу чугаала-жыышкыннарга тодаргай бол-гаш билдингир деп медеглээн. Ол туруш бистиң партиявыс-тың XXVII съездизинге ажылдап кылган даштыкы политиктиг айтышкыннар-га, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң бо чылдың январь 15-те идип үндүргени космос дел-гемнинге ядролуг боо-чепсекти эндере тургузарын ынаныш-тыы-биле чайлаткан байдалда бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир ядролуг чепсекти ча-далар аайы-биле узуткаары-ның Программазынга үнде-зилеттинген. Ядролуг дайын-ның үнүп келир айыылын кошкадыр, алыс түңнелинде ону чок кылыры, стратегтиг доктаамал байдалды быжыг-лаары дээш совет тала чугаа-лажышкыннарга ханы ут-калыг элээн каш саналдар-ны киирген.

«Сылдыстар дайынын» бе-леткээриниң пландарынга удурланыштыр бис космостан согуг бээр чепсектерни долу-зу-биле хоруурy, космоска тайбың кады ажылдажылга-ны хөгжүдери, «сылдыстар тайбыңы» дээш туржуп ту-рар бис. Космос дугайында айтырыгны мынчаар шиитпир-леп турза хамы, 50 хуу че-дир, ССРЭ болгаш АКШ-тың өске таланың девискээринге чедип болур ядролуг чепсек-терин кызырары болдунуп болур болгаш ол боттуг боол болур.

Ядролуг чепсектиг удур туржурунуң дериглин чогум-чалы-биле кудуладырынга, Европа дипке, харын-даа оон дашкаар черлерге байдалды болур-чогуур байдалдыг кыл-дыр тургузарынга Европада ортумак ыраккышылдың раке-таларын чок кылыр дугайын-да ССРЭ-ниң саналы арганы берип турар. Бир эвес АКШ боттуг чорукту болгаш чаа-гай тура-соруктуг илередир болза, ол айтырыгны шиит-пирлеп болур. Совет тала ше-риг талазы-биле адаанна-жылганы соксадырынче ут-лааган дидим болгаш үнде-зин хемчеглер дээш туржуп турар. Ынчалза-даа бис «бү-гүнү азы чүнү-даа эвес» деп турушташ ырак турар бис дээрзин билдингир. Совет де-легация шиитпирлеттинмээн чүүлдерни шиитпирлээринче чугаалажышкыннарга бу-руңгаарлаарынга шаптыктап турар айтырыгларны кайы-зынга-даа таарыштыр шиит-пирлээринге оруктарны дилеп тывары-биле чедип келген.

Шериг талазы-биле артык күштүг болурун дилевейн ту-рар бис. Ынчалза-даа мындаа америк делегацияның тала-зындан утку туштур күженишкиннерни үндүрери эргежок чугула.

Дугуржулгаларны чедип алыры-биле чугаалажыыш-кыннарның эрткен үлчээнде Совет Эвилели Каттышкан Штаттарның туружун ба-рымдаалап көргеш, чугаала-жың өөрү-биле кайызынга-даа хүлээп болур саналдарны киирген. Ядролуг болгаш космос чепсектериниң тала-зы-биле чугаалажышкын-нарга дугуржулгаларны ажылдап кылырынга таарым-чалыг байдалды тургузарынга кайызының-даа ядролуг ше-нелделерин соксадыры кон-чуг улуг ужур-дузалыг бо-лур. Эрткен чылдың август айдан эгелээш ССРЭ ядролуг чазылдырыышкыннарны чо-руппайн турар. Чоокта чаа чаңгыс талалыг мораторийин 1987 чылдың январь 1-ге че-дир узаткан. Ол дуга-йы билдингир. Ядролуг шенелделерни соксадыры АКШ-биле бот дугуржулга кылыр чүүл болур болгаш ол чорук өске айты-рыгларны шиитпирлээринге идигни бээр деп, совет тала саналдап турар.

Түңнелинде ССРЭ-ниң де-легациязының баштыңы Же-неваның кантонунуң камга-тыларынга болгаш арге-че-гыргаларынга хуулуулчел болгаш өөрүшкүлүг хүлээп алыышкынын дээш өөрүп чет-тиргенин илереткен.

(СЭТА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ШПИОННАРНЫ ТУТКАНЫ

ДЕЛИ. Индияның айыыл чок чоруунуң черииниң күштери Пакистанның шпион четкизин чок кылган. Пенджаб, Джамму, Кашмир, Раджастхан, Гуджарат штаттарга болгаш чурттуң өске-даа районна-рынга тергиилеп турган Па-кистанның тускай албан че-рииниң 12 агентизин тудкан. Индияның камгалал объек-тилеринге хамаарышкан хөй санныг материалдарны кем-херек үүлгедикчилеринден хураап алган.

Шпион медээлер чыыры-биле черлелештир олар Ин-дияның соңгу-барыын районнарынга хоралакчы ажыл-дарны чорудуп турганын кем-херек үүлгедикчилери байысаалга үезинде көргүс-кеннер. Пенджаб штатты күш-биле аңгылап алырын чедип алыр оралдажыыш-кыннар кылып турар болгаш оон девискээринге «Хали-стан күрүнезин» тургузарын семеп турар сикх экстремис-тер-биле харылзааны эки-життипшаан, ол девискээрге байдалды бескырадыр сорул-галы олар салып турарлар. Исламабад сөөлгү алды ай дургузунда Индияның девис-кээринче хөй санныг шпион-нарны, күткүкчүлерни, дивер-сантыларны салып киирген истелге чоруп турар үеде илереттинген. Пенджабка, Индияның өске стратегтиг чугула кызыгаар штаттарын-га политиктиг болгаш эконо-миктиг амыдыралды үрээр сорулга-биле үүлгедикчи чо-руктарны кады кылырынга оон мурнунда Пакистанга тускай белеткелди эрткен сикх террористер-биле бы-жыг харылзааларны тургузуп алыры оларның даалгазынга кирип турган.

(СЭТА).

ОБЪЕКТИВТЕ—ФРАНЦИЯ

Француз найысылалга ин-тики херектер министерство-зунуң бажыңының чанынга массалыг чыскаал «Политик-терниң кажарлаашкынын болдурбас!». «Соңгукчуларга тилип алыр эргени бээр!» деп лозуңнар-биле эрткен. Барыын үзелдиглерниң ча-азаның амгы үеде күштүг боол турар соңгулда кызы-гаарларын эде көөр, бады-лаашкынның ийи долчеглиг мажоритарлыг системазын катап тургузар дээш пландын-га удур чыскаалды Француз компартияның кыйгырыы-биле организастап чорудкан. Чыскаалга чурттуң янзы-бү-рү хоорайларындан болгаш департаментилеринден кел-ген муң-муң француздар, де-путат коммунистер кириш-кен. Компартия демократия-га удур соңгулда реформа-зын, улуска удур ол телеви-деелдерни күш чок болду-рарын негеп турар деп, чыс-каалды эгелээриниң мурнун-да ФКП-ның Чиңгине секре-тары Жорж Марше медег-лээн.

ЧУРУКТА: чыскаал үезин-де.

В. ХРЕКОВТУН фотозу.
(СЭТА).

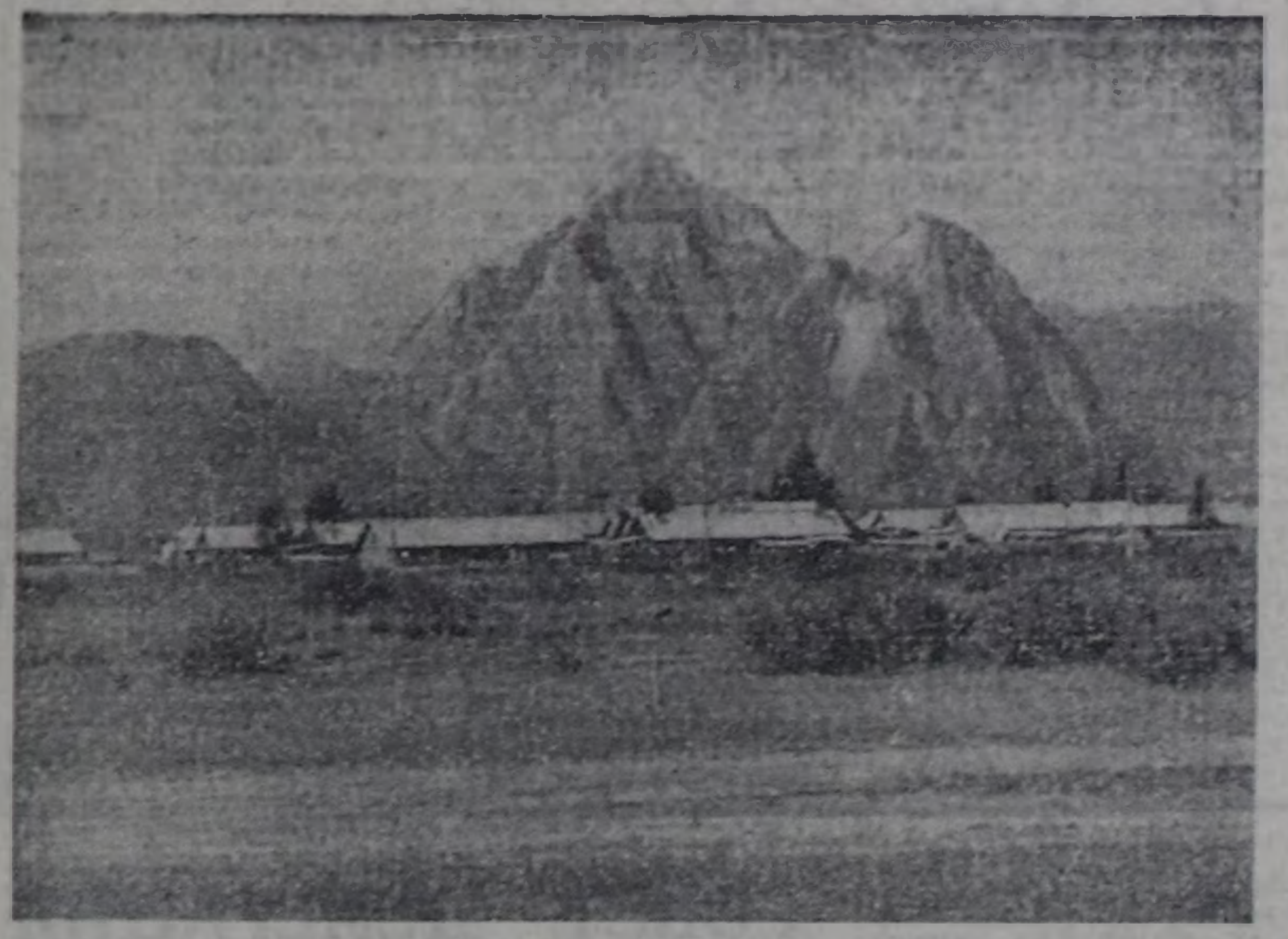

О. ОХЕМЧИКТИҢ «Хайыракан» деп фотоэтюду.

АДЫМ БЕЗИН ЧОК ЧОРДУМ

Билип кээримге-ле кара часкаан мен: авам, ачам-даа, угбаларым, дуңмаларым-даа чок. Өскүс кижиниң салым-чолун делузу-биле билип, оон аар-бергезин ажып эртим. Айтып бээр авазы, ачазы, дуза-лажып кээр дуңмалары, акылары бар эвес, берге-ле чүве. Аштап-даа, доңуп-даа чорууртла чүве. Адым безин чок. Аалдар кезип, диленип бораста-ныл чордум. Чамдык улус ат чогумну айтыра бээрге, ашаа харыылап шыдавас мен. Бир-ле катап Межегейге бир тыва угбай мени эдертип алгаш, Хамбы-Хелиң лама сугга чедире берген.

— Бо бичии оол ам-даа ат чок кижи-дир —деп, эске-даа чүвелер чугаалап турганын сактыр мен.

— Апаа кым ат бээр ужурлуг чүвел ынчаш? —деп, лама удур айтырып, элээн олуруп-олуруп, судурун ажыткаш, элээн болгаида — Ам моол эди Сеңгижик болур—дээш, мындыг чүве.

Шак ынчаар, чүве билиптер хире улгадып келгеш атка чедиргеним ол.

Кире бээр бажыңныг эвес, аңаа-маңаа хоргастанып, хүн эрттирип чорууур чүве. Чүңү кээбедим дээр, кандыг бакты эртпедим дээр, ону чугаалаары безин берге.

Ынчап чорааш шору өө берген мен. Ол-ла кезин чорун турган суурларымның чурттакчыларынга хөлечиктеп, иштин-дыржым борастап чорууар болу бергел мен. Бир катап элээн шыырак бай Сиништин деп кижиге хөлечиктеп турумда, оон херекгизин хазыргаш, бодун өг-бүлези-биле кады бир-ле черже чорудун турганын эки сактыр-дыр мен. Ам бодап чорууруумга, шөлүттүргени ол-дур ийин. Оон кадайы Варвара Степановна чорун тура, мени оларның-биле кады чорударын дилеп, бистиң азыраан оглувус-тур деп турган. Ынчалза-даа оларны чорудуп турганнарның бирээзи орус эш:

— Бо салерниң оглунар эвес, хөлечиннер-ле болгай, ону улус билир. Кижиниң кижи дарлаар чорук ам чок, бо ам өлбес, чаа чазак ону кагбас— дээш, мени арттырып каан. Оон соонда мекээ мынча диди:

— Сен бистеn кортпа, маңаа тур, даарта сени өскүстер бажыңынче чорудуптар бис. Аңаа чурттаар, өөренир сен, магалыг-ла.

Коргарым кончут, бир-ле черже чаштынып, дезип чорукзаммза-даа, демги өскүстер бажыңы деп чүвезин база сонуургаарым кончут.

Даартазында, шынап-ла, чиик тергелиг аъттыг, шериг хептиг тыва кижи чедип келди. Оон тергезин аажок магадааныммы мынчага чедир уттаан мен, чиик, чымчак, эки-ле терге. Чаштынып, деспээниимниң бир чылдагааны-даа ол боор чадавас. Ол кижи мени чемгерип, тергезинге олурткаш, Кызыл хирерииге ол дээш чоруткан. Чеже-даа аар-берге чурттап чораан болза, терээн черин кааңкаш чорууру берге-ле чораан. Демги мени ап келген кижи орук дургаар улустуң эрге-чагыргазының дугайында мекээ чугаалап берип, бистер дег өскүстер моон соңгаар өглер кезип, диленип чорбас, өөренир дээш, оон-даа өске дыка-ла хөй чүвени мекээ айтып берип чорду. Дыка-ла эки кижи мени ынчан Кызылга чедирип келген. Тывавыстың чаагай келир үезинге дыка-ла бүзүрелдиг кижи.

— Сээн келир үең магалыг-дыр ийин, оол, семээ адаар-гаар-дыр мен —суг дээрге, кайгаар мен, кочулап тур ирги бе дээш, арнымче көөрүмге, ол бодунуң чугаазынга бодула менден артык бүзүреп олурар ышкаш болур. Соонда барып оон чугаазы шын болган, бистиң кайтамчык, магалыг амыдыралывыс оон бадыткалы ол. Ынчалза-даа мекээ ол баштайгы орук айтыкчызын эки таныш, билип албаазымга, оон соонда чеже-даа айтырып тыгаш, дилээш ону тып-пааыымга ам-даа хомудап чорууар мен.

Ынчан Кызылга ангы «Өңнүк» деп ном садыышын турар черинге бичежек ийи бажыңы бар чүве. Ол хире өскүс оолдар, уруглар аңаа чурттап, өөренип турдувус. Бодумну ёзулут-ла кижи мен деп чүвени аңаа билдим. Чай кээрге эн-өөрүм ада-иези чок-даа болза, ырак-чоок төрелдерлиг болгаш, оларже чоруй баар. А мен ходугур чаңгыс кижи артып каар мен. Тывага баштайгы пионер лагерьлери база ынчан ажыттынып эгелээн турган, ынчангаш мени ынаар чорудуптар. Тапсыга турган пионер лагеринге пионер боор. Тываның баштайгы пионерлериниң бирээзи болганымга чоргаарланмас аргам чок.

1930 чылда элээн каш өөрлерим-биле «Улуг-Хем» деп пароходка олуруп, ССРЭ-же өөренип чоруптувус. Бичиизинден-не орус дылды билир кижиге мекээ өөредилгезин чедир берге эвес болган. Өөредилгени дооскаш, чанып кээп, улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларынга ажылдап, терээн Тывавыстың хөгжүлдезинге ээлээш-биче-даа бол, улуг-хуумну киирген-имге чоргаарланып чорууар мен.

В. СЕНГИЖИК,
күш-ажылдың хоочуну.

ХОККЕЙ ЧЕМПИОНАДЫ

Чурттуң хоккей талазы-биле 41-ги чемпионады дүүн эгелээн.

Бо чылгы чемпионатка ЦСКА, «Динамо», «Спартак», Киевтиң «Сокол», Риганың «Динамо», Ленинградтың СКА, Москваның «Крылья Советов», Воскресенскиниң «Химик», Челябинскиниң «Трактор», Горькийниң «Торпедо», Свердловскиниң «Автомобилист», Уфаның «Салават Юлаев» командалары киржир. Ол командалар сентябрь-ноябрь айларда бот-боттарының аразында ийи-ийи ойнааш, он шилиндек команданы илередир. Ол он команда чаа 1987 чылда бот-боттарының аразында база ийи-ийи катап ойнааш, чурттуң чемпионун илередир.

Соолгу он чылда чурттуң чемпиону атты ЦСКА командазы ап келген. Мөңгүн болгаш хүлер медальдарны «Спартак», найысылалдың «Динамо», «Трактор», «Химик», «Крылья Советов», «Сокол» командалары алган.

Чайгы үеде командаларның составында өскерилгелер болган. Камгалакчы Бабинов ЦСКА-га ойнаарын доскан. Халдакчы Дроздецкий Ленинградтың СКА командазынга ойнаар бодаан, ынчалза-даа Герасимовтуң аразында барымдаалаашп, ону ЦСКА-га хаазар арттырган. Мурнунда Челябинскиге болгаш Свердловскиге ойнап турган Давыдов болгаш Осипов база ЦСКА-да келгев. Ынчангаш ЦСКА-ның командазы быжыг коллектив боор артканы илдең-дир.

Москваның «Динамо» командазы база шыырак. Оларның дуржулгалыг дагдыныкчызы Ю. Моисеев күштүг звенону тургускан. Бирги звенода Первухин — Татаринов — Ломакин — Семенов — Светлов кирген. Татаринов биле Ломакин «Соколдан» болгаш «Химиктен» шилчип келген. Оон-даа өске командаларда өскерилгелер база бар.

Хоккей — хоккей-ле болгай. Аңаа чүгле ойнакчыларның эвес, харын көрүкчүлерниң сонуургалын барымдаалаарының чамдык хемчеглерин көрүп турар. Чижээ, чемпионаттың ийиги кезээн мурнунда алган санналарын барымдаалавайн, катап 0-ден (ноль) эгелээн чүл деп айтырыгны өөренип көрүп турар. Оон ыңай чүгле Москвага хамаарышкан бир айтырыг бар. Ол болза назы четпээн оолдарга ада-иезиниң үделгези чокка чемпионаттың оюннарын көөрүн организастаарының айтырыы болур.

Хоккейге сонуургалдыг кижилер бо сезонда солун маргылдаалардың херечилери болур. Декабрь айда «Известияның» шаңналы дээш маргылдаа болур. Апрель-май айларда бистиң шилиндек командазы Венага эртер Европа болгаш делегей чемпионадынга чемпион адын камгалаар. Декабрь-январь айларда совет клубтар Европа болгаш Соңгу американың барып ойнаар. Совет Эвилелиниң шилиндек командазы Национал хоккей лигазының (НХЛ) «сылдыстары»-биле күжүн шенежир. Эки, хоккей!

В. ДВОРЦОВ.
(СЭТА-ның корр).

СПОРТ

Каспаров – Карпов

Шыдыраага делегей чемпиону ат дээш Каспаровтуң болгаш Карповтуң аразында удук негежиринин маргылдаазынга он чедиги салыг болган. Грюнфельд камгалалынга эрткен бо салыг он ушку кошке чедир он бешки салыгны катаптаан. Оон соонда Карпов бодунуң бедеткеп алганы чаа кошту кылган.

Карпов бодунуң туружун шын ажыглааш, каап берген оглун чүгле эгидип алган эвес, харын ынчыативаны холга алган. Каспаров оюнну нарыыдадырып оралдашкан, ынчалза-даа Карпов ылаптыг ойнаан.

31-ги кошта Каспаров бодунуң уттурганын миннир ужурга таваржыпкан. Ниити сан 9,5:7,5 апарган. Мурнунда Каспаров.

(СЭТА).

Чиик атлетика

ТАШКЕНТ. ССРЭ-ниң улустарының IX чиик атлетика Спартакиадазы Узбекистанның найысылалын база таварттыр эрткен. Чиик атлетика стартын оон эгелээн.

Эвилелдешкен республикаларның, Москваның, Ленинградтың шилиндек командаларында 1000 спортчу киржип турар чиик атлетиканың улуг турниринде, он сестен чээрби үш хар чедир назылыг аныяктар. Программазында — чиик атлетиканың 43 хевиринге маргылдаалар кирген.

ЧААРТЫ ТУРГУСТУНАР

Улус депутаттарының Кызыл хоорүүскомунуң культура килдизиниң эргелекчизи И. И. Бушкова-биле бистиң корреспондентививистиң интервьюзу.

— Ийи чыл бурунгаар тургустунган культура-спорт комплекизиниң ажылы үре-түңнел берип турар бе?

— Баштайгы чылында чаа арга-биле ажылдаарынче шилчилге берге турган. Негелделер-биле танышкып, ону бистиң байдалга канчаар ажыглаарын өөренип көрген бис. Бо талазы-биле методиктиг секция хөй ажылдарны кылган. Акшаландырылышкынны ажыткан соонда, ажыл шуудаан. Культура-спорт комплекизиниң агар саның үезинде ажытканы черле эки болган. Ниитизи-биле культура-массалыг ажылдарже 38,5 муң рубльди бо чылын үндүрери көрдүнген. Хоорүүскомдан аңгы чээрби беш үлетиур бүдүрүлгелери 27,5 муң акшаны төлүткен агар санче шилчидер ужурлуг. Чамдык коллективтерниң удуртукчулары бо хулээлгезин күүсетпейн турар-даа болза, оларның хөй кезии культура ажылынче ээ көрүп, акша-хөреңгиин тускайлап турары черле өөрүнчүг. Бүдүрүлгелер чыл эгезинден тура, 18 муң рубльди шилчиткен болгаш улуг хемчээлдиг ажылдарны ээлээш ээсти организастап эрттирериге деткимче көргүскен. Кандыг байырлаалга ийи хирени чарыырыныг сметазын тургузуп, ону чөвүлете бедылдаан.

Спортчу, культура-массалыг, уруглар-биле ажыл чорудар секциялар профэвилел, комсомол организацияларыбиле, чогаадыкчы эвилелдер-биле бир демниг ажылдап турар. Чылдың планын баш удур чогаадып, хамаарылгалыг организациялар-биле харылзааны тудуп турар бис.

Чижээ, хоорайда он бир агитшелчүгештерге культура килдизиниң, студент тудуг отрядтарының, культура бажыңнарының агитбригадаларын бо-ла көрүп болур. Бир агитбригадада бо чайын ийи шелчүгештерге барып четтиликтер кылдыр графикти ынчаар тургускан. Артистер-биле «Билиг» ниитилелиниң лекторлары, чурттаалга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң ажылдакчылары кады ажылдаары чедип алган бис. Уругларга клубтарның болгаш болгүмнериниң ажылынга чурттаалга трезииниң, Пионерлер бажыңының, улус өөредилге килдизиниң, спорт комитеттериниң, ВЛКСМ хоорккомунуң төлээлери киржип турар.

Чоннуң хостут үезин ажыктыг, солун кылдыр эрттирер ажыл күш-ажылчы коллективтерден эгелээр. Ынчангаш культура-спорт комплекизин тургускан соонда, кызыл-булуңнарның ажылын экижидеринче кичээнгейин күштелдирген. Хоорайда дөртен үш кызыл-булуң бар. Типографияның, «Тыва тудуг» трестиң, «Тудуг независимости» комбинаттың харылзаа белдиринин, электри четкилериниң, даараныг фабриказынын, автобус бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, мыда хөй-нитти организацияларының кызыл-булуңнарын дерии, хөгжүм херекселдериби-биле четчелен турар. Бо коллективтерде урам чүүл болгүмнери доктаамал ажылдап, бүдүрүлгениң мурнакчылары-биле, хоочуннар-биле ужуражыышкыннар солун эртип турарын хемдегээри чугула. Чоннуң дыштаныышкынче сагыш салбас удуртукчулар база бар. Бажныт кижиниң быжыглап-даа каарга, органнастыг айтырыглар-га хол дегбес боор. Харындаа ажылдан улус чардыктырбас дээр хоочуңг кижилер бар. Чоннуң чогаадылгазын сайзырадыр, идепкейин көдүрер айтырыг күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү-биле сырый холбаалыг дээрзин оларга билиндирери чугула. Культура ажылынга кичээңгейлиг эвес чоруктан уштунарын үе негеп келген болгай.

— Сонуургал аайы-биле клубтар, каттыжыышкыннар канчаар ажылдап турарыл?

— Массалыг ажылдардан аңгы хар-назын аайы-биле чээрби сес клубтарлы, каттыжыышкыннарны тургусканы чоң-биле тускайлаң ажылдаарынга эптиг. Аңгы-аңгы мергежилдиң кижилериниң сонуургалынга дүүштүр оларның ажылын таарыштырган. Херээженнер «Кызылчанка», «Хозяюшка» клубтарда киржип турар. Аныяктар болгаш элээдилер «Собеседник», «Аныяк дайынчы», «Кинонуң өңнүктери» клубтуң кичээлдеринге хөйү-биле кээп турар. Чогаадыкчы аныяктарны «Чалым-Хая», «Дамырак», «Исток» болгүмнерже хаара тудкан. Спортка ынакаарга секциялары, клубтарның эжик ажык. Дельтапланер болгаш автомобильге ынактар клубтары доктаамал ажылдыг. Музыкага ынактар клувуунда, танцы болгаш аэробика болгүмнеринде аныяк көрүкчүлер театрында школа назынныгларны киириштирип турар. «Саяның хаялары», фольклор база ыры болгаш танцы ансамбльлери талантылыгларны чыып алган. Ойнакчылар театрның болгаш шии болгүмнүң артистериниң чон мурнунга оюн көргүзүп турары оларның өөредилгени бадыткап турар. Типографияның кызыл-булуңунга хоочуннар клувун ажылдар бис. Үжен хар ашканнарга мурнунда эртип турганындан аңгы ышпарлыг кежээлерин организастаарын бодан турар бис.

Өг-бүле байырлалдарын эрттирери чаңчылчаан. Мурнакчыларны алдаржыткан, күш-ажылчы салгалдарга туруксааткан кежээлерни, ужуражыышкыннарны ам-даа көвүдедир организастаары көрдүнүп турар. Чоонта чаа Карбышев кудумчузунга эрткен байырлалга микрорайонуң чурттакчылары идепкейлиг киришкеннер. Уруглар чуруктарын делгээн, спортчу маргылдааларны эрттирген. Садыг ажылдакчылары-биле, өске-даа хөй-нити организацияларны демнежип алгаш, моон-даа соңгаар кудумчу байырлалдарын эрттирерин планнап турар бис. Бо ажылче симфония болгаш шериг үрер хөгжүм оркестриниң коллективтерин хаара тудары чугула. «Симфония хөгжүмүнүң шиңгы» кызылчыларны сонуургаткан. Чүгле концерт көргүзери-биле кызыгаарланмайн, чурттакчыларның идепкейин көдүрериче, оларны бүгү ажылдарга киириштирерииге сагыш салыры чугула деп көрүп турар бис. Ниитики херектер килдизи биле библиотека ажылдакчылары берге кижизидилгелиг уругларны болгүмнерге киириштирип, лекция, беседаларны оларга чорудуп турдулар.

Клубтар, каттыжыышкыннар удуртукчулары, активчилер колдуунда-ла боттарының күзели-биле, халас ажылдап турар. Ынчангаш оларның сонуургалынга утпуштур хемчеглерин алыры негеттинип турары чугаажок. Аэробика болгүмнүң, «Хозяюшка» клубтуң кежигүннеринден ладыырны хавырып турар. Чамдык удуртукчуга ынчаар-даа төлеп турар бис.

Сонуургал аайы-биле каттыжыышкыннарга ВИА-ларны хамаарыштырып болур. Дискотекалар-биле катай оларның саны он бир чедип турар. Паркта, культура бажыңнарында, ресторанда, өөредилге черлеринде болгаш школаларда музыкага ынак аныяктар ансамбльдерде ойнап турар. Чылдың-на оларның ойнакчылары солушкаанындан репертуары чаартынар. Ынчангаш оларга аттестацияны чорудуп, паспорттарны тыпсыры, программазын бадылаары кичээнгейин негеп турары билдингир. Оларның телевирлиг оюннарын контрольга алыры чугула. Культура ажылдакчыларының күжү-биле Ёзулаллар бажыңында телевирлиг концерттерин көргүзүп эгелээн. А. Гапуровтуң удурткады камерлиг хор чоннуң сонуургалын чаалап алкан.

— Культура-албан черлериниң материалдыг баазазын быжыглаар талазы-биле, хемчеглер алдының турар бе?

— «Енисей» Культура бажыңының чаарты септеп дооскан соонда, ол ээнзиревейн турар. «Колос» Культура бажыңының фойезин, одалга системазын, культура килдизиниң бажыңын ажыл-агый аргазы-биле эде кылып турар. Паркче чылыгны киирген соонда, бильярд, теннис залдары бүдүм чыл дургузунда ажылдаар апаар. Орта кежээлерин-даа эрттирер аргa ынчан тургустунар. Он чаа аттракционну долгандыр чаагайжыдылга ажылдары дооступ турар. Н. К. Крупская аттыг библиотеканың капитал септелгезин эгелей берген. Бо хүннерде культура албан черлериниң кышка белеткенгенин чүгээр, котельнайларны септеп белеткээн.

Чаа болгүмнерниң болгаш каттыжыышкыннарның немешкени-биле материал баазаны ам-даа ындарттыр апаар. Бар культура бажыңнарын, кызыл-булуңнарны, агитшелчүгештерин, ылаңгыя паркты долу ажыглаары хүннүң чугула айтырыы болуп турар. Бо талазы-биле парк директору С. Лифановтаn шыңгыы эде тургустуннуушкунну манап турар бис. Дыштаныышка тээү парктың ажылдакчылары шимченгир эвес, идепкей чок болуп турары — бо үеге канчап-даа чүүлдешпес.

— Хамык ажыл кадрлардан хамааржыр болгай. Оларны ажылга быжыглаарынга бергедээшкиннер бар бе?

— Хоорүүском культура ажылдакчыларынга бажың-балгат айтырыын шиитпирлээринге кескү дузаны көргүзүп келген. Ниити чурттаалга бажыңнары-биле чаа келген специалистер хандыртынган. Ол ышкаш оларның ажылдыг ясли-садикке тургузарында бергедээшкин чок, шиитпирлээн хандыртынган.

Хоорайның культура албан черлеринде колдуу ортумак туская эртемниг специалистерни быжыглаан. Училище чаныгысто болгаш биске деткимчелиг аажок. Уран чүүл көрүлдезинге белеткел үезинде, башкылар хорларны удуртуп турар. Чогаадыкчы эвилелдер-биле харылзааны моон-даа соңгаар быжыглаар соруглалыг бис. Кандыг-даа байырлалдар, көрүлделер баалыст чокка болбас. А. Саратовкин, С. Юрьев, В. Иванов, А. Гусев олар ансамбльдери-биле ажылдаарындан аңгыда, күш-ажылчы коллективке барып четтиген турарлар. Кадрларның харыысалгазы, идепкейи, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар күзелдиг культура ажылын үндезиннии биле экижидеринге ниг болуру чугаажок. Ол чокта негелдеге дүүштүр чаарты тургустунары берге.

КАМГАЛАЛДЫГ ЧЕР КЫЛЗА?

Төрүттүнген черим Улуг-Хемден талыгыр ыраңгы Мөңгүн-Тайгага ажылдап, чурттаа-ла чээрби чыл чыгай бердим. Мөңгүн-Тайганың агаар-бойдузу кадыг-шириин, онзагай булуң деп чүвени маңаа чаңгыс эвес-ле чыл чурттап келгеш биле бээр сен. Чаңгыс өөс-биле чугаалаарга, Мөңгүн-Тайганың шыңшыы безин далай деңнелинден 3998 метр бедикте турарып Я. Кромм болгаш өске-даа совет альпинистерниң «Мөңгүн — дош, хар чылар черде» деп номундан номчуурум мурнунда билир чордум. Ынчангаш Мөңгүн-Тайга чүгле Тываның эвес, харын бүгү Чөөн-Сибирьниң шыңшык бедии, «мөңгүн бөргү» дээрзин бо черге альпинистеп чораан Новосибирск хоорай чурттуг бир альпинистиң мындыг чугаазынга шуут шынзыгар мен: «Аяс хүнде, чепсеглеттинмээн карак-биле Ак-Довурак хоорайның ындында бедиктерниң бедиинден тоштан көөрге, доо таалыгырда горизонтуда Мөңгүн-Тайганың «мөңгүн бөргү» ынаар-ла кыланайнып чыдар ийин»...

Мөңгүн-Тайгада ССРЭ-ниң болгаш делегейниң Кызыл дептеринде кирген ховар аңнар: те-чүңма, аргар-кошкар, маны, ирбиш, улар, кара-кас (ол ССРЭ-ниң чүгле Мөңгүн-Тайганың Чеди-Тей чоогунда теректерде уялыг), тогдуктар биеэги бурун шагда ышкаш ында-мында кезүлен хевээр. Ынчаарга Мөңгүн-Тайганың бедиктеринден баткан Тоолайты, Шегетей, Мөген-Бүрен, Кара-Туруг хемчигештериниң аржаан кара сугдарында, Хиндиктиг-Хөлде, Каргы хемниң унунда кадыргылар чакпа чайып турар олчаан. Тываларның шаг-төөгүден маңдап келгени калбак кулуруктуг тыва хоо, кодан-кодан сарлыктар, бачежек мага-боттуг-даа бол, шыдамык чылгы мал база Мөңгүн-Тайгада өзүп турар. Тарбаган Мөңгүн-Тайганың чамдык черлеринде ам-даа элбек. Бо-ла бүгүнүң өзүп, көвүдеп турары сеолгү үеде чөншээред чокка дээп болбазында. Бо онзагай булуңну заповедник кылыры үе-шагның соңгаарладып болбас херээ апарганын «Шын» солунга журналист М. Өлзей-оол «Кара-кас» деп чоокта парлаттынган чүүлүнде сагыш човаан келдүрген. Мөңгүн-Тайганың девискээрин заповедник девискээринче шилчилип чурумчударын Красноярск хоорайдан келген Мөңгүн-Тайганың Чеди-Тей девискээринде элээн каш чылдарда кара-кас талазы-биле эртем-шинчилел ажылдарын чедиишкиннии үргүлчүлеп турар орнитологтар база кончут шын көрүп, ССРЭ-де чүгле бистиң черниң девискээринде турар кара-кас амыдыралын көргүскен киночурукту тырттырганы хөйнү сонуургадып, чүүлдүгзүнген сеткил-хөөнүнге улуг деткимче болуп турар.

А.-Т. БЕГЗИ.

КҮШ-КУЛЬТУРА БОЛГАШ СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

«Енисей» Культура бажыңынга

Сентябрь 20-де «Звездочка» деп уруглар клувунуң кичээли. Эгелээри 10 шакта.

Сентябрь 21-де арга-арыг ажылдакчызы-биле ужуражыышкын. Эгелээри 17 шакта.

Культураның болгаш дыштаныышкынның Н. Гастелло аттыг паргынга

Танцы шөлүнге

Сентябрь 20—21-де аныяктарга дыштаныышка кежээлери. Эгелээри 19 шакта.

«Тыва тудуг» трестиң общежитиезиниң кызыл-булуңунга сентябрь 20-де чогаалчы О. О. Суванпит-биле ужуражыышкын.

Эгелээри 20 шакта (Чехов кудумчузу, 8).

«Совет Тываның 5 чылы» стадионга

Хоорайның болгаш республиканың бирги чери дээш пионерлерниң спортчу маргылдаазы, сентябрь 20-де, эгелээри 15 шакта, 21-де 10 шакта.

Сентябрь 20-де футбол командаларының маргылдаазы болур.

Сентябрь 21-де «Енисей»—«Асбест» командаларның футбол маргылдаазы. Эгелээри 17 шакта.

«Хүреш» стадионга

Сентябрь 20-де «Динамо» — «Шахтер» командаларның футбол маргылдаазы. Эгелээри 15 шакта.

Сентябрь 20-де «Енисей»—«Хемчик» командаларның оюну. Эгелээри 17 шакта.

Сентябрь 21-де «Динамо»—«Нива» командаларның оюну. Эгелээри 15 шакта.

Сентябрь 20-де № 4 профтехучилищеге «Күскү бал» деп темалыг дыштаныышка кежээзи. Эгелээри 19 шак 30 минут.

Организацияларның, бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлериниң удуртукчуларының кичээнгейинге

Садыг министерствозунуң Кызылда садыг-белеткел баазазы ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1986 чылдың июнь 18-те айтышкынынга дүүштүр мөөңнеп садарының ламидинге киириштирбейн дараазында бараалнарны акша шилчидип садып алырын сүмелеп тур:

РАДИОБАРААННАР — радиола «Илга-301», приемниктер, автомагнитофоннар, магнитофоннар, осциллографтар.

СПОРТ БАРААННАРЫ — «Казанка-БМ-2», «Воронеж» (чингеткен) дээр хемелер, «Дон» дээр (чингеткен) дача кожуг, эштир камгалал дээрбектер, ураугун алыр кресло-сандайлар, ийи кижи чыдар майгыннар.

СТОЛ ШАКТАРЫ, бичии будильниктер, трельяж-көрүнчүктер, сардиннер.

«МОСКВИЧ-402 БАЗА 407» АВТОМАШИНАЛАРГА «Рига» дээр мопедтерге, мотороллерларга артык кезектерни, «Тулица» мотороллерин садып ап болур.

ЭТ-СЕП БАРААННАРЫ — демир-хүүректер, гараж шоочалары, шил кезер алмаастыг херекселдер, эжик пружиналары, «Березка» дээр чечек олуртур сава, почта хааржааның шоочазы, стремянка чада, эзилдирикчи, замазка, душ поддоннары, чунар чер суггуузу, вантузтар, «Прима».

ЭЛЕКТРИ БАРААННАРЫ — «Топаз» дээр камин чылыдыкчылар, стол лампалары, люстралар, «Малыш» насостар, электри лампочкалары.

ХӨГЖҮМ, ФОТО болгаш канцелер бараанпары.

Бистиң адреривис: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 17 дугаар бажың. 4-18-66, 4-19-65 дугаарлыг телефоннар.

Тываның күрүне филармониязынга бажың даштының аштакчызы, «Д» категорияның чолаачылары херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 58. Телефон — 2-46-02.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 19-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА — МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Мерседжиля — истечки». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 9.55 — Делегей болгаш амытаннар. 10.30 — Док. фильмнер. 11.20 — 11.35 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Кедээ горизонтулары». Док. фильмнер. 13.30— Орус чугаа. 16.05 — Д. Д. Шостакович. № 10 симфония. 17.00 — Орус музей. «Бурунгу Русьтуң уран чурулгазы». 2-ги дамчыдылга. 17.50 — Аралалашкынның хоразынын дугайында док. фильм. 18.00 — Улустуң аалдалары. 18.15 —«Дем каттыжылгазы». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Хемнештиң календары. Күзе. Мультфильм. 19.15 — «Камера делегейже көрүп тур». Г. Боровик чорудар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Мерседжиля — истечки». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 23.30—23.55 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Бисче чогааллар». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. Дош кырынга туннуушкун. 9.05; 12.40 — Англи дыл. 3-кү дамчыдылга. 10.05 — КПТУ өөредилгезинге. Обществоведение. Философияның кол айтырыы. 10.35; 11.40 — Төөгү. 7 класс. Бистиң чуртувустуң девискээринге бурунгу күрүнелер. 11.05— Аваның школазы. 12.10 — Сээң ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин. «Марксизмниң үш үндезини болгаш үш тургузукчу кезээ». «Карл Маркстың өөредиинин төөгүлүг салым-чолу». 13.10 — Кааттарга уран чүүлү. 13.55 — ССРЭ-ниң улустуң башкылары Т. И. Гончарова, Г. Л. Королева, Н. Н. Захарова-биле ужуражылга. 14.25— Шии чогаалы болгаш театр. Д. И. Фонвизин. «Недоросль». 15.10 — 15.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Кызылдың уран чүүл училищезиниң хорунуң концерти. 18.25—Док. фильм. 18.35 — Телемедээлер. 18.45 — «Аныяк өг-бүле: чугаалажып, сүмележип». Бирги дамчыдылга. 19.25 — Чарлалдар. 19.30— «Аян төөгү». Программада: Медээлер. «Дужут ажылдазы». Репортаж. «Эде тургустунуушкун. Советтер болгаш үе». Улус депутаттарының Чөөн-Хемчик районнуң Совединиң күүскомунуң даргазының сралакчызы Ф. Г. Бараповтуң чугаазы. Арга-арыг ажылдакчыларының хүнүнге.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар» «Бирги скрипка». 20.15 — Поэзия. 21.00 — «Үе». 21.35 — Дзюдо хурешке ССРЭ чемпионады. 22.05— Совет ырының болгаш эстрада музыказының концерти. 23.15 — Док. фильм. 23.50 — 00.30 — Баскетболга ССРЭ чемпионады. Эр улус. «Спартак» (Ленинград) — «Жальгирис» (Каунас).

Редактор В. С. ШАРАВИИ

Кино

СЕНТЯБРЬ 19-та

«НАЙЫРАЛ»: «Мой дом на зелёных холмах» 9.30, «Тихая застава» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Русь изначальная» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Легенда о бессмертии» 15.00, 16.40, 18.30, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.40, «Бесконечная история» 11.10, 13.10, 15.00, «Сельская мипень» 16.50, 18.50, 20.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» и/б: «Этот безумный, безумный, безумный мир» 17.00, 20.00 шактарда.

Агаар

Бөгүн республикага бүргег, агаар, чагбас. Соңгу-барыны чүктен каттыг хат 7—12 метр. Дүне 0—5 градус чылыг, чамдык черлерге 0—5 градус соок болур. Хүндүс 9—11 градус, чамдык черлерге 0—5 градус чылыр.

Кызылга шокар бүзүттүг, чагбас чагбас. Соңгу-барыны чүктен каттыг хат хүндүс 7—12 метр. Дүне 0—2 градус соок, хүндүс 12—14 градус чылыг болур.

Шын. Редакцияның адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41.27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун хөлбейи болганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 5 катап үнер.

Чагыг № 3264.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкынның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01147

Национальн... краевед... отдел

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 20 суббота № 221 (13221)

1925 чылдан үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

ПАРТИЯНЫҢ ЧОН-БИЛЕ СҮМЕЛЕЖИИШКИНИ

Краснодар болгаш Ставрополь крайларның ажылчы чоннары-биле М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ужуражыышкыны

СЭКП ТК-ның Чиигиие секретары М. С. Горбачевтуң ажылчы чоннар-биле ужуражылга бүрүзү бистиң бурунгаар шимчээшкиннивиске шаптыктап турар моондактарны ажып эртери-биле өйү келген айтырыгларны чугаалажып көөрүнүң, ону канчаар эң эки шиитпирлээриниң эргежок чугулазы-биле боор турар.

Чоокта чаа, бир ай бичииле мурнунда, М. С. Горбачев Ыракы Чөөн чүктүң хөгжүлдези-биле таныжыкан. А бо дээрге — Кубань-биле болгаш Ставропольеже ам ажылдар херечи чаа сургакчылаашкыны-дыр.

Сентябрь 18-те хүнүң бирги чартынында Краснодарга М. С. Горбачев В. И. Ленинге тураскаалга чечектер салган.

Оон соонда ол хоорайның кезин чораан. Ажыл-ишчилер-биле беседалар болган. М. С. Горбачев хоорайның социал хөгжүлдезиниң айтырыгларын сонуурган, краснодаржыларның күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалы-биле таныжкан. Ол айтырыгларны чедиишкиннинг шиитпирлээрде түс черниң курлавырларын долузу-биле ажыглаар, тудуг баазазының күчүзүн өстүрер деп, СЭКП ТК-ның Чиигиие секретары онзалап демдеглээн. Краснодарга аныяктарның чурттаар комплекстерин тудар дугайында саналды М. С. Горбачев деткээн.

Ажылчы чоннар-биле М. С. Горбачевтуң беседазының кандыг байдалга эртеениин дамчыдып бээри-биле Краснодарның төп кудумчузунга болган ындыг чугааның стенографтыг бижиглезин дамчыдаал.

М. С. Горбачев: Шоолдап турар мен, ынчангаш үр чугаалап болур мен, а силер ажылдаар болгай силер. Ынчалзажок каш сөс чугаалаксаан ийик мен, а бол чүүл, силерден айтырыксадым. Апрель Пленумунуң соонда барык бүдүн чартык чыл эрткен болгаш партияның XXVII съездизиниң соонда барык чартык чыл эрткен. Улуг планнарны төлевилеп тургускан бис. Ынчалза-даа боттар планнар. Бо удаада бис бүгү-ле чүүлдерни көнчүг хамчалыы-биле кылган бис. Кандыг-даа хоюун бодалдарның херээ чок. Оон-биле кады ол көнчүг күжениишкинниг план. Бир онзагай чүүлү ол.

Бүгү чүве чүгле экономикада эвес-ле болгай. Экономиканы эде тургузар ужурлуг бис, социал адырда бүгү-ле чүүлдерни шиитпирлээни-биле өскертир херек. А ол дээрге чурттаар бажыңнары, аъш-чем чедирилгези, медицина, өөредилге-дир. Ниитизи-биле кижиниң хүн бүрүде чурттап турар чери болгаш оон хевиин база бүгү чүүлдерге ооң хамаарылгазын тодаргайлап турар чүүлдүр. Хөй чугула чүүлдерни кылбайн эрттирипкен бис.

Адактың соонда, бис хөй-ле чүүлдерни эде бодап көөр ужурлуг бис. Бистиң Советтеривисте, комсомолда, партияның бодунда чүү болуп турарын аан. Бисте кандыг моральдыг барым, социалистиг принциптерге улуг салгалдың ол дээш революция үндүрүп, өскелерни — бистиң турузуувусту, бистиң үнелиг чүүлдеривисти, бистиң амыдыралывыстың хевирин камгалаар дээш амы-тынындан чарылганы принциптерге ол дугуйу турар бе дээрин көөр херек.

Бистиң бо чугаалажыывыстың соонда силер чаа-ңаап ол бүгүнү бодап көөр болзуңарза, а оон соонда боттарыңар арыңарда саналдар болгуур бодалдарга. Сөөлгү чылдарда бүгү-ле чүүлдер болур-чогуур-биле эвес турган дээрзин эскерип каар силер. Чамдык чүүлдер бистиң бодалдарывыска, бистиң амыдыралывыстың хевиринге, бистиң социалистиг үнелиг чүүлдеривиске, оон иштинде мээңа, кубаньчыларга, дүүшпейн турган. Шыны дорт-биле чугаалаар ужурлуг турган берге үелер эрте берген. Шыны ол кичээнгейин бис кезээде шиңгээдип алыр ужурлуг бис. Оон чангыс түңнел үндүрер ужурлуг бис — шын ёзу-биле, арын-нүүрлүг чурттаар херек.

Ону кылыры берге бе? Ийе, берге.

Чамдык кижилер хоойлуну ооп, бодунуң ажыл-херектериң өскелерге каражалыг кылдыр тургузуп эгелээн. Бо бүгү бар, турган болгаш бар, эштер. Экономикада, социал адырда, корум-чурумну тургузарында, сагылга-чурумну быжыглаарында, таарымчалыг эвес болуушкуннар-биле демиселде эгелээн чүүлдеривисти бис үргүлчүлээр бис. Үргүлчүлээр бис деп, мен Төп Комитеттиң-даа, чазактың-даа, силерниң, ажылчы чоннарның-даа, нүүрүңден чугаалап турарым бо. Чүге дээрге ажылчы чоннар кижилерниң эрге-ажыктарынга дүгжүп турар алыс шын политиканы негеп турар. Бир эвес оларның политиказын азы оларның кыйгырып турар чүүлүн бистиң улузувус билбээн болгаш деткивес болза, Төп Комитет, чазак чүнү-даа кылып шыдавас. Кубань черге келгеш ындыг билиишкин бар деп чүвени билип тур мен, ынчангаш бистиң туруп алган оруувус-биле быжыы-биле чоруур херек.

Кубаньның ажылчы чоннары-биле ужуражылгывыс соонда, ындыг баштайгы түңнелдерге кижи келир.

Силерден айтырайн: Силер ёзулуг эде тургустунууушкун дээш силер бе азы ол ынчаар-ла сожум чоруп турзун дээш бе?

Үннер: Эде тургустунууушкун дээш.

М. С. Горбачев: Херээженнер эде тургустунууушкун дээш, а эр улус?

Үннер: Эр улус ону улам идепкейлиг чорудар.

М. С. Горбачев: Шын-дыр. Мен ону силерниң активилерге болгаш бүгү чуртка чугаалаарын күзедим. Эде тургустунууушкунну идепкейлиг чорудар херек. Шын бодалдыр.

Оон ыңай чүнү чугаалаксаар силер? Чүү боор турарын бүгү улус билзин дээш, бүгү улуска тодаргай болзун дээш айтырыгны ынчаар дорту-биле, ажык-биле салып турарывыс силерни коргутпас, дүвүретпейн турар бе?

Үннер: Ындыг болур ужурлуг. Удуртукчу коммунистерден, харыысалгалыг кижилерден шынгыызы-биле негээр херек.

М. С. Горбачев: Шупту кижилерден шынгыы негелде салыр херек деп санап турар мен. Ынчалза-даа удуртукчулар болгаш коммунистер олардан негелде ийи катап күштүг болур дээрзин билгеп турар ужурлуг. Ол дугайын мен партия активинге база чугаалаарын күзеп тур мен. Бистиң чуртта кылып эгелээн чүүлдүвүстү партиядан эгелээр апаар бис. Кол-ла чүүл идепкейлиг болурунда, ынчангаш кандыг-даа чалгаа болгаш шушпең чоруктуң илерээшкиннерин болдурбас херек. Хамыктың мурнунда партия чонга чоок боор, оларның негелделерин билир, бодунуң холун чонуң амыдыралының судалынга тудар херек. Биске бүгү чүүлдер бүдер ужурлуг, чүге дээрге, чон партияның соо-биле чоруп турар болгай.

Силерниң-биле бистиң кылып турар чүүлдеривиске бүзүреп турарыңарны билип тур мен. Бүгү ажыл ара доктаай бээр ийне деп, сеанмейн тур силер бе?

Үннер: Харын ара доктаавайн бодаар бис.

М. С. Горбачев: Бистер эгелээн чүүлдеривистен ойталаар болзувусса, бистиң улустуң хөңнү дыка калыр ийик деп бодап турарымны шуут чугаалап көрейн. Бүгү-ле чүүлдерге ол салдарын чедирер ийин. Ындыг чорукту болдурун болбас ужурлуг. Ындыг чорукту улустуң эрге-ажыы дээш, чурттуң эрге-ажыы дээш, тайбыңның эрге-ажыы дээш чер-ле болдуруп болбас ужурлуг.

Үн: Совет мораторий турбуже, Каттышкан Штаттар Невада штатта полигонда болуп-туруп ядролуг шенелделерин чогум чүге үргүлчүлеп турары?

М. С. Горбачев: Бистер тайбың дээш берге демиселди чорудуп турар бис. Моон мурнунда АКШ бодунуң бүгү-ле милитаристиг планнаарын дыка хөй-хөй даап бодаашкыннар-биле Совет Эвилелиниң ёзу-чурумун, ооң даштыкы политиказын аажок хамыдар чоруктар-биле тайылбырлап турган.

Бирээде, Совет Эвилели бүгү делегейни чагырып алыр деп кыжанып, шериг күжүнүң талазы-биле тергиидеккей болурунче чүткүп, бүгү Барыын Европаны эжелеп алырын күзеп турар деп бадыткап турарлар. Совет Эвилели Африканы, Азияны бодунуң «аспаа-биле базып» алырын күзеп турар деп чулчуруп турарлар. Олар Совет Эвилелин «орус хайыракан», «орус агрессор» деп адавышаан, ооң овур-хевирин ынчаар чуруп көргүзүп турганнар. Мен-даа, база силер-даа бистиң чуртувуста бар бүгү чүүлдерни шуптузун бистиң бүгү салгалдарывыс-даа оларга канчап ынчаар костүн турар улус бис деп силерже көргеш, бодап тур мен. Бистер боттарывыстың чуртувуска чоргаарланыр-даа бис. Ол дээш бистер дыка улуг күштү үндүрүп, дыка хөй кижиниң амы-тынын берген бис! Бистер өске улустарга удур ындыг кара сагыштыг пландарны кылырын бодап турар улус бис бе? Бир-ле катап бис Раиса Максимовна-биле кады Достоевскийниң чогаалын номчуп олурган бис. Ол орус чүрек — мен ам совет улустуң чүрээ дээр ийик мен — аңы-дүүмалышкы боор, сырый каттыжарынга кымдан-даа артык ажык боор чадавас ыйнаан — деп бижээн.

Бистер бөмбүрзек кырынга амыдыралды камгалап арттырар дээш, чүгле ядролуг дайынны болдурбас эвес, харын база долгандыг турар бойлусту камгалап арттырар дээш боттарывыстың тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиказывыс-биле каттыжарынче кижилерни чалап турар-дыр бис.

Болуунуң берге айтырыгларын шиитпирлээриниң курлавырлары делегейде бар. Боочепсекти эндере бүдүрер дээш чыл санында-ла 600 миллиард, харын-даа 500—600 миллиард бежин долларны чарыгдап турар деп чугаалап турар болгай. Ынчаарга кижилерниң бирги чергелиг херегделин хандырарынга 100 азы 200 миллиард негеттинип турар. Ол дээрге, чаңгыс-ла чылдыы-дыр, ынчаарга бар акша-хөреңгини аңаа ажыглаар болза, кайы хире-дир!

Азы мынча деп чугаалап турганнар: Совет Эвилели кандыг-даа контрольга удур, оон-биле дугуржуп ап черле хоржок, дугуржулгаларны ол сагывас-даа. Бистер ол бүгү хоозун чулчуруушкуннарны сойгалап, шпиондуг идеологиязын билир болгай силер. Ол политика тайбың болганда, маргыжары берге болгаш бүгү угаанывыжыкыннарга хамаарыштыр ындыг политиканы сүмелеп келген бис. Ынчангаш ам Совет Эвилелин пропаганда салып турар, ол дайынче чүткүп турар дээрзинге кижилер бүзүрээрин күзевейн турарлар. Бистиңиге улам-на хөй даштыкы кижилер кээп, бистиң совет кижилер-биле харылзашкан тудум-на, олар совет кижилерни улам-на тайбыңчы, эштиг-ээлдек, бодунуң ажык кижилер деп бүзүреп көрүп турарлар. Чоокта чаа бистиң бир профессорувус, филология эртемнериниң доктору 22 университетке лекция номчааныңң соонда АКШ-тан ээп келген. Америк эртемденнер, америк интеллигенцияның төлээлекчилери болуп Россия чаагай сагыш-сеткилдиг ёзулуг турлаа, оралы боор артып турарының дугайын аңаа чугаалап турганнар. Бистиң чуртувус чогум кандыгыл, бистер чогум кандыг улус бис дээрзин, бистер чогум чүнүң дугайын бодап, күзеп турар бис, чүүже чүткүп турар бис дээрзин кижилер билип ап эгелей берген-дир. Ол бүгүнү бистер боттарывыстың даштыкы политиказывыска боттандырып чорудуп турар бис. Ол дээрге, эң улуг кутур.

Ынчалза-даа эң дендиилге бис даштыкы политика бегзин быжыг баазага үндезилеттинген турар ужурлуг. Ол дээрге, ойталап болбас боттуг чүүлдер-дир. Ол болза, күчүлүг экономика, сырый каттышкан чон, быжыг камгалал-дыр. Ол бүгү бистиң силерниң-биле холдарывыста турар.

Милитаристиг бөлүктерниң төлээлекчилери-биле чугаалажып, дугуржуп алыры берге. Ынчалза-даа америк улус, өске-даа бүгү улустар база-ла тайбыңга сонуургалдыглар болгай. Бистер ону барымдаалааш, тайбыңны камгалаары чугула дээрзин кижилер билир боор деп идегеп-даа турар бис.

Үн: Михаил Сергеевич, экономиканы эде тургузар дээш хөй чүүлдерни кылып турар-дыр, ынчалза-даа кижилерниң угаан-бодалының эде тургустунуушкуну оралдап турар. Харын материалдыг чүүлдер угаан-бодалдан дүрген боор турар деп безин чугаалажып турар-дыр. Ол ийиниң аразынга таакселиишкин туруп келбес деп бе? Ону болдурбас дээш амгы үеде чүү кылдынып турар ирги?

М. С. Горбачев: Ийет, таакселиишкин бар боор турар. А бистер чаа ёзу-биле бодап тура бүгү чүүлдерни боттандырып чорударын күзеп турарывыс ол ышкажыл. Ынчаарга чаа ёзу-биле бодаары деп чогум чүл ол? Амгы үеде бүгү айтырыгларны ажык-биле, бүгү улустуң чугаалажып көрген турары чугула боор турар. Ону ынчаар кылып-даа турар бис.

Үн: Кылып турар бис харын.

М. С. Горбачев: Бис корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну быжыгдап турар-бис. Ол кижилерниң медерелинге эргилдеги болдуруп турар бе? Болдуруп турар.

Бис кижилерни чаа хамаарылгаларлыг болурунче, өске аргаларны ынаигдадиринче чалап турар бис. Кыйгырыглар-биле, номнар-биле, лозуңнар-биле, олар шуптузу чеже-даа херектиг болза, кижилерниң угаан-бодалын элин ыдвас деп чүвени бодап көрүңер. Ол дугайын бижиир-даа ужурлуг. Кижи болуунуң туружун, угаан-бодалын, хамаарылгазын демиселин үезинде өскертир. Ынчангаш бис демиселди бүгү фронтуларда — экономиктиг, социал, моральдыг, политиктиг фронтуларда калбартып турар бис. Ол бүгү ажыл-чорудулгаларны калбартып тура, бис кижилерниң угаан-бодалы, хамаарылгазының хевирлери өскерлир, принциптиг чоруу күштелир деп идегеп турар бис.

Апрель Пленумунуң соонда бүгү кижилер шиитпирлеттинмээн айтырыглар дугайында чугаалажып эгелээн. Ынчалзажок чүү болур эвес, харын көргей бис аан кыдыр бодап турганнар база бар. Ам чон дыка хөй айтырыгларны, ам бо силер дег, шуут дорту-биле тургузуп турар. Ындыг болганда — мен бүзүреп турар мен — кижилерниң идепкейи улам кодурур, угаан-бодалы-даа өскерлир бээр. Чүгле ынчан бистиң сорулгаларывысты шиитпирлеп болур.

Үн: Даштыкы-биле эмин эртир чымчак чугаалажып тур эвес бис ыйнаан?

М. С. Горбачев: Бистиң принциптиг ындыг: быжыг турушутуг политиканы чорудар, мээң чугаалап турганым принциптерни камгалаар, ынчалзажок ол херекти боттуг чорудар. Быжыг турушутуг болуп, туттунуп билир херек. Ындыг болуру дээрге — чымчак болуру ол эвес. Боттары-ла чулчуртунуп, хыйланып турзуннар. Шаанда совет-америк харылзааларының чогумчуп кел чыдарын үзер дээш Пауэрсти канчалдыр салыпканын сактып, хөөредип турарлар-дыр. Оон соонда чавырлыышкынче эгиип кирери чугула-дыр деп бүгү делегейге бодап турар апаарга — көрей самолёт-биле таварылга болган. Ам шуут холундан тудуп алган шпионнуң, «Данилофф»-туң херээ кедурула келдилер. Ол дыка хөй чүвелерге, ооң иштинде силерден ындыг ырак эвеске, ол херектериң үндезин чоруп турганыр. Олар ол шпион херекти совет-америк харылзааларны база катап баксыралдырынга болгаш Совет Эвилелиниң политиказынга хамаарыштыр бүзүревес чорукту тывылдырарынга бистиң кижилеривистиң дугайында америк улуста тургустунуп эгелеп орар билиишкинниң хажыдарынга ажыглаарын күзеп турар.

Бис база кылыктаныр апаар бис бе? Чок. Бисти ынчаар күткүптүп шыдавастар. Совет Эвилели күчүлдалыг болгаш, тайбыңга ынак политиканы быжыы-биле чорутсун деп күзеп турарларын билип тур мен. Ол дээрге шын күзээшкин-дир.

Үн: Михаил Сергеевич, Кубаньга чоруп тура, ону кандыг деп көрүп, бодап тур силер?

М. С. Горбачев: Кубаньны мен шаган бээр билир мен...

Кубань, ооң бүгү ажылчы чону, партия организациязы дыка шынгыы үе-чаданы эрткен. Ол чүнүң-даа мурнунда моральдыг байдалга болгаш корум-чурумга хамааржыр. Краснодарның партия организациязы бедик демиселде туруп көргүскен деп бодаар мен. Эки корум-чурумну тургузуп турар-дыр. Кижилер ону деткип турар, дүүн ол дугайын хөйнү чугаалады.

Кубаньның агаары ам арыглалыг апарган. Бо дээрге, мен бодаарымга, эң-не кол чүүл ышкаш.

Үн: Эң-не кол чүве мынча чыл иштинде бистиң тайбың туруп турарывыс дээш бистиң чаагайыска улуу-биле четтирдивис. Кадык камгалалынче улам улуг кичээнгей салырын болгаш ажылдаан шаа-биле төлээрлиг болурун күзеп турар бис деп, медиктерниң мурнундан чугаалаксан тур мен.

М. С. Горбачев: Силерге мен мынчаар чугаалаайн. Силер дыка улуг айтырыгны көдүрүп турар-дыр силер. Медицина хандырылгазы — ол дээрге чоннуң кадыы-дыр, а ол дээрге эң кол чүүл-дүр. Силер кадык камгалалының хөгжүлдезиниң, ооң базазының хөгжүлдезиниң дугайында бис ам улуг, хөй чылдарга санап кордүнген докталдыг белеткеп турар бис. Эмчилерниң ажыл төлевиринге идиг бээрик экижидериниң талазы-биле хемчеглер белеткеттинип турар.

Кадык камгалалы болгаш өөредилге — чугула талалар деп санап турар бис. Оларның хөгжүлдезин тура, бистиң ниитилелдивис болур-чогуур-биле чурттап, келир үе дугайында бодап шыдавас. Школаның ооң дарый бис бистиң бүгү кадык камгалалывысты улуу-биле сайзыраңгайжыдарынче кирип турар бис.

Үн: Эртем-техниктиг депшилге инженерлерниң ролюн бедидерни негеп турар. Бо айтырыг канчаар шиитпирлеттинип турарыл?

М. С. Горбачев: Ол талазы-биле бис ийи шиитпирни хүлээп алган бис. Ынчалзажок ону боттандырары бир-ле черде шаптараазынналып турар хевирлиг. Херектиң байдалы экижип болур: Ленинград дүржулгазының үндезининге бистиң хүлээп алган бүгү чүүлдеривисти ажыглаар болза, инженер-техниктиг ажылдакчылар 5—7 рубль немелде төлевирни алыр деп чүвени эскердивис. Чүвениң ужуру ол эвес-тир.

Инженер ажылының аталдарын кедүрер дээш бүгү чүүлдерни кылыр бис. Эртем-билиг инженер кижилер бисте хөй, а бодалының болгаш ажылының түңнелдериниң талазы-биле, арай эвээш. Бөгүнде инженерниң улуг бериимчелиг боор турар черинге харын ооң ажылынга идиг бээр херек. А бир эвес кым-бир кижи ынаар таварылга боор чеде берген болза, ол боданың көрзүн, өске ажыл-херек кылыры харын таарымчалыг боор чадавас. А бисте бар бүгү чүүлдерни — инженер корпузунуң талантылыг, чогаадыкчы кезээнге беринтер. Бис ол-бо доктаалдарны ажылдап кылып тура, кижилер-биле, специалистер-биле сүмележип, чуртка чугаалажып көрүп турар-дыр бис. Кабинеттерге олуруп алгаш хөй-хөй доктаалдарны парлап каапнып болур, оларның ажыы эвээш. Мындыг бис бир-ле чүүлдү чедир бодаваан ынчап-тыр бис.

Үн: Мен юрист кижи мен. Юридиктиг албаның ат-алдарын бүгү талалыг — моральдыг болгаш материалдыг кедүрер херек. Бо талазы-биле ам дээрезинде өскерилгелер эскертинмейн тур.

М. С. Горбачев: Силер холчок шын чугааладыңар. Ниитизи-биле бис хоойлулар ёзугаар чурттаар-даа, ажылдаар-даа ужурлуг бис. Бир эвес ындыг болур болза, чоптуг-даа, корум-чурумнуг-даа болур. Бөгүн бисте хажыдыышкыннар, хоойлуну ооп эртип каантар оруктар дыка хөй. Бис ам юридиктиг эртемниң хөгжүлдезиниң, кадрлар белеткелиниң, ажылчы чоннуң эрге-хоойлу өөредилгезиниң дугайында шиитпирни хүлээп ап тур бис. Бо дээрге хелчок чугула айтырыг. Келзе-келзе социалистиг хоойлу-дүрүм күштүг болур ужурлуг. Шуптузунга хоойлу домей, шуптузунга сагылга-чурум чангыс, шуптузунга мораль чангыс болур ужурлуг. Ынчалзажок шупту улуска социалистиг моральды сүмелеп, а боттарынга — ону солуптар чүүлдү дилеп турар кижилер ам-даа бар. Ындыг болур болза хоржок. Ооң дугайында бүгү чурттуң мурнунга дорту-биле чугаалаары чугула.

Үн: Амгы үеде тудуг, ылангыя кодээ тудуг эргелелинде эде тургустунуушкун чоруп турар. Ынчалзажок ол чорудулга узамдыга берзээн бе? Чартык чыл ажыг үеде өй-тавында ажылдап шыдавайн тур бис. Эргелелдиң чамдыкта бир, чамдыкта өске структуразы өй-тавында ажылдавайн баргылаар-дыр. Амгы үеде ооң ушкузу болур дижип турарлар.

М. С. Горбачев: Чок, айтырыг шиитпирлеттинген болгай. Кажан айтырыгны чугаалажып турда, чүгле үш эвес, а он хевири турган ышкаш чүве. Ынчаарга бистиң экономиказының эң нарын адыры — капитал тудуг. Ону амга чедир туруп келгени ышкаш ындыг байдалга арттырып болбас. Чүге? Бир талаазында, ол адырны ажыктыг болдурбас болзувусса, улус ажыл-агыйын ажыктыг болдуруп шыдавас бис. Бодап көрүңер даан, чүү болуп турар-дыр? Төлевилелди тургуларда эрги төлевилелдерден эгелээр болгаш техника талазы-биле хожудаңгай чорук хевээр туруп бээр. Ол төлевилелдерни көрдүнген хуусаалар ёзугаар 3—3,5 чылда эвес, а 6—9 чыл иштинде күүседир ужурга таваржыр. Эргинирээн ёзу-биле төлевилеттинген болганда, ону тудуп турарының үезинде улам-на эргинирей калыр. Ооң түңнелинде былдараашкынга чедер. Ол-ла бүгү чүүлдерниң ужуундан хөй түңнүг акша-хөреңги ажыглал чок аңаа чыдып бээр. Ынчангаш бо бүгү ажыл-төлевилээшкин-даа, бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазы-даа чаңгыс холче — тудуг комитеттеринче шилчиир. Эргелеп башкарылганың структуразы бедүүнчүүр. Оон-биле кады чергелешкек звенолар болгаш ажык чок баазалар узуткаттынар деп бодап турар бис.

Сөөлгү вариантыны таарымчалыг деп бодап турар бис. Ону бүгү республикаларга, элээн каш он обкомнарга, тудуг, эртем черлеринге чугаалажып көрген. Шупту деткээннер. Ол сөөлгү вариантыны боттандырар апаар. Шак ол бүдүрүлгени эргелеп башкарып турар тудугжуларның аппарады холун арттыр үрдүнчек, улуг, ёзу барымдаалаар чоруктар ында хөй болуп турар. Ону бети дизе-ле, 40 хуу кызырар деп саналды эштер киирип турар-дыр. Ону чурумчудар талазы-биле улуг ажылды чорудар апаар. Бистер ону эгелээн бис, уламчылап чорудар бис.

Үстүкү эшелонга хамаарыштыр алырга — ол айтырыг шиитпирлеттинген. Ортумак болгаш адакку эшелоннарга хамаарыштыр алырга — областарның болгаш бүдүрүлге единицаларының шуут боттарының деңнелинге ону 1986—1987 чылдарда боттандырар.

(Уламчызы 2-ги арында).

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Улус ажыл-агыйының бүдүрүлге адырларынга ажыл төлевириниң системазын сайзыраңгайжыдар болгаш ону күш-ажылчы коллективтерниң ажылдап ап турар хөреңгилериниң күселин-биле бедидер дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң доктаалын херек кырынга боттандырып турар үеде үнүп кээп турар соруглаларга дүүштүр күш-ажылчы коллективтерни, партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларын кыйгырар дугайында шиитпирни СЭКП ТК-ның Политбюрозу сентябрь 18-те боор эрткен хуралынга хүлээп алган. Бо чугула хемчеглерни чогуур адырларның бүгү ажылдакчыларының эң идепкейлиг киржилгези-биле боттандырар, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге, бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш продукцияның шынарын бедидеринге, ак сеткилдиг ажылдакчыларны шаңнап-мактаарынга, ажыл төлевириниң күш-ажылдың санындан болгаш шынарындан шынгыы хамаарылгалыг болурунуң принциви чайгылыш чок сагыырынга дузалаар ужурлуг дээрзин Политбюро база катап демдеглээн. Ажыл төлевириниң системазын эде тургузар талазы-биле айыткан хемчеглерни ажылчы чоннар билиишкин-биле хүлээп алыр, боттарының маадырлыг күш-ажылы-биле он бежиги беш чылдың даалгаларын чедиишкинниг күүседирин хандырар дээрзинге бүзүрелди илергейлээн.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге болгаш аңаа өлген шериг албанныгларның өг-бүлелеринге немелде чиигелделерни киирери эргежок чугула деп, Политбюро санаан. Маңаа холбаштыр Ада-чурттуң дайынының киржикчилери-инвалидтерге ниити аарыгдан аараанда, боттарының бажыңнарынга одаар чүүл садып алырының өртээн бежен хуу, а Төрээн чуртун камгалаарының үезинде өлген шериг албанныгларның кадайларынга болгаш төрелдеринге оларның ап турар пензиязы хамаарылга чокка чурттаар шөлге, одаар чүүл садып алырынга болгаш коммунал ачы-дузазынга база-ла ындыг хемчээлдиг чиигелделер тургузарын айыткан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң адреэзинге ажылчы чоннардан келген чагааларның болгаш аас-биле кылган медээлерниң талазы-биле кыл[illegible] чүүлдерни Политбюро чугаалажып көрген. Бо ажылдың үезинде хамаатыларның хөй санныг медээлери чугаалажып көрген, оларның чүнүң-даа мурнунда тодарадып турар утказы болза бистиң ниитилелдивистиң амыдыралында боор турар улуг чаартылгалар. Коммунистиг партияның иштики болгаш даштыкы политиказын совет улустуң деткип турары болур. Оон-биле кады съездиниң почтазында курүнениң пландарын күүседиринге чүү чүвениң шаптыктап турарын шиитпирлээ-биле шүгүмчүлээн, кадрларны шилип алыр болгаш таарыштыр тургузарының, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң, ажыл-агый механизмин эде тургузарының, социалистиг демократияның, бот-эргелелдиң принциптерин хөгжүдериниң, ажыл-агыйжы эвес, өреңгелээр, арга-лаар, социалистиг сагылга-чурумну болгаш хоойлу-дүрүмнү хажыдар чоруктар-биле демиселди күштелдиреринниң айтырыгларын чидии-биле тургускан. Ажылчы чоннарның тургускан айтырыгларының эң-не чугулазы болза тургускан айтырыгларны партияның удуртур органнарының дүрген көөрү, оларга хамаарыштыр чогуур шиитпирлерни хүлээп алыры, эргежок чугула даалгаларны бээри боор турар.

Съезд почтазының ажылының дүржулгазын барымдаалап, чоннуң чөптүг хомудалдарын болгаш шүгүмчүлелдерин болдуруп турар чылдагааннарны чайладырынче угланган күжениишкиннерин идепкейжидерин, чогуур айтырыгларны чер-черге улам дүрген шиитпирлээрин, ажылчы чоннарның чагааларын көөрүнде болгаш хүлээп алырын органнарда тура-рында четпестерин шиитпирлин-биле чайладырын эвилелдешкен республикаларының компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга Политбюро саналдаан.

Эш Н. В. Талызинниң Кыдат Улус Республиказынга аян-чоруузунуң, КУР-нуң удуртукчу ажылдакчылары-биле ужуражылгаларының болгаш беседаларының түңнелдериниң дугайында дыңнадыын чугаалажып көрген, ындыг харылзаалар ийи чурттарның аразынга харылзааларының практиказынга улам улуу-биле кирип турарын, бодун бадыткаан-даа, чаа, улам перспективтиг-даа аргаларны сайзырангайжыдарынга үндезилээн, оларның аразында боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы идепкейжидеринге бараан боор турарын Политбюро демдеглээн. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң тодаратканы угланыышкынга дүүштүр совет-кыдат харылзаалар бистиң улустарывыстың эрге-ажыынга, тайбыңның болгаш социализмниң херээн быжыглаарынга быжыг кожа хелбээ байдалдыг болзун дээш Совет Эвилели бодундан хамааржыр бүгү чүүлдерни моон соңгаар-даа кылыр дээрзин демдеглээн.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин, чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң эң чугула угланыышкынарының талазы-биле СЭКП Төп Комитединиң айтышкыннарын боттандырарының, даштыкы политиктиг угланыышкынны амыдыралга чорударының өске-даа чамдык айтырыгларын база чугаалажып көрген.

СЕНТЯБРЬ 19-ТУҢ БАЙДАЛЫ-БИЛЕ АЛЫРГА, РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЖЫЛ-АГЫЙЛАРЫ

23992

ТОННА ТАРААНЫ КҮРҮНЕГЕ ДУЖААГАН, АЗЫ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ 80 ХУУЗУ ЧЕТКЕН.

ДҮЖҮТТҮҢ МААДЫРЛАРЫ

Бо хүннерде республиканың ажыл-агыйларында тараа ажаап алыышкыны түлүк чоруп турар. Дүжүттү чидириг чокка ажаап алырының социалистиг чарыжы улам калбарган. Ол чарыштың түңнелдерин үндүрүп, хүннүң маадырларын тодарадып турар.

ЧУРУКТАРДА: Кызыл районда «Шамбалыг» совхозтуң комбайнерлери Дүгер Элер-оол, Монгуш Өлөп-оол, Вадим Сероз, Монгуш Хүреш-түгбей хүн нормазын 150—200 хуу чедир күүседип, бедик көргүзүглерниг ажылдап турарлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ПАРТИЯНЫҢ ЧОН-БИЛЕ СҮМЕЛЕЖИИШКИНИ

Краснодар болгаш Ставрополь крайларның ажылчы чоннары-биле М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ужуражыышкыны

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Краснодар крайның партия активи-биле ужурашкан.

Чугаалажыышкын үезинде крайның экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириинге шаптыктап турар айтырыгларны ажыл-ишчи өзу-биле чугаалажырынче кирген. Ылаңгыя Усть-Лабинск районнуң «Кубань» колхозунуң комплекстиг бригадазының бригадири Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры М. И. Клепиков кодээ ажыл-агыйы техниказының шынарын бедидериниң эргежок чугулазының дугайында айтырыгны тургускан. Бистер эки техниканы манап турар бис деп, бригадир чугаалаан. Ол эвээш-даа болза, эки болгаш идегелдиг болган турары чугула. Бистер Шынар демдектиг чаа комбайн алган бис. Ынчалза-даа ону боттарывыс-ла чазап, чүс хуу эптээр-дир бис, оон башка ол ажылдавас. Бо дээрге бүгү маркага, бүгү техникаларга хамааржып турар. Комбайнны алгаш ону катап чазып-этеп, эдиктерин туруп бээр бис...

М. С. Горбачев: Шынар демдээнге чедир кедүрер шикажыл?

М. И. Клепиков: Ийе, Шынар демдээнге чедир, ынчаарга ону бодувустуң мастерскаявыска кылып турар бис. А кандыг структура тургузун алганывыс ол — аңаа Кубаньга элээн каш заводтарны тургузуп ап база бодунуң техниказын бүдүрүп үндүрүп болур сеткелгениң бүдүн индустриязын тургузуп алгандыр бис.

М. С. Горбачев: Шын-дыр.

М. И. Клепиков: Шынар айтырыы чүүден-даа артык айтырыг боор деп, Силерге чугаалаайн, Михаил Сергеевич. Кандыг-даа продукцияның бүгү тала-биле шынарын бедидер дээш кижилер-биле ажылдаар апаар. Үлетпүрге-даа өзи кодээ ажыл-агыйга-даа бир домей.

М. С. Горбачев: Чүгле кодээ ажыл-агыйга, аграр-үлетпүр комплекизинге эвес, харын бүгү чуртка ужур-дузалыг айтырыгны кедүрүп турар-дыр силер, Михаил Иванович.

М. И. Клепиков: Ийе, бүгү чуртка.

М. С. Горбачев: Тимашевск районнуң ажылдакчылары-биле беседалардан алгаш көөрге, амгы үеде колхозтардан продукция хүлээп алыышкынынга шынгыы чурумну тургускан ышкаш-тыр. Ону кошкатпаза чогуур деп бодап тур мен. Чүге дээрге продуктулар дугайында, чонга садып турар аъш-чем продуктуларының дугайында чугаа болуп турар-дыр. Ам шынар дугайын шупту холга ап турарыңар эки-дир. Ынчаарга кодээ ажыл-агыйның хандырыкчыларынга база шак ындыг негелдени салыр херек. Машиналар шынарлыг, комплектилиг, машиналар системалары, чемнечидилгелер эссортиментилиг, хоруксаалыг мал чемнери эргежок чугула өрепептура өзүгаар турар кылдыр негелдени салыр апаар. Ажылды оон-даа ыңай уламчылаар. Бүгүдеге — кодээге-даа, кедээже чорудар чагыгларга-даа ындыг негелдени салыр үе келгеп деп бодап турар мен.

М. И. Клепиков: Ам угланыышкын чаңгыс апарган-дыр.

М. С. Горбачев: Бистиң чугаавысты дамчыдар кылдыр мында олуржуп турар бистиң информация чепсэжиисти дилээр деп бодай-дыр мен. Шупту дыңназын. А ол кымга хамааржыр-дыр — түңнелдерни үндүрзүннер. Аъш-чем айтырыы — бүгү улустуң сорулгазы. Ынчангаш ону шак ынчаар шиитпирлээр херек.

Активке М. С. Горбачев чүве чугаалаан.

• • •

Хүнүн ийиги чартыында М. С. Горбачев Ставропольга чедип келген. Аэродромга ону партия крайкомунуң бирги секретары И. С. Болдырев, крайкүүскомдаргазы И. Т. Таранов, партия крайкомунуң бюро кежигүннери уткаан.

М. С. Горбачев В. И. Ленинге тураскаалга чечектер салган.

Төрээн чурттуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш амы-тынын берген ставропольчуларга алдар кылдыр тургускан монументиге, а ол ышкаш хамааты болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының маадыры армия генералы И. Р. Апанасенкога тураскаалга чечектер салган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының Ставропольчуң ажылчы чоннары-биле ужуражылгазы кудумчуларга болган.

Хоорайның кол шөлүнге чыылган чонну хейүндеп М. С. Горбачев индирже үнер ужурга таварышкан.

Ставропольче чоруп ора, орукка ажылчы чон-биле дыка чугула ужуражыышкыннарны эрттиргенин Чиңгине секретарь чыылганнарга чугаалаан. Бистиң аажок улуг чуртувустуң кайы-даа республиказынга, кайы-даа хоорайынга чорааш, бүгү-ле чүүлдериниң өскерлип, кижилерниң сеткил-хөөнүнүң өскерлип турарын билип чордум деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Бистиң бүгү ниитилеливис шимчеп эгелээн. Бисте болуп турар бүгү чүүлдерин шынныы-биле үнелеп көөрүнге үндезилеттинген бистиң политикавыс улам ариг апарган. Бистиң чуртувуска экономикага хамааржып тур, социал адырны, демократияны, амыдыралдың совет хевирин тургузарынга хамааржып тур эрткен салгалдарның дуржулгазын бо политикага барымдаалаан. Ол дээрге бистиң аваа тептимин алгаш, чедер-четпес чүүлдеривисти сайгарар, келир үениң боттуг политиказын ажылдап кылыр баалавыс-тыр. Ынчалза-даа ол бистиң улуг кужениишкиннеривисти, көрдүнген бүгү чүүлдерин амыдыралга боттандырар дээш хөй-ле ажылды кылыр ужурлуг партияның улуг кужениишкиннерин негеп турар.

Ынчалза-даа бистиң чуртувуста кол күш — ол дээрге кижилер-дир. Бир-тээ, кижилер ол политиканы деткип турар болганда, бодап алган бүгү чүүлдеривисти ыңап-ла кылып алтар бис деп бүзүрелменээ улам быжыгар-дыр.

Бисте соңгаарладып болбас шиитпирлээр айтырыглар хөй — чурттаарга бажыңы, аъш-чем, кадык камгалалы, өөредилге, адактын соонда демократия дугайында айтырыглар-дыр. Бистиң чонувус боттарын ээ кылдыр көөр ужурлуг. А ындыг болганда ол улуг-даа, биче-даа бажыңга, ол бажың чараш болзун, сайзыралгайжыызын дээш бүгү-ле чүүлдерин ол кылыр. Аңаа агаар-даа, байдал-даа таарымчалыг, кижизиг чурттап болур болзун дээш бүгү-ле чүүлдерин кылыр. Бистиң ол бажыңывыс — Совет Эвилели-дир.

Амгы үеде бис маргыжып, чамдыкта харын аас былаажып-даа турар бис. Колдуунда экономика, социал ажыл-херектер, демократия, ниитилелдиң моральдыг байдалы дээш ышкаш айтырыглар талазы-биле маргыжып турар бис. Ол дээрге, чогумчалыг чүүл-дүр, чүге дээрге бо үеге чедир тургаанындан оон эки кылдыр кылыр, дөгейленген бүгү чүүлдерден арыгланыр деп шиитпирлээн бис.

Ажылчыннар-биле беседалажып турдувус. Эрткен үени-даа сагындывыс. Фронтучуларның канчаар ээп келгенин, чуртун катап тургузар дээш шиитпирлиг күзелин канчаар эккелгенин-даа сактып турдувус. Ол дайынның соолунде бистиң чуртувус 25-даа чыл, 50-даа чыл дургузунда кедурлуп шыдавас дижип турдулар. Кедурлуп келдивис. Харын-даа чүгле кедурулген эвес болгай. Бистиң чуртувустуң экономиктиг-даа, политиктиг-даа, социал-даа аргаларын каш катап улгаттырдывыс. Бис кедурүлгеш, делгем базымнар-биле чоруптувус.

70—80 чылдарда шимчээшкинге уэуктелиишкиннер тыптып келди. Ден-дески чоруувусту оскундувус, чамдык кижилер дегейлениишкинге, чүве тообас чорукка, ажыл-агыйжы эвес хөөнге чаңчыга берген. Бүгү кижилерниң ортузунга — ажылчыннарның, тараачыннарның, интеллигенцияның ортузунга, партия болгаш күрүне аппаратынга чурум, чогуур сагылга-чурум чок чорук чамдык кижилерге таарымчалыг апарган. Ындыг-даа болза, ол бүттүң ажып эртер чүүлдер бисте бар. Делегейде бир дугаар социалистиг ниитилелди тургузарының аажок улуг дуржулгазы бистиң чонувуста, бистиң партиявыста бар. Делегейде эң күчүлүг эртем-даа, улуг курлавырлар-даа бисте бар. Чуртувуста шуут өске кылдыр кылып алыр, эрткен болгаш амгы салгалдарның күш-ажылының ачызында чедип алган бүгү чүүлдеривиске үнзежилеп, бис делгем базымнар-биле бурунгаарлап, бүгү айтырыгларны шапкын шиитпирлеп шыдаар бис. Чүгле бо бүгү чүүлдерни чон бодунун холунга ап алыры чугула. Ынчангаш биске калбак демократия херек.

Демократия дугайында чугаамда демагогтар, алыксак-чиксектер, анонимщиктер тергиидеп эгелээр дивейн турар мен. Чок! Демократия — ол дээрге, хамыктың мурнунда, бистиң угаан-сарыылдыг ажылчын аңгылывыстың, кижизиттинген, билиг-мергежилдиг бистиң тараачыннарывыстың, ажыл-агыйның коллективтиг чорударынга улуг дуржулгалыг болгаш бүзүрелдиг болуру бистиң ажылчыннарындан болгаш тараачыннарындан үнген база аажок улуг интеллектуал күчүнү мөөннеп алган интеллигенциявыстың бар чүүлдерин боттандырары-дыр.

Ынчангаш Советтерниң, партия органнарының, хөй-нийти организацияларының ажылында экономика айтырыгларында туружун өскертир херек. Кижилер ээ болур ужурлуг. Шупту чүвени шиитпирлээр бис, шупту ажыл чоруп эгелээр. Эң кол чүүлдер бо-дур, эштер!

Эле тургустунуушкун дугайында чугаалаар болза, кижилер боттарын ээ кылдыр көөрүнге чедирер ужурлуг.

Съезд соолунде мен бир совхозта бригаданың партия организациязының секретарынга чагаа алган мен. Ол мынча деп бижээн: Михаил Сергеевич, бо хүннерде съездиниң телевизор дамчыштыр көрүп келдим. Оон соонда илеткелди база номчудум. Бир-ле чүвени кылыры чугула ышкаш апардым. Совхоз директорунга баргаш, шагда-ла дыка хөй саналдар тыптып келген деп чугаададым. Салбырның партия организациязының секретары кижи болганымда мындыг-мындыг айтырыглар ажыл-агыйларда барын Силерге чугаалаксап тур мен дидим. Ол медээ: бар, болуи ажылык кыл диди. Ынчап кээрге съезд мурнунда-даа совхозта, чуртта ол бүгү чүвени мээн хереэм эвес деп турган, съезд соолунде-даа база оон хереэ эвес болуп турар ышкажыл.

Ону бригадир кончуг шыи эскерип каан ышкажыл. Съездиниң тевии ону соруп киирген-дир, а ол директорга барган. Директорнуң хөөнүнден алгаш көөрге, бо бүгү чүүлдер бисте эвес, а оран-делегейниң кыдыында, кижи четпес күрүнеде болган ышкажыл.

Чагааның автору шыныы бижип турар. Дүүн канчаар чурттап турганывыска, дүүн канчаар ажылдап турганывыска, дүүн кандыг чүүлдер кылып турганывыска бөгүн ниитилел эптешпес. Ниитилел бурунгаарлаар. Бо талазы-биле Политбюрода, Төп Комитетте, Совет чазакта бүгү удуртукчу составта бурунуң-биле чаңгыс дай бодалдыг болуп турар. Бистиң эң кол идегеливис — чонуң деткимчези. Алдынган хемчеглерге, бистиң партиявыстың шугумунга байыр чедирип турарыңарны мен кана-даа чорааш — бистиң чуртувустуң хоорайларынга болгаш республикаларынга билип чордум, ол дээрге бүгү бергелерни ажып эртеривистин кол бирразы-дыр.

А. БЕЛИКОВ,
В. ЖИЛЯКОВ,
Н. СТЯЖКИН,
СЭТА-ның тускай корреспондентилери.

ЧАЛАП ТУР

Бо чылдың июль айның төнчүзүнде күрүне комиссиязы «Тыва тудуг» тресттиң тудугжуларындан «Тулуг кезектери» комбинаттың чылда 85 муң дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн бүдүрер төлевилел күчүлүг чаа цегин хүлээп алган. Бир эвес ону кызымакчыларга бадындыр апарган 80 аал чурттаар улуг панельдериг бажыңнарже шилчидер болза, чылда-ла 20 ындыг бажыңны тудар дюпи ол. Чурттаалга шөлүнүң айтырыы аажок чидиг тургустунуп турар республика найысылалынга болгаш Чаа Шагаан-Арыг хоорайга ол дыка кеске деткимче болур ийик.

Ынчалза-даа чаа бүдүрүлге шөлүн ажыглаалга кирери дээрге, ол айтырыгның чүгле чартыы-дыр, маңаа эң кол чугула чүүл — оон бүдүрүлге күчүлерин дүргеп, долу хемчээлдиг шиңгээдип алыры. Ындыг болганда чаа цехке ажылдаарлардан чаа технологияны болгаш дериг-херекселдерни эң хынамчалыг өөренип, шиңгээдип алыры, чогаадыкчы чорук база бижит туре-соруу, кижи факторунуң хөй аргаларын долузу-биле ажыглаары, ажылга хамаарылганың эле тургустунуушкуну, хамааты болгаш политиктиг дадыгыышкын өгеттинер. Ынчангаш ол негелделерге млап-ла долузу-биле харыылап шыдаар кижилер аныктар деп санап, комсомолдуң областы комитеди, «Тулуг кезектери» комбинаттың администрациязы, профэвилел, комсомол организациялары биле кады чаа цекке болгаш демир-бетон кыдыгдар цегин эле дериирринге, чаартырынга ажылдаар комсомолчу-аныктар отрядын четчелеп турарын дыңнадып, силерни, аныктарны аңаа кээп ажылдаарынче кыйгырып тур.

Чурттап турар черлериниң байдалдарын экижилерин күзээн болгаш 30 хар чедир аныяк ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар комсомолчу-аныктар отрядының кежигүннери боор болур. Амгы үеде комбинатта 232 от-бүле чурттаар бажың туттунуп, ол келир чылдың төнчүзүнде ажыглаалга кирер. Ол бажыңга чурттаар эргени бир дугаарында отрядтың кежигүннеринге бээр. Оон соонда-даа улуг панельдериг бажыңнарны бүдүрүп үндүрери шууй бээрге, мурнакчы, ажылынга ак сеткилдиг ажылчыннарга чурттаалга шөлүн улгаттырып болур.

Комбинатта ажылчыннарның билиг-мергежилин бедидерилге таарымчалыг байдалдар тургустунган. Чаа ажылдап келгеннер комбинаттың өөредилге пунктуунга хептекчилерниң, арматурщиктерниң, слесарьларның болгаш каңнакчыларның мергежилин чедип ап, азээн дуржулгалыглар ийиги мергежилди шиңгээдип ап, азы бодунуң тускай мергежилин улам бедидип алыр аргалыг. Бүдүрүлге черге чылдың-на чурттуң ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринче эң эки аныяк ажылчыннарны өөредип чорудар, а хүндүскү салбырларга өөренирлерге стипендия төлеп бээр арга бүдүрүлге черинде база бар.

Комбинатта ажылдап турарларның үштүң бир кезии — аныяктар. Оларның дугайында онза сагыш салыышкын салдынып турар: он бир бөлгүм болгаш секция бар. Ол болза волейболдуң, чииг атлетиканың, шыдыраның болгаш шапкының, эңмаарынга болгаш балыктаарынга сонуургалдыгларның, хүрештиң, бөкстүң секциялары-дыр. Оон аңгыда боттывыныр уран чүүлдүң, ритмиг гимнастиканың, фото-чурук тырттырарынга сонуургалдыгларның бөлгүмнери бар.

Школа ааны четпээн уруглуларга боттарының уруглары бүдүрүлгениң шефтээн садиглиге тургузун ап болур аргалыг. Хоорай чурттуг эвестер бажың алгыже чедир чаагайжыды кылдынган ниити чурттаалга бажыңынга чурттаар. Комбинатта столовая, магазин, ачы-дуза чедирилгезиниң пунктуу, парикмахерская, эмнелге пунктуу бар.

Тургустунуп турар комсомолчу-аныктар отрядынга ажылдаар күзелдиглер «Тулуг кезектери» комбинаттың администрациязы-биле чурттаалга шөлүн бээр дугайында керээ-хүлээлгени чарар болгаш тускай хевириң анкета-билдириишкинин долдурар. Ол ийи бланк-саазыннарны боду кээп азы почта дамчыштыр долдурар. Бистиң адрезивис: **667000, Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32, ВЛКСМ обкому.** Чагааның кавынга «Штаб общественного призыва» деп демдеглел кылыр.

Чугула херек документилерни долдурарынче далажыңар. Комсомолчу-аныктар отрядынга чүгле 75 кижини алыр. Отрядты четчелээриниң хүүсаазы 1986 чылдың сентябрь 30-де доостур.

Чүгле бистиң келдиришкинивисти алган соонда, ынчан ажылдаар черге кээп болур.

ВЛКСМ Тыва обкомунуң ажылга хүлээп алыышкын талазы-биле хөй-нийти штавы.

АНЫЯКТАРНЫ—МАЛ АЖЫЛЫНЧЕ

ВЛКСМ обкомунуң VI пленуму болуп эрткен. «Мал ажылы — аныяктарның шалыпчы хереэ!» деп патриотчу шимчээшкинни хөгжүдер талазы-биле ВЛКСМ Моңгун-Тайга, Кызыл райкомнарының ажылының дугайында» айтырыгны аңаа чугаалашкан. Бо талазы-биле дыңнадыгларны ол райкомнарның бирги секретарьлары В. Салчак биле В. Чап-оол кылган.

Амгы үениң аныяк малчыны болза нарын мергежилдиг, эртем-билиглиг, бедик культуралыг кижи-дир. Ынчангаш комсомол обкомунуң золчегдиг пленумунга бо айтырыгны база катап чугаалажып, моон мурнунда чыгдынган дуржулганы ниитилежирин, эки дуржулганы нептередир, бо чугула ажылда чамдык четпестерин илередип, ону кыска хуусаада чайладырының оруктарын айтып, комсомолчуларны болгаш аныяктарны мал ажылынче хөнү-биле хаара тудар херекти идепкейжидер талазы-биле сорулгаларны дугуржуп алган.

Моңгун-Тайга районнуң совхозтарында ийи чүс ажыг оолдар, кыстар ажылдап турар, олар мал ажылының продуктуларын бүдүрер, күрүнеге садар херекке төлептиг үлүүн киирип турарын пленумга демдеглээн. Аныяктарны мал ажылынче хаара тудар талазы-биле тускай комплекстиг планны ажылдап кылган. Ынчалза-даа комсомол райкомунуң планнары амыдыралга чедир боттанмайн турарын пленумга шүгүмчүлээн. Эрткен өөредилге чылында ортумак школа доосканнардан чүгле 37 кижи районда ажылдап арткан. Мөңгүн-Тайгада 20 хойжу, 5 саълык кадарчызы чедишпес болуп турар. Малчыннар чедишпезиниң кол-ла чылдагааны — оларның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургуспааныындап, культура, медицина, аъш-чем хандырылгазы четпезинден болган.

Мөңгүн-Тайгада ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозта комсомол комитединиң секретары В. Хертек пленумга санал бергеш, аныяктарның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспайн келгенин, социалистиг чарыштың негелделеринде чаартылгалар чогун шүгүмчүлээн.

Кызыл районнуң малчын комсомолчуларының болгаш аныяктарының ажыл-ижиинде чамдык чедишкиннер бар. Оон-биле чергелештир комсомолчу-аныяктар коллективтериниң аразында чарыштың түңнелдерин чогуур үезинде үндүрбеани, оларга шеф дузазын четпес көргүзүп келгенин, сүт-бараан фермаларын оожум механизастап турарын болгаш өске-даа четпестерин аңаа демдеглээш, ол бүгү малчын аныяктарның сонуургалын кедүрбейн, орта мергежип, турумчуп ажылдаарынга идиг бербейн турарын пленумга айыткан. ВЛКСМ райкому аныяктар коллективтерин мал ажылынга тургузарынче кошкак кичээнгейни салып турар.

Комсомолчу-аныяктар коллективтериниң ажылында шак ындыг болгаш өске-даа четпестер барын санал берген ВЛКСМ обкомунуң кежигүннери чугаалап, боттарының районнарында, ажыл-агыйларда байдалды анализтеп көрүп, мал ажылынче аныяктарны хаара тудар ажылды моон соңгаар экижидериниң чугулазын чугаалаан.

ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары В. А. Кочергин пленумга чүве чугаалааш, «Мал ажылы — аныяктарның шалыпчы хереэ!» деп патриотчу шимчээшкинни моон соңгаар улам калбартыр талазы-биле республиканың комсомол комитеттериниң сорулгаларынга доктааган.

СЭКП-ниң аграр политиказын боттандырар, партия ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседир херекке комсомолчулар болгаш аныяктар идепкейлиг киржип турарын ол чугаалаан, ындыг-даа болза ол амгы үеде партияның комсомолдуң мурнунда салган сорулгаларынга дүүшпейн турарын чугаалаан. Ылаңгыя малдың баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер, укcaазын экижидер ажыл чүгле малчыннарның эвес, харын комсомолдуң чугула хереэ болуп турар, ындыг болганда, мал ажылы — аныяктарның шалыпчы хереэ. ВЛКСМ обкому, райкомнар, комсомол комитеттери ону боттандырар дээш чүнү кылырын ол тодаргай айыткан.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

БЕРГЕЛЕРГЕ ТОРУЛБАС

Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозунда

Комсомолчу-аныяктарның Дөргүн сүт-бараан фермазының коллективи республикага чарлаттынган социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, он ийиги беш чылдың бирги чылының сес айларының планын 110 хуу күүсеткеш, районга тиилекчи деп санаткан. Фермада комсомол бөлүүнүң организакчызы саанчы Моңгуш-оол Моңгуш-биле бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис С. Моңгуш ужуражып, интервью алган:

— 1986—87 чылдарның кыштаглаашкынын организастыг эрттирер талазы-биле республиканың бүгү ишчилеринге оларның үе-чергелери «Тываның аныяктары» солунну дамчыштыр кыйгырыг үндүрген болгай. Аңаа хамааржыштыр сээң коллективиң чүнү кылып чорутканыл?

— Бистиң комсомолчу-аныяктарның Дөргүн сүт-бараан фермазы үежилеривистиң кыйгырыы-биле таныжып, ону чүүлдүгзүнүп деткээн. Ылаңгыя «Бистиң мурнувуста кодээ ажыл-агыйны улам хөгжүдери, мал болгаш чер ажылының продуктуларын садарын болгаш бүдүрерин улгаттырары бистиң киирген үлүүвүстен, аныяк кодээ ишчизиниң угаан билир, харысаалгалыг болгаш организастыг чорууундан хамааржыр» дээни бисти улам хей-аът киирген. Бистиң коллектив кышкы үеде малдың баш санын хоратпас, оон бедик продуктулуг чоруун чедип алыр дээш чайгы үеде малдың семиртилгезинче кичээнгейни улгаттырып, чайлаглааннының организастыг эрттирген.

Фермада 8 комсомолчу, 10 аныяк саанчы ажылдап турар. Коллективти дуржулгалыг коммунист, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаты А. С-Б. Моңгуш каш чыл улаштыр бидилиг удурткелген. Ол бистерге эдеш-эзилен, берге үелерде үргүлчү дузалажып, эки чүүлдерни айтып берип чоруур дагдыныкчы. Саанчы кижиниң ажылы чымыштыг берге-даа бол, орта торулбайн, кылган ижинге ак сеткилдиг, коллективни, эш-өөрү дээш туржуп чоруур мурнакчылар бисте хөй. Ындыгларга комсомолчу саанчы Надежда Куулары, быаа ажаакчызы Лариса Түлүштү, инек кадарчызы Григорий Ондарны хамааржыштырып болур. Коллективте кижи бүрүзү чапында план күүсетпес эш-өөрү чок болзун дээш ажылдап турар болгаш 1986—87 чылдарның кыштаглаашкынын хүр-мендп эрттирерип хүлээнген.

— Комсомол бөлүүнүң организакчызы кижи болганыңда фермада аныяктарның хостуг үезин ажыктыг кылдыр эрттирер дээш кандыг ажылдар кылып чорудуп турарыңны чугаалап берип көрем.

— Ажыл-биле чугаалаарга, бистерде хостуг үе-шак-даа эвээш. Ынчалза-даа шупту аныяк улус болганывыста ындыг үе тыптып келгенде, ону боттарывыска ажыктыг кылдыр эрттирер дээш бар-ла аргаларны ажыглап турар бис. Партия, комсомол организацияларының организастааны «Мергежил—мээң чоргааралым», «Мээң дагдыныкчым» деп аныяктар кежээлери солун, хөй кижи киржикчилиг болуп эрткен. Совхозтуң Хайыракан суурга болган волейбол, баскетбол, чадаг чарыш маргылдааларынга киржип, шаңналдыг черлерни ап турдувус.

Чоокта чаа Өвүр районнуң «Коммунизмниң херели» совхозтуң аныяк саанчылары дуржулга солчуп кээп, бистерни чалаан. Оларга концерттиг барып, волейбол, шыдыраага эш хуузуну маргылдааларын эрттирер.

— Мал ажылынче аныяктарны эвээш ажылдап кээп турары ВЛКСМ обкомунуң VI пленумунга демдеглеттинген. Бо талазы-биле бодалың кандыгыл?

— Пленумга кончуг чугула, өй-шаанда тургустунуп турар айтырыгны чугаалажып көрген деп бодаар мен. Мен болгуж база аңаа киржип, сөс ап, чүве чугаалаадым. Аныяктарның мал ажылынче ажылдап кээп турары эвээш деп турары кончуг шын. Республикада комсомолчу-аныяктарның хойжу бригадалары безин саңныг. Чүге ындыгыл? Мен бодаарымга, бир-ле дугаарында, аныяктарның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспааныында. Чырык, радио безин чок болгулаар-дыр. Бистиң тайга-сыныарывысче чырык, радио чорудары берге, ынчалза-даа бо үеде оон кандыг-бир аргазын тып алырының аргалары бар. Маңаа ВЛКСМ комитеттериниң ролю улуг болур ужурлуг деп бодаар мен. Чижек кылдыр бистиң ферманы ап болур. Аныяктарны чурттаар бажыңнар-биле хандырган. Телевизорну көрүп, радиону дыңнап, кино, концертти үргүлчү көрүп турар бис. Ынчалза-даа инек саап турар кажааларывыс соок, кажааларның кырынза ыыштары иразинден дамдылап турар. Кажаалар ниити малгаштыг. Оон түңнелинде эрткен кыжын элээн хөй инектеривис эскактап араан. Тепчүткен одалга системазын фермаже киирип эгелээнден бээр 5—6 чыл четкен, ам-даа сураг. Бо кыжын мындыг соок, малгаштыг кажаага мал кыштадыры берге-ле боор. Үстүнде четпестерни совхоз дирекциязынга, партия комитединге, ВЛКСМ райкомунуң пленумунга каш-даа удаа тургузуп келзививсе-даа, түңнел чок.

ДЕТКИИР

Бисте 26 комсомол организациязында ийи муң ажыг комсомолчу хаара туттунган. Оларны улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында былжылаан. Комсомолчу-аныяктарның тос коллективин тургускан. Оларның иштинден сентелге-тудуг участогунда Содунам Маадыр-оолдуң удурткан бригадазы, районнуң чонуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде К. Дилгижектиң баштааны даараныкчылар звенозу, «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазы (комсомол эге организациязының секретары Л. Жаббарова) бо чылдың эрткен айларында эки көргүзүглерни чедип алган. «Эң эки комсомолчу-аныяктар коллективи» дээш чарыш комсомолчу-аныяктар коллективтериниң аразында калбарып турар.

Районнуң экономиказының кол адыры — мал ажылы, ынчангаш комсомолчуларны болгаш аныяктарны олче хаара тудар, оларның ортузунга организакчы болгаш кижизидикчи ажылдарны экижидериниң хемчеглерин ВЛКСМ райкому, комсомол эге организациялары ап турар. Мал ажылында комсомолчу-аныяктарның ийи коллективи бисте бар, ол бистиң районга эвээш, оон санын көвүдедир хемчеглерни ап эгеледивис. ВЛКСМ обкомунуң VI пленумунга аныяктарны мал ажылынче хаара тудар, ону экижидер талазы-биле чугула айтырыгны чугаалашкаш, доктаалды хүлээп алган. Ол ышкаш республиканың бүгү кодээ аныяк ажылчыннарынга кыйгырыгны аныяктар солуннарынга парлаан. Ол документилер-биле Бай-Тайганың комсомолчулары болгаш аныяктары таныжып, ону чүүлдүгзүнүп деткип, оларны күүседириниң практиктиг хемчеглерин ап турар. «Кара-Хөл» совхозта Делег-Холда комсомолчу-аныяктарның хойжу бригадазын чоокта чаа тургускан.

«Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилери боттарының ажылын шүгүмчүлекчи өзу-биле ападнатеп көргеш, элээн четпестерни илереткен. Ылаңгыя кыштаглаашкынга белеткел кошкак, саглан сүттүң шынары куду, күш-ажылдың сагылга-чуруму үрээр, харысаалга чок ийи-чаңгыс аныяк кижилер болгаш өске-даа четпестер бар. Оларны чайладыр, эле тургустунар чаа өзу-биле ажылдаарының хемчеглерин ап турар.

ВЛКСМ райкому, совхозтарда комсомол комитеттери комсомолчуларны болгаш аныяктарны мал ажылынче хаара тудар ажылды четпес чорудуп келгенин миннип аңаар, моон соңгаар ону экижидер хемчеглерни ажылдап кылган. Бо чылдың төнчүзүнге чедир он аныяк малчынны белеткээр сорулганы салгаш ажылдап турар бис.

С. ОНДАР.
ВЛКСМ Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары.

• • •

Кызылдың № 4 профтехучилищезиниң сургуулу Саида Азыраа — идепкейлиг комсомолчуларның бирээзи. Шевердекчи мергежилди ол чедип алыр дээш кызымак өөренипаан, комсомол комитединиң даалгаларын чедиишкиннг күүседип, училищениң хөй-нийти ажылынга идепкейлиг киржип, мактадып турар.

ЧУРУКТА: Саида Азыраа. В. АМЫРНЫҢ фотозу.

• • •

КОДАННАРНЫ ЭРГИЙ КЕЗИП

Хойжу бүрүзүнүн коданын часкы, күскү, кышкы үеде хүнүнүн-не кезип, сугну уштелинишкин чок челирери белен эвес ажылдың бирээзи. Ону Өвүрде «Ак-Чыраа» совхозтуң комсомолчу чолаачызы Вячеслав Дамдын ак сеткилдиг күүседип турар. Соолгу үеде шалыпчы эрин Чалаатыда хөй, Сарыг-Хөлде инек бригадаларының малчыннарында бышыглаан.

Хөй болгаш инектен хөй продукцияны алыры оон сугналын чогуур үезинде шыи организастаарындан улуу-биле хамааржырын ол билир, ынчангаш ажылын харысаалгалыы-биле күүседип, эш-өөрүнге, малчыннарга мактадып турар.

Хүлээнгени күштүг дизир болгай. Ажыл-ишчи аныяк чолаачы хамаарышкан коданнарын саадал чокка эргий кезип, шалыпчы ажылдап турар.

Н. ДАМДЫН.
Өвүр район.

Бистиң үеживис

ДУНАЙ ПАРОХОДСТВОЗУНУҢ НАЧАЛЬНИГИ

Дунайның совет пароходствозунуң начальниги Виктор Пилипенко-биле кабинединге дыка-ла үр таваржып чадаан мен.

Ужуражырын дугуржуп алыр дээш Измаилче долгаарымга: «Ол ам Белградта. Бир неделя болгаш келир» деп харыыладылар. Неделя эрткенде: «Дүүн турган ам Оршова деп румын портче эжиндирипкен» дээн. Бүдүн чай дургузунда ындыг болду: Русада, Братиславада, Венада, Пассауда... барган болур.

Адактың соонда Измаилге ужураштывыс.

Чырык чер кырында кандыг талантылыг кижилер чорбас дээр. Гений-математиктер, кайгамчык хөгжүмчүлер, алдарлыг таныычылар, тулган дээн ыраажылар бар. Чүге-ле ийик, «талант» деп сөстү ол кезек профессияларның төлээлекчилеринге хамаарыштырар болгай бис. Бир эвес мээң күзелим-биле чүве болза, бир-ле дугаарында спорт, музыка, балет школаларын эвес, а органи-закчылар школазын ажыдып каар ийик мен. Чогум-на Виктор Пилипенко ындыг школаны алдын медаль-биле доозар ийик деп бүзүрээр мен. Чүге дээрге ооң профессионал эң-не кескү шынары — ховар дээн органи-закчы аргазы. А албан бадыткаар документизи — диплому Пилипенко дээрге чүгле далай флодунуң инженери деп айтып турар.

Ооң хары чаа-ла 50 ажа дужуп чоруур. Наазынның кыптыккан чылдарын Ыраккы Чөөн чүкке, Арктикага эрттирген, аныяк назынын Оолдуум океанның эриктеринде. Соңгу доштуг океанның делгемнеринге бериникеш келген.

— Ынчалзажок мен аңаа овур-дүрзүм хевирлеп алган мен — деп, Виктор Пилипенко чугаалаар.

Дунайда ол 1975 чылдан ажылдап келген. Ооң болуунуп мининп чугаалаары-биле алырга, каш-ла хонук бурунгаар келген-даа ышкаш. Альп дагларындан Кара далайга чедир он-он катап чоруп келген. Пассажир аргыштырар арыг-силиг лайнерлерге, кандыг-даа чүъкту аартыктавас баржаларга, ынчаар салдадыкчыларынга-даа эжиндирип келген. Бүдүн пароходту чээргенгилештир шывадаптар шапкын агымныг часкы улуг суглугда, судно дүвү кенгирелир дээп турар орай күскү үеде хем кандызын ол билир. Хемниң бо хүнле кандызындан аңгыда, ол ооң төөгүзүн, кажан тайбың ийи чылга бир дайын чылы онаажып турган үелерин-даа билир.

— Ол бүгү дээрге, эрткен үе-дир — деп, Виктор Пилипенко чугаалаар.— Мээң маңаа ажылдап келгеним он чыл дургузунда чаңгыс-даа «тайгылыышкын» эскербедим. Далайлар болгаш хемнер делегей байдалының өскерлиишкининге кончуг дүргев алзыр деп чугаа бар-даа болза, маңаа ол бадыткаттынмайн келди. Ындыг болзажок бир таварылга черле болган-дыр. 1980 чылда бир америк турисчи фирма совет пассажир суднозун хөлезилеп алган. А ооң хенертен-даа эвес, Вашингтоннуң ыйыышкыны-биле, ойталап каапкан. Ооң соонда албан бауузунуң шаптараазыннарын ойлу бистиң-биле дугуржуп алырын-даа кызыдып турдулар. Бис аңаа боттарывыс ойталаан бис. Бөгүн бирээни, даарта өскени сеглээр садыглажыкчыларның хереэ чүү боор? Ооң өске чылдарда бистиң Дунайда «политиктиг агаар» шуут эки турган.

— Делегейниң дыка хөй девискээрлеринде байдал дыка дүпкүүржээн турар, а Европаның бир кол хем оруу Дунайда байдал чымчак, найыралчы болур ындыг чүүлдү чүнүп-биле тайылбырлаар силер?

— Элээн каш кижи чаңгыс хемеге олурупкан болза, олар чаңгыс угже, демниг эшпес болза, хеме олуттуг чалгыларга ээргиништелип турар болгай. Дунайда кижилер, бачыттыг үр дуржулганың соонда-даа бол, ол бодунун чүүлдү угаап билген. Демнежилгениң бауузу. Хельсинкиниң бауузу Балтикага тывылган. Ынчалзажок Дунайда аңаа онзагай чаагай хумагалыг хамаарылгалыг деп бүзүредип болур мен.

Маңаа дыннык ачы-хавыяазы улуг чүве ийик, чугаалап шыдавас мен. Делегейниң ийиги дайынының соон дарый тургускан чурттар аразының Дунай талазы-биле комиссиязыныы-ла улуг боор. Ол Дунайга судно чоруурукун чурумун, хемге бүгү амыдыралды чурумчудуп тургускан. Дунай чоогунда чурт бүрүзү мыда элчинниг. Олар шуптузу кады хемниң амыдыралын тодарадып турар хоойлуларны ажылдап кылып турар.

— Силерниң ажыл-херектериңер эки бүдүп турар боорга, ындыг магалыг кылдыр чугаалап орар эвес силер бе? Мындыг байдалга таарымчалыг турарлар база бар болгай. Кильде Делегей ажыл-агыйының институдунда барыын-герман специалист Ханс Бемениң бодалып номчаан мен. Статья дыка улуг, а ооң кол-ла утказы мындыг: Москваның далай сөөртүлгелеринге хамаарыштыр политиказы садыг-наймаа сорулгаларындан эвес, а бүгүдени хаара туткан политиктиг стратегия-биле тодараттынып турар. Ооң бадыткалдары: судно хөлезилээр тарифтерни шуут бот-үнезинден куду кылдыр чиитедип турары, ындыг таварылгада чаржалажыр арга чок. Ооң эртевеш совет флот эң-не эки сөөртүлгелерни бодунга хавырып алган...

— Бурууулуун тодарадырда сөстер эвес, а сан-чурагайлар херек болгай. Бистиң пароходствовус дугайында база эвээш эвести чугаалап турар. Чижээ, бистиң флодувус Дунайда эң улуг дээрдир. А херек кырында Румынияны эң улуг болгай. Ол сөөлгү чылдарда далайның болгаш хемниң тергиин эки судноларын тудуп алган.

Ам сөөртүлгелер хемчээлин ап көрээлиңер. Дунайны таварты эртип турар он-он миллион тонна чүъктериниң чүгле 6 миллион тоннаазы совет туктуң адаа-биле чоруп турар. Эвээш эвес-даа ышкаш. ГФР-ниң туу-биле эртип турары харын дыка эвээш. Ынчалзажок ол чуртка Дунай эң кол транспорт магистралы эвес-ле болгай. ГФР-ниң экономиказының Европа чурттары-биле харылзаазы өске оруктуг, бир-ле дугаарында Рейн дамчыштыр. Чогум-на ооң эриктеринде кол үлетпүр төптери туруп турар. Совет болгаш барыын-герман флоттарының кандыг деңнежирлиг болуру кым-бир кижи доктаатпаан, а амыдыралдың бодунда тургустунган.

— А тарифтер дугайында? Олар шынап-ла улуг эвес болгай.

— Орулгадан бис база-ла ойталавайн турар бис. Ынчалзажок бис боттуг, шын телевир дээш туржуп турар бис. Өртектерни чылдан чылче улгаттырып-ла турарын чедип алыры бодуун херектир. Бир эвес ынчаар кылыр болза, чагыкчылар чок артып каап болур. Бодунуң ажылының ажыктыын бедидерниң боттуг оруктарын чогаадыкчы ёзу-биле тывар херек. Ындыг хамаарылганың чижээнге совет-болгар «Дунайтранс» иштиделди тургусканын чугаалап болур. Ол ам чыл санында беш миллион тонна ажыг чүъктерни сөөртүп турар: ооң мурнунда-ла турган транспорту-биле ооң мурнундаазынга бодаарга ийи катап хөйнү сөөртүп турар. Ону органистыг болгаш инженерлиг шиитпирлерниң ачызында чедип алган. Чаңгыс копееккада немей капитал салыышкыны чокка.

— «Дунайтрансының» идеязы Дунайның совет пароходствозунуң начальнигиниң кабинединге төрүттүнген деп мээңээ дамчыткан ийин...

— Идеяны амыдырал боду тывылдырар. Ону көрүп каптарында улуг ачы-хавыяа чок. Чүгле бурунгаар удаа-дараа көөр херек.

Бурунгаар көөрү, келир үелерни хөгжүлдениң дилээри ооң принцивиниң. Амгы үеде ол Дунайның «Интерлихтер» каттышкыышкынының ажыл-чорудулгазын калбартырын саналдаан. Ол саналды кижи бүрүзү өөрүшкү-биле үткүп алган деп чугаалап болбас. Ол чокка-ла каттыжыышкын эки ажылдап турар болгай, ооң артык чүү херегил? Оларның талазындан алыр болза, шын-даа ышкаш. «Интерлихтер» 1978 чылдың декабрьда тывылган. 65 миллион рубль түңнүг баштайгы капиталын ооң органзакчылары — Болгария, Венгрия, ССРЭ болгаш ЧССР деңнекте кииргени. «Интерлихтер», Барыын чүкке чеже-даа бактап тураа, баштайгы чылындан эгелээш доктаамал орулгалыг ажылдап келген. Ооң ачызы-биле Дунай чоогунуң социалистиг чурттары Делегей океанынче үнген.

«Интерлихтерниң» онзагай талазы чул? Бирээде, ооң идегелдиг болгаш чүъктерни чедиреринниң шынарлыы. Ийиде, үези кызырылган: чижээ, Будапешттиден Бомбей чедир орукка чүък ооң мурнундаазындан дөрт неделя мурнап чедер апарган. Социалистиг чурттарның ол транспорт организациязының сураа алгаан. Орулгалары база өзүп турар.

Чурт бүрүзүндөн бир кижилиг бүдүрүлгениң чөвүлели баштайгы беш чыл иштинде орулгаларны үлешпес деп шиитпирлээн. Ол акша-хереңгилерге судно септээр завод тудуп алыр күзелди илереткеннер. Ындыг завод дугайында ооң мурнунда-ла бодап турган бис, ынчалзажок хереңги чок боор турган. Ам акша-хереңги бар. Өске-даа сорулгаларын шиитпирлээринге акша-хереңги бар — деп, Пилипенко чугаалаар.— Мээң бодалым мындыг: бистиң иштиг бүдүрүлгевисти калбартыр херек. Орулгаларын үлежип турган хереэ чүү боор, улам көвүдеди ажылдап алыр арга бар-дыр.

— Ол дээрге улам бурунгаар көөрү ол бе?

— Чогум-на ол. Келир үе дугайында бодавайн канчап чурттаар боор. Далайга-даа, хемге-даа келир үелиг бис. Дунайны чүгле Рейн-биле эвес, а Эльба, Одер-биле база тулуштурарының төлевилелдери бар. Ынчан Европаның бүгү найысылалдары чаңгыс кудумчуда ышкаш апаар. Ол ылаңгыя садыглажыышкынга таарымчалыг эвес бе? Чогум-на келир үе деп чүве бо...

Барык үш муң километр шөйлүн чоруткан Дунайга совет суднога эжиндирип чорааш, Виктор Пилипенконуң ынак сөзүн, «келир үени» бодап чордум. Хемниң өрү-куду, дүне-хүнзүе эжиндирген судолар черле үзүлбес.

Юрий ТЕПЛЯКОВ.
(ПМА).

Чагаа изи-биле

ХОМУДАЛ ҮНДЕЗИННИГ БЕ?

Редакцияга келген хомудалдыг чагааның ээзи Алевтина Сынаң-ооловна Ондар Сүт-Хөл районнуң Кара-Чыраа суурунуң клуб эргелекчизи турган. Ажылындан хостааны, удуртур даргаларның четпес талаларын шүгүмчүлээрге эки-бак сөглээр, ажылындан үндүрери-биле кызагдаарын, акша-шалыңын чедир бербейн турарын болгаш өске-даа чамдык айтырыглар дугайын мынча бижээн.

А. С. Ондар кым чогум кымыл? Ортумак эртемниг, чээрби алды харлыг аныяк херээжен кижи. Салбырда комсомол организациязының секретары. Кара-Чыраа кодээ Совединиң депутады. Ол ийи чыл бурунгаар клуб эргелекчизинге томуйлаткан. Чаңгыс чер-чурттуглары аңаа идегээш, суур Совединиң депутадынга депиипткени улуг бүзүрел болганы чугаажок.

Чонунуң бедик бүзүрелин Алевтина Ондар ажыл-херек кырынга шынзыдып шыдаан бе? Аныяк кижиниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган турган бе? Ооң ак сеткилдиг долу күш-биле ажылдаарынга чүү шаптыктап турганыл?

Бо айтырыгларга харыы бээриниң мурнунда баштай А. Ондарны ажылындан канчаар хостааны сайгарарын оралдажып көрээли. 1986 чылдың июль 30-де улус депутаттарының Кара-Чыраа кодээ Совединиң он тоску чыыжының үшкү сессиязы болган. Культура албан черлериниң ажылы — аңаа чугаалашкан айтырыгларның бирээзи. Ол сессияның доктаалын, материалдарын номчуп таныштым. Ханы анализ кылбаан илеткелде эде тургустунуушкун, чаа дилээшкиннер дугайында чүнү-даа ыыттаваан. Шүгүмчүлекчи ёзу-биле шүгдүнген чорук илереттинмээн, иренгей, эрги хевээр дес'айленген сөстер-биле сессияның доктаалын долдуруп каан. Культура-спорт комплекизиниң дугайында чугаа кылбаан. Бир-тээ, чонның культурлуг дыштанылгазы кичээнгейниң төвүнде, хүнпүн айтырыында киргеи болганда, суурга культура-спорт комплекизиниң чөвүлелин кодээ Советтиң күүскомунуң даргазын башталыр соңгуп, бадылап аар турган.

Шак ол сессияның доктаалында кодээ клубтуң эргелекчизи А. С. Ондарны массовиги боор ажылдап турган Саяна Ондар-биле кады ажылындан хостаар дээн шиитпирни кылээп алган.

Сессияга сес хире кижи санал берген. Оларның ниити утказы мындыг. Кудумчу чаагайжыдылгазын чарлаан айда клубту долгандыр ноогаан мыштарын, янзы-бүрү чечектерни тарып олуртур хүлээлгелерин күүсетпээн. Кино үндүрер план бүүраашкынга таварышкан. Клубтуң ажылдакчылары хурал-суглаа келирге, культура одаан ажытпас, бажыңнарынга олурар ээ боттарының хуу чорууң кылыр таварылгалар турган.

Хомудалдыг чагааның сайгарылгазын кылыры-биле Кара-Чыраа кодээ Совединиң күүском даргазы М. Х. Ондар, ооң секретары С. Х. Ондар, чагааның автору А. С. Ондар чаңгыс черге чыглып келгеш, ийи кара чокка орайга дээр чугаалаштывыс. Михаил Херел-оолович хамаарыштыр шала каржы-халагай, негелде тургузарга херектенип, кескеттиннер хөөнүг кижи деп автор чагаада шүгүмчүлээн.

Ийи кижиниң аразынга болган чугааның херечизи болзумза-даа, кайыы-даа маргыжып кириптерге, алаң кайгап, дыңнап ордум. Алевтина Ондар клуб даштында бок аштаары-биле трактор негеп кээрге, М. Ондар дуза чедирбээн, деткимче көргүспээн. Бо чергелиг үүрмек айтырыгларга ол дарга чамдык үелерде кичээнгей чок болганынга клуб эргелекчизи турган А. Ондарның хомудааны черле чөптүг болгу дег. Чаңгыс суурга чажындан тура найыралдыг аралажып өзүп, ажылдап келген хиреинде ийи боттарының аразынга ниити дылын билиштээнин эскерери берге эвес болду.

Алевтинаны ажылындан үндүрген дугайында дужаал азы шиитпир кайдал деп айтырарымга, секретарь Светлана Хөөкүй-ооловна ол-бо өрээлдерниң столдарының шуптуузунуң иштин дилээш тыппаан.

Хоойлу кижи бүрүзүнге демей. Күш-ажылчы хоойлужудулгазының кандыг чүүлүнге үндезилээш, А. Ондарны ажылындан хостааныын дугайында айтырыг тургустунуп кээрге, кодээ Советтиң күүском даргазы тодаргай харыы бээриндел дадагалаар болган.

А. Ондарны ажыл шагындан озалдаан деп тайылбырлап турар. Ооң-биле кады Алевтина боду ийи айда шалыңым албаан мен деп хомудаан. Ынчаарга ажыл хүнү демдеглээр табельде кандыг-даа прогул кылган шак демдеглеттинмээнин кодээ Советтиң төлээлери: дарга-даа, секретарь-даа бадыткаапнар.

Сессия бүдүүзүнде А. Ондар хурал болур хүн клуб ажыттынмайн турганынга хамаарыштыр тайылбыр бижиккө буруузун билинген. Автор редакцияже бижээн чагаазында ол хүн мээңээ таарымча чок байдал болган, клубту ажыдарын озалдадыпканымдан ажылымдан үндүрген» деп дыңнаткан. Алевтина ынчан ашаа Юрий-биле бакташкаш, ажылынче үнмейн барган. Ооң соонда Алевтина биле Юрийниң хууда херээн каяа-даа сайгарбаан. А. Ондарның буруузу бадыткаттынмаан.

Сессияга санал бергеннер Алевтинаны чүгле ажылындан үндүрер деп чаңгыс аай түңнелге келбээннер. Ол саналдарның чамдыктарындан алдынган одуругларны номчуй каaптаал.

Башкы М. С. Монгуш:

— Клуб ажылдакчыларынга партия организациязындан, херээженнер чөвүлелинден боттуг дузаны доктаамал чедирип турбаан, арга-сүме кадып көрбээн, оларның ажылын контрольга албаан.

Совхоз директору Н. С. Ооржак:

— А. С. Ондарга сүме бергени азы ооң хууда амыдыралын сонуургап, сагыш салып чугаалашкан кижи чок боор. Аныяк кижиниң амыдыралынга, өг-бүлезинге бергелээшкиннер-даа турган чадавас.

А. Ондарның клуб эргелекчизинге ажылдап болур аргалары бар. Ийи чыл дургузунда ижиге-даа берген, мергежил бедидериниң курузунга-даа өөренген. Республиканың Культура министерствозунуң методиктиг төвүнден төлээлер чеде бергеш, Кара-Чыраа кодээ клувунга барып тургаш, боттуг дузаны-даа көргүскен.

Ооң-биле кады А. Ондар боду массовиги З. Ч. Ондар, библиотека эргелекчизи З. Ч. Ондар-биле сөөлгү үеде найыралын баксырадып, ужээлээ үш хоорук, сагыш-сеткили аңгы, ажылдап турганын, депутат отчёдун чон мурнунга бербээнин, сессияларга бээзин олурушпайн баарын кодээ Совет күүскомунуң даргазы, секретары-даа Алевтинаның арнынга чугаалап ордулар. Бо бүгүнү даргалар эгезинден тура билир хиреинде, дарый хемчег албаан, аңаа-ла карак ажыттап эрттирип кааннар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, клуб, кодээ Совет ажылдакчылары бот-боттарын хүндүлешпес, эп-найыралы кошкак, сандаргай байдалга ажылдап турган, ниити дылын билишпээн.

Алевтина Ондарны ажылындан хостаарда ооң күш-ажыл дептеринге тускай демдеглел кылып ужурлуг турган. Ынчан хоойлуга кандыг-даа хажыдыышкын турбас ужурлуг болгай. А демдеглел кылбаан.

Кара-Чыраа суурдан үнүп турумда, Михаил Херел-оолович адынга хамаарыштыр А. Ондар мынча дээп:

— Даргам-биле бөгүнгү ышкаш, эптиг-эвилең, үнериvis бедитпейн, сеткилдивис арыгындан чугаалашканывысты сагыымас-тыр мен.

Шак ол өйде М. Х. Ондарның арнынче көөрүмге, Алевтина Сынаң-ооловнаның бодалын база билген ышкаш болган.

Амгы хүннерде ажылындан хостаттырган, Кара-Чырааның клуб эргелекчизи турган суур Совединиң депутаты А. С. Ондарның салым-чолунга хамаарыштыр Сүт-Хөл район күүскомунуң культура килдизи хажыдыышкынга арткан кодээ Советтиң күүском даргазы М. Х. Ондарның күш-ажыл дептеринге ону кандыг демдеглел-биле үндүргенин дарый харыызы негеп турар.

Д. САЛЧАК,
«Шынның» корр.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

✦ ✦ ✦

Румынияның энергетиказы чедиишкиннег хөгжүп турар. Республикага социалистиг тургузуушкунуң чылдарында он-он гидро болгаш чылыг электростанцияларын туткан.

ЧУРУКТА: «Турчени» дээр чаа чылыг электростанциязының хуваалда станциязында.

Аджерпресс — СЭТА-ның фотозу.

✦ ✦ ✦

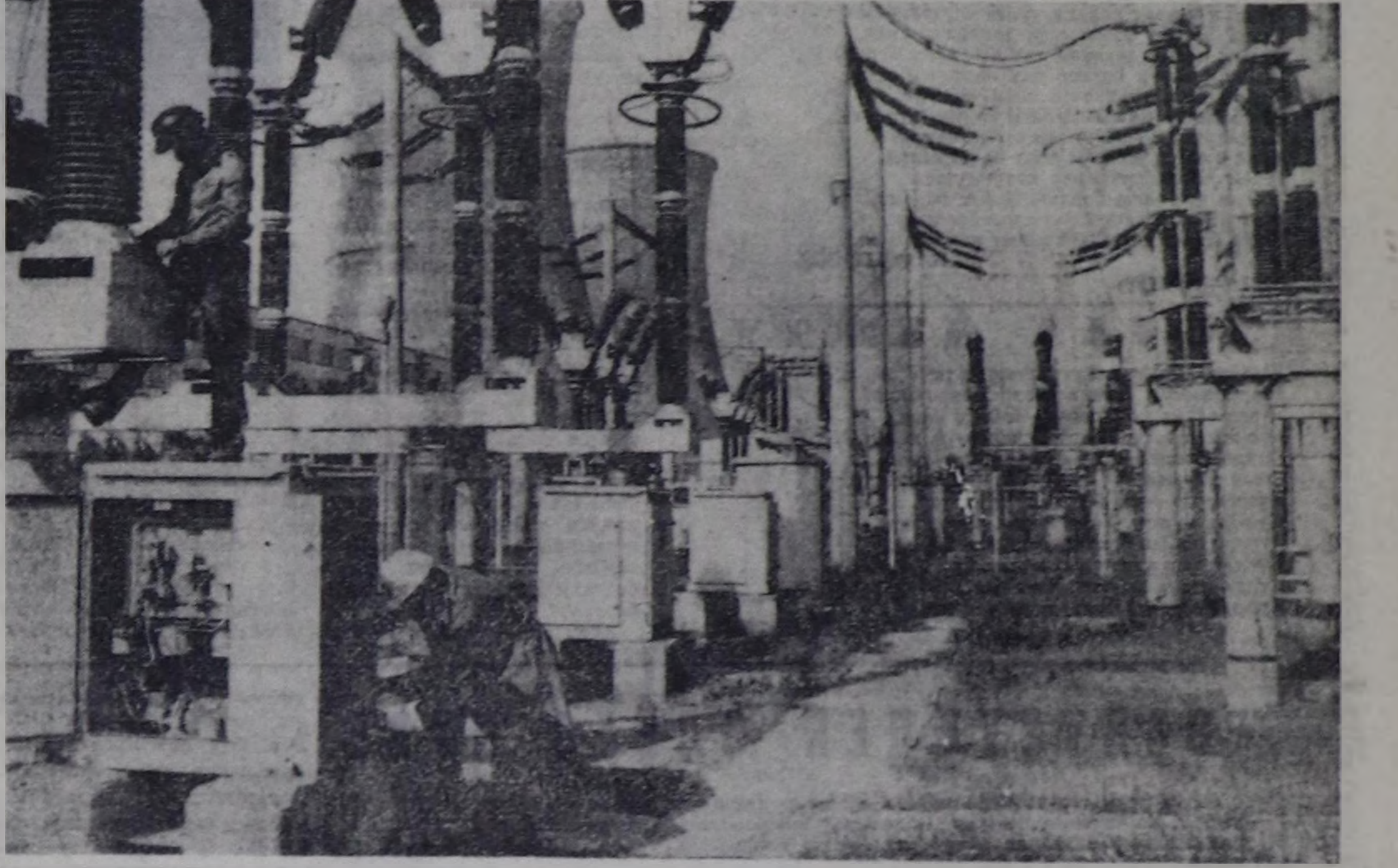

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

СОФИЯ. «Болгарияны Улус Республиказы кылдыр чарлаанының 40 чылы» деп делгелге найысылалда национал төөгү музейинде ажыттынган. Ында хөй кезиин эң баштай көргүзүп турар ховар документилерни болгаш көргүзүг чүүлдерин делгээн. Эң-не улуг үнелиг төөгүлүг чүүлдерниң аразында — Димитр Благоевтиң, Георгий Димитровтуң, Василь Благоевтиң хуу эдилеп чораан чүүлдери бар. Социалистиг хөгжүлдениң чылдарында республиканың бүгү талаларга чедиишкиннериниң дугайын делгелгеде көргүскен.

ПАРИЖ. Францияның эң улуг хоорайларының бирээзи — Марсельде хөй-нитти транспортунуң ажылы херек кырында долузу-биле соксаан. Автобустар шимчевестээн, платформаларда метроның поездилери рельстер кырында шимчеш чок турар. Хоорайның транспорт ажылдакчылары бүгү-ниитиниң 24 шактыг ажыл соксадыышкынын чарлаан. Олар барыын үзелдиг партияларның чазаазының социал-экономиктиг үтланыышкынынга, ажыл чок чоруктуң чижеглел чок өскениинге, ажылдан массалыы-биле үндүреринге, күрүне секторунуң элээн каш кол бүдүрүлгелерин хуу кижилерге дамчыдып бээриниң планнарынга удурланып турар. Социал чаалап алыышкыннарны камгалаар дээш, эрге-чагыргаларның болгаш капиталдың албадаашкынынга удур демиселди үргүлчүлээринге шиитпирлээнин дугайын ажыл соксаткаанар онзалап демдеглээн.

РИМ. Италияның Лигурия облазының кол төвү Черналы хоорайда таа джунтаны (эрге-чагырганың ол черде күүсекчи органы) тургускан. Ооң составынга Италияның эң улуг партияларының — коммунистиг болгаш христиан-демократтыг — төлээлекчилери кирген. Джунтаның ажыл-чорудулгазы соңгаарладып болбас айтырыгларны шиитпирлээрин баш удур көрүп турар ооң бодунуң чүүлдүгзүгени программага үндезилеттинген. Сөөлгү үеде Италияның янзы-бүрү хоорайларында «программалыг джунталар» дээр органнарны тургускан. Олар ИКП болгаш ХДП-ниң төлээлекчилеринден аңгыда өске-даа партияларның төлээлекчилерин база каттыштырып турар.

ТОКИО. Мурнуу Африка Республиканың иштики херектер болгаш национал өөредилге министри Фредерик де Клеркиң Токиоже планнап каан албан-чорук кылып келирин солуурун Япониянын чазаа Преториядан дилээн. Ол дугайын «Асахи» солун дыңнадып турар. Бүгү делегейде Мурнуу Африка Республикада апартеидти хевээр арттырганынга удур удурланыышкын өзүп турар үеде, Токио ындыг арга-биле расистиг ёзу-чурум-биле бодунуң үргүлчүлеп турар харылзааларын чажырарын оралдажып турар. Чүгле сөөлгү ийи ай дургузунда Мурнуу Африка Республиканың даштыкы херектер министри Рулоф Бота болгаш садыг болгаш үлетпүр министри Давид де Вильерс Японияга чорааннар. Олар Претория-биле Японияның экономиктиг харылзааларын хевээр арттырарын чедип ап турган. Мурнуу Африка Республика Японияның Африкада садыглажып турар эң кол чурту боор турар.

ВАШИНГТОН. Си-би-эс телекомпанияның дыңнадып турары-биле алырга, Орвен дээр америк хоорайның чоогунда ядролуг одаар чүүл бүдүрүп турар бүдүрүлге черинде айыылдыг байдал тургустунуп келген. Айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин хөй чыл иштинде тооп көрбээниниң түңнелинде бүдүрүлге черинде болгаш ооң чоок-кавызында районнарда радиацияның деңнели чогуур деңнелден ажа берген болгаш радиоактивтиг материалдарны ооң чоогунда агып баткып чыдар хемче хөй чылдар дургузунда аксып келген. Сөөлгү чылдарда бүдүрүлге черинден ядролуг бомбаны бүдүрүп кылып болур элээн каш килограмм байланыштынган уранның чидип турар таварылгалары база бар болган.

(СЭТА).

ӨӨРЕДИЛГЕЛЕР

ТОКИО. АКШ-тың болгаш Японияның шериг-далай күштериниң сөөлгү чылдарда эң улуг өөредилгелери сентябрь 21-де эгелээр болгаш 10 хонук иштинде Хонсю болгаш Хоккайдо ортулуктарының эриктериниң чоогунга болур деп, «Иомиури» солун дыңнаткан. Ол милитаристиг оюннарга 100 ажыг япон корабльдер, 130 чедир дайынчы самолёттар кирер. Аңаа суг адаанга чоруур хемелерге удур самолёттар болгаш 20 муң ажыг шериглер киржир. Америк талазындан өөредилгеге «Рейнджер» авианосецке баштаткан ужар чүүлдүң бөлүү киржир.

Өске шериг операцияларындан аңгыда амгы өөредилге үезинде Хоккайдо ортулукче болгаш Хонсю ортулуктуң соңгу талазынга десант дүжүрери баш удур көрдүнген. Ол айыылдыг өөредилгениң үезинде «Рейнджер» авианосецтен дайынчы самолёттар Мисава дээр базазының чоогунда полигонче ракета-бомбалыг согуну кылыр.

Япон шериг ведомствозунуң медээлеринге даянып алгаш, болур деп турар өөредилге «айыыл чок чорук көрээзиниң» талазы-биле эвилелчилерниң чепсектиг күштериниң демниг хөделиишкининиң ажылдап кылырынга чаа чада болур деп, солун демдеглеп турар. Улуг хемчээлдиг ол шериг өөредилгези хөй-ниитиниң талазындан шыңгыы шүгүмчүлелди болдурар. «Камгалалдың каттышкан» планнары АКШ-тың өөскүдүп үндүрери боо-чепсектиг несилдежиишкинге чуртту киириштирерниң айыылын улгаттырып турар деп хөй-нитти санап турар. Өөредилге кылыр черин Совет Эвилелиниң девискээринден чоок кылдыр шилип алганы күш дегээриниң ол көргүзүүнүң чөңгээлиг байдалының талазы-биле кандыг-даа чигзиниишкинни болдурбайн турар. Америк-япон шериг өөредилгези ССРЭ-ниң Ыраккы Чөөн чүкте кызыгаарларының чоогунга АКШ-тың шериг-далай күштериниң чөңгээлиг өөредилгелериниң соонда дораан болур.

(СЭТА).

АВСТРАЛИЯНЫҢ НАЙЫСЫЛАЛЫНДА МИТИНГ

КАНБЕРРА. Чурттуң найысылалынга Австралияның парламентизиниң бажыңының чанынга массалыг митинг болган. Австралияда тургустунуп келген экономиктиг байдалга бодунуң таарышпайн турарын илередир дээш 3 муң ажыг кижи аңаа чыглып келген. Митингиниң киржикчилериниң аразында профэвилелдерниң хөй төлээлекчилери, студентилер, пенсионерлер — чаа сан-хөө чылында федералдыг бюджеттиң төлевилелинде парламентиге чугаалажып көөрү-биле киирген күрүне чарыгдалдарын болгаш өске-даа хемчеглерни кызырар дээн төлевилелге удурланган бүгү кижилер аңаа чыглып келген.

Социал херегледелдерге болгаш өөредилгеге акшаландырыышкынны кызырары, элээн каш үндүрүглерни улгаттырганы болгаш ажылчы чоннарның боттуг орулгаларының кызырылганы австрали амыдыралдың шынар болу бергени демдээ болур деп, санал бергеннер онзалап демдеглээн. Бөлүүн австрали кижилерниң амыдыралының деңнелиниң кудулааны-биле болгаш ажыл чок чоруктуң өскени-биле кады улуг бүдүрүлге черлериниң ээлериниң, ооң иштинде капиталдың даштыкы салыкчыларының кончаалары улгадып турар.

(СЭТА).

ХЭЭЛИЛЕП АП ТУРАР

ВАШИНГТОН. Капитолийнинге бодунуң эрге-ажыктарын камгалап алырда, АКШ-та улуг капитал конгрессменнерни хээлилеп алырын калбаа-биле ажыглап турар. Чижээ, ол орулгаларга хоойлу үндүрүкчүлеринге хөглүг аян-чорук кылырының практиказын калбаа-биле ажыглап турар. Оларны улуг монополияларның деткип турары хээлилекчи организациялар (лоббистер) чорудуп турар.

«Коммон коз» журналдың сан-түңү-биле алырга, 1982 чылдан 1985 чылга чедир үеде сенаторларның ындыг аян-чоруктары 30 хуу, а төлээлекчилер палатазының кежигүннериниң аян-чоруктары 200 ажыг хуу өскен. Чижээлээрге, Монтана штаттан демократ сенатор Макс Бокус эрткен чылын өг-бүлези-биле Токиога 10, Майамиге — 4, Нью-Йоркка 7 хонган болгаш неделя иштинде Кариб далайга каас-кая лайнерге эжиндирип чораан. Бүгү чарыгдалдарны лоббистер төлээн. Республиканчы конгрессмен Ричард Шульц өг-бүлези-биле барык бир ай иштинде курортка «сонуургалдыг бөлүктериниң» күселин-биле хөглеп дыштанып турган.

Си-би-эстиң демдеглеп турары-биле алырга, ындыг практика америк политиктиг амыдыралдың чаңчылы болу берген. Конгресстиң «хоойлу үндүрүкчүлериниң бодун ап чорууруның дүрүмү» АКШ-та херекке албайн турар ышкаш сагындырар. Ол дүрүм ёзутаар лоббистерниң талазындан хээли алырын кымгаарлаан турган.

(СЭТА).

ЭКОНОМИКАДА БАЙДАЛ

Барыын Европаның индустриалдыг кол чурттарының экономиказында онзагай байдал ажыл чоктарның армиязының санының өзүлдези болур. Делегейде үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээлиниң өзүлдезиниң темпизи 3 хуу болган. 1984 чылда 4.5 хуу турган. Эрткен чылда хөгжүп орар чурттарның өрези улуу-биле көвүдээн. Ону Вашингтонда парлап үндүрген делегейниң акша фондузунуң чыл санында кылыр илеткелинде айыткан. Экономиктиг өзүлдениң кызырылганы дээш кол харыысалга болгаш хөгжүп орар чурттарның ооң-биле болган чидиг айтырыглары америк экономикага хамааржыр деп, ол документиде дорту-биле айыткан. Аңаа ол үениң иштинде хөгжүлдениң темпилери эң-не кудулап баткан.

(СЭТА).

ТОРГАЛЫГНЫҢ АЙЛАҢ-КУЖУ

(ФАНТАЗИЯ)

Долу, чаңныг, чайынныг хүн
Торгалыглап эртип чыткаш,
Долу суглуг, шапкын хемге
Доступупкан болбас мен бе.
Адырыктан кежиг дилээн
Аар ий оглун—мени көргеш,
Аргазының айлаң-кужу,
Аргалаан дег, эдип оржук:
Доптуун чаңныг хемни
кынчаар,
Доктаай бөөрге, кешкей-ле
сен,
Дозур-кара кызы-биле
Домактажып хонмас сен бе?

Долу, чайык чайлай берген—
Торгалыг суу чавырылган:
Долбан чаактыг кызы чугле
Домак эреп артып калган...
Айлар, чылдар эртип чорда,
Аяң чечээ четчип турда,
Айлаң-куш боол, хуулган
кызы
Аяш туткаш барган чүве...
Акыр мөңгүн таңдым биле
Арыг-өвүр аразында
Алдын чечээш, ай, хүн үндур
Айлаң-кужум куттулбушаан.

Салчак МОЛДУРГА.

ОСКУНДУРГАН ТЕВЕНЕ ДЕГ...

(СОНЕТ).

Хөглүг, биштак, дидим диртип санатса-даа,
Хонуум сенээ черде соглеп шыдаваан мен.
Хүннүң чыгым караам уунга чорзуңза-даа,
Күзел четпес талыгырга дөмейлээр мен.
Чалым назын, шапкан аът дег, арлы берди.
Шак ол норуң сеткил оду өшпээн болду.
Чайын база стадионга сени көрдүм
Шала ажыт, хажызындан кайгап турдум.
Мөгелерниң хүрежинден тарап чанган
Мөөң чонунуң чалгызы сени чажырыпты.
Тереңсиген аразынче оскундурган
Тевене дег, чиде бердиң. Кайда бардың?
Уруг кижи ыпакшылын ажыттас дээш,
Ужур сагып, кырыгыже ыыт чок чор мен.

К. КААДЫР-ООЛ.

Хову-Аксы суур.

КҮС-ДАА ДҮШТҮ...

Шаттар, белдер куурартыр бүдүү олуп,
Шартылаалар шала сербээ шагжок эдип,
Хүрең-сарыг чамашкыны бойдус илип,
Күс-даа дүштү. Куштар чанар үе келди.
Сынга туман башкы ак хар оруун шеп.
Сыын үнү сыгыр лайда кыкгырт кыйды.
Күзеглерде инек, быза куюмналган.
Күс-даа дүштү. Хоор чылгы хоор четти.
Куруук чайда болуп эртер кулаларның
Кундагазын күзүң хымыс иштеп турзун.
Күдээ, келин бышкан кат дег, чулук тыртсын.
Күс-даа дүштү. Чурт чанар үем келди...

Н. ООРЖАК.

ХӨӨМЕЙЖИ

Хөөмге каггаш, сөөртүп
аар мен.
Каргыраамны кагбас-ла
мен.
Хапка суккаш, чүъктеп аар
мен.

Очерк

Бо баштак ырыны бистиң Тывада билбес кижи чок. Мээң эң баштай, «Самагалдайның» мурнунда-ла, ырлап өөренген ырым база ол. Ону чонга тараткан кижи — ырлаар-хаарлажакка эң-не баштай, чартык чүс чыл мурнунда, үнүн бижиткен тываларның бирээзи —Сорукту бо.

1933 чылдың бүгү-тыва наадымы. ТАР-ның мурнакчы малчыннары, сураглыг мөгелери, чүгүрүк аъттары, ырлаачылары болгаш хөгжүмчүлери Кызылга келген. Хоорай үнлезилеттингениден бээр чээрби чыл безин четпээн турган үе. Ынчан Хомаабажың турар эвес, аймыстаалды долгандыр одаглар-ла, одаглар —майгыннар, чадырлар, үгектер. Тес-Хем кожууннуң төлээлери чавак чайлаг кың аданга турган. Кайда-даа «Кижи бажы кизирт, аът бажы козурт!» Кайгамчык-ла байырлал болган. Ынчан каргыраалаар болгаш хөөмейлээр талазы-биле Соруктуга чедер кижи Таңды-Тывазында тывылбаан. Оон ону Иргилдээр-Лакпа, Ырлаар-Маадыр-оол, Анай сугы лар-биле кады Москваже чорудупкан.

ССРЭ-ниң найысылалы Соруктуга хуулгаазын тоол ышкаш сагындырган. Хүрен бажыңны безин магадап турган кижи мааа мыттаар чүве шуут тыппастаан: «Оо, божта!», «Эжен-не бо!», «Өршээ, Хайыракан!» дээрден өске чүве чок. Ылангыя Кызыл Шөлдү болгаш Мавзолейни көрген соонда, ыйгузу безин келбестээн: «Ленин башкывыстың мага-бодун кендум дээримге, аала улузум шынзыгар ирги бо!».

Бир-ле хүн улуг ак бажынга тываларны экелген. Ам үн бижиттирер деп мындыг. Сорукту боостаазын суйбай туткулавышаан, бодангылаан: «Кайы хире аарышкылыг боор чүве ирги моозу, кижиниң үнүн ап деп чүве амыр эвес болгу дег». Ынчап орда, боже көрүп алгаш хөөмейлээр сен дээш, чиигe кара аргамчы ужунда демир доңнакты чоокшуладыр салып каан. «Кызаннаан чаражыы аа, хоюун ой. Ынчалавжок кижи боксунче кайызын сыырлыл бо» деп сезиниишаан, хөөмейлеп-ле желзээ. Чеже-даа катап хөөмейлээн. Адак соонда өөрү «Ам болган, үнүң бижиттине бергендир» дишкен.

— Соонда, пластинкалар бүгү Тывага тарап бергенде, чамдык кижилер мендеп азааргаар, дөөр турган диве силер бе: ында-мында мидыншалын, хаарыжактан каргыраалап алган дээш аан — деп, ол шаандакы чонунуң бүдүүлүк үезин сактып ор.

Соруктунуң ачазы Оюн Самдацай Межегейге чурттап чораан чүве-дир. Өл-чаш ажы-төлү-даа эпмежок, адыызы-даа кедергей кижи-дир. Уругларының эжи-хыраы бергедеп кээрге, Мөренге чурттап турган Ногаан-Будүп дээр моолга, ол Таңдылап тарвалап чорда, Соруктуну азырадыпкан. Барган улуэу базала бай-шыырак эвес болган, ынчалза-даа Белик-Батма кадай, боду ажы-төл чок болгаш, оолду өстүрүп каан.

Ынчан шаг-үе кадыг. Хамык албатты чоп бөргүнде чидзелиг кижи бүрүзүнге согуруп, орап-таңдызынга чалбарып, чүгле оон өршээл дилеп чораан. Лама-хам, хелиңкеский, чалаң-дужүмет дээш, оларны базымчалавас кижи чок. Хилиичекти эдилеп, ону эктинге чүъктеп келген оол феодал Урту-Назынның хөөн кадарып чорааш, көскү-көрээн ыры, хөөмей-биле чазырындырып, сагыш-сеткилин хилаактырып, хөңнүн чазап чораан.

Овая дагаан, шагаалаан болгаш шайлаага кылган чом ону бо-ла кел дээр. А бодунуң залынга аалчылар келирге, Соруктуну Урту-Назын мырыдай салбас: «Аъдым чедер эъттыг сен бе, акаамга чедер малдыг, бо дет хөөмейжилиг сен бе?» суг дигилээр. Ол хирезинде ажыг бөждан, кадыг моюндан өске чүве бээр эвес. Оон кедересе, мени каштап ырла деп дужаагылаар.

—Меренге Чалырай. Нарынга Чадамба ышкаш хөөмейлээр кижилер Эрзинге хөй турду. Ынчалза-даа Шар-Болат оглу Далаага чедерипис чок турган —дээш, хөөмей хөөмейжи таакымзының хавынга барды. —Байзарның базымчаазынга шыдашпайн Моолче дургунпаан соонда, сураг барды ийин ол. Ийи аскыр өөрүн сүргеш чорааш кижи, хөөкуй — дээш, ынды чидиш, даңзазын шыжылады соргулай-дыр.

Ыы-сым, уё-човуур, халак-хилең диргелген шаг. Ону уттуру берге. Бир катап Сорукту Таңды чоруптан: төрээн улуун тегербишаан, тараалап алыры ол. Ынчаш ооң дуп уруун божуур турган калайы хенертен аарый берген. Каш хонук дургуззунда ооп-остап, курлуп-дурлуп, хилинчектениш келген. Кым аңаз дузалаар боор, хам чаладырга, оозу келбээн. Тудуп бериптер мал-маганы бар эвес, суунуп бериптер хадаа бар эвес деп-даа болаады ийнаан. Оон шуут шыдаттынмас аазарга, Ячныраа хемге шурай берген. Ооң соонда качыгдалдан кадып, човулаңдан соглуп калган оолдун бууккан үнү чүгле Улуг Октябрьның чыырынга болгаш чылдызынга хөңгүп, хөөн кирип келген.

Чаа амыдыралды Сорукту бодунуң холдары-биле болгаш уран талантызы-биле тудуп келген. Театрга-даа ажылдап, МЧАЭ болгаш колхоз, совхоз-даа туругуснуп, кала-даа чорааида, ооң костуг болгаш өткүт үнү чоннуң тура-соруу болгаш омакшылын көдүрүп, сагыш-сеткилин тааладып келген. Ырлаар-хаарлажактан безин дыңнаарга, кандыг ийик: «Хөөмейимни кагбас-ла мен...»

Соруктунуң бо чуруун мен он ажыг чыл мурнунда, 1974 чылдың апрельдиң чаагай хүннериниң бирээзинде, тырттырган мен.

«Сеңээ ужуражыр дээш эрткен оруум узун-на болду, ырраажы Сорукту. Самолёттарны улаг ээттаргылаштыр солуп-солуп, Москвадан бээр ак-көк дээрлеп тутсуп келдим. Диргт туруңда такарышпас болдум бе дээш, далажып чордум...» .

Москва чурттуг журналист В. Варян ол чылдың марттың эң сээлгү хүнүнде үнген «Тувинская правда» солунга Кыргыс Самдацович Соруктунуң дугайын бижиирде, ынчаар эгелээн. Ол чугаа эвес болза, кара чажымдан боду адер боостаазын магадап, харын-даа аңаа дөмейлежирин күзеп, шөлээн черлерге өттүнгүлеп-даа чорааным хөөмейжи ам-даа бар деп чүвени кайызы билир ийик мен. Ону билип алгаш, дораан-на, ийи хонганда, Эрзинче хапкан мен. Соруктунуң чурттап турган чери ол.

Сураглыг хөөмейжиниң айтырып чорааш чеде бээримге, эдер-ле көк дээр бо!—бо суурга чеже-даа катап көрген кижим болду. Суур бажынга бо-ла кылаштап чоруур чүве. Бир катап, арта-ла, оон садының чаагайын магадаарымга, столовая чанынга турган улус «магалыг чүве салы эвес, а оон боостаазы болдур ийин. Аваа-ла эдерхаарлажак!» дишти. А мен ол чугааның утказын кеңгүс соора билген болдум. Боостаабастаа деп сөстер мени будалдырыпкан хире.

Хөөмейлээр Соруктуга амна ужуражы бердим.

— Сайын байна-а!

Мооң мендимге кырган ынчаар харыылады. Чаңчыккавының күштүү-ле ындыг болган боор, дөспес-ле моолдай бээр, ыргулайнында ол дылбиле чугаалажыр кижи болду. Ынчангаш менээ ооң улуг уруу Катя хелемечилеп турду.

— Орус сан-биле санаарга, бо чүс чылдың баштайгы чылы бистиң инек чылывыс ол, мен ынчан төрүттүнген мен. Бурунгу чылын чылым кирди: толут-догаа-даа, тайбың-чаагай-даа чыл болгаш барды. Думаа-хапаага безин таварышпадым — деп, казы-харын айтырарымга, ол ынчаар тайылбырлаан чүве. Ынчалза-даа мен, төөгү кол тарбайп, ол кижиниң чүгле бодунуң дугайын чугаалаар болдадым.

Хөөмейимни кагбас-ла мен.

Сорукту сезен чылдарның эгезинде Тываның дылдың, литератураның болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң чалааның ёзугаар аңаа чораан. Орта республиканың хөөмейжилери-биле болгаш тооллуулары-биле ужурашкан. Ам ол талантылыг кижи бистиң аравыста чок-даа болза, ооң каргыраазын дыңнаан, ырызын ырлап, ужурашканымга болгаш чуруун тырттырып алганымга чоргаарланып чоруур мен. Он ажыг чыл мурнунда хоочун хөөмейжиниң дугайында чүүл бижиирвимге, Таңдының Дүргеп суурда башкы Оюн Хүлер-оол «Менде Соруктунуң ийи пластинказы бар» дээр чагаа чоруткан чүве. Чооктада чаа үстүнде адааным эртем-шинчилел институдунуң радио, телевидение дамчыштыр организагдаан дамчыдылгазындан хоочун хөөмейжиниң үнүн база катап дыңнаан, Сорукту-биле хөөрешкенимни сактып келдим.

Ч. КАРА-КУСКЕ.

ӨСКҮЗҮНДЕН ӨЛБЕС ЧҮВЕ

Авазы уруу төрүттүнериниң ийи ай мурнунда өлүп калган, не иштинге хензиг Мишельдиң амызын америк эмчилер камгалап апкан дээш медээ парлаалгада үнген. Чүү болганын делгерецгей тайылбырлап ап, ам бичии кыстың кадыкының байдалы кандыгыл дээрзин билип ап болур бе?

И. НИКИФОРОВА.

Казань.

Бо чылдың июль 30-де, 8 шак 53 минута турда, Оклендтиде (Калифорния штат) божудулга бажыңнарынын бирээзиниң делгем палатазынга бичии кижиниң дыңзыг болгаш негелделиг үнү чаңгыланып үнген. Мында ажылдап турарларның патла чаңчыгып калганы херек-ле-дир деп бодап чалавас силер. Ынчалдажок бо удаада бүгү-ле кижилер — уруг ажаакчыларындан эмчилерге чедир — өөрээн: ындыг алгы-биле Мишель Мари Одетт болунуң амыдыраар эргезин бадыткаан. Ол дээрге ийи ай мурнунда кес кырынга турган кижи-дир. Ооң авазы 34 харлыг башкы Одетт Хендерсон аарааш, июнь 4-те ооң мээзинче хан чүгүрген, ооң түңнелинде мага-бодунуң солагай талазы билинместей берген. Уруг савазында бичии кижи ынчан алдыла айлыг турган.

Сээлүнле билдингеннинден алырга, хан чүгүргенниң чылдагааны — мээниң рак ыжыы болган. Одетт Хендерсонга нарын нейрохирургия кезиишкинин кылган, ынчалзажок ол шыдашпайн барган.

Приборларны негелээри болдуммас. Олар ук херээжен кижи ыдап өлген деп көргүзүп турган. Ынчалза-даа ооң чаагалы амыдырал дүжүп бербейн турган: бичии Мишель күштүг тевиглериниң өлүг иштинде чурттавышаан мен деп медээлевишаан.

Чүнү канчаарыл? Уругну уштур бе? Аады айлыг кижи ынчан чайлааш чок бүрдүр. Ону авазының иштинге дыттыргаш, хан эргилдирер аппараттың дузазы-биле уругнуң амыдыраарынга кезек-даа үе иштинде дузалаар деп шиитпирни эмчилер хүлээп алган.

План чедиишкинниг боттанган. Июль 30-де өлүг негилге кезиишкинин кылгаш, чаштың азыраанчыг дырышкак мага-ботчугажып эмчилер холга тудуп алганнар. Мишельдиң кадыы эки дээрзин клиниктиг шинчилге көргүскен, чүгле тергиин эки ажаар, үргүлчү эмчи хайгааралынга тургузар херек. Ак халаттыг кижилерниң ийи ай иштинде бичии кижикээ амы-тыны дээш чорудуп келген демиселі шак ынчаар чаагай түңнелдиг болган.

Ол минутаны кымдан-даа артык күзеп, четтикпейн манаан кижи — кысчыгаштын ачазы Деррик Пул. «Мээң хүү-салымымга мындыг парын оорушкү таварышканы ол-дур — деп, ол «Нашина инкуайрер» деп америк журнал дамчыштыр комчуктулар-биле сагыш-сеткилин үлешкен. — Ынчалза-даа кандыгдуу-даа болза канчаар-даа аажок улуг өөрүшкү-дүр. Уруумга кезээде ынак боор мен, аврыг-ле чорзумза, ооң сеткилин кымга-даа хомудатпас мен».

Америк парлалгаларның медээлерин ёзугаар алырга, Мишель Пулдуң байдалы эки, кадык чаагай өзүп турар.

Г. ЧЕРНАКОВА.

(«Комсомольская правдадан» очулдурган).

Кежээлер — бурун шагның херечилери, амгы үениң төөгүчүлери. Оларны республиканың булуң бүрүзүндэн көрүп база магадап болур. Кежээлерде янзы-бүрү чуруктар болгаш бижиктер оон кажандан бээр база чүге мында турарын чугаалап бээр.

Эрзинде Кежээлиг-Булуңнуң кежээлери Тестиң оң талазын дургаар дистиннип чоруп каан. А бо кежээлер Тарлашкын хемниң Тесче кирген аксында турар. Ол хире улуг дашты та кайы хире ырактан, та чүнүң-биле сөөртүп эккелген? Ону ынчаар, хевир кирр шаптылааарынга та чүү хире үе негеттинген? Ол шупту — тывызык. А тывызыкты тывар апаар.

К. ЧООДУ.

СОНУУРГАКТАРГА

СУАХИЛИ—БИРГИ ЧЕРДЕ

Африканың чурттакчы чону 200 африк дылдарга болгаш 20 муң диалектилерге чугаалажып турар. Оларның чүгле 5-тен 20 хире хуузу мурнунда чагыртып турган күрүнезиниң дылында: франц, англи, португал дылдарда чугаалажып турар. Африкада эң делгерецгей дылдар: хауса — Барыын Африкада база суахили — Чөөн Африкада. 400 миллион африкачылар суахили, 25 миллион кижи хауса дылда чугаалажып турар.

ЭҢ УЛУГ

1963 чылда швед мотоклубтарның бирээзи делегейде эң улуг мотоциклди чогааткан. Ооң узуну дурту 8 метр. Аңаа хары угла 21 кижи олуруптар.

ЭЭНЗИРГЕЙ ЧЕРЛЕР

Тускай эртемнигерниң санап турары-биле алырга, куруг, ээн черлериниң саны чылдың-на 21 миллион гектар көвүдеп орар. Куруг, кандаашкынныг черлерде чурттап турар кижилерниң саны 1977 чылда 650 миллион турганындан 1984 чылда 850 миллионга четкен. Бо хүнкерде куруг, куруг, ээн черлер чер бөмбүрзээниң 35 хуузун эзлеп турар.

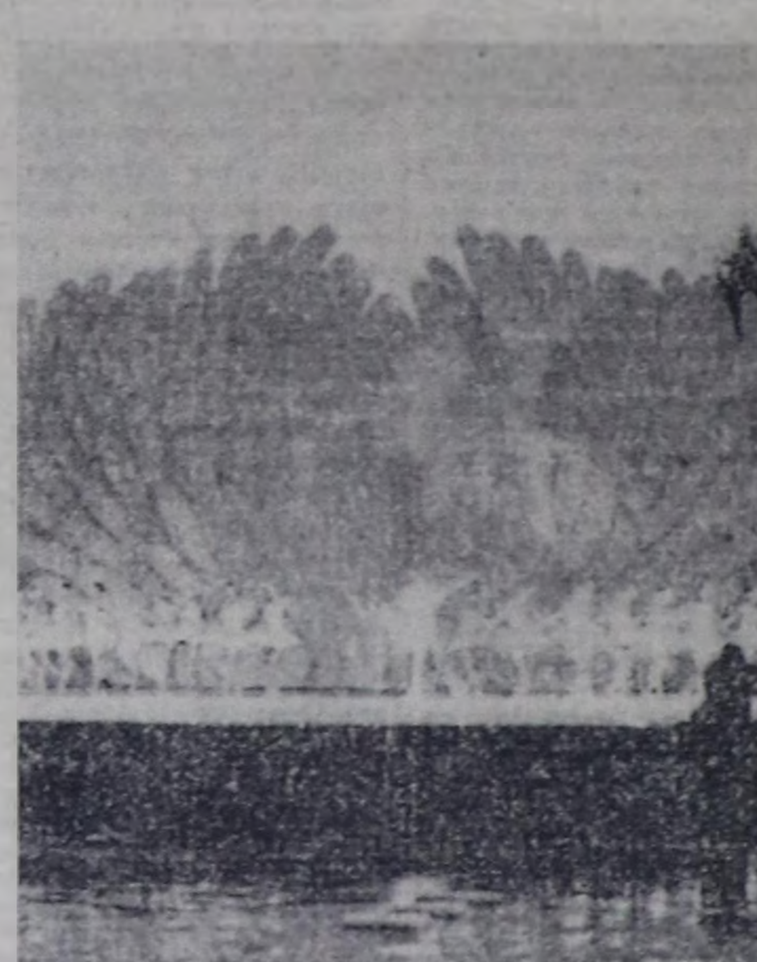

Аккыр, чараш куу куштар сагындырар
Аваангыр, чиик танцы тепкен кыстарны көр.

КУБОК ДЭЭШ

Сентябрь 21-де футбол федерациязының кубогу дээш бир дугаар ойнап эгелээр, аңаа дээди лиганың 16 командазы киржир. Коллективтерин дөрт бөлүкке чарган. Ооң тиилекчилери жеребёвка ёзугаар бот-боттары-биле ужуражыр, а соң соонда финалга таваржыр. Ол дугайында Бүгү-эвилелдиң футбол федерациязы СЭТА-ның корреспондентизинге дамчыткан.

1-ги бөлүк: «Арарат», «Динамо» (Тбилиси), «Нефтчи» болгаш «Торпедо».

2-ги бөлүк: «Динамо» (Москва), «Спартак», «Торпедо» (Москва) болгаш «Кайрат».

3-кү бөлүк: «Динамо» (Киев), «Днепр», «Черноморец» болгаш «Шахтёр».

4-кү бөлүк: «Динамо» (Минск) «Жальгирис», «Зенит» болгаш «Металлист».

Федерацияның саналын ёзугаар алырга, европа турнирлеринге киришпейн турар болгаш чурттуң шилиндек командазының кежигүнүнге киирттирбээн футболистер чурттуң чемпионадында чагларның үезинде спорттуг формазын чидирбезин-биле ол турнирни чорудуп турар.

Бүгү-эвилелдиң футбол маргылдаазы октябрь 4-ке чедир ойнаваас.

(СЭТА-ның корр.).

ТВ

СЕНТЯБРЬ 20-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45— Шыдыраага делегей чемпионады. Улук кегежиринин маргылдаазы. 9.00 — «Ажыдыышынның оруктары-биле». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.30 — «Мергежилин — истекчи». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. Бирги кезээ. 10.30 — «Кадыкшыл». 11.05 — «Мергежилин — истекчи». 4-кү сериязы. Ийиги кезээ. 12.00 — «Суббота — ада-ие хүнү». 12.30—Озал-ондак чок шимчээшкин. 13.00 — Бөгүн делегейде. 13.15 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 13.45 — Д. Д. Шостакович. «Алдын чүс чыл». Балет. 16.05 — «Ак кешчигеш». Мультфильм. 16.15 — Үнүштер дугайында. 17.00 — Үе болгаш бодум дугайында. Поэзия антологиязы. Леонид Мартынов. 17.15 — «Билдингир-даа бол, эдертиг». 18.15 — ТТ-ниң экранынга бир дугаар. «Эрес-кашпагай гусарларның эскадрону». 1, 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Суббота кежээзинде». Улуг улуска мультфильмнер. 22.15 — Украина болгаш Молдав ССР-лериниң улустуң артизи С. Ротаруну концерти. 23.15 — Шыдыраага делегей чемпионады. Улук кегежиринин маргылдаазы. 23.30 — 23.45 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.45 — Черде, дээрде болгаш далайда. 10.15 — «Аве соль» камерлиг хор ырлаар. Ригадан дамчыдылга. 10.50 — Бистиң бажывывыс. 11.40 — Мөңгү кылын шыдаар силер. 12.25 — «Кылып шыдаарыңын кызытаары». Беш сериялыг уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 13.40 — Делегей культуразының чыынды арынары. XVIII чүс чылдың орус уран чүүлү. 14.35 — «Кино панорамазы». 16.05 — Сахалинниң телевидение студиязының программазы. 17.00 — «Цирк деп чүл?». Фильм-концерт. 17.40— «Бызаа, ийи— дем-биле». Мультфильм. 17.50 — Москваның музыкалыг бажыңнары. «М. Н. Ермолованың бажыңында». 19.00 — Телеочерк. 19.35 — «Гореп» танцы ансамблиниң концерти. 20.00 — «Тамчыктыг, улуг, чаштар». «Петя болгаш бөрү». Мультфильм. 20.15 — Дзюдо хүрешке ССРЭ чемпионады. 20.45 — Чалыы назын ырлап, таңпылап тур. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.55 — «Ийи дайынчы». Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

Агаар

Республикага шокар булуттаар. Дүне бичие чаъстаар. Соңгу-барыын чүкче углай хаттын дүргени секундада 5—10 метр. Күштели бергенде 15—20 метр чеде бээр. Дүне агаарның температуразы — 2—7 градус чедир соор, чамдык черлерге 0-тен кадар 5 градус бөлур. Хүндүс чаъстаар. Даглыг черлерге хар чаар. Агаарның температуразы 10—15 градус чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар. Соңгу-барыын чүкче углай хаттын дүргени секундада 5—10 метр, күштели бергенде 15—20 метр чеде бээр. Дүне агаарның температуразы 2—4 градус соор. Хүндүс 13—15 градус чылыыр.

Кино

СЕНТЯБРЬ 20-ДЕ.

«НАПЫРАЛ»: «Мой дом на зеленых холмах» 11.20, «Тихая застава» 9.30, 13.10, 16.50, 18.40, 20.30 (уламчылан) шактарда, «Фуэте» 15.10 шакта.

«КАА-ХЕМ»: «Русь изначальная» (1, 2 сериялары) 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тайна золотой горы» 13.30, 16.10, 17.50, 19.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник № 152 9.40, «Бесконечная история» 11.10, 13.10, 15.00, «Седьмая мишень» 16.50, 18.50, 20.40 (уламчылан) шактарда.

ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫ ЧОНУНГА БОЛГАШ АЛДЫЛАРЫНГА

Хоорайның муруу микрорайонунда Московская кудумчузунда 101 дугаарлыг бажыңда өөрүт фотография салону ажыттынган. Салон чурттакчы чонга хүү, бөлүк кижилерни, бичии уруглары тырттырып турар.

Фотография 10 шактан 20 шакка чедир ажылдаар. Чайлар 14-тен 15 шакка чедир. Дыштаныр хүнү — понедельник.

«Московская» деп автобус доктаар черге чедир №№ 6 болгаш 1 автобустар-биле чоруур.

ШЫН. Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларның 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн баргаңза 2-32-75 телефонче долгаар

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3364.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01149

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 21
воскресенье
№ 222 (13222)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

АЖААП АЛЫЫШКЫНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Сентябрь 19-туң медээзи-биле алырга, республикада дүжүт ажаалдазының байдалы мындыг: бирги одуругда — кезер шөл, ийигизинде — ажааган шөл, үшкүзүнде — бир гектар черге оналыштыр алган дүжүт, дөрткүзүнде — куртнеге дужааган тараа (тонна-биле).

Бай-Тайга	1183	790	10,6	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	2557	13,7	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	2797	15,1	867
Чөөн-Хемчик	12433	4258	11,2	353
Улуг-Хем	16142	8648	18,1	1370
Таңды	42210	28384	11,3	8265
Бии-Хем	25307	15296	12,2	3115
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25895	20088	9,4	5608
Тес-Хем	2202	2751	11,9	91
Эрзин	3023	2981	8,5	231
Кызыл	23609	15709	11,7	4092
Республика	161057	104179	11,8	23992
Эрткен чылын	160000	56536	10,9	—

СОВЕТ УЛУС ЧҮНҮ-ДАА КЫЛЫП ШЫДААР

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ көдээниң ажыл-ишчилери-биле ужуражыышкыннары

СТАВРОПОЛЬ, сентябрь 19. Кижи-биле чугаалажып, ону дыңнап көрээлиңер — амыдыралды айтырыгны тайылбырлап, чугаалап турган ажылчын-биле бирден бирээ чок чугаадан чайлаар бодаап завод удуртукчуларының оралдажыышкынынга чоокта чаа командировказының үезинде М. С. Горбачевтуң хамаарылгазы ындыг болган. Ынчан база, Ставрополь крайда чоруп турар үезинде бөгүн база СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары көдээниң социал эде тургустунуушкунун, көдээ ажыл-ишчилериниң канчаар чурттап турарын ханызы-биле сонуургап көрген. Новоалександровск районнуң «Нива» совхозунуң ажыл-ишчилериниң чурттаар байдалы эки бе дээрзин көөр дээш, М. С. Горбачев аныяк чолаачы Алексей Корчагинден ооң бажыңынче кирип көөрүн чөпшээрээрин дилээн. Эки кылдынган бажыңны көргеш, гаа бар бе дээрзин сонуургаан. Шалың дугайында айтырбайн-даа барып болур турган: ийи уруглуг аныяк өг-бүле шыдалдыг чурттап орар.

Оон соонда, кудумчуга бүдүн суур чыглып келген черге, ол мынча дээн: бис шуптувус эки ажылдаар ужурлуг бис, немелде күштүг үндүрер, ону чүгле кижи факторун кажан-даа база кана-даа ыттайн тургаш, чүгле ынчан, дүргени-биле чедип ап болур бис.

Чаа бажыңнар көвүдеп, кудумчулар чаартынып, немежип турар-дыр. Бир шагда салбыр турган чер ам 16 муң гектарлыг улуг совхоз болган-дыр. Бо черге ам-даа хөй ажылдаар апаар. Чаа совхоз тургустунганынга силер таарзынып турар силер бе?

Үнер: Таарзынып турар бис.

М. С. Горбачев: А бир эвес салбыр хевээр арткан болза, суур кагдынган турар-даа чадап чок. Ам совхоз хөгжүп турар-дыр. Магазиннер, эмнелге, школа бар бе?

Үнер: Бисте шупту чүве бар. Эмнелге пунктузу-даа, 1400 олуттуг ортумак школадаа...

М. С. Горбачев: Ол экидир. Бо чылын кандыг дүжүт алдыңар?

Үн: Ниитизи-биле 32,5 центнерни.

М. С. Горбачев: Бо чылда ол багай эвес-тир. Ынчалзадаа ол Кубань дүжүдүнге четпес, шын аа? Оон-даа хөйнү алыр херек.

Үн: Суг чедип кээрге, оон хөйнү ап болур.

М. С. Горбачев: Ол бир шагда мээң чагыым турган. Левоегорлык бугазын тудуп турар силер бе?

Үн: Ийе, ол бистен ырак эвесте. 960 гектарны суггарып шыдаар. «Кубань» деп суггарылга машиналарын эптеп тур бис.

М. С. Горбачев: Ставропольдуң кандаачал районнарынче сугну аксыпканда, чурттаары берге турган суурлардан улустуң чоруур соксаан. Чоруй барганнар безин дедир чедип келгеннер. Чылыг-дыр, чер база багай эвес. Суг чедип келгенде, кижи эки чурттап, эки херекти кылып болур. Менден кандыг айтырыг барыл?

Үнер: Тайбың-на турзун. Кырааныывыстан кортпас, хандыртынганывыс дээш бүгү пенсионерлериниң мурнундан партия болгаш чазакка өөрүп четтиргенин илередириңерни база чөпшээреп көрүңер. Биске акшаны эккеп бээр, холувусту тудар, кадыкшылды күзээр-дир.

М. С. Горбачев: Ийе, бис эвес уруглары, уругларының уруглары база бар болза!

Үн: Совхозту база кагбас бис. Шыдаар шаавыс-биле дузалажып турар бис.

М. С. Горбачев: Ындыг сеткилди дыңнаары өөрүнчүг-дүр. Аныяк кижилерниң шуптузунуң кырган назынга хамаарылгазы эки боор деп бодаар-дыр мен. Хөй шылгалдаларны, хөй ажылдыг чүктеп эрткен оларның аваларының болгаш ачаларының, кырган-аваларының болгаш кырган-ачаларының дугайында чугаа чоруп турар болгай. Ынчангаш бис пенсияны өстүрген бис. Моон-даа соңгаар бистиң пенсия талазы-биле хоойлувус кырааш назынны эки хандырарын бодаар ужурлуг. Өзүлдевис-биле кады пенсия херектери база экижиир. Демнежип, аралажып, кандыг-бир-ле ажылды кылып турар кылдыр пенсионерлерниң бүгү-эвилел организациязын тургузаарын бедии шиитпирлээн бис. Чамдык эргелерин аңаа бээр. Дыка хөй пенсионерлер ажылдавышаан хевээр, боттарының үлүүн киириштирбишаан. Ол база эки. А пенсионер кырган-авалар? Оларның аныяк өг-бүлелерге дузазы — улуг ажыл. Аныяктар чүнү чугаалаарыл?

Үн: Аныяктар чөпшээрежип турар. Аныяктар дээш, тайбың дээш, могаг-шылаг чок ажылыңар дээш силерге четтиргенивис, Михаил Сергеевич.

Изобильненск районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының мыйыстыг бода малды семиртип азыраар талазы-биле «Изобильненск» дээр ажыл-агыйлар аразының комплекизиниң малчыннары-биле М. С. Горбачев ол-ла хүн ужурашкан. Чугаа дораан-на эң кол чүүлдүң — СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырып турарының, кыштаглаашкынга белениинниң, мал чеминиң баазазын хөгжүдериниң курлавырларының дугайында эгелээн. Ынчаарга күш-ажылдың болгаш чурттаалганың байдалдарының дугайында база.

М. С. Горбачев: Көрбес силер бе, шаанда бо черниң удуртукчуларын аажок түреткен комплексти ам коңгүс танывайн тур мен. (Улус хөглүг каттырышкан). Ам дээрге комплекс — амгы үениң бүдүн хоорайжыгажы апарган ышкажыл. Маңаа эптиг чүүлдер хөй турган, хөй чүүлдү чаарты кылыры херек турган чүве.

Үнер: Чогум-на чаартыкылыышкын дузалаан болгай...

Үн: Силерниң чугааңарны дүүн телевидениеден кичээнгейлиг дыңнадывыс, Михаил Сергеевич. Бистиң кижи бүрүвүске, бүгү ниитилелге чугула айтырыгларны ында тургускан болду. Бистиң күш-ажылывыс чаартынып турар.

М. С. Горбачев: Ол тыныш. Ынчаарга агаар байдалы кандыгыл? Силерде дыка-ла кандап турар-дыр аа?

Үнер: Ылаңгыя бо чылын кедергей-дир. Барык-ла үш ай хире чаашкын чагбаан.

М. С. Горбачев: Көрүнер-даан, а ынчалза дүжүттү алган-ла ышкажыл силер, угаан кирип турарывыс ол-дур.

Үнер: Ындыг боор. Технология күштүг болу берген. Бригада керээзи дузалап турар.

М. С. Горбачев: Бригада керээзи ам быжыга берген бе?

Үнер: Быжыккан. Операторлардан эгелээш директорга чедир шуптузу бригада керээзинде. Чааскаан эвес, а бөлүк ажылдаарга дээре-дир. Керээ аргазы ажыл түлевирин ылгап тургусканы улуг херек-тир. Коллектив ону бодуу таарыштырып ап болур. Ажыл-херекке киржилгең багай болза, акшаны алыр сен.

М. С. Горбачев: Ону силер боттарыңар кылып турар силер бе?

Үнер: Боттарывыс.

М. С. Горбачев: Бистиң улузувус боттары-ла, ылаңгыя бригадага, звенога, комплекске эргелеп башкарарынга четчир билиглиг апарган. Чыглып алгаш, удуртукчулар-биле кады чугаалажып турзуннар. Ол болза, кабинетке ажыл эвес-тир. Улус канчаар шиитпирлей-дир, эңне шын демократия ол. Силер шын чугаалаадыңар: бөлүү-биле, коллектив-биле — ажылдаарга, кажан-даа эки, чүге дээрге, кымның канчаар ажылдап турары көскү. Бис ажылдап турар бис, кызып турар бис, боттарывыстың билиивисти, күжүвүстү берип турар бис, а сен чүге бистиң ниити үлүүвүстен ап турар сен деп айтырыг тургустунуп келир. Ынчан бис күш-ажылчы киржилгениң коэффициентизин сеңээ онаар апаар бис.

М. С. Горбачев: А оран-суур-биле улус шупту хандыртынган бе? **Үн:** Амдызында чок. Ынчалза-даа улуг ажылды чорудуп турар бис.

М. С. Горбачев: Колдуунда-ла станицада чурттап турар силер ийнен.

Үинер: Станицада болгаш район төвү Изобильныйда.

Н. З. Байкулов. (совхоз директору): Михаил Сергеевич, амгы үеде 8 квартиралыг чуртталга бажыңын Изобильныйда тудуп турар бис, бо чылын ону ажыглалга киириптер бис. База бир бажыңның фундаментизин салдынган, ооң ханаларын үшкү каъдынга чедир бедидип салыпкан.

М. С. Горбачев: Чүге суурдан хоорулдур, Изобильныйда тудуп турар чүвел? Бажыңнар кожа турган болза, эки хире.

Н. З. Байкулов: Ону бодап көрген бис. Биске черни Новотроицкая станицада берген, ол бүрүүг коданныг, инектиг, хаван оолдарлыг турзун дээш ында тудуп турар бис...

М. С. Горбачев: Шупту чүве турза чогууру деп болза эки. Бажың-даа амгы үениң болуп, чурттаарынга таарымчалыг эптиг чүүлдерлиг-даа, кодан дериглиг, садтыг, огородтуг-даа болзун. Кандыг-ла бир чүвени кылган турар телээде, бичии-даа бол черден берип көрүңер деп, хоорайжылар дилеп турарлар. Бүгү кижилер черже чүткүп турар апарган. Шын-дыр! Улуг хоорайларда ол онза илдең. Кижилер черже, огородче, садче чүткүп, дааш-шимээн, хөлзээшкинден кезек-даа үеде адырлып алырын күзээр. Ындыг турбужке көдээ чурттакчыга хөй каъттарны сыган турган херээ чүл?

Үн: Хөй каъттыг бажыңнарга чурттаарга-даа эпчок.

М. С. Горбачев: Аныяк кижилерниң аразындан кым-бир кижилер инектерни удавас чүгле номнардан билип алыр апаар чадавас ийин?

Үн: Бисте ындыглар чок. Дыка хөй кижилер инектерлиг. Аныяктар көдээге артып каап турар.

М. С. Горбачев: Ол кончуг экидир.

Оон соонда М. С. Горбачев СЭКП-ниң Изобильный райкомунуң бирги секретары В. П. Бондаревтен мынча деп айтырган: Изобильный районда хуу сектордa чеже инек барыл?

В. П. Бондарев: 3 муң. Беш чылдыынга дециэрге көвүдээшкин бар. Дөрт өрегеге ам бир инек онаажыр.

М. С. Горбачев: Эвээш-сиг-ле-дир...

Кубаньга тимашевчилер магазинде саржаг чок-тур деп, меңээ хомудап турдулар. Кодаа чурттакчылар айтырып турар дивес силер бе! Кымнарда инектер барыл? — холуңар көдүрүп көрүңерем дидим. 5-7 кижи көдүрдү. А мында чеже инек барыл? Ортан бичe хөй бе?

Үинер: Изобильный хоорайда безин инектер бар болгай.

М. С. Горбачев: Моон ыңай кандыг айтырыглар, күзээшкиннер барыл?

Үн: Космоска четкен-дир бис, кырыыр чорук-биле демисежип шыдавас бис бе? (Шимээргээшкин. Катсы).

М. С. Горбачев: Улам-на кадык амыдырал-чуртталга, күш-ажылдың кадыкшылга таарымчалыг байдалдары тургустунар, техника улам эки болур, ынчан кижи болуп ындыг-даа шагзыратпас апаар. Ындыг болганда, ниити байдалы-даа эки болур. Ынчангаш ооң амыдырал-чурттаалгазы-даа узаар, амыдыралыдаа идепкейжиир.

Хүннүң ийиги чартыында Ставропольга крайның партия активи болган, аңаа М. С. Горбачев чүве чугаалаан.

А. БЕЛИКОВ,
Н. СТЯЖКИН,
СЭТА-ның тускай корреспондентилери.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ МОСКВАДА ЭЭП КЕЛГЕНИ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев шөлээден сентябрь 20-де Москвада ээп чанып келген.

(СЭТА).

Краснодар крайның партия активи-биле ужуражыышкынга

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Эштер!

Шөлээлеп чораашь, чанып бар чыдарымны билир болгай силер. Үе-шак чедирбейн, орук ээйы-биле, мен Кубаньга, Ставропольга баарымның дугайын партияның Төп Комитединге дүгүржүп алган бис. Ажылчы чоннар-биле ужуражыр, актив-биле беседа чорудар, силерниң канчаар ажылдап турарыңар-биле, канчаар чурттап турарыңар-биле, силерде эде тургустунуушкунуң канчаар чоруп турары-биле таныжар.

ТК-га, эштер, ол кончуг чугула. Дүргедээшкинче бистиң шугумувусту боттандырып чорударынга оруу ол болганда эде тургустунуушкунну бистиң принципиалдыг ужурдузалыг кылдыр санап турарывыс-биле ол тодараттынар. Бистиң улус ажыл-агыйывысты көдүрери дээш, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң тодаргайлааны принциптерге бистиң ниитилеливисти улам ыңай сайзыраңгайжыдары дээш Краснодар крайның, Ставрополь крайның ролю-биле болгаш бүгү улустуң демиселинге киирип турар салыышкыны-биле ол тодараттынар.

Партияның Төп Комитединде кээп турар информация, парлалганың материалдары, чуртка мээң кылган аян-чоруктарым үезинде, ооң ниитинде мээң дүүнгү болгаш бөгүнгү ужуражыышкынарым бисте эде тургустунуушкун деп чүл дээрзин чамдык кижилер ам-даа чедир билип албааның көргүскен. А кол чүүл — чүге ол эргежок чугула апарганыл? Чамдык кижилер мындыг түңнелдерни болгаш бодалдарны чугаалап турар: ажыл-херекти оожум чорудуп болбас бе? Чүге үргүлчү-ле эде тургустунуушкун дугайын чугаалап турар бис? Оон херээ чүл?

Эштер, ол дээрге хоозун эвес айтырыг-дыр. Эде тургустунуушкунну хөлүн эрттир шууган, куруг чугаа-биле эрттирбези биске кончуг чугула. Эде тургустунуушкун тура дүшпес байдалче шилчип, бистиң социалистиг ниитилеливисте бар, бистиң улузувуста бар кончуг улуг күштерни ооң шимчедип үндүрери биске эң-не чугула.

Эң баштай номчуп турумда-ла мээңэ улуг сонуургалды болдурган ленинчи кончуг ханы бодалды мен бодумнуң бөгүнгү бо чугаамга ажыглаарын күзеп тур мен. Ол үедеи бээр-ле В. И. Лениниң удуртукчу ол бодалдарының бирээзи мээң ажыл-херектеримни болгаш хөделиишкиннеримни тодарадып чоруур. Чугаалажып турар айтырыгны билип алырынга ол кол үндезин боор болур болганда, ол чүүлдү мен сагындырарын күседим. В. И. Ленин мынча дээн: «Ниити айтырыгларны баштай шиитпирлеп албайн, чаңгыс-бир айтырыгны шиитпирлээр дээн кижи базым бүрүзүнде боду билбейн-не ол ниити айтырыгларга «үскүлежи бээр»... болуунуң политиказын баксырадыр болгаш принцип чок чорукка чедирер».

Совет ниитилелдиң хөгжүлдезиниң стратегиязын ажылдап кылыр дугайында айтырыг 70 биле 80 чылдар аразында чидии-биле тургустунуп келген. Төөгүлүг үе-чадада бистиң демиселивистиң ылап-ла ындыг ниити айтырыгларын 1985 чылдың апрель Пленуму болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизи шиитпирлээр ужурлуг болган. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедедириниң стратегиязып — ёзулуг эртемге үндезилеттинген, ханы бодап кылган, харын-даа ылавылалдыг бодап кылган политиктиг шугум ам бисте бар деп чугаалап болур мен.

Партия бодунуң үлегерибиле принципиалдыг чоруктуң, шынныг чоруктуң өөредиин берген болгаш бистиң ниитилеливистиң шынар талазы-биле чаа байдалы дээш, бистиң чурттап турарывыс болгаш чурттаар бүгү бажыңывысты эде тургузаары дээш демиселге идепкейлиг-биле киржиринче кыйгырган.

Бодунуң бажыңының дугайында бодап тургаш, ээ кижи ол ооң улам быжыг болурунуң, бүгү талазы-биле алырга эптиг болгаш чыл келген тудум оон-даа эки болурунуң дугайында кезээде сагыш салып чоруур болгай, чүге дээрге кижи боду сайзырап турар, ооң херегледери өскерлир болгаш бодунуң бажыңынга негелделери нарыыдап, улгадыр болгай. Амыдырап чурттаары эки болзун дээш бажыңының дугайында ол бодаар, сагыш салыр, ниити күжениишкиннер-биле ону чаагайжыдар, өскертир херек.

Өскерлиишкиннерже, эде тургустунуушкунче чонну кыйгырган бис. Улустуң революсчу медерелинге ханы бүзүрелди партия илереткен болгаш ниитилелдиң амгы үе-чадада хөгжүлдезинде шынап-ла революсчу политиканы сапалдаан.

Съездиге ниити сорулгаларны төлевилеп алганывыс соонда совет ниитилелдиң амыдыралының, социалистиг тургузуушкунунуң бүгү талаларынга ажыглаары-биле ниити айтырыгларны тодаргайлаары эргежок чугула болу берген. А кол чүүл — съездиниң шугумун амыдыралга боттандырып чорударын хандырары болур. Бистиң мурнувуста кончуг улуг чаа, кончуг улуг хемчээлдиг сорулгалар туруп турар дээрзин чугаалап тур мен.

Эрги үндезиннер барымдаалап, чаа сорулгаларны шиитпирлевийнер деп, Ильичиниң сүмелерин утпаан бис. Мен ол дугайын чугаалап турган мен, ооң сөстерин долу утказы-биле, чугаалап турары-биле киирдим: «Эрги үндезиннер барымдаалап, чаа сорулгаларны шиитпирлээр диевеңер, оон чүү-даа үнмес». Социалистиг тургузуушкунуң амгы үе-чадазында бистиң ажылывыска Ильичиниң эң ханы, удуртукчу айтырыы ол-дур. Ынчангаш эде тургустунуушкун биске херек.

Эрги ёзу-биле чурттап болгаш ажылдап, бодап болгаш хөделиң шыдавас ужуру ында. Эде тургустунуушкун чокка бодувустуң мурнувуста салып алган чүүлдеривисти шиитпирлеп шыдавас бис, партияның XXVII съездизиниң идип үндүрген сорулгаларын шиитпирлеп шыдавас бис.

Эде тургустунуушкун чаңгыс катап, түр үениң эвес, а төөгүлүг тодаргай үениң ниитинде болур чорудулга-дыр. Бис улуг өскерлиишкиннииг үеде чурттап турар бис. Чурт бодунуң хөгжүлдезинде кончуг чугула үени чурттап эртип турар. Совет ниитилелдиң амыдыралында улуг үнлезин өскерлиишкин боол турар. Ынчангаш бир эвес бистер шупту — Москвага, республикаларга, крайларга болгаш областарга, күш-ажылчы коллективтерге, партия, күрүне, хөй-ниити организацияларынга амгы үениң чугулазының, бистиң салым-чолувуска, бистиң чуртувуска ооң шиитпирлиг ужур-дузазының дугайын кезээде бодап чоруур болзувусса, бистиң кижи бүрүвүстүң хүн бүрүде кылып турар ажылывыстың ужур-дузазын медерел билири, эң бичии, аңаа чүведен улуг чүвени көрүп ап болуру биске чиик болур.

Эде тургустунуушкун уламчылап турар. Хүн бүрүде ажылчы чоннарның улам калбак массалары, бистиң кадрларывыс эде тургустунуушкунче боттуу-биле кирип турарлар. Чаартылгалар ниитилелдиң амыдыралының бүгү адырларын хаара туткан.

Экономиканың адырында эртем-техниктиг революцияның чедиишкиннерин ажыглаар талазы-биле хемчеглерни боттандырып, бүдүрүлгениң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарны калбак болгаш боттуу-биле киириштирер дээш эргелеп башкарылга системазынга болгаш ажыл-агыйның чорударының методтарынга ханы эде тургустунуушкун чорып турар.

Чуртту эргелеп башкарылганың бүгү деңнелдеринге амыдыралдың социал айтырыгларынче эргелдениң канчаар болуп турарын бистер сеткил ханыышкын-биле эс-...

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары
М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

(Уламчылалы. Эгези 1-ги арында).

Экономика дээш мынчаш мындыг чугула адырда, черле болганда эвес-даа болза, бүгү-ле угланыышкыннарга таарымчалыг өскерлиишкиннер болуп турар деп чугаалап болур бис.

Биске экономика — онза сагыш салыр чүүл болур. Совалгы үеде бо талазы-биле чамдык улуг хемчеглер хүлээп алдывыс. Олар эртем-техниктиг депшилгениң эргелеп башкарарының, ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдарының, шыырының, курлавырларны камнап алырының айтырыгларын хаара тудуп турар. Ол дээрге, бистиң агропромышленниг комплекстиң улам ынай хөгжүдер талазы-биле хемчеглер-дир. Бистер чиик үлетпүрнүң, садыгның, тудуг комплекизиниң, материал-техниктиг хандырылганың системазының ажылын чаа аргаларже шилчидип турар бис. Кыскаш-биле чугаалаарга, бистиң экономикавыстың эде тургустунуушкуну бүгү угланыышкыннар аайы-биле калбарып турар. Бо дээрге-ле, ажыл-херекке ханы курлавырларны, хүргедээшкин дээш социализмниң чаа үе-чадазында демиселдиниң туружун киириштирер ужурлуг белеткелдер-дир.

Ол болза даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганы сайзыраңгайжыдар талазы-биле хамыктың мурнунда, социалистиг чурттар-биле экономиктиг харылзааларның амгы үе-чадазында хөгжүлдези-биле холбашкан бистиң калбак хемчээлдиг хемчеглеривис-тир.

Шиитпирлээрин маңаа турар айтырыглар ам-даа эвээш эвес, эштер. Бистер оларны чугаалажып көөр апаар болгаш шилип алган оруувус аайы-биле чорувушаан, базым бүрүзүнде шиитпирлээр бис.

Курлавырларны ажыглаар ажыл-херекти организастаарын эникээр, сагылга-чурумну быжыглаар талазы-биле бистиң кужениишкиннеривис, тодаргай чугаалаарга, бистиң чоокку курлавырларывыс, ам безин экономикага байдалды чогумчударынга салдарын чедирип эгелеп турар-дыр. Көрүп көрүнер даан: эрткен 8 айларда ол-ла баазага улус ажыл-агыйның чедип алган хөй-хөй көргүзүглери эрткен чылдың ол үедеги деңнелин болгаш бо чылдың планныг онаалдаларын ажып турар. Бо база-ла үлетпүрге-даа, аграр секторунга-даа, транспортка-даа, капитал тудугга-даа, бөдүүн эвес мындыг чугула садыг ышкаш адыргадаа хамааржыр.

Чыл онаалдазы ээзи бедик 4,1 хуу турда, үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен 8 айларда 4,8 хуу өскен. Бо чорук чыл онаалдазы 4,3 хуу турда, үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээлиниң немелде өзүлдезиниң темпизин биске 5,2 хуу хандырар арганы берген. Бир эвес бо түңнелдерин политиктиг туруш-биле көөр болза, өзүлдениң ол аңаа чурагайлары — партияның пландарын совет улустуң деткип турарының, эң күштүг-биле, боттарының күш-ажылы-биле деткип турарының илереэшкини-дир. Бистиң чонувус оон-биле партияның политиказынга, эде тургустунуушкунга бодунуң хамаарылгазын чугаалап турар-дыр.

Бистиң экономикавыстың хөгжүлдезиниң көргүзүглери бистиң сагыш-сеткиливиске ам-даа четпес. Ол-ла үеде бистер бистиң улуг ажыл-агыйывыста байдал оожум-даа болза, харын-даа чамдык черлерде коннуг оожум-даа бол, ынчалза-даа эки талазынче өскерлип турарын эскерип турар бис, чүү болуп турарын шиитпирлеп көөрү, эскерери — база чугула болгай.

Көрүп көрүнер даан, кайы хире удурланыышкын ышкаш, байдалдыг хире-дир. Ынчалза-даа бистер оон чогумчалыг-даа чүүлдү, а өске талазында, шиитпирлээрин негеп турар айтырыгларны-даа көрүп турар бис. Эрткен чылдың 8 айларында керээ өзүгаар чедир бербээн продукция 9 миллиард рубль болган. Чедир бербейн баары — деп чүл, силер ону билип тур силер бе? Ол дээрге, бүгү улус ажыл-агыйынга бергедел-дир, ол дээрге, дең-деспи ажылдаарынга согуушкун-дур. Бо чылын чедир бербээн продукция 5 миллиард рубль болган. Ынчаарга, барык-ла ийи катап кызырылган ышкажыл. Ынчалза-даа, эштер, 5 миллиард дээрге — улуг сан-түң-дүр. Ындыг болганда, керээлиг чурум-биле байдал бистиң шуптувусту дүвүредир ужурлуг. Бистер ол айтырыгны дүргени эдер апаар бис. Бир эвес бистер ону шиитпирлевес, ажылдың дең-дески болуру, фондуларны ажыктыг ажыглаары хандырбас болзувусса, ажылчы чоннуң сагыш-сеткизин хомудатканывыс ол.

Бистиң ол айтырыывыс ниити, бир маңаа бирээзи чугаалаарга, бот-боттарывысты билип, бот-боттарывысты деткижер болгаш керээлиг хүлээлгелериниң чайгылыш чок күүселдезин чедип алыр дээш туржур ужурлуг бис.

Азы ниити фондуларны ажыглалга киирери дээш ышкаш мындыг көргүзүгнү ап көрүңер. Бо чылдың сес айларының дургузунда оларны эрткен чылга деңнээрге 11 хуу хөйнү ажыглалга киирген. Ону эки-дир деп чугаалап болбайн канчаар. Ынчалза-даа пландар күүседиимээн-не болгай. Ындыг болганда, баштай эки деп көзүлген чүүлде шупту-ла чүве эки эвес боор турар ышкажыл. Бир эвес бо чүве мооң мурнунда болган болза, кол фондуларны ажыглалга киирери 11 хуу көвүдээн дээр ийик. Маңаа оон-биле соксап кааш, көңгүс өске түңнелге келир бис. А бир эвес оон-биле чергелештир кол фондуларны ажыглалга киирериниң планы күүседиимээн дээш болза, ынчан дыка хөй адырлар чыл төнчүзүнде продукция бүдүрериниге эргежок чугула күчүлерин чедир албас-тыр дээрзин шуптузу-ла билип каар. Ажылчы чоннар чурттаар бажыңнарны, школаларны, эмнелгелерни болгаш өске-даа чүүлдерни чедир албас. Капитал тудуунуң фондулар талазы болгаш капитал тудугнуң ниити пландарын чедир күүсетпес деп чүве ол-дур.

Ол дээрге экономиканың хөгжүлдези, чоннуң чаагай чоруунуң өзүлдези олардан хамааржыр канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг айтырыглар-дыр. Бистиң экономикавыста чогумчалыг бурунгаар базымнар орулга талазы-биле пландарның күүсеттингени болгаш сес айларның дургузунда ону барык 3,5 миллиард рубльге хөй ажыра күүсеткени-биле илереттинип турар.

Эде тургустунуушкун дугайында эң ниити байдалды көргүзүп, мону чугаалаксаан мен. Ынчангаш мен бүгү чүвелерниң канчаар чоруп турарының боттуг байдалын көргүзерин оралдаштым.

Эде тургустунуушкунуң чорудулгазы кижилерниң идиэшкиннерин улам шапкынчыдып турар болбайн аан. Эргелеп башкарылганың бүгү-ле адырлары мурнукузундан шудургу ажылдап турар. Ынчалза-даа, эштер, партияның XXVII съездизиниң салганы стратегтиг сорулгаларын чедип алыры-биле төлевилээшкинис пландарны боттандырарынга эргежок чугула өзүлүт эргилдеге чедир ам-даа ырак. Ниитилел амыдыралының бүгү адырларының ханы, революстуг өскерлиишкиннери боттанып турар деп болур, ынчалза-даа бистиң мурнувуста күжениишкинниг демиселдиң чылдары туруп турар.

Бодумнуң чугаамның ийиги чартыында бистиң ажылывыстың эде тургустунуушкунга хамааржыр чамдык айтырыглары-биле силерни таныштырар бодадым.

Бистиң ужуражылгавыска дүүн-даа, бөгүн-даа эштерниң чугааларынга чер-черлерде, күш-ажылчы коллективтерде, крайларда, областарда, республикаларда ССРЭ-ниң Курлавынындан эгелээш бистиң төп министерстволарывыстың болгаш ведомстволарывыстың талазындан эде тургустунуушкунуң талазы-биле амгызындандаа идепкейлиг ажыл-чорудулганы манап турарының дугайында бодалдар илереттинди. Ол айтырыг чиди-биле тургустунуп турар. Ындыг болганда, ол шынап-ла бар-дыр.

Ол дээрге — чурттуң ажыл-агый эргелеп башкарылгазының органнарындан шын негелде. Оларның эде тургустунуушкунче угланыышкынын канчаар чорударындан, ажыл-херекти моон соңгаар канчаар башкарарындан күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-агыйжы байдалдары, ажыл-чорудулгазының үндезиннери, бот-тускайлаң чогаадыкчы ажылдың байдалдары болгаш аргалары улуг хамаарылгалыг. Бистиң амгы үеде СЭКП Төп Комитединге болгаш чазакка хүлээп алганывыс эң чугула политиктиг шиитпирлеривисти эргелеп башкарылганың үстүкү адырларының ажыл-чорудулгазын кошкадып, сударазын болур-ла болгай. Азы аңаа сыр дедир, ол адырларның идепкейлиг ажылы-биле оларның шимчээшкинин улам шапкынчыдып болур.

Бистиңиизе чамдыкта чер-черлерге, кандыг-бир ол азы өске-даа айтырыгларны шиитпирлээриниң харысалгазының хөй кезиин үстүкү органнарже чаа каарынче, а үстүкүлер харысалганың хөй кезиин адаккыларынче чаа каарынче оралдажыышкыннар бар. Моон мурнунда-ла чугаалап турган мен, ам катаптаар болдадым: эде тургустунуушкунну адаандан-даа, үстүнден-даа деңге чорудар херек.

Төп министерстволарның болгаш ведомстволарның адрезинге кылган шүгүмчүлелдерни болгаш чемелелдерни тыңнааш, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының комиссияларында ажылдыг бистиң солуннарывыс чоокта чаа бижээнин сактып олурдум. Аңаа илдигни чаа байдалдарга Аар болгаш транспорт машина тудуунуң министерствозунуң ажылын анализтеп көрген. Ол министерство эксперимент байдалдарынга ушку чыл ажылдап турар болгай. Чугаалажыышкын коннуг хайныышкынныг болган. Үлегерлеп чугаалаарга, депутаттар ол министерствонуң удуртулгазын негелде өзүгаар шынап-ла дер-бузун төгүлдүр сыскыргыннар. Чүү деп турганын көрүп көрүңер даан, мен ону мында демдеглеп алган мен. Ук министерствонуң ажылдакчылары эрги чаңчылдарындан, адаанда турар организациялар-биле харылзааларының тургустунуп келген, ынчалза-даа эргижирээн хевирлеринден адырлып чадап пат болуп турар. Ынчаарга эде тургустунуушкуннуң байдалдарында министерствонуң каттыжыышкыннарга болгаш бүдүрүлгелерге дамчыдып берген турар ужурлуг ол эргелерден адырлыры хамыктың бергези боор турар болбайн аан. Эң кол пункт ол-дур.

Консерватизм ол министерствода шуут сиңникken дээрзи тодаргайлаттынган. А ук министерство экспериментиниң ушку чыл чорудуп турар. Консерватизм кандыг коннуг күштүг, оон адырлыры кандыг коннуг берге чүве ийик! Ону бистер барымдаалап көөр ужурлуг бис, эштер. Эде тургузуушкун дээрге ындыг боор чүве-дир.

Өскелерге — алызында барып планның салым-хуузун шиитпирлээр апаар кижилерге дамчыдып берген турар ужурлуг чүүлдү бодунуң холундан салбазын министерствонуң ажылдакчылары оралдажып турар. Топтап көөр болза, аппарат кызырылган хевирлиг болуп турар, а ол хиреде бижиглежиишкин эвээжевээн. Маңаа эштерниң чугаалап турганы ышкаш, эргелел аппарадын моон соңгаар-даа кызырар болза чогуур боор.

Министерство канчаар-даа аажок хөй санныг айтылга-завыр бижиктерни чорударын, экспериментиниң негелейни турары көргүзүглерни доктаадып тургузарын үргүлчүлевишаан турар-дыр. Ындыг болганда, эрги чаңчылдарга үндезилеп, эрги өзү-биле ажылдап турары ол ышкажыл.

Бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның хемчээлдеринге бот-орулга-чарылгалыг харылзааларның хевири херек кырында өскерилге чок арткан. Өзулуг-ла бот-орулга-чарылгалыг бригадалар барык-ла чок. Чамдык бүдүрүлгелер-биле депутаттар шуут таныжып көре бээрге, ортумак чергениң ажылдакчыларының болгаш ажылчыннарның дугайын безин чугаалавас, инженер-техниктиг ажылдакчылар-даа, харын удуртукчулар безин ажыл-агыйны чорударының, материалдыг идиг оэарының чаа аргаларын коннуг кошкак шиңгээдип ап турары илерээн. Чамдыктары чаа аргаларны шуут-ла билбес болгулаан. Ынчаарга ол дээрге эксперимент байдалдарынга ажылдың ушку чылында мындыг болуп турар-дыр!

Адырның удуртулгазының кандыг турушту ээлээринден бүгү чүве хамааржыр. Оон соонда ол чорук адырның бүдүрүлгелеринче ол-ла хевир-биле тарап нептерээр апаар.

Барымдаалыг кылдыр чугаалап көрейн — ол министерствода бурунгаар шимчээшкин бар. Ынчалзажок, бир эвес чаа байдалдарны болгаш ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларын сагаан болза, чагырып дужаарындан эргелеп башкарарының экономиктиг аргаларынче шилчилгени боттандырган турган болза, дешпилге дүрген болдунар турган ийик. А чугаа болза, бистиң коннуг дуржулгалыг болгаш улуг ажыл-агыйжывыс — эш Сергей Александрович Афанасьев баштап турар адырның дугайында боор турар-дыр, эштер. Ооң дуржулгазын үнелеп турар бис. Мен министерствонуң болгаш ол министрниң дугайын чугаалап тура, өскелериниң-даа дугайын бодап тур мен. Ол партияның Төп Комитединге тодаргай чугаалажыр ужурлуг чүүл болу бээр боор.

Улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының системазын үндезини-биле эде тургузарының идеязын хөгжүдүпшаан, бис улам бурунгаарлаар апаар бис. Химия машиналарының министерствозу, «Автомобиль үлетпүрүнүң министерствозу, Нефть-химия үлетпүрүнүң министерствозу, Прибор тудуунуң, Далай-флодунуң министерствозу дээн ышкаш мындыг министерстволарны болгаш он чеди үлетпүр министерстволарының 36 эң улуг бүдүрүлгелерин база каттыжыышкыннарын 1987 чылда ажыл-агыйның бүрүн бот-орулга-чарылгазынче, бодун боду акшалаарынче болгаш чарыгдалдарны боду дуглаттынарынче, тодаргайлаарга ВАЗ-тыи болгаш Сумының машина тудуушкунунуң каттыжыышкынының ам ажылдап турары ол принциптерже шилчидерин эм шиитпирлеп каан болгаш аңаа калбак белеткелди чорудуп турар. Бис ол орук-биле быжыг-турушттуг болгаш хажык чок чоруур апаар бис.

Совалгы үеде хүлээп алдыган доктаалдарны боттандырарының чорудулгазында чамдык министерстволар болгаш ведомстволар мырыңай соңгаарладыр ужур чок сорулгаларны дыка орай хуусааларже соңгаарладып турар чорук ТК-ны дүвүредип турар. Ынчангаш оларның боттарының-на киржилгези-биле ажылдап кылган СЭКП ТК-ның болгаш чазактың мырыңай чаа хүлээп алган доктаалдарын мындыг янзы үреп турарлар-дыр. Ону база бистер тодарадып көөр апаар ужурлуг бис. Ынчалзажок хамыктың мурнунда ол дугайын Курултай-даа, министерстволар-даа бодап көөр ужурлуг деп бодап тур мен. Ол дээрге, шиитпирлен типография будуу чытталып турда-ла, ону эде көөр дугайында санаалды чамдыкта бола киире бергилээр турган эрги практика ышкажыл. Ону болдурбас херек. Бир эвес ол айтырыгны үнлеаны барымдаалыг-даа тургузуп турар болза, черле ынчаш доктаалды күүседириниң аргаларын дилеп тывар херек. Чүге? Ынчан дараазында доктаалдарны белеткеп турарының үе-чадазында шуптузу ону харысалгалыг көрүп база чүгле херек кырында боттуг онаалдаларны бижип, херек кырында боттуг сорулгаларны салыр апаар.

Биске чамдыкта шиитпирни белени-биле хүлээп ап база ону чиги-биле көрүп турар чорук бар. Ол дээрге, мырыңай чоокта чаа бистиң оон-биле чорап келгенивис ондактыг орук-тур, ынчаарга ол чорук чүге чедирип турганын билир бис. Негелделиг айтырыглар он-он чылдарда шиитпирлеттинмейн артып каап тургулаан. Бир талазында, идепкейлиг практиктиг ажылды кылган, ол база бо айтырыгларның талазы-биле шиитпирлериң хүлээп алган хевирлиг болуп, а өске талазында — ол дораан-на, чылдың төнчүзүнде, ээлчеглиг чыл планнын кылып тургузар үеде, демги доктаалдарга эндерик эдиглерни киирип турган. Ондактыг орук, бис оон-биле чорувас бис, ынчангаш бүгү эштерге ол дугайын сагындырар ужурлуг бис.

Ажыглалга киирген чаа бүдүрүлгелерге чаа чүүлдү бербейн турар техниктиг шиитпирлээшкиннерин кылырын саналдап турар мындыг министерстволар июнь Пленумунуң соонда безин бисте бар болуп турар. Ынчаарга бир эвес бистер олар-биле чөшпээрежип болгаш ол төлевилелдерни боттандырар чүве болза, ол-бо чугула адырларга бистиң хожудаашкынывысты бети дээрге-ле 15-20 чыл хевээр арттырар апаар ийик. Бистиң төп ведомстволарывыс болгаш оларның контрольдаар чер — Эртем болгаш техника талазы-биле комитет база кайы хире оожум эде тургустунуп турарын-даа, бистер бо талазы-биле көрүп турар бис. Ук комитет бодунуң ролюн ам-даа күүсетпейн турарының дугайын аңаа сагындырары артык эвес.

Бөгүн хоорайга ужуражыышкын үезинде хөй инженерлер чыглып келген болду. Олар мээң мурнумга аңаш эвес айтырыгларны салды: бистиң ниитилеливиске инженерлерниң ролюнуң дугайында; ону ТК-ның канчаар көрүп турарының болгаш ук айтырыг канчаар шиитпирлеттинген турарының; инженерниң күш-ажылының алдар-хүндүзү көдүрлүр бе дээрзиниң дугайында. Ынчаарга ол айтырыглар-биле холбаштыр менде улуг дүвүрээзин база тыптып келди.

Ол айтырыглар чүге тургустунуп келгенил? Бистер Ленинградка шевелде кылдывыс, инженерлерниң, конструкторларының, эртем ажылдакчыларының күш-ажылынга идиг бээриниң талазы-биле ол эки түңнелдерин база берди. Ыпда коллективтер кошкак, хүннүң негелдезинге дүүшпес ажылдакчылардан боттарының эртем институттарын хостаан, ажыы-биле чугаалаарга, мындыг кижилерниң херээ чок турган. Олар өске черлерге херек болгаш аңаа ажыкты берип болур турган боор. Херек кырында ажылдакчыларның саны үштүн бир кезээнге кызырылган, а ажылдан кылмышкыннарның саны көвүдээн, оларның деңнели бедээн болгаш ажыл төлевири дыка өскен, өзер боорда инженерниң чогаадыкчы салышкыннындан хамаарылгалыг болган.

Ол дээрге эки болгаш шын орук деп бодаан бис. Ону өскелерге сүмелээрин шиитпирлээн. Ынчалзажок ол шиитпир болур-чогууру-биле боттанмайн турар ышкаш. Хыналда кылыры-биле Прибор тудуунуң министерствозун шилип алган турган, ол министерство бүгү адырлар-биле харылзаалыг болгаш бүгү улус ажыл-агыйынга, бистиң бүгү экономикавыска бодунуң салдарын чедирер; ынчангаш бүдүрүп үндүрүп турар техниказынын талазы-биле бедик деңнелче үнген турар ужурлуг.

Херек кырында чүү болганыл ынчаш? Ында ол херекке ужур эдерген хамаарылгалыг болган. Шуптузунга болгаш кижи бүрүзүнге оон салыышкынындан хамаарылга чокка каш рубль немээри, ниити деңнештириилге-биле кызыгаарлаттынып калган. Моон хараазы-биле чүү-даа болбааны, кандыг-даа өскерилге бүтпээни билдинип тур.

Маңаа, Кубаньның чериниге ужуражыышкыннар болгаш беседалар үезинде ол теманы көдүргениинге сеткил ханып тур мен. Ол Төп Комитетте болгаш чазакта бистиң бодап турарывыс-биле үнежип турар-дыр.

Эштер, өске бир айтырыгже шилчиксеп тур мен. Ол база-ла эде тургустунуушкунга хамааржыр. Чугаа болза, демократия, ниитилелди, бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларын, күрүне органнарын, экономиканы, социал болгаш культура адырларын демократчыдарының дугайында боор турар.

Ам база катап бистиң ужуражыышкыннарывысче эглип тур мен. Аңаа тургусканының хацызы-биле онзаланып турар айтырыгларны салган. Ол дээрге инженерлерниң, эмчилерниң, философтарның, өске-даа профессияларның төлээлекчилериниң, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, университеттерни болгаш өске-даа өөредилге черлерин доозуп турар аныяк кижилерниң айтырыглары-дыр. Ол дээрге амыдыралче шымныш киирип чаа күштүр.

Эштер, бистиң чонувус кайы хире өзүп келгенин, мында кижи бүрүзүнде кайы хире чогаадыкчы курлавырлар барын болгаш чуртта айтырыгларны шиитпирлеп тура, администрация аргаларын, командылаарын, дужааларны ажыглаарын колдадып алгаш, ол курлавырларны ажыглавайн турарывысты бодап келдим. Бистиң улуг эрге-дужаалдыг азы кайы-бир удуртукчу албаны ээлеп турар кижилеривис ажыл-ишчилериниң, бөдүүн коммунистерниң болгаш инженерлерниң, специалистерниң саналдарын, бодалдарын дыңнап тура, чамдыкта ону төнчүзүнге чедир дыңнаар хөңнү безин чок апаары бүгү-ле, харын-даа партия органнарында нептерээн болуушкун-дур. Бо бүгү оларга билдингир, бүгү чүве шагда-ла хөөнге деген, оон олар туруп кан болдалдыг ышкаш болур. Бодунуң бүгү-ле аяң-шинчизи-биле чутааң доос че деп көргүзүп турар. А бир эвес ол кижи чугаазын доосас болза: бээр дыңна — моон чорун көр, бодуңнуң херээңни-ле кыл, а бис маңаа сен чокка-ла сайгарыптар бис—дээр.

Бо дээрге, эштер, нептерээн байдал-дыр. Ону мен чурттуң дыка хөй черлеринге көрген мен. Бо дугайында кижилер Төп Комитетче бижип турар, бо талазы-биле материалдарны бистиң парлалгавыс-даа хөйнү чижекке киирип турар-дыр.

Ам аңаа немей чүү болуп турарыл? Эде тургустунуушкун үезинде кымга эң-не берге боор турарыл? Чаартыкчыларга, идепкейлиг кижилерге, десел чок, олут орбас кижилерге. Олар бистиң дыка хөй кадрларывыстың чаңчылчаан ажыл байдалын үреп, оларны шимченирииче албадап турар. А олары чаңчыгын калган, эрги мээ-медерелин өскерткеевес.

Бис чонну эде тургустунуушкунуң чорудуунче ниитилелди демократчыдарын дамчыштыр-даа киириштирер ужурлуг бис. Бир эвес эде тургустунуушкунуң кол утказын чугаалаар болза, ону мындыг бөдүүн хевирге чедирер ийик мен: бистиң кижилеривис бодун чурттуң ээзи кылдыр медерел турар мындыг эге үндезиннерин күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге, партия организациязы бүрүзүнге, область, республика, адыр бүрүзүнге, төп ведомство бүрүзүнге, бүгү партияга тургузар ужурлуг бис.

А ээ кижиниң хүлээлгелери шымырак. Ооң харысалгазы улуг. Ооң бодунуң ажыл-агыйынга, оон харылап турар чүүлдеринге бүгү чүве бодунуң туружунда, ойуңде турар, аңаа турнугуушкун түрбас, чорудуглар шапкын идиглиг, ажыл-херектер эки талазынче өскерлип турар, кайы-бир коллективке, районга, бүдүрүлгеге, фермага шуптузу боттарын бүзүредиг ап, шудургу хөделип, бисти тудуп турар чүүлдер-биле эптешпес ужурлуг.

Бис, эштер, хөйге көсү болуруп калбарткан айтырыгларны калбаа-биле чугаалажып көөрүнче шилчээн бис. Чамдыкта ол бистиң актививисти-даа, хоочуннарывысты-даа, өскелерни-даа харын дүвүредип турар. Чамдык кижилер Төп Комитетче чагаа бижип турар (олар менде мында бар): бис эде тургустунуушкун дээш бис, ынчалзажок шүгүмчүлел шуут эмин эрткен-дир. Канчап бисте бүгү чүве мындыг багай деп?

Чамдык кижилер шүгүмчүлелди уламчылаар, ооң деңнелин бадырбас херек, ынчалзажок эки чүүлдерни, эде тургустунуушкун үезинде илереп турар чүүлдерни хөйнү көргүзер херек деп чугаалап турар. Мен болза ийиниң тудуштурган бо формуланы деткиир ийик мен.

Бис хөйге көскүзүн калбартыр ужурлуг бис, улам ажык болур херек. Бистиң кижилеривис күш-ажылчы коллективте, районда, хоорайда, областа, республикада, чуртта болуп турар бүгү чүүлдерни билген турар ужурлуг.

Ооң-биле кады бүгү кижилер, ооң иштинде удуртукчу кадрлар болгаш коммунистер бистиң партиявыс башкарыкчы партия деп чүвени утпас ужурлуг. Ол политиктиг угланыышкынны ажылдап кылып, кадр политиказын, организакчы-кижизидикчи ажыл-чорудулганы боттандырып, бодунуң соондан чонну эдертип орар.

Ындыг болзажок, эштер, партия чонга бараан боол турар. Ооң удуртукчу байдалы — тускай онзагай эрге эвес. Ол дээрге чүнүн-даа мурнунда чурттуң салым-чолу дээш чон мурнунга кайгамчык улуг харысалга-дыр. Ынчангаш партия, а ол дээрге бүгү коммунистер, бис — бөдүүн коммунистен СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга, Политбюронуң кежигүннеринге чедир— чонга бараан болуп турар бис. Кым ону уттупкан болдур, бо ындырден сагындырып тур мен.

Бистиң херээвис — шыныг херек. Шын оруктап чоруп турарывысты билип турар бис. Ол шимчээшкин улам күш кирип, катап эглир ужур чок апар чыдар. Бир эвес бис ниитилелге демократияны калбартырының айтырыгларынче кичээнгейни улгаттырар болзувусса, эде тургустунуушкун улам шапкын чоруур ийик.

А кажан, эштер, херек политиктиг айтышкыннарны, оон иштинде демократияны калбартырының, ажылчы чонну экономиканы эргелеп башкарарынче, угаан-бодал адырынче, социал айтырыгларны шиитпирлээринче калбаа-биле киириштирериниң талазы-биле-даа тодаргай ажыглап киирериниге чеде бээрге, кайда-ла бир черге маажымнап, мыда-мыда аймааралашкын илереп турар.

Херектиң ужуру чүл дизе, сүмележир, кезээде кижилер-биле кады чоруур ужурлуг боор турар-дыр. Коммунист массаларның шуут ортузунга чурттаар ужурлуг, чон-биле доктаамал харылзаалыг болур, политикага чоннуң чугаалап турар чүүлдерин илередир, ол политиканы боттандырары дээш кижилерни көдүрер ужурлуг. Бо дээрге бөдүүн, ынчалзажок эң кайгамчык ханы ленинчи дүрүмнер-дир. Олар бөгүнде-даа биске агаар дег херек, ниитилелди эде тургустунуушкунче көдүрериниге кол быра дег херектиг.

Ынчалзажок ол эргилдени боттандырары дыка-ла берге. Чамдык ажылдакчылар ажылчы чон-биле аралажырының орнунга саазын-биле ажылдаксаар. Серини кабинетке келгеш олуруупкаш, саазыннарны ол-бо саарып орар. Күш-ажылчы коллективке бар деп чугаалаарга, хомудалга харыы бижик бижиир ужурлуг-дур деп харыылаар. Ынчангаш ол хомудалды сайгарарының мурнунда-ла билдингир турган харыыны бижип-ле орар. Неделя иштинде бижип кээр, а чогум ажыл туруп-ла турар. Ындыг практикадан кижилер аразынче кирер, эде тургустунуушкунунуң өзулуг чорудулгазынга киржир хөөн чок чорук илереп турар.

Ындыг туруштан демократияның ужур-дузазын чедир билбези илереп турар. Демократияны калбарткан байдалдарда бис шуптувус ажылдап өөренир ужурлуг бис, эштер, деп, ТК-ның Пленумунга чугааланттынган болгай. Моон мурнунда командалар берип, чагырып-дужаап турган сен, ам кижилерни көдүрер, бүгү улусту идепкейлиг херектерже киириштирер, массаларның арга-шинээзин ажыглаар херек.

Ниитилелдиң бүгү-ле адырларында быжыгып бактаап турар ажык, чарлыг чорук дыка хөй кижилерге таарышпайн турар хире-дир. Ажылчы чоннуң — ажылчыннарның болгаш тараачыннарның, бистиң интеллигенциявыстың-даа талазындан шүгүмчүлелди халаазырап дыңнаар эвээш эвес тавар ылгалар бар. Демократияның калбарыышкынының чорудулгазын чамдык кижилер чүүлзүнмейн турар.

Демократия дээрге, эштер, чүгле эргелер эвес, ол дээрге харысалга, хүлээлгелер-дир. Ол дээрге сагылга-чурум айтырыы-дыр. Демократия дээрге анархия эвес, бүгү-ле чүвени кылыы болур дээни ол эвес-тир. Ол эргелерниң болгаш хүлээлгелериниң чаңгыс аайы болуп боттанып, олар кижиге бодунуң хамааты туружун илередип көргүзер арганы бээр.

Ооң-биле кады демократия дээрге бистиң ниитилеливистиң алыс сорулгаларын боттандырарынга кижи бүрүзү бодунуң күш-ажылы-биле киржир дээни ол. Ындыг болганда демократия бодунуң ол талазы-биле бүгү кижилерже угланган. Ынчангаш демократияның калбартырының дугайында чугаа чүгле эрге-дужаалдыг кижилерге эвес, ол бүгү кижилерге хамааржыр.

Бо дугайында бодалдарны ленинчи номнардан ап турар бис. Владимир Ильич социализм болгаш демократия дугайында хөйнү чугаалаан. Бөгүн «Марксизмниң карикатуралаанының дугайында» деп чүүлүнден оон сөстерин маңаа чугаалаар бодай-дыр мен. «Социализм демократия чокта ийи чылдагаазындан болдунмас — деп, Владимир Ильич чугаалаан.— Бирээде, бир эвес демократия дээш демисел-биле баш удур белеткенип албас болза, пролетариат социалистиг революцияны боттандырып шыдавас. Ийиде, долу демократияны боттандырбас болза, тиилээн социализм бодунуң тиилелгезин холунга быжыт тудуп шыдавас».

Советтер талазы-биле улуг шиитпир хүлээп алган бис. Оларга делгем оруктү ажыдып турар. Олар ажылчы чоннуң чагыргазы болуп долузу-биле бодун ажытсын дээш эрге-хоойлу аргаларын тургузуп турар бис. Советтерниң кол нурууазын ажылчыннар болгаш тараачыннар, интеллигенцияның төлээлекчилери тургузуп турар болгай.

Бис хөй-ниити организацияларының эргелерин калбартырының оруу-биле чоруур ужурлуг бис. Бир эвес ам эде тургустунуушкун үезинде, чаартыкчы сорулгаларны шиитпирлеп тура, комсомолдуң эргелерин бүгү-ле адырларга калбартсывысса, чүнү чидириптер бис. Айтырыгны мынчаар база тургузуп болур: бүдүрүлгеге кандыг-даа айтырыгны комсомол, аныктар чокка шиитпирлевес деп. Ол шын эвес деп бе?

Эртем-техниктиг депшилгениң мурнакчы туруштарында ажылдап турар бүдүрүлгелеривисти көрүңер даан. Кым мында ажылдап турарыл? Аныяктар? Чүгле аңаа ажылдакчылар-даа эвес, харын инженерлер-даа аразында.

Чурттуң чиг эт баазазы-биле, энергетика-биле холбашкан чаа делгемнериниң шиңгээдип ап турар бис. Кым мында ажылдап, ол бүгү черлерни шиңгээдип ап турарыл? Аныяктар!

Чүгле бүзүрел, харысалга, күрүнениң улуг сорулгаларын, политиктиг айтырыгларны шиитпирлээринче, улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарынче, мөзү-шынар, сагылга-чурум айтырыгларын шиитпирлээринче оларны шынап-ла киириштирери бистиң аныяктарывысты улам идепкейлиг, социализмниң идеяларынга бердинген болдурар.

Бир эвес кандыг-бир черге бир чүве бүтпейн турар болза, аныяктарның политикадан хоорук, тоомча чок чоруунуң фактылары таваржып турар болза, бир эвес ол үүрмек идеяларга болгаш сагыш салыышкыннарга алзы берген болза, ол бистиң буруувус-тур. Аныяктар эде тургустунуушкунга идепкейлии-биле киржирин күзеп турар. Бис ону билип турар бис, ынчангаш аңаа байыр чедирер херек. Ону хоойлу-дүрүм талазы-биле шиитпирлээри берге бе? Ону кылырын ажыл-ишчи амыдыралды азы институттарның болгаш школаларның ажыл-чорудулгазын таарыштыр тургузуп турар бо хүнгү хемчеглер болдурбайн турар бе? Бо хүн комсомолдуң боттывынгыр, улуг харысалгалыг, бот-тускайлаң болуруунуң дугайында айтырыгны салып шыдавас бис бе? Болур бис. Ол бистиң сагыш салыр чүүлдүвүс-түр, ол демократияның илереэшкини-дир.

Профэвилелдер херек чүүлдерни шуптузун кылып турар бе? Профэвилелдер чамдык черлерде дөгейленчек апарган. Бир эвес партияның чамдык секретарьлары удуртукчулар-биле харылзааны партийжи үндезинге, бистиң принциптеривиске тургуспайн, оларны долгандыр чышпылаңнап чүгүржүп турар болза, профэвилелде коллективтиң эрге-ажыктары дээш дыңзыг сөс чугаалаарының орнунга удуртукчулар-биле четтинчип алгаш, краковяк танцылап турар. Ындыг эвес болза хөй чылдар дургузунда шиитпирлеттинмейн турар хөй айтырыгларны дүргени-биле көрген турар ийик. Ол чорук бистиң демократиявыстың системазынга дорту-биле хамааржыр.

Бүгү айтырыгларга хамаарыштыр чүве чугаалавайн чүгле чаңгыс чүүлдү онзалап демдеглеп каайн: бир эвес кижи бодун чурттуң ээзи деп билир болза, ынчан эде тургустунуушкунну боттандырып чорудуп болур бис, а ээ кылдыр ол бодун демократизацияның чорудулгазы калбарар болза, ынчаар билир апаар.

Демократия дугайында чугаалап турда, чижек херек. Ынчангаш мен дараазында болукче — чаа байдалдарга бистиң партиявыстың ажыл-чорудулгазының сорулгаларынче шилчийн.

Партия органнары дүргедээшкинче шугумну шын билирниин, ону боттандырып чорударынга, эде тургустунуушкунга шын хамааржылыпның үлегерин бээр ужурлуг.

Партия организацияларында безин шоодунчуг чүүлдер бар болгулаар. Эде тургустунуушкун — таарымчалыг эвес болуушкуннарга хамаарыштыр эптеш чогу, ажык чарлыг болуру деп чугаалап турар бис. Билдингир-ле шын чүве ышкаш сагындырар.

Ынчалза-даа көрүңер даан. Партияның Курган обкомунуң чоокта чаа болган пленумунга оон бирги секретары эш Плеханов илеткел кылган. Эки, ханы угаалыг, чидиг, шүгүмчүлелдиг илеткелди ол кылган. Область солунунга ону парлап эгелээн, ону эде кылып келгениниң түңнелинде ол чыл бурунгаар, беш чыл бурунгааргызы ышкаш ниити чүве болу берген. Бүгү чүве эки, менди-чаагай болган.

ТК-дан эштерниң илеткел турары-биле алырга, үжен ажыг кызырылгаларны мында кылган. Ажылда четпестер, чедир кылдынмаан чүүлдерге болгаш буруу ажыглаашкыннарга буруулуглар дугайында чугаа боол турган черлерни кызырып каапкан болган. Ынчангаш Курганда ийи ажык чарлыг чорук турар ышкаш болган: бирээзи — эвээш санныг кижилерге, өскези — бүгү артканнарга. Ынчаар оон-даа ырап болур: бир сагылга-чурум — бир кижилерге, өске сагылга-чурум — өскелерге; бир хоойлу-дүрүм — бир кижилерге, өске хоойлу-дүрүм — өскелеринге дээш оон-даа өске. Чок! Бисте хоойлу-дүрүм чаңгыс, сагылга-чурум бүгүдеге чаңгыс болгаш социалистиг мораль база бүгүдеге чаңгыс.

СЭКП болу, ооң бүгү звенолары— партия эге организациязындан СЭКП ТК-ның Политбюрозунга, СЭКП ТК-га чедир кайы хире дүрген эде тургустунарындан хөй чүүл хамааржыр. Ол болза, эштер, бистиң бирги чергениң сагыш човаашкынывыс, чурттуң бүгү партия активиниң сагыш човаашкыны-дыр. Маңаа СЭКП бүгү ниитилелге үлегер көргүзер ужурлуг. Ынчангаш ажыл-ишчилер бот-идепкейлиг чорууп көргүзүп, чугаалажып көөрү-биле боттарының саналдарын ундурун, айтырыгларны тургузуп, четпестерни илередип турарын, парлалгадан билип турар бис, а партия эге организацияларының, райкомнуң, хоорком-нуң чамдыкта ол бүгүнү хоюглап, мыттавайн баарын оралдажып турары бүтпес херек-тир. Ындыг партия комитеди бодунуң аттарлары, хүндүткелин аңаа-ла чидирер.

Бодувустуң стилиивис, ажылга хамаарылгавыс, айтырыгларны канчаар тургузарывыс-биле кижилерни бот-идепкейлиг, принципиалдыг ажылче, партийжи чорукче, бистиң кудумчуларга, бажыңга азы эвээш санныг улустар аразынга чугаалажырывыс айтырыгларны хуралдарга база чугаалажып турарынче киирер ужурлуг бис. Хуралдарга чүгле кампанияларның канчаар чоруп турарын чугаалажыры эвес, а харын коммунистерни, кайы-бир районнуң, республиканың, бүдүрүлгелерниң, кайы-бир адырның ажыл-ишчилерин дүвүредип чоруур чидиг айтырыгларны чугаалажыры чедип алыры чугула.

Аңаа партияның эге организациязы, райкому болгаш хоорокому эң чоок туруп турар. Район звенозу, эштер, партияның эге организациязы бистиң политиктиг шугумувусту боттуг амыдырал-биле каттыштырарының, ол политиктиг шугум долузу-биле боттанган турарының талазы-биле канчаар-даа аажок улуг ажылды боттарынга алыр ужурлуг.

Партия органнарының ажыл-чорудулгазының үлегер-чижээ херек, коммунистерниң үлегер-чижээ херек. Бистиң буруу шаап каапканывыс болгаш партияга алаан калбарган турган, кажан бирээни чугаалап турда, херек кырында партия болгаш ажыл-агый удуртукчулары, партия организациязының секретары өскени кылып турган мындыг чоруктардан шиитпирлии-биле ойталаар ужурлуг бис.

(Төнчүзү 3-кү арында).

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. ГОРБАЧЁВТУҢ чугаазы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

Кижилер амгы үеде четпестерни чидии-биле шугумчулеп турар. Бистер шуптувуе ажылчы чоннарның, бүгү коммунистерниң мурнунда туруп турар-ла болгай бис. Ынчангаш партийжи принциптерге, ленинчи принциптерге үндезилээш, партийжи байдалды чогумчударының талазы-биле, крайның партия организациязының бүгү ажылының эде тургузуушкуну талазы-биле сөөлгү чылдарда ап чорудуп турар күженишкиннерин краснодаржыларның уламчылаарынче кыйгырарын күзедим. Крайда ниитизи-биле партия организациязында арыглаашкын ажылы чоруп турар. Ол чорук улуг үре-түңнелди бээри чугаажок, эштер.

Кижилер ужуражылшкыннар үезинде крайның партия организациязының бо күженишкиннерин деткип турар. Биске шугумчулелге таварышпас кижилер турбас ужурлуг. Ол ажылды чайгылыш чокка чорудар херек. Бистиңиге партийжи азы хөй-ниитиниң контролю чок алыр турбас ужурлуг.

Ол чүгле удуртур кадрларга эвес, а анаа коммунистерге, ажылчыннарга, бистиң интеллигенциявыска, тараачыннарга — шуптувуска хамааржыр. Бир эвес кайы-бир кижи шын оруктан тайыы баскан: бистиң социалистиг демократиявыска, ажык, чарлыг, шынныг принциптерге үндезилээш, чугаалаар ужурлуг чүүлдү анаа дорт чугаалаар херек. Демократчылыгның чорудулгазындан корткан херээ чок. Ол бистиң ниитилелививисти кошкадыр эвес, а харын быжыглап турар. Ол сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну божаннадыр эвес, а харын ажыл-херектиң экижидилгезин медереллиг үндезинге боттандырар апаар.

Силер демократияның, ажык, чарлыг чоруктуң чорудулгазын демагогтар болгаш нүгүлдекчилер ажыглай берген деп чугаалап болур силер. Ындыг-дыр, а бис оларга күш четпес бис бе? Күш чедер бис, эштер. Бүгү-ле чүүлдерни ажыы-биле чугаалажып турарывыс байдалда, кым-на бистиң ниитилелививисти, коллективти, ак сеткилдиг кижини нүгүлдээрин күзеп турар болдур, кым-на бажы эъттенип турар болдур, бис ону кыйыктырбас бис.

Ынчаарга четпестерни эдеринче углаан бүгү чүүлдерге, үнелиг саналдар киирип, күш-ажылчы коллективтерниң, бистиң ниитилелиниң күчүзүн улгаттырып турар бүгү чүүлдерге байыр чедирип, оларны деткиир херек.

СЭКП болгаш ооң партийжи органнары, партийжи кадрлары үлегер көргүзер ужурлуг. Крайның партия организациязынга шак ынчаар болур боор деп идегээр мен.

Эштер! Кубань — чер ажылдыг улуг девискээр болгай. Ынчангаш бөгүнгү ужуражылгаывыска кол тема кылдыр амгы болгаш келир үениң тараазының, дужудуңуң салым-чолунуң темазын чугаалажып көөрү эргежок чугула. Мени чүү өөртүп-кенин билир силер бе? Ол болза боттарының чедиишкиннеринге кубаньчыларның сеткили ам-даа ханмааны-дыр. Ол дээрге кубаньчыларга база бир чаа чүүл-дүр. Ону кандыг-даа хоорединишкин чокка ажык болгаш шынчы болуруңуң ужуру-биле чугаалап тур мен. Кубань ол хире хөй чүүлдерни кылып, аъш-чем айтырыын шиитпирлээринге ол кайгамчык улуг үлүг-хуузун киирип турар хиреэнде-ле чедип алган ол чедиишкиннеринге ам-даа сеткил ханмайн турар чорук, аграр секторунга болгаш чогум-на аң мурнакчы углаңнышкыннарга кылыр боттуг ажыл-чорудулгаларга күчүлүг идиг бериишкини болур. Силерниң үндүрген күжениишкиннер дээш байыр чедирип тур мен эштер!

Дүүн бис Тимашевск районда агроүлетпүр комплексиниң ажылы-биле кичээнгейлиг таныштывыс. Ол бүгү крайда болуп турар чүүлдерни аажок тода көргүскен. Кубаньның интенсивтиг хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазында кедээ ажыл-агый продукциязын дүрген элбедиринге, ооң шынарын экижидеринге немелде — үндезини-биле немелде кылырынга херек курлавырларны дилеп тып турар-дыр.

Эртем-техниктиг дештиилгеже, интенсивтиг технологияларже, хамыктың мурнунда коллективтиг кээрэ, бот-оралга-чарылга дамчыштыр ажыл-агыйны чорударының болгаш башкарарының чаа аргаларынче бистиң киирип турарывыс кижиже чүтүүл — ол бүгү чүүлдер чүүлдүгзүүшкүнү болгаш эң-не ниир деткимчени алыр апаар.

Шыпап-ла, ам кайгамчыктыг чүүлдерни дыңнаан мен. Ынчангаш мындыг деңнээшкин тыптып келди: оңгу беш чылда — тарааның дүжүдү гектардан үжен центнер хире; он бирги беш чылда — дүжүт база-ла үжен центнер хире. Интенсивтиг технологияларны нептереддириниң углаашкынында баштайгы базым эгелээн. Мындыг, чедир болдаттынмаан чүүлдер ам-даа хөй. Ынчалза-даа дүжүт бир гектардан 40 центнер ажып деңнелче көдүрүлген. Ол ёзулуг шураашкын-дыр.

Ынчаарга ол бүгүнү силер чедир билбейн-даа турарыңар чадавас, ооң ужур-дузазын үнелеп чугаалаары безин берге. Бис интенсивтиг технологияларның тодаргай деңнелинче уяп келген-дир бис. Дараазында чылын биске ындыг шөлдер чуртка 36 миллион гектар болур. А беш чылдың төнчүзүнде 50 миллион ажыг гектар черге тарааны интенсивтиг технология ёзугаар ажаап өстүрер бис. Бир эвес бир тонна немелде алыр болза — ол 50 миллион гектарга немелде бүгү чуртка 50 миллион тонна болур. Эрткен чылын ол немелде он алды миллион тонна хире болган. Ол дээрге бистиң ам валюта-биле садып ап турар тараавыска деңн-дир, эштер. А ол бистиң эң шынарлыг тараавыс болгай. Тараа айтырыын шак ынчаар үндезини-биле ап көөрге, кандыг экономиктиг болгаш политиктиг сорулга шиитпирлеттинип турар-дыр, көрүңер даан. Бис ол сорулганы шиитпирлээр ужурлуг бис. Эң улуг беримчени ап турар черлеривиске курлавырларны мөөңнээриниң аргазы-биле чедип алыр деп бодап турар мен. Хамыктың мурнунда мындыг девискээр Кубань болур деп бодаар мен. Ынчангаш англи специалистер силерниң ажылыңарны хайгаарап көргеш, боттарының ажылдап турганы ажыл-агыйда дүжүттү бистии-биле деңнеп көөрге, эвээш болганын миннип хүлээп көргени аңаа хөй эвестир. Олар демир быт кылып каарга, бистиң улус ону дагалап каапы бо таварылгада сагышка кирер.

Силерниң биле бис ажылдап шыдаар-дыр бис, эштер, ол чүүл херечилеп турар-дыр. Бис бо ажылды чүгле эгелээн бис. Ол эгелээрде, техника, ылангыя үнүш камгалалының чепсек-херекселдери чедишпес турда-ла, канчаар-даа аажок улуг хемчээлдиг эгелээн бис. Бүгү чүвени шыгыы технология ёзугаар, бүдүмчелиг кылыр болзувусса, улуг чедиишкиннерни чедип ап болур бис.

Мындыг байдал мал ажылында база бар. «Искра» колхозта үлетпүр технологиязын болгаш чемгерилге баазазын экижидери-биле чергелештир, малдың продуктулуун бедидерин, сүт саалгазының дүрген өзүлдезин хандырып — өске инектер-биле бир домей чемгерип турган инекке онаашты 600 килограмм сүттү чылда немей ап турар апарган. Бо база-ла интенсификацияның түңнели-дир, эштер. Инектериниң баш саны 4 хуу эвээш-даа болза, немелде сүттү алган-дыр силер. Ол-ла баштан алыр эътти үш чыл дургузунда 24 хуу улгаттырган болуп турар.

Интенсивтиг ажыл-агый деп чүве ол-дур. Чүгле малдың баш санын өстүрүп турган, бо түңнелдерни чедип алыр дээн болзувусса, кандыг болуруул. Ынчан чаа фермаларны тудар, малдың баш санын көвүдедир, аңаа ажылдаар кижилерни тывар апаар, а кажан продукция алыры билдинмес. Ынчан хөй мал чемнери база херек апаары чугаажок. Көдээ ажыл-агыйга интенсивтиг чорук — соңгаарлаттынмас сорулга болгаш ажылдың кол углаңнышкыны болуп турары моон иле.

Крайның партия организациязының бо талазы-биле кылып чорудуп турар билдилиг углаңнышкынын деткип турар мен. Силер ажылдап билир, ылангыя чер ажылынга эки чедиишкиннерни чедип ап шыдаар силер. Кубаньга шаанда мындыт-ла үнелеттинмейн турган мал ажылынга, ылангыя сүт углаңнышкынныг мал ажылынга чедиишкиннерлиг болуп турарыңар өөрүнчүг-дүр. Силерде бо адырның мастерлери улам хөй-биле идерел турар ышкажыл. Ону деткип тур мен. Ынчангаш бистиң талавыстан билдиишкинни болгаш деткимчени алыр бис дээрзинге идегеп болур, силер.

Маңаа болган санал-оналолчулгазынга улуг сеткил ханымышкынымны болумнуң чугааның түңнелинде илергейлеңседим, эштер. Менээ ол дыка улуг ажык-дузалыг болду. Ол ышкаш крайның партия организациязынга, кадрларга, беседалашкан кижилерге база ажык-дузалыг болур деп бодумнуң таламдан улуургаан сеткил чокка чугаалансай-дыр мен.

Бүгү адырларга, крайның партия организациязының илепкейлиг ажылынга, эде тургустунуушкун талазы-биле ооң илепкейлиг ажылдаарынга идегеп турар бис. Бистиң ниитилелививистиң хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазында сорулгаларны чедиишкиннег шиитпирлээр улуг күчү-шыдал кубаньчыларда бар.

Силерге улуг чедиишкиннерни күзедим!

(Эш М. С. Горбачевтуң чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүледиг адыш часкаашкыннары чаңгыс эвес удаа үлажып турган).

Бөгүн—Арга-арыг ажылдакчыларының хүну

БОЙДУСТУҢ КОЛ КЕЗЭЭ—НОГААН ӘҢНҮҮВҮС ДЭЭШ

Бистиң национал байлаавыс чоргааралывыс болгаш каас-чараш бойдузувус — арга-арыг бистиң калбак-делгем Төрээн чуртувустуң карак четпес делгемнеринде чаптылган. Бистиң чуртувустуң ыяш курлавырлары 81 миллиард кубометр ажыг болгаш делегей курлавырларының 24 хуузун, а ние бүрүлүг арга-арыглар талазы-биле 58 хуузундан хөй кезиин ээлеп турар.

А бистиң республиканың арга-арыг фондузу 11,4 миллион гектар, ооң иштинде арга-арыг-биле шуут шыптынганы 7,9 млн. гектар, азы республиканың девискээриниң 46,7 хуузун ээлеп турар. Бисте ыяштың ниити курлавырлары бир миллиард кубометр ажыг, ооң 57 хуузу четишкен ыяш боор турар. Бүгү чуртта кижи санынга онаажып турарындан бисте арга-арыг бир кижиге ийи катап хөй онаажып турар.

Арга-арыг— бойдустуң кол кезээ болгаш бойдус системазының онзагай таарыштырыкчызы. Арга-арыглар кургаг чер кырының үштүң бир кезиин ээлевишаан, агаарда кислородтуң барык 60 хуузун берип, чер кырынга экологтуг таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Бистиң чуртувустуң бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге арга-ыяш кайгамчык улуг рольду ойнап турар. Ыяштан 20 муң ажыг янзы-бүрү кылыгларны бүдүрүп турар. Ынчалзажок өзүп үнүп турар арга-арыг оортан кылып турар продукциядан артык үнелиг. Арга-арыгларның амгы үеде чедирип турар кежиктерин долу санаары берге. Ол дээрге агаар-бойдусту таарымчалыг, чымчак болдуруп, хемнерге сугну берип, хөрзүнүң суг болгаш хат алыышындан камгалап турары, бодунда аъш-чем болур үнелиг продуктуларны, ам үнүштерни, черниң үнүш болгаш дириг амытан байлаан хаара тудуп турары болур.

Тываның тайга-эзимнери каас-чаражы-биле, кижиниң кол дээш, ие баспааны-биле онзагай. Ооң кол кезии пөш болгаш сибирь дыды чижектиг үнелиг ыяштарга хамааржыры улус ажыл-агыйлыг улуг ужур-дузалыг. Пөштүг кезерин бисте шуут хораан.

Республиканың арга-арыг ажылдакчылары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш турушпушаан, ооң айтышкыннарын удуртулга болдуруп, боттарының ажылын эде тургузар, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедиринге боттарының үлүүн киирер дээш план ёзугаар ажылдап турар. Арга-ыяш ажылдакчыларының кол сорулгазы болза арга-арыгны өрттен, аарыглардан, хоралакчылардан камгалаары. А камгалаары дээрге-ле улам байлакшыдары, көвүдедири деп чүүлдү удуртулга болдурары ол. Ынчангаш ол бодуңуң боттуг түңнелдерин көргүзүп турар. Өрттерден арга-арыг камгалалының талазы-биле Тываның ужар чүүл салбырының (удуртукчузу В. В. Лесков) ажылы эки үнелелди ап турар. Ооң иштинде Шагаан-Арыгда В. И. Соколовтуң бөлүү эң эки түңнелдерни чедип алган. Бо чылдың часкы, чайгы өртке айыылдыг үезинде ужар чүүл салбыры хайгааралга алган девискээрлеринге тывылган өрттерниң 90 хуузун эге чадазында-ла өжүрүп шыдаан.

Бо белен эвес херекке үлегер-чижекти парашютистер болгаш десантниктер «Күш-ажылчы шылгарал» медальдың эдилекчизи Ч. Арвак, В. Солдатов, Ч. Моңгуш, Л. Начын-Бора, Т. Дерягин, А. Смолин болгаш өскелер-даа көргүзүп турар. Инструкторлар В. Свешников, Г. Васильев, Г. Дерягин оларның удурткан парашютистер Красноярск крайның девискээринге безин өрттерни өжүрүп, 35 черге өрттерни үскен. Арга-арыгның ужар чүүл камгалалы-биле кады өрт камгалалының албаннары районнарның өртке удур комиссияларының удуртулгазы-биле эки ажылдаан. Бо талазы-биле эки түңнелдерни Тес-Хемниң, Бии-Хемниң, Таңдының, Каа-Хемниң өртке удур комиссиялары чедип алган. Ынчалзажок Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Кызыл районнарның өртке удур комиссияларының ажылында кээсү өскерлишкиннер чок боор турары таарымча чок.

Арга даамалдары, он бирги беш чылдың түңнелдери-биле «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» медаль-биле шаңнаткан Н. Махиёв (Балгазын), «Күш-ажылчы шылгарал дээш» медаль-биле шаңнаткан Х. Билдиңмаа (Шагаан-Арыг), В. Носов, В. Иващенко, П. Изовсков, Н. Долаан, О. Моңгуш, Н. Владимиров, М. Найденов, А. Азанов, Б. Моңгуш, Э. Кужугет, К. Шмаков болгаш өскелер-даа арга-арыг камгалалынга эрес-шудургузун, тура-соруктуузун көргүзүп, эки ажылы-биле үлегер боор турар.

Шевергин хады, селбегер шиви, аккыр хадын, күчүлүг пөш бүгү ыяштар бичии үрезинден өзүп үнер деп чүвени кижи бүрүзү билир, ынчалзажок оларны өстүрүп алыры кайы хире берге, нарын боор турарын, аңаа чеже хире чылдар негеттинерин чүгле ол дээш ажылдап, сагыш човап чоруур кижилер билир. Бо чаагай херекке аныяк салгалды кижизидери дээш республикада 41 школа лесничестволары бараан боор турар. Школа лесничестволарының чыыштары школачыларның аңаа алган билиг-мергежилдериниң улуг шылгалдазы болур. Чербинниң школа лесничествозунуң (удуртукчузу И. Григорьев, лесничийи В. Исаев) төлээлекчилери Бүгү-российниң школа лесничестволарының Ленинградка эрткен чыыжынга шаңналдыг черни ээлээш шаңнаткан.

Беш чылдың даалгаларын чедиишкинниг күүседир дээш социалистиг чарышты калбартыр дугайында совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыынга харыы кылдыр республиканың арга-ыяш ажылдакчылары организастыг чорукту бедидип, боттарының профессионал байырлалын күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуп турар. Продукция бүдүрериниң болгаш сайгарарының, ыяш уштурууң база дилиг материалдары бүдүрериниң планнарын ажыр күүсеткен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдыындан 2,1 хуу өскен. Арга-арыгларны өстүрериниң талазы-биле эвээш эвес ажылдар кылдынган. Хадылыг болгаш дыттыг чаа аргалар 2100 гектар черлерге ногаарарар. Совхозтарның шөлдеринде ийи муң ажыг гектар черлерде арга-арыг дилиндектери өзүп турар. Шагаан-Арыгның ыяш ажыл-агыйының ыяш өстүрер чаа черинде сиреньниң, сибирь яблонязының, рябинаның, өске-даа ыяштарның өзүмнери олуртунган, сад өстүрүкчүлеринге вишняның, инек-карааның, чыжырганаың өзүмнерин тарып олурткан.

Республиканың агроүлетпүр комплекизинге продукцияны бээриниң планы ажыр күүсеттинген. 2300 тонна сигенни белеткээн. 12 тонна янзы-бүрү каттарны чыгган, 1,5 тонна ары-чигирин белеткеттинген, ыяш ажыл-агыйларының дузалал ажыл-агыйларынга ажылдап турар кижи санынга онаарга 20 килограмм эътти бүдүрген. Социалистиг чарышка бирги одуругну ыяш ажыл-агыйларындан Шагаан-Арыгның, Каа-Хемниң лесничестволардан — Чербиниң, Тураның, Бай-Хаактының ээлеп келген. Планныг даалгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни чедиишкинниг күүседиринге ыяш сөөртүкчүлери: Улустарның найыралы орденниң эдилекчизи В. Нелюбов, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Ф. Ашуров, Тожунуң ыяш ажыл-агыйының ыяш дилдирер цехиниң бригадири, Күш-ажылчы алдар орденниң үшкү чергезиниң эдилекчизи В. Ооржак болгаш өскелер-даа киирип турар. Чыжырганаың үлетпүр ужур-дузалыг плантациязын өстүргени дээш Кызыл районнуң ыяш ажыл-агыйының директору М. Середин, ооң мурнунда лесничийи турган В. Барков, улуг агроному А. Балягина ССРЭ-ниң УАЧД-ниң хүлер медальдары-биле бо чылдың июль айда шаңнаткан, а ажылчыннар З. Кузовлева, М. Берестова, М. Кунчумей, С. Саая, Т. Сенда, трактористер В. Кара-Сал, В. Бальчутов, В. Владимиров, чазаныкчылар Ш. Ондар, С. Чолдагоов болгаш өскелер-даа УАЧД-ниң киржикчилери болган.

Арга-ыяш ажыл-агыйының база үлетпүр бүдүрүлгезиниң хөй янзы айтырыгларын шиитпирлевишаан, бис ажылдың стилин болгаш хевирлерин эде тургузар, курлавырлар камгалгазын күштелдирер, арга-ыяш курлавырларын чөп ажыглаарының талазы-биле контрольду шыңгыырадыр ужурлуг бис. Бо чылдың сес айларында 6740 рубль түңнүг камналга чедип алдынган, ажыл шагының чидирин эрткен чылдаазындан 42 хуу кудулаан-даа болза, чамдык Тожу, Каа-Хем, Чадаана ыяш ажыл-агыйлары ышкаш черлерде ажыл-агыйжы чорудулга экижиреййн турар.

Ажылдаар чер бүрүзүнге корум-чурумну, сагылга-чурумну быжыглаары, харысалганы бедидери, бүдүрүп турар продукцияның шынарын экижидери, бот-үнезин чиигедири, бүгү ыяш ажыл-агыйларының деңдески ажылдаарын чедип алыры, кижилерниң күш-ажыл болгаш амыдырал байдалдарын экижидери чугула. Министерство бо талазы-биле улам шудургу ажылдаар болгаш бо сорулгаларны чедип алыры дээш негелдени күштелдирер.

Арга-ыяш курлавырларын долу ажыглаарының айтырыы бүгү чуртта чидии-биле тургустунган болгай. Бистиң министерствонуң шугуму-биле бир кубометр ыяштан 62 рубльдың бараанныг продукциязын бүдүрүп, кескен ыяштың 86 хуузун ажыглап турар. Артынчылар 14 хуу болуп келген, ам бир сорулга болза, ол артынчыларны ажыглаарының аргаларын тывары, оода өдаар чүүлге ажыглаарының айтырыы боор турар. Бо талазы-биле котельнаяларны эде дериириниң хемчеглери боттаныр турар. Ниитизи-биле республикада 400 муң кубометр тудут ыяжын белеткеп, 170 муң кубометр хире дилиг материалдарны бүдүрүп турар. Белеткээн ыяштан артынчылар 80 муң кубометр чедер, а ооң чүгле 20 муң кубометри ажыглаттынып турар. Ыяшты долу ажыглаарының талазы-биле шиитпирлээр айтырыглар хөй боор турары моортан иле.

Арга-арыгны катап тургузар, камгалап кадагалаар талазы-биле хөй ажылдар бо беш чылда боттаныр. Технологияны экижиткениниң ачызында арга-арыгны катап тургузаар талазы-биле ажылдарның ажыктыын дыка бедидер сорулга салдынган. Каттарның, чыжырганаың чаа-чаа плантацияларын өстүрери, ары азыраар черлерни тургузары, тоорук тывыштыг баазаларын тударын көрдүнүп турар. 1990 чылга чедир арга-арыгның аъш-чем болур продуктуларын чыырын 900 муң рубльге чедир өстүрери планнаттынган. Бисте ажылдар хөй, солун. Маңаа ак сеткилдиг, харысалгалыг ажылдаар херек. Ынчан республиканың арга-арыглары улам көвүдээр, байлакшыыр, чоңга беримчеан улгадыр.

М. ГАКОВ,
Тыва АССР-ниң арга-арыг ажыл-агыйының министри.

«ЧАЛГЫННЫГ» КАМГАЛАКЧЫЛАР

Ан-2 даар таңныыл-хайгаарал самолёду кезек маңнап чоруй, кускү дээрже кылыйтып үне берген. Бедип үнүп алыры-биле Чадаана кырынга каш дескиие каапкан, командири Дмитрий Ярославцев ужудукчу— хайгаарыкчы Владимир Соколовче бир чүве айтырганзыг көрген.

— Ужудуушкун планын ёзугаар Кара-Хөлче углавыт— деп, Соколов чугаалазан.

Ярославцев ону билир-даа турган. Самолёт ужар уу-биле чорупкан. Ужудукчу-хайгаарыкчы утну компазы-биле дүүштүрүп көргеш, ол-бо талаларынче кайгап орган.

Ак-көк дээрде ужуп чораан самолёттуң ол-бо талаларында хөвең ышкаш булуттар каржыр эртип турган. Адаанче көөрге, оргулаа черлерниң оът-сигени куурарып оңа бергилээн. Ооң улаштыр даглар эгелээн. Элээнден шыпшык бажынга чедир арга-ыяш үнген улуг-даа, бичии-даа дагларны ол магадап чораан.

Бо чыткан тайгага өрт айылын болдурбазы таңныыл-хайгаарал экипажтың кол сорулгазы дээрзин ужудукчуларның кайызы-даа эки билир. Оларның хайгааралында чартык миллион гектар заим бар. Бо тайганы камгалап кадагалаар дизе, чеже лесник херек деп бодаар силер? Чүс-чүс кижи херек. Ону хайгаарап кылаштаарынга хөй үе-шак база негеттинер. А патруль экипажы бо хире улуг девискээрни ийи шак чартык болгаш-ла кезий ужуп кааптар.

Экипажтың кежигүн бүрүзү хуваалдалыг, кылыр ажылдыг. Самолёттуң командири Дмитрий Ярославцев-биле ийиги ужудукчу Валерий Моңгуштуң херээ ужудуп билир ол-ла, а арга-ыяш ажыл-агыйының инженери эртемниг ужудукчу-хайгаарыкчы Соколовтуң ол-бо черлер-биле харылзажыр, өрт өжүрерин организастаар, тайгада өрт өжүрүп турар кижилерни аъш-чем болгаш чепсек-херексел-биле хандырары дээш кылбас-ла ажылы чок.

Инструктор Уран Моңгуш баштаан алды парашютист база-ла ол самолётта. Өрт болу берзе, дүне-даа ажылдаар апаар. Ынчангаш олар бичии када күм кылып алыр дээш, курткаларын дежээш, шала кырынга чыткылапканнар.

Ужудукчу кабиназының солагай талазында саңдайны корабльдиң командири, оң талазын — ужудукчу-хайгаарыкчы ээлепкен. Оларның кайызының-даа карактары хеңниг-ле чүвени көрүп каап чораан. Элээн болганда солагай талазында ышты эскерип каапкан. Ыш үнүп турган черже самолёт углааш чорупкан.

Өртү дүрген узүткаар. кагуи уэер дизе, ону чүгле чогуур үезинде эскерип каарында эвес. Ооң кайы хире айыылдыын база тодарадып билир херек. Ындыг өрт кайыже углаарын, чуну үүлгедип болурун дуржулгалыг ужудукчу-хайгаарыкчы кижи болза, баш удур чугаалап болур. Чамдык өрттер дыка айыылдыг. Ооң оттары чиңгис алаанга, ыяштар төжектеринге чаштына бээр. Ооң ыяжы ыяштар баштарының аразынга тарай бээр болгаш ону самолёттан эскерери берге болгулаар.

Ужудукчу-хайгаарыкчы инструктор Моңгушту кый дээн.

— Өртү эскердиң бе, Уран? Өжүрүп шыдаар силер бе?

— Көөрүн көрүп-ле кагдым, аңаа чагдаар аайын тыппайн олур мен — деп, ол чугаалаан.

Олар ынчаар чугаалажып чорда, хатка сывыртаан от улам хөрлээлеп эгелээн. Ооң оруунга таварышкан аныяк пөштер ужуп тургулаан.

— Өрт улуг-дур. Ооң-биле эмнежири берге херек. Парашютистерниң эвээжи-ле коңчут. Лесничество дузалаптар ирги бе—деп, инструктор чугааланган-даа.

Байдалды Уран каш минута иштинде өөренип көрген. Хөй чылдарда ажылдап каапкан, өрт-биле канчаар демисежирин эки билир инструктор чуну кылыры баш удур бодангылаан. Өрт боор турган чериниң оң талазында элезинниг черлеп хем агып чыткан. Ынаар дамырак дорт агып кирип чыдар болган. Өрт өжүрүп чораан кижиге ол-даа болза, эки. Ооң чоогунда тулаа база бар. Мындыг черге өрт шоолуг өскүвес. Өрт дамыракты болгаш тулааны ойп каапкан база болур. Бир эвес каап каапкан болза, өрт хөрлээлевейн барып болур хире.

— Өжүрүп шыдаар бис.

— Ынчаарга-ла эки-дир — дээш ужудукчу-хайгаарыкчы черже халыыр онаалданы берип эгелээн: — Хонар шелчүтеш чок, ол-ла берге-дир. Арга кырынче халып болган-дыр силер. Ынчангаш оолдар костюмнерин кедип алыын.

Каш-ла минута эрткенде парашютистер халыырынга белен турган. Соколов кнопканы база каапкан. Халыырының медээзи эдипкен. Моңгуш самолёттуң эжиин бодунче тырткаш, бир дугаарында халыыр кижини кыйгырган. Самолёт каш долганган соонда парашютистер шупту халый берген. Аъш-чем, идик-хеп-даа черже дүжүр октаттынган. Инструктор Моңгуш адактың соонда шураан. Парашютистер менди-чаагай дүшкен-дир деп бүзүреп көрүп алгаш, экипаж маршрудун уламчылап ужуп чорупкан.

...Чадаанага кежээки имир дүжүп турда, самолёт аэродромга кээп хонупкан. Ол хүн ооң өске өрт-даа болбаан. Чадаанада авиасалбырның харылап турары районнарның аргаларынга өрттүң болуру, элээн кызырылган. Бо районнарның хөй-ниитизи арга-арыгга өрттү болдурбазынче улуг кичээнгейни салып келгенинден база чаъс хөй чаап турарындан өрт эвээш боор турар. Арга-арыгны чер кырынга болгаш агаардан камгалаар ажылдакчылар өртке удур тайылбыр ажылын калбартып чорудуп турары база салдарлыг.

Ниитизи-биле республиканың өртке удур ужар чүүл албанының, ол ышкаш Чадаанада авиасалбырның ажылдакчыларының организастыг болгаш ажылдап билир шинээн хынаарынга Красноярск крайның соңгу чүгүнге июнь-июль айларда болган өрт улуг шылгалда болган. Ангара, Подкаменная Тунгуска болгаш Хатанга хемнериниң чоогунга бо чайын дыка изиг болган. Хөлегелиг черлерге безин 39 градус чедип турган. Улуг кезиин даштыкыже үндүр садып турар Ангараның хадыны өрттенип эгелээн. Өртке удур ужар чүүл албанының ажылдакчыларын Совет Эвилелиниң бүгү булуңнарындан ол өрттү өжүрери-биле октаан. Тываның өрт өжүрүкчүлери, ооң иштинде Чадаананың парашютистери база аңаа киришкен. Улуг өрт болган черге олар дыка үр ажылдаан. Ыш чүгле карактарны ажыңнадыр эвес, харын өкпеже кирер болганындан черниң уг шинин безин тывары берге турган. Ыш көзүлбес болганындан ужудар безин арга чок, чамдык өрт өжүрүкчүлери ээн тайгага чиир аъш-чем чок элээн үр болган. Күш-деңгел тенуп, бир базым кылыры безин берге тургулаан. Чунуп, серген алгаш, чемнени каапкаш, база катап халыырынга улус белеткенип, организастыг чоруун көргүскен. Инструктор Уран Моңгуштуң бөлүү он удаа халышкынны кылган болгаш салдынган сорулганы күүседип шыдаан.

Ам күс дүшкен. Ынчангаш өрт айыылы боор болур чадавас. Бир эвес өрт болу бээр болза, ону хөрлээлетпейн, чаа-ла эгелеп чорда өжүрүп кааптар хемчеглерни алыр дээш Чадаанада салбырның өртчүлери баш удур хемчеглерни ап чорудуп турар.

М. АХМЕТЗЯНОВ,
арга-арыг камгалалының Тывада ужар чүүл звенозунуң диспетчери.

САД ӨСТҮРЕРИНИҢ МАСТЕРИ

Төрээн черниң арга-ыяжын, үнүш-байлаан камгалап хайгаарары, ыяшты, кат-чимистиг тарып өстүрери бүгүнүг, солун мергежилдерниң бирээзи. Арга-арыг ажылдакчыларының сагыш човаар чымыжы-ла хөй. Өрт айыылындан арга-ыяшты камгалаары, ону болдурбазы-биле баш бурунгаар тайылбыр ажылын чорудары, арга-арыгның арыг-шевер, кадык байдалын хайгаарары, чаш ыяштарны тарып олуртуру, сад, кат-чимис өстүрери, чайгы, күскү үелерде сигеп кезилдезинге киржири, кат, тоорук чыыры...

Сүт-Хөл лесничествозунда чыжырганаа плантацияларының алдын-сарыг чимистерин чаагайзынып көрүп, ону аэ саубиле эргип, кезип чоруур чазык шырайлыг, назыны дөгүзе-даа, адаккыр, кашпагай кижини бо-ла көрүп болур.

Ол дээрге Сүт-Хөл лесничествозунда 26 чыл ажылдап келген Чылбак-оол Байырович Ооржак-тыр. Ынак мергежилинге ол байлак арга-дуржулганы мөөңнеп алган. Ынчангаш Чылбак-оол Байыровичиге сад өстүрериниң мастери атты тывысканы таварылга эвес.

Сүт-Хөлге чыжырганаа ажыл-агыйлыг лесничествону 1962 чылда тургузупкаанда тен чок алтай чыжыргананы беш гектар черге олурткан. Амгы үеде Сүт-Хөлдүн чыжырганаа плантациязы 80 гектар чедир өскен. Хемчик унунуң чыжырганаа үнген арыгларын өрт айыылындан, төтчеглээшкиннен камгалап, Чербиде ыяш өстүрер ажыл-агыйдан экелген чыжырганаа өзүмнерин ол-шыктыг алаактарга чылдың-на немей тарып турар.

Бо бүгү ажылдарга Чылбак-оол Байыровичиниң киирген үлүг-хуузу эвээш эвес.

Бойдустуң байлаа кайгамчыктыг эм кат чыжырганаа дүжүдүн удавас ажаап алыр үе келир. Ч. Б. Ооржак бодунуң харылаар участогундан чыжырганаа кактаар кээрэ чарып алган чурттакчыларның ажылын хынап, төтчеглекчилер-биле демисежип, эм кылырынга чыжырганаың улуг ужур-дузазының дугайында тайылбырлап, чугаалап берип турар.

Чыжырганадан аңгыда лесничество бальзамныг теректи өстүрүп, хоорайлар, суурларның чаагайжыдарынга берип турар. Бо терек чүгле Хемчиктиң, Улуг-Хемниң шынаа, ховуларында эвес, Өвүрде, Моңгун-Тайгада безин өзүп, суурларны аян-шинчи киирип турар. Улуг-Хемниң, Таңдының ховуларында Сүт-Хөлге өстүрген теректерден тараан ногаан дилиндектер, хөрзүнну хат, чаъс эрозиязындан камгалап турар. Ыяштың чинирбей будуктарын питомникке өстүреринге Чылбак-оол Байырович база мергежээн.

Хоочун арга-арыг ажылдакчыларының бирээзи Чылбак-оол Байырович, өске эш-өөрү-биле бир домей, боттарының байырлалы— арга-арыг ажылдакчыларының хүнүн мөгаг чок ажыл-иши-биле уткуп турар. Лесничествонуң ажылдакчылары бо чылын «Сүт-Хөл» совхозка 54 тонна сигенни белеткеп берген. Ол ышкаш күрүне фондузунга киириштир коллектив 100 тонна сигенни белеткээр онаалдазын 115 тоннага күүсеткен.

Бедик мергежилдиг бөдүүн кижи, бодунуң ажыл-херээниң мастери Чылбак-оол Байыровичиге коллектив чоргааралаар. Төрээн черниң бойдус байлаан камгалап, ону албекшидеринге ол төлептиг үлүг-хуузун киирип чоруур.

Бистиң корр.

ЧУРУКТА: Сүт-Хөл лесничествозунда хоочун ажылдакчы Ч. Б. Ооржак.

Куулар ШАҢГЫР-ООЛДУҢ фотозу.

ШҮГДҮНЕР, БОДАНЫР

Улуг-даа, биче-даа назылыг номчукчуларга чаа ном улуг белек болур. Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы С. Сүрүң-оолдуң «Ногаан ортулук» деп тоожузу чырыкче үнген. Мораль темазы мында кол черни хөлеп турар. Маадырларының овур-хевирин айгы-айгы, иле көргүстүнген. Авторнуң эскерикчелин демдеглээр апаар.

Баштаксымаар Ашак-оол бойдуска ынак, ону камнап чоруур. Холае ыштарже боо арынган кижилерни соксадып турар. Чедер, Бора-Хөл дег кадып, соглу бербезин дээш, ону камнаары чугула дээрзин ном угаадып турар.

Чолаачы Өпей-оолдуң овур-хевирин чеңимчелиг чуруп көргүскен. Сиилең Александрааны төлеп чогун, халымаан бижээни өскелерин бодандырыптар. Литератураның кужу — амыдыралдың шынын чуруп көргүскениңде, четпестерге эптеш чогунда. Чогаалчы С. С. Сүрүң-оол бо чугула негелдени удуртулга болдуруп турар. «Ногаан ортулукту» номчааш, номчукчу түңнелдерин үндүрер, шүгдүнер.

С. САНДЮ.

ДУЗАВЫС

Ак-Тал ортумак школазының 7 «б» клазының өөреникчилери, бистер, кыштаглар септелгезинге киржип, совхозувуска дузаны көргүстүвүс. Кошкар кадарчызы К. Чапаевтиң бажыңын малгаштап, чылыглап бердивис. Малчыннар бистерге өөрүп четтиргенин илереткеннер.

М. ОНДАР.
Ч. СЕВЕК-ООЛ.

Улуг-Хем район.

ЧУРУКТА: Сүт-Хөл районнуң шөлдеринде дүжүт ажаалдазында ажыл-ишчилерге солун программалыг концерттери-биле барып турар «Ак-көк Сүт-Хөл» агиткультбригаданың бот-тывынгыр артистери.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТЕ МУНГАНЫМ

Болган таварылга

Шору эр апарган мен. Дузак, какпа салып, өргени-даа олуруп эккээр, сырткымыш туткаш, балыкты-даа шелиптер болу берген мен. Арга кирип, ак коданнап, диинниеп-даа турар адыгжы апарган үем чүве ол.

Өшкүте дөмей, хая-даш кырлаар те-чүмманың-на бараан безин көрбээним шын. Кодан хойга-даа катчы бээр деп, кырган-авам хөөреп органын дыңнаан мен.

Ынчан Актың Казылганнытга соогу кончуг турган. Өшкү кадарып чоруурда, ачамның эрги дүүргезин чүктепкен мен. Өрү шаар хаяларже каш өшкү үне халчы берген. Оларны хай дээр дээш, одуругтлап баыл орган мен. Шоңаранннаан чүвелерин көргеш, кайгай берген мен, чогум анаа малдан өске болган. Те деп билип каан мен.

Дааш үндүрбейн даштарны кырлай-кырлай, мыйыстыг шокар тениң борбак бажынче шыгаап алгаш, боонуң мажызын чык кылдыр бастым-на. Ийи, үш шурап чоруй, те ынаар-ла күстүге кээп дүштү. Чанынга чеде бергеш көөрүмге, кончуг-даа улуг, чаагай те болду. Мен чүү боор, тап-билээ сөөп аар бодааш, семис тени чавыдактап алгаш, шелээн дыштанып ор мен. Кес-кү-хөрээнден, хан кажан төкту бээр ирги дээш манап орарымга-даа сураг.

Эжен-не бо! Мунуп алган тем шимчеп, тепкиленип эгеледи. Чизир-чазыр тура халаан. Мен ооң мыйызындан так туттунупкан мен.

О. БОРАШ.

НАЧЫН

Солун кижилер дугайында

Ынчаарда аллы азы чеди хире харлыг оолак турган мен. Ынчалза-даа ол үедеги болуушкуннарны сактып олурарымга, угаан-сагыжымдан чидир уттундурган чүве чок — тодузун ол хевээр көрүп чоруур-дур мен. Бистиң чурттап чораанывыс Азар-Төш деп арттыг, Сексеге деп сынныг — Ак-Хемниң девискээри делгем-даа болза, аллы арбанның кижилерин барык тодузун таныыр турган мен. Бодуун, эскет чок-даа болза, кичээнгейимни боттарынче ала-чайгаар хаара туда бээр кижилер база турган.

Дурт-сыны ындыг кончуг узун-даа эвес, кыска-даа эвес — ой-тавында бол, эът-ханы тырын, харын-даа шыткуп каан чүве дег, күдер шымырак бир кижи турган. Ынчаарда бичии оолактың мээң, караамга ол улгады берген кылдыр көстүр чораан. Ам бодаарымга, үжен хар иштинде кижи турган-дыр ийин. Оон чогум адын билбес мен, ынчаарда безин дыңнавайн чораан мен. Кижи бүрүзү ону Начын дээр. Оон ол дың чаңгыс адынга алдаржаан кижи-даа турбаан, канчап ындыг аттыг апарган кижи боор деп сонуургавас-даа турган. Көзүлдүр-ле херлүг-шымырак кылдыр көстүр кижи боорга ындыг ыйнаан. Мөге-шымыраа-ла шын харын: ийи, үш кижи арай боорда көдүрер чудукту чааскаан ооргалапкаш, тавында кылаштап чоруй баар. Терге кырынче ийи кижи бергедежип үндүрер улуг барбада тарааны — чиик көдүргеш, ынаар үндүрүп каар, шарыга-даа дижилей чүдүрүптер. Бир катап малгашче кире берген боос инекти улус уштуп чадажып каан. Ол ону ийи мыйызындан чааскаан үндүр сөөртүп келгенин көрген мен. Начын деп шоланы чок черле чөптүг тывыспаан хире.

Ол бай-шылалдыг-даа эвес, анаа-ла аксынга ой каш малдыг чораанын билир мен. Артык сөс-даа чугаалавас, улус аайындан эртпес, топтуг-томаанныг боорга ындыг ийнде, улустуң ындазында ону хүндүлээри аажок:

— Начын ынча дээн — дижир.

— Начын-биле сүмележип көөр-дүр! — дээр.

Арага-дарыже шоолуг хандыкшывас кижи.

— Э-эй, уруум, дөө аалда Начынны бээр кый деп акел! — деп херээженнер дүржоктангаш ашактарын ынчаар томаартыр.

Начынның Дуктүгбей дээр ылчыңзымаар каты ашак чораан. Ынчаарда кожуун азы суму төвүнге кандыг-бир улуг тудуг кылыр деп барганда, аңаа херекээр чудуктарны тус-тус арбаннарга өреге барымдаалап онаап каар турган. Өреге бүрүзү эп акшаи шилип туруп кескеш, оон шанактыг аъттарга тепретчилеп бадырар. Ол бадыргаш, орук чеже-даа узун, чудуктар чеже-даа аар-берге болза, айтыканы төпке ыяпла чедирер. Бир-ле ындыг чудук онаалдазы күүседир дээш, каты ашакты Начын эдерткеш, чорупкан чүве-дир.

Тайгага келгеш, чудуктарын шанакка салгылаарынга белеткеп алганда, демги каты ындыг ылчың чүве бодап алган: «Күдээмни улус начын-начын-на дээр, мөге-мөге-ле дээр, чогум чүү хире мөге кижил бо, шенеп көөр-дүр адырам». Шанакты чудуктуң чоон бажынга чыгай чоокшуладып келгеш, сүмелээн:

— Сен-даа, шымырак кижи, чоон бажынга туруувут. Мен ортузун харылаайн, оол.

Он метр кедергей чоон, чевүрээлиг, ол чудукту быра-даа херегдевейн, чоон бажындан Начынны алган-на, каты ашак күдээшиниң көрбейн баарын ажыглап, көдүреринин улуу — дедир базарын бодап, баартактангаш чылыпкан. Ынчалза-даа Начын чудукту, оон-биле катай дырбаңнады көдүрбүшаан, шанакта тускай сыртыктың кертинге салып каан. Оон дүште-даа чок айтырган:

— Сенээ кайы хире аар болду, катым?

Ашак арга-чадаарда, опуузуннут мегелээн:

— А-аа богда, аңа көргүзүн дег аар чудук-тур моң, оол! Эегилерим кизирт диди ышкаш ийин...

Оон эгелээш, күдээшиниң кужун ашак шенебестээн.

Ынчан дайын үезинде, үениң байдалынга бүгү чүве чайгаар-ла хаара туттуна берген турган. Бистиң Ак-Хемнивис мичаңгы Кызыл-Даг сумузунуң бир чартыы болганда, Терезин ховузунче бадырар буганы дем-биле кылыр дээн. Сумунуң төвү — Булуң-Терек суурнуң чиге мурнунда Бижиктиг-Хая деп чер бар. Улуг буга дээзин олап эртирер.

Ломунуң шиш бажын бир кижи чалым хаяның час арнынга үстүре тудуп бээр, бир кижи пуд чыгам аар маска-биле кирп шаап-ла билир. Чогуур хемчээлинге четкиже, чүс-даа катап туттур. Чалымны дүргаар ынчаар үттеп-үттеп, иштинге чаза тевер чүүл урганш, оон-на былдалаптар...

Бо улуг үүлеге киржир дээш, Ак-Хем араттары база келген. Оларның аразында Начын база бар. Алыс мөге шымырак кижи боорга, аар масканы тутсуп каапнар. Холдарының, ооргазының шыңганнарын кырлаңнады ажылдааш, моган-шылаарын, амыр-дыжын-даа бодаваан.

Буга тудуунуң улуг чымыжы адакталып турда, оон байырлалын лаарта эртирер, аът чарыштырар, мөге хүрештирер дээн деп чугаа дыңналып келген.

Өөрү Начынга санал кииргэн:

— Чаңгыс суму-даа болза, арай хайы черде чурттап турар болгай бис. Ак-Хемнивистиң адын камгалап, хүрежип көрзүңзе кандыгыл?

Начын шуут-ла ойталаан:

— А-аа хупура, ужур-турсуур ажылдап каапкан мен-ден чүү үнерил?! Черле ынчаш, хүрежип-даа чорбаан кижи мен — деп каан.

Байырлал эртирер дээн деп медээниң соон ызырты, эске бир чугаа база дыңналып келген: ук байырлалга кожа сумулардан база мөгелер чаладып каар, шупту алдан дөрт мөге хүрежир. Булуң-Теректиң эң шымырак дээн хоочун мөгелерин, ону бодааш, бо ажылга киириштирбейн, соодуп-дыштандырып каан деп чугаа, шынап-ла, дамчыыр чугаа эвес, шын апарган. Ону Начын база билип каан. Байырлал ол хүн эртер деп турда, даң бажында Начын чугаалаан:

— Арбан, сумузу-биле чок мынчаар шүүдеп, кара дерин төп, ийгу-дыжын сагынмайн турда, хүрежир-ле кижи мен дээш, чамдык кижилерниң азырадып чыткылаан херээ чүл? Бир тээ, ындыг болганда, хорааныг-дыр, мен база хүрежирим ол, оолдар. Кайы эре күш кирип алганнар эвес, көөр-дүр. Аалда содак-шуудаам ап алыйн деп, мээң адымны база киирпип каар силер!

Начынның адын хүреш даңзызынга киирпип каар дээш баарга, байыр-наадымны башкарып турган чамдык кижилер сан чедишкен дээш херекке албаан.

Ынчалза-даа Начын ыыт чокка содак-шуудаан улам дүрген кеттингеш, нес-баш чокка мөгелер аразынга барып олуруп алган. Оон кады ажылдап турган өөрү база аңаа хей-аът кирип. Начынны хүрешке киирер дугайында негелдезин күштелдирип эгелээннер. Демгилери аргажоктуң кырындан киирип, оларның ыайын эдерер ужурга таварышканнар.

Алдан дөрт мөгелерниң аразында, даштындан көөрге, кандыг улуг чаагай кижилер чок дээр! Начын оларның аразынга эскет чок, шоолуг эвес кылдыр көзүлген.

Хүреш-даа эгелээн. Мөге салыкчылары маңнажып үнүп келгеш, баштай-ла мурнунда дыштандырып алгылааны мөгелерниң эң күштүүн кыйгырып, кажан, каңа, каш катап шүглүп чораанын алдаржыдып шаг болган. Сураглыг мөге, буга-шарынны дег магадылын көргетпезинг, турамында таваар, деңип үнүп келген.

А Начынны ол-да шола ады-биле кыйгырып үндүрүп келген боордан башка, аңаа немей алдаржыдар чүвези чок болган.

Көрүкчүлер аразында оргактыг чугаалар үнгүлээн:

— Улуг мөгеге үндүрүп берген эге «чиш» ол малкажыы але?

— Бо хоочун аңаа кайын чем болуруул аан!

— Улуг мөгениң адын шуудадырынга херек чүве-дир ийин...

Сураглыг мөге каш катап хөме тавартылаан. Ынчалза-даа Начын былдай дүшкүлеп чоруй, ам-на сегирип алган. Чая соккулаарга-даа, шимчеш кылынмаан. Көрүкчүлер база кичээнгейлиг апарган. Туттуп алганы кезек шимчегилээннер дег болганда, Начынның оң буду бирээзиниң майыында сирт кылынган, улуг мөге шагда-ла черде барган! Оон ындыг дүрген канчап черде барганын көрүкчүлер безин пат кайгаан.

Начын доразындагы онгарларын чиик-чиик ажылгылааш, шүткүп үнген. «Начын» деп шоланы ол телептиг камгалаан.

Начында мээң эзинерим тала бар — оон эскет чок бодуунуң херээн аштынып көргеттинмези мээң кончуг таарыштыкан. Шүглүп үне-даа бергеш, ооң дугайында ыттавас, чүү-даа болбаан чүве дег, аңаа ажылдан чоруй баар турган.

М. ӨЛЧЕЙ-ООЛ.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 21-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45—Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 9.25 — «Спортлотонуң 38-ки тиражы». 9.35 — «Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 11.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — Аян-чорукчулар клуву. 12.35 — «Музыка киоскузу». 13.05 — «Кодээниң шагы». 14.05 — Чурукта уран чүүлү. Доңчулаа. 14.50 — «Арга-арыг ажылдакчыларының хүнүнге. «Техниктиг хөгжүлдениң базымнары». Док. фильм. 15.35 — Тоол аалдап келген. «Ынаа, билдинмес орукчугаштарга». Уран-чечен фильм. 17.05 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Т. Синявскаяның концерти. 17.55 — «Делегей панорамазы». 18.40 «Айылал». Мультфильм. 19.00 — «Байырлал кымның нуруунда?». Грузияның Хобск районунуң культура-спорт комплекизиниң ажылының дугайында. 19.40 — «Таныжылар: аныяк кинематографистер». Уран-чечен кыска фильмнер. 21.00—«Үе». 21.35 — Д. Д. Шостакович. «Сески симфония». 22.55 — 23.15 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — «Ийи дайынчы». Уран-чечен фильм. 9.50 — ССРЭ-ниң Күрүнениң академиктиг симфония оркестриниң концерти. 10.35 — Орус чугаа. 11.05 — Авамның школазы. 11.35 — «Кылын шыдаарының кызыгаары». Беш сериялыг уран-чечен фильмниң 4, 5 сериялары. 14.00 — Спортчу программа. 14.30 — «Дириг амытаннар дугайында». 15.30—Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. П. И. Чайковский. № 6 симфония. 16.20 — Бистиң корреспондентеривис чугаалап тур. 16.50 — «Үе». Төөгү, Овур-хевир». Док. фильм. 17.10 — «Билдинмес кижиниң чугаазы». Уран-чечен фильм. 18.50 — М. Хамракулова биле У. Зияев ырлаар. Душанбеден дамчыдылга. 19.25 — Делегей болгаш аныяктар. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Хрюшаның чаа ужуралдары». Мультфильм. 20.15 — Дзюдо хүрешке ССРЭ чемпионады. 20.50 — Док. фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Док. телефильм. 21.45—23.30 Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Рига) — ЦСКА.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

ЛОТЕРЕЯНЫ ОЙНАҢАР

ДОСААФ лотереязындан кирген акша-хөреңги чурттуң камгалалын быжыглаарынга барып турар.

Ук лотерея чорудулгазы шериг назылыгларны шериг-техниктиг мергежилдерге өөредириниң материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга, улус ажыл-агыйынга техниктиг массалыг мергежилдиң специалистерин белеткээринге болгаш спорттуң техниктиг, шериг-дузалал хевирлерин хөгжүдеринге идиг берип турар.

Чамдык хамаатыларның талазындан билеттерни хынаарының чурумун билбезиниң чылдагаанындан чылдың-на эртвеп тиражтарга алдынмаан ойнап алыышкыннарның түңү элээн каш миллион рубль болуп турар.

Ынчангаш чамдык тайылбырны кылыры чугула.

Ойнаашкын тиражтары чылда ийи удаа, июнь болгаш декабрь айларда эртип турар. Таблицаларны «Советский спорт» солунга парлап турар болгаш ДОСААФ райкомнарынче база районнарның харылзаа белдиринче чорудуп берип турар.

Ойнап алган бараанарны (өртээнден хамаарылга чокка), ол ышкаш оон оруунга (500 рубльден өрү өртектиг бараанның орнунга) акшазын алырда билеттерни харылзаа черлериниң дамчыштыр (чорударының өртээн төлевес) ССРЭ-ниң ДОСААФ Төп Комитединиң лотерея чорудулгазының талазы-биле эргелелинче: 12362, Москва, Волоколамск шоссе, бажың 88, корпус 8 дээр адресче чорудар.

Ойнаашкынныг билетти чорударда ээзи бодунуң фамилиязын, адын, адазының адын (долузу-биле), паспортунуң сериязын болгаш дугаарын, кым, кажан тывысканын, бажыңының долу адрезин бижээш, бараан азы оруунга акша-биле алырын айтып каар.

Ойнап алган чүүлду «негеп келириңге чедир» деп адрес-биле чорутпас.

Лотерея билединиң ээзинге чүгле ойнаашкынныг тираж таблицазында айыттынган бараанны бээр. Бир бараанны өскези-биле солуурун чөпшээревес.

Ойнап алган бараанарны бистиң республикаже РСФСР-ниң Садыг министерствозунуң Роспосылторг дамчыштыр чорудуп берип турар.

Улуг хемчээлдиг чүүлдерни (автомобиль, мотоцикл дээн ышкаш) Абаканның демир-орук станциязынга чедир чорудар, оон ынай сөөртүрүн ойнап алган кижи бодунуң күсели-биле кылыр.

Ойнадып алган биче хемчээлдиг чүүлдерни эргелелден наряд келген соонда бир ай хуусаа иштинде чорудуп бээр.

Ойнаашкынныг лотерея билединиң ээзи бараан оруунга акшаны ап болур. Акшаны, азы бараан оруунга акшаны ажаалга кассаларын дамчыштыр төлеп бээр.

500 рубльден өрү өртектиг ойнаашкынның төп ажаалга кассазы төлеп бээр мурнунда ук билетти экспертиза кылыры-биле ССРЭ-ниң ДОСААФ Төп Комитединиң лотерея талазы-биле эргелелинче билеттиң ээзи ойнап алган бараан алырының чуруму ышкаш, шак ынчаар чорудар.

Ойнап алган барааны алырының чурумун, оон-даа делгеми-биле таныжар дизинерзе ДОСААФ обкомунуң 2-51-27, 2-21-10, 2-43-38 дугаарлыг телефоннарже азы ДОСААФ райкомнарынче долгааш айтырар.

ДОСААФ лотереязын ойнаар болзуңарза, Төрээн чурттуң камгаланыр күчүзүн быжыглаарынга дузалажыңар ол болур.

ДОСААФ лотереязының билеттерин ДОСААФ комитеттеринден болгаш хей-ниити тарадыкчылардан садып ап болур силер.

Н. ДРОЗДОВА,
ДОСААФ обкомунуң инструкторы.

КИЖИ ЧЕМИ ХИМИРЕЛИГ

Шоодуглуг чечен чугаа

Кокай-оол Хоптак-оолович четтикпейн маңааны ажыл шагы дооступ, секретарь-машинакчызы чанып тары билек, азыгда «кадап каан» улуг кара сейфти кангырт кылдыр ажыткаш, оон даштындан хөй сылдыстарлыг, боолук моюннуг шойбек шилде чемин эрттир каттан кара шай дег өңнүг араганы ужулгаш, стол адаанче камныы кончуг чажыра салып алган. Ооң соонда графин чаңында кылаңнаан кырлыг стаканның суун соңга баарында ыяш савада олурткан чечек дөзүнче кудупкаш, көжегелерин дуй тырткаш, кулак салып дыңнаалаарга, шимээн чок боорга, коньяктың аксын ушта эргеш, стаканны долдур иштеп алгаш, хүлүмзүрүй каапкан.

— Эш Кокай-оол Хоптак-оолович, чорук-херээң чогуннгур, ажыл-үүлең аайлажып-ла турар болзун. Таарыштыр ажылдаар, таарыштыр чурттаар херек — деп, бодун бодү аяар сургааш, дашказын өрү көдүргеш, пактапкан.

Үш хире чиик машина чайлыг кирер чаа гаражты база эт-херекселдер шыгжаар складты кыска хуусаада тудар кылдыр дугуржуп алган тудугжуларның бригадири Оганджаннин дээрзиниң салганы иштиг ийи шилиниң бирээзин Кокай-оол Хоптак-ооловичиниң четтирип орары ол чүве-дир. Ажыл-агыйжы арга-биле тудуг кылырынга соңгаартан келген тудугжуларның арга-дуржулгазы улуг улус дээрзин ол дыңнаан. Тудуг материалдарын база боттары тып алыр. Даң бажындан орай кежээге чедир ажылдаар. Дыштаныр хүн сагывас. Черле шымбай улус.

Кокай-оол Хоптак-оолович ийиги дашканы аптарының бетинде, кадайынче таарыштыр телефоннаан:

— Кызылдан улуг даргавыс келген. Ону аалчылар бажыңынга чедирер кижи-дир мен, кадай. Оон ынай та чүү деп айыткзар чүве ийик. Аңаа бараан болуп, орайтай бээр боор мен.

«Бо-даа — магалыг эт аа! Оон ачызында кадайым аксым ыдызын билбээн-не болгай» дээш, Кокай-оол Хоптак-оолович телефонунуң дашказын суйбап каан. Оон улаштыр аалчылар бажыңында чурттап, боттанныг ажылдап турар, аразындан суг акпас өңнүүн дораан чедип кел деп долгапкаш иштинде ырлагылаан:

Долгап, долгап, салыптарга,
Дораан чедер телефоным...

Ол кежээ Кокай-оол Хоптак-оолович өңнүү-биле кабинединге ийи шил коньякты божудупкаш, бажыңынга караңгылай бергенде, ийи, бирлеп илгидип келген.

— Улуг дарга кижи дашка сунарга, эжок болгай аан дээш, бичиилеп ижип ордум, кадай — деп, Кокай-оол Хоптак-оолович өөнүң ээзинге таарыштыр агартынарын оралдашса-даа, оозу кончааш, ваннага соок сутта булгап-булгап орунга чыттыр идип каан. Даартазында кулакты база-ла конгалап каапкан.

Чээрби ажыг хонганда, Оганджаннинның бригадазы ишти-даштын чараш чаагай гаражты, складты бүрүнү-биле тудуп дооскан. Кокай-оол Хоптак-ооловичиниң чурттап орар бажыңының иштин тоолда дег көрүштүг кылдыр септеп берген. Чаа тудугнуң ажыглалга киргенин тудугжулар дарга-биле кады демдеглеп, шиштээн эът чооглап, дашканы-даа мага хандыр көдүргеннер. Бригадирниң тургускан нарядын ээнги дыңзыы берген Кокай-оол Хоптак-оолович чүгле чүтүртү көргеш, ат салып, бадылап берипкен.

Удатпаан чок саң-хөө черининң ажылдакчылары Кокай-оол Хоптак-ооловичиниң удуртуп, баштап орар организациязының бухгалтериязынга ынналда чорутпааш, чаа тудугну кылганнарга артык акша төлеп бергенин илередип, дарганың саң-хөө чурумун каржызы-биле хажытканын улусчу контроль комитединче ыңнаткан. Кокай-оол Хоптак-оолович, хамык чүвениң хөлү эртекнде, ам кээп бажын шашкан. Тудугжуларга артык-ва төлээн акшазын долузу-биле оон шалыңындан тырттырып, аңаа шыйгы доңгулданы база чүктеттиен.

Бакка бак улажыр дээрн ышкаш, кыш эртип, хар сойлуп чорда, чаңын орта аар чүъктүг улуг хаарнжак дүжүрер орта, гараж биле склад даалдан туткан ойнаарак бажың дег, Кокай-оол Хоптак-ооловичиниң карактарынга-ла чайырт кылдыр буступ бады барган. Кужур даргавыста ыиттаар чүве чок, кежээлечин калган. Гаражта оон чоокта чаа садып апканы, «дыштандырып каан» «Жигулизин» ээминирден сектуп баткан бетон плиталар мыдыраадыр дуктарпен-не болгай.

В. ХОМУШКУ.
Кызыл-Мажалык.

Агаар

Республиканы бөгүн шокар булуттаар, чамдык черлерге чаъстаар. Соңгу-барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы дүне 0—5 градус чылыыр, чамдык черлерге 0—5 градус соор, хүнүс 13—14, чамдык черлерге 4—5 градус чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар, чаъбас. Соңгу-барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы дүне 0—2, хүнүс 13—15 градус чылыыр.

Кино

СЕНТЯБРЬ 21-ДЕ

«НАПЫРАЛ»: «Мой дом на зеленых холмах» 11.20, «Тихая застава» 9.30, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (улаткан) шактарда, «Фуэте» 13.10 шакта.

«КАА-ХЕМ»: «Зловредное воскресенье» 11.30, «Русь изначальная» (1, 2 сериязы) 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Василиса Прекрасная» 10.00, «Тайна золотой горы» 11.30, 16.50, «Парашютисты» 13.10, 15.00, 18.30, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник № 152 9.40, «Бесконечная история» 11.10, 13.10, 15.00, «Седьмая мишень» 16.50, 18.50, 20.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Счастливые дни Муми-Троллей» 11.00, «Легенда о бессмертии» 15.20, 17.00 (улаткан) шактарда.

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техшколазы секретарь-машинакчылар курстарынга өөреникчилер чыып турар. Курстарга 8—10 класс дооскаппарны хүлээп алыр. Өөредилге хуусаазы 4 ай. Өөредилгениң хөлези 105 рубль. Өөредилге 1986 чылдың октябрь 1-де эгелээр. Айтырыгларны даралзыында адресте тодарадыр: Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 40.

«АЪТ АЖААКЧЫЗЫ»

Чазшкын соокда, чер чаъс суу-биле чээп алырга, чергедешкен чеди чүзүн дуга өңнер чер биле дээрге ойнай бээр. Ол дээрге чеңзэш-ле болгай. Оон ийи хүжу [illegible] турар. Бойдустуң чараш бо [illegible] тоолда-даа, тывызынга-даа кирген. Оон эрткеш уруглар садтарының ады апарган.

Чиңгис Өвүр районда Саглыда уруглар садының ады — «Челээш». Чараш сөстер хөй «Хүннээрек», «Чечек», «Сайлык», «Сайзанак». Кажан «Кызыл Тук» совхозтуң төвүнге уруглар сады ажыглалга кирерге, суурнуң чурттакчылары үстүнде аттарның аразындан «Челээштиг» шилип алганы чадавас.

Чугааны узатпайн, аскак хөй-даа ырады, дораан эгелей берейн. Алыын чарашсынганым уруглар садында аът-даа, аът ажаакчызы-даа чок. Ол хиреинде чамдык кижилерниң ат-фамилиязын шалың төлевириниң табелинге киргеш, күрүнениң акшазын болзунун акшазынче Севиней Оорҗак сут ап турган.

Аът ажаакчызы дээш, төлевир ап турган силер бе? деп айтырарга, албаги бис деп тайылбырны олар берген.

— Бүгү назынымның дургузунда суурга чурттап чорбаан мен, уругларм ырак чурттап, совхозка малчыннап, а сеңге чеде назыным улгатканы-биле саммапшиктеп чоруур кижи мен, уруглар садынга аът ажаагаан дээш акша-даа ап көрбээн мен — деп, ол айтырыгга Настык Оорҗак база тайылбырлап турар.

Бо хевирлиг тайылбырны Д. Оорҗак, А. Доңгак, О. Оорҗак база берип турар.

Ааңайтын, ажыл төлевириниң табели чеже шыдажыр боор, Мергеңдей, черле чүү кончуг чүвел деп, мээң хомудап келген. Сонуургаачал болгаш номчуй каапты.

Бүдүн чартык шалыңда ажылдап турар кижилер-даа бар. Оон чижээнге эргелекчи Севиней Оорҗак хамааржыр. Шалыңы болза, айда 144 рубль, кижизидикчи дээш 43 рубльди, ниитизи-биле айда 187 рубльди доктаамал ап турар. Татьяна Оорҗак 1985 чылдың апрель айдан сентябрь айга чедир кижизидикчи дээш 102 рубльди, октябрь айдан эгелеп, «муарук» дээш 48 акшаны ап эгелээн. Ынчангаш айда оон алыр шалыңы 170 рубль.

База ол ышкаш «конюх-возчик» дээш айда 90 рубльди, аңгы-аңгы кижилер аттарын киирип, С. Оорҗак бодунга шиңгээдип ап турар. Ооң тодаргай чижектери болза: 1985 чылдың февральдан апрель айга чедир Өлчеймаа Кууларның адынга 270 рубльди, ай санында-ла «конюх-возчик» дээш 90 рубльди алган; Экер-оол Оорҗактың адынга 1985 чылдың июль айда 90 рубльди, сентябрьның чеди хонуктарында 26 рубльди, ниитизи-биле 116 рубльди апкан.

«Настык Оорҗак» 1985 чылдың май айга чедир сес айларның дургузунда ай санында-ла 90 рубльди ап келген. 1986 чылдың июнь айдан эгелеп «Дозулдай Оорҗак» — «конюх-возчик» ажылдың шалыңын доктаамал ап турар. Ынчалза-даа «Челээш» уруглар сады аът тутпайн турар. Херек кырында алырга, аът-даа, шанактерге-даа чок, суг сөөртпейн турар.

Бо коллективтиң ажыглаар суун «Кызыл Тук» совхозтуң суг сөөртүкчүзү чолаачы Чечек-оол Оорҗак сөөртүп турар. Ооң адынга 1985 чылдың ноябрь, декабрь айларында деп чуп турар дээш 84 рубльдиң төлевирин үндүрген. 1986 чылдың январьдан июль айга чедир Чечек-оол Оорҗак айда 42 рубльди чеди айларның дургузунда «дузалакчы повар» дээш, ниити түңү 294 рубльди төлээн деп табельде тургускан, ол хөй түңү С. Оорҗак бодунга алган.

Александр Доңгак 1985 чылдың декабрьда кочегар ажылынга киргеш, май айга чедир ажылдап, 96 рубльди ай санында ап турган деп бижээн. Күрүнениң хөй түңнүг акша-хөреңгизи-биле садып эккелген аар өртектиг чүүлдерниң чоорту эстип читкениниң фактылары бар.

Алыксак чиксек чорукту чижектерин моон ыңай-даа уламчылап болбайн аан. А бис маңаа соксап каалы. Районоон бухгалтериязы, Севиней Оорҗакка халеска өргүүкен күрүне акшазын санаар, [illegible] келген боор.

ШЫН. Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кезээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, [illegible]

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3365

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01151

Национально-
[illegible]
отдел

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 23 вторник № 223 (13223)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 кепеек.

АЖААЛДАНЫҢ ТЕМПИЗИН УЛАМ КҮШТЕЛДИРЕР

АЖААЛДАНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Бөгүн «ШЫН» солун КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАРНЫҢ ТУГУН Каа-Хем районда «Бурунгаар» совхозтуң тараажыларынга турааскаадып кедирген.

Күрүне планында көрдүнгени-биле 700 тоннаны дужаар турган, совхоз сентябрьның 18-тиң түңнели-биле алырга, 1361 тонна тарааны дужааган. Азы ажыл-агый пландан ажыр — немелде оңаалдага киириштир 661 тоннаны күрүне шыгжамырынче киирген болгаш тараа дужаарын уламчылап турар.

Дужут ажаалдазынга шиитпирлиг үе келген: республиканың чер ажылдыглары тараа кезиилдезин, картофель ажаалдазын болгаш өске-даа культураларны сентябрьның сөөлгү хүннеринде доозар. Ол ышкаш саваң ажаал алырын база күскү чер андарылгазын октябрь 10-га чедир доозуп турар ужурлуг. Сөөлгү каа, аяс хүннерни ажыглаап, республиканың совхозтары дужут ажаалдазын элээн шапкынчыткан.

Бо чылын республиканың ажыл-ишчилери 40 муң тонна тарааны күрүнеге дужаар. Сентябрь 21-ниң медээзи-биле алырга, сайгарылга баазаларынга 27804 тонна тараа киирген. Ылаңгыя Тес-Хем, Эрзин, Каа-Хем, Барыын-Хемчик районнар дужут ажаап алыр талазы-биле өскелерин мурнап турар. Ол ышкаш чамдык ажыл-агыйлар — «Дөң-Терезин», «Эзрбек», «Бурунгаар», «Чодураа», «Кызыгаар» совхозтар дужут ажаалдазын дооскан.

Дужут ажаалдазынга баш удур ыяк белеткенмээнинден, техника аймаа, машиналарны хынамчалыг кылбаанындан, кижи күжүн бүрүн ажыглаваанындан Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Бай-Тайга, Бии-Хем районнар хожудап турар. Ажыл-агыйлардан — «Искра», «Нарын», Жданов аттыг, «Кара-Хаак», «Кызыл тук» совхозтар дужут ажаалдазын организастап чоруурунда, өскелерден хожудап турар. Сөөлгү каа хүннерни ажыглап, бүгү күштү дужут ажаалдазынче хаара тудары ол черлерниң удуртукчуларындан үе негеп келген.

Сентябрь 22-ниң медээзи-биле алырга, республикада дужут ажаалдазының байдалы мындыг: бирги одуругда — кезер шөл, ийигизинде — ажааган шөл, үшкүзүнде — бир гектар черге оңаалтыр алган дужут, дөрткүзүнде — күрүнеге дужааган тараа (тонна-биле).

Бай-Тайга	1183	710	10,6	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	3125	13,6	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4752	3764	15,3	867
Чөөн-Хемчик	2433	5337	12,5	361
Улуг-Хем	16142	10106	17,3	2007
Таңды	42210	30338	12,2	9241
Бии-Хем	28567	16580	12,7	3873
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25865	21581	9,4	5963
Тес-Хем	2202	2751	11,9	97
Эрзин	3027	3595	8,0	314
Кызыл	23692	17001	11,7	5061
Республика	161057	114206	12,1	27804
Эрткен чылын	160000	72995	11,9	—

УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

САМАГАЛДАЙ. Тес-Хем районнуң ажыл-агыйлары шиитпир-биле 3181 гектар черге тараа тараан. Ам оон 2500 гектарны кестиргеш, 2300 тонна хирезин бастырган. Бо хүннерде 2042 тонна тараа шыгжамырда киирген. Ортумаа-биле бир гадан 13,3 центнер дүжүттү алган.

Совхозтарда тараа кезиилдези улам шапкынчаан. «Кызыгаар» совхоз 1095 гектар черниң тараазын чыттыр кестиргеш, бүрүн-биле бастырып алган. 1042 тонна тараа алдынган. Бир гектардан 15 центнер дүжүттү алган. Дужут ажаалдазы уламчылавышаан.

Ө. МОНГУШ.

СЕНТЯБРЬ 21-НИҢ МЕДЭЭЗИ-БИЛЕ АЛЫРГА, РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЖЫЛ-АГЫЙЛАРЫ

2 7 8 0 4

ТОННА ТАРААНЫ КҮРҮНЕГЕ ДУЖААГАН. АЗЫ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ 92,7 ХУУЗУ ЧЕТКЕН.

Бии-Хем районнуң тараажылары бо хүннерде гектар чер бүрүзүнден 13—14 центнер дүжүттү ажаап ап турар. Ыңчангаш ажыл-агыйның күрүнеге бо чылын 2860 тонна тараа дужаар хүлээлгезин күүседип болуруның бүгү барымдаазы бар.

Совхозтуң тараа шөлдеринде үжен ажыг комбайн ажылдап, оларның экипажтарының аразында социалистиг чарышты организастап, оон түңнелдерин беш хонуктап үндүрүп турар. Сөөлгү беш хонуктуң түңнелдери-биле тарааны чыттыр кестирериңге Сергей Стремилов, Игорь Кунаев, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Сергей Теленко, дөрт ажаарынга Борис Монгуш, Николай Аршанов болгаш Анатолий Агалин олар шылгараан. Барык шупту комбайнерлер дузалакчыларлыг, оларның аразында Барыын-Хемчик районнуң «Бардык» совхозтан дужут ажаалдазының үезинде турачыларга дузалажып келген механизаторлар бар.

Дужут ажаалдазының шиитпи темпизи багай эвес. Чүге дээрге комбайннардан тараа сөөртүр машиналарның чедишпези элээн саадаашкыннарны болдуруп турар. Ындыг байдал бо чылын совхозта силос салышкынының орайтаанындан тургустунуп келген. Районнуң агропромышленниг комплекизиниң автобүдүрүлгезиниң совхозка дужут ажаалдазынга үндүрүп бергени 15 автомашиназының сезин силос сөөртүүшкүнүнде хаара туттунган. А силос салышкынының доостуру амдаа элек, барык бүдүн сентябрьны аштар боор деп ажыл-агыйның кол агроному В. В. Иконников сагып турар. Дувурениг байдал. Бир чүгула ажылды үезинде организастыг чорутпаазының уржуу ол.

Тараажыларның аъш-чем хандырылгазы база аажок кошкак. Чемниң шынары багай. Шөлде ажылдап турарларже кичээнгейни улгадып, четпестерин дарый чайладыр херек.

ЧУРУКТА: тараажыларның ортузунда чарыштың шалыпчызы Николай Аршанов.

Н. БАЗЫРНЫҢ фотозу.

ЧУРУКТА: Кызыл районда «Шамбалыг» совхозтуң төп шаңында дужурген тарааны ында ажылчыннарның күрүнеге дужаар дээш арыглап турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ҮРГҮЛЧҮЛЕП ТУРАР

ХАНДАГАЙТЫ. «Ак-Чыраа» совхозтуң Көк-Хаакта Анатолий Балганның удуртукан механизастаттынган звеноу ниитиниң малынга быжыг чем-суурну белеткээринге бедиткен социалистиг хүлээлгезин ажырган. Ук звено 1200 тонна сиген белеткээр хүлээлгезин 1290 тонна кылдыр күүсеткен.

«Беларусь» маркалыг 7 трактору кандыг-даа үрелишкин чок ажылдап турар. Звено артык кезектер-биле бүрүн хандыртынган. Ийи, чаңгыс үрелишкиннерни механизаторлар боттары кылып алыр.

Планныг оңаалданы күүседиринге трактористер Аркадий Донгак, Койгунак Тумат, Кара-оол Тумат, Дажы-Серен Тюлюш, сараат салыкчылары Геннадий Лопсан, Чараш-оол Монгуш, Геннадий Хуналык болгаш өскелер-даа улуг хуу-зун киирген. Звено хүлээлгезин ажыр күүсетсе-даа, темпизин кудулатпайн, мал чеминиң белеткелин үргүлчүлеп турар.

Н. ДАМДЫН.

БЕДИК ШАҢНАЛ-БИЛЕ, ЭШТЕР!

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму он бирги беш чылдың даалгаларын күүседиринге чедиишкиннерни дээш кадык камгалалының, социал хандырылганың, культураның, ССРЭ-ниң Чырыдышкын министерствозунуң ниити билиг школаларының болгаш өске-даа өөредилге-кижизидилге албан черлериниң, профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле Күрүне комитединиң өөредилге черлериниң, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының эң шылгараан ажылдакчыларын ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаан. Оон иштинде Тыва АССР-ден:

Октябрь Революциязы орден-биле

Валентина Кывыловна **Патсак** — Тес-Хем районнуң Самагалдай ортумак школазының башкызы.

Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле

Альбина Петровна **Кончакова** — Ак-Довурак хоорайда № 1 ортумак школаның директору.

Зоя Сундуевна **Куулар** — Кызыл хоорайда № 2 ортумак школаның директору.

Надежда Семеновна **Подкорытова** — республиканың психиатрия эмнелгезинде салбыр эргелекчизи.

Татьяна Байкаловна **Сертек** — Улуг-Хемниң төп район эмнелгезиниң фельдшери.

Улустарның Найыралы орден-биле

Виктор Алексеевич **Бушин** — медицинаның дүрген болгаш сонгаарлатпас дузаламчы республика станциязының фельдшери.

Екатерина Седип-ооловна **Кенденбиль** — Тываның республика хөгжүм-шии театрының артизи.

Дорут-оол Алдын-оолович **Монгуш** — дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң директорунуң оралакчызы, Кызыл хоорай.

Кара-оол Кужугетович **Шактыын-оол** — № 3 ортумак профессионал-техниктиг училищениң бүдүрүлгеге өөредилгезиниң мастери, Ак-Довурак хоорай.

«Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле

Екатерина Спиридоновна **Абросимова** — Таңдының төп район эмнелгезиниң фельдшери.

Нина Александровна **Богдашкина** — Кызыл хоорайда № 30 аптеканың провизору.

Татьяна Даниловна **Ганова** — Бүгү-российиниң кырыа четпестер ниитилелиниң Кызылда өөредилге-бүдүрүлге чериниң мастери.

Раиса Григорьевна **Киселева** — республиканың уруглар эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи.

Борис Алексеевич **Коротеев** — Кызыл хоорайда «Колос» культура бажыңының директору.

Александра Норбуевна **Куулар** — республикада № 1 божудулга бажыңының эмчизи.

Елизавета Самуиловна **Курседова** — инвалид уругларның Дерзиг-Аксында интернат-бажыңының санитарказы, Каа-Хем районн.

Даш-оол Бокпай-оолович **Ооржак** — Бажын-Алаак ортумак школазының директору, Чөөн-Хемчик районн.

Валентина Владимировна **Ооржак-оол** — Тыва АССР-ниң культура министриниң оралакчызы.

Сарыг-оол Шожут-оолович **Саая** — чурукчу.

Александра Баткаровна **Шойдук** — Нарын ортумак школазында башкы, Эрзин районн.

Мария Сергеевна **Шойдун** — Эрзин районда төпчүткен библиотека системазының директору.

Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле

Майя Седеновна **Даргат** — Кур-Чер ортумак школада башкы, Кызыл районн.

Людмила Александровна **Дятлова** — уруглар бажыңының кижизидикчизи, Кызыл хоорай.

Михаил Георгиевич **Галин** — Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң автобаазазында чолаачы.

Сырга Назындаевна **Куулерек** — Кара-Хөл ортумак школазының башкызы, Бай-Тайга районн.

Лидия Барымзаевна **Маады** — Суть сес чыл школазының башкызы, Бии-Хем районн.

Анна Матвеевна **Очур** — Чаа Шагаан-Арыгда ортумак школаның башкызы, Улуг-Хем районн.

Елена Владимировна **Попова** — Тоора-Хем ортумак школазының башкызы, Тожу районн.

Полина Трофимовна **Толмачева** — Ильинка ортумак школазының башкызы, Каа-Хем районн.

«Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» медаль-биле

Клавдия Макаровна **Алабужева** — Хову-Аксы ортумак школазының башкызы, Таңды районн.

Надия Яковлевна **Бедарева** — профессионал-техниктиг өөредилгениң Тывада республика эргелелиниң өөредилге-методиктиг кабинединиң улуг методизи.

Анна Петровна **Белова** — Эржей эге школазының башкызы, Каа-Хем районн.

Хомушку Самбуевич **Бичеоол** — Кызыл-Мажалыктың № 2 ортумак школазының башкызы, Барыын-Хемчик районн.

Лидия Михайловна **Габитова** — Туран ортумак школазының башкызы, Бии-Хем районн.

Өшку-Саар Салчаковна **Даржаа** — Бай-Тайгада төп район эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Тамара Павловна **Кодаалай** — республика эмнелгезиниң эмчизи.

Раиса Ховалыговна **Куда** — Мөңгүн-Тайгада төп район эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Дыртык Бакысович **Монгуш** — Тываның республика хөгжүм-шии театрының артизи.

Борбаанай Алдын-Хереловна **Саая** — Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы, Мөңгүн-Тайга районн.

Эрес-оол Бады-Очурович **Саая** — улус депутаттарының Мөңгүн-Тайга район Совединиң күскомунуң Культура килдизиниң эргелекчизи.

Кувискаал Седип-ооловна **Сат** — № 12 аптеканың санитарказы, Өвүр районн.

Анна Прокопьевна **Тешукова** — № 11 ортумак школаның директору, Кызыл хоорай.

Тамара Монгушевна **Чирбит** — № 3 ясли-садтың эргелекчизи, Чадаана хоорай.

«Күш-ажылчы шылгаралы дээш» медаль-биле

Өшку Сатовна **Амарды** — Солчур ортумак школазының башкызы, Өвүр районн.

Елена Шыныраповна **Байкара** — Тываның республиканың 60 Маадырлар аттыг чурт-шинчилел музейиниң килдис эргелекчизи.

Надежда Васильевна **Васильевская** — культураның өөредилге черлери болгаш урал чүүл талазы-биле Тываның республика эртем-методиктиг кабинединиң директору.

Лима Игорьевна **Дамба-Даржаа** — Хайыракандан фельдшер-акушер пунктузунуң эргелекчизи, Чөөн-Хемчик районн.

Май-оол Александрович **Даржай** — РСФСР-ниң чурулга фондузунуң Тывада чурулга-бүдүрүлге мастерскаязының чурукчу-каастакчызы.

Торлук База-оолович **Дарыг-Сүрүн** — Иштии-Хем сес чыл школазының директору, Улуг-Хем районн.

Доңдук Хертекович **Дойбухаа** — чурукчу.

Ксения Петровна **Зубкова** — республиканың туберкулез удур диспансериниң эмчизиниң улуг сестразы.

Ирина Васильевна **Коловская** — Бии-Хемде төп район эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Анна Александровна **Мамонтова** — Тываның республиканың А. С. Пушкин аттыг универсалдыг эртем библиотеказының килдис эргелекчизи.

Наталья Сундуевна **Монгуш** — Тес-Хемде төп район эмнелгезиниң эмчиниң улуг сестразы.

Анастасия Васильевна **Мурыгина** — Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң улуг методизи.

Лина Чыртак-Хунаевна **Ооржак** — № 2 аптеканың фармацевтизи, Шагаан-Арыг хоорай.

Мария Сояновна **Ойлун** — Мерген ортумак школазының башкызы, Эрзин районн.

Нина Георгиевна **Орлова** — Кок-Тей ортумак школазының башкызы, Кызыл районн.

Нина Андреевна **Оюн** — Элегес ортумак школазының башкызы, Таңды районн.

Николай Александрович **Павлов** — республиканың «Медтехника» эргелелинде магазин товароведи.

Өлчеймаа Седиловна **Соян** — Барыын-Хемчикте төп район эмнелгезиниң санитарказы.

Валентина Трофимовна **Тугарина** — Кызылдың башкы уламчылалының башкызы.

Алексей Алдын-оолович **Ховалыг** — Бора-Тайга ортумак школазының класстан болгаш школадан дашкаар кижизидилге ажылдарының организакчызы.

Репортаж

ШАҢДА ТАРАА СААРЛЫП ТУРДА...

Күскү каак, аяс хүнүнүң чылыг херел-чырыы «Көк-Тей» совхозтуң тараа шөлдерин шаг-ла куспактапкан. Ындыг хүнге механизаторлар кончуг ынак. Дээр аяс, тараа кургаг турда, чүгле кызымаккай ажылдаар апаар. Ол үеде хову-шөлдерде чергелештир чыскаалышкаш, тараа кескен комбайннарның, оларже тараа хүлээп алыры-биле чарышкан машиналарның дааш-шимээни күш-ажылчы хөгжүмнүң хоay дурзаар диңмиттелдириптер. Кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткили — каак хүннерни ажыглап, туруушкун чок ажылдап, хой тараазын бастырып, кестирип, чарышка мурнакчы болуру.

Улуг демнежээрин асфальтылаан каак совхозтуң төп шаңынга ол ийиги беш чылдың баштайгы чылының тараазы саарлып эгелээр. Оон бөктен арыглааш, тараа хүлээп алыр черже машинага чүдүрген чорудар. Ында Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң 21 суругулу ийи коштер-биле дүн-хүн чок ажылдап турар. Оларның башкызы — Николай Михайлович Кущнарёвту агроном эртемниг болганындан совхозтуң директору шаңның эргелекчизи кылдыр тургускан. Шаңда бүгү ажылды ол дорт харыылаар.

Оваа-оваа апарган хоорсарыг тарааны суругулдар болгаш ажылчыннар ОВП-20 дээр тараа арыглаар машина-биле арыглаап тур. Чамдыктары тарааны машиналарга чүдүрер, өскелери ыңаар-мыңаар дажыглаар. «ЗАВ-10» дээр тараа арыглаар улуг агрегатты Петр Андреевич Катажеков башкарып турар. Ол тарааны кончуг арыг кылдыр арыглааш, машинага чүдүреринге белеткээр.

— Мээң ажылым кончуг харысалгалыг. Бичии-ле саадаар болза үе халас эртер. Ыңчангаш ук агрегатты баш удур ыяк белеткээн бис. Бөгүнге чедир бичии-даа туруушкун чок ажылдап келдивис. Өл-шыгы 16—17 хуу турда, хүнде 76 тонна тарааны арыглаар ужурлуг бис. Ыңчалза-даа ону доктаамал 120—130 тонна чедирип тур бис. Дужутту кыска хуусаада, чидириг чок ажаап алыр дээш тараажылар ортузунда хайбарган чарышка тиилекчи болур дээш кызымаккай ажылдаарын хүлээнип тур мен — дээш, «онт», бо машинаның боостаазында саваң чыдыпты ышкаш, дүрген барбас болза хоржок-тур» деп чугаалааш, оператор Петр Катажеков ажылынче далажыпты. Ол сес чыл дургузунда ол-ла ажылга ажылдап келгениниден бодунуң хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип келген мурнакчы болду.

Оон үнгеш чүктүг машина дециилекчи Светлана Александровна Свекатунга бараалгап чеде бердим. Аныяк уруг дедир караан каш удаа хынамчалыг хынааш, оон соонда фактурага ат салыр. Ол Улан-Удэниң кодээ ажыл-агый институдунуң экономика факультединде өөренип турар болгаш совхозка практикалап келгенге, ону ук ажылга быжыглап тургускан. Кижи күжүн совхозтуң дирекциязының шын ажыглап билирин үстүнде чижектер бадыткап турар.

Төп шаңга дүүн комбайннардан 75 тонна 670 килограмм келген. Ол хүн Кызылдың сайгарылга баазазынче 108 тонна 120 килограмм арыг тарааны чоруткан. Дужут ажаалдазы эгелээнинден бээр ниитизи-биле 1834 тонна тараа шаңга дужуртүнген, тараа хүлээп алыр пунктуже 1320 тонна 700 килограмм тарааны чоруткан. Ажааттынган тарааны Кызылдың сайгарылга баазазынче болгаш комбайннарның бастырган дүжүдүн шаңче сөөртүрүнге Кызылдың ийи дугаар автотранспорт бүдүрүлгезиниң 11 чолаачызы төлептиг үлүүн киирип турар. Оларның аразындан Сергей Фомин, Геннадий Сибиряков, Вениамин Грабилин хүн нормазын 110—120 хуу күүседип, мурнакчыларның санынга киргеннер. Оларның оөрлериниң бирээзи Леонид Пирогов машиназынга тарааны чүдүргеш, ырак оруке чоруур деп турда, уткуражып бердивис. Ол Кызылче бир хүнде дөрт рейсти кылып турар. Оон мунган «Демир-аъды» үрелип көрбээн. Чүге дээрге аныяк чолаачы техниказын хумагалап, камнап билир.

Ол үеде төп шаңга чиик машиналыг кижи халдып келди. Ол дээрге совхозтуң кол агрономун Тимофей Ефимович Тартопаков болду. Дорааң-на дужут ажаалдазының совхозта кайы хире чорун турарын оон сонуургадывыс.

— Дужутту кыска хуусаада эки ажаап алыр дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржип тур бис. Совхоз 2165 гектар черге тараа аймаан өстүрген. Бо хүннерде оон 1604 гектарын ажааттынган. Хоочун механизатор Петр Федорович Иванов удуртукан бот-орулга-чарылгалыг бригада багай эвес ажылдап турар. Ында 10 комбайн бар. Олар дүне база тарааны кестирип, бастырып, төп шаңче дүүн, шак хүн 75 ажыг тонна тарааны чоруткан. Оларның аразындан Виктор Ондар, Александр Чекулаев, Александр Черменев, Александр Ширем дужут ажаалдазының эге хүннеринден эгелээш 331—335 тонна тарааны бастырган, комбайннарының хедереттеринге ийи-ийи беш адырларны чуруп ап, чарыштың тиилекчилери болганнар.

Агаар-бойдустуң таарымчалыг чок байдалдарынданчамдык хүннерни куруг эрттиргенивистен дужут ажаалдазы чогуур негелдезинге чедир тургустунмаан. Ыңчалза-даа бөгүнгү дег аяс хүннерни чеп ажыглап турган, тараа ажаалдазын сентябрьның сөөлгү хүннеринде ындап доозар дээш механизаторлар, ажылчыннар улам сорулгалыг ажылдап турарлар — деп, бригадир бистиң сонуургаан айтырывыска дорт харыы берди.

Шыңап-ла бригада бот-орулга-чарылгалыг болганындан оон кежигүннери чазып тракторларын, күзүн комбайннарын мунуптарлар. Оларның сеткилгезин кижи бүрүзүнүң ак сеткилдиг ажыл-ижинден доорт хамааржыр. Ыңчалза-даа дужут ажаап алыр хову, шөлдер даштыг болганындан комбайннар үрелип турар. Чамдык чүгула херек артык кезектерниң чогундан комбайнга бүдүн хүннү ажыл чок эрттирер. Ол дээрге 15—20 гектар черниң тараазын кезип, бастырар хүлээлгезин агаарже өргүпкени болур. Ол ышкаш август 25-те дужут ажаалдазынче орайтап унуп, ашаа чүгле ийи комбайнны ажыглап тургаанындан хөй үе-шакты халас эрттиргенин агроном Т. Тартопаков хомудап чугаалады.

К. САРЫГ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: чолаачы Л. Пирогов; шаңда ажыл үезинде.

В. КАРА-САЛДЫҢ тырттырган чуруктары.

СОРУЛГАВЫС—ДҮРГЕДЭЭШКИН

СЭКП-ниң XXVII съездизинге хүлээп алган чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле угланывышкын ёзугаар үнчүн болгаш мал ажылдарының адырларының ажыктыын бедидер талазы-биле агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларының мурнунда чаа нарын сорулгалар салдынган. Мал продуктуларын бүдүрер талазы-биле он бешки беш чылда улуг планнар көрдүнген. Чижээлээрге, эрткен беш чылдыынга деңнээрге эът бүдүрерин чылда ортумаа-биле 2,8 млн. тонна, сүттү 9 млн. тонна чедир улгаттырары көрдүнген. Салдынган пландарны күүседирин агроүлетпүр комплексиниң бүгү адырларының кужениништининиг ажылдаарын, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң бүгү ажылдакчыларының сорук кириишкининиг күш-ажылын негээр.

Кедээ ажыл-агыйның ажылдакчылары, оон иштинде хойжулар база Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга киришпишаан, Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга чедир күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер болгаш продукцияның шынарын экижидер талазы-биле ийи чылдың планнарын оваалдаларын күүседирин хүлээнгеннер. Ам он бешки беш чылдың сорулгаларын күүседиринге бүгү курлавырларны, күштү медицзэри чугула.

Соолгу чылдарда чылдың-на төрүүр чүс баш хойдан ортумаа-биле 100 ажыг хураганны камгалап ап, бир хойдан-на 2,8—3,7 кг арыг дүктү ап турар мурнакчы ажыл-агыйларның болгаш хойжу бригадаларының саны өскен.

Шак ындыг колхозтар, совхозтар болгаш хойжу бригадалар район, край, республика бүрүзүнде бар. Чижээлээрге, Калмык АССР-ниң сураглыг малчыны И. М. Бурдайчиев он бирги беш чылда төрүүр чүс баш хойдан-на 148 хураганны камгалап алган болгаш беш чыл дургузунда 8650 кг арыг дүктү кыргып алган.

Ындыг чижектерин чурттуң өске-даа хойжу бригадаларындан көргүзүп болур. Мурнакчы коллективтерниң дуржулгазы — продукция бүдүрерин моон соңгаар-даа улгаттырарынга кончуг улуг курлавыр болур.

СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунга бистиң партийывыстың Чиңгине секретары М. С. Горбачёв шынар айтырыының ниити күрүне ужурутказының дугайын база катап демдеглээн. Хой ажылынга ол айтырыгны технологтуг болгаш органиастехниктиг-даа аргаларны деңге ажыглап тургаш комплекстиг шиитпирлээр херек. Бо беш чылда хойжулар болгаш өшкү кадарчылары кол кичээнгейни өшкүнүң болгаш хойнуң дүгүнүң, эъдиниң шынарын экижидеринче угландырар ужурлуг. Амгы үеде дүк ажылдан кылыр бүдүрүлге черлеринге шынары багай, боктуг, хирлиг дүк бо-ла кирип турар. Оон чылдагааны малды чер-черде рационнун барымдаалавайн багай чемгерип турарында, хойларны кышкы үеде ажаап, тежээриниң чурумнарын сагывайн турарында. Оон аңгыда, чамдык ажыл-агыйларда чайгаар үнген сиген шөлдеринде бок үнүштер-биле демисели чорудуп турары четпес.

Бо бүгү чүүлдерин чугулалап көрүп турар ажыл-агыйларда эки түңнелдерин чедип ап турар. Оон чижээнге Омск областың «Москаленский» уксаажыдылга заводун адап болур. Ол заводтуң соолгу чылдарда күрүнеге дужаап турар дүгүнүң 80 хуу хирези эки шынарлыг дүк боор турар.

Ол ышкаш увун дуктуг, эки чуңгакталыр дүк бээр хойларны өстүрер талазы-биле чаңгыс зай угланывышкынныг селекция ажылын чорудар ужурлуг. А эъттиң шынарын бедидери-биле малдың интенсивтиг семиртилгезин организастаары негеттинер. Эътке дужаары-биле өлүрер хойларны семиртилге шөлдеринге азы чайгы семиртилгеге азыраар херек. Он бешки беш чылдың баштайгы чылындан эгелеп продукцияны куду шынарлыг болдурбас дээш шиитпирлиг демиссежир херек.

Хой ажылының продукциязын бүдүрерин моон соңгаар улгаттырарының чугула курлавыры — ол дээрге хойжу бригадаларының, фермаларның ажылын экижидери-дир. Хой ажылының продуктулуг чорууның бедиири хой санныг хойжу бригадаларның, фермаларның хүн бүрүде кызымак ажылындан хамааржыр. Оларның төлептиг ажыл-ижинден адырның, колхозтуң, совхозтуң, экономиказын моон ыңай-даа бышкылаары, продукцияны ажылдап кылыр бүдүрүлгелерниң улам-на өзүп орар негелделерин хандырары, чурттакчы чонну аъш-чем продуктулары-биле долу хандырары улуг хамааржыр.

Фермаларның, бригадаларның ажылында хой чүүлдер кадрлардан хамааржыр. Чурттакчылыг черлерден ырак даглар, ховуларга амыдырап чурттаарын кижи-ле бүрүзү күзевес. Хой ажылында ажылынга арга-дуржулгалыг апарган болгаш бердингенкижилер хой, мичалаза-даа чүгле чаа ажылдап эгелеп чоруур малчыннар база бар. Ынчангаш хой ажылдыгларже чогуур кичээнгейни салыры, оларның ажылдаарынга, дыштаныырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары ажыл-агыйларның удуртукчуларының болгаш тускай эртемниглериниң хүлээлгези. Чижээлээрге, «Москаленский» уксаажыдылга заводунда малчын кижи дээрге бир дугаар кижи болуп турар. Аңаа бүгү-ле чүүлдерин бирги ээлчегде бээр: директорже кирери-даа ээлчег чок, чаагайжыттынган бажың-даа оочур чок, бүгү коллективтиң-даа кичээнгейиниң төвүнде. Ол ажыл-агыйда кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу соолгу чылдарның дургузунда чок болган, хой аныктар ажылдап турар, а малчыннарның куээрлер тускай конкурс эртер болгаш оочур манаар. Фермаларның, бригадаларның коллектив бүрүзү бедик берипчелиг ажылдаарындан чедиишкиннер дорт хамааржыр.

Аъш-чем программазын боттандырарынга мал ажылы улуг ужур-дузалыг. Кайда-ла төнчү түңнел дээш доктаамал, хынамчалыг сагыш салып турар болзур, ажыл-херек ында бүдүнгүр.

(«Овцеводство» журналдан)

ЧУРУКТА: Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң Эъжимде мурнакчы хойжузу Уйнукай-оол Ириткеновна Чысымаа бодунуң кадарып чоруур хойларының чанында. Ол оонуң эзи Уйнукай-оол Бичиккей-биле үжен чылдың дургузунда хой кадарган.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АМГЫ БАЙДАЛ

Бистиң республика он бешки беш чылче 840 хире муң хойлуг кирген. Сентябрь бириниң медээзин ёзугаар алырга, ам бир миллион бичии-ле ажыр өскен, планда көрдүнгенинден 120 муң хой. Эрткен чылдың бо үезинден барык-ла 25 муң баш хураганы артыкка алган бис.

Чүгеен алган чаш төлүнүң байдалы мындыг: баштайгы одуругда — ХУРАГАН, ийигизинде—АНАЙ.

Республика	82	74
«Тээли»	83	73
«Бай-Тал»	76	80
«Кара-Хөл»	86	65
«Мурнакчы»	87	64
ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	82	63
«Мөген-Бүрен»	90	59
«Барлык»	75	54
«Шекпээр»	68	64
«Хемчик»	85	46
«Даң-Терезин»	95	48
«Торгалыг»	80	82
«Кызыл тук»	80	7
«Коммунизмче орук»	86	62
«Ак-Чыраа»	85	90
«Сүт-Хөл»	87	71
«Алдан-Маадыр»	83	53
«Октябрь 30 чылы»	80	33
Карл Маркс аттыг	92	116
«Чыраа-Бажы»	76	47
«Тыва»	—	—
СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	83	70
«Большевик»	73	56
«Искра»	76	70
«Хөндергей»	76	—
«Найырал»	85	82
«УТКА 25 чылы»	88	—
«Улуг-Хая»	80	91
«Күш-ажылдың хостуу»	71	77
Жданов аттыг	79	51
«Ак-Туруг»	80	87
Тока аттыг	72	17
«Россия»	86	—
ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	81	—
«Революцияның чалбыыжы»	82	—
«Коммунизмниң херели»	83	—
Дуржулга станциязы	80	—
«Өөк»	67	—
«Саян»	87	—
«Эрбек»	81	110
«Кызыл тараачын»	90	—
«Хадың»	81	—
«Тоора-Хем»	83	98
«Май 1»	95	—
«Совет Тыва»	89	83
«Бурунгаар»	90	103
«Кызыл тук»	77	—
«Бүрен»	76	—
«Ленинчи орук»	87	134
«Улуг Октябрь»	95	—
«Енисей»	87	38
СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	62	—
Чүргүй-оол Хомушку аттыг	91	92
«О. Шынаа»	88	95
«Кызыгаар»	85	138
«Чодураа»	89	—
Ленин аттыг	88	12
«Мөрен»	87	94
«Нарын»	88	—
«Чаа орук»	82	118
«Көк-Тей»		
«Сукпак»		—
«Кара-Хаак»	73	114
«Тиилеге»	72	235
«Шамбалыг»	88	256
«Х Улуг хурал»	86	102
«Тере-Хөл»	86	—

Республиканың өшкүзү 135967 баш азы планда көрдүнгенинден 17767 баш ажыг турар.

ТУСКАЙ БИБЛИОТЕКА

Мен ынчан чаа-ла хойжулап эгелээн турган мен. Кара чажымдан хой аразынга өскен-даа болзумза, чогум дуржулга меңээ чок турган. Ооң уламындан хоочун малчыннардан айтыртынар ужурга үргүлчү таваржып турдум. Оларның дузазын амдыгаа чедир утпайн чор мен. Ынчалзажок оларның оозу анаа амыдыралдан боттанган дуржулга ээрзи билдингир, а эртем-техниканың чедиишкиннери чок. Ону билип алырымга меңээ 1957 чылда тыва дылга үнген «Тываның хойжузунуң библиотеказы» кончуг дузалаан.

«Тываның хойжузунуң библиотеказы» он кезек бичии номчугаштардан тургустунган, оларны дашты чуруктуг папкада суккан. Ном бүрүзүн ынчангы областың хой ажылын эки билир тускай эртемниглер бижээн. Оларның аразында ветеринария эртемнериниң кандидаты И. Т. Кызыл-оол, зоотехниктер П. Ф. Ушаков, В. А. Соколов, А. Г. Тютина болгаш оон-даа өскелер бар. А. А. Лысенковтуң «Хойларны одарга тургузары» деп номунда «Хойларның одары», «Одарны ажыглаары», «Хойну кадарары», «Хойнуң ажаалдазын хынаары» деп дөрт эге кирген.

Библиотекада «Чаш хураганнарны доруктурары», «Хойну тарып боозадыры», «Хойну ажаары болгаш чемгерери», «Хой ажылының фермаларынга күш-ажылды организастаары болгаш ону төлээри» болгаш өске-даа номчугаштар анаык хойжуларга-даа, хоочуннарга-даа эртемниң чедиишкиннерин болгаш ону херек кырынга ажыглаарын таныштырып турар. База бир ном — «Хой ажылын улам ыңай хөгжүдер болгаш дүк бүдүрерин көвүдедир дугайында» Эвилелдешкен болгаш Автономнуг республикаларның, крайларның, областарның болгаш районнарның партия, совет, кедээ ажыл-агый болгаш комсомол органнарынга, МТС-териниң, совхозтарының директорларынга, колхозтар даргаларынга, бүгү эр, херээжен колхозчуларга, совхозтар ажылчыннарынга болгаш кедээ ажыл-агыйның тускай эртемниглеринге СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССР Эвилелиниң Министрлер Чөвүлелиниң чагаазы» — хой ажылын хөгжүдеринге удуртулга болуп турар. Чараш каастаглалыг, иштинде чуруктарлыг, схемаларлыг болгаш деңнелгелиг сан-чурагайларлыг номнар кирген ол библиотеканы бо-ла сактып кээр мен. Ол мээң ажылымга, черле хойжу болурумга улуг дузаны көргүскен.

«Тываның хойжузунуң библиотеказы» чырыкче үнгенден бээр үжен чыл чедип турар. Бо үениң дургузунда совет эртем дыка бурунгаарлаан. Ынчаа сураан безин дыңнаваан, дүжүмге безин кирбейн чораан чаартылгаларны, тоолчургу өскерилгелерни ам көрүп чор мен. Шынап-ла, мээң хойжулап эгелеп турар үемде газ-биле чем хайындырар, телевизор көөр туржук ай санында акша алырының безин соргаа чок, чүгле күш-хүн санаар үе туржук чоп. Ам кандыгдыр че-ээ! Мен бодум безин чиңге-нарын дүктүг уксааны нептередиринге киржип, эртемденнер-биле кады ажылдап келдим. Соолгу чылдарда хой ажылынга от салбас арганы ажыглап турарымны база эртемниң чедиишкиннериниң ачызы кылдыр санап турар мен.

Хой ажылы — мээң амыдыралым. Хой кадарбаан болзумза, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң туржук Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чер-чер Советтериниң-даа депутадынга соңгуттурбаан, чаактыг орден-хавыыларын-даа алгаан турарым магат-чок. Ынчангаш хой ажылының дугайында чүүлдер парлалгага эльбек болурун күзээр мен, мергежил бедидериниң чепсээ ол.

1973 чылда РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели «Тыва АССР-ге хой ажылын улам ыңай хөгжүдер хемчеглер дугайында» доктаал хүлээп алган. Ону ёзугаар республиканың чүгле совхозтарынга безин беш чылда чүс миллион хире рубльди тускайлаан, узун хуусаалыг чээли болгаш өске-даа дуза көрдүнген турган. Ол-ла чылын, сентябрьның бо хүннеринде, СЭКП Тыва обкомунуң X пленуму хой ажылын улам ыңай хөгжүдер хемчеглерин хүлээп алган. Бөгүнге чедир бистиң ажылга удуртулга кылып чоруур айтыышкыныывыс ол. Хой ажылының байдалын, ооң уксаазын, продуктулуун бодап көөрге, ам база кандыгбир хемчегни алыр үе келген хире. Ол хемчеглер «Тываның хойжузунуң библиотеказын» белеткээринге кол үндезин болур ужурлуг.

И. ДАНЗУРУН.
«Чодураа» совхозтуң хойжузу, Ленин, Октябрь Революциязы болгаш Күш-ажылдың Кызыл Туг орденнериниң эдилекчизи.

ТҮҢНЕЛГЕ ИДЕГЕЛ

Күс—хойжуларның амыдыралында база бир харысалгалыг болгаш бачым үе, мычан хойну эдержилгеге болгаш тарып боозадылгага кирер. Мал бажын өстүрери, ооң кадык болгаш шынарлыг салгалын алыры бөгүнгү ажылдан улуг хамааржыр. Бо ажылдың кандыг байдалдыг чорун турарының дугайында интервьюну бистиң корреспондентивис К. Чооду «Шамбалыг» совхозтуң кол зоотехниги А. Д. Ооржактан алган.

— Хойнуң тарып боозадылгазынга болгаш эдержилгезинге кандыг белеткелдиг ужуражыр силер, Алексей Делгер-оолович?

— Совхозтуң тускай эртемниглериниң болгаш хойжуларның чугаазындан алырга, ук кампанияга белеткел бо чылын мурнуку чылдардагызындан дээре болган. Оваалап демдеглээр чүве —бонитировканы кажангызындан-даа шынарлыг чорудуп, хойну чүгле назы-харының болгаш эр-кызының талазы-биле эвес, а оң-чуузунун, шынараан болгаш арганын база барымдаалап үскен. Чамдыызын күрүнеге база дужаадывыс. Кара өңнүг хойларны чымп кээрвиске, чаңгыс кодан болду. Дүңгүш хой 975 баш болду, оларны ийи кодаңга үстүвүс. Чүзүнбаазын өңнүг ийи чүс ажыг хойну база аңгыладывыс, оларны кадыптар кодан чок боорга, аңгы малчыга хүлээттивис. Совхозтуң иштики херегледиинге чарыгдаар мал ол болур, чаңгыс зай өңнүг хойларга дегбес.

Мал эмчилери кыштагларны болгаш малды аарыглаарга удур эмнер-биле ажылдан кылган. Бүгү кыштагларны от салбас аргаже шилчиткен. Кажаа бүрүзүнге сери тудуп, кажааларын катташтыр тудуп, аразынче өдек урул, эде дериглеми чорудуп турар. Ам үш кажааның дээвиирин солуурну арткан. Кыштаглар септелгезинин сууриуң органзацияларында кулаэдир каан болгаш ында ажыл организастыг коллектив бүрүзү оваашкан кыштаан септеп алган. Контора ажылдакчылары база бир кыштагны септедивис. Кыштаг септелгези багай болур болза, тарып боозадылга болгаш эдержилгеге түңнел чок артып магатчок.

Тарып боозадылга пункттары бүрүн дериттинген. «Көк-Тей» совхозтуң чоогунда бир пунктуну немей туттувус. Аңаа 850 баш, а совхоз төвүнүн чоогунда пунктуга 1700 баш хойну тарып боозадыр. Тарып боозадылга шагда эгелээн, бо хүннерде доостур.

— Кадрлар дугайында чүнү чугаалап болур силер?

Кадрлар четчир, чылдың-на мацаа ажылдап келген, ук ажылга мергежээн улус бар. Ылаңгыя Сат Кыдыр-оол бо совхоз тургустунгандан бээр хой тарып келген. Санитарказы Лариса Сендел база хой чыл ажылдаан, бодунуң хүлээлгезин эки билир. Комсомолчу Мая Ховалыг үш чыл мурнунда курс доосхан, ажылынга база мергежил берген. Ооң санитарказы Моңгуш Чечек база ажылынга кызымак. Оларның ажылының түңнели эки болуп турар: совхоз бо чылын төрүүр чүс башка онаапитыр 88 хураганны, 81 бызааны алган. Хойжу Моңгуш Байыр чүстен 110 хураганны, Моңгуш Дадар-оол 106 хураганны, Василий Хүндүжүк биле Моңгуш Кара-Бызаа 105—105 хураганны алган. Ынчангаш кадрларның ажылының түңнелдиг болурунга идегеп болур.

— Хойларның уксаазы кандыгыл? Совхозта уксаажыдылга ажылының байдалын чугаалап көрүңерем, Алексей Делгер-оолович.

— Бистиң совхозта красноярск уксааның чиңге-нарын дүктүг хайнактары бар. Чогум уксаа, хойнуң ажаалдазын экижидер, чемгерилгезин таарыштырар болза, бистиң черге таарыжып болур, чүгле оон үр болганы ааҗок, кыскавыбиле чугаалаарга, эргижирел келген. Ооң уламындан дүк планын күүседиринге безин бергедей бээр апарган бис. Ынчангаш уксаа чаартыр айтырыг шагда тургустунган, ону республиканың уксаажыдылга чери үр үе дургузунда шиитпирлеп чадап, биске дуза көргүспейн келген.

Даг коридели. Бо чылын ындыг уксааның кошкарларын тарып боозадылгага ажыглап эгеледивис. Ол уксааның хойларының чартыкнарын дүгүнүң узуну 15 сантиметр чедип турар. Ниити саны 1700 баш дөрт кодан хойну даг коридели уксааның кошкарларының үрезин-биле тарып боозаткан. Ол коданнарны мурнакчы хойжуларга хүлээттеш, үргүлчүнүн хайгааралынга алган бис. Бо чылын хой ажылынга бир чедиишкинивис ол, чогум түңнел чүнү көргүзер чүве ийик, ону манаар, ол талазыбиле ажылдаар апаар.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде айыттынган сорулгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерин боттандырары хой ажылын хөгжүдеринден улуг хамааржыр. Он бешки беш чылдың баштайгы чылындан-на ол талазы-биле шыңгыы хемчеглерни ап эгелээн бис.

Ондар Сүнтержикович Биче-Бут — Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң дуржулгалыг малчыннарының бирээзи. 1961 чылда хой кадарып кирген, бо аразында ниитиниң малының баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер дээш күжүн, билиин, арга-дуржулгазын үндүрүп, кызымак ажылдааныындан чылдың-на багай эвес көргүзүглүг болуп келген. Ооң кададында 314 төрүүр хой бар, оларның хураганын менди алгаш, аңгы кадарчыга үзүп берген. Амгы үеде хойжу кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенип турар.

ЧУРУКТА: хойжу О. С. Биче-Бут.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХОЙЖУ

Сөзү Л. Чадамбаның.
Аялгазы Д. Шактарның.

Совхозувус байлак
Солун малы элбек.
Эъткир, дүккүр хойлар
Өрээн шокар көстүр.
Кара, сарыг өңнүг
Кандыызы-даа бар-ла.
Чиңге, нарын дүктүг
Шпанциктер мында.
Ховар диртиен малчын
Хоочуннарның оглу
Ленин орден каастаан
Идепкейлиг малчын.

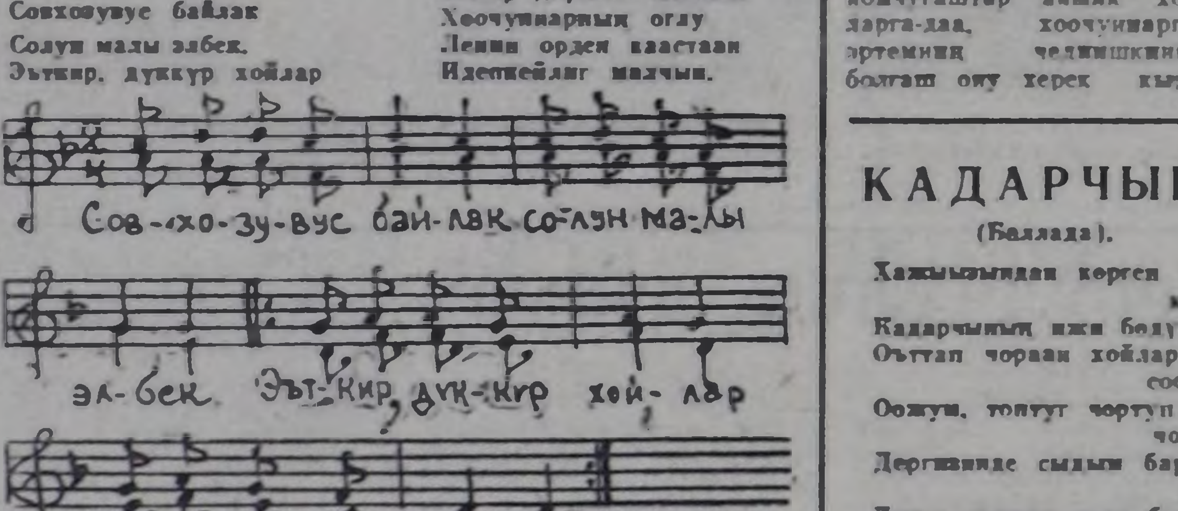

КАДАРЧЫГА

(Баллада).

Хажыызындан көрген
кижээ
Кадарчының ижи бодуун:
Оъттап чораан хойлар
соондан
Оожум, топтуг чортуп
чоруур.
Дергиинде сыдым бар
бол,
Деспт аъттар көвүдебес-даа.
Өөр сүрүг тоттур оъттааш,
Өлзеңдиве шуужуп кирер.
Ала чайның көнниле-даа,
Ажыг кыштың соогунда-
даа,
Шимы-биле, кадарчы дег,
Чымыш иштиг кижи ховар.
Кырлар кырын кымчылаан
дег,
Кызаңнааштар сүржүп-
сүржүп,
Чайык, чазын догей бээрге,
Чадагай чер кандыг ийик:
Ында көвей сүрүг малы
Ыңай баар бе, бээр кээр
бе?
Маргышканзыг ол-бо чүкче
Баш сугар чаглак дилээр.
Кышкы кажаа эжиктерин
Хырааа байтык, кылын
хөртүк
Шуурган тайлып эрти
дээвит,
Шуглап алган чыдар
болгай.
Арнындан дер кылаңнааже.
Адыштары хаваргыже
Кандыг иштиг кызымаккай
Кадарчы эт кызбас
дээрии!
Бригада, коллективтен
Билдингир-ле хоорук-тур
деп,
Кара ажыл билбес хей-даа
Каразыңар чадавас боор.
Ындыг эвес экер эрни
Ынанчылыг эжи-өөрү
Адын-сывын адап тургаш.
Ажыл-ижин мактаан чүве.
Чаңгыс кижи нүүрүнде бол,
Чаа төлген балладам сен.
Хаванцан дер сыстып
турар
Кадарчыга байырым тут!

М. ДОРЖУ.

КЫШТАГЛААШКЫН БҮДҮҮЗҮНДЕ

Хойларның кыжын ажаарының болгаш чемгерериниң чедиишкининиг болуру кыштаглаашкынга хойжу бригада бүрүзүнүң белеткелинден дыка хамааржыр. Ол белеткел, бир чүүлүнде, чемнерниң магадылал фондуларын чогуур өйүнде белеткеп алырында болуп турар. Кышкы одарларны ажыглаары биле черделештир хой бүрүзүнге онаашты 1,5 центнерден эвээш эвес сигенни, 10—15 кг концентраттарны белеткеп алыры, а болдунар аргалыг черлерге бир хойга-ла 1 центнер хире хемчээлдиг силосту база белеткеп алыры эргежок чугула. Мал чемнериниң ол магадылал курлавырлары хойларның деңгилдезин ортумактан кудулатпайн база аргызын-харызыратпайн тургаш, кыштаглаашкынның берге айларында хойларны сиген, концентраттар-биле немей чемгерер арганы бээр.

Мал чемнериниң магадылал курлавырлары чокта малдың чемгерилгези ааҗок үзүктелип, хойларның тотпас чоруу оларның органимниниң кошкаарынга, дүккүр продуктулуунуң кудулаарынга, оон шынарының бокесыраарынга чедирип турар. Хойларның чемгерилгезиниң ааҗок доңайтааның ужурунда хойларның дүгү каракка көзүлдүр-ле үврерип, чиңгелеп эгелээр. Үврерген дүктү үлетпүрге чиг эт кылдыр хүлээп алырда, кончуг куду шынарлыг деп үнелеп көөр болгаш хөлүттунар. Кыштаглаашкын үезинде эки чемгерилгени үзүктедирбес төлээде, чемнериң магадылал курлавырларын чогуур өйүнде белеткээш, кыштагларга чедирер ужурлуг. Ынчаарга эки сигеннерни болгаш концентраттарны хойларга оларның боос база хураган эмзирер үезинде бээр кылдыр камнаар херек.

Сиген, саван, концентрат чемнериң магадылал курлавырларын, дежегте хереглёэр саваны бригадирге, коданның улуг хойжуларынга ак-тылар ёзугаар хүлээдип бээр. Олар оон соңгаар чемнериң магадылал курлавырларын чарыгдаарда, боттарынга онааттынган хойларын ажаарда харысалгалыг болурдар.

Хойларның хүр кыштаглаарын хандырарынга ийи дугаар чугула чүүл болза, кажааларны белеткээри болур. Хой кажаалары делгем, куртаг, чылыг болгаш чырык чечир болур ужурлуг. Кажаа иштинин хой бүрүзүнге онаажыр ажыктыг шөлү 0,75-тен 1 чедир дөрбелчин метр, иртке — 0,6—0,8 дөрбелчин метр, дөштеге болгаш оолдааан хунан хойга — 0,5—0,6 дөрбелчин метр, бир бүдүрүкчү кошкарга — 1,5—2 дөрбелчин метр болур. Хой кажааларын тудар болгаш кыштаглаашкынга белеткенир чорукту ол санаашкын ёзугаар чорудары эргежок чугула.

Хойларны кыжын болгаш эрте чазын ооладыр чорукче шилчээнин барымдаалааш, кажааларны тудуп белеткээри-биле черделештир, хойларның хураганнаашкынын, хураганнарның доруктурулгазын эрттирер чылыг оран-саваларын база белеткээр херек. Хураганнаашкан 70—100 баш хойларны хары угда тургузарын бодааш, чылыг оран-саваларның бир хойга онаажыр ажыктыг шөлүн 1,5 дөрбелчин метрге санап кылыр. Оран-савалар кургаг, чырык, чылыг болгаш өттүр сырыннаашкындан эки камгалалдыг болур.

Хойларны хүр кыштаглаарын хандырарда, кыштаглаашкынга хойларның боттарын белеткээри биче эвес рольду ойнаар.

Хойлар чайын эки одарлаар, күзүн мык семирнир талазы-биле онзаланып турар. Чурт иштинин хойлары чайын болгаш күзүн ортумаа-биле 15—16 кг эъзинин, а чамдык ажыл-агыйларга — 17—18 кг деңзиин немей ап турар. Ынчаарга кышкы үеде хойларны чемгерери эки организастаттынган ажыл-агыйларга кыжын хойларның дириг деңзизиниң кудулаашкыны элээн эвээш болуп турар.

Кыштаглаашкынга одарладып семиртилгениң аргазыбиле белеткээн хойлар хүр кыштаар, оларның чидирии эвээш болур, часкы кыргылдада кезээде хой дүк бээр деп чүвени хойжуларның дуржулгазы бадыткап турар.

Ынчангаш августуң бирээзинден эгелээш хойларны кышкы одарлаашкынче шилчиткижи чедир бүгү хойларны эки одарларга одарладып семиртири, оларга сугну болгаш дусту эки берип турары чугула.

Хойжу бүрүзүнүң кол сорулгазы болза, хойларны кыштаглаашкынга чедир ортумактан өрү деңгилделиг болдуруп алыры болур. Ол чорук, бир талазында, хойларның төлгүр чоруун бедидер, а өске талазында, эки деңгилделиг семис хойлар хүр кыш ажар болгаш кыштаглаашкын үезинде деңгилдеэин шоолуг чидирбес болур.

КАЖААНЫ ДУЖААГАН

«Ак-Туруг» совхозтуң тудугжу бригадазында Бүрүткел Белекович Моңгуштуң удурткаыы звено Майын-Чүректиң Улуг-Ой деп черде 350 баш хой кирер чаа кажааны тудуп, ажыглалга киирген.

Августуң бешки чартыында чаа кажаа тудар даалганы совхозтуң дирекциязындан алгаш, звенонуң тудугжулары Чаа-Хөл бажыңдан тудуг ыяжы кезип белеткээш, Узун-Ойда кыштагга сөөртүп эккелгеш, чаа төлевилел ёзугаар дооразы 12 метр, узуну 36 метр хемчээлдиг кажааны тудуп кирипкен. Звенонуң кежигүннери кызымак ажылдааш, кажааны эки шынарлыг кылдыр тудуп, иштин, даштын малгаштап шеверлээш, агартыр чугайлап арыглаан. Кажааны чогуур хуусаадан 10 хонук эрте доосканболгаш эки деп үнелел-биле дужааганнар.

Амгы үеде звенонуң тудугжулары 300 баш төрүүр хой кажаазын Ак-Хемде тудуп турар.

С. СОТНАМ.

ХОЙЛАР ЭМЧИЗИ

1966 чылда Мөген-Бүренге Кызылдың кедээ ажыл-агый техникумунуң ветеринария салбырын доосказ, хып дээн чалыы оол Кижиир-оол Седен-оолович Моңгуш ажылдаары-биле чедип келген.

20 чыл иштинде мал эмчизи Кижиир-оол Моңгуш амгы «Мөген-Бүрен» совхозтуң хой малын өстүрер дээш шуудургу ажылдап келгеннериниң бирээзи. Ол черле бажыңынга олурбас. доктаамал малчыннарны кезип, мал аарыгларынга удур ажылды чорудуп турар. Суурнум чону, малчыннар ону «акушерка» деп шолалай-даа бээр. Ында база үндезин бар. 1968 чылда декабрьның дүвү-шуурганныг, аът кулаа безин көзүлбес хүнүнде хойжулар кезип чораан, малчын Будугур Кара-Салдың аалынга эрай деп чеде берген. Өгүң херээжени Чаман Хомушкуунун эъди ааран. Будугур чүнүдаа канчаар аайын тыппайн, девидеп халып турган. Эмчидаа кижи-дир сен, дузалап кадып көр дээш ол ээрешкеш турун берген. Ам канчаар «думчукка тулганда быраа сүжүр» дээри ышкаш, мал эмчизи акушерканың хүлээлгезин күүседир ужурга таварышкан. Уругну Байлан деп адап алганнар. Ол уруг ам оннгу класстан доосхан.

И. УСПУН-ДОРЖУ.

ТАРААЖЫЛАР— АЖААЛДАДА

Алаш аксындан Борбак-Тей ховуларынга чедир, Ак-Даш, Бора-Тайга девискээринде чер-чери-биле чаттылган шөлдерде салам баштыг тараа алдын-сарыг апарган. Хаттың эжиннинге шимиледир чалгып чыдар. Ол дээрге, Сүт-Хөл районунуң «Алдан-Маадыр» совхозунуң хову ажылдыкчыларының шудургу күш-ажылының үре-түңнели болур.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин чедиишкиниң боттандырар дээш ажыл-агыйның механизаторлары, тараажылары дүргедедиишкиниң болгаш эде тургустуушкунунуң базымының бо чылында бедиткен социалистиг хүлээлгезин алган. Хову ишчилери алган сөзүн бадыткап, тараа болгаш мал чеми культураларының базай эвес дүжүдүн өстүрген.

Дүжүт ажаап алыышкынынга белеткелдер Борбак-Тей, Шөлде-Тей хову турлагларында таарымчалыг кылдынган. Столовайлар, чунарбажыңнар ажылдап турар. Хынамчалыг аштап, арыглаан шаңнарда тараа кээп эгелээн. Тараа кургадыр, чудурер, арыглаар, дүжүрер механизмнер долу күчүзү-биле ажылдап турар. 1986 чылдың дүжүдүн комбайннардан хүлээп ап, шанче сөөртүр автомашиналар комбайн агрегаттарының ажылдап турар участоктарында хуваалда ёзугаар чоруп турар.

Ажыл-агый 1760 га тараа культураларының ажаап алыышкынын сентябрь 25-те доозар сорулганы салган.

Трактор-хову бригадаларының тараалаң шөлдеринде он комбайн дүжүттү дөрт кестирерин үргүлчүлеп турар. Совхоз бо хүннерде ниитизи-биле 1084 тонна чаа дүжүттү 644 га черден ажаап алган. Ажааттынган кызыл-тас, сула, чиңге-тараа культураларындан бир гектарга онаашкыр ниитизи-биле 16 центнер, тодаргайлаарга, кызыл-тастан 19, суладан 18, чиңге-тараадан 10 центнер дүжүт алдынып турар.

Хову корабльдериниң капитаннары Маадан-оол Сарыглар, Борбак-оол Ондар, Владимир Ховалыг болгаш оон-даа өскелер техниказын камныг, билдилиг башкарып, тараа ажаар онаалдазын хүн бүрүде 120—130 хуу күүседип турар. Тараа сөөртүр автомашина чолаачыларының чарыжынга Сергей Куулар, Николай Монгуш олар шылгарап турар.

Борбак-Тейде Валентина Кууларга, Шөлде-Тейде Алдын-кыс Ондарга баштаткан повардар кускү дүжүттүң ажаакчыларынга шынарлыг аъш-чемни кылып берип, шөлдерде тараа ажаап турар комбайнерлерге изиг чемни чедирип берип турар.

Дүжүттү чидириг чокка ажаап алырынга хынаалдаларны улус контроль постулары, комсомолчу прожекторлар, депутаттар бөлүктери доктаамал чорудуп, четпестерни илереткеш, ону дарый чайладырының хемчеглерин ап чорудуп турар.

М. СЕВЕН.
Чөөн-Хемчик район.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин—амыдыралга

«ИНТЕНСИФИКАЦИЯ» ПРОГРАММАЗЫ: МИНСКИНИҢ ХООРАЙ СОВЕДИНИҢ РОЛЮ

Улус депутаттарының Минск хоорай Соведи беш чылдың комплекстиг «Интенсификация» программазын ажылдап кылган, ук программаны сессияга бадылаан соонда хоорайның бүгү бүдүрүлгелери болгаш каттыжышкыннары албан нүүседин эгелээн. Ону боттандырганының соонда бо беш чылда 40 муң хире кижиниң ажылдаар черин хостаар, материал болгаш одалга-энергетика курлавырларын 210 миллион рубльге камнап алыр. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң өзүлдезин күрүне даалгазында көрдүнгенинден бедиткен.

«Интенсификация» деп комплекстиг программаның онзагай талаларының дугайында улус депутаттарының Минск хоорай Совединиң күүсекомунуң даргазы Владимир МИХАСЕВ ПМА-ның корреспондентизинге мынча деп чугаалаан:

— «Интенсификация» программазында — күрүнениң беш чыл планынга удурланышпак чүве чок. Экономиктиг аажок улуг көргүзүглерни барымдаалап турган кылган ол план адырның хөгжүлдезиниң чамдык саннарын тодарадып турар болгаш түс черлериниң онзагай таларын тодаргай көргүспейн турар. Хоорайда курлавырларны дилеп тывар, оларны ажыктыг кылдыр ажыглаар сорулганы хоорай Соведи салган. Бистиң дилээвис ёзугаар Минскиниң бүдүрүлгелери бодунуң ажылын интенсификастаар талазы-биле саналдарын боттары киирип эккелген. А бис ол саналдарны каттыштыргаш, катаптаар чүүлдерин чайлаткаш, күштерни болгаш хөреңгини чеп хуваагаан бис.

Ук программаның боттанышкынын хоорсовет контрольдаар дээрзи билдингир.

— Экономика, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү, фонд эргилдези, материалдар чарыгдалы дээш ышкаш нарын чүүлдерни эргелеп башкарары чер-чер Советтеринге онаашпайн турар эвес бе?

— Бир эвес бо айтырыгны барымдаалап көөр болза, шынап-ла ол айтырыгларны бис шиитпирлевес ужурлуг бис. Ындыг-даа болза, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргеледир талазы-биле чурттуң мурнунда тургустунган сорулганы көөр болза, ол айтырыгларның хажыызынга артар эрге чагырга органнарында чок. Чогум ханы көөр болза, ол «арын» дээн айтырыгларны шиитпирлээринге шагда-ла киржип турар бис. Чүгле сөөлгү ийи чыл дургузунда бедик доктаамал эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин бүдүрүлгеге шиңгээдир, бүдүрүлгелерни эде кылыры база дериг-херекселдерни чаартыры, камналга чурумун күштелдирери дээн ышкаш бежен ажыг айтырыгларны көрген болгай.

«Интенсификация» программазы — бо айтырыгларны шиитпирлээринге дыка улуг базым болур. Боттарының ведомствозунда бүдүрүлгелериниң комплекстиг хөгжүлдезинге чер-чер Советтериниң ролюн бедидер дугайында СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айтышкыннарынга ол бүрүн дүгжүп турар.

— Интенсификация чорудулгазынга хоорсовет канчаар салдар чедирер деп турарыл?

— Хамыктың мурнунда экономика айтырыгларын шиитпирлээринге ажылчы чоннарны калбаа-биле хаара тударын. Кандыг-бир айтырыгны шиитпирлээр деп турда, ооң белеткелинге эртемденнер, улус ажыл-агыйының специалистери ыяап-ла киржип турар.

Оон аңгыда удуртукчу кадрлар-биле ажыл, хүлээп алдынган шиитпирлерниң контролю база бар. Эң улуг бөлүк бүдүрүлгениң удуртукчузу бистиң шиитпирлевистен быдадап шылавас. Хоорайның бир улуг заводунуң директорунуң девиден турганын ам-даа утпаан мен. Ол сессияга 500 депутаттың мурнунга кудуу шынарлыг продукция дээш харыылап турган болгай. Депутаттарның айыткан четпестерин чайладырынче даашпас удуртукчуларны хоорсоветтиң негелдезин ёзугаар министерстволар ажылындан хостап турган.

— Программаны боттандырарынга чүгле организастыг хемчеглер эвээш болбайн аан. Немелде хөреңги, дериг-херекселдер... база херек эвес бе?

— Чугаажок. Чижек кылдыр бүдүрүлгелерниң техниктиг хандырылгазын көрээлиңер. Ону боттандырарда чаа дериглерниң 75 муң единицазы херек дээрзин санаан бис, Минскиниң экономиктиг күчүзүн хөгжүдеринге күрүнениң капитал салыышкыны эрткен беш чылдаазынга деңнээрге, 1,9 катап өөр. Ол хөй-ле харын, ынчалза-даа бистиң негелдевиске ам-даа четпес. А «Интенсификация» программазы ооң аргазын айтып берген: бүдүрүлгелерниң чөпшээрелин ёзугаар капитал салыышкыннарны эде хуваап турган, немелде хөреңгини ап болур. Оон аңгыда чаа техниканың чамдык кезиин бүдүрүлгелерниң боттарының станок тудуушкунун хөгжүткениниң күзели-биле белеткеп ап болур.

— Беш чылдың эң чидиг айтырыгларының бирээзи — күш-ажылчы курлавырлар, а ол чоокку чылдарда өспес хире. Оон үнер кандыг арганы программа сүмелеп турарыл?

— Улус ажыл-агыйында хаара туттунган ажылдакчыларны чеп ажыглаарын сүмелеп турар. Маңаа хамаарыштыр хол-биле кылыр ажылдың эң бичии хемчээлге кызырарын, бүдүрүлгени механизастаарын болгаш автоматчыдарын көрүп турар бис. Амгы үеде Минскиниң бүдүрүлгелеринде бир муң ажыг роботтар «ажылдап» турар, а оларның саны оон-даа өөр. Хоорайның эртем болгаш тевилел организацияларының мурнунда автоматчыттынган бүдүрүлге комплекстерин ажылдап кылырын дүргедедир сорулга салдынган. Ажылчын кадрларның билиин бедидериниң системазын база хөгжүдүп турар бис. Маңаа кол кичээнгейни профессионал-техниктиг училищелерниң техниктиг баазазын модернизастаарынче углаадырып турар бис.

— Үлетпүрнү хөгжүдер дээш хоорсоветтиң сагыш салыышкыны минскижилерниң амыдыралының деңнелин бедидеринге ажыктыг болуп турар бе?

— Ийе, харын-даа аңгы-аңгы углаанышкыннар-биле ажыктыг болуп турар. Бирээзи — бүдүрүлгениң техниктиг сайзыраңгайжыдылгазы, күш-ажылды организастаарының эзээ деңнээгелиг хевиринче шилчилге болгаш ажылдакчыларның мергежилиин бедидишкини күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер арганы берип турар, а ол чорук шалың өзүлдезин болдурган. Ийи дугаары — бир дугаарынга үндезилеттинген — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези бүдүрүлгениң өзүлдезин база болдуруп турар, ооң ниитилел хоорайжыларның садып ап турар чоонуң херекцел бараанлары база эзбеп турар.

Адак соонда чүл дээрге, үлетпүр-биле «демир харылзааның» хевирин база былдыктарын хоорай Соведи көрүп турар. Чижээ, эрткен беш чылдың дургузунда ол үлезиннериниң күсели-биле Минскиге ийи миллион ажыг дөрбелчин метр чурттаар шөлү, бирык 11 муң олуттуг уруглар албын черлери туттунган болгай. Коммунал ажыл-агыйының хөгжүдеринге 30 ажыг миллион рубльди, амыдырал болгаш медицина хандырылгазынга 3 миллион ажыг рубльди үлетпүр черлери бодунуң фондузундан хоорайга дамчыдып берген. Бистиң индустриявыстың экономиктиг көргүзүглери бедээн тудум ол саналгалар база көвүдээр.

Вячеслав ХОДОСОВСКИЙ.
(ПМА).

ЭКИ-ЛЕДИР, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Тываның дыштанылга курорттарының бирээзи Чедер курортка эки турачылар Ховалыг Дыртый-оолович Очур, Красин Чаш-оолович Доржукай база дайын хоочуннары. Кызыл Сылдыс орденниң эдилекчилери Геннадий Васильевич Полищук, Никита Егорович Чебодаев олар-биле дыштаныкчыларның ужуражылгазы болган. Хоочуннар Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде аар-берге, ажыг-шүжүг долган эрткен оруктарын сактып чугаалааннар. Ховалыг Очур болгаш Красин Доржукай украин чер дээш интернационалчы хүлээлгезин мыдыктыг-биле күүсеткен, тулчуушкун үезинде амы-тынындан чарылган эш-өөрүнүң эрес-маадырлыг чоруктарын кажан кезээде утпайн чоруурун сагынганнар. Красноярск крайдан келген болгаш Тывадан барган дыштаныкчыларның каттышкан концертин дайынның, күш-ажылдың хоочуннары, дыштаныкчылар сонуургап көрген. Аңаа боттуныгып артистерниң күүселдези-биле дайынчы ырылар, шүлүктер орайга чедир чаңгыланган. Урап, чечен сөстерниң дээжизи —ырылар, шүлүктерден аңгыда шоодуглуг интермедияларны Красноярск крайның дыштаныкчылары удаа-дараа күүседип турган.

Курорттуң дөрткү сезону удавас доостур. Келир чылын беш сезонну ажылдаарын курорттуң администрациязы планнаан. Курортка эмнедир, дыштанып кижилерниң саны өөр. Курорт эмчилери Л. К. Тока, М. С. Даргат, В. В. Семёнов оларның дыштаныкчыларның кадыкшыл байдалы дээш сагыш салып, оларга кичээнгейлиг, негелделиг, дынңангыр ажылдап келгенинге дыштаныкчылар сеткилинден өөрүп, «четтирдивис» деп сөстү күзелиниң ханызындан сөглеп турарлар.

Эки чүүлдер-биле чергелештир чамдык организастыг айтырыглар талазы-биле чедир шиитпирлеттинмейн турар чүүлдерни маңаа демдеглексээн мен. Бирээде, курортка кайы-даа сезонга диш эмчизи турар болза кончуг-ла таарымчалыг болур турган. Диш эмнедир, кылдырар ужурлуг кижилер хөй боор чорду. Дыштанып, эмнедип турган үезинде дижин эмнедип азы диш кылдырып алган сүг болза эки-ле.

Чедер холдуң доңгандыр камгалалы дыка четпес. Хөлде чүс ажыг өдүректер, ужен ужен хире кас, аңгыр, ак кускуннар бар. Август 29-та база сентябрь 5—6 хүннерде «аңчылар» хөл бажынга барып куштар боолап тура хүнзээн. Оларны кым-даа хоруваан. Эң хомудааны чүве: дыштаныкчы бүрүзү чанарда-ла хөл дузун ийи чүс азы оон-даа хөй грамм хиренни алгаш барып турар. Чүс, үш чүс кижи ынчап кээр болза, чежеин алгаш баар-дыр? Хөл камгалалынче кичээнгейни шыңгыдадыры кижи бүрүзүнүң херээ деп бодаар мен. Элдеп, чиктиг чүвени дыштаныкчыларның талазындан база кыла бээр таварылгалар туруп кээр чорду. Чижээлээрге, курорттуң чараш, саглагар, тарымал чаш талынга ен-баазын пес быжындызы баглаар. Чалама кылып турарлары ол бе? Бир талда баглап каан ындыг чүвелерниң шуптузун албан-биле чежип каапкан бис. Эртенинде база-ла каш чүве баглап каан тур... Кымнар ону кылып турарыл —дыштаныкчылар. Чүге? Моон алгаш көөрге, дыштаныкчылар ортузунга атеизм темазынга лекция, беседа номчуттунмайн, атеистчи кижизидилге талазы-биле ажыл чорувайн турар хире.

Курортка дыштанып кээп турарларының чартык кезии аныяк кижилер болуп турар. Олар хостуг үелерин чүгле кино, танцы-биле кызыгаарлап турар. Организас-массалыг ажылдарны чогуур деңнелче кедурбейн турары деп бодаар мен. Келир үеде адапе болур, чаа кижиниң кижизидилгези болур аныяктарны эки чаңчылдарже эдлдирил, янзы-бүрү диспуттардан, номчулга конференциялары дээн чижектиг массалыг, угаан-бодал үндүрүп ажылдаар чүүлдерден организастаары чугула боор. Келир чылдың сезонун узадып ажылдаарын баш удур планнап турар чүве болганда, мээң бо эскериглеримни өөренип көөрүн сүмелээр-дир мен. Ол ышкаш курорт хөй кижи чыылган улуг коллектив болгай. Көскү агитация талазы-биле база кичээнгейни кошкатпайн, лозунг, плакат, тайылбыр самбыраларны дээн ышкаш чүүлдерни удаа-дараа солуп, чаартып турары күзенчиг.

М. ТИРЧИН.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ЯРУЗЕЛЬСКИЙНИҢ ЧУГААЗЫ

ВАРШАВА. Совет Эвилелиниң чогаадыкчы даштыкы политиказы боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырынга боттуг шиитпирни саналдап турар. СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир ядролуг чепсекти долузу-биле чок кылырының программазы, аңаа боо-чепсекти кызырарының дугайында саналдар бүгү талаларга деп айыыл чок чорукту хандырып, чедип алынган дугуржулгаларга контрольду боттандырып чорудар арганы берип турар. Зелена-Гурага ПКАП-тың воевода организациязының отчёт-соңгулдалыг конференциязынга чүве чугаалааш, ПУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Войцех Ярузельский ол дугайын медеглээн.

Совет Эвилели эң-не улуг тура-соруун көргүскен. Делегей аренназында хэректерниң чугула байдалын, амгы үениң кол айтырыгларының талазы-биле ССРЭ-ниң туружун «Руде право» солунунуң айтырыгларынга харыызынга СЭКП ТК-ның Чиигине секретары делгерецгейн-биле тодаргайлаан. Төөгүде эң-не онза айыылдыг үеде кижи төрелгетенниң салым-чолу дээш ханы харысалгалыг-биле совет эгелекчи саналдар долдунган. Ынчалза-даа ССРЭ-ниң болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының өске-даа күрүнелериниң ак сеткилдиг болгаш боттуг саналдарынга АКШ-тың администрациязы болгаш Барыын чүктүң чамдык чурттарының чазактары былдамыштаары-биле болгаш кажарлаашкын-биле харылап, боттарының эки тура соруун көргүспейн турар. Бо чылдың төнчүзүнге чедир ядролуг бүгү чазылдырышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни уздадыр дээн Советтер чуртунуң шиитпиринге АКШ-тың талазындан таарымчалыг харыкның амгы үеге чедир чогу онза дүвүрээзинниң болдуруп турар. Харын Каттышкан Штаттарда ядролуг чазылдырышкыннарны үргүлчүлеп, чаа ракеталарның болгаш самолёттарның шенелделерин чорудуп, космосту милитаризастаарынче базымнарны кылып турар. Амгы үеде делегей харылзааларының айтырыглары политиктиг болгаш моральдыг ужур-дузалыг болу берген. Барыын чүкке угаан-сарыылдыг чорукту илередиринче, чөпшээрежип дугуржурунче чүткүлдү илередир үе келген. Ынчалза-даа ындыг чорук Ак бажыңга курут хоозун сөстер болуп артып турары хараадынчыг.

Польша-совет тайбың саналдарны долузу-биле деткип турар деп, оратор уламчылап чугаалаан.

(СЭТА).

ТАЙБЫҢ КОСМОС ДЭЭШ

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентизи Вячеслав Чернышевтиң дамчытканы болза: делегейниң ниитилелиниң космосту милитаризастаарының оруунга ынанаар моондакты тургузарын негеп, «сылдыстар дайыны» дээш эвес, а «сылдыстар тайбыңы» дээш туржуп турар. Космос делгемнинге боо-чепсекти эндере тургузарын чайладыр дугайында КНО-нуң Чиигине секретарының илеткелинде түңнээн хөй күрүнелерниң чазактарының харыыларының утказы ындыг болган.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң тодарадканы делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгүнү хаара туткан системазын тургузарынче угланышкынынга дүүштүр Совет Эвилели космосту дайынга белеткел кылырындан долузу-биле чайладырын болгаш ону чүгле тайбың сорулгаларга ажыглаарын чедип алыр деп турарын ССРЭ-ниң харыызында айыткан. Космосту милитаризастаарындан чайладыры бөгүн эң чугула ужур-дузалыг сорулга болур болгаш ону шиитпирлээри делегей ниитилежилгезиниң күжениишкиннериниң төвүнде турар деп, Болгарияның, Чехословакияның, ГДР-ниң, Вьетнамның, Индияның, Финляндияның чазактарының харыыларында айтып турар. Ядролуг боо-чепсекти дүжүреринниң совет программазы космостан сөгүт бээр системаларны хоруурунга онза ужур-дузалыг болгаш космоска боо-чепсекти эндере тургузарын чайладыр сорулга-биле база ядролуг чепсекти чок кылырынга херек кырында базымнарны кылырынга боттуг аргаларны ол берип турар деп, ол чурттарның чазактары онзалап демдеглеп турар. Космосту боо-чепсекти эндере тургузарын шилчилеринге шыңгыы сагыш човаашкынның бүгү күрүнелерниң эрге-ажыктарынга ону ниити салгал чүүл кылдыр ажыглаарының эргежок чугулазын Аргентинаның, Швецияның болгаш өске-даа хөй чурттарның чазактары илереткен.

ӨЖЭЭННИГ ЧӨҢГЭЭ

ВАШИНГТОН. Совет Эвилелинге болгаш КНО-га хамаарыштыр АКШ-тың администрациязы чаа өжээнниг чөңгээни кылырын оралдашкан. КНО-нуң чанында ССРЭ-ниң болгаш УССР-ниң болгаш БССР-ниң доктаамал төлээ черлериниң 25 совет дипломаттыг ажылдакчылары бо чылдың октябрь 1-ге чедир Каттышкан Штаттардан үнүп чорзун дээр дугайында арын-нүүр чогу-биле негээн чөңгээлиг медеглелди АКШ-тың күрүне департаментизи кылган.

Кеңгүс амыдыралга дүүшпес болгаш кандыг-даа үндезин чок чылдагааннар-биле кылырын оралдашкан Вашингтоннуң чазааның ол чөңгээзи чүгле моон соңгаар-даа КНО-га хора чедиреринче угланган эвес, харын сөөлгү чылдарда АКШ-тың администрациязы чүнү кылып турарын база көргүзүп турар. Ол совет-америк харылзааларны чиңгледир, ниитизи-биле делегей байдалын дүшкүүрүг болдурар сорулгалыг болуп турар. Чогум-на ынчангаш амгы үениң чугула айтырыгларының талазы-биле АКШ биле ССРЭ-ниң аразынга боттуг чугааны эрттирерин күзевейн турар. АКШ-та чамдык салдар чедирикчи политиктиг бөлүктер ону кызымаккайы-биле чедип ап турарлар.

Хайгааракчыларның демдеглеп турары ёзугаар алырга, делегей ниитилежилгезиниң төп албан черлериниң турар черлериниң дугайында айтырыг талазы-биле КНО биле АКШ-тың аразында дугуржулгага шак ындыг өнчүк-чөңгээ ажыы-биле удурланышпак боор турар. Күрүне департаментизинге болган брифинг үезинде хөй-хөй журналистер Вашингтоннуң ол хөделиишкиннери хоойлу ёзугаар болган бе, азы чок бе дээр дугайында айтырыгны ажыы-биле салып турганы таварылга эвес. «Хоозун-курүг бурууладыышкыннар-биле кызыгаарлаангаш, Рейганның администрациязы тодаргай фактыларны адавааан» деп, Эй-би-си телекомпаниязының корреспондентизи айыткан.

(СЭТА)

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Гёдёлле хоорайда аграр эртемнериниң университединиң доозукчулары — ийи муң ажыг аныяк специалистер бо чылын болуунуң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын Венгрияның кооперативтеринде болгаш күрүне ажыл-агыйларында эгелээннер. Ат-алдарлыг ол дээди өөредилге черин бөгүн Венгрияның кедээ ажыл-агыйынга кадрлар белеткээр кол чер болу берген. Аграр бүгү профессияларының чажыттарын аңаа муң-муң аныяктар шингээдип ап турар. Венгр кедээ ажыл-агыйының хөгжүлдезинге аныяктарның салыышкыны чыл келген тудум өзүп турар. Аныяк салгалдың чогаадыкчы энергиязының ачызында сөөлгү чылдарда республиканың экономиказының ол чугула адырынга бедик бүдүрүкчүлүг болгаш экономика талазы-биле ажыктыг чүс-чүс технологияларны, аграр чаа дериг-херекселдерни болгаш өске-даа чүүлдерни нептередип киирген. Амгы үеде ажыл-агыйларның лабораторияларында, чурттуң эртемниң чилел төптеринде, селекция станцияларында аныяктар аграр бүдүрүлге-биле холбашкан 50 ажыг темаларга эртем ажылдарын кылып турар. Дириг амытаннарның селекциязынга, биохимияга, хөрзүнүң үнүш-дүжүткүрүн бедидеринге аныяк аграр-эртемденнер бедик түңнелдерни чедип алганнар.

СОФИЯ. Враца хоорайның школачыларынга чаа өөредилге чылы бир янзы эгелээн. Баштайгы хүн олар класстарже эвес, а оон мурнунда ажыттынган «Авангард» дээр эртем-техниктиг дуржулга төвүнге барганнар. Башкылар 4-10 класстың өөреникчилерин электрон-саналга машиналары-биле таныштырганнар. Оларга ол машиналар лазер техниказы, робототехника, оптика электрониказы, санакчы бичии машиналар болгаш ЭСМ, информатика болгаш биотехнология дээн ышкаш ындыг кол түскай эртемнерге билиг чедип алырынга дузалаар.

Сөөлгү ийи чылдарда школачыларның чамдык бөлүктери хууда компьютер-биле таныжар аргалыг болган болгаш ЭСМ-биле ажылдап эгелеп болур апарганнар. Ынчалза-даа чаа төпте өөредилгени оон-даа эки кылдыр органзастап тургускан. БУР-нуң Эртемнер академиязының болгаш чырыдылганың министерствозунуң специалистери ЭСМ-ге янзы-бүрү программаларны белеткээннер. Херек кырында шилип алган түскай эртемнинге теоретиктиг болгаш практиктиг билиглерни хууда компьютерлерниң дузазы-биле чедип алыр. Олар янзы-бүрү онаалдаларның күүселдезин хынаар болгаш харын-даа кандыг темага өөреникчиниң катап ажылдаарын айтып бээр аргалыг. Үстүкү класстарның өөреникчилери профессионалдыг ажыл-чорудулгазының шилип алган угланышкынынга эртем-техниктиг сөөлгү чедиишкиннер-биле таныжып ап болурлар.

БЕРЛИН. Кацнаар аппараттар бүдүрер талазы-биле Дрезденниң бүдүрүлге чериниң специалистериниң ажылдап кылган чаа аргазы эң эки шынарлыг кацнардан кылган янзы-бүрү дезектерни, а ол ышкаш металл эвес чүүлдерден кылган кылыгларны кезерин мурнунуузундан дүрген болгаш чиник өртек-биле кылыр арганы берип турар. Дрезденниң бүдүрүлге чериниң чаа аргазы кацнаарларының дугалыг аңаа хевирин сайзырацгайжытканы болур. Чаа чүүл болза дугаага кислородту доктаамал чедирери болур, ол чорук ажыл чоруп турар үеде температураны бедидер арганы берип турар. Чаа 30 кацнаар аппараттарны ажыглаашкынның дуржулгазы чүгле ажыл үезин ындыг метод-биле камнап алырын эвес, харын дезектерни кезериниң шынарын элээн бедидер арганы берип турар.

БУХАРЕСТ. Одаар чүүлдү эвээмти херекдээр судно шимчедикчилериниң хөй бөлүүн республиканың судно тудар верфьтеринче Решица дээр румын хоорайның судно тудукчулары бүдүрүп үндүргеннер. Решица заводунуң ассортиментизинде он-он янзы-бүрү шимчедикчилер кирип турар, оларның-биле РСР-ниң хем болгаш далай флодунуң судноларын дерип турар. Оларның хөй кезиин технологтуг совет документациялар-биле кылып турар болгаш оларны ССРЭ-же үндүр садып турар.

С. ИВАНОВ,
В. КОРНЕНКО,
М. МАКАРЕНКО,
СЭТА-ның корреспондентилери.

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР ДООЗУЛГАН

ЖЕНЕВА. Ядролуг шенелделерге хамаарышкан ниити бөлүк айтырыглар талазы-биле совет-америк чугаалажыышкыннарының ийиги эээчээ аңаа доозулган. Калбак чугаалажып көрүүшкүнүү эрттирген, тодаргай санал-онаа солчулгазы болган.

Оон-биле кады чугаалажып көрүп турар айтырыгларга хамаарыштыр талаларның аразында элээн дүүшкек эвес бодалдар бар болуп турары бадыткаттынган. Аңаа журналистер мурнунга чүве чугаалап турган, америк тала эргежок чугула чиңгыс ай турушун илеретпейн, ядролуг шенелдени чогуур контроль-биле дүүштүр соксатпайн, а оларны шенээрин эрги-ле хевээр уламчылап турарын ССРЭ-ниң делегациязының баштыңы, ССРЭ-ниң Атомнуг энергияны ажыглаар талазы-биле күрүне комитединиң даргазы А. М. Петросьянц харадал-биле демдеглээн.

Делегациялар бо чылдың ноябрь айда Женевага база катап ужуражыр.

(СЭТА).

ГФР. Бо аныяк ие —Кельн хоорайга болган дайынга удур чыскаалдың киржикчизи. «Төөгүнүң кичээлдериң өөренип — кады хөделир. Тайбыңны камгалаар дээш сагыш салыр» деп, плакатта бижик кыйгырып турар.

Т. КУЛЬБИЦКАЯНЫҢ фотоау.

(СЭТА).

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ХЕЛЬСИНКИ. Финляндия моон соңгаар-даа Никарагуага дузаламчыны көргүзээр деп, Финляндияның даштыкы херектер министри Пааво Вяюрюнен медеглээн. Финляндия биле Никарагуаның аразында харылзааларны кошкадыр дээн АКШ-тың оралдажыышкыны бистиң чуртувустуң туружунга кандыг-даа салдарны четпирбес. «Бис моон соңгаар-даа ол латин-америк чуртка дузаламчыны мурнуку ышкаш көргүзер бис» деп, Вяюрюнен онзалап демдеглээн. Финляндияның АКШ-та элчинниң күрдепартаментиге келдирип келгеш, Никарагуага дуза көргүзери АКШ-тың болгаш Финляндияның харылзааларынга дүүшпес деп аңаа медеглээшкиниң соонда, ындыг медеглелди кылган.

БЕРЛИН. АКШ-тың амгы администрациязы кижи төрелгетенниң кол эрге-ажыктарынга удур улам-на улуг хирезөргезин-биле хөделип турар. ССРЭ-ниң болгаш социализмниң өске-даа чурттарының боттуг эгелекчи саналдарынга ол чогумчалыг харылаар ужурлуг. Ол саналдарны бүгү делегейде деткип турар. Ол дугайын Никарагуаның президентизи Даниэль Ортега профэвилелдерниң XI бүгү делегей конгрезиниң киржикчилеринге чүве чугаалап тура медеглээн. Бүгү делегейге тайбыңны камгалаары, күш-ажыл кижилерниң эрге-ажыктарын камгалаары, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыры-биле болгаш даштыкыга өрелиг чорук ышкаш ындыг социал-экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээри-биле тудуш холбашкан деп, ол демдеглээн. Ядролуг бүгү чазылдырышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни Совет Эвилелиниң узатканы социализм чурттарының политиктиг ёзулуг тура-соруунун чырыткылыг херечизи болур деп, Ортега онзалап демдеглээн.

КИТО. Ол чурттуң ажылчы чоннарының чаңгыс ай профэвилел төвүнүң саналы-биле чоруткан 24 шактыг ниити национал ажыл соксадыышкынынга Эквадорнуң он-он ажылчы чоннары идепкейлиг-биле киришкеннер. Ол ажыл соксадыышкынының эрге-чагырганарның «хоойлуга удур» деп чарлаан шиитпири турбуже, ону кедээниң ажылчы чоннарының национал федерациязы, башкыларның болгаш студентилерниң каттыжыышкыны, оппозицияның кол партиялары деткээн деп аңаа болган парлалга конференциязынга ол организацияларның удуртукчулары медеглээннер. Ажыл соксадыышкынының киржикчилери ажылчы төлевирин улгаттырарын, аъш-чем продуктуларынга болгаш амыдыралга херек барааннарның өртээн хевээр арттырарын, делегейниң акша фондузунуң чуртка албадап турары даштыкы өреин төлээриниң аар-берге негелделеринден ойталаарын, делегей аренназынга кымга-даа хамаарышпас угаанышкынны чорударын негээн. Чурттуң хөй хоорайларынга ажыл соксаткаиннар чыскаалдар эрттирген. Элээн каш черлерге чыскаалдың киржикчилери биле полицияның аразында мөөсилдежиишкиннер болгулаан, ооң түңнелинде балыглатканнар бар болган. Чүс ажыг кижини тудуп хоругдаан.

(СЭТА).

Культура ажылдакчызының дугайында

ДЕТКИМЧЕ, КИЧЭЭНГЕЙ ХЕРЕК

Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Б. Чүльдүм-Сүрүңнүң «Шын» солунга парлаттынган чүүлүн сонуургал-биле номчудум. Ол дугайында бодумнуң бодалдарымны илеретпес аргажок болдум.

Культураның болгаш урам чүүлдүң сайзыралынче партийжи сагыш салыышкынны сеткил ханыышкын-биле хүлээп ап турар бис. Солун, сеткүүлдер, радио болгаш телевидениеден доктаалдарның дугайын билип ап, ону амыдыралга боттандырарының хемчеглерин ап турар бис. Үези келген бо чүгула айтырыгларны шиитпирлээринге культура ажылдакчызының киирип турар үлүү улуг.

Мен аазон кан чылдар иштинде культурага ажылдап келдим. Оон кандыг-даа талаларын, бергелерин көрүп, билип чор мен. Механизатор, тудугжу, башкы кижиниң ажылы-биле культура ажылдакчызының харыысалгазы деӊ. Харын-даа культура ажылдакчызы кандыг-даа мергежилдиң кижилериниң шуптузу-биле ажылдаар. Клубка кым-даа келир. Ол улуг бажыңның ээзинден негелде улгаткан. Хурал-суглаа, оюн-тоглаа ооң кирижилгези чок эртпес.

Клубтуң соңга-хаалгазы, сандайлары үрелирге, ол бодунда кылдынар. Кедээ суурга оода шил тып алыры бергедей бээр. Иштики, даштыкы дерилгени коллуу бодунуң күжү-биле кылыр апаар. Мындыг таварылгада культура ажылдакчызы кижи бызаңчының, шевердекчиниң, чурукчунуң хүлээлгезин күүседип кириптер.

Кижилер-биле ажылдаар кижи арыг-силиг кеттинген, аажы-чаңы топтуг болур ужурлуг. Өскелерге үлегер көргүзер кижи шүглүнер болза эки. Бодунуң кижизин-биле, чугаа-соот-биле өскелерге саадар чедирер хүлээлгелиг. Хөйге өскү культура ажылдакчыларының чоннуң хүндүткелин ыяжымак ажылы-биле чедип алыр. Кажан ажыл хиреленде, оларын дугайында «чайлыг кижилер» деп чугаа үнүп-даа кээр чадавас. Таныыр улузу ужуражып келгеш, «сенде ажыл чүү боор, клубуңда баян шейбелеп тур сен мйнаан» деп айтырар. Оон туржух партком, кедээ Совет даргаларын-даа хостуг кижи дээш өскээр айбылааш турар. Олар чогум культура ажылынче-даа сиңниккес, ажыл чоруп, чорбайн-даа турда, тоовас боор. Ажыл-агыйның өске адырларынче сагыш салып турганы дег, клуб ажылын ынчаар холга тудар болза, ынчан культура ажылдакчызының харыысалгазы бедиир, ат-алдары өзер. Ийиги чергениң ажылы ындыр көөр хөөнден аңаа кылаштап турар кылдыр санаттына бээри-даа чадап чок.

Чижек кылдыр мындыг таварылганы киирип көрейн. Совхоз директорунга ажыл-агый удуртукчузу биле культура ажылдакчызы кижи ийилээ айтырыг тургузуп четкен болза, сөөлүндезиниң ажылын албан соңгаарладыр. Көрүүлдеге белеткел үези — культура ажылдакчыларынга эң чымыштыг үе. Бедик деңнелдиг концерт белеткээр дээш, олар улуг күштү үндүрерлер. Кижилер чыыры бээн берге. Улусту дилеп, чаңнып тургаш, кандыг-даа чаңныыл эп-чөп-биле бөлүп тургаш, хор, ансамбль тургузуп болур. Оон-даа нарын байдалдар туруп кээрин бо ажылга ажылдап чораан эштер билир боор.

Сөөлгү үеде кадрлар айтырыы кайда-даа берге болуп турары шын. Бистиң суурда безин байдал дүвүренчиг. Акша-шалыңы эвээш, ажылы дүн-хүн чок боорга, ыызырныр кижи чок. Арга-чадаарда кижи чогундан-на, чүгле ырлаптар кижини клуб директорлады турар. Чеже-мейниң-даа талантылыг ботпаныыгыр артист чораан болза, ол ажылдың ут-шиин билбесе, угбайн баргылаар. Чыл санында урам чүүл училищезин доозуп турар аныяктар кайнаар барып турарыл? Кедээ суурга клуб ажылдакчызынга белен бажың-балгат тывылбас боорга, ол дедир чоруптар. Ынчангаш оларга тускай чуртталга бажыңын тудары кончуг чүгула. Өске ажылче шилчээниниң орнунга келген кижини киирер чер чок боор. Бир-тээ тускай эртемниглер ховар болганда, баян ойнаптарларны чыып, түр курстарны организастаза эки болгу дег. Баянист чокта, ажыл бүдер эвес. Оон суур амыдыралынга ужур-дузазын кичээнгейге ап, билиг-мергежилин бедидери күзенчиг. Баянны «хом» деп куду көре бээри канчап-даа таарышпас.

Хөгжүм чокта амыдырал долу эвес деп, Д. Шостакович чугаалаан болгай. Культура албан черлери кижилерниң угаан-бодалын байыдарынга, төлептиг аажы-чаңынга кижизидеринге бодунуң үлүүн киирип турар. Ындыг болганда хөгжүмчү, ыраажы кандыг-даа кижиге хүндүткелдиг болуру чедип алыры база бир чүгула айтырыг деп хуумда ынчаар бодап чоруур мен. Бир-ле дугаарында түө черниң удуртукчуларының хамаарылгазын өскерткениниден ооң чон мурнунга ат-алдары өзер. Бодунуң мөзүзү, ажылга хамаарылгазы база кол черни ээлээр, ынчалза-даа деткимче черле дузалыг болур.

О. МИЖИТ-ООЛ.
Улуг-Хем районнуң Чодураа суурда музыка школазының башкызы.

ЧЕЛЯБИНСК — 250 ХАРЛААН

Россия Федерациязының эң улуг хоорайларының бирээзи Челябинск ийи чүс беһен чыл бооур. Ооң төөгүзүнде алдарлыг эвээш эвес аттар болгаш ажыл-херектер бар.

Емельян Пугачёвтуң тараачын дайынының үезинде ынчан Исетск провинцияның төвү турган Челябинск бодун улустуң коммуназы кылдыр чарлаан. Үш ажыг ай иштинде хоорайның чурттакчылары бодунуң улусчу бот-башкарылгазын камгалап келгеннер.

Тура халышкынның баскынының соонда Челябинскиниң сүддезин дужурген болгаш ооң провинция төвү өргезип казаан болгаш барык чүс чыл иштинде кыдыглаткан чер болу берген.

Хоорайның төөгүзүнге чаа кезүрлүүшкүн XIX чүс чылда болган. Сибирьниң Улуг магистралын тудуп доосканының соонда Челябинск демир оруктуң улуг белдири. Төп Россиядан Сибирьже болгаш Ыраккы Чоон чүкче оруктуң хаалгазы болу берген. Ол чоруку үлетпүрүң дүрген өзүлдезинге, ажылчын ангының тургустунарынга арганы берген. Аңаа эртеен чүс чылдың 90 чылдарында «Уралдың ажылчын эвилели» тургустунган. Хоорайның ажылчын ангызы 1905 чылдың революциязынга идепкейлиг-биле киришкен. Челябинскиниң Советтериниң даргазы С. Цвиллинги, оруктары ону таарып эртеен алдарлыг совет полководчулар — Блюхер, Тухачевский, Якир дугайын хоорай утпаан...

Индустриализация чылдарында кончуг кыска үе иштинде Челябинскиниң алдарлыг трактор заводун, демир холуксаалдарының заводун туткан...

Бодунуң Танкоград дээр ийиги ады-биле хоорай дүрүм ёзугаар чоргаарланып турар. Ындыг атты ол Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында алган. Аңаа тудуп кылган танкылар-биле элээн хаш армияларны чепсеглээн, олар Берлинге чедир тиилелгелиг орукту эрткеннер.

Дайын соолуунде чылдарда хоорай кончуг дүрген өзүп турар. Челябинск ийи театрының, Пионерлер ордузунуң, садыгның улуг төвүнүң, Спорт ордузунуң онзагай бажыңнары-биле каастаттынган.

Челябинскиде бүдүрүп үндүрүп турар продукция — бедик шынарлыг каң, газ дамчыдыкчыларынга хоолайлар, демир холуксаалары, тракторлар, шак, радиоприёмниктер, идиктер, дериг-херекселдер — бистиң чурттуустуң хөй хоорайларынче болгаш даштыкы он-он өске күрүнелерже барып турар.

Улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге чедиишкиннери болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында дайзынны тиилээринге улуг салыышкыны дээш Челябинск Ленин орден-биле шаңнаткан.

ЧУРУКТА: пионерлерниң болгаш школачыларның Н. К. Крупская аттыг ордузу.

Б. КЛИПИНИЦЕРНИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроникаzы.

СПОРТ

ШЫДЫРАА. Делегейниң бирги чери дээш шыдыраага улук негээрниң 18-ки соңгаарлаттынган салыы Анатолий Карповтуң тиилелгези-биле доозулган. 50 дугаар кошче делегей чемпиону Гарри Каспаров уттурганын билдирген. Сан 9,5:8,5 болуп, Г. Каспаров мурнап турар.

ВЕЛОСПОРТ. ССРЭ-ниң улустарының чайгы IX-ку спартакиадазының программазын ёзугаар маргылдааның бирги хүнүнде — сентябрь 20-де Крылатскиниң олимпий трекке делегейниң ийи дакпыр чемпиону Вячеслав Екимов 4 километрге чаа делегей рекордун тургускан. Ол хемчээлди В. Екимов 4 минута, 28 секундада эрткен. Бир неделя бурунгаар ол-да черге Екимов 4 минута 33, 307 секундада эрткен рекордун боду чаарткан. Ол Крылатскиге 78 дугаар рекорд болган. Сентябрь 21-де Ригадан 22 харлыг студент Уллис Бремание 1000 метрни 1 минута 0,4.422 секундада эрткеш, тиилекчи болган.

Харьков чурттуг Сергей Зиневский Киевти долгандыр 200 км черниң чарыжынга киришкеш, спартакиаданың чемпиону болган. Велоспортка иштики команда талазы-биле бирги черни Украина чаалап алган. Ол команда РСФСР-ниң болгаш Узбекистанның командаларын мурнаан.

ЧИИК АТЛЕТИКА. ССРЭ-ниң улустарының спартакиадазынга шилчиир кубокту Украинаның спортчулары — 2009,5 санныг болуп, чаалап алган. Дараазында РСФСР-ниң — 1883, Белоруссия — 1457,5, Ленинград — 1325,5, Москва — 1170, Казахстан — 1001 санныг болуп, шайлалдыг черни алгылаан.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

АВТОМАГАЗИН КЕЛБЕСТЭЭН

Он чыл ажыр малчыннап келдивис. Чайгы семиртилгеден малдың чаш төлүн камгалап алыры-даа, аарып-хорааны-даа хамаарылгалыг дээрзин дуржулгавыстан билир бис. Бо чылын хураган хүлээп алган бис. Кышты хүр ажар дээш, чайгы одарладыышкынның шынарынче кичээнгей салып турар бис. Тере-Хөл адааның одарынга таарыштыр оъткарып, хураганның ажаалдазын экижиткен бис.

«Мөрен» совхозтуң бригадалары тарамык. Чайлаглар ырак. Коданнарда чунар-базың-даа туттунмаан, чырык-даа кииртинмээн. Малчыннарның амыдырал байдалынче сагыш салыры чүгула болуп турар. Почтаны бригадир эккелбес болза, ай-даа чыгы келбес. Чыылган солуннарны чай чок ажылдыг улус номчуп четтикпес боор-дур.

Кол-ла айтырыг — садыг хандырылгазы. Хойжуларның район төвү барып турар чайы-даа чок апаар. Халап турар кадарчы бар эвес, хунун хөй сооп дап мравас. Ынчангаш автомагазинниң графигин чурумчудар болза эки. Кожа аалдарга келгеш чоруптан боор, чүгле сураан дыңнап артын каар-дыр бис. Херек барааннар база чок боор. Өг шывар брезент, бээрек аптара, сандай — херегээр-ле бараанпарывыс бо. Ырак черде ажылдап, чурттап турар улустуң шай, таакпызы-даа үстү бээр. Өөреникчилерлиг малчыннар уругларынга тааржыр идик-хеп сураглааш база тыппас.

Чоокку үеде лекция-беседа дыңнаваан бис. Делегей байдалының-даа дугайында малчыннар сонуурган дыңнаар. Мал ажылының дуржулгазын чугаалап болгай. Оюн-концерт көрбестээн бис. Малчыннарже ээ көрнүрү, оларның негелде-херегселинге дыңнангыр болуру чугула.

Күш-ажылчы эвес оругалар-биле демиселди күштелдиргенин малчыннар деткип турар. Ниитиниң малын хүлээнип алгаш, харыысалга чок чоруун көргүзүп, оорладып, самчыгдаар кижилер турар. Мал бажын онча-менди кадагалаарын чедип албайн турарлардан негелдени күштелдиривиш, чүге каражадап турарының чылдагаанын тодарадыр ужурлуг бис.

П. ЫНААЛАЙ.
«Мөрен» совхозтуң хойжузу.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

СЕНТЯБРЬ

23. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежириниң маргылдаазы. 9.00 — «Харылыңар, горнистер!». 9.30 — Ж. П. Венцель. «Күскү хат». Телешин. 10.45—11.50 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Эртемниң болгаш күш-ажылдың эвилели». Док. фильмнер: «Дөрт вариант», «Үениң деңнелинде», «Магниттиг суук чүүлдер». 15.35 — Азербайджан ССР-ниң алдарлыг артизи Е. Качаровтуң удуртулгазы-биле дудукистер квартеди ойнаар. Бакудан дамчыдылга. 15.55 — «Бодунуң чалыы назынының туттуруунда». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.30 — «Чүүдеи база чүге». Уругларга дамчыдылга. 17.00 — «Д. Шостакович». № 147 чогаал. Эң сөөлгүзү». Фильм-концерт. 17.45 — «Ажылчын хурал». СЭКП-ниң Сахалин обкомунуң бирги секретары П. И. Третьяков, Сахалин облкүүскомунуң даргазы И. П. Куропатко дамчыдылгага киржир. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Бо хүннериниң почтазы. «Күш-ажылчы эвес оругаларга — моондак». 19.30 — В. Ковтун (аккордеон) ойнаар. 19.50 — «Адалары болгаш уруглары». Дөрт сериялыг уран-чечен фильмниң 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. Марусинниң концерти. 22.25 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежириниң маргылдаазы. 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Гогольдуң шылдары биле». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Долгандыр турар делегей-биле таныжылга. 1 класс. Төрээн чурт кайызып эгелээриа. 8.55 — «Бичии чаштарга геометрия». «Точканың арттырыы ваан истерий». 9.05; 12.50 — Француз дыл. Өөредириниң бирги чылы. 1-ги дамчыдылга. 9.55 — «Каза куштуң ыры». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Ф. М. Достоевский. «Кемниг херек болгаш кеземче». 10.35; 11.40 — Төөгү. 6 класс. Ортааны чүс чылдың суур у. 11.05 — Шыдыраа школазы. Разрядчылар клазы. 12.10 — Башкыга экран. Бойдус эртеми. 3 класс. План. Карта. Компас. 12.30 — —13.20 — Ботаника. 6 класс. Чечектиг үнүштерни бөлүктээри.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уран-чечен фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Сентябрь — шалыпчы ажылдың айы». Кызыл районда мал кыштаглаашкынының белеткелиниң байдалы. Районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының кол зоотехниги В. Б. Монгуш дамчыдылгага киржир. Каа-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы К. С. Очур-оолдуң чугаазы. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Ритмиг гимнастика. 20.45 — Улустуң аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.35—23.00 — Төөгү фильмниң экраны. «Аспарух хаан». (Болгария). 2-ги сериязы.

24. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Бажыңче орук». Док. фильм. 9.05 — В. Гаврилин. Латви ССР-ниң алдарлыг артистери Н. Новик биле Р. Хараджанян (фортепиано) ойнаар. 9.30 — Аян-чорукчулар клуву. 10.30 10.35 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Школа, завод, өг-бүле». Док. фильмнер: «Реформа даалаштырып тур», «Соңгу полюс биле экватор аразында». 15.35 — Уругларга фильм. «Соңгу черниң тоолчулары». 16.55 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 17.25 — Концерт залында — школачылар. 18.15 — Эртем болгаш амыдырал. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Алдын дагаа оглу». Мультфильм. 19.10 — Делегей болгаш аныяктар. 19.45 — «Адалары болгаш уруглары». Дөрт сериялыг уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — ССРЭ-ге болгар культуразының Хүннериниң ажыдыышкыны. ССР Эвилелиниң күрүнениң үлегерлиг Улуг театрындан дамчыдылга. 23.15—23.40 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Шынаа». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 10 класс. Электрон-санаалга машиназы канчаар ажылдаарыл. 9.05; 13.40 — Немец дыл. Өөредириниң ийиги чылы. 1-ги дамчыдылга. 10.05 — «Бодунуң орбитазын тывар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.40 — Ниити биология. 9 класс. Хевирниң барымдаалары болгаш тургузуу. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.10 — Башкыга экран. Бойдус эртеми. 4 класс. Чер — бистиң планетавыс. 12.30 — И. Уткинниң болгаш Д. Алтаузенниң поэзиязы. 13.10—14.10 — Сөөлгү ленинчи библиотека. В. И. Ленин. «Партия организациязы болгаш партийжи литература».

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 2-ги кичээл. 18.15 — Уругларга фильм. «Чиполлино». Мультфильм. 18.50 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.00 — Телефильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Дүжүт ажаалдазы». Репортаж. «Советтер болгаш үе». Тыва АССР-ниң Күрпланының даргазының оралакчызы З. Ф. Докучицтиң чугаазы. «Ажыктыг чоруук болгаш шынар дээш». Кызылдың мебель фабриказының продукциязы хыналдада. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.10 — Ужуралдар фильмниң экраны. «Тоннельдиң төнчүзүнде чырык». Уран-чечен фильм.

25. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежириниң маргылдаазы. 9.00 — Грузин улустуң танцылар. Тбилисиден дамчыдылга. 9.35 — «Билдингир-даа бол, элдептиг». 10.35 — Концерт залында — школачылар. 11.25 — 11.30 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Ырак болгаш чоок». Док. фильмнер: «Флот командылап тур мен, Шмидт», «Дайынны соп тур мен». 15.25 — Черде, дээрде, далайда. 15.55 — «Мазовше» ансамбльдиң концерти. (ПУР). 16.20 — «Кады болдал көрзээлипер». «10 «А» биле ажык чугаа». 17.15 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Эр улус. АКШ биле Япониянын шилиндек командалары. Франциядан дамчыдылга. 18.00 — «Дем катты жылгаазы». Социалистиг чурттарның бүдүрүлгени автоматчылар талазы-биле кады ажылдажылгазының айтырыгларының дугайында. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Агроүлетпүр: бөгүн болгаш даарта. 19.30 — Бут бөмбүүнге Европа чемпионадының шилиге маргылдаазы. Исландия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Исландиядан репортаж. 21.00 — «Үе». 21.35 — Төрүттүнгениниден бээр 80 чылынга. «Композитор Шостакович». Док. фильм. 23.25 — Бөгүн делегейде. 23.40—00.05 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежириниң маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35— 9.35 — А. С. Пушкин. «Капитан уруу». 7 класс. 9.05; 12.40 — Испан дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Коллективизацияже угланыышкын. 10.35 — 11.40 — Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Кижи. 11.05 — Орус уран чүүл. Чонары болгаш ыяшка каастап чуруур. 12.10 — Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези. 13.10 — «Баксырап бадыышкын». Уран-чечен фильм. 1.2 сериязы. 15.25 — 15.30 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00. — Док. фильмнерниң программазы. 18.45 — «Сонуургактарга». Чурулга уран чүүлүн билип алыры. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Кедээниң ажыл-агыйының хүн демдеглели». «Кышка белеткел». Хоорайның коммунал ажыл-агый болгаш чуртталга трестиниң начальниги Э. Д. Оржактың чугаазы. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Василий Федоровтуң поэзиязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «База катап ынакшыл дугайында». Уран-чечен фильм. 23.10—01.05 — Спортчу программа: хоккейге ССРЭ-ниң чемпионады. «Спартак» — «Крылья Советов». ССРЭ улустарының IX чайгы спартакиадазы. Спортчу гимнастика.

26. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Чоруп орган кижи орукту эрте бээр». Док. фильм. 9.15 — Делегей болгаш аныяктар. 9.50 — «Ыраккы ортулуктуң чалыы». Мультфильм. 10.20 — Док. фильмнер: «Хууда айтырыглар талазы-биле хүлээп алыышкын». «Ажыктыг чоруктуң курлавыры». 10.55 — 11.00 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — Док. фильмнер. 15.45 — Музыка институнуң улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестриниң концерти. Донецкиден дамчыдылга. 16.15 — Орус чугаа. 16.45 — «Дагдар аялгалары». Ереванадан дамчыдылга. 17.05 — «Чүс-чүс чылдарның ужуражылгазы». Док. фильм. 17.40 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Эр улус. Польша биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Франциядан дамчыдылга. 18.25 — «Орукка будалыышкын». Арагалаашкынның хоразының дугайында эртем-тайылбырлыг фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Айтырыглар, дилээшкиннер, шиитпирлер. 19.50 — «Адалары болгаш уруглары». Дөрт сериялыг уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Экранда — кинокомедия. «Россияга итальяннарның кайгамчыктыг ужуралдары». 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30 — 00.15 Болгар эстрада артистериниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Ждановтяжмаш: шенелдениң айтырыглары». Док. фильм. 8.35 — 9.35 — Төөгү. 4 класс. Москва — орус күрүнениң найысылалы. 9.05 — 13.55 — Англи дыл. Өөредириниң бирги чылы. 4-кү дамчыдылга. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Физика. Кристаллдарның тургузуу болгаш шынарлары. 10.35 — 11.35 — И. А. Крыловтуң басняларь. 5 класс. 11.00 — Эртем болгаш амыдырал. 12.00 — Башкыга экран. Зоология. 7 класс. Насеком аймаа. 12.25 —12.45 — Бойдус эртеми. 2 класс. Күстүң демдектери.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. 18.25 — «Дүжүттү өрттен камгалаары». Док. фильм. 18.45 — Профтехөөредилге сургуулдарының концерти. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Сентябрь — шалыпчы ажылдың айы». «Дүргедээшкинниң угланыышкыны биле». Шагаан-Арыг хоорүүскомунуң даргазы В. А. Ковалевтуң чугаазы «Атеис айтырыглары».

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Чурулга уран чүүлү». Допчулал. 21.00 — «Үе». 21.35 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. Л. Бетховен. Беш ки симфония. 22.10 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 22.30 — 01.05 — Спортчу программа: ССРЭ улустарының IX чайгы спартакиадазы. Спортчу гимнастика. Бут бөмбүүнге Федерация кубогу. «Динамо» (Минск) — «Жальгирис».

27. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежириниң маргылдаазы. 9.00 — АБВГДейка. 9.30 — Кижи. Чер. Октаргай. 10.15 — Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы. 10.45 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Эр улус. ССРЭ биле Кубаның шилиндек командалары ойнаар. Францияда дамчыдылга. 11.30 — «Дириг амытаннар дугайында». 12.30 — Пропагандист хүнүнге тураскааткан концерт. 13.30 — Бөгүн делегейде. 13.45 — Мультфильм. 14.00 — «Суббота — ада-ие хүнү». 15.00 — Кино чарлалы. 16.00 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 16.30 — «Афганистан». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.30 — Кышкы үеже шилчээшкиниң дугайында. 17.45 — «Иван Грозный». Уран-чечен фильм. 1.2 сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Суббота кежээзинде». Эстрада музыкалыг программа. 22.35 — Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежириниң маргылдаазы. 22.50 — Медээлер. 22.55 —23.50 — «Нулин граф». ССРЭ-ниң улустуң артизи. О. В. Лепешинскаяның кижилгези-биле Б. Асафьевтиң музыказынга фильм-балет.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Кузбасс...». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — Ритмиг гимнастика. 9.20 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.50 — «Океан». Уран-чечен фильм. 11.15 — Казах телевидениениң программазы. 12.40 — «Истелгени мергежээннер чорудуп тур». «Огурецтиг дузалакчы кадарчы». Телешин. 1-ги сериязы. 14.20 — «Сураглыг чогаалдар, сураглыг күүседикчилер». 15.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 16.00 — Тоол аалдап келген. «Ыыда, билдинмес орукчугаштарда». Уран-чечен фильм. 17.35 — Чарлалдар. 17.40 — Бистиң садывыс. 18.10 — «Тиилекчилер». Кол командылалдың курлавыры — артиллерияның хоочуннары биле ужуражылга. 19.30 — Львовтуң күрүнениң медицина институдунуң «Гори-цвет» улустуң бот-тывынгыр танцы ансамблиниң концерти. 19.45 — Док. телефильм. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Ак аныйак». 1-ги кезээ. 20.20 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Г. Калинина ырлаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Аян-чорукче аян-чорук». Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.45—01.05 — Спортчу программа: хоккейге ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Сокол». 2, 3-кү үелер. ССРЭ улустарының IX чайгы спартакиадазы. Бокс. Спортчу гимнастика.

28. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — В. Камышов (фортепиано) ойнаар. 9.25 — «Спортлотонуң» 39-ку тиражы. 9.35 — «Будильник». 10.05 — Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!» 11.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.35 — «Музыка киоскузу». 13.05 — «Кедээниң шагы». 14.05 — Бөгүн — машина тудукчузунуң хүнү. 14.20 — «Кедээниң шагы». 15.05 — «Ералаш». Уругларның шоодутпуг киножурналы. 15.15 — «Идея негеттинип турар». Телекөрүкчүлерниң чагааларынга харылаар. 16.10 — Цирк артистериниң көргүзүү. (КУР). 17.30 — «Бистиң бажыңывыс». Тележурнал. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Мультфильмнер: «Үш ыяш чарыкчызы», «Спортландия». 19.20 — «Кино панорамазы». ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Баталов чорудар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Бо шагның тоолдарын ёзугаар...». Док. фильм. 22.35 — Медээлер. 22.40—23.45 — Опереттага ынактарга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «База катап ынакшыл дугайында». Уран-чечен фильм. 9.55 — Орус чугаа. 10.25 — Р. Шуман. № 2 симфониядан узундулар. 11.05 — Украин телевидениениң программазы. 12.05 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 12.35 — «Эгидип бээриниң точказы». Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демисел дугайында. 13.35 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. С. И. Танеев. «Иоанн Дамаскин». А. К. Толстойнуң сөзүнге ниитиниң ырызынга болгаш оркестрге таарыштырган кантата. № 1 чогаал. 14.10 — «Истелгени мергежээннер чорудуп тур». «Огурецтиг дузалакчы кадарчы». 2-ги сериязы. 15.40 — «Тео Адам чалап тур». ГДР-ниң телевидениезиниң концерт программазы. 16.30 — Делегей болгаш аныяктар. 17.05 — Москва. Консерваторияның Улуг залы. Е. Кисинниң концерттеринде. 19.00 — «Билдингир-даа бол, элдептиг». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Ак аныйак». 2-ги кезээ. 20.15 — «Чажыттар». Киножурнал. 20.25 — М. Таджиев. Үшкү симфония. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.55 — «Өлдептиг улуг кижилер». Уран-чечен телефильм.

Агаар

Республиканың шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Даглыг черлерге хар чаар. Дыңмыраар чадавас. Мурнуу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 7—12, күштели бергенде 15—20 метр чеде боор. Дүне агаарның температуразы 0-тен 5 градус чедир чылыг болур, а чамдык черлерге 0-тен 5 градус чедир соор. Хүндүс 14—19 градус чедир чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Дыңмыраар чадавас. Мурнуу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 9—14, күштели бергенде 15—20 метр чеде бээр. Дүне агаарның температуразы 0 градус болур. Хүндүс 17—19 градус чылыыр.

Кино

СЕНТЯБРЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Чегемский детектив» 18.40, «Вспышка» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00 16.50, 20.30 (улаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Седьмая мишень» 14.00, 15.50, 16.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Русь изначальная» (1, 2 сериязы) 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.30, «Бесконечная история» 11.10, 13.10, 15.00, 18.40, «Тихая застава» 16.50, 20.30 (улаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Две версии одного столкновения» 18.00, 20.00 шактарда.

ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫ ЧОНУНГА БОЛГАШ ААЛЧЫЛАРЫНГА

Хоорайның мурнуу микрорайонунда Московская кудумчузунда 101 дугаарлыг бажыңда өңнүг фотография салону ажыттынган. Салон чурттакчы чонга хуу, бөлүк кижилерниң, бичии уругларны тырттырып турар.

Фотография 10 шактан 20 шакка чедир ажылдаар. Чассар 14-тен 15 шакка чедир. Дыштаныр хүнү — понедельник.

«Московская» деп автобус доктаар черге чедир №№ 6 болгаш 1 автобустар-биле чоруур.

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техшколазы секретарь-машинакчылар курстарынга өөреникчилер чыып турар. Курстарга 8—10 класс доосканнарны хүлээп алыр. Өөренир хуусаазы 4 ай. Өөредириниң холезини 103 рубль. Өөредилге 1986 чылдың октябрь 1-де эгелээр. Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 49.

ШЫН — Редакцияның адрези:

667000 Кызыл Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35 секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуу килдистериниң 2-37-13 чагаа килдизиниң 2-41-27 информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларның 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45 солун кедбейн баарга 2-22-35 телефоннар болгаар

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3366.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС — 08006.

[library stamp, illegible]

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 24 среда
№ 224 (13224)

1925 чылда үнделээлеттингенн.
Өртээ 3 копеек.

Ажаалданың шиитпирлиг үези чоруп тур. Ооң чаңгыс-даа минутазын халас эрттирбээл.

Бөгүн «Шын» солун КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң дүжүт ажаалдазында идепкейлиг киржип турар Кызылдың ийи дугаар автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачылары Сергей Фоминге, Вениамин Грабилинге, Геннадий Сибиряковка тураскаадып көдүрген.

Техниказынга камныг мурнакчы чолаачылар хүн үлүүн доктаамал 110—120 хуу күүседип келген. Ажаалдыңган тарааны чолаачылар Кызылдың сайгарылга баазазынче болгаш төп шак-че соортуп, ажыл-агыйның дүжүт ажаалдазынга төлептиг үлүүн киириштирип турарлар.

СЕНТЯБРЬ 23-ТҮҢ БАЙДАЛЫ-БИЛЕ

31355

ТОННА ТАРАА КҮРҮНЕГЕ ДУЖААТТЫНГАН БОЛГАШ ОЛ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ УЛУС АЖЫЛ - АГЫЙЫНЫҢ ПЛАНЫН РЕСПУБЛИКА КҮҮСЕДИПКЕН. АМГЫ ҮЕДЕ НЕМЕЛДЕ ДУЖААЛДАНЫ КҮҮСЕДИР. ДЭЭШ СОВХОЗТАР ТАРАА ДУЖААРЫН УЛАМЧЫЛАП ТУРАР.

АЖААЛДАНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Сентябрь 23-түн медээзи-биле алырга, республикада дүжүт ажаалдазының байдалы: бирги одуругда—кевер шөл, ийигизинде— ажааган шөл, үшкүзүнде —бир гектар черге онаалтыр алган дүжүт, дөрткүзүнде —күрүнеге дужааган тараа (тонна-биле).

Бай-Тайга	1138	710	10,6	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	3176	13,1	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	3086	15,3	935
Чөөн-Хемчик	12433	5455	11,5	586
Улуг-Хем	16142	10638	17,5	2519
Таңды	42210	30950	12,2	10177
Бий-Хем	25307	17257	13,6	4428
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25695	23175	9,6	6259
Тес-Хем	2202	2031	11,8	101
Эрзин	3023	3593	8,5	326
Кызыл	23699	19001	11,6	6224
Республика	161057	120172	12,1	31355
Эртенн чылын	160000	72955	11,9	—

Улус ажыл-агыйының планын ёзугаар бистиң республика 30 муң тонна тараа дужаар планын сентябрь 23-ке чедир 105 хуу күүседипкен. Республиканың немелде онаалдазы болур 10 муң тоннаны күүседир дээш ажыл-агыйлар тараа дужаарын ам-даа уламчылап турар.

Дүжүт ажаалдазының темпизин ылаңгыя сөөлгү хүннерде Таңды, Каа-Хем районнарының ажыл-агыйлары дүргедеткенинден ук районнар күрүнеге тараа дужаарын организастыг чорудуп, планныг онаалдаларын күүседир чоокшулаан. Сентябрь 23-ке чедир Таңды районну 10177 тонна тарааны дужаагаш, планын 96,2 хуу, Каа-Хем район 93,8 хуу чедирген. Ол ышкаш Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозу сөөлгү хүннерде ажаалданың темпизин шапкыннаткан болгаш 4977 тонна тарааны күрүнеге дужааган, планын ажыр күүсеткен.

Дүжүт ажаалдазын организастыг чорудуп турган, күрүнеге тараа дужаарын мурнай доозупкан ажыл-агыйларга Каа-Хем районда «Ленинчи орук», «Буруңгаар», «Енисей», «Совет Тыва» совхозтар, Таңдыдан «Коммунизмниң херели» болгаш өстүрүп алган дүжүдүнден ам бо хүннерге чедир 1600 тоннаны күрүне шыгжамырынче киирген Кодаа ажыл-агыйның дүржулга станциязы хамааржыр.

Бистиң республика бо чылын немелде онаалда-биле 10 муң тонна тарааны күрүнеге дужаар хүлээлгелиг. Ону күүседип болурунуң бүгү аргалары ажыл-агыйларда бар. Ам арткан үеде дүжүт ажаалдазын чидириг чок дофзарынче бүгү күштү мөөңнеп, күрүнеге тараа дужаарының темпизин кошкатпазы чугула.

Эртенн хүннерде «Шамбалыг» совхозтуң механизатор-тараажылар ортузунда чарыш түңнелин үндүрген. Шөлдерде тарааны чидириг чокка ажаап алырынга чээрби ажыг ажыл-ишчилер шалыпчы үлүүн киирип турар. Чеди хонуктуң социалистиг чарыжынга хоочун механизатор Николай Хомушку тиилекчи болуп, бирги черни алган. План ёзугаар 185 гектарны ажаар турган, ол 264 га шөлдүң тараазын ажааган, чээрби рубль акша шаңналы болгаш вымпел-биле шаңнаткан.

Ооң дуңмазы Алексей Хомушку — дүжүт ажаалдазында шалыпчы комбайнерлерниң бирээзи. Ол хүнде үлүүн ажыр күүседип турар.

Шамбалыгның аныяк комбайнери Күжүгет Эрестиң башкарган комбайны үреэлиишкин чок. Ооң ажылынга кызымаан бригадада база мактап, демдеглеп турар. Ол комсомолчу комбайнер аныяк тараажыларның чарыжының мурнунда. Хүнде тараа ажаар даалгазын ол 150 хуузын кудулатпайн турар.

ЧУРУКТА: Шамбалыгның комбайнерлери (солагай талазындан) Николай Хомушку дуңмазы Алексей Хомушку-биле.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КОМБАЙННАР КОГЖАЙ БЭЭРГЕ...

Көк-Тейниң кожа-кожа шөлдеринде хоор-сарыг тараа алдын күскү кудаладыпкан, салгын-биле сымыранышкан чүве дег, чалгып тургулаар. Хову турлаандан кайыже-даа көөрге, комбайннарның когжап каапканы саваңнар чыскаалыпкан чыткылаар. Бичии тейжигештиң артында хүрең-кызыл комбайнар чергележипкен, тараа кескен, машиналар үнелиг «артынезин» чудурүп алыр дээш оларның кыдыында кыстынышкан тургулаар. Каан, ане хүнде комбайнер, чолаачы, ажылчында чаңгыс демниг, сагыш-сеткили чүгле хөй тарааны ажаап алыры дээш, шудургу ажылдаар.

«Көк-Тей» совхоз бо чылын 2165 гектар черге тараа культураларын өстүрген болгаш бо хүннерде шалыпкын ажылдаанындан 500 ажыг гектар черниң тараазын бастырып алыры арткан. Дүжүттү кыска хуусаада, чидириг чок ажаап алыр дээш республикада чарлаттынган сентябрьның шалыпчы айында 10 комбайнер дүн-хүн чок ажылдап турар. Бот-орулгачарылгалыг механизастаттынган хову-трактор бригадазын дуржулгалыг, хоочун механизатор Петр Федорович Иванов билдилиг удуртуп келген. Бир хүнде-ле комбайннардан 75670 кг тонна тараа төп шаңче чоруп турар. Дүжүт ажаалдазының эгезинден тура, 2 муң хире тонна тарааны шаңга тексеп, арыглап алган.

Бо чылдың тараазын ажаап алырынга баш удур ыяк белеткенгенинден, комбайннарын аки септеп алганындан туруушкун чок ажылдап, үениң негелдезинге хамаарыштыр эде тургустунуп, дүргедээшкиниң уланныышкыны-биле ажылдап турар механизаторлар Александр Чекулаев, Виктор Ондар, Александр Чермепёв, Александр Пирем он хонуктуң социалистиг чарыжынга тиилекчилер болуп шылгараннар. Оларга совхозтуң Күш-ажылчы алдар тугун каш удаа тураскаадып көдүрген. Ол ышкаш оларның кабиналарында ийи удаа беш-адырларны чураан. Чарыштың тиилекчилеринге хамаг чемненир талоннарны база берген.

— Сиген кезилдезинге тургаш, дүжүт ажаалдазынче орайтап кирдим. Өөрлерим комбайннарының херектеринде ийи, үш беш-адырларны чурудуп апкан болдулар. 150 тонна тарааны бастырганн, бир беш-адырны эдилээр эргелиг болдум. Он хонуктуң чарыжының түңнелинде үшкү черни ээледим. Арткан хонуктарда туруушкун чок ажылдап турганы, бирги черни алыр сорулгалыг мен — деп, «Енисей» комбайнның башкарыкчызы Михаил Ондар биске ужурашкаш, чугаалаар болду.

Совхозтуң тараажылары дүжүт ажаалдазының эгезинден бээр Кызылдың сайгарыкга баазазынга 1500 ажыг тонна тарааны дужааган, ооң орнунга комбикормну алыр.

Ажыл-агый 2165 гектар черниң тараа культураларын ажаап алыр турган, ону 2241 гектарга боттандырып болган планын 103,5 хуу күүсеткен. Ниитизи-биле совхоз 2434 тонна тарааны алган. Ол дээрге, бир гектар черге онаалтыр 12,1 центнер тарааны ажаап алганы болур. Ажыл-агыйның чер ажылдыглары он ийиги беш чылдың баштайгы чылының дүжүт ажаап алыр талазы-биле планныг онаалдаларын бо хүннерде күүсеткен. Партияның XXVII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш ажыл-ишчилерниң ортузунга социалистиг чарышты бедик деңнелге тургусканының ачызы ындыг болган.

К. САРЫГ-ООЛ.

ХӨРЗҮН БЕЛЕТКЕЛИН ДҮРГЕДЕДИР

Республиканың кодээ ажыл-ишчилериниң мурнунда он ийиги беш чылда чурттуң Аъш-чем программазын боттандырар талазы-биле улуг сорулгалар салдынган. Ол бүгүнү боттандырары чер ажылын хөгжүдери-биле сырый харылзаалыг. Ынчангаш чер ажылының зона системазын калбаа-биле шиңгээдири чугула. Ында кол черни хөрзүнү шын ажылдап кылырының технологиязы ээлеп турар.

Хөрзүннү чайгы, күскү болгаш тарылга мурнунуң ажылдап кылдышкыны — бедик дүжүттү өстүрериниң чугула аргазы. Ону боттандырганының ачызында хөрзүн агаар, шык болгаш чемиш-биле байлакшыыр. Хөрзүннү чогуур үезинде ажылдап кылыры бок үнүштер-биле, үнүш хоралакчылары-биле болгаш аарыглары-биле демиселге кол черни ээлеп турар. Баш бурунгаар белеткээн хөрзүн чер ажылының бачым үезинде техника болгаш өске-даа күштү кампаниянга база дугаар. Ындыг болганда хөрзүн болбаазыралырынче киргээни улгаттырар херек.

Чер ажылының чаа зона системазын шиңгээдип эгелээнинден бээр хөрзүн ажылдап кылыры мурнуку чылдарга деңнээрге, элээн экижээн. Ынчалза-даа ам-даа чогуур негелдеге четпейн турар. Чижээлээрге, бо чылын республиканың 121,5 муң гектар чайгы чер ажылдап кылыр планы 119,7 муң гектар кылдыр азы 98,6 хуу боттанган. Чүгле Кызыл, Таңды, Улуг-Хем болгаш Бии-Хем районнарының ажыл-агыйлары чайгы чер аңдарылгазын чогуур үезинде чорудуп, ону ажылдап кылырын организастыг эрттирген. А Каа-Хем, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Тес-Хем болгаш Бай-Тайга районнар чайгы чер аңдарылгазының планын чыл санында күүсетпейн келген. Ооң уламындан ол черлерниң ажыл-агыйларының тарылга шөлдерин бок үнүш эме алган, ону ооң аштап арыглаары бергедеп келген. Ажыл-агыйжы эвес, шүүштен болгаш чаагаа чоруктуң уржуу ол. Черни ёзулуг ээ ёзугаар көрбессе, часкы тарылга үезинде хөрзүннү удур белеткээр, ажылдың шынарын бажсырадыр ужурга таваржыр.

Бо хүннерде күскү дүжүт ажаалдазы доостур чоокшулап келгеп, тарылга шөлүнүң хөй кезии хосталган болгаш күскү чер аңдарылгазы калбаа-биле чоруп турар. Ам хөрзүннү шалыпкын болгаш шынарлыг ажылдап кылыры негеттинип турар. Дүжүттү ажааган шөлдер ажылдап кылган хөрзүннүң шынары бедик, оон немелле дүжүттү ап болур. Ооң чижээ «Кызыл тараачын», «Тиилелге», «Революцияның чалбыыжы» СЭКП-ниң XXV съездизи, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтардан көрүп болур. Ол ажыл-агыйлар чылдың-на республиканың ортумак деңнелинден хөй дүжүттү ажаап ап келген. Оларда байдал бо чылын база ындыг болуп турар.

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында республикада 141 муң гектар күскү черни белеткээр. Сентябрь 22-ниң медээзин ёзугаар алырга, 24,5 муң гектар күскү чер аңдартынган. Эрткен чылдың деңнелинден бичии ээре-даа болза, хөрзүн доңар чоокшулап келгенде бистиң онаалданың чүгле 17 хуузун белеткеп алганы — зона системазының, ылаңгыя интенсивтиг технологияның негелделериге канчап-даа таарышпас. Бисте чугаар-ле дээн район — Эрзин — күскү чер аңдарарының планын 36 хуу чедирген, а ол районнуң планы хөй эвес, ийи муң-на гектар. Тараалаң районнарда Таңды планын 23 хуу, Каа-Хем 19 хуу, Бии-Хем 12 хуу чедирген. Чөөн-Хемчик район 13,5 муң гектар черниң доңгуп-ле 6 хуузун белеткеп алган.

Ам хүн келген тудум-на соок дыңзап, хөрзүн доңуп орар. А белеткээр хөрзүн барык-ла 120 муң хире гектар. Ындыг болганда дүжүдүн ажааган шөлдү келир часкы тарылгага белеткээриниче киирерин улгаттырары чугула. Ол ажылга эң-не таарымчалыг үе бо. Ынчангаш ажаатан тарганың саваңын дүрген болери, хөрзүн ажылдап кылыр тракторларны ийи ээлчегте тургузары, ынча механизаторларның ажылын үргүлчүнүң контролюнга алыры, механизаторларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары болгаш чер болганга социалистиг чарышты өскүдери чугула.

ПЛАН КҮҮСЕТТИНГЕН

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң ажыл-ишчилери он ийиги беш чылдың баштайгы чылында бедик түңнелдерни алгаш, багай эвес ажылдап турарлар.

Кодээ ишчилерниң коллективтериниң аразында совхозтуң бот-орулга-чарылгалыг мал чеми белеткээр бригадазы 2510 тонна сиген белеткээр планын ажыр күүсеткеш, бо хүннерде ол ажылды уламчылап турар. Коммунист Александр Лаптаның удуртканы бо коллектив малга четчир саныг чемни белеткээр дээш шудургу чоруун көргүзүп, мурнакчы коллектив деп адын быжыы-биле тудуп, ажылдың темпизин кудулатпайн турар. Олар 200 га черниң кукурузазын ажаап ап, 2570 тонна силосту салганнар. Амгы үеде бригада тарымал тооруук ажаалдазын доозарының кырында келген. Мал чеми белеткелиниң талазы-биле бригадада партбөлүк удуртукчузу Павел Алыяаның, аныяктар звенозунуң удуртукчузу Эдик Көкербенниң болгаш өскелериниң-даа кымаккай ажыл-ижии социалистиг чарыш түңнелдерин көргүзүп турар.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

БОБРУЙСК. (Могилев область). Рис шөлдеринде ажыглап турар «Беларусь» тракторларга «Бобруйскшина» каттыжышкынының чаа продукциязы «кедирип» эгелээн. Трактор дугуйларының онзагай конструкциялары ында бүдүрүп эгелей берген. Оларның элечиш ами болгаш үр үеде ажыглаар аргалыг боор турарлар. Республиканың шыналдарында база ол ышкаш Краснодар крайның болгаш Узбекистанның рис ажылдыг ажыл-агыйларынга эрттирген шенелдеде чаа «идиктерлиг» дугуйлуг тракторлар үнелиг ажы-чем культуразын болбаазырадып кылырынга болгаш ажаап алырынга шагчырбелиг дугуйлуг техника-биле чедиишкиниг чижип болурун көргүскен.

БАТУМИ. (Аджар АССР). «Даглыг черниң аргазының продуктулуг чоруун бедилдери болгаш оларның доланадыр турар бойдусту тургузар ролун күштелдирери» деп Бүгү-эвилелдин эртем-техниктиг конференциязы чаңчыл болган хуралдан эвес, а Кедскиниң арга-арыг ажыл-агыйын көөрү-биле эгелээн. Ооң киржикчилери Грузияның арга-арыг ажыл-агыйлары болгаш камгалалдыг черлери-биле танышкарлар. Олар чурттуң даглыг черниң арга-арыының амгы үедеги байдалын анализтеп көөрлер. Ногаан арга-арыгны шиичилериниң чаа арга-методтары, улус ажыл-агыйының эрге-ажыынга оларның хөгжүлдезиниң перспективалары эртемденнериниң кичээнгейиниң төвүнде туруп турар. Конференцияның киржикчилери даглыг черниң арга-арыының продуктулуг чоруун бедилер талазы-биле хемчеглерниң комплекстиг программазын ажылдап кылырлар.

ДРУСКИНИНКАЙ. (Литва ССР). «М. К. Чюрлёнистиң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының кошпа оруу-биле» деп девизтиг адаа-биле Литва хоорай Друскининкайда чурукчуларның республикалар аразының ужуражылгазы ажыттынган. Ону кайгамчык уран чурукчунуң болгаш композиторнуң төрүттүнгенин хүнүнге тураскаадып турар. Ында чеде берген Балтика чоогунуң, Белоруссияның, Россия Федерациязының уран чурукчу мастерлери Чюрлёнистиң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажылы-биле холбашкан черлерже аян-чорук кылырлар, олар боттарының ажылдарынга ол черлерниң каас-чаражын бойдузун чурут алырлар. Ындыг ужуражылгаларны үргүлчү эрттирерин шиитпирлээн.

(СЭТА).

Мал чеминиң белеткели

БЕЛЕТКЕЛДИ ШЫНАРЛЫГ ДООЗАР ДЭЭШ

Ниитиниң малынга четчир саныг чем-суурну белеткээри дээрге малды кыштан хүр ажырарының магадылалын тургузары-дыр. Бо хүннерде районнар, ажыл-агыйлар малга хөй саныг сигенни белеткеп алыр дээш шалыпкын ажылдап турар. Даглар баштарында көстүп келген акыыр харлар, соок хүннер кыштың чоокшулап кел чыдарын айтып, мал чемин кыска хуусаада, чидириг чок ажаап алырынче ажыл-ишчилерни далаштыра берген.

Бар техниканы мал чеминиң белеткелинге баш удур белеткеп, сигенчилерниң күш-ажылын шын организастап, социалистиг чарышты дээштиг чорутканындан Бии-Хем район сиген белеткелин 101 хуу, сенаж салырын 103 хуу, силосту — 114 хуу күүсеткеш, районнарны мурнап турар. Ол ышкаш Барыын-Хемчик, Өвүр, Эрзин, Бии-Хем районнар сиген белеткелин 100—103 хуу күүседип, ук ажылды ам-даа уламчылавышаан.

Республиканың ажыл-агыйларындан сентябрьның 15-те «Барлык», «Доң-Терезин», «Торгалыг», «Большевик», «Найырал», «Эрбек», «Кызыл тараачын», «Совет Тыва» совхозтар сиген планын 100—114 хуу чедир күүседип алгаш, мурнакчыларның одуруунда чоруп турар. Ук ажыл-агыйның удуртукчулары, специалистери техниканың туруушкун чок ажылдаарын чедип ап, кижи күжүн чөп ажыглап, чарышты дээштиг организастап, сигенчилерниң ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургусканындан планныг онаалдаларын ажыр күүседип, ук ажылды ам-даа уламчылавышаан, немелде сигенни белеткеп алыр дээш бо хүннерде шудургу ажылдап турар.

Малга быжыг чем-суурну тургузар талазы-биле ажылды кошкак чорудуп, техника аймаан, кижи күжүн долу ажыглаавайн келгенинден Тожу, Мөңгүн-Тайга, Кызыл, Бай-Тайга, Тес-Хем районнар сиген белеткээр планныг онаалдаларын чедир күүседип албаан. Ол ышкаш чамдык ажыл-агыйлар «Улуг Октябрь» «Май 1», «Хөндергей», Жданов, Тока аттыг совхозтар сиген белеткеп алыр талазы-биле өске ажыл-агыйлардан озалдап турар. Сөөлгү чылыг хүннерни чөп ажыглап, бүгү күштү сигенче эвилеледеп тургаш, планныг онаалдаларны күүседип алыры хүннүң чугула сорулгазы болуп артып турар.

Бо чылын республиканың ажыл-ишчилери 200 муң тонна сигенни белеткээр планныг, сентябрьның 22-ниң медээзи-биле алырга, республика 180357 тонна сигенни белеткээш болгаш планын 90 хуу күүсеткен. Ол ышкаш сенаж, силос салырының планнары база күүсеттинмейн турар.

Рейд

Кыштаглаашкын—хүннүң айтырыы

АРЫГ-БАЖЫ ФЕРМАЗЫ АШТАТТЫНМААН, СЕПТЕТТИНМЭЭН

⊙ Ферма чүгле районда эвес, а республикада сураглыг.
⊙ Ам байдал көңгүс өске.
⊙ Ыргак-дагыр херим, хөй бок.
⊙ Бызаа кажаазының шалазы багай.
⊙ Инектер тарыттынмаан.

Улуг-Хем районда «Улуг Хая» совхозтуң комсомолчу-аныяктарының Арыг-Бажы сүт-бараан фермазы чүгле районда эвес, а харын республикада сураглыг. Он бирги беш чылда ферма болунга алган социалистиг хүлээлгезин чедиишкиниг күүсеткен. Бо чылдың сес айларында күрүнеге сүт садар болгаш дужаар талазы-биле бүгү көргүзүглери эки болган. Ферманың күш-ажылчы чедиишкининге саанчылар, кадарчылар болгаш хоочуннар-даа өөрүп турар.

Мооң мурнунда чылдарда ферма кыштаглаашкынга ыяк белеткенип турган. Ынчангаш малдың продуктулуу эки болуп, кышты хүр ажып эртип турган.

Ам байдал көңгүс өске. Рейдиниң кежигүннери чамдык четпестерни илереткен.

Мооң мурнунда фермаже баар орукта «Комсомолчу-аныяктарның Арыг-Бажы сүт-бараан фермазы» деп чарашпыр бижээн адрес көскү турган. Ам ында ол адрес чок. Чаа тулуу дооступ турар клубтуң болгаш ында магазинниң, кудуктуң орту аразы-биле эрте бергеш, бир дугаар инек кажаазынга чедип чоруңда-ла, чаңгыс черде биле топ каан довурак чыдар. Ооп эгелээп-ле кыштаглашкынга белеткелдиң байдалы билдине бээр.

Ферма арыг агаарлыг, бойдустуң ынзы-бүрү чурумалы-биле шыпыштыган, сүүрлаан болгаш салбырның бригадазындан бедик ырак эвес черде. Ынчангаш ынаа мал тудары таарымчалыг. Ыжан колхоо турда, бежен чылдарда, анаа кара дилги фермазы турган.

Бир дугаар инек кажаазын долгандыр херимнеп каан. Ооң херимнери ыргак-дагыр. Дорттап кылып албаан. Бо чылын септелгезин чорутпаан. Саанчыларның инек саар черн ол херимниң иштинде. Чаъс соонда кара довурак малгаштталып калган. Ону эттап арыглаваанындан инектерни саарда, кургаг чер дилээр. Бир эвес ол бокту аштаап, ооң орнунга сайлыг элезин эжеп токтурген болза, саанчыларга даа, малга-даа кургаг турар ийик.

Ол-ла черде малга сүг кудуп бээр бетондан кылган кошпа бар. Ол шуут ажыглалдан үнген. Ону каш чыл бурунгаар РАУК-туң автобудурузу черни кылган. Ол кошпалардан сүг дамлылаар. Ойбак дежик.

Одалга чери. Ийи котелдарның чаңгызы ажылдап турар. Бирээзи артык кезек кылдыр турар. Одалга чериниң иштинде тускай хөмүр урар хаарждак чок. Одакчының херекселдери чок. Хөмүр дужартуммаан. Ыяп дугайында чугаалаар херээ чок.

Сүт хайындырар өрээлдиң ишти анрлиг. Шалазып каан плиталары хоорлугулан чаштагылай бергилээн. Соңгалары шилдеттинмээн. Пленкаларбиле шып алырга, олары оргулгулап калгылаан. Соодукчу шуут ажылдавас. Соодукчуну 1975 чылда тургускан. Ол дораан-на ажылдавайн барган. Бөгүнге чедир ол айтырыг шиитпирлеттинмээн. Сүт хынгар лаборатория чок. Электри энергиязының чарыгдалын санаар счетчик чок. Ынчангаш электри камналгазының дугайында чугаа безин турбас.

Сава чуур өрөөлде сүг чылдыр доскаарлар ажылдавас. Ооң уржуундан сүт кудар бидоннар, демир хууңнарны соок сүг-биле чуур, түңнелинде хири адырылбайн баар. Ам ол черге сава чугбастай берген. Саанчылар бажынарында боттары чуп турар.

Инек тарыыр черни шоочалап каан. Иштинде херекселдериниң бар-чогу-даа билдинмес. Бо чайын инек тарыкчызы Тамара Чылым-оол ферманың чайлаанта барган, кандыг-даа ажыл кылбайн, анаа-ла мнай бээр болуп чорун чогудун чайлаан. Инек тарыттынмааның дугайында айтырыгны саанчылар тургузуп турган, а совхозтуң специалистери ынаар кичээнгей салбаан. Ам кажан тарыырыл?

Инек кажаазының ажиктери, соңгалары амга чедир септеттинмээн. Инектериниң өзээ доңа бээр болза, ону канчап алырарыл? Өдек шуурлар транспортер ажылдавас. Ону ам кылып албас болза, кажан кылып алырыл?

Бис чүгле топ кажааның иштин байдалын бижидивес. Өске кажааларын көөр болза, оон-даа дора.

Бызаа кажаазы. Ында чырык бар бооран башка, ниити чинден дээредевес. Соңгалары пленка дамааннок шарыглыг саванцар-биле дуглаглап каан. Шалазы шарган.

Ажыы-биле чугаалаарга, Арыг-Бажы фермазы ала чайның эттур аштаттынмаан, септеттинмээн. Ферма эргелекчизи Николай Доодек ажылдаа-ла үр болбаан-даа болза, ферманың ажылынче дорт шымнып кирбээн.

Бир кажааның иштинде мал эмчилери үези артеш эмнерни ажык черлерде октагылапкан болду. Бир эвес ынаар бичии уруглар кирип, ол эмнер-биле ойнап тургаш аксынче суптар болза, кым харыылаарыл? Эмнерниң учет-отчеду, ой шаанда ажыглаттынган эмнерниң актызын тургузуп турган болза эмнер анаа-ла кажал иштинге чытпас болгай. Эм салыр аптечка, азы тускай өрээл чок болганы ол ийикпе, инек кажаазында эмнер чыдары элдеп чүве. Мал эмчилери Хүлер-оол Шаңгыр-оол, Раиса Балдаң мадаа кандыг харыы бээр ирги?

Комсомолчу - аныяктарның Арыг-Бажы сүт-бараан фермазы кыштаглаашкынга чүге белен эвезил? Бо айтырыгга тодаргай харыы херек.

РЕЙД КЕЖИГҮННЕРИ:
Б. САМДАН,
Көк-Чыраа кодээ Совединиң депутаты;
Р. НУРУКПАН,
зоотехник;
Б. ДАШКЫЛ-ООЛ,
инек кадарчызы;
М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ,
«Шынның» корр.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарыл?

ШҮГҮМЧҮЛЕКЧИ ЁЗУ-БИЛЕ АНАЛИЗТЕВИШААН

СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин, ылаңгыя партийжи ажылды эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдаар, партия организацияларының ролюн болгаш харысалгазын бедидер дээш партия Бай-Тайга райкому кандыг ажылдарны чорудуп турарын чугаалап бээрин СЭКП райкомунуң бирги секретары А. С. Дембиреледен бистиң корреспондентивис Т. Хертек диләэн. Ук материалды моон адаанда парладывыс.

— СЭКП-ның XXVII съездизиниң ажылдап кылган партияның экономиктиг стратегиязын, ооң даштыкы угланышкынын боттандырарынче угланган партия ТК-ның политиктиг шугумун болгаш практиктиг ажыл-чорудулгазын, СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин районнуң коммунистери, бүгү ажылчы чону чаңгыс эп-сеткилдиг деткип турар. Совет Эвилелиниң ажылчы чоннарынга партия ТК-ның Кыйгырыын районнуң ажыл-ишчилери чүгадыгзүүн деткээн, бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алган. Амгы үеде он бирги беш чылдың бирги чылының планныг онаалдаларын күүседири-биле социалистиг чарышты улус ажыл-агыйының адыр бүрүзүнге калбарткан ажылдап турар — деп, А. С. Дембирел эгезинде демдеглээн.

— Районнуң социал экономиктиг хөгжүлдезин хүргедедир талазы-биле айтырыгларны чедимчелиг шиитпирлээри парткомнардан, партия эге организацияларындан партийжи удуртулганың стилин, аргаларын, хевирлерин үндезинни-биле эде тургузарын, чаа ёзу-биле ажылдаарын негеп турар, ортага дүүштүр чамдык хемчеглерни партия райкому алган.

Партия ажылынга эде тургузуушкунну СЭКП райкомунуң аппарадының, ооң кадрларының ажылындан эгелээн. Хуралдар эрттирериниң, доктааалдар хүлээп алырының, справкалар чыырының, бижииринин, партактивти райкомче кыйтыртырының санын элээн кызырган. Ажылдакчыларның харысалгазын, идепкейин бедиткен, ногаадыкчы ёзу-биле ажылдаарынче кичээнгейни салган. Партия райкомунуң бюролары кежээки шактарда, пленумнарны, янзы-бүрү хуралдарны, семинарларны суббота эрттирерин чурумчуткан. Ай санының 4-түң хүнүнде партия эге организацияларының секретарьларының хүнүн эрттирерин доктааткан, айыткан хүнде олар партия райкомунга чедип келгеш, боттарының отчёттарын берип, арга-дуржулгазын солчуп, моон соңгаар кылыр ажылын дугуржуп, чугаалажып турар. Удуртукчулардан, коммунистерден негелдени бедиткен, оларның отчёттарын бюро, партия хуралдарынга дыңнаары чаңчыл болуп бар чыдар.

СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң удуртукчулары, килдис эргелекчилери хамаатыларны районнуң суурларынга, күш-ажылчы коллективтерге барып хүлээп алырын, партия, ажылчы чоннарның хуралдарынга ажылының дугайында отчёттарын бээрин практикалап турар. Партия райкомунуң сөөлгү үеде кылып чорудкан ажылының отчёттарын партия эге организацияларының ажык партия хуралдарынга берген. Коммунистер боттарының саналынга партия райкомунуң, ооң ажылдакчыларының ажылының стилинде, аргаларында, хевирлеринде четпестерни шүгүмчүлээн болгаш оларны эдип алыр талазы-биле сүмелерин берген. СЭКП райкому коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарын боттандырар талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган, ону күүседир дээш ажылдап турар.

СЭКП райкому, партия эге организациялары эде тургузуушкун, чаа ёзу-биле ажылдаар дээш сөөлгү үеде баштайгы базымнарны кылган. Ооң түңнелинде район куруне эът, сүт, дүк садарының сес айлар планын чедиишкинниг күүсетпейн. «Кара-Хөл» совхоз, бо ажыл-агыйның Туралыг хойжу бригадазы, «Тээли» совхозтуң Эр-Хавак сүт-бараан фермазы, № 958 көжүп чоруур механизастаттынган колонна, чоннуң амыдырал хандырылгазын бүдүрүлге эргелели болгаш өске-даа коллективтер багай эвес ажылдап турар.

Ынчалза-даа эде тургустуушкун, ажылдың чаа хевирлерин хилеп тывары, органзакчы хемчеглер дыка оозум чоруп турар.

Эде тургустунуушкунну боттандырары бирги ээлчегде парткомнарга, партия эге организацияларынга, оларның секретарьларынга онаажыр. Олар бүгү-ле чаа чүүлдерниң эгелекчилери, салдыныган сорулгаларны ханы билир, тургустунган байдал дээш бедик харысалгалыг, чедип алдынган чүүлдерге шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп бээр, экономиктиг база социал хөгжүлдениң айтырыгларын шиитпирлээринге ёзулуг-ла партийжи харысалгалыг кижилер-дир. Бистиң чамдык партия организацияларывыс, оларның секретарьлары эде тургустунуушкун айтырыгларынче ханылап кирбейн, боттарының инициативазын, чогаадыкчы чорууну көргүспейн эрги хевээр ажылдап турар. Ындыгларга «Тээли» совхозтуң парткому (секретары С. С. Хертек), РАҮК-те (Х. О. Хертек), райкүүскомда (Х. С. Серенов), суг ажыл-агый эргелелинде (С. Х. Адыг-оол), Тээли кодээ Совединде (В. К. Ламажык) партия организациялары хамааржыр.

Дүргедедиишкин стратегиязы, эде тургустунуушкун айтырыглары кадр политиказы-биле тудуш холбаалыг. Кадрларны шилиирин, таарыштыр тургузарын, кижизидерин экижидер дээш чамдык ажылдарны кылып чорудкан. Ындыг-даа болза бо чугула херекти ам-даа үениң негелделеринге дүүштүр тургузуп шыдавайн турар бис. СЭКП райкомунуң номенклатуразында 177 кадр бар. Чамдык кадрлар чаа байдал-биле ажылдаарынга белен эвес, айтырыгларны эрги стиль, аргалар-биле шиитпирлээр, ажылының эчис эки түңнелин көргүспес, партийжи, күш-ажылчы сагылга-чурумну хажыдар, партийжи даалгаларны күүсетпес, ону тоомча чок көөр чоруктар оларда ам-даа уламчылавышаан. 1986 чылдың бирги чартымында 38 кадр янзы-бүрү чылдагаан-биле солушкан. Партийжи корум-чурумну үрээни дээш элээн каш кижини партия талазы-биле хемчег ап, ажылындан хостаан. Партийжи сагылга-чурумну үрээни биле арагалааны дээш СЭКП райкомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи турган Сарыг-Доңгакты, партия райкомунуң инструктору турган Саттыны ажылындан хостаан. Бай-Тал ортумак школазының директору турган Маңнайны, көжүп чоруур механизастаттынган колоннаның кол инженери турган Эрес-оолду партиядан үндүрген, райкүүскомнуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи турган А. С. Хертекти, «Кара-Хөл» совхозтуң директору турган Д. С. Чыдымны ажылындан хостаан.

СЭКП обкомунуң III пленумунга бисти кадрлар курлавырлары-биле ажылды четпес чорудуп турарывыс шүгүмчүлээн. Ону эдип алыр дээш кадр курлавыры-биле ажылды план ёзугаар, доктаамал чорудуп эгелээн бис.

СЭКП райкому, парткомнар, партия эге организациялары ажылын оожум эде тургузуп турарының уржуундан мал, чер ажылында, тудугда, ажылчы чоннарның садыг, амыдырал хандырылгазында четпестер уламчылавышаан, ону эдип алырының дээштиг хемчеглери алдынмайн турар.

Малдың баш санын өстүрер, продуктуулуун бедидер, уксаазын экижидер, ооң янзы-бүрү чылдагааннардан хоразын кызыгаар дугайында айтырыгларны партияның район конференциязынга, пленумнарга, бюроларга, сессияларга, күүском хуралдарынга, РАҮК чөвүлелиниң ай санында хуралынга чугаалажып, хөй удаа доктааалдарны, шиитпирлерни хүлээп ап келген. Ынчалза-даа ооң күүселдезин эки организаставаанындан оларның хөй нуруузу чүгле саазын кырында арткан. Бо чылдың эрткен айларында мал ажылының көргүзүглери экиживаан. 1985 — 1986 чылдың мал кыштаташкынынга копшак белеткенип, чогуур ветеринар-профилактиктиг ажылдарны чедир кылбаанындан бо чылдың чеди айларында 291 бода, 11 муң ажыг хой, өшкү, 39 чылгы мал өлүп хораан. Амгы үеде район чүс баш төрүүр малга онаашты 82 хураганны, 71 анайны, 79 бызааны, 62 кулунну менди доруктуруп алган, ол көргүзүглер экизи болбайн аар, ынчангаш 1986 чылдың мал бажы өстүрер планын күүседири берге байдалда таварышкан. Ынчангаш партия организациялары эътти, сүттү, дүкту бүдүрериниң, күрүнеге садарының, мал бажы өстүрериниң планныг онаалдаларын күүседир дээш немелде хемчеглерни ап турар.

Мал ажылын хөгжүдерде чер ажылын кыска хуусаада үндезинни-биле эде тургузары чугула. РАҮК-түң чер ажылының килдизи (Д. Х. Хирбии), суггарылга эргелели (Д. Д. Балчыр) болгаш совхозтарның агрономнары ажылын эде тургузуп шыдавайн турары-биле чер ажылының зона системазы долу шиңгээттинмээн, интенсивтиг технологиялар-биле тараа тараан шөлдерде агротехниктиг чурумнар сагыттынмаан. Суггарылга эргелелинде чаңгыс-даа чаъстаддырыг суггарар агрегат чок, ындыг чоруктан суггаттыг шөлдерде тараан сигенниң үнүжү чайгаар үнген сигенден ылгал чок. Шөлдерниң куруктурары, чайгы чер аңдарылгазы, минералдыг болгаш органиктиг чемишчидилгелерни шөлдерге төгерин болгаш өске-даа агротехниктиг хемчеглерни негелдеге чедир чорутпайн турар.

Районнуң совхозтарының шөлдеринде чаагай тараа бо чылын үнген, ону ажаап алырының ажылдары бо хүннерде чоруп турар, ооң темпизи кончуг оожум, ону дүргедедир, эки шынарлыг үрезинни, мал чеминге херегээр тарааны үрүп алыр, күскү чер аңдарылгазын болгаш өске-даа ажылдарны шалыпкын чорудар дээш партия организациялары хемчеглерни ап турар. Район мал чемнерин белеткээр планны күүседип ап болуруунуң бүгү аргалары бар. Ындыг-даа болза чемнерниң белеткелиниң темпизи оожум. Ол болза күш-ажылды организастап турарының кошкаавыдан, мал чемнерин белеткээриниң дептилгелиг аргаларын ажыглаваан, сиген белер, саразттаар ажылды механизастаарынче кичээнгей салбайн, бар техниканы бүдүрүкчүлүг ажыглавайындан болуп турар.

Совхозтарның экономиктиг болгаш сан-хөө байдалы кошкак, ону быжыглаар талазы-биле ап турар ажыл кошкак болганындан бурунгаар базымнар эвээш. Мал база чер ажылында бригада керээзинче шилчиткен коллективтерниң ажылын удуртуп, чогуур дуза-деткимчени чедир бээриниң экижидилгелер болбаан, харын-даа чамдыктары тарай бергилээн.

РАҮК-түң удуртукчулары (О. Ч. Кара-Доңгак, Х. О. Хертек) чөвүлелдиң эргелелинде кирип турар организацияларның ажылын ам-даа шын таарыштырбайн, удуртпайн турарындан ажылын оожум эде тургузуп, негелдеге чедир ажылдавайн турар, олардан кужениишкинниг ажылдаары негеттинип келген.

Районнуң тудуг, садыг, коммунал ажыл-агый, чоннуң амыдырал хандырылга, культура, спорт, эмнелге организацияларының ажыл-чорудулгазында эде тургустунуушкун кончуг оожум чоруп турарындан оларның ажылында четпестер ам-даа бар, ону экижидериниң дээштиг хемчеглери албайн турар.

Малчыннарның, тараажыларның, механизаторларның чурттаарынга, ажылдаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш ап чорудуп турар ажылывыс ам-даа оларның негелдезинге четпес. Партия эге организацияларының идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылында чедир кылдынмаан чүүлдер, четпестер ам-даа бар, ону эдип алыры-биле тодаргай хемчеглерни партия райкому ап турар.

Партийжи ажылды эде тургузар, районнуң улус ажыл-агыйының адыр бүрүзүнге чаа ёзу-биле ажылдаарын чедип алыр дээш партия райкому, парткомнар, партия эге организациялары-биле бир демниг хөделип турар, партийжи организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылда четпестерни чайладыры-биле партийжи ажылдың стилин, аргаларын, хевирлериниң сайзыраңгайын бистен негеттинип турар — деп, А. С. Дембирел түңнеп чугаалаан.

ДҮРГЕДЭЭШКИН: эде тургустунуушкунның базымнары

БУРУНГААРЛААШКЫН

(Төнчүзү. Эгези № 220 «Шында»).

2. КИЖИЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ

СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлериниң одуруг бүрүзү — чурттуң хөгжүлдезин-даа, делегей байдалын болгаш оран камгалалын-даа чугаалап тураа — кижиже кичээңгейни улгаттырарынче, ооң амыдыралын экижидеринче, ооң хостуг, шөлээн болгаш тодуг чурттаарын хандырарынче угланган. Ук съездиниң делегады болган-да, Доржу-Белек Балдирович ол сорулганы бодунуң төрээн черинге, «Чаа орук» совхозка, боттандырар кижилерниң бирээзи бодум-дур мен дээрзин эки билир.

Доржу-Белек бичииниинде анай, хураганнарның алгырышкан шимээниндек бо-ла оттуп бээр турган. Чүге дээрге, ооң ада-иези чаш хураганнарны туржук, бызаалары, бодаганнарны өөнге ажаап, аңаа чемгерип келген. Ындыг амыдыралдың ужу-кыдыын совхозтуң малчын аалдарындан бөгүн-даа көрүп болур. Ынчангаш бажың-балгат болгаш үлегерлиг кажаалар тударын, черле малчыннарның амыдыралын экижидерин директор бирги черге айтырыг кылдыр көрген.

Чугаалаары белен, а херек кырында кандыг-даа айтырыгны шиитпирлээри болгаш боттандырары амыр эвес. Доржу-Белек Балдирович тудуг-тееленилел, саң-хөө болгаш өске-даа органнар-биле харылзажып, оларның дузазын база көрүп келген. Ынчалзажок бергелер, моондактар бо-ла турар, чамдыкта шуут чорук бүтпейн-даа баар таварылгалар бар. Ооң уламындан директор малчыннарга тудугларны совхоз бодуу ажыл-агый аргазы-биле кылаа кандыгыя деп айтырыгга келген. Оон тудугжулар бригадазын эде организастап тургускан. Ам күстүң бо хүннеринде алды өг-бүле чаа, делгем, чылыг болгаш чырык бажыңнарны алган. Эрткен беш чылда 1430 дөрбелчин метр чурттаар шөлү ажыглалда кирген. Чогум чурттаар чери чок өг-бүле совхозта чок, экижиди туттунган бажыңнар маңаан кижилер харын бар. Эрткен чылын совхоз саттынып база боду кылып турган 16 чаа өгнү аныяк малчыннарга берген. Кидис, бөдүүн шыныг болгаш өске-даа дериг-херекселдерни тыварынга совхоз малчыннарга дузаны көргүзүп турар.

Кыжын соокта, ылаңгыя хой хураганнап, малчыннар чем чиир безин чай чок апарган үеде суг нандерн болгаш хеп чууру дыка берге. Ону эптиг болдурарының аргазын тывары директор үргүлчү бодап келген. Ынчангаш ол суурда чунар-бажыңга бир өрээлди улай туттуруп турар. Аңаа хеп чуур чер кылыр. «Аалга чууру берге хептиг— хөвеңниг чорганнарны, тоннарны, өг шывыгларын, улуг эпчектерни— малчыннардан машина-биле чыып алгаш, маңаа чугдургаш, дедир аппарып бээр». Ооң бир бодалы ол.

Кыштагларны электрижидип, чамдык ажылдарны механизастап турары болза — кижиже кичээнгейниң, оларның ажылын чиигедип, бүдүрүкчүлүг болдурарының тодаргай хемчеглери. Электриниң хеп чуурундан эгелээп, магнитофон дыңнап, телевизор көөрүнге чедир дузазы улуг. Ол чокта көрээниң культуразын бедидери берге. Кыштаг бүрүзүнге чунар-бажың тударыының айтырыы база маңаа дүгжүп турар. Күш-ажыл кижизиниң ажылдаарынга болгаш чурттаарынга чугула негелделер ол.

Ямалык. Совхозтуң тарыылга шөлү мында турар. Аңаа кажан-даа ыяш аймаа үнүп көрбээн, ол ховуга ыяш өстүрерин совхозтуң директору баштай шенээн — түңнели өөртүнчүг болган. Ам мында хову-трактор бригадазының туралаа ногаанчыттынган. Ооң кижиниң сагыш-сеткилинге өөрүнчүү, кадыкшылга дузалыы ажок. Моон муруйнда чылдарда бригада төвүн ногаанчыдары кымыы-даа сагыжынга кирбейн турганы алдеп. Директор ам кыштагларга, хонаштарга, ылаңгыя бригада төптеринге ыяш өстүрерин ам-даа шенээр бодап турар: кандыг-даа үнүш аал-чуртту аяншынчы киирер болгай.

Бөгүнгү ажыл-херекти кымнар уламчылаарыл? Аныяк салгалды канчаар өстүрерил база канчаар кижизидерил? Директорнуң сагыжындан үнмес айтырыгларның бирээзи ол. Ынчангаш директор аныяк кижилерниң күзелин, сонуургалын, байдалын үргүлчү айтырып чоруур. Аныяк малчыннарны хоочуннарга чагаан, сургаан орар. Совхозта чоокта чаа малчыннаан чээрби ажыг аныяктар бар, оларның амыдыралы, ажыл-ижи — ооң хайгааралында. Школага, ылаңгыя өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазынга бо-ла чеде бээр. Бүдүрүлге бригадазынга бажың тударындан эгелээш, школачыларның аъш-чеминге чедир сагышты үргүлчү салып келген. Школачылар совхозка ногаа болгаш картофель өстүрүп, семиртилгеде хойлар ажаап, күш-ажылчы дадыгышкынны ап турар. Хой кыргылдаазы, мал чеминиң белеткели чергелиг ажылдарга оларның дузазы улуг. Ынчаар дузалажып чораан, мергежилди шиңгээдип, ук ажылга хандыкшый бээр. Ындыг байдалды директор ажыл-агыйда тургузуп, олче кичээнгейни үргүлчү улгаттырып турар.

Оон ыңай совхозта аныяктарны сонуургадыптар, оларны хаара тудуптар хире чүү барыл, чүнү канчалза экил? Ол айтырыгга харыыны директор спорт болгаш уран чүүл чергелиг коллективтиг, солун болгаш ажыктыг ажылдардан тып алган. Спорт залын болгаш Культура бажыңын тудуп, аңаа янзы-бүрү бөлгүмнерни болгаш секцияларны организастап келгениниң түңнелинде район чергелиг спортчу маргылдаалар, уран чүүл көрүлделери Бай-Даг суурга бо-ла болгулаар апарган. Оон ыңай шайлаалгалар болгаш өске-даа байырлалдарны организастап эрттирерин үстүнде ажылдардан база хамаарылгалыг болдурган, ол талазы-биле тускай комиссиялар ажылдап турар. Мында шитилелге болгаш кижилерге ажыктыг-даа, өөредиглиг-даа чүүлдер бар, ол дуржулганы нептередири күзенчиг.

«Кижи бүрүзүнге, харын шитилелге-даа кадыкшылдан үнелиг чүве чок. Кижилерниң кадыын камгалаары болгаш быжыглаары— бирги черениң чугула херээ». Эш М. С. Горбачев СЭКП-ның XXVII съездизиниң илдиринден ынча деп чугаалаан. Ону Доржу-Белек Балдирович Кремльдиң Съездилер ордузунга боду дыңнаан болгаш, ажылынга айтышкын, боттандырар сорулга кылдыр хүлээп алган. Ооң соонда өг-бүле бүрүзүнге арыг-шевергни экижидер, амыдыралдың культуразын бедидер талазы-биле социалистиг чарышты организастап, эмчи хандырылгазын чурумчуткан. Амгы үеде аарыыр болгаш бюллетеньнээр улустуң саны эрткен чылдың дециелиндер элээн кызырылган. Ажылчыннар чайгы шелээзин болгаш дыштаныр хүннерин ажыктыг болгаш организастыг эрттирерин дээш совхоз директору Качык, Ак-Хайыраканы аржааннары, Төре-Хөл, Бай-Хөл болгаш өске-даа черлер баар автобусту чөпшээрэп турар апарган. Байыр-чыргаал, солун концерт көөр дээн ажылчыннарны район төвү туржук республика найысылалынга-даа чедирип турар. Күш-ажылдың кижизинче кичээнгей бо чижектерден илдең.

База бир чаа чүүл — «Чаа орук» совхозтуң мурнуку зонаның ажыл-агыйларындан бир-ле дугаар, эмнелир болгаш дыштаныр профилакторийни тургусканы. Материалдыг бааза туржук, дуржулга чок, ындыг чүве көрүп-даа чорбаан улуска ону тургузары белен эвес болган. Чамдык кижилерниң ону кылыр дуржулгазы-даа, хөңнү-даа, ооң тургустунарынга бүзүрели-даа чок турган. Ынчалзажок директор профилакторийниң ажыктыын ындыг кижилерге билиндирип шыдаан.

Совхозтуң «Бай-Хөл» профилакторийинде дыштаныкчылар делгем болгаш каас-чараш өглерни совхоздан алган. Телевизор, библиотека, чаа солуннар оларның эргезинде. Кайда-даа арыг-силиг болгаш чаа: кижиниң сеткил-сагыжы ала-чайгаар-ла көдүрлүп кээр, өөрүшкү кыптыгар. Хүнде бир кижи 2 рубль 79 көпеектиг чемни чиир хирезинде, путёвказының өртээ чээрби рубль безин четпес. Өөреникчилериниң бүдүрүлге бригадазынга өстүрген ногаазындан эгелээш, дуң-хүн чок белен турар мал сүттүг шайга чедир янзы-бүрү чем элбек: сметана, боова-боорзак, мөңгүлүүр, манчы... Келир чылын ак чем эймаан, ылаңгыя быштакты болгаш хымысты көвүдедир көрдүнген.

Социалистиг чарыштың тииленикчилери, күш-ажылдың хоочуннары, Маадыр-иелер «Бай-Хөлге» чиигеткен өртек-биле азы шуут халас дыштаныр. Дыштаныкчылар үргүлчү эмчиниң хайгааралынга турар. Оюн-тоглаа болгаш ужуражылгалар организастаар, беседа кылыр кижилер база бар. Кежээ кино айыттынган хүннеринде чедип кээр. Дыштаныкчыларны профилакторийге совхозтуң автобузу чедирип каар. Мындыг байдалды тургузарынга Доржу-Белек Балдирович улуг күштү үндүрген, организакчы чоруун көргүскен. Профилакторийниң ажылын болгаш хандырылгазын ол бодунуң хайгааралынга алган. Чон дээш, чоннуң кадыкшылы, дыштанылгазы дээш ооң сагыш салышкыны ол хире улуг болган. Ооң ындыг болуру-даа чөп: ажылга-даа, амыдыралга-даа кижиниң кадыындан чугула чүве чок. Совхоз директору ону эки билир.

«Чаа орук» совхозта моондаа өске чаартылгалар бар. Ындыг болганда бо чүүлде кирген чамдык эскериглер, чижектер болгаш фактылар ажыл-агыйда сөөлгү үеде тывылган чаа чүүлдерни долузу-биле хаара тутпайн турар.

К. ЧООДУ.

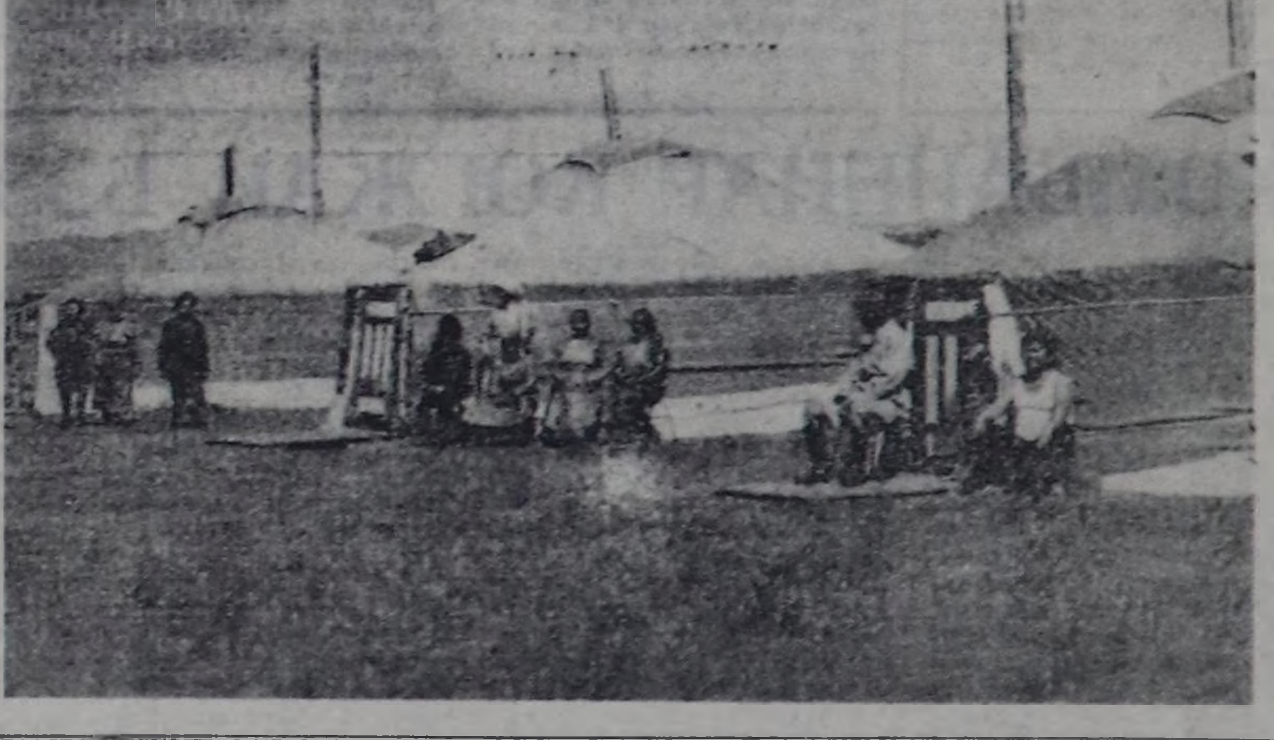

ЧУРУКТАРДА: дыштаныкчыларны «Бай-Хөл» профилакторийге совхозтуң «Тарлашкын» бижиктиг автобузу экеп турар: дыштаныкчыларның эргезинде — делгем, чылыг, чырык болгаш каас-чараш, арыг-силиг өглер.

Эртемниң болгаш техниканың чедиишкини

ПАТОНЧУ ЁЗУ-БИЛЕ

Евгений Патон. Борис Патон. Адазы болгаш оглу. Эртем-техниктиг депшилгениң айтырыгларынга хамаарылгалыг кижи бүрүзүнге бо ийи ат билдингир.

Евгений Оскарович Патон көвүрүг тударының теоретиги болгаш практиги. 60 харлаарының бүдүүзүнде көвүрүглер телевилзерин шуут каггаш, электри-биле кацналга теориязының талазы-биле шинчилелдер кылып кирипкен. Ол шинчилел институдун үндезилээн, ону ам ооң оглу, академик Борис Патон баштап турар. Ол институт — УССР-ның Эртемнер академиязының Е. О. Патон аттыг электри кацналга институду (ЭКИ) — делегейде эң сураглыг эртем төптериниң бирээзи апарган.

Электри кацналгазы чокта амгы үениң машиналарын болгаш конструкцияларын кылыры болдунмас. Ооң дузазы-биле домна суугуларының болгаш кедергей улуг танкерлерниң секцияларын, самолёттарның болгаш хевилг электроннуг приборларның кезектерин тудуштурар. Муң-муң километр дамчыдыкчы хоолайларны тудар. Кацналга эртемниң эң нарын угланышкыны апарган. Ол математиканың, физиканың, химияның, механиканың хөй-хөй чедиишкиннерин ажыглап база хөгжүдүп турар.

Киевте турар ол институт 52 чыл иштинде эртем хөгжүлдезинге-даа, чурттуң экономиказын хөгжүдеринге-даа хөй салымыкынын киирген. Ол ышкаш ооң камгалалынга, ылаңгыя Ада-чурттуң дайылдың үезинде хөйнү кылган. Дайын эгелээн соон дарый-ла дыка кыска хуусаада — беш-ле ай иштинде — институттуң эртемденнери болгаш специалистери кулук кацны автоматчыткан арга-биле кацнаарының технологиязын чогааткан. Ол дээрге ажок улуг эртем-техниктиг чедиишкини болган, ол үеде делегейде эң эки танк «Т-34»-түң идегелдиин ол хандырган.

Дайын сөөлүнде фашистерниң үрегдеп каан электри станцияларын, шахталарын, заводтарын катап тургузарынга ажыглаар кацналга технологиязын чогаадырынче институт киирген, ооң-биле кады ук технологияларга ажыглаар шуут чаа дериглерни ажылдап кылырынче ажылын угланы. 50 чылдарда кацналга ажылдарын механизастаар болгаш автоматчыдар талазы-биле кескү чедиишкиннерни ол чедип алган. Электри-шлак кацналашкын аргазын ажыткан ооң дыка улуг чедиишкини болган.

Институтта ам ажылдап турарларны патончулар дээр. Олар бо үеде кацналганың хөй янзы хевирлериниң — янзы-бүрү хейлер холумаанга кацнаары, плазма болгаш электроннуг херел дузазы-биле, частыышкын энергиязын ажыглаан турган кацналашкын кылыры дээш шыкаш — талазы-биле шинчилелдерни чорудуп турар. Лазерни болгаш ультра-үнну ажыглаарынга солун түңнелдерни олар чедип алган. Институтка чорудкан шинчилелдер үлетпүрнүң тускай адырының — тускай электрометаллургияның — үндезини болу берген.

ЭКИ-ниң шинчилелдериниң ажок улуг ажыктыын, эртем болгаш техниктиг улуг чедиишкиннерин тускай эртемниглер бедии-биле үнелеп, эртем шинчилелдериниң организастаарын институттуң бир янзы, бодунуу-биле чорудуп турары-биле тайылбырлап турарлар. Чугаа болза комплекстиг чорук дугайында болуп турар. Бөгүн ЭКИ боду улуг, хөй адырлыг эртем-техниктиг комплекс болуп турар, ооң составында эки дерзии академиктиг институт, бодунуң конструктор-технология бюрозу, шенелде кылдыгы, дуржулга кылыр үш завод кирип турар. Ындыг комплекстиг методтуң үнелиг чүүлү чүл дээрге, институт чүгле эртем идеяларын берип турар эвес, харын оларны тодаргай машиналар, агрегаттар, чаа технологиялар кылдыр боттандырып, бодунуң туруп келгениниң бедик ажыктыын шынзытканында болур.

Сөөлгү үеде мында чаа структурлуг единицаларны — инженер төптерин тургускан. Оларның саны аңды, оларның сорулгазы болза үлетпүрнүң янзы-бүрү адырларынга ажыктыг чугула чогаадыгларны чурттуң улус ажыл-агыйынга дүрген шиңгээдеринге дузалаары болур.

ЭКИ-ниң онаагай чүүлү эртем шинчилелдериниң организастаарының чаа, ажыктыг хевирлерин үргүлчү диилеп тывып турары. Бир эвес эртем организастаарының чогуур аргаларын тып албас болза, чеже-даа талантылыг шинчилекчилер коллективиниң чыып тургузуп алза-даа, шоолуг эвес түңнелдерлиг болур деп, академик Б. Е. Патон санап турар. Эртемге ийи-чаңгыс кижилер тергиидээр үе шагада эрткен болгай. ЭКИ-ге чаа технологиялар ажылдап кылырда коллективтиг «бодап шаап халдаашкынынга» даянып турар. Ол стратегияны шын дээрзин түңнелдер херечилеп келген.

Бистиң чурттуң эртем-техниктиг чедиишкиннерин көргүзүп турар янзы-бүрү делгелгелерниң павильоннарында ЭКИ-ниң ажыл-чорудулгазы-биле дорт холбашкан экспонаттар ыяап-ла турар. Чижээ, ол институттуң специалистериниң чогааткан хөй санныг технологтуг чорудулгаларының дөртүн Аргентинаның найысылалы Буэнос-Айреске бо чылдың ноябрьда ажыттынар совет делгелгеге көргүзер. Оларның бирээзи — микроплазма кацналгазының дериглери, ол электрон үлетпүрүнге, ювелир херээнге, медицина техниказынга, химия бүдүрүлгезинге дыка хөй чүүлдер кылырынга ажыглаттынар. Ол доктаамал эвес ток-биле ажылдаар ооң плазмотрону хенниг күштүг тока, 5—10 амперге безин эки ажылдаар, ону өске чурттарның эртемденнери чедип ап чадаан турган. Микроплазма кацнаашкынының технологиязының лицензиязын АКШ-тың болгаш элээн каш барыын-европа чурттарының фирмалары садып алганы таварылга эвес.

Өске бир экспонат—VIII-114 хевириниң дерии. Баш бурунгаар магадылаан шынарларлыг кацналга кылырының технологиязын мында боттандырган. Ындыг угланышкынныг кацнаашкынның талазы-биле ол эң улуг ужур-дузалыг чүүл болур.

Диптер аразынга дамчыдылга хоолайларын тударынга хоолайларны контакт аргазы-биле тудуштурарының технологиязын ЭКИ Буэнос-Айреске база көргүзер. Ол технология болгаш ооң үндезини болуп турар «К-700-1» («Север») деп кацнаар машина — эртем болгаш инженер бодалының кайгамчык чедиишкиннериниң бирээзи. «Север» 1420 миллиметр хоолай иштинге шимчеп чоруп турар, ол бойдус талазы-биле эң-не таарымча чок, тайгаларлыг болгаш тундраларлыг Кыдыкы Соңгу чук ышкаш черлерге хоолайлар кацнаарын автоматчыдар арганы берген, ол чогаадынга институт чоргаарланыр. Ол үндезинниг чоргаарал-дыр: машинаны делегейниң үлетпүр талазы-биле эң-не хөгжээн чурттарында патенттээн, ону бүдүрериниң лицензиязын АКШ база садып алган.

ЭКИ-ни специалистер электри-биле кацналга кылырының эң-не сурагжаан чери деп санап турар. Ол сөстер ажок улуг үнелел-дир.

Александр КОРНИЕНКО,
техника эртемнериниң кандидады, ЭКИ-ниң килдис эргелекчизи.
Владимир КОЛИНЬКО,
ПМА-ның корр.
Киев.

СӨЗҮН ЭЭЛЭЭН

Чаазаданның мыш ажыл-агыйының Сүт-Хөл участогунуң коллективи мал чемин белеткелинге чылдың-на идепкейлиг киржип турар. Участоктуң ажылчыннары «Сүт-Хөл» совхозка бо чылын 40 тонна сигенни белеткеп бээрин хүлээнген. Олар ажыл шагындан дашкаар ажылдап турган, 54 тонна сигенни белеткеп берген. Совхозтуң мал чемин хүлээп алыр комиссиязы оларның белеткээн сигенин эки үнелел-биле хүлээп алган. Участоктуң ажылдакчылары куруне фондузунга 100 тонна сигенни база белеткээн. Ниитиниң малынга чем баазазының курлавырларын тургузарынга район төвүнде бүдүрүлге, албан организация коллективтери идепкейлиг киржип келген.

Б. ОНДАР.
Сүт-Хөл району.

САГЫШ САЛЫЫШКЫН, ДУЗА, ДЕТКИМЧЕ

●ССРЭ-ниң ИХМ-ниң парлалга төвүнде●

ССРЭ-ниң ИХМ-ниң парлалга төвүнге эрткен совет болгаш даштыкы журналистерге парлалга конференциязын Чернобыль АЭС-ке аварияның түңнелинде когараан чурттакчы чонга дуза чедирериниң айтырыгларынга тураскааткан. Парлалга конференциязын ССРЭ-ниң ИХМ-ниң информация эргелелиниң начальнииниң бирги оралакчызы Б. Д. Пядышев удуртуп эрттирген. ССРЭ-ниң сан-хөө министри Б. И. Гостев, ССРЭ-ниң Күш-ажыл болгаш социал айтырыглар талазы-биле күрүне комитединиң даргазы И. И. Гладкий, ССРЭ-ниң кадык камгалал министриниң бирги оралакчызы О. П. Щепин, Украинаның Компартиязының Киев область комитединиң бирги секретары Г. И. Ревенко, Белоруссияның Компартиязының Гомель область комитединиң бирги секретары А. С. Камай аңаа чүве чугаалааш, когараан кижилерге материалдыг каржаны эгидип бээр талазы-биле хемчеглер дугайында чыылганнарга тодаргай медээлерни кылып бергеннер.

Бистиң чуртувуска кижи дугайында сагыш салыышкын кезээде эң чугула болуп келгенин парлалга конференциязынга демдеглээн. Кажан айыыл болу бергенде, кижилерге канчаар дузалаарыл, оларның байдалын канчаар чиигедирил дээр дугайында айтырыг бирги черге турган. АЭС-ке болган авария үезинде когараан хамаатыларның материалдыг чидириглериниң орнун Совет күрүне долузу-биле тургузуп берген. Айыылды чурттап эрткен кижилерге дуза кылдыр күрүне бюджединден 500 миллион хире болгаш социал камгалал фондузундан 100 миллион чыгам рубльди шилчиткен. Түр үеде ажыл кылып шыдаар аргазын чидирген кижилерге ортумак ажыл төлевирин бээрин уламчылап турар. Өске-даа дузаламчыны төлеп берип турар. Кедээ чурттакчыларга чидирген дүжүдүнүң орнун эгиткен. Өскээр көжүрген кижилерге күрүне квартираларын болгаш бажыңнарын халас тыпсып турар. Олар 15 чыл хуусаалыг улуг хемчээлдиг хуузу чок чээлилерни база ап турарлар.

Чернобыльга дуза чедирериниң фондузунга совет кижилерден эки тураның дадывыры хевирлиг 500 миллион хире болгаш даштыкы хамаатылардан база дашлыкы хөй-нити организацияларындан — барык-ла 1,5 миллион рубль кирген.

Баш удур санаашкыннар ёзугаар алырга, Чернобыльга болган авария чуртка барык-ла 2 миллиард рубльдиң экономиктиг когаралын чедирген деп, материалдыг каржа дугайында журналистерниң айтырыынга дыңнаткан. Бо когарал, чижээ, станцияның 400 миллион рубль өртектиг дөрткү блогунуң, аварияның районунга турган өске бүдүрүлгелерниң, чурттакчы бөлүктериниң база колхоз, совхозтарның нити чидириглеринден тургустунган. Аварияның уржуктарын чайладырынга, үрелген блокту дуглаарынга немелде капитал салыышкыннарын киирген, чурттакчы чонга когаралды эгиткен.

Ол айыыл-халаптыг үеде аварияның зоназынга турган кижилерниң кадыкшыл байдалын журналистер сонуургааннар. Чидиг хереллдениишкинниң аарыының чаа таварылгалары ам илеревейн турарын аңаа демдеглээн. Айыылдыг зонага турган кижи бүрүзү долу эмчи шинчилгезин эрткен. Аварияның түңнелинде хереллдениишкин аарыынга таварышкан кижилерниң нити-саны эрги хевээр арткан — 203 кижи. Олардан 29 кижи өлген. Ийи кижи авария болган үеде-ле өлген. Бедик мергежилдиг эмчи дузазын көргүскениниңден хереллдениишкин аарыының ортумак болгаш аар чергелерин алган кижилерден ол аарыг херек кырында өскээр тараваазын айыткан. Чүгле хереллдениишкинниң эң аар чадазынга таварышкан кижилер өлген. Ам эмнелгеде 11 кижи эмнедип чыдар.

Аварияның зоназынга турган бүгү-ле кижилерге доктаамал эмчи хыналдазын боттандырып чорудар сорулга-биле чуртта Бүгү-эвилел даңзылаашкын черин тургузуп турар. Ол дээрге, ол улустарның доктаамал хайгаарап көөрүнүң болгаш чугула эмчи дузазы херек апарган таварылгада дуза чедирериниң эмчи документациязы-дыр.

Чернобыльдың айыыл-халавы бүгү делегейге чаңгы ышкаш дыңналган деп, парлалга конференциязынга чугаалап турган. Совет кижилерге таварышкан ажыг-шүжүгнү бүгү чурттарның чаагай сагыш-сеткилдиг кижилери үлешкеннер.

Делегейниң хөй-хөй чурттарының чазактарынга, даштыкы хөй-нити, эртем ажылдакчыларынга, эмчилерге, журналистерге сеткил каттыштырарын илереткени дээш өөрүп четтиргенивис деп, парлалга конференциязының түңнелинде илергейлээн.

Журналистерниң өске-даа айтырыгларынга харыыларны берген.

(СЭТА).

ШАК БҮРҮЗҮН—АЖААП АЛЫЫШКЫНГА

Сентябрь он алды база он чеди дүжүт ажаалдазының эң шалыпчы хүннери болган. Ол үеге чедир Кызыл районда «Шамбалыг» совхозтуң тараажылары ажаалдаже август 28-те кирген-даа болза, чүгле 2400 гектар шөлде тараа культураларын кескен. 900 гектар шөлдүң тараазын бастырган. Ооң уламындан 500 тонна тарааны күрүнеге дужаар аргалыг болган. Оожум темп кымга-даа дүвүрепчиг болбайн канчаар. Чүге дээрге дүжүт ажаалдазынга шаптык болуу дег кандыг-даа чылдагаан чок турган. Бир улуг кампания—мал чеминиң белеткели сентябрьга чедир шуут доозулган. Мал чеминиң белеткелиниң планы бүгү хевирлериниң аайы-биле ажыр күүсеттинген. Сиген белеткели сентябрь эгезинде бүрүн-биле төнген. Дүвүрелдиг болдуруп турган байдал болза агаар-бойдустуң таарымча чок болуп турганы. Чамдык шөлдерниң тараалары чедир бышпайн, манады бергени.

— Сентябрь бирден сеске чедир холдуунда ажыл чок турдувус, ажыл ондан эгелээн. Ынчангаш хөй шак-үени чидирдивис—деп, ийи дугаар бригаданың учетчиги К. Т. Тожаш-оол биске чугаалады.

Курупаа Тулушовичтиң демдеглеп алганы-биле алырга, ооң ажылдап турары бригада 1650 гектар шөлдүң дүжүдүн чыттыр кестирген, 333 гектарны — дорт кестирген. Ниитизи-биле алырга, он алдыга чедир 950 тонна тарааны ажаап алган.

Ам бөгүнде кайы-даа бригадаларның күш-ажылының темпизи шалыпкыны-биле бедип эгелээн. Шанда тараа долуп турар. Сентябрь он чедиге чедир алырга, совхоз күрүнеге 1200 тонна тарааны дужааган. Хонукта-ла, совхоз директору П. С. Кара-Салдың санап турары-биле алырга, 400—600 тонна тарааны күрүнеге дужаап болур арга тургустунган. Кол чүүл болза, ажаап алыышкынга шак бүрүзүн, минута бүрүзүн чидирбес чорка бээри.

Ол хире хемчээлдиг ажылдарны кылып болур күш дүжүт ажаалдазында мөөңнеттинген. Совхозта 29 комбайн дүжүт ажаалдазында хаара туттунган. Оларның чээрбизи чаа, ооң иштинде бедик бүдүрүкчүлүг дөрт комбайнны механизаторлар мырыңай чап-чаа бо чылын алган.

Комбайнер бүрүзү бедик мергежилдиг. Техниказы үрелиишкинге таваржып турар чаңгыс-даа механизатор кижиге бүдүн хүн дургузунда таварышпадывыс. Ынчангаш хүн нормазы күүсеттинип турар. Чижээ, тараажы бүрүзү хонукта 15,5 гектар шөлдүң тараазын кестирер турган, кылыр ужурлуг ажылын бүдүн чартык, харын-даа ийи катап күүседип турарлар эвээш эвес.

Социалистиг чарыштың мурнунда хоочун механизатор Николай Хомушку чоруп турар. Ол баштайгы хүннерден эгелеп бедик темпини апкан. Чарыштың тиилекчизи тараажы сентябрьның баштайгы он хонуунда тарааны чыттыр кестирип турган комбайнерлерниң аразынга чоруп турган. Социалистиг чарыштың негелдезин ёзугаар бо шалыпчыга совхозтуң механизаторларының аразында шилчип чорууp тукту комбайнынга азып алыр кылдыр тывыскан. База ол ышкаш шаңнатканы вымпелди бригада төвүнде кызыл-булуңда аскан. Ооң-биле чергелештир чээрби рубль түңнүг акша шаңналын ол алган. Ол дээрге чедиишкин дээш бо чылдың баштайгы шаңналы-дыр. Бо шаңнал ол хонгаш-ла болуунуң ээзин тып турар.

Дүжүттүң баштайгы тиилекчизинге барып ужураштывыс. Ол чаңгыс ээлчегде ажылдап турар-даа болза, чааскаан эвес болду. Акызының сыр соондан бригаданың аныяк тараажыларының бирээзи база бир Хомушку чорүп тур. Ооң ады — Алексей. Ол дээрге Николайның кады төрээн хеймер дуңмазы. Хоочун акызын хайгааралга ап, дуржулгазын дамчыдып, кады ажылдап турары ол. Николайның кады төрээн бир дуңмазы Күдер-оол Хомушку ооң өске шөлде ажылдап турар. Ол улуг акызындан барык чыда калбайн турар эң шыырак тараажыларның бирээзи. Үш алышкы тараажы династия болуп, чаңгыс совхозта, чаңгыс бригадада кады ажылдап, күш-ажылчы көргүзүглери-биле онза ылгалып турарлары бо.

Чарыштың баштайгы түңнелинде ийиги черни ээлээн Даш-оол Түлүш кады ажылдап турар өөрү комбайнерлерниң чавыында чаа шөлче көже берген ажылдап турда ужураштывыс. Ооң чанынга чоокшулап кээривиске, комбайның доктаады каапты. Шалыпкыны-биле дүжүр кээп, бистин-биле мендилешкен. Ол чүгле боду дээш эвес, эш-өөрү дээш, сагыш човап турганын көрдүвүс. Мендеп ырак эвесте кончуг шыырак ажылдап турар эрлер бар. Оларның бирээзи Май-оол Ооржак, бо механизатор чаа-ла чээрби ийи харлыг, күш-ажыл стажы, комбайн-биле ажылдап турары, аныяк хирезинде, чеди чыл чеде берген деп, ол чугаалады.

— Аныяк механизаторнуң дугайында Даш-оолдуң чугаалап турары ёзу барымдаалаашкын эвес. Май-оол Ооржак күш-ажылга шалыпчы кижи, чоокта чаа аныяк бо эшти СЭКП кежигүнүнге кандидат кылдыр совхозтуң коммунистери партхуралга киирип алган. Ол бо харыысалгалыг үениң эрес-кежээ күш-ажылы-биле доктуруп турары бо — деп, партком секретары А. Ш. Тюлюш биске чугааладды. Кыска чугаа кадында Даш-оол Түлүш-биле таныштывыс. Орукка ооң дугайында партком секретарының хүндүткел-биле чугаалап чорууруң база дыңнадывыс.

— Суурда эң эки кижилерниң бирээзи. «Улустарның найыралы» орденниң эдилекчизи. Чээрби чеди чылдың дургузунда механизатор турар. СЭКП райкомунуң, совхозта парткомуң кежигүнү. Ажылга черле тура дүшпес кижи. Бир катап бо эштиң ийи хонук дургузунда комбайндан дүшпейн ажылдапканын көрген мен. Бо кижиге берге болур чораан, а ол шыдашкан. Күш-хүнезиниң боду мынча ап алган чораан—деп, Андрей Шожалович чугаалады.

Хонукта 400—800 тонна тарааны күрүнеге дужаап болурунуң аргазы бар деп совхоз директору П. С. Кара-Салдың санап турары аңаа эвес болган. Ооң эң кол бадыткалы болза, үстүнде адып кииргенивис база өске-даа механизаторларның мурнуку одуругда удаа-дараа ажылдап турары.

Совхоз күрүнеге 2200 тонна тарааны бо чылын дужаар. Ону чүгле күүседир эвес, ажыр күүседип болурунуң аргазы бар. Чүге дээрге бо чылын багай эвес дүжүттү өстүрүп алган. Тараажылар амдызында гектардан на чүгле 8 база 9 центнер хире дүжүттү берип турар шөлдерде ажылдап турар. Ооң барык ийи катап бедик дүжүттүг шөлдеринче олар ам кирерлер.

ЭКИЖИДЕРИНИҢ АРГАЗЫ БАР

Малдан алыр продукцияны көвүдедири-биле кандыг хемчеглерни алза экил, чүнү кылза чугулал деп айтырыг республиканың кайы-даа ажыл-агыйларында ургулчу, хүн бүрү ажык болуп турар. Аңаа харыыны тып алыры белен эвес. Ынчангаш бо талазы-биле маргыжыышкыннар-даа, чөрүлдээлер-даа бар. Саналдар хөй, харын-даа оларны бадыткапканзыг ийи чаңгыс эки чижектер, чамдык шенелделер база бар. Чижээ, хөй олдааткының чаңчыл болган графиктен ээээй орайтадыпкаш, малдың чаш төлүн камгалап алыр, дүк кыргыыр талазы-биле багай эвес көргүзүглерлиг болган чамдык эрес-кежээлерниң аттарын РАУК чөвүлелинге-даа, совхозтарга-даа дыңналдывыс.

Оларның чедиишкиннерин тургустуна берген, үргүлчү катаптаттынып болур барымдаа, малдан алыр продукцияның шынарын экижидеринге шуут бактаай берген ээүм кылдыр хүлээп аптары белен эвес болбайн аан. Чүге дээрге, ол байдалга чүгле мурнакчы, бедик арга-дуржулгалыг, бергелерни ажып эртип шыдаар хойжулар багай эвес көргүзүглерни чедип ап турары билдингир. Ортумак көргүзүглүг, оларның деңнигүүрү бүдүрүлгеде кол күш болуп турар хойжулар бо таварылгада боттарын канчаар көргүзе бээрин билдинмес болуп артпышаан. База бир чугула, кичээнгейге алыр чүүл болза, кыш бүрүзүнүң байдалы, ол болуун канчаар-даа көргүзе бээр болгай.

Ооң-биле чергелештир бир ёзулуг ажыктыг, кандыг-даа маргыш чок ажылдың сөөлгү чылдарда эгелээнин Өвүр районда «Кызыл тук» совхозтан барып көрдүвүс.

— 1983 чылдан бээр бистиң ажыл-агыйывыска республиканың мурнуу районнарынга, агаар-бойдузу ол черлер-биле деңнейлешкек совхозтарга ажыглаар бүдүрүкчү кошкарларны өстүрүп эгеледивис — деп, кол зоотехник Маадыр-оол Сундуй чугаалады. — Бо ажылдың түңнели 1985 чылдан көстүп эгелээн. Ынчан өстүрүп алганывыс бүдүрүкчү 160 кошкарны Бай-Тайга районда «Тээли», бистиң районда «Торгалыг» совхозтар, Эрзин, Тес-Хем районнарының совхозтары садып алган. Бо чылын оон-даа хөйнү саттывыс. Бир аныяк кошкарның өртээ 136 рубль болуп турар.

Бо ажыл-агыйның өстүргени кошкарларны садып алыр деп турар ажыл-агыйлар хөй, чагыглар көвүдеп турар, ону күүседирн-даа бергедээн. Сөөлгү үеде «Мурнакчы», «О. Шырыв», «Тээли» болгаш өске-даа совхозтарның төлээлери маңаа келгилээн.

Республиканың күрүксаажыдыга каттыжыышкыны совхозтуң бүдүрүкчү кошкарлар өстүрүп турар ажылын кичээнгейге ап, контрольдап турар. Чоокта чаа маңаа каттыжыышкынның начальнииниң оралакчызы К. Т. Чаш чораан. Хөй тарып боозадыр пунктуларының байдалын ол көрген, оларны эде кылыр талазы-биле сүмелерни берген.

Аныяк база моол уксаалыг кошкар кадарчызы Калдар-оол Ооржактың куээнге база четтивис. Кодаңда малдың күш-деңгели багай эвес. Мынча шилиттинген аныяк кошкар бүрүзүнүң сөөккүрү, дүккүрү өскелерден ораанчок дээре, дүгүнүң шынары эки. Ылаңгыя моол уксаалыг бүдүрүкчү аныяк кошкарлар онза ылгалып турар.

— Эр малды азырап өстүрери чамдык бергелерлиг. Ону барымдаалавас болза, чидиртте таваржып болур. Чижээ, олар үскүлешкеш, кемдей-даа бээр, оъттаарын-даа уттуптар — деп, хойжу аалдың ээлери чугаалап олурдулар.

Кошкарларның үстүрү мырыңай хелчок. Черге чыдып калгаш, кодаңындан аар, өске хойларга катчыр, чыт хап, диленип чоруп каар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бо малга кадарчы кижиниң хайгааралы чугула херек болуп турар.

Шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй. Тарып боозадылганы ала-чайгаарлаашкынының агымынче салыптар, ону херекке албас чоруктарның чижектери бо ажыл-агыйда бар. Тарып боозадылга пунктузунче кодааларны чоокшуладыр, барык бир километр чыгыы кожа-кожа кылдыр хондурары эптиг. Чоокшуладыр кожеринден шуутсүнор чоруктар ажылга шаптыктыг. Малдың уксаазын экижидер талазы-биле чорудуп турар хемчеглерге дыңнангыр болур херек.

Түс черниң байдалынга, агаар-бойдузунга таарыжыр, кыш-соокка шыдамык, эъткир, дүктүг, төлүр малды өстүрери малдан продукцияны экижидерниң бир кол аргазы. Олче кичээнгейни «Кызыл тук» совхоз салып эгелээн.

А. ОКСУР.

ТАЙБЫҢНЫ БЫЖЫГЛААР

Дайын. Бо сөстү адаары бедиги коргунчуг. Ол сөстү дыңнаанымда, чалыы үем сагындырып, эки тура-биле барып хосташканым акы-дуңма Украинаның хоорайлары, суурлары, бомбаларга дамдыктаткан ойбак-дыдык черлер, буузулган, өрттенген бажың-балгат, ажыг-шүжүгге алыскан кижилерниң мы-сыызы, шириин арын-шырайы, бертик-бежед, балыг кижилерниң уё-човууру караамга дес-дараалаштыр чуруттунуп келир.

Кадыг-дошкун тулчуушкуннар кызыргыланып эрткенден бээр дөртен чыл ажа берген. Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан. Алган ашаай, ажы-төлүн ышкынган буурул баштыг иелерниң карактарының чашы ам-даа кургаалан. Хөну-пөлдерде оңгуларның сорбузу бүткээлек. Халаптыг дайынның таварыштырган уржуктарын чон кажан-даа уттуптас.

Бистиң ушку, амгы салгалывыс тайбың ак-көк дээр адаанга аас-кежиктиг өзүп, мандып келген. Совет кижилерниң тургузукчу күш-ажылының ачызында Төрээн чуртувустуң шырай арны танытпышаан кылдыр чечектелип чаарттынган.

Партиявыстың ниити удурупуп турар планнары-биле келир үе улам байыыр, улам бүзүрелдиг апаар.

АКШ-ка баштаткан делегей империализминиң каңнаны күштери эрткен дайынга ажыглап турганы боо-монгулаан аңгыда, өртемчейниң чонунуң массалыы-биле узуткаарының айыыладыг чепсектерин эндере бүдүрүп, ооң шенелделерин үргүлчү чорудуп турар. Космос делгеминге көгүнчүг чепсектерни тургузарын бодап семеп турар.

Невадада ядролуг чазылдырыышкыннар дыңналып турда-ла, бистиң чуртувус ам бир чыл ажыр ядролуг чепсектиң шенелдезин чорутпайн келген. Ол дээрге, делегейге тайбыңны камгалап арттырарының ак сеткилдиг, мерген, эң-не угаан-сарыылдыг политиказы-дыр.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чоокта чаа совет телевидение дамчыштыр ядролуг чазылдырыышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни 1987 чылдың январь 1-ге чедир узадыр дугайында Медеглелин кичээнгейлиг-биле дыңнаан мен. Ону делегейниң депшилгелиг бүгү чону, бистиң хөй националдыг улузувус сеткилиниң ханызындан чүүлдүгүн деткип турар.

Дайынга киржип чорааш балыглатканымдан кадыкпылым хүн келген түдүм бак-сыраан офар. Ынчалза-даа амгы салгалга, ылаңгыя аныяктарга дайын деп чүл, ооң хоразы кандыгыл деп чүвени тайылбырлап чугаалаарын хүлээлгем кылдыр санап чорууp мен. Биске, совет кижилерге, чүгле тайбың херек.

М. ТӨГҮЛ.
Барыын-Хемчик район.

ДЫҢНАДЫГ

1986 чылдың сентябрь 20-де дүне боо-чепсектиг кем-херек үүлгедикчилери Н. Р. Манцев, С. В. Ягмуржи Уфа хоорайга такси доктаадып алгаш, чолаачыны аэропортче чорууруунче албадааннар. Истеп сүрүүшкүнден дезип чорууруун ёралдашкаш, олар боолап эгелээн болгаш милицияның улуг сержантызы З. Н. Ахтямовту болгаш бичии сержант А. Г. Галеевти өлүргеннер. Аэропортка кем-херек үүлгедикчилери Киевтен Уфа таварты Нижневартовскиже бар чораан 76 пассажирлиг ТУ-134 самолётту ээлеп алганнар. Самолётту ээлеп ап тура, олар боолап эгелээн болгаш ийи пассажирни өлүргеннер. Сөөлүнде илереэни болза, кем-херек үүлгедикчилери паркоманнар болган.

Күрүнениң айыыл чок чорууруун болгаш ИХМ органнарының ап чорутчан шиитпирлиг хемчеглериниң түңнелинде кем-херек үүлгедикчилерин узуткаан.

(СЭТА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

БӨЛҮК ХУРАЛЫ

ХЕЛЬСИНКИ. Экономиктиг Дузаалажылга Чөвүлелиниң (ЭДЧ-ниң) болгаш Финляндияның кады ажылдажылга талазы-биле комиссиязының машина тудуушкунунуң талазы-биле ажылчын бөлүүнүң хуралы аңаа болган. Совет Эвилелиниң, Польшаның, ГДР-ниң, Чехословакияның, Венгрияның, Болгарияның база ол ышкаш чамдык фин фирмаларының төлээлекчилери аңаа кирипкеннер. Бүдүрүлге комплекстерни, робот техниказын, өске-даа айтырыгларны аңаа чугаалажып көрген.

ГАВАНА. СЭТА-ның корреспондентизи Александр Канишев мынчаар дамчыткан: Гаванага «Архитектура туризмниң болгаш дыштаныыргаының албанында» деп делегей конференциязы чедиишкинниг эрткен. 17 чурттарның, ооң иштинде Совет Эвилелинден барган архитекторлар, инженерлер болгаш өске-даа тускай эртемниглер турисчи төптерин тургузарының адырынга, төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын кадагалаарының, бойдус курлавырларын болгаш долгандыр турар бойдусту камгалаарының талазы-биле дуржулга солушканнар.

Турисчи адырны хөгжүдеринге социалистиг Кубаның чедиишкиннери бедик үнелелди алганнар. Улусчу эрге-чагырганың чылдарында, чуртка туризмниң индустриязын сайзыраңгайжыдар дугайында республиканың чазааның могаг-шылаг чок сагыш салыышкынының ачызында дыштанылга баазаларының калбак четкизи, аалчылар бажыңнары болгаш өске турисчи төптер тургустунган деп, конференцияга демдеглээн. Аңаа чылдың-на Кубаның чүс-чүс муң чурттакчылары болгаш хосталга ортулуунуң аалчылары дыштанып турарлар.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

Чаа хевирниң тускай архитектуразын хөгжүдеринче, төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарынга хумагалыг хамаарылгалыг болур аргазы берип турар чугула факторже туризм шилчий берген.

БЕРЛИН. СЭТА-ның корреспондентизи Вадим Чудовтуң дамчытканы болза: «Ында чеди суббота, шимы-биле чугаалаар болза, неделяда ол хире субботниктиг кижи». Чурттап орары бажыңнын чаагайжыдып алыр талазы-биле ооң могаг-шылаг чок кижиниң дугайын чугаалап тура, Берлин чурттуг Олаф Эркениң кожалары сагыш-сеткилиниң ханызындан ынчаар баштактангылаар. Шынап-ла, О. Эрке, Ригаер штрассе кудумчузунда 39 дугаарлыг бажыңның чурттакчызы, «Бистиң хоорайларывыс болгаш суурларывыс улам-на чараш болзун» деп шимчээшкинниң шагда-ла билдингир «удуртукчузу» болу берген.

Назы-хары каш-каш он чылдар чеде берген бажыңнар ол кудумчуда туттуна берген болза-даа, ооң шииникчаражы улам-на аныяксып бар чыдар. Сөөлгү үеде, кууӡумаар кестүр, кижиниң хаара туда бээр чараш чуваа чок 39 дугаарлыг бажыңның даштын ам таныттынмас апарган. Ында газоннар кестүп келгилээн, хадыларның болгаш дыттарның чаңгыс аай одуруглары когаарара бергилээн. Бичии чаштарга ойнаар шөлчүгешти кылып каан. Ол бажыңның чурттакчылары эң эки бажың дээш чарлаан көрүлде-конкурска идепкейлиг белеткенип турарлар. Ооң түңнелин октябрь айда үндүрер.

Чыл санында-ла «Бистиң хоорайларывыс болгаш суурларывыс улам-на чараш болзун» деп шимчээшкин республикада улам-на калбарып бар чыдар. Статистиканың херечилеп турары-биле алырга, ооң деңнели-биле күүсеттинген ажылдарның хемчээли беш чыл эрткен санында-ла барык ийи катап улгадып турар.

БУДАПЕШТ. СЭТА-ның корреспондентизи Александр Смирновтуң дамчыдып турары болза: Татабаньяның шахтерларынга үш-дөрт ээлчеглиг ажылче шилчий бергени хөмүр-даштың бир хүнде-ле тывыжын 1600 тонна улгаттырар арганы берген. Ол бүдүрүлгениң ажыл-ишчилери чаа графиң ёзугаар ээлчеглерниң бирээзинде чүгле даг казар техниканың техниктиг хандырылгазын болгаш септелгезин чорудуп турарлар. Ооң түңнелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү аажок өскен, дериглерни ажыктыг ажыглаары бедээн, ажылга туруушкуннар болу бээр чүүлдер шуут чок болган. Сөөлгү үеде Венгрияда хөмүр-даш казып тывары интенсификастаарынче улуг кичээнгейни угландырып турар. Бо беш чылда улус ажыл-агыйының бо адырының чамдык бүдүрүлгелерин чаартып кылырын планнаан. Тускай эртемниглерниң санап турары-биле алырга, бо беш чылда чылдың-на 24 миллион тонна үнелиг одаар чүүлдү казып, тывары көрдүнүп турар.

ДЕТКЭЭН

БЕРЛИН. Совет Эвилелиниң калбак хемчээлдиг тайбың инициативалары 2000 чыл үезинде ядролуг боо-чепсектен бөмбүрзекти хостаар арганы кижи төрелгетенге берип турар. ГФР-ниң бундестагында хостуг демократтыг төлээлекчилерниң делегациязын аңаа хүлээп ап тура, чепсегленишкинниң дужуур дугайында ССРЭ-ниң идип үндүргени программазын ГДР бүрүнү-биле деткип турар деп, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң Улусту палатазының президентизи Хорст Зиндерман медеглээн. Амгы үениң эң чугула айтырыы болза, бөмбүрзекке тайбыңны быжыглаары болур деп беседа үезинде айыткан. Моон соңгаар, кажан-даа, немец черден дайын айыылы үнмезин дээш ийи немец күрүнениң харылзаалгалыг болуру аңаа хамаарыштыр ийи тала айыткан.

КОНСУЛЬТАЦИЯ БОЛГАН

ПАРИЖ. Францияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары Жорж Марше биле премьер-министр Жак Ширактың ужуражылгазы аңаа болган. Ужуражылга үезинде чазактың баштыңы үптеп, өлүрүүшкүн-биле демисежир талазы-биле кабинеттиң ажылдап кылган планын Компартияның удуртукчузунга дыңнадып, таныштырган. Парижке болгулаан чазылдырыышкыннар-биле холбаштыр премьер-министрниң башкарыкчы политиктиг партияларның удуртукчулары-биле эрттирген ужуражылгазы консультация дециелиге болган. Ол чазылдырыышкыннар үезинде 10 кижи өлген болгаш 250 хире кижи балыглаган. Францияның Компартиязының Чиңгине секретары ол консультацияларны «ажыктыг» кылдыр көрүп турарын ужуражылга соонда медеглээн. Терроржу чоруктар-биле демисел талазы-биле чазактың ап чорудуп турар хемчеглери хосталгага болгаш демократтыг турумтарга когарал чедирбес, чуртка сөөк-язы ылгаар чорукту болдурбас дээрзин премьер-министр бисти бүзүреткен деп, Жорж Марше чугаалаан. Францияда кедергей барыын үзелдиг бөлүглелиишкиннер демократияга согуушкун таварыштырары-биле тургустунуп келген байдалды ажыглаптып болурунун айыылы барын айытпышаан, террорисчи үүлгедиишкиннер кандыг-бир айтырыгны практика кырынга шиитпирлээри-дир дээрзин ФКП-ның Чиңгине секретары сойгалаан.

ЧАЗАК ХАЛАШКАН

КАНБЕРРА. Науру Республиканың президентизи Хаммер де Робурт ооң баштап турганы чазааның халажы бергениниң дугайын чарлаан деп, Австралияның ААП информация агентилели дыңнаткан. Чурттуң чаа президентизи Кеннан Адинг болган. Беш кижи составтыг министрлер кабинедин тургускан. Оожум океанның мурнуу кезээнде бичии ортулукта турар Науру күрүнениң чурттакчы чонунуң саны 8,5 муң кижи болуп турар. Моон мурнунда КНО-нун чагыргазынга турган ол күрүне хамаарышпас чорукту 1968 чылда алган. Оожум океанның мурнуу кезээн ядролуг боо-чепсек чок зона кылдыр чарлаар дугайында керээни деткээн Науру Республика Мурнуу Оожум океан шуулганының кежигүннериниң бирээзи болуп турар.

(СЭТА).

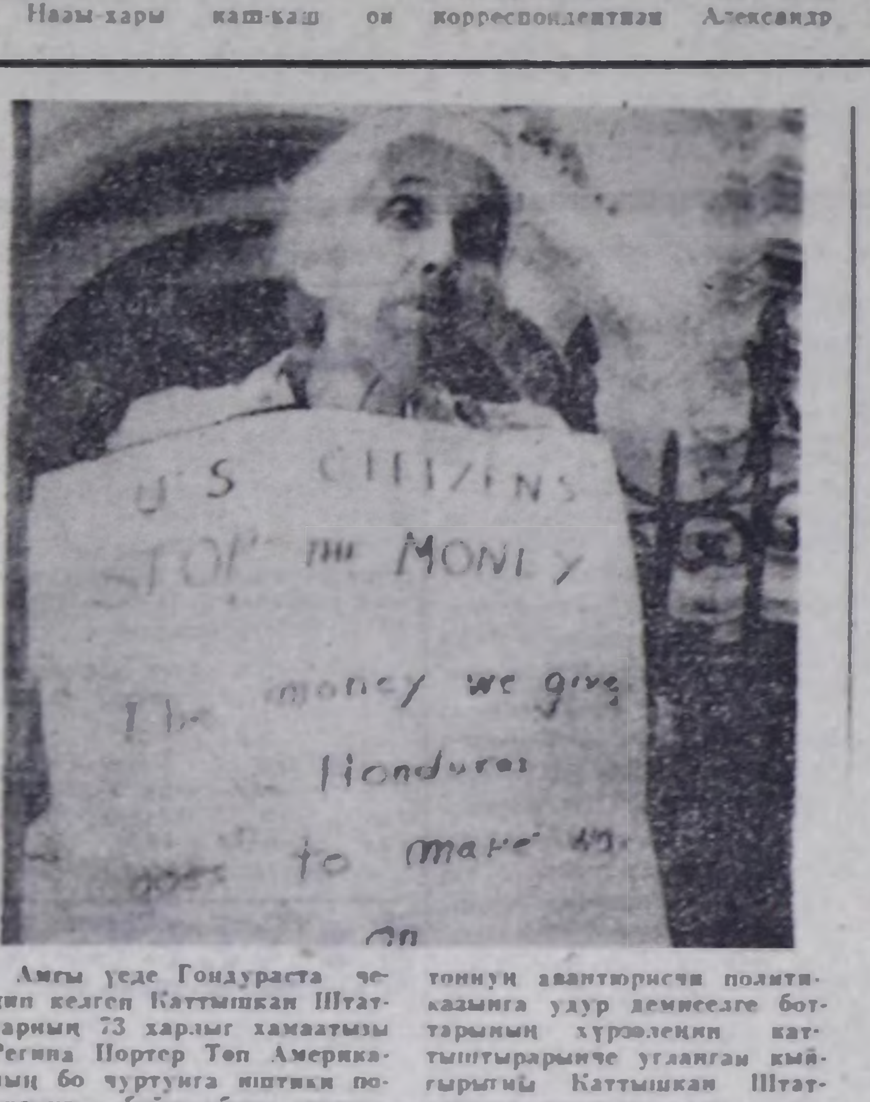

Амгы үеде Гондураста чедип келген Каттышкан Штаттарның 73 харлыг хамаатызы Регина Портер Төп Американың бо чурттарынга ниитики политиктиг байдал-биле таныжып каан. Гондурастың болгаш АКШ-тың улам быжыгып турар экономиктиг болгаш шериг харылзаалгаларынга удур ап чарлаан. Р. Портерниң болап турары-биле алырга, Гондураска шериг дузазы холдуунда-ла америк болгаш гондурас дайынзырактарының Никарагуага удур өнчүк-чоңгаалыг үүлгедиишкиннер кылыырынче угланган болуп турар. Төп Америкага Вашингтонуң авантюрисчи политиказынга удур демиселге боттарының хүрээлениин каттыштырарынче угланган кыйгырыгы Каттышкан Штаттарның хамаатыларынга ол үндүрген. Бодунуң саттынчыларының холдары-биле Ак бажыңның чорудуп турары Никарагуага удур чарлаваан дайынынга ол база удурланып турар.

ЧУРУКТА: Регина Портер Тегусигальпаның төвүнде холдарында плакат тудуп алган тур.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

Сальвадоржулар түрегге байдалда туруп турар үеде Дуартениң чоок кижилери боттарының Вашингтон болчукчуларының ачызында бодунуң чонунга удур дайын чорударынга шериг бюджединиң хемчээл чогу-биле улгаттырып турар. Чүгле эрткен чылын безин чалча ёзу-чуруум шак ындыг херекселдерге 150 миллион долларны чарыгдаан. Чоога удур ёзу-чуруумнуң чорудуп турары хамааты дайынны күрүне бюджединиң 40 хуузун «сыырып» турар.

ЧУРУКТА: Гондурастың девискээринде хескен кижилерниң лагеринде сальвадор херээжен.

СЭТА-ның фотохроникаазы.

ЛЕНИНГРАД. Шимыраага дэлегейниң бирги чери дээш удук вегежиирниң маргылдаазы.

ЧУРУКТА: салыг муурнуда.

П. АДАМОВИЧИНИҢ, П. ПАУМЕНКОВУҢ телефотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

БӨЛГҮМ ҮДҮР ТУКЧУЗУ

В. И. Ленин атты «Тываасбест» комбинатының Культура ордузунда шии бөлгүмүнүң удуртукчузу Раиса Монгушовна Сат чаңгыс бедик шаңналы — «Хүндүлел Демдээ» орден-биле шаңнаткан. Шаңнал чүгле Р. М. Саттың эвес, а бөлгүмнүң киржикчилериниң ниити-биле үре-түңнелдиг ажылдаазының демдээ. [illegible]

[illegible]

...рүлээнинден ол черле чыда калбас. Республика чергелиг көргүзүглерге бичезинден-не киржип келген. Ооң ада-иези уругуун ажаан деткип турганнар. Олар кайызы-даа коммунистер болгаш боттары база ажаан идепкейжи турганнар. Авазы, ачазы, угбалары-биле ог-бүле концерттерни көргүзүп турганын Раиса Монгушовна сеткил хандыкшып сактып чугаалаар.

Школа доозуптарын билек, ону төрээн суурунга кээп клуб эргелекчизи кылдыр томуйлаан. Аңаа ол таарзынып чепшээрешкен, ажылынга ижиге-даа берген. Шиилер тургузарынче дораан-на кирипкен. Улуг эвес, чаңгыс көжегелиг шиилерни тургузуп, аңаа эш-өөрү-биле кады чедиишкинниг ойнап турган. Театр студиязы дооскан соонда, хөгжүм-шии театрынга мергежилдиг артист болуп ажылдай берген. Ооң кара бичезинден-не күзеп чораан күзели шак ынчаар боттанганы ол.

Ак-Довурактың Культура ордузунга шии бөлгүмүн ол 1979 чылдан эгелеп удуртуп берген. Баштайгы үеде бөлгүмге чүгле чеди кижи кээп турган. Бөлгүмчүлер-биле оларның билиин ханыладыр, черле сонуургалын көдүрер дээш янзы-бүрү хевириниң ажылын чорудуп, чугаалажып-даа турган. Баштайгы көргүзүглер соонда-ла бөлгүмге сонуургал чоорту ханылаан. Бөлгүмнү бүт кырынга тургузуп ап, ойнакчыларны хандыкшыларынга чедир хөй-ле күжениишкин үнген болбайн аан. Бергелер тургулаан. Бот-тывынгыр артистер шупту аңгы-аңгы ажылдап турар, арта-ла аңгы-аңгы ээлчеглерде, ынчангаш кижи бүрүзү-биле тускайлаң ажылдаар, шиилерни кезектеп белеткээр. Хостуг үе тып, репетицияга доктаамал кээри амыр эвес херек. Кижи бүрүзү өг-бүлелиг, сагыш човаар чүвези-ле хөй. Чоорту быжыг коллектив үндезилеттинген. Амгы үеде улуг улустуң шии бөлгүмүнде 24 кижи бар. Оларның элээн хөйү бөлгүмде 5—6 чыл улаштыр киржип, дуржулгазы, мергежилин өстүрүп орар. Шиилерге каш удаа ойнаан тудум, кижи аңаа мергежиир, өөренир болгай. Тургустунган чылындан эгелээш бөгүнге чедир хөй-ле шиилерни, көргүзүглерни, интермедийларны ойнап келгеннер. Район болгаш республика көрүлделеринге киржип, доктаамал шаңналдыг черлерни ээлеп келген болгаш улусчу театрлар көрүлдезинге лауреат атты база чедип алганнар.

Улуг улустуу-биле чергелештир школачыларның шии бөлгүмү база ажылдап турган. Ону база Раиса удуртукчан. Уруглар хирезинде шиилерни эки ойнап, көрүкчүлерни өөртүп турганы уттундурбаан.

Амгы үеде Раиса Монгушовна Тудугжулар суурунда Культура бажыңының директору болуп ажылдавышаан, улуг улустуң шии бөлгүмүн удуртуп турар. [illegible]

...чугаажок.

Хостуг үе-шакты чеп ажыглаарынга моон соңгаарда улуун киирип ажылдаары ооң күзели болуп турар. Күш-ажылчы ээлчег соонда ажыктыг дыштанып, хостуг шактарын культурлуг эрттиреринге улустуң сонуургалы ам кажангызындан артык күштелген. Чүге дээрге бо ажылче чер болганда сагыш салыышкын база улгаткан. Угаан-бодал культуразын бедидери кижилерниң база чугула негелдези апарган.

С. САЛЧАК.

КАТАПТАВАС УЖУРЛУГ БОЛУУШКУН ДУГАЙЫНДА

Ийи-үш чыл бурунгаар Светлана Алексиевичиниң ады хөй номчукчуларга билдинмес турган, амгы үеде ооң ат-сураа чогаалчының төрээн чурту чүгле Белоруссияда эвес, харын-даа бүгү Совет Эвилелинге алгыг берген. Аныяк чогаалчының эң баштай бижээни «Дайынның херээжен чогу чок» деп номун фашизмни чылча шапкан Тиилелгениң 40 чылдаанынга парлаан, ук ном ооң авторунуң адын бүгүдеге билдингир болдуруп, хөй милион номчукчуларның сонуургалын хайныктырган. [illegible]

Чогаалчы болгаш үе

[illegible]

...биле кады харыы берип четтикпейн турувуста-ла, аныяк көрүкчүлер маргылдаалыг ол чугаалажыышкынга киржи бергеннер. Аныяк көрүкчүлерниң ындыг киржилгезин бисте өөрүнчүг болган, дайын дугайында...

...галап алырыл?.. Чаш назын дайынны, ооң ханныг, халаптыг уржуктарын кажан-даа көрбес ужурлуг. Мээң шак ындыг күзел-күткүлүм-биле бо ном бижиттинген. Ном бижиир дугайында бодалымны фронтуву чораан ачамга ка...

...жеп кижиниң, дайын үезинде бичии уруг чорааннарның сактыышкынын мени чүге кедергей дүвүредипкенил, аңаа холбаштыр ном бижиир кылдыр мени чүге албаданканыл? Чүге дээрге, херээжен кижиниң дайын дугайында...

Лида Кедэз ажыл-агый академиязын дооскан болгаш диссертацияны камгалаан. Ол ам — эртемнер кандидады. Минск хоорайда чурттап, ажылдап турар. Ооң болгаш кыс дуңмазы дээди эртемни база чедип алганнар. Олар...

...саазын кырынга артарын, кажан-даа катаптавас ужурлуг эрткен үениң халавының дугайында болза чүгле сактыышкын болурун чүрээмниң ханызындан күзээр-дир мен.

Беседаны А. БРЖОЗОВСКИЙ бижээн. (ПМА).

СЭТА-НЫҢ СПОРТ ПАНОРАМАЗЫ

Сугже халыыры. Тбилиси чурттуг Георгий Чоговадзе «Олимпий» спорткомплекстиң Москва бассейнинге 10 метр бедиктен сугже халыырынга ССРЭ-ниң улустарының чайгы IX Спартакиадазының чемпиону болган. Ол эң-не хөй — 609,18 санны алгаш, мооң мурнунда 3 метр трамплинден халааш, чаалап алганы хүлер медалынга алдын медальды немээн. Спорттуң ол хевиринге Арсен Джавадян (Ереван) — 585,68 санны көргүзүп, ийиги черде болган. Үшкүзүнге Валерий Белов (Пенза) — 582,51 санныг болуп, хүлер медальды алган.

Акробатика. Спартакиаданың маргылдааларынга бирги чемпионнар, (ССРЭ-ниң улустарының спартакиадазының программазынга спорттуң ол хевирин бир дугаар киирген) Киев чурттуг Геннадий Церищенко, Юрий Степченков, Ярослав чурттуг Светлана Безручко, Анастасия Бабанина олар болганнар. Бедиктен чаңгыстап халыырынга Фатима Сулаквелидзе (Тбилиси) болгаш Евгений Иванов (Ярославль) олар болган. Акробатика спортунуң өске хевирлеринге ийилеп халыырынга Нелли Миллер — Евгений Марченко, үштеп халыырынга Ярославльдан, дөрттеп ха...

...лыырынга Грузиядан келген спортчулар шылгараганнар. Ниити команда аайы-биле бирги черни РСФСР — 350 санныг, Украина — 336, Грузия — 246 санныг болуп, шаңналдыг черлерже үнгүлээн.

Урал гимнастика. Федерацияга болган Европа чемпионадынга Лили Игнатова биле Бианка Панова (ийилээ Болгария) 39,975 санны алгаш, тулган чемпион болганнар. Олар мергежилгелериниң үш хевиринге эки түңнелдерлиг. Астраханьдан Галина Белоглазова хүлер медальды чаалап алган. Омскиден Татьяна Дручинина — 4 дугаар, Минск чурттуг Марина Лобач 6 дугаар черлерни алгылаан.

Бут бомбуг. «Федерация кубогу» дээш бут бөмбүүнге дараазында командаларның ужуражыышкынының түңнелдери мындыг болган: «Торпедо» (Кутаиси) — «Динамо» (Тбилиси) — 0:0, «Нефтчи» — «Арарат» — 1:3, «Шахтер» — «Черноморец» — 1:1, «Металлист» — «Жальгирис» — 7:1.

Дзюдо. Делегейниң болгаш Европаның хүлер медалының эдилекчизи 20 харлыг Григорий Верчев ССРЭ-ниң чемпионадынга ийи дугаар алдын медальды чаалап алган.

Бо удаада тулган чемпион болган. Маргылдааның бирги хүнүнде 95 килограмм деңзиден өрү деңзиге тиилээш, база алдын медальды алган.

86 килограмм деңзиге чедир (ортумак деңзи). Бирги черни В. Песняк (Минск), ийигизин А. Сивцев (Курск), үшкүзүн Д. Мчедлишвили (Тбилиси) алганнар.

78 килограмм деңзиге чедир (ортумактан биче деңзи). Бирги черни Б. Вараев (Грозный), ийигизин Ш. Хабарели (Тбилиси), үшкүзүн А. Воробьев (Курск) алгаш, алдын, мөңгүн, хүлер медальдар-биле шаңнаткан.

Чемпионаттың сөөлгү хүнүнде эң-не чиик деңзиге (60 кг чедир) 23 харлыг Фанаил Зекрин чемпионнаан. ССРЭ-ниң чемпиону деп атты Фируз Маргиани (65 кг чедир), Георгий Тенадзе (71 кг чедир), Коба Куртанидзе (95 кг чедир) чаалап алганнар.

Баскетбол. Чурттуң эр улус аразынга чемпионадының бирги ээлчээниң оюннары үш хоорайга болуп эрткен. Тбилиси: төс черниң динамочулары чурттуң чемпионадының бирги ээлчээн чаңгыс-даа ажытырыышкын чок эрткен. Дөрт ужуражыышкынга шуптузунга уткан. ВЭФ (Рига) командазын 78:81 (42:37) санга уткан. Москваның «Динамо» командазы «Статиба» (Вильнюс) командазын 113:94 (55:41) санга бүзүрелдиг-биле ойнап алган. Найысылалдың спортчулары ийи тиилелгени чедип алган. «Статиба»-биле ВЭФ — бир-бир тиилелгелиг. Минск: «Строитель» (Киев) — ЦСКА — 89:82 (45:41), РТИ (Минск) — СКА (Алма-Ата) — 75:63 (43:28). Минскиге ойнап турган дөрт командадан аштырыышкынга таваржыпаан команда чок. ЦСКА-биле «Строитель» — 3-3 тиилелгелиг, РТИ-2, а Алма-Атаның армейжилери ам дээрезинде чаңгыс-даа сан албаан. Ленинград: Киевтиң армейжилери Донецк шахтерларының баскетболчуларын 90:82 (51:42) санга уткан. Төс черниң спартакчылары Каунастың «Жальгирис» командазын 85:69 (32:31) санга уткан.

Хоккей. Сентябрь 21-де чурттуң чемпионадынга мындыг түңнелдер болган: «Сокол» — Трактор — 2:6, СКА «Химик» — 3:6, «Динамо» (Рига) — ЦСКА — 4:5 «Динамо (Москва) — «Автомобилист» (Свердловск) 8:4 санпарлыг.

(СЭТА).

СОНУУРГАКТАРГА

КАДАЙЛАНМААН ДЭЭШ

Эрте-бурунгу грек күрүне Спартага час байырлалының хүнүнде ашактыг херээженнер, чер бурганының хүрээзинче баар бетинде, хоорайда үмен хар ашкан назылыг кадай албаан эр кижилерни туткаш, ол бурганның турасказының баарынга бөлүп эккээр чаңчылдыг турган. Аңаа болур чүдүлге бөлүлазының соонда, кадайлар кадай албаан дээш эрлерни хемчег ап, шыкпыыш-биле эрнилээр болгаш үй-бөлүй сөстер-биле бак сөглээр турган. Ук чаңчыл Спартаның хааны чораан Ликургтуң үндүрген хоойлузундан укталган. Ону бузуптаар эр улус 30 хар четпейн, а херээжен улус 20 хар четпейн өгленир ужурлуг чүве-дир.

ЭҢ ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ

Делегейде эң хөй уруглар-лыг, эң улуг өг-бүлелиг эвингге марокканың султан Мулай Исмаилан салатган. Ол 548 оолдарлыг болган 340 кыстарлыг турган. Ооң гареминге (ханының кадайлары чурттаар чер) 20 хонгаш-ла бир улуг төрүттүнери албан турган.

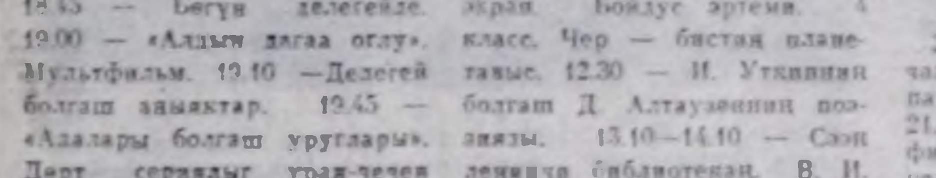

СЕНТЯБРЬ 24-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00—«Үе». 8.45 —«Бажыңче орук». Док. фильм. 9.05 — В. Гаврилин. Латви ССР-ниң алдарлыг артистери Н. Новик биле Р. Харадижания (фортепиано) ойнаар. 9.30— Аян-чорукчулар клуву. 10.30 —10.35 – Медээлер. 14.00— Медээлер. 14.50 — «Школа, завод, ог-бүле». Док. фильмнер: «Реформа халаштырып тур». «Соңгу полюс биле экватор аразында». 15.35 — Уругларга фильм. «Соңгу черниң тоолчулары». 16.55 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 17.25 — Концерт залында — школачылар. 18.15 — Эртем болгаш амыдырал. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Алдын дагаа оглу». Мультфильм. 19.10 —Делегей болгаш аныяктар. 19.45 — «Адалары болгаш уруглары». Дөрт сериялыг уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — ССРЭ-ге болгар культураның Хүннериниң ажыдыышкыны. ССР Эвилелиниң күрүнениң үлегерлиг Улуг театрындан дамчыдылга. 23.15—23.40 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — «Шынаа». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 10 класс. Электрон-санаалга машиназы канчаар ажылдаарыл. 9.05; 13.40 — Немец дыл. Өөредилгениң ийиги чылы 1-ги дамчыдылга. 10.05 — «Болунуп орбитаның тывары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.40 — Ниити биология. 9 класс. Хевирниң барымдаалары болгаш тургузуу. 11.05 — Бистиң салывыс. 12.10 — Башкыга экран. Бойдус эртеми. 4 класс. Чер — бистиң планетавыс. 12.30 — И. Уткинниң болгаш Д. Алтаузенниң поэзиязы. 13.10—14.10 — Сээң лениниң библиотекаң. В. И. Ленин. «Партия организациязы болгаш партийжи литература».

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 2-ги кичээл. 18.15 — Уругларга фильм. «Чиполлино». Мультфильм. 18.50 —Делегей байдалының дугайында беседа. 19.00 — Телефильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Аныы төвү». Программада: Медээлер. «Дүжүт ажаалдазы». Репортаж. «Советтер болгаш үе». Тыва АССР-ниң Күрүнениң даргазының оралакчызы З. Ф. Докучиннин чугаазы. «Ажыктыг чорук болгаш шынар дээш». Кызылдың мебель фабриказының продукциязы хыналдада. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.10 — Ужуралдар фильмниң экраны. «Тоннельдиң төнчүзүнде чырык». Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

КИНО

СЕНТЯБРЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Вспышка» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мой дом на зеленых холмах» 12.20, «Седьмая мишень» 14.00, 15.50, 16.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Русь изначальная» (1, 2 сериялары) 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.30, «Бесконечная история» 11.10, 13.10, 15.00, 18.40, «Тихая застава» 16.50, 20.30 (узаткан) шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 3—8 градус чылыг болур. Чамдык черлерге 0-тен 5 градус чедир соор. Хүндүс 20—25, чамдык черлерге 11—16 градус чедир чылыыр.

ӨӨРЕДИЛГЕЖЕ, АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

Кызылдың Күрүнениң башкы институду 1986—1987 өөредилге чылында белеткел салбырынга дыңнакчылар хүлээп алырын чарлап тур.

Дараазында факультеттерге дыңнакчыларны хүлээп алыр:

Филология — тускай эртеми — национал школага орус дыл болгаш литература; тыва дыл болгаш литература;

Физика-математика — тускай эртеми — математика болгаш физика;

Эге өөредилге факультеди — тускай эртеми — эге өөредилгениң педагогиказы болгаш методиказы;

Бойдус-география — тускай эртеми — химия болгаш биология.

Белеткел салбырынга совхозтар, үлетпүр бүдүрүлге черлериниң, тудуг организацияларының, транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелериниң, херэглекчилер кооперациязының бир чылдан эвээш эвес стажтыг ажылчыннарын хүлээп алыр. Ажылдаан сөөлгү чылында стаж үзүктел чок болур ужурлуг.

Кирерин күзээннер дараазында документилерни дужаар: эртемниң дугайында, № 086/у майык-биле эмчи шинчилгезы, күш-ажыл дептериниң хоолгазы, ажылдап турган чериниң характеристиказы болгаш өөредири-биле чоруткан бижик, 3х4 см хемчээлдиг фото-чурук.

Белеткел салбырынга ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хүрээлеңинден курлавырже халашканнары болгаш школаларның ийи чылдан эвээш эвес стажтыг пионервожатыйлары база хүлээп алыр.

Курлавырже халашканнар шериг кезээнден характеристиканы болгаш өөредири-биле чоруткан бижикти, улуг пионервожатыйлары школалардан характеристиканы болгаш өөредири-биле чоруткан бижикти.

Национал школаларга орус дыл болгаш литература тускай эртемнинге өөредири-биле ажыл стажы чок 1986 чылда кедээзил ортумак школаларын дооскаларны хүлээп алыр. Белеткел салбырынга кирери-биле олар школа директорунуң болгаш школаның комсомол организациязының секретарының ат салганы характеристиканы болгаш улус өөредилгезиниң район килдистиниң өөредири-биле чоруткан бижиин көргүзер ужурлуг.

Белеткел салбырынга беседа чоруткан соонда кирер, ону 1986 чылдың ноябрь 24-те чорудар.

Өөренир хугаазы 7 ай. Өөредилге 1986 чылдың декабрь 1-ден эгелээр.

Дыңнакчыларга 40 рубль стипендия бээр. Херелгээн кижилерге общежитие бээр. **Документилерни дараазында адресче чорудар:** Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 34, белеткел салбыры.

Улусчу чогаадылганың болгаш культура-чырыдыышкын ажылының эртем-методиктиг төвү политика-кижизидилгелиг ажылдың салбырынга шериг-патриотту кижизидилге методизинге дээди эртемниг кижини, организас секторунга ортумак тускай эртемниг улуг методисти, ырыхөгжүм ансамбльдериниң талазы-биле методисти, чуругга уран чүүлдүң талазы-биле тускай ортумак эртемниг методисти (3 чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг) улусчу чогаадылганың килдизинге ажылче чалап тур.

Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 15. Телефоннары — 2-48-62, 2-54-00.

Кызылда ДОСААФ-тың техниктиг каттышкан школазы кежээки курстарга өөредири-биле секретарь-машинакчыларны, радиотелеграфистерни, радиотелемастерлерни, «А», «В», «С», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын хүлээп алыр. 1—2 класстың чолаачыларының бөлүүн белиндер.

Кичээлдерниң бөлүктерниң чыглыышкынының аайы-биле 18 шак 30 минутада эгелээр.

Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 49, телефон — 2-25-28.

ШЫН

Редакцияның адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; хөдөө ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн баргаңда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3366.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—08008.

ОТД.Л

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 25 четверг № 225 (13225)

1925 чылда үнделиттинген. Өртээ 3 көпеек.

УТКАЗЫ—НАЙЫРАЛ

ССРЭ-ниң болгаш БУР-нуң улустарының аразында найыралды болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганы быжыглаарының чаагай херээнге болгар культураның хүннери барзан боор турар. Аңы-дүнмалышкы ол чурттуң улуг чүлүнүң болгаш литератураның чедиишкиннерниң бо көрүлдезин Болгарияның Коммунистиг партиязының XIII съездизинге база Болгарияны Улусчу Республика кылдыр чарлааның 40 чылынга тураскааткан. Совет кижилер чогаадыкчы кол коллективтер болгаш ыраажылар-биле ужуражырлар, чогаалчылар, кинематографистерниң, чурукчуларның, композиторларның, архитекторларның, театр мастерлериниң чаа ажылдары-биле таныжарлар.

Хүннерниң байырлыг ажыдыышкыны ССРЭ-ниң Улуг театрынга сентябрь 23-те болган. Анаа эштер Г. А. Алиев, Е. К. Лигачев, Б. Н. Ельцин, Г. П. Разумовский, А. Н. Яковлев олар киришкеннер. Орта БКП-ның ТК-зының Политбюро кежигүнүнге кандидат, Болгарияның Министрлер Чөвүлелиниң чанында угаанбодал хөгжүлдезиниң талазыбиле чөвүлелдиң даргазы, БУР-нуң культура талазыбиле комитединиң даргазы Г. Йорданов баштаан делегация база турган. Залда — партия, совет болгаш хөй-нитти организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң төлээлекчилери, культураның ажылдакчылары.

Аалчыларга байыр чедирбишаан, культура солуушкунунуң хүннери ийи чурттарның калбак болгаш бүгү талалыг харылзааларының кезии болбушаан, эки болгаш быжыг чаңчылдары апарган деп, ССРЭ-ниң культура министри В. Г. Захаров демдеглээн. Олар бистиң партияларывыстың үндезин интернационалчы болгаш социал политиказын илередип база ниитилел амыдыралының бүгү адырларынга шынар талазыбиле чаа өзүлдени чедип алырының дугайында СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш БКП-ның XIII съездизиниң шиитпирлериниң утказынга долузу-биле дүгжүп турар.

Чыыш болгаш хүндүткелдиг хүлээп алганы дээш совет кижилерге чүректиң хаазындан өөрүп четтиргенин Г. Йорданов харыы сөзүнге илергейлээн.

Бистер силерге болгар улустан изиг байыры болгаш эки күзээшкиннерни экелдивис дээ, делегацияның удуртукчузу улаштыр демдеглээн. Ам оон куженишкиннерни чүнүң-биле тодараттынып турары дээрге, кол-ла чүве, ол дээрге, социалистиг ниитилелди бүгү талалыг сайзырангайжыдарынче болгаш ооң шынар талазы-биле өөүлдезинче угланган БКП-ның XIII съездизиниң шиитпирлерин боттандырары дээш демисел болур. Идея талазы-биле бедик урав-чечен дениелдиг болгаш нити кижизиг чорукту кергүзүп турары-биле ылгалдыг бескү чогаалдары тургузарынче, профессионал мергежилин болгаш культураның чаа эгелээшкиннерин доктаамал бедидеринче партия кыйгырып турар. Социализмниң нити идеологтуг фронтузунуң дайынчылары боор турар бис дээр дугайында угаан-билиишкин бистиң ажыл-чорудулгавысты ханы бодалдар-биле долдуруп, чаа-чаа чедиишкиннерже хөй-аът киирип турар.

Ооң соонда Болгарияның урап чүүл мастерлериниң улуг концерти болган. Ооң программазын София филармониязының симфониктиг оркестриниң, «Мадригаль» камерлиг хорунуң, «Димов» квартединиң, национал болгаш делегей конкурстарының лауреаттары — сурагжыг болгар ыраажыларның оюн-көргүзүглери каастап турган.

• • •

Ол-ла хүн Москвада Чуруктуң төп бажыңынга амгы болгар урал чүүлдүң делгелгезин ажыттынган. Сөөлгү беш чыл дургузунда тургускан чогаалдарны мында делгей салган. Чаңгыс черде чыыл каан ол чогаалдар активчи хамаатты турушту бйфирниң болгаш кесаниниң мастерлери заап турар акы-дуңмалышкы чурттуң амыдыралын калбаа-биле көргүзүп турар.

(СЭТА).

ПАРТОРГАНИЗАЦИЯЛАРДА ОТЧЁТТАР БОЛГАШ СОҢГУЛДАЛАР

Партия хуралы — партия эге организациязының дээди органы. Хурал бүрүзү коммунистерниң, күш-ажылчы коллективтиң амыдыралынга улуг болуушкун, аңаа оларның мурнунда тургустунган чугула сорулгаларны чугаалажып, ону күүседир талазы-биле шиитпирлерни хүлээп ап турар. Эң-не кол роль отчёт-соңгулдалыг болгаш отчёттуг хуралдарга онаажыр, орта отчёттуг үеде чорудкан ажылын түңнеп, анализтеп чугаалажыр, коммунистер бодунуң баштаап турары партия эге организациязының, ооң секретарының ажыл-чорудулгазынга үнелелди бээр, моон соңгаарты оларның сорулгаларын тодарадыр.

Амгы үеде партия эге организацияларының отчёт-соңгулдалыг хуралдары чорүп турар. СЭКП-ниң Уставының негелделерин ёзугаар он беште эвээш кежигүннүг партия эге организацияларынга ол эртер. Оларның саны бистиң республикада 291. Ол ышкаш он бештен эвээш коммунистиг 208 цех партия организацияларынга база болур. Оон өске партия организацияларынга отчёттуг хуралдар эртер.

Партия эге организацияларының отчёттары болгаш соңгулдалары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия Төп Комитединиң июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин ажыл-агыйның бүгү адырларының ажыл-ишчилери амыдыралга боттандырар дээш шалыпчы ажылда хаара туттунган үеде эртип турар. Съезд болгандан бээр чүгле чеди ай хире үе эрткен, ынчалза-даа чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле партияның салган сорулгаларын күүседири-биле партия эге организациялары ажылын эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдарының хемчеглерин ап турар. «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарда, Кызылдың автосентелге заводунда, Өвүрнүң «Торгалыг», Кызыл районнуң «Тиилелге», Эрзинниң «Чаа орук» совхозтарда партия эге организациялары ажылын эде тургузарының дилээшкиннерин кылып, партийжи ажылдың стилин, аргаларын, хевирлерин сайзырангайжыдар, бүдүрүлгениң ажыктыын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгүн, коммунистерниң дааган ажыл-херээнге харысалгазын бедидер, сагылга-чурумну, организастыг чорукту экижидер, кижи факторун идепкейжидер, планныг онаалдаларны күүседир дээш ажылдап турарлар. «Тиилелге» совхозта партком (секретары П. О. Хертек) партия организацияларының ролюн, харысалгазын, дайынчы аргашинээзин бедидеринче, коммунистерни кижизидериниң школазы партия хуралдарын шынарлыг эрттиреринче, үндүрген шиитпирлериниң күүселдезин чедип алырынче, коллективтиг чорумтуң принципиин сагырынче, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартырынче чогуур кичээнгейни сөөлгү үеде салганындан мында ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң айтырыглары багай эвес шиитпирлеттинип турар.

Партия эге организацияларынга болган отчёт-соңгулдалыг болгаш отчёттуг хуралдарның хөй нурузу СЭКП-ниң Уставының негелделеринге дүүштүр организастыг, коммунистерниң идепкейлиг киржилгези-биле эртип, отчёттуг үеде кылып чорүткан ажылды бүгү талалыг анализтеп, кичээнгейни бурунгаар шимчээшкинче шаптыктыг четпестерни чайладырынче, эде тургустунарынче угландырган. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында партия организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралы ажылзынчы, организастыг эрткен. Фабриканың ишчилери сес айларда шалыпчы ажылдааш, планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен, ындыг-даа болза чедир кылдынмаан чүүлдер, четпестер ам-даа партия организациязының ажылында барын коммунистер шыңгыы шүгүмчүлээн. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң хүлээп алган документилеринде кижи факторун идепкейжидеринче улуг кичээнгейни салган. Ындыг түрбүже фабриканың ажылчыннарының ажылдааарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузупайн турар. Бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цехте доозун чогуур нормадан ажыг, эрги дериг-херекселдерин солуур, эде дериир хемчеглер алдынмаан, ынпка белеткел кошкак, аъш-чем хандырылгазы четпес, ажылчыннарның хостуг үезин, дыштанылгазын чөптүг организаставаанын хуралга коммунистер айыткаш, четпестерни кыска хуусаада чайладырын партбюродан негээн.

Партия эге организацияларынга эртер бүгү отчёт-соңгулдалыг болгаш отчёттуг хуралдар шыңгыы негелделиг, шынарлыг, организастыг эртеринче кичээнгейни салыр ужурлуг. Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң партия организацияларының мурнунда салган улуг болгаш харысалгалыг сорулгаларынга дүүштүр отчёт илеткелдерин анализтиг, шүгүмчүлекчи ёзу-биле кылып алыры секретарьлардан улуу-биле хамаарылыр. Ынчап хуралдарга принципиалдыг партийжи чугаа болур. Илеткелдерге кылган ажылдарның талазы-биле мактанышкын кирбейн, партия организациязының организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылында четпестерин шүгүмчүлекчи ёзу-биле ханы анализтээр херек. Бо чылдың эрткен сес айларының түңнелин ёзугаар алырга чамдык үлетнур бүдүрүлгелери, тудуг, садыг, коммунал ажыл-агый, чоннуң амыдырал хандырылга организациялары, совхозтар планныг онаалдаларын күүсетпээн, ооң чылдагааннарын, ону эдип алырда чүнү кылырып тодаргай айтыр, ажылды экижидеринге ол дузалаар.

Улус ажыл-агыйының адырларының аайы-биле партия организациязы бүрүзү болунуң онзагай талаларлыг болуру отчёт-соңгулдалыг хуралдарның киржикчилери барымдаалаар ужурлуг. Чинээлээрге, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң коммунистери мал болгаш чер ажылының культуразын бедидеринче, ыяңгыы малдың баш санын өстүрериниң, продуктулуун ковудедириниң, үнезин экижидериниң айтырыгларынче, бот-орулга-чарылганы, бригада керээзин нептередиринче сагышты салыр. Тудуг коллективтеринде партия организациялары тудуг бүдүрүлгезиниң техниктиг деңнелин бедидеринче, тудуг ажылдарының шынарлыг болурунче кичээнгейни угландырар. Садыгның, амыдырал хандырылганың коммунистери ажылчы чоннарның амыдырал хандырылгазын үнелээни-биле эде тургузарынче нужун меңнээр хүлээлгелиг. Партия организациязы бүрүзү партийжи организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды шүгүмчүлекчи ёзу-биле анализтээш, ону партияның амгы негелделеринге дүүштүр эде тургузарының тодаргай хемчеглерин ажылдап кылыр, боттандырар сорулгалыг.

СЭКП Кызыл хоорому, партия райкомнары, парткомнар партия организацияларының хуралдары эки белеткелдиг, ажыл-ишчи, организастыг байдалга эртери дээш хүн бүрү кичээнгейни салыр, практиктиг дузаны чедирер. Ол ышкаш партия эге организацияларының секретарьларынга политиктиг, нити билиг шыырак, организакчы, негелделиг, бот-идепкейлиг, кадрлар-биле ажылдап билир дуржулгалыг коммунистерни соңгууруунче сагышты салыр.

Партия организацияларының отчёт-соңгулдалыг болгаш отчёттуг хуралдары партия кежигүннерниң инициативазын, ажыл-ишчи чоруун улам ынай идепкейжидеринге, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң талазы-биле шиитпирлерин күүседиринге оларның авангардылыг ролюн бедидеринге улуг салдарны чедирер ужурлуг.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

«ССРЭ-ниң Хөмүр-даш үлетпүрүнүң министерствозунуң «Южкузбассуголь» каттыжыышкынының «Распадская» шахтазының В. М. Гвоздевке баштатаан арыглал уургайының, «Воргутауголь» каттыжыышкынының «Воргашорская» шахтазының А. П. Потаповка баштатаан № 7 участоктуң даг ажылчыннарының болгаш Нефть үлетпүрүнүң министерствозунуң «Сургутнефтегаз» каттыжыышкынының, өрүмнээр ажылдарының № 2 Сургут эргелелиниң В. Л. Сидорейко мастериниң өрүмнекчилер бригадазының күш-ажылчы бедик чедиишкиннериниң болгаш Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын төлептиг уткуур талазы-биле социалистиг бедик хүлээлгелериниң дугайында» айтырыгны СЭКП Төп Комитеди чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның «Он ийиги беш чылга — совет улустуң сорук кирген чогаадыкчы күш-ажылы» деп Совет Эвилелиниң ажылчы чоннарынга Кыйгырыынга практиктиг ажыл-херектер-биле харылазышаан, В. М. Гвоздевке, А. П. Потаповка болгаш В. Л. Сидорейкога баштаткан коллективтер күш-ажылчы шылгараңгай чедиишкиннерни чедип алган деп, ол айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалда сеткил ханышкыныбиле демдеглээн.

Шахтёрлар коллективтери 8 айлардан эвээш үе иштинде бир-бир миллион тонна хөмүр-дашты казып тыпкан болгаш эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бүдүн чартык катап бедиткен. Өрүмнээр бригада июль 28-те чыл планын күүсеткен, 78 муң метр нефтилиг черни өрүмнеп эрткен.

Ада-чурттуң күчүлүг даг техниказын чогаадыкчы ёзу-биле ажыглап, инженер ажылын тодаргай хандырып, түңнел көргүзүглерин хандырары дээш коллективтиң кежигүн бүрүзүнүң мергежилиниң, сырый каттышканының болгаш бедик харысалгалыг чорууның ачызында ону чедип алган.

Ол коллективтерге күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээриниң депшилгелиг хевирлерин калбаа-биле ажыглаары (бот-орулга-чарылгалыг чорук, чаңгыс аай наряд-биле ажыл, күш-ажылчы киржилгезиниң коэффициентизин барымдаалап, сөөлгү түңнелдер-биле ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның күш-ажылын төлээри), партия организацияларының бөттүг, дээштиг, организакчы болгаш масса-политиктиг ажылы эңжээн.

Ол мурнакчы коллективтерниң чедип алган чүүлүнге доктаавайн, чаа бедик социалистиг хүлээлгелерин алганы кончуг үнелиг. В. М. Гвоздевтиң бригадазының болгаш А. П. Потаповтуң участогунуң шахтёрлары Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга чедир хөмүр-даш казып тыварының ийи чыл планын күүседирин болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бүдүн чартык катап бедидерин, а 1990 чылда он бирги беш чылдың ортумак деңнелинге деңнээрге ийи катап бедидерин хүлээнгеннер. Мастер В. Л. Сидорейконуң бригадазы ол төөгүлүг хүнге чедир 1990 чылда планнаттынган, кылып үндүрериниң деңнелин ажар хүлээлгени алган болгаш өрүмнээр черлерни эртер талазы-биле беш чыл планының ийи бүдүн чартык чыл программазын доозарын хүлээнген.

Беш чылдың ийи чылының планын хуусаа бетинде күүседир болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн эвээш бедидер талазы-биле В. М. Гвоздевтиң, А. П. Потаповтуң болгаш В. Л. Сидорейконуң баштаан коллективтериниң эгелекчи саналдарын СЭКП Төп Комитеди чүүлдүгзүнүп көрген болгаш күш-ажылчы коллективтерге ол эгелекчи саналды калбаа-биле чугаалажып көөрүн болгаш деткиирин организастаарын, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга аадар болдурун бедиткен хүлээлгелерин ажылдап кылырын болгаш хүлээп алырын организастап чорударын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери дээш массалыг шимчээшкинин калбартып чорударын, чарышка киржип турарларга эргежок чугула байдалды тургузарын, оларга күш-ажылдың бедик организастаашкынын болгаш инженерлиг деткимчени хандырарын, ол ажылга удуртукчу болгаш инженер-техниктиг ажылдакчы бурунгаар идепкейлиг киржилгезин чедип алырын министерстволарның болгаш ведомстволарның, профэвилелдерниң албылар ТК-ларының удуртукчуларынга хүлээндирген.

В. М. Гвоздевтиң, А. П. Потаповтуң, В. Л. Сидорейконуң баштап турар коллективтерниң, а ол ышкаш күш-ажылга бедик көргүзүглерни чедип ап турар улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының мурнакчы коллективтерниң дуржулгазын бүгү хемчеглер-биле пропагандалаарын ССРЭ-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылгазының талазы-биле күрүне комитединге, төп, адырларның болгаш чер-чер солуннарының редакцияларынга санал-даан. Дамчыдылгаларга болгаш парлаан чүүлдерге күш-ажылдың эң бедик бүдүрүкчүлүүн чедип алырының, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидериниң оруктарын, бүдүрүлгениң мурнакчыларының болгаш чаартыкчыларының моральдыг бедик шынарын болгаш профессионалдыг мергежилиң тодаргай болгаш билдингири-биле көргүзер.

Дүжүт ажаалдазынга — темп болгаш шынар!

Бөгүн «ШЫН» солун КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАРНЫҢ ТУГУН Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң тараажыларының чедиишкиннеринге тураскаадып көдүрген.

Совхоз күрүнеге 4500 тонна тараа дужаар планын сентябрь 23-ке чедир 477 тоннага ажыр күүсеткен.

Тиилелгежилер ам-даа 2500 тонна тарааны күрүнеге немей дужаарын хүлээнген. Совхозтуң тараа шөлдеринде гектардан-на ортумак дүжүт 12,5 центнер чедип турар болгаш тараа дужаалдазын олар уламчылап турар.

СЕНТЯБРЬ 24-ТҮН БАЙДАЛЫ-БИЛЕ

3 3 6 2 6

ТОННА ТАРАА КҮРҮНЕГЕ ДУЖААТТЫНГАН БОЛГАШ ОЛ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ УЛУС АЖЫЛ - АГЫЙЫНЫҢ ПЛАНЫН РЕСПУБЛИКА КҮҮСЕДИПКЕН. АМГЫ ҮЕДЕ НЕМЕЛДЕ ДУЖААЛДАНЫ КҮҮСЕДИР ДЭЭШ СОВХОЗТАР ТАРАА ДУЖААРЫН УЛАМЧЫЛАП ТУРАР.

АЖААП АЛЫЫШКЫННЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Сентябрь 24-түң медээзи-биле алырга, республикада дүжүт ажаалдазының байдалы мындыг: **бирги одуругда**—кезер шөл, **ийигизинде**—ажааган шөл, **үшкүзүнде**—бир гектар черге онаашты алган дүжүт, **дөрткүзүнде**—күрүнеге дужааган тараа (тонна-биле).

Бай-Тайга	1183	1087	10,9	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	3276	12,8	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	3522	15,4	935
Чөөн-Хемчик	12433	5757	12,4	654
Улуг-Хем	16142	11275	17,8	2361
Таңды	42210	31699	12,6	11038
Бии-Хем	25307	17984	14,0	4899
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25895	23526	9,7	6430
Тес-Хем	2202	2931	11,8	128
Эрзин	3023	3593	9,6	364
Кызыл	23699	19957	12,0	6817
Республика	161057	124577	12,5	33626
Эрткен чылын	160000	77174	11,9	—

КҮРҮНЕ ПЛАНЫН КҮҮСЕДИПКЕН

Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң тараажылары күрүнеге 4500 тонна тараа дужаар планын сентябрь 23-не чедир бүрүн күүседип алган, ам дүжүт ажаалдазын октябрь 1-ге чедир доозар болгаш күрүнеге 2500 тонна шынарлыг тарааны немей дужаар сорулгалыг ажылдап турар.

Совхоз ажаалдазы эгээнден тура организастыг, өйшаанда, шынарлыг чорударынче кол кичээнгейни салган. Ажыл-агыйның төп шаңнында ажыл дүн-хүн чок уламчылап турар. Аңаа хүннүң-не шөлдерден 50 комбайнның ажааган тараазы кирип турар.

— Бир дүн-хүнде ортумаа-биле 900 тонна тарааны шакта эккеп турар. Шаңның 76 ажылчыны ийи ээлчег ажылдап, ону арыглап, кургадып турар. Кызылдың № 1 АТБ-зиндан келген 11 автомашина болгаш совхозтуң болуушкун 14 автомашиназы ажааттынган тарааны Кызылдың сайгарылга базазынче сөөртүп турар. Шаң ажылчыннарындан У. Седипоолдуң, А. Донгактың, К. Моңгуштуң, Т. Комбуптуң, мотористер Ю. Ооржактың, Д. Куулардың ажылы мактаттыг — деп, шаң эргелекчизи П. С. Седип чугаалады.

Амгы үеде дүжүт ажаалдазында ажылдап турар комбайнерлер аразында социалистиг чарыш калбарган. А ол шаңналдар мындыг: бирги черни алган комбайнерге — 700 рубль өртектиг мотоцикл, ийиги черни алганынга — эзер-чүгенниг аът, үшкү черни хүлээнинге — 300 рубль өртектиг телевизор, дөрткү черни алганынга — 250 рубль, дөрткү соодукчузу, а бешки чер дээш —200 рубльдың хевиин.

Бөске карыштыр доллур тараа чүдүрген аар чүък сөөртүр машиналар узук чок шуужуп эртип-ле тур. Шөлде ажылдың туруушкуну чок чорупт турарының демдээ ол.

Механизастаттынган отрядтың турлаанга кээривиске, РАУК чөвүлелиниң улуг инженери Н. М. Аныяң механизаторлар-биле кады турган совхозтуң мастерскаязынга белеткээн тараа сывы долдуртур херекселди комбайннарга эптээп турлар.

— Чаашкынныг, күштүг хаттар эрткениниң соонда, шөлдерде хөй тараа чыдыпкан. Бо херекселди комбайннарга эптевес болзувусса, дыка хөй үнелиг тарааны чидирер бис. Ынчангаш оларны эптеп ап турарывыс бо — деп, ол тайылбырлады.

Шынап-ла мында өстүрүп алган тарааны чидирбес чок ажаап алырының болдунарла хемчеглерин ап, аргаларын ажыглап турар-дыр дээрзин орук ара-даа, турлагга-даа келгеш, бүзүреп көргенивис ол.

Дараазында шөлде комбайнерлер-биле чай аразында чугаалажып, сүме берип турган совхозтуң кол агрономузу Кан-оол Порбуевич Куулардан бир гектар черден каш центнер дүжүт алдынып турарын айтырдым.

— Ниити 11419 гектар шөлден бо хүннерге чедир 9200 гектар азы 80,6 хуузун кестирип алдывыс. Ооң бир гектарындан-на ортумаа-биле 12,5 центнер дүжүттү ап тур бис— деп харылады.

Ол-ла үеде шөлге изиг, эмданныг чаагай аъш-чем чүдүрген автомашина келген соонда, поварлар аъш-чемни ужа салып, кудуп эгеледи. Шөлдерде ажылдап турар механизаторларны ажылдап чадыктырып турбазы-биле аъш-чемни белеткээш, үе-шагын озалдатпайн ажылдап турар черлеринге эккеп берип турар кылдыр организастаан.

Дүштеки чапсар үезинде совхозтуң профэвилел комитединиң даргазы О. Д. Сарыглар социалистиг чарышка эрткен беш хонуктуң түңнели-биле тиилекчи болган механизастаттынган отрядка (начальниги Күш-ажылчы Алдар орденниң II болгаш III чергезиниң эдилекчизи Д. С. Даадар) шилчииир Кызыл тукту тывыскаш соонда отряд кежигүннерин катап-ла боттарының комбайннарынче, ажылдаар черлеринче дарамыкты.

Тараалаң ажыл-агыйның шаңнында, шөлдеринде тараа культураларының ажаалдазы хүн бүрүде ынчаар чымыштыг, бедик организастыг байдалда уламчылап турар. Тиилелгежилер боттарының алган немелде хүлээлгезин база ийи күүседир дээш каракызыл, бүзүрелдиг ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: тиилекчи болган механизастаттынган отрядтың начальниги Д. С. Даадарга совхозта профэвилел комитединиң даргазы О. Д. Сарыглар шилчиир Кызыл тукту тыпсып тур.

Сөзү болгаш фотозу **В. ПИВОВАРОВТУУ.**

ДООЗУЛГАН

Он ийиги беш чылдың планын хуусаа бетинде ажыр болгаш долдур күүседир дугайында СЭКП ТК-ның совет улуска Кыйгырыын амыдыралга боттандырар дээш Каа-Хемде «Ленинчи орук» совхозтуң Хайыраалыгда № 3 хову-трактор бригадазының ажыл-ишчилери үре-түңнелдиг ажылдап турар.

Бо чылын часкы тарылганы бедик агротехниктиг байдалга чорутканының ачызында, тараа культураларының дүжүдү чаагай болган. Ону кыска хуусаада, эки шынарлыг ажаап алыр дээш бригаданың бүгү кежигүннери бир демниг, улуг сорук киришкиннинге ажылдаан. Ук коллектив 3084 гектар тараа культураларының ажаалдазын бо хүннерде доозкаш, планын 100 хуу күүсеткен. Кол культура 1900 гектар кызыл-тастың бир гектарындан 18—20 центнерни, арбай болгаш суланы бир гектардан 14—16 центнерни ажааган. 1250 тонна тарааны садар турган, 2021 тонна кылдыр күүседип, арга-чурлавырларын сапап көргеш, ам-даа 600 тонна эки шынарлыг тарааны күрүнеге немей дужаарын шиитпирлээн.

К. ХЕРТЕК.

Советтер амыдыралы

ДЕВИСКЭЭРНИҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ ДЭЭШ

Улус депутаттарының Тес-Хем район Советиниң сессиязынга депутаттар бо чылдың эрткен сес айларында девискээрде турар ажыл-агыйларның, үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажылын сайгарып чугаалашкан. Сессияга илеткелчи-даа, аңаа санал бергеннер-даа ол шиңги беш чылдың баштайгы чылының эрткен айларында СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, районнуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле кандыг ажылдар кылдынганынга доктааган.

Коммунистерниң шуулганының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, ажылдың участок бүрүзүнге сагылга-чурумну быжыглаар талазы-биле районнуң ишчилери чамдык ажылдарны кылган дээрзин илеткелчи — улус депутаттарының Тес-Хем район Советиниң күүсекомунуң даргазы И. У. Успун демдеглээн. Ооң бадыткалы — күрүнеге эът, сүт болгаш дүк садарының пландарын ажыр күүсеткени, бо талазы-биле көргүзүглерниң эрткен чылдың бо үезинден бедээни. Бо чедиишкиннерге районнуң мурнакчы ажыл-агыйларының салымышкыны улуг болганы чугаажок. Мааа Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозту депутаттар демдеглээн. Ооң ишчилери 1985—1986 чылдарда малды кыштан онча-менди ажырар, ооң продуктулуун бедидер талазы-биле республиканың ажыл-агыйларының аразында чарышка тиилекчи болуп үнгеш, СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан. Районнуң сүт-бараан фермаларының аразында чарышка база ук совхозтуң фермазы сүт бүдүрериниң планын 132 хуу күүсеткеш, бирги черже үнген.

Районнуң кол экономиказы мал ажылы болганда депутаттар кичээнгейин ол адырже угландырган. Совхозтарның малының бажының өзүлдези эрткен чылдыындан бедик болган-даа болза, ниитизи-биле алырга ам-даа эвээш дээрзин илеткелчи-даа, санал бергеннер-даа айыткааннар. Чамдык малчыннарның ажылынга ээ-харысалга чогундан малдың баш саны чидири болуп турар. Ындыг харысалга чок чоруктан «Чодураа» совхоз төрүүр чүс баш инекке оңаштыр 55 бызааны, а «Кызыгаар» — 53 бызааны алганы дыка куду көргүзүг болур. «О. Шынаа» совхозтуң зооветспециалистериниң харысалга чок чоруундан 400 ажыг баш шээр мал зарылдан өлген.

Районда үксааныдыга ажылының четпезинге депутаттар доктааганнар. Зоотехниктиг негелдениң кошкак болуп турарындан Тес-Хем бир хойдан 1,6 кг дүктү, бир баш инектен 500 кг сүттү саап турар. Ол ышкаш чер ажылы база чер албайн турар. Чер ажылының вона системазын болгаш өске-даа депшилгелиг арганы эрткен чылын ажыглап эгелээнинден район мурнузундан алзэн бедик 1 гадан 13 центнер дүжүттү алган. А бо ажылда өскерилге чогундан ол көргүзүгну бо чылын база катаптаар чедип турар.

Кышка белеткел — кедээ ишчиниң сагыш салыр чүүлү. Келир кыжын районнуң совхозтары 3510 баш бода малды, 71 муң ажыг баш шээр малды, 2000 ажыг баш чылгыны, 110 баш тевени кыштан менди ажырар хүлээлгелиг. Оларга четчир чемин белеткээри дээш ажыл кайда-даа хайнымышкынныг. Ылангыя «Чодураа» совхозтуң ишчилери аңаа хынамчалыг белеткенип турар. Малга чем белеткелиниң планын ук ажыл-агый күүседипкен.

Партияның болгаш чазактың салган сорулгазын улус ажыл-агыйының кайы-даа адырынга боттандырарынга кижи дугайында сагыш салышкын улуг рольду ойнаар дээрзин сессияга депутаттар демдеглээннер. Хамыктың мурнунда кижилерниң ажыл-агыйга хамаарылгазын экижидер, күрүнениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар херек. Бо талазы-биле чамдык ажылдар районда депутаттарның болгаш өске-даа активтериниң идепкейлиг киржилгези-биле чорун турар. Чурттакчылыг черлерде, күш-ажылчы коллективтерде сагылга-чурум экижээн, кижилериниң күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейи бедээн. Корум-чурум хажыдар чоруктар кызырылган, а спортка, уран чүүлге идепкей бедээн. Ниитизи-биле эде тургустунуушкун хиречергези-биле чорун турар.

Кижи бүрүзүнүң планныг опааллалар күүселдезинге чогумчалыг киржиринге чугула бир — оларның хандырылгазын экижидери, ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары болур. Бо талазы-биле база ээзи ажылдар районда кылдынып турар. Хамыктың мурнунда садыг хандырылгазы. Районнуң чонунуң хүн бүрүнүң херглел барааннарынга негелдезин бүрүн хандырар дээш район чамдык ажылдарны кылып турар. Үүрмектеп садар бараан садылгазының планы-даа, ниитизиниң чемненилгези-даа планын күүсеткен, белеткел конторазы база бодунуң мурнунда салган сорулгазын боттандырып турар.

Ындыг-даа болза, районнуң херглелчилер ниитилелиниң ишчилери ам-даа чениң негелдезин ёзугаар эде тургустунмайн турар. Көргүзүг талазы-биле ындыг чогумчалыг-даа болза, чамдык чугула херглелдиң барааннары чок болуп турар. Ылангыя аъш-чем бараанарының ассортиментизи дыка кызыы. Далган, саван каан ногаа аймаа Тес-Хемде ховар болуп турарын чуну-биле тайылбырлаарыл? А районнуң столовазының ажылында четпестер чыл-чылы-биле катаптаттынып келген, ону чайладыры шуут шиитпирлеттинмес айтырыг апарган. Аъш-чемниң ассортиментизи кызыы, а поварларның келгеннерге каржы-хажыгай чоруу хоочураан, арыг-шевери эң кудуку деңнелде.

Байдал ындыг турда районнуң ажылын чогумчалыг дээри берге. Ооң уламындан өске бүдүрүлгелерниң, ажыл-агыйларның көргүзүү кудулап болур. Чурттакчы чонну аъш-чем, идик-хеп бараанары-биле хандырбас болза, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдың тургустунмааны билдингир. Моон соңгаар бо айтырыгны кичээнгейге ап, чениң негелдезин ёзугаар ажылдаары кооператорлардан негеттинип турар. Мааа депутаттар, район болгаш кедээ Советтерниң доктаамал комиссиялары боттарының шиитпирлиин көргүзер болза эки.

Чонуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылы база чениң негелдезинге четпейн турар. Бо хүннерге чедир чурук тырттырар болгаш шак септээр цехтер ажылдавайн келген. Ооң чылдагааны — бо талазы-биле тускай эртемниг кижилериниң чогунда. Ол ышкаш баш дүгү таарар черниң ажылы база багай. Ону электриниг машинаның читкени-биле тайылбырлап турар. Бо чылдагааннарны чөптүг деп болбас. Мастерлер чогу — ук бүдүрүлгениң удуртулгазының, ында хөй-ниити организацияларының харысалга чогуунуң, негелде ёзугаар эде тургустунмааның бадыткалы болур. А машина читкен дээш оорга, шуут каттырынчыг.

Ооң-биле чергелештир чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң ажылында база ындыг четпестер бар. Чуңар-бажың, хеп чуур чер үр үеде септелгеге турганындан орулга киирбээн, чонуң хандырылгазы үзүлген.

Район Советиниң сессиязынга киришкеннер шиссажир аргыштырылгазының, чонуң медицина хандырылгазының айтырыгларынга база доктааган. Ол талазы-биле шүгүмчүлелдер, сүмелер хөй болган. Ылангыя Тес-Хемниң ырак-узак бөлүкчелериниң бирээзи О. Шынаажэ автобустар рейзин болганчок үстүне бээр таварылга бар. Чүгле бо чылдың эрткен сес айларында безин 22 катап үскен. Ындыг байдалдар база чонга таарымча чок чорукту болдуруп турар.

Сессияга болган ажык чугаа, аңаа хүлээп алдынган шиитпирлер депутаттарның, үлетпүр бүдүрүлге, албан черлериниң удуртукчуларының мурнунга улуг сорулгаларны салган болгаш хөйнү хүлээндирген. Ам сорулга чүл дээрге, ону чайгылыш чок боттандырары. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Краснодар крайның партия активи-биле ужуражылышкын үезинде «бисте чамдыкта шиитпирлерни бедени-биле хүлээп ап база ону чиңги-биле көрүп турар чорук бар—деп демдеглээн.—Ол чорук чүге чедирип турганын билир бис. Негелделиг айтырыглар он-он чылдарда шиитпирлеттинмейн артып каап турган». Бо сөстерни ажылга удуртулга болдурар ужурлуг бис.

Ө. ЧИНМИТ,
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

БҮГҮ ТАЛАЛЫГ ЧОРУДАР

Республиканың агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң организацияларында, бүгү чурттаазы-биле бир дөмей, отчёт-соңгулдалыг хуралдар эртип турар. Оларның хөй кезии организастыг эртип, профэвилел кежигүннери отчёттуг үеде чоруттунган ажылдарны шүгүмчүлекчи ёзу-биле анализтеп чугаалажырынга идепкейлиг киржип, илереттинген четпестерни чайладыр талазы-биле боттарының санал-оналдарын киирип турар.

Барыын-Хемчик районнуң «Хемчик» совхозка эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралга санал бергеннер ажыл-агыйда коллективтиг керээниң оожум шиңгээттинин, бүдүрүлге, социал айтырыгларынга хамаарышкан дугуржулгаларның күүсеттинмейн турарын айтып, социалистиг чарышты организастаашынга четпестерни илередип, партияның съездизиниң негелделеринге дүүштүр ону моон-даа ыңай сайзыраңгайжыдарын совхозтуң удуртулгазындан болгаш профэвилел райкомундан шыңгыы негээн.

Партия профэвилелдерге ажыл-ишчилериниң күш-ажылының айыыл чок чоруун хандырарының болгаш дыштанылгазының байдалдарын экижидериниң, оларның кадыын быжыглаарының программазын амыдыралга боттандырарын дааскан. Ындыг түрбүже Барыын-Хемчиктиң «Дөң-Терезин», «Шекпээр» совхозтарының машина-трактор мастерскаяларында, «Сүт-Хөл» совхозтуң Кызыл-Тайга, Ишкин салбырларында, Өвүр районнуң барык шупту совхозтарында, Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» совхозунуң Ой-мак сүт-бараан фермазында болгаш өске-даа черлерде ажылга оваал-ондак болдурбазының талазы-биле хемчеглер чоруттунмайн, ажылчыннар тускай идик-хеп-биле хандыртынмайн, социал-культура объектилериниң важок оожум туттунуп турарын хуралдарның киржикчилери чугаалап турганнар.

Профэвилел комитеттери, бүдүрүлгелериниң, ажыл-агыйларының удуртукчулары партия органнарының удуртулгазы-биле хуралдарны белеткелинче кичээнгейни салып, ылаңгыя отчёттуг илеткелдерни белеткээрин хынамчалыг чорудар, хуралдарны айыттынган хуусаазында эртирер дээш чогуур хемчеглерни ап турар. Ынчалза-даа бо талазы-биле четпестер илереттинип турар. Чижээлээрге, Тес-Хем районнуң профэвилел организацияларының дыка хөйүнге хуралдарны соңгаарлаткан. Ындыг таварылгалар «Сүт-Хөл» совхозка, Таңдының «Коммунизмниң херелинге», Кызыл-Мажалыктың эът комбинадынга, «Сельэлектротудугнуң» тудуг-монтаж эргелелинге, Үстүү-Енисейниң балык заводунга болгулаан. Ол бүгү агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел райкомнарының профэвилелдерниң эге организацияларынга, ажыл-агый удуртукчуларының профэвилел комитеттеринге боттуг дуза чедирбейн, деткимче көргүспээниниң херечизи-дир.

Отчёттар болгаш соңгулдалар үезинде профэвилел организацияларының структуразы база чаартынып турар. Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилелиниң тургустунгазы-биле профэвилелдерниң ниити структуразында элээн өскерлиишкиннер болгулаан. Кедээ тудуг болгаш аъш-чем болбаазырадып бүдүрер организацияларның каттыштканының түңнелинде моон мурнунда 207 турган профкомнар 261 чедир өскен. Ам бо үеде агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилелиниң 15 район болгаш каттышкан комитеттеринде, Кызыл хоорайның профэвилелдиң 64 комитеттеринде чаа-чаа цех комитеттери, профбөлүктер тургустунуп, бүдүрүлге бригадазы бүрүзүнге профэвилелдиң эге организациязын тургузарынче угланыышкын боттанып турар.

Ажыл-ишчилериниң хөй-ниитичи идепкейин бедидеринге Күш-ажылчы коллективтер дугайында хоойлу улуг рольду ойнаар. Агроүлетпүр комплекизиниң организацияларында ону амыдыралга боттандырар талазы-биле чамдык ажылдар чоруттунуп турза-даа, коллективтерниң профкомнарының дүрүм-чамдызы хоойлунуң дүрүмнерин долу ажыглавайн, четпестер-биле эптежип турарын эрткен хуралдарның анализи көргүскен.

СЭКП-ның XXVII съездизи хөй-ниити организацияларының ажылының стилин болгаш арга-хевирлерин сайзыраңгайжыдарынче онза кичээнгейни угландырган. Ынчангаш профэвилел организацияларында эде тургустуушкун канчаар чорун турарыл, съезд соонда чүү кылдынганыл, чүнү кылза эки дээн чижектиг айтырыгларның хуралдарга эвээш көдүртүнүп турары канчап-даа четпес. Ынчангаш хамыктың мурнунда күш-ажылчы коллективтерде байдалды сайгарып көөрү, оларның мурнунда салдынган сорулгаларын күүседир талазы-биле хемчеглерни алыры профэвилел комитеттеринден негеттинип турар.

Профэвилелдерде отчёттар, соңгулдалар

О. СЕГБЕ,
агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң инструктору.

ЧҮГЕ ШҮГҮМЧҮЛЭЭНИЛ?

«Дөң-Терезин» совхозтуң профэвилел организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралы ажыл-ишчи, шүгүмчүлекчи болгаш бот-шүгүмчүлекчи байдалга эртип, коллективтериниң мурнунга тургустунуп турар айтырыгларны чогумчалыг болгаш дүргени шиитпирлээринче, социалистиг чарышты дээштиг организастаарынче, сес-биле ажыл-ишти карыштнас болдуурарынче, ажылынга эде тургустунуушкунну соңгаарладышкын чок, дарый чорударынче кичээнгейни угландырган.

Совхозта профэвилел комитеди отчёттуг үениң иштинде партия организациязының удуртулгазы-биле совхозтуң экономиказын хөгжүдер, чонуң амыдыралының чаагай чоруун бедидер дээш элээн ажылдарны кылганын демдеглээн.

Ажылдың аргаларын, хевирлерин сайзыраңгайжыдар, ажыл-агыйның экономиказын, мал болгаш чер ажылын хөгжүдеринче угланган чамдык хемчеглерниң соолгу үеде ап эгелээнин илеткелчи С. Ооржак айыткан. Онаашкан ажылынга харысалгалыг, ак сеткилдиг ажылдап турар хоочуи-даа, аныяк-даа кижилер эвээш эвес. Мурнакчы саанчы Кара-кыс Моңгуш, малчыннар Иван Моңгуш, Орелов Ооржак, Адыяа Ооржак олар доктаамал эки көргүзүглерни чедип ап, чениң негелделеринге дүүштүр чаа ёзу-биле ажылдаар дээш туржуп турарлар.

Совхозта чеди профэвилел комитеди ажыл-агыйның адырлар аайы-биле тургустунган. Уруглар садының, Алаак сүт-бараан фермазының профэвилел комитеттериниң ажылы өскелерге үлегерлиг. Олар ажылчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, социалистиг чарышты дээштиг болдурары-биле түңнелдерин үндүрүп турар. Ынчалза-даа профэвилел ажылын амгы чениң негелдезинге дүүштүр эде тургузар хемчегни оожум боттандырып, чарышты дээштиг организастаарынче, ажылчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кошкак кичээнгей салдынып турарын хову бригадири М. Моңгуш, тракторист Ч. Ооржак, ферма эргелекчизи А. Ооржак, повар К. Ооржак болгаш өскелер-даа саналынга шүгүмчүлээн.

Чартык чылда күрүнеге эът, дүк садар планнарын совхоз күүсетпээн. Мал ажылының специалистериниң малчыннар ортузунга ажылды четпес организастаанындан малчыннарның аразында хүлээнген ажылынга ээ-харысалга чок, ниитиниң малын самчыгдаар, чидирер, өлүрер, чаш төлүн менди доруктурарынче кичээнгей салбас кижилер-биле шыңгыы негелделиг ажылды чорутпайн турар.

Совхозта профэвилел организациязы социчарышты организастаарынче кошкак кичээнгей салып, чарыштың түңнелдерин эреңгей, озалдап түңнеп турары шын эвес. Ажыл-агыйда дүргедээшкин болгаш эде тургустуушкун ажылы оожум темпилиг чорун турда, ооң удуртукчулары, специалистери олче кичээнгей салбайн турар.

Конторанын одалга системазы, автогараж, столоваяның, ажылчыннарның чурттаалга бажыннарының септелгези кылдынмаан.

Ажылчы чонуң хостуг үезин чоп организастап, культура, спорт организацияларының ажылын экижидери негеттинип турар. Ол ышкаш суурда эмнелге пунктузунуң ажылы четпес.

Хуралдың киржикчилери четпестерни чайладып, ажылды эде тургузуп, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш күженишкиниг ажылдаарын дугурушкан.

Д. СААЯ.

«Тыва» септелге-тудуг» трестиң Бай-Хаакта септелге-тудуг участогунуң чазаныкчылары Мөңге Дөмур-Маадырович Ооп болгаш Никифор Сергеевич Михайлов олар боттарының даангаи участогунда ак сеткилдиг, кызымак ажылы-биле коллективтиң хүндүткелин чаалап алган хоочун ажылчилер. Оларның чазап кылган чүүлдери эки шынарлыг, эптеп кылырынга хала чок болур болгаш олар септелге база тудуг ажылдарынга дөрт киржип, эжик, соңгалар эптээринге, шала солуурунга бо-ла ажылдай берген турар.

ЧҮРУКТА: чазаныкчылар М. Ооп биле Н. Михайлов.

Г. ГОНИННИҢ фотозу.

ЧҮРУКТА: Бии-Хемде «Саян» совхозтуң комбайнери Юрий Түлүш бо хүннерде дүжүт ажаап алырының социалистиг чарыжының мурнунда болуп, хүнде үлүүн ийи чүс хуудан кудулатпайн турар. Баштайгы хүннерде ол тараазы эштери-биле дөрт чүс ажыг гектарның тараазын чыттыр кестирген, ону ажаажырынга база киришкен. Ам ол күскү дүжүттү чидирит чокка ажаап алырынга үлүүн киирип, дөрт кестирип турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Бистиң чурттувуста ССРЭ

СВЕРДЛОВСК. Бо хоорайның чанында Шабровский дээр ажылчын суурнуң школа класстарынга база бир класс — ажык дээр адаанда класс немешкен. Мурнунда ээн чыткан черде футбол шөлүн, чадаг чарыш оруктуг-жып, волейбол болгаш баскетбол шөлдерин кылган. Ол-ла бүгүнү чайгы дыштанылгазының үезинде школачылар боттары кылып алган. Тудуг материалдарын шефчилер берип, оларны тудугжунуң тускай мергежилдеринге өөреткен. А дыштаныр хүннерде ада-иелер база кээп, нарын ажылдарны, чижээлээрге, газ-биле каңнаар ажылдарны күүседип турган. Ол спортчу шөлде бүгү-ле чүве хайнышкылыг чорун; күш-дамыр кижизидилгезиниң кичээлдери, маргылдаалар, спорттуң шериг-дузалал хевирлериниң талазы-биле кичээлдер ында эртип турар.

САРАНСК. Ында медицина препараттарының заводунда ам антибиотиктер бүдүрериң электроника башкарып турар. Бүдүмелдер биосинтезин, чиг эт болгаш энергия чарыгдалының норма-чижектерин микропроцессорлар хайгаарап, эмнер кылыг алырының технологиязынга хажыдыышкыннар болганын демдеглеп турар. Эм болур препараттар бүдүрериниң бүгү-ле ажылдарын амгы беш чылда электрон-санаалга машиналарының контролюнче шилчидерин төлевилээн.

КАЛИНИНГРАД. Калининградтан Балтийскиге чедир далай каналын чаарты дериң, тутканының түңнелинде хөй-хөй судноларның капитаннары ам боттарының чүъктер салыр черлерин долдур чүдүрүп ап болурлар. Хөй аар чүъктүг судноларны эрттиреринин аргазы каналдың дүвүн ханылатканының ачызында хандыртынган. Курган чүък дажыглаар «Капитан Хрампов» дээр судно ол маршрутту таварты он муң тонна чүъктүг бир дугаарында эрткен. Орукту чаартканынга үнген чарыгдалдарның орну бо беш чылда-ла дуглаттына бээр.

КОВРОВ. Владимир областың бо хоорайының бүгү-ле кол-кол бүдүрүлгелери ийи ээлчегде ажылдаарынче шилчээн. Чижээлээрге, Дегтярев аттыг заводтуң дыка хөй цехтериниң ийиги ээлчээнде ам кижилер мурнунда турганындан ийи катап хөй апарган. Механиктиг заводта ийи ээлчеглиг ажылдаарынче немей 400 хире бүдүрүлгечилер шилчээн. Ооң-биле холбаштыр транспорт, садыг, уруглар албан черлери, чонуң хандырылгазының өске-даа бүдүрүлгелери чаа график-биле ажылдай берген.

(СЭТА).

САДЫП АЛЫКЧЫНЫҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга

Йошкар-Оланың магазиннеринге кире бээрге «Бистиңнге чаа дүжүттүң ногаалары келзиде турар» дээн чарлалдарны бо-ла ажын каан турар.

Хоорайның кат-чимис-ногаа садыг ажылдакчыларының болгаш ведомство ишчилериниң бир демниг ажылының түңнелинде ол чедиишкин алдынган. Бир чыл бурунгаар автономнуң республиказга «Ногаа өстүрүкчүзү» деп агросадыг каттыжышкынын тургускан соонда хоорай чурттакчыларын ногаа аймаа-биле үзүк чок хандырары экижээн. Каттыжышкынының болгаш ажыл-агыйларның партия организациялары эде тургустуушкуннуң эгезинден-не бо ажылды холга алган.

—Совхозта партком секретары А. Фуранов бөдүүнчүдү кеттиниг алган, кабинединден үнүп чорууруңга белеткенип берген.

— Канцелярия ажылындан ушпунуп турарым ол-дур ийин — деп ол хүлүмзүрээн. — Шөлдерге, кижилер аразынга барып ажылдаар дээш орааджып турарым ол. Партия ажылдакчызы кижи ажаап алымышкынга байдалды билбес болза мадынчыг болгай. Хоорайга ногаалар садыгларын канчаар организастааныв партком хуралынга чугаалажып көөрү-биле белеткен турар бис. Ооң бетинде партбөлүктер удуртукчулары, хайгыылчылар болгаш коммунистер-биле дугуржуп, чугаалажып апаар.

Анатолий Васильевич пол сиртыртырган чуруун көргүстү. Ногаалар чудургеп «Продуктулар» деп бижиктиг машиналар болду. Ногааларны шөлдерден чудургеп, база таарылтайн, магазиннерге дорт чедирип турар. Өскээр чугаалаарга ногааларны ажаагаи соонда бир шак хире болганда олар садып алыкчыларга чеде бээр.

— Садыг ажылдакчыларының чагыглары ол-ла хүн күүседип турар — деп, партком секретары уламчылады. — Магазин бүрүзүнге транспортту быжыглаан. Графикти үзер болза дораан-на дувураазын үндүрер. Ынчангаш ногаалар садыгларын организастаарынга чүгле садыг директорлары эвес, харын партия бөлүктери, улусчу контролёрлар шупту киржип турар. Совхозтар салбырларының удуртукчулары коммунистериниң ажыл төлевилелин продукцияны сайгарган хемчээлдер барымдаалап төлеп турар.

Кедээ ишчилер чоокта чедир-ле «хоорай» айтырыглары херекке албайн турганы чажыт эвес-ле болгай. Агросадыг каттыжышкынының тургускан соонда ол айтырыг бүгү-ниитинин апарган. Совхозтуң парткому бо айтырыгны бүрүн деткээн.

Автономнуг республиканың ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң партия организациязы ап-не дайынчы шиңээлиг боор турар. Эрткен беш чылда ук совхоз ногаалар садарын 62 хуу өстүрген. Мааа коммунист-ногаажыдарның киирген үлүү улуг. Ногаа бүдүрүлгезинге дүргедээшкинниң чогумнга ол ажыл-агый чедип алган, ооң ачызында ногааны өске черлерден сөөртүп, садып турганындан ам харын өске черлерже үндүр садып турар апарган.

— Бистиң кара эвес хөрзүнүг черивистиң гектар бүрүзүндеп-не 377 центнер ногааларны ап турар. Ол ногааларның садып алыкчыларга кандыг шынарлыг чедип турары бисте хамаан чок эвес-ле болгай — деп, А. Фуранов уламчылаан.

Совхозтуң партия организациязы хоорайның кат-чимис-ногаа садыг каттыжышкыны-биле сырый харылзааны тудуп, садыгга ажылдап турар коммунистер-биле нады хөделириниң оруктарын тып турар. Совхозта партком кежигүннери болуунуң ээлчеглиг хуралынга садыгда коммунистерни чалаан. Демниг ажылдаарының «көрээзини» аңаа чарган.

Совхозтуң коммунистери хол-биле кылыр ажылдарны эвээжеткеш, ону механизастаарын бирги сорулга кылдыр тодараткан. Чүте дизе ногааларны ажаап ап турар үеде хөй чидириглер боор турганы олар тыпкан. А садыг ажылдакчылары магазиннер чоогунда соодукчу дериг-херекселдерниң, эптиг шыгжаарларның, дузалал өрээлдерниң, харын-даа стандарт хааржак саваларның чок боор турарын илередип, ону чайладырының хемчеглерин соңгаарладыышкын чокка боттандырарын дугурушкан.

— Кады хөделиили — деп, шиитпирин ол хуралга хүлээп алган. Шөлдерге болгаш садыг баартыктарынга чамдык ажылдарны механизастаарының программазын тургускан болгаш боттандырып эгелээн. Морковь ажаар комбайнның канчаар ажылдаарын партком секретары аалчыларга көргүскен. Ооң мурнунда морковьту хол-биле ажаап ап турган болгай. Ажаап алышкын соонда соғунаны, капустаны, ол-ла морковьту канчаар кадагалаарын партком секретары база көргүскен. Ооң соонда кат-чимисти, ногааларны савалаар, шыгжаар улуг баазаны туткан.

Совхозтуң мастерлери садыг черлериниң чагыы ёзугаар оларны септеп, дериг-херекселдерин чаартып турар. Амгы үеде тудугжуларның тускай бөлүүн тургускан, олар ногаалар магазиннерин чаарты кылып, дерип турар. Ажыл-агыйның кат-чимизин, ногааларын стационар садыглардан аңгыда ажык черлерге, тускай ярмаркаларга база садып турар. Ол дугайында хоорайның кат-чимис-ногаа садыг каттыжышкынының коллективиниң парторганизация секретары Л. Кузнецова мынча дээн:

— Чер ажылдыглары-биле бир демниг ажылдап турарывыска өөрүвес арганыс чок. Ооң түңнелинде садып алыкчыларның талазындан биске чаңгыс-даа хомудал келбээн.

В. САКЛАКОВ,
СЭТА-ның корр.
ЙОШКАР-ОЛА.

МАЛЧЫН ӨГ-БҮЛЕДЕ

«Ак-Чыраа» совхозтуң Чалааты хойжу бригадазының хоочун кадарчылары Ээир Биче-оол, Роза Балдаң оларның өг-бүлези боттарының кужу-биле 12 тонна сигенни кезип белеткээш, кыштаанын чоогу Даштыг-Хонашта саарттаан.

Оларның кодаанында 448 өртчигештерниң семиртилгези эки, бо чылын бир баштан-на 2,1 килограмм дүктү кыргып алган.

Кара-Өдекте күзээнде иртерниң семиртилгезинче кичээнгей салып, кышка белеткелди хынамчалыг чорудуп турар.

П. ДАМДЫН.
«Ак-Чыраа» совхоз.

СААНЧЫЛАРНЫҢ ШАЛЫП ИЖИ

Сосновское дужукулга бүдүрүлге ажыл-агыйының Хадын-Аксында сүт-бараан фермазы эрткен сес айларының планындан ажыр 12 тонна сүттү сааган.

Бир инектен-не августа 170 килограмм сүт саар план 200 килограмм кылдыр күүсеттинген. Мурнакчы саанчылар Зинаида Ооп 4 тонна сүт саар планын 9 тонна кылдыр, Чудур Моңгуш, Зоя Ооп айның планын 137 хуу күүсеткен.

Үшкү кварталдың планын ажыр күүседир дээш ферманың коллективи кызымак ажылдап турар.

Бистиң корр.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ЧОННУҢ КАДЫКШЫЛЫН БЫЖЫГЛААР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң ээлчеглиг хуралынга Тыва АССР-ниң ажылчы чонунуң кадыкшыл профилактиказын күштелдирер, аарыыр чорууну кызырар болгаш ажыл кылыр аргазын түр оксунгаш ажыл шагының чидириишкинин болдурар чорууну эвээжедир талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди Тыва профэвилелдиң даргазы Ш. П. Куулар кылган.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1982 чылда хүлээп алганы «Чурттакчы чоннуң кадык камгалалын экижидер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалын амыдыралга боттандырар дээш республиканың совет, профэвилел, ажыл-агый органнары, кадык камгалал албан черлери чамдык ажылдарны кылган дээрзин хуралга демдеглээн.

Он бирги беш чылда республикага кадык камгалалының материал-техниктиг баазазы элээн быжыккан. Чадаана хоорайга поликлиниканы, Кызылга уруглар поликлиниказын болгаш чаа эмнелгени туткан. «Каа-Хем» разрезтиң санаторий - профилакторийн ажыдыпкан, фельдшер-акушер пунктуларының баазаларынга үш эмнелге амбулаторияларын ажыткан. Профэвилелдерниң кадыкшылга черлеринге 50 муң хире кижи дыштанган болгаш кадыкшылын экижиткен. 11 муң кижи диета чем алган. Мындыг ажылдарның түңнелинде аараан уржуундан ажыл шагын чидирер чорук эрткен беш чыл дургузунда дыка кызырылган.

Ындыг-даа болза, чоннуң кадыкшылын камгалаар, ажылчы чоннуң аарыыр чорууну кызырар талазы-биле кадык камгалал, ажыл-агый болгаш профэвилел органнарының ажылында кошку четпестер бар дээрзин хуралга айыткан. Ылангыя көдээде малчыннарга, механизаторларга болгаш өске-даа ишчилерге эмчи дузазы чедирер талазы-биле ажыл кошкак. Ол ышкаш суурларда уруглар албан черлеринче барып турар чаштарга медицина дузазы негеделге четпейн турар.

Чаштарже кошкак кичээнгейниң уржуундан аараан кижилерге берип турар дөрт эмнелге хуудузунуң бирээзин-не аараан уругларны азырап тежээри-биле тывыскан болуп турар. Хүннүң-не республикага 800 хире не ажылче үнмейн турар. Моон чылдагааның сайгарып көөрге школа назыны четпээн уруглар албан черлерин кышка багай белеткээниинден болуп турар. А үлетпүр бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң конторалары чылытпайн албаскан ында ажылдап турар кижилер соокка алыскаш, хөй ажыл шагын чидирип турар. Ылангыя Тыва АССР-ниң Садыг, Чырыдышкын министерстволарының, Респотребсоюзтуң, «Каа-Хем» разрезтиң, «Тыва кобальт» комбинаттың болгаш чамдык күрүне албан черлериниң ажылдакчыларында аарыыр чорук хөй дээрзин хуралга айыткан. Үстүнде адаттынган черлерниң удуртукчулары, оларда профэвилел комитеттери боттарының түс-түс коллективтеринде ажылдап турарларының кадыын камгалаар, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургузар талазы-биле кошкак кичээнгей салып турар.

Профилактиктиг хемчеглерже кичээнгейни угландырары чугула деп хуралга демдеглээн. Бо талазы-биле ажыл-агый, профэвилел болгаш кадык камгалал органнары чогуур хемчег албааныңдан эрткен чылын чурттакчы чоннуң чүгле 84,8 хуузу шинчилге эрткен. Ооң уламындан чамдык аар аарыглар чогуур үе-шаанда илереттинмейн турар.

Диета чемни салар черлерниң четкизин хөгжүдер даалгазын Тыва АССР-ниң Садыг министерствозу биле Респотребсоюз күүсетпээн деп хуралга шүгүмчүлээн. Боже профэвилел комитеттери база чогуур кичээнгейни угландырар ужурлуг.

Чоннуң кадыкшылын быжыглаарынче угланган хемчеглерни ажылдап кылган доктаалды хуралга хүлээп алган. Аңаа 1986—1990 чылдарның «Кадыкшыл» деп комплекстиг программазын хүлээп алган. Ук программаның республика штавын тургускан. Аарыыр чоруктарның анализин квартал санында кылырын, бүдүрүлге, организация болгаш албан чери бүрүзүнге ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын Тыва АССР-ниң министерстволарынга болгаш ведомстволарынга, райкооркүүскомнарга, профэвилелдер комитеттеринге даалган.

КНО-НУҢ КОЛ АССАМБЛЕЯЗЫНЫҢ 41-ГИ СЕССИЯЗЫНГА Э. А. ШЕВАРДНАДЗЕНИҢ ЧУГААЗЫ

НЬЮ-ЙОРК. КНО-нуң Кол Ассамблеязының 41-ги сессиязының пленти хуралынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе чүве чугаалаан.

Кол Ассамблеяның мурнундагы сессиязындан бээр эрткен үени чүгүртү көөр болза, амгы үениң байдалынга эки чүүлдерни киирбээн деп, ол чугаалаан. Ол үе мурнуку дүвүреээнниң байдалды күштелдирген элээн каш факторлар-биле демдеглеттинген. Боо-чепсекти эңдере бүдүрери соксаваан, ол улам-на өрү көдүрлү берген. Ону космос делгемиинче шилчидериниң айыылы боттуг болу берген. Дайын месилдежиишкиннериниң айыылдыг одаглары хевээр арткан. Делегейниң хөй районнарында ядаранчай чорук, түреглел ханылаан.

Ол бүгү мындыг. Ынчанмыже Тайбыңның делегей чылы төөгүге чүгле болуушкун тайбынчы демдээ-биле эвес, харын өске-даа чүүлдер-биле база кады кирер деп санап турар бис.

Кижи төрелгетенге улуг өскерлиишкинниг үеде улустар болгаш улам-на хөй санныг чазактар ядролуг космос үезиниң боттуг чүүлдери-биле дүүштүр чаа ёзу-биле бодаарының эргежок чугулаазын биле берген.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң чарлааны даштыкы политиктиг угланыышкынны боттандырып чорудуп, бистиң чуртувус херек кырында тодаргай хемчеглерни ап турар.

Ооң эң-не көскүлериниң бирээзи — ядролуг чазылдырыышкыннарга чаңгыс талалыг мораторий. Ол болза бистиң бодалдарывыстың ак сеткилдиин, делегейниң келир үезиниң дугайында сагыш човаашкынывыстың шынгызының дугайын көргүзүп турар хемчег болур деп, ССРЭ-ниң делегациязының баштыңы айыткан.

Чыл ажыр үениң иштинде совет полигоннарда шыпшың. Ону дыңнаалап көрүңер даан, ол хөй чүүлдер дугайын чугаалап турар. Бир эвес аңаа америк полигоннарга шыпшың каттыжа берген болза, ядролуг чепсек чок делегейниң идеязын боттандырып чорударынче шимчээшкин херек кырында эгелээн-дир деп кижи төрелгетенге ол кандыг-даа сөстерден артыкка чугаалап бээр ийик.

Шенелделерни соксадыры — ядролуг чепсектиң чаа хевирлериниң көстүп келирин болдурбазы, ядролуг космос чепсектерин кылырының оруун дуглаары болур. Ол шимчээшкинге бис, маңаа дүүн саналдап турганы ышкаш, аткаарлаарынче эвес, чазылдырыышкыннарны чорударынче эвес, а бурунгаарлаарынче АКШ-ты кыйгырып турар бис. Ийи талалыг мораторий, а оон соонда хөй талалыг мораторий — бүгү делегейге тайбың болгаш айыыл чок чоруктуң бүгүнү хаара туткан системазын тургузарынга чедирип турар базымнарының иштинде эң чугула кезектериниң бирээзи болур.

Ону амыдыралга боттандырып чорудар деп долу шиитпирлиг болуп, ССРЭ социалистиг өске чурттар-биле кады силерге чугаалажып көөрү-биле саналдарны киирген. Шериг, политиктиг, экономиктиг болгаш ниитилел талаларын хаара тудуп турар ындыг системаны тургузары бүгү күрүнелерниң болгаш улустарының эрге-ажыктарынга дүүшкек дээрзинге бүзүрээр бис.

Бистиң эгелекчи саналывыс Черге амыдыралды камгалап алыр дээш чүнү кылыр ужурлуувул деп айтырыгга харылап турар.

Үнер арга чүгле чаңгыс: кайызы-даа, кымга-даа ойнап алыышкынны бербейн турар угаан-сарыыл чок ыяныышкыннарны амдызында оваадавааанда соксадыр, ядролуг халап-биле ол өлүмнүг оюнну кезээ мөңгеде соксадыр херек.

Бодунуң салым-чолунуң кымга-даа хамаарышпас шиитпирлекчизи болур делегейниң ниитилежилгези ону кылып шыдаар. Ядролуг кандыг-даа улуг күрүне бүгүдениң оруунга шиитпир хүлээп албас ужурлуг. ССРЭ оон ойталап турар.

Совет удуртукчунуң январь 15-те кылган төөгүлүг Медеглелинде өске чүүлдү—бүгү ядролуг чепсекти шуут чок кылырын саналдаан. Маңаа ооң барымдаазы база-ла практика боор турар.

Политиктиг туромзырак чорукка политиктиг харысалгалыг чорукту удурланыштыр салган. Ядролуг шенелделерниң айтырыы боттарынга удурланышкак ол хамаарылгаларны илдениш биле көргүзүп турар.

Өске фактылар база бар. СБК-1 болгаш СБК-2 керээлериниң салым-чолун көрүп көрүңер даан. Оларны ам үреп турар, чүге дээрге чаңгыыш ракеталар-биле чепсегленген түс үжен бир дугаар бомбардировщикке чер тывылбайн барган. Муң беш чүс ындыг ракеталар эвээш ышкаш сагындырган, ынчангаш ам-даа чээрбиин немээри эргежок чугула деп санаан.

Бодувустуң болгаш өске улустарның мурнунга харысалгалыг чорукту медерээн билип турарывыс бисте удуртулга болуп турар. Ынчангаш стратегтиг шаап халдаашкын боо-чепсээ болгаш ортумак ыраксылдың ракеталарын кызырар дугайында саналдарны илип үндүрүп турбе, сарыылдыг дугуржуушкунга болгаш боттуг чигеледерин кылырынга чөпшээрежип турар бис. Ол болза ядролуг космос чүс чылының боттуг чүүлдеринге чаа хамаарылгага-дыр. Ону эң-не бүдүн болгаш дузу-биле бистиң партиявыстың XXVII съездизинге М. С. Горбачевтуң илеткелинде тайылбырлаан.

Бистиң бодалдарывыстың болгаш бистиң туружувустуң ак сеткилдин делегей херектериниң айыылдыг хөгжүлдезин соксадырынга бистиң шиитпирлиивиске дүгжүп турар. Ядролуг чепсектиң шенелделеринден ойталаарын дыка кызымак негеп турар бис, медеглелдериниң ак сеткилдин чогум-на ооң-биле хыналтынып турар.

Дүүн бис АКШ-тың президентизиниң чугаазын дыңнадывыс. КНО-нуң Кол Ассамблеязының илдирин мынчаар ажыглааны хараадамчыг-дыр. Ол чугааның чүүл бүрүзүнге харыыны бээри берге эвес. Ынчалза-даа маңаа маргылдажып туруп бээри дээрге мында чыылганнарны хүндүлевээни болур ийик. Чугааның темазы дыка шыңгы, ынчангаш ону политиктиг каас-кол сөс чимидер чаңгы кылган херээ чок. Боттуг чүүлдерни болгаш фактыларны хажыдып турар бүдүлгээзиннарны болгаш бүдүүлүк бодалдарны буруу шаварынга чарыгдаар дээрге, үе-шак эмин эртир үнелиг.

Принципиалдыг ужур-дузалыг болганындан база бир чугула чүүлге доктааа эки. Дайынның чаа сайзыраңгайжыттынган технологиязы айыыл чок чорукту идегелдиг хандырып шыдаар дээн тезисти философчу ёзу-биле үндезилээр дээн ораалдажыышкынның дугайын чугаалап турарым ол. Шак мындыг «философия» Черни чуура базарынга чедирип болур боо-чепсекти чылдан чылче өстүрүп турар.

Айыыл чок чорукче чаңгыс орук —бар боо-чепсекти чаазы-биле солуурy эвес, а оларны бүрүн узуткаары. Кыргып хыдырывының технологиязы политиканы тодарадыр чорукту болдурбас херек.

Бир эвес Тайбың чылында Каттышкан Штаттар ядролуг шенелделерни соксадырын шиитпирлээн деп дыңнаар болза, кижилер кайы хире хөрек хостуг тынарын бодап болур. Олар АКШ-тың президентизинден ындыг шиитпирни манап турган.

Ядролуг чепсекти шенээрин бүрүн хоруур дугайында керээге атты Совет Эвилели кажан-даа, кана-даа салырынга белен деп медеглээр бүрүн эрге менде бар. Бис ону маңаа, Каттышкан Нациялар Организациязынга, бо ондур улуг херекке делегей ниитилежилгези киржип, ооң күзел-соруунга хүндүлээлдиг демдээ кылдыр төөгүнүн эргиле пунктузун демдеглээр кылдыр кылырынга белен бис.

Кижи төрелгетенниң кандыг Черге — ядролуг азы ядро чок Черге чурттаарын ядролуг күрүнелерниң эвээш болуу эвес, а бүгү-делегей ниитилежилгези шиитпирлээр ужурлуг деп санап турар күрүнелер-биле каттыжып турар бис.

Бо айтырыг космостуң салым-хуулунга база хамаарыжыр. Онтаргайның Чер чоогунда делгеми дээрге кижи төрелгетенниң ниити байлаа ышкажыл, ынчангаш ону чаагай чорукка ажыглаар херек. Бир эвес аңаа чепсек көстүп келир болза, бүгү кижиге айыылдың диргелгени ол. Чүгле шериг-космос күрүнелериниң статузун эдилээн ийи-ле күрүне өске чурттардан тергиидей бээр ышкажыл.

Ону бис күзеп турар бис бе? Херекти шериг-космос чагырганы тургузарынга чедирерин күзеп турар бис бе? Бо айтырыгны делегей харылзааларының бүгү структуразынга озалдыг боор болур болуушкуннарның хөгжүлдезин салып турар-дыр. Ынчангаш, космосту ийи-чаңгыс күрүнениң шериг туружу болдурар дээш ораалдажыышкыннардан камгалаарын моон соңгаар-даа чедип алыр бис.

Бо чүткүлдү бөгүн халдаашкыннарның айыылын кажан-даа болдурбазы-биле камгалал программазы кылып турар бис деп чаагай сөстер-биле чажырып турар. Ядролуг өлүмден коргар чоруундан кижи төрелгетенни хостаарын боттандырар күзелдиң дугайында аажок хоюг чугаалап турар. Каржы үүлгедиг бодалын чаагай сорулга кылдыр, а хылышты —камгалал кылдыр көргүзүп турар.

Ындыг хоозун чугааларга кым-даа бүзүревезин. Олар турум чоруктуң кол бырааны—ракетага удур камгалал талазы-биле кеэрээже халдаашкынын чажырып турары ол. Аңаа чеди чыл хуусаа бергеш, ону оруктан чайладырын күзеп турар. Маңаа бүгү чүвени бодап каапкыр — ыяап-ла чеди чыл дургузунда боо-чепсекти космоска калбартырын доозарынга ыяап турарлар.

Чүге? деп айтырыг тургустунуп келир. Стратегтиг-даа, ортумак ыраксылдыг-даа, өске-даа, бистиң бүгү саналдап турарывыс ядролуг чепсекти бүрүн дүжүрер дугайында дугуржулгаже күжениишкиннерни угландырары оон ажыктыг эвес бе?

Ооң харыызы бөдүүн: олар космостуң камгалал шиди деп чеже-даа чажырарга баштайгы сорут кылырынга белеткели деп билдингир-дир.

Баштайгы согугну угландырган чуртка ол сөөлгү согуг болбас. Космостан келген чепсек, ядролуг чепсек-биле бир домей, национал кызыгаар барымдаалавас, кымга өршээл көргүзерин, кымны узуткаарын шиливес. Кандыг-даа байдал турда, ооң хараалының адаанга чаңгыс азы элээн каш чурт кирбес, а бүгү делегей кирер.

Ынчангаш космос тайбың турзун, ону шупту кижилер чедип алыр ужурлуг деп бүгү кижилерге сагындырарын эргежок чугула деп санап турар ужурувус-даа ол. Маңаа бодунуң быжыг савун космос делгеминиң кара чаңгыс хоойлу ёзугаар хайгаарачызы Каттышкан Нациялар Организациязы чугаалаар ужурлуг.

Бис химиктиг чепсекти дүжүрери дээш ышкаш оваа чугула ажыл-херекке дузалажырын КНО-дан диле турар бис. Женевага болган конференцияга идегенчиг дешпилге чедип алдынган.

Черни химиктиг чепсектен хостаарының төөгүлүг сорулгазын шиитпирлээринче ам чоокшулап келген. Аңаа чүгле бинарлыг аарыдтар тургузарының оруун шилип алган АКШ-тың туружу шаптыктап болур. Ынчалза-даа политиктиг чүткүл бар болза, ол шаптыкты чайладып болур. Аңаа ындыг бээр күш бистиң Организациявыста бар.

Делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгүдени хаара тудуп турар системазында чүгле ядролуг, космос азы химиктиг параметрлер бар эвес деп, Э. А. Шеварднадзе улаштыр айыткан. Айыыл чок чорук дээрге кандыг-даа күштүг, оон иштинде — аңаа-даа боо-чепсекти болгаш чепсектиг күштерни ажыглавазы-дыр.

Шериг удур туржуушкунуның, хамыктың мурнунда — шериг-политиктиг эвилелдерниң деңнелин дыка кудуладыры дээш Совет Эвилели туржуп турар. Маңаа хамаарыштыр Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң угаан-сарыылдыг концепциязын үндезилеттинген боттуг саналдары база бар.

Оон артык мындыг чүүлдү чугаалаар апаар бис: бис шериглеривистиң, боттарывыстың национал кызыгаарларывыстың даштынга турарын черле күзевейн турар бис. Бо айтырыг база чугаалаштынмаан, ажык арткан, ону быжыккан бүзүрежилгениң байдалдарынга, шериг чавырлыышкынның хемчеглерин боттандырганда шиитпирлеп болур.

Стокгольм шуулганынга оон эгеап салдыган. Чүгле европажылар эвес, бистер шуптувус ол угаан-сарыылдың болгаш чаагай күзел-соруктуң тиилелгези-биле бот-боттарывыска байыр чедирип болур бис. Аңаа-ла чугула дугуржулгага бодаарга, ооң ажыы дыка улуг болган — шынап-ла бис чүнү-даа күзээнивиссе, ону чедип ап шыдаарывысты ол көргүскен.

АКШ-биле бистиң харылзааларывыста перспектива чок деп санавайн турарывысты чугаалаксадым, харын-даа Американың чонун улуу-биле хүндүлеп турар бис. Боттуг дугуржулгаларның идегелдиг барымдаалары сөөлгү үеле көстүп эгелээн-дир. Дээди деңнелге ужуражылга дугайында айтырыг база тодаргай планда кирген. Бир эвес америк тала ону күзээр болза, бистиң ажыл-херээне багай эвес уламчылап болур деп, Э. А. Шеварднадзе демдеглээн.

Тудугда эде тургустунуушкунуң байдалы

ХАНДЫРЫЛГАДА ХАЖЫДЫЫШКЫННАР

Тудугжуларның дең-дески ажылдаарын хандырар дизе, тудуг объектилерин чогуур материалдары-биле үзүктел чок хандырар деп чүвени «Тыва тудуг» трестиң база оон салбырларының удуртукчулары коңчуг эки билир. Ынчалза-даа хандырылгада хажыдыышкыннарны ам-даа болдуруп турар. Найысылал Кызылдың чаа тудугларында ажылдап турар тудугжулар тудуг материалдары-биле хандырылганы үзүктеледирип турарындан бүдүн хүн иштинде ажыл чок аңаа олурар. Халас үе-шак эрттирер ужурга таваржып турар чоруктар ам-даа хөй.

Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Чүлдүм-оол Чылбай-оолович Доңгактың база Тыртык-оол Таржаевич Ооннуң удуртуп турары бригада кереэзи-биле ажылдап турар тудугжу бригадалары Кызылдың мурнуу микрорайонунда бо хүннерде ажылдап турар. Бригадаларның кайызы-даа бирээзинге-ле 20 аал иштиг чурттаар дөрт чуртталга бажыңнарын тудуп турар.

Ч. Доңгактың бригадазы «Кызыл тудуг» эргелелинге хамааржыр. Бригаданың бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузар, тудуг материалдары-биле үзүктел чок хандырар дээш кандыг хемчеглерни ап чорудуп турарын Чүлдүм-оол Чылбай-ооловичиден айтырдым:

— Хандырылгада хажыдыышкыннар-ла хөй. Эжик, соңганың демир-бетон ооргалары келбестээн. Бригаданың тудугжулары ажыл чок аңаа олуруп берген. Ам каңчаар. Думчукка тулганда быжаа сугжу дээн ышкаш, бир хүн чүък машиназы дилеп алгаш, трестиң бүдүрүлге-технологтуг четчелээшкин эргелелинге четтим. Төлевилел ёзугаар бистиң ажыглаар ужурлуг демир-бетон ооргаларывыстың марказы ПР-16, ПР-22 болгаш ПР-27. Моон мурнунда шак мындыг ооргаларны Кызылдың «Тудуг кезектери» комбинатка бүдүрүп турда, хала чок чүве. Херегленини алыр. Ам ол ооргаларны Ак-Довуракта бүдүрүп турар болу берген. Ол орандан сөөртүрүнге хөй үе, чарыгдал база негеттинер. Ол сөөртүп экелген ооргаларның хемчээли база таарышпас, чамдыктары узун, чамдыктары кыска-даа болгулаар. Узунун улуг күш үндүрүп тургаш, арай боорда хол-биле одура шаап ап турар бис. Бергезин кайчаар—деп, бригадир хомудап чугаалай-дыр.

Хандырылга чурумун трестиң-даа, «Кызыл тудуг» эргелелдиң-даа талазындан хажыдып турарынга бадыткал кылдыр мындыг чижекти база киирип көрээл. Бажыңның дээвиирин шыварынга ПТП-27-12 марканың плиталары херек. Бо марканың плиталары чок болганындан трестиң бүдүрүлге-технологтуг четчелээшкин эргелели (начальниги В. С. Филимонов) ПТП-32-12 марканың плиталарын берип турар. Ажыглаар ужурлуг плитадан оон узуну 30 сантиметр ажып турар. Тудуп турар бажыңнар чалазының ужунга оорга кылдыр салыр СЛП-27-12 марканың плитазының оруунга СЛП-32-16 марканың плиталарын тудугжу бригадаларга берип турар. Ооң аразында карышкаа 50 сантиметр. Ынчангаш хемчээли таарышпас плиталарны 30—50 сантиметр ыжырар артык ажыл база үнүп кээп турар. Шак мындыг ажыл-агыйжы эвес чорукту түңнелинде тудуг материалдары ажыр чарыгдаттынып турар. Ол демир-бетон плиталарны хол-биле бичеледир соктаарынга тудугжулар үнелиг хөй үе-шакты чидирип турар. Тудуг материалдарынга камналгалыг болуруунуң оруунга каражалыг ажылдап турарга таарыыр бе?

«Тыва тудуг» трестиң (И. К. Гнездилов), «Кызыл тудуг» эргелелиниң (П. И. Чербаков) удуртукчулары тудугжуларның күш-ажылын билдилиг организастап, ылаптыы-биле углап-шиглээр, ажылдың шынарын бедидер талазы-биле ам-даа эде тургустунмайн турарын бо четпестер херечилеп турар.

№ 81 тудуг эргелелинде Тыртык-оол Таржаевич Ооннуң комплекстиг бригадазының тудугжулары 1982 чылда бригада керээзинче шилчээн. Бо коллективтиң кежигүннери алды каът чуртталга бажыңнарының тудуунда ажылдап турар. Бо хүннерде олар бажыңнарның кырында шывыын шыварында ажылдап турар. Мында ажылдап турар тудугжуларның ажылын дүргедедир, тудугну ажыглалга киирер хүүсаазын кызырар талазы-биле, тудуг эргелелиниң удуртукчулары боттуг дузазын чедирбейн турар.

Алдыгы каътче дээвиир кылыр плиталар көдүртүр сүргезы кран чок. Ам мында ажылдап турар кранның суургазы алдыгы каътка деңгүп-ле чедер. Маңаа бедик крандан тургузар дугайында айтырыгны бригадир Т. Оюн эргелелдиң начальниги Г. Д. Гудимага июль айдан бээр тургузуп келген. Ол чүгле аазап каар боордан башка кандыг-даа боттуг дузаны мынчага чедирбээн. Дээвиирин дуглаарынга чүгле ийи плита салыры арткан. Ону алдыгы каътче көдүртүптер кран турган болза, ол шак-даа четпес үениң ажылдыр.

Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң база бир чижээ. Ол-ла бригаданың алды тудугжузун июль 13-те-ле Элегес-Аксында 18 аал чурттаар бажың тудар кылдыр чорутпан. Ол тудугжулар ажыл чок аңаа базып туруп берген. Ажылдаар дээш эртен ажылга чеде бээрге, чок болза кран чок болур, чок болза кран башкарыкчызы келбейн барган болур, чамдыкта кран үрелип каар. Бир эвес кран орта ажылдап турган чүве болза бир тудугжу-ла хүнде 15 рубльдиң тудуг-монтаж ажылын кылыптар аргалыг турган. Азы бир кижи-ле 3 кубометр туйбуну салыр турган, 6 кижи хүнде 18 кубометр туйбуну салып, тудугнуң темпизин дүргедедип болурун аргазы турган.

Тудугну аязы-бүрт материалдар-биле хандырарында улуг четпестер бар боор турарын үстүнде адааныыс тудугжу бригадаларның тудугжулары хомудап чугаалап турар. Туйбу, демир-бетон кылыглар, арматура, цемент болганчок үсту бээр. Ооң келирин манап, тудугжулар хөй үе-шакты чидирип турар. Цемент-биле чедир хандырар дугайында айтырыгны трестиң бүдүрүлге-технологтуг четчелээшкин эргелели чартык ай иштинде шиитпирлеп чадап турар.

Хандырылгада хажыдыышкыннарның уржуундан Ч. Доңгактың тудугжулар бригадазы бо чылдың эрткен сес айларында 40 муң 600 рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын чедир шиңгээдип албаан.

Дыка хөй тудугжу бригадалар ай эгезинден күжениишкиннинг ажылдавайн турарын, ай төнчүзүнде дүвүрелдаш-биле штурмнаар чоруктуң эгелээрин тудугжулар хомудап чугаалап турар. Тудугну дүрген тутсаш, дүрген ажыглалга дужаар турда-ла трестиң удуртукчулары тудугжуларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспайн, хандырылга чурумун сагывайн турарындан саадаашкыннар үнүп турар. № 48 тудуг эргелели (Б. Алехин), № 14 механизация эргелели (В. Лазарев), № 3 түс-кайжыткан тудуг эргелели (В. Фалелеев) тудугну хуусаазында дужаарынга саадаашкыннарны таварыштырып, кээрэлиг хүлээлгезин багай күүседип турарын айтыр херек.

Тудугга корум-чурумну тургузар, хандырылганы экижидер, дешпилгелиг чаа чүүлдү чептередир, бүдүрүлгениң сайзыраңгайжыдар дээш «Тыва тудуг» трестиң база оон салбырларының удуртукчулары боттуг хемчеглерни алыр үе келген.

М. ОЮН.

БАЙДАЛ БАКСЫРААН

ЛИМА. Барыын чүктүң банкыларынга Перунуң аажок хөй түңнүг даштыкы өрези чурттуң экономиктиг байдалының хенертен баксыраанының чылдагааны болган. Ол чорук ооң чонунуң амыдыралының байдалын дыка кудулаткан. Перунуң 6,8 миллион ажыл кылып шыдаар чурттакчы чонунуң 800 муң хирези ам ажыл чок арткан ол чериниң парлаалгаазы дыңнадып турар. Барык-ла 3,6 миллион хире кижи аап-саап ажыл кылыры-биле өйлешкен. Олар болгаш оларның өг-бүлелери коңчуг ядыы-түреңик чоруктуң байдалында чурттап турарлар.

Бир чыл бурунгаар эргелелге чагырганы холга алган Перунуң априст партиязының чазаа чуртту ханы экономиктиг сандараашкындан үндүрүп алырын оралдажып турар. Экономиканы хөгжүдерин хандырар, чурттакчы чоннуң амыдырал байдалын экижидер сорулга-биле чазак даштыкы садыглаашкындан кирген орулганың 10 хуу хирези-биле даштыкы өрезин төлээр шиитпирин хүлээп алган. Чазактың бо базымы Вашингтоннуң сагыжынга дыка таарышпас чүүлдү болдурган. Перунуң чижээн өске чаа хөгжүп орар чурттар эдерип бээр ирги дээр айыылзыныышкынны болдуруп турар. Бо шиитпир дээш чазакка кеземче көргүзер, өске саңхүү организацияларындан болгаш чурттардан оларның чээли алырын бергедедир дээш Ак бажың кордап турар.

(СЭТА).

Фашистиг хунтаның баштыңы Пиночеттиң халдаашкының соонда Чилиде байдал база катап улуу-биле чидиглешкен. Чурттуң бүгү девискээринде бужарлал байдалын, найысылалда комендант шагын тургускан. Кижи бүрүзүн чиндип, массалыы-биле тудуп, хоругдап турар (чурукта).

(СЭТА-ның фотохроиниказы).

Делегейге кады ажылдажылга

ССРЭ—КУР: кызыгаар чоогунуң садыглажыышкыны

Совет-кыдат харылзааларының сөөлгү үеде элээн көскүзү-биле чорул эгелээнин ийи чурттарның эрге-ажыктарынга кандыг-даа дадагалзаашкын чокка дүгжүп турар. Ол чорудуулга белен эвес болгаш үе негээр дээрзи билдингир. Ындыг болзажок ылаңгыя ийи чурт болгаш оларның улустары бот-боттары аразында чоок чурттап турар районнарда ооң тодаргай илерээшкиннериниң көстүп келгенин чугаалап болур. Чугаа болза ССРЭ биле КУР-нуң аразында кызыгаар чоогунуң садыглажыышкынының дугайында чоруп турар.

Чоокта чаа Иркутскиге болган чугаалажыышкын ону хөгжүдеринге элээн идигиг болган. Совет «Дальинторг» даштыкы садыг каттыжыышкыны биле кыдат садыг организацияларының төлээлекчилериниң аразынга аңаа эрткен ужуражыышкыннарының сорулгазы болза 1987 чылда кызыгаар чоогунуң садыглаашкынынга ажыглаар бараанныр хевирлерин шилип алыры турган.

Бистиң чуртувустуң ыраккы чөөн чүк районнары-биле КУР-нуң соңгу-чөөн провинцияларының аразынга садыглажыышкынны катап эгелээр дугайында дугуржулга ийи чурттуң чазактар аразынга 1982 чылда чедип алдынган турган. Бо үе дургузунда садыг талазы-биле кыдат делегациялар совет Ыраккы Чөөн чүктүң хөй-хөй хоорайларынга каш удаа чорааннар. Бистиң төлээлериивис Пекинге, Харбинге, Хух-Хотога чораан.

Ол ужуражыышкыннарның үезинде ийи чурттуң төлээлекчилери түс-түс черлерниң бүдүрүп үндүрген бараанныларының ассортиментилери-биле таныжып көрүп, кызыгаар чоогунуң садыглажыышкынының үезинде тыптып келгилээр айтырыгларны чугаалажып база шиитпирлеп турганнар деп, Хабаровск крайкүүскомунуң даргазының оралакчызы, элээн каш ужуражылгаларның киржикчизи Л. Домогальский чугаалаар. Хабаровск крайдан аңгыда, Приморье край, Амур болгаш Чита областар кыдат провинциялар-биле садыглажыышкынга кирипи бергеннер. Бо чылдан эгелээш ындыг ниитилиг ужуражылгалар удаа-дараа болгулаар, чүге дизе Казахстан, Киргизия, Таджикистан, Туркмения болгаш Узбекистан, Алтай болгаш Красноярск крайлар аразынга кызыгаар чоогунуң садыглажыышкынын боттандырып эгелээр дугайында ийи чурт дугуржуп алган.

Кызыгаар чоогунуң садыглажыышкын девискээриниң калбарганындан садыглажыры-биле саналдап турары бараанныарның ассортиментизи база өзүп турар. Кыдат тала биске келээ ажыл-агыйның продукциязын (ооң иштинде эът, соя, бобылар), пөстааны, дааранылга, трикотаж кылыглары, аяк-сава болгаш чамдык өске-даа бараанныр бээр. Бис бодувустуң ээлчээвисте — тудуг материалдарын (цемент, шил, хоолайлар) болгаш үр үеле ажыглаар бараанныр болур мотоциклдерни, холодильниктерни садар бис. Садыг саарылгазының өзүлдези база багай эвес: 1983 чылда, Ыраккы Чөөн чүкке кызыгаар чоогунуң садыглажыышкыны чүгле эгелеп турда, ооң ниити хемчээли 6,3 млн. рубль болган. Эрткен чылын бистиң чуртувус болгаш КУР бот-боттарынга 24,2 млн. рубльге бараанныр саткан. «Кызыгаар чоогунуң садыглажыышкыны ийи талага ажыктыг болуп турар. Бистиң регионаарывыстың чурттакчы чонунга улуу-биле херегленттинип турар бараанныарны шилип база ап турар бис. Кыдат тала база-ла ындыг сорулгалыг» — деп, «Дальинторгтуң» чиңгине директорунуң оралакчызы Б. Шуцкий чугаалады.

Ийи чурттуң кызыгаар чоогунуң районнарында бүдүрдүнүп, улуу-биле херегленттинип турар чамдык бараанныарны солужары, шынап-даа, ажыктыг болбайн канчаар. Төп районнардан азы оон-даа ырак үшкү чурттардан оларны сөөртүрүнүң оруунга, чугаалажып, дугуржуп алгаш, аңаа, кызыгаарга, солужуп садыглажыры кайызынга-даа ажыктыг. Чогум-на ындыг бараанныарны шилип садыглажырын дугуржуру-биле ийи чурттуң садыг талазы-биле төлээлекчилери чоокта чаа Иркутскиге база чыглып келгеннер. Иркутскиге ужуражыышкыннарны тайылбырлавышаан, Иштики Моол автономнуг районнуң кызыгаар чоогунуң садыг кампаниязының чиңгине директорунуң оралакчызы Сы Цин мынча дээн: «Чугаалажыышкыннарның түңнелдеринге бистер таарзындывыс. Кызыгаар чоогунуң садыглажыышкыны улам чедиишкинниг хөгжүүр дээрзинге бүзүрээр мен. Ындыг кады ажылдажылга экономиктиг ажыктыг болурундан аңгыда, бистиң улустарывыстың аразынга найыралды быжыглап, бот-бодувуста эки билчиришге дузалаар».

Александр БАТОЛИН.
(ПМА).

Иркутск.

Чаңчыл болгаш аажы-чаң дугайында

ҮЛЕГЕРНИҢ КҮЖҮ

Бо чылдың сентябрь 5-те «Шынның» дөрткү арынынга К. Салчактың «Чугаалажып, сүмележири чугула» деп материалы парлаттынган. Бодум хуумда-ла ол черле чугула материал деп санап турар мен. Оон чугулазы чүл? Аныяк өскенниң мөзү-шынар кижизидилгезиниң айтырыглары ында көдүрттүнген. Кижизидилге кайыын эгелээрил? Өг-бүледен, ада-иеден эгелээр. Кол өзээ ында. Оон-биле кады амыдыралдың кижизидикчи салдары, улуг кижилер-биле уруглар аразында шын тургустунган харылзаа база онза чугула.

Сурагжыт совет педагог В. А. Сухомлинскийниң айыткаары-биле алырга уругну кижизидери ол оруунга узун дургаар эвес, харын доора чыдып турда эгелээр дээн чижеглеп чугаалаарга кижизидилге мырыңай хензиг чажындан эгелээр ышкажыл. Чажында, бичезинде — өг-бүлезинге, оон соорту уруглар садынга, школага чогумчалыг кижизидилге чаңчылдарын болунга сиңирип ап шыдавайн барган азы ону кандыг-ла-бир чылдагааннар уржуундан бүрүн четче алдаан уругларның кижизидилгезин чер алдас болгулаар деп бодаар мен. Маңаа башкының родю, оон ачылыг салдары, үлегери база аң кескү черге турар.

Ажы-төлүн эки кижи болзун деп күзевес ада-ие кайда боор. Ынчаанмыже уруунга азы оглунга согур ынакшылдан ону эки кижи болурундан чайладып, үреп каан болур. Ындыг ада-иелер бисте база бар болдур ийин. Бүгү-ле чүвени еркээл-биле эрттирип-ле турганы, соонда барып, мөзүнга олуруптарга, ону бут кырынга тургузуп шыдавайн баар. Ам кээп өскээртен дуза дилээрге-даа, чамдыкта хөлү эрте берген болгулаар. Ындыг бе, кандыгыл? Силер чүү деп бодаар силер? Ада-иелер, башкылар, черле кижизидикчилер силерниң амыдыралчы шынныг чижектерлиг сакал-оналдарыңарны дыңнаксап турарлар хөй. Чажырбайн, ижиң кара чок сүмележе черле эки. К. Салчактың чагаазында кижи бүрүзүн ажык чугааже чалаан болгай. Ылангыя аныяк кижилерниң хөй-ниити черлеринге, чон аразынга, улуг кижилер ортузунга бодун ап чоруурунда четпес, эскиттиг чүүлдерни чамдыкта бо-ла эскерер болгай бис. Чон, улус бүрүзү буурул баштыг хоочуннарын онзагай хүндүлел-биле көөр чаагай чаңчылдарлыг дээрзин ында бижээн чораан. Ол чараш-тыр. Бистиң тыва улуста база шагдан бээр доктааттынып тургустунган шак ындыг чаагай чаңчыл, ёзулалдар бар, ону билбес кижи чок, ол хирезинде-ле чамдыкта ниити корум-чурумга чүүлдешпес чоруктарны эскере бээр бис. Ооң чылдагаанын чүл деп бодаар силер. Бети дээрге ниитиниң транспортунга улуг назылыгларга олут чайлап бээри-даа дижик. Шынап-ла автобус соңгазынче көргеш, ыяк олуруптарлар бисте хөй, а бир чамдык уруглар, оолдар улугларны хүндүлээриниң эп бедүүн чурумнарының дугайын черле билбес болгулаар болду бе деп карадып мен. Кымның буруузул ынчаш? Ада-иелерниң, башкыларның, бүгү-ле кижизидикчилерниң. Бичии кижиниң кара бичезинден чараш аажы-чаңның дүрүмнеринге чаңчыктырып кижизиткен болза, ол кажан-даа ындыг болбас. Чамдык ада-иелер ажы-төлүн хелүн эрттир чүгле бодунга ынак болурунга кижизиткен болур. Чүгле «мен мен» дээриден өске олар чүнү-даа сагынмас. Автобуска чораан эскерерге, 4—5 хар чеде берген бичиилер бееин чүгле олутка олурайн дээр, оон хоржок болза ыглаар, могаттынар болгай.

Уруглар албан черлеринге, школаларга, харын дээди болгаш ортумак-даа өөредилге черлеринге олдарын. уругларны чараш, мөзүлүг аажы-чаңга, ооң дүрүмнеринге катап-катап чаңчыктырып, өөредир болза, ол черле артык эвес деп бодаар мен. Чамдык башкылар, кижизидикчилер ону артык чүүл деп санап турар чадавас боор. Кижиниң кижизидери аңаа эки салдар чедирери черле кажан-даа орай эвес. Экиин эдергеш, бакка черле кажан-даа кирбес бис. Мен ынчаар бодап турар мен.

Кижизидилгениң чамдык ескиттери эвес болза ажы-төлдүң, ылангыя аныяк-өскенниң кижизидилгезиниң дугайында ол-бо чугаа-даа турбас ужурлуг чүве-дир ийин. Бир-ле катап болган частырыгның уржуундан эпчок байдал тыптып, ол олчаан хоржээлеп чорүй баар.

Уруглар-биле ада-иелерниң, улуг кижилер-биле ажы-төлдүң, аныяк-өскенниң аразында харылзаалар бот-боттарынга чоок, чаагай сеткилдиг болуру ынчангаш кончуг чугула деп бодаар мен. Башкы кижи бодунуң өөреникчилеринге ынак, олары дээш сагыш-сеткилин аарып чоруур, оларның чедиишкиннеринге өөрүүр, бир эвес частыпкан болза, ону бир-ле онзагай арга-биле эдер, аңаа дузалаптар болза, биске берге кижизидилгелиглер-даа турбас, олар эвээш болур ийик. Кижизидикчилерниң частырыгларындан уругларны дедир ындар таварылгалар хаая эвес таваржы бээр деп бодаар мен. Ол черле кончуг багай чорук-тур.

Кижизидилгеге үлегер-чижектиң салдары кончуг улуг деп К. Салчактың бижиин тударынга чөпшээрешпес арга чок. Чараш-чаагай чаңчылдар, культурлуг мөзү-бүдүш дугайын чугаалап, өөредип тура, ону боттары херекке албас, сагывас болза, эки өзүмнерин маңаары берге. Ынчан өзүмнериниң аразындан бок үнүштер чайгаар-ла деже тен үнүп кээр. Силер чүү деп бодап турар силер?

Б. ОЮН.

ЧУРУКТА: мөңгеде аныяк Тамара Ханум.
Ф. КУРБАНБАЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникаазы.

Бүгүнгеге Тамара Ханум деп сураглыг ССРЭ-ниң улустуң артизи, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады Тамара Артемовна Петросян 80 харлаан.

Бодунуң чогаадыкчы ажылын Тамара Ханум 60 чыл бурунгаар шүлүкчү болгаш композитор Хамза Хаким-заде Ниязиниң революстуг ырларын күүседип эгелээн. Ырлары 1925 чылда Парижке Бүгү-делегей делгелгезинге достаглан улустуң талантыларының канчаар чечектелип, сайзырап турарын ол аң баштай көргүскеннериниң бирээзи болган. Ол үеден эгелээш, артистиң концерт көргүзүп чоруур оруктары хөй хоорайларны болгаш чурттарны таварып эртең. Ажылчыннар болгаш солдаттар, плотиналар, каналдар, демир-оруктар, электростанциялар тудукчулары-биле, хөвең өстүрүкчүлери болгаш малчыннар-биле ужуражып, төрээн чуртунга ол хөй удаа чоруп келген. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тамара Ханум фронт чоогунга болгаш фронтуга концерттерге киржип чораан.

Аңаа хамааржыышкан кайгал, мактаал сөстерниң аразынга «катаптаттынмас» деп сөс хөй удаа таваржыр. Бодунуң бөрүкчүлерин артистиң Совет Эвилелиниң улустарының, делегейниң улустарының ырлары болгаш танцылары көргүскен оон программазы катаптаттынмас салым-чаяаны-биле болгаш мергежилдии-биле ылгалып турар.

СҮМЕЛЕЖИП АЛГАН БИС

Районнуң эге класс башкыларының методика каттыжыышкынынга чорудар ажылдың дугайын өөредилге чылының баштайгы хүннеринде-ле дугуржуп алган бис. Кайы школага чүнү эрттирерин тодарган. Бүгү ажылдарны реформаның негелдезин ёзугаар чорударын көрдүнген. Хөй чылдарда ажылдап келген хоочуннар аныяктарга арга-дуржулгазын дамчыдар, сүмелээр. Эртен өөредилге чылында база кызымак ажылдап, ажык кичээлдерни эрттирип келген. Каттыжыышкынны Эрзин ортумак школазының эге класс башкызы Л. Т. Дамба-Хуурак удуртуп турар.

Эрзин, Нарын, Сыдыс дээш өске-даа школаларның башкылары ажык кичээлдерни чорудкан. Аңаа кандыг арга-хевирлерни ажыглап турарын көргүзүп турганнар. Оларның аразында М. Б. Кунзужап, В. К. Нурзат, А. Б. Шойдук, С. К. Куулар, Н. Э. Ендан дээш өске-даа эки ажылдыг башкылар кирип турар. Башкыларга тускай илеткел белеткээрин оларның ажыл-дуржулгазының аайы-биле база дагзып турар. Ол илеткелдерни баштай школа бүрүзүнге чугаалажып, дыңнап эрттирер, ооң соонда тус-туста эгелээн бис.

Чаа өөредилге чылында районнуң шупту школаларынга кичээлдерге олуржур, ол-ла школаларның методика каттыжыышкыннарының ажылы-биле таныжар, көргүзүг материалдарының делгелгезин база чорудар. Ниитизи-биле ажыл чүгээр чоруп турза-даа, бистиң сагыш салза чогуур ажылдарывыс кончуг хөй. Кайы-даа школада уругларның билии кызыы, орус дылга кошкак. Кыдыраашка бижилгеде үжүктерни шын эвес элементилер-биле тудуштуруп турар, тыва дылга, ылангыя Нарын школазының өөреникчилери кошкак, ада-иелер ону кичээнгейге алыры чугула.

Б. КЫРГЫС.

Сентябрь 27 — Туризмниң бүгү-делегей хүнү. Сылва — Барыын Уралдың эң солун суг оруктарының бирээзи. Ооң янзы-бүрү участоктарынга аңаа ырактан кээп турар дуржулгалыг туристер-даа, суг туризминге чаа эгелеп чоруурлар-даа аян-чорук кылып болур.

ЧУРУКТА: Сылва хемде.
В. ДАВЫДОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникаазы.

«ХҮНЧҮГЕШТЕ» КАНДЫГЫЛ?

Келир кышка хыйамчалыг белеткенгенинден кандыглаа албан, организация коллективиниң челиишкиниг ажылдаары хамааржыр болгай. Уруглар албан черлери база онза чугула албан черлери, чаштарның амыр-шөлээн өзери, төлептиг хамаатылар кылдыр эки кижизиттинери ол бүгүден база чугула хамааржыр. Ак-Туруг суурда «Хүнчүгеш» ясли-сад мооң мурнунда чылдарда кышка кошкак белеткенип турган болза, бо чылын ындыг эвес. Бүгү ажылдарны коллектив кежигүннери бир дем-биле шалыпкын чорутканнар.

Септелгениң чорударынга баш бурунгаар белеткенип, чугула херек чүүлдерни тып-тыныпп алганнар. Дилиг материалы, чугай, ойнуг будуктарны эрте-ле тыптыпкан. Уруглар албан черин септээри-биле үр хуусаада хаантар чоруктан чайлаан. Ясли-садтың девискээринде уруглар ойнаар черни чаарткан. Херимнерни будуп каапы көрүштүг. Бичии чаштарның ойнаар шөлүнде бо чылын ада-иелерниң болгаш уруглар садының коллективиниң киржилгези-биле ажыл соонда хостуг үезин ажыглап турган, янзы-бүрү ойнаар чүүлдерни кылган.

Ясли-садтың иштинде шалаларын, өрээлдерниң ханаларын, соңга рамаларын чаразтыр довулаан. Үрелген чүүлдерни септеп кылган, чылыглаашкынны чорудкан. Одаар хөмүр-дашты дүжүрген. Септелгени дүргэн, шынарлыг чорударынга коллективтиң бүгү кежигүннери идепкейлиг киришкеннер.

С. СОТНАМ.
Улуг-Хем район.

В. АМЫРНЫҢ «Күс — куда үези» деп фотоэтюду.

СЕМИНАР ЭРТ ИП ТУРАР

Драматургтарның болгаш ыраажыларның республика семинары Кызылда ажыттынган. Ооң ажылында шии бижиир үжен ажыг кижи, театрның, филармонияның ыраажылары киржип турар. Семинарны хөгжүм-шии театрының директору С. Л. Ооп ажыткан.

Москвадан келген башкылар, критиктер авторлар-биле ажылдап, оларга практиктиг дузаны көргүзер. Ыраажылар-биле РСФСР-ниң улустуң артизи, Күрүнениң театр уран чүүлүнүң институдунуң профессору А. К. Матюшина ажылдаар. Ол-ла институттуң башкызы Е. В. Тихвинская, Москваның академиктиг уран чүүл театрының театр студиязының башкызы И. И. Власов, Бүгү-эвилелдиң театр ниитилелиниң критиги Е. Т. Розанова драматургтарның чогаалдары-биле таныжып, оларга арга-сүмезин бээрлер.

Теория айтырыгларының талазы-биле беседаны Чөөн Сибирьниң культура институдунуң профессору, искусствоведение эртемнериниң доктору, Бурят АССР-ниң эртемниниң болгаш уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы В. Ц. Найдакова чорудар.

Семинарны бо хүннерде түңнээр. Тыва театр уран чүүлүнүң, тыва драматургияның хөгжүлдезинге, ээс тургустукуушкунунга арга-дуржулга солчулгазы ажыктыг болуру чугаажок. Ам бөлүк аайы-биле кичээлдер эртип турар.

Бистиң корр.

Улусчу чогаадылганың болгаш культура-чырыдыышкынның ажылының эртем-методиктиг төвү политика-кижизидилгелиг ажылдың салбырынга шериг-патриотчу кижизидилге методизинге дээди эртемниг кижини, организастыг секторунга ортумак тускай эртемниг улуг методисти, ыры-хөгжүм ансамбльдериниң талазы-биле методисти, чуругага уран чүүлүнүң талазы-биле тускай ортумак эртемниг методисти (3 чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг) улусчу чогаадылганың киллиизинге ажылче чалап тур.

Айтырыгларны дараазында адресте тодарадыр: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 15. Телефоннары — 2-48-62, 2-54-00.

Кызылда ДОСААФ-тың техниктиг каттышкан школазы кежээки курстарга өөредири-биле секретарь-машинакчыларны, радиотелеграфистерни, радиотелемастерлерни, «А», «В», «С», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын хүлээп алыр. 1—2 класстың чолаачыларының билиин бедидер.

Кичээлдерни бөлүктерниң чыгдынганының аайы-биле 18 шак 30 минутада эгелээр.

Айтырыгларны дараазында адресте тодарадыр: Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 49, телефон — 2-25-28.

ХООРАЙ СОВЕДИНГЕ ХАМААРЖЫР ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢНАРЫНЫҢ ЭЭЛЕРИНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Бажың иштиниң инженерлиг белдирлеринге авария болгаш септелге ажылдары кылыр апарган таварылгада авария албанының 2-34-68 болгаш 2-17-33 дугаарлыг телефоннарынче долгаарын Кызылдың бүдүрүлге-ажыглал чуртталга трезин дыңнадып тур.

Авария албанының адрези: Кызыл хоорай, Сесерлиг кудумчузу, 32 дугаар бажың.

Бүгү садыг организацияларының болгаш ниитиниң чемненилге черлериниң киржилгези-биле «Күс-86» деп республика ярмарказын Кызыл хоорайның Октябрьская кудумчузунга сентябрь 27-де эртенгиниң 11 шактан эгелеп чорударын Тыва АССР-ниң Садыг министерствозу дыңнадып тур.

Красноярскиниң көдээ ажыл-агыйы институдунуң Тыва филиалы белеткел салбырынга дыңнакчылар хүлээп алырын чарлап тур.

Белеткел салбырынга кирерин күзээн кижилер дараазында документилерни кийрер: шилип алган мергежилин айыткан, филиалдың директорунуң адынга бижээн билдириишкин, ортумак билиг дугайында документ (бодуу), бүдүрүлгениң удуртукчузунуң, бухгалтериниң холу үжүү салганы коллективтиң хуралының протоколунуң дугаарын, ай, хүнүн айыткан албан бижик, шериг кезээниң командириниң ат салганы шериг документилерин, ажылдап болгаш албан эртирип турар черлеринден бүдүрүлге характеристиказы, бөрт чокка тырттырган 3х4 хемчээлдиг алды фото-чурук, дугаары 286 майыктыг эмчи шинчилгезы, күш-ажыл дептерин удта бижидилге (ону удуртукчу бүрүзү шывыдып каан болур). Салбырга кирип алган соонда күш-ажыл дептерин (бодун) эккээр.

Агрономия болгаш зооинженерлер факультеттеринге кирерин күзээннер-биле химия болгаш биология талазы-биле беседа чорудар.

Документилерни 1986 чылдың октябрь 1-ден эгелеп хүлээп алыр.

Бистиң адревис: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1«В» дугаарлыг бажың. Филиалга алды дугаарлыг автобус-биле чедер.

КАИ-ниң дыңнадыы

ХАРЫСАЛГА ЧОК ЧОРУКТАН

Сентябрьның 10-дан 20-ге чедир республикага автотранспорттуң озал-ондаа 11 удаа болган. Ооң түңнелинде 7 кижи амы тынындан чарылган, 7 кижи балыглаткан. 4 аварияны эзирик чолаачылар кылган. Оон аңгыда чадаг кижи кырынче халыткан 5 таварылга болган.

Эрткен он хонукта болгулаан таварылгаларны сайгарып көөрге, аварияларның колдуунда-ла арагалаар, харысалга чок чоруктан болуп турганнар. Машинаны эзирик башкарар чоруктар ам-даа читпээн. Чижээ, чолаачы В. Ясут дээрзи «Запорожец» маркалыг машина мунуп чорааш, Кызылдың Кузнецов болгаш Космонавтылар кудумчуларының белдиринге машиназын аңдарган. Ол ажык чыткан кудукту эскербейн халдып ора, хенертен ооре машиназы аңдарылган. Ырактан көскүн чыткан ажык кудукту кээчен эскербээнин КАИ ажылдакчылары хынап көөрге, В. Ясут эзирик болган. Машинага чораан чаштар когараан.

Барыын-Хемчик районда көжүп чоруур механизасчаларның бирээзиниң чолаачызы машинаны эзирик оорлап мунгаш чорупкан. Ол Хемчикти кежир туткан көвүрүгнү дыка дүргеп халдып кежип ора, көвүрүгден ажа халыда берген. Чолаачы болгаш ийи харлыг чаш уруг өлген, аңаа чораан база бичии оол харын эпчип тынып келген.

«Эзирик чолаачы — кем херек үүлгеткикчизи» деп чугаазының шынныын бо чижектер бадыткаар. Ындыг-даа болза, эзирик чоруур чолаачылар ам-даа бар болуп турар. Эрткен он хонукта Кызылга «аксы чыттыг» он тос чолаачыны КАИ ажылдакчылары туткан. Оларның аразында Улуг-Хемниң ыяш ажыл-агыйы черинин инженери А. Уэленов, «Совет Тыва» совхозтуң чолаачызы В. Кыргыс, Элегес-Аксының туйбу заводунуң ажылдакчызы Ю. Черменёв олар бар болган.

Янзы-бүрү медээлер

ЧЕРНОБЫЛЬЧЫЛАРГА ДУЗА КЫЛДЫР

Чернобыльга атомнуг электростанцияга авария үезинде качыгдаан кижилерге совет улус сеткил-сагыжының хамызындан дуза-деткимчени чедирерин күзеп, № 904 агар санче акша шилчидерин уламчылап турарлар. Тываның ыңкылчы чону бо херекке төлептиг улуун киириштирип турарлар. Өвүрнүң «Торгалыг» совхозтуң ажыл-шинчилери чернобыльчыларга дуза көргүзери-биле бир муң рубльди шилчиткеннер. Ол ышкаш районда тудуг-септелге участогу бир хүннүң шалыңын шак ол агар санче шилчилер.

М. ЭРЕС-ООЛ.

КОЛЛЕКТИВТИҢ ДУЗАЗЫ

Сүт-Хөл районнуң Кара-Чыраа ортумак школазының өөреникчилериниң «Ызыгырал» бүдүрүлге бригадазы эрткен чайын эрестиг ажылдааннар. Башкы Чечен-оол Ооржактың удурткулгазы-биле ниитиниң малынга чем белеткелинге идепкейлиг ажылдааннар. Уруглар «Сүт-Хөл» совхозка 30 тонна сиген белеткеп бээр хүлээлгезин 30 тонна кылдыр ажыр күүсеткеннер.

Чайны өттүр ногаалар ажаан, бок үнүштерни аштап келгеннер. Капустаны өстүргеш, ооң ажы түжүттү алганнар.

БАШКЫЛАР 60 ТОННАНЫ

Чыраа башкылары ниитиниң малынга чем белеткелинге идепкейлиг болганын демдеглээр апаар. Башкы Алексей Моңгуштуң удуртулгазы-биле башкылар, ажылчыннар шалыпкын ажылдааш, дөртен тонна сигенни белеткээннер. Черле ынчап Кара-Чыраа школазы совхоз бүдүрүлгезинге улуун киирип, чылдың кайы-даа үезинде дузазын кадып турары эки.

Б. ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45—Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежириниң маргылдаазы. 9.00 — Грузин улусчу танцылар. Тбилисиден дамчыдылга. 9.35 —«Билдингир-даа бол, эдептиг». 10.35 — Концерт залында — школачылар. 11.25 — 11.30 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Ырак болгаш чоок». Док. фильмнер: «Флот командылап тур мен. Шмидт». «Дайынны сон тур мен». 15.25 — Черде, дээрде, далайда. 15.55 — «Мазовше» ансамбльдиң концерти. (ПУР). 16.20 —«Казы болап көрээлинер». «10 «А»-биле ажык чугаа». 17.15—Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Эр улус. АКШ биле Японияның шилиндек командалары. Франциядан дамчыдылга. 18.00 — «Дем каттыжылгазы». Социалистиг чурттарның бүдүрүлгезин автоматчыдар талазы-биле каз ажыл-каттыжылгазының айтырыгларының дугайында. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00—Агроүлетпүр: бөгүн болгаш даарта. 19.30 — Бут бөмбүүнге Европа чемпионадының шилилже маргылдаазы. Исландия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Исландиядан репортаж. 21.00 — «Үе». 21.35 — Төрүттүнгенинден бээр 80 чылынга. «Композитор Шостакович». Док. фильм. 23.25—Бөгүн делегейде. 23.40—00.05 —Шыдыраага делегей чемпионады. Удук негежириниң маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —Док. телефильм. 8.35—9.35 —А. С. Пушкин. «Капитан уруу». 7 класс. 9.05; 12.40 —Испан дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Коллективизацияже углапышкын. 10.35 — 11.40 — Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Кижи. 11.05 — Орус уран чүүл. Чоңгары болгаш ыяшка кааастап чуруур. 12.10—Арага ишпес чорук —амыдыралдың негелдези. 13.10 —«Баксырап балыышкыны». Уран-чечен фильм. 1,2 сериязы. 15.25 — 15.30 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00. — Док. фильмнериниң программазы. 18.45 — «Сонуургактарга». Чурукка уран чүүлүн билип алыры. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төнү». Программада: Медээлер. «Колхозтуң ажыл-агыйының хүн демдеглели». «Кышка белеткел». Хоорайның коммунал ажыл-агый болгаш чуртталга трезиниң начальниги Э. Д. Ооржактың чугаазы. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Василий Федоровтуң поэзиязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «База катап ынакшыл дугайында». Уран-чечен фильм. 23.10—01.05 — Спортчу программа: хоккейге ССРЭ-ниң чемпионады. «Спартак» — «Крылья Советов»; ССРЭ улустарының IX чайгы спартакиадазы. Спортчу гимнастика.

Редактор В. С. ШАРАВИН

Кино

СЕНТЯБРЬ 25-те

«НАЙЫРАЛ»: «Научись танцевать» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда (узаткан).

«ПИОНЕР»: «Василиса Прекрасная» 9.30, «Бесконечная история» 11.10, 13.10, 15.00, «Вспышка» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда (узаткан).

«КАА-ХЕМ»: «Тихая застава» 14.00, 15.50, 16.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Седьмая мишень» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда (узаткан).

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Русь изначальная» (1, 2 сериязы) 17.00, 20.00 шактарда.

Агаар

Республикага шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың хүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 0-тен 5 градус чедир чылыг болур. Чамдык черлерге 0-тен 5 градус чедир соор. Хүндүс 16—21 градус чедир чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың хүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 0-тен 2 градус чедир чылыыр. Дөңнеттээр чадавас. Хүндүс 18—20 градус чылыг болур.

ШЫН. Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-18, чагаа килдизиниң 2-41.27, информация килдизиниң 2-20.60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27.41 бухгалтериниң 2-12-45 солун келбейн болганда 2-32-75 телефонче долгаар

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3367.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—06011.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1986 чылдың сентябрь 26 пятница № 226 (13226)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

КУЛЬТУРА АЖЫЛЫНГА ПАРТИЙЖИ УДУРТУЛГА

Кижи дээш сагыш салыышкынны бирги черге тургузары —партия организацияларындан негеттинип турар чугула сорулгаларның бирээзи. Ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле чергелештир, чоннуң хостуг үезин ажыктыг, солун кылдыр организастаарынче кичээнгейни мөөңнээр, культура албан черлериниң ажылынга партийжи удуртулганы күштелдирер хемчеглер чер-черде чаа негелде ёзугаар алдынып турар. Кижи ажыктыг дыштанганда, ажылдаар хөөнү эки болур. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү-биле, кижизидилге айтырыы-биле сырый холбаалыг бо чугула айтырыгларны культура-спорт комплекстери шиитпирлежир. Клубтарны, стадионнарны, агитшөлчүгештерни, кызыл-булуңнарны дыштанылганып, кижизидилге ажылының төвү болдурарын, бо ажылды профэвилел, комсомол организациялары-биле бир демниг чорударын парткомнар, партия эге организациялары чедип алыр ужурлуг.

Культура-спорт комплекстериниң ажылын шуудадырынга шаптараазынныг чүүлдер таваржып турар. Кызыл хоорай болгаш чамдык районнардан өскелери акшаландырыышкын ажытпаан. Райкүүскомнар даргаларының оралакчыларының, көдээ Совет күүскомнарының даргаларының баштааны чөвүлелдер чаа аргалар-биле ажылдаарынче оожум шилчип, үстүнде айтыышкын манап орары-биле партия комитеттери эптежип орары чептес. Төлевирлиг хемчеглер эвээш. Чүгле ийи-чаңгыс сонуургал аайы-биле клубтарның каттыжыышкыннарның кежигүннеринден дадывыр хавырып турар. Оларның ажылын каш кичээл-биле кызыгаарлап, клубтуң уставын, ажылдаар графигин, кежигүннерин тодаратпайн турар.

Клуб албан черлерин болгаш спорт дериглерин чөп ажыглаары ам-даа чедип алдынмаан. Чамдыктары чүгле кино көргүзеринге өйлежип турар. Солун, бодамчалыг ажылдар эртпейн турарындан клубка улус шоолуг келбес. Кызыл-булуңнарга чүгле байырлыг хуралдар эртип турар, күш-ажылдың мурнакчыларынга тураскааткан кежээлерни ында-хааяа организастап турар. Стадионнары ээнзирээн суурлар эвээш эвес. Культура албан черлериниң тудуу, септелгези, дерилгези база партия организацияларының кичээнгейинден үнмес айтырыглар болур ужурлуг.

Янзы-бүрү категорияның кижилери-биле тускайлан ажылдаарынга, чоннуң чогаадылгазын сайзырадырынга, ылаңгыя уруглар-биле ажылды экижидеринге, сонуургал аайы-биле каттыжыышкыннарның, клубтарның үлүү улуг. Республикада үре-түңнелдиг ажылдап турар клубтар эвээш эвес. Кызыл хоорайда «Хозяюшка», Каа-Хем районда «Мерген —Шевер-кыс» болгаш өске-даа черлерде херээженнер чөвүлелдери-биле кады ажылдап турар клубтарның дуржулгазын өөренип болур. Ногаа ажаарынга, сад өстүреринге, дааранырынга, аргыырынга, чем кылырынга кым мергежиксевес боор. Аныяктар клубтары Улуг-Хемде «Диалог», Ак-Довуракта «Ровесник», Кызыл хоорайда «Собеседник», Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Каа-Хем районнарда сонуургал аайы-биле каттыжыышкыннар доктаамал ажылдыг. Партия комитеттери оларның удуртукчуларын шилип, кичээлдеринге таарымчалыг байдалдарны тургузарын чедип ап турар. Өске черлерде бо талазы-биле ажылды диргизери чугула.

«Мээн суурум — мээн салым-чолум» деп Каа-Хем районда эртип турар байырлал чанчылчаан. Найысылалда болгаш өске-даа чурттакчы суурларда кудумчу болгаш өг-бүле байырлалдарын эртирип турар апарган. Чурттап турар чер аайы-биле кижизидилге ажылын калбаа-биле ажыглаарын партия организациялары чедип алыр ужурлуг.

Агитбригадалар хүнүн чугула айтырыынга дегбейн турар. Таңдының, Кызыл хоорайның агитбригадалары четпестерни шүгүмчүлээн, үениң негелдезинге дүүшкен программаларлыг.

Улусчу университеттерниң ажылы сөөлгү үеде кошкаан. Талантылыгларны илередиринге улусчу театрлар көскү ажылды чорудуп турар. Бай-Тайгада режиссёр Б. Чүльдүм-Сүрүн, Мөңгүн-Тайгада У. Хертек, Ак-Довуракта Р. Сат эки шынарлыг шиилерни тургузуп, чоңга көргүзүп турар. Репертуарны шилижери, шиниин баш удур сайгарылгазын кылыры чугула болуп турар. Ол ышкаш боттывынгыр артистерге хей болгаш өске-даа херекселдер четчелээри боллунмайн баар тарыгалардан чайлаар херек.

Кадрлар-биле ажыл—соңгаарлаттынмас сорулгаларның бирээзи. Бо ажыл хүн бүрүнүн кичээнгейин негээр. Чамдык черлерде клуб директорлары, баянистер, хөгжүмчүлер чедишпес, оларның ажылдан үнер-кирер чоруу хөй. Специалистерни бажың-балгат-биле хандырары чедип алдынмааныңдан келген кижилер чоруптар. Оон уржуунда клуб директорунга душкан-на кижини кирип каар. Бо таварылгада эрецгейлээшкинден уштунмайн баар. Специалист эвес кижи ажылче ханылап кирбейн, ийи-чаңгыс концерт-биле кызыгаарланыр. Бо-ла чылдагаан-биле саазын кырында пландардан өске, чурттакчы чоннуң сонуургалынга дүүштүр ажыл чок боор. Кадрларның белеткелинче, оларны ажылга быжыглаарынче угланган хемчеглерни партия организациялары холга алыр болза, ынчан байдал экижип болур. Культура ажылдакчыларының ат-алдарын көдүрүп, оларга деткимчени көргүзер херек.

Эде тургустунуушкунуң бо үе-чадазында культура ажылынга партийжи удуртулганы күштелдирери чугула.

Ажаалданың хүн демдеглели

КҮС ДАЛАШТЫРЫП ТУР

Сентябрь 25-тиң медээзи-биле алырга, республикада хүжүт ажаалдазының байдалы мындыг: бирги одуругда — көзер шөл, ийигизинде — ажааган шөл, үшкүзүнде — бир гектар черге онаалтыр алган хүжүт, дөртүгүзүнде — күрүнеге хүжаагаш тараа (тонна-биле)

Бай-Тайга	1183	1137	10,1	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	3377	13,3	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	3875	15,6	935
Чөөн-Хемчик	12433	6140	11,9	757
Улуг-Хем	16142	11905	15,1	2489
Таңды	42210	32891	12,5	11796
Бии-Хем	25307	18234	13,9	5356
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25895	23844	9,9	6552
Тес-Хем	2302	2931	11,8	131
Эрзин	3023	3593	9,6	397
Кызыл	23989	20576	11,6	7317
Республика	161057	128503	12,5	35730
Эрткен чылын	160000	83374	12,2	—

СЕНТЯБРЬ 25-ТИҢ БАЙДАЛЫ-БИЛЕ

3 5 7 3 0

ТОННА ТАРАА КҮРҮНЕГЕ ДУЖААТТЫНГАН БОЛГАШ ОЛ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ УЛУС АЖЫЛ - АГЫЙЫНЫҢ ПЛАНЫН РЕСПУБЛИКА КҮҮСЕДИПКЕН. АМГЫ ҮЕДЕ НЕМЕЛДЕ ДУЖААЛДАНЫ КҮҮСЕДИР. ДЭЭШ СОВХОЗТАР ТАРАА ДУЖААРЫН УЛАМЧЫЛАП ТУРАР.

ЧУРУКТАРДА: Арыг-Бажы-ның тараа шаңында; картофель ажаалдаазында ажылчыннар Александра Бапаандай, Мижит-оол Тас, Кара-оол Хандыжаа.

«Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажында тараа шаңында бо хүннерге чедир үш муң ажыг тонна кызыл-тасты арыглап, шыгжамырже чудуруп чорут-кан.

Ажылчыннардан Сандакпаа Ховалыг, Светлана Дагбаалай, Мария Данзырын техниканы сокчаал чокка ажыглап, кызымак ажылдап турар.

«Улуг-Хаяның» Арыг-Бажыңга тараан картофельдиң ажаалдырынга Кызылдан барган студентилер база киржип, күш-ажылчы үлүүн киирип турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

МОСКВАДА ЧЕДИП КЕЛГЕН

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың чалалгазы-биле Малагасий революциязының Авангард партиязының Чиктиле секретары, Мадагаскар Демократтыг Республиканың Президентизи Д. Рацирака кадайы-биле Москвада сентябрь 24-те чедип келген.

Аэродромга Д. Рациракааны болгаш оон кадайын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко кадайы-биле болгаш албанның өске-даа кижилери уткаан.

• • • (СЭТА).

Ол-ла хүн Кремльге А. А. Громыко биле Д. Рацираканың аразынга чугаалажыышкыннар болган.

Талалар эш-хүу өзүлүүн бот-боттарын билчиринин байдалынга боттарының чурттарының шуптуку амыдыралының кол айтырыгларының дугайында информация солушканнар. Делегей амыдыралының кол айтырыгларының талазы-биле тодаргай саналдарын солчуушкуну болган.

Талалар чамдык кады ажылдаан кылган совет-малагасий документилерге ат салырының дугайында дугуржуп алганнар.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң чазаның ады-биле Кремльдиң Улуг ордузунга Д. Рацираканың аллары дээш дүъштеки шайлалга тургускан.

Аңаа совет таладан А. А. Громыко кадайы-биле, Г. А. Алиев, Н. В. Талызин, А. Ф. Добрынин, А. Н. Яковлев, албанның өске-даа кижилери чорааннар.

Чылыг болгаш найыралчы байдалга эрткен дүъштеки шайлалга үезинде А. А. Громыко биле Д. Рацирака чугаа солушканнар. Оңу кичээнгейлиг дыңнаан болгаш алгыш частакашкыны-биле уткаан.

(СЭТА).

ПАРЛАЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

КНО-нуң Кол Ассамблеязының 41-ги сессиязынга АКШ-тың президентизиниң чугаазы-биле холбаштыр сентябрь 24-те ССРЭ-ниң ДХМ-ниң Парлалга төвүнге совет болгаш даштыкы журналистерге парлалга конференциязы болган.

Парлалга конференциязынга медеглелди ССРЭ-ниң даштыкы херектер министрииниң бирги оралакчызы С. М. Воронцов кылган. Пропагандистиг ол чугаага ниити үнелелди аңаа-ла, Кол Ассамблеяга, Э. А. Шеварднадзениң чугаазынга берген. Президентиниң чугаазы бо удаада база-ла боттуг байдалды өскээр көргүзүп турар, ылаңгыя Совет Эвилелиниң политиказынга хамаарыштыр чүүлдерни өскертип турар хөй чүүлдерлиг болган деп, ол чугаалаан. Бо удаада бодунун үнелелдеринге боттуг чүүлдер ырак антисоветчи эргижирээн чүүлдерни болгаш дыңнадыгларны президент ажыглаан.

Дээди деңнелге чагаа солчуушкунунуң чажыт байдалын үрээри боор болур чүүл кылдыр санаан, ол айтырыглар талазы-биле америк турушту каастай көргүзери-биле июль 25-те М. С. Горбачевче чоруткан чагаазының утказын президент тайылбырлаан. Чагаалажыышкын үезинде идиг үнзүргени чамдык америк саналдарны ядролуг чепсек талазы-биле чугаалажыышкыннарга тургустунуп келген айтырыгларны шиитпирлээринге тергиин эки чүүлдер кылдыр көргүзерин ол ораллашкан.

Ынчалзажок оон мурнунда бодунуң алганы аймак чок чоруктуң айтырыгларының космос, стратегтиг шаап халдаар, ортумак ыраашылдыг ядролуг, оператив-тактиктиг ядролуг, химиктиг болгаш аңаа боо-чепсектерниң кол айтырыгларын шиитпирлеп болур долу системазынга хамаарыштыр совет таланың тодаргай болгаш биледнигир боттуг саналдарын кииргеш М. С. Горбачевтуң июнь 19-та чоруткан чагаазының дугайында президент чүнү-даа чугаалаваан.

Чоокку үеде ядролуг бүгү шенелделерни соксадырынга чепшээрел бээриниден президент чайлай берген. Оон чугаазы, чугаалажыышкыннарга америк туруштуң анализи ышкаш, президент Рейганга бистиң чугаалап турган боданывысты — америк удуртулга боо-чепсекти эдере бүдүрерин соксадырынга, чепсегленииишкинин боттуу-биле дужүреринге чедирип турар дугуржулгаларны дилеп тыварынга белен бе дээр боданы база катап тургузуп турар.

Журналистерниң айтырыгларынга харыылар бердинген.

(СЭТА).

Төрээн чурттуң бедик шаңналдары-биле, эштер!

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң болгаш ажылдан кылырының талазы-биле он бирги беш чылдың онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге чедип алган чедиишкиннери дээш РСФСР-ниң агроүлетпүр комплекизиниң бүдүрүглериниң болгаш организацияларының колхозчуларының, ажылчыннарының болгаш специалистериниң улуг бөлүүн ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1986 чылдың август 29-та Чарлыы-биле ССРЭ-ниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаан. Оон иштинде

ТЫВА АССР-ДЕН:

ЛЕНИН орден-биле

Иван Симчитович Данзурун — Тес-Хем районнуң «Чодураа» совхозунуң хойжузу.

ОКТЯБРЬ РЕВОЛЮЦИЯЗЫ орден-биле

Доржу Саяович **Дандар** — Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң механизастаттынган отрядының начальниги.

Алдын-кыс Санаа-Байыровна **Монгуш** — Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозунуң саанчызы.

Орус Сандыкчапович **Намдаа** — Эрзин районнуң «Морен» совхозунуң хойжузу.

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ КЫЗЫЛ ТУК орден-биле

Ираида Петровна **Глушкова** — Бии-Хем районнуң «Саян» совхозунуң саанчызы.

Алексей Васильевич **Гольцов** — Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозунуң механизатору.

Юрий Михайлович **Злыгостев** — Тываның Күрүнениң көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының кол агрономy. Таңды район.

Пётр Фёдорович **Иванов** — Кызыл районнуң «Көк-Тей» совхозунуң бригадири.

Сарыглар Тогус-оолович **Кертик-оол** — Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозунуң чолаачызы.

Шагдыр Сатович **Минчит-оол** — Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң хойжузу.

Дотчуумаа Кертик-ооловна **Монгуш** — Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозунуң саанчызы.

Чыважик Самыяович **Норбу** — Каа-Хем районнуң «Кызыл тук» совхозунуң инек кадарчызы.

Николай Иванович **Овчаров** — Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозунуң механизатору.

Анай-оол Ензакович **Салчак** — Тываның Күрүнениң көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының механизатору. Таңды район.

Дмитрий Иванович **Сацук** — Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозунуң комбайнери.

Серенмаа Дашовна **Содунам** — Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозунуң хойжузу.

Ийне Ажыевна **Түлүш** — Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң хойжузу.

Шулуу Санчаевич **Чоолу** — Таңды районнуң «Россия» совхозунуң инекчизи.

УЛУСТАРНЫҢ НАЙЫРАЛЫ орден-биле

Кызыл-оол Васильевич **Бады-Хоо** — Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң механизатору.

Александр Фёдорович **Горбаник** — Тываның Күрүнениң көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының бригадири. Таңды район.

Ольга Тимофеевна **Ензак** — Тываның Күрүнениң көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының килдис эргелекчизи. Таңды район.

Леонид Павлович **Килин** — Кызыл районнуң «Кызыл» куш фабриказының директору.

Алдын-оол Кылынмаевич **Кызыл-оол** — Сүт-Хөл районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунуң ажылчыны.

Николай Павлович **Поркин** — Каа-Хем районнуң «Ленинче оруқ» совхозунуң механизатору.

Очур-оол Марчин-оолович **Оюн** — Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозунуң механизатору.

Шактар Өшкү-Саарович **Саая** — Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозунуң хойжузу.

Чүглур-оол Иргитович **Тарын-Базыр** — Мөңгүн-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» совхозунуң хойжузу.

Доржу-Белек Балдырович **Чопуй** — Эрзин районнуң «Чаа оруқ» совхозунуң директору.

«ХҮНДҮЛЕЛДИҢ ДЕМДЭЭ» орден-биле

Вера Трофимовна **Ахаева** — Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозунуң саанчызы.

Мочак-оол Донгакович **Биче-оол** — Мөңгүн-Тайга районнуң ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозунуң хойжузу.

Николай Ефимович **Борисов** — Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң бөлүүнүң кол инженери.

Нина Андреевна **Волошина** — Тываның Күрүнениң көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының саанчызы. Таңды район.

Арам Амбарцумович **Галаворян** — Каа-Хем районнуң «Бүрен» совхозунуң инекчизи.

Пятрас Иовович **Грибас** — Бии-Хем районнуң «Туран» септелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Люндуп Монгушевич **Дамба** — Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» совхозунуң ферма эргелекчизи.

Майны-Дарыы Базырович **Иргит** — ажыл-агыйлар аразының «Кызыл» септелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң слесары.

Өлзей Комбуевич **Иргит** — Мөңгүн-Тайга районнуң ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозунуң сарлыкчызы.

Николай Иванович **Какаев** — Каа-Хем районнуң СЭКП-ниң XXV съездизин аттыг совхозунуң механизатору.

Имажап Тюлюшевич **Кандан** — Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозунуң механизатору.

Лаа-Хын Комбуевич **Кок-оол** — Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» совхозунуң бригадири.

Надежда Иосифовна **Кривенко** — Кызыл районнуң «Көк-Тей» совхозунуң кол зоотехниги.

Точка Лопсан-Базырович **Лопсан-Базыр** — Тожу районнуң «Тоора-Хем» совхозунуң инекчизи.

Кан-оол Серен-оолович **Монгуш** — ажыл-агыйлар аразының «Чөөн-Хемчик» межколхозалының бригадири.

Сокей-оол Серенович **Ондар** — Сүт-Хөл районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунуң хойжузу.

Өшкү-Саар Аракчааевна **Ооржак** — Мөңгүн-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» совхозунуң директору.

Долуй-оол Чозарович **Ооржак** — Өвүр районнуң «Кызыл тук» совхозунуң механизатору.

Дугаржап Дажы-Доңгуровна **Оюн** — Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң директорунуң оралакчызы.

Куу Тастай-ооловна **Саая** — Өвүр районнуң «Кызыл тук» совхозунуң сарлыкчызы.

Шуурака Довучуевич **Сат** — Чөөн-Хемчик районнуң «Тыва» совхозунуң хойжузу.

Георгий Астафьевич **Силкин** — Барыын-Хемчик районнуң «Кызыл-Мажалык» септелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң директору.

Вера Фёдоровна **Суменкова** — сүт үлетпүрүнүң «Тыва сүт агроүлетпүр» бүдүрүлге каттыжыышкынының кол технологу.

Владимир Михайлович **Сундуй** — Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозунуң инекчизи.

Татьяна Бораевна **Сыргыт-оол** — Бай-Тайга районнуң «Бай-Тал» совхозунуң хойжузу.

Марсуу Дамды-Сүүсевич **Үчурал** — Эрзин районнуң «Морен» совхозунуң хойжузу.

Кара-оол Хурович **Ховалыг** — Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң хойжузу.

Нина Сырындыковна **Чадамба** — Кызыл районнуң «Көк-Тей» совхозунуң саанчызы.

Тараачи Остугбаевич **Чаш-оол** — Каа-Хем районнуң «Бурунгаар» совхозунуң механизатору.

Кара-кыс Салчаковна **Чүлдүм** — Мөңгүн-Тайга районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының кол зоотехниги.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ОРДЕНИНИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Угуй-оол Агар-оолович **Ооржак** — Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» совхозунуң механизатору.

Андрей Байкараевич **Содунам** — Кызыл районнуң «Х Улуг хурал» совхозунуң хойжузу.

Бады Сагаачыевич **Сувак** — Эрзин районнуң «Морен» совхозунуң чолаачызы.

Сергей Андреевич **Цыулин** — районнар аразының «Кызыл» септелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң токарь автоматчиги.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ОРДЕНИНИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Павел Аракчаевич **Адыя** — Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң механизатору.

Анфиса Тюлюшовна **Аракчаа** — Тес-Хем районнуң «О. Шыдаа» совхозунуң хойжузу.

Любовь Товракаевна **Байкара** — Бии-Хем районнуң «Хадын» совхозунуң саанчызы.

Оюмаа Чоодуевна **Баткар** — Тес-Хем районнуң «Чодураа» совхозунуң саанчызы.

Михаил Маркович **Белогривцев** — «Кызыл агроүлетпүртранс-1» транспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Лидия Вильгельмовна **Войткевич** — Кызыл районнуң «Көк-Тей» совхозунуң бызаа ажаакчызы.

Чочай-оол Донгакович **Дагба** — Мөңгүн-Тайга районнуң ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозунуң чолаачызы.

Галина Владимировна **Димит** — Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң саанчызы.

Сереш Дамбыевна **Донгак** — Сүт-Хөл районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунуң саанчызы.

Сарыг-оол Балданович **Иргит** — Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозунуң механизатору.

Вера Викторовна **Калюкина** — Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозтуң саанчызы.

Амыр Конгарович **Кара-Сал** — Барыын-Хемчик районнуң «Хемчик» совхозунуң механизатору.

Сергей Хуулгаанович **Кужугет** — Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» совхозунуң хойжузу.

Чкалов Сазыгович **Куулар** — Өвүр районнуң «Коммунизмче оруқ» совхозтуң механизатору.

Арзылаң Хийыр-оолович **Монгуш** — Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозтуң чолаачызы.

Надежда Александровна **Монгуш** — Сүт-Хөл районнуң «Сүт-Хөл» совхозунуң хойжузу.

Хүреш-оол Сайын-Белекович **Монгуш** — Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң механизастаттынган отрядының начальниги.

Эрес-оол Дыртык-оолович **Монгуш** — Сүт-Хөл районнуң «Сүт-Хөл» совхозунуң механизатору.

Кара-кыс Маннуровна **Оолак** — Каа-Хем районнуң «Енисей» совхозунуң бызаа ажаакчызы.

Донгут-оол Белекович **Ооржак** — Чөөн-Хемчик районнуң «Тыва» совхозунуң чолаачызы.

Геннадий Маадай-оолович **Оюн** — Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» совхозунуң механизатору.

Виктор Григорьевич **Парчевский** — Тожу районнуң ажыл-агыйлар аразының «Тожу» межхозалының бригадири.

Борис Дамдынович **Тейвин** — Мөңгүн-Тайга районнуң ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозунуң хойжузу.

Светлана Шалыевна **Тожу** — Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы» совхозунуң бызаа ажаакчызы.

Найырал Осур-оолович **Тумат** — Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң сарлыкчызы.

Галина Дмитриевна **Фадиенко** — Кызылдың сүт заводунуң бригадири.

Николай Ховалыгович **Шактар-оол** — Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң чолаачызы.

Валерий Бухгалтерович **Шарай** — Каа-Хем районнуң «Бурунгаар» совхозунуң чолаачызы.

«КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЭРЕС-МААДЫРЛЫГ ЧОРУК ДЭЭШ» медаль-биле

Далай-оол Кыргысович **Арапчы** — Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң кол экономизи.

Дугаржап Тюлюшевич **Беган** — Улуг-Хем районнуң Жданов аттыг совхозунуң бригадири.

Баадыр Карымаевич **Бумбажай** — Эрзин районнуң «Нарын» совхозунуң партком секретары.

Серафима Мироновна **Ваулина** — Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» совхозунуң кол бухгалтери.

Любовь Карловна **Власова** — Тываның Күрүнениң көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының лабораториязының эргелекчизи. Таңды район.

Чеден Балдарович **Дангыт** — Тес-Хем районнуң «Самагалдай» септелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң слесары.

Екатерина Емельяновна **Евдокимова** — Тываның Күрүнениң көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының бызаа ажаакчызы. Таңды район.

Александра Балзановна **Иргит** — Кызыл районнуң «Тере-Хөл» совхозунуң хойжузу.

Бичийне Мижит-Доржуевна **Кужугет** — Барыын-Хемчик районнуң «Суглуг» бүдүрүлге каттыжыышкынының экскаватор машинизи.

Айданмаа Айдан-ооловна **Куулар** — Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» совхозунуң саанчызы.

Анай-оол Даржаевич **Куулар** — Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң тудуг бригадазының бригадири.

Өшкү-Саар Арзылановна **Лопсанова** — Бии-Хем районнуң «Саян» совхозунуң бызаа ажаакчызы.

(Уланчызы 3-кү арында).

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬДУҢ арны

№ 9 (149) сентябрь 1986 ч.

КОМИТЕТТЕРДЕ

Сүт-Хөл

Сүт-Хөл районнуң улусчу контроль комитединиң активчилери «Октябрь 30 чылы» совхозта шалың фондузунуң чыдыын-на ажыр чарыгдаттынып турарының чылдагааннарын тодарадыр сорулгалыг хыналданы чоруткан.

Кажээ ажыл-агыйның продукталарын бүдүрери чылдан чылче совхозта өзүп турарда болза, ол продукцияга хамаарыштыр ажыл төлевириниң чарыгдалы көвүдеп турарын олар демдеглеп, ажыл төлевириниң өзүлдезиниң темпизи күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин мурнап турарының кол чылдагааннары механизацияның сайзыраваанында, үүрмек ажылдарның мөөңнеттинмээнинде, бүдүрүкчү эвес хөй санныг штаттар барында, күш-ажылды организастап турарының кудуу деңнелинде деп тодараткаңнар.

Ындагыы мал чеми белеткээр, картофель тарып, ажаап алыр ажылдарның кол нуруузун хол-биле кылып турар. Чүгле бо ийи продукцияны алырынга көрдүнген ажыл төлевириниң фондузу 13 муң рубльге артыкка чарыгдаттынган. План ёзугаар 1 тонна сиген белеткээриниң шалың фондузундан 6 рубль 35 көпеек чарыгдаттынар ужурлуг турда, хол-биле 1 тонна сиген белеткээн ажылчынга 69 рубль 54 көпеек төлеттинип турар. Совхозта бо чылын белеткеттинген 2 муң ажыг тонна сигенниң чартыын хол-биле белеткээн. Ажаап алдынган картофельдиң бот-өртээ планда көрдүнгенинден каш катап улуг.

Совхоз бүдүрүлгезиниң янзы-бүрү адырларында штаттан артык 10 танныыл болгаш одакчы санаттынып, чылда оларның шалыңынга 8 муң ажыг рубль чарыгдаттынып турар.

Бо ажылдарны долузу-биле механизастаар, чамдык үүрмек ажылдарны мөөңнээр, артык штаттарны кызырар талазы-биле четче хемчеглер албайн, ажыл төлевириниң артык чарыгдалдарын болдуруп турары дээш совхозтуң директору С. К. Ондарны, кол экономизи А. Б. Ооржакты комитет доңгуткан, демдеглеттинген четпестерни чайладыры-биле дээштиг хемчеглер ап чорудары олардан негээн.

Кызыл-Мажалык

Күш-ажылчы эвес олча-тывыыже суңдулуг, алыксак-чыксек кижилерни амдажыдып турар байдал Кызыл-Мажалыктың туруйбу заводунда бар боор турарын ук заводта улусчу контроль бөлүү илередип, районнуң улусчу контроль комитединче дыңнаткан. Заводтуң удуртукчулары чамдык ажылчыннарга, чолаачыларга барымдаа чокка немелде төлевир тыпсып, артык шактар ажылдаан дугайында меге немелде бижилгелер кылып, ажыл төлевириниң артык чарыгдалдарын болдуруп турган болган.

Чижээлээрге, мурнунда механиктеп ажылдап турган Д. С. Серен-Чимит дээрзинге аттестация чокка-ла алдыгы разрядтың слесарының шалыңын төлевишаан, штатта чок хандырылга ажылдакчызының шалыңының 30 хуузун база немей төлеп турган. Дакпырлаан болур ажылдарның чижек даңзызын ёзугаар ол ажылдар шуу-кайызынга-даа капсырлышпас боор турар. Чаңгыс ол кижиге 4 ай иштинде 161 рубль артыкка төлеттинген. Ол-ла 4 ай иштинде чолаачылар В. П. Кузьмин, Н. М. Спицкий оларның ажылдаан бүгү шактарын санап көөрге, ортумаа-биле хонукта-ла 16—18 шак ажылдаан болган. Херек кырында ол чолаачылар ажыл шагындан дашкаарты үеде ажылдаваан. Бирээзи чүгле ажылчыннарны заводка сөөртүп эккээр, дедир чедиреринден өске ажыл кылбаан болган.

Ажыл төлевириниң артык чарыгдалдарын болдуруп, артык бижилгелер-биле алыксак-чыксек кижилер амдажыдып турганы дээш туруйбу заводунуң директору В. К. Күжүгетти, үлүг экономизи Г. А. Кузьминаны районнуң улусчу контроль комитеди шыңгыы доңгуткан. Кузьминаның бир айда алыр шалыңын тырттырарын шиитпирлээн.

Ак-Довурак

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң улусчу контроль комитеди «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга килдизиниң аъш-чем складтарының, ылаңгыя ногаа, картофель шыгжаар черлериниң белеткелин хынап көрген.

Ажылчын хандырылга килдизиниң удуртукчулары ногаа, картофель аймаан өйүнде садып, шыгжап, бодбаазырадып алырынга чогуур белеткел ажылдарын хожудатканы хыналдадан илерээн. Август ай төнгүжеге чедир капуста дузаар цех белен эвес турган: ханаларының штукатурказы төктүп турар хевээр, капустаны дузаар доскаарлар арыглаттынмаан, цех иштиниң ол-шык. Бирээзинге картофель, өскезинге ногаа аймаа шыгжаар ужурлуг ийи подвал ол-шык, оларда одаалга, вентиляция системалары септеттинмээн. Хыналданың түңнелин комитеттиң хуралынга чугаалашкан, ажылчын хандырылга килдизиниң, ооң баазазының удуртукчулары Н. М. Кудрявцева, Р. Д. Ховалыг оларның четпес ажылын комитет демдеглээн, белеткел ажылдарын дарый кызырып олардан негээн. Комбинаттың директорунуң оралакчызы Д. П. Кубкин болгаш цех начальниги Г. Ф. Косматков септелге ажылдарын дүрген доозарынга практиктиг дуза чедирерин аазааннар.

Туран

«Кызыл тараачын» совхозта улусчу контроль бөлүү совхозта белеткеттинген мал чемнериниң контроль хемчээшкиннерин кылып, кирген отчёттар-биле дүүштүрүп көрген.

Сигенниң хемчээли отчёттардан карышпас болган, а витаминниг сиген далганының хемчээли ырапта четпес болган. Август айга чедир совхозта 45 тонна витаминниг сиген далганы белеткеттинген, ол дээш ажыл төлевири долузу-биле төлеттинген. Сиген далганын контролёрлар катап деңзилээрге, чүгле 24 тонна болган, 352 рубльди совхоз аңаа төлээн болган.

Хыналданың түңнелдерин совхозтуң дирекциязы сайгарып көрген, эге учётту болгаш контрольду сулараткан дээш кол бухгалтер А. Я. Климентьева, салбыр эргелекчизи Ю. Н. Ермошкин олар шыңгыы хемчег алысканнар, учётчик-агроном Ю. Н. Сыйдан-оолду ажылындан дүжүрген, сиген далганы белеткеп турар операторларның шалыңындан артык төлээн акшазын тырттып алган.

Районнуң улусчу контроль комитеди мал чемниң белеткелинде четпестер, сула учёт болгаш контроль дээш совхозтуң директору В. Р. Евсеевти, кол агроном В. В. Иконниковту сагындырган.

Хайгылчы, ооң ажыл-херектери

ИДЕГЕЛДИ БҮЗҮРЕТКЕН

Валя Кызылдың медицина училищезин дооскаш, Тэлинниң район эмнелгезинге ажылдай берген. Эмчи сестразы мергежилинге сагыш-сеткилинден бердинген, аарыг кижилерниң негелделеринге, дилеглеринге дыңнангыр, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг аныяк уруг коллектив кежигүннериниң хүндүткелин кат чыл эрткенде-ле дораан чаалап алган.

1975 чылда эмнелгениң улусчу контроль бөлүүнүң отчёт-соңгулдалыг хуралы болган, бөлүктүң кежигүннеринге ажыл-иште четпестерни дидими-биле илередир, ону эдип алыр дээш демисежир, негелделиг эштерин коллективтиң ажылдакчылары деппшидип турган. Оларның бирээзинге эмчи сестразы Валентина Кирилловна Ооржак кирген. Оон бээр бо хүнге чедир эш-өөрүнүң идегелин бүзүредип, даалганы ак сеткилдиг күүседип чоруур. Ол ажыг чылдарның дургузунда ол-та чеже хыналдага, рейдиге киришкен. Ооң илереткен четпестерни, эдип алыр дээш кылган ажылын шуптузун төөгүп бижиири берге. Хайгылчының чүгле бо чылгы ажыл-чорудулгазындан чамдык чижектерни киирер болдувус.

Эмнелге столоваязының ажылында чамдык четпестер дугайында эмнедип чыдар улустардан хомудал кирген, ону улусчу контролёрлар хынаан. Чемнерни норма ёзугаар аарыг кижилерге бербейн турганы, шынарының кудуузу бадыткаттынган. Эмнелгениң удуртукчулары, профэвилел комитединиң кежигүннери, хайгылчылар кады хуралдааш, бо айтырыгны анаа сайгарып, буруулуг кижилерни хемчег алган, столоваяның ажылын экижидер хемчеглерни ажылдап кылгаш, ооң күүселделин контрольга алганындан четпестер чайлаттынган. Столоваяның чамдык ажылчыннары арагадарыже хандыкшыыр, ооң уламындан ажылден озалдаар чоруктар база тургулаан. Сава чуукчузу Саая Өпейни күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээни дээш шыңгыы доңгуткан. Эмнелгеде хөй уруглуг болгаш чаш уруглар азырап, күрүнениң акша дузаламчызын алыр ужурлуг иелер эвээш эвес. Эмнелгениң кол бухгалтери А. Х. Ойдуп иелерге бээр ужурлуг дузаламчы акшазын өскээр чарыгдааш, айыткан хуусаазында бербейн турганын илереткеш, ону моон соңгаар болдурбазын аңаа дааскап. Оон өске-даа хыналдаларга, рейдилерге В. Ооржак киржип, четпестерни илередиринге идепкейлиг чоруун көргүскен.

Эмнелгениң хайгылчыларының сагыш салбас айтырыглары чок: кышка белеткел, эмнелге бажыңнарының септелгези, одаар чүүл белеткели, кывар-чаар материалдар, электри энергиязының чарыгдалы, камналгазы, машина-техниканың ажыглалы, эдилели, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаары болгаш оон-даа өске. Бо черлерге хыналдаларны улусчу контроль бөлүү баш бурун гаар тургускаш, план ёзугаар чорудуп, ооң түңнелдерин коллективтиң ниити хуралдарынга чугаалажып, буруулуг кижилерни хемчег ап, ону эдип алырының талазы-биле чүнү кылырын шиитпирлээри, ооң күүселдезиниң хуусаазын айтыры, харыысалгалыг кижилерни тодарадыры чаңчыл болу берген. Коллективте улусчу контроль бөлүүнүң даргазы коммунист З. И. Бурунаукай хайгылчыларны аңгы-аңгы комиссияларга үскеш, кылыр ажылдарын тодараткан, олар план ёзугаар ажылдап турарлар.

Эмнелгеде партия эге организациязы (секретары М. Д. Хертек) улусчу контроль бөлүүнүң ажылын хүн бүрү удуртуп, хыналдаларны чорударынга, ооң түңнелдерин чугаалажырынга, илереттинген четпестерни чогуур үезинде чайладырынга практиктиг дузаны, деткимчени чедирип турары-биле хайгылчыларның ажылы дээштиг. Ыңчангаш районда эки ажылдыг бөлүктүң бирээзи болуп турар.

Валентина Кирилловна Ооржак чүгле улусчу контроль бөлүүнүң ажылында идепкейлиг киржип турар эвес, өске-даа хөй-ниити даалгазын харыысалгалыг, ак сеткилдиг күүседип чоруур. Эмнелге ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң секретарынга ийи чыл мурнунда ол соңгуткан, мында хөй-ниити эгелээшкини-биле кылыр ажылдар эвээш эвес, ону база-ла негелдеге чедир күүседип турар.

— Эш-өөрүм идегелди көргүзүп, мени соңгуп алган чүве болганда, оларның бүзүрелин шынзыктырар дээш ажылдап чоруур мен — деп, ол чугаалап орар.

Т. ХЕРТЕК.
Бай-Тайга район.

ХУУСААЗЫНДА АЖЫГЛАЛГА КИИРБЭЭН

«Шагонартяжстрой» трестиң № 18 мехколоннаазында (начальниги О. В. Ткачев) керээлиг хүлээлгелерин күүседир ажылды багай организастаан. Ындыг четпестерниң уржуунда ажыглаалга кирер объектилер хуусаазында дужааттынмайн келген. № 18 мехколонна-биле керээлиг организацияалар үр үе дугуржуп ажыл маңап, дыка хөй анаа туруушкуннары кылган. Объектилерде кылбаан ажылды кылган кылдыр немей бижидилгелер кылыр фактылар ам-даа уаутхаттынмаан.

Үстүнде айыткан четпестерни дээш көжүп чоруур механизастаттынган колонна бо чылдың бирги чартыында чээрби беш муң ажыг рубльге торгаткан. Чаа Шагаан-Арыгның алдыы микрорайонунда чылыг хандырылгазының комплектерин ажыглалга киирерин узамдыктырып, саадатканы дээш апрельде колдуунда он алды муң рубльди мехколонна төлээн. Чылдың ийиги чартыында ол четпестерден база уштунуп шыдаваан. Тудуг ажылында четпестерниң унуп турар чылдагааннарын тодаратпаан, ону эдип алыр талазы-биле дээштиг хемчеглерни ажылдап кылбаан. Трестиң талазындан (эргелекчизи Л. Н. Ткаченко) механизастаттынган колоннаның килдистеринден, керээлиг хүлээлгелерниң күүселдезин дээш ону харымлаар кижилерден негелдени сулараткан.

№ 18 механизастаттынган колоннаның тудугжулары объектилерни чогуур хуусаазында ажыглалга дужаавайн келгенин трестиң удуртукчулары чыл эгезинде эскербээн, чылдың чартыы доосту бээрге, чүгле ынчан билип каан. Кол бухгалтер Н. Е. Матвеева июль 14-ке чедир буруулуг кижилерни тодараткаш, организацияга чедирген когаралдың кезик-чамдыызын олардан төледир турган, ынчалза-даа ол күүсеттинмээн. Буруулуг кижилер мехколоннада-даа, тресте-даа тывылбайн барган.

Районнуң улусчу контроль комитеди бо айтырыгны чугаалажып көргеш, трестиң ынчан кол инженери турган, ам № 18 мехколоннаның начальниги О. В. Ткачёвту керээлиг хүлээлгелерин багай күүсеткени база тудуг-монтаж ажылдарынга немей бижидилгелер кылганы дээш шыңгыы доңгуткан. Тудуг организациязының экономиказынга чедирген когаралын дедир эгидери-биле ооң айда алыр шалыңының чээрби хуузун тырткаш, ону республика бюджединче киирерин бухгалтерияга дааскан.

Трестиң бодунда болгаш аңаа хамаарышкан тудуг коллективтеринде инженер-техниктиг албаның ажылын сулараткан дээш «Шагонартяжстрой» трестиң кол инженери А. Н. Сержантовка хемчегни хүлээткен. Тресте улусчу контроль бөлүү (даргазы Т. Н. Щадрина) керээлиг хүлээлгелерниң күүселдезин, объектилерни айыткан хуусаазында ажыглалга киирерин контрольга ап, тудуг-монтаж ажылдарынга немелде бижилгелер кылыр чоруктар-биле шыңгыы демиселди чорудары айыткан.

Ш. ТҮЛҮШ.

ДОЛУ АЖЫГЛААР ХЕРЕК

Бай-Тайга райкүүскомунуң улус өөредилге килдизинде улусчу контроль бөлүүнүң (даргазы М. Кашпык-оол) кежигүннери ССРЭ-де улусчу контроль дугайында Хоойлунуң негелделерин ёзугаар ажылдаар дээш чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Бирги чартык чылда план ёзугаар дөрт хыналданы чоруткан. «Аян» уруглар садында аъш-чемниң шынарын, ассортиментизин хайгылчылар хынап көөрге, ниити негелделерге дүүшкек болган. Бо талазы-биле ада-иелерден, уруглардан негелде, хомудал чок болган. Ындыг-даа болза аъш-чемни складтан меню ёзугаар үндүрбейн турары четпес. Негеп турарын ёзугаар алырга, чеже уруг чемнерин, оларга кандыг-кандыг чемнер херегин, ооң өртээн нормада айытканы-биле менюга бижиир, ону барымдалааш, складтан чемнерни повар алыр турган. Ону сагывайн турар фактыларны илереткен.

Районнуң улус өөредилге килдизиниң ажылдакчыларының эртен ажылга келирин, кежээ оон чорууруун хайгылчылар хынап көрген. Ниитизи-биле улустуң күш-ажылының сагылга-чурумун организастыг чоруу чугаар болган. Бухгалтерия аппаратының чамдык ажылдакчылары ажылга 5—10 минута озалдап келир, ажыл шагы төнмээнде эрте чана бээр ийи-чаңгыс таварылгалар бар.

Хыналдалардан илерээн четпестерни коллективтиң хуралынга чугаалажып, негелдеге чедир ажылдавас, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурум үрээр кижилер-биле чугаалажып, чогуур хемчээн ап турар.

Коллективте улусчу контрольдуң булуңу бар, ону көскү черде аскан. Ында улусчу контроль бөлүүнүң ажыл планын, кежигүннерниң хуваалдазын аскан. Хыналдаларның түңнелдерин бижээш, орта чарлап, дыңнадырын чурумчуткан.

Ындыг-даа болза районнуң улус өөредилге килдизиниң хайгылчыларының ажылында четпестер чок деп болбас. Чамдыкта хыналдаларны кылгаш, оон түңнелдерин районнуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизинге дыңнадыры-биле кызыгаарлаттынып турары четпес. Улусчу контрольдуң бөлүү Хоойлуда көрдүнген эргелерин ам-даа долузу-биле ажыглап шыдавайн келген. Чамдык контролёрларның хыналдаларга киришпейн турары четпес.

Х. ОРТУН-НАЗЫН.

АЙТЫРЫГЛАР КАЖАН ШИИТПИРЛЕТТИНЕРИЛ?

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының демир-бетон кылыглар заводунуң керамзит-сай цеги бо чылын планнаттынганын ёзугаар 35 муң кубометр керамзит-сайны бүдүрер болгаш каттыжыышкынга ажыглаттынарындан аңгыда «Тудуг кезектери» комбинатка 13,3 муң кубометр, «Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводунга 2 муң кубометр, «Тыва тудуг», «Шагонартяжстрой» трестерге каттыштыр 2,2 муң кубометр керамзит-сайны бээр ужурлуг турган. А херек кырында?

Тыва АССР-ниң Күрүнениң план комитединиң төлевилээни үстүнде план чүгле саазын кырында бижиттинген, херек-биле бадыткаттынмаан чүүл болган деп ам безин, чыл төнмээнде-ле чугаалап болур. Керамзит-сай тудугларга, демир-бетон кылыглар заводтарынга херектиг чугула тудуг материалы. Аңаа хереглел чылдан чылче өзүп турар. Чижек кылдыр бо чылын «Тудуг кезектери» комбинат 16 муң кубометр керамзит-сайны хереглээрин айтып болур. «Тыва суг тудуг» трестиң, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының демир-бетон кылыглар заводтары каттыштыр база-ла ол хире керамзит-сайны хереглээр.

А үстүнде адааныывыс керамзит-сай бүдүрер цех продукциязы-биле чүгле бодунуң каттыжыышкынын безин мөлдүк-калдык хандырып турар. Күрпланның берген саны чүге үндезилеттингенил? Херек кырында байдал кандыгыл?

Керамзит-сай цеги 1979 чылда ажыглаалга кирген. Ооң төлевилел күчүзү чылда 70 муң кубометр керамзит-сай, а тудуг материалдарының эртем-шинчилел институдунуң тедээлекчилери маңаа кээп, цехтиң дериг-херекселдериниң байдалын, чиг эттиң составын шинчилеп, өөренип көргеш, күчүзүн 50 муң кубометр керамзит-сай кылдыр доктааткан. Ынчалзажок ол хире хөй продукцияны цех бүгү дериг-херекселдерин чаартып солуур, чиг эт-биле — мазут, солярка, дой-биле бүгү ажылдаар сезонунда доктаамал чедир хандыртынган турар болза, берип шыдаар деп албан хуузу-биле эвес түңнелди олар база чугаалааш барган.

А ам дээрезинде цех бо чылгы чайгы сезонда (ол чүгле май айдан сентябрь — октябрьга чедир ажылдаар) 9 муң кубометр керамзит-сайны берген, бо чылын харын шору ажылдаан дизе ажырбас. Чүге ажырбас дээрил деп айтырыг дораан тургустунар. Планы 35 муң кубометр турда, 9-ла муң кубометр продукция берген цехти мактап болур бе? Шаа-биле, бар аргалары-биле ажылдааны ол деп түңнээ ажырбас. Чүге дээрге цехтиң долу күчүзү-биле ажылдаарынга аңаа одаар чүүл кылдыр ажыглаар мазут чылдан чылче чедишпес. Чылда боттарының шугуму-биле бээр мазуду 1200—1300 тонна, оозу безин янзы-бүрү чылдагааннардан — демир-орук станциязындан келбээнинден, сөөртүр транспорт чогундан чедир алдынмас. Ынчангаш доктаамал «аш» байдалда. Ол фондузу төлевилел ёзугаар нормалаттынганы-биле 15 муң кубометр керамзит-сайны бүдүреринге четчир ийик. Чүгле мазут талазы-биле бергедээшкин турган болза, херектиң ужуру аңгы болур. Цехте, ооң хамаарылгалыг заводунда быжыглаттынган тускай транспорт чогу-биле база бир кол чиг эт — дой безин сөөртүп алыры хүн бүрүнүң нарын айтырыы боор турар. Цехти тудуп, 1979 чылда ажыглаалга киирген-нинден бээр чаңгыс-даа катап капитал септелге кылдынмаан, кол дериг-херекселдер барык шуптузу эргижирээн, элеңнээнде четкен. Эрткен чылдың төнчүзүнде бо чылга чагыглар тургускаш, ооң мурнунда хамаарылгалыг турганы РСФСР-ниң Кедээ тудуг министерствозунга киирерге, харын-даа оон-даа хөйнү бээрин аазап турган. Ында ийи бульдозер, мазут сөөртүр тускай 10 автомашина, дой сөөртүр кожуглуг 15 автомашиналар, тырыкылаңыр суугу, кургадыр барабан, аңгы-аңгы марканың насостары дээш хөй-ле дериглерни айыткан. Министерствозу кыжырааш чүве дег күрүг аазааш-кыш кылдыр эрттирипкен. Чиг эт чедишпезинге дериг-херекселдерниң удаа-дараа үрелирин каттышкаш, цехтиң деп-десин ажылдаарынга улуг шаптараазыннар тургустунуп, цехтиң коллективи доктаамал «сиривкавы» байдалга чедирген. А керамзит-сай бүдүрүлгези — соксаал чок чорудуг. Суутуну бир соолунтар болза-ла, бүдүн дүн-хүн иштинде мазутту курутта орттедип турган чогуур температуразынга четчир изидип алыр. Хөй удаа доктаадып бүдүрүүшкүнү үзүктелдирип турарының хараазындан продукцияның бот-үнези дыка улгадыр. Чижээ, бир кубометр керамзит-сай бүдүреринге норма ёзугаар 77 килограмм мазут херек болза, бо цехке бир кубометрге 100—110 килограмм мазут онаажып турар. Ооң ужуру-биле цехке бүдүрген бир кубометр керамзит-сайның өртек-үнези 29 рубль чедип турар. А «Тудуг кезектери» комбинаттың бодунуң шугуму-биле Саян артындан сөөртүп кээп турар керамзит-сайының транспорт чарыгдалдары-биле кады өртек-үнези 18—20 рубль болур. Карышкак улуг. Ооң кадында бо цехтиң бүдүрген керамзит-сайының деңзизи бар, чылыг эрттирбес шынарлары четпес. Мындыг чылдагааннарның хараазы-биле «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның демир-бетон заводунуң керамзит-сайын хереглекчилер, ол ону четчир хемчээлдиг бүдүрүп турган-даа болза, алыксавас.

Ындыгның хараазындан ол цех кончуг бергедээшкиниг байдалда. Бир-ле дугаарында «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның удуртулгазы цехтиң капитал септелгезиниң, дериг-херекселдер-биле, машина-техника-биле четчелээриниң, технологияны сайзырангайжыдарының (продукцияның шынарын экижидер сорулга-биле) айтырыгларын шиитпирлээринге улуг дузаны көргүзер ужурлуг. Дараазында чугула айтырыг: мазут, солярка фондузун ооң күчүзүнге деңнештир хуваарын, керамзит-сай алыр бүдүрүлгелерниң күселдизи-биле чедип алыры чугула. Маңаа тус-тус бүдүрүлге, ведомство эрге-ажыын болбайн, республикаже мазутту киир сөөртүрү ажыктыг бе азы бисте эндере бар дойдан-на кылган керамзит-сайны киир сөөртүрү ажыктыг бе деп айтырыгны шиитпирлээр херек. Бо талазы-биле айтырыг чеже-даа тургустунуп келзежок, ол сөс кырында хевээр боор артпышаан.

Эгезинде киргенивис керамзит-сай цеги «Тудуг кезектеринге», «Тыва тудугка», «Шагонартяжстрой» трестерге ынча-ынча муң кубометр керамзит-сай бээр деп хуваалда база-ла материалдыг болгаш хоойлу-чурум үндезини-биле быжыглаттынмаанындан агаарда сан боор арткан.

Керамзит-сай айтырыы бистиң тудугларывыска, республиканга база бир чидиг айтырыг боор турар. Долу күчүзү-биле ууттелиишкин чок ажылдаар болза, республиканың тудугларының хереглелин хандырып болур керамзит-сай цеги бар. Ам айтырыг чүде! аңаа, ол цехти эле тургустунууушкунуң, үениң негелдезинге дүүштүр чаартып, септеп фондулар-биле четчелеп, технологиязын сайзырангайжыткаш, бүдүрүкчүлүг, шынарлыг ажылдаарын чедип алыры болур.

М. СААЯ,
«Шынның» корр.

ФОТО-ЧУРУКТАР БУРУУДАДЫП ТУР

Улуг-Хемниң «Ак-Туруг» совхозу дүүн чаа тургустунуп келбээн-не болгай. Ажылчыннарның культуразы-даа, амыдыралчы негелдези-даа бедээн, совхозтуң экономиказының-даа «балдыры дыңзаан».

Ынчалза-даа дыцынкансачыг эвес, корүксенчиг эвес чүве бар. Совхозтуң сүт-бараан фермазы Кара-Дыт деп черге доктаамал чайлаар. Арга-эзим эдээ болгаш, ыяш-даш-даа ында! Ындыг болганда саанчыларның, кадарчыларның чурттап орар оран-савазы ыяш-даштыы-даа корүштүг, шынарлыг, эки болгу дег. Чок. Чок! Ол дээрге сагыш-тыр ийин. Ында өглер-даа, чамдыгыр-чемдигир, чарык-дежик крышалыг чавыт казанак бажыңнар-даа бар. Ол бажыңнар чаъс чаарга, самдар ог-ле, саалдыр дамдылааш туруптар. А оларның чанында көскү агитация — довуң, плакат база-ла хевир чок. Каракка чаржынчыг бо байдалды фото-чуруктан көрүңер даан. Совхозтуң удуртур ажылдакчыларының карактарынга бо байдал коңгүс илдикпейн турары ол бе? Ындыг байдалда чурттап орар саанчылар болгаш кадарчыларның бүк дээс шыдамыын кижи кайгаар!

Тараа болгаш мал чеми культураларының чаагай дүжүдүн өстүрүп алыры дээш күрүнеден улуг өртектиг минералдыг чемишчидилгелерни чылдын-на совхозтарга берип турар. Ону Тес-Хем районнуң ажыл-агыйлары сөөртүп ап, ажыглап келген.

Үнелиг чемишчидилгени кайы хамаанчок төтчеглеп, октап турарынга хамаарыштыр мындыг таварылганы маңаа чугаалаар бодадым. Бо чылдың май айда минералдыг чемишчидилгелерни районче кидин түлүк сөөртүп турган. Ол үеде химикат сөөрткен бир машина Самагалдай суурнуң өрү талазында ийи километр хире черге малгашка кадалы бергеш, чүдүрген чүъгүнүң колдуун дүжүр октааш, бодун малгаштан үнүп алгаш, шоодайларда чемишчидилгелерни октапкаш чоруй барган. Ында үш-дөрт тонна хире минералдыг чемишчидилге үрелген.

Ол кайы организацияның машиназы, кана чедер ужурлуг машина чүъгүн өрүн ара дужур октапкаш барганыл? Ону көрген, билген районнуң удуртукчулары мыттаваан. Буруулуг чолаачыны илередир, тывар хемчегни кым-даа албаан. Ол чолаачы чүъгүн кайы-бир ажыл-агыйга чедирер, документизин долдуртуп алыр ужурлуг болгай. Сөөрткен чемишчидилгезин чок чолаачыга кым ат салып берген ийик!? Моон алгаш көөрге, ажыл-ижинге харыысалга чок кижини ол өөдежок чолаачы ажыглаан-дыр.

Тес-Хем районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлели (даргазы Ш. Х. Сервэдар), районнуң улусчу контроль комитеди (даргазы Д. Ш. Хертек) бир машина минералдыг чемишчидилгени октапкан чыдырда, ону көре тура, олче кандыг-даа сагыш салбааны алдептиг! Ажыл-агыйның эвес, төтчеглекчи, харыысалга чок кижилерге оруктуң ажыдып берип турары ол бе? Буруулуг чолаачы ол хевээр илереттинмейн барганы ол ирги бе?

Т. КУНГА.

ЧУРУКТА: октаттынган минералдыг чемишчидилге.

Авторнуң фотозу.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Михаил Николаевич Максименко — «Кызыл» эът комбинадының цех начальниги.

Екатерина Делбировна Монгуш — Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозунуң саанчызы.

Кара-Быдаа Бырлыймаевна Монгуш — Кызыл районнуң «Шамбалыг» совхозунуң хойжузу.

Михаил Анай-оолович Монгуш — Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң сентелге мастерскаязының эргелекчизи.

Сүрүң-оол Даржаевич Монгуш — Сүт-Хөл районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунуң хойжузу.

Бора Сендиевич Нурзет — Эрзин районнуң «Нарын» совхозунуң бригадири.

Маадыр-оол Комчукович Ооржак — Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозунуң механизатору.

Наксыл-оол Чадамбаевич Ооржак — Тес-Хем районнуң Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозунуң директору.

Чүчүн Кордемович Ооржак — Сүт-Хөл районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунуң кол гидротехниги.

Владимир Ефимович Попов — Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозунуң механизатору.

Анатолий Владимирович Порожневский — Тываның Күрүнениң кедээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының директору. Таңды район.

Ким-оол Борбак-Хүрен-оевич Саая — Барыын-Хемчик районнуң «Кызыл-Мажалык» сентелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң мастери.

Сарыг-оол Салчакович Сагаан — Мөңгүн-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» совхозунуң хойжузу.

Янзымаа Божаевна Сайын —Эрзин районнуң «Чаа орук» совхозунуң кол бухгалтери.

Надежда Томек-ооловна Салчак — Каа-Хем районнуң «Улуг Октябрь» совхозунуң саанчызы.

Чакын Сотпаевич Салчак— Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозунуң салбыр эргелекчизи.

Кара-оол Бадыевич Сат — Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозунуң чолаачызы.

Анай Балдановна Севилбаа — Эрзин районнуң «Чаа орук» совхозунуң хойжузу.

Дэгей Соянович Серен-Доржу — Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозунуң чолаачызы.

Кара-Уруг Байкараевна Содунам — Кызыл районнуң «Х Улуг хурал» совхозунуң хойжузу.

Пичи-Уруг Таваевна Сувак — Каа-Хем районнуң «Бүрен» совхозунуң операторy.

Николай Потапович Федорченко — Бии-Хем районнуң «Саян» совхозунуң механизатору.

Иванов Одучуевич Хертек— Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң партком секретары.

Достай-оол Балы-Очурович Хомушку — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының Мөңгүн-Тайгада ажыл-агыйлар аразының тудуг участогунуң начальниги.

Александр Кыргысович Чигдев — Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң зоотехниги.

Кызыл-оол Мөңгүн-оолович Чыргал — Тес-Хем районнуң «Чодураа» совхозунуң механизатору.

Саидый Ойдупович Шойдак — Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» совхозтуң бригадири.

«КҮШ-АЖЫЛЧЫ ШЫЛГАРАЛ ДЭЭШ» медаль-биле

Елена Артёмьевна Беликова —«Кызыл» эът комбинадының ажылчыны.

Алексей Акович Бичей-бей—Тожу районнуң «Май 1» совхозунуң механизатору.

Людмила Александровна Бортникова —Каа-Хем районнуң СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозунуң кол бухгалтери.

Нина Ильинична Бочкарёва — «Кызыл агроүлетпүртранс-3» транспорт бүдүрүлгезиниң слесары.

Асия Фатифовна Газизова— Кызылдың пиво заводунуң ажылчыны.

Тимур Шүүевич Дамдын— Улуг-Хем районнуң «Шагаан-Арыг» сентелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң механизатору.

Дмитрий Дамдынович Дамдын—Тожу районнуң «Май 1» совхозунуң директорунуң оралакчызы.

Александра Донгаковна Доо — Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң саанчызы.

Валентина Баян-ооловна Ензак — Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозунуң саанчызы.

Анатолий Павлович Ермолов —Кызыл районнуң «Сукпак» совхозунуң инекчизи.

Николай Александрович Желтобрюхов — Бии-Хем районнуң күрүнениң «Туран» аңныыр-тывыыр ажыл-агыйның ажылчыны.

Пётр Фёдорович Иовсиков— Каа-Хем районнуң «Ленинчи орук» совхозунуң механизатору.

Кызыл-оол Балчийович Иргек — Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң тевежизи.

Раиса Тимофеевна Киселёва — Кызылдың сүт заводунуң ажылчыны.

Эрес-оол Девек-оолович Куулар —Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозунуң чолаачызы.

Анатолий Иванович Логинов —Кызыл хоорайның «Кызыл агроүлетпүртранс-2» транспорт бүдүрүлгезиниң мастери.

Лидия Васильевна Лукина— «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының механизация эргелелиниң шеверлекчизи.

Зоя Найындыевна Маады— Тожу районнуң «Май 1» совхозтуң саанчызы.

Екатерина Александровна Макарова — Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүркомунуң зоотехниги.

Дадар-оол Көк-оолович Монгуш — Сүт-Хөл районнуң «Сүт-Хөл» совхозунуң салбыр эргелекчизи.

Каадыр Кужугкеевич Монгуш — Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозунуң чолаачызы.

Лопсан Кужугуевич Монгуш— Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозунуң хойжузу.

Шилов Соскутович Монгуш—«Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүркомунуң киллинниң кол инженери.

Ширинн Шыырапович Монгуш — Чөөн-Хемчик районнуң «Хөндергей» совхозунуң кол зоотехниги.

Окумаа Успун-ооловна Монгуш — Таңды районнуң Тока аттыг совхозунуң саанчызы.

Чечек-кыс Маадыевна Монгуш — Бии-Хем районнуң «Хадын» совхозунуң саанчызы.

Кускалбаа Кууларовна Мунзук — Улуг-Хем районнуң «УТКА 25 чылы» совхозунуң хойжузу.

Маадыр-оол Иргитович Намзын —Мөңгүн-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» совхозунуң хойжузу.

Билчиир Ховалыговна Наттыт —Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң партком секретары.

Любовь Матпаковна Норбу— Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозунуң саанчызы.

Балгум-оол Сагдыевич Ооржак —Барыын-Хемчик районнуң «Дөн-Терезин» совхозунуң механизатору.

Анатолий Алексеевич Растохин — Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» совхозунуң механизатору.

Эрес-оол Ондонович Саая — Мөңгүн-Тайга районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының даргазы.

Александра Дөмүр-ооловна Санчат — Таңды районнуң «Россия» совхозунуң бызаажакчызы.

Дукар-оол Кертик-Карвеевич Сат — Сүт-Хөл районнуң Карл Маркс аттыг совхозунуң чолаачызы.

Оржун-оол Шалдан-оолович Сат — Сүт-Хөл районнуң «Сүт-Хөл» совхозунуң хойжузу.

Фаина Григорьевна Сафонова —республиканың Кызыл хоорайда ветлабораториязының директору.

Иван Казимирович Сваринский —Тываның сүт комбинадының Шагаан-Арыгда саржаг заводунуң одакчызы.

Маруся Кайнаковна Соян— Эрзин районнуң «Чаа орук» совхозунуң хойжузу.

Чечек-оол Кашпык-оолович Тумат — Тес-Хем районнуң «О. Шынаа» совхозунуң хойжузу.

Калия Чапааевна Хертек— Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозунуң кол бухгалтери.

Сенин Серенович Хертек — Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозунуң салбыр эргелекчизи.

Галина Викторовна Хлапова —«Кызыл» эът комбинадының колбаса кылыгларының ажылчыны.

Николай Шыыраевич Хомушку — Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозунуң механизатору.

Делгермаа Чоктаковна Чамзырай — Тес-Хем районнуң «О. Шынаа» совхозунуң хойжузу.

Кой-оол Кыргысович Чамзырын — Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Илам-Сүрүн Шижээевич Чоодy — Эрзин районнуң «Нарын» совхозунуң хойжузу.

Эдуард Бичиевович Чукпанай —Тожу районнуң «Май 1» совхозунуң механизатору.

Кан-оол Сааяевич Шыдыраа—Тыва агроүлетпүр тудугунуң Мөңгүн-Тайгада боторуулга-чарылгалыг участогунуң бызаңчызы.

ССРЭ-ниң тараа ажыл-агыйы
БОТТУГ АРГАЗЫ БАР

Тараа ажылында херектиг байдалын анализтеп көрүп, агроүлетпүр комплекизиниң кол адырынга үндезилээш, 1986—1990 чылдарда малга херек дээр тараа курлавырларын көвүдедир база оон турум болур чоруун бедидер талазы-биле хемчеглерниң чаңгыс аай системазы бистиң чуртувуста ажылдап кылдынган. Тарааның дүжүткүрү чуртка гектардан ортумаа-биле 21 центнер чедир улгаттырып тургаш, тараа чыылдазын чылда 250 млн. тонна чедирери амгы беш чылдың күрүне планында көрдүнген дээрзин сагындырып каалы.

Айыттынган хемчеглерниң алыс утказы: тараа өстүрүп турар колхозтарның болгаш совхозтарның, тодаргайлаарга, ажыл-агыйларның хөй кезииниң материал-техниктиг баазазын быжыглаары, чер ажылын интенсификастаарынга дузалаар ужурлуг социал инфраструктураны хөгжүдери. Амгы үеде тарааның ниити чыылдазы тарааага чурттуң херегцээни ам-даа хандырбайн турар. Мал чемнеринде белоктуң чедишпейн турарындан мал чеминге херекцээр тараа дыка ажыр чарыгдаттынып, тараа чедиш пейн турарындан ону дашты-кыдан аар өртек-биле садып алыр ужурга таваржып турар. Тарааны болбаазырадып база кадагалап турарында чидириг ам-даа улуг болуп артпышаан.

Мындыг айтырыгны дорт салып көрээли: Аъш-чем программазын (1982 чылдың май) хүлээп алганының соонда тараа ажылынга кескү өскерилгелер болган бе? Анаа тодаргайы-биле мынчаар харыылаар бис: ийе, кескү өскерилгелер бар. ынчалзажок ол ажырның хөгжүлдези, оон илеглениин болгаш турум чоруун бедидери саадаашкын чокка шапкынчаан турар ужурлуг.

Ажыл-агый бүрүзү ам тараа бүдүрүлгезинде херектиг байдалын бүгү талазы-биле база шугумчулекчи ёзу-биле сайгарып көрген турары эргежок чугула деп, СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели санап турар. Биргээр чугаалаарга, эргежок чугула акша-хереңгиниң мөөңневи шаан, тараа ажылын эртемге үндезилеп, чогаадыкчы ёзу-биле чорудар дээш бүгү-ле курлавырларны болгаш аргаларны эде сайгарып көөрү негеттинип турар. Оон соонда девискээрлер аайы-биле болгаш культуралар талазы-биле күрүнениң доктаатканы амгы садып алыр өртектериниң эде көрүп, аңгы-аңгы черлерниң биоклиматтыг аргаларын эң чеп ажыглап белдурун барымдаалап турган, күрүнениң мал чеми кылдыр ажыглаар тараа курлавырларын тургузарының структуразынга экономика талазы-биле бадыткаттынган өскерилгелерин киирип болур. Келир чылдан эгелээш мал чеминге болгаш аъш-чемге херегцээр тарааны садып алырының ниити хемчээлдерин аңгы-аңгы кылдыр тодарадыр, ынчан ниити көргүзүг сүрер чорук чидер. Тараа бүдүрериң интенсификастаар талазы-биле онаалдалар күүселдезин хандырар хемчеглер 1987 — 1990 чылдарда планнарга көргүстүнер болгаш эргежок чугула күш-ажылчы, сан-хөө болгаш материал-техниктиг курлавырлар анаа аңгылаттынган турар.

Интенсивтиг технология ёзугаар өстүрер тараа культурларының шөлү калбарар, немелде дүжүт алырын ол хандырар. Бо чылын дээштиг технологияны 29 млн. гектар шөлге ажыглаан, беш чылдың дараазында чылдарында 50 млн. гектар шөлге ол ажыглаттынган турар.

Ортаакы Азияның, Украинаның болгаш Казахстанның мурнуу талазының, Соңгу Кавказтың болгаш Поволжьениң суггаттыг шөлдеринде кукуруза тараазын магадылалдыг өстүрер зоналарны тургузуп турар (даштыкыдан бистиң тараа орнап садып алыр чугула чүүлдеривистиң бирээзи ол). Беш чылдың төнчүзүнде оон чыыдазын 22 млн. тонна чедирери планнаттынган, биргээр чугаалаарга, ону өстүрери барык ийи катап көвүдээр.

Ажыл-херектиң бүдүрүлге технологтуг талазынга хамааржыр шиитпирлерни болгаш рекомендацияларны сагыыры ам болгай аан. Оон даа чугула болуп чадавас, дараазында чүүлдү көрзэли: тараа ажылын интенсификастаар талазы-биле хемчеглер агроүлетпүр комплекизинге ажыл-агыйны чорударының экономиктиг чаа механизминиң негелделерин долузу-биле ажыглаарынга үндезилеттинген. Бо талазы-биле хүлээп алган доктаалда ол дугайын тодаргай айыткан.

Эң хөй оруглалыг колхозтарның болгаш совхозтарның практиказының көргүзүп турары-биле алырга, бот-оруулга-чарылганы болгаш кереэлиг ажылдаар арганы нептередип, бүгү-ле бүдүрүлге хандырылга болгаш эргелел ажылдарынга ажылдакчыларның материалдыг сонуургалын бедидип тургаш, ажыл-агыйны чорударга, саадыңган акша-хереңгиниң эгидиишкинин азы берничеан бедик бо-дур.

Агаар-бойдус эки болган чылдарда күрүнеге пландан ажыр тараа душаагылы дээш идиг бериишкининң күштелдирери көрдүнген. Ол чорук дараазында чылче курлавыр тургузуп алыр арганы бээр.

Ажыл-агыйларының белеткенчилер-биле саңажылгазының чаа чуруму тургустунган. Тарааның ол-шимгы болгаш боктаалган чогуур кондиниязындан ажып турар болза, тарааны курганганы, арыглааны дээш төлевирни дужаакчы ажыл-агыйлардан тырттар.

Кызыл-тастың шинар талазы-биле эң үнелиг сорттарының тараазын күрүнеге хөйнү душаар болза база шаңнаттырар. Садып алырының чаа чурумунда хой-ле чүүлдер көрдүнген. Кыска-тасты хөлүксаалыг мал чемнеринге орнаары болгаш оон-даа өске.

Чурттуң мал чеминге херегээр тараа курлавырларын көвүдедиринин аргалары кедээде экономиктиг чаа байдалдан хамааржыр дээрин үстүнде чүүлдер херечилеп турар. А оон херек кырынга боттанырынга магадылалды ол тургузуп турар.

Лев ВОСКРЕСЕНСКИЙ,
ПМА-ның экономика талазы-биле тайылбырлакчызы.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

1. Дайынчы эп-сеткил каттыштырылгазы.
2. «Ажыл чоктар — камгалал чок эвес».
3. Вулкан бе азы газ аттыгыышкыны бе?
4. Соңгулдаларны демократтыг үндезинге чорудар.

НАЙЫРАЛ ФЕСТИВАЛЫ ДООЗУЛГАН

КАБУЛ. Узбекистанга болуп эрткен совет болгаш афган аныяктарның найырал фестивалы афган-совет найыралдың бузулбас чоруун, Чер кырынга чепсегленишкинниң эндере бүдүрерин соксадыры болгаш тайбыңны камгалаары дээш демиселге ийи чурттуң аныяктарының сорулгаларының чаңгыс болуп турарын фестивальга афган делегацияның баштыңы, Афганистанның Аныяктарының демократтыг организациязының бирги секретары Фарид Маздак БАХТАР агентилелинге берген интервьюзунга медеглээн.

Афган улус, бистиң чуртувустуң аныяктары бо девискээрге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту катап тургузарынга кымдан-даа артык сонуургалдыг. Революсчу чаартылгаларның чорудулгаларын доктаадырынче чүткүвүшаан, ам барык сес чыл дургузунда империализмниң болгаш реакцияның күштери бистиң тороан чуртувуска удур чарлаттынмаан дайынны чорудуп турарлар.

Афган аныяктар республиканың бот-догуннаар, девискээр талазы-биле бүдүн байдалын болгаш хамаарышпас чоруун холдарында боо-чепсектиг камгалап турарлар деп, Ф. Маздак демдеглээн. Чогум-на ынчангаш аныяктарның сорулгазы — ядролуг угаан-сарыыл чок чорукту доктаадыры, келир салгалга бөмбүрзекти камгалап бээри болуп турар Совет Эвилелиниң тайбыңга ынак иниинативаларын шиитпирлиг деткип турарлар.

(СЭТА).

МАССАЛЫГ ЧЫСКААЛДАР

ДАМАСК. Сөөлгү хүннерде Израильдиң эжелеп алганы араб девискээрлерге палестин чурттакчы чоннуң массалыг чыскаалдары болуп эрткилээн. Иордан хемниң барыын талазы эриниң болгаш Газ секторунуң чурттакчылары оларның аңаа-ла кижи болур эргезин чок кылып турар эжелекчилериниң ужур-дүрүм чок чоруктарынга удурланып турарын көргүскеннер.

Каржы-дошкун важылааш-кыннар, тайбык чыскаалчыларны адып өлүрүп турары, массалыг тудуп хоругдааш кыннар — шак ол тайбыл чыскаалдарга шериг администрациязының харыызы ындыг болган. Израиль шериглериниң кезектери Иордан хемниң барыын эриинде Бейт-Лахм хоорайның чоогунда Ад-Духейша дээр палестин лагерьниң атакалаазын оон келген дыңнадыглар чугаалап турар. Дижинге чедир чепсегленген солдаттар палестин дескен кижилерниң чурттап турган черлеринче кире бергеш, оларның эт-севин чок кылып, лагерьниң кудумчуларынга боо адып чоруп турганнар. «Террористерни болгаш хөлзээшкиннер эгелекчилерин диләп тывар» деп чүүлге сылдап алгаш, тайбың хамаатылар аразынга тулуп хоругдаашкыннарны чорутканнар.

Хоругдаттырган кижилер Израиль кара-бажыңнарга каржы-дошкун дорамчылаашкыннарга таваржып турарлар.

(СЭТА).

УДУРЛАНЫЫШКЫН МАРЫЖЫ

БОНН. «Ажыл чоктар — камгалал чок эвес», «Ракеталар орнунга—ажыл». Адакы Саксония дээр барыын германия чериниң бүгү девискээрин таварып эрткен «Ажыл чоктарның удурланыышкын марыжының» киржикчилери ындыг транспарантыларны тудуп алган чораанннар.

ГФР-де кижиниң кол эргезин—ажыл кылыр эргезин казыткан кижилер боттарының коңгуг ядыы-түреңги байдалынче кичээнгейни угландырар сорулга-биле сес хүн дургузунда улуг хоорайларны болгаш бичии суурларны таварып эрткеннер. Бүдүрүлгелерниң хаалгазының даштынче «үндүр октадыпкан», оон мурнунда ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар кылдыр саназып турган кижилер орук дургаар марш киржикчилериниң хүрээлеңинге немежип чораанннар. Оларның саны он, чүс-чүс чедип тургулаан.

ГФР-ниң чазааның түс-түс черлерниң эрге-чагырга-рының массалыг ажыл чок болур чоруктуң дээнелин кудуладырынга хамааржыр кандыг-даа хемчеглерни алырын күзевейн турарынга удурланган боттарының шиитпирин марш киржикчилери Адакы Саксонияның парламентизиниң депутаттарынга адрестээн ажык чагаазынга илергейлээннер.

(СЭТА).

ХАЛАПТЫҢ ЧЫЛДАГААНЫ ЧҮДЕЛ?

ЯУНДЕ. Ниос хөлдүң чоогунга болган айыыл-халаптың чылдагаанның тодарадыры-биле Камерунуң чазаа бо чылдың төнчүзүнге чедир делегейниң эртем конференциязын чыылдырарын шиитпирлээн. Август 21-де аңаа хораныг газтың келдергей улуг үндүр аттыгыышкыны болганы билдинир болгай. Оон түңнелинде 1746 кижи өлген. Оон чоок-кавы турган суурларның чүс-чүс чурттакчыларының экпези аараан, хой-хөй кижилер базыг-бышкын арткан. Камерун эрге-чагырга черлерниң кижилериниң өскээр көжүрер чурттаар чер болгаш аъш-чем-биле хандырар талазы-биле белен эвес айтырыгларга таваржыкан. Айыылдыг районда дезип үнген кижилерниң саны 4,5 муң чедир турган.

Делегейниң аңгы-аңгы чурттарының эртемденнери өжүп калган вулканның аксындан ырак эвесте хөлде чеде бергеннер. Вулкан частыышкыны болган деп баш тай даап бодап турганы херек кырында шын эвес болган-дыр дээрзин баш удур кылган анализтер түңнелдери көргүскен. Хөлдүң ададында вулкан породаларының кагтыларынга чыгла берген газ чылый бергениниң түңнелинде агаарже хенертен аттыгыышкын болган деп, ам экспертернин хөй кезии санап турар апарганнар. Ынчалзажок америк геология экспедициязының удуртукчузу Джо Локвудтуң сөстери ёзугаар алырга, ам дыңзыда тускай эртемниглерге билдинмес газтың составын тодарадып алган соонда, ол айыыл-халаптың ёзулуг чылдагааны илерей бээр. Бойдустуң тывыышкынның тывыарынга дузалаакчы дег даг породаларының, үнүштерниң, сугнуң хевирлерин Локвудтуң болуу чыып алган. Шинчилелдерни Япониянның, Швейцарияның, Италияның, Францияның болгаш өске-даа чурттарның геологтары болгаш вулканологтары база чорутканнар.

Лабораторияга хынамчалыг чорудкан анализ болгаш алдынган түңнелдерни оон соонда конференцияга чугаалажып көрүүшкүн кол айтырыгларга — Ниостуң айыыл-халаапы ам катаптаттынар бе, кажан ону манаарыл болгаш ону канчап баш удур сагындырарыл дээрзинге харыыны бээр ужурлуг.

(СЭТА).

ЧАА КАПИТАН-РЕГЕНТИЛЕР

РИМ. Сан-Маринонуң Чиңгине улуг чөвүлели — хоойлу хүлээп алыр дээди органы күрүне баштыңының албан-хүлээлгезин күүседир республиканың чаа ийи капитан-регентилерин соңгаан. Сан-Маринонуң Коммунистиг партиязының төлээзи Маурицио Томассони болгаш Сан-Маринонуң христиан-демократтыг партиязының төлээзи Джузеппе Арцилли олар болганнар.

Капитан-регентилер Апеннин чартык ортулукта бо улуг эвес бүрүнгү республиканың амгы каттышкан чазаан тургузуп турар партияларны төлээлеп турарлар. Ол эрге-дужаалга алды ай хуусаалыг кылдыр соңгудуп турар капитан-регентилер боттарының албан-хүлээлгелерин октябрь 1-ден эгелеп күүседип кирипкерлер.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОФИЯ. Пловдив хоорайның чоогунга автомобиль электрониказының заводун тудар дугайында дуүржулга совет-болгар каттышкан бүдүрүлге черлериниң системазын хөгжүдеринге чаа аргаларны берген. Ол бүдүрүлге чери «Жигули», «Москвич» деп автомобильдерге, чүък сөөртүр автомобильдерге электроннуг дериг-херекселдерни бүдүрүп үндүрер. Ону оон мурнунда Совет Эвилелинге бүдүрүп турган.

Пловдивтиң бүдүрүлге черинге кол черни шимчедикчилерде одаар чүүлдү башкарарының системазы бүдүрери зааар. Электроника чылдың кандыг-даа үезинде моторну ажылдадырының шыңнамылынын болгаш оларның бедик камгалалдыг чоруун хандырар. Моон соңгаар Пловдивке совет автомобильдерниң келир үедеги чаа хевирлеринге өске-даа приборларны бүдүрер апаар.

ПРАГА. Мурнуу Чехияның суг шыгжамырларында —Чехословакияның балык өстүрер кол баазазында чаңчыл болган күскү балык тудары эгелээн. «Күрүнениң балык ажыл-агыйы» каттыжыышкынының балыкчылары балыкты эң баштай шевеп тудары эгелээн. Ону Ческе-Будеевице хоорайның чоогунга чорутан. Ноябрьның ортаа үезинге чедир болур амгы сезон үезинде хөй балыкты тудуп алыр деп турар: үш муң суг шыгжамырларындан 12 муң ажыг тонна балыкты алыр. Оларны тутканының соонда, балыктарның чамдыызын тускай бетон бассейннерге тургузаар, аңаа балыктар семирип, а ийи ай хире эрткенде карптар, мезиллер, судактар, форель болгаш өске-даа үнелиг балыктарны чаа чыл бүдүүзүнде садарыбиле садыгже киирер.

БУДАПЕШТ. Субботада болгаш воскресеньеде эрттирген коммунистиг субботниктерниң ачызында Боршод областың үлетпүр черлериниң шахтёрлары 4,5 муң тонна хөмүр-дашты казып алганнар. Аңаа 1600 венгр дагжылар киришкен. Казып алган хөмүр-дашты чурттакчыларга ону одаар чүүл кылдыр ажыглап турар чурттакчылыг суурларже чорудуп берген. Ай иштинде ол областың шахтёрлары ам-даа ийи каш субботниктерни болгаш воскресниктерни чорударын планнап турар. Ол чорук пландан ажыр чуртка 14 муң ажыг тонна хөмүр-дашты бээр.

БЕРЛИН. Цойленрод хоорайда машина тудуунуң заводунуң бүдүрүп үндүрүп турар пресс дериг-херекселдери технология талазы-биле бедик шынарлыг боор турар. Оон продукциязының бедик шынары болгаш ат-алдарлыг болу бергени заводтуң специалистериниң совет өөрүү-биле үре-түңнелдиг кады ажылдажылгазының түңнели болур.

Цойленродтуң машина тудугжулары бо чылын 14 бүдүрүлге шугумнарын Советтер чуртунуң автомобиль тудуунуң улуг заводтарынга бүдүрүп берген. Оларны Москвада Ленинчи комсомол аттыг автомобиль заводунга болгаш Лихачев аттыг заводка ажыглаар. ГДР-ден келген дериг-херекселдер чүък машиналарынга радиаторларның болгаш газ үндүрер системаларны бүдүреринге ажыглаар.

(СЭТА).

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ ДЕЛЕГЕЙ КОНГРЕЗИНДЕ

БЕРЛИН. Ажылчы чоннарның эрге-ажыын камгалаарының херээнге кады ажылдажылганың чаа хевирлерин тургузуп алыры-биле чугаа кылырынга белениң, ажык болгаш чүткүлдүг чоруун профэвилелдериниң XI делегей конгрезиниң киржикчилери боттарының чугаалырынга илергейлеп турарлар. Тайбыңның камгалаарының болгаш бүгү талалыг быжыглаарының байдалынга социал дешпилге турун болур дээр дугайында киржикчилериниң медегелдери бүгү-ниити деткиишкинин ап турар. Конгресстиң индириишен чүве чугаалаар чалалганы алган болгаш ГДР-де аңы-чорук кылып чедип келген Никарагуаның президентизи Даниэль Ортеганы конгресстиң делегаттары динмиттиг алыш часкаашкыны-биле уткааннар.

Бүгү делегейниң тайбың дээш демисежип турар улустарыбиле дайынчы эп-сеткил каттыштырылгазы бурунгаар депшилгелиг, революсчу профэвилел организацияларының шимчедикчи, бирги чергелиг сорулгазы боор турар деп, ол чугаалаан.

Бүгү ядролуг чазылдыышкыннарга мораторийни Совет Эвилелиниң чоокта чаа чаңгыс талалыг узадып алганы социалистиг чурттарның чайгылыш чок политиктиг күзел-чүткүлүнүң кайгамчык бадыткалы болуп турарын айытпышаан, Никарагуаның президентизи ССРЭ-ниң болгаш социалистиг дем каттыжылгазының өске күрүнелериниң тайбыңга ынак инициативаларынга бедик үнеледи берген. АКШ-тың администрациязы кижи төрелгетенниң аммыралы чугула эрге-ажыктары-биле чөрүштүр бүгү-ле чүүлдерни кылып турар деп, ол уламчылаан. Совет Эвилелиниң конструктивтиг саналдарынга хамаарыштыр АКШ кажан-даа болза боттуг турушту илергейлээр ужурлуг.

Берлинниң заводтарын болгаш фабрикаларын база ол ышкаш Потсдам биле Одерде Франкфурт округтарын кезип чоруп турган үезинде амгы үениң соңгаарладып болбас айтырыгларын шиитпирлээринге профэвилелдериниң киржилгезиниң дугайында конгресстиң хөй-хөй киржикчилери ажык санал-оналы солчуушкунун уламчылааннар. Конгресстиң киржикчилери кижи төрелгетенниң чырыткылыг келир үези дээш демиселге амы-тынын берген фашистерге удур демиселчилерниң тураскаалынга баулал кылганнар.

(СЭТА).

МИТИНГ

БОНН. Дайын айыылынга удур, планетаның тайбың келир үези дээш демисежип турар депшилгелиг болгаш демократтыг бүгү күштерниң хөделиишкининиң чаңгыс эвин быжыглаары амгы үеде эргежок чугула. Фашизмге удур Испанияга тулчуп турган алдарлыг интернационалдыг бригадаларны тургусканының 50 чылынга тураскаадып Майнда Франкфуртта болган массалыг митингиниң киржикчилериниң саналдарын ындыг бодал каттыштырып турган. Аңаа ГДР-ден, Австриядан, Франциядан, Нидерландыдан интернационалдыг бригадаларының мурнунда дайынчылары чораанннар болгаш ол ышкаш ГФР-де социалистиг чурттарның дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнары киришкен.

(СЭТА).

ПАКИСТАН. Бүгү политиктиг хоруглаттырганнарны кандыг-даа саадаашкын чок хостаарын болгаш чаа парламент соңгулдаларын чогум-на демократтыг үндезинге чорударын Карачиге болган митингиниң киржикчилери негээннер. Оон киржикчилери (чурукта) Демократтыны катап тургузары дээш шимчээшкинниң (ДКШ-ниң) саналын ёзугаар организастааны чазакка удурланган кампания күжүн улам немеп турарын демдеглээннер.

АФП—СЭТА-ның телефотозу.

КУЙБЫШЕВ ХООРАЙ 400 ХАРЛААН

Чурттуң улуг үлетпүр, транспорт, культура төвү болур Куйбышев хоорай бо чылын 400 харлап турар. Хоорайның ажыл-ишчилериниң ажыл-агыйы болгаш культура тургузуушкунунга чедип алган чедиишкиннери дээш, революсчу шимчээшкинге, Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң хандырарынга киирген улуг үлүг дээш база юбилей-биле холбаштыр хоорай Октябрь Революциязы орден-биле шаңнаткан.

Самара (Куйбышевтиң ады ындыг турган) 1586 чылда үндезилеттинген, бодунуң туруп келген үезиниң дургузунда чаңгыс эвес улаа чурттуң төөгүзү-биле харылзашкан кол социал болуушкуннарның төвү болуп келген. В. И. Ленинниң дөңчү-намдары-биле холбашкан Ульяновск болгаш Казаньның соонда үшкү черде туруп турар Волганың хоорайы. Ульяновтарның өг-бүлези мында 1889 — 1893 чылдарда чурттап турган. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң көскү ажылдакчызы — В. В. Куйбышев Самараның амыдыралынга чугула үлүүн киирген. Ол борта Октябрь тура халыышкынының организакчызы болгаш баштыңчызы, губернияның бирги революсчу комитединиң даргазы турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында борта, Волгага, Тиилелгениң чепсээ кылдынып турган.

Бөгүн Куйбышевтиң бүдүрүлгелери үлетпүрүң интенсификациязының оруунче эде тургузарының мурнуку одуруунда чоруп турар. Хоорай металлды болгаш ТУ-104 деп дайынерлерни, парын станоктарны болгаш дериглерни, подшипниктерни бүдүрүп үндүрүп турар. Бөгүн Куйбышевтиң чурттакчыларының саны чартык миллион четкен. Мында он дээди өөредилге черлери, күрүне университеди, эртем-шинчилел институттары бар, он-он библиотекалар болгаш клубтар, дөрт театр, музейлер, парктар болгаш стадионнар ажыттынган.

ЧУРУКТАРДА: Куйбышевте дайынчы болгаш күш-ажылчы алдарның аллеязы; Совет эрге-чагырга дээш хамааты дайынының чылдарында ажылчыннарның болгаш тараачыннарның маадырлыг чоруун көргүскен скульптура болуунуң чамдык ажылдары. Автору — скульптор М. Г. Манизер.

Н. НИКИТИННИҢ фотолары.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Номчукчулар саналдап, сүмелеп тур

БИР ЯНЗЫ КӨРЗЕ

Куданы солун, кижизидикчи утказы, өглеңген аныяк кижилерниң келир үезинге, ажыл-ижинге, өөредилгезинге ажыктыг, арга-сүмелиг кылдыр, арагалаашкын чок, эзээр, оюн-хөглүг эрттирер дугайында саналдарны солуннарга бижип, радиога чугаалап, телевидениеге көргүзүп-даа турар-дыр. Ындыг-даа болза, бистиң Чөөн-Хемчик районнуң чамдык черлеринде бо талазы-биле мурнундаазындан экижээн бичии-даа чүве чок.

Чадаана кодээ Советтиң девискээринге чаңгыс чүгле бо чайның дургузунда беш 22 куда эрттирген. Куда санынга-ла алды баштан эвээш эвес шээр малды дөгерип келген, ниитизи-биле ашаа 132 баш хойну өлүрген. Ында баш семис-шыырак хойлар кайын кээп турарыл дээрзин эрге-чагырга органнары сонуургавайн турар. Куда дүшкен черлерге хойтпак эргагазын, бажынга белеткээп пивону бидон-бидону-биле эккеп турар. Ыныварга оларның кайызын-даа бедеткээри хоруглуг болгай. Ындыг турбуже, оларны чүге белеткеп турарыл, кодээ Совет, корум-чурум камгалаар органнар чүнү көрүп турарыл?

Амданныг чемнерден, чүзүн-бүзүн ногаалардан, чуруктардан, эзиртпес суксуннардан тургустунган кудалар чүге эрттирбес чүвел? Үениң негелдезинге дүүшкен ёзулуг амгы шагның кудазы ол эвес ийнеи. Чадаана кодээ Советке хамааржыр «Искра» совхозтуң девискээринге болган кудага чүге ынаар улуг уже-төштерлиг, хөй хойлар негеттинер чүвел? Бир эвес бо хевээр турар чүве болза, малның баш санын өстүрериниң онаалдаларын күүседирин чегей боор.

Х. ХОВАЛЫГ.

* * *

ТЫВЫЛБАСТААН

Бистиң Улуг-Хем районда Хайыракан суурнуң магазиннеринде чоңга кончуг чугула негеттинип турар аар-саар тудуг материалдары, соңга шилдери болгаш будуктар чок. Чижээ, биче хемчээлдиг дыштен материалдар, чуга ыртыннар чонну хууда бажыңнарының септелгезинге дыка херектиг. Кыш мырыңай келген болгай. Хайыракан суурга тудугта херек-леттинер янзы-бүрү материалдар садыглаар тускайжыткан магазинни чүге тургузуп, ажыдып болбас боор. Бажың крыжазы шывар материалдар, улуг-биче хемчээлдиг кадаглар, соңга шилдери, тудугта, септелгеге херектиг өске-даа материалдарны тывыңып алыр дээш хайыраканчыларның барбас-ла чери чок.

Чурттакчылар боттарының инектеринге, хаваннарынга, дагааларынга кажаалар тудуп алыр азы бар кажааларын септеп, селип алыр дээш база материалдар тыппастаан. Мал кажааларын тудуп ап болгу дег, чоок-кавы ыяштыг черлерниң ыяжын кезерин база хоруглуг. Бо бүгүнүң уламындан ыяш тып алырының айтырыы берге-дээн.

«Улуг-Хая» совхозтуң дирекциязы болгаш кодээ Совет күүскому тудугта болгаш септелгеге, бажыңнар чылыглап алырынга херек-леттинер материалдар-биле чонну хандырарының дээштиг хемчеглерин алыры чурттакчылар күзеп турар.

Б. ЛОПСАН.

* * *

ХАРЫЫСАЛГАЗЫН БИЛИР

Өрт айыылындан күрүнениң болгаш хамаатыларның өнчү-хөреңгизин камгалаары — өрт албанының кижилериниң, бистиң чуртувустуң хамааты бүрүзүнүң патриотчу хүлээлгелериниң бирээзи. Өртүг болдурбас, аңаа удур тайылбыр ажылын калбартыр дээш улуг ажылды чон ортузунга чорудуп турар ындыг кижилер биеете ховар эвес. Самагалдайның № 5 өрт кезээнде чолаачы Күдес-оол Чорбаевич Чоодунуң харыын ындыгларга хамаарыштырып болур. Ол— ажылынга бердинген, аңаа аажок харыысалгалыг кижи. Ол — албан эрттирип турар чериниде аныяктарның дагдыныкчызы.

К. Ч. Чоодунуң аныяандан-на техникага хандыкшып, 18 харлыында-ла чолаачылаар эргени Самагалдайга ДОСААФ шугуму-биле чедип алган. Шериг албаның база чолаачылап эрттирген, мергежилин улам бедидип алгаш чанып келген. Оон бээр чээрби кире чыл эрткен, бо үениң дургузунда ол Самагалдайның № 5 өрт кезээнде чолаачылап, аныяк-өскенге үлегерлиг, быжыг сагылга-чурумнуг, онаашкан ажыл-херээнге бердингенин, ээ-харыысалгалыын көргүзүп турар, кады ажылдап турар эш-өөрү оон хоочунувус деп адаар болгаш аажок хүндүлээр. Тес-Хем районга мону билбес кижи чок дээр болза, ында биче-даа хөөрем чок.

Күдес-оол Чоодунуң дуңмалары Алексей, Андрей олар база өрт албанынга хөй чылда ажылдаан, ыңчангаш бо акы-дуңмаларны өртке удур хереке салгалдыр ажылдап келген династия кылдыр адап болур. Үш акы-дуңмаларның № 5 өрт кезээнге ажылдап келген чылдарын каттыштыр санаар болза, он-он чылдар.

Топтуг-томааныг, ажылынга бердинген, биче сеткилдиг болурга, Күдес-оол Чорбаевич Чоодунуң эш-өөрү аажок хүндүлээр болгаш оортан арга-сүме алгаш турар.

Ө. ЧИНМИТ.

* * *

МУРНАКЧЫ КОЛЛЕКТИВТЕ

«Детский мир» — бистиң найысылалывыста эң улуг дээш магазиннерниң бирээзи. Оон хөй санныг ажылдакчылар улуг коллективи Кызылдың садыг коллективтериниң аразында социалистиг чарышка шенкейлиг киржип, ада-иелерниң негелделерин, чагыгларын ёзулуг чаштарга таарышкан барааннар шилип алыр ажылды ой-шаанда чорудуп, садып алыкчыларның хүндүткелин чедип алган.

Уругларның сезонга таарышкан барааннарының ассортиментизин калбартып, чаштарга болгаш школачыларга херектиг барааннарны даштыгаа садыглаарынче, ярмаркалар организастаарынче кичээнгейни салып, бо талазы-биле «Детский мир» садыг ажыг хүрежүгалыг-даа апарган.

Мурнакчы коллектив он ийиги беш чылдың баштайгы чылының сес айларының планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседип, уругларга 24 муң рубльдиң барааннарын пландан ажыр саткан.

Мурнакчы коллективти коммунист З. Ч. Монгуш баштап турар. Ажылды организастаарының, човаңгыр, эптиг-эвилең садыглаарының бедик культуразын ол чедип алган. Н. Н. Насырова, С. Н. Шомбуй, О. А. Гавриченко, Н. Г. Ионина ышкаш садыглаарының уран аргаларын шиңгээдип алган, бедик мергежилдиг, херегленчилер-биле эптиг чугаалажып, оларның хереглелин эки билир ниргени ындыг садыгжылар бо коллективте өзүп үнген. Ындыг дагдыныкчыларның үлегерлиг ажыл-ижиниң ачызында аныяк кыстар Нина Ховалыг, Уран Чымба, Ольга Савыңдай, Урана Маспык-оол кыска үениң дургузунда-ла коллективтиң мурнакчыларының деңнелинге чедир ндурулген.

С. САНДЮ.

СОЛУН ДЫШТАНЫЛГА

Үш-Белдир курорттуң дыштаныкчыларынга солун дыштаныглга кежээлери, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери-биле ужуражыышкыннар, спортчу оюннар үшкү сезонда эвээш эвес болгулаан.

Оюннар, кино кежээниң-не болуп турган. Үш-Белдирниң солун черлеринге экскурсиялар бистер дыштаныкчылар күзелдиинге-биле барып турдувус.

Дыштаныкчыларның киржилгези-биле бот-тывынгыр уран чүүлдүң концерти ийи удаа болган.

Красноярск чурттуг бот-тывынгыр композитор Колесниковтуң ырларын Кызылдан келген В. Чоодунуң ырлаашы чыылганнар сонуургаан. Шулукчер номчаан, баштак ырлар ырлаан кижилер эвээш эвес болган.

Арыг агаарлыг, чараш бойдус чурумалдыг черге дыштаныы, Үш-Белдирниң аржаанынга эмненип, кадыын экижиткениге кижилер өөрүп чаңгаан.

Х. ТАРТАА.

«Ш Ы Н» СОЛУННУ ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР
Чагыдылганың чылда өртээ 7 рубль 80 көпеек, чартык чылда — 3 рубль 90 көпеек

ТВ

СЕНТЯБРЬ 26-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.45 — «Чорук орган кижи орукту эртс бээр». Док. фильм. 9.15 — Делегей болгаш аныяктар. 9.50 — «Ыракы ортулуктуң чажыды». Мультфильм. 10.20— Док. фильмнер: «Хууда айтырыглар талазы-биле хүлээп алыышкын», «Ажыктыг чоруктуң курлавыры». 10.55 — 11.00 — Медээлер. 14.30— Медээлер. 14.50 — Док. фильмнер. 15.45 — Музыка институдунуң улустуң хөгжүм херексельдериниң оркестриниң концерти. Донецкиден дамчыдылга. 16.15 — Орус чугаа. 16.45 — «Дагдар аялгалары». Ереванадан дамчыдылга. 17.05 — «Чүс-чүс чылдарның ужуражылгазы». Док. фильм. 17.40 — Хол бөмбүгүнге делегей чемпионады. Эр улус. Польша биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Францияда дамчыдылга. 18.25 — «Өвүкка буулалыышкыны». Арагалаашкынның хоразының дугайында эртем-тайылбырлыг фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —Айтырыглар, дилээшкиннер, шиитпирлер. 19.50 —«Алдары болгаш уруглары». Дөрт сериялыг уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 —Экранда — кинокомедия. «Россияга италъяннарның кайгамчыктыг ужуралдары». 23.15 —Бөгүн делегейде. 23.30—00.15 — Болгар эстрада артистериниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Жданов тяжмаш: шенелдениң айтырыглары». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. Москва —орус куруңнуң найысылалы. 9.05; 13.55 — Англи дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 4-кү дамчыдылга. 10.05—КИТУ сургуулдарынга. Физика. Кристалларның тургузуу болгаш шынарлары. 10.35; 11.35 — И. А. Крыловтуң басняларын. 5 класс. 11.00 — Эртем болгаш амыдырал. 12.00 — Башкыга экран. Зоология. 7 класс. Насеком аймаа. 12.25; 12.45 — Бойдус эртеми. 2 класс. Күстүн демдектери.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. 18.25 — «Дүжүттү эртте камгалаары». Док. фильм. 18.45 — Профтехөөредилге сургуулдарының концерти. 19.15 — Телемедээлер. 19.25— «Аялга товү». Программада: Медээлер. «Сентябрь — шалыпчы ажылдың айы». «Дүргедээшкинниң углаңнышкыны-биле». Шагаан-Арыг хоорай күүскомунуң даргазы В. А. Коваленттиң чугаазы «Агентм айтырыглары».

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуур, чаштар!». 20.15 — «Чурулга уран чүүлү». Донтуулат. 21.00 — «Үе». 21.35 — Делегейниң музыка культуразының эртинезиниден. Л. Бетховен. Бешки симфония. 22.10 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 22.30 — 01.05 — Спортчу программа: ССРЭ улустарының IX чайгы спартакиадазы. Спортчу гимнастика. Бут бөмбүгүнге Федерация кубогу. «Динамо» (Минск) — «Жальгирис».

Редактор В. С. ШАРАВИИ

«СОЛАҢГЫ» АГИТБРИГАДА

Чөөн Сибирьниң культура институдунуң «Солаңгы» агиткультбригадазы Улуг-Хем районнуң Шагаан-Арыг, Чаа Шагаан-Арыг школаларынга база Арыг-Бажы, Хайыракан суурларга солун программалыг концертти көргүскен.

Солун көргүзүглер хөй. Хореография салбырында белүк кыстарның беларус, узбек, украин, молдав улустуң танцыларындан үзүндүлерни, ол ышкаш «Чылгычылар», «Аданнажыкчылар» деп танцыларны эки күүседкенин көрүкчүлер үнелээн.

Вадим Монгуш биле Виталий Чигжит бот-тывынгыр композитор А. Таноовтуң «Агроном кыс» деп ырызын гитара-биле үдеп турган, ийи үнге ырлааны солун. Клуб салбырының ийиги курузунуң сургуулу Сайлык Монгуштуң «Айваангы» деп баснязын номчааны, Светлана Ооржак Сайлык Монгуштуң «Мээн Якутиям», «Тундра» деп ырларын ырлааны көрүкчүлерни сонуургаткан. Хөйнүң ырларында күүселделер база бар. Келир үениң культура ажылдакчылары республиканың элээн каш районнарынга оюн көргүскеннер.

Ч. СОТПА.

СПОРТ

МЯЧ — ЧЕТКИДЕ

Сентябрь 26-те Францияның дөрт хоорайы — Монпелье, Туркуэнге, Клермон-Ферранга болгаш Орлеанга эр улустуң хол бөмбүгүнге делегейниң XI чемпионады эгелээн. Аңгы-аңгы чылдарда делегей чемпиону болуп келген ССРЭ-ниң шилиндек командазы (1949, 1952, 1960, 1962, 1978, 1982 чылдарда), ЧССР-ниң (1956 болгаш 1966), Польшаның (1974), 1984 чылда Олимпиада чемпиону АКШ-тың спортчулары, 1982 чылда делегей чемпиокадының, Олимпиада-84-түң мөңгүн медальдарының эдилекчизи, Бразилияның хол бөмбүкчүлери, ол ышкаш Кубаның, КУР-нуң, Аргентинаның, Японияның болгаш Францияның ойнакчылары көрүкчүлерниң кол кичээнгейин хаара тудар.

Сентябрь 26—28 хүннеринде шүглде оюннар болур. Монпельеге («А» бөлүк) Венесуэланың, Италияның, КУР-нуң болгаш Франциянын; Туркуэнге («В» бөлүк) Кубаның, Кыдаттың, Тайбэй командазы, Польшаның болгаш ССРЭ-ниң; Клермон-Ферранга («С» бөлүк) Бразилияның, Болгарияның, Египеттиң болгаш ЧССР-ниң; Орлеанга («Д» бөлүк) Аргентинаның, Грецияның, АКШ-тың болгаш Японияның шилиндек командалары ужуражыр.

Өске черже көжери-биле ийи хүн дыштангаш соонда оюннарны уламчылаар. Тулуушка «А» болгаш «С» бөлүктерге эки түңнелдер көргүскен командалар (бөлүк бүрүзүнден үш-үш). Ынчангаш «В» болгаш «Д» бөлүктерниң алды командазы ойнаар. Чартык финалга ойнаар командалардан ийи-ийи команда финалга ойнаар. Октябрьның 4—5 хүннеринде Парижке түңнел оюннар болур.

ССРЭ-ниң шилиндек командазынга ЦСКА-дан Я. Антонов, В. Лосев, Ю. Панченко, И. Рунов, А. Савин, Ю. Сапега, Риганың «Радиотехниктен» А. Белевич, Р. Вилде, П. Селиванов, Ленинградтың «Автомобилистен» В. Зайцев, Одесаның «Политехниктен» А. Сороколет, Подмосковьениң «Динамодан» В. Шкурихин оларны киирген. Команданың тренерлери Г. Паршин биле Ю. Фураев үстүнде ады киирген спортчуларга бүзүреп болур дээш команданың составынга киргеннер.

«ФЕДЕРАЦИЯ КУБОГУ» ДЭЭШ

Найысылалдың «Торпедо» командазының бут бөмбүкчүлери Москвага «Федерация кубогу» дээш маргылдаата «Кайрат» командазын 1:0 санга үткен.

ОНГУ САЛЫГ ХАЙЫМ

РИГА. Шыдыраага делегей чемпиону ат дээш кордакчылар Артур Юсупов биле Андрей Соколовтуң онгу салы 26 дугаар кошке хайым болган. 6:4 санныг болуп Юсупов мурнап турар.

ЧЕМПИОННУҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

Херээжен улус аразынга делегей чемпиону ат дээш Майя Чибурданидзе биле Елена Ахмыловскаяның чедиги салы 37 дугаар кошке Чибурданидзениң тиилелгези-биле доозулган. Сан 5:2 болуп, Чибурданидзе мурнап турар.

(СЭТА).

Эмчиниң сүмези

БААР ШААЛЫКТАДЫР ААРЫГ

Эхинококкоз — баар шаалыктадыр паразиттиг аарыг. Бо аарыг чер болганда, ыяңгыы мурнуу чүктүң чурттарында база бистиңиде-даа таваржып турар. Эхинококкозтуң аарыг өскүдүкчүзү личинка (чуурга) болур, ол ыйлаңгы хевирлиг, оон диаметри 4-тен 50 миллиметр чеде бээр. Ыйлаңгының боду иштинде даштыкы ийи карттан тургустунган. Иштики карт биче-биче хапчыгаштарлыг, ында паразиттерниң баштары туруп турар. Ындыг хапчыгаштар бир ыйлаңгыда-ла чүс чеде бээр. Ыйлаңгының ишти суук чүүл-биле долдунган.

Аарыгның өскүдүкчү чуургазы ыттан кижиге чыпшынар. Ол ыттың улгадыны кезеги эхинококкоз болур. Узуну 3—6 сантиметр, оон бажы сордуруп кирер дөрт хоорлуг. Мойну 3—4 сыгыылыг. Сөөлгү сыгыгга 400—800 чедир боттанып келген чуурга чорур. Чуургаларлыг сыгыг ыттың организминден пөмунду дамчыштыр үнгеш, черге баар. Ол даштыкы байдалга турган, оът-сигенге сопастап четкеш, турумчуп алыр. Үнүш-биле амыдыраар мал-маган (бода болгаш шээр малдар, хаван) ону оът-сиген-биле кады ажырыптар, шак ынчаар эхинококкоздан халдажып аарыыр. Аарыг малдарның эъдин ыт чигеш аарыыр.

Ыттың дүгүнге чуургалар чыпшына бергилээр. Кижи аарыгны оон халдадып ап болур. Оон дүгүнден чуургалар кижиниң холунга чыпшынып, аъш-чем-биле кады аас дамчыштыр ижин иштинге кирер. Чүтбаан ногаалар, чимистерни чемге ажыглаарга аарыг өскүдүкчүзү туруп болур. Эхинококкоз чуургалары 10—25 градус чылыгга ай дургузунда ындамын чурттаар. 60 градус температурага 10 минута, а 100 градус температурага каш-ла секунда болгаш өлүр.

Чуурга кижиниң аазы мазының иштинче киргеш, болунуң картындан хоктальп үнгеш, шейүндүнүң үттеп эрткеш, ханче кирер. Хан агымы-биле мага-боттуң аңгы-аңгы органнарынче, колдуунда баар болгаш өкпеге турумчуп алыр. Оон турумчаан органынга ыйлаңгылыг личинкалар өзүп көвүдээр. Паразит личинка кижиниң баарынче киргеш, кончуг таваар, он ай дургузунда өзер. А чамдыкта каш-даа чыл дургузунда өзүп көвүдээр. Моон уламындан аарыгның баштайгы демдектери: эът ыыдыр, кошке шиңшиктер тыртыр, шаг-шинээ чок болу бээр. Ындыг байдал аарыг хаддаар, хуусаазы узаар-даа билдинер.

Баар эхинококкозу үш чадага аңгыланыр. Бирээде, кижиниң организминче чуурга кирген үеден бээр аарыгның демдектери билдингинге чедир. Ийиде, ниити мага-бот хорадыаныырга хоп шимээннээр, шаг-шинээ чиде бээр, эндилдээр шиңээн кудуглар, арыптар, оң талакы эзиг адаанче болгаш ижин-пойнудже аартып апаар. Үште, аарыг кадапнап, эхинококкоз ыйлаңгызынга ириң тыптып эгелээр.

Аарыгның профилактиказы — хууда арыг-шевергин сагыыр, ыттарга шиңчилге чорудар, бир эвес аарыг ыттар иштерттинде дүрген узуткаар. Аарыг мал-маганны аңгылап, хемчээн алыр. Ыт азырап тудуп турар улус хууда арыг-шевергин сагыыры чугула.

Эхинококкоз аарыгның демдектеринге дөмей, альвококкоз бар. Ол аарыгның таратпылакчылары (бөрү, дилги, кижи), азырал амытаннар (ыт, диисей) болур. Кижи оон турум суттарын ажыглаанда, черлик кат-чимистерни чигенде, өлген киш, дилги, бөрү кештерин сойп турганда чыпшынар. Аарыг ыттарда ол аарыгның өскүдүкчүзү бар.

З. МАТРАКШИНА,
санэпидстанцияның эпидемиологу.

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

«Енисей» Культура бажыңынга

Туризмниң делегей хүнүнге тураскааткан «Спортчу салгал» деп уругларга дыштаныглга шагы.

Сентябрь 27-де. Эгелээри 10 шакта.

Культураның болгаш дыштаныглганың Гастелло аттыг паркынга

Машина тудуунуң ажылдакчыларының хүнүнге тураскааткан радиолекторий.

Сентябрь 27-де, 14 шакта.

Бичии уругларга тоолдар.

Сентябрь 28-те. Эгелээри 12 шакта.

Аныяктарга танцы кежээлери.

Сентябрь 27—28-те. Эгелээри 19 шакта.

«Каа-Хем» кинотеатрга

Кино артизи Г. Сайфуллин-биле ужуражылга.

Сентябрь 28-те. Эгелээри 11 шакта.

М. Горький аттыг библиотекага номчулга.

Сентябрь 28-те. Эгелээри 15 шакта.

Башкы училищезинге

Туризм темазынга бирги курсчулар аразынга конкурс (КВН). Сентябрь 27-де. Эгелээри 19 шакта.

Күш-ажылдың хоочуну, башкы Т. Т. Тихонова-биле ужуражылга.

Сентябрь 28-те. 19 шакта.

№ 1 профтехучилищеге кино артизи Г. Сайфуллин-биле ужуражылга. Сентябрь 27-де. Эгелээри 19 шакта.

Октябрьская кудумчузунга «Алдын күс» деп ном ярмаркызы. Сентябрь 27-де. Эгелээри 10 шакта.

«Совет Тываның 5 чылы» стадионга

Чиик атлетикага хоорайның бирги чери дээш маргылдаа.

Сентябрь 27—28-те, эгелээри 10 шакта.

Бокска хоорайның бирги чери дээш маргылдаа.

Сентябрь 27—28-те. (ШВСМ-ниң залынга). Эгелээри 10 шакта.

«Луч» — «Нива» командалар аразынга футбол маргылдаазы.

Сентябрь 27-де. Эгелээри 16 шакта.

«Шахтер» — «Нива» командаларның футбол маргылдаазы.

Сентябрь 28-те. Эгелээри 15 шакта.

«Хүреш» стадионга

«Динамо» — «Строитель» — футбол маргылдаазы.

Сентябрь 27-де. Эгелээри 15 шакта.

«Енисей» — «Колос» — футбол маргылдаазы.

Сентябрь 28-те, 14 шакта.

Агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аъзыр, чагбас. Хат кошкак. Дүне агаарның температуразы 0—5 градус соок, чамдык черлерге 0—5 градус чедир чылыг болур. Хүндүс 15—20 градус чедир чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Хат кошкак. Агаарның температуразы дүне бир градус чылыгдан бир градус чедир соор, хүндүс 18—20 градус чылыг болур.

Кино

СЕНТЯБРЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Гулливер в стране великанов» 9.20, «Фуэте» 13.00, «Научись танцевать» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (удаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тихая застава» 11.00, 15.30, 16.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Седьмая мишень» 12.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Василиса Прекрасная» 9.20, «Бесконечная история» 11.10, 13.10, 15.00, «Вспышка» 16.50, 18.40, 20.30 (удаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к 6: «Русь изначальная» (1, 2 сериялары) 17.00, 20.00 шактарда.

Шын. Редакцияның адрези: 667000 Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кезээ ажыл-агый килдистериниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баарда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3368.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкынның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—08015

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 27 суббота № 227 (13227)

1925 чылда үнедезилеттинген. Өртээ 3 көдээк.

Күш–ажылчы алдарның тугу

Бөгүн «ШЫН» солун КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН Каа-Хем районда «Бурунгаар» совхозтуң Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Василий Тараевич Дудупей удуртқан бот-оруулга-чавыгалыг бир дугаар бригадазынга тураскаадып кодургеш.

Бригада 2406 гектар черинң тараазын он хонук дургузунда кезип, бастырып дооскан. Кызыл-тастың бир гектарындан 11,2 центнер дүжүттү алган. Оон түнелиинде совхозтуң чер ажылдыгларының күрүне шыгжамырынга 709 тонна тараа дужаар тургаш, ону 1426 тонна кылыр күүсеткеш, планын 200 хуу боттандырган.

Мурнаачы бригадага денгежиңнер!

СЕНТЯБРЬ 26-НЫҢ БАЙДАЛЫ-БИЛЕ

37849

ТОННА ТАРАА КҮРҮНЕГЕ ДУЖААТТЫНГАН БОЛГАШ ОЛ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ПЛАНЫН РЕСПУБЛИКА АЖЫР КҮҮСЕТКЕН.

БӨГҮНГҮ НОМЕРДЕ:

⊙ Юбилейге уткуштур.

⊙ Төлептиглерге — шаннадар.

⊙ Дуржулга станциязының шаңында.

ЧУРУКТА: Таңды районда «Революциянның чалбыжы» совхозтуң Иван Кудрявцевке удуртқан бригадазының ажыл-ишчилери ында 600 гектарда кызыл-тасты эки шынарлыг ажаагаш, дараазында шөлдерже кирери-биле сумележип турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ПЛАНЫН АЖЫРГАН

Чөөн-Хемчик районда «Искра» совхоз тараа болгаш мал чеми культуралары өстүрер талазы-биле улус ажылагылларының бирээзи. Совхозта мал чеми белеткээр бот-оруулга-чарыгалыг механизаторлар бригазының бригадири Анатолий Иргит коллективти биледиңнер, удуртуп, ажылаар турар.

Бөгүнде бо бригада ногаан масса ажаалдаазын тогуур үезинде доозупкан. Совхозтуң силос белеткээр планы 4100 тонна, а херек кырында ону 6890 тоннага ажыр күүсеткен.

Совхозтуң механизаторлары болгаш сигенчилери Хүрээ шыктарында болгаш Чодар ховуларында сиген база сенаж белеткелин удамчылавышаан. Искражылар иштиниң мал чеминге 3000 тонна сиген белеткээр планныг. Бо үеде планныг дазылдарын 1850 тонна, азы планның 92 хуу күүсеткен. Витаминниг сиген дазганы белеткээр планын 121 хуу ажыр күүсеткен.

Б. МОНГУШ.

ТЕМПИЗИ ДУРГЕДЭЭН

Ниитиниң малының кыштагларааш-кымынга белеткелдер «Сүт-Хөл» совхозтуң Ишкин салбырында организастыг чорун турар. Шагдыр-оол Монгуш, Байыр Монгуш, Кошкен-оол Монгуш удуртқан сентенги звенолар онаашкан мал кыштагларында сентелге ажылдарын үргүлчүлеп турар. Шээр малдың 36 кыштаанын 17-виде сентелге доозулган. Сентелгеин октябрьның бирги он хонгузунда доозар дээш септекчилер ажылының темпизин дургедетпеен.

Кыштагларже сиген сөөртүлгезин организастаан. Транспорт-биле хандыртыңган звено Улуктө, Кок-Эдеде, Улуг-Өзекде, Даг-Баарында шээр мал кыштагларында 200 тонна сигенни чедиргеп.

С. МОНГУШ.

Ажаалданың хүн демдеглели

КҮСКҮ АЖЫЛДАРНЫҢ ТЕМПИЗИН УЛАМ БЕДИДЕР

Даглар баштарында көстүп келген аккыр харлар болгаш эртен, кежээ соон келир хүнмер республиканың чер ажылдыгларын дужуттуг кончуг дүргеп, шынарлыг доозарынче далаштырып турар. Ынчангаш хову-шөлдерде ажылдар улам шапкынчыл, шаңнарже чаагай тараа саарлып, кижилер хүлээлгезин күүседирдээш аразында чарыштыг улам калбарткан. Дужут ажаалдаавын Тес-Хем, Эрзин, Каа-Хем, Барыын-Хемчик районнар өскелерден дүргеп чорудуп, мурнакчыларның одуруумче кирген. Ол мыскан күүрүнге тараа дужаар опаалдаларын Каа-Хем, Кызыл, Таңды районнар күүседипкен.

Ажыл-агыйлардан — «Дөн-Терезин», «Сарбек», «Бурунгаар», «Чаа орук», «Чодураа» совхозтар дужут ажаалдаавын доскан. Тараазы күүрүнге дужаар талазы-биле планнарын «Коммунизмниң херели», «Ленинчи орук», «Енисей», «Совет Тыва», «Тилилгее» совхозтар ажыр күүсеткеш, тарва дужаалдаавын удамчылавышаан.

Дужутту кыска хуусаада, чидириг чок ажаал алырынга кошкак белеткелдиниден, техника болгаш кижи күүжүн шын ажыглаваанындан, ажылды четпес организастаанындан Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Бай-Хем, Кызыл районнар дужут ажаалдаавын тогуур негелдезинге чедир турбуспаан, кезер тараалар сыпта ам-даа хем болуп турар. Күүрүнге тараа дужаар планнарын «Россия», «Хадыг», «Ооң», «Кызыл түк», СЭКП-ниң XXV съездиниң аттыг совхозтар кончуг оожум темп-биле чорудуп, ажыл-агыйлардан оранчок куду деңнелде туруп турар.

Сентябрь 26-ның мелээзи-биле алырга, республикада дужут ажаалдалының байдалы мындыг: **бирги одуругла** — келер шаа, **ийигизинде** — ажаагаа шаа, **үшкүзүнде** — бир гектарга опаалтыр алган дужут, **дөртküзүнде** — күүрүнеге дужаган тараа (тонна-биле).

Бай-Тайга	1183	1183	11,5	—
Монгун-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3419	3474	13,3	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	3875	15,6	977
Чөөн-Хемчик	12433	6726	11,3	906
Улуг-Хем	16112	12376	18,4	3805
Таңды	12210	3441?	12,6	12521
Бии-Хем	25307	18880	14,1	5754
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25895	24992	9,6	6871
Тес-Хем	2302	2931	11,8	131
Эрзин	3023	3503	9,5	484
Кызыл	23609	21572	11,1	7830
Республика	161057	133919	12,4	37849
Эртекен чылы	160440	85363	12,1	—

ДӨРТ ХОНУК АРТКАНДА

Он нйнги беш чылдың башгайы чылымын дүжүттүүн ажаалдазы. Дуржулга станциязынга белеп эвес байдалда эртип турар. Ажаалдаже киргеп августуң 25-тен бээр сентябрьның 26-ке чедир үениң дургузунда шинтпин-биле он бир хүн чаъс-чаашкыныг болгай. Бачым үениң үштүң бир кезии чаашкыныг болза-даа, станцияның бүгү ажыл-ишчилерин 600 гектар черинң тараазын ажаан алган. Аяс хүн бүргүзүнде 27 комбайн-биле 200 ажыр гектар тараазы ажаан тургап.

Дүжүт ажаалдазының соолгу хүннеринде станцияның ажыл-ишчилери улам хей-аяттыг болгаш бедик көдүрүүшкүнүүр ажылдап турары — ол коллективтиң кежигүннеринден чер ажылынга хамаарыштыг алды кижи чаагай чаагай орден-хавыяларыбиле шаңнаткан дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы солуннарда парлаттынган. Оларның бирээзи — дуржулгага бүдүргүлге ажыл-агыйының көд агроному Юрий Михайлович Элыгостев дүжүт ажаалдазының байдалы-биле меңээ таныштырды.

Ук ажыл-агый бо чылын 7900 гектар черинң тараазын ажаар. Ам арткаңы 1400 гектар. Хүнүң-не 30 гектарны ажаар болза, дүжүт ажаалдазын дөрт хонукта доозуп болур. Ынчангаш шупту комбайнарны, бүгү машиналарны туруушкун чок болгаш бедик бүдүрүкчүлүг ажылдадып, кижи күүжүн мөөнеен тургаш, келир понедельникте он нйнги беш чылдың башгайы дүжүттүүн ажаалдазын доозар соруглаңы салган.

Бурунгу хүн, четвергте, станцияның конторазынга каш-ла кижи арткан, өскелерн дүжүт ажаалдазынга хүнзээн. Чүгле он хүн барык-ла 400 хире гектар черинң дүжүтү ажааттынган. Ынчан эң хей дүжүт коммунист Александр Федорович Горбанюктуң (Чаңрык йзугаар ол Улустарының пайралы орденнибиле шаңнаткан) удуртқан № 3 хову-трактор бригадазының келген. Бригада кезээзи-биле ажылдап турар ол коллектив бир гектарга опаштыр 15 центнер дүжүттү чүдүрүп чорутқан.

Өстүрген дүжүттү шупту-зун чидириг чок ажаан алыр дээш социалистиг чарыш ажыл-агыйының адыр бүргүзүнде өөскөн. Оон мурнуку одуруунда соолгу хүннерде Оюн Дүмбүү, Михаил Горбунов, Сергей Отев олар чорун турар. А коммунист Авайоол Елизакович Салчак дүжүт ажаалдазының башгайы хүннеринден бээр мурнакчы ажылдап турар кижи бүргүзүнге опаштыр 3,5 хуу өстүрерин, хөмүр-даштың шынарын экижиде-ериин улам көдүрүп турар.

Дуржулга станциязының төш шаңынга тараа чүдүрген машиналар ол-бо бригадалардан үзүк чок кээп турар. Шаңдан тараа чүдүрген, күүрүнеже дужаан турар машиналар база хей.

— Машиналар чамдыкта манажы бээр-дир, деңнелеп четтикпейн тур мен — деп, хоочун деңнечи Анна Васильевна Харлова ажаанзыраап тур.— Машиналар дүнекиниң бир шак чедир шүүжүн кедир. Дүжүт экиде, ажылдаары өөрүнчүг-дүр.

Шынап-ла, машиналар үзүк чок: Бай-Хаактан дузалажып келген Владимир Чубтун машиназы деңнээн үнүптерге, оон ажы Николай Журавлеваның машиназы турупту. Оларның соонда Дуржулга станциязының чолаачылары Василий Суслов, Михаил Дежиев оларның машиналары келди.

Шаңда хүннүң-не бежен хире кижи ажылдап турар. Немелде күш суурда албан организапиялыларындан, школадан кээп турар. Олар нуругулайында картофель ылгаарынга киржип турар. Чогум шаңның үжен ажыг ажылчыннары боттарының хүлээлгезин күүседиргеге четтигин турар. Шаңгыя тараа арыглаарынга Татьяна Монгуш, Светлана Оюн, тараа чүдүргеге Бичелмаа Оюн, Дүргеп-оол Ондар олар үлегерин көргүзүп келгеннер.

Шаңда тараа кургадыр болгаш арыглаар янзы-бүрү машиналар бар. Кээп турар тараазының шыгы биичи — 16—17 хуудан ашпайн турар. Бок үнүш болгаш еске-даа ходумак база эвээш. Бо бүгү ажылга чогумаанныг байдалды тургузуп турар. Кандыг тараазы кайа үрар, кайа шыгжаар база кургадыр аъш арыглаарын баш бүрүнгаар чүрүмчүткан. Келген машина бүргүзүн шаң эргелекчизи Иван Петров көргеш, чогуур черлериже хуваап турар. Ооваа, склад бүргүзү бижиктиг болгаш демдектиг. Хамык ажыл үштүг-башты, кайдаза эрыг-сивиг, мыйыг черге ажылдаары таврымчалыг.

Дуржулга станциязы күүрүнеге тараа салдар план чок, мынчалзе-даа 170 тонна тараазы дужааган. Ам-даа оон аразы эвести дужаарын келүп турар. Анаа Дуржулгабүдүргүлге ажыл-агыйының директору Анатолий Владимирович Порожневский (ол «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» медаль-биле шаңнаткан) көрүп турар. Дүжүт ажаалдазының доостуруунга чедир дөрт хонук арткаңа. Дуржулга станциязында байдал мындыг.

К. ЧООДУ.

Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур

ОДААР ЧҮҮЛ-БИЛЕ ЧЕТЧЕ ХАНДЫРАР

**Бистиң «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң коллективи «Южкузбассуголь» каттыжымышкынының «Распадская» шахтазының арыглаг уургайынын В. М. Гвоздев удуртқан даг ажылчыннарының «Воркута-уголь» каттыжымышкынының «Воргашорская» шахтазының А. П. Потапов удуртқан № 7 участогунуң болгаш «Сургутнефтегаз» каттыжымышкынының өрүмнөр ажылларының № 2 Сургут эргелелиниң мастери В. Л. Сидорейконуң өрүмнекчилер бригадазының коллективтериниң күш-ажылчы улуг чедиишкиннериниң база Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын төлептиг үткүүр талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелериниң дугайын СЭКП ТК-та чугаалажып көргенин болгаш ол талазы-биле түскай доктаалды хүлээп алганы бистиң одаар үүл, энергетиктерниң ажылакчыдыларының ажылынче улуг кичээнгей, сагыш салыш, бистиң ажылывысты үнелеп турарының демдээ кылдыр көрүп турар бис. Шынап-ла бистиң ажылывыстан улус ажыл-агыйының бүгү адырларының чогумчалыг ажылдары, кижилерниң чуртталга, күш-ажыл байдалдарын тааримчалыг болдурары улуг хамаарымчалыг. Бистиң разрезиниң республиканың одаар үүлүге улам күүн турар негелдезин долуу-биле хандырып келген болгаш хандырып шыпкаан. Кызылдың болгаш Чаа-ланының хөмүр-даш разрездери бо чылын каттыштыр 900 мүң тонна хөмүр-даштың кадыр тывар, чергелекчилерге бээр ужурлуг. Бо планныг даалганың чедир болгаш ажыр күүсеттиннериниң магадылалы бистең бар: ажылчын кадрлаже, сайзырангай материал-техниктиг баазабыс бар.

Ынчаарга бистиң коллективтиниис В. Гвоздевтиң, А. Потаповтуң коллективтериниң чедиишкиннери, бедиткен социалистиг хүлээлгелерин-биле танышкаш, оларның болгаш адырның өске-даа мурнакчы коллективтеринин дүржулгазын эвеспин турган, күш-ажылды организастаарын, техниканы ажыглаарын экижиер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедилер, хөмүр-даш кадыр тывары шаңкынчылар талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга уткуштур алган чаа хүлээлгелериистеон ийиги беш чылдың ийи чылының планныг даалгазын 1987 чылдың ноябрь 7-ге чедир күүсеттирин хүлээдивис. Бо чылдың эезинде социалистиг хүлээлгевиске планнаан ажыр 80 мүң тонна хөмүр-даштыг кадыр тывар дээш хөмүр-даш тывыжының бот-үеезин 3 көдеенже чиигиргеп, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн ажылдан турар кижи бүргүзүнге опаштыр 3,5 хуу өстүрерин, хөмүр-даштың шынарын экижиде-ериин хүлээдивис.

Алдынган чаа хүлээлгелер күжениишкиннер деп чүве биледингир, оларны күүседирин дээш бар арга-курлавырларны мобилизастаары, ажылды организастаарын экижиери, кижи бүргүзүнүн, дериг-херекседелериниң долу ажылдаарын чедип алыры чугула. Бо талазы-биле администрация, партия организапиязы чамдык боттуг хемчелерни соолгу үеде боттандырып келген. Оон ачылышда дээ техниканың ажыглалының хоффициентизин элээн экижээн. Ам-ны үеде бисте бедик бүдүрүкчүлүг 10 кубометр ишкир ус-кууштуг, 70 метр удун сөөртүлүг ЭШ-10.70 экскаваторлар, 40 тонна чүк алыр БелАЗ-548 самосвалдар ышкаш күчүлүг техника ажылдап турар.

Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга СЭКП ТК-ның «Он нйнги беш чылга — совет улустуң тура-сорукчуг чогаадыкчы күш-ажылы» деп Кыгырымнга ажыл-херек-биле харылзаар дээш бистиң коллективтериис социалистиг тарылга улам идепкейлиг киржип, организастыг чорукту быжыглап турар. Чарыш шаңның үжен ажыг ажылчыннары боттарының хүлээлгезин күүседиргеге четтигин турар. Бларның тараа арыглаарынга Татьяна Монгуш, Светлана Оюн, тараа чүдүргеге Бичелмаа Оюн, Дүргеп-оол Ондар олар үлегерин көргүзүп келгеннер.

Маркин, А. Холдуй болгаш өскелер-даа чорун турар.

Бистиң эрес-кежээ ажылакчыларывыстың шудургу ажылының ачызында социалистиг хүлээлгелериниң күүседилеп чедиишкиннерниң боттанып турар. Планныг даалгалардан ажыр 60 ажыг тонна хөмүр-даш кадып тыптынган. Чыл төнчүзүнге чедир планнан ажыр хөмүр-даш бөөрүнүң хүлээлгезин күүседиргеңиниң аргалары бар мөөртан илдең. Күш-ажылдың будурукчулуунуң талазы-биле хүлээлгелер база күүсеттиннип турар. Оң бүгү ышнаан-ла кижилерниң кылымак, ак сетиглиг ажылының ачызында чедип алдынып турар. Аңгы үеде бисте хөмүр-даш тывыжының байдалдары нарылаан. Мурнуда хөмүр-дашты кадып алыр-да оон кырындан эвээш чергелекчы чайлаар турлуг-вус. Ам болза оон мурнуудазы дег-ле хөмүр-даштың кадып тывырынга күш-ажыл, материалдыг курлавырлар чаргылалы көдүүзээн. Ынчангаш хөмүр-даш тывыжын эвээштевес, харын өстүрер, планнарны, хүлээлгелерни күүседир дээш хөй дериг күжениишкиннинг ажылдаар ужурлуг. Ынчаар ажылдапдаа турар бис.

Келир кыштың оданга сөөнү эгелээн. Кышкы үеде будурүлгелерни, чурттакчы чонну оларр чүүл-биле четте хандырар, бистиң талавыстан маңаа шаптараалыларны тургусчаас дээш хынамчалыг, организастыг ажылдаар дээш партия организациязы чоруурлуг ажылны чорударын хүлээнип турган бис.

С. ЧЕМЕЗОВ,
«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң партия организациязының секретары.

ПАРЛАЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Бир эвес политиктиг чаагай тура-сорук болгаш шүүлге бар болган, делегейниң карыл байдалының үезинде айыыл чок чоруктуң айтырыглаарының талазы-биле дугуржуул ап бодур. Ол маргылдаа чок шынны Европага бүтүрээнин, айыыл чок чорукту быжыглаарының болгаш боо-чеңешти дүжүрериниң хемчеглериниң талазы-биле Стокгольмга болган конференция бадыткаан.

Оон түнелдериниң талазы-биле М. С. Горбачев Медетлел кылган. Оон-биле хөлбаштыр ССРЭ-ниң ДХМ-ниң Парлалга төвүүге совет болгаш даштыкы журналистер чыгыын келген. Парлалга конференциязынга Стокгольм конференциязынга ССРЭ-ниң делегацииязының баштыны, онза даалгалар талазы-биле элчин О. А. Гриневский чүве чугаалаган.

Доозулган конференцияга болгаш ацаа чедип алдынган дугуржулгаларга үнелелди М. С. Горбачевтиң Медетлелинде бергеп. Европаның 33 күрүнеэнниң, а ол ышкаш АКШ-ның болгаш Канаданың хүлээп алганы Стокгольм документизинде ыяш үеделгетиниң кырында дергелеп кедген дайын айыылыг алдында барып чайладыр ужурлуг деңгээй херектериге чаа үүлү-биле бодаары, чаа хамаарышылга илереттингеп. Аныяутказы-биле алырга, ол болган тайбыңнығы, боо-чеңешти дүжүрериниң болгаш айыыл чок чоруктуң улут хемчеглиг программазында баштайгы дугуржулга болур. Оны СЭКП ТК-ның Чөвүлүг секретарыны январь 15-те Медетлелиниг Совет Эвилели ында үндүргеп. Херек кырында алырга, Стокгольм документизи кластаның боо-чеңешек-биле эң-не үлүү-биле чеңгелеттингеп дини болур. Европага шерит талазы-биле үндүр турүрүүнүң аймактың эвээжеңнериге чедирер кылдыр хынамчалыг-биле ажылдап кыдыр хынамчалыг-биле политиктиг болгаш шерит хемчеглериниң комплексии болур. Журналистериниң айтырыглаарыга харылзаары бергеп.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Малагасий революциязының Аванград партиязының Чөвүлүг секретары, Мадагаскар Демократтыг Республиканың Президентикан Д. Рацирака сентябрь 25-те В. И. Ленинниң Мавзолейинге чораан болгаш чечектер салган. Кремль хаваазының чанында Биледиңнер солдаттың хөөрүүге чечектерни база салган.

Ол-ла хүн аазыл Звездный дооразыга чораан. Орбитадан «Салют» болгаш «Мир» станцияларының тренажер-меңээтерин ол көргеп, космонавтика музейинин көрүүзүг үүлдерээ-биле таныскан.

МДР-ниң удуртукчузу Ю. А. Гагариниң тураскаалыгга чечектер салган.

(СЭТА).

ШАҢНАЛДАРНЫ ТЫВЫСКАН

Он бирги беш чылда күш-ажылчы чеңиишкиннери, планныг даалгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни чеңиишкиннинг күүсеттиннери дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаткан мурнакчыларга чазактың бедик шаңналдарын тыпсырыпка турасиаткан байырлыг хурал дүүн «Тыва автотранс» каттыжымышкынының хуралдаар залынга болган.

Хуралды «Тыва автотранс» каттыжымышкынының начальныгы В. А. Паруниң ажыттаан. СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополовка сөс берген. Ол бодунуң чугаазынга он бирги беш чылдың түнелдеринде болган совет улустуң СЭКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлерин амыдыралга күүседир дээш эрес-шудургу ажылынга доктаап, оон иштинде бистиң республиканың ажылчы чонунуң он нйнги беш чылдың база ооң баштайгы чылының планныг даалгаларын база социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш чер болганда калбаргап ажылчынның дугайын чугаалап, ында Тываның автотранспортчуларының үлүүн демдеглеп. Күш-ажылы бедик-биле үнелеткен шаңнаткаңнарга аас-кежиктиг, күш-ажылчы улам бедик чеңиишкиннерни күзээнгээн, Г. Н. Долгополов ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өөмүзелиинден орденнерни болгаш медальдарны тыпсыкан.

Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле шаңнаткан Кызылдың № 1 АТБ-зинниң чолаачылар бригадири Кузьма Андреевич Фролов, Улустарының пайралы орден-биле — Кызылдың № 3 АТБ-зинниң чолаачылар бригазыра Александр Григорьевич Жданов, «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле — Кызылдың № 2 АТБ-зинниң чолаачызы Иван Иосифович Каногоров, автосептелге заводунуң кадыкачызы Геннадий Яковлевич Костривцев, «Тыва автотранс» каттыжымышкынының КМК-лының начальныгы Павел Федорович Мошкарев, Күш-ажылчы Алдар орденниң II черегей-биле — Мингушкин АТБ-зинниң чолаачызы Юрий Петрович Гинзе, автосептелге заводунуң кадыкачызы Владимир Романович Хунай-оол, Күш-ажылчы Алдар орденниң III черегей-биле — Кызылдың № 1 АТБ-зинниң чолаачызы Виктор Иванович Баев, Хову-Аксы АТБ-зинниң чолаачылар бригадири Анатолий Петрович Крылов, Кызылдың пассажир АТБ-зинниң чолаачылар бригадири Юрий Иосифович Малышев, Шагаан-Арыг АТБ-зинниң чолаачылар бригадири Николай Андреевич Самаров оларның болгаш «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» медальдар-биле шаңнаткаңнарының херектеринге орден, медальдар чайнай бергеп.

Шаңнаткаңнар чазактың бедик шаңналдары дээш өөрүн четтиргенин илереткиннээн, улам эки ажылдаарын хүлээнип турганнар.

ТЫВА АССР-ДЕН ӨВҮРНҮҢ № 652 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ НАЦИОНАЛДАР СОВЕДИНГЕ ДЕПУТАТ СОҢГУУР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ОКРУГТУҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДЫКНАДЫЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Национадлар Совединиң он бирги чыылынга депутат соңгуур талазы-биле округтуң соңгулда комиссиязы «ССРЭ-ниң Дээди Соведиге соңгулдалар дугайында» ССРЭ Хөөйдүүлүүнүң 42 болгаш 60 чүүлдериге дүүштүр Тыва АССР-ден Өвүрнүң № 652 соңгулда округундан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга кандидат кылдыр 1929 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, СЭКП ТК-ның Культура хандыныының эргелекчизи Юрий Петрович ВОРОНОВТУ бүрүткээн.

ЧАЙГЫ ҮЕНИ СОЛУУР ДУГАЙЫНДА

1986 чылдың сентябрь 28-те Совет Эвилелиниң бүгү деңгээринге чайгы үени солуурун ССРЭ-ниң Чайгыс аай үе болгаш этаюн частоталарның күүрүне комиссиязы дыңнадып тур.

Чайгы үени солуурун сентябрь 28-те 3 шакта шактың соңгуун бир шак соңгаар шилчидерн-биле боттандырар.

Бөгүн — Пропагандистиң хүнү

Методиктиг суме

БИРГИ КИЧЭЭЛДИ ЭРТТИРЕРИНГЕ

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазынга бо өөредилге чылы бистиң ниитилелиниң болуунуң хөгжүлдезинде кончуг, кармысалгалыг үени чурттап эртип, совет кижилер СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып, ажыл-агыйның бүгү адырларынга эде тургустунуушкунну чорудуп турар үеде эгелеп турар. Ынчангаш чер-черде партия организацияларының, бүгү пропагандистер, политөөредилгениң организаторлары, чырыдышкын кабинеттериниң эргелекчилери политөөредилгениң кичээлдерин эрттирериниң стилин, арга-методтарын үндезинниг-биле эде тургузар ужурлуг.

СЭКП Төп Комитеди партия организацияларының, пропагандистерниң, дыңнакчыларның кичээнгейин амгы ажылдың эң онзагай нийти чүүлүнче угландырып турар. Оларның бирээзи — бүгү өөредилгениң ужур-утказын СЭКП ТК-ның материалдарын ханы өөренириниче угландырары болур.

Оларның ийигизи — политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүгжүп болур мыдыг системаже шилчидери.

Бо өөредилге чылының бирги кичээли: «Он ийиги беш чыл — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге үндезин өскерилгелериниң беш чылы» — деп темага эртер. Кичээлдиң сорулгазы — партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң ажылдан кылганы экономиктиг стратегияның боттанып турарын өөренип көөрү, дыңнакчыларга он ийиги беш чылдың — социал-экономиктиг хөгжүлдениң үндезин өскерилгезиниң беш чылының утка-шынарын ханы билдиринге дузалаары. Ол кичээлди эрттирери ажыл-агый, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге дыңнакчыларның ажылдың төнчү түңнелин чедип алырынче угланган турар ужурлуг.

Бо теманы эрттирерде дараазында айтырыгларны чугаалажып көөр:

1. Он ийиги беш чыл — партияның стратегтиг айтырыгларын боттандырарының шиитпирлиг үе-чадазы.

2. 1986 чылдың планныг онаалдаларын күүседири партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырарының херээнге күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң киирер ужурлуг баштайгы шиитпирлиг шенелдези болгаш тодаргай харыызы болур ужурлуг.

3. Он ийиги беш чылдың кол сорулгазы — эртем-техниктиг депшилгениң дүргедедиринге, бүдүрүлгениң техниктиг эде дериглелгезиниң болгаш чаартылгазының башкарылга системазын база ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжытканынга үндезилээн, экономиктиг хөгжүлдениң темпизин болгаш ажыктыг чорууун улгаттырары, ооң ачызы-биле совет чоннуң чаагай чоруун чедип алыры. Ынчангаш пропагандист кижи бирги айтырыгны үр үениң экономиктиг стратегиязын совет кижилерниң амыдыралга боттандырар эң харыысалгалыг үези он ийиги беш чыл дээн чүвени дыңнакчыларга билдиндирер. Он ийиги беш чыл чурттуң моон соңгаарты экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң эргилделиг дараазында беш, он чылдарда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң үндезинин тургузар ужурлуг үези.

Баштайгы кичээлдиң ийи дугаар айтырыын СЭКП ТК-ның айтып турары ёзугаар 1986 чылда улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга беш чыл планның бүгү чылдарга дең-дески үлеп турганы, ооң күүселдезин чедип алыры көрдүнүп турарын дыңнакчыларга тайылбырлап чугаалаарындан эгелээрин сүмелеп турар. Дараазында пропагандист 1986 чылдың план күүселдезин республикада, районда, ажыл-агый, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнде канчаар чоруп турарының сан-түңнүн көргүзүп, факт-барымдаага даянып турган, дыңнакчыларга тайылбырлап чугаалаар ужурлуг. Он ийиги беш чылда чугула экономиктиг болгаш политиктиг сорулга — улус ажыл-агыйының бүгү адырларының хөгжүлдезин интенсивтиг аргаже шилчидериниң сорулгазы турар. Төнчү түңнелдиң өзүлдезин кол курлавырларының чарыгдалы эвээжеп, ооң-биле кады кандыг-даа ажылдың шынар көргүзүглери экииип турда чедип алдынары эргежок чугула. Ынчангаш херек кырында национал орулганың бүгү өзүлдези, бүдүрүлге продукциязы, өске-даа адырларның продукциязы чүгле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң күзели-биле чедип алдынар ужурлуг.

«Совет кижиниң чогаадыкчы күш-ажылы — үндезин эргилделиң беш чылынга» — деп айтырыгны чугаалап тура, чугула экономиктиг сорулга болур күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң темпизин шалың өзүлдезиниң темпизинден дүрген өөрин чедип алырынче дыңнакчыларның онза кичээнгейин угландырар. Чамдык черлерде шалың өзүлдезиниң темпизи күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң темпизинден мурнап чорупдурар хамыдышкынны комплекстиг механизастааны болгаш автоматтааныны шиитпирлиг эп, күш-ажылды организастаарының бот-орулгачарыгдалыг хевирин, ажылдаар черлерин аттестастаарын болгаш өске-даа депшилгелиг аргаларны ажыглап турган, чайгаалдарыны оруктарын айтып чугаалаар чугула.

Ону чугаалап турган, пропагандист кижи ажыл-агый, бүдүрүлге, цех, участок бүрүзүнден тодаргай чижектерни киирип, ханы анализти кылыр ужурлуг. Ынчангаш пропагандист кижи бирги кичээлди шынарыг, дыңнакчыларга ажыктыг кылдыр эрттирериниге баш удур шынзы белеткелди чорудуп, бо чылдың планныг онаалдаларын канчаар күүседиини, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин чүнүң күзели-биле чедип алганын, материалдыг курлавырларын ажыглалы канчаар чорууп турарын анализтеп көрүп, бар четпестерни ажыы-биле чугаалап, дорт айтып, оларны чок кылырының оруктарын тодарадыр ужурлуг.

Идеология ажылының дайынчылары

БОДУНДАН ЭГЕЛЕЗЕ ЭКИ

Кур-Чер ортумак школада төөгү башкызы Маңмаа Сандый-ооловна Намчыл башкылар коллективинде теоретиктиг семинарны сөөлгү каш чылдарда удуртуп келген.

1986—1987 өөредилге чылы пропагандистерге, дыңнакчыларга онзагай угланыышкынны берип турар. Ол чүл дээрге бо өөредилге чылы СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш партия ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр бистиң ниитилелдиң амыдыралының бүгү-ле адырларында эде тургустунуушкуну болуп турар үеде эртер. Ынчангаш чаа өөредилге чылында кол кичээнгей чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң стратегиязының үндезин айтырыгларынче угланган турар дээрзин Маңмаа Сандый-ооловна бистиң-биле беседалажып ора онзалап демдеглеп олурду.

«Он ийиги беш чыл—чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге үндезин өскерилгениң беш чылы» деп тема-биле эгелээр баштайгы кичээлге пропагандистерден хөй белеткелди, пропагандистиң ажылынга канчаар эде тургустунуп алганын негээр.

Идеология ажылы— чогаадыкчы ажыл. Ында амыдыралдың бүгү таварылгаларында херэглеттинер чаңгыс аай доктааттынган дүрүм, майык чок. Ол доктаамал дилеп тывыышкынны, амыдыралдан хожудап чыдып калбазын негеп турар.

— Кол-ла чүве — бодунуң идей-теоретиктиг деңнелин, методиктиг мергежилин бедидер дээш пропагандист кижи бүрүзү бот-тускайлаң ажылдаар, белеткенир, хөйнү номчуур. Чайын, школа септелгезинге ажылдап турган, чай аразында, солун-даа номчуп органш, херектиг дээн чүүлдерин ол кезип аар ийикпе азы чугула цитаталарны дужуруп бижип орар боор чүве-дир. Башкы кижи черле мыдыг, таныказы черге-даа баргаңда, бир дугаарында ном садыы кирип көөр, кноскилер бөлүктериниң хаак, хүннер-биле хемчээри болдунмас. Телевизор-даа көрүп органш, театрга-даа, туристеп-даа чорааш, ол бодунуң угаан-бодалын байыдып, пропагандист ажылынга ажыглаттынар дэт санналы, фактыларны, материалдарны чыып чоруур. Чүгле мыдыг кижи партияның теориязын болгаш практиказын өөрениринче өскелерин хандыкшыдып, дыңнакчыларның ниитиниң сагыш-сеткилиниче, оларның ниити сонуургалыныче хамыкап шыдаар. — Эде тургустунуушкунну холчок нарын ажыл-чорудулга деп билип турар мен. Ол хөй талалыг. Кым-бир кижи эде тургустунуп алырынам, ооң соонда мен бодумну көргүскей мен дээн бодалдың ажыы чок. Ону кижи бүрүзү бодундан эгелезе эки. Кандыг ажылда, кым болуп ажылдап турары хамаан чокка кижи бүрүзүнге хамааржыр херек-тир. Маңаа база-ла марксис-ленинчи өөредилгени ооп эртпес бис. Бүгү байдалды шын билип, чедиишкинниг болуп, бодунга шын шиитпирни алыр дизе, чүнү-даа мурнай үе сенден чүнү негеп турарын деп айтырыгны тода билип алыр апаар...

Башкы ажылының чээрби чедиги күзүнче бо чылын киирген дуржулгалыг пропагандист М. С. Намчыл школа амыдыралының дугайында солун чүүлдерин чугаалап олурду.

Тос, он класстарның өөреникчилери малчыннарда дузалажып турар. Ол дугайында медээлерин, школа биле совхоз аразында харылзаа дугайын понедельник санында болуп турар политинформацияга ыяап-ла ажыглаар. Ону пропагандист хайгаарап, материалдар, сан, фактылар чыып аар талазы-биле өөреникчилерге дузалажып турар.

В. САТ.

ЧУРУКТА: пропагандист Маңмаа Сандый-ооловна Намчыл.

Кызыл район.

КИЖИ БҮРҮЗҮНҮҢ ПРОПАГАНДИЗИ

Кызылдың медицина училищезин чээрби чеди чыл бурунгаар тергиин демдектер-биле дооскан Лидия Охотникова бо хүннерде республиканың кеш-ээр аарыгларынга удур диспансериниң эргелекчизи болуп ажылдап, республикада эки ажылдыг, дуржулгалыг пропагандистерниң бирээзинге санадып, шаңнадып, мактадып турар.

Амыдыралдың ажыл-ииштиң делгем оруунче чаа-ла бирги базымны кылып турар, он сес харлыг Лидия шылгаралдыг дипломун холга алкаш, хуваалда аайы-биле Улуг-Хемниң Торгалыгга медпункт эргелекчилеп ажылдай берген. Торгалыгның девискээрин долгаңган аай-дедир оруктар-биле чоруп турганш, дөрт чыл дургузунда ооң барбаан, четпээн турлаа чок болган. Онаашкан ажылынга ак сеткилдиг, харыысалгалыг болурга, чон кижини мактаар, деткиир. 1963 чылда Лидия Кызылга чедип кээп, республиканың санитар эпидемиологтуг станциязынга бактериолог-лаборант боол ажылдай берген. Чыл хире ажылдап чорда, аныяк кижиниң медицина ажылынга сонуургалдыын, ооң бурунгаар чүткүлдүүн кады ажылдап турган эш-өөрү эскерип кааш, институтче өөренип чоруурун аңаа саналдаан.

Лидия Алексеевна Охотникова Красноярскиниң медицина институдун 1972 чылда дооскаш, бо хүннерге чедир бо-ла диспансерде ажылдап турары ол. Бо үениң дургузунда эмнелге коллективин удуртуп шаан, дерматовенерологтуң ажыл-херээн клиниктиг практика-биле холбаштырып келген. Ол чылдан эгелеп Лидия Алексеевна партия чырыдышкынынга пропагандистеп ажылдаан. Партбюронуң даалгазы-биле ол каш чыл улаштыр Кадык камгалал министерствозунда партия өөредилгезин база хайгаарап, ол харыысалгалыг ажылды удуртуп турар. А диспансерде эртемниг коммунизм школазының пропагандизи. Марксизм-ленинизмниң классиктериниң ажылдарын, СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың чугула документилерин ханы сайгарып билир, коллективиниң кежигүннерин медицина эртемнеринден аңгыда политиктиг айтырыглар-биле чепсеглээр дээш кызымак ажылдап чоруур эмчини дыңнакчылары-даа, аарыг кижилер-даа хүндүлээр. Ооң лекциялары, беседалары, тайылбырлары тодаргай чижектерлиг, факт, барымдаалыг. Социалистиг Төрээн чуртунуң ёзулуг хамаатылары болурунга кижилерни кижилер талазы-биле ооң арга-методу хөй талалыг. Чүгле аарыг кижилерге эвес, коллективтиң кежигүннериниң бот-боттарының аразында эп-найыралдыг, бот-бодун билчир чорукче кичээнгейни угландырарын ол чедип ап турар. Чижээлээрге, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң материалдарын өөренип турган, бир кичээлди мынчаар эрттирген: кичээлге Лидия Алексеевна эвес, а дыңнакчылар боттары хөй чугаа кылган. Диспансерниң ажыл-херзээниң ут-шиин эде тургузар талазы-биле дыңнакчыларның санал-оналы, бодалдары, сүмелери солун-даа, сагынгыр-даа болган.

Кичээлдер бир-бирээзинге домейлешкек болбазын дээш Лидия Алексеевна хөй-ле методтарны, аргаларны ажыглап турар. Ол дээрге беседалар, дискуссия, дыңнакчыларның рефераттары-биле харылары... Кичээлге ажыглаар көргүзүг материалдарын: схемаларны, диаграммаларны хөй муруувунда боттары шыгып, белеткеп турар. Теоретиктиг материалдарны диспансерниң ажыл-ижи-биле холбаштырар, аарыг кижилерниң бажыындан кээп эмнедириниң болгаш эмнелгеге чыдып алгаш эмнедириниң чамдык айтырыгларын кичээлге сайгарар талазы-биле дуржулгазы байлак.

Л. А. Охотникованың дыңнакчылары хөй-ниитичилер боттарының мергежилиниң мастерлери.

Аныяк специалистерни беләткээр, республиканың чурттакчы чонунуң ортузунга санитарлыг билиглерни пропагандалаар айтырыгларга ол күжүн, билиин, энергиязын үндүрүп турар.

Лидия Алексеевна Охотникова бодундан болгаш дыңнакчыларындан шыңгыы негелделиг пропагандист, ханы болгаш хөй билиглиг коммунист. Ол кижи бүрүзүнүң пропагандизи.

В. БАЙЛАК.

ЧУРУКТА: пропагандист Л. А. Охотникова хостуг үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИН фотолары.

Бистин чуртувуста ССРЗ

◆ **КУРГАН.** Областың чөөн талазында хөй ажыл-агыйларның механизаторлары илчирбе дугуйларлыг комбайннарны шөлдерже үндүрген. Механизаторлар «Енисей-1200» деп күчүлүг комбайннарны алгаш доораан-на оларны ажылдаарынга белеткээн. Ол комбайннар чаашкын суунга ыдбырап калган шөлдерге доктааш дивес: шык тарааларны бастырарын шынарлыг хандырып турар. Ол комбайннарны башкарары база эптиг болганындан механизаторлар аңаа бедик үнелээшкинин берген. Урал чоогунда ажыл-агыйлар шыгаан тарааларны ажаап алырын улам шулуудаткан.

◆ **ТАШКЕНТ.** «Узбекхлопкомаш» заводтуң конвейеринден хевек арыглаар машиналарның баштайгы болуун Узбекистанның хевек арыглап болбаазырадыр бүдүрүлгелеринче чүдүрүп чоруткан. Ооң ачызында бо чылын-на волокнонуң шынарын дыка экижидер арга тургустунган. Хевек арыглаар чаа машиналарны ниитизи-бүрү күчүлүг бүдүрүлгелерге ажыглаарын берген. Ол машиналар-биле чиңге нарын дүктүг үнелиг сорттарны арыглаар. Чаа техника хевектиң чидириин барык ийи катап кызырган. Чаңгыс мыдыг комплексти ажыглаарындан алыр экономиктиг ажык — чылда 120 муң рубль болур.

◆ **КИЗИЛЬСКОЕ** (Челябинск областа). Кизиль районнуң тараажылары боттарынга алган бедиткен хүлээлгезин алдарлыы-биле күүсеткен. Олар күрүне шыгжамырынга 150 муң тонна тарааны киирген азы пландан ажыр 30 муң тонна тарааны саткан. Ажыл-агыйларның мыдыг хөй дүжүттү өстүрүп алырынга интенсивтиг технология дузалаан. Интенсивтиг технологияны ажыглаан шөлдерниң гектар бүрүзүнден не 10—15 центнер немелде дүжүттү алган.

◆ **БАКУ.** Азербайджанның гранаттар тараан шөлдериниң күстүң аянныг өңнери улам каастаан. Гранаттарны болгаш оон кылган продукцияларны күрүнеге дужаар талазы-биле мында эң улуг аграр-сайгарлыга каттыжышкыннының ишчилери ук культураны ажаан эгелээн. Республиканың агроүлетпүрү бо чылын боттарының заводтарынга 60 муң тонна гранаттарны болбаазыраткаш, садыг четкизинге киирер. Гранат садтары республикада чыл бүрүде өзүп турар, чүгле бо чылын безин бүдүн чартык муң гектар шөлдер немешкен.

◆ **ВЛАДИВОСТОК.** «Урал чүүл ажылдакчылары — кодээниң ишчилеринге» деп музыка фестивалының эмблемаларын Ыракы Чөөн чүкте крайның хоорайларын болгаш суурларын каастапкан. Москваның, Ленинградтың, Белоруссияның болгаш Прибалтиканың артистери мында чеде берген болгаш кодээ ишчилерниң мурнунга оюн-тоглааны көргүзүп эгелээн. Крайда филармония болгаш крайның агроүлетпүр комитеди чогаадыкчы коллективтерниң баар черлериниң адрестерин тодараткан, ховуларның, фермаларның коллективтери артистерни улуг сонуургал-биле көрүп, хүндүткелди көргүзүп турар. Музыка фестивалы Владивостокта стадионга театржыткан көргүзүг-биле доостур. Уссурийск болгаш Находка хоорайларга театржыткан көргүзүглер база болур, аңаа кодээниң ажыл-ишчилериниң социалистиг чарыжының тиилекчилерин илередип, шаңнап-мактаарын көрген.

◆ **КРАСНОЯРСК.** Үш чаа теплоход барык ийи чүс километр орукту эрткеш, Красноярскиден Ачинскиниң хем портунда чедип келген. Күчүлүг трайлер сөөртүкчүлер ук теплоходтарны Москва оруун таварыштыр ында чедире берген. Ачинск порту Чулым хемде турар болганда Обь хемниң ол адырынга чүъктер сөөртүлгезиниң хемчээлин улгаттырары негеттинип келген. Ол хемни дургаар КАТЭК-тиң тудуг объектилеринче чүъктер сөөртүрү сөөлгү беш чылда бүдүн чартык катап өскен. Енисейде Красноярскиниң судно тудар черинге кылган ол теплоходтарны суг оруу-биле аңаа чедире бээр арга чок болганындан шосса орукту мынчаар ажыглаан.

◆ **ЛЕНИНГРАД.** Көдүртүр күчүлүг кран хөй тонна аар конструкцияны чиңги-биле көдүргеш, судно корпузунуң кырынга чедире берген. Электриктиг каңнаашкын чашчылары кызанныва соонда атомнуг чаа ледоколдуң корпузун тудуштуруп эптээн. Ол ледоколду Ленинградта Балтийский заводунда тудуп турар. Ядролуг кывар чүүл-биле ажылдаар совет бешки атомнуг ледоколду тударының баштайгы чугула үе-чадазы мынчаар доозулган. Солаңгылыг куржаг далайларынга чүък сөөртүлгезиниң ажыктыын бедидеринге ол ледокол улуг рольду ойнаар.

— Бүгү ажылдарны шыгжыы график ёзугаар боттандырганының ачызында атомнуг ледоколду эптеп тургузарының дараазындагы үе-чадада ажылдарын кылып болурунуң аргазы тургустунган. Садыг флодунуң далайжыларынга судноларны тудар хуусаазындан эрте дужаап турар балтийжилерниң чаңчылы мыдыг — деп, бүдүрүлгениң кол инженери В. Лупев чугаалаан.— Тудуг ажылдарын интенсификастаарын ажыглап турган, ледоколду чагыкчыларга 1988 чылда коллектив дужаар. Бо хевириниң баштайгы судноларын аңаа кылган соонда үеде күш-ажылдың организастаарын болгаш техниктиг базаны дыка сайзыраңгайжыткан — деп, ол уламчылаан.

Заводта бригада аргазы улуу-биле нептерээн. Эптээшкиниң улуг-улуг агрегаттар аайы-биле чорудар чорук ажык дээр адаанга кол-биле кылыр ажылдарны дыка кызырган.

◆ **ТАУРАГЕ** (Литва ССР-де). Тудуг материалдарының Таурагеле каттыжышкыны чаа шывыг материалы — армогидробутилден массалыы-биле бүдүрүп эгелээн. Бо чаа материалды ол черниң специалистери шывыг талазы-биле эртем-шинчилел институдунуң ажылдакчылары-биле кады чогаадып кылган. Баштайгы мыдыг шывыгларны Мурманск болгаш Иркутск хоорайларже чорудар. Армогидробутия — чиик, чүге болгаш ээлгир материал, ону соок болгаш шык температураларга ажыглаар, үлетпүр, чуртталга тудуунга херегләэр.

Чаа бүдүрүлге чылда миллион дөрбелчин метр шывыгны бээр.

(СЭТА).

ИШКИНДЕН МЕДЭЭЛЕР

«Сүт-Хөл» совхозтуң Ишкин салбырының ажыл-ишчилери ниитиниң малынга чем курлавырларын тургузарынга бар аргаларны ажыглаан. Ооң түңнелинде 282 тонна сиgенин белеткээш, мал чемин кадагалаар беш кевек черде саразттаан. Салбыр пландан ажыр 127 тонна сиgенни белеткээн.

• • •

Ол-ла салбырның Борис Сатка удурткан бот-орулга-чарыгдалыг звеноzу быжыглаттынган участогунда меденин бирги ажаалдазында гектарга онаалтыр 35 центнерни, ийиги ажаалдазында 15 центнерни алган.

• • •

Ишкинниң Доора-Тал хову-трактор бригадазының шөлдеринде дүжүт ажаалдазы адакталып турар. Тараа-биле чергелештир саваң бөлерин үргүлчүлевишаан. Үш тракторлуг, бир пресс-болдурукчулуг төө кижи составтыг звено 80 гектар аңгыстың саваңын бөлүп пресстээш, 100 тоннаны белеткээн.

Саваңны бөлдүрүп пресстээринге болгаш пресс-подборщиктиң бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга, саваңны чорашпулдар сөөртүрүнге, белен пресстин дажып сарааттаарынга трактористер Чаш-оол Ондар, Владимир Сат, Кым-оол Кара-Сал, Борис Сат болгаш өскелер-даа эки ажылдап, социалистиг чарыштың каш удаа тиилекчилери болуп турар.

М. СЕВЕН.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин—амыдыралга

ПАРТИЯ ХООРКОМУ БОЛГАШ АЖЫЛ-АГЫЙ МЕХАНИЗМИ

Вильнюс — бурунгу хоорай, ол ам чеди чүс харлаар, ооң-биле кады ол аныяк хоорай. Чүгле сөөлгү 40 чыл иштинде ооң девискээри 2,5 катап улгаткан, чурттакчы чону барык үш катап өскен, мында 550 муң кижи чурттап турар.

Литваның найысылалы чингине план ёзугаар комплекстиг хөгжүп орар. Амгы үениң чаагайжыды кылдынган хоорайын тударынга архитекторлар болгаш тудугжулар бойдустуң чаражын билдилиг ажыглап келген. Чаа тудугулар эрги Вильнюстуң кызыгаарын мрапта эртип чоруй барган. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң чаа корпустары-биле чергелештир, элээн каш он муң чурттакчылардыг районнар тыптып келген. Эрги хоорайны план ёзугаар чаартып кылып турар. Социал-культуралыг дыка хөй онзагай бажыңнары, чижээ, Опера болгаш балет театры, Спорт ордузу, Делгелге ордузу, Революция музейи, телекомплекс болгаш өскелер-даа Вильнюсту улам шиник кииринп каастап турар. Тудуг кылыы тура улус ажыл-агыйының бүгү адырларының болгаш социал адырның балансылашкак болурунче ургүлчү сагыш салып келген.

Хоорайның үлетпүрү —хөй адырлыг девискээр-бүдүрүлге комплекизи. Совет Эвилелиниң бүгү булуңнарынче Вильнюстуң адрезин салган продукция чоруп турар. Бистиң станоктарывысты болгаш өрүмнериивисти, электри хемчээшкин техниказын болгаш электри каңналга дериглелерин, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң кылыгларын, сөөлгү он чылдарда тургускан химия, радиоэлектрон, микробиология адырларының продукциязын 70 ажыт чурттардан көрүп болур.

Эртем-техниктиг депшилгениң айтырыгларын сайгарып көрген партия хоорокомунуң пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар Вильнюста «Интенсификация» программазын ажылдап кылып турар. Ында эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин калбаа-биле нептередири, бүдүрүлгениң организастаарын база эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдары, күш-ажылчы, материалдыг курлавырларны чеп ажыглаары, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн дүргедедир хөгжүдери көрдүнген.

Көрдүнген хемчеглерниң амыдыралда боттаныы турарының эвээш эвес чижектерин адап болур. Чижээ, «Пласта» заводтуң коммунистериниң инициативазы-биле бүдүрүлгениң чаартырын комплекстиг чорудуп турар. Ол херекке улуг салыышкынын завод ажылчыннары боттары киирип турар: бүдүрүлгениң специалистериниң чогаадып кылганы роботтарны тургусканы мурнунда хол-биле кылыр операцияларга ажылдап турган он-он ажылчыннарны хостаар арганы берген, а ооң ачызында ажылдап турарларның санын көвүдетпейн бүдүрүлгениң өзүлдезиниң бедик темпизин чедип алыр арга бар апарган. Пластмассаларны артынчы чок болбаазырадыын кылыр, робототехника ажыглаар автоматтыткан бедик бүдүрүкчүлүг бүдүрүлгени тургускан дээш заводтуң бедик специалистери ССРЗ-ниң Күрүне шаңналын алган.

Литваның станок тудуушкунунуң баштайгызы — «Жальгирис» заводтуң техниктиг хевири танытпас кылдыр өскерилген. Удавас маңаа корпус кезектерин болбаазырадып кылырынга херегләэр автоматтыткан эде таарыштынылчал система ажыглалга кирер. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү болгаш шынары чугаажок бедиир.

Техниктиг чаартылга ажылдары хоорайның хөй-хөй бүдүрүлгелеринде чоруп турар. Ол сорулгага капитал салыышкыннарының үлүү 70 хуу чедир көвүдээн. Бүдүрүлгениң чаарты кылырынга хоорайда туруп турар Литва ССР-ниң Эртемнер академиязы, дээди өөредилге черлери идепкейлиг киржип турар. Чижээ, химия болгаш химиктиг технология институдунуң чогаадыглары техниктиг бедик деңнелдиг. Институттуң ажылдап кылганы гальваника шывыглар талазы-биле технологияны автомобиль, прибор, машина тудуушкун бүдүрүлгелеринде чедиишкинниг ажыглаттынып турар, оларның экономиктиг ажыы миллион-миллион рубль болуп турар.

Вильнюста чаа квартиралары чылдың-на 5 муң өгбүле ап турар. Бир эвес 1961 чылда найысылалдың бир чурттакчызынга-ла 10,3 дөрбелчин метр чуртталга шөлү онаажып турган болза, ам 14,5 дөрбелчин метр. Бис моон соңгаар-даа чаа чуртталга бажыңнарын тударының темпилерин немей өстүрер, эрги чуртталга фондузун чаагайжыдар, кооперативтиг болгаш хуу бажыңнар тударын калбартыр деп планнап турар бис.

Амгы беш чылдың планнары хоорайның амыдыралының бүгү-ле адырларынга күжениишкинниг. Вильнюстуң ажыл-ишчилери 1986 чылда-ла планныг даалгаларның деңнелин эртем-техниктиг депшилгениң дүргедедириниң, бүдүрүлгениң интенсификастаарының, сагылга-чуруму болгаш организастыг чорукту быжыглаарының күзели-биле бедидер деп шиитпирлээн. Пландан ажыр хөй продукцияны олар бээр. Улустуң херэглел бараанныарының 500 чаа хевирлерин бүдүрерин шиңгээдип алыр.

Партияның хоорай комитединге партия организацияларында, күш-ажылчы коллективтерде ажыл-херектериниң байдалының дугайында, социалистиг чарыштың чоруун турарының дугайында медээлер, янзы-бүрү саналдар, шүгүмчүлелдиг сагындырыглар кээп турар. Кижилерниң харыысалгазы, инициативазы көскүзү-биле өзүп турар, а ол чорук бүдүрүлге көргүзүглериниң бедииринге, амыдыралдың бүгү-ле адырларынга хөгжүлде темпилерин дүргедедиринге идиг болуп турар.

Ооң-биле кады чамдык ажылдакчылар ам-даа шүшпен, эрги ёзу-биле ажылдаар кээрин болуп турарының фактылары бар, мыдыглар ажылының багай шынарлыын «боттуг» чылдагааннар-биле агартырын оралдажып турарлар. Партияның хоорай комитеди мыдыг чүүлдер-биле шиитпирлиг демисежип турар. Вильнюсчулар мыдыг негелделиг болгаш принципиалдыг чорукту чүүлдүгзүнүп турарын күш-ажылчы коллективтерге ужуражышкыннар көргүзүп турар.

Хоорайның чамдык бүдүрүлгелеринде продукция шынары ам-даа багай. Транспорт, амыдырал хандырылга, садыг ажылынга шиитпирлеттинмээн айтырыглар бар. Коммунистер ол айтырыгларны көрүп турар болгаш оларны шиитпирлээр талазы-биле ажылды холга алган. Күш-ажылдың түңнелдерин үнелээрде кол чүүлдер—ажыл-херекчи чорук, янзы-бүрү артык бадыткаашкыннар, аазаашкыннар чокка боттуг түңнелдерни чедип алганы, ажылга инициативачы, кижилерге кичээнгейлиг болуру, хууда бичe сеткилдиг база сагылга-чурумнуу. Хоорай комитеди совет, ажыл-агый болгаш хөй-нийти организацияларының ажылын холгаарлавайн турар. Ол бодунуң политиктиг удуртулгазын күш-ажылчы коллективтерде коммунистерниң партия организацияларын дамчыштыр боттандырып келген. Вильнюстуң хөй муң коммунистиг отрядының эң хөй кезии шуут-ла материалдыг бүдүрүлгеде ажылдап турар. Коммунистер социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда туруп, боттарының үлегер-чижээ-биле эштерин чогаадыкчы, бедик бүдүрүкчүлүг, шынарлыг ажылче баштап турар.

Дыка хөй эргижирээн чүүлдерни ап октап турар амгы байдалдарда партия организацияларының, коммунистерниң ролю дыка бедээн. Ол бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээрде партияның эге организация бүрүзүнге дилээшкинин, хевирлерин болгаш аргаларын чаартырының, бот-шүгүмчүлекчи болгаш принципиалдыг болуруунуң байдалын тургузарын негеп турар.

Кылган чүүлдеривис улуг болгаш үр хуусаалыг ажылдың чүгле эгээн деп билип турар бис. Ынчалза-даа ол шын орук дээраниге бузурелдиг бис. Вильнюсчулар, бүгү совет улус ышкаш, ынак Төрээн чуртунуң улам ынайты чечектелиишкининиң херээнге бүгү күжүн болгаш энергиязын бээр.

Владисловас МИКУЧЯУСКАС,
Литваның Компартиязының Вильнюс хоорикомунуң бирги секретары.

(ПМА).

1986 чылдың октябрь-декабрьда шуут шериг албанының доктааткан хуусаазын эрттирген шериг албанныгларны курлавырже халаар болгаш шуут шериг албанынче хамаатыларның ээлчеглиг келдириишкининиң дугайында

ССРЭ-ниң камгалал министриниң ДУЖААЛЫ

1986 чылдың сентябрь 27. № 206 Москва хоорай.

«Бүгү-ниити шериг албаның дугайында» ССРЭ-ниң Хоойлузун ёзугаар дужаарым болза:

1. 1986 чылдың октябрь-декабрьда шериг албанының доктааткан хуусаазын шуут эрттирген шериг албанныгларны Совет Армияның, Шериг-Далай флодунуң, кызыгаар болгаш иштики шериглерниң хүрээлежиинден халаар.

2. Бо дужаалдың 1 пунктузунда айыткан шериг албанныгларны халааны-биле холбаштыр келдириишкин хүнүнде 18 харлаан, шуут шериг албанынга келдирериниң соңгаарлаттырар чылдагаан чок, а ол ышкаш келдириишкинниң соңгаарлатканы хуусаазы четкен, шеригге келдиртир ужурлуг хамаатыларны Совет Армиязынче, Шериг-Далай Флодунче, кызыгаар болгаш иштики шериглерже 1986 чылдың октябрь-декабрьда келдирер.

3. Дужаалды бүгү роталарга, батареяларга, эскадрильяларга болгаш корабльдерге чардаар.

ССРЭ-ниң камгалал министри.
Совет Эвилелиниң Маршалы С. СОКОЛОВ.

ШЫНГАА-ТАЛААЛАР

ОРУКЧУЛАР

Улуг-Хемниң Шагаан-Арыгда орук септелге-тудуг участогунуң орукчулары районнуң ажыл-агыйларының аразында оруктарны дескилеп, септээр талазы-биле кызымак ажылдап турар. Участок начальниги П. Шевцов, мастер Чепрасов орукчуларның күш-ажылын шын организастаар, оларның ээлеп турар техниказы бичии-даа туруушкун чок ажылдаарын хандырар талазы-биле боттуг дузаны чедирип келген.

Торгалыг — Чодураа аразының оруунда ажылдап турар тракторист Биче-оол Хейлер-оол болгаш грейдер машинизи Белекчи Доңгак кызымак ажылдап, планныг даалгаларын доктаамал ажыр күүседип турар. Олар кыш дужер бетинде оруктарны эки дескилээр дээш бо хүннерде ажылдың темпизин дүргедеткен.

У. ДҮЛҮШ,
орук мастери.

БОК ТУДУП ЧИИР ДЕЙ БЕРГЕН

Тес-Хем районнуң Шуурмак суур кааз-чараш бойдус-чурумалдыг черлериниң бирээзи. Мында «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының ыяш белеткээр пунктузу бар. Бо бүдүрүлгениң бүдүрүп үндүрүп турары дилиг материалдарын ажыглавайн турар чер республикада барык чок деп чугаалап болур. Ооң белеткеп кылганы дилиг материалдарын Эрзин, Тес-Хем районнардан аңгыда өске-даа черлер херегләэн хире шаа-биле ап турарын билир бис.

Ыяш белеткээр пунктуунуң албан черииниң турар чери улуг эвес шөлдү ээлеп турар. Ооң чанында ыяш дилдирер цех, чазаныр мастерская доктаамал ажылдап турар. Бүдүрүлге артынчылары — хирээндилер, чоңгулар, брак тан каапкан ыяштар артынчыларын күчүлүг трактор-биле ол-бо талаларже иттирип каапкан болгулаар. Ынчангаш ол бок ында оваалаттына берген чыдар-дыр. Чамдыкта ол бокту самосвалга чүдүргеш, чоогунда ажык шөлге душкан-на черинге төп каантар. Пунктунуң чоок кавызын аян-шинчи киирип, чаагайжыдарының оруунга бокту оваалаттыр төп турарындан ол кавызы бок тудуп чиир дей берген болгаш ыннаар ээтери бергелээн бар чыдар.

Өрт айыылын болдурбас талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорутпайн турарын демдеглексен тур мен. Пунктунуң девискээринде от-биле оваарымчалыг болуруунче кыйгырып турар лозуң, плакаттар көзүлбес. Ында-мында оваалаңып калган чоңгу, хирээнди аразында пунктунуң ажылдакчылары таакпылап базып турары каяа-даа таарышпас. Өртке улуг таалбыр ажылын чорутпайн турарының түңнелинде моон мурнунда чылдарда ыяш белеткээр пунктуга ийи удаа улуг өрт болган. Машина, трактор болгаш пилорама өрттенгеш, ыяш белеткээр пунктуга дыка улуг когаралды чедирген.

Ыяш белеткээр пунктуунуң девискээрин арыг-шевер тургузар, ооң чаагайжыдылгазын болгаш шимелдезин көрүштүг кылдыр дериир талазы-биле улус депутаттарының Шуурмак кожээ Совединиң күүскому болгаш ол пунктунуң удуртукчулары (начальниги Б. Ч. Ховалыг) дарый хемчег алыр үе келбээн бе?

Д. МИЖИТ.

ХЕРЕКСЕВЕЗИ ОЛ БЕ?

Бо чылдың август 8-те үнген № 186 «Шынның» дөрткү арнында парлаттынган тудугжу Д. Доңгактың «Хайгааралга алыр» деп эгелиг чүүлүнде дүвүренчиг бодалдарны номчааш, чамдык бодалдарымны илереттим.

ТАР турган үезинде-ле пролетариаттың улуг баштыңчызы делегейде хостагалга ынакшылдыг кижилерниң өнүүү болгаш башкызы В. И. Ленинге хүндүлел кылдыр Бии-Хем биле Каа-Хемниң белдиринде дагны Ленин деп адааш, даштар-биле улуг хемчээлдиг үжүктер кылып, «Ленин» деп сөстү пайы ырактан көстүп турар кылдыр агарты чугайлаан турган.

1949 чылдың төнчүзүнде, бежен чылдар эгезинде ВЛКСМ Кызыл хоорком унуң бюрозунуң шиитпирин ёзугаар ырда киирген Дөге даан Ленин кылдыр адаар дээн. Дагга чугула материалды чедиртип алгаш, Ленин деп сөстү даш-биле бижээш чугайлаар ажыл хоорайның башкы, эмчи училищелериниң, кедээ ажыл-агый техникумунуң комсомол комитеттеринге онаашкан. Бистиң башкы училищезиниң үшкү курузунуң сургуулдары башкыларывыс, сөөлүнде Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкылары болганнар. С. Ч. Уроянов, И. Ч. Эргил-оол, П. И. Мазуревский, РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы Н. А. Мистрюкова оларның болгаш оон-даа өске башкыларывыс удуртулгазы-биле бир суббота, воскресенье хүннеринде ол ажылды кылган бис. Дашты, чугайны машинага чүдүргеш, дагның белин эрттир догулуп бээрге, оон өрү боттарывыс чүъктеп дажыглап тургаш, дагның шыпшыы бажынга чедирип алган бис.

Бүгү ажыл сагыш-сеткилдиң хамыызындан күүсеттиниң, эң-не нижизиг, буянныг кижиниң мөңге чырык адынга тураскааткан ажыл бүдүрүп турарывысты канызы-биле медереп билип турган бис. Аңаа башкылардан, сургуулдардан аңгыда ВЛКСМ Кызыл хоорком унуң секретарьлары киржип, ажылывысты дорт удуртуп турган.

Оон бээр эвээш эвес үе эрткен. Амыдыралда чаа чүүлдер көвүдээн. Тыва автономнуг область ам Тыва АССР апарган. А ооң күрүне тутугунда Ленин болгаш Улустарның найыралы орденнер чайнап чоруур. Найысылалда ниити билиг школаларын санавас безин ортумак болгаш дээди өөредилге черлери хөй.

Сентябрь ортан үезинде, дыштаныр хүнде, Ленин дагже агаарлап үнүп чордувус. Тудугжу В. Доңгактың созунда бижип турарын чөптүг деп көрүп, байдалды караавыс-биле көрдүвүс. Үжүктер үрелип чыдар, чугайы оңган. Кызыл тук оңуп, куурарып калган, арта самдар. Ол бүгүнүң каракка чаржынчыы дегет. Куруг шилдер, консерва савалары мырыңай үжүктер чанында.

Партияның болгаш күрүнениң көскү ажылдакчызы, ССРЭ-ниң күрүне шаңналының лауреады, Тываның улусчу чогаалчызы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Салчак Калбакхорекович Тока орук демдеглелинге каңчаар бижээнин сактып көрээл: «Ту-154» деп улуг агаар корабли Элегес-Аксының кырындан ээпкеш, Улуг-Хемни кешкеш, Ленин деп бижип каан Дөге дааның кырынче улам көдүрлүп, буурул баштыг Саян даанче углапкан. Улуг чурттуң чүрээ Москваже ужуп олурарывыс ол. Ырда киирген Дөге даан Ленин деп тываларның адап кааны тавары эвес болгай. Ол дээрге Саян дааның ындында, Улуг-Хемниң эриинде, Азия диптиң төвүнде чурттап турар тыва чоннуң улуг баштыңчызы Ленинге хүндүткел-дир».

Хоорайның тураскаалдыг болгаш төөгүлүг черлерин, ол ышкаш Ленин даан кичээнгейге ап, чаартыр дээш, бир-ле ээлгеге ВЛКСМ хоорком унуң секретарьлары, найысылалда дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде комсомол организацияларын дарый хемчег алыры эргежок чугула.

И. КЕЛИК-СЕҢГИ.

ДЕТКИИР ХЕРЕК

Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозта чурттап турар Чаш-оол Бай-Кара чоокка чедир-ле ажыл-агыйның тулуг бригадазынга ажылдап, үс-шевер чазаныкчы чораан. Чаа туткан бажыңнарның эжиктерин, соңга рамаларын чазап турда, аңаа чедер шевер кижи чок турганын баян-колчулар эки билир. Назылап кырааш, ол пенсиялап үнген. Аныяандан ажылдап өөрепип калган кырган черле анаа орбас. Бир-ле чүвени узангап турар.

Кырганны бир хүн совхоз директору келдирткеш, амыдырал-чурттаалгазын сонуургап айтырып ора, совхозтуң малчыннарынга ог ыяжылап чазап көрзүңерзе хандыгыл, деп санал киирген.

— Кылып чораан ажылымна болгай. Шенеп көргей-ле мен — деп, ол харыылап каан. Совхоз бүдүрүлгезинге кады ажылдап чораан өштери Николай Узун-кыс, Мекпер Чанчыы-биле дугурушкаш, час эгезинде ог ыяжын кезип белеткээш, чазап эгелээннер. Үс-шевер чазаныкчылар чыл эгезинден бээр тос ог ыяжын чазап доосказ, совхозка хүлээдип берген. Оларның чазааны тос дугаар огуу чаа малчыннаан Аркадий Байыроолдуң ог-бүлезинге берген.

Өг кылыкчылары он дугаар огуу чоокку хүннерде чазап доосказ, совхозка хүлээдип бээр деп турар. Өг чазаар ажылды доосказ, кышкы үеде шанак чазаарын чазаныкчылар хүлээнген.

Бир эвес чазаныр тускай чер бар болза, олар чылдың кайы-даа үезинде чазангаш, малчыннарның чагыын күүседип болуруунуң аргалары бар боор турарын олар чугаалап турар. Ынчалза-даа совхоз дирекциязы үс-шевер чазаныкчыларга ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээриниче кичээнгей салбайн келген. Ажыктыг үүлени бүдүрүп турар үс-шевер чазаныкчыларга деткимче херек. Ажыл-агыйның удуртукчулары бо айтырыгны өөрениш көөрү чугула.

Б. МАНДЫП-ООЛ.

ЧЕДИИШКИН БАР-ДАА БОЛЗА...

Чадаанада райүлетпүр комбинадының коллективи он ийиги беш чылдың бирги чылының онаалдаларын чедиишкиниг күүседир дээш социалистиг чарышты бригадалар, цехтер аразынга калбарткан. Күш-ажылчы маргылдааның түңнелин доктаамал үндүрүп турар.

Бо чылдың эрткен сес айларында В. Сат удуртуп турар ег кылыр бригада чарышка тиилекчи болган. Бригаданың чазаныкчылары ег ыяжы чазаар бээ ону дериир материалдар-биле четче хандыртынган. Чазаныкчы бүрүзү бар курлавырларны долузу-биле ажыглап, мурнакчы дуржулганы ажылынга калбаа-биле ажыглап турар. Кижи бүрүзү даандырган ажыл-херек дээш харыысалгалыг. Чазаныкчы бүрүзү кайы-бирээзин солуптар мергежилдиг. Чазаныкчылар Д. Моңгуш, Е. Моңгуш ажыктарының дагдыныкчылары.

Чугай орттедир, мебель кылыр бригадалар эрткен сес айларда планныг онаалдаларын база чедиишкининиг боттандырган.

Комбинаттың ажылында чамдык чедиишкиннер-биле чергелештир чоннуң хереглел бараанарын бүдүрер, чагыглар күүседир план күүсеттинмээн. Ыяш дилдирер цех сес айларның планын күүсетпейн барган. Планныг онаалдаларның күүсеттинмейн барганын ыяш ээртүр черинин оруу үрелгени, пилорама турар чери суг алганы-биле чылдагаанчап турары канчап-даа таарышпас.

Б. МОҢГУШ.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ХҮЛЭЭП АЛЫШКЫН

БЕРЛИН. ГСЧП-ниң ТК-ның Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң болгаш национал камгалал чөвүлелиниң Даргазы Эрих Хонеккер Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Каттышкан чепсектиг күштериниң Кол командылакчызы, Совет Эвилелиниң Маршалы В. Г. Куликовту аңаа хүлээп алган. АКШ-тың болгаш оон НАТО талазы-биле эвилелчилериниң авантюристиг шериг-политиктиг угланыышкынының мурнунга социалистиг дем каттыжылга чурттары серемчилеңниг бедик чоруун көргүзер, тайбыңның хандыраарынга болгаш социалистиг чаалап алышкыннарны камгалаарынга эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни кылыр ужурлуг деп ужуражыышкынга демдеглээн.

ГСЧП-ниң ТК-зының Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң национал камгалал министри Гейнц Кесслер, ГСЧП-ниң ТК-зының Политбюро кежигүнү, ГСЧП-ниң ТК-зының секретары Эгон Кренц база ол ышкаш Германияда совет шериглер бөлүүнүң Кол командылакчызы, армия генералы В. А. Беликов ужуражылгага киришкеннер.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ХАНОЙ. Вьетнам индустриязының Хоабинь ГЭС-тиң улуг объектизиниң тудуунда вьетнам ажылчыннарның болгаш совет тускай эртемниглерниң ВКП-ның VI съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышы калбак хемчээлдиг болуп бар чыдар.

ГЭС-тиң тудугжулары суг моондаан тудуп, тургузарының графикти мурнап, шалыпчы ажылдап турарлар. Чүгле август айда безин олар плотинаның довүнге 28 муң кубометр бетонну эккеп куткашнар. Мурнундагы айга бодаарга, ол 3 муң кубометр хөй болуп турар. Дагдыг черниң бодунче хаңылап кирер бээр станцияның машина залының тудуу бедик темпилиг чоруп турар. ГЭС-тиң бирги энергия блогу 1987 чылдың төнчүзүнде киирерин планда көрдүнген. Бо ажылды вьетнам ажылчыннарның болгаш инженерлерниң хөй кезиинге чаа чүүл болуп турар-даа, коллектив мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкиннинг шиитпирлеп турар.

Вьетнам эш-өөрү-биле бир демниг ажылдап турар совет тускай эртемниглерниң талазындан оларга чедирип турар боттуг дузаа — чедиишкинниң кол факторларының бирээзи болуп турар. Хоабинь ГЭС чурттуң улуг ажыл-агыйынга национал кадрлар белеткээриниң ажыктыг чери болу берген.

ГАВАНА. Кубада куба-совет этнография экспедициязы хову ажылдарын кылып кирипкен. Кайгамчык эртем ажылы — республиканың этнографтыг атлазын тургузарынга информацияны ол экспедиция чыып турар. Шинчилекчилер чурттакчы чоннуң амыдырал байдалының болгаш этниктиг составының, шаандагы чаңчылдарының болгаш ёзулалдарының, архитектуразының, кедээ ажыл-агыйны чорудар аргаларының дугайында дыңнадыг-медээлерни чыып ап, улусчу чогаадылганың дуза-лал хевилери-биле болгаш аңгы-аңгы ус-дарган чүүлдери-биле таныжарлар.

1980 чылда этнография талазы-биле совет-куба дугуржулгага ат салганындан бээр кады чорудаа эртем шинчилелдери чурттуң барык-ла бүгү провинцияларынга организастаттынып келген деп, экспедицияның удуртукчузу Мария Магдалена Перес журналистер-биле беседазынга айыткан. Совет Эвилелинден келген бистиң эш-өөрүвүстүң бо нарын, хөй күш үндүрер ажылга киирип турар улуг канчаар-даа аажок улуг кылдыр санап турар бис деп, ол чугаалаан. Боттарының бүгү талалыг болгаш ханы, эртемге үндезилеттинген билиглериниң харам чок үлешкенин олар бисте улуг дузаны көргүзүп турарлар. Херек кырында бистиң чуртувуска революция болгуже чедир билиглерниң бо чугула адырынга куба национал төөгүлүг болгаш культурлуг үндезиннериниң дугайында эртем ажылдары чорутпайн турган.

СОФИЯ. Хөй-хөй совет автомобиль башкарыкчыларынга — «Жигули» машиналарынга билдингир «Аз старт» дээр аккумуляторлар (оларны Болгарияның Толбухин хоорайда бүдүрүп үндүрүп турар) ам шуут таныттынмас апаар. Ооң эбонит корпузун ам термо-пластика-биле солуп каапкан. Ол белен чарылбас, хамдылап, акпас база банкыларда электролиттиң деңнелин шын тодарадырынга таарымчалыг байдалдыг болуп турар. Аккумулятор техниктиг хандыргазы шоолуг негевес. Автомобильдер башкарыкчызынга ынак кижилер ону ам болгар магазиннерден садып ап болурлар. Термопластикадан кылган корпустарның автоматчыткан бүдүрүлгезиниң чаа цегиниң тудуу Толбухинниң заводунда дооступ турар. Оларны «Жигули» деректерзинге херекгээри-биле Совет Эвилелинче база чорудар.

БЕРЛИН. ГДР-ниң арга-арыг ажыл-агый институдунуң тускай эртемниглери шинелдер чүгле аргага өзер дээр билдингир бадыткаарга чорушпур иве бүрүлүг бо ыяштың бичии шенчигештерин теплицаларда өстүрүп турарлар. Республиканга чылдын-на ындыг арга-биле 150 муң хире шимилер «амыдыралче оруктуг» ап турарлар. Чылыг байдалдарга өстүрген ыяштар кайгамчык эки шинарлыг болуп турарлар. Олар соонду шилдамыңнай ажып эртип, бедип өөрн дүргеп болуп турарлар. Эртемденнер чаа олурткан ыяштарның бош чыл дургузунда кайгаарын көөрлер. Оон соонда оларны арыг иштинге аппарып олуртуп турарлар. Шивилерни чылыг черге өстүрер арга ооң үрезинин тарыы өстүрериниден дыка ваар, хөй чарыгдалды үндүрерин негеп турар. Ынчалза-даа, эртемденнерин санап турары-биле алырга, олар ол чарыгдалдарның оруун чаңдырып берип турарлар. Чугаа болза, долгандыр турар бойдусту камгалаарының дугайында чоруп турар мышканы.

(СЭТА).

МИНИСТРНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

МАНАГУА. Никарагуаның чону сандиножу улусчу революцияның чаалап алышкыннарын камгалаарынга белен болгаш америк империализмниң дорт агрессиязын өйтүр шаап шыдаар деп, республиканың камгалал министри Умберто Ортега медеглээн.

Сөөлгү неделяда муң-муң эки турачылар сандиножу улусчу арминиң, курлавыр батальоннарының, улусчу милицияның отрядтарының хүрээлелинче бижидип алганнар. Олар Никарагуаже америк шериглерниң, тен разведка эргелелиниң хол-залееникчилериниң кандыг-даа шургуп кириишкинин өйтүр шаап шыдаарлар. АКШ-тың администрациязының агрессиви белеткелдериниң мурнунга чурттакчы чоннуң шериг белеткелин бедидер сорулга-биле ажылчыннар, тараачыннар, студентилер, албан-хаакчылар бүдүрүлгелерде, албан черлеринде, кедээ ажыл-агый кооперативтеринде шериг белеткелин эртип, боо-чепсекти ажыглап билиринге өөренип турарлар.

(СЭТА).

КАДЫК КАМГАЛАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

ГАВАНА. Кубаның Компартиязының ТК-ның Бирги секретары, Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро «өг-бүле эмчизиниң» национал программазының Кубага боттандырып чорударының перспективаларын бедик-биле үнелеп көрген. Ол программаны боттандырып чорудары-биле бо чылдың октябрь айдан эгелээш Кубаның найысылалында ажылдап эгелээн медицина ажылдакчыларының бөлүү-биле ол ужурашкан.

Ол специалистерниң чаа болуу муң ажыг кижи болгаш «өг-бүле эмчизиниң» программазынга дүүштүр белеткеп үндүрген кадык камгалал ажылдакчыларының дөрткү улуг отряды болур деп, Ф. Кастро демдеглээн. Ол программаны республиканың ээзи каш районнарынга амыдыралга боттандырып чорудары эң-не эки түңнелдерни берип турар. Келир үеде «өг-бүле эмчизиниң» системазынга ажыл республиканың медицинаның дээди өөредилге черлериниң доозукчуларының профессионалдыг белеткелинге чугула үе-чада болур ужурлуг.

(СЭТА).

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

ТОКИО. Японияның даштыкы херектер министри Таласи Куранари биле АКШ-тың күрүне секретары Шульцтуң аразында болган чугаалажышкыннарга Токио биле Вашингтонуң аразында садыг-экономиктиг чорудулгазы кол тема болган. Япон солуннарның херечилеп турары-биле алырга, япон болгаш америк монополияларның аразында кар-жыдоштуу «садыг дайынының» фронтуларынга душ-кууруг чорууту олар кошкадып шыдавааннар. Ужуражышкын кандыг-даа практиктиг түңнелдерниг болбаан. «Харылзааларны доктаамал үргүлчүлээринге беленнивис бот-боттарын бузуредири-биле ук ужуражышкын доозулган деп, ол черниң парлалгазы демдеглеп турар.

(СЭТА).

ЧУРУКТА: Порту хоорайның хевири. Хоорай Португалияның Атлант эриктеринде туруп турар.
АПН—СЭТА-ның фотозу.

БЕЛЕТКЕЛ УЖУРАЖЫЛГА

ВЕНА. Конгресстерниң делегей төвүнүң — Хофбург ордузунуң бажыңында 35 чурттуң күрүне туктарын көдүрген. Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың киржикчилери күрүнелериниң төлээлекчилериниң белеткел ужуражылгазы ажылын ында эгелээн. Ооң ажылында Европаның 33 күрүнезиниң база ол ышкаш АКШ-тың болгаш Канаданың делегацияларын киржип турар. ССРЭ-ниң делегациязын онза даалгалар талазы-биле элчин Н. Ю. Андропов удуртуп турар.

Бо шуулганның сорулгазы — Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың киржикчилери күрүнелерниң төлээлекчилериниң үшкү ужуражылгазының ажылын организастаар талазы-биле шиитпирни хүлээп алыры боор турар. Ол бо чылдың ноябрь 4-те Австрияның найысылалынга ажыттынар.

Австрияның даштыкы херектер министри Петер Янкович байыр чедирип, чүве чугаалаан. Ужуражылганың делегейге улуг ужур-дузазын ол демдеглээн болгаш ооң киржикчилеринге чедиишкиннерни австри чазактың өмүнээзинден күзээн.

(СЭТА).

Тайылбыр булуңу

ТОДАРГАЙ АЖЫЛДААР

Ядролуг болгаш космос чепсектериниң талазы-биле совет-америк чугаалажышкыннар үш ай чапсарлааш-кын соонда дагын эгелээн. Ийи таланың төлээлекчилериниң бо онза чугула ужуражышкыннарының алдыгы ээлчээн эгелээни бо. Ук ужуражышкыннар Чер кырынга боо-чепсектерни эндере бүдүрерин соксадырынче болгаш оларны космоска нептередип тургуспазынче, ядролуг боо-чепсектерни кызыгаарлаарынче болгаш кызырарынче, бир демей айыыл чок байдалдыг турарының негелдезинге шыгтыы дүүштүр стратегиг турумчулганы быжыглаарынче, кайы-кайызынга таарышкан дугуржуушкунну чедип алырынче угланган.

Совет Эвилели бар ындыг дугуржуушкунну хажык чок бөрүмдаалап турарын фактылар бадыткап турар. Чугаалажышкыннарда совет туруштуң үндезини — СЭКП-ниң XXVII съездизиниң даштыкы политика талазы-биле айтышкыннары, космос делгеминче боо-чепсектерни үндүрер чорукту идегелдиг-биле соксаткан турары, амгы чүс чылдың төнчүзүнге чедир ядролуг боо-чепсекти үе-чадалап узуткаарының талазы-биле бо чылдың январь 15-те М. С. Горбачевтуң көдүрген программазының чүүлдери болуп турар.

Моон мурнунда-ла болгулаан чугаалажышкыннар үезинде-ле совет таланың киирген саналдарында ол туруш тода көргүскен, ол саналдарда бистиң чүгле алыс сорулгаларывысты долу хемчээлинге көргүскен эвес, харын Каттышкан Штаттарның туружун барымдаалаан эптежип болгу дег шиитпирлерни база саналдап турар. Космостан согуушкун таварыштырар боо-чепсектерни бүрүн хоруурун чедип алырын Совет Эвилели оралдажып турар болгаш тайбың космос дээш туржуп турар. Совет тала ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың өске таланың девискээринге чеде бээр ядролуг боо-чепсектерин хандыр, 50 хуу кызырары дээш, Европага оотумак ыраккылдың америк болгаш совет ракеталарын узуткаар дээш, ядролут шенелделерни кайгамынга-даа таарышкан үндезинге соксадыры дээш туржуп турар.

Ядролут чазылдырыгларны бо чылдың төнчүзүнге чедир чорутпас дугайында Совет Эвилелиниң чугаалажышкыннарга чаңсар үезинде хүлээп алган чаңгыс талалыг шиитпири тодаргай барымдаа болур. Совет ядролут чепсек шенээр черлерде чыл ажыг үе дургузунда ыржым шолээн байдал — ол дээрге политика болгаш шериг талазы-биле боттуг чорук-тур Совет мораторийиниң делегейде, америк хөй-ниити-даа АКШ-тың конгрессиниң алээн хөй кезии-даа калбаа-биле деткип турары таварылга эвес-ле болгай.

Ядролут боо-чепсектерни боттуу-биле кызырар чорукту чедип алырынче чугаалажышкыннар үезинде Каттышкан Штаттар чүткүл салыр деп, америк делегацияның баштыңы Женеваага келгеш медеглээн. Ол состер идегел салыксаныг состер-дир ийин, ынчалза-даа олар Вашингтон администрациязының хөделиишкиннери-биле, чугаалажышкынның моон мурнундагы ээлчеглериниң үезинде америк таланың чаңнаашкыннары-биле каңчаарга-даа дүүшпейн турар. Бир эвес дээди деңнелге совет-америк ужуражышкынның соонда болгулаан америк акциялары — үүлгедиишкиннери чыскаай салыптар болзувусса, кедергей дүвүрээзиниг байдал бистиң мурнувуска тода көстүп келир. Ол ужуражышкын болганындан бээр Женевага совет-америк беш чугаалажышкын болган. «Сылдыстар дайыннарының» программазын АКШ күштелдирбишаан, спутникке удур АСАТ дээр комплексти, диптер аразынга ужутар баллистиктиг чаа ракетаның, чаа самолёттарның болгаш суг адаанга чоруур хемелерниң шенелделерин чорудуп, өске-даа херапи хемчеглерни ап, стратегиг боо-чепсектерни кызыгаарлаарының дугайында ийиги керээден үнериниң дугайында медеглеп турар. Ядролут чазылдырыгларга совет мораторийниң күштүг болуп келген үезинде дургузунда АКШ болуунуң ядролут чепсек шенээр черлеринге шенелделер 20 удаа эрттирген.

Америк тала чугаалажышкыннарга бурунгаарлаашкынны чедип алырынга амдыгаа чедир шаптыктап, хөй-ниитини аймаантырар сорулга-биле хажарлаашкыны кылып, чугаалажышкыннар шымбай чоруп турар дээр хооңнуг хоозун медеглээшкиннерни-даа кылып турар.

Совет тала чугаалажышкынныарны чаңгыс черге тапталашкындан бурунгаарладыр, аңаа херек кырында түңнелдерни черле чедип алыр дээш туржуп турар. «Компромисстиг-даа бол, харыысалгалыг шиитпирлерни кады хүлээп алырының эң-не үнелиг үези амдыызында бисте бар. Ынчалза-даа үе-шаг кончуг дүрген эртип турар-дыр. Ядролут чепсектиң үези делегей төөгүзүнүң таварын эрткени бүгү үелерниң эң кыскаазы хире-дир. Ынчангаш харын тодаргай ажыл-херектер ам чугула херек-тир» деп, чехословак «Руде право» солунуң кол редакторунуң айтырыглазынга харыылап тура, М. С. Горбачев медеглээн.

Юрий РОМАНЦОВ,
(СЭТА).

Дөрттеп дискен одуруглар

Сен чок черге —
ай чок дүн дег,
Карактарым
согурара
берген мышкаш.

Сен бо турда —
аяс хүн дээш,
Хамын чүве
чечектели
берген мышкаш.

• • •

Арга-арыг ортузунда
Будуу сынмаан ыяш-ла чок.
Арыг,
шынчы мнакшылга
чүрээ кыпсаан
Бүүгүн калган
сеткил-хөөнүүг
кижи-ле чок.
Кыштын хүнү чырык-даа бол,
Кыпкан от дег, чылдыр эвес.
Мнакшыны билбээн кижи
Ырлай албас, боску тунук.

С. МАЙНАК.

ТЫВА УЛУСТУҢ ШООДУГЛУГ ЧЕЧЕН СӨСТЕРИ

Ээ, сени-даа —
Ыт ышкаш дүрлүп удуур сен бе?
Куш ышкаш дүнеп хонар сен бе?

Ээ, сени-даа
Чолдак бозуң узай бээр хээн сен бе?
Чок-ла бодуң бейиң бээр хээн сен бе?

Ээ, сени-даа —
Теве кудуруу черге четкиже
Тевин мыйызы дээрге шаптыкыже
Ээ, сени-даа —
Дис кырынга олурар диис сен бе?
Дыт бажынга олурар диин сен бе?

А. ООРЖАК.

Барыын-Хемчик район.

Аныяк үннер

ЧАШ КИЖИ

Ыяшгыныг үшүг
Айлаң куштар чараш.
Ыяшкыланган мрлыг
Аныктар хөлүг.

Чашкыысса бажынга
Өпеланы маналнар.

Чаштың мызы дынналган,
Өөрүшкүнү кымыскан.

Ажы-төлдүг болдум.
Аныраам сээ, четтирдим.
Чаштың мызын дынналаш,
Чаржалаштыр мрлаайн.

АНАЙЛАРЫМ

Анайларым чаптанчыг.
Ай-дедир дешкилээр.
Кайсын, тоштан орар мен.
Кажанда-даа пожпес мен.

Бирде менээ коргудар,
Бичии бажын деткеп кээр.
Бирде меңээ чаннаалаар,
Бичии аксын сунуп кээр.

«Малдыг кижи—кавсе» деп,
Байгы шынны сөглээн-дир.
Анайларым өнүн кээр.
Ажык-дүзаа бере бээр.

Олег ДОҢГАК.

«ДАШТЫ КААС...»

• Мындыг база болгулаар •

Бо тавармлганы колдуу болган чыгыы дизе ики боор. Чүге дээрге маңаа кандыг-бир чаңгыс кижиниң овур-хевирин айытпайн, а демнелешкек тавармлгларга даянгаш, элээн каш кижиниң дугайын дүрүлеп, холбаш көргүзөрин оралдашкан. Кол «мандыр-быстыкы» адыы Сайлык деп алдартыг адап алдывыс. Ындыг Сайлыктарны эрамыста, эвээш-даа бол, чок деп болбас... Моңу номчаш, олар боттарын танып-даа каар чадавас.

Сайлык дээрге дөртен хар чоокшулап чоруур, чараш, чаазык, аажок элдек, солуун чаңныг хөрээжен кижи. Ажылында үзүс ону хүндүлээр, чаптаар, сөөгү чөнсүпер. А боду холчок «шынчы». четпестерге эптеп чок деп сураглыг кижи. Хурал-суглаага суг саналы киирип, улус шүгүмчүлей бергенде, диливм, өде-чара, дыныларга белин уткалы, өөредингг... Ынчалза-даа... Туттурбаан дөрден башка ол — өөр кижи дээрзин каш-ла кижи билир...

Бир-ле районга болган чүве-дир. Сайлык ол районуң бир-ле бот-оруглга-чарылгалыг организациязынга ажыдап турган. Чогум та чүнү кылып турган, чүгле холушка акша тутпас хүлээлгелиг турган хире. А ооң чаныла эжылдап олурар эжи — кассир кижи чүве-дир.

Организация ол айда хөлчок орулгалыг болгам. Оонбиле кады ажылдакчыларның шалымы база кассага кирип келгем. Кассир акшаны чүгле 12 мунга чедир саналп, ол хүн дүүш үезинде столовяже чемненип чорупкан. Хайлыг, уттуучал кассир хаалга турган. А Сайлык кем чок, чүнү-даа билбээн кижи боон, кылымнан көрүп турган болбайн аан. Улустан ол: «Чүү болганы ол?— деп сымыранып айтырып,— Ий, дайым!»— деп каап чоруп турган.

Сайлыкты база айтырган, чүнү-даа билбес мен дээн. Олда болган. А кассирни, күжүрүг, хөй ажы-төлдүг неним, харыысалга чогу дүүш, херекке онаашкан. Оон ыы-сыызы, чаш уруг-дарының кэргенинг каректары Сайлыкка бүгүн каңгы дүнелерде дүжеттинер ирги бе?

Ийе харын, истекчилер Сайлыкты сойгалап илередип кээп болур турган. Ынчалзадаз ол үеде Сайлык хенертен аарый берген. Мегеленнп-даа эвес, а ылап аарый бергеп. Аар кезиишкин соонда, ол ийи-үш чыл берге байдалга турган. Ол аразында читкеп акшазы коллектив кежигүнөри бичиилеп, күрүнеге эгидип берген. Кассир шиитке-лин эрттирген, чаныл келген.

Херекке ам улуг сек салдынган. Сайлык сегип, кадыы катап экижий берген. Коргуушкун база чоорту эртеп. Ол ам ашаа-биле сүмелешкеш, хоорай черже кежүп чорупкаанар. «Эмчи-домчуже шоокшулаалыр, багай улус» — деп, дезиишкинин Сайлык агартынып, будап каапкан. Хоорайга келгеш, олар хүүда бажыц садып алганнар. Оон соонда улуг өртектиг чиик машина, бажын шиитиниц болур-чогуур эт-севин боостаага чедир саттынганнар. Акша барда чүү боор. Сайлык ам «кеткеш — торгумаңнык, суктугазы — алдын, мөңгүш» апарган. Оны эргиде билир эштери: «Бо улус хен-хенертен канчап мындыг шыналдыг апарды?» — дижип, чугаалажы бергеп. А Сайлык кажар болдур эвеспе. «Бом» аанның төрелдерп аттыг шырак, мал-маган эндерик. Олардан аалдап ап тур бис» — деп, меге чүтпа тарадып, изин будап чоруп турган.

Бүзүрээчел улус бүзүрөөрле мөңээн. Ынчалза-даа туттурбаан оор — Сайлык ам «дашты каас, ишти самдар» чүрттап чоруур. Оон сеткил кайы хире хирлиг деп чээ? Ынча чылда авыластап, чажыртынып, мегеленип чүрттаары кандыг-даа ылдан аар эвеспе?

Ылаңгыя аарый бергеш, Сайлык үгаан-кут чок дүвүраан. Эмнелгеге чыда оорлаан улузумнуң каргыжы менээ четкеп ол-дур, ам өлүр мен деп бодай каапкаш, дыка кортказ. Оон үгаанынга чүнү мурнай шыгжагда оор акшазы киргеп. Чок, уруг-дарын оон сеткилинге оон соонда киргеп. А акша-биле кады ашаан сагынган. «Ах, кончуг хулугурну! Акшаның чыдар черии аңаа хей-ле сөглелим... Мен өлүп калзымза, еске кай-дай алыр ол. Мээң акшамны мага хайдыр сыырып, ынакшып чүрттаарлар-дыр ам...

Чо-ок! Мен «өлбес мен! Олардың хорамында өлбес мен. Көөр сен, сойлук, сенээ ындыг халас кежик бербес мен. Шүүт бергедей биримже, шагдаларга чагаадап бижиптер мен». Шак ынчаар бодавын, иглаттар чыгыы, ишырмын, каклаза бөрү дег тутхулавын, ыраанып чыткан.

Кезиишкин мурнунда ол кезер эмчиге тым-даравын сымыранган: «Күжүр эмчи, мээң тынам алыңар. Оларга хөңүү чогул. Чүгле дириг артсымза, сиилерни байлаан кнар мен. Менде бар, дыынадыңдар бе? Менде хөй акша бар, дыка хөй...».

Эмчи олче ческинип көргеш, хая көрүү бергеш, чугаалаан: «Аярыг кижи, мыттаваңар!».

Оон бодур хөй чыл эрткен. Сайлык дыка кызып ажылдавышаан, организациязынга мурнакчыларның одурүүнүн чорбушаан хевшор. Ол хире аар херек үүлгеткеш, «куртаг» үнген кижи кыснайн, канчаар. Ынчалза-даа сеткил кемниг чүрттаарының орнуунга, хамык бүрүүзүн ажыбиле билингеш, бүрүүзүн чүктээп болза, мнчаар кавыгзавас пйик. А ам? Оор Сайлык чежемейниң алдын, мөңгүн келип алган коңаргап чорза, иштинде коргуп-ыргып, дүвеедорде сырбанайның оттуп, дүштеринге шагдаалар корүп, ойлап-лезип чүрттап чоруур-дур пйик. Од дег хилиичек кайда боор!...

И. ОНДАР.

ТЫВЫЗЫКТАР

1) Суук кара аъдым.
Мунуп чадалым.
Сулаан сыытыг кымчым
Кымчыланып чадалым.

(Баажызы дириг амытанварда)

2) Артында алак
чудуруктанып алган олур.
Мурнунда нек
чудуруктанып алган олур.

(Баажызы: эдилелле)

3) Алдын теректиң
будук бүрүзүнде уя,
уя бүрүзүнде чуурга.

(Баажызы үнүште).

4) Ийи өгнүн
чүгүүжүү чаңгыс.

(баажызы дириг амытанда)

5) Дилээрге-ле бээр.

(баажызы эдилелле).

КРОССВОРД

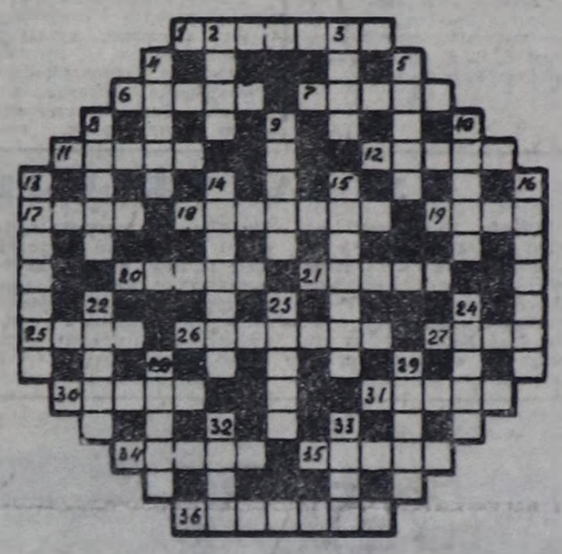

Доора дургаар: 1. Айтыышкын, сазыр. 6. Чем. 7. Мал түзүвү. 11. Салгын. 12. Ак чем. 17. Хем. 18. Хоорай. 19. Мурнуу Азияда күрүне пайысылалы. 20. Ыяштың бир кезээ. 21. Малчын кижиниң эдилели. 25. Шылгаранган назах чогаалчы. 26. Бүрүнгү оюн. 27. Мал. 30. Байырлал. 31. Европада күрүне пайысылалы. 34. Чаш мал. 35. Демисел, маргылдаа. 36. В. Серен-оолуң шүлүктер ному.

Узун дургаар. 2. Тывыш, кежик. 3. Эм үнүш. 4. Өө, түзүн. 5. Атмосферавын бедиинде суг дамдылары болгаш дош кристаллдар. 8. Дириг амытан, курт. 9. Малташ, шалбаа. 10. Ан. 13. Хөл. 14. Хорум. 15. Ат. 16. Кегженирлерниң иштики органнарының бирээзи. 22. Суг оълу. 23. Күш. 24. Балык. 28. Соруг, дүүдрен. 29. Араб күрүне. 32. Хамадты дайынының мөлыры. 33. Араатан.

Кроссвордту Н. САТ тургускан.

ХӨӨМЕЙЖИГЕ ХАМААРЫШТЫР

Эрткен субботада «Шын» солунга журналист Ч. Кара-Күскенниң «Хөөмейжи» деп очеркти парлаттынган: Мен ол хөөмейжи Соруктуунуң уруу Екатерина Соруктуевнаның уруу мен. Ынчангаш авторга өөрүшкүмнү илереттинмээн, чамдык түүлдерни немээр болдум.

Мээң авам, Максим (даайым) болгаш Кара-кыс Музыкатарынынга школа доозкан. Минусинскиниң культура-чыырдымдышкын школазының соонда, Эрзин, Тес-Хем, Өвүр районнарга мергежилиниң аайы-биле ажылдап чораан. А ачам — сыгытчы Санчы Кызыл-оол «Чалагаанның хылдарында» деп шүлүктер чыындызының автору. Уругларының — алды кыс бис.

Кырган-ачамның хөөмейлеринп композитор Н. А. Аксенов база үн тырттырар аппаратка бижиткен. Ол дугайын ол болдуңуң «Тыва улустуң музыказы» деп номунда демдегдээн. Ынчаарга Максим даайым, ыраажы Болдукпан суглар кырган-ачамның кыс дунмаларының ооларды-лыр. Кырган-ачамның авамдан бичии уруу — Фаина Соруктуевна интернационал өг-бүлелиг, ийи уруглуг. Эрзин суурда. А оглу Даш-Дарган ам чок, ажы-төлү Мөрендө чүрттап чоруур. Кырган-ачамның авазы Чолдак-Кара шаавда Амбын нояның хөөмейжини чораан дээрзин Максим даайым бо-ла чугаалаар. Очеркти номчаш, бо бүгүнү база болзап, «Шын» солунга четтиргенимни илереттим.

Клава САНЧЫ.

Эрзин суур.

СЕНТЯБРЬ 13-ТЕ ҮНГЕН КРОССВОРДТУҢ ХАРЫЫЗЫ

Узун дургаар: 1. Кодан. 2. Погон. 3. Углов. 4. Шортан. 5. Тоолчу. 6. Чайка. 7. Румба. 8. Шынар. 14. Аргачы. 15. Ермолов. 17. Гагарин. 18. Арлекин. 19. Ондак. 20. Чимис. 21. Карта. 26. Аммиак. 29. Каскал. 30. Тавак. 31. Карат. 32. Алаан. 33. Алаак. 34. Ангыр. 35. Саргы.

Доора дургаар: 1. Копту. 6. Чарыш. 9. Громова. 10. Дагыл. 11. Йемен. 12. Оруулук. 13. Нанев. 16. Агаар. 19. Оячук. 22. Бармин. 23. Ангола. 24. Демир. 25. Хаалга. 26. Тырыны. 27. Каска. 30. Тыква. 33. Аносс. 36. Демисел. 27. Варна. 38. Ангор. 39. Алабама. 40. Котин. 41. Карты.

ШЫН ТЫПКАННАР

Бо чылдың август 9-та «Шынга» үнген тывызыктарны Алдан-Маадыр школазының өөреникчизи О. Омакмаа, Баян-Колда Х. Анукаев, Сүт-Хөл суурда К. Сат болгаш өскелер-даа шын тыпканнар.

Тывызыктарның харыызы бо: 1) Эът тырттар машина;

2) Соодукчу; 3) Көрүнчүк.

АНЫЯК ҮННЕР

УЗУН НАЗЫЛЫГ АКТЕР

Делегейде ан-не узун назылыг актёр югослав Звонимир Рогоз. Чоокта чаа ол чүс харлаанын демдегээн. Ол Загреб хоорайның Хорватскиниң национал театрының спектаклинге сезен чыл ажылдаан. Болдуңуң чогаадыкчы оруун Вена чүрттүг режиссёр Эммануэль Фриманның удуртулгазы-биле эгелээн. Бирги чеңнеишкинии югослав драматург Мирослав Крлежтиң шилерииге ойнаан чаалап алган. З. Рогоз югослав кинону тургузарынга илеткейлиг киришкен. Хоочун актёр амга чедир спектакль болгаш телевидениеде ойнавышаан.

МООН СОҢГААР БАШКАРБАС

Англичан Джон Мелдрум моон соңгаар автомобиль башкарбас мен хээн. Кузумчуга автомашинаны кичээнгей чок чорутканы дээш полиция Джон Мелдрумну 35 фунт стерлинге штрафтаан. Ынчангаш машина башкарарындан ол ойталаан.

Джон Мелдрум 70 чыл иштинде бир дутаар кудумчу күрүмүн үрээн. Ам оон хары 101. «Стар» солунның медегелии ёзутаар алырга, Джон Мелдрум делегейде ан-не кыраан чолаачы. Ол 1 миллионон миль ажыр чоруп каапкан.

СОНУУРГАКТАРГА

ХОРУГДАЛ АДААШДА ХОЙЛАР

Кенниинң пайысылалының полицейжилери кудумчуну арыг-силиг тургузары-биле аваа эвес операция чоруткан. Элээн каш хонук иштинде кудумчуга хайгаарал чокка чораан ошкү, хойларны туткаш хорутдап эгелээн. Түнелиниде 500 дириг амытаннарны тускай кажаага тудуп турган. Оларның азыгын штрафтаар. Хоорайның арыг санитарлыг байдалга тургузар дээш Найробиде мындыг арганы ажылдап турар.

КАДАЙЛАРНЫҢ ТҮР ЧҮРТТААР ЧЕРИ

ГФР-ниң Севинтов дээр хоорайжыгажында кадзйларның түр чүрттаар черии чоокта чаа ажыткан. Ону хоорайның хөй-иннизиннң дилээ-биле тургускан. Анаа өскүе уругларны эвес, а ашактыг кадайларны үлээп турар. Хоорайның эр улугдуңуң аразында арагачылар, шоп-содаа, алгыш-кыраш кылыр кижилер хей. «Ыт иштес кара суглуң» хайы-биле олар кадайларын эттээр. Ашактарының арага ажып турган үезин эрттирип алыры-биле кадайлар түр чүрттаар черинче чаштының чоруй баар апартан.

ӨЖЕШ ҮҮЛГЕДИКЧИ

Фпнпорт хоорайның чоогунга Техас (АКШ) штаттан чоруткан трассага километр-километрпп-биле машиналар турупкан. Ол шимчээшкинии крокодил дугланкан. Үш метр ажыг дүрттүг, үш чүс ажыг килограмм деңнелиг ол амытан орук ортузунга, кымыыдаа болуунче чоокшулаштайн ооздип чыткан. Өрт машиналарын келдирткен. Машиналар күштүг насостар-биле сугну үрдүргеп. Крокодил шимчеп-даа диваан. Бактарда суг төнген соонда ол аксын ажылып, диштерин кызырады кегженгилеп, улам хорадап турган. Оон соонда мал эмчизин келдирткеп. Ол чүнү-даа канчап шыдавааи. Чолаачыларга чоогунга турган бир ажыл-агыйның тараачыны дуза чедирген. Аргамчы-биле крокодилди шалбадаап, бир чоон ыяшка баглаап оруктан чайлады тырттырган, фургонга чүдүргеш, чоогунда сугже салыпкан.

АДЫГ БИЛЕ ХҮЛБУС

— Рассказ —

Хүн бедип, сыннар баштарынга шалып дээп келгенде, шаңгыр-шаңгыр хаалардыг кара мекүрдеп харай бердим. Адыг-даа, чүү-даа ап бол-за, аябай оон баарынга турар ужурлуг. Ажок хаяа он, ындыы чарыы кош аргадыг, иштии сөөскеп дуй үнген. Ойнуң аксында, кош аргаңың ужуктаанын келген черинде, туглап хүлбүс дүштеда чок оъттап тур эвеспе. Оон хүлбүс улам-на өрүлеп, ойнуң иштп-биле менче чоокшулап кел чор. Элээн болганда, чодур хүлбүс ажытталы берди. Мен аарар кылаштаап, чыткан шары дег улуг-ла шаңгыр даштың артынга чедип келдим. Даш кырындан харап көөрүмге, хүлбүстүң чүгле мыйызы агжанпай-дыр.

Ол аразында дужумла кош аргаже көрүптеримге, медээжок улуг даг-иргек бирде бажын ковайткаш, хүлбүсту харап көрүп хаап, бирде чыда дүшкеп, сиген кыры-биле чылбырты союп, кедеп кел чор. Чазыйлаан адыг чүвеге халдаалда чаннас деп, аңчылар чүтаалажыр болгай. Ам овазырынмаже хоржок.

Ыя аразында чодур хүлбүс менче мырнай чоокшулап келген мыйдыг. Адыг хүлбүсту кедеп, бала-ла чоокшулап кея чор. Ол кончуг аш араатан хулбүстүң изин хаяа, аъдын чиасээш, чараазын сыыртының чораан болбайн.

Каңчаарга-даа херек кырында аймыл менче диргелнри чайлаш чок апарган. Чүге дээрге, бирээде адыг хүлбүсче шураза-даа, ол оюу тудар болза, мээң шуут чаным орта келир апаар. Ййнде, хүлбүс дезип ыңай болза, диян-ла мени хөме халыыр. Ынчан база чазый адыг мээң кырымга келир. Ам адыгдан чайлаары оралдаан. Чаңгыс арга — оон-биле ачыр-дачыр көржүрү. Ылап алар, аймап, девидеп болбас!

Дыыжы амытан болгаш, адыгның даажын биляп каапы ол ыйнаан, хүлбүс-даа хоюп маныаш, мени кайы сеп дээш, кырымда-ла келди. Ол чаным-биле чүгле куураш дилп. Адыгның даажы межирээн соонда, мээң баарымда ой иштинде келди. Ол ам шуут-ла мээң кырым орта келир. Артында-ла аң сыырган, чазыйлаан адыг кижи көрүп каза, чанар ужур чок! Туралыг, тура чок-даа болза, тайга хөнин утказуу-биле багай сый-тударым кезевгеш, чыткан шары дег сарыг даш-ка шала чыпшыр тур мен. Адыг сиртин сирбейтип алган, хереэ киргиткейнин болза келдя. Кортканымзам аршым адыш кылынды, сактырымга бажым кушгазы хаазында болдуңуң келген шыкаш болду.

Адыг мээң турган улуг даажым чанын орта келгеш, мени кере тыртып каапп, хемертен доктаай хонгаш, чернп сирт кылдыр кургамзыдыр алгыра каапкаш, ийи холуп ору хереп, ийи бут кырымга кижигилештир туруп келгеш, чидиг, шаңгыр дишгерии шаарартыр аксын аазадып чорда, адары-биле боомну шыгаай бергеиимнп бодум хөнгүс билбейн барган болдум. Ол аразында боо-даа чык-ла дидп. Мен корткандүвүрээн кижи дүвү-далаш-биле борбак даш кырынче үндыр шурап чыдырымда, адыг четпиже келгеш, меии хүүрей дег калбак холу-биле шала часкаар орта, даштың еске талазынче хей-биле аңдарлып бады бардым. Чүү-даа болганын орта билбейн баргам мен. Ол даорге мырыңай карак чивеш дээр эразында болган. Даш артында бир дес сөөскеп аразынче куду баштандыр барып хүшкеп, өлген чүве дег, кезек шимчеш ливейн, ылым-чылым чыдырмен. Сактырымга-ла адыг ам күээп, меии сыспа база бээрдээ ышкап, Боомну мүн-не холдаа самбаан болхум. Шыргай сөөскеп аразындан арай бооpда туруп көөримге, адыг дее ол куду тепкеленип, өлүп чыдыр.

К. АРАКЧАА.

Редакциянын адреси: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпур киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информацио киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; көзө ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериниң 2-12-43, солун келбейн болгаш 2-32-75 телефоннар болгаш

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3369.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садының деректериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—06016.

13

СЕНТЯБРЬ 27-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Ут». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Үдүх негежиринин маргылдаазы. 9.00 — АБВГДейка. 9.20 — Кижи. Чер. Октябрьга. 10.15 — Улусту чогаалдагның йиги. Бүгү-ниилел фестиваль. 10.45 — Ход бембүүнге делегей чемпионады. Эр улус. СССР бале Кубанын шилиндек командалары ойнаар. Франциязын дамчыдыкта. 11.20 — «Дириг амытаннар дүнеинде». 12.20 — Программаавст хүүнүге туралаткан концерт. 13.20 —Бүгүн делегейде. 13.45 — Мультфильм. 14.00— «Суббота — алыс хүнүг». 15.00 —Кино чарлалы. 16.00— «Бүгүдеге болгаш кижи бүгүнүнге». 16.30 — «Афганистан». Док. фильмниң башгайы коргузуу. 17.20 —Кышкы уеже шилчиринииң дугайында. 17.45 — «Иван Грозный». Уран-чечен фильм. 1-2 серияалы. 21.00 —«Ут». 21.35 —«Суббота кежээзинде». Эстрадага музыкалыг программа. 22.35— Шыдыраага делегей чемпионады. Үдүх негежиринин маргылдаазы. 22.50 — Медээлер. 22.55 —23.50—«Нулин гараф». СССР-ниң улустуң артизи О. В. Лепешинскаяның кирижилгези-биле Б. Асафьевтиң музыказынга фильм-балет.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.20 — «Кузбасс...». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — Ритмиг гимнастика. 9.20 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдыкта. 9.50 — «Океан». Уран-чечен фильм. 11.15 — Казах телевидениезиниң программазы. 12.40 —«Истелгеин мергежээнер чоруулуп тур». «Оюуреттиг дүзээлекчи калдыгы». Телешин. 1-ги серияазы. 14.20 —«Сураглыг чогаалдар, сураглыг күүседикчилер». 15.00 — «Аян-чорукчулар клубувуз». 16.00 —Тоол аалдап келген. «Ында, биллиннес оруктуг-чаштаралаа». Уран-чечен фильм. 17.35 —Чарлалдар. 17.40 — Бистиң садывыс. 18.10 — «Тинлекчилер». Кол командылалдың курлавыры — артиллериниң хоочуннарыбиле ужуражыдга. 19.30 — Львовтуң курунеиип медицина институдунуң «Гори-цвет» улустуң бот-тыныгыыр танпы ансамблиниң концерти. 19.45 — Док. телефильм. 20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштап!» «Ат ажыл» 1-ги кезээ. 20.20— РСФСР-ниң алдарлыг артизи Г. Калинина ырлаар. 21.00 — «Ут». 21.35 — «Аян-чорукчеанга-чорук». Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.45—01.05 — Спортчу программа: хоккейге СССР чемпионазы. ЦСКА — «Сокол». 2-ги, 3-ку үелер; СССР улустарының IX чайгы спартакиадазы. Бокс. Спортчу гимнастика.

Өгээр

Республикага шокар буулттаар. Бичe чаъстаар. Барыын чүнче углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 2—7 градус чедир соор. Чамдык черлерге 0-тен 5 градус чедир чылыыр. Хүндүе 15—20 чылыг болур.

Кызылга шокар буулттаар. Чаъс чагбас. Барыын чүнче углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Күштелп бергенде 15—20 метр чеде бээр. Дүне агаарның температуразы 0-тен 2 градус соор. Хүндүе 18—20 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИП.

Кино

СЕНТЯБРЬ 27-де

«НАЙЫРАЛ»: «Гулливер в стране великанов» 11.20, «Научись танцевать» 9.30, 13.10, «Тайны мадам Вонг» 15.00 16.50, 18.40, 20.30 шактарда (узаткан).

«КАА-ХЕМ»: «Великшка» 14.00, 15.50, 16.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тихая застава» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда (узаткан).

«ПИОНЕР»: «Приключения Робинзона Крузо, морячка из Йорка» 9.20, «Бесконечная история» 11.00, 12.60, «Бармен из «Золотого якоря» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда (узаткан).

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 28 воскресенье № 228 (13228)

1925 чылда үнелеп эгелээнгеден. Өртээ 3 көдээ.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң эчилгелиг хуралы сентябрь 25-те болган. Аңаа дараалаш, ону М. С. Горбачев Краснодар болгаш Ставрополь крайларның амыдыралы чонунары, партия болгаш ажыл-агый активи-биле ужуражыышкынындарының дугаанын чугаалаан. Ол ужуражыышкынындарның үезинде дүргедээшкин стратегиялыкның, ээ тургузуушкунуу хынаалдырының кодуруу үндүрген айтырыгларының политиктиг чугулазын Политбюро демдеглээн. Күш-ажыллы коллектив бүрүзүнге, удуртулганың болгаш эргелеп башкарыдаанның бүгү деңнелдеринге ээ тургустуушкунуунуң чоруп турарын сайгарары, ону улам-на улуг хемчеглиг болдурарын, участок бүрүзүнге ажыл-херектиң эң-не талаже өскерлиг-ерин, улустуң бүзүрелдиг, шуурган хөделирин чедип алырын эвилелдекиге республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партияның крайкомнарынга, обкомнарынга, хооркомнарынга, райкомнарынга, партия эге организацияларынга даазаткан.

Партия органнары болуунуң организаторлуг, политиктиг болгаш идеологтуг бүгү ажыл-чорудулгазының утказы-биле болгаш стиль-биле шинтилеге ээ тургустуушкунуунуң үлегер-чижээ көргүзер, четкестерни эдерип-че уламнаан, бодунда үнелиг саналдар болгаш дүржүлге сиңиннеккен, күш-ажыллы коллективтерниң, бистиң социалистиг тургузуувустуң деңзигүүрүн көргүзүп турар бүгү-ле чүүлдер иштинге бээр ужурлуг. Ол айтырыг талазы-биле доктаалды парлап үнүп-тер.

Чурттаа тараа культуралазының ажаарын доозарынга болгаш тараа белетээрининиң чоруп турарды-биле холбашкан сорулгаларны Политбюро чугаалажып көргеш. Тараа ажаалдазы нурсулаймыда организастыг чоруп турар деп демдеглээн. Тараанның бастырыгазы эртнең чылдыңнан бедик. Кадыг болгаш күштүг кызыл-тасты хөйнү ажаан алган. Интенсивтиг технологиларны, коллективтиг дерээнге болгаш күш-ажыллы организастаарының өске-даа деңшилгелиг хевирлерни идепкейлиг-биле ажыглап турган хөгжүлдезиниң сырый таңгыс айлыңга дүшкеп кылдыр ажылдаш кылырын Политбюро чөсүмчалыг деп санаан. Ол планның толевилелин күш-ажыллы коллективтерге болгаш чурттакчы чонуң оргузунга казбаа-биле чугаалажып көрүн эгээр бедик болуруп чедип алган. Тараа культураларының ажаалдазын кыска хуусаа иштинде доозарын, тараа белетээрээр ажылды чорударын, ажаан алган өске культураларның дүжүдүүн чаңгыс-даа центнерин чидирбезин, бүгү өстүрүп алган продукция хереглекчиге четкен турарын, ону чурттакчы чонуң аъш-чем продуктулары-биле хандырарынга долу хемчеглиг ажыглаарын, мал ажылын мал чемя-биле хандырарынга болгаш бүдүрүлгеч өске-даа сорулгаларга ажыглаарын хандырарын партия, күрүне болгаш ажыл-агый организацияларынга Политбюро саналдаан.

Кол угланылыкшынарын 2000 чылга чедир Москваның социал-экономиктиг хөгжүдезиниң концепциязының төлевилелин чугаалажып көрген болгаш ону колдуунда үүлдүүзүнүн көрген. Москваның кол планын улам шаг ажылдан кылыры, бистиң кайысылалывыстың амыдыралының амгы айтырыгларын долузу-биле барымдаалап көрген, ону Москваның болгаш Москва областың хөгжүлдезиниң сырый таңгыс айлыңга дүшкеп кылдыр ажылдаш кылырын Политбюро чөсүмчалыг деп санаан. Ол планның толевилелин күш-ажыллы коллективтерге болгаш чурттакчы чонуң оргузунга казбаа-биле чугаалажып көргеш.

Партияның XXVII съездиниң айытканыңга холбаштыр Даймының болгаш күш-ажыллының хоочуннарының бүгү-эвилел организациязының тургузулары-биле иэн турар саналдарын Политбюро деткеп. Ол организация эки тура үелевиге ажылдап-даа, лыштанып-даа турар пенсионнерлерни каттыштырар. Оон ол сорулганы чүүл-даа мурнунда ол категориянын хамаатыларын иштинелеге ажыктыг ажыл-чорудулгага киргиштирери, оларның шеңгелдерин эки хандырарының дүзелмишиң саңгып алырын, хоочуннарны совет патриотизминиң болгаш социалистиг интернационализминиң чаңчылдарынга, өскүн орар салгалды аныяктарынга киргиштирерин болдурар.

Кадагда каттыңнаан чурттарның күрүне болгаш халаа башкыларының Хартиягө болган конференциязының дыңналгазының чугаалажып көргеш, ол конференциянын түңнелдерин кадагда каттыжыглаашкынның шинчүлээшкинин хөгжүн орар чурттарның политиктиг болгаш экономиктиг хамаарыжыышпас чорууп быжыглаарынга чугула чүүл боон турар, тайбың, бүү-чеңнекти эңдерге бүдүүрерин соксадыры-нын, империализмге, колониализмге болган расизмге үзүр демиселге улуг салымыкшыны киирип турар деп демеглээн. СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуразынга чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүрзедиринин, совет демократизмин сайыраңгай-даа дамдырынын, социалистиг чурттарның ажыл-дугаларының эвилелин быжыглаарының, социал-деңнелиг, күнге тереттеенний тайбың чедир үезин даап деңселге оларның сырый каттыжыглаашкынның өске-даа чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген болгаш шиитпирни аңаа-даа кабаа алган.

КЫМ БУРУУЛУГУЛ?

⊙ Ажык дээр адааңда овааланган картофель, ногаа...
⊙ Улусчу контролёрлар кайдал?

«Кара-Хаак» совхоз хоорай чоогунда ногаа өстүрер чаңгыс ажыл-агый болуур. Оон өстүргенин дүжүдүн хереглекчилер маңаа турар. Ынчалза-даа сайгарылгазын, салгыларже чедирерин организастаанны негелеттээ дүүшпейн турар. Бо айтырыг чыдын чылче шиитпирлеттинмейн шилчээ турарын алдептир.

Шөлге чеде баарга, кезең-кезек черлерде овааланы берген картофель чыткылаар: уң овааларны картофель ыяш, чашпан, сигең-биле базып, чыш каанын-даа бар. А чамдык черлерде базыртынмаан, ажык хевээр чыдар.

Совхозтуң сайгарылга талазы-биле агроному Лариса Григорьевна Соколова-биле чугаалаштывыс. Амгы үеге чедир совхозта 43 тонна картофель кастынган. Оон 10 тоннаны Чербинің школа-интернадыга, совхозтуң садыгынге чедиринг берипкен. Оон аңгыда 18 тонна картофель склада киргеш. Артканы 15 тонна ажыг картофель шөлде, ажык дээр адааңда ийи неделя ажыр чыдып турар. Совхозтун 20 тонна картофелин алыры-биле Кызыл райпозу керээнин чарган, ынчалза-даа райпозунуң белеткел конторазы (эргелекчизи Ю. С. Монгуш) бо хүнчерге чедир килограмм-да картофельни сөөртүп албаан. Совхозтуң директору Кызыл райпозузунче хүнүң чыгыы долган, автотранспорт чоруларын шеңээргеш, курут ээдээшкинден аңгыда чүү-даа бүтпээн. Чижээ, сентябрьның 23-те Кызыл райпозудан (партазы А. С. Хертек) ийи бульманны доп-дороо-аан чорудар бис, чүдүрер чүүлүү. чүдүрүкчүлерни белеткенер дээн. Ынчангаш оон ажыкты кылыры-биле Кара-Хаак ортуман школазының бүдүрүлге бригадазының ве-шингүннери ийи класстың өөре-никтерин кичеэлеп хостаан, картофельни шоодайладым, машиналар кээрге, чүдүрери-биле хүнүү балыр маатаан. А машиналар сураг болган. Ам бо хүннерге чедир чаңгыс-даа машина чорутпаан. Совхозтуң картофелин казармыга Кызылдың кожоо ажыл-агый техникумунуң сургуулилери ажылдап турган, картофель чүдүртүнмейн турары-биле ажыл арасонсаам. Школаның бүдүрүлге бригадазы эрестиг ажылдаан. Шефтеп барган чамдык организацияларның касканы картофель ында база немешкен.

Помидор өстүргеш звеноуң дүжүдүүн сайгарылгазы мырынай-ла кээргенгиг байдалда. Сентябрь 1-2 хүнеринде-ле сыптан дүжүргеш помидорларның чамдыызы кезең-кезек черлерде овааланы берген ам-даа чытышаан. Звено кежигүннери овааларын катап-катап сайгарып, доңа бергеннерин ылгай, бөлүк-ле турар. Звено удуртукчузу Любовь Ломкина-биле чугаалажырывыска 6 гектарга тараан дүжүдүүн чартык кезиин садыгларже чоруткан. А оралгу үеге Рес-потребсоюзтуң үдептүр комбинады, Кызылдың ашы-чемсадыы оларның ногаан помидорларын албастаан. А херек кырында ында кызыл кылдыр бышкан помидорлар сөөлгү үеге чедир-ле хөйү-биле чыдып турган. Сентябрь 25—26 хүннерде 3—4 машина помидоону садыгларже чоруткан.

Дүнелерде хөрзүнге хар хырааа дүжүп, соок 5—6 градус чедип турар хүннер ыяш-на келген. Ынчангаш шөлде помидорларны чашпан-биле шүлгап турда-ла, донуп, үрелип калгылаанны хөй. Звено кежигүннери Л. Руденко, С. Хромова болгаш оон-даа өскелер дүжүдүүн сайгарылга чогуладан караажага таварыжып турарын хомудап чугаалаадылар. Үрелген помидорларны совхозтуң инек фермазы белеп албайн турар. Чүге дээрге ферма база-ла бот-оруга-чарылгалыг, алган помидорну дээш автомобиле сайгжыр аңаар. А херек кырында оларга инекти сиген-биле чемгерериге чарыгдаа оон эвээш үнер. Өстүрүп алган дүжүдүүн эвээш эвес кезиин шөлде каан турарды харазаадычыт.

Бир эвес оон сайгарылгазын садыг организацияларга ой шаанда кылган болза, ол чемгир, үлүг помидорларны ногаан-даа болза садыг алыкчылар шагда алгаш барган ийик.

Шак ынчаар орайтап сайгарган помидорларны садыг организацияларга 20 хуузун казылдалыг кылдыр ап турар. Ол дээрге ону кылган инжилерге каржа.

Ол-да звеноуң өстүргеш редьканың дүжүдүү база багай эвес. Амгы үеге каскаш, овааланап каан 30 тонна редька база-ында ажык дээр адааңда чыдар. Ону кажан үндүр сөөртүрү билдинмес.

Өстүрүп алган дүжүдүн ой-шаанда сайгарыя алырыга совхозтуң улусчу контролёрларының болуу-даа, база кол агроном-даа мынчага чедир дуврелди кодурбээн, чогуур черлерге айтырыг тургуспаан болуп турары канчап-даа таварышпас. Ол дугайында оларның үнү каяа-даа дыңналбаан. Л. Ломкинаның звеновуунуң кежигүннери улусчу контролёрлар болуу оларга дуралажыптар боор деп ам-дыа иделеп турарлар. А ам оон хорэо эртнең эвес бе? Бир ай чыгыы чыдып келген ногааларны улусчу контролёрлар көрбээни, билбээни ол бе?

Н. МОНГУШ.

Фоторепортаж

● «Кок-Тей» совхозу иинти-биле 2434 тонна тараамы ажаан алган, 1500 ажыг тонналы күрүнеге дужаагаан. Ол ажылга Кызылдың кодоо ажыл-агый техникумунуң 20 ажыг сургуулу башкылы агрономнар Н. М. Кушнаровтуң удуртулгазы-биле ажылдап келген. Ол хостуг үени ажыглаан. СЭКП ТК-ның Чиигизи секретары М. С. Горбачевтуң Краснодар болган Ставрополь крайларның ажылчы чонунары-биле ужуражылгазының дугайын таныдырлап берген.

● Тип шакла «ЗАВ-10» дээр тараа арыглаар агрегатның башкарыкчызы П. А. Катэжеков хүнде 76 тонна тараанны арыглаар дээлгээш 120—130 тонна чедирип турар.

● Комбайнер Виктор Ондар ам сес чыл ажылдап турар. Ол хүнде 25—30 тонна тараанны бастырып, чарыштың тиилехчизи болуп шилдираан, комбайнында үш бешадырны чурудуп алган.

● Мурнакчы комбайнер Михаил Ондар «Енисей» дээр «демир-аълы» биле 150 тонна тараанны кеңки бастырган, бир бөш-адырны эдилээр эргеин чедип алган. Ол дужут ажаалдазынче озалдап кирээ-даа, чарыпка тиилекчи болуп мурнакчыларның олуруунда киргеп.

В. КАРА-САЛ.

«СӨСТҮҢ» КҮЧҮЛҮГ КҮЖҮ

«Игорьның полугунуң дугаанында сес» ышкаш, шаа ындыг чүүлдер-даа артык күштү болдунга сиңиртеп чогаалдар дилегей литературазының-дан хей эвес тыптыр. Ол идеяларының улуг шинны-биле — чаңгыс эртиг кылдыр каттыжырыпче, тайбың-шөлүн болган чөвүзәрежилелиг, чөптүг чорукче ыйгыргыр-биле болдунче бүгүдениң хөөре түлүп турар. Эрте-бурунгу орус литературазының оң шыгыраакгай чогаалында ураң-чечен шүүлтезел, хамаатты бүү болгаш патриотизм сиңиннекен. Ол чүс-чүс чыл мурнунда тургустунган чогаал бегүн-даа болза, дириг, мөңге болгаш амгы үеге дүүшүшкээн, буянныг чаагай сагыш-сеткилдиң херелдерин чайыннандыр тарадып турар.

Ада-чурт культуразының өлүг читпес ураң чогаал туразыкалыының төөгүүзүт юбилейниге холбаштыр СССР Эвилелиниң Улуг театрынга сентябрь 26-да байырлыг хурал болган.

Байырлыг хуралдың киржикчилерин эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Б. Н. Ельцин, М. В. Зимянин, А. Н. Яковлев оларны адыш чаңгааш-ныы-биле утказаннар. Председиумда ол шыкаан Бүгү-эвилелдиң юбилей комиссиязының кежигүнерин, эртеминг болган культураның ажылакчылары, хой-сиинниинің төлээлекчилери, даштыкы аалчылар база бар.

Байырлыг хуралды Бүгү-эвилелдиң юбилей комиссиязының даргазы, академик Ш. Н. Федосеев ажыткан.

«Игорьның полугунуң дугаанында сөстүң» сес чүс чыл ою дорт ада-чурт болган делегей культураның-дыр, ол — совет улустуң болган бурунгаар дешилгелиг бүгү книжи төрелгеттинин ураң-боданыг амыдыралынга эң-не шыгыраңгай болушкун боон турар. Эрте-бурунгу орус литературазының болган шиитпел-политиктиг утаа-бозалдың ол өлүм чок ураң чогаалы орус, украин болган белорус улустарының культуразының шинги же-тилезинге болбушаан, оларның угаан-бодал сайзыралынга, оларның ха-дычыы ёзугу-биле чаңгыс эртиг харылзааларын быжыглаарынга болган биетиң Тараан чүртүвүстүң бүгү улустарын каттыштырарынга улуг салдарын чедирген.

«Игорьның полугунуң дугаанында сөстүң» эртеминг, чырыдышкынының болган литератураның казбак байырлалы кылдыр бүгү делегейде демдеглеп эрттирип турар. ЮНЕСКО-ның кол конференциязының «Игорьның полугунуң дугаанында сөстүң» 850 чыл ою дендилээр дугаанында» резолюциязында ол өлүм чок шүлүглелдиң болган ында илереттинген тайбыңның болгаш гуманизминиң идеяларының киижи терелгеттинин кезээрелинге ыяпкандаа ойбес ужур-дузалыг оңаамы айыткан.

Ол шүлүглел-тоожу орус болган делегей культурунуң сайзыразынга кавчаарлаа аажок улуг салдарын чедирген. Оны Польшага болгаш Болгарынга, Чехословакиягга, ГДР-те болган социалиминиң өске-даа чурттарынга нараан-чидүрген база номчуп турар. Оны Англияда болгаш Францияда, Австрияда болгаш ГФР-де, АКШ-та болгаш Канадада, Японияда болгаш Австралияда-да, Цраккы Чөөн чүктеп эгелээш, Кыдыкы Барыын чүне чедир бүгү чурттарда шинчилеп, өөренип турар деп чугаалап болур.

Оратор «Сөстүң» патриотчу идеяларының тайбың-шөлээн амыдыралдың гуманизминиң өөрүглаарлары-биле үзүлбес холбаалдыынче оңаа ынчаңгейни угландырган.

Академик Б. А. Рыбаков «Игорьның полугунуң дугаанында сес» үче чүс чылдарында болган амгы үеге жи плетежди кылган. Ол шүлүглел-тоожуда көргүзүлүп турар төөгүүзүт болуушкынарының дугайын таныдырлап чугаалаан. бүгү-ле чүүлдер-ниң амгы үеге-даа дириг ышкаш кылыр көстүп, Русьтуң даартагы хүнүүнүң дугаанында сагыш салыышкын сиңиннекен боон турарын оратор демдеглээн. Феодалдыг, тоо-быдаргай амыдыралдың үезинде Кончактың барын-ла доктаатпаннас шаан-халдаашкынын өйтүр шаңарынга орус черлерин белеткээр авторуң политиктиг болгаш патриотчу сорулгазы ол боон турган.

«Игорьның полугунуң дугаанында сес» чөөн славяннарның — орустарының, украиннерниң, белорустарның, ам-даа ураң чогаалының бижимел-ге-тодаазының эгээн болганын СССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин секретары Е. А. Исаев хуралга чугаазынга демдеглээн.

Ол ондур улуг шүлүглелиң маалырлары ол иежээ Улуг театрының спектаклиниң кырынга иелээлеп. Өлүм чок «Сөстүң» сорук киргеш. А. Бородинниң «Игорь хаан» дээ операзының кайгамчыктыг музыказы аңаа база катап чаңгыланган.

(СӨТА).

БОТ-БОДУН БИЛЧИРИНИҢ БАЙДАЛЫНГА

СЭКП ТК-ның Чиигизи секретары М. С. Горбачев Мадагаскар революциялыг Авангард партиязының (АРЕМА) Чиигизи секретары, Мадагаскар Демократтыг Республиканың Президентизи Д. Рацираканы сентябрь 26-да Кремльге хүлээн алган.

Аңаа болган беседа эң хүү бүзауунуң болгаш бот-боттарын билчир чоруктуң байдалынга эртнеп.

М. С. Горбачев СЭКП-ниң иштинги политиказының оон тайбынга ниител даштыкы политиктиг угланымышкыны-биле бузулбас харылзаалының айытканын.

Д. Рацирака СЭКП-ниң XXVII съездиниң делегейге улуг ужур-дузалыг болуушкуи болганын демдеглээн. Чурттуң чону болгаш удурткулгазы бар болуп турар бергелер турза-да, шилип алган оруг-биле оон ында чорууруңга шиитпирлиг дээрзин ол балыткаан.

М. С. Горбачев биле Д. Рацирака делегейниң чамдык чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оңаа солушканнар. Ядролуг боо-чеңсекти долуу-биле уштыкаары, делегейге диртелиг келген аймылдан халавык чайладыры, бүгү-книжи төрелгеттинге өлүмнүг боо-чеңсекти эдерге бүдүрериин соксадыры шыкаш амгы үеге ында соңгаарладыын болбас сорулга чок деп бир-ээ сеткилдиг демдеглээн.

Ядролуг чаяылырышкынында-нарта мораторийнин ССРЭ-ниң чаңгыс талалыг уязыл алганынга президент байыр чедиргеп, бо базынга АКШ ядролуг боо-чеңсектиг эскелээ күртүелер каттыжар болза, делегейге дүшкүүрүүт чоруктуу чавырылдырарының херээже чугула ролдуу ойнаар ийик деп. ол демдеглээн.

М. С. Горбачев биле Д. Рацирака ССРЭ-ниң болгаш МДР-ның «фронт чоогунда» күртүелерин-биле, АКШ-та болгаш СВАПО-га баштаткан Мурагу Африканың болгаш Намибияның улустарының хостамалыг демиселин-биле чаңгылыш чок ээ-сеткилдиин бадыткааннар. Оларның Индий океанны тайбынның зонаазы кылдыр дүргеп чергелерни ында-ларже дээш бодаалдарын илерге-йлээннер.

Совет-малагасий кадыы ынчалдажылааны калбартырының болгаш бижыглаарының айтырыгларынга оңаа ынчаңгейни үзүлдирген.

* * *

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко биле Д. Рацирака Кремльге ССРЭ биле МДР-ниң аразында Бот-боттарынга каттырлалыг харылзаалар болгаш кадыы ажыл-ажыллага үзүлдириверинниң дугаанынга декларацияга ат салганнар.

СЭКП болгаш АРЕМА партиязының аразында партиижи харылзаалардың планынга СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин биле АРЕМА партиязының ТК-зының кежигүнү, МДР-ниң министри Ж. И. Солуфусон ат салганнар.

ССРЭ биле МДР-ниң аразында 1986—2000 чылдарда садыг-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кадыы ажылдажылаашкынның үе хуусаалыг программазынга база ат салган.

(СЭТА).

ДААМАЙ ХӨӨНҮЛЕРДЕН УШТУНАР

Бижиктиг-Хаяже бар хораан, оруукка уткуй келген салбыр эргелекчизи Чакын Салчакка ужуражы берген бис. Кышка белеткелди хынаары-биле келгенинисти чугаалаарымыска, машина чанынга кезек боданып тура:

— Чаала эгелеп турар. Тудуг материалдары, чүк чүдүрер автомашиналар чогуудан берглеп түр бис—дээш, ажылчагый эргелекчизи Мөңге Куулар-биле кады салбырының кыштагларын барып көрүп, чугаалажырын сүмелээн.

Бижиктиг-Хаяның сүт-бараан фермазы районнуң совхоотарында эң-не хей инектиг, ынчангаш бүдүрүп турары сүлү база өске колективтериниидеи хей. Ында мун ажыг мыйыстыг бода мал ажыы-ангы кажааларга кыштаар. Кажааларга сыңыптас 150 баш аянын инекти Аксы-Варлыкка, «Тывэ» совхозка аппарып азыралга тургузарын планнаан. Чеде баарывиске, ферманың эргелекчизи Елизавета Монгүүн биле зоотехник Зинаида Оюржактың удуртулгазы-биле кажааларны хуваажып ажаан, иштин аштан арыглаан турлар. Чайгы үеде үер алганыңдан кажааларның маңзадан кылган шалаларын ойлуп-лештип, ирип, үрелген, инек кижрер болза, хомра базып, даваңнарын сып ап болур.

— Шаланың ирик черлерин солуурунга 60 кубометр хире маска херек. Бо хүнде совхозтуң ыяш дилер черинде бо материалдар шүүт бол, кажан, каңчаар хемнег алыры билдинмес. Совхозтуң удуртукчуларынга чугаалаарга, тодаргай харны бербестир —деп, Мөңге Куулар хомудап чугаалады.

— Чайлогдан кежүп келдинис. Инектерни хол-биле лаштыгаа саан турарывыстан сүт сааадазы кыскыры берип. — деп зоотехник Зинаида Оюрлак улаштыы.

Эрткен чайын совхоз тудугулар-биле керээ чарган, ферма дээш ажылдап турарларга хереглээр хеп солуттунар, кыпыл-булун, аптечка турар, чем кылыр дерт-өөрөл базынында мал чемин шыгжаар складты шөвак-биле түттүрген. Материал-биле хандырылганың үзүктелиишкинниинден оларның ажыктерй, сонгалары, складтың дээжинери кыядымаан. Аңаа ажылдап турган кижилерни өскүзүр аппарган.

Хоонгу тудугжу Даваа Иргите баштаткан 4 кижи чүс ажыг аныяк инек кижрер кажаазы шифер, тудуг ыяшы чогуудан дээжинери сиген-биле шыпкан, ол өдек-биле дуслап турганын көрдүүрүп. Сланчилар чүртүлер 3 бажыңнарының печказының салыр түүйбүну Бай-Тайганың Шүйдан алып. Оон кажаным эккери билинмес.

Салбырның хөйнүүларының кыштаарынга байлап база дүүреечик Киров Юрчугет, Баас Куулар болган өскелээ хөйнүүларның кажаалары-ның шитинче чайгы түгүлүүлелиг чаастаашкыннар үеэнде сүт киргеп, өлүшүк. Малчыннар биттары аштап ап турар дишкен. Агыныг-Шатта күмүп турар мурнакты малчын Күске Оюржактың алынга бартап айтырарывыска, кыштаглар белеткелинче киргеп кижилер чөк болганы илерээш. Мурнакчы чылдарда салбырга түдүгжу эвено доктаамал, эки ажылдап турган Шешер кижилер ында хей. Материалдар-биле хандырбээ-ка олар тарап, өскүзүр ажылдай бергилээн.

Салбырның удуртухчулары болгаш туукай эртемнилерни кыпка белеткелиниң багай байдалы машина-техника, материал-биле хандырбас аяны, совхоз директорлуунче түүй ында азырадыкчы хөөнү-ле алыыл орары база шын эмес. Шагда-та хөделир, эйлэрыктың принципиалдыг дуу-биле турганар, чогуур деңгеерни алыр турган.

А. ХЕРТЕК.

РСФСР-ДЕ ЧУРТТАП ТУРАР ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРГЕ «МААДЫР-ИЕ» АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Оң болгаш оон-даа хей угларны бөлээн болгаш кижизиткен иелерге «Маадыр-ие» орденни тывыспышаан, «Маадыр-ие» атты тыпсыры болза:

ТЫВА АССР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Александра Сергеевна Куулар — ажылчын, Кызыл район.

Норжунмаа Шынгыс-ооловна Ондар — «Сут-Хөл» совхозтуң ажылчыны, Сут-Хөл район.

Чындан-хыс Натоптокка Оюн — «Коммунизминиң херели» совхозтуң ажылчыны, Танды район.

Дайна Кончуковна Ховалыг — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны, Сут-Хөл район.

ССРЭ-нин Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-нин Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1986 чылдың сентябрь 22.

ТАШКЕНТИЖЕ ЧОРУПКАНЫ

Малагасий революциялыг Авангард партиязының Чиигизи секретары, Мадагаскар Демократтыг Республиканың Президентизи Д. Рацирака кадайы-биле Москвадан сентябрь 26-да Ташкентиже чорушкан. Малагасарның улуг-тукчузу бистиң чурттуустаа СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чамактың чазааны-биле албанның найыралчы аян-чорууң кылыр чорул турар.

Аэропромга Д. Рацираканы болгаш оон кадайын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко кадайы-биле, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чамактың чазааны-биле албанның секретары А. Ф. Добрынин алгаанын өскелээ кижилерни үдээнер.

(СЭТА).

Арга-арыг — чоннуң байлаа. Ону эстүрер, ооң байлак курлавырларын хумагалыг, ээ-бүү-биле ажыглаар талазы-биле күрүне улуг сагыш салып турар. Арга-арыгларны өрттен камгалаары-биле чуртта ужар чүүлдүг ажыглаар тускай албаны тургускан, аңаа сайзыраңгай техниканы болгаш ужудукчуларны, специалистерни, тускай өөреткен парашютист, десантчик өрт өжүрүкчүлерниң штадын тургускан. Ындыг албанның төлээлекчилери бистиң республикада база бар. Олар чүгле биске эвес, а республика девискээринден дашкаар өрттерни белен өжүреринге киржип турар.

ЧУРУКТАРДА: арга-арыг өрттеринге удур Кызылда ужар чүүл албанының ажылдакчылары ээлчеглиг ужудуушкун мурнунда. (Солагай талакы чурукта) хайгааракчы-ужудукчу А. Перминов, самолеттуң экипаж кежигүннери найгы ужудукчу Е. Титов, командир М. Амосов олар-биле маршрутту тодарадып турлар; инструктор В. Свешников (оң талазында чурукта) парашютистерниң ужудуушкунга болгаш парашют-биле халыырынга белениин хынап тур.

О. ОХЕМЧИКТИН фотолары.

ТӨЛЕПТИГ САДЫГЖЫВЫС ДИЖИР

Кызылдың садыг училищезин чедиишкиннииг дооскан, Бай-Тайганың Кеп-Сөөк чурттуг кыс Респотребсоюз баштаар черниң хуваалдазын ёзугаар төрээн Тываның ырак-даа бол, чурумалдыг чараш булуңнарының бирээзи — кезээде мөңгүннелип чыдар мөңге меңги баштыг Мөңгүн-Тайгаже чорупкан. Оон бээр чээрби үш чыл эрткен.

Мөңгүн-Тайга сельпозу мынчан ону улам ырады — Мөген-Бүрен сумузунда холушкак бараннар садыынга ажылдаары-биле чорупкан. Практиктиг мергежил чок кызыа баштай дыка-ла берге турган, хүнзедир ажылдааш, кежээ бажыңынга чанып келирге, удуур уйгу-даа келбес, сагышка кирбес-ле чүве чок: «Кымның сеткилин хомудадыпкан ирги мен, кымга акша-копеекти чедир бербейн бардым ирги, кымдан артык копеек алтым ирги?» дээш болдаа кирер-ле чүве хөй. Муңгаралын болгаш өөрүшкүзүн үлежип чугаалажыр дөрге, таныыр, билир чаңгыс-даа кижизи чок.

Хүннер билдиртпейн эртип-ле турган. Садыгларының ут-шии чоорту билдиниип, даарта, соңгузу хүн, а ооң соонда чүнү кылыры, чонга чугум кандыг бараннар эң чугула херглеттинип турары, чүү бараннар онза саарлычал болуп турары илдең апарган. Чаа барган черинге элээн иргип, таныш-көрүштерлиг-даа болу берген.

— Чаа келген садыгжывыс кедергей аныяк-даа бол, ажылынга кызымак, чугаа-соттуг, эптиг-эвилең эки-ле кыс-тыр, чараш-даа, кижилиг, чазык чаагай бүдүштүг-даа кижи-дир — деп, чамдык кижилер чугаалажып турар апарган. Чаа садыгжыны боттарының-биле адын алап, Дүү-Дарый деп адап турган болза, хүндүлелиниң, мактаалының демдээ кылдыр, Дарый Салчаковна деп адаар апарганнар.

Аныяк кооператорнуң кызымак ажыл-ижиниң түңнелинде Кызыл-Хая суурнуң холушкак бараннар магазинге аъш-чем болгаш үлетпүр бараннары эбекшип, бараан саарылгазының планнарын-даа ол үргүлчү долдур болгаш ажыр күүседип, районда мурнакчы дээн садыг чери болу берген.

Мөген-Бүрен ышкаш ындыг ырак черже бараннарны анаа-ла сөөртпейн, харын чоннуң чагыгларын шыңгыы барымдаалап алыр чурум дестаавттынган. Бараннарны бөлүк-бөлүк дайы-биле магазинге делгеп алыры безин көрүш-шиичилиг, өртек-үнезин-даа садып алыкчыларга тода апарган. Ону харын совет садыгның бедик культуразынга хамааржыдыр-ла болгай.

— Садыглакчы кижи херелгекчилер-биле сырый харылзаалыг ажылдаар, оларның негелде-херегледерин, сонуургалын, шагның кайы үези келгенин ылап барымдаалаар, келген кижилерге эптиг-эвилең болур дугайында училище башкыларының чагыын үргүлчү сактып чорууур мен — деп, Дүү-Дарый Салчаковна Чанзан бичии сеткил-биле чугаалап олурар.

Чылдар эртип, ол чоорту ажыл-ишке мергежип, садыгларының бедик культуразын шиңгээдип алган, дуржулгалыг садыгжы болу берген. Мөңгүн-Тайга сельпозунуң баштаар чери ооң ырак черге хөй чылдарда чедиишкиннииг ажылдап келгени дээш район төвү — Мугур-Аксыда үлетпүр бараннарының магазиниң эргелекчизин кылдыр депшидип эккелген. Ооң ажыглыг, организакчы мергежилдии маңаа харын онза тода илерей үнген. Садыгның ажылы бедик чадаже көдүрлүп, база-ла чоннуң мактаалынга чоорту четкен, бараан саарылгазының планнарын-даа үргүлчү ажыр күүседип турар апарган.

Совет кооперацияның шугумунга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдаан, садыгларын мергежилге аныяк өскенни өөредип, кижизидеринге идепкейлиг киржилгезин дээш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле Д.-Д. С. Чанзанга Тыва АССР-ниң садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы хүндүлүг атты тывыскан. Ол бедик шаңнал ону мөөөргендирбээн, харын улам күжениишкинниг, бедик харысалгалыг ажылдаарынче сорук киирген. Ооң эргелекчилээн магазинниң коллективи тоску, онгу, он бирги беш чылдарның планныг даалгаларын долдур болгаш ажыр күүседип, а сөөлгү беш чылда коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик атты чедип алган.

Он ийиги беш чылды база эки эгелээн. Чылдың баштайгы чартыында бараан саарылгазының планын ажыр күүседип, кооперацияга хөй хуучуларны-даа киирип алган. Дүү-Дарый Салчаковна аныяктарның дагдыныкчызы хүлээлгезин база күүседип, садыгжының мергежилинге он-он аныяктарны өөредип, оларның четтирдиивис дээн сөстерин дыңнап чоруур. Оларның бирээзи А. Т. Кара-Сал районнуң үлетпүр бараннарының магазиниң эргелекчизи кылдыр депшээн, а дагдыныкчы бодунуң кадыының байдалындан хамааржыптыр ам ажыл-агый бараннарының магазинин эргелекчилей берген. Ооң өөреникчилериниден М. С. Аракчаа, Н. И. Салчак, Е. Б. Кан-оол, К. Б. Чульдум, Клара Содун олар мергежилинге бердинген мурнакчы садыгжылар болу бериш. Дүү-Дарый Салчаковнага четтирдиивис дээн чылыг сөстерин чугаалап орарлар.

Совет кооперацияның хоочуну Д.-Д. С. Чанзанның хөрээн Ленинчи юбилей медалы, «Совет садыгның тергиини» дээн хөрек демдээ, социалистиг чарыштың тиилекчизи болганының дугайында херек демдектер каастаан.

Коммунист кижи болганы-биле ол партия, профэвилел, херээжен организацияларының шугуму-биле хөй ниитичи даалгазы база харысалгалыг ёзу-биле көрүп, чон ортузунга тайылбырлыг, кижизидикчи, организастыг улуг ажылды чорудуп турар. Кедээ болгаш район Советтериниң депутадынга кол каш-даа удаа соңгудуп, ол хүлээлгезин база ак сеткилдиг күүседип келген.

Дүү-Дарый Салчаковна Чанзанның кооперация шугумунга чээрби ажыг чыл ажылдап келгенинниң дургузунда ооң амыдыралынга бир уттундурбас болуушкун чыл дээрге, он бирги беш чылдың түңнелдери-биле, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле ону Төрээн чурттуң бедик шаңналы — Күш-ажылдың Кызыл Туг ордени-биле шаңнааны болган.

— Мени бо бедик хавыла-биле шаңнааныңга өөрүп четтирдим. Бо дээрге меңээ өөрүшкү-дүр, ону чүгле мени шаңнааны кылдыр эвес, харын мээң кады ажылдап келген эш-өөрүмнү шуптузун шаңнааны кылдыр көрүп тур мен. Ынчангаш бистиң партиявыстың XXVII съездиниң тооглулг шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга үлүг-хуумну киирер дээш бүгү кужумну, билиимни карам чокка бээр мен — деп, мурнакчыларга шаңналдар тывысырынга турасказтакан байырлыг хуралга ол чугаалаан.

Ооң бо сөстеринге бүзүреп болур бис, хөй чылдарның дургузунда ак сеткилдиг ажылдап келгени ооң магадылалы болур.

К. ХЕРТЕК.

● БАРНАУЛ. (СЭТА-ның корр). Крайның механизаторлары дөрт миллион ажыг гектарга тарааны кезерин болгаш бастырып алырын бүрүн дооскан. Ажаап алыышкынга киришкен комбайннарның эң сөөлгүзү сентябрь 25-те шөлден үнген.

Крайның 23 районнары күрүнеге тараа дужаар планын күүсеткен болгаш планнан ажыр тараа дужаарын уламчылап турар. Төрээн чурттуң курлавырынга 3 миллион тонна эки шынарлыг тарааны олар урган.

Техниканы билдилиг-биле сайгарып-башкарганы, ээлчег аргазын калбаа-биле ажыглаан чорук, чаржып турар коллективтерниң бот-бодунга дузалажылгазы ажаап алыышкынны шалыпчы доозарынга дузалаан. 1530 ажаалда-транспорт комплекстеринге каттыштырган барык 25 муң комбайнпар, муң ажыг автомашиналар, тракторлар дүн-хүн чок ажылдаан. Механизаторлар тараам чыттыр-даа, дөрт-даа кестирип турган.

Тараа белеткекчилери ажаап алыышкынга база эки белеткенген. Олар немелде шыгжамырларны кылган, тарааны кургаар күчүлерин, аар чүъктүг машиналарны болгаш автопоездилерни, кедүртүр тургузугларны кылган. Чаа дүжүттүң тараазын хүлээп алырын, кургадып арыглаарын тараа белеткекчилери дүн-хүн чок чорудуп турар. Чолаачыларның ажылы түлүктээн. Алтайның чолаачылары-биле кады Москвадан, Владимирден, Кемероводан, Пермь, Калинин, Ростов, Ярославль областарлан келген чолаачылар болгаш Совет Армияның дайынчылары ажаап алыышкынга идепкейлиг киришкен.

● АЛМА-АТА. Республиканың пропагандистер слёду ажылын дооскан. Ужуражыышкынның киржикчилери кичээлдериниң организастыг чоруун болгаш идей-теоретиктиг деңнелин бедидерин, эде тургузарының оруктарын социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээри-биле ханы холбаштырарының чугулазын айыткан. Беш чылдың тудугларынга пропагандистиң туружунуң дугайында улуг чугааны олар кылган. Чамдык күш-ажылчы коллективтерде чаа өөредилге чылынга белеткелдиң практиказы-биле олар таныжып болгаш дуржулга солушканнар.

(СЭТА).

⊙ Редакцияга сентябрьда 471 чагаа келген.
⊙ Оларның иштинде шүгүмчүлелдиг чагаа — 49.
⊙ 27 чагааны хемчег алыры-биле чогуур черлерже чорутткан.
⊙ 21 чагаага харыы алдынган.

ЧЫЛДАГААН ДИЛЭЭРИНДЕН УШТУНАР

● *Бир чагааның изи-биле* ●

Район эмнелгезиниң материалдыг баазазы кызыы. Аарыг кижилерге белеткеп турар чеми чогуур негелдеге четпес. Эмчи кадрлар-биле четчелеттинмээн. Дүргев дуза чедирер салбырының ажылы кошкак. Чамдык эмчилер аарыг кижилерге каржы-хажагай, аптекага эмнер келирге, районнуң эмнелге пунктуларынче, төп эмнелгеже хуваантарга, чурттакчыларга чедиишпейн баргылаар деп хомудалдыг чагаа редакцияга келген. Ол чагааның изи-биле Сүт-Хөл районга чеде бердим.

Партияның XXVII съездиниң негелделеринге дүүштүр ажылдың стиль, методун өөредип турар, эрги чаңчылдардан уштунар дээш чамдык ажылдар район эмнелгезинде кылдынып турар болду. Февральдан бээр эмчилерни бригада аргазы-биле ажылдаар кылдыр хувааган. Ындыг тос бригада эмнелге-профилактиктиг дузаны көргүзүп, эмчи темазынга лекциялар номчуп, беседаларны кылып турар. Уруглрга төп-чүткен картотеканы тургускан. Комплекстиг үнүүшкүнде эмчилер оон даалганы алгаш, күүседип турар. Бүдүрүлге хуралын чүгле неделяның понедельник, пятница хүннеринде кылыр кылдыр чурумчуткан.

Эмнелге-профилактиктиг албан черлериниң четкизи немешкен. Бир талазында терапия салбырлыг поликлиника ажыглалда кирген. Удавас делгем столовая ажылдай бээр. Эмнелгениң материал-техниктиг баазазы быжыгып, амгы үениң дериг-херекселдери-биле хандыртынып турар. Чижээлээрге, бо чылын безин 3500 рубльдиң стерилизатор (халдавыр чок болдурар херексел) база 23 муң рубльдиң рентген аппараттары немешкен. Эмнелгеге хары угаа 150 кижиниң чыттырын эмнээринге оруп-дежек четчир. Амгы үеде дээди эртемниг 11, ортумак эртемниг 70 кижи ажылдап турар. Оларның аразында коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары — 27. Ынчалза-жок эмнелге коллективиниң ам-даа долу күш-биле ажылдавайн келгенин үстүнде айыттынган четпестерни бүдүрүлге хуралынга сайгарып турувуста долу бадыткаттынган.

Эмнелге столоваязын аъш-чем-биле ол черниң райпозу хандырар. Складтан алган чемни чеди салбырда аарыг улуска улуг повар К. Ч. Ондарга удурткан дөрт кижи белеткеп турар. Столоваяда электри-биле ажылдаар чаңгыс печка бар. Поварлар чемни колдуунда от салыр печкага белеткеп турар.

Эмнелгениң чеми чүге чаңгыс аай белеткеттинип турганыл? Кол эмчи О. Ш. Ондар ол айтырыгны колдуунда райподан ап турар чемниң (чаңгы үеде эът, ак үс, янзы-бүрү крупалар) кызызы-биле тайылбырлаар болду. Чем хөй янзы эвес болганындан, эмчилерниң аарыг кижилерге айыткан диетазы сагыттынмайн турганы тыы болган.

Амгы үеде ол четпестерни эдип, хемчеглерни ап турар. Райподан чем алыр бөлүктү эм диета сестра удурткан. Поварларның чемни шынарлыг белеткээр турарынче хыналданы шыңгыыраткан. Эмнелгениң подвалдарында 3 тонна капуста (он доскаар капустаны дузаан), 10 тонна картофель урдунган. Сүт болгаш сметананы Чадаанадан эмнелге машиназы-биле хүннүң сөөртүп ап турар. Инструкцияда көрдүнгениниң ёзугаар алыр болза, сүттү Чадаанада сүт заводу боду эккеп бээр ужурлуг. Бо талазы-биле айтырыгны кадык камгалал министри Н. В. Сизыхке тургузуп келгенин, мынчага чедир ооң боттанмайн турарын кол эмчи хомудап чугаалады.

Кадрлар чедишпезиниң чылдагааны кол эмчи О. Ш. Ондар чурттаар бажың-балгат чедишпези-биле тайылбырлады. Ажылдакчыларның 21-и суурлардан боттанып а чамдыктары дөргүл-төрелиниң бажыңында туруп алган ажылдап турар. Моон уламындан Бора-Тайга, Ак-Даш, Ийме эмнелге пунктуларында, Хор-Тайганың участок эмнелгезинде кадрлар четче эвес. Эмчилерниң долу күш-биле ажылдаарынга, хостуг үезин чөп ажыглаарынга таарымчалыг байдалдарны өөренип көөр үе келген. Оон-биле чергелештир коллектив кежигүннериниң бот-идепкейин көдүрүп, тодаргай хемчеглерни алыры негеттинип турар. Тургустунга-ла үш чыл болган районга бажың-балгат айтырыы берге дээрзи чөптүг. Ынчалза-жок кандыг-даа ажылга түңнелдер кижи факторундан онза хамааржыр чүве болганда, райкүүском кадрларны быжыглаарынга, оларга таарымчалыг байдалдарны тургузарынга дузалажыр ужурлуг.

Дүргев болгаш соңгаарладып болбас дуза чедирер салбыр эрткен беш чылда ажыттынган. Мында 10 кижи ээлчежип ажылдап турар. Чагаада бо черниң эмчилерин чаларга, бензин чок дээш кончуттунар, кижилерге каржы-хажагай дээн хомудал бар. Сайгарылгадан илерээни болза, чалалгаже барбайн баар таварылга болбаан. Салбырның үш машиназы үрелиишкин чок ажылдап келген. Бензин фондуду кызы болганындан, чамдык чалалгаларга озалдап чеде бээр таварылга мурнунда тургулааның кол эмчи О. Ш. Ондар тайылбырлады. Амгы үеде ол байдал эттинген. Сайгарылга үезинде эмчилерден аарыг кижилерге каржы аажы-чаңын көргүскен кижи тодараттынмаза-даа, дежурный эмчилер харысалгалыг участогун каггаш чана бээр таварылга бадыткаттынды. Кижилерниң кадыы дээш туржуп турар улус ажылынга ындыг хамаарылгалыг болбас ужурлуг. Кижи бүрүзү кужун, билиин үндүрүп турган, шынчы, ак сеткилдиг ажылдаарынче кыйгырып турар үеде бот-харыысалганы улгаттырып, эрги чаңчылдан адырылып ажылдаары негеттинип турар.

№ 11 аптека — Сүт-Хөл районнуң бүгү чурттакчыларын эм-биле хандырар чер ол. Ынчалза-жок аптека чонну чогуур негелдеге чедир хандырбайн турарын кол эмчи үш чылдагаан-биле тайылбырлады. Бирээде, мурнуку чылдарда Чадаана аптеказы эм-биле хандырып келген. 1983 чылдан бээр ук чер район кылдыр эде тургустунарга, аптеканы эм-биле республиканың Кызылда аптека эргелели хандырар апарган. Аптека эргелели «эм будумелдер» деп сес дептерни чорударга, эмнер чагыын ынчан ийи чыл бурунгаар киирер ужурлуг. Ол дептер келбээнинден эмнерге чагыг киирттинмейн келген. Ийиде, аптека бешки категорияның. Чурттакчы чон өскен, штатта тускай эртемниг чүгле ийи кижи ажылдап турар. Ынчангаш мынча хөй чурттакчыны олар негелдезинге чедир эм-биле хандырып шыдавас. Үште, чуртталга бажыңы чедишпези-биле, аптекага кадрлар ылгырынмас, чылдың солчур. Бо бүгү чөптүг чылдагааннар боол болур-ла. Ынчалза-жок удуртукчу кижи болганда, эмнелгениң партия эге организациязы, профэвилел комитеди болгаш өске-даа активтерге даянып, арга-сүмезин катчып, тывынгыр, шимченгир эгелээшкинниг кылбас болза, ажыл белен бүтпес болгай.

Аптека эргелекчизи Ч. С. Алдын-оол, В. С.-Д. Дары-Хөө кайызы-даа тускай ортумак эртемниг. Эргелекчи аптеканың бир өрээлинде чурттавышаан, ажылдап турар, а өжи угбазының бажыңында чурттап орар. Аптеканың ажылын сонуургап баарывыска, Василиса Дары-Хөө санитарказы-биле ажылдап турду. Делгирлерде чогум эмнер бар, болгаш-ла херегтеттинер грипп эмнери, грелка, градусник чижектиг бөлүүн херекселдер чок. Эм-биле хандырылганың байдалын республиканың аптека эргелелиниң начальниги М. А. Эренчинова көрүп, чоокта чаа чораап болган. Моон соңгаар эм-биле хандырылга экижиир дээрзинге бүзүрел бар.

Коллектив кежигүннери эде тургустунуушкунче ам-даа долу күш-биле кирбээн. Кижи бүрүзүнүң бот-идепкейи чавыс, ажылды организастап турары негелдеге четпес. Медицина темазынга тайылбыр ажылын чон ортузунга чорудуп келген сула. Чүгле янзы-бүрү аарыгларны болдурбазынга удур пропагандазын кылыры-биле кызыгаарланмайн, районда медициналыг хандырылгазының байдалынга холбаштыр чон-биле ужуражылгаларны организастаза эки. Аңаа ол талазы-биле чоннаң кирген хомудалдарны, өске-даа айтырыгларны сайгарып болгай. Кандыг-даа кижилер эмчилерден ханы бүзүрел-биле дуза манап орар. Оларның ол идегелин эмчи кижи мергежилинге бердингени, ээлдек-эвилеңи, сагыш-човангыры, эскериичели, чыдыг-чымчак арга-сүмези-биле шынзыдар ужурлуг. Амгы эде тургустунуушкун үезинде чылдагааннар дилээр чоруктан уштунза эки. Ынчангаш кол чүве — маңаа кижи факторун идепкейжидери негеттинип турар.

С. ЧООДУ.

«Шынга» харыы

Арагалааны дээш

«Чоокка човаачыг болду» деп корреспонденция № 203 «Шынга» үнген. Ында бижип турары болза, күш-ажыл биле арагалаашкын эптешпес. Ажыл хүнүнде эзирик улус Чеэн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң мал чемин белеткээр Көк-Тал звенозунга турган. Звенода улусчу контроль бөлүү, профбөлүк, күш-ажылга, хөй-нииити амыдыралынга улуг шаптыктыг бо таварылганы баш удур болдурбазының хемчээн албаан, арагалаашкын-биле демиселди чиик көрүп турарын автор шүгүмчүлеп бижээн.

Солунга үнген шүгүмчүлелдиң изи-биле хемчеглерни СЭКП райкому, райкүүском, совхозта партком болгаш ажыл-агыйның удуртулгазы болгаш профэвилел комитеди ап чорутткан. Ылаңгыя партком «Шын» солунче дараазында харыыны чорутткан: «Чоокка човаачыг болду» деп материалда шүгүмчүлел бадыткаттынган. Ажыл хүнүнде арагалааннарының хууда херээн бригада хуралынга чугаалажып көрген.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун каржызы-биле үрээни, ажыл хүнүнде арагалааны дээш звенонуң учетчиги Көк-оол Ховалыг ажылындан уштурткан, звено удуртукчузу Дыртыына Ооржак шыңгыы доңгуткан. Арага болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар комиссияга база оларның хууда херээн көрген. Аңаа Көк-оол Ховалыгны, Виктор Ооржакты, Дыртыына Ооржакты түс-түзунда үжен рубльге торгаан. База ол ышкаш звено кежигүннериниң арага садып алыр талоннар алыр эргезин бо чылдың төнчүзүнге чедир казаан».

Буруузун билинген

«Күш-ажылчы эвес оруктарының оруун дуглаар» деп рубрика адаанга бистиң штаттан дашкаар авторувустуң «Арга-арыг кезээн автомобильдер» деп чагаазы № 189 «Шынга» үнген.

Күрүнениң автотранспортун хуузунда херээнге ажыглап, чүък сөөртүр улуг автомашиналарны арга-арыг иштинге аппарып алганы бо-ла көөр мен деп, ол билээн. Ооң чижээнге хаалгазында «Геология» деп бижиктиг бир автомашинаның чолаачызын ылап эрген. Ооң машиназы болза, 55-36 дугаарлыг ГАЗ маркалыг бензовоз.

Ол чолаачы адын айтырарга чажырган, ийи эштиг, бирээзи херээжен. Демир-хуунда мөөгүлер чыып алган.

Сөөлүнде илерээни болза, ажыл шагының үезинде күрүнениң автотранспорту-биле мөөгүлеп чораан кижиниң ады Виктор Бабушкин дээрзи болган. Солунга үнген шүгүмчүлелге республиканың геология-шинчилел экспедициязының автосептелге участогунуң начальниги Александр Хорлан харыыны берген.

Харыыда бижип турары болза, автосептелге участогунуң профэвилел комитединге база чолаачылар коллективиниң хуралынга «Арга-арыг кезээн автомобильдер» деп материалды чугаалажып көрген. Күрүнениң автомашиназын хууда херээнге ажыглааны, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээни дээш чолаачы Виктор Бабушкинни чээрби рубльге торгаан. Моон соңгаар бо чижектиг чоруктарны болдурбазын, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарын ол аазап, буруузун коллектив мурнунга билинген.

Судче киирген

Улуг-Хем районда Арыг-Үзүү суурда арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демисел кошкак деп чагаа «Шын» солунга келген. Ооң чижээнге К. К. Сат биле М. Н. Саттың кайда-даа ажылдавайн, арагалап турарын демдеглээн. Бо талазы-биле хемчеглерни ап чорутказ. «Шынга» харыылаар кылдыр чагаа-бижикти улус депутаттарының район Совединиң күүскомунче чорутткан.

Райкүүском даргазы И. Ф. Моляков дараазында харыыны берген: «Арагалап турары дээш Кызыл-оол Сат биле Мария Сат оларның херээн 1985 чылда арагалаашкын болгаш алкоголизмге удур комиссияга ийи база административтиг комиссияга бир катап болгаш 1986 чылдың августа эш хуу судунга бир катап көрген. Оларның бажыңга брага кылганы дээш, херээн оттурган. Ол херекти судче киирген».

МАШИНА ТУДУУШКУНУНУҢ ЧААРТЫЛГАЗЫ

1986 чылда чүгле үлетпүрге 2000 хире эрги машиналарны болгаш дериглелерни бүдүрерин соксадыр деп турар. Деңнелге кылдыр көрээл. Бо дээрге бүгү ону беш чылда (1976—1980 чылдар) оларны бүдүрүлгеден ап каапканындан элээн хөй болгаш он бирги беш чылдың (1981—1985 чылдар) дургузунда соксатканы-биле барык деңнежип турар.

Чогум бо фактының болуунда кижи кайгаар онзагай чүве чок. Амгы үениң технологтуг чорудулгаларының дүрүмнери кам-хайыра чок болганда, техниканың моральдыг эргижиражкыны элеп-үрелирин шагда-ла мурнай берген. Ол бирги ээлчегде, машина бүдүрүп турар адырга — машина тудуушкунунга хамааржыр.

Бистиң чуртувуста бо адырга байдалын бистер каңчаар үнелеп турар бис? Дыка-ла шүгүмчүлээчи ёзу-биле дивэ апырбас. Чүгле чаңгыс чыл-даа эвес экономиканың дыка хөй адырларында эртем-техниктиг депшилге дыка өөжүм байдалдыг хөгжүп турар. Чаа техниканы шиңгээдип алганындан ажык шоолуг-ла эвес болуп турар ийикпе, азы харын-даа ону белеткеп алырының чарыгдалдары камнаттынган акша-хөреңгини долузу-биле «чип каантар» чүүлдер бар.

Ол ажык база бир чылдагаандан — бүдүрүлгениң чаартылгазында система чок болуп турарындан чидип турар. Эң мурнакчы дээн бүдүрүлгелерде безин амгы үениң балбаазырадылгатектери, лазерлиг техника-биле кожа чээрби, харын-даа үжен чылдар дургузунда ажылдап келген станоктар туруп турар таварылгаларының ээзоң эвези көстүп турар. Оларны «ажылдан үндүрер дээш-ле» эргижирей калган дериглелерин үндүр бижиирин ийи-даа, харын-даа, үш-даа катап көвүдедирге айтырыг дорлан-на кайын шиитпирлеттинге бээр. Ынчангаш эң чугула хемчеглер алыр херек. Машина тудуушкунунда тургустунуп келген байдал, херек кырында алдынтыг болуушкун апарган. Бистиң чуртувустуң эртем-техниктиг күчү-шыдалы эң бедик хөгжүлделиг чурттарның деңнелинде туруп турар, а чамдык адырлар талазы-биле оларны ажып-даа турар. Совет эртемденнериниң ажыдыышкыннарын болгаш чогаадыкчы саналдарын дыка хөй чурттарда калбаа-биле ажыглап турар. Чүгле АКШ-та безин 5000 совет патент бүрүткеттинген. Даштыкыга бодаарга, бодунуң чуртунга оларны ээзиң болгаш багай ажыглап турар чижектер ээзин эвес. Ол дээрге делегейниң индустрия продукциязының беш-тиң бир кезээн берип турар күчүлүг үлетпүр турда-ла ындыг боор турар-дыр.

Херектиң ужуру ат-аддар бодаарында эвес болгай. Бо адырга күчүлүг болгаш шыдалыг бурунгаарлаашкын чокка чурт бодунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планнарының күүселдезин хандырып шыдавас. Чогум-на ынчангаш, эрткен чылдарның кичээнгейлерин болгаш частырыгларын өөренип көрбүшаан, СЭКП-ниң XXVII съездизи индустрияның эң чугула секторун чаарты кылырының ниити күрүне программазын деткээн. Ылаңгыя машина тудуушкунунуң комплекизин хөгжүдеринге акталандырыышкынны 1986 — 1990 чылдарда барык ийи катап улгаттырган, хөгжүлдениң темпизин дыка бедик болур турар адырларны — станок тудуушкунун, санаалга техниказының бүдүрүлгезин, прибор тудуушкунун, электротехниктиг болгаш электрон үлетпүрүн, биотехнологтуг индустрияны амгылай тургускулаан. Ынчалза-даа бодап-даа көөрге, чүгле чаңгыс акша-биле байдалды дүрген эдип ап болбазы билдингир. Оларның бедик берүмчелиг болуру эргежок чугула. Чаа эртем идеялары-биле оларның материалдыг боттанылыышкынының аразында хөй чылдарның дургузунда мөөңнели бергилээн моондактарны чок кылырының дугайында чугаа ам чоруп турар. Ынчаммас болза, моондактар таварып эртер чорук база катап тыптып келир.

Ниитизи-биле алырга, ол моондактарның кол чүүлдери билдингир болгай. Тодаргайлаарга, ол дээрге бүдүрүлгелерниң бүдүрүлге ажыл-чорудулгазының эргижиреп калган системазы-дыр. Ындыг болганда, бүгү ниитилелге стратегия талазы-биле ажыктыг чаа техника ону бүдүрүп турар кижилерге орулга бербес чүък апаар. Чогаадыкчы кижи улус ажыл-агыйынга хөй миллион түңнүг орулганы киирер дээш чедиишкин чок-даа болза, ажыл-агый удуртукчузу-биле чугаалажып алырын бодай бээр. Ажыл-агый удуртукчузу бодунуң шыныыг бодалы-биле артып каар, а орулга ынчаан ооң бүдүрүлгезинден чайлай бээр. Кажан чаа чүүл адырларының беллирлеринге тыптып келгенде, ажыл-херек ынчан оон-даа ыңай апаар. Ынчан ведомстволарның моондактары аңаа база киржип эгелээр.

Шак ол шын эвес дээрбектиң үзе-чаза тыртып болур бе? Дүүнгү үеде болза, ындыг айтырыгга шала чайгылчак харыыны берип болур турган ийик. Ындыг-даа болза, бистиң экономиктиг системазы ам улуг эде тургузуушкунну эртип турар. Тускайлаң болуру (чарыгдалын орулгазы-биле дуглаары) бодун боду акшаландырары ышкаш чүүлдер ооң принциптеринче шилчий бергилээн.

Ведомстволарның моондактарын оон эрте берип болур аргалар тыпты берген. Ам элээн перспективтиг угаажыышкыннарда адырлар аразының эртем-техниктиг комплекстери ажылдап эгелей бергилээн. Шак ындыг «фирмаларда» эртем, телевалел-конструктор организацияларын болгаш бодунун дуржулга болгаш массалыг бүдүрүлгелиг заводтары ажылдап турар. Олар боттарының баштайгы базымнарында-ла чаа техниканы шиңгээдип алырының хуусаазын ийи-үш катап кызырып шыдааннар. Адырларның болуунда эртем-бүдүрүлге каттыжышкыннарын (ЭБК-лар) тургускан. Оларның ажыл-чорудулгазынга эртемденнерниң болгаш инженерлерниң улуг улуг боол турар. Ам элээн каш чүс ындыг каттыжышкыннар ажылдап турар.

Бо дээрге чүгле баштайгы базымнар-дыр. Оон ыңайгы чедиишкиннерниң хөгжүлдези чурттуң экономиктиг амыдыралынга ниити ескерлиишкиннерден хамааржыр. 1991—1993 чылдарда эң бедик дээн делегей чедиишкиннеринге дүгжүп турар машиналарның, приборларның болгаш аппараттарның бүдүрүлгезинче долузу-биле шилчип болурунуң сапаашкыннары кылыры херек болуп турар. Мооң мурнунда үш-дөрт, беш чыл дургузунда кылып келгенинис чүүлдеривисти ам чүгле чаңгыс беш чыл дургузунда боттандырарын көрүп турар. Ону чедип алыр сорулга-биле чурттуң экономиказының бүгү-ле шыланкылег аргаларын күрүне машина тудуушкунунуң комплекизинге бирген. Арткан чүүлдер кижилерден хамааржыр.

Л. КОРЕНЕВ,
ПМА-ның экономика талазы-биле тайылбырлакчызы.

БАЙДАЛ ЭКИ ЭВЕС

Амгы үеним кижиланыг чаңгыс хуш-даа солуп-сеткүүл номчуваан эртпирери берге, сагыш-сеткилиниг бирде чүве четпес чыскаш сагыныпрар. Долгандыр дойдуп турар амыдыралды, делегейде яазы-бүрү болуушкуннарны хүн бүрү номчуп, билип алырар үргүлчү келир чагыдылгаларлыг болуруп те бодуп-даа негеп турар. Келир чылдың солуп-сеткүүл чагыдылгазы августың 1-де-де эгелээн, ноябрь айда дооступ болгай.

— 1987 чылдың солуннарының болгаш сеткүүлдериниң чагыдылгазы районда канчаар чоруп турарыл?—деп Барыын-Хемчикте «Совэпечать» агентилелиниң начальнигы Тамара Ивановна Тараллодан айтырдым.

— Мактанмар чүве чок, байдал багай —дээш, столуунуң иштинден сан-чурагайларлыг саазынарын үштүп экелгеш, тайылбырлаан.

Бо чылдың сентябрь 20-ге чедир эрткен чылдың бүтүү чагыдылгазының 40—50 хуузу хире чагыдылга кылдынган.

Чамдык коллективтерде байдал харын эки. Туберкулёз аарыгларынга удур диспансериниң, РАУК-түң сентелге-техникти будүрүлгелиниң, сүт заводунуң, иштики херектер килдизиниң коллективтеринде хөй-иннитчи чагыдылга тарадынчылары Т. Куулар, Т. Харченко, Г. Ногеров, Д. Мочко олар эки ажылдан, чагыдылганы түс-түс коллективтеринде доозар чеде бергеш.

Парлалга чагыдылгазы

Районнуң оон өскө будүрүлге, организапия, албан черлеринде солуп-сеткүүлдер бижидилгезиниң байдалы мырынай чогенчиг. Районда «Правда» солуунуң 100-түү, «Известиянын» 72-ни, «Комсомольская правданың» 278-ти, «Советская Россияның» 115-ти чагыткан. Республика солуннарындан «Шынның» 800 хирееш, «Тувинская правданың» 520-ни, «Молодежь Тувы» солуунуң 101-ни, «Тываның аныяктарының» 380-ни чагыткан боолу турарды тааржымча чок.

Республикада эң улуг будүрүлгелиг, хөй кижилиг коллективтерниг Ак-Довурак хоорайда чагыдылганың байдалы дүвүрелди доюлдуруп турар. Саадак-Терек, Хөнделең, Бичэ-Тей суурларда чагыдылга байдалы база багай. Районнуң хереглекчилер аныяктелиниң, культура килдизиниң, амыдырал хандырылга будүрүлге эргелелиниң коллективтеринде чагыдылга кылдырганнар болгаш чагыткан солуннар каш-ла борбак.

Бо хүнүүн амыдыралының негелдеринге дүүштүр үнүп эгелээр кижи бүрүзүнге сонуургамчыг «Трезвость и культура», аныяктарга «Собеседник», «Информатика и образование», «Основы вычислительной техники» мышкаш чаа сеткүүлдерни бо талазы-биле тайылбыр ажылының дээш чогундан кым-даа бижиттпейн турар.

Чагыдылга дооступруңга чедир ам-даа бир ай ажыг үе бар. Бо үеним дургузунда бо чүгүлә политиктиг ажылче кичээнгейни салып, чер-черде партия, совет, комсомол хөй-иннити организәшилларының күжүн боже үлгаары күзеп-чиг.

Оон-биле чергелештир «Бардык», «Шекпээр», «Дон-Терезин» совхозтарның ырак черлерде чурттаң турар малчыннарынга почта чедирилгезин экижилериниң хемчегерин боттандырарының чугулазы чагыдылга үезинде илерээн.

А. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

РАЙОН ТӨВҮ—СОВХОЗТАРГА

Тоора-Хем суурнуң будүрүлге, албан организапия черлери совхозтарның мал чеми белеткээриниге чылдынга дуза-лажыры чаңчыл болган. Үзерби ажыг коллектив 211 тонна сигенин болгаш 42 тонна будук-бүрүнү белеткеп бергеп. Аллыгаа планның артканы чедир күүседир дээш коллективтер ажылдап турар.

Совхозтарга шеф ажылынга мурнай баар, планын ажыр болгаш дүрген күүседир коллективтерге СЭКП, ВЛКСМ райкомнары, райкүүсеком, кижи эмнелгези, райпо хамаажыр. Олар онаалазының 100—147 хуу чедир күүсеткилээн. Ынчалза-даа чамдык албан организациялар белеткээн сигенин хүлээдип бербээн, өскелери планын амзаа күүсетпээн.

Ам бо хүнмерде күскү хову ажылында кол черни көк-сула ажаалдазы эрлеп турар. Арткан 300 ажыг гектар черниң көк-суда дүжүдүп ажаажырында район төвүнден ажылчын, албан-хаакчылар ажылдавышаан. Оларның хөй нуруузу «Тоора-Хем» совхозтуң ажыл-ишчилериниге дузалажып турарлар.

А. НУГУУРАК.

Делегейге тайбың, айыыл чок чорук дээш

ЧЕПСЕГЛЕНИИШКИННИ ДҮЖҮРЕРИНЧЕ ОРУК

СЭКП ТК-ның Чиилиге секретары М. С. Горбачёвтуң 1986 чылдың августың чыыштыр Медеглелиниге бүрү чурттарындан келээн парладывыс.

Кишилтов ЯНИК.

Польшаның Аныяктарының социалистиг эвилелиниң Кол баштаар черниниң даргазының оралакчызы:

— Ядролуг чазыллырмышкыга совет мораторийни 1987 чылдың январь 1-ге чедир узатканы— дашпыкы совет политиказының чайгылыш чогун Совет Эвилелиниң тайбыңче чүткүдеге удуртулга болдуруп турары улуг харыысалгалыг бадыткап турар канчаар-даа аажок улуг ужүр-дузалыг болуушкун. Бистиң чуртувуста бүтү улус, оон иштинде аныяктар чогум-на ынчаар түүлдүгүнүп хүлээп алганнар. Моратория узатканың өске-даа инициативалары-биле катай-хаара ССРЭ-ниң тайбың шаап халдаашкыны кылдыр көөр апаар. Оон алыс сорулгазы — XXI чүс чылче ядролуг чепсек чок киреп. Бодүүн кижилериниң, а ол мышкаш эртемдениериниң болгаш үгаан-сарымылдыг политиктериниң санаа турарыбиле алырга, Совет Эвилелиниң ыяшкаш, ону боттуг хөделиишкиннер-биле быжыглаар болза, херек кырынга боттаның болур сорулга. Болүүнүң ядролуг чепсээн сайзыраңгайжыдарындан Совет Эвилелиниң ойталаазы — кандыг-даа оптуг-нажар арга-дузаазын ажылаашаш, оон ужүрдузаазын Вашингтонүңүн кудулаалып-даа шыдаазы бот-тут барымдаа-дыр.

Академик Кирилл БАРАБАНОВ.

Болгарияның эртем ажылданчыларының бүтүү-делегей федерациязының даргазының оралакчызы. Эртем ажылдакчылар эвилелиниң даргазы:

— Делегей бөгүн бурунгаар бүзүреп-биле көрүп турар. Ядролуг чазыллырмышкыннарга мораторийни узадыр дугайында совет удурткучуның Медеглелиниң сөс бүрүзүн хей-аът киришкинбиле ол катап-катап көрүп турар, пашпыкы совет политиказының күжүн болгаш кижи төрелгетениниң келир үениин дугайында «агыш салымышкынны» база катап ук Медеглел бадыткаан.

Эртеминиң дешпилгелиг хөй-иннитиин дүвүрээзинде. Бир эвес моон соңгаар мындыг яндыг орук-биле чоруур болза, ядролуг халаа өөскүү үнүп болур чыгы апаргаш, чүге дизе боо-чепсекти эңдере бүдүрери канчаар-даа аажок улуг хемчээлде келген-дир. Чүс-чүс миллион эртемденнериниң, инженерлериниң, ажылчынарының делегейде шериг бүдүрүлгезиниң адырында ажылдап турарыга сагыш-сырап турар бис. Эртеминиң канчаар-даа аажок улуг ол күүүзүн оон хостаап, чижээлээрге, энергетика, аъш-чем, демография, экология хөөн ышкаш, эртеминиң делегей ужүр-дузалыг өске-даа стратегтиг айтырыгларын шинчилээринче углаар болза, хуулгаазыннын кайгамчык түүл бодаравр ийик.

Бистер, болгар эртемденнер, бүгү делегейниң эртемденнери-биле кады өөтемчейнин кижилеринге, тайбыңның херээнге баравлган турар эртемге боттарывыстың бүтүү-ле нүүдүүстү болгаш билиниистн бээр бис.

Рашид СОЛЬХ,
ливан парламентиниң депутады:

— Михаил Горбачевтуң телевидение дамчыштыр чугаазы-биле танышкаш, бистер — дайынның коргунчуг уржуун хүнүүн-не көрүп турар диванчылар, тайбынче, боо-чепсекти, хамыктың мурнунда ядролуг чепсекти, хоруурунче угланган кыйгырыг бүрүзүн деткиир ужурлуг бис деп түшпелге келдим.

Ядролуг чепсек — бистиң планеватыстың хаара тутканы хамчык-тыр. Ук чепсекти эңдере бүдүрериниче үнүп турар кижилерге кыйгывыс бо: Чер кырыы амдыгында хуһ-ыктапбаанда, томаартының көрүнер!

Ахмед Малек ГАБСИ,
тунис шулукчу:

— Чырык черге кижи чурттаар эргелиг. Ядролуг шенелделерни соксадырыче ССРЭ-ниң кыйгырыын бүгү улустар, ылангыя америк улус деткиир дээрзинге бүзүрээр бис. Бир эвес америкиннар совет мораторийге каттыжар кылдыр боттарының чазаан албалаптар болза, кижи төрелгетениниң амыдыралынга ол канчаар-даа аажок улуг болуушкун болур ийик.

Ядролуг халаптың айыыыл чүгле АКШ биле ССРЭ-ге хамаарышыр эвес-ле болгай. Ынчангаш пайбың хөрээн, чаптарының келир үеним үнелээр кижи бүрүзүнүң хүлээлгезинде ядролуг шенелделерни болдурбазыныче үзлаган күүсениишкиннерни деткиири. Кижиниң кол эргеен — чурттаар эрге дээш ССРЭ турнуп турар болганда, анаа ынаала хөрыы херек, хөрыы чок ол артпас ужурлуг.

Марио НЕВЕШ,
Португалиянын ССРЭ-ге турган элчиин, дипломат:

— СЭКП ТК-ның Чиилиге секретары Михаил Горбачевтуң Медеглели — чепсегленишкинни дүжүрер талазынбиле айтырыгга ССРЭ-ниң чаагай күзел-соруунуң херечиин-дир. Делегейге байдалды чогумчалыг болдурар дээш угаан-сарымылдыг болуруниче совет удурткучуларының чүтүүл салыын турарын ол база катап бадыткаан.

Кижи төрелгетениин ырыыга арыг хөөр турааш база Чер кырынга боо-чепсек турбазын дээш Михаил Горбачев тодаргай саналларыны болгаш боттуг инициативаларыны дэмдемнал үндүрүп турар.

Пайбының болгаш делегейге кады ажылдажыганың үндезин-суурун тургузар талазы-биле эчис сорулгалыг ажылды чайгылыш чок чоруун турар улус чуртка чогуур үнелелди бербейн баар ыдыг кижи делегейде чок деп моон мурнунда-ла чугаалаанымны база катап бадыткап тур мен.

(ПМА).

ДООСТУП ТУРАР

Бай-Тайга районнуң «Бай-Тал» совхоз мал чеми белеткээр шалынчы аймаа-ларга идепкейлиг киржин келгенинин түнелинде сентябрь 22-ге чедир 3650 тонна сиген кезер планын 3230 тонна, 250 тонна силос белеткээрин 321 тонага азы 2,1 катап ажыр, 460 тонна сенаж салырын 470 тонна кылдыр, витаминниг сиген далганын 150 тонналыг күүседип алган. Мал чеми белеткелиниг бригадалар болгаш звеноолар кежигүнеери-биле катай шупту ийи чүе ажыг кижи идепкейлиг киришкеннер. Ылангыя Б. Сарыг-оолдуң, С. Мөчектиң, Д-С. Кунгаанын удуртқан коллективтери эки ажылдап турарлар.

Х. КАРА-ООЛ.

ЧЕР-ЧЕРДЕН МЕДЭЭЛЕР

ЧАДААНА. Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозунуң дугаары 2 хову-трактор бригадазында комсомолчулар болгаш аныяктар хаара туттунган. Олар 7 комбайн-биле тараапы дорт кестирип, бастырташ, соолгу бел хонуктуң социалистиг чарлыының тиилекчизи болган.

Комсомолчу комбайнерлер Олег Куулар, Александр Куулар, Олег Донгак тараапы 110-дан 120 тонна чедир бастырган, шаңналдыг черлерин алган. Аныяктарның хөй-ыдың көдүрери-биле совхозтуң дирекциязы база профсоюзтың комитединиң материалдыг болгаш моральдыг деткимчени коргузуп турар.

Комбайнерлериниң бастырган тараазын шаңче соөртүүрүне комсомолчу чоланчылар Юрий Куулар, Геннадий Монгуш үлүг-хуузун киирип, хүн нормазын ажыр күүседип. мурнакчыларның одуруунда кирер бижиттеннер.

Бүгү-ле арга-дужулганы соолгу кап хонуктарда ажырлап, шөлге тараазны чидирир чонка ажаап алыр дээш комсомолчулар болгаш аныяктар улам шудургу ажылдап турар.

ШАГААН-АРЫГ. Улуг-Хем районнуң «УТКА 25 чылы» совхозунуң Арыскан салбырының мал чеми белеткеп турар бригадазы 1233 тонна сигенин кезип белеткээр хүлээлгезин күүсединнеп. Ол бригада бар турган бүгү техниканы чөп ажылгаанының түнелинде план күүсеттиргеп. Ылаңгыя Кошкендей Шогжалдың звонозу мурнунда салдынган соруулгаларны чедиштиниинг чорукан. Ол боду хүн нормазын ййи катап ажыр күүседип, эмоөрүнге үлегер-чижээн көргүзүп келгеп.

Оон ангыда сигенчи бригадада ажылынга макталдыг кижилер хөй. Оларга трактористер Николай Баарзык, Геннадий Сырбыккай, Алексей Өртеп-оол, сиген болүкчүзү Мичир-оол Сырбыккай хамаажыр.

Бригада планын күүсетеедээ, сиген белеткелин уламчылавышаан.

(Бистиң корр).

Арага ишпес чорук—
амыдыралдың негелдези

КҮНГУРТУГГА КУДА ДҮШКЕН

«Шын» солуунуң арынналарында бо рубриканың адаанда үнүп турар материалдарны улуг сонуургал-биле номчуп турар мен. Арагалаар чоруктуң бистиң республикада кымырлып турарын оон билип ап турар мен. Ынчалза-даа солуунуң материалдарынган алгаш көөрге, чамдык черлерде арагалаар чорук ам-даа бар-дыр. Ылаңгыя куда байырлалында масалыг арагалаашкын кылыр фактылар база чытпээн боол турарын хомудаанчыг. А куданы арага чок кылырга солун дээрзин, мурнуку бижиң турган эштерге каттыжып, база катап чугаалавышаан. Күнгуртуггга болган бир мындыг куданың дугайында таныштырар сорулганы салган мен.

Чоокта чаа Күнгуртуггга чаа өг-бүленип «Тере-Хөл» совхозатуң мурнакчы чоланчыларының бирээзи Федор Сенди биле ында салыгжы Оксана Мунгук олар тутканнар. Оларның куда-дорукта киржир аас-кежиинге таварышкан мен.

Кудаңы эштиреринин комиссиялыг тургускан. Ону Шынаа кодээ Советтиниң күүском кежигүнү Б. Ч. Хомушкуу даргалаан. Ялыг-бүрү аъш-чемнин столдарга делгеп-кеп. Суксун аймаа-даа элбек. Ынчалза-даа арага чок. Ону ижип, чин, хөөрешкеп чок чадыларга аас-кежиин. эптинг-найырадыг чурттаалганы күжеп, аян ырны-даа бараалгатканнар. Оларга чаа үеним негелдезин өзүтаар түткан бажыңны-даа бергеп.

Куда байырлалының үезинде оолдуң, кыстың талаларындан «адаанажыылта» болгаш. Ол чүл дээрге, ким хөй белек салырыл, хөй акша бериптерил дээш мөөрей эвес, а ким эки ырлаар, таңпылаар эвес дээш маргылдаа болган. Ол маргылдаа чоотту концертче шилчээн. Ол бүгүнү түскай кижи өңнүг пленкага база чурукка тыртыпып алган. Эки болган номерлерни шаңнаан-даа.

Оон соонда келин кыстың шаңналы дээш мөге хүрежи база болган. Ындыг байырлаачыг хүнде мындыг шаңналды алырын күзевес кижи барык чок болган. Шупту-ла болүүнүң онаан октаар дээш дьыа орадлашкан.

Ол нуданың эртиеринге аңаа чымлганнар дыка таарымнаган. Кижи бүрүзү-ле «куда бүрүзү мындыг болзун!» деп йөрээр чораан. Чаа үеним бо магалыг чаңчылыг каяа-даа иептеерээр болзун деп болум хуумда йөрээдим.

В. БЮРБЮ.

ГДР. Ютта Линднериниң ажылдап турарын бо цех Пауседе пос-таавы фабриказынга хамаажыр. Республиканың пос-таавы үлетпүрүнүн ол бүдүрүлгезин эрткен чылын күүзү ажыглалга киирген болгаш чыл саныида 3,9 миллион дарбелчин метр посну ол бүдүрүп үндүрер

АДН—СЭТА-ның фотозу.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА. Болүүнүң тургустуунуп келгенинден бээр 35 чыл дем-дегленип турар «Водни ставбы» каттыжымышкынның специалистериниң киришпээни мындыг түдүлээр ЧССРниң түдүлаар картазында чок. Бүдүрүлгениң күш-ажылчы памдарында — Влатве хемде плотиналар болгаш каналдар системазын тутканы, республиканың ядзы-бүрү областтарынга демир-орук көөрүүлгери болгаш эң чугула гидрокомплекстер түдүлээры киргеп. Каттыжымышкының ажыл-ишчилери Чехословакиянның пайысылалының амгы овур-хевирин тургузарынга улуг салымышкынны киирип турар. Оларның киржилгези-биле Культура ордузунуң өндүр чаагай ансамблиниң чурттаа эң улуг «Котва» дээр универмагты тутқан болгаш национал театрының чаартылгазын чоруткан.

БУДАПЕШТ. Вентрияның улус ажыл-агыйының бүгү талазарынга амгы үеним электрон-санаага дериг-херекселдери калбаа-биле пеперээр. Ол техниканы вентерединиң эң чугула негелдези — бедик мергежилиг кадрларны белеткээри. Амгы үеде ВУР-да ЭСМ-ге ажылдаар эргени берип турар дипломнар болгаш хереченнелдер алган 300 муң ажыг кижи бар.

Амгы үеде республиканың улам-на хөй заводтарын будүрүлгеин башкарарынга, технологтуг ядзы-бүрү чорудулгаларын организастап чорударынга электрон-санаага техниказын ажыглап турар апарган. Аңаа «Видеотон», «Раба», «Медикор» деп сураггаан будүрүлгелер улуг чеминиишкинниг болган. Эртеки чылын Венгрияга будүрүп үндүрген санаага техниказының өртээ 12 млрд форинт болган. Ол продукциянын 70 хире хуузун ташпыкы чагыкчыларже, чүүүн-даа мурнунда Совет Эвилелиниче чорудуп бээр. ССРЭ-же электрониктиг дериг-херекселдерни чорудуп берип турар венгр будүрүлге черн Секешфехервардта «Видеотон» дээр завод болур. Ол будүрүлге черн совет мындыг будүрүлге черлериниге саналганың ядзы-бүрү комплектерни болгаш системаларын, бичии хемчээлдиг ЭСМ-нерни будүрүп үндүрүп турар.

Валерий ЯРОШЕВСКИЙ,
Александр СМИРНОВ,
СЭТА-ның корреспондентилери.

ЭКСПЕРТТЕР УЖУРАШКАН

ПЕКИН. Сентябрь 18-тен 25-ке чедир Пекинге Аргунь болгаш Амур хемнериниң кызыгаар чоогунда участоктарының суг хуралдырларын комплекстиг ажыглаарының схемазын ажылдап кылырын удуртуру-биле совет-кытат комиссиязының тургузар дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң чазаанның болгаш Кытат Улус Республиканың чазаанның аразында дугуржулганың төлевилелиң ылаавылаар болгаш дүүштүрери-биле ССРЭ болгаш КУР-нуң эксперттериниң ужурашкынының болгаш. Эртеки чылын Венгрияга будүрүп үндүрген санаага техниказының башпайгы ат салышкынын ылаган.

Ужуражышкынга үезинде делегациялардың башпыларының суг ажыл-агыйының болгаш мелиорациянын талазы-биле эртем-техниктиг кады ажылдажылганың айтырыгларының талазы-биле бодаларын база солуткан.

(СЭТА).

ЧИЛИДЕ БАЙДАЛ

БУЭНОС-АЙРЕС. Диктатор Пиночетче халдаанының соонда Чилиде агаалашкынар болгаш түдүп хоргудаашкынынар Сантьягода болгаш ол чурттуң өске-даа хоорайларында уламчылавышаан. Чилиниң «Ой» деп неделя санында үнер солуунуң дыңнадып турарынга, айыыл чок чоруткуп, албан черниң агентилери болгаш карабинёрлар ядзы-бүрү чылдактар-биле ажылчынарның, журналистериниң, оппозициянын политиктиг партияларының, профсоюзтарының болгаш хей-иннити организацияларының удуртукчуларының бажыңдарынче шуртуп кирип, «террористтер-биле демиселге» сылдан алган, чиндиишкиннерни чорудуп турар. Бичии-зе удурлажылышкыны кылырга каржылдошкуну-биле эттен сотар болгаш түдүп хоргудаар.

Пиночетче халдаанының соонда, оппозициянын дерт удуртукчузун арагалаашкыг бузубиле өлүргеп. Чуртта коргуп сүрээриниң болгаш доктаамал эвес чоруктуң байдалын күштелдирип турганнар.

(СЭТА).

ДЕТКЭЭН

ДАР-ЭС-САЛАМ. Боо-чепсекти эңдере будүрүлгеге соксадырыче болгаш массалыг узуткаашкынның чепсээн долузу-биле чок кылырынче углаанган Совет Эвилелиниң тайбың санаалдарын Танзаниянның Аныяктар эвилелиниң Революсчу партизанының даргазы Джулиус Ньеререни чоруткан аныяктар организациязының чагаазында ол дугайын медеглээн. Ук документиге «Делинин алды» ауруңезинин ажыл-чорудулгазынга бедик үнелээшкинни берген. Аңаа Ньерере идепкейлиг-биле киржип турган.

(СЭТА).

ШЕНЕЛДЕЛЕРГЕ УДУР

КАНБЕРРА. Оожум океанның мурнуу талазында Франциязның чорулун турар ядролуг шенелделерни чер бөмбүрзээнин ол районнуң чурттакчы чонунга айыылдыг эвес дээр дугайында француз албан кижилериниң бадыткашкынын Чаа Зеландияның премьер-министри Дэвид Лонги шинтпирлиг-биле буруу шаңкап. Австралияның телевидениезинин дыңнадыр турарын-биле алырга, ол кавының чурттакчыларын айыылдыг уржуктарга таварышпырарынга Франциязга кандыг-даа эрге чок деп, Веллингтонга чүве чугаалап тура. Лонги медеглээн. Муруроа атоллада ядролуг чайыдырышкынналар ол черниң чурттакчыларының кадыкшылынга кандыг-даа аймылбиле холбашпаан деп бадыткаан. Франциянын премьер-министри Ж. Ширактың чугаазынга Чаа Зеландияның чазаанның башпыкының медеглели харыы болган.

(СЭТА).

БЕЛЕТКЕНИП ТУРАР

ХАРАРЕ. Зимбабвеге ковчуг хөй санныг шартылаалардың халдаашкынны кыжанып келген. Үр үеде боон келген кандаашкынның соонда болган чаашкын чаагай үдүжүт алырынга ынаныышкынны улгаттырган. Ынчалза-даа ол насекомнарның өзүп ковудаарынге оон-биле кады оңаа таарымчалыг бөйдал база тургустуна берген. Хоралакчылар «армиялары» Африканың чамдык мурнуу районнарында, оон иштинде Мурнуу Африка Республикада, Ботсванада, Замбиядa болган Мозамбикте көстүп келген.

Он-он миллион баш санныг ол шартылаа чаңгыс хүнүүн иштинде 500 дөрбелчин километр тараа шолуп чок кылын каап болуур. Баштайгы согуг Сахель зоназының чурттарынга таварышкан, аңаа эрткен чылын бүгү дүжүттүң барык чартыы узуткаттынган.

Шартылаа-биле ам болуур деп турар «тулчуушкунга» Зимбабведе идепкейлиг белеткел хемчегерин ап чоруда берген. Үнүп камгалаарының эртем-шинчилел институдунуң директору Ш. Мламбонуң дыңнатканы-биле алырга, бүгү чуртта хайгаарал постуларын болгаш хоран химикаттарның курлавырларын тургусткан, ону чаштырарынга самолёттарны «алайынчы байдалче» шилчиткеп.

Юрий ПИЧУГИН,
СЭТА-ның корреспондентиниг.

ДОРАМЧЫЛАЛДЫГ ЧУГАА

ТОКИО. Вашингтонда Японияның элчин черинде болгаш КНО-нуң чанында Японияның төлээ черинде америк негрлериниң, пуэрторикажыларының, мексикаппиарының телефон долгаары үзүктел чок боол турар. Олар оон-биле АКШ-тың «өнүүг» чурттакчы чонунуң төлээлекчилериниге хамаарыштыр Японияның премьер-министри Я. Накасонеңиң дорамчылалдыг чугаазы-биле холбаштыр боттарының килеңнээшкинниң илереп турарлар.

Ол черниң парлалгазының дыңнадып турары-биле алырга, Канами хоорайга чагырыкчы либерал-демократтыг партияның талалакчыларының семинарынга чүве чугаалап тура, «японнар америкаппиарны болуунуң угаан-боданалының ортумак деңнелиибиле ажыл турарө деп бадыткаан. Болүүнүң үзел-бодалын премьер, АКШ-та оон бодалы-биле алырга, хөгжүүдеге японнардан озаллап турар «хей санныг кара кештиглерниң, пуэрторикажыларның болгаш мексикаппиарның болуунуң», а ол мышкаш ак кештиг америкаппиарның бары-биле «үндезилеп» турар.

(СЭТА).

ЯПОННАР СУУР ТУДАР

ТОКИО. Хонсю» ортулуктуң сонгу талазында Мисава хоорайның алдын кезиин «өскөөр көжүреринин зоназы» кылдыр чарлаан. Ынчалза-даа ол шинтпир оон чоок-навызында турар суг аданың вулканнарының чаза тевишкиннибиле азы бойдустуң өске-даа халаптары-биле холбашпаан. Херектиң ужуру чүл дээрге, кончуг хей санныг хомудалларның соонда ол черниң чурттакчылары Мисавада ядролуг чепсекти ап чоруп болуурушүүргедекчи бомбардировщиктер турар АКШ-тың шериг-агаар күштериниң базазынынан боттарын өскөөр көжүреринге дузэламчы алырын ол черниң эрге-чагыргаларындан чедип алган.

Келир чылдан эгелээш, ол хоорайдан 90 километр ырак черге «көжүп • дескеннерге» суур тудар. Олар америк самолёттарның өөредилге кылып турары айыылдыг зонадан өскөөр көжери берге-даа болза, оон-биле эптежип турарлар.

Василий ГОЛОВИН,
СЭТА-ның корр.

ЯПОНИЯ. ЧУРУКТА: Токионуң төвүнде полицияның хайгыылчылары.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Культурада чаа чүүлдер

ТЕАТР ЧОКТА КУЛЬТУРА ХӨГЖҮВЕС

БИСТИҢ ИНТЕРВЬЮВУС

Профессор, искусствоведение эртемнериниң доктору Валентина Цыреновна Найдакова—национал театр талазы-биле Сибирьде чаңгыс специалист. Анаа доктор ат тывыскан херечениледнің дугаары — үжен сес. Түгле бурят эвес, якут, тыва, хакас театрының тывылган төөгүзүн, ёмгы хөгжүлдезин ол шинчилеп, пропагандалап чоруур. Оон улуг ажыы башкайгы бурят шүлүкчүлериниң бирээзи Будажап Цыренович Найдаков (Мунко Саридак) аныяанда-ла актар хоюндан барган. Эрги моол дылга бижиирге, өскелерге биллинмес боорга, орус дылга од бижип турган. Эртемдениниң бир кады төрээни Василий Цыренович «Бурят совет литератураның чаңчылдары болган чаа чүүлдерин» деп темага доктор диссертациязын камгалаан. Ол база профессор, филология эртемнериниң доктору. ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының нинтилел эртемнериниң институдунуң бурят филиалының директору. Олар доктор диссертациязын чаңгыс айда камгалаанар. Валентина Цыреновна— хөй номнарның автору. Бурят сценаның ол дөрт маегерлериниң портреттерин бижээн.

— Силерниң санап турарыңар-биле амгы театр уран чүүлүнүң хөгжүлдезиниң кол үгланымышкынары кандыгыл, Валентина Цыреновна?

— «Амгы бурят хөгжүмшин театры» деп номум соонда, өске национал театрларның хөгжүлдезин сонуургап, лекцияларны ажылдап кылып турар мен. Драматургияларның харылзазы, бот-боттарын байытчыл турары, дуржулга солчулгазы чугула рольду ойнаар дээрэ биилеңгир. Бодум тос чыл артист болуп ажылдаан мен. Театр уран чүүлүнүң айтырыгларын ханы биилеп алырынга ол дузалаан. Доктор диссертациямның темазы: «Бурят театр: үлүсчү чаңчылдардан бөгүнге чедиир». Чеден чылдарга чедир театрның эртээн оруун шинчилээр ажыл хөй иштиг, чүткүлдү шегээри чугаажок. Театрның хоочун артистери эвээш артыкан. Мен оларның тоозу-биле чугаалажып четтиккен мен.

Үнсаилеттингеннинг соонда чедиг чыл болгаш, театр операзы, музыкалыг драманың сценага салып эгелээн. Алдыгы сезонундан эгелеп театр «Мольериң, Шекспириң шилерин тургусканы орус драматургиялың болгаш улустың чаңчылдарның каттышкынындан ол чылдарда кесаң хөгжүлдеви алган. Национал театрларның хөгжүлдезиниң оруу ындыг.

Тывага эртээн драматургтар семинарынга Москвадан келген критиктериң практиктиг дуза-биле чергелештир драма теориязының дугаанында лекцияларны номчудум, эки шынарлыг чогаалдар төрүттүнеринге деткимчелиг болурунга бүүрел турар бис. Амгы театр уран чүүдү бодунуң нарын дүрүмү-биле сайгырап турар. Жанрлар холушкак болуп турары-биле ол онзагай. Чеспестерин илередип, трагедия жырынга чоокшулашкак таладарны көргүзүп турар амгы шин оптимизм-биле дедулунган. Кол-ла соруга — амыдыралдың чөрүлдээлерин долу, шын, дидим дамчыдары. Сценада кижи сагыш-сеткилдиң демиселин көргүзүп, угаан-бодалдың бичии аянында ыяырнып чыдып калган арга чаңчылдарны, бюрократизмни, кортук чорудуу ажып эртери коңчуг чүүлүл. Кижиниң сагыш-сеткилин байыдар, оларны шынчы кылдыр кижизидер драматургияның хөгжүлдезин драматургтуң белеткелиндеп база хамаарыжыр. Эки шилерни бижиир кылдыр оларны өөредир, олардан иглер болза эки.

— Национал театрның опазагай талазы бар ыйнаа?

— Национал театрларның чедир чугаалавайн, турар айтырыглары хөй. Көргүүчүлер-биле ажык чугаа чокта, үреттүнелдиг ажылдаары берге. Сибирьниң национал театрлары-биле деңнеп көөрге, тыва театр мергежилдиг кадрлар-биле четчелеттинген. Муизуктар, Намдарав, Монгалбин мышкаш салым-чаяанныг хөөрөк хинилерниң өөренкилери — төлептиг салгал өлүп келген-дир. Ийи дээш эртемниг, арга-дуржулгалыг С. Л. Оюнуң салгакчыларын бөгүнгиден эгелеп белеткээри чугула. Островский, Чехов театр-биле харылзаалыг ажылдан турган. Тывавиев Чогаалчылар эвилелиниң драматургия секциязы-биле кады ажылдарын чедип алыр болза, шинчи уламдың-бодалда эде тургустувуушкуну кылыптар эки шынарлыг шилер бижиттиниң болур.

Төөгү темазы кол тема болуп артар. Оны амгы турушкан көөрү, төөгүниң кичээлдериниден чүүү ап болуруул, кандыг талазының коншкаш, каймызының күштүүн деивеп, шүгдүнүн көөр ужурдуг бис. Театр улусчу культура хөгжүлдевинге улуг рольду ойнап келген болгаш ойнаарда. Чамдыкта национал таладарын чедир үнелеевейн баар чоруктар бар.

— Классиканы үреп болур бе?

— Ол берге. Чаа туруштан дамчыдар дээш-даа болза, ол үениң чаңчылдарын хажыттыс болза эки. Амгы аныяктар шаандакы амыдыралды ооң билип алыр. Үжен чыл дарыйың аныяк уругларының угаан-бодалының сайзыралы, ажаамы-чаңы бөгүүнү кижилерден коңчуг өске. Борта кижизигей херек. Төөгү темазы-биле, классика-биле чергелештир, амгы үениң темазын салбас болза эки. Бөгүүнү уругнар сценага боттарын көөр ужурдут. Шынаа оларның сонуургалын театр чаалап ап болур.

— Көргүүлериң кижизиериниң кандыг аргалары бар-ыл?

— Мен опера театрының көргүүлери-биле социологтут шинчилери чоруткан мен. Алды эки дээш шилерге чүүле бежеи ажыг аныяктынар келген болган. Хоорайда чоорби беш өөредилге черлериниң сургуулдарындан алдан беш кижи шилерни хөргеп. Үлетпүр бүдүүлгелериниң ажылчыннарыл, муң ажыг студентилер чүге театрга келбейн турарыл? Бо айтырыг бисти хөлзеткей. Көз чүүл — көргүүлериң кижизидери. Концерт, шинге кандыг-даа назылыг кижилер черле көөр. А операга, симфония оркестрниге совуургал чок, ону дыннап билбес боор-дур. Оларны канчаар хаара тударыл? Театр садык назылыглерга, эге, ортумак, үстүкү класс өөренкилериниге, ортумак өөредилге черлериниң сургуулдарынга тус-тустуунда шилерни бараалгадыр ужурлуг. Тыва театрда уругнар репертуары чегеё-дир. Тоолларның кижизиликчи утказы улуг болган. Кедээ көргүүлерге чиигеткен көргүүлер чедирип турар-дыр. А олар эки шынарлыг шилерни сонуургаар болгай.

— Бичe сценa амгы-амгы кижилериң сонуургалынга дүүштүр ажылдарынга тавырымчалыг. Силериң республикада тургустунган аныяктар театрларының дугайын чугаалап көрүнерем.

— Беш кызыл бажыңнарның адаан комсомолчулар боттары дериң кылгадı, сезен олуттуг бичe сценаны тургузуп алган. Борта аныяк режиссёрлар, аныяк драматургтарның шилерин тургузуп турар. Аныяк чуруучулар, чогаалчылар борта ужуражып турар. Улуг сценаже белеткел борта эгелээр. Силериннге бо дуржулганы чайгыг ажыглан болур. Будүүлгеге ышкаш, уран чүүге база эде тургузуушкун белеп эвес, нарын байдалга эртер. Кижилериниң моо-медерелин чаартыры чаа станок тударынган берге. Борта театрның үлүг кашчаар-даа ажоок улуг.

— Театр хөгжүлдезинде театр критиказының үлүг улуг болгай. Критиктериниң белеткели силериннде чаңдыл?

— Мен чаярбы чыл дургузунда аныяк критиктер бөлүгүмүн удуртуп келдим. Уран чүүлдүң өске левилериниң критиктери-биле балет, кино, литература болгаш чуруулга уран чүүлүнүң критиктери сырый харылзаалыг ажыдап турар бис.

Критиктериниң политиктиг белеткелиниче, мергежилиг белиделиниче театр институдунуң салбыры, комсомол обкому сагыш салып турар. Бир ажылга хамаарышкан чүүлдү чыгарып алгаш сайгарып көрүп турар бис. Критика театр уран чүүлүнүң чаа үлүг болгай. Критиктериниң ажыл-агыдап турар бис.

— Чогаалчынчы планнарыңарны чугаалап көрүнерем, Валентина Цыреновна?

— Национал театрлар дугайында лекцияларым парладыр күзеллиг мен. Мен тыва шилерни районнарга барып сүрүп четкеш, көрүп турган мен. Тыва театрның быжыккан сезонун көрүнеп мен. Бистиң культура институдунда өөренип турар аныяк национал студентилери аңы-дыкма улустарының культуразын эки билип алзын дээш, номчуп турарым лекцияларымны ам-даа ханы ажыллап, белеткээр мен.

— Хууда сонуургалынар кандыгыл?

— Үргүлчү-ле студентилер аразында-ла мен. Театрның ийи бүрүзүнден чыга кал бис мен, балетке, хөгжүмге ышкаш мен. Фантастиктиг номнар үеэн бай улуг билинип алырынга дузалаар чүве.

А. ХОВАЛЫГ беседалашкан.

ХАЛАЛЫЫН АА

Эргим Мергендей! Караанар бөскү, кулаадар дыннаар-гыр. Эки, бакты өскерип каантар бооруларга моңу бижип. Силерден дуза дилеп олур мен. Бистиң чүрттээн турар суурувус Кеа-Хем районуң «Совет Тыва» совхозунуң төвү Суг-Бажы. Кымыдан эң чоок суур-даа ол. Сарыг-Сеп биле Кызыл арагыңга пассажир аргыптырар автобус базалга бистиң суурну таварып эртер. Пассажирлиг автобус Хүндүлүг Мергендей! Чүрттаар бажың-балгадың чок болганындан кирер чер чок апарган кижи боор бе деп бодап бербе. Херектиң ужуру мындыг. Шагаан-Арыг АТБ-зинниң автобустарының болгаш мында вокзалдың ажылынын дугайында болуп пассажирлерниң мурнуидын Силерге хомудап олурарын ол.

Бистиң Арыг-Үзүү суурга уруглар сады ажыттынар деп берген. Бичии уруглар садка тургузар дээш иелер уругларын эмчиге шинчилип алыры-биле бир хүн Шагаан-Арыг хоорай кирдивис. Эмчилерни эртип алгаш, кежээ чанар дээш, Шагаан-Арыгның автовокзалынга келдивис. Автобус 17 шакта үнер ужурлуг. Шынаар-да автобус маңнап турунуста 18 шак чедер дей берген. Чоруур автобусувус сураг-ла, сураг. Шынаар иштер-даа хүн болган. Бичии уруглар мынажып, кижер чүве шетеп келген. Вокзал чоогунда бажыңнардан уруглары-биле Цирк артистериниң көргүзүү. (КҮР). 17.30 — «Бистиң бөлүгүбүс». Тележурнал. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Мультфильмнер: «Үш ыяш кырыктыг», «Спортландия». 19.20— «Кино панорамазы». ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Батаев чорудар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Бо шагның тоолдарын бүүгаар...». Док. фильм. 22.35 — Медээлер. 22.40—23.45 — Оперетгага ынаатырга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 —«База катап мынаарга дугайында». Уран-чечен фильм. 9.55 —Орус чугаа. 10.25 — Р. Шуман № 2 симфониязын үзүндүлер. 11.05—Украин телевидениениң программазы. 12.05 —Бистиң корреспондентилериниң чугаазал тур. 12.25 — «Өгдиин бажының төөгүзү». Арагадаашкыны болгаш азыгоглиим-биле демонстрацияже дугайында. 13.35 —Делегейниң музыка культурazының эртинелиидеп. С. И. Танеев. «Иоанн Дамаскиин». А. К. Толстойдуң сөөлүнгө хөөтиниң ырызынга болгаш оркестрге тавырыштырган кантата. № 1 чогаал. 14.10—«Истелгеннин мергежээшер чорудуун тур». «Огурецтиг дуулакчы кадартыы». 2-ги серизи. 15.40 — «Тео Адам чалаа тур». ГДР-ниң телевидениезиниң концерт программазы. 16.30— Делегей болгаш аныяктар. 17.05 — Москва Консерваториязының Улуг азызы Е. Кисиниң конверттериле. 19.00 — «Витязиго-даа бол, ад-зентиг». 20.00 —«Тамчыктыг үдүлер чаштар!», «Ау ыяш» 2-ги кезек. 20.15 — «Чолмуг-тарга Кашкынчел. 20.25 — М. Таджиев. Ушку симфония. 21.00 —«Үе». 21.35 —22.45 — «Элзентиг улуг ышкылар». Уран-чечен телефильм.

СЕНТЯБРЬ 29-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.50 — Бут бөмбүүнүң таймылбыры. 9.20— Уругларга фильм. «Зебраның оорлан ашпарганнары». 10.00— «Аллегро». Фильм-балет. 11.10— «Таныыдаы хөөрүкненин чүрүү». Док. фильм. 11.40 — 11.45 — Медээлер. 14.20 — Медээлер. 14.50 — «Практиктага хынаттынган». «Сүүр келир үеже көрүп тур» дин док. фильминиң башкайгы көргүүү. 15.40 — «Ватсяниң коровоглары». Кировтан дамчыдылга. 16.15 — «Харыылаар, горнистер!». 16.45 — Объектив. 17.25 — «Бистиң садыы-чаяанныбыс». Үш сериялыг уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 18.40 — Бөгүн делегейде. 18.55 —Арага ишпеш — змыыралдың чеченгенин. 19.25 — Бут бөмбүүнүң тайылбыры. 19.55 — «Калайлар хаан». Төөгүнүң арыннары. Док. фильмниң башкайгы көргүүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Спека көрүмүүр». Телетайылбыр. 22.50 — Орус ырның ниити ыры концерти. Тагаирроттан дамчыдылга. 23.15 — 23.30 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15— «Белдир». Док. фильм. 8.35: 9.35 — Бойдус эртеми. 3 класс. План, карта, компас. 8.55 — «XX вектиң пирамидалары». Эртем-тайылбыралыг фильм. 9.05 — Орус чугаа. 9.55 — «ВИС-А-ВИС дузалал балык ажыл-агыйы». 10.05 — «АБВГДейка». 10.35: 11.35 — Төөгү. 5 класс. Уран чүүлүн болгаш шынын чүдүлгениниң ушудазы. 11.05 — Эртем болгаш аныяктар. 12.05 — Ниити биология. 9 класс. Чаңгыс дээр алаанда куштар болгаш араатаннар. 1-ги дамчыдылга. 12.35 — Башкыга—музыка киноола. 1 класс. 2-ги дамчыдылга. 13.35—13.40—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — «Эдээдиктер болгаш хөйлүү». Дүүнгү сескн классчылар дугайында дамчыдылга. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Аяга төвү». Программада Медээлер. «Дүүнгү хөлзедилдер». «Коммунист болгаш үе». «Пропагандистиң видеоразы». 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг үдүлер, чаштар!», «Валя угбай чугаалал бээр...». 20.15— Делегей панорамазы. 21.00 — «Үе». 21.35—23.00 — Хөлүүг бог кижилер». Уран-чечен фильм. (КҮР).

СКУЛЬПТУРАЛАР

ГРУЗИН ССР. Улуг чаагай дагдаанның ниити хевиринге тутчуп каттышкан номчуг улуг скульптуралар Шериг-Грузин оруктан, аяа-чорук кылып чоруурларга бир хевирлиг орук айтыкчылары болуу берген. Оон автору — Тбилисиниң чурулга академиязының доозукчузу Мераб Иралишвили. Даэш өөредилге черни доозкаш, ол бодунуң төрээн Кашбег районунче эки чанып келген. Төрээн черни эргий кежип, бедик дагдыг черниң онзагай хаас чараашын ол эки билир болганда, ол бир катап комнуг улуг дашта скульптура чуруун эскерип каан. Шын шинчээр дагларга баштайгы улуг тураскаал кестүп келген, оон соонда өске-даа онзагай тураскаалдар туттуунген. Мераб Иралишвили — республикага аныктарның делегелгелериниң киржикчизи, бодунуң районунда бойдус камгалаар шинтилелдиң харылсалгалыг секретары.

ЧУРУКТА: дагларга ырааһыры, грузин чогаалчы Александр Кашбегтиң скульптуразы портреди Кашбег районда Сно суурунуң чоогунга тургустунар.

Ш. АЙВАЗОВТУҢ фотозу. СҮТА-ның фотохроникazы.

СПОРТ

МОСКВАЧЫЛАР — СПАРТАКИАДАНЫҢ ЧЕМПИОНУ

Команда талазы-биле гимнастика маргылдаазынга 380,75 баллды алгаш, Спартакиаданың чемпионуну атты 19 чыл эртээн соонда москвачылар эдилип алган. Тиилекчи команданың составынга Ольга Бичерова, Елена Гурова, Светлана Кипанова, Ольга Мостепанова, Ольга Чудина, Елена Шевченко олар кирипшкен.

Ийигизинге РСФСР — 377,875, үшкүзүнге — Украина — 376,60 баллды алгаш, төлептиг болганнар.

Хууда бирги черни Елена Шевченко (Москва) — 77,175 баллды алгаш, алдын медальбиле шаңнаткан.

ДЕЛЕГЕЯ ЧЕМПИОНУ ТИИЛЭЭН

Спартакиаданың маргылдаазынга бичe калиберлиг пистолеттен 25 метрге кара тырыкылыг фигуралыг кара боолаар талазы-биле делегей чемпиону Донда-Ростов чурттуг Марина Добранчева бүзүрелдин-биле тиилээн. Ол 588 (590+98) санны боолаан. Ийиги черни Минск чурттуг Алла Товкина 587 (587+100), үшкү черни Ирина Долгачева — 587 (590+97) санныг болуп, шаңналдыг черлерни алганнар.

50 метр черге бичe калиберлиг винтовкадан үш хевирнинге кара боолгарынга москвачы Владимир Егоров — 1245 (1156+89) санны аткаш, часпас адыгжы болган. Симферополдуң Юрий Шевченко — 1243 (1154+89) санныг болуп, ийиги черни алган. Үшкүзүн Сергей Мартынов (Брест) — 1242 (1150+92) санны аткаш, алган.

Боолаага маргылдаазынга 300 ажыг спортчулар кирипшкен.

ЕВРОПА ЧЕМПИОНАДЫНЫҢ ШҮҮЛДЕ ОЮННАРЫ

ССРЭ-ниң шилиилек командазы Европа чемпионадының шүүлде оюнунга Рейкьявикке Исландияның командазы-биле ойнаашаш, 1:1 (1:1) санныг болуп, хаммышкан. Санны аалчыларның талазындан Сулаквелидзе (45-ки минута), шөлүүн эдилериниден Гудйонссон (32-ги минута) кирер тепкеннер.

Ол шүүлде болуктe бистиң удурланыкчыларывыс Норвегияның болгаш ГДР-ниң футболистери ойнаашаш, 0:0 санга хаймын болган.

ШОЛ ЭДЛЕРИНИҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

Ленинград. ССРЭ-ниң шилиилек олимпий командазының футболистери Швецияның олимпий командазы-биле эш хуунун ужуражышкынынга ойнаашаш, 1:0 (0:0) санга уткан.

Сээнь 85-ки минутазы Дмитриев кирер тепкен.

(СҮТА).

Кино

СЕНТЯБРЬ 28-ТЕ

«НАПЫРАЛ»: «Гулливер в стране великанов» 11.20, «Научись танцевать» 9.30, 13.10, «Тайны мадам Вонг» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Поездка на старом автомобиле» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Всешшка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чудесная дубрава» 9.20, 13.20, «Репортаж из Хабаровского края» (Спецхроника) 10.40, «Джульбарс» 11.40, 15.00, «Научись танцевать» 16.40, 18.20, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Об: «Тихая застава» 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«НАПЫРАЛ»: «Тайны мадам Вонг» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Поездка на старом автомобиле» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Всешшка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чудесная дубрава» 9.20, 13.20, «Репортаж из Хабаровского края» (Спецхроника) 10.40, «Джульбарс» 11.40, 15.00, «Научись танцевать» 16.40, 18.20, 20.00 (узаткан) шактарда.

СЕНТЯБРЬ 29-ТА

«НАПЫРАЛ»: «Тайны мадам Вонг» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Поездка на старом автомобиле» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мой зов на зеленых холмах» 10.00, «Тихая застава» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бесконечная история» 9.20, 13.00, «Приключения Робинзона Крузо, моряка из Порка» 11.00, «Бармен» из «Золотого якоря» 15.00, 16.40, 18.20, 20.00 (узаткан) шактарда.

СЕНТЯБРЬ 29-ТА

«НАПЫРАЛ»: «Тайны мадам Вонг» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Поездка на старом автомобиле» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Всешшка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чудесная дубрава» 9.20, 13.20, «Репортаж из Хабаровского края» (Спецхроника) 10.40, «Джульбарс» 11.40, 15.00, «Научись танцевать» 16.40, 18.20, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Об: «Тихая застава» 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 28-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — В. Камышов (фортепиано) ойнаар. 9.25 —«Спортлотонуң» 39-ку тиражы. 9.35 — «Будильник». 10.05 —«Совет Эвилелиниг бараан болуп тур мен!» 11.05 — «Өртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — «Аяларукчулар клубу». 12.35 — «Музыка киоскузу». 13.05 — «Кедровый шагы». 14.05—Бөгүн — Машина тулукчуазунуң үнүү. 14.20 — «Кодзянин фэгы». 15.05 —«Ералаш». Уруглардың шоодулуг киножурналы. 15.15 —«Идея истетвиниң турары». Телекөрүкчүлериниң чагаалыгынга харылзар.

СЕНТЯБРЬ 29-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15— «Белдир». Док. фильм. 8.35: 9.35 — Бойдус эртеми. 3 класс. План, карта, компас. 8.55 — «XX вектиң пирамидалары». Эртем-тайылбыралыг фильм. 9.05 — Орус чугаа. 9.55 — «ВИС-А-ВИС дузалал балык ажыл-агыйы». 10.05 — «АБВГДейка». 10.35: 11.35 — Төөгү. 5 класс. Уран чүүлүн болгаш шынын чүдүлгениниң ушудазы. 11.05 — Эртем болгаш аныяктар. 12.05 — Ниити биология. 9 класс. Чаңгыс дээр алаанда куштар болгаш араатаннар. 1-ги дамчыдылга. 12.35 — Башкыга—музыка киноола. 1 класс. 2-ги дамчыдылга. 13.35—13.40—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — «Эдээдиктер болгаш хөйлүү». Дүүнгү сескн классчылар дугайында дамчыдылга. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Аяга төвү». Программада Медээлер. «Дүүнгү хөлзедилдер». «Коммунист болгаш үе». «Пропагандистиң видеоразы». 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг үдүлер, чаштар!», «Валя угбай чугаалал бээр...». 20.15— Делегей панорамазы. 21.00 — «Үе». 21.35—23.00 — Хөлүүг бог кижилер». Уран-чечен фильм. (КҮР).

Редакциянның адреси: 667000. Кызыл. Шетинниң болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24 2-23-54, карысалгалыг секретарының 2-23-35, секретарлаттың 2-23-35, партийжи аңмызырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет сургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информацию киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; «кезэ» ажыл-агый киллизиниң 2-21-47 «корректорларның 2-27-41 бухгалтериниң 2-12-45 солун келбейн болгаанда 2-32-76 телефонче болгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3369

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинниң болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—0822.

Библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 30 вторник № 229 (13229)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 иштек.

ШАҢНАЛДЫ ТЫВЫСКАН

ТАМБОВ. Революсчу шаңналдыг Тамбов хоорайның ажылчы чонунуң ачы-хавыяазы, Ада-чүрттүү Улуг дайынының чылдарында немец-фашистиг эжелекчилерге удур демисеглеп олардың салымышкыны, ажыл-агый болгаш культура түргүзуушкунунга чедиишкиннери болган хоорайны үндезилеп түргускаништан бээр 350 чыл болганы-биле холбаштыр хоорайны Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле шаңналаан. Бодак шаңналды тывысканы-биле холбаштыр баймаглыг хурал болган.

Хуралга СЭКП ТК-ның секретары Г. П. Разумовский чүве чүткээн. Партия Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң аныяктарга бедик шаңналы-биле Тамбовтуң ажылчы чонунга ол байыр чедирип, Төрээн чүрттүң чаагай чоруукка күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннерни күзээн.

Тамбовту Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле шаңналаар дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын иликтээн, СЭКП ТК-ның секретары чыылганнар адыш часкан турда, хоорайның түгүнүң шаңналды кадап берген.

(СЭТА).

УЗБЕКИСТАННЫҢ ААЛЧЫЛАРЫ

ТАШКЕНТ. Малагасай революциялыг Авангард партиязының Чинчиве секретары, Мадагаскар Демократтыг Республиканың Президентизи Дидье Рацираканы сентябрь 27-де Узбекистанның Компартиязының Төп Комитединге күлээп алган.

СЭКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлерин хүлээлгеге ажыр күүсеттинген, Узбекистанның ажыл-чорудулгазы-биле республиканың партия организациязының ажыл-чорудулгазы-биле, Совет эрге-чагырганың чылдарында Узбекистанның социал-экономиктиг болган культура түргүзуушкунунга чедиишкиннери-биле залчы танышкан.

Узбекистанга чораан, МДР-ниң делегациязының кежигүннерге амыдыралдың янзы-бүрү талазында совет улустуң чедиишкиннерин бүзүрел көргүзээр. Ол болза, социалистиг шиитпиледи түргузарынга малагасай улустуң ажылган болуру сорук киришкинниг болуру деп, Д. Рацирака онзалап демегээн.

Олча хүн Д. Рацирака Паградтар алдында Биляимес солдаттың хөөрүнге чечектер салган. Узбекистанның шайысчылалының төөгүлүг черлерин көргеп.

Малагасай революциялыг Авангард партиязының Чинчиве секретары, Мадагаскар Демократтыг Республиканың Президентизи Дидье Рацирака сентябрь 28-те Узбекистан-биле тамыжылгазын үргүлчүлээн. Ол бистин чүрттүүстүва СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чонактың чалаапы-биле алдаанының шаңналдыг аныяк-чорууун кылып чоруур.

Д. Рацирака Ташкент областа Узбекистанның 5 чылы совхозунга болгаш Калинин аттыг совхозунга чорааш, Ташкентиже эки келгеш, залчы Узбек ССР-ниң уран чүгүлүг Күрүве музейинге чораан.

(СЭТА).

КОМСОМОЛДУҢ БЕДИК ХАРЫЫСАЛГАЗЫ

Партияның XXVII съездизи, СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленуму комсомол организациязы, комсомолчу бүргүзүүнүң мурааның харыысалгалыг болган улуг сорулгаларны салган, ол болза чүрттүүн социал-экономиктиг хөгжүдезиин дүргедедир талазы-биле партияның шуудаганының шиитпирлерин күүседиринге оларның идепкейлиг киржири-дир.

Совет Тыванның комсомол комитеттери болган комсомолчуларны партияның негелделеринге дүүштүр ажылын эде тургузар дээш дилээшкиннерни кызым, четпестерни үндезинин-биле чайладыры-биле эргежок чүгүла хемчеглерни ап турарындан дыка хөй комсомол комитеттери, организациялары, комсомолчу-аныяктар коллективтери бо чылдың эртикен айларында багай эвес пергүзүтлерни чедип алган. Ылаңгыя комсомол ажылының стилин, арганы-ларын, хевирлерин сайзырангайжыдарынче, комсомол эге организацияларының даймычы арга-шимээзин, комсомолчуларның харыысалгазын, идепкейин бедидеринче, күш-ажылдың сагыга-чүрүмүн, организаастыг чоруктуу, продукциянның пынарын экижидеринче, бүгү-ле чүвеге каминалга-хумагалыг болурунче кичээнгейни салып турар. Оларга В.ЛКСМ Эрзин, Мөңгүн-Тайга райкомнары, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаа фабриказының бөдүүн рудазан даг-дүгү арыглаар негиинң бирги, дөртүү холчеглери, «Шагонпартижстрой» трестиң № 42 чүдүү эргелелиниде В. Полконаеваның үдуртқан тудугжулар бригадазы, Бай-Тайгада «Тюлю» совхозтуң Оэр-Хавак сүт-бараан фермазы болган оскелер-даа хамааржыр. Улегүүр, түдүг, садыг, чоннуң амыдырал хандырылга, агроүлегүүр бүдүүлгелериниде мурнакчы комсомолчуларның, аныяктарының саны чыл келген түдүм-на өзүп орар.

Ындыг-даа болза партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге, «Комсомолга партийжи удурткылганы улам ынай экижидер болган аныяктарның коммунистиг кижизидилгезинге ооң ролүн бедидер дугайында» СЭКП ТК-ның докпаалынга дүүштүр аналитен көөрге, чамдык комсомол комитеттериниң, эге организацияларының, комсомолчу-аныяктар коллективтериниң ажылы оожум эде тургуступ турар. Ооң уламыдан комсомол ажылының стили, арганы сайзырангайжывайн, четпестер чайзаттынмайн, планныг ынаалдаар болган социалистиг хүлээлгелер күүсеттинмейн келген. Од ышкаш комсомол организарының дыка хөй удуртукчулары кижилер-биле тодаргай организаачы ажылдың орвунга саалын шокарларын уламчылап, кабинеттерде олурун алган докпаалдар хүлээн алыры-биле ыызыгаарлаттынын турар. В.ЛКСМ Кызыл хоорекому, Тандың, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик райкомнары, «Тыва даг-дүгү» комбинатта комсомол комитединиң боттарының иштинги ажылдарын сураттаан.

Партия комитеттери, партия эге организациялары комсомол ажылында эде тургустуунушкунуң чоруп турарының байдалын шүгүлчүлеп, өзү-биле үнелеп көргеш, ынаа практиктиг дузаны чедирер, деткинер хүлээлгелиг. Бирги ыяа чергеге комсомол кадрларының ажыл-ишчи болган моральдыг шынарларын ханы өөренир. Политиктиг билии шынарын, ажыл-ишчи, бот-шенекейлиг, чөзү-шынары арыг, аныяктарның ортузунга хүндүтпелиг аныяк коммунистерни комсомол ажылынга депшидер. Комсомолда ажылдан турар партия иежигүнериниң хүлээлгеин болза, аныяктар-биле дириг организаачы ажылдың үлегер-чижээн көргүзеп болур. Хүнүң чүгүлээ айтырыгларын шиитпирлээринге оожумнаар, далаш чок, шүшпей чоруктарны болдурбас. В.ЛКСМ комитеттериниң аппаратының ажылдакчыларының хууда харыысалгазын бедидер, комсомолчу бүргүзүүн даанган ажыл-херээн ак сеткилдиг, ыызымак күүседирин чедип алыр.

Аныяктар-биле идейн-кижизидилгелиг ажылды үениң негелделеринең деңнелинге чедир көдүрер дээш партия комитеттери, эге организациялары бүгү-ле хемчеглерни алыр хүлээлгелиг. Амгы үеде кижизидилгениң кол аргазы болза сөс биле ажыл-херектиң чаңгыс ай болурунга үндезилеттинген кижилер-биле түс-түзүнде ажылды чорудары болур. Ылаңгыя пионер организацияларының ажыл-чорудулгазын идепкейжидерни чүгүлә, ында иялы четпээнер иштинде амыдыралынга киржиринде, даанзырган ажыл-херек дээш харыысалгалыг болурунуң баштайгы дүржүлгазын алырлар болгай, мызыг болганда кижи бүргүзүнүң идепкейлиг, организаачы, чогаадыкчы чоруун хөгжүдеринче кичээнгейни салыр. Партия организациялары аныяктарның дыштанылгазын организастаарының талазы-биле инициативазын дидимп-биле деткинир, оларның солун болган ажыктыг эгелээшкиннерин иептередиринге дузалажыр.

Комсомолга партийжи удурткылганы улам ынай экижидер дугайында СЭКП ТК-ның докпаалын күүседир талазы-биле тодаргай хемчеглерни партия комитеттери, партия эге организациялары ажыллап ыялган, ооң боттандырар ёзээ ажылдан турарлар. СЭКП Кызыл хоорекому, Эрзин, Өвүр, Кызыл, Улуг-Хем райкомнары комсомолга партийжи удурткылганы экижидерни-биле дээштиг ажылдарны чөрүдүп, оларның ажылдавчыларын комсомол хуралдарына олуржуп, аныяктарның организастаапы хемчеглерге киржип, оолдар, ыыктарның совуургалдарын, негелделерин өөренип көрүп, практиктиг дузаны чедирип турар. Ооң-биле чергелештир комсомолга партийжи удурткылганы экижидер дугайында докпаалды чамдык СЭКП райкомнары, парткомнар, партия эге организациялары чедир күүсеттинип турар. Ооң уламыдан комсомол ажылының стилин, арганы сайзырангайжывайн, комсомолчуларны болгаш аныяктарны инитиннин ажыктыг күш-ажылынче, ылаңгыя мал ажылынче масса-лыы-биле хазаа тударынче, оларның ажылдарынга, чүрттаарынга, дыштанарынга таарымчалыг байдалдарны түргузарынче сагыыл салышкын четпес. Од четпестерни чайладыр херек.

1987 чылдың апрель 15-те В.ЛКСМ-ниң элчелиг XX съездизи ажыттынар. Аңаа төлептиг ужуражыр дээш Тыванның комсомол организациязы хынамчалыг белеткенип турар. Амгы үеде комсомол организацияларында отчёт-сөңгүдээлиг хуралдар чорун турар. Ооң соонда комсомолдуң хоорай, район, область конференциялары эртер. Отчёт-сөңгүдээлиг хуралдар, конференциялар организастыг, ажыл-ишчи байдалга, отчёттуг изеткелдер комсомол организациязының чедиишкиннерин болгаш четпестерин хынамы-биле аналитээн, моон сөңгээргы сорулгаларын тодаргай айыткан болгурунче, ылаңгыя чарыштың калбартырынче, продукциянның шынарын, каминалга-хумагалалдың экижидеринче, күш-ажылдың сагыга-чүрүмүн, көрүм-чүрүмүнү быжыглаарынче сагыштың салыр. Отчёт-сөңгүдээлиг хуралдарны, конференциялары белеткээринге, эртиреринге партия комитеттери, партия организациялары хүн бүрү дузалажыр хүлээлгелиг.

В.ЛКСМ-ниң съездиниң бүгү талазы хынамчалыг белеткелди чорудары, отчёттарны болгаш сөңгүдээлерни организастыг, бедик ленинге эрттирери комсомолчуларны чүрттүн социал-экономиктиг хөгжүдезиин дүргедедир талазы-биле партияның XXVII съездизиниң салган сорулгаларын күүседиринче мобилизастаарынга, оларны күш-ажылга, төлептиг моозу-шынарга киржиндеринге улуг салдарлыг болур.

Ажаалданың хүн демдеглели

ХҮЛЭЭЛГЕ АЖЫР КҮҮСЕТТИНГЕН, ТАРАА АЖААЛДАЗЫ УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

Сентябрь 29-туң медээзи-биле алырга, республикада дүжүт ажаалдазының байдалы: бирги олурулга — кезер шөл, ийтизинде — ажааган шөл, үшкүзүнде — бир гектар черге оңзаштыр алган дүжүт, дөртүзүнде — күрүнеге дужаагаан тараа (тонна-биле).

Бай-Тайга	1183	1349	10,9	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Барыын-Хемчик	3410	3891	14,3	—
Өвүр	—	—	—	—
Сүт-Хөл	4753	4150	16,6	977
Чөөн-Хемчик	12433	7996	11,6	907
Улуг-Хем	16142	13651	18,9	3307
Тандың	42210	38491	11,9	13770
Бии-Хем	25307	20870	14,2	6414
Тожу	—	—	—	—
Каа-Хем	25895	25895	9,7	7135
Тес-Хем	2302	2931	11,8	131
Эрзин	3023	3593	9,6	464
Кызыл	23600	24436	10,9	8216
Республика	161067	147172	12,3	41321
Эрткен чылын	160000	104118	11,9	—

Республика он ийги беш чылдың баштайгы чылында күрүнеге тараа дужаар планынга немей 10 муң тонна тараазы дужаарын үлээгеен. Од хүлээлге ам күүсеттинген — дүүнге чедир күрүнеге немелде 41321 тонна тараа дужаарын, ооң ышкаш Сергей Кыыл-оол, Хеймер-оол Кандан олар тергиин эки ажылдаанар.

Комбайнерлер бага чолаачылар эң-не сорук киришкиннинг ажылдаан. Техникага үрелиишкиннер колдуунда турбаан. Механизаторлар ажаалдаже киреринең мурнунда комбайнарын ыыжамчалыг септеп белеткеп алган турган. Механизаторлар бөлүк ажылдаар арганы ажыглан, кандыг-бир ажынын комбайны үрели бергенде демнежип кылып ап, дүргедээшкиннинг угланымышкыны-биле ажылдап турганы солун, өөредиглиг. Комбайнерлер Олег Ондурун, Кадыр-оол Бимба, Эрешчин Эрес-оол, Арбан-оол Күулар олар ажаалда үеэнде 410—450 тонна тараазы бастырып, хүн нормазын ажыр күүселип турганы ажаан алышкынга дузалыг болган.

Совхозтуң директизиязы, партия, профбилеп организациялары тараажыларның ортузунга чарыштыг дөмүттүг организастап, ооң түңнелин бөш хонуктан түңнеп, мурнакчыларын шаңнап-мактап, бирги черни алган чолаачы ыыш комбайнерге 30 рубль, ийги черни — 15, үшкү черни — 10 рубль шаңналларны тыныспин турар.

Од ышкаш тараа ажаан алыкчыларының ажылдан, чүрттаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп, 80 кижи чүрттаар ишти чүрттелга бижыңын, механизаторларга чүнар-бажыңны ажыглалда киирген.

Повар Александр Черкасов, ооң дузалакчызы Наташа Бимба олар тараажыларга эки ышкарлыг чемнерни кылып берип, механизаторларның ажылдаар черлеринге ыыш чемнерни чедирип берип турар.

Шаңда тараа арыгаар, кургадыр машиналарның операторлуу коммунист Өлчет Дадар-оолдуң дузалакчызы Владимир Тараачының организаачы, ийи ажылын тараажылар үнелээр.

Ынчалза-даа Хайырлыг бригаданың ажылында четпестер база бар. Күскү чер айдырылгалыкче киреги орайтаан. Саваанны белүп саратгаары оожум чорун турар. 26 бичии саратгыгаштыг тургускан 2500 гектар шөлден саванны чүгле орук чайлады белүп каан. Саратгаарын техника чедиишкинге сылгаан турар.

«Бурунгаар» совхозтуң комбайнерлери ажаалданы доосканы. «Кызыл туң» совхозтуң тараа ажаалдазынга дузалажыры-биле чоруттар. Олче 9 комбайн чоруур.

К. ХЕРТЕК.

Бүгүн «Шын» содуп КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН 13770 тонна (133,1 хуу) тараазы күрүнеге дужааган Тандың районунуң ажылынчыларының чедиишкиннеринге турасказадып көдүрген.

ССРЭ-ниң 50 чылы, «Революциянның чалбыжыы» совхозтарының. Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының, «Коммунизмниң херели» совхозтуң тараажыларының дүжүт ажаалдазын коңчуг кызымак чорудуп, күрүне шыгжамырынче хөй тараазын дужааганнар.

Районнуң совхозтарының тараа дужаарын ам-даа уламчылап турар.

СЕНТЯБРЬ 28-КЕ ЧЕДИР СОВХОЗТАР

41321

ТОННА ТАРААНЫ КҮРҮНЕГЕ ДУЖААГАН. ЫНЧАНГАШ РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЗИ АЖЫР КҮҮСЕТТИНГЕН.

БАШТАЙ ДООСКАН

Каа-Хемде «Бурунгаар» совхозта Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Василий Тарасевич Дулуңмейин удуртканы Хайырлыгда бир дугаар бот-оруга-чарыгталыг хову-трактор бригадазының ажыл-ишчилери тараа культураларының ажаалдазын районда бир дугаарлыда дооскан.

Хайырлыгның бригадалары 2000 гектар тараа культураларының, ооң иштинде нол культура 2000 гектар кызылтастың ажаалдазын он ийи ажыл хүнүнде чедирип чоккан, эки шынарлыг ажаан алнаан. Кызыл-тастың бир гектарындан 11,2 центнер дүжүттү ажаан алган.

Бурунгаржылар күрүне шыгжамырынга 700 тонна тараа дужаар тургаш, 1428 тонна кылдыр күүсеткен. Ол дээрге планны 200 туу ажыр күүсеткенин-дир. Совхозтуң тараажылары келир чылдың дүжүдүнге үрезин уруп алырынче улуг кичээнгейни салган. Нииттээн-биле алаш ёзугаар 500 тонна үрезинни ургаш, ооң 350 тонназының бирги арыглаашкынын кылган. Артказ үрезиннерниң арыглаашкынын Хайырлыг бригадазында чорудуп турар.

Ажаалданы кыска хуусада, бедик шынарлыг чорударынга чүү дузалаанын? Коллектив бригада керээн-биле ажылдап турар. Чолаачыларның болгаш комбайнерлериң харыысалгазы дыка бедөзи. Кандыг-даа кижи хүн бүрүде 2 ажыг нормазы күүседип келген. Өскээртен автомашиналар немей албаан. Алды чолаачылар шаңнап-мактап, шаңдан Кыыдың сайгарыгга бөлүзүнүнче сөөртүп шиитпирген турган. Оларның комбайнга ажыддаарының графигин тодаргай кылдыр кылганы кол рольду ойнаан.

Чашкынның хүнүвердө чолаачылар күрүне шыгжамырынче тараа сөөртүп турган, хүнде бир чолаачы Кызылче 3—4 рейстиг кылыр. Чолаачы Виктор Ондар чүгле комбайндан шаңче, ооң Кызылче 550 ажыг тонна тараазы сөөртүкен. Од ышкаш Сергей Кыыл-оол, Хеймер-оол Кандан олар тергиин эки ажылдаанар.

Комбайнерлер бага чолаачылар эң-не сорук киришкиннинг ажылдаан. Техникага үрелиишкиннер колдуунда турбаан. Механизаторлар ажаалдаже киреринең мурнунда комбайнарын ыыжамчалыг септеп белеткеп алган турган. Механизаторлар бөлүк ажылдаар арганы ажыглан, кандыг-бир ажынын комбайны үрели бергенде демнежип кылып ап, дүргедээшкиннинг угланымышкыны-биле ажылдап турганы солун, өөредиглиг. Комбайнерлер Олег Ондурун, Кадыр-оол Бимба, Эрешчин Эрес-оол, Арбан-оол Күулар олар ажаалда үеэнде 410—450 тонна тараазы бастырып, хүн нормазын ажыр күүселип турганы ажаан алышкынга дузалыг болган.

Совхозтуң директизиязы, партия, профбилеп организациялары тараажыларның ортузунга чарыштыг дөмүттүг организастап, ооң түңнелин бөш хонуктан түңнеп, мурнакчыларын шаңнап-мактап, бирги черни алган чолаачы ыыш комбайнерге 30 рубль, ийги черни — 15, үшкү черни — 10 рубль шаңналларны тыныспин турар.

Од ышкаш тараа ажаан алыкчыларының ажылдан, чүрттаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп, 80 кижи чүрттаар ишти чүрттелга бижыңын, механизаторларга чүнар-бажыңны ажыглалда киирген.

Повар Александр Черкасов, ооң дузалакчызы Наташа Бимба олар тараажыларга эки ышкарлыг чемнерни кылып берип, механизаторларның ажылдаар черлеринге ыыш чемнерни чедирип берип турар.

Шаңда тараа арыгаар, кургадыр машиналарның операторлуу коммунист Өлчет Дадар-оолдуң дузалакчызы Владимир Тараачының организаачы, ийи ажылын тараажылар үнелээр.

Ынчалза-даа Хайырлыг бригаданың ажылында четпестер база бар. Күскү чер айдырылгалыкче киреги орайтаан. Саваанны белүп саратгаары оожум чорун турар. 26 бичии саратгыгаштыг тургускан 2500 гектар шөлден саванны чүгле орук чайлады белүп каан. Саратгаарын техника чедиишкинге сылгаан турар.

«Бурунгаар» совхозтуң комбайнерлери ажаалданы доосканы. «Кызыл туң» совхозтуң тараа ажаалдазынга дузалажыры-биле чоруттар. Олче 9 комбайн чоруур.

К. ХЕРТЕК.

МУРНАЙ БЕРГЕН

Малга чем белеткелиниң баштайгы хүнүнеринден желаш районнуң ийи совхозу хей сиген, силос кылган ажылдың шынары дээш арасында чаржып келген. Июльдуң ортан үезинден бээр он хонуктуң түңнелинде «Май 1» совхоз «Тоора-Хем» совхозтуң мурнап турган. Од дээрге, планныг ынаалдаан эвээш болганындан хуу талазы-биле ажып турган эвес, ажылдың эезинден бөөр организастыг, хей ажымчыннарны хаара тутканы болгаш быжыглаан техниканы будүрүктүлүг ажыглааны-биле чедип алдынган сан-көргүзүглер болур. Ынчаарга районда мал чемин белеткелиниң соолгу түңнелиби-биле тиилекчиниң орну солушкан— «Тоора-Хем» совхоз кожазын ам мурнай бергеп: сиген белеткээр планын 80,6 силос салырын — 100,3 хуу күүсеткен алган. Чаңгыс чылдыг культураларны 1505 гектарны алыр тургаш бо ажыл-агый соолгу неделяда эвээш кымнаан ажылдаан. Кем-сугла кезип, бөлүп алырынче бригадалар ыайы-биле хей кижини киргеп, суурлардан шефтеп келгеннериниң машина-техниказын, хижи күжүн багай эвес ажыглап турган. Совхозтуң тараа шөлдеринде хей эвес, чүс ажыг гектар артказ. Бир гектарга онаашгыр сиген ажаан алырынга тоора-демчилериниң көргүзүү бедик болган—бир гектардан 17,0 центнер.

Чарыш ам-даа уламчылаар апаар. «Тоора-Хем» совхозтуң чылын кезип ап четпиктээн черлерин дүрген ажаап алыр, кажаазы чок чамдык сараатгарны кажаалаар, бо хүннерде кол ажыл кеж-сула ажаалдазының темпизин дүргедедир. Ооң соонда совхозтарның кайыыл мурнап турары билдинер.

«ВАЛЕРИЙ ЧЕРЛЕ ШЫДААР!» ДЭЭН

Валерий Мыңгыйбанович Баранның мергежили — трактористе. Механизатор өөрү оңу: «чүү-кара кижи — шыдаарла» дижир. Кандыг-даа сезонныг ажыл үезинде Валерий план-графигин күүсетпейн барбас. Кышкы үеле совхоз төөгүзүнден эң ырак орук-чирии берге черлерден мал чемин сөөртүрүн шүүт-ла аңаа бүзүреэр. Од дээрге, тракторунуң тергезинге сиген, силосту шыдаары-биле эртиг, хөйүн бодап, чаа салып алган. чедирилии дээш черниге шак-үезинден черле оваалгатпас. Чалгаа кижилер ооң-биле бырашпайн, каапкаш баар. Од аңаа кандыг-даа «ажыл дагзырга «чүдукара кижи» эки күүсеткеш келир.

Бо чайын мал чемин белеткээр ажылда ону бригадирге соңгун алган. Од бригадир күлээлгезин күүсеттиишаан, трактористер ажылдаан турар.

Аныяк коммунист Валерий Баранны «Тоора-Хем» совхозтуң Хаак-Аксы бригадазының бригадири болуп ажылдап тургаш, районнуң мал чемин белеткеччилериниң мурнап, август төөгүзүнде-ле сиген планын 138 хуу күүсеткеш, социалистиг чарышка тергиндээн. Ам механизатор-бригадир күскү хову ажылдавында киржип, ажылдап турар.

А. НУГУУРАК.

«БИСТЕН БҮГҮ ЧҮВЕ ХАМААРЖЫР»

Чоокта чаа «Тыва автотранс» паттыжышкынның кызыл-булуңнуга ол бирги беш чылдың түңнелдери-биле күш-ажылчы бедик көргүзүүлери дээш шаңналган мурнакчыларга орденнерни болгаш медальдарны тыныспин турда, Тываның автосеттелге заводунуң ажылчыны Владимир Романович Хунай-оол чүве чугаалаан, мынча дээн: «Бистен бүгү чүве хамааржыр» деп хөйүнүң мурнунга негелделерни улуг харыысалгалыг болган бодунуң мурнунга салдынган сорулгаларны тодаргай билип турарының черечизи болуру». Од мынча деп чугаалаан тура, бодунуң ажылдан турар бригадазының мурнунда, коллективиниң, заводунуң ажылчынарының, коммунистериниң мурнундан чугаалаанны ол. Ол ийги беш чылдың салган сорулгаларын, чүрттүүн мурнунда тургустугуун айтырыгларны шиитпирлээринге боттарының харыысалгазын медерел билир аныяктар мичаар негелделеп болур. А Владимир Хунай-оол болган ооң бригадазында эң-ээру мичаар негелделеринге толептиг-даа. Бригада социалистиг чарышка хей улаа тиилекчи болуп, кезээде мурнуку олурулга чорун турар. В. Р. Хунай-оол ам Күш-ажылчы Алдар орденниң II болган III чергелерининң эзлекчизи.

Оң-да хуралга Кызылдың № 1 АТБ-зинниң чолаачызы, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, ол бирги беш чылдың түңнелдери дээш Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле шаңналаткан Виктор Иванович Баев сөс ап чүве чугаалаан. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл ойнга — 1987 чылдың ноябрь 7-ге чедир ол ийги беш чылдың баштайгы үш чылының планныг даалгаларын күүсеткенин хүлээлгеген. Ол сестү чылганнар улуг чүүлдүгүүшүүкүн-биле утказан болгаш дыка хей кижилер, ооң иштинде В. Баевтиң чайгыс АТБ-де ажылдап турары хөөчүн чолаачы, Күш-ажылдың Кызыл Тук болгаш «Хүндүлелиниң Демдээ» орденнериниң эзлекчизи Кузьма Андреевич Фролов деткээн.

М. САЯ.

ЧУРУКТАРДА: Тываның автосеттелге заводунуң мурнакчы кижилериниң В. Хунай-оолдуң чолаачылары В. Баев биле К. Фролов шаңналларны алган соонда.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ПЛАН КҮҮСЕТТИНГЕН

«Тыва даг-дүгү» комбинатның ажылчын хандырылга киидиин эртикен 8 айларда 10294 муң рубльдиң барааннарын сайгарган, планныг ынаалдаанын 237 муң рубльге ажыр күүсеткен.

Холушкан үлетпүр барааннарының № 1 магазинин, ногаа болган ажыл-агый барааннарының № 3, 4 магазиннерин планнарын ажыр күүсеткээн.

Планныг ынаалдаалдарын, социалистиг хүлээлгелерин ай, квартал саанында ажыр күүсеткен келген садыгжыларга Л. Третьяковаңы, А. Бабешкону болгаш ооң-даа өскелерин хамаарыштырып болур. Салымның хөөчүннары А. В. Паровых, Н. С. Клишеева олар хүндүүт дыштанылгаже үнзе-даа, боттарының байлак дуржулгазын аныяктарга дамчыдып, ажылдап турарлар.

Хоорайдан шала ооналаапта Шангыр суурда магазинниң эргелекчизи А. С. Шелемина ында 20 ажыг чыл ажылдап, чоннуң хүндүтпелин чаалап алган. Магазинниң коллективи планын ажыр күүсеткен турар.

Ниитиниң чемненнеге черлери планныг ынаалдаалдарын база чедиишкиннинг күүсеткен. № 1, 3, 6 столоваалар каттыжышкынының коллективи планын 109 хуу боттандырган.

А. ХЕРТЕК.

ТСЭ-нин ЧЫЫНДЫЗЫ

«1985 чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйы» деп чыл саанында үнер чыыдынны («Финансы и статистика» деп ном үндүрер чер) ССРЭ-ниң ТСЭ белеткеп үндүрген. Ында 1985 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болган социал хөгжүдезиининң дугайында сантүмнер, а оң ышкаш 1940, 1950, 1970, 1975, 1980 болгаш өскелер-даа чылдар-биле деңнелгелер бар.

Чыындыда социалистиг өөредиг чүрттарның экономиказының болган культуразының хөгжүдезинге көргүзген чамдык медиелерни база киирген.

(СЭТА).

ЧАГААЛАР

Номчукчулар саналдап, сүмелеп, шүгүмчүлеп тур

НЕГЕЛДЕ ЧАА, ЧЕТПЕСТЕР ЭРГИ

Күш-ажылчы коллектив бүрүзүнде эде тургустунуушкун чорун турар болгай. Улуг-даа, биче-даа коллективтер чаа негелде ёзугаар ажылдап, коллектив кежигүннери эде тургустунуп турар. Ындыг черлерниң ажылында эвээш-биле-даа болза, өскерлиишкин черле бар. А Кызылда нититиниң чемненилге черлеринде өскерилген чүве чок.

Ону бадыткаары-биле маңнысылалда «Улуг-Хем», «Кызыл» ресторанынарга, № 3 столоваяга барып көрээлиңер. Олар төпте турар, ынчангаш, кызылчылар-даа, аалчылар-даа үргүлчү ынаар баар. Ажыл-биле чугаалаарга, ресторанынарда-даа, столоваяда-даа кылып турар чемнерниң шынары биеэги хевээр-ла, ассортиментизи кызыы. Чамдыкта соок чем суг кудуп бээр таварылгалар бар.

А далгандан кылган аъш-чем ам-даа ховар хевээр.

№ 3 столоваяда комплекстиг чем кылып турары экиле. Ынчалза-даа мында кирип турар чем аймаа кижиниң сагыжынга дыка четпес ийин. Салатты чүгле капустадан кылган, мүнү колдуунда соок болур, чемзиг амдан чок. А боова-боорзак, калачи, булочка быжырар, картофельдиг, капусталыг пирожки белеткээр арга чок чүве ирги бе?

Бистиң үе чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарын негеп турар болгай. Моон хажыызынга кымның-даа артар эргези чок, ол негелде чонунуң хандырылга адырларынга, ылаңгыя нититиниң чемненилге трезинге база хамааржыр.

Т. ЧООДУ.

Кызыл хоорай.

ДЕМИСЕЛДИ ШЫҢГЫЫРАДЫР

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалдарын амыдыралга боттандырып турарын хынаан комиссия Барыын-Хемчик районга ажылдаан. Ол — комиссияның кежигүннери районнуң бүдүрүлгелеринге, албан черлеринге болгаш организацияларынга чедип, үстүнде айтырыг-биле чергелештир арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселдиң байдалын база көрген.

Районнуң партия, совет органнары, профэвилел болгаш комсомол организациялары партияның болгаш чазактың бо доктаалдарын амыдыралга боттандырар талазы-биле чамдык ажылдарны кылган дээрзин комиссия демдеглээн. Ылаңгыя арагалаашкынга удур демисел эвээш чогумчалыг. Үлетпүр, транспорт, тудуг организацияларында, амыдырал хандырылга бүдүрүлгезинде эргелелинде, садыгда күш-ажылдың сагылга-чуруму өжүрүлген, ажыл шагы үзер, оваадаар чоруктар кызырылган.

Районда чонуң чурттап турар черлер аайы-биле кижиэлиглиге ажылы калбарган, рейдилерниң, хыналдаларның түңнелин чугаалажып, сайгарып турар. Арага садарын чурумчуткан. Ол бүгүнүң уламындан кем-херек үүлгедир чоруктар эвээжээн. Чурттакчыларның хостуг үезин организастаарынче кичээнгей углаткан.

Ындыг-даа болза, бо ажыл чоорту кошкап бар чыдар. Ооң түңнелинде ээрик кижилер ам база көскүлел апарган. Ылаңгыя Кызыл-Мажалыкта, Ак-Довурак хоорайда ажыл шагында безин ээрик кижилер бар апаргылаан. Ол бүгү четпестерни чайладырының хемчеглерин СЭКП райкомунга, райкүүскомга алган.

Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демисел база негелдеге четпейн турар. Ылаңгыя сүт заводунда, эът комбинадында кывырактаныр чоруктар ам-даа бар. Ол бужар чоруктарны үзе шавар талазы-биле ук бүдүрүлгелерниң удуртукчуларының, мында хөй-нитти организацияларының ажылы кошкак деңнелде. Ол ышкаш районнуң магазиннеринде чурттакчыларны мегечүүр чоруктарның фактылары база бар, чамдык садыгжылар, белеткел контораларының ажылдакчылары хөй түңнүг самчыгдал база кылган.

Бо четпестерни дарый чайладыры, үениң негелдезин ёзугаар эде тургустунары, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар ажылдаар ужурлуг бис.

Д. СААЯ.

ТҮҢНЕЛ ЧОК ААЗААШКЫН

Мени Спасил Сады дээр. 1958 чылда Ак-Довураккa келген мен. Ажылчын аңгыының отрядынга кирер дээн эзиг күзелдиң тевии-биле келгеним ол. Аңгы-аңгы нацияның ажылчыннары мени улуг күзелдии-биле бодунуң одуруунга хүлээп алган. Үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадынга шиш ажылы кыла берген мен. Ажылды аарчыык деп далдавадым, акшаналың-даа окпелевейдим, ак сеткил-биле ажылдап келдим. Оон 1968 чылда айыылхаланка таварышкаш, күш-ажыл кылыр аргам оскунуп, 1-ги бөлүктүң инвалиди апарган мен. Меңээ 120 рубльдиң пенсиязын тывыскан. Ол дээш четтиргенимни мынчага илередип чор мен.

А хомудалчыг чүве чүл дээрге, чурттап орар бажыңымның таарымча чогу. Набережная кудумчузунда 193 дугаарлыг бо бажыңга ам 22 чыл чурттап келдим. Черле эргижирээн бажың улам дорайтап бар чыдар, септээр безин арга чок, чайын дамдылаар, а кыжын хыраалаар. Бажың бээрин дилеп Ак-Довурак хоорай Совединиң күүскомунче 1983 чылда-ла билдириишкин кииргеп мен. Ооң харыызында бербес мен дээн чүве чок, ынчан-мынчан деп аазап каан болур. Ол үеден бээр «даарталап» келди. А чурттап орар бажыңым улам баксырап бар чыдар. Бөгүн-даарта буступ дүжер чоокшулаан. Ам-даа аазавышаан. Мээң инвалид байдалымны, хөй уругларымны (тос уруглуг бис) өөрениин көргеш, бир дуганы черле көргүссе кандыг ирги?

С. САДЫ.

ОЛАР — АЖЫРЫМЧЫЛАР-ДЫР

Күш-ажылчы эвес орулга кирип алыр чоруктарга удур демиселди чарлааның кижи чепсүнмес арга чок. Оларның ногуу үзер херек. Кижи бүрүзү акшаны бодунуң ажылдап алган шаа-биле алыр ужурлуг. Бистиң ниитилелдиистиң принцип-даа ындыг.

Бодунуң хуу ажыын сурун байып алыр дээш өскелерни мегелээр чоруктарының хоочурап бар чыткаш чажыт эвес болгай. Хажыызындан көөрге бөдүүн-даа ышкаш, ынчалза-даа база-ла күш-ажылчы эвес орулганың оруу болу берген чамдык чижектерден маңаа каксы-даа бол киирип көрейн.

Чоокта чаа Кызылдың автовокзалынга бир кырганга дужа берген мен. Ол мал-маганынче сагыпсыраан, автобустуң саадааныңга хомудап орган чүве. Кандыг чылдагаан-биле бээр келгенин сонуургаан мен.

— Төрелим болур уругларга чордум — деп, ол муңгаргай чугаалады. — Эрткен чайын-на бистиң сууруга чорааш, «Машина садып аар дей бердивис, «бичии» акша четпейн тур, акый» дижип турган, акша чээп алган. Мынчага төлевээн, ону негей чордум.

— Берди бе, акым?

— Чо-ок. Ол машина дээш дыка өреленгенин чугаалап орлар. «Кажан-бир шаанда берипте бис, төрел-дөргүл улус-тур бис» диди. Төлээрдээ хире эвес чорбадыве — деп, кырганың хомудааны кедергей.

Чоокта чаа Ак-Довурак хоорайга чордум. Аңаа база таныырым улуска ужуражы берген мен. Олар база акша чээп турган машина садып алган, ооң өртээн төлеп чадаан болдулар. Ынчангаш, кажар арга тыпкан. Ол чүл дээрге, Абакан ажар деп турары. Оон хөй арага садып алгаш, төрелдерни кезий аалдаар сорулгалыг. Бо дээрге, шуут хоралыг чорук-тур. Кижилер арагаладып болбазын партия, чазактың доктаалында айтып турар болгай. Ол дугайында демгилерге чугаалаарымга хаайынга безин какпааннар. «Ажырбас-тыр ийин, төрелдеривис бисти кугуг үндүрбес» дижип кагдылар.

Мындыг ажырымчыларны база кезедир, оларның арыннуурун оттурар үе база келген боор. Өскениң дериибиле амыдыраксаарлар бистиң аравыска турбас ужурлуг.

С. БАДЫ.

Бай-Тайга район.

УКРАИН ССР. Львов областың Броды хоорайда РАҮК кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин көвүдедиринче улуг кичээнгейни салып турар. Селекция-уксаажыдылга ажылының талазы-биле дувалал ажыл-агыйлар тургустунган. Оларның бирээзи — «Правда» колхоз болур. Ол ажыл-агый голштинофриз уксаалыг 5-тен 8 муң килограмм чедир сүт бээр анаяк инектерни дужаап турар апаар. Уксаалыг коданны тургускан, селекция-уксаажыдылга ажылының талазы-биле шинчилелдер чорудар лаборатория мында ажыттынган, эмбрионнарны солуй тургузарының пункту ажылдап турар.

ЧУРУКТА: «Правда» колхозтуң кол мал эмчизи В. В. Мокрицкий (солагай талада) болгаш РАҮК-туң кол мал эмчизи В. И. Бойко анаяк инектерни шинчип турлар.

Б. КРИШТУЛДУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ТӨП ШАҢДА

«Совет Тыва» совхозтуң Суг-Бажында төп шаңнында ажыл-иш хайнывышкыныг. Тарааны арыглап, кургаткаш, чаагай дүжүттү күрүнеге дужаары-биле чүдүрүп чорудуп турар.

— Совхоз директивизиниң шиитпирин ёзугаар төптен ырак эвесте Чедн-Паш бригадазының ажааттынган дүжүдүн мында арыглап, хүлээп алыр болган. Шаңда ам бригаданың ажаап алганы 130 тонна суланы, 400 ажыг тонна кызыл-тасты дүжүрген. 410 тонна кызыл-тасты арыглааш, күрүне шыгжамырынче чоруттувус. Тарааны арыглаар чаңгыс машинавыс ийи ээлчег-биле үзүктел чок ажылдап тур. Дүжүттү бүрүн-биле ажаап алыр дээш бистен хамааржыкан аргаларны четче ажыглаар бис — деп, төп шаңның эргелекчизи Елизавета Кинсан чугаалаан.

Шынап-ла, төп шаңда ажыл хайнывышкыныг. Суурнуң бодуунда шаңда тарааны экеп, хөйнүң күжү-биле ажаап, арыглап алыры черле чогумчалыг. Амгы байдал-биле алырга, төп шаңның доктаамал ажылчыннары ниити ээлчегде тургускан контора аппаратының ажылдакчыларының деткимчези-биле онаалган ажылынга четтигип турарлар.

Шаң эргелекчизиниң удуртулгазы-биле ажылчыннар Клара Тембирель, Светлана Имбуу, Зинаида Сат, Светлана Садучина олар ээлчег нормазын ажыр күүседип, кызымаккай ажылдап турарлар.

Чедн-Паш бригадазы гектардан-на 10 центнер дүжүттү ажаап ап турар. Ону арыглаар талазы-биле төп шаңның ажылчыннары тура-соруктуун көргүзүп, ажаап алышкынының темпизин улам дүргеделиринге немелде күш болуп турар. Тарааа чүдүрер, арыглаар машиналарның доктаамал ажылдаарын шаңның моторизи Анай-оол Кинсан хандырып келген.

Төп шаңның ажылчыннары он ийиги беш чылдың баштайгы чылының дүжүдүн чидириг чокка ажаап алыр сорулгалыг.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң шөлдеринде күскү дүжүт ажаалдазында шалыпчы ажылдап турар ажыл-ишчилер (солагай таладан). Василий Даваккай, Чүлдүм Моңгуш-оол, Доржу-оол Манар, Мижит-оол Эрес. Бо комбайнерлер болгаш чолаачылар тарааны чидириг чокка ажаап алырынче кичээнгейни салып, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турарлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АГРОТЕХНИКАНЫ ХАЖЫТПАС

Күзүн чажар көк-тараа часкы ол-шыкты чогуур өйүнде шиңгээдип четтигиптер болгаш, мал чеминиң белеткелиниге таарымчалыг культура. Оон витаминниг сиген далганы кылырга тергиниң таарижыр. Чүге дизе оон массазы чаңгыс аай болгаш АВМ-ниң ыңай-бээр эде таварыштырып турбас, ындыг болганда ажыл-даа бүдүрүкчүлүг, операторга-даа чиик.

Бии-Хем район 1985 чылда 1293 га көк-тараа тараан турган. Оон чүгле 310 гектарын ажаап алган, артканы, кыжын доңганындан, үндүр бижиттинген. Бо күзүн 1177 гектар черге ол культураны тарыыры көрдүнген. Ону амга чедир 68,5 хуу күүседип, 806 гектар черде чаштырган. Ону тарыырынга эвээш эвес чарыгдал үнүп, эки черлер ээлеттинип турар. Ооң беримчелиниң эвээш болуп турарының чылдагааны чүдел?

Кандыг-даа культураларны өстүрерде кол айтырыг үрезин болгай. А бистиң районнуң шөлдеринге таарижыр «камалинская-13» сорт ийи дугаар класстан өрүлевейн турар. Районнуң «Саян» совхозтан өске ажыл-агыйлары ол үрезинни үлешкен. А «Хадың» совхоз чазын чажар көк-тараа бар дээш ойталап каапкан. Чазын чажар көк-тараа база-ла багай эвес. Ынчалза-даа часкы чымыштыг ажылдарның түлүк өйүнде тракторлар чедишпес болур, күскү үе канчап-даа таарымчалыг — тарыырда-даа, ажаарда-даа.

Көк-тарааны тарыырының бетинде 15 хонук бурунгаар чер белен турар ужурлуг. А тарыырын августуң ийи дугаар декадазында чорудары чугула. Бистиң совхозтар үшкү ой хонукта чаштырып, хожудап тараан бис.

Ол ышкаш чемишчидилгелерни дүрүм ёзугаар ажыглавайн баарга, эрттир өскеш, соокка өлүп каар — азы составынга фосфор чедишпейн барган база-ла соокка шыдамы кошкаар. Ынчангаш, районнуң ажыл-агыйлары бо бүгү чүүлдерни чөптүг ажыглаавазындан, көк-тараа шөлдерниң беримчези эвээш.

Көк-тараа үнелиг мал чеми боорундан аңгыда, хөрзүнгү база хаттан камгалаар. Ооң тарылгазын, ажаалдазын өй-шаанда, технологтуг дүрүмнерни сагып тургаш, чорудар херек.

П. ИРГИТ,
районда үнүш камгалалының кол агрономУ.

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШТҮР

Чадааналың септелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң септекчилери, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары бүдүрүлге планын чедиишкинниг боттандырар дээш ажылын эде тургузуп, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип турар. Он ийиги беш чылдың бирги чылында бүдүрүлгениң ажылының утланывышкыны СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлериниң негелделеринге дүүштүр тургустунуп, ооң ажыл-ишчилери эде тургустунуушкунга дүүштүр ажылдап турар.

Автомашиналарның, тракторларның, комбайннарның бедик бүдүрүкчүлүг, долу күчүлүг ажылдаарын хандырар дээш септелге-техниктиг бүдүрүлгениң септекчи ишчилери, инженер-техниктиг ажылдакчылары бо чылдың эрткен сес айларында бүдүрүлге планын күүседиринге чамдык ажылдарны кылган. Чыл эгезинден бээр ажыл-агыйларның 100 тракторун септээр онаалдазын бүдүрүлге күүсеткеш, тракторларны совхозтарга хүлээткен. Үшкү кварталдың планын хуусаадан бир ай бурунгаар күүсеткен. Бүдүрүлге онаалдазында чыл эгезинден сентябрь 1-ге чедир 44 комбайнны септээш, керээлиг ажыл-агыйларга дужаары көрдүнген. Ол онаалда 90,9 хуу күүсеттинген.

Септекчи механизаторлар болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар автомобильдерниң болгаш кодээ ажыл-агый техниказының септелгезиниң шынарын эрткен чылдың деңнелинден экижиткен. Бүдүрүлге сес айларда 444 муң рубльдиң продукциязын сайгарып, планын 100,2 хуу күүсеткен.

Ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар ам септелге талазы-биле бүдүрүлге онаалдазын күүседир дээш мал чеми белеткелинче, дүжүт ажаап алышкынынче, кыштаглаашкынга белеткелче ажылын угландырып, техниктиг дуза чедирилгезин организастап турар.

С. МОНГУШ.

НОГАА АЖААЛДАЗЫ

Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозтуң Даштыг-Хавак деп черде ноганың күскү дүжүт ажаалдазы үргүлчүлеп турар. Ону ногаажыларның агроном-бригадири З. Л. Толмачева билдилиг удуртуп, картошканың, свеклaның болгаш ноганың өске-даа аймаанга сорттаашкынны чорудуп эгелээн. Он беш кижи составтыг ол звено хүн нормазын ажыр күүседип, соок дүшпээнде ажаалданы дүрген чорудар дээш кызымаккай ажылдап турар. Хүнүң шалыпчыларынга Татьяна Ондар, Анай-оол Уйнукай-оол, Зоя Доржу болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Ногаажыларны совхозтуң чемненилге чери амданныг аъш-чем-биле доктаамал хандырып турар. Повар Чимиемаа Бүрбүге кижи бүрүзү четтиргенин илередир. Ооң кылган чемин улус мактаар.

Н. ДУГУР,
ногаажы.

ОКТЯБРЬНЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазының коллективи он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш кызымаккай ажылдап турар.

Ол бо чылдың үшкү кварталында сүт бүдүрер планын ажыр күүсеткен. Күрүнеге 148 тонна сүт дужаар планын 152 тонна кылдыр боттандырган. Ферманың саанчылары өске фермаларны мурнап, октябрь айның үлүүнде ажылдап турар. Чүгле сентябрь айның сөөлгү хүннеринде безин 22 тонна эки шынарлыг сүттү бүдүрген. Ол чедиишкинде саанчылар Светлана Моңгуштуң, Кара-кыс Сарыгларның, Долгар Кууларның, Даяны Сарыгларның киирген үлүү улуг. Олар тос айлар дургузунда түс-түзүнда 36—41 тонна сүттү саап, социалистиг чарыштың тиилекчилери болуп турар.

Элбек сүттү күрүнеге дужаарынга кадарчыларның үлүү база бар. Инек кадарчылары Михаил Сарыглар, Бадый-оол Моңгуш инектерни өй-шаанда оларладып, суггарып, хүн чурумун сагып турар. Ферманың коллективи чыл планын декабрь эгезинде күүседириниң аргазы бар деп санап турар.

А. ХЕРТЕК.

«ШЫН» ХАРЫЫ

ДОҢГУТКАН

Бо чылдың сентябрь 2-де № 206 «Шын» солунга үнген «Хыналданы күштелдирер» деп эгелиг «Чыраа-Бажы» совхозтуң хову-шөлдеринде күскү дүжүт ажаалдазында чамдык четпестерни шүгүмчүлээн рейдиге харыыны ук совхозтуң парткому, директивизы берген:

«Ажаалды үезинде харылзалга кошкак ажылдап турган совхозтуң Чыргакы салбырының эргелекчизи Экер-оол Кууларның, учетчик Хавактаа Моңгуштуң, бригадир Кожан-оол Моңгуштуң, кодээ Советтиң күүском даргазы Саир-оол Сарыгларның херээн партком биле техчөвүлелдиң каттышкан хуралынга сайгарган. Сиген сарааттарынга демзек кылбаан, чамдыктарының тонналың ажыр хүлээп ап турганы илерээн. Арбай суурда турган инектерниң өлеринге 544 рубль түңнүг штрафты онаалган.

ЧЕТПЕСТЕР-БИЛЕ ЭПТЕШПЕС

Оолак Григорьевич биле Кара-кыс Андреевна төрээн совхозунуң хоюн он беш чыл малдап келген. Ол үениң иштинде малчыннарның амыдырал-чурттагалынга кандыг берге таваржыпаан дээрил. Ынчалза-даа хүлээнген ажыл-иже дээнде уйгу-дыжын безин билбес, карак кызыл малчыннар оларны ажып артыш, чонунга хүндүткелдиг кижилер апарган.

1978 чылдан бээр партия кежигүнү Оолак Григорьевич Кечил-оол «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны. Хоочун малчын 1982 чылда чүс беш хойга онаалтыр 115 хураган алгаш, ээр-чүгениниг аът-биле шай, батканын сактып чугаалап орар.

Ол бо чылын чүс баштан чүс алды хураганы онча менди доруктурган. Совхозунга планнан дашкаар 141 хураганы камгалап, бир хойга онаалтыр 300 грамм дүктү немей кыргып берген. Кечил-оолдарның аалы Ак-Хол дээр хөлдүң чоогунда. Хоочун хойжулар кайызы-даа совхозунуң хөй-нитти ажылынга идепкейлиг киржип турар.

Бистиң совхозта он кодан хой бар, организас чок чоруктуң түңнелинде ону барын 2 ай дургузунда кыргып келген. Совхозтуң удуртукчулары, мал ажылының тускай эртемниглери бо чугула ажылче кичээнгей салбайн турарын кижи кайгаар. Олар чаа ёзу-биле дүргедээшкинниг ажылдаар дугайында негелделерни күүсетпейн турар — деп, Оолак Григорьевич хомудап чугаалап орар.

— Кыргылдага ажылдаар кижилерниң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспаан. Социалистиг чарыш дугайында чугаа-даа чорбайн турар. Бир кодан хойну 2—3 хүн иштинде арай деп кыргыыр-дыр. Кыргылда орайтаарга, тарып боозалыга орайтаар, хой оолдаашкыны мырыңай орайтаар. Март айда чаш хураганнарга аарыг-аржык хөй таваржыр, ооң уламындан хораар чорук үнер боор чүве-дир. Ооң уржуундан бистиң совхозка хой малды өстүрүп, сайзырадыры улам нарын, берге байдалдыг болуп бар чыдар. Ооң мурнунда чылдарда хөй ажылы биске орулгалыг адыр турган. Ам карыылгалыг байдалче шилчип турар-дыр. Ол ышкаш хойжу бригаданың бригадири солчур чоруу көвүдээн. Эрткен күстен бээр беш кижи солушкан. Оларның хөй кезии хойжуларның талонун алгаш, арагалаап үндүрткен болур-дур. Бир эвес бригадир кижи хойжуларның аалынга барып, контроль хыналданы доктаамал чоруткан болза, мал бажы-даа хоравас ийик. Дирекция чери кадрлар айтырыынче чугула кичээнгей салбайн турары моон-на илдең — деп чугаалааш, Кара-кыс Кечил-оол мынчаар уламчылаан. — Чамдык хойжулар ажылынга ээ-харыысалгазын чидирип, арага-дарыга хандыгып турган мал чидирер боор-дур.

Чижээ, Михаил Сагаандай июль айда 6 улуг хой, 3—4 хире хураган четпестиг болган. Хойжу М. Ш. Тюлюш хой малын чидирер, арагалап алгаш кадайын эттээр, уругларын орта өөретпес, 8 уруглуг. 14 харлыг оглу Мерген чаңгыс-даа класс дооспаан. Школа назылыг уругларындан 2 кижи база өөренмейн турар. М. Ш. Тюлюштүң кадайы Валентина Дувенчик уруглары каапкаш, ай-айы-биле чорупбээр. М. Ш. Тюлюш совхозтуң тудуп берген улуг чаа кажаазын бо чылын өрттедип алган. Буруулугну мынчага хемчег албаан. Ол дугайын депутат кижи болган район организацияларынга, совхозтуң удуртукчуларынга кат удаа чугаалап келген мен. Кандыг-даа хемчег албайн турар. Ооң арагалаары ам дам барган — деп, Кара-кыс Андреевна хомудап чугаалап орар.

Оолак Григорьевичиниң кадыкшылы кошкааны-биле Кара-кыс Андреевна 2 чыл ажыг үениң иштинде улуг хойжу болуп ажылдавышаан, район Совединиң депутадының болгаш Улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң кежигүнү хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, четпестерге эптеш чок болуп, принципиалдыг ёзу-биле ажылдап чоруур. Ол район Совединиң депутадынга үш соңгулдада улаштыр соңгуттурган. Соңгукчуларның чагыгларындан элээн хөй, ажыктыг чүүлдерни кылдырткан. Туран хоорайның Титов кудумчузунда суг узэр кудукту. Колхозная кудумчузунуң оруунуң септелгезин база кылдырткан. Соңгукчуларның чагыын ёзугаар хоорайда бир аъш-чем магазинин туткаш, ажылдалда киирген. Ийи чыл дургузунда К. Кечил-оол ниитизи-биле 30 муң рубльдиң ажылдарын соңгукчулар чагыгларын ёзугаар кылдырткан. Кара-кыс Андреевна 1983 чылдан бээр Коммунистиг партияның кежигүнү. Партийжи хаалгазын болгаш хүлээлгезин хажык чокка күүседип чоруур.

К. ХЕРТЕК.

Чадаана хоорай Совединиң күүскомунуң кичээнгейинге

ЧУРУМЧУДАР

Чадаана хоорайда «Молоко» деп чаңгыс магазин бар. Ооң эжиинге сентябрь 17-де эртенгиниң 10 шакта-ла сава туткулаан кижилер чыыра-чыыра чыскаалыпкан. А ажыл шагы (магазинниң-даа мында турар кижилерниң-даа) шагда-ла эгелээн.

— Сүттү саржаг заводундан дүъш соонда эккээр боор — деп, садыгжы чугаалады.

А чыскаал сыгаваан, оон чорупкан кижи сүт чок калыр болгай. Сүт ол хүн дүъш соонда-даа, кежээ-даа келбээн. Мен база уруг-дарыым куспактаан, сава-саңгазын туткан кижилер-биле деңге куруг чаныптым. Мындыг таварылга маңаа чаңгыс эвес катап болган.

Оон ыңай сүттү чаңгыс черге садар кылып кааны чонга дыка таарымча чок: бирээде, бичии магазинге улус сыңышпас, ийиде, чыскаалдың ужу талын бээр, үште, хоорайның өске талазындан кээри дыка ырак. Ылаңгыя соок үеде уруглуг иелерге болгаш кырган кижилерге ол берге. Ону чем магазиннеринге садар болза, ажылчыннарның үези-даа камнаттынар, кижиге халалыг-даа болбас болгу дег. Чамдыкта ажый берген сүт эккээр таварылгалар база бар. Бо бүгүнү чурумчудары хоорай Совединиң күүскомундан негеттинип турар.

Д. ШОЙДАР,
эмнелге ажылчыны.

ЖУРНАЛДЫҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ НОМЕРИ

СЭКП ТК-ның «Партийная жизнь» деп журналының он тос дугаарын парлап үндүрген. Ында СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң 1986 чылдың сентябрь 18-те Краснодар крайның партия активи-биле ужуражылгазынга чугаазын парлаан.

«Ядролуг айыылды чайладыр, тайбыңны быжыглаар» деп чүүлдү академик Н. Блохин бижээн.

Номерде дараазында чүүлдер кирген: «Удуртуп баштаарының политиктиг аргаларын шиңгээдип алыр, административтиг-командылаар стильден ойталаар», «Чогаадыкчы, чаартыкчы чорук дээш, шуушпен болгаш хоюдангай чорукка удур», «Улусту билир, оларга чаа ёзу-биле ажылды чорударынга дузалаар», «Эрги хамаарылгаларны шиитпирлиири-биле солуур», «Чаартылга: дидим шиитпирлер», «Чарылгазын орулгазы-биле дугаарының дээштии», «Эле тургустуушкунуң хажыызында» (партия райкому болгаш оон солуну).

«Партияның эге организациязы—эле тургустуушкунуң кол звенозу» деп рубрикада «Партийжи контрольдуң үретүннелиг болуруң бедидер», «Ажыт-чажыт чок чорукту бадыткап тургузаар, четпестерге эптеш чок чорукту тургузар», «Формализм болгаш хараналга чок чорукту узуткаар» болгаш өске-даа материалдар кирген.

Бистиң үеживис

ВАНГЕЛИ—ЛАУРЕАТ

Раду Вангели — ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Бүгү-эвилелдиң кардиология эртем төвүнүң ажылдакчызы, ол 27 харлыг, чүрек аарыгларының аар хевирлериниң айтырыгларын комплекстиг шиңчилээни дээш эрткен чылын Ленинчи комсомол шаңналын алган бөлүк эмчилерниң эң аныы. Бис Радуга Кишинёвка ужуражы бердивис, ол ада-иезинге ужуражып чораан.

— Бичиимде эң-не коргар турган состерим чүү дээр силер? Хол дашты-биле чүве кылыр дээрге. Олардан бичии уругларының Ада-кадайдан коргары дег коргар турдум. Ачам: «Сээң ооң, Раду, хол дашты-биле кылган чүве-дир. Ынчаш болбас» дей бээринден сестир мен. Ачам болза, чүнү тудуп алыр, ону ынап-ла эчизинге чедирер кижи.

Радунуң адазы— Спиридон Вангели — Молдавияда сураглыг уруглар чогаалчызы. Бичии кижилерге бүзүрээр, олар-биле дедге чугаалажыр, олар бот-тускайлаң идепкейлиг болзун дээш бүгү чүү-ле кылыр ужурлуг деп, ол санап чорупур. Раду биле ооң дуңмазы Родика бичии турда, Вангелилерниң өг-бүлезинге харылзаалар ындыг турган. Ада-ие оглунуң мергежил шилип алырын оваарымчалыг башкарып келген. Кайы-ла-бир чүве-биле сонуургадырын оралдажырлар. Чүгле оол школа доозупканда, оглу ам-даа тодаргай шилип алышкыны чок болурга, улуг Вангели айтырыгны чидиг тургускан.

— Ийи неделя иштинде боданып ал деп ачам хууса берген. Ол эрткенде «Эмчи болур мен» деп харыладым. Школага турумда-ла, меңээ тааржыр эртемнер хей турду. Медицина оларның чүгле бирээзи. Ынчалза-даа шилип алышкын кылдынган, чигенниг артпаан.

Кишинёвтуң медицина институдунга кирери берге, үргүлчү конкурстуг. Раду Вангели дужаагаан баштайгы чылында-ла кирип алган. Институтту тергиин эки доозкан. Мосаваже, Бүгү-эвилелдиң кардиология төвүнүң ординатуразынче ону чорутканы. Ийи чыл эрткенде, ол төптүң чанында аспирантурага кирген.

— Эмчиниң ажылы дег берге ажыл чок—деп, Раду чугаалады.— Кижиниң кадыы, ооң амы-тыны дээш харыысалганы ботка алыры деп чүвени бодап көрүңер даан.

Раду Вангели чүгле медициназы эвес, а ооң эң-не нарын адырын шилип алган. Чүгээ болза нарыг кижиниң эмнээрниниң эвес, а ооң хилинчээн чиигедиринииң. Амыдыраар хуусаазын узадырының дугайында болуп турар болгай.

Кардиология төвүнде ажылдап турары ооң аксының кежии деп, Раду санап турар. Ооң эртем талазы-биле удуртукчузу профессор Нур Мухарлямов. Радунуң адазы ышкаш, өөреникчизинге бүзүрел-биле негелдени биддиниг холбап билир. «Тодаргай айтырыгны шиитпирлээринге шупту чүве сенден хамааржыр деп чугаалаар кижи»— деп, аныяк эртемден демдегледи.

— Профессор бо арыгны ынап-ла мынчаар эмнээр ужурлуг дээрге, чамдыкта чигзиннер бис. Ынчалза-даа ооңуу шын болур. Ол дээрге мергежилдиниң тергиин бединиин херечиан-дир. Ындыг болур кылдыр өөренип алыры эң чугула сорулга—деп, Раду чугаавысты түңнеди.

Людмила РЫБКИНА,
ПМА-ның корр.

Бөгүн—Москва дээш тулчуушкуннуң эгелээниниң 45 чылы

«БЛИЦКРИГТИҢ» БУУРАП ДҮШКЕНИ

Бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы Москва чоогунга аажок улуг тулчуушкун кыптыгып үнген ол хүннерден бээр бисти дөртен беш чыл аңгылап турар. Ада-чурттуң Улуг дайынының чыл демдеглелинде Москва чанынга тулчуушкун онза черни ээлеп турар. «Ол хоорайны эжелеп алыры политика-даа, экономика-даа талазы-биле алырга, шиитпирлиг чедиишкин болур дээни ол»—деп, «Барбаросса» планында демдеглээн.

Москва тулчуушкуну эгелээр мурнунда фронтуга байдал биске кедергей таарымча чок болуп, дайзын дыка улуг артык күштерлиг болгуп, стратегтиг инициативаны чедип алган турган. 1941 чылдың октябрьга чедир фашистиг шериглер совет девискээрже ырады хаалап кирип келген, Ленинградты бүзээлеп, Киевти эжелеп ап, Донбасска болгаш Крымга шуут кыжангышкынны тургускан. Совет Эвилелиниң бүгү гитлержи коалицияга удур чааскаан тулчуп турганының уламындан база ол берге байдал улам ханылап олурган.

Москва дээш тулчуушкун бүгү улустуң хереэ апарган. Шериглерниң болгаш дайынчы техниканың, аъш-чемниг болгаш ок-чемзектиг эшелоннар аңаа дуза чедирери-биле чурттуң хөй-хөй районнарындан соксаал чокка кээп турган.

Мээң командылап турганым 78-ки адыгжы дивизияның бот составы дайын эгезинде Ыраккы Чөөн чүкте турган. Фронтуда калбарып турган болуушкуннарны дайынчылар болгаш командирлер сеткилдиң аажок улуг сүрээзели болгаш дүвүрээзин-биле хайгаарап турду. Шупту тулчуушкунче чүткүлдүг. Адак соонда, сентябрьның ортан үезинде дивизияны Москва районунче көжүрер деп, министрниң дужаалы келген. Каттыжыышкынны көжүрериин Дээди командылал чериниң ставказы контрольга алган. Оон түннелинде дивизияның бүгү 36 эшелону Чөөн чүктен Барыын чүкче чурттуң курьер поездилериниң дүргедээшкини-биле эрткен. Сөөлгү эшелон Владивосток чанындан октябрь 17-де үнген, а бистиң кезектеривис октябрь 28-те Москва чанында Истра хоорайга болгаш оон чоогунда станцияларга дүжүртүне берген турган.

Генерал-лейтенант К. К. Рокоссовскийниң командылап турганы 16-гы армияның эргезинге ноябрь 1-де кирген бис. Волоколамск угланыышкынынга дайылдажыр силер дээн. 3-түң хүнүнде армияның штабынга командарм-биле ужурашкан мен. Байдалды аңаа биске Рокоссовский таныштырган. А ол байдал кедергей шыгыы-даа турган.

«Маршал Тимошенконуң Москваны камгалап тура бүдүн арткан сөөлгү армиялары орус найысылалче кирер черлерде немец шериглерниң кан дээрбектери-биле ийи талазындан бүзээледиикен. Дайын талазы-биле Совет Арминың аштырганы ол» деп, гитлержи пропаганда бүгү делегейге чулчуруп турган.

Октябрь 20-ге чедир фашистерниң чамдык таңк кезектери Москвадан он шаа километр черлерге келгеш турган. Гитлержилер тиилелге дораан келир кылдыр бодай бергеннер. Ынчалза-даа алдапканнар. Калчалыг шуурган дег эгелээн «Тайфун» операция буурап дүшкен.

Удатпаанда бистиң дайынчы халдаашкынывыс база эгелээн. Орай ноябрьның дан чырыын политрукуң бирээзиниң хайгаарал пунктузунга уткаан мен. Михайловск суурнуң кавызында Озёрная хемчигежинден туман чаттылып олурган. Оон барыын талакы эрии муу хана дег турган. Кужувусту бир-ле дугаарында дайзын-биле шенежир ужурлуг турдувус. Ынчангаш баштайгы тулчуушкун шылырак бүдүштүг болган-даа болза, чедиишкинивис улуг эвес болган. Ынчалза-даа кол чүве чүл дээрге, фашистерни чыгча шаап болур дээрзинге бүзүрээнивис болур.

Ноябрь 15-те командармның радиограммазы алдынган. Дайзынның шавар халдаашкыны ноябрь 16-ның эртенинден эгелеп чадап чогуп олганыг сагындырган. Ындыг болган-даа. Гитлержилер бурунгаар араатанзыг берген чүткүп турганнар. Ынчалза-даа бурунгаарлаашкынының метр бүрүзүн олар боттарының өлүмү-биле төлеп турганнар. 4-кү таңк бөлүүнүң командылакчызы генерал-полковник Хепнер бодунуң отчёдунга мынча деп бижээн: «Чаңгыс-даа суурну, чаңгыс-даа борбак арганы тулчуушкун чокка арттырбас сибирьжи 78-ки адыгжы дивизия «рейх» СС-тиң дивизиязынга удурланыштыр туржуп тур. Шаап халдап турарларының чидириглери коончуг улуг. СС дивизиязының командири аар балыглаттырган. СС шериглерниң таңкистерниң болгаш чалаг шериглерниң хоорлериниң кырында крестилер олурут-олурут-биле кожалажып-ла тур».

Дайзын аажок улуг күштүг халдап турган. Ноябрь 20-де тулчуушкунну чартык бузаалединге чорудуп турган бис. Гитлержи генерал Хеппнер мынча деп билинген: «СС-тиң дивизиязы сибирьжилерге онза өжээниг». Бистиң ажы-төлдеривистиң, херээженнеривистиң болгаш кырганнарывыстың амы-тыны дээш, отка өрттенип калган хоорайларывыс болгаш суурларывыс дээш бистиң улузувуска таварышкан хемчээл чок човулаң-хилинчектер, каража-когарылдар дээш бистер харын оларга удур онза улуг өжээнниг турган бис. 78-ки дивизияның дайынчылары Гитлерниң кара гвардиязын хайыра чок чылча шаап турган. Немец дивизияның командири СС-тиң группенфюрери Биттрих ол дивизия Озёрная чанынга ноябрьда 14 муң солдаттыг болгаш офицерлерлиг тургаын илеткеп, команда бауп хаар дыңнаткан. Оон соонда ам-даа 7500 кижи немелде күштү алган. Дөрт неделя эрткенде аңаа 3000 четпес кижи арткан... «Центр» дээр армиялар бөлүүнүң өске-даа каттыжыышкыннары база аажок улуг чидириглерге таварышкан.

Дайзыннарның Москваны соңгу-барыын талазындан оон кааштар дээш оралдажыышкыннары чедиишкин чок болган. Генерал И. С. Коневтиң командылаашкыны-биле октябрь 17-де тургускан Калинин фронтузу бодунуң идепкейлиг кеделиишкиннери-биле дайзынның Калинин районунга турган каттыжыышкыннарын камгаланыышкынче шилчидир кылдыр албадаткан.

Москваже девиржидип турган фашистерниң орууга бурунгу орус хоорай Тула ажып эртиимес мооңдак ылдыр турупкан. Тулажыларның күжениишкиннери-биле ол кайгамчык быжыг шивээ болу берген. Ол хоорай дайзынга дүжүп бербээн. Ол чорук Брянск фронтузунга база байдалдың доктаап турумчуурунга идиг берген.

Ноябрьның төнчүзүн бистиң каттыжыышкынывыс Истра хоорай дээш тулчуушкуннарга эрттирген. Сибирьжилер боттарының сорулгазын алдарлыг-биле күүсеткен. Дайынчыларның эрес-маадыр чорууну Төрээн чурт бедии-биле үнелээн: дивизияны 9-ку гвардейжи деп чаарты адаан, а меңээ генерал-майор шериг атты тывыскан.

Декабрь 5 эргилделиг хүн болган. Москваны эштиктеп-лир шуурай алган бүгү 350 километр фронтуну дургаар фашистиг шериглерни шуут ара доктаатпан болгаш камгаланышкынче шилчээн.

Дараазындагы хүн бистиң чеди арминывыс болгаш ийи аъттыг шериг корпузувус хенертен болгаш өлүмнүг удур согуушкунну таварыштырган. Дараазындагы удур шавар халдаашкынывыстың түңнелинде дайзынны барыын талаже 100—350 километр ыразы октаан. Москва, Калинин, Тула, Рязань областары бүрүн, Смоленск болгаш Орёл областарның чамдык кезиин хостап алган. Москва чанынга тиилелге дайын чорудулгазынга үндезин эргилдениң эгези болуп, немец-фашистиг армияның тиилеттирбезиниң дугайында хоозун чугааны шуут хуйаа болдурган.

Армия генералы А. П. БЕЛОБОРОДОВ,
Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СОЙГАЛАП ТУРАР

БРЮССЕЛЬ. Төп разведка эргелелиниң акша-хереңги дузаламчызы көргүзүп болгаш өөредип турары никарагуа контрастарга немелде дуза чедирер дугайында АКШ-тың сенадының деткээни Рейганның администрациязының шиитпирин юрист-демократтарның делегей ассоциациязы (ЮДДА) сойгалап турар. Өлүрүкчү чоруктар, оорлаашкыннар болгаш эттеп-эрмидээшкиннер-биле холбашкан контрастарның үүлгедикчи чоруктарынга америк администрациязының деткимче көргүзүп турары делегей эргезин каржызы-биле үреп, бот-догуннаан күрүнениң иштики херектеринче холгаарлавазының принциптерин тоомчага албайн турарын илергейлеп турар деп, ЮДДА-ның ында тараткан коммюникезинде айыткан.

Делегейге дыка улуг дүвүрелди болдурган Вашингтонуң чазааның хөделишкиннерин делегей ниитилежилгезинге ажык чөгээ кылдыр көөр апаар деп, ЮДДА сагап турар.

(СЭТА.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Аңаа бөдүүн кофе хайындырар савазы болгаш хемчээлге аппаратуразының шарын комплекизин чүү каттыштырып турарыл? Бирээзе, чурттакчы чонуң болгаш бүдүрүлгелериниң оларга тодаргай херeглели, ийиде, Будапештиниң кооперативтериниң бирээзиниң марказы. Бо шарын эвес, ынчалза-даа ажыктыг чижектин найысылалда Машина түдүүнүң болгаш химия кооперативтериниң эвилелиниң даргазының оралакчызы Ева Штарк СЭТА-ның корреспондентизинге көргүскен. Эң-не янзы-бүрү чагыгларны хандырбышаан, кайы-бир бараанның ховартай бээр чоруун шалыпкын чок кылырынга салдар чедирбишаан, бистиң каттыжышкында бактаап турар 200 хире кооперативтер 40 муң хире аңгы-аңгы аттыг продукцияны бүдүрүп үндүрүп турарлар деп, ол демдеглээн. Кооперативтерниң ажылында кол чурумнарының бирээзи болза, бүдүрүп үндүрер продукцияның доктаамал чаартылгазын хандырары болу берген таварылга эвес. Хөй-хөй таварылгаларда оларга элээн каш неделяның айтырыы амыдырал-чуртталганың янзы-бүрү кылыгларының, херекселдериниң, шарын эвес артык кезектериниң болгаш белдирлерниң үндүрүлгезин сеттеп-селип ап турары болур. Ортумаа-биле чылда кылыгларының ассортиментизиниң барык-ла бештиң бирң кезээ хирези чаартынып турар.

Шак ындыг оперативтиг ажылдарга кол негелделер болза, кооператив кежигүннериниң коллективтиг сонуургалы, оларның удуртукчуларының бот-тускайлаң болур эргезин калбартканы болур. Оларның ажыл-чорудулгазынга башкарыкчы угланыышкыны болза, салып алыкчыларның доктаамал өскерлип турар чагыглары, бүдүрүлгелериниң болгаш хандырылга адырларының бот-түг негелделери боор турар. Ынчангаш компьютер ажылын шапкын хөгжүдериниң байдалынга амгы үеде ВУР-нуң улус ажыл-агыйында болуп турар өскерлиишкиннер элээн каш кооперативтерге электрон-санаалга машиналарынга программаны чедиштиниинг белеткеп алыр, санаалга техниказын бүдүрүп үндүрер арганы берген.

ПРАГА. Чех Социалистиг Республикада виноград чыылдазы эгелээн. Эң-не хөй дүжүт Прагадан соңгу талаже элээн каш он километр хире черде — Мельник районунда үнген. Мында виноградты өстүрүп алырының шаандакы эрги чанчылдары ам-даа ховаар. Төөгү документилерин ёзугаар алырга, чер-чер виноград өстүрүкчүлери оңгу чүс чылдар үезинде-ле «хүн кадыкын» онза сорттарын хаан өргээзинге чыып бериp чорааннар. Мельник районну бөгүн республиканың аъш-чем рынокунга виноградты эңдере хуусаап турар. Ол черниң кургаг-агыйы виноградты 180 гектарда өстүрүп турар. Виноград өстүрер шөлдерни оон-даа улгаттырарын бадыг удур планнап көрүп турар.

СОФИЯ. Даг агаары, халымнаг шыргай арыг, эмнээр минералдыг суг — бо бүгү чылдың-на Костенец хоорайның чоогунда болгар профэвилелдериниң курорт комплекзинге дыштанырынче он муң ажыг кижини хаара тудуп турар. Комплекс делгемчиг бар чылар. Удавас дыштаныкчылар номчулга залдыг улуг библиотеканы, кинофильмнер көөр залды, чаа спорт шөлчүгештерни боттарының эргезинге алырлар.

Болгар профэвилелдери беш чыл санында республиканың 10 муң ажыг ажыл-кижилериниң дыштанылгазын органиазастап турар. Ам ажылчыннарның болгаш албанхаакчыларның дыштанылгазынга ачы-дуза чедирери-биле 17 муң санаторийлерни, дыштанылга бажыңнарын, пансионаттарны, арга-арыг иштинде бичии бажыңнарны чурттуң аң чараш черлеринде тудткан.

Минералдыг суглар үнүп чыдар черлерниң болгаш таарымчалыг доктаамал климаттыг районнарның чоок-кавызынга профэвилелдерниң чаа дыштанылга баазаларын тударынче улуг кичээнгейни угландырып турар. Чоокку беш чылдарда улуг чели ёзу дыкшынга төвүн тударын көргеп. Өг-бүлези-биле дыштанырының байдалы улуг хөгжүдени алыр. Ам безин Болгарияда дыштаныг туразарының барык чартын профэвилелдериниң путевкаларынын ёзугаар өг-бүлези-биле кады дыштаныг турар.

(СЭТА).

ТЕРРОРИСТЕРНИҢ ҮҮЛГЕДИИ

ДЕЛИ. Сикх террористерниң боолааныниң түңнелинде Индияның Коммунистиг партиязының кеску ажылдакчызы, ооң мурнунда ИКП-ниң Национал чөвүлелиниң кежигүнү турган Даршан Сингх амы-тынындан чарылган. Республиканың чаагыс эвиин камгалаарынга турас-кааткан митингиге кириш-кеш, Индияның Коммунистиг партиязының хоочуну оон чаныш кел чорда, дээрбечилер кара сагыштыг үүлгедиишкинин кылганнар.

Даршан Сингхти өлүрген чорук чуртта килеңнээшкинниң болгаш хөлзээшкинниң чалгыын тараткан. Национал байдалдарга удур күштерниң талазындан Коммунистиг партияның активчилери доктаамал кыжанышкынга таваржып турары ИКП-ның Национал чөвүлелиниң ында тараткан медеглелинде айтып турар.

ИКП-ның кеску ажылдакчызының дээрбечилерниң холундан өлгени-биле холбаштыр премьер-министр Раджив Ганди хаңы кажыыдалын илергейлээн. Чазактың баштыңы национал чаңгыс эптиң дайзыннарының чаа дерзии үүлгедиин сойгалаан.

Индий улустуң чүнүң-даа мурнунда, чурттакчы чонуң эң ядыы кижилериниң эргеажыы дээш демиселге амыдыралын тураскаадып чораан Даршан Сингх мышкаш политиктиг ажылдакчыны республика чидирген деп, Индияның президентизи Заил Сингх медеглээн. Пенджаб штаттың администрациязының төвү Чандигарх хоорайның кулумчулары-биле «Реакцияның үүлгедиглерин болдурбас!» деп транспарантылар туткулаан он-он муң чыскаалчылар эрткен.

(СЭТА).

УДУРЛАНЫЫШКЫННЫҢ ДЕМДЭЭ

ХАРАРЕ. Мурнуу Африканың 4 миллион ажыг кара кештиг чурттакчылары апартеидтиң системазынга удур удурланыышкынының демдээ кылдыр чурттаалга чериниң төлевирин дээш ладывыр киирериндеп ойталап турарлар. Хамааты эрге талазы-биле чагыртпазының бо кампаниязы чурттуң бүгү дөрт провинциязында чүгле кара кештиг кижилерге чурттаарын чөпшээрээн 50 ажыг черни хаара тута берген. Оон киржикчилери Претория-ның чазааның саттынкычы элементилерден тургустунган чер-черлерде бот-эргелел органнары кылдыр адаттынып турар черлерни чок кылырын, шериглерни африкан районнардан үндүрерин негеп турарлар. Олар полицияның аажылаашкыннарын соксадырын, политиктиг хоругдаттырганнарны хостаарын, онза байдалды солуурун база чедип алыр деп турарлар.

Кампанияның сорулгаларының бирээзи болза, милитаристчи белеткеллер кылырынга болгаш кезедикчи аппараттың тударынга ёзу-чурумга акша-хереңги чок болдурары болуп турар. Бо чылдың төнчүзүнге чедир расистер ээзэш-ле дээрге 480 миллион ранд чедир албайн баарлар.

(СЭТА).

РАКЕТАЛАРГА УДУР

ЛОНДОН. Англичаннарның чартынында хөй кезии Великобританияның девискээринде мурнай согуг таварыштырар америк ядролуг ракеталарның бар болуп турарынга удур болганнар. Ол дугайын «Гардиан» солунга МАРПЛЭНА информация албанының чорудкан хөй-ниити санаалының түңнелдери херечилеп турар. Айтырган кижилерниң 54 хуузу чурттуң заштынче «Томагавк» дээр чалгыныг ракеталарны дон-дораан үндүрериниң торыннң чазааадан негээннер.

Аңгли хөй-ниитиниң, оон иштинде башкарыкчы консервативтиг партияның талалакчыларының өзүп олурар дүвүрээшкинин Маргарет Тэтчерниң чазааның «Томагавк» дээр чалгыныг ракеталарның ийиги бөлүүн хүлээп алыр деп турары болдуруп турар.

(СЭТА).

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ЛОНДОН. Великобританияның чагырыкчы консервативтиг партиязы болгаш Маргарет Тэтчерниң чазаа социгүкчуларының деткимчезин албайн турар. Хөй-ниитиниң санал-оналын айтырганының ында парлап үндүрген түңнелдериниң херечилеп турары-биле алырга, чуртка бир эвес бүгү-ниитиниң парламент соңгулдазын ам чорудар болза, торийлер эрге-чагыргадан чайлай бээрлер. Хөй-ниитиниң санал-оналының айтырылгазын «Тудей» солунунуң чагыы-биле чорутпаан. Аңаа киришкен англичаннарның 40 ажыг хуузу олар оппозицияның лейбористиг партиязын деткип турар деп медеглээннер. Консерваторларны оларның чүгле 30 хуузу деткээн.

ТОКИО. Японияның оппозистиг партиялары АКШ-тың «өөнүүт» чурттакчыларының ат-алдарын дорамчылаан чугаазы дээш Японияның премьер-министри Ясухиро Накасонени шыңгызы-биле шүгүмчүлээн. Чоокта чаа бодунуң чугааларының бирээзинге японнар бодунуң угааныының дөмели-биле «негрлерден, пуэрториканжылар болгаш мексиканнардан угуу-биле бедиш турар» деп, Накасонэ бадыткаан. Японияның Социалистиг партиязының Төп күүсекчи комитединиң чиигине секретары Цуруо Ямагути ол расисчи медегелди «кызыы угаанныг национализмниң болгаш шовинизмниң көөргедиишкини» кылдыр үнелеп көрген. Накасонэниң состеринге ындыг үнелелди Коммунистиг партия болгаш Комэйто партия берген. АКШ-та чурттап турар национал бичеулустарга бодунуң буруузун миниирин япон парламентиге премьер-министрниң хөйнүң мурнунга кылырын оппозиция негээн.

ЛА-ПАС. Наркотиктерни чажылы-биле садарынга удур демиселге сылдап алгаш, Боливияда америк шериглерниң турары — Латин Америкага бодунуң операцияларын чорудар чер кылдыр ажыглаары-биле Пентагонуң планнап турары ол чуртка АКШ-тың шериг баазаларын тургузарынга белеткел үе-чада болур деп, республиканың Национал конгрезинге депутат Марио Руэда Пенья медеглээн. Чугаа чажыт кончаа сүрүүшкүнү-биле демисел чорудар «техниктиг специалистерниң» дугайында эвес, а Панама каналының зоназындан чедип келген америк солдаттарның дугайында боор турар. Парламент кежигүнү Боливияда америк шериглерни дон-дораан үндүрерин негээн.

КАБУЛ. Афганистан Демократтыг Республиканың айыыя чок чорук күштери Кандагарн мулла деп шолалыг Шир Мохаммадка баштаткан контрреволюстуг дээрбечи бөлүктү узуткаан. Тайбың хөй чурттакчыларның өлгениинге буруулуг ол өлүрүкчү болгаш дээрбечи бодунуң дээрбечи бөлүү-биле кыштактар үптээри-биле бар чорда, ону узуткаан.

(СЭТА).

Каттышкан Штаттар Гондурасты Төп Америкада бодунуң плацдармы кылып алган. Революсчу Никарагуаже халдаарынга ажыглаар төп разведка эргелелиниң белээн бергени чалча контрастарның баазазы кылдыр ону шилчидип турарлар.

Гондураста АКШ-тың шериглериниң «түр када» турар дээн байдалы ам мырыңай доктаамал хевирлиг апар чыдар деп, «Ю. С. ньюс энд уорлд рипорт» журнал бижээн. Сөөлгү дөрт чылда чуртка шериг инфраструктуразы калбартып тургузарынга америк администрация 170 миллион хире долларны чарыгдаан.

Гондурас муң-муң шериг албанныгларының, оон иштинде гондурас арминың киржилгези-биле шериг өөредилгелери эрттиреринге аажок улуг полигон апарган. Ол шериг ооннарының үезинде шыргай аргаларга дайынчы операцияларны чорударының арга-методтарын, кожазында Никарагуаже халдап кирериниң вариантыларын ажылдап кылып турар.

ЧУРУКТА: эзвчетлиг америк-гондурас өөредилгелериниң үезинде гондурас арминың солдады чаа тевилдирерниң херээн өөренип ап тур.

СЭТА-ның фотохрониказы.

МОЛДАВ ССР. Дыштанылганың таарымчалыг өрээлдери, столовая, кызыл-булуң, сауна, эмнелге профилакториязы — бо бүгү Фалешт районнуң Чапаев аттыг колхозунуң сүт комплекизиниң ажылдакчыларының чаа Малчыннар бажыныңда бар. Дыштанылгага таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээри коллективтиң чедиишкиниг ажылынга салдар чедирип турар факторларының бирээзи болуп турар. Комплексте барык-ла бүгү-ле кол чорудулгалар — малды саарындан өрээлдерни аштап-арыглаарынга чедир механизастаттынган.

ЧУРУКТАРДА: Чапаев аттыг колхозтуң сүт комплекизиниң Малчыннар бажыңы; Малчыннар бажыңының саунazының бассейнинде. Солагай таладан — машина-биле саар саалдаачының мастерлери Е. Кябуру, А. Бушка болгаш Н. Милиницкая олар.

М. ПОТЫРНИКАНЫҢ фотолары.

СЭТА-ның фотохроникаzы.

Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозтуң салбыр эвү У. Шынаа суур. Арга-арыг-биле хаажылаан, малчыннарның чайлаа чурумалдыг Кара-Хөлден агын баткан Хол-Өөжү унунда турар суур. Кара-Беллик даанын эдээн каастаан суурувуста чаа кедээ Совет тургустунгандан бээр сес ай чедип турар. Ында У. Шынаа ортумак школазы ажыттынгандан бээр үш чыл болган.

Суурда школаның амыдыралы-биле каксы-даа бол таныжып көрээли. Район төвүнден 56 км ырак черде, районнуң чеди школаларының аразында ийи чыл улаштыр багай эвес болуп турар коллектив. Партийжи съездиниң болгаш школа реформазының шиитпирлеринде айыттынган сорулгаларны күүседир дээш кедээ Совет, салбыр удуртулгазы, школа быжыг харылзаалыг, бир демниг ажылдап турар. Уругларның чайгы дыштанылгазының үезинде чогуур ажылдарны чорудуп, күш-ажылдың болгаш дыштанылганың лагеринге уругларны дыштандырып, оларны ниитиге ажыктыг күш-ажылга

БЫЖЫГ ХАРЫЛЗААЛЫГДА

чыл бүрү киириштирип турар. Башкылар-даа, школачылар-даа чурттуң анггы-анггы хоорайларынче экскурсияларга барып турар. Эртенги чайын белүк үстүкү классчылар сериин чайлаглыг Кара-Хөлге бир кодан өшкүнү семиртип чайлааннар.

Школа чанының участогунга уруглар база эки ажылдаан. Мал чеминиң белеткелинге дээш өске-даа ажылдарга школачылар үлүүн киириштирген.

Чаа өөредилге чылы бисте организастыг эгелээн. Школачылар-даа өөрүшкү-маңнайлыг, ада-иелер-даа хөй чыылган, уруглар холдарында чечектерлиг. Байырлыг шугум чыскаалынга школа директору Дииненмаа Монгал, школада партия организациязының секретары Валентина Алдын-Херел, салбыр эргелекчизи Мөнге Сүндүвей школачыларның мурнунга чүве чугаалап, байыр чедиргеннер. Кедээ Совет күүскомунуң даргазы Кушет Пияк-оол школа коллективиниң мурнунда турар чугула сорулгаларга доктаап, эде тургустуунга, чаазы-биле ажылдаарының чугулазын айыткан. Чайгы хүннерде эки ажылдаан уругларны шаңнап мактаан. Тайбыңның баштайгы кичээлдерин башкылар Демчик Бижи-Хөө, Ооржак Эмей-оол дээш өске-даа эштер солун кылдыр эрттирген-нер.

«Авам, ачам, мен — спортчу өг-бүле» деп хөглүг маргылдааны база эрттирген бис. Ону күш-культура башкызы Владимир Будегечи удурткан. Тос өг-бүлениң кежигүннери белеткел шказынга өөренип бичии уруглары-биле кады спортчу маргылдааларга киришкен. Бирги черни салбырда киномеханик Владимир Сапиммейниң өг-бүлези алган. Ийиги черни чолаачы Валерий Чурукпан, үшкү-дөрткү черлерни Андрей Кочанай биле Николай Чурукпанның өг-бүлелериниң командалары алган. Тиилекчи өг-бүле командаларынга тураскаал белекчигештерни тывыскан.

Байырлал оон ынай-даа уламчылаан. Кежээ школага тайбың темазынга тураскааткан суурнуң коллективтериниң аразынга тывызыксыг-хөглүгүлериниң конкурузу болган. Конкурска бирги черни кедээ Совет коллективи алган. Ийиги черни — ясли-сад биле эмнелге коллективтери алган, үшкү, дөрткү черлерде контора биле школа коллективи.

Суурга болгаш школага-даа кандыг-бир байырлалдар болганда салбыр, партия организациязы болгаш кедээ Совет удуртукчулары идепкейлиг болуп турарлар. Чоокта чаа «Алдын кус» кежээзин солун эрткен. Аңаа эң эки ыры, шүлүк күүселдези, үрезиннерин тодарадыры, чем белеткээри, бажың чанынга эң хөй ыяштарны, чечектерни олуртканы, ногааларны өстүргени, арыг-шевери, аъш-чемин делгээни дээш барымдаалап ноор чүүлдерле хөй. Оон ангыда ниити бот-идепкейин кол чүүл деп санап турар. № 4 агитквартира (удуртукчузу кедээ Совет депутады Хорлуу Хаваа) бирги черни алган, ийиги черде — Татьяна Даний-оол даргалаан № 3 агитквартира, үшкү черде — Антонина Кочанай даргалаан № 1 агитквартира.

Бистиң суурувустуң хөй-ниити амыдыралынга школазы коллектив, черле ынчаш бисте хөй-ниити организациялары эң идепкейлиг болуп турарын демдеглексээн мен. Удуртукчу ажылдакчылар чон-биле быжыг харылзаалыг, оларның амыдыралын эки билир. Чон ортузунга кижизидилге ажылынга доктаамал идепкейлиг киржип турар болза, ниити херек черле эки болур дээрзи билдингир.

А. КҮНЗЕК.
Тес-Хем району.

Болгар культураның ССРЭ-де хүннери

КИЖИЗИДИЛГЕНИҢ ШКОЛАЗЫ

Европада театрга ынакташтарның одуруунга болгарлар база кирип турар. Ындыг түңнелди ЮНЕСКО-нуң сөөлгү дыңнадыы бадыткап турар: Болгарияда чурттакчы бүрүзүнге хамаарыштыр театр барып турарларның саны хөй.

Европа чурттарынга бодаарга, Болгарияның бо талазы-биле арга-курлавырлары хөй. Тос миллион чурттакчыга 63 театр, оон иштинде 36 хөгжүм-шии театры хамааржып турар. БУР-нуң улуг хоорай санында хөгжүм-шии театры бар, а Софияда оларның саны сес. Социологтуг шинчилелдерниң көргүскени болза, чурттакчыларның 70 хуу хирези театрже доктаамал барып турар.

Шаг-шаандан бээр театр уран чүүлүнге болгарлар ынак чораан. Бурунгуларның театржыткан көргүзүглерге хандыкшылдыын айтып турар бадыткалдар хөй. Чижээ, каш чыл бурунгаар Пловдивке археологтарның тыпкан бурунгу театр бузундулары ону чугаалап турар. Ону ам чаарты кылган болгаш 15 век үүжүтелиишкин соонда, оон сценазында шиилерни көргүзүп эгелээн.

Болгар театр кайы-даа үеде чон-биле сырый харылзаалыг турган. Чоннуң культуразе болгаш уран чүүлче хааралар тударының массалыг чепсээ, кижизидилгениң школазы, харын-даа ындыг болуп келген. Мурнунда туруп көрбээн хөй санныг болгар коркуу театры ажыы-биле хөөрежир, берге айтырыгларны шиитпирлежир, кижиниң хевирлээр дуэалакчы кылдыр санап турар. Чидиг айтырыгларны көдүрген шиилер сценадан дүшпес. Эвлээглиг көргүүр бетинде, театр эжииниң аксынга билет айтырган кижи хөй болур.

Болгар сцена уран чүүлүнүң чаа хевири — камералыг театрлар. Оон онзагай талазы — көрүкчүлер-биле сырый харылзаа тудуп шыдаар арга дыымнда. Аныяктар «Кафе театрларга» аажок сонуургалдыглар. Оларның репертуары аңгы, хөй кезии амгы үениң темазы холдаан.

Болгарияда бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери хөй. Чуртта чеди муң хире шии, эстрада-шугумчулелдиг, ойнааракар бөлгүмнери, уран номчулга бөлүктери бар. Ону чылдыы-на чеди миллион ажыг көрүкчүлер көрүп, сонуургап турарлар.

Сентябрь 23-тен эгелеп Совет Эвилелинге болгар культура хүннери эгелээн. Совет көрүкчүлер Софияның Иван Вазов аттыг улусчу театрының коллективиниң чогаадыкчы ажылы-биле таныжар.

— Бир-ле дугаарында айтып каар чүүл болза, болгар сцена уран чүүлүнге орус шииниң салдары болур — деп, СЭТА-ның корреспондентизинге оон директору Дико Фучиджиев чугаалаан. — Иван Вазов аттыг театр болгар драманың болгаш комедияның төөгүзүнде онаа черни ээлеп турар. Ол — чурттуң эң хоочун театрының бирээзи. Монархия ээу-чурумунуң нарын байдалынга ажылдап турган энтузиастар ону тургускан. Оон ажылын байларның сонуургалынга дүүштүрер дээн оралдажыышкыннар турза-даа, ол болуунун демократчы арнын камгалап шыдаан. Бистиң театр болгар национал драматургияның кавайы деп санадып турар. Иван Вазов, Пейо Яворов, Пенчо Славейков, Йордан Йовков, Антон Страшимиров, Стефан Костов болгаш болгар литератураның өске-даа классиктери театр-биле харылзаазы тудуп турган. Ол чанчылды ам-даа сагып турар. Болуунуң сценазын орус драматургияга ол база ажыткан. Октябрь революциязының мурнунда безин орус шиилерни салып турган. Бөгүнгү репертуарывыста — орус классика болгаш совет авторлар. Вазовчуларның сцена школазы орус болгаш совет театрының салдары-биле сайзыраан.

Ю. ТЫССОВСКИЙ,
СЭТА-ның корр.

СОНУУРГАКТАРГА

ШИМЧЕП ТУРАР ОРТУЛУК

Эртемденнерниң санап турары-биле алырга Великобритания ортулук оожум-даа бол, черле сонгу чүк углуг бичии шимчеп турар болган. Сөөлгү чүс чылдың дургузунда соңгу чүкте халай эрии үш сантиметр узай берген, а мурнуу эрик соңгаар ол хире хемчаалго чыла берген болуп турар.

АВТОГРАФТАР КОЛЛЕКЦИЯЗЫ

Прага чурттуг чедеп харлыг Антонин Складал чүгле Чехословакияда туржук, бүгү Европада безин чок тергиин дээн коллекцияның эдилекчизи болуп турар. Чехословак хоочун журналист атсураглыг кижилерниң автографтарын шагдан бээр-ле чыып келген. Оон коллекциязында М. Шолоховтуң, К. Симоновтуң, А. Кристиниң боттарының аттарын салгылааны номнар кадагалаттынып чылар. Ол ышкаш П. Робсоннуң, «Битлз» ансамбльдың киржикчилериниң аттарын салгылаан граммофон пластинкаларын ыжкап чоруур. Оон коллекциязында шупту 40 муң ат салдынган.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

СЕНТЯБРЬ

30. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Улуг өгбежириниң маргылдаазы. 9.00 — «Бистиң салым-чаяанныывыс». Уран-чечен фильмниң 1-ги сериязы. 10.15—10.35 — В. Ковтун (аккордеон) ойнаар. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Кижи болгаш бойдус». Док. фильмнер: «Чүге сен, арыг, боданы бердиң», «Таджикистанның меңгилери». 15.30— «Россиянка» ырлап, танцылап тур». 15.55 — «Уругларга араатан аңчыташтар дугайында». Ленинградтан дамчыдылга. 16.30 — «Эртен даң хаазында Тиилелге хүнү». Док. фильм. 17.10 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Эр улус. Францияда дамчыдылга. 17.30 — «Бистиң салым-чаяанныывыс». Үш сериялыг уран-чечен фильмниң 2-ги сериязы. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Балкон». Улуг улуска мультфильм. 19.10 — Белгородтуң витаминниң комбинадының «Юбилей» Культура бажыңының ниити ырының концерти. 19.25 — «Пекинниң опера артистериниң белеткели». Док. фильм. 19.55 — И. В. Гете—«Фауст». Трагедиядан сценалар. 1-ги кезээ. 21.00 — «Үе». 21.35 — И. В. Гете—«Фауст». Трагедиядан сценалар. 2-ги кезээ. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 23.25 — Шыдыраага делегей чемпионады. Улуг өгбежириниң маргылдаазы.

ИИИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Үүрмек чүве турбас». Телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Күстүг демдектери. 8.55 — «Приборлары — эртемге». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 12.40 — Француз дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 9.55 — «АСУ болгаш кино». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. 10.35; 11.40 — Төөгү. 6 класс. Ортаакы чүс чылдың кодээзи. 11.05 — Шыдыраа школазы. 12.10—13.10 — Музыка. 4 класс. А. П. Бородинниң музыказында маадырлыг овур-хевирлер.

КЫЗЫЛДАН

18.50 — «Хемчиктиң аялгалары» агитбригаданың концерти. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тевү». Программада: Медээлер. Сентябрь — шалыпчы ажылдың айы. Дүжүт ажаалдазының хүн демдеглели. «Кыштаглаашкын — шалыпчы фронт». Республиканың Агроүлетпүр күрүне комитединиң мал ажылы килдизиниң начальниги Б. Б. Балчыр дамчыдылгага киржир. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Ном тудткан Мишка». Мультфильм. 20.15 — Оперетта артистериниң концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Бораң үш хүн». Уран-чечен фильм. 22.50—01.05 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Динамо» (Москва).

ОКТЯБРЬ

1 СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Бистиң салым-чаяанныывыс». Үш сериялыг уран-чечен фильмниң 2-ги сериязы. 10.00 — «Дириг амытаннар дугайында». 11.00—11.05 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Хүндүлүг эштер, инженерлер». Док. фильм. 15.15 — «Мир кудумчузунда». ССРЭ-ниң улустуң танцы ансамблиниң школа-студия өөреникчилериниң концерти. 15.45 — Нюрнберг судунуң төнгениниң 40 чылынга. «Баш удур сагындырыг». Док. фильм. 16.35 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 17.05—«Афродитаның балыг чүрээ». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.40 — «Бистиң салым-чаяанныывыс». Үш сериялыг уран-чечен фильмниң 3-кү сериязы. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Теория айтырыглары. СЭКП ТК-ның кежигүнү, «Коммунист» журналдың кол редакторы И. Т. Фролов-биле беседа. Политиктиг тайылбырлакчы Г. В. Прядкин чорудар. 19.45 — «Телекөрүкчүге киноолар дугайында». 20.15 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Эмиль Гилельстиң концерттеринде. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Кадыр ийде». Үш сериялыг уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы — «Ийи хүн». 22.35 — Док. фильм. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.30 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Эр улус. Францияда дамчыдылга.

ИИИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Бир базым мурнунда». Телефильм. 8.35; 9.35 — Обществоведение. 10 класс. «Делегей материалистиң караа-биле». 9.05; 13.05 — Немец дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 4-кү дамчыдылга. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Өг-бүле харылзааларының үрелгелиниң уржуктары. 10.35; 11.35 — Н. В. Гоголь «Тарас Бульба». 6 класс. 11.05 — «Төрээн черниң дилиндээ». Док. фильм. 12.05 — Ниити биология. 9 класс. Чаңгыс дээр адаанда куштар болгаш ареаттаннар. 2-ги дамчыдылга. 12.35 — Төөгү. 4 класс. Крепостной мастерлер. 13.35 — Суббота — ада-ие хүнү. 14.35 — «Кедээниң шагы». 15.35 — 15.40 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Кызылдың № 30 уруглар садының уругларының телешиизи. 18.55 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.05 — Док. фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тевү». Программада: Медээлер. «Дүжүт ажаалдазы». «Дүргедээшкиннин утланымышкыны-биле». Бөгүн — политөөредилге четкизинде чаа өөредилге чылының эгези. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Ийи клен». Мультфильм. 1-ги кезээ. 20.15 — «Уежилериңис». 20.45 — Док. фильм. 21.00 — «Үе». 21.30—23.35 — ССРЭ-ге Болгар культураның хүннериниң хаажыкыны. Күрүнениң төп залындан дамчыдылга.

2. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Шыдыраага делегей чемпионады. Улуг өгбежириниң маргылдаазы. 9.00 — «Бистиң салым-чаяанныывыс». Үш сериялыг уран-чечен фильмниң 3-кү сериязы. 10.05 — «Аян-чорукчулар клуву». 11.05—11.10 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — Документалдыг фильмнер: «Чырыктың тывылганы», «Хойжу оруу». 15.30— Шыдыраа школазы. «Ак тергээ». 16.00 — Он алды харчедир болгаш оон өрү назын». 16.45 — Бистиң салывыс. 17.15 — Спортчу программа: Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Эр улус. Францияда дамчыдылга. Бут бөмбүү. Европа кубоктары. Чипсарда (18.25) — Бөгүн делегейде. 21.00 — «Үе». 21.35 — Бут бөмбүү. Европа кубоктары. 22.20 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Эр улус. Францияда дамчыдылга. 22.50 — Шыдыраага делегей чемпионады. Улуг өгбежириниң маргылдаазы. 23.05 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 23.15 — 23.30— Бөгүн делегейде.

ИИИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Байдал». Телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Чер — бистиң планетавыс. 8.55 — «Лазерлер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 12.40 — Испан дыл. 1-ги дамчыдылга. 9.55 — «Москва зоопарыгында». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — Я. Смеляковтуң шүлүк чогаалы. 10.35; 11.45 — Зоология. 7 класс. Насеком аймаа. 11.00 — XVII чүс чылдың орус уран чүүлү. 12.10 — Башкыга — экран. Ниити биология. 10 класс. Клетка теориязы. 13.10 — «Он беш харлыг капитан». Уран-чечен фильм. 14.30 — В. Маяковский. «Американы мээң ажытканым». 15.00—15.05 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Шынаам». Тоолдарны боттарывыс чогаадып тур бис. 18.35 — Уругларга фильм. 18.55 — Док. фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тевү». Программада: Медээлер. «Партия организацияларынга отчёттар болгаш соңгуулдалар». СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажылдар килдизиниң инструктору В. Ш. Сат дамчыдылгага киржир. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Ийи клён». Мультфильм. 2-ги кезээ. 20.15 — Үнүштер дугайында. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.40 — Б. Можаев — «Чаъс таарды». Телешии.

3. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00—«Үе». 8.45 — «Уругларга аңчыташтар дугайында». 9.15 — РСФСР-ниң Күрүнениң үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 9.55 — 10.00 — Медээлер. 13.45 — А. Скрябинниң прелюдияларын Ю. Слесарев (фортепиано) күүседир. Төнгенде — — Медээлер. 15.20 — Совет ырының концерти. 15.35 — Орус чугаа. 16.05 — «Чажыттар». Киножурнал. 16.15 — «Мурманск-биле ужуражылга». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.35 — «Орус музей. 3-кү дамчыдылга — «Бурунгу Русьтуң дуэалал уран чүүлү». 17.05 — Улуг улуска мультфильм. 17.45 — С. Сосинн—«Саныктыг диис». Музыкалыг тоол. 17.45 — «Ажылчын хурал». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05—«Дем каттыжылгазы». Тележурнал. 19.35 — «12-ги кабинет». «Делегей болгаш аныяктар» деп дамчыдылгага капсырылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кадыр ийде». Үш сериялыг уран-чечен фильм. 2-ги сериязы — «Ийи ай». 22.50 — Д. Бортнянский. Концерт симфониязы. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИИИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Тихваниниң аялгалары». Телефильм. 8.35; 9.40 — Төөгү. 4 класс. Крепостной кодээде. 9.05; 13.40 — Англи дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 5-ки дамчыдылга. 9.30 — «Сибирьниң төөгү бижикчизи». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Обществоведение. «Делегей материалистиң караа-биле». 10.35; 11.40 — А. С. Пушкин — «Дубровский». 5 класс. 11.05 — Аваның школазы. 12.10 — Ниити биология. 9 класс. Ч. Дарвин. Кызымак шинчилге. 12.40—М. И. Глинка «Вальс-фантазия». 13.10—Сөөн ленинчи библиотекан. РСДРП-ниң программазын ажылдап кылырынга материалдар. 14.10 — Ж. Б. Мольер. «Ылгыуурттанган берген мешанин». 15.10 —15.15— Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Уругларга фильм. 18.45 —Симфониктиг оркестрниң концерти. Тыва композиторларның уругларга чогаалдары. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тевү». Программада: Медээлер. «Октябрь 5— Башкылар хүнү. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар». 20.15 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Т. Синявская-ның концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 —Сильвия Ереван чалап тур. Эстрада дамчыдылгазы. 22.45—01.05 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. ЦСКА—«Химик».

1. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.45 —Шыдыраага делегей чемпионады. Улуг өгбежириниң маргылдаазы. 9.00 —Мультфильмнер: «Алыс кузел», «Эн-не, эң-не, эн-не». 9.30—Арфаның кангымчык үннери. Фильм концерт. 9.55 — «Харылзаалар горнистер!». 10.25 —Д. Кабалевский. «Төрээн чер дугайында». Уруглар хорунга болгаш симфониктиг оркестрге кантата. 11.00— 11.05 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50—Док. фильмнер 15.20— Есенинниң медицина институдунуң ансамблиниң концерти. 15.35 —Аваның школазы. 16.10 — Док. фильм. 16.30—Бистиң-биле кады кыштаар кыл. бис ышкаш кыл. бистен дээре кыш. ГДР-ден дамчыдылга. 17.30—«Вигандас Тельксистиң мөлары». Вильнюстан дамчыдылга. 18.00 — «Кичээлдер төне бергенде» «Башкы суурга чедип келген». 18.30—«Боттары бүрүүлүг» Мультфильм. 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 — Эде тургустунуушкун чорул тур. Партия хуралынга репортаж. 19.25 — «Ээлчег соонда». «Мосрентген» заводтан концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — Үш сериялыг уран-чечен фильм. «Кадыр ийде». 3-кү сериязы — «Ийи чыл». 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 23.25 — Шыдыраага делегей чемпионады. Улуг өгбежириниң маргылдаазы.

ИИИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —«Кадыр ийде». Үш сериялыг уран-чечен фильм. 1,2 сериязы. 10.30 — «Чурукчу Угаров». Док. фильм. 10.50 —Эртем болгаш амыдырал. 11.20 —«Россияның демир кылыр ижи». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.35 — Орус чугаа. 12.05—Башкыга—музыка кичээли. 4 класс. 1-ги дамчыдылга. 13.10 — «Идегеттиниип турар». Телекөрүкчүлериниң чагааларынга харыылар. 14.05 —Мурманскиниң телевидение студиязының программазы. 15.15 —15.20 — Медээлер. 18.00 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20—«Байырлал-биле, хүндүлүг башкылар». Башкылар хүнүнге тураскааткан дамчыдылга. 19.10 — «Азия тевү». «Совет Конституция хүнүнге уткуштур». Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң секретары Н. С. Бойду дамчыдылгага киржир. 19.25 —«Азия тевү». Программада: Медээлер. ССРЭ-ниң Конституциязының хүнүнге. «Ажылчын ээлчег соонда». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар». «Илбилиг куш». Мультфильм. 1-ги кезээ. 20.15 — Всеволод Иванов. Сактыышкыннар болгаш ужуражылгалар. 21.00 —«Үе». 21.35 — РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. Марусинниң концерти. 22.30 —01.05 —Спортчу программа. Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Торпедо» (Горький) —«Спартак» (Москва)— «Динамо» (Москва) — «Динамо» (Рига); Бут бөмбүүнге ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Металлист».

5. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45—Ритмиктиг гимнастика. 9.15 — «Пионерия». Киножурнал. 9.25 — «Спортлотонуң» 40-гы тиражы. 9.35 —«Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!» 11.05 —«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35—«Аян-чорукчулар клуву». 12.35 —«Музыка киоскузу». 13.05 —«Кедээниң шагы». 14.05 — Математика башкызы В. С. Шаталов-биле Останкиноның концерт студиязынга ужуражылга. 15.35—Мультфильм. 15.45—Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Эр улус. Францияда дамчыдылга. 16.20 —Док. фильм. 16.30 — Тоол аалдап келген. Уран-чечен фильм. «Майтак ишкирер». 17.40 — «Ийи туруш». Юрмалага совет болгаш америк хөй-ниити төлээзекчилериниң ужуражылгазы. 18.45—«Ыр — мээң ынакшылым». Э. Пьеха ырлаар. 19.25 — ТТ-ниң экранында эң баштай. «Потаповтуң амыдыралындан». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ону кылып шыдаар силер». 22.20 — ГДР-ден эстрада дамчыдылгазы. 23.10 — 23.20 —Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Кадыр ийде». Үш сериялыг уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 9.20 — Л. Бетховенниң чогаалдарындан концерт. 10.40 — Аваның школазы. 11.10 — Орус чугаа. 11.40 — «Школа: өскерилгелер үези». Док. фильм. 12.40 — «Дириг амытаннар дугайында». 13.40 — Петер Шрайер ырлаар. ГДР. 14.00 — «Истелгени мергежээннер чорудуп тур». «Фруктуларның амыдыралындан». Телешии. 1 2 кезектери. 16.30 — Грузин композиторларының чогаалдарындан концерт. 17.10 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 17.40 — Делегейниң музыка культуразының артинезиндер С. Н. Танеев. 18.40 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Эр улус. Францияда дамчыдылга. 19.25 — «Рябово Кусеку хүн». Док. фильм. 19.35 — «Серенаданы сеңээ ырлап берейн». Делегей конкурстарының лауреаттары. А. Аблабердиева болгаш РСФСР-ниң улустуң артизи К. Лисовский оларның киржилгези-биле концерт. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». «Илбилиг куш». Мультфильм. 2-ги кезээ. 20.15 — А. Корсаков (скрипка) ойнаар. 20.30 — Салгалдарның тураскаалы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Аныяк кижилер». Уран-чечен фильм. 22.45 — Улустуң аялгалары. 23.00—00.50 — Бут бөмбүүнге ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Тбилиси) — «Динамо» (Киев). «Днепр» — «Зенит». Киевтен болгаш Днепропетровскиден репортаж.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 30-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Тайны нашего детства» 18.40. «Тайны мадам Вонг» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чудесная дубрава» 9.40, «Джульбарс» 11.10, 13.10, 15.00, «Научись танцевать» 17.00, 18.40, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Поездка на старом автомобиле» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Вспышка» 15.00, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/т: «Тихая застава» 18.00, 20.00 шактарда.

Агаар

Республикада шокар бүдүүлээр. Чаъс чагбас. Барыын чүкче углаан хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы кадыр 1-ден кадар 6 градус, аймыш черлерге —1 —6 градус чылыг соор. Хүндүс 16—21 градус чылыг.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; солун ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун хевлээр болгаш 2-32-75 телефоннар болгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3370.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТҮ—00225